55265

55265

UNIVERSITATEA CLUJ-NAPOCA

1989 SEP 0 5

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE SI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA

XXVIII

1987 — 1988

55265

UNIVERSITATEA CLUJ-NAPOCA

1989 SEP 0 5

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE SI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA

XXVIII

1987—1988

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. prof. ȘTEFAN PASCU (redactor responsabil), IOAN CHINDRIȘ, IOAN HORAȚIU CRIȘAN, ACAȚIU EGYED, DELIA MARGA, MARIUS PORUMB, AUREL RĂDUȚIU (secretar de redacție)

Redacția: Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca, str. Napoca nr. 11 (telefon: 1.83.43)

UNIVERSITATEA CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Tomul XXVIII 1987—1988

SUMAR

A. SIDA, Etapizarea procesului de transformare socialistă a României. Prioritatea strategică a actualei etape — perfecţionarea sistemului de organizare şi conducere a societăţii 11

*

ŞT. PASCU, Înfăptuirea marelui ideal al poporului român: desăvîrşirea unităţii naţional-statale în 1918 21

*

I. CHINDRIŞ, Începuturile Prefecturii Cîmpiei la 1848 . . . 39

STUDII ŞI ARTICOLE

M. HOMORODEAN, Toponimia Ţării Lăpuşului. Originea toponimelor 81
GH. BALTAG, E. AMLACHER, Contribuţii la problema continuităţii în zona Tîrnavelor 97

*

ŞT. PASCU, Historical Realities in Mediaeval Transylvania . 139
A. A. RUSU, M. PORUMB, M. SABĂU—TĂTAR, Ctitoria Sărăcineştilor din Sălaşu de Sus (jud. Hunedoara) . 157
I. A. POP, Confesiune şi „naţiune" medievală: solidarităţi româneşti în secolele XIV—XVI 177
V. LECHINŢAN, Cnezi şi juzi din zonele de munte ale comitatelor Cluj şi Turda în procese judecătoreşti la scaunele comitatense în prima jumătate a veacului al XVII-lea 189
A. E. DÖRNER, Scaunul Orăştie. Limite teritoriale . . . 217
ŞT. IMREH, Răzmeriţe secuieşti (1762—1764) 235

*

I. S. NISTOR, Instituirea comunei rurale ca formă modernă de organizare administrativă 253
D. SUCIU, Aspecte ale politicii de asuprire naţională şi de maghiarizare forţată a românilor din Transilvania în timpul dualismului 289

G. NEAMȚU, Procesul de presă intentat lui George Barițiu în 1884 pentru „preamărirea" eroilor revoluției populare de la 1784—1785 311
M. D. DRECIN, Banca „Albina" din Sibiu, între New—York și București (1911—1912) 335
RODICA GROZA, *Astra* și soldații români de pe front în primul război mondial 351

*

L. BÁTHORY, Uzinele de fier ale statului de la Hunedoara între anii 1919—1940 (I) 363
N. PĂUN, Societățile anonime din industria petrolieră din România în anii 1919—1924 379
V. CIOBANU, Lupta pentru unitate în mișcarea muncitorească sibiană (1921—1944) 397
V. PUȘCAȘ, Idealul universitar clujean interbelic 407

MISCELLANEA

M. HOMORODEAN, *Vădastra* (jud. Olt), un nume de localitate de origine latină (romană) 439
D. PROTASE, Așezarea autohtonă din secolele IV—VI de la Țaga (jud. Cluj) 443
VALERIA CĂLIMAN, Dovezi ale continuității românilor în Țara Bîrsei 451

*

SUSANA ANDEA, Contribuții la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino 461
O. GHITTA. Din problematica morală la începutul secolului al XVIII-lea (cazuri din Maramureș și Sătmar) . . . 467
A. RĂDUȚIU, Conscripția lui Petru Pavel Aron din anul 1750. Date noi 475
GABRIELA MANOLACHE, Consumul de hîrtie în lumina evidențelor contabile ale tipografiei din Blaj (1807—1818) 501

*

I. BUREACĂ, Andrei Mureșanu. Cîteva date biografice . . 525
IOANA BOTEZAN, Corespondența lui Alexandru Sterca—Suluțiu cu Dimitrie Moldovan în anii 1860—1866 (II). . 531

*

GH. DAVID, Cîteva date inedite despre viața și activitatea istoricului Ioan Lupaș 557

N. STOIAN, Date privitoare la formaţia intelectuală a istoricului Silviu Dragomir 563
VIORICA LASCU, „Tinerimea studioasă" din Blaj în toamna anului 1918. Pagini inedite 583
G. CIPĂIANU, Un épisode de l'amitié roumano-tchecoslovaque 593
AL. STĂNCIULESCU BÎRDA, Contribuţii la cunoaşterea activităţii şi personalităţii lui Nicolae Iorga (I) . . . 601

DEZBATERI

DELIA MARGA, Analiza discursului în istorie 621
GHIZELA MARCĂU, Istoriografia vieţii cotidiene. Repere metodologice 637
GH. IANCU, Dialogul dintre presă şi corespondenţă în reconstituirea fenomenului istoric 645

RECENZII. NOTE BIBLIOGRAFICE 653

GH. HRISTODOL, Cronica activităţii ştiinţifice a Institutului de istorie şi arheologie şi a Catedrei de istorie a Universităţii din Cluj-Napoca pe anii 1986—1987 713

UNIVERSITÉ CLUJ-NAPOCA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE ET ARCHÉOLOGIE

Tome XXVIII 1987-1988

SOMMAIRE

A. SIDA, Les étapes du processus de transformation socialiste de la Roumanie. La priorité stratégique de l'étape actuelle le perfectionnement du système d'organisation et de conduite de la société 11

*

ŞT. PASCU, L'accomplissement du grand idéal du peuple roumain : le parachèvement de l'unité nationale-étatique en 1918 21

*

I. CHINDRIŞ, Les débuts de la Préfecture de la Plaine en 1848 39

ÉTUDES ET ARTICLES

M. HOMORODEAN, La toponymie du Pays de Lăpuş. L'origine des toponymes 81
GH. BALTAG, E. AMLACHER, Contributions à l'étude de la continuité dans la zone des Tîrnave 97

*

ŞT. PASCU, Historical Realities in Mediaeval Transylvania 139
A. A. RUSU, M. PORUMB, M. SABĂU—TĂTAR, La fondation des Sărăcineşti de Sălaşu de Sus (dép. Hunedoara) 157
I. A. POP, Confession et „nation" médiévales : formes de solidarité roumaine aux XIXe—XVIe siècles 177
V. LECHINŢAN, Cnèzes et juges des régions montagneuses des comitats de Cluj et de Turda en procès judiciaires devant les sièges des comitats dans la première moitié du XVII siècle. 189
A. E. DÖRNER, Le siège d'Orăştie. Limites territoriales 217
ŞT. IMREH, Soulèvements sicules (1762—1764) 235

*

I. S. NISTOR, L'institution de la commune rurale en tant que forme moderne d'organisation administrative 253

D. SUCIU, Aspects de la politique d'oppression nationale et de magyarisation forcée des Roumains transylvains pendant le dualisme 289
G. NEAMȚU, Le procès de presse intenté à George Barițiu en 1884 pour avoir „glorifié" les héros de la révolution populaire de 1784—1785 311
M. D. DRECIN, La Banque „Albina" de Sibiu entre New York et Bucarest (1911—1912) 335
RODICA GROZA, *Astra* et les soldats roumains sur le front de la première guerre mondiale 351

*

L. BÁTHORY, Les usines de fer de l'État de Hunedoara pendant les années 1919—1940 (I) 363
N. PĂUN, Les sociétés anonymes de l'industrie pétrolifère de Roumanie pendént les années 1919—1924 379
V. CIOBANU, La lutte pour l'unité dans le mouvement ouvrier de Sibiu (1921—1944) 397
V. PUȘCAȘ, L'ideal universitaire à l'Université de Cluj pendant l'entre-deux-guerres. 407

MISCELLANEA

M. HOMORODEAN, *Vădastra* (dép. Olt), nom de localité d'origine latine (romaine) 439
D. PROTASE, L'établissement autochtone des IV^{d}—VIe siècles de Țaga (dép. Cluj) 443
VALERIA CĂLIMAN, Témoignages de la continuité des Roumains dans le Pays de Bîrsa 451

*

SUSANA ANDEA, Contributions au répertoire de la correspondance de l'écuyer Constantin Cantacuzino 461
O. GHITTA, Aspects de la problématique morale au début du XVIII siècle (Étude portée sur des cas de Maramureș et de Sătmar) 467
A. RĂDUȚIU, La conscription de Petru Pavel Aron de 1750. Nouvelles données. 475
GABRIELA MANOLACHE, La consommation de papier à la lumière des livres de comptes de la typographie de Blaj (1807—1818) 501

*

I. BUREACĂ, Andrei Mureşanu. Données biographiques . 525
IOANA BOTEZAN, La correspondance entre Alexandru Sterca—Şuluţiu et Dimitrie Moldovan pendant les 1860—1866 (II) 531

*

GH. DAVID, Données inédites de la vie et de l'activité de l'historien Ioan Lupaş 557
N. STOIAN, Données concernant la formation intellectuelle de l'historien Silviu Dragomir 563
VIORICA LASCU, „La jeunesse estudiantine" de Blaj en automne 1918. Pages inédites 583
G. CIPĂIANU, Un épisode de l'amitié roumano-tchecoslovaque 593
AL. STĂNCIULESCU BÎRDA, Contributions à la connaissance de l'activité et de la personnalité de Nicolae Iorga (I) 601

DISCUSSIONS

DELIA MARGA, L'analyse du discours en histoire 621
GHIZELA MARCĂU, L'historiographie de la vie quotidienne. Repères méthodologiques. 637
GH. IANCU, Le dialoque entre la presse et la correspondance la reconstitution du phénomène historique . . . 645
COMPTES RENDUS, NOTES BIBLIOGRAPHIQUES . . 653
GH. HRISTODOL, Chronique de l'activité scientifique de l'Institut d'histoire et archéologie et de la Chaire d'histoire de l'Université de Cluj-Napoca pour les années 1986—1987 713

I. BUREAC, Andrei Mureşanu. Données biographiques . 525
IOANA BOTEZAN, La correspondance entre Alexandru Stere — Şuluţiu et Dimitrie Moldovan pendant les 1860—1866 (II) 531

*

CH. DAVID, Données inédites de la vie et de l'activité de l'historien Ioan Lupaş 557
N. STOIAN, Données concernant la formation intellectuelle de l'historien Silviu Dragomir 569
VIORICA LASCU, „La jeunesse estudiantine" de Blaj en automne 1918. Pages inédites 583
G. CIPĂIANU, Un épisode de l'amitié roumano-tchécoslovaque 595
AL. STĂNCULESCU BÎRDA, Contributions à la connaissance de l'activité et de la personnalité de Nicolae Iorga (I) 601

DISCUSSIONS

DELIA MARCA, L'analyse du discours en histoire 621
GHIZELA MARCĂU, L'historiographie de la vie quotidienne. Repères méthodologiques 637
CH. IANCU, Le dialogue entre la presse et la correspondance : la reconstitution du phénomène historique . . . 645
COMPTES RENDUS, NOTES BIBLIOGRAPHIQUES . . . 653
CH. HRISTODOL, Chronique de l'activité scientifique de l'Institut d'histoire et archéologie et de la Chaire d'histoire de l'Université de Cluj-Napoca pour les années 1986—1987 713

ETAPIZAREA PROCESULUI DE TRANSFORMARE SOCIALISTĂ A ROMÂNIEI

Prioritatea strategică a actualei etape — perfecționarea sistemului de organizare și conducere a societății

1. Raportul prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu la cea de-a cincea Conferință Națională a partidului, celelalte documente ale marelui forum al comuniștilor români, Expunerea din 29 aprilie a.c. a tovarășului Nicolae Ceaușescu, precum și hotărîrile plenarei C.C. al P.C.R. din iunie, cuprind o mare bogăție de teze, idei și orientări din conținutul cărora pulsează creativitatea autentică, spiritul revoluționar, științific de abordare a proceselor și fenomenelor economico-sociale, politice, culturale, interne și mondiale în strînsă și indestructibilă legătură cu realitatea practică, cu acumulările de cunoaștere și adevăr, de experiență, decantate în evoluția istorică parcursă și în cea prospectată și proiectată pentru viitor. Ca una din cele mai ilustre și edificatoare reafirmări ale acestui spirit îl constituie, printre altele, noua lumină în care Raportul redimensionează etapizarea[1] procesului revoluționar românesc după un cumul de criterii mai complexe, mai relevante pentru conținutul transformărilor și ale strategiei sub incidența căreia s-au produs, oferind premisele unei înțelegeri mai largi, mai nuanțate a succesiunii perioadelor parcurse în opera de edificare a noii orînduiri. Este important și semnificativ în acest sens că, în noua redimensionare* a etapelor parcurse[1], criteriul istoricității este mai sugestiv așezat pe cel al procesualității, ale interacțiunii dialectice a politicului și economicului, al stadialității nivelurilor sau fazelor concret-determinate ale apariției, maturizării și trecerii la o calitate nouă a fiecărui proces transformator în parte și al sistemului nostru social în ansamblul său. Dacă sursă de inspirație a unui asemenea demers permanent creator, de regîndire și reevaluare a dialecticii istorice o constituie însăși realitatea, viața, experiența națională și internațională (a căror cunoaștere și interpretare nu trebuie absolutizate și canonizate la nivelul cunoștințelor și

---

* Prima redimensionare a etapizării o realizează Congresul al X-lea apoi, Programul P.C.R. adoptat de Congresul al XI-lea, iar actuala etapizare este rezultatul analizei stadiului actual al dezvoltării societății noastre de către a V-a Conferință Națională a partidului.

[1] Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 14 dec. 1987*, Ed. Politică, București, 1987, p. 11—14 (în continuare: *Raport*).

generalizărilor formulate la un moment dat, și aceasta deoarece dialectica naturii și societății oferă cunoașterii umane posibilități de a descoperi în permanență noi și noi adevăruri, concluzii și orientări), metodologia acestei creativități, baza ei principială, teoretică, o găsim cu limpezime formulată de însuși Programul partidului, în prefața căruia tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia: „În activitatea sa viitoare, partidul va trebui să se conducă neabătut după concluziile și previziunile științifice cuprinse în Program. Totodată, va trebui să se țină permanent seama de transformările revoluționare ce se vor produce în societatea socialistă românească și în viața internațională, trăgîndu-se concluziile corespunzătoare din aceste schimbări pentru activitatea din fiecare etapă de dezvoltare. Nu trebuie să uităm nici un moment că Programul nu dă și nu poate da decît orientarea științifică generală; concluziile și prevederile sale nu sînt dogme date odată pentru totdeauna. Va trebui să avem permanent în vedere îmbogățirea Programului cu noi teze teoretice reieșite din activitatea de transformare revoluționară a societății"[2]. În acest spirit și dintr-o asemenea optică cea de-a cincea Conferință Națională a partidului face în mod remarcabil proba creativității autentice.

Referindu-se la dialectica globală a procesului revoluționar din țara noastră, Raportul[3] arată că în uriașa transformare a societății noastre începută cu victoria Revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944 se disting mai multe etape: cea a revoluției *democratice,* apoi a celei *socialiste,* în cadrul căreia se conturează perioada de consolidare a acesteia și, respectiv, etapa actuală de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate. Față de conținutul și dimensiunile etapizării adoptate cu un deceniu și jumătate în urmă în Programul[4] partidului, noile procese și delimitări realizate la Conferința Națională din decembrie devin semnificative pentru înțelegerea mai aprofundată a procesualității și continuității transformărilor revoluționare. Aceasta, pentru evitarea formulării unor imagini îngust-secvențiale asupra succesiunii perioadelor istorice parcurse, pentru înțelegerea complexității criteriilor de periodizare cuprinse în conținutul strategiei partidului de înfăptuire a procesului revoluționar. Este — credem — important a observa că principalul sau esențialul criteriu, axul polarizator al ansamblului de procese și transformări cuprinse în definirea uneia sau alteia din etape îl constituie, în ultima instanță, natura sistemului de relații — de producție și proprietate — de tip socialist, fazele sau stadiile sale de evoluție. Aceasta este — printre altele — și rațiunea pentru care, bunăoară, procesele caracteristice înfăptuirii revoluției democratice — începînd cu cele din sfera sau domeniul regimului politic și al puterii, ale marilor obiective și sarcini politico-militare, ale reformelor economice și sociale etc., sînt situate și evaluate de pe bazele și nivelurile structurilor și formelor de economie existente —

---

[2] * * * *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism,* Ed. politică, București, 1975, p. 10—11.

[3] Nicolae Ceaușescu, *Raport,* p. 11—14.

[4] * * * *Programul P.C.R.,* p. 55—64.

capitalistă, socialistă de stat, cooperatistă. În logica aceluiași criteriu, adică al sistemului și structurii relațiilor de tip socialist, Raportul arată că „anul 1948 marchează trecerea la înfăptuirea revoluției socialiste"[5], trecere care însă din perspectiva criteriului politic și al cuceririi puterii a avut și are ca moment de referință lichidarea monarhiei, care — așa cum se subliniază în Raport — „simboliza dominația imperialistă și burghezo-moșierească ... și care a marcat o nouă etapă în istoria patriei noastre, trecerea la făurirea orînduirii socialiste în România"[6]. De remarcat, deci, că, prima etapă socialistă a revoluției — desfășurată pe intervalul de aproape 20 de ani, ca și perioada următoare de cca 10 ani de consolidare a cuceririlor primei etape au în vedere, în esență, același element sau criteriu esențial — „organizarea pe baze socialiste a proprietății de stat și cooperatiste, a tuturor sectoarelor economice și sociale, aceasta asigurînd victoria primei etape, a revoluției socialiste"[7]. De aici, de la victoria primei etape consolidate, trecerea la actuala etapă a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate este proiectată în noua optică a periodizării, ea desfășurîndu-se sub imperativul necesității de a asigura „dezvoltarea puternică a forțelor de producție în toate domeniile, a tuturor celorlalte ramuri de activitate"[8], de a realiza aplicarea în condiții superioare a principiilor socialiste de muncă, de viață, de repartiție, de a înfăptui un nivel general înalt de civilizație și cultură a întregii națiuni, de a continua traseul strategic revoluționar de organizare și dezvoltare a țării pe bazele economice, politice, de clasă și ideologice proprii, specifice socialismului consolidat, adică ireversibil din punct de vedere istoric, continuitate însă de o calitate nouă definită sintetic prin conceptul programatic de societate socialistă multilateral dezvoltată.

Situate pe coordonatele Programului partidului adoptat de Congresul al XI-lea obiectivele generale ale actualei etape se profilează ca realizabile în ansamblul lor în perspectiva anului 2000, traseu în care succesiunea cincinalelor conturează, la rîndul lor, etape ale înfăptuirii orientărilor pe termen lung. Așadar, etapa strategică generală a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate ni se înfățișează ca realizîndu-se, la rîndul ei, într-o serie de etape proprii, în cadrul cărora stadiile sau fazele de dezvoltare ale unora sau altora din laturile sau domeniile multilateralității pot deveni la un moment dat caracterizante, definitorii atît pentru etapa strategică generală cît și pentru etapa, subetapa sau stadiul cuprins de cincinalul respectiv. Într-un asemenea înțeles sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în Raport că „acum, România se află într-o etapă hotărîtoare, în faza superioară a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și crearea condițiilor pentru trecerea la edificarea societății comuniste"[9]. În realizarea acestui obiectiv,

---

[5] Nicolae Ceaușescu, *Raport*, p. 11.
[6] *Ibidem*, p. 6.
[7] *Ibidem*, p. 11.
[8] *Ibidem*, p. 12.
[9] Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la unele probleme ale conducerii activității economico-sociale, ale muncii ideologice și politico-educative, precum și ale situației internaționale*, Ed. pol. București, 1988, p. 135.

conform hotărîrilor Congresului al XIII-lea, pînă în 1990, adică în cea de a treia etapă de realizare a Programului, țara noastră trebuie să depășească stadiul de țară socialistă în curs de dezvoltare și să treacă la un stadiu nou, superior — cel de țară mediu dezvoltată, ca apoi pînă la sfîrșitul acestui secol, adică într-o perioadă de cca 50 de ani de transformări socialiste, țara noastră să atingă parametrii unei societăți socialiste dezvoltate multilateral.

Este important și semnificativ a sesiza în acest context că etapizarea procesului istoric revoluționar este adîncită și îmbogățită de Conferința Națională prin analiza *stadialității*, a *fazelor* și *nivelurilor* atinse în desfășurarea proceselor de dezvoltare, aceasta, pentru o cît mai apropiată și obiectivă raportare și confruntare a prevederilor pe termen lung cu datele realității practice acumulate pe termen scurt, în vederea aplicării corecțiilor și adecvărilor strategice necesare. Se impune în același timp și context observația, că din punct de vedere teoretic un asemenea demers analitic trebuie să evite unele pasibile impreciziuni și confuzii generate de tentația evaluării strict semantice a noțiunilor, știut fiind că sub acest aspect categoriile de etapă, perioadă, stadiu, fază etc., pot fi înțelese ca sinonime, tot așa cum încercarea de a le preciza cu rigurozitate absolută, accepțiunea poate genera controverse sterile, speculative, formale. Desigur, este important din punct de vedere teoretic și metodologic de a opera cu categorii și noțiuni bine conturate, delimitate prin conținutul și accepțiunea lor, conceptualizate. Dincolo însă de un asemenea deziderat trebuie avut în vedere nu atît aspectul formal cît fondul sau conținutul problemei etapizării în care aparenta dificultate semantică este și poate fi depășită prin luarea în considerare a proceselor și fenomenelor caracteristice acelei etape, prin analiza obiectivă a criteriilor de delimitare a acestora.

Subliniind că acum ne găsim într-o etapă *hotărîtoare*, în faza superioară a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate deschisă de Congresul al XIII-lea, orientările Conferinței Naționale, precum și tezele formulate în Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu din 29 aprilie asigură concentrarea liniilor de forță ale strategiei generale a dezvoltării multilaterale a societății spre înfăptuirea unui ansamblu de obiective realmente decisive, definitorii pentru profilul distinct al etapei pe care o parcurgem: creșterea puternică a forțelor de producție, dezvoltarea intensivă a industriei, agriculturii și celorlalte sectoare de activitate, afirmarea puternică a noii revoluții tehnico-științifice și a noii revoluții agrare, realizarea unei noi calități a muncii și vieții oamenilor, promovarea în toate domeniile a cuceririlor științei și tehnicii avansate, sporirea productivității, a eficienței muncii sociale, creșterea puternică a avuției naționale și a venitului național — temelia ridicării nivelului material și spiritual al poporului — depășirea, pe aceste baze a stadiului economic de țară socialistă în curs de dezvoltare și trecerea la nivelul de țară mediu dezvoltată. Din îngemănarea unor asemenea linii strategice virtuțile multilateralității dezvoltării în actuala etapă își dezvăluie nu numai capacitatea de a cuprinde *totalitatea* proceselor transformatoare — economice, sociale, politice, spirituale — de a asigura dezvoltarea generală sub imperativul echilibrului optim și al eficienței, al

armoniei, echității și umanismului — dar și de a reflecta direcția prioritară a strategiei întregii noastre dezvoltări — perfecționarea sistemului de organizare și conducere a societății.

2. Documentul de cea mai recentă referință al acestui obiectiv strategic al etapei îl constituie Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu din 29 aprilie a.c. în care conținutul și direcțiile perfecționării multilaterale a sistemului nostru politic și economic sînt formulate de pe pozițiile unei duble ipostaze: cea a realităților concret-naționale ale etapei pe care o parcurge revoluția și construcția socialismului în țara noastră și, respectiv, a experienței mondiale a socialismului, context în care, așa cum se subliniază în acest document, „practic, în toate țările socialiste este la ordinea zilei, într-o formă sau alta, problema perfecționării activității și înlăturării unor lipsuri, unor greșeli, în vederea asigurării dezvoltării construcției socialiste“[10]. În definirea acestui obiectiv strategic al actualei etape, al conținutului și direcțiilor acestui proces sintetic prioritar „Trebuie să pornim de la concluzia că linia generală și strategică a dezvoltării sînt pe deplin juste, corespund atît cerințelor obiective, legităților generale, cît și necesităților și posibilităților dezvoltării patriei noastre“[11], că, „principiile economice, cadrul organizatoric pe care îl avem corespund actualei noastre etape de dezvoltare. Avem deja o experiență îndelungată și, pentru noi, nu se pune astăzi problema de a le aduce modificări structurale, ci de a asigura realizarea lor mai bună și de a lua măsuri pentru a perfecționa continuu activitatea“[12].

Așadar, în etapa actuală strategia construcției noastre socialiste se concentrează nu asupra problematicii restructurărilor ci a perfecționărilor, structurile sau cadrul organizatoric, principiile și orientările programatice generale fiind edificate și cristalizate în marele efort creator, revoluționar al perioadei de după Congresul al IX-lea al partidului, adică al evoluției de aproape două decenii și jumătate a socialismului pe propriile sale baze economice, de clasă, politice și ideologice consolidate și validate de experiența practică, de strategia multilateralității edificării socialismului. Cum însă structurile, principiile și funcțiile sistemului nostru politic și economic — sistem al democrației muncitorești revoluționare — nu sînt imuabile, nu pot fi perfecte din capul locului, nu sînt pe deplin și suficient valorificate, sarcina care se impune în mod logic și legic este cea a perfectibilității lor, a adaptării și racordării lor continue la cerințele dinamicii progresului și dezvoltării în actuala etapă. În acest demers partidul nostru are în vedere factorii și procesele obiective și subiective capabile să determine realmente înfăptuirea dezideratului perfecționării, factori și procese care țin deopotrivă de mecanismele instituționalizate ale sistemului de organizare și conducere socială, dar cu deosebire de componenta subiectivă a întregului mecanism social — omul — de care depinde în ultimă instanță funcționalitatea și eficiența sistemului social-politic și economic în ansamblul său. Expresia lor sintetică ar putea fi cuprinsă în categoriile de mare complexitate și profun-

[10] *Ibidem*, p. 10.
[11] *Ibidem*, p. 34—35.
[12] *Ibidem*, p. 9.

zime ale competenței, conștiinței și participării democratice eficiente, conținuturi ce se impun a fi integrate la un nivel calitativ superior în profilul subiectivității oamenilor, al cadrelor de conducere în primul rînd, dar și în cel al tuturor oamenilor muncii solicitați și integrați în sistemul larg al participării la activitatea de organizare și conducere a societății. De nivelul și măsura obținerii acestor componente în și prin procesul perfecționării sistemului nostru social-politic și economic, va depinde în mod nemijlocit însăși realizarea sarcinilor generale ale etapei strategice pe care o parcurgem. Faptul că în prezent nevoia de competență, conștiință și participare este accentuată ca prioritară în procesul perfecționărilor decurge din realitatea că ele nu potențează încă la maximum funcționalitatea sistemului creat, că potențialul de energie creatoare a oamenilor este direct proporțional cu competența lor profesională, tehnico-științifică, dublată de nivelul de conștiință politică, ideologică, civică, și toate acestea, situate la baza acțiunii practice, a participării efective la viața și activitatea socială. Numai în prezența unei asemenea perfecționări a laturii subiective a sistemului nostru ne putem aștepta ca trecerea la o nouă calitate să se realizeze în mod efectiv și multilateral în toate domeniile. Este, de altfel, un adevăr confirmat de practică, de viață că noul, calitatea nouă pe care o vizează perfecționările și dezvoltarea multilaterală în ansamblul ei, nu apar și nu se impun în mod automat, prin simpla invocare a necesității lor. Înnoirile, schimbările proiectate oricît ar fi de temeinic formulate, gîndite, justificate, nu se asimilează nici ele în mod spontan, de la sine în structurile și funcționalitatea sistemului, în modul de a înțelege și acționa al oamenilor. Și aceasta pentru că oamenii, unele cadre din structurile sistemului, fie că nu pot înțelege și acționa într-un mod nou datorită limitelor de competență, de cunoaștere, a incapacității de a ține pasul cu înnoirile, fie din considerente de ordinul limitelor de conștiință-automulțumire, comoditate, rutină, carierism etc. Nu este exclusă, desigur nici situația în care unele din măsurile sau acțiunile ce se doresc a realiza perfecționarea, de a introduce noul, să nu fie pe deplin fundamentate științific și de aceea neadecvate sau doar parțial realizabile, noul scontat să nu determine de fapt înnoirea.

Urmărind să prevină, dar să și soluționeze stări disfuncționale, apărute în diferitele domenii ale sistemului nostru social-politic și economic, perfecționările vizate în actuala etapă sînt orientate cu precădere spre o și mai accentuată implicare a științei în activitatea de conducere la toate nivelurile prin determinarea unei reale ridicări a nivelului de pregătire de specialitate dar și a nivelului general de conștiință și de cultură al cadrelor, a tuturor oamenilor muncii, în vederea obținerii unei competențe și capacități superioare de cunoaștere și soluționare a problemelor, de a rezolva și nu doar a sesiza sau afirma cerințele științei de a conduce. În același timp, perfecționarea muncii politico-ideologice și educative, de formare și consolidare a conștiinței socialiste, revoluționare se înscrie organic în logica și cerința aceleiași strategii a multilateralității, ca un corolar al întregului proces transformator determinat de om asupra condiției sale existență socială dar și asupra propriului său univers subiectiv, context în care participarea

omului muncii la viața și activitatea de organizare și conducere a societății devine efectivă și nu formulată.

Reafirmînd rolul determinant al științei în întreaga strategie a dezvoltării noastre actuale și, deci, al conținutului perfecționărilor, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia și în cadrul Expunerii din aprilie că „întreaga dezvoltare de construcție socialistă nu se poate realiza decît pe baza celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, ale cunoașterii umane în general, a legării strînse cu învățămîntul și cu producția, a ridicării continue a nivelului de cunoștințe tehnico-profesionale ale tuturor oamenilor muncii"[13]. În același timp, deși „am înaintat mult în domeniul dezvoltării forțelor de producție, al dezvoltării generale — sublinia în același context secretarul nostru general — dar nu în aceeași măsură am asigurat ridicarea nivelului politico-ideologic, al conștiinței revoluționare" manifestîndu-se în acest domeniu „o anumită rămînere în urmă"[14]. Faptul că persistă sau apar unele deficiențe într-un domeniu sau altul, într-o perioadă sau alta a etapei pe care o parcurgem, că problemele apărute nu-și găsesc întotdeauna și cu promptitudine cele mai corespunzătoare soluții și răspunsuri se datorează, desigur, unor multitudini de factori și procese obiective și subiective dar, de cele mai multe ori, la baza acestora stau aceleași cauze: insuficienta cunoaștere și stăpînire a problemelor și proceselor care se ridică și, respectiv, lipsa acelei robusteți de conștiință și angajare politică pe care o presupune autenticul spirit revoluționar. Referindu-se, bunăoară, la domeniul activității de conducere și planificare, la structurile și funcționarea subsistemului nostru economico-organizatoric, tovarășul Nicolae Ceaușescu atrăgea atenția tocmai asupra faptului că aici se manifestă „o anumită neînțelegere a principiilor democratice de conducere, a autoconducerii, autofinanțării, a rolului organismelor democratice, dar și o anumită neîncredere în capacitatea acestor organisme în soluționarea problemelor și, după părerea mea — spunea secretarul nostru general — o supraapreciere a capacității organelor centrale"[15] ... la toate acestea adăugîndu-se și persistența unor tare ale unui stil și mentalități învechite de muncă[16].

Competența pe care o poate genera numai știința, cunoașterea specific științifică a proceselor și fenomenelor sociale, știință ce nu poate fi dobîndită decît prin efortul intelectual al învățării permanente devine, din perspectiva imperativelor actuale ale perfecționării multilaterale, elementul central al întregii activități concentrate în această direcție, conexată însă organic cerinței de ridicare la un nivel calitativ superior a muncii politico-ideologice și cultural-educative. Situată astfel la temelia muncii organizatorice și de conducere, competența, conștiința și participarea democratică devin sarcinile de primă necesitate în procesul perfecționărilor prin care se va realiza o dinamizare și valorificare superioară a întregului nostru sistem economico-social, politic și ideologic,

[13] *Ibidem*, p. 30.
[14] *Ibidem*, p. 7.
[15] *Ibidem*, p. 8—9.
[16] *Ibidem*, p. 9.

ale realizării calitative a obiectivelor strategiei multilateralității dezvoltării în actuala etapă.

Întreaga concepție și acțiune a partidului nostru în direcția perfecționărilor multilaterale a sistemului nostru social-politic și economic pornește de la cerința și necesitatea autoperfecționării partidului ca factorul motrice determinant al strategiei întregii dezvoltări. De aceea, integrarea proceselor de perfecționare, bazate pe sinteza superioară dintre știință, conștiință, democrație, dintre competență, spirit revoluționar și participare, dintre științific, politic și democratic în conducere se modelează și validează înainte de toate *în* și *prin* profilul structurii și activității partidului comunist ca centrul vital al întregului sistem al societății înseși. Numai astfel partidul poate acționa ca factor determinant al modelării și reglării sistemice a structurilor și funcționalității cadrului organizatoric general al societății, căci numai astfel fluxurile de energie și inițiative creatoare pulsate dinspre partid spre societate pot fi încărcate de forța eficienței și valorii.

Sublinierea ideii de perfecționare din concepția și activitatea partidului nostru comportă, în concluzie, relevarea cîtorva aspecte teoretice și practice mai semnificative. Astfel, în teoria și practica partidului nostru perfecționările nu au fost și nu sînt momente episodice, de zile mari ci, un proces continuu ce se derulează „din mers", în practica de zi cu zi. În al doilea rînd, structurile sau cadrul sistemului nostru politic, al democrației muncitorești, revoluționare, relațiile și valorile constituite în și prin acest sistem — creație originală a epocii deschise de Congresul al IX-lea al partidului — presupun, după cum este și firesc, nu modificări sau schimbări structurale ci un proces permanent de racordare a lor la înnoiri, la adaptarea rolurilor și funcțiilor pe care le au, la cerințele și exigențele mereu mai complexe ale dinamicii sociale, ale progresului și dezvoltării multilaterale. În al treilea rînd, perfecționările trebuie înțelese ca fiind parte integrantă a conținutului strategiei generale a multilateralității dezvoltării și în principal a strategiei trecerii la o calitate nouă, superioară în toate domeniile vieții și activității sociale, a strategiei continuității procesului revoluționar. În al patrulea rînd, perfecționările sînt concepute și promovate de partidul nostru nu numai dinspre partid spre celelalte componente sau structuri ale societății (stat, organismele autoconducerii muncitorești, organismele cu dublă natură, organizațiile de masă și obștești, clase și grupuri sociale, națiune etc.) dar și asupra partidului însuși, manifestîndu-se astfel realmente ca organismul vital, cu capacitate de reglare și autoreglare sistemică, la nivelul întregului sistem. În al cincilea rînd, perfecționările trebuie înțelese ca izvorînd dintr-o dublă cerință: aceea de a asigura deschiderile spre o perspectivă superioară de evoluție și, respectiv, aceea de a elimina lipsurile, insuficiențele, defecțiunile apărute în dezvoltare. Și nu în ultimul rînd, semnificația și importanța concepției și activității partidului nostru în direcția perfecționării multilaterale în etapa actuală poate și trebuie relevată nu numai din perspectiva valabilității ei particulare ale țării noastre, dar și din cea a desfășurării procesului revoluționar mondial, al construirii și dezvoltării socialismului în lumea contemporană, proces în care, așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, în prezent, prac-

tic, toate țările socialiste își pun, într-o formă sau alta, problema perfecționării activității de construire și dezvoltare în continuare a noii societăți. Concepția și experiența românească asupra strategiei generale a multilateralității dezvoltării socialismului și în cadrul ei a procesului de perfecționare multilaterală a tuturor componentelor sau structurilor sistemului social, al orientării conținutului acestui proces spre trecerea la o calitate nouă a muncii și vieții și a fundamentării pe aceste baze a strategiei continuității procesului revoluționar în socialism, se confirmă ca o valoroasă, originală și eficientă dovadă a creativității revoluționare, a necesității înțelegerii și aplicării creatoare a legităților și principiilor socialismului științific la realitățile epocii și ale condițiilor concrete ale fiecărei țări. Este o concepție și o experiență cu atît mai valoroase cu cît asigură evoluției socialismului pe treptele sale maturizate structuri de organizare și conducere suple, relații, principii și valori capabile de a asimila perfecționările, înnoirile, de a păstra în același timp integritatea, unitatea și stabilitatea acestora, necesare continuității procesului revoluționar pe întreaga perioadă istorică a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a trecerii treptate la comunism.

Concepția P.C.R., a secretarului general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, despre etapizarea procesului de transformare socialistă a țării și a perfecționărilor întregului nostru sistem social-politic și economic, ca prioritate a strategiei actualei etape, este expresia celui mai deplin spirit creator de înțelegere și aplicare în viață a principiilor și legităților generale ale socialismului științific, a materialismului dialectic și istoric, conform cărora „Oamenii își făuresc singuri istoria, dar pînă acum ei nu au făcut acest lucru călăuziți de o voință colectivă, după un plan colectiv, nici chiar în cadrul unei societăți date, precis delimitate. Străduințele lor se încrucișează, și tocmai de aceea în toate societățile de felul acesta domnește necesitatea, a cărei completare și formă de manifestare este întîmplarea“[17]. Referindu-se la făurirea conștientă a istoriei în procesul revoluției și construcției socialismului și comunismului, clasicii subliniau adevărul confirmat astăzi de practică potrivit căruia „condițiile de viață înconjurătoare, care i-au dominat pînă acum pe oameni, trec acum sub dominația și controlul oamenilor care devin, pentru prima oară, stăpînii conștienți, adevărați ai naturii, pentru că devin stăpînii propriei lor vieți sociale /. . ./ Viața socială a oamenilor care pînă acum li se opunea, ca ceva impus de natură și istorie, devine acum un act liber al lor. Forțele obiective străine, care dominau pînă acum istoria, trec sub controlul oamenilor înșiși. Abia din acest moment oamenii își vor făuri, pe deplin conștienți, propria lor istorie, abia din acest moment cauzele sociale puse în mișcare de ei vor avea în chip precumpănitor și în măsură tot mai mare efectele voite de ei. Este saltul omenirii din imperiul necesității în cel al libertății“[18].

---

[17] Marx, Engels, *Opere alese*, vol. 2, ed. III-a, Ed. politică, București, 1967, p. 477.

[18] Marx, Engels, *Opere*, vol. 19, Ed. politică, București, 1964, p. 233.

Așadar, în cadrul unei asemenea concepții generale, de principiu, etapizarea procesului revoluționar devine deopotrivă o problemă de analiză și evaluare a experienței istorice parcurse, a trecutului mai mult sau mai puțin îndepărtat, și respectiv, o problemă a proiecției, conștientizate, voite a devenirii istorice. În acest context, strategia *perfecționării* multilaterale a acțiunii istorice, în ce are ea esențial — organizarea și conducerea vieții economico-sociale — devine măsura sau criteriul de apreciere a obiectivării caracterului conștient al edificării noii orînduiri.

ANDREI SIDA

ÎNFĂPTUIREA MARELUI IDEAL AL POPORULUI ROMÂN: DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII NAȚIONAL-STATALE ÎN 1918

Oamenii de aceeași origine, vorbind aceeași limbă, avînd aceeași cultură, aceleași datini și obiceiuri, același mod de viață, despărțiți din punct de vedere politic prin hotare artificiale s-au simțit totdeauna strîns uniți prin aspirații și idealuri. Fruntariile impuse de vicisitudinea vremurilor erau desființate în fapt de comunitatea de gîndire și simțire a întregului neam românesc. Mai ales că munții Carpați erau și sînt, așa cum îi caracteriza învățatul lingvist Ovid Densușianu, tovarăși prietenoși, desprinzîndu-se din ei seninătate și armonie clasică. Asemenea primitoare înfățișare explică habitatul carpatic pînă la altitudini care ating 1200—1300 m. Iar trecătorile care-i străpung asemenea unor ferestre deschise de o parte și de alta permiteau oamenilor pămîntului să circule cu ușurință dintr-o parte în alta. Și au circulat românii fără întrerupere din Transilvania spre Țara Românească și Moldova și din acestea spre Transilvania, consolidînd unitatea etno-lingvistică și etno-culturală.

Pe măsură ce necesitățile și posibilitățile sporesc și se intensifică și legăturile dintre ramurile poporului român se formează o *conștiință de neam* activă, afirmată de el însuși, de la care au cunoscut-o istoricii bizantini și umaniștii secolelor XV și XVI. Conștiință de neam exprimată mai întîi în însuși numele cu care poporul român se numea pe sine: *român, românesc, limbă românească.*

Conștiința de neam activă în rîndurile păturilor culte a cuprins și masele populare, generînd dorința de unire într-o singură alcătuire statală a tuturor teritoriilor etnice românești. Primele traduceri în limba română, realizate în Maramureș, la sfîrșitul sec. XV și începutul celui următor și cele dintîi cărți tipărite în limba română în secolul XVI, la Sibiu de Filip Moldoveanul și la Brașov de diaconul Coresi au circulat și în celelalte două țări românești, contribuind la formarea limbii române literare și, ca urmare, la mai strînsa unitate etno-lingvistică și etno-culturală a românilor. Și de asemenea la accentuarea dorinței de unire într-un singur organism statal. Dorința s-a transformat în tendință, conștient urmărită de voievozii și domnii țărilor române. Mai întîi sub forma de federare sau confederare a țărilor române în fața primejdiei otomane, așa cum o realizează Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și căpitan general al Țării Românești și uneori voievod chiar al acesteia, „părinte" al domnilor moldoveni, cum îl caracterizau aceștia, dorind ca țara lor, Moldova și țara lui Iancu de Hunedoara, Transilvania, „una să fie".

Politică urmată de Ștefan cel Mare, care s-a străduit și, în parte, a reușit să domine și Țara Românească și o mare parte a Transilvaniei, unde era socotit trimis al lui Dumnezeu să apere și această țară de urgia păgînă (otomană), cum îi scriau brașovenii la 1479. Pentru ca Mihai Viteazul, *restitutor Daciae*, să realizeze cea dintîi unire a celor trei țări românești la 1600, ajutat și de țăranii români răsculați împotriva nobilimii, fiindcă venea un domn „din neamul lor".

Moștenirea lui Mihai a străbătut secolele următoare ca un fir roșu călăuzitor spre unitatea țărilor române. Circulația de bunuri și de oameni s-a intensificat și mai mult, după cum circulația cărții manuscrise și tipărite n-a cunoscut nici o opreliște. Iar mesajul lor era proclamat fără ocolișuri: pentru a înțelege toți românii, pentru a învăța toți românii limba noastră românească. Asemenea „cărți românești de învățătură" erau citite nu numai de cărturari, ci și de țărani, copiate de diecii satelor și prețuite de aceștia la valoarea lor adevărată, iar pentru a-și dovedi dreptul de proprietate satele poartă procese cu cei ce încercau să le înstrăineze.

Tratate de prietenie și colaborare se încheie între cele trei țări românești, numai din secolul al XVII-lea cunoscîndu-se 12 asemenea tratate, în care domnii și principii se legau „să fie ca frații", iar negustorii transilvăneni obțineau dreptul de „slobodă trecere" prin celelalte două țări românești, aducînd și ducînd produse în asemenea măsură încît se spunea că unii fără alții, munteni și transilvăneni, „n-ar putea fi". Asemenea strînse și permanente legături erau socotite drept „confederații confirmate", între cele trei țări românești.

Se formează, astfel, o adevărată doctrină politică cuprinsă în scrierile marilor cronicari și istorici ai secolului al XVII-lea și începutul celui următor. Formulate mai întîi de Grigore Ureche, în afirmația că românii din Transilvania și din Moldova sînt de un neam și se trag cu toții de la Roma, sînt dezvoltate mai deslușit de Miron Costin care afirma că românii din Moldova, Țara Românească și Transilvania, „toți de un neam și odată descălecați sînt", iar numele de *român* și *romanus* este comun pentru toți românii „și muntenilor și moldovenilor și celor ce locuiesc în Țara Transilvaniei". Pasul cel mare spre clarificarea doctrinei îl săvîrșesc stolnicul Constantin Cantacuzino și mai ales Dimitrie Cantemir. Cel dintîi aducea la cunoștința lumii că toți romanii sînt „romani în credință și bărbăție" și că toți „dintr-o fîntînă au izvorît și cură". Iar învățatul domn moldovean sublinia trei idei fundamentale care se întregesc și se completează: originea romană („toți românii sînt urmașii romanilor"), continuitatea („neamul care de demult s-a colonizat prin romani, de atunci și pînă acum necurmat locuiește în Dacia") și unitatea („din care coboară acel neam românesc din Moldova și Țara Românească și Ardeal"). Asemenea idei sînt cuprinse în titlul dezvoltat al lucrării sale de căpetenie: *Cronicon a toată Țara Românească (care mai apoi s-a împărțit în Moldova, Muntenia și Ardealul).*

Și sînt pe deplin explicabile asemenea concepții, deoarece sînt formulate și proclamate la începutul secolului al XVIII-lea. Marele Secol, Secolul Luminilor, dominat de o nouă ideologie, luminismul, așeza

la temeliile sale raţiunea care poate totul, iar drept scop principal emanciparea oamenilor prin lumina culturii. Ideologia luminilor, cu caracter cosmopolit în general, este adaptată în diferite ţări la condiţiile concrete ale societăţii respective.

Receptat în societatea românească, luminismul însemna emanciparea socială şi naţională a poporului român din situaţia nedreaptă în care vicisitudinile istorice l-au silit să trăiască. Ceea ce înseamnă începutul Renaşterii naţionale *(il Risorgimento)* a poporului român. Cu atît mai mult cu cît ideologia luminilor în societatea românească coincidea cu apropierea încheierii procesului de formare a naţiunii române moderne, una din componentele esenţiale ale căreia era conştiinţa naţională, ca urmare a transformării conştiinţei de neam.

Începutul îl inaugurează episcopul Inochentie Micu prin lupta sa în dieta nobiliară a Transilvaniei, prin memoriile înaintate Curţii imperiale din Viena, prin mişcările naţional-sociale pe care le întreţine şi le conduce. Judecat şi pedepsit de reprezentanţii nobilimii şi de Curtea vieneză în care-şi pusese oarecari speranţe de înţelegere a justelor revendicări ale românilor transilvăneni, nemulţumirile şi mişcările sociale, confesionale şi naţionale se amplifică, se transformă în adevărate răscoale, în Ţara Năsăudului, în Hunedoara şi Munţii Apuseni. Culminînd cu revoluţia populară din 1784 de sub conducerea lui Horea, care voia eliberarea neamului său, iar conducătorul ei reprezenta „simbolul renaşterii Daciei", numit de aceea „rex Daciae". Revoluţia populară din Transilvania care a premers cu cinci ani revoluţia din Franţa, se înscrie ca un eveniment de rezonanţă europeană, al cărei ecou s-a resimţit puternic în Moldova şi Ţara Românească, cu care voiau conducătorii revoluţiei să unească Transilvania.

Revoluţia din 1821, de asemenea a avut un dublu caracter, naţional şi social, fiind determinată atît de stările interne, cît şi de cele externe ce caracterizau condiţia general-istorică a poporului român şi care a marcat o cotitură pe firul ascendent al luptei pentru libertate şi dreptate socială, pentru scuturarea jugului dominaţiei străine şi afirmarea drepturilor naţionale.

Eveniment de însemnătate fundamentală în istoria ţării, revoluţia română de la 1848 a reliefat în toată plenitudinea aspiraţiile seculare ale poporului român spre dreptate socială şi libertate naţională, spre progres. Aceste aspiraţii au avut un suport profund obiectiv, hotărîrea românilor de a îndepărta rînduielile feudale perimate şi de a se descătuşa de sub dominaţia celor trei imperii asupritoare vecine — obiective strîns corelate —, ceea ce ilustrează gradul înalt de radicalizare, forţa revoluţionară înnoitoare, caracterul social şi naţional al revoluţiei, una singură în cele trei ţări româneşti prin programe, colaborare şi paralelismul desfăşurării evenimentelor.

Desfăşurîndu-se în condiţiile revoluţiilor europene, revoluţia română s-a înscris în acest curs înnoitor, constituind avanpostul cel mai înaintat al revoluţiei burghezo-democratice în această parte a continentului.

Îmbinarea obiectivelor vizînd răsturnarea orînduirii feudale şi înlăturarea asupririi străine explică antrenarea în luptă a celor mai diverse

categorii sociale — țărănimea, lucrătorii, meseriașii, tîrgoveții, mica boierime, intelectualitatea, animate de ideile progresiste ale epocii și atașați năzuințelor poporului.

Revoluția română începută de fapt în martie 1848 a durat pînă în august 1849. Obiectivele ei au fost formulate într-o seamă de programe unitare, generate de cauzele generale comune, de identitatea obiectivelor sociale și naționale ale întregului popor român. „Plămădită în condiții asemănătoare — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu —, desfășurîndu-se în aceeași perioadă, proclamînd țeluri comune, revoluția de la 1848 a avut un caracter unitar în toate cele trei țări românești. Faptul că pe steagul revoluționar din toate aceste provincii erau înscrise aceleași idealuri supreme — desființarea servituților feudale și eliberarea țărănimii iobage, cucerirea libertăților democratice, scuturarea dominației străine și realizarea unității și independenței naționale — ilustrează comunitatea de interese și aspirații ce-i unea pe fiii aceluiași popor în pofida hotarelor despărțitoare, artificiale și vremelnice".

Revoluția română de la 1848, organică și unitară în cauzele ce au determinat-o, a urmărit, în întreaga sa desfășurare, constituirea statului modern român, unitar și independent. Dacă în unele programe oficiale problema unității naționale nu a putut fi înscrisă — din rațiuni tactice — decît într-o formă compatibilă cu situația internațională în cadrul căreia se desfășoară revoluția română, într-o seamă de alte manifestări unirea a figurat ca un deziderat cu caracter fundamental. Exprimînd sentimentele întregului popor cei peste 40.000 de români adunați pe Cîmpia Blajului au afirmat puternic hotărîrea de a se „uni cu țara". Versurile lui Vasile Alecsandri „Deșteptarea României" sau „Hora Ardealului", precum și vibrantul „Deșteaptă-te române" al lui Andrei Mureșanu, relevau aceeași dorință fierbinte a națiunii. Învățatul sas Stephan Ludwig Roth observa, cu deplină îndreptățire, că înălțarea culorilor naționale românești la Blaj a făcut să bată la unison inimile de la București și Iași. Adevărul este reliefat și în proiectul convocării unui Congres general al tuturor românilor la București, precum și de eforturile de a se realiza unitatea românilor din cuprinsul Imperiului habsburgic, considerată ca un prim pas spre unitatea deplină. Sînt toate acestea mărturii nu numai ale dorinței de unitate ci totodată ale hotărîrii de a o înfăptui, de a găsi căile cele mai corespunzătoare pentru consolidarea națiunii române.

Revoluția a întîmpinat, de la început, împotrivirea înverșunată a factorilor externi. Marile puteri vecine — imperiile otoman, țarist și habsburgic — temîndu-se de spiritul revoluționar de care era pătruns poporul român, și-au trimis armatele spre înăbușirea revoluției.

În perioada ce a urmat revoluției de la 1848, lupta pentru unire s-a amplificat, a investit noi dimensiuni. În exil, revoluționarii români au început o vastă acțiune pentru deșteptarea interesului opiniei europene și al marilor puteri în favoarea unirii Principatelor.

În acest scop revoluționarii români strîng legăturile cu reprezentanții altor emigrații în cadrul Comitetului central democratic european, cu sediul la Londra, care pregătea revoluția generală, cu scopul de a institui în Europa domnia libertății, de a asigura națiunilor plenitudinea drepturilor lor naționale. Aceste acțiuni au învestit caracter de masă, unitatea

națională înscriinduse ca cea mai fierbinte dorință a întregului popor. Ea a mobilizat toate energiile, cuprinzînd toate provinciile locuite de români.

Idealul unirii a devenit o forță de neînvins prin îmbrățișarea lui de întregul popor român, deoarece era corelat în conștiința maselor cu aspirațiile generale ale societății, de unire și de modernizare a acesteia, organizarea ei în consens cu cerințele progresului istoric.

Unirea Moldovei și a Țării Românești, realizată în 1859, prin dubla alegere a lui Al. I. Cuza, dovadă elocventă a dorinței românilor de a se constitui într-un stat unitar liber și independent, „una din cele mai frumoase pagini ale istoriei noastre" după expresia contemporanilor, a fost salutată cu entuziasm de opinia progresistă a continentului, fiind apreciată drept dovadă de maturitate politică, „o manifestare izbitoare a voinței naționale", cum o apreciază contele Walewski, ministrul de externe al Franței. Însuși Ludovic Kossuth, conducătorul revoluției burgheze ungare de la 1848, care n-a fost prieten al românilor, referindu-se la actul de voință al poporului român, declara: „un astfel de spirit este necesar pentru ca un popor să întemeieze o patrie sau, dacă a pierdut-o, să și-o recîștige".

Unirea a provocat o bucurie de nedescris în teritoriile românești de sub stăpînire străină. „Românii din Transilvania — nota, în acest sens, Al. Papiu-Ilarian în 1860 — numai la Principate privesc; numai de aici așteaptă semnul, numai de aici își văd scăparea". Această bucurie era generată de încrederea că Unirea Principatelor reprezenta o premisă și o chezășie a desăvîrșirii unirii.

Încununare a unei lupte seculare, eveniment hotărîtor în procesul de formare a statului național unitar român, unirea Moldovei și a Țării Românești într-un singur stat a constituit, așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — „un moment crucial în destinele poporului nostru, marcînd intrarea României într-o etapă a evoluției sale istorice". Ea a creat un cadru corespunzător pentru dezvoltarea modernă, pe plan economic, social, politic și cultural, pentru afirmarea națiunii, a reprezentat o nouă treaptă spre independența desăvîrșită.

Un nou pas hotărîtor în lupta pentru unitate l-a constituit cucerirea independenței depline de stat în 1877 împotriva Imperiului otoman, care a reprezentat o impresionantă pagină de solidaritate națională.

Cucerirea independenței depline de stat a creat condiții favorabile luptei de eliberare națională, conturîndu-se acum, mult mai pronunțat, tendința întregului popor român spre împlinirea marelui său ideal: unirea într-o singură alcătuire statală a tuturor teritoriilor românești.

Ceea ce sporește și mai mult temeinicia actelor săvîrșite este faptul de semnificație superioară, anume că asemenea idei și idealuri erau nutrite de toate clasele și păturile sociale, că ele au vitalizat gîndurile și voința maselor largi populare — țărănimea, muncitorimea, intelectualitatea, meseriașii, tîrgoveții, — au inspirat programele de acțiune ale partidelor politice.

Este ilustrativ răsunetul în întreaga țară, ca și peste hotare, a mișcării memorandiste, a înaintării Memorandumului, în 1892, Curții de la Viena, puternică acțiune pentru afirmarea revendicărilor politice, națio-

nale, culturale și economice ale românilor transilvăneni în acest răstimp. Mai mult decît celelalte documente protestatare față de opresiunea suferită de românii din Transilvania din partea burghezo-moșierimii maghiare, memoriul din 1882 și Replica studenților din 1891, larg răspîndită în rîndul populației de pe ambele versante ale Carpaților, precum și pe plan internațional, mișcarea memorandistă a contribuit la intensificarea luptei de eliberare a tuturor provinciilor românești aflate sub dominație străină. Cu atît mai mult, cu cît, după exemplul românilor din Transilvania, românii din Bucovina care se aflau sub aceeași dominație se organizează mai bine, își formulează mai limpede programul luptei pentru dreptate socială și politică, pentru unitate națională.

În această luptă, mișcarea muncitorească, militanții socialiști, însuflețiți de principiul profund democratic al dreptului popoarelor la autodeterminare, al dreptului de constituire în state naționale de sine stătătoare au lucrat neobosit în acest sens. Mișcarea muncitorească și socialistă a privit problema realizării idealului național — unirea tuturor teritoriilor românești în cadrul aceluiași stat național — ca o necesitate istorică, reclamată imperios de însești legile obiective ale dezvoltării sociale. Susținînd dreptul imprescriptibil al poporului român, ca de altfel al tuturor popoarelor aflate în aceeași situație, de a-și desăvîrși statul național, socialiștii români s-au angajat viguros în bătălia pentru dezrobirea românilor de sub stăpînirea străină. „Voim dar... ca dominarea unei națiuni asupra alteia să înceteze", proclama revista socialistă „Dacia viitoare", la 1883 „ca românii să fie toți liberi și să formeze un stat, iar nu să geamă sub dominațiuni străine și vitrege".

*

În condițiile accentuării contradicțiilor dintre marile puteri, prevestitoare ale primului război mondial, se intensifică și acțiunile și eforturile de unire cu România a provinciilor românești de sub dominație străină. Presa și opinia publică proclamă cu tot mai multă îndrăzneală această voință care era a întregului popor român, peste deosebirile de clasă. Inclusiv muncitorimea și mișcarea socialistă prin presă și prin glasul reprezentanților săi autorizați, demonstrează că „o țară ca un organism social, trebuie să se dezvolte ca un organism întreg în marginile sale etnice".

Dorința și voința de unire a poporului român n-au putut fi nici împiedicate și nici înăbușite de izbucnirea războiului. Perioada celor doi ani de neutralitate a României, (1914—1916), a fost folosită de forțele patriotice de pretutindeni pentru pregătirea momentului ce se întrevedea acum mai limpede la orizont. Un rol însemnat în pregătirea și grăbirea istoricului evenimentelor au avut românii din provinciile de sub dominație străină stabiliți în România. O activitate neobosită și nestăvilită se desfășura în acești ani spre împlinirea visului „de jalea cui au răposat și moșii și părinții", cum spunea poetul Octavian Goga, exprimînd în versuri inspirate aspirațiile multiseculare ale întregului popor român. Societatea „Liga culturală" înființată cu două decenii în urmă se transformă acum în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor".

Intrarea României în război în vara anului 1916 nu cu gînduri de cucerire de teritorii străine, ci din dorința întrutotul legitimă de întregire națională și statală a sporit și mai mult nădejdea poporului român în realizarea marelui deziderat al Unirii. În aceste condiții participarea României la război alături de puterile Antantei care recunoscuseră printr-un tratat de alianță dreptul românilor din Monarhia austro-ungară de a se uni cu România a avut un caracter întru totul drept. De aceea un entuziasm nestăvilit a cuprins întregul popor român, din România și deopotrivă din teritoriile de sub dominație străină. Încrederea în apropierea „împlinirii visului" era atît de mare, încît nici tragicele evenimente din toamna și iarna anului 1916 și din primăvara anului următor, cînd, din cauza nerespectării din partea Antantei a obligațiilor înscrise în convenția militară armatele române au suferit înfrîngeri, și, ca urmare, două treimi din teritoriul României au fost cotropite de armatele austro-ungare și germane. Ocupația străină și măsurile represive drastice care s-au abătut asupra populației n-au putut semăna defetismul în inimile și mințile stăpînite de dorința și voința neclintită de unire.

În asemenea circumstanțe în teritoriile dintre Prut și Nistru ia ființă un partid național care-și înscrie în programul său dreptul la autodeterminare a popoarelor. Urmarea a fost proclamarea autonomiei Basarabiei.

În același timp mii de prizonieri români din Rusia, ardeleni și bucovineni, întruniți la Darnița (lîngă Kiev), adresează tuturor popoarelor o *Proclamație* în care-și afirmă voința nestrămutată de unire a tuturor românilor cu România pentru a forma un singur Stat Național Român, întemeiat pe principiile celei mai înaintate democrații. Pe temeiul acestor principii, dovada maturității politice a celor ce le-au formulat, zeci de mii de voluntari ardeleni și bucovineni sosesc în România cu dorința de a se înrola în armata română, contribuind, prin eroismul și jertfa lor, la înfrîngerea dușmanilor poporului român.

Refăcută și înzestrată cu sprijinul tehnic și militar al Franței și Angliei, armata română se reface în chip miraculos. Împreună cu voluntarii transilvăneni și bucovineni organizați în taberele de prizonieri din Rusia, armata română a repurtat, în vara anului 1917, victorii ce au impresionat lumea împotriva armatelor germane și austro-ungare conduse de mareșalul Mackensen, supranumit „spărgătorul de fronturi". Epopeea de la Mărăști, Mărășești și Oituz a zădărnicit planurile mișelești de a ocupa și subjuga întreaga țară. Factorul hotărîtor în obținerea acestei victorii l-a constituit vitejia soldaților români care au luptat cu o neasemuită dîrzenie, animați de dorința de a împiedica ocuparea întregului teritoriu al țării, de a-și elibera căminele cotropite.

Victoriile de la Mărășești, Mărăști și Oituz au însemnat o contribuție însemnată și un eveniment decisiv în lupta pentru eliberarea patriei de sub dominația vremelnică a cotropitorilor străini și pentru unirea într-un singur stat a tuturor românilor.

Izbînzile armatei române și împrejurările internaționale au stimulat și mai mult lupta poporului român pentru eliberarea națională a terito-

riilor de sub dominație străină, aducînd ca într-un șuvoi toate forțele în acțiuni hotărîte pentru desăvîrșirea statului național unitar.

Revoluțiile din Rusia, din februarie și octombrie 1917, care au răsturnat țarismul, au contribuit și ele la radicalizarea mișcărilor sociale și naționale prin ecoul în rîndurile popoarelor asuprite de pretutindeni a ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și în special a Declarației drepturilor popoarelor din Rusia, care proclamau egalitatea și suveranitatea popoarelor, dreptul națiunilor la autodeterminare pînă la crearea statelor de sine stătătoare. Completată la 17/30 decembrie 1917 cu un apel adresat popoarelor și guvernelor țărilor aliate, în care era supusă unei critici severe concepția Puterilor Centrale imperialiste, cotropitoare. Apelul cerea recunoașterea dreptului la autodeterminare popoarelor a căror subjugare a avut loc cu secole în urmă. „Renunțînd la noile anexiuni — se sublinia în Declarație — guvernele inamice pornesc de la ideea cum că anexiunile vechi, vechile asupriri ale celor slabi de către cei puternici ar fi consfințite de vechimea istorică. Aceasta însemnează că soarta Alsaciei și Lorenei, Transilvaniei, Bosniei și Herțegovinei etc. nu ar fi supusă revizuirii. Un asemenea program este profund inconsecvent și reprezintă un proiect de compromis, fără principii, între pretențiile imperialismului și împotriva democrației muncitorești".

Un rol important în același sens au jucat de asemenea principiile afirmate de președintele Statelor Unite ale Americii în cele 14 puncte prezentate Congresului în 8 ianuarie 1918. Între altele, se cuprindea în aceste puncte ideea refacerii și restabilirii suveranității Belgiei, României, Serbiei și Muntenegrului prin evacuarea armatelor germane și austro-ungare invadatoare, precum și dreptul la autonomie și autodeterminare al popoarelor din Austro-Ungaria pentru a putea ocupa locul ce li se cuvenea printre națiuni. Ceea ce însemna, implicit, dreptul la autodeterminare și unire cu România a teritoriilor românești din imperiul austro-ungar și din Rusia.

Privită în contextul evenimentelor care au avut loc pe plan european, unirea cu România a tuturor provinciilor românești aflate sub dominație străină, apare nu ca un act singular, ci ca parte integrantă a luptelor de eliberare națională și socială desfășurate în acea perioadă istorică în centrul și răsăritul Europei, ca un moment de mare însemnătate în procesul de formare și desăvîrșire a statelor naționale.

Ceea ce se și întîmplă fără întîrziere. Mai întîi se proclamă, „Republica Democratică Moldovenească Independentă", expresie a voinței întregii populații românești dintre Prut și Nistru. În noua republică autonomă, Basarabia, se înfăptuiesc reforme cu caracter democratic. Reprezentanții aleși ai populației dintre Prut și Nistru își pot afirma, astfel, la 27 martie/9 aprilie voința de „unire a Basarabiei cu România" pe temeiul „dreptului istoric și al dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna".

După exemplul românilor dintre Prut și Nistru, românii din Transilvania și Bucovina își intensifică activitatea pentru a grăbi împlinirea dorinței lor neabătute: dreptul de autodeterminare și unire cu România.

Străduințile lor erau sprijinite cu hotărîre și de opinia publică și de cercurile politice din țările Antantei.

În aceste împrejurări destrămarea anacronicei alcătuiri politice, Imperiul austro-ungar, se petrece într-un ritm tot mai alert. Nimic nu-i mai putea opri dezmembrarea, deoarece popoarele de secole oprimate subminau temeliile șubredului edificiu prin lupta lor neabătută de unire.

Între popoarele Monarhiei, românii s-au dovedit mai temerari și mai hotărîți în voința lor de a-și hotărî singuri viitorul. Ei dau semnalul, urmați de alții, mînați de aceleași dorinți și voinți.

Revoluția populară se desfășura, astfel, fără oprire în lunile octombrie și noiembrie atît în Transilvania cît și în Bucovina. Începutul este concretizat în declarația din 12 octombrie 1918 a românilor ardeleni prin care popoarele lumii sînt înștiințate că pe temeiul dreptului firesc al fiecărei națiuni de a dispune și a-și hotărî singură soarta, națiunea română hotărăște „așezarea sa între națiunile libere", stabilirea de legături cu celelalte națiuni libere și reprezentarea sa la Congresul de pace prin reprezentanții proprii aleși de Adunarea sa națională. *Hotărîrea românilor transilvăneni investește valoarea unei declarații de despărțire a Transilvaniei de Monarhia habsburgică*, iar însemnătatea ei sporește și mai mult prin aderarea la cuprinsul ei, chiar a doua zi, a socialiștilor.

În asemenea condiții manifestul împăratului Carol cu privire la federalizarea Imperiului autro-ungar pe baza autonomiei popoarelor a produs un efect cu totul contrar celui scontat. Simpla autonomie nu mai mulțumea popoarele dornice de libertate și unitate, așa cum se sublinia în declarația românilor, adusă la cunoștința parlamentului din Pesta la 18 octombrie.

După exemplul ardelenilor, românii din Bucovina își concretizează și ei programul politic ce cuprindea voința poporului român din Moldova de Sus — răpită de austrieci la 1775 — de a se cîrmui singur, potrivit cu interesele proprii, „ca împreună cu frații din Transilvania să-și făurească viitorul, iar la Congresul de pace să fie reprezentați de aleșii săi".

Evenimentele din Transilvania și Bucovina se desfășoară într-un strîns paralelism, care nu se mărginește doar la sincronizarea acțiunilor, ci în egală măsură cuprinde și programul politic. O mare adunare populară se desfășoară la Cernăuți, capitala Bucovinei, la 28 octombrie, care alege Adunarea constituantă și Consiliul național, instituții reprezentative ale acestei provincii. Cea dintîi hotărîre a Constituantei a fost „unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent".

Ultima zi a lunii octombrie are o importantă semnificație și în Transilvania. Se constituie Consiliul Național Român Central ca „unic for ce reprezintă voința poporului român", format, pe baza de paritate, din șase reprezentanți ai Partidului Național Român și șase ai P.S.D. Constituirea Consiliului Național Român Central și a celorlalte organisme politice subordonate acestuia era apreciată de opinia publică și presa vremii ca o „revoluție biruitoare". Și nu era exagerată aprecierea, deoarece revoluția nu înseamnă doar luptă armată și vărsare de sînge. Revoluția înseamnă mutații profunde social-politice, social-economice și instituționale. Și asemenea mutații au fost o realitate: vechile organe

politico-administrative au fost înlocuite, prin voința maselor populare, cu altele noi, consiliile naționale, alese în mod democratic; în locul jandarmeriei abuzive, apărătoare a intereselor burgheziei și moșierimii maghiare, pentru asigurarea ordinei și liniștii gărzi naționale, formate din țărani, muncitori și intelectuali au fost înființate. Entuziasmul prilejuit de aceste prefaceri constituie o altă dovadă grăitoare cu privire la voința unanimă a poporului român de a-și hotărî singur destinul.

Se desfășoară penultimul act al unui îndelungat proces istoric, legic și obiectiv, împlinirea căruia se apropia cu pași grăbiți. Revoluția populară se desfășura fără oprire, iar puterea ei se baza pe masele populare, țărani, muncitori, burghezie și intelectualitate. Tot ce a urmat și s-a realizat vreme de o lună: consilii naționale, gărzi naționale, senate regionale, adunări entuziaste, mișcări republicane etc., urmărea consolidarea cuceririlor revoluției, trăinicia hotărîrilor ce se așezau statornic prin voința neabătută a poporului.

Poporul român, înstăpînindu-se asupra puterii, înțelegea să acorde drepturi egale tuturor naționalităților conlocuitoare. În acele momente hotărîtoare pentru viitorul său, poporul român a dovedit prin măsurile luate că nu voia să devină din asuprit, asupritor.

Asemenea celor din Transilvania, românii din Bucovina, pe baza unei hotărîri, a unei „legi fundamentale" a Consiliului Național preiau puterea executivă și legislativă în această parte a Moldovei și alege un guvern format dintr-un președinte și 14 secretari de stat (miniștri).

Statornicite principiile și calea de urmat, se impuneau fără întîrziere măsuri concrete pentru realizarea acestora. Congresul General al Bucovinei întrunit la Cernăuți, la care participă atît reprezentanții românilor, cît și ai minorităților naționale, hotărăște în unanimitate de voturi, la 28 noiembrie 1918, „unirea necondiționată și pe vecie a Bucovinei cu România". O altă nedreptate istorică se repara. Visul locuitorilor din Moldova de Sus se împlinea.

Sub impulsul dorinței nestăvilite a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș de a-și hotărî singuri soarta, Consiliul Național Român Central cu sediul la Arad, a hotărît, la 7—20 noiembrie 1918 organizarea unei adunări naționale, la Alba Iulia, „cetatea de glorie" a celei dintîi uniri a celor trei țări românești sub sceptrul lui Mihai vodă Viteazul și unde au fost întemnițați și martirizați conducătorii revoluției populare din 1784, Horea, Cloșca și Crișan.

Convocarea la Adunarea de la Alba Iulia era de fapt un înflăcărat apel adresat națiunii române: „În numele dreptății eterne și al principiului liberei dispoziții a națiunilor, principiu consacrat acum prin evoluțiunea istoriei", națiunea română din Transilvania era chemată „să-și hotărască însăși soarta sa de acum înainte...". Apelul-manifest preciza că fiecare cerc electoral din Transilvania urma să trimită cîte cinci delegați aleși de obștea populară, iar celelalte instituții și organizații cîte doi reprezentanți. Numai *numărul* delegaților Partidului Social-Democrat, ca reprezentant al muncitorimii organizate, era nelimitat. Pentru a da tărie hotărîrilor acestor delegați apelul se adresa tuturor românilor, ca ei toți să fie prezenți la marele act istoric.

Pe temeiul năzuințelor sociale ale maselor populare lupta pentru unire atinsese cea mai înaltă treaptă a maturității, acea etapă care avea să încununeze idealul făuririi statului național unitar. Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918 a constituit, astfel, finalul apoteotic al luptei seculare pentru unirea tuturor românilor.

La măreața Adunare erau reprezentate toate clasele și păturile sociale, toate instituțiile culturale, economice și bisericești. Caracterul democratic al acestei „istorice adunări", cum pe drept cuvînt o caracterizau organizatorii ei, sporesc și mai mult prin participarea „însuși a poporului românesc în număr vrednic de cauza mare și sfîntă", adică mulțimile de la orașe și sate, țărani, muncitori, meseriași, intelectuali.

Chemările consiliilor naționale pentru adunarea de la Alba Iulia sînt pătrunse de sentimente de înalt patriotism și conștiința marilor răspunderi. Se lămurea rostul Adunării de la Alba Iulia, anume să hotărască asupra viitorului neamului nostru și să exprime voința nestrămutată a națiunii române care pretinde sus și tare unitatea națională a tuturor românilor.

După convocarea Adunării Naționale de la Alba Iulia, gîndurile românilor „erau curate ca razele soarelui, iubirea frățească nemărginită", dorința de muncă în aceeași măsură. Ziua și noaptea oamenii se gîndeau la noua viață în Țara Românească, pentru care aveau să muncească pentru a o înălța tot mai mult, spre a putea dovedi lumii că sînt vrednici de ceea ce au sperat și acum înfăptuiau.

Cele zece zile ce despart convocarea de ziua Marii Adunări Naționale au fost cele mai entuziaste, cele mai înfrigurate și mai emoționante din istoria românilor din Transilvania. Nimeni și nimic nu mai putea înăbuși acest entuziasm, această voință hotărîtă de înfrîngere a oricăror obstacole, cu prețul vieții chiar, pentru realizarea Unirii.

Numeroase manifestații și acțiuni de adeziune la Unire au loc pretutindeni, la orașe și la sate, ale țăranilor, muncitorilor, intelectualilor, meseriașilor, negustorilor: la Arad și în părțile Aradului, la Brașov și în Țara Bîrsei, la Cluj și în Valea Someșului, la Sighet și în Țara Maramureșului, la Orăștie și în Țara Hațegului, la Năsăud și în districtul Rodnei, la Timișoara și în întreg Banatul și în multe, multe alte locuri, peste tot unde trăiau românii.

Socialiștii români declară că, în ciuda încercărilor unor răuvoitori de a semăna zavistia, între Marele Consiliu Național Român și Partidul Social-Democrat, „acordul era perfect". Era consecința logică „a structurii social-economice a poporului", declarau socialiștii, încrezători că muncitorimea își va afla „maximul de garanție a realizării idealului ei național în cadrul largii democrații ce va trebui să o realizeze în interesul marilor mase românești".

Populația săsească, la rîndul său, prin reprezentanții săi progresiști, se alătură năzuințelor poporului român, recunoscînd legitatea procesului istoric obiectiv, de unire într-un stat național. Recunoscînd dreptatea acestor năzuințe, forțele progresiste săsești îndrumau populația germană din Transilvania pe drumul realităților. Ca urmare, Consiliul Național Săsesc, întrunit la Sibiu în 21—22 noiembrie, hotărăște să intre în legătură cu Consiliul Național Român.

Intuind mersul ireversibil al evenimentelor și înțelegînd mai bine realitatea, chiar și unele ziare maghiare împărtășeau cititorilor lor adevărul că „în Transilvania românii, în majoritatea covîrșitoare și principiile wilsoniene care în fond sînt drepte, pretind unirea cu România". După această lămurire, ziarele își pregătesc cititorii în vederea unei colaborări și a înțelegerii frățești cu românii, deoarece poporul român a fost întotdeauna prietenos și nu dorește asuprirea altor popoare, dimpotrivă va acorda drepturi egale tuturor naționalităților, reformă agrară, vot universal.

Statornicit acordul între reprezentanții poporului român, obținută colaborarea sașilor și a forțelor progresiste maghiare, zădărnicite acțiunile diversioniste și dușmănoase chiar de cei asupra cărora se încercaseră asemenea acțiuni — muncitorimea și țărănimea —, chemarea Consiliului Național Român sau Marelui Sfat al națiunii române a avut un puternic răsunet pînă în cele mai îndepărtate sate din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Toți erau cuprinși de un entuziasm nestăvilit pentru marea operă istorică spre înfăptuirea căreia era chemat poporul român.

Delegați ai Consiliului Național Român Central și ai consiliilor județene cutreierau satele, orașele și centrele muncitorești, îndemnînd poporul să se organizeze în vederea Adunării de la Alba Iulia. Toți erau convinși că va fi o zi istorică, „o zi neuitată în viața poporului, o zi de la care se va data o nouă epocă". „O zi pe care o vor aminti urmașii îndepărtați cu evlavie și admirație".

•

Adunările de alegere a delegaților, la care participă intelectuali, muncitori și meseriași în orașe, țărani și intelectuali la sate, muncitori și intelectuali în centrele muncitorești, bărbați și femei, vîrstnici și tineri au fost alte prilejuri de minunată afirmare a patriotismului, a solidarității sincere a tuturor claselor și păturilor sociale ca cel mai însemnat eveniment din istoria poporului român.

Nu era sat, nu era inimă, care să „nu ceară să se dovedească lumii voința nestrămutată de Unire". „Veniți la Alba Iulia", suna chemarea foilor de la Arad și Lugoj, de la Sibiu, Blaj și Brașov, „Veniți cu miile, cu zecile de mii! Lăsați pe o zi grijile voastre acasă, căci în această zi vom pune temeliile unui viitor mai bun și fericit pentru întreg neamul românesc", chemau cei încredințați și răspunzători de reușita Marii Adunări.

Adunările își aleg deputații în orașe, sate și centre muncitorești, din Maramureș pînă în Țara Bîrsei, din Banat pînă în Țara Năsăudului, în „deplină libertate". Social-democrații, delegîndu-și reprezentanții la Marea Adunare, îi împuterniceau cu dreptul de „vot decisiv" pentru „a contribui cu votul lor la deciderea asupra sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul Timișan". În unele adunări de alegere se exprimă voința de unire într-o țară mare, liberă și democratică. În comunele mixte, la adunările de alegere a delegaților participă și reprezentanții naționalităților: maghiari, sași, sîrbi.

„Cu unanimitate și cu însuflețire" se aleg pretutindeni delegați, care, „dimpreună cu fiii comunei", aveau să-i reprezinte la „măreața Adunare Națională pe ziua de 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia".

Manifestațiile românilor pentru unire erau considerate, pe bună dreptate, de un ziar german al vremii, cele mai mari mișcări de mase din istoria Transilvaniei. Iar în ajunul adunării, la 30 noiembrie, publicistul sas H. Fabritius comenta cu multă simpatie evenimentele. „Mîine se vor aduna în Valea Mureșului, la Alba Iulia, sute de mii de români, reprezentanți ai tuturor ținuturilor locuite de români. Visul unui viitor luminos, al unei afirmări naționale, al unei uniri a românilor de pretutindeni într-o singură patrie, se împlinește mîine". Toți știau că la Alba Iulia se va dovedi că „poporul român, dorește să fie independent și nu dorește subjugarea altor popoare".

*

Delegați și popor manifestă nerăbdare nebiruită de a porni la Alba Iulia pentru a-și rosti cuvîntul cu care fuseseră împuterniciți de mulțimi. Oamenii se adunau la casa primarului sau a preotului ca să afle vești. Nici noaptea nu se așază liniștea peste sate. Lumea umbla dintr-o parte în alta, se sfătuia, chibzuia, se îmbărbăta. Oamenii din ascunzișuri numai de ei știute scoteau drapele de mătase. Din ținuturile mai îndepărtate satele pornesc la drum cu o săptămînă înainte, pentru a nu întîrzia și, astfel, a lipsi de la marea sărbătoare. Trenurile circulau cu greu, de aceea cei mai mulți pornesc pe jos sau cu căruțele, înfruntînd greutățile drumului lung, în miez de iarnă. Din satele pierdute în văgăunile munților, din Maramureș, de pe plaiurile și văile Mureșului, din Bihor și de pe Valea Arieșului, de pe Olt și de pe Someș, din cele patru unghiuri ale Transilvaniei, curge norodul în straie de sărbătoare, cu steaguri în frunte, în cîntece și chiote, spre cetatea lui Mihai Vodă Viteazul. Sosind delegațiile, fără întrerupere, din toate părțile Transilvaniei, și din vechea Românie, în zilele de 29—30 noiembrie Alba Iulia și împrejurimile s-au transformat într-un cîmp al marii sărbători nemaivăzut pînă atunci. Cîntecele naționale răsunau în toate părțile, miile de tricoloruri românești fluturau în vînt, grupuri de tineri dansau. Acordurile cîntecului „Deșteaptă-te române", asemănător cu ritmul însuflețitor al Marseillaizei răsunau în toate părțile".

Muncitorii din Valea Jiului, conduși de unul din liderii lor, Iosif Cizer, sosesc încolonați și în bună rînduială, apoi cei din Banat, din Munții Apuseni și din alte părți ale Transilvaniei. Sosirea muncitorilor, „a produs un puternic entuziasm asupra mulțimilor adunate la Alba Iulia", declară martorii oculari. Aceștia și alți muncitori, de la mine și ocne, de la uzine și fabrici, din Transilvania și Banat, alături de drapelele tricolore, arborează și steaguri roșii.

Erau prezenți cei 1228 delegați și cîteva zeci de supleanți, reprezentanții oficiali ai poporului român, aleși în mod democratic de adunările sătești și orășenești, într-o componență care reprezenta întreaga națiune română din Transilvania: înalții prelați ai celor două biserici românești: ortodoxă și greco-catolică, reprezentanții presei, ai învățămîntului de toate gradele și profilurile, ai instituțiilor economice, ai

uniunilor de femei și de meseriași, ai studenților, ai consiliilor și gărzilor naționale, ai cercurilor electorale etc.

Numeroase sate, pe lîngă delegații, trimit adunării telegrame de bună urare și de adeziune deplină și fără condiții la hotărîrea de unire cu România. Pe bună dreptate se întreba ziarul „Românul" dacă „generațiile care au să vină după noi vor pricepe agitația înălțătoare a acestor zile istorice", pe care ziarul voia să le eternizeze „pentru toate timpurile ce au să vie".

Delegații și cei plecați din imboldul lăuntric nestăvilit pentru a fi martori și părtași la cel mai de seamă eveniment din istoria poporului român au fost întîmpinați cu urarea de bun venit, cu care-și inaugura ziarul festiv „Alba Iulia" activitatea: „Bine ați venit în Sfînta cetate de durere și de slavă a neamului românesc".

Sosiți la Alba Iulia, fruntașii politici, „înțelepții neamului" cum îi socoteau contemporanii, membrii Consiliului Național Român Central, alți conducători ai Partidului Național Român și ai Partidului Social-Democrat, în preziua adunării, în 30 noiembrie, au avut, sub președinția lui Ștefan Cicio-Pop, mai multe consfătuiri în care au dezbătut proiectul de hotărîre a unirii cu completări și amendări propuse de reprezentanții socialiștilor.

*

A doua zi, duminică 1 Decembrie, s-a desfășurat Măreața Adunare Națională de la Alba Iulia, potrivit programului statornicit dinainte. Dimineața orașul avea o înfățișare sărbătorească. Pe la orele 7 dimineața, în marea piață a orașului, împodobită sărbătorește cu steaguri tricolore, în perfectă ordine, a început defilarea șirurilor nesfîrșite de oameni veniți din toate părțile. Îmbrăcați în hainele lor de sărbătoare, împodobiți cu cocarde, în șiruri de cîte patru și în grupuri de cîte 150—200, cîntînd „Deșteaptă-te române", „Pe-al nostru steag e scris unire", „La arme" și alte cîntece naționale, defilau pe dinaintea clădirii unde erau găzduiți membrii Marelui Consiliu Național.

Dis-de-dimineața zilei de 1 Decembrie mulțimile curg șuvoi spre cîmpia din marginea orașului, spre Cîmpul lui Horea. Preoți, învățători, zeci de mii de țărani înaintează în coloane fără sfîrșit, spre marea poartă a cetății, bogat împodobită cu drapele. Pe tot parcursul drumului, atmosfera vibra de strigătele entuziaste și pline de bucurie.

Ca un șuvoi s-au revărsat românii din toate părțile Transilvaniei spre Alba Iulia, într-un entuziasm general. Aceștia au votat în unanimitate unirea necondiționată a Transilvaniei cu România — subliniază corespondentul ziarului englez „The Times".

La orele 10 urcă pe scena improvizată din Sala Cazinoului, numită de acum a Unirii, în aclamații și urale furtunoase, membrii Consiliului Național Român și arhiereii. Fundalul sălii era decorat cu drapelele statelor constituite după destrămarea Imperiului Austro-Ungar. Peretele era împodobit cu tabloul lui Mihai Viteazul sus, iar mai jos tablourile celor trei eroi și martiri: Horea, Cloșca și Crișan.

Cel dintîi care rostește cuvîntul este Ștefan Cicio-Pop, președintele Consiliului Național Român Central. În cuvinte emoționante, subliniind importanța momentului istoric, trece în revistă evenimentele dureroase

din cei patru ani de război și mai ales pe cele din toamna anului 1918, cînd s-a oferit și poporului român putința de a-și hotărî singur soarta. Cu aceasta Consiliul Național își depunea mandatul în mîinile națiunii române, chemată să-și spună răspicat cuvîntul.

La orele 11 Gheorghe Pop de Băsești, președintele Partidului Național Român și al Marii Adunări, salută „onorata adunare a tuturor românilor din Transilvania, Ungaria și Banat", enunțîndu-i chemarea de a zdrobi lanțurile robiei pe pămîntul stropit cu sîngele martirilor Horea și Cloșca și de a înfăptui marele vis al lui Mihai Viteazul: „unirea tuturor celor de-o limbă și de-o lege". Cerînd celor prezenți să se lase „pătrunși de fiorii sfinți ai acestui strălucit praznic național", îi chema ca „în cea mai deplină și frățească armonie" să clădească „temeliile fericirii noastre naționale viitoare".

Discursul festiv și solemn a fost rostit de Vasile Goldiș. Adresîndu-se „Onoratei Adunări Naționale", omul de vastă cultură și de înaintate concepții social-politice, schițează mai întîi, în cuvinte alese, istoria dramatică, dar eroică a poporului român de-a lungul veacurilor. Îi subliniază obîrșia și trecutul și-i admiră trăinicia. În această frămîntată istorie apare clipa strălucitoare a faptei lui Mihai, care a dat tărie rezistenței națiunii române. Se oprește asupra războiului mondial, cu enorme sacrificii umane și materiale, dar și cu biruința ideii de unitate națională. Pe baza acestei idei „națiunea română aleargă în brațele dulcei sale mame". Unirea românilor într-un singur stat pretinde asigurarea pe seama tuturor neamurilor și tuturor persoanelor a acelorași drepturi și datorii. Pentru statornicirea unei societăți bazate pe muncă și pe răsplata ei integrală, e necesar să se jure credință națiunii române, dar, totodată, și civilizației umane.

Sfîrșindu-și frumoasa cuvîntare, Goldiș supune spre aprobare „Măritei Adunări Naționale", Hotărîrea de Unire: *„Adunarea națională decretează Unirea românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească și teritoriile locuite de ei cu România"*. Cînd Vasile Goldiș a sfîrșit lectura punctului I al hotărîrii: Unirea Transilvaniei cu România — sala întreagă a răspuns printr-un tunet de aplauze.

Potrivit hotărîrii de la Alba Iulia *teritoriilor unite cu România li se rezervă autonomie provizorie pînă la întrunirea Constituantei alească pe baza votului universal;* se recunoaște *deplină libertate națională și drepturi egale tuturor naționalităților conlocuitoare* de a se instrui, administra și judeca în limba proprie, de a face parte din corpurile legiuitoare și de a participa la guvernarea țării în proporția numărului lor; *egală îndreptățire și deplină libertate pentru toate confesiunile; regim democratic în toate domeniile vieții publice; vot universal, direct și secret pentru ambele sexe în vîrstă de 21 de ani; desăvîrșită libertate de presă, asociere și întrunire; libera propagare a gîndurilor; reformă agrară radicală,* dîndu-se posibilitate țăranilor să-și creeze proprietate atît cît să o poată munci cu familia; *asigurarea muncitorimii industriale a acelorași drepturi și avantaje care sînt legiferate în cele mai avansate state industriale din apus; Adunarea Națională își exprimă dorința ca congresul de pace să înfăptuiască în așa chip comuniunea națiunilor libere încît dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile,*

mari și mici deopotrivă, iar în viitor să se elimine războiul ca mijloc de reglementare a raporturilor internaționale; adunarea salută eliberarea națiunilor subjugate pînă acum din Monarhia austro-ungară (cehoslovacă, iugoslavă, austriacă, poloneză și ruteană); Adunarea Națională se închină cu smerenie înaintea memoriei acelor bravi români care și-au vărsat în război sîngele pentru înfăptuirea idealului național; Adunarea Națională mulțumește tuturor puterilor aliate care s-au luptat pentru salvarea civilizației.

Pentru conducerea „afacerilor" națiunii române din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, Adunarea Națională hotărăște instituirea unui Mare Sfat Național Român, îndreptățit să reprezinte națiunea română oricînd și oriunde față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiile în interesul său. Hotărîrea a fost aprobată cu aplauze însuflețitoare.

Urmînd la cuvînt, Iuliu Maniu a supus unui examen amănunțit hotărîrea propusă, oprindu-se la analiza ideii de unitate etnică, lingvistică, culturală, spirituală, la dreptul și datoria de a înfăptui unitatea națională și unitatea de stat. Pe baza dreptului de autodeterminare, recunoscut de toată lumea, fiecare popor trebuie să se constituie într-un singur stat, deoarece numai așa poate contribui la înaintarea civilizației mondiale conform însușirii sale proprii. Românii din Transilvania au dreptul să ceară această unire fiindcă aici e leagănul românismului. Ca și cuvîntarea lui Goldiș tot astfel și cea rostită de Maniu a fost însoțită de lungi aplauze și ovații.

E rîndul la cuvînt al lui Iosif Jumanca, reprezentantul muncitorilor și socialiștilor, care a subliniat că adevărații reprezentanți ai muncitorimii române din Transilvania și Banat declară în fața națiunii, a Internaționalei socialiste și în fața lumii întregi că vreau unirea tuturor românilor. Și-a mai mărturisit Jumanca o profesiune de credință foarte importantă: socialiștii nu spun „ubi bene ibi patria, ci zic că acolo unde ți-e patria să-ți creezi fericirea vieții tale". Asemenea celorlalte și cuvîntarea lui Jumanca a fost răsplătită cu „urale și aplauze extraordinare".

Epuizîndu-se cuvîntările oficiale, Gheorghe Pop de Băsești supune spre aprobare Adunării hotărîrea citită de Goldiș. Propunere primită cu unanimitate și cu mare însuflețire. Putea, deci, anunța președintele hotărîrea solemnă: *„Adunarea națională a poporului român din Transilvania, Banat și părțile ungurene a primit rezoluțiunea prezentată prin Vasile Goldiș în întregimea ei și astfel unirea acestor provincii românești cu țara mamă, este pentru toate veacurile decisă".* Minute în șir manifestații și aclamații frenetice.

*

În timpul solemnității din sală, comunicarea entuziasmului dintre cei de acolo și mulțimile de afară a fost neîntreruptă. Ca și în sală, pe Cîmpul lui Horea entuziasmul era de nedescris. Mulțimile în așteptarea hotărîrii aclamau din toate puterile: „Trăiască România Mare!", „Noi vrem Unirea cu România!" Valurile tunetului grav se tălăzuiau

pînă la geamurile sălii de conferință, îi înfierbîntau pe delegații adunați în sobor pînă la incandescență, cînd, ca un singur om, însuflețit de tainice puteri au strigat: „Vrem Unirea cu România fără condiții". Și ca printr-o osmoză mirifică, înfiorînd entuziasmul celor din sală, a ieșit la aer liber și, purtat de vînt, a trecut spre platou, înfiorînd pe cei vreo 130.000—150.000 de oameni.

O „uriașă simfonie a conștiinței naționale" este caracterizată atmosfera de pe Platoul Romanilor din ziarul „Românul". De pe numeroasele tribune, semănate peste tot întinsul platoului, în timp ce în Sala Unirii se desfășurau lucrările oficiale, oratori improvizați, dar inspirați, explicau poporului însemnătatea momentului. Printre ei erau și reprezentanți ai muncitorimii, care propovăduiau celor prezenți marile reforme pe care noua societate, noul stat român trebuia să le înfăptuiască pentru ca masele muncitoare să cunoască într-adevăr binefacerile Unirii. Unirea se cuvenea să fie o mare sărbătoare menită să aducă dreptate și bucurie pentru toți, pentru cei săraci mai ales, „care nu vor mai suporta să fie jefuiți de magnați și de capitaliști"; reformă agrară, constituție democratică, republică, în care să fie legiferată libertatea muncii — propagau emisarii muncitorimii. Iar ziarul socialiștilor „Adevărul", rememorînd istorica zi, declară că scăpîndu-se de stăpînirea baronilor și grofilor unguri, muncitorii au hotărît la Alba Iulia să se unească cu România.

*

Unitatea de dorinți și de vreri, comunitatea de simțăminte, influența reciprocă dintre mase și intelectuali, dar mai ales a celor dintîi asupra celorlalți în hotărîrile de la Alba Iulia, au fost înțelese foarte bine și exprimate foarte plastic de toți cei ce i-au intuit semnificația și însemnătatea. Poeme adevărate, încărcate de simțire și de impresii de trăinicia veșniciei au fost închinate „măritei" adunări de la Alba Iulia, semnificației ei pentru vremea săvîrșirii și pentru vremurile de după aceea. Corespondenții ziarelor care-și informează cititorii cu privire la cele petrecute la Alba Iulia nu mai sînt ziariști, ei sînt poeți de cea mai aleasă calitate, sensibilitate și sinceritate.

Numeroase scrisori și telegrame de entuziaste urări de succes de aprobare și adeziune sosesc pe adresa Măritei Adunări Naționale de la Alba Iulia din toate părțile Transilvaniei. Toate salută din inima lor fierbinte strălucita Adunare Națională dorindu-i din suflet izbîndă strălucită și împlinirea profeției: „Viitor de aur România are / Și prevăd prin secoli a ei înălțare", cum scriau locuitorii din Feldioara Brașovului. Și asemenea acestora sutele de mii de țărani, intelectuali, muncitori care semnează miile de scrisori și adeziuni.

În aceeași zi și în cele următoare „mici Alba Iulii" se desfășoară pe întreg cuprinsul țării românești dintre Carpați și Tisa. La proporții mai modeste, se asemănau cu cea de la Alba Iulia prin entuziasm și simțire curată și manifestațiile din celelalte orașe: Oradea, Beiuș, Arad, Timișoara, Lugoj, Mehadia, Deva, Turda, Cluj, Bistrița Năsăud, Sibiu, Brașov etc. etc. și din numeroase sate chiar. Cuvîntările festive, rostite de intelectuali fruntași, vesteau marile hotărîri de la Alba Iulia, în-

demnînd la rîvnă și muncă pentru a face din țara unită, țara împlinirii năzuințelor de veacuri ale poporului.

*

Vestea hotărîrii istorice de la Alba Iulia a fost adusă la cunoștința locuitorilor capitalei prin manifeste aruncate din avion pe străzile Bucureștilor. Bucuria și entuziasmul nu cunoșteau margini.

În aceeași zi de 1 Decembrie se întorceau oficialitățile la București, după aproape doi ani de restriște în Moldova. Bucureștii își reiau rolul de capitală a României. O impresionantă manifestație a cinstit cele două evenimente: desăvîrșirea unificării statului național român și revenirea țării la viața sa normală. La ora 11 „lume imensă" la statuia lui Mihai Viteazul.

Manifestații entuziaste se desfășoară și în alte numeroase localități din România. Fapt pe deplin explicabil, deoarece unirea a fost dorită cu aceeași ardoare pe ambele versante ale Carpaților și, ca urmare, a fost opera întregului popor român, peste granițele politice vremelnice.

La Iași numeroase serbări, manifestații populare, conferințe au avut loc, cu participarea unor mari mulțimi de oameni din toate categoriile sociale, din Iași și din alte localități moldovene. În Piața Unirii a avut loc un *Te Deum*, asemănător celui de la Alba Iulia, urmat de o mare festivitate la Teatrul Național.

Presa din România se asociază celei transilvane în sublinierea importanței evenimentului.

În „oastea cea mare" se înrolează și românii din Statele Unite ale Americii care înaintează guvernului american un memoriu în sprijinul recunoașterii unirii Transilvaniei cu România, iar pentru susținerea memoriului au loc manifestații la New York, Boston, Philadelphia. Ziarul „America" din Cleeveland, la rîndul său, nu contenea să-și îndemne cititorii să continue lupta pentru împlinirea acestui sfînt vis: „Unirea tuturor românilor într-o singură țară mare, bogată, fericită și dreaptă pentru toți fiii ei".

Era convinsă opinia publică internațională, cunoscînd aceste realități, de justețea istoricelor hotărîri ale poporului român precum și de legitatea istorică a unității național-statale a românilor. „The Times", „Daily Express". „Manchester Guardian", „Le Matin", „Le Temps", „Corriere della Sera", „Il Giornale d'Italia", „New York Times" și multe alte ziare din țările aliate publică serii de articole, lămurindu-și cititorii cu privire la năzuințele seculare de unitate ale poporului român, la momentele mai importante ale acestui proces și mai cu seamă la acțiunile ce au pregătit Unirea. Unirea era socotită „un mare cîștig pentru cauza progresului și a democrației". „O nouă eră" era caracterizată istoria României după înfăptuirea Marii Uniri, „era reformelor sociale și a politicii înțelepte". Avînd în vedere „minunata vitalitate și calitățile remarcabile cu care poporul român este dotat", presa străină, ceea ce însemna opinia publică, își exprimă încrederea că națiunea română „își va îndeplini cu credință misiunea sa istorică și internațională, aceea de santinelă a culturii și civilizației latine în Răsăritul Europei". Și și-a îndeplinit-o!

ȘTEFAN PASCU

ÎNCEPUTURILE PREFECTURII CÎMPIEI LA 1848

Evenimentul istoric al instaurării unei administrații românești în Transilvania în condițiile create de mersul revoluției de la 1848—1849 constituie culmea activității practice a partidei naționale, conduse de Comitetul Național Român cu sediul la Sibiu. În esența ei, această încercare conține însăși ideea de stat național la românii ardeleni[1], etapă ideologică importantă în procesul de configurare a conceptului de unitate politică. O imagine monografică asupra acestei organizări administrative de tip statal este condiționată de cunoașterea cît de cît detaliată a tradiționalelor structuri din care ea s-a asamblat, respectiv prefecturile revoluționare. Cercetările au acordat însă o importanță mai mare biografierii prefecților[2], atingînd numai în context viața internă a prefec-

[1] L. Maior, *Aspecte ale organizării administrației românești din anii 1848—1849 în Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis", IV, 1967, pp. 563—570, p. 563.

[2] a) I. Biriș, *Ioan Axente Sever și timpul său*, Cluj, 1931; A. Th. Pascu, *Ioan Axente Sever și revoluția română de la 1848*, în *„Studii. Revistă de istorie"*, XXVI, 1973, nr. 3, p. 475—495; b) E. Hodoș, *Simeon Balint. Din istoria vieții sale. Fapte și lupte din Munții Apuseni ai Ardealului în 1848—1849*, Sibiu, f. a.; Idem, *Simeon Balint. Viața și luptele lui în Munții Apuseni ai Ardealului la 1848—1849*, București, 1913; E. Hulea, *Simion Balint*, în „Apulum", X, 1972, p. 421—432; c) Seleușianu, *Date referitoare la prinderea și executarea lui Baternai, Simonis și Turcu*, în „Transilvania", VIII, 1875, nr. 3, p. 30—31; Șt. Pascu *Alexandru Chiorean alias Bătrîneanu și rolul său în revoluția românilor ardeleni din anul 1848*, Sibiu, 1939; d) S. Dragomir, *Ioan Buteanu, prefect al Zarandului în 1848—49*, București, 1928; E. Hulea, *Ioan Buteanu*, în „Apulum", X, 1972, p. 387—396; e) Gh. Anghel, *Petru Dobra, un prefect martir al revoluției de la 1848 din Transilvania*, în „Apulum", X, 1972, p. 373—386; f) I. Georgescu, *Avram Iancu. Crîmpeie din viața și din vremea sa*, Sibiu, 1922; N. Buta, *Avram Iancu și epoca sa*, Cluj, 1924; S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1924; ed. nouă, refăcută, București, 1965; I. Lupaș, *Avram Iancu*, București, 1924; H. Ursu, *Avram Iancu*, București, 1966; E. Hulea, *Personalitatea istorică a lui Avram Iancu*, în „Apulum", X, 1972, p. 443—462; Șt. Pascu, *Avram Iancu. Viața și faptele unui erou și martir*, București, 1972; M. Badea și Gh. I. Bodea, *Avram Iancu în conștiința poporului român*, Cluj-Napoca, 1976; g) I. Mureșan, *Conturarea personalității și a concepției revoluționare a lui Florian Micaș*, în „Marisia", X, 1980, p. 215—227; h) C. Suciu, *Un erou din 1848. Protopopul Ștefan Moldovan din Mediaș*, Blaj, 1933; L. Giura și M. Racoviță, *Fruntașul revoluționar de la 1848 Ștefan Moldovan*, în „Sargetia", XIV, 1979, p. 409—419; i) P. Baciu, *Vasile Moldovan*, în „Apulum", X, 1972, p. 433—442; j) S. Dragomir, *Un precursor al unității noastre: C. Romanul Vivu*, București, 1929; V. Ilovan, *Constantin Romanu-Vivu, luptător pentru libertate și unitate națională*, în „Studii și articole de istorie", XXII, 1973, p. 111—119; L. Moldovan și I. Pop, *Viața și activitatea lui Constantin Romanu-Vivu*, în „File de istorie", Bistrița, IV, 1976, p. 348—359; k) Gh. Anghel, *Nicolae Solomon, prefect de Hațeg*, în „Apulum", X, 1972, p. 407—420; l) I. Oltean, *Momente din activitatea prefectului Cîmpiei Nicolae Vlăduțiu*, în „Apulum", X, 1972, p. 397—406; P. Baciu, *Prefectul Cîmpiei Ardelene*, București, 1977.

turilor. Lucrările dedicate acestora din urmă sînt puține, doar două cu tendințe monografice[3], în rest contribuții de arhivă care se adaugă documentației mai vechi[4], ce rămîne încă temelia cercetării problemei[5]. Carența informației este un fapt cunoscut încă de protagoniștii evenimentelor de la 1848—1849, care lasă știri despre distrugerea în bună parte a arhivei Comitetului Național, nedezmințite pînă acum de investigațiile de arhivă.

În acest peisaj relativ auster, descoperirea unui bogat material inedit referitor la Prefectura Cîmpiei, care revelează aproape radial începuturile și organizarea acesteia, este în măsură să ducă cu un pas înainte studiul prefecturilor ardelene de la 1848—1849. Ne sînt la îndemînă două voluminoase procese statariale intentate primilor conducători ai Prefecturii Cîmpiei, Alexandru Bătrîneanu și Vasile Simonis pe de o parte (12—13 octombrie 1848) și Vasile Turcu pe de altă parte (2—3 noiembrie 1848)[6]. Dosarele conțin informații și detalii cum n-a beneficiat încă nici una dintre prefecturi, facilitînd astfel o cercetare pertinentă și directă, cu un apel minim la alte izvoare. Prefectura Cîmpiei, prima care s-a prăbușit la 1848, cel puțin în forma ei incipientă, este și cea dintîi care iese la lumina cunoașterii istorice în contururi apropiate de o imagine monografică.

Originile Prefecturii Cîmpiei, la fel cu ale celorlalte prefecturi, sînt de căutat în punctul 10 al hotărîrilor Adunării Naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848, unde se stipulează „înarmarea poporului sau garda na-

---

[3] A. A. Mureșianu, *Prefectura românească a Țării Bârsei în 1848—1849*, în „Țara Bârsei", I, 1929, nr. 2, p. 123—141; nr. 3, p. 206—220; L. Maior, *Organizarea Munților Apuseni ca „țară românească" de către Avram Iancu (1848—1849)*, în *„Studia Universitatis Babeș-Bolyai"*, S. H., XVII, 1972, fasc. 2, p. 39—45; I. Pleșa și L. Palihovici, *Administratura comitatului Alba Inferioară, organ al administrației românești din Transilvania în timpul revoluției de la 1848—1849*, în „Apulum", XVII, 1979, p. 497—527.

[4] Vezi în special, apropiat de obiectul cercetării de față, L. Ursuțiu, *Un document privind organizarea administrativă a românilor în revoluția din 1848 în Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis", VI, 1969, p. 593—611; I. Chiorean, *Documente inedite privind organizarea administrativă a românilor în revoluția de la 1848 din Transilvania*, în vol. *In memoriam Avram Iancu*, Tîrgu-Mureș, 1972, p. 62—76.

[5] În special seria de documente ale Comitetului Național Român publicate din colecția lui Ștefan Moldovan în „Transilvania", anii 1875—1876, pass. și S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, I—III, V, Sibiu—Cluj, 1942—1946. Culegerea cea mai pertinentă de această problemă este aceea a lui Șt. Manciulea, *Scrisori și acte privitoare la mișcarea revoluționară a românilor din Ardeal și Ungaria în 1848—49. (Din arhiva lui Ladislau Csányi)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", IV, 1926—1927, p. 251—285.

[6] Cele două dosare, în speță protocoalele celor două procese dimpreună cu aclusele lor (acestea în dublu exemplar: originalele și copiile fidele din textul protocoalelor) se păstrează la Arh. Naț. Magh., Budapesta, F. Ministerul de Justiție, secția penală, sub numărul unic 10448/1848. Pentru simplificarea trimiterii, împărțim materialul în două secțiuni: PR. I=procesul lui Alexandru Bătrîneanu și Vasile Simonis și PR. II=procesul lui Vasile Turcu. Vom trimite siglat astfel, însă numai în cazurile deosebit de semnificative. În rest, tot ceea ce nu indicăm în notă ca provenind din alte surse bibliografice, se înțelege că este cuprins în materialul descoperit. Analiza se bazează în măsură covîrșitoare pe acesta, ea nu este decît o incursiune în cuprinsul noii documentații.

țională". Organizarea efectivă a gărzii naționale românești s-a declanșat însă numai la Adunarea de la Blaj din 3/15—13/25 septembrie, care marchează faza nouă, insurecțională, a revoluției românești din Transilvania. Cel mai cunoscut dintre tribunii de pe Cîmpie, Vasile Simonis, afirmă la proces că „mișcările își au originea în ultima adunare de la Blaj"[7]. Se referă la înarmarea poporului, după prevederea punctului 3 al adunării din septembrie: „Pentru siguranța publică, în satele și ținuturile române să se înființeze acum guardia națională română"[8]. S-a mai luat însă o hotărîre, pe care Papiu Ilarian, martor și participant important la adunare sau un pasionat al amănuntelor ca George Barițiu o trec în mod curios cu vederea. Iată ce spune Alexandru Bătrîneanu la interogatoriu: „S-a hotărît ca poporul român să fie înarmat și în acest scop în Ardeal s-au înființat cinci prefecturi și s-au numit cinci prefecți, în subordinea cărora s-au dat, la unii, mai mult de o sută de sate, la alții mai puțin". Același lucru îl relatează și Vasile Turcu, spunînd că la Blaj „românimea din Ardeal s-a împărțit în prefecturi, au fost numiți prefecți", iar fiul său Ambrozie Turcu vorbește și el de cinci prefecturi. Informația este deosebit de importantă, întrucît corectează îndoit imaginea debutului prefecturilor românești de la 1848. Cercetătorii problemei, apelînd la surse mai tîrzii, pun ca dată a începutului prefecturilor ziua de 3 octombrie 1848, cînd Comitetul Național, încă nerecunoscut, informează Comanda Generală despre ridicarea armată a poporului și împărțirea țării în 15 prefecturi[9]. În această lumină, organizarea de către Ioan Axente Sever a prefecturii Blajului la 30 septembrie este interpretată ca „o inițiativă proprie, care reflectă starea de spirit . . ." etc.[10] S-a vorbit chiar de 18 prefecturi[11], cu toate că și din cele 15 la care a reflectat într-adevăr comitetul, multe au rămas fantomatice, ca aceea Erbaciană a lui Eliseu Armatu sau într-o semiexistență mai mult formală (a Bîrsei, a Făgărașului, a Clujului ș.a.) Realitatea împărțirii primare în cinci prefecturi, cunoscută încă în secolul trecut[12] și subliniată la 1939[13], a rămas cu totul nevalorificată, în ciuda clasicității ei. Aceasta probabil și pentru că nici un alt document n-a venit pînă acum în sprijinul primei împărțiri, în vreme ce înmulțirea prefecturilor și reducerea întinderii lor teritoriale a fost fenomenul evolutiv și palpabil al mersului insurecției revoluționare românești.

Prefecturile înființate de adunarea din septembrie, cinci la număr așadar, sînt următoarele, după declarația lui Alexandru Bătrîneanu: *la Sibiu* a lui Ioan Brad, „absolvent de filosofie, fost învățător de sat, fiul preotului din Orlat"; *la Blaj* a lui Ioan Axente, profesor acolo; a lui Avram Iancu, avocat, *la Cîmpeni; la Chirileu*, în comitatul Turda,

[7] PR I, interogatoriul lui Vasile Simonis.

[8] Vezi la G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, II, Sibiu, 1890, p. 248.

[9] L. Maior, *Aspecte ale organizării* . . ., p. 563.

[10] *Ibid.*, p. 564.

[11] I. Chiorean, *Documente inedite*, p. 64—65.

[12] N. Popea, *Memorialul arhiepiscopului și metropolitului Andrei baron de Șaguna*, I, Sibiu, 1889, p. 162.

[13] Șt. Pascu, *Op. cit.*, p. 47.

a lui Vasile Moldovan, „cleric absolut" [sic]. Și desigur a sa, *în Cîmpie*[14]. Prefectura Cîmpiei era a IV-a, el semnîndu-și documentele ca „prefectul Legiunei IV Campestre și membru comitetului permanent" (reorganizată în decembrie 1848, Prefectura Cîmpiei va deveni a XIII-a[15]). Nu se cunoaște numerotarea celorlalte patru prefecturi. E probabil că a lui Axente Sever, „prima Blasiana" de mai tîrziu, să fi fost în fruntea numerotării de la început. A doua putea să fie a Sibiului, urmată de cea din Apuseni a lui Avram Iancu și de a Cîmpiei. Ultima din listă trebuie să fi fost prefectura de la Chirileu a viitorului memorialist Vasile Moldovan. După cum se știe, Comitetul Național a răsturnat complet această situație, împărțind Transilvania în 15 prefecturi[16]. Dar structura celor cinci prefecturi, cu toată durata ei efemeră de circa două săptămîni, reflectă o realitate existentă în atmosfera adunării din septembrie. Este posibil ca în intenția liderilor naționali această împărțire să fi fost cea definitivă, așa cum este posibil ca atîta să se fi putut organiza deocamdată. În primul caz, pe care-l credem cel corespunzător realității, prefecturile aveau o cuprindere teritorială foarte întinsă, marcînd marile zone de concentrație demografică românească a principatului. Blajul cu zona Tîrnavelor, Sibiul, Munții Apuseni și Cîmpia Transilvaniei. O situație ambiguă are doar prefectura lui Vasile Moldovan de la Chirileu, strîmtorată oarecum între cele trei învecinate: a Blajului, a Cîmpiei și a Apusenilor, și al cărei teritoriu e greu de identificat. Comparînd această minusculă prefectură cu teritoriul enorm al Munților Apuseni, dați în seama lui Avram Iancu, se relevă caracterul relativ nerealist al primei împărțiri teritoriale. Oricum însă, cu această ocazie se pun în lumina istoriei primii cinci conducători cu sarcini militare și civile asumate, cei dintîi experimentatori ai vestitei funcții de prefect revoluționar, în persoanele lui Axente Sever, Ioan Brad, Avram Iancu, Alexandru Bătrîneanu și Vasile Moldovan. Ca vîrstă, Ioan Brad este cel mai „bătrîn", avînd 31 de ani, iar cel mai tînăr, la cei 24 de ani ai săi, Avram Iancu. Social, patru erau fii de țărani: Axente Sever, Avram Iancu, Alexandru Bătrîneanu și Vasile Moldovan, și doar Ioan Brad fiu de preot. Profesional, doar Avram Iancu avea o carieră certă, avocat cu practica de cancelist încheiată chiar în 1848. Axente și Bătrîneanu își întrerupseseră studiile la Blaj, niciodată reluate, în condițiile procesului lemenian din 1843—1846. Ioan Brad a studiat gimnaziul la Blaj și cursul montanistic la Săcărîmbu iar pe Vasile Moldovan revoluția l-a surprins în anul al III-lea de teologie la Blaj, pe care nu o va mai relua niciodată. Cel puțin doi dintre acești pionieri ai administrației românești din Transilvania anului 1848 veneau de peste Carpați, din Țara Românească, unde dăscăliseră și, desigur, se școliseră ei înșiși într-ale conștiinței naționale: Axente Sever la București și Ioan Brad la Craiova. Cu toții rămîn personalități de referință ale revoluției din Transilvania, iar Alexandru Bătrîneanu este cel dintîi conducător devenit martir la 1848.

[14] PR. I, interogatoriul lui Alexandru Bătrîneanu.
[15] I. Chiorean, *Documente inedite*, p. 65; P. Baciu, *Prefectul Cîmpiei*, p. 26.
[16] Vezi lista lor la I. Chiorean, *Documente inedite*, p. 64—65.

Geografia Prefecturii Cîmpiei se suprapune clasicului teritoriu de podiș numit din vechime „cîmpie". În intenția organizatorilor, prefectura trebuia să cuprindă întreaga zonă dintre Someșuri la nord și linia Mureșului la sud. Alexandru Bătrîneanu, odată întors de la Blaj, a început organizarea legiunii dinspre interiorul acestui teritoriu geografic, de unde era originar și unde se simțea în siguranță. Limitele marginale sînt șovăielnice. Tribunalele din sud se întind într-adevăr pînă la Mureș, în vreme ce controlul părții nordice se dovedește imposibil, din cauza prezenței acolo a puternicului centru administrativ adversar care era Clujul. Limita nordică șovăie astfel undeva pe aproape de Cluj, la Vișa, Giulatelec și Gădălin, apoi spre est de Cluj la Sîntioana, Diviciorii Mici și Chiochiș, pînă în apropierea Lechinței. La vest, prefectura trece dincolo de Arieș, cuprinzînd șirul marilor sate ce se înșirau în lunca rîului, pe partea dreaptă, înaintea vărsării în Mureș. De la vărsarea rîului Lechinței în Mureș, limita prefecturii urca spre nord-est pe linia micului rîu de cîmpie, rezemîndu-se de dealurile Mădărașului, pînă la apa Șieului, spre Bistrița[17]. Originala „cîmpie" prezenta, firește, relieful vizibil și azi, format dintr-o succesiune nesfîrșită de dealuri rotunjite dar foarte abrupte, sfîrșind în văi adînci, care colectau ușor apa ce băltea în stufărișuri și turbării. Dealurile în formă de piramidă rotunjită sînt elementele cele mai vizibile ale zonei. Cîteva rîulețe se strecoară printre ele, vărsîndu-se în Mureș (Șesu, Pîrîul de Cîmpie, Valea Morii, Lechința, Agriș, Lunca, Valea Pustie sau Valea Monorului), în Someș (Valea Suatului, Gădălin, Șieu, Fizeș) sau în Arieș (Valea Florilor, Valea Lată, Valea Largă). Geografia oferea scopurilor militare ale prefecturii o citadelă închisă între dealuri dinspre mijloc spre exterior, dar cu fruntariile expuse în toate cele patru puncte cardinale. Accesul din exterior devine greoi mai ales din cauza reliefului ursuz, neprimitor, cu căi de comunicație pe care trebuie să ni le închipuim rudimentare. Chiar dintru început, și din unghi de privire geografic, Alexandru Bătrîneanu și-a luat răspunderea celei mai dificile prefecturi din Ardeal, dar pe care o cunoștea bine și în care spera să poată desfășura o activitate administrativă adecvată scopului urmărit.

Organizarea administrativă a prefecturii a început foarte devreme, îndată după adunarea din septembrie. Primul act emis datează din 30 septembrie și este numirea lui Simion Maurițiu ca tribun în Țicud[18]. Data corespunde cu aceea a organizării Prefecturii Blajului de către Axente Sever[19]. Coincidența poate fi întîmplătoare, așa cum poate fi — și cum credem că este — urmarea unei dispoziții în acest sens, căpătate la Blaj. Există însă între documentele capturate la prinderea lui Alexandru Bătrîneanu o scrisoare derutantă, a cărei analiză cere multă circumspecție. Este o petiție a baronului Kemény Károly către Bătrîneanu datată în Cistelec, 10 septembrie 1848, în care proprietarul i se adresează ca unei autorități locale. Se plînge că țăranii chiriași în casele sale de pe lotul curial nu vor să-și respecte contractul. Cere ca Bătrî-

[17] A se vedea prima hartă, *Prefectura Cîmpiei sub Alexandru Bătrîneanu.*
[18] PR. I, protocolul actelor emise.
[19] L. Maior, *Aspecte ale organizării*, p. 564.

neanu să intervină. Scrisoarea este trimisă la Balda, satul de origine al prefectului. A fost ea scrisă cu adevărat în 10 septembrie? Presupunînd că este datată după calendarul vechi, ar corespunde zilei de 22 septembrie 1848, adică în plină desfășurare a adunării de la Blaj. Ceea ce înseamnă că pînă la acea dată Bătrîneanu și-a dobîndit autoritatea unui lider al zonei, în paralel cu fenomenul acceptării noii situații chiar de către elemente din aristocrația ungurească[20]. Document unic pînă acum, scrisoarea dezvăluie un drum mai lung, ascuns, al evoluției spre administrația românească, izvorît din opoziția acerbă pe care țăranii români au manifestat-o toată vara față de vechile organe administrative, odată cu polarizarea încrederii în fruntașii naționali.

Existența scurtă, de numai două săptămîni, a prefecturii lui Alexandru Bătrîneanu înfățișează imaginea unei structuri administrative în fază de conturare, cu inerentele improvizații și carențe de maturitate. Dar faptele, metodele, evenimentele petrecute în acest efervescent răstimp sînt o ilustrare in vivo a felului cum s-au născut prefecturile românești la 1848. Este prima ocazie cînd se poate urmări acest fenomen important.

Bătrîneanu lucrează pe baza mandatului adunării de la Blaj, înaintea luării de poziție a Comitetului Național, în 3 octombrie. Era însă membru al acestui comitet încă din 3/15 mai 1848[21] și ca atare în ochii românilor reprezenta organul ales al națiunii într-o acțiune importantă hotărîtă de adunarea marțială de la Blaj. Cu sprijinul unor colaboratori tineri, în nota dealtfel caracteristică a generației de la 1848, Bătrîneanu trece la organizarea noii structuri administrative în ritm precipitat, ignorînd toate vechile limite ale comitatelor și scaunelor. Este un fenomen observat și la debutul altor prefecturi[22]. Gîndită de el, Prefectura Cîmpiei se întindea de la nord spre sud de-a curmezișul comitatelor Dăbîca, Cojocna și Turda, pînă în Scaunul Mureșului[23]. Față de cele

[20] Luînd ca ipoteză de lucru eventualitatea că data este greșită și că baronul a vrut să scrie 10 octombrie, se elimină orice posibilitate ca ea să mai fi ajuns în mîinile lui Alexandru Bătrîneanu, care în acea zi a călătorit de la Cătina spre Bărăi, iar în zorii zilei de 11 octombrie a fost arestat în Bărăi.

[21] Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, Viena, 1852, p. 300—301; V. Cheresteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj 3—5 (15—17) mai 1848*, București, 1966, p. 472.

[22] L. Maior, *Aspecte ale organizării* ..., p. 565.

[23] Harta I. Cele două hărți sînt întocmite pe baza materialului contemporan, oferit de factorii de răspundere ai revoluției românești din Transilvania. Prima are la bază o listă scrisă de mîna lui Alexandru Bătrîneanu, cuprinzînd toate satele din prefectură, împărțite pe tribunate, cu indicarea numelui tribunilor (PR. I). Lista nu are un caracter definitiv, este o ciornă intitulată *Praefectura Legiunei al 4lea Campestră. Praefect A[lexandru] B[ătrîneanu]*. Ea prezintă cîteva inexactități geografice, hiatusuri sau poziționări greșite. Evident, este întocmită de către un cunoscător al locurilor, dar care nu avea în față o hartă detaliată a Cîmpiei. Cu aceste mici șovăieli, pe care harta le oglindește, lista are o cuprindere armonioasă a ansamblului, arătînd indubitabil că Alexandru Bătrîneanu știa foarte bine care sînt limitele prefecturii sale. A doua hartă, *Prefectura Cîmpiei sub Nicolae Vlăduțiu*, întocmită în scop comparativ, se bazează pe lista de la Biblioteca Astra din Sibiu, publicată de I. Chiorean, în *Documente inedite* ..., p. 67—70 și ulterior de P. Baciu, *Prefectul Cîmpiei* ..., p. 26—27. Sîntem acum în fața unui document matur, întocmit de Comitetul Național din Sibiu, după care s-a putut realiza o hartă ireproșabilă (harta II). La întocmirea hărților s-au urmat

100 de așezări stipulate la Blaj și ulterior de Comitetul Național, Alexandru Bătrîneanu înglobează în prefectura sa 120 de sate, împărțite în 12 tribunate. Declară la proces că avea 11 tribunate, dar lista întocmită tot de el[24] arată 12 subdiviziuni, cu tribunii respectivi, doar că al doisprezecelea tribunat nu este numerotat. Aceste tribunate erau:

I *Sîntioana,* în punctul cel mai nordic, cu zece localități din comitatul Dăbîca.

II *Mociu,* în mijlocul comitatului Cojocna, cu zece localități.

III *Țicud,* în comitatul Turda, cu zece localități.

IV *Bărăi,* tribunatul cel mai apropiat de Cluj, cu zece localități.

V *Arieșului,* cuprinzînd nouă localități înșirate la dreapta și la stînga rîului Arieș, înaintea vărsării în Mureș.

VI *Uifalău,* în partea estică a comitatului Cojocna, cu zece localități.

VII *Velcheriu,* cu zece sate cuprinse egal din comitatele Cojocna și Turda.

VIII *Cătina,* în partea nordică a prefecturii, cu 11 sate din comitatele Dăbîca și Cojocna.

IX *Șopteriu,* în plinul Cîmpiei, cu zece sate din comitatul Cojocna.

X *Orosfaia,* în comitatul Cojocna, spre Reghin, cu zece localități.

XI *Budiu,* în comitatul Turda, cu zece localități.

[XII] *Silvaș,* tribunatul din centrul prefecturii, cu nouă sate din comitatul Cojocna.

Față de forma bizară îngustă, alungită de la vest spre est, a comitatelor afectate,[25] prefectura lui Bătrîneanu este adunată, de formă aproape pătrată, marcînd plinul centru al Cîmpiei Transilvaniei. Iată situația dezagregării comitatelor și trecerea satelor în cadrul prefecturii:

Comitatul Dăbîca: din plasa Sic 10, Buza 7, Chiraleș 1, total 18.

Comitatul Cojocna: din plasa Mociu 18, Milaș 12, Urmeniș 12, Teaca 9, Pălatca 13, total 64.

Comitatul Turda: din plasa Arieșului 8, Cîmpiei 9, Bogata 4, Pogăceaua 10, Sîntioana de Mureș 3, Reghin 1, total 35.

Scaunul Mureș doar trei sate: Band, Culpiu și Șamșud.

Cel mai grav afectat este comitatul Cojocna, iar în cadrul acestuia Cercul de Jos, cuprinzînd Cîmpia, este practic desființat.

Ca diviziune teritorială a noii administrații românești, prefectura avea un caracter pregnant național, cu atît mai mult cu cît trebuia să slujească scopurile revoluției aflate la răscrucea trecerii în faza insurecțională. Din acest punct de vedere Cîmpia Transilvaniei avea o situație demografică foarte adecvată, cu o majoritate românească hotărîtoare.

---

principii deosebite. În prima am respectat numele tradiționale ale localităților, așa cum apar ele în listă și așa cum credem că este firesc să se procedeze. În a doua hartă numele sînt actualizate după denumirea de astăzi, căci I. Chiorean a publicat documentul de la Sibiu cu numele satelor actualizate [!?], iar originalul nu l-am avut la îndemînă.

[24] PR. I, primul document din dosar.

[25] De neînțeles la prima vedere, forma de panglică a vechilor comitate își avea rațiunea ei în epocă: trebuia să cuprindă într-un comitat un număr rezonabil de localități cu demografie ungurească semnificativă, ceea ce nu se putea realiza decît prin această stranie șerpuire geografică a diviziunilor administrative.

Următorul tabel, întocmit pe tribunate și localități, urmînd fidel lista lui Alexandru Bătrîneanu intitulată *Praefectura Legiunei al 4^lea Campestră* reflectă o situație demografică extrem de apropiată de realitatea de la 1848[26]:

Tabelul demografic al Prefecturii Cîmpiei prezintă astfel un total de 91.158 locuitori, din care: 73.137 români (greco-catolici și neuniți), reprezentînd 80,2%; 16.499 unguri (romano-catolici, calvini și unitarieni), respectiv 18,1%; 938 sași, 483 evrei și 101 armeni, reprezentînd împreună 1,7%. Numărul ungurilor trebuie să fi fost ceva mai redus, căci sub rubrica romano-catolici se puteau ascunde și șvabii, austriecii, polonezii și cehii pripășiți în Ardeal, numeroși meșteri italieni și francezi prezenți ori unde era vorba de o manufactură sau exploatare minieră ori forestieră.

Conducătorul acestei mari zone românești este prefectul Alexandru Bătrîneanu, numit de către adunarea marțială din septembrie. Sediul prefecturii („ștabul") este Balda, satul natal al liderului, așezat la cîțiva kilometri sud de Sărmașul Mare, una dintre cele mai mici localități din prefectură. De aici își expediază ordinele și corespondența și aici pri-

[26] Datele demografice din tabel sînt extrase din recensămîntul („numărarea oficioasă") făcut în 1857 (vezi publicația tipărită în trei limbi, maghiară, germană și română intitulată — dăm numai titlul românesc — *Tabele statistice despre starea populațiunei Marelui Principat Transilvania, achise lîngă proiectul de lege despre schimbările necesarie în împărțirea lui politică*, exemplar la Bibl. Fil. Cluj-Napoca a Acad. R.S.R., manuscrisul coligat A. 475). Ultima cifră din dreapta tabelului, în formă de fracție (ex. 35/14) arată pagina și numărul de ordine din acea pagină, la care se găsește localitatea respectivă. Situația din 1857 nu putea fi prea deosebită în anul 1848. Creșterea populației în secolul trecut a fost foarte lentă. Dăm următorul tabel comparativ al numărului total de suflete între anii 1831 și 1857, luînd ca eșantion cîte o localitate mai mare din fiecare tribunat.

	1831	*1857*
Orosfaia	688	793
Șopteriu	1000	784
Pintic	507	1031
Cătina	771	1279
Velcheriu	871	964
Mociu	919	1441
Sîmbotelec	585	616
Țicud	1298	1531
Iclandul Mare	590	845
Sîntioana	492	472
Silvaș	848	967
Grindu	1030	1053

Datele pentru anul 1831 sînt luate din recensămîntul populației efectuat în acel an de către Exactoratul provincial al Transilvaniei, păstrat în același manuscris coligat A. 475 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R. Observăm că populația a crescut în general, mai mult sau mai puțin semnificativ, înregistrîndu-se totuși și unele căderi (Șopteriu, Sîntioana). Creșterea trebuie să fi fost importantă între 1831 și 1848. Războiul civil a depopulat în bună parte principatul (numai dintre români au murit 40.000 de oameni), pierdere care a înghițit desigur sporul demografic din anii următori. Este rațional de presupus că starea demografică din 1857 reflectă abia situația recuperată după conflagrația din anii 1848—1849 și că eventualul spor este cu totul nesemnificativ față de zilele de dinaintea dezlănțuirii războiului civil.

Localitatea	Numărul caselor	Romano-catolici	Armeni	Greco-catolici	Greco-neuniți	Luterani	Calvini	Unitarieni	Evrei	Total	Pagina și poziția din recensământ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Milaș	217	5	—	1109	—	—	36	—	4	1154	98/5
Hrastăș[27]	70	—	—	424	—	—	12	—	—	436	97/42
Socolul de Cîmpie	102	8	—	541	—	—	15	—	5	569	98/11
Sîntu	77	—	—	451	—	—	—	—	—	451	97/45
Uifalău[28]	116	3	—	577	—	6	2	—	—	588	70/41
Logic[29]	161	56	—	467	—	210	117	1	7	858	70/39
Filpișul Mare	130	18	—	375	—	—	376	1	8	778	97/35
Orosfaia*[30]	147	8	—	536	—	—	249	—	—	793	98/7
Băița	141	2	—	852	—	—	14	—	—	868	98/9
Săplac[31]	112	13	—	227	8	—	342	—	7	597	70/44
	1273	113	—	5559	8	216	1163	2	31	7092	
Milășel	91	26	—	447	2	2	37	—	—	514	98/2
Ercea	102	1	—	387	—	—	194	—	—	582	98/43
Băla	178	7	—	815	—	6	65	—	4	897	97/25
Poca[32]	164	14	—	153	—	—	549	4	—	720	97/27
Almașul Deșert[33]	50	—	—	220	—	—	14	—	3	237	97/24
Craifalău[34]	98	5	—	451	—	—	15	—	—	471	98/1
Urmeniș	158	22	1	791	—	—	4	—	—	818	98/19
Șopteriu*	151	39	—	678	—	—	51	3	13	784	98/20
Uilac[35]	196	16	—	764	—	—	333	—	—	1113	98/18
Sînmărtin[36]	181	37	—	877	—	—	37	—	6	957	98/22
	1221	162	1	4912	2	8	1270	7	23	6385	
Ocnița	181	—	—	1005	—	4	1	—	5	1015	98/8
Posmuș	146	2	—	363	—	370	9	—	6	750	70/42
Galați[37]	177	—	—	—	881	1	2	—	13	897	69/27
Uifalău*[38]	116	3	—	577	—	6	2	—	—	588	70/41
Stupini	89	—	—	501	—	—	—	—	2	503	98/6
Archiud	205	122	—	767	—	3	104	3	3	1002	98/10
Bratfalău[39]	55	—	—	263	—	—	—	—	—	263	98/32
Budurlău[40]	72	—	—	379	—	—	—	—	—	379	98/31
Pintic	198	—	—	1025	—	—	6	—	—	1031	70/43

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Iuda[41]	189	38	—	—	456	268	142	—	—	904	70/40
	1428	165	—	4880	1337	652	266	3	29	7332	
Fiscut	102	12	—	481	—	7	34	—	—	534	98/14
Manic	83	—	—	402	—	—	—	—	9	411	27/58
Jimbor	123	8	—	481	—	—	108	3	7	607	27/62
Buza	259	28	3	886	—	—	496	2	8	1423	27/52
Lumperd[42]	90	7	—	397	—	—	6	—	—	410	98/17
Budatelec[43]	161	4	—	787	1	6	25	5	6	834	98/12
Visuia	136	13	—	742	—	—	7	—	12	774	98/28
Cătina*	247	142	—	1010	—	1	126	—	—	1279	35/21
Feldioara	162	34	9	419	—	—	300	—	22	784	27/61
Copru	54	—	—	246	—	—	5	—	—	251	27/56
Lacu	118	16	—	239	—	—	386	—	—	641	27/55
	1540	264	12	6090	1	14	1493	10	64	7948	
Grebeniș	235	12	—	941	1	—	32	—	8	994	99/1
Pogăceaua	398	30	9	1357	—	—	135	7	12	1550	98/30
Band	498	77	—	378	550	1	1223	1	27	2257	90/30
Culpiu	165	19	—	269	—	—	539	2	—	829	91/55
Șăulia	251	29	1	1161	—	—	39	—	—	1230	99/4
Zau	177	17	2	739	—	—	85	1	4	848	99/7
Miheș	171	10	12	441	338	1	95	—	—	897	35/10
Velcheriu*[44]	192	2	—	953	—	—	9	—	—	964	35/18
Tușin	132	1	—	631	2	—	110	1	—	745	98/25
Cistelec[45]	109	—	2	552	—	—	7	—	14	575	35/6
	2328	197	26	7422	891	2	2274	12	65	10889	
Năoiu	120	15	—	575	—	—	14	—	7	611	35/13
Tothaza[46]	66	2	—	326	—	—	—	—	1	329	35/17
Bothaza[47]	81	4	—	326	—	—	94	4	—	428	35/5
Bercheniș[48]	78	37	—	345	—	27	91	15	—	515	35/4
Aruncuta	147	3	—	662	—	1	70	11	—	747	35/2
Sovata de Jos[49]	141	2	8	31	204	—	324	85	17	671	35/1
Sovata de Sus[50]	115	2	—	219	93	—	45	322	—	681	35/7
Frata	325	19	15	1178	332	6	119	2	1	1672	35/9
Mociu*	247	106	—	11	1082	1	225	3	13	1441	35/11
Chisău	70	—	—	108	—	—	312	—	—	420	35/22
	1390	190	23	3781	1711	35	1294	442	39	7515	

Simbotelec[51]	135	—	—	602	—	—	14	—	—	616	35/15
Ghiriș[52]	81	2	—	418	—	—	23	—	—	443	35/26
Vaida-Cămăraș	125	18	—	192	—	—	517	—	—	727	35/29
Pălatca	166	9	—	637	—	—	289	—	8	943	35/27
Legiu[53]	94	21	—	363	—	—	86	—	15	485	35/24
Bărăi*	117	—	—	1	558	—	—	—	3	562	35/19
Petea	32	6	—	149	—	—	—	—	—	155	35/28
Vișa	85	10	—	261	—	—	201	4	—	476[53a]	34/72
Gădălin	115	—	—	592	—	—	21	—	10	623	34/71
Marocaza[54]	92	—	—	456	—	—	3	—	—	459	26/31
	1042	66	—	3671	558	—	1154	4	36	5489	
Tritul de Jos[55]	191	12	—	865	—	—	67	—	—	944	37/57
Tritul de Sus[56]	157	27	—	616	27	—	71	—	—	741	37/60
Țicud*[57]	310	—	—	1446	104	—	—	—	11	1561	35/30
Coc[58]	143	3	—	708	—	—	32	3	—	746	37/61
Beiu[59]	98	10	—	486	—	—	3	—	—	499	37/58
Tăureni	170	16	—	824	—	—	19	6	—	865	37/66
Siniacob	127	9	—	619	—	—	7	6	9	650	35/31
Sopor	94	9	—	467	—	—	—	1	—	477	35/16
Ceanu Mare	413	35	—	1746	21	3	94	3	10	1912	37/62
Singer	286	216	—	1182	1	—	52	12	18	1481	99/6
	1989	337	—	8959	153	3	345	31	48	9876	
Săcal[60]	195	46	7	862	—	—	45	11	3	974	99/5
Budiu*[61]	248	23	—	718	—	1	550	1	—	1293	99/1
Chimitelnic	176	9	—	919	—	—	3	1	5	937	99/2
Lechința	178	3	—	811	—	—	45	—	—	859	99/12
Iclandul Mare	179	9	—	23	758	—	46	—	9	845	99/15
Iclandul Mic[62]	118	—	—	638	—	—	—	—	2	640	
Căpuș	228	49	—	906	—	—	83	—	13	1051	99/14
Leorința	103	6	—	243	279	—	1	—	—	529	99/17
Șamșud[63]	338	103	—	854	—	—	600	19	—	1576	99/24
Riciu	183	4	—	904	1	—	31	1	2	947	98/29
	1946	252	7	6882	1038	1	1404	33	34	9651	
Diviciorii Mari	102	14	—	47	351	—	98	—	34	544	26/34
Diviciorii Mici	54	—	—	254	—	—	—	—	—	254	26/29
Chiochiș	124	—	—	5	483	2	192	—	—	682	27/57
Țaga	123	7	—	508	—	—	115	—	4	634	26/25
Sucutard	121	10	—	575	—	—	47	—	8	640	26/43

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Năsal	190	14	—	778	—	—	154	7	11	964	26/35
Sîntioana*	132	19	3	432	2	—	7	—	9	472	26/46
Ghiolț	82	4	—	387	—	—	69	—	15	475	26/26
Tinari[64]	54	—	—	321	—	—	—	—	—	321	26/33
Giulatelec[65]	101	47	3	441	—	—	28	—	—	519	26/27
	1083	115	6	3748	836	2	710	7	81	5505	
Țagu Mare	115	—	—	499	—	—	46	—	—	545	35/25
Țăgșor[66]	95	39	—	437	—	—	19	—	9	504	35/25
Silvaș*	194	6		945	1	4	11	—	—	967	98/24
Pusta-Cămăraș[67]	146	23	—	567	—	—	247	1	—	838	35/14
Șărmașul Mare[68]	146	28	—	710	—	—	21	—	—	759	35/12
Șărmașul Mic[69]	110	8	—	504	—	—	29	—	14	555	35/8
Sîngeorgiu	98	4	—	433	—	—	8	—	—	435	98/21
Sîmpetru	225	28	26	824	—	—	307	2	—	118	98/27
Balda	82	4	—	372	1	—	12	—	—	389	35/3
	1211	140	26	5291	2	4	700	3	23	6189	
Cheța[70]	152	—	—	486	243	—	18	1	—	748	37/56
Hădărău[71]	138	11	—	541	—	—	71	—	4	627	37/55
Grindu[72]	246	41	—	477	—	—	533	—	2	1053	37/51
Luna	224	9	—	1051	18	—	14	—	—	1092	37/50
Ghiriș[73]	246	46	—	536	1	1	510	3	—	1097	37/53
Sîncrai[74]	103	4	—	447	—	—	2	—	—	354	93/27
Sînmărtin[75]	74	5	—	347	—	—	7	—	—	458	7/54
Grind-Cristur[76]	255	96	—	360	321	—	496	—	4	1277	37/52
Urca	121	1	—	573	4	—	3	—	—	581	37/63
	1559	213	—	4818	587	1	1654	4	10	7287	
Total	18010	2214	101	66013	7124	938	13727	558	483	91158	

[27] Azi Frunzeni, în jud. Mureș.
[28] Lunca, jud. Mureș.
[29] Forma actuală, Logig, jud. Mureș.
[30] Asteriscul, existent în original, indică localitatea de reședință a tribuna- tului. Valabil și în continuare.
[31] Azi Goreni, jud. Mureș.
[32] Păingeni, jud. Mureș.
[33] Merișor, jud. Mureș.
[34] Crăiești, jud. Mureș.
[35] Ulieș, jud. Mureș.
[36] Sînmărtinul de Cîmpie, jud. Mureș.
[37] Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud.
[38] Satu Nou, jud. Bistrița-Năsăud.
[39] Brăteni, jud. Bistrița-Năsăud.
[40] Budurleni, jud. Bistrița-Năsăud.
[41] Viile Tecii, jud. Bistrița-Năsăud.
[42] Zoreni, jud. Bistrița-Năsăud.
[43] Budești, jud. Bistrița-Năsăud.
[44] Răzoare, jud. Mureș.
[45] Vișinelu, jud. Mureș.
[46] Crișeni, jud. Cluj.
[47] Boteni, jud. Cluj.
[48] Berchieșu, jud. Cluj.
[49] Suatu de Jos, jud. Cluj.
[50] Suatu de Sus, jud. Cluj.
[51] Sîmboleni, jud. Cluj.
[52] Ghirișul Român, jud. Cluj.
[53] Legii, jud. Cluj.
[53a] Cifrele adunate dau 477, cum e corect.
[54] Tăușeni, jud. Cluj.
[55] Tritenii de Jos, jud. Cluj.
[56] Triteni ide Sus, jud. Cluj.
[75] Valea Largă, jud. Cluj.
[58] Pădurenii, jud. Cluj.
[59] Boian, jud. Cluj.
[60] Bărboși, jud. Mureș.
[61] Papiu Ilarian, jud. Mureș.
[62] Iclănzel, jud. Mureș.
[63] Șincai, jud. Mureș.
[64] Măhal, jud. Cluj.
[65] Coasta, jud. Cluj.
[66] Țagu Sat, jud. Cluj.
[67] Cămărașu, jud. Cluj.
[68] Sărmaș, jud. Mureș.
[69] Sărmășel, jud. Mureș.
[70] Chețani, jud. Mureș.
[71] Hădăreni, jud. Mureș.
[72] Luncani, jud. Cluj.
[73] Cîmpia Turzii, jud. Cluj.
[74] Azi înglobat în orașul Cîmpia Turzii.
[75] Azi Gligorești, jud. Cluj.
[76] Grindeni, jud. Cluj.

mește scrisorile, ca cea pomenită a baronului Kemény Károly, una de la Axente Sever și alta de la căpitanul Ioan Moga din Tritul de Sus. Activitatea sa, similară unui comite suprem al vremii, se suprapunea sferei de activitate a funcționarilor din trei comitate, cu intenția clară de a-i înlătura pe aceștia cu totul și a instaura o administrație românească. Este ceea ce i se reproșează, printre altele, în sentința de condamnare la moarte: „A început cu o îndrăzneală oarbă să dea dispoziții ce țin de competența funcționarilor legali". Din acest punct de vedere, misiunea prefectului este extrem de grea și complicată. În concepția adunării din septembrie, rămasă în vigoare și după recunoașterea Comitetului Național, prefectura era o structură teritorial-națională cu rol administrativ și militar în același timp, de unde rezultă că prefectul era investit cu ambele atribuțiuni,[77] de căpetenie civilă și militară a prefecturii sale. Întregul demers era o noutate absolută în istoria modernă a românilor ardeleni, înlocuirea vechii administrații se opera pe cale revoluționară, starea de spirit era agitată, greu de controlat. Personalitatea prefectului trebuia să întrunească virtuți de excepție acum, cînd mișcările, năzuințele sociale și naționale românești din primăvară pînă-n toamnă căpătau o finalitate atît de promițătoare. În plus, avea sarcina să înarmeze poporul din legiune, care se suprapunea în ordine militară prefecturii, în vederea creării unei forțe militare cu caracter de gardă națională, „pentru propria apărare și pentru apărarea securității publice", după cum sună proclamația în limba latină tipărită în foaie volantă de adunarea de la Blaj, în 15/27 septembrie 1848[78]. O largă autonomie îi caracteriza competența, în primul rînd numirea organelor subierarhice, a tribunilor. Ulterior prefecții vor trebui să raporteze și să supună aprobării Comitetului Național hotărîrile mai importante, dar în faza despre care este vorba aici prefectul era deocamdată suprema autoritate, neputîndu-se sprijini decît pe forțele dinlăuntrul prefecturii. Aflat într-o poziție mai fericită, („Noi pre aici nu întîmpinăm nici o greutate întru continuarea începuteloр noastre"), Axente Sever de la Blaj îi oferă ajutor într-o scrisoare din 23 septembrie/4 octombrie, simțind din tăcerea prefectului Cîmpiei că acolo lucrurile nu decurg atît de ușor.

Alexandru Bătrîneanu întrunea virtuțile unui asemenea conducător. După propria declarație la proces, avea 28 de ani în octombrie 1848, ceea ce înseamnă că se născuse în anul 1820. Era fiul cantorului Ilie Chioreanu sau Bătrîneanu din Balda, înzestrat se pare cu inteligență suficientă pentru a ajunge student teolog la Blaj. În 1842 îl găsim în rîndul studenților din anul I, zece în total, avîndu-i colegi pe Nicolae Fiscuti, Iosif Gherendi, Grigore Gherman, Ioan Mărginean, Petru Pop, Ștefan Pop, Vasile Puian și Nicolae Todea[79]. Profesori erau Vasile Rațiu, Simion

[77] Vezi și L. Maior, *Aspecte ale organizării*, 565.

[78] „Pro sui defensione, ac securitate publica". Această *Declaratio* este semnată „Populus Romanus" și constituie actul de naștere al gărzii naționale românești. Textul este probabil opera lui Bărnuțiu, Laurian și Papiu Ilarian. Un exemplar, capturat odată cu celelalte documente, de la Alexandru Bătrîneanu se află în dosarul procesului său (PR. I).

[79] Vezi: *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania pro anno a Christo Nato MDCCCXLII*, [...]. Editio *secunda, Blassi*, (în continuare se va cita SCHEM. BL. 1842), p. 224.

Filep, Timotei Cipariu și Iosif Pop,[80] dar studenții sînt captivați mai ales de personalitatea lui Simion Bărnuțiu și de cursurile sale de filosofie pe care le preda la „Facultas Philosophica". Kantianismul bărnuțian, străbătut de filosofia dreptului natural, era o revoluție în peisajul spiritual al Blajului, iar tineretul se lasă vrăjit de forța acestui magistru îndrăzneț și modern. Lunga scleroză scolastică cedează sub tenacitatea cunoscută a lui Bărnuțiu, și chiar din acel an Blajul este cuprins de o efervescență ideologică fără precedent. Mișcarea are un caracter revoluționar prepașoptist[81]. Pasiunea adversară a lui Bărnuțiu și a profesorilor pe de o parte, a episcopului Ioan Lemeni pe de altă parte degenerează însă în paralel într-un mare scandal administrativ cunoscut sub numele de proces lemenian. Un număr de 12 studenți teologi se alătură pe față, în primăvara anului 1843, partidei lui Bărnuțiu, atrăgîndu-și prigoana episcopului și, după frămîntări care au angajat într-un fel sau altul întreaga Transilvanie, exmatricularea definitivă din seminar, în 7 august 1845. Numele lor: Alexandru Bătrîneanu din Balda, Alexandru Pop din Țopu, Vasile Erdeli și Petru Brad din Orlat, Vasile Puian din Lupu, Grigore Gherman din Sîniacob, Gavril Man, Ioan Mărgineanu, Ioan Axente din Frîua (Axente Sever) și Constantin Roman din Pintic (Constantin Romanu-Vivu din revoluție)[82]. Prefectul Cîmpiei declară la proces că „a ieșit din seminar" înaintea ultimului examen, înțelegîndu-se ultima sesiune de examene. Că acțiunea prepașoptistă de la Blaj a avut efectul unei radicalizări asupra „partidei profesorilor", la acea dată veritabilă partidă națională ardeleană, o dovedește prezența în rîndul exmatriculaților a nu mai puțin decît trei viitori prefecți revoluționari de la 1848, Axente, Bătrîneanu și Romanu-Vivu, ultimii doi dîndu-și viața pentru revoluție. Ajuns pe drumuri la un pas de obținerea unei diplome de studii superioare, Alexandru Bătrîneanu a dus vreme de doi ani o existență pînă acum învăluită de mister. Pe urmele unei informații șovăielnice și tîrzii a lui Nicolae Popea[83], s-a acreditat ideea că ar fi trecut și el munții ca profesor în Țara Românească, împreună cu Axente Sever și Constantin Romanu-Vivu[84]. Noile documente lămuresc acum lucrurile: după cum declară la proces, înainte de revoluție „am fost — zice — învățător, *adică profesor* [s. ns.] în Abafaia", sat în apropierea Reghinului, azi Apalina. Dealtminteri dacă ar fi fost în Țara Românească, s-ar păstra mărturii despre întoarcerea lui în anul revoluției, așa cum s-au păstrat despre Axente Sever, Constantin Romanu-Vivu, Laurian, Nicolae Nifon Bălă-

[80] *Ibid.*, p. 7.

[81] *George Barițiu și contemporanii săi* (siglat în continuare G.B.C.), III, București, 1976, p. 1—12; I. Chindriș, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*, București, 1983, p. 11—12.

[82] Jakab Elek, *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re*, Budapesta, 1881, p. 39—55; G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924, p. 62—63, n. 1; C. Suciu, *Preambule la procesul lemenian*, în „Cultura creștină", XVIII, 1938, nr. 10—11, p. 640—662; nr. 12, p. 730—740; G.B.C. III, p. 38—39, n. 6; p. 85, nr. 6; IV, București, 1978, p. 221, nr. 13.

[83] N. Popea, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele naționale politice ale românilor 1846—1873*, Sibiu, 1889, p. 159, incl. n. 2.

[84] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 21—22.

șescu și toți ceilalți. Oricum însă, radicalii au contat pe el chiar de la începutul evenimentelor din 1848. La 6/18 aprilie Axente Sever îi scria de la București lui Simion Bărnuțiu: „Cînd s-ar afla de bună răsculare, atunci ar începe Molnar Elia, care e dregătoriu în Comana, acolo, eu în ținutul meu, Romanu în ținutul lui, Mărgineanu pre Mureș, Baterneanu pre Cîmpie, Iancu pre Ampoi etc."[85] Iată, dar, în această listă numele a trei din cei cinci prefecți numiți de către adunarea din septembrie. Că viitorul prefect al Cîmpiei se afla în primăvara anului 1848 acasă, în Ardeal, o dovedește și scrisoarea sa către George Barițiu, trimisă din Reghin în 26 aprilie 1848[86], cu caracter de articol pentru gazetă, în care descrie cele dintîi mișcări ungurești cu caracter revoluționar de la Reghin. S-a întîlnit cu ceilalți factori naționali la 3/15 mai 1848, dată după care Bătrîneanu se numără între fruntașii români aleși să reprezinte națiunea în comitetul de la Sibiu. Se numără însă și în rîndul celor pe care guberniul i-a pus sub urmărire încă din primăvară (Avram Iancu, Ioan Buteanu, Alexandru Papiu Ilarian, Simion Bărnuțiu ș.a.). „Între timp m-am ascuns la Sibiu" declară el la interogatoriu, omițînd în mod voit să amintească drumul din vară în Țara Românească, unde s-a înrolat în corpul comisarilor de propagandă ai lui Nicolae Bălcescu. La adunarea din Frata, pe care Bătrîneanu o ține cu poporul în 2 octombrie, spune că el cu alți șapte tovarăși ai săi s-au ascuns vreme de șase săptămîni prin munți și s-au hrănit cu ghindă și cu alune „pentru cauza națională"[87]. Acest răstimp trebuie să fi fost cel dinaintea plecării peste munți, inclusiv drumul. Căci din 17 iulie partida revoluționară de la București „îi așteaptă în toată ziua", îi scrie Constantin Romanu-Vivu lui Bărnuțiu, pe Bătrîneanu și pe alți fruntași ardeleni, de care au mare trebuință[88]. Este atestat în rîndul comisarilor din județul Dolj la 5 august, cu un salariu de 1000 lei, dublu față de restul propagandiștilor din acest județ[89]. De la aceeași dată figurează și Alexandru Papiu Ilarian, Vasile Nemeș, Aron Pumnul iar Elisei Armatu din 12 august[90]. Aceștia trebuie să fi fost printre tovarășii cu care a înfruntat vitregiile munților după adunarea din 3/15 mai, cînd s-a ordonat arestarea tribunilor din primăvară. Prezența tinerilor ardeleni în mijlocul căuzașilor din Țara Românească a imprimat o dimensiune nouă ideologiei celor dintîi, oferind meditației lor marea problemă a unității românești, a ridicat legăturile dintre românii de pe o parte și alta a Carpaților „la cea mai curată expresie a luptei comune pentru unitatea politică națională"[91]. Astfel pre-

[85] S. Dragomir, *Corespondența dascălilor ardeleni*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 162—165; Cornelia Bodea, *1848 la români*, I—II, București, 1982, p. 411.

[86] B.A.R., ms. rom. 1004, f. 215r.

[87] Jakab Elek, *op. cit.*, p. 375; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 56.

[88] S. Dragomir, *Corespondența*, p. 165—166; Cornelia Bodea, *1848...*, II, p. 799—800.

[89] Cornelia Bodea, *1848.*, II, p. 696.

[90] *Ibid.*, 694—697. Cf. și C. D. Aricescu, *Corespondența secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848*, București, 1874, I, p. 85—89; M. Popescu, *Dascălii ardeleni din principate și mișcarea din 1848*, în „Țara Bârsei", VIII, 1936, nr. 2, p. 153—155; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, 1967, p. 153—154.

[91] Cornelia Bodea, *Lupta românilor*, p. 154.

gătit și cu această zestre ideologică polarizată în jurul destinului națiunii române din Transilvania vreme de șase ani, între 1842—1848, a luat parte Alexandru Bătrîneanu la adunarea din septembrie și apoi a trecut la organizarea precipitată a Prefecturii Cîmpiei.

Tribunii lui Alexandru Bătrîneanu ilustrează în mod semnificativ esența și sociologia faimoasei instituții a tribunatului ardelean la 1848—1849. O *Instrucțiune* a adunării din septembrie, redactată de Simion Bărnuțiu,[92] statuează subierarhia prefectului, făcînd din tribuni cheia laturii militare și politice a noii administrări: „Fiecare tribun militariu e totdeodată și tribun al poporului". Precumpănesc, desigur, sarcinile militare, care sînt: a) conscrierea oamenilor apți pentru armata națională; b) să organizeze alegerea centurionilor și vicecenturionilor (numiri deasemeni clasicizante ale căpitanilor și vicecăpitanilor sătești ai gărzii naționale) în toate localitățile; c) conscrierea armelor și înarmarea *în decurs de trei zile* a poporului; d) înființarea eșaloanelor miliției populare din tribunat; e) asigurarea gărzii permanente a prefecturii și a sa proprie etc. Ca tribuni ai poporului, sarcina fundamentală este „să învețe și să deslușească pe oameni în lucrurile politicești". Legiunile cu sarcinile și competențele lor sînt la început forme tranzitorii care trebuiau să pornească și să asigure alegerea organelor civile, cu care să coexiste în paralel, fără a se amesteca în atribuțiile acestora. Dacă prefectul este autoritate militară și civilă în aceeași măsură,[93] organele în subordine din legiune nu mai au această competență după ce s-au făcut alegerile vizate. Nu este desigur cazul Prefecturii Cîmpiei sub Alexandru Bătrîneanu, care a existat numai într-o fază strict incipientă, cu caracter politic și militar.

Un tribun avea în subordine zece localități. Vasile Simonis se intitulează, într-o scrisoare faimoasă, „tribunus plebis X pagorum" (tribun al poporului din zece sate). La prefectura de 120 de sate a lui Bătrîneanu, pe care se pare că voia să o păstreze la aceste dimensiuni,[94] prefectul a numit 12 tribuni. Era cea dintîi și esențială competență și îndatorire a sa. Cu puține excepții, aceștia sînt tineri din generația sa, unii mai tineri chiar, continuîndu-se astfel tradiția din primăvară a tinerilor tribuni-apostoli „aprinși de dorul fericirei națiunei române", cum îi vedea Papiu Ilarian[95]. Documentele pe care le avem la îndemînă cuprind pentru prima dată numele tuturor tribunilor dintr-o prefectură, dimpreună cu satul de reședință și cu satele din tribunat. Cunoașterea exhaustivă a numelor tribunilor permite și o privire în peisajul social și intelectual al acestor importante verigi ale revoluției ardelene. Astfel:

Tribunatul I, de Sîntioana,[96] îl are ca tribun pe *George Pop.*

---

[92] „Transilvania", IX, 1876, nr. 4, p. 44 (cu specificarea lui George Barițiu: „Anonimă, dară scrisă de mîna lui S. Bărnuțiu"); PR I, între actele confiscate de la Alexandru Bătrîneanu, copie după a lui Bărnuțiu.

[93] L. Maior, *Organizarea*, p. 565.

[94] Jakab Elek, *Szabadságharcunk*..., p. 376; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 57.

[95] Al. Papiu Ilarian, *Istoria*, II, p. 114; I. Chindriș, *Ideologia*, p. 36—37.

[96] Pentru localitățile din tribunate, a se urmări tabelul demografic de mai sus. Satul de reședință al fiecărui tribunat este notat cu asterisc* chiar în lista originală din PR. I, pe baza căreia s-a făcut tabelul.

Tribunatul II, de Mociu, *Filip Lupan*, despre care Alexandru Bătrîneanu spune că este „cleric", adică student la teologie și că ar fi „în Țicud". Dar fiindcă prefectul Țicudului era Simion Maurițiu, trebuie să înțelegem că Lupan era doar din Țicud. Lupan a fost numit prin ordonanța prefectului cu nr. 2 din 1 octombrie 1848. Îl are ca vicetribun pe Tirianu, despre care nu cunoaștem alte date.

Tribunatul III, al Țicudului, *Simion Maurițiu*, cel dintîi tribun de pe Cîmpie, numit în 30 septembrie, cu ordonanța nr. 1 a lui Alexandru Bătrîneanu[97]. Bătrîneanu spune despre el că este „jurist absolut", respectiv absolvent de drepturi la Liceul Academic Regesc din Cluj. Apare într-adevăr între studenții anului I de filosofie al liceului, în 1842,[98] pentru ca în 1845 să-l întîlnim între cursanții anului I de drepturi, cu numele „Moritz Simeon"[99]. A terminat dreptul în 1846, coleg fiind cu Avram Iancu și brașoveanul Ioan Constantin.

Tribunatul IV, de Bărăi, *Vasile Simonis*, eroul care și-a sfîrșit viața în ștreang, împreună cu prefectul său, la două săptămîni după numire. După propria declarație la interogatoriu, avea 25 de ani în 1848, deci era născut în 1823. Era fiul preotului Dănilă Simonis din Șărmașul Mare, mort în 19 august 1836[100]. A crescut și „s-a gospodărit" pe lîngă unchiul său Iacob Simonis din Cistelec. Declară la interogatoriu că a terminat anul I de drept. Apare într-adevăr, sub numele de „Simon Ladislaus", între studenții anului II de filosofie, apoi în anul I de drept, alături de colegi ce vor fi nume mari în mișcarea națională, ca Aron Pumnul, Dionisie Suluțiu, Constantin Secăreanu, Iacob Bologa, Victor Pipoș și alții[101]. A fost numit prin ordonanța nr. 3 din 2 octombrie a lui Bătrîneanu, al cărei text s-a păstrat și constituie o mostră pentru acest fel de acte ale revoluției ardelene[102]. După propria declarație, tribunatul său era alcătuit din zece sate grupate în jurul satului de origine: Sîmbotelec, Legiu, Petea, Pălatca, Bărăi, Vișa, Gădălin, Vaida-Cămăraș, Marocaza și

[97] PR. I, protocolul actelor emise de conducerea prefecturii.

[98] Vezi A. Banciu, *Studenții academici din Cluj de acum un veac*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", IX, 1943—1944, pp. 477—498, p. 485.

[99] În publicația foarte rară astăzi *Auditores juris, philosophiae et chirurgiae in Reg. Lyceo Claudiopolitano secundum examina annumque progressum in classes distributi. Anno MDCCCXLV. Claudiopoli, typis Lycei Regii* (în continuare citat AUDIT. 1845).

[100] PR. I, interogatoriul lui Vasile Simonis; cf. și *Șematismul veneratului cler al Arhidiecesei Metropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sînta Unire 200, Blaș.* (în continuare citat ȘEM. BL. 1900), p. 215.

[101] PR. I: „Se împuternicește prin estia d. Basilius Simonis de tribunul poporului în diviziunea ... a tribunatului din Legiunea a 4ª Campestră, cu voință de [a] interprinde cu toate puterile în locul N. N. a înarma pre toți oamenii români, tiindu-se de instrucțiunea făcută în Blaș prin poporul român. Drept aceea fiește care român, pentru binele său, e dător a asculta de poruncile numitului domn tribun, stra nic stăruind pentru ducerea în sfîrșitul a poruncilor date de înălțatul nostru împărat și înaintate prin domnii noștri de români. Cistelec, 2 8br/20 sept. [1]848. *Alexandru Bătrîneanu*, pref[ect] Legiunea 4ª Campestre".

[102] *Ibid.*

Ghirișul Român. Sediul tribunatului trebuia să fie în Cistelec, dar cauze necunoscute l-au determinat pe Simonis să-și mute „ștabul" în Bărăi, sat de neuniți din coasta Clujului. Hotărîrea îi va fi fatală, lui ca și lui Alexandru Bătrîneanu, căci aici au fost capturați, pe baza unor informații care au ajuns la comitele suprem al Cojocnei, Macskási Pál. Se pare că prefectul îl aprecia în mod deosebit pe Simonis și că probabil ar fi devenit viitorul viceprefect al Cîmpiei. Era adeptul unei linii dure, radicale, despre care se va aminti mai jos. Se pare totuși că Bătrîneanu s-a hotărît cu greu să-l numească tribun căci în listă apar în dreptul satelor respective alte trei nume șterse ulterior: Popovici Iuon, Vălăsutean și Simeon Pop, iar numele lui Simonis nu figurează nicăieri. Pînă la urmă el a căpătat această funcție. Alături de bătrînul comiliton Vasile Turcu, este tribunul de pe Cîmpie despre care dosarele proceselor aduc cele mai multe informații.

Tribunatul V, al Arieșului, *Grigore Olariu*, pe care prefectul îl declară ca fiind din Sînger. Olariu (Fazékas) era unul dintre tinerii cu studii strălucite între românii ardeleni. A fost coleg cu Alexandru Papiu Ilarian din prima clasă de gimnaziu, la Tîrgu-Mureș, între 1838—1843,[103] ca apoi să-l întîlnim între cursanții anului II de filosofie la Cluj, în 1845, avîndu-i colegi, înafară de Papiu Ilarian, pe Ioan și Alexie Faur (Kovács), pe memorialistul Ioan Pușcariu, pe viitorul tribun Ioan Oros din Vidrasău, pe Ioan Moga, viitor căpitan în Prefectura Cîmpiei la 1848[104]. În această companie termină facultatea în 1847, devenind „jurist absolut de Transilvania"[105]. Olariu este autorul schiței de împărțire a prefecturii în tribunate, existentă printre actele procesului. În dreptul tribunatului său și-a însemnat numele cu litere ferme: „Gregorie Olariu, tribun". Numele celorlalți tribuni sînt notate de mîna lui Bătrîneanu, cu multe șovăieli și corecturi. Bătrîneanu îl numește tribun în seria celor din 2 octombrie, prin ordonanța cu nr. 4.

Tribunatul VI, de Uifalău, *Ioan Valea*. Era fiul preotului Simion Valea din Balda, deci consătean cu Alexandru Bătrîneanu și probabil prieteni din copilărie. Între părinții celor doi existau relații ierarhice, prefectul fiind fiul cantorului din Balda. Ca „filosof" la data procesului, probabil la Blaj, era cel mai tînăr dintre tribunii lui Bătrîneanu, numit în 2 octombrie, prin ordonanța nr. 5.

Tribunatul VII, de Velcheriu, *Grigore Elekes*. La proces prefectul spune despre el că este preot în Velcheriu și că nu a acceptat tribunatul. Biografia acestui tribun potențial este umbrită de probabilitatea ca el să-i fi trădat pe Bătrîneanu și Simonis la Bărăi, în 11 octombrie 1848.

---

[103] *A marosvásárhelyi rom.-kath. Gymnasium névkönyve az 1835/6—1846/7 iskolai évekből*, la Arh. Stat. Tîrgu-Mureș, fd. Gimnaziul romano-catolic, nr. 3 (siglat în continuare GIMN. TG.-M. 1835—1837).

[104] AUDIT. 1845.

[105] O altă publicație rarisimă a vremii: *Auditores juris, philosophiae et chirurgiae in R. Lyceo Claudiopolitano secundum examina annuumque progressum in clases distributi. Anon MDCCCXLVII. Claudiopoli, typis Lycei Regii* (siglată în continuare AUDIT. 1847). Cunoaștem un singur exemplar al acestei tipărituri, la Arhivele Statului Zalău, fondul de tipărituri mărunte și foi volante.

Elekes s-a născut în 1820, a terminat teologia la Blaj,[106] avîndu-l coleg pe viitorul canonic Ioan Fekete Negruțiu, împreună cu care rămîne profesor la Liceul Greco-Catolic din Blaj. În procesul lemenian din anul 1843 și următorii, el s-a amestecat în conflict ținînd partea profesorilor,[107] din care cauză episcopul îl trimite ca pedeapsă „in cura animarum" ca preot în Velcheriu[108]. Cu astfel de precedente Grigore Elekes părea pregătit pentru activitatea revoluționară. Într-adevăr, în zilele de după adunarea din 3/15 mai, își amintește George Bariț, „a fost aruncat în prinsoare între alții mulți și parohul din comuna Velcheriu, numai pentru că a zis că dacă maghiarii și sașii se deprind în arme și se organizează în companii așa cum cer legea de curînd sancționată, ca fii și cetățeni ai patriei sunt datori și românii, au și drept să se armeze"[109]. În detenție însă nervii lui Elekes au cedat și anchetatorii au reușit să scoată de la el informații prețioase despre capii mișcării ardelene. Ceva mai mult, el se angajează că dacă va fi eliberat îi va da prinși pe „instigatori", inclusiv pe faimosul „Pap Sándor" (Papiu Ilarian), cel mai căutat om din Transilvania anului 1848[110]. Nu știm la ce dată a fost eliberat. Bătrîneanu l-a numit prefect prin ordonanța nr. 7 din 2 octombrie, dar Elekes a refuzat. Pe baza antecedentelor pe care contemporanii nu le-au cunoscut, sîntem nevoiți să-l includem pe preotul din Velcheriu în rîndul sursellor potențiale de informație prin care comitele suprem Macskási Pál a aflat despre ținerea adunării de la Bărăi din 11 octombrie. După revoluție a fost mutat în Sînmărtinul de Cîmpie (1857),[111] unde se mai găsea în 1865[112] și de unde în 1870 este promovat paroh în Alba Iulia—Lipoveni și protopop al tractului Albei Iulii, unde mai trăia încă în 1886[113].

Tribunatul VIII, al Cătinei, *Vasile Turcu.* Sub acest nume au coexistat la Cătina doi tribuni, tată și fiu. La început Bătrîneanu s-a gîndit la Vasile Turcu junior, cleric absolvent în vîrstă de 23—24 de ani dar n-a vrut să primească și atunci — declară tatăl său la procesul din 2 noiembrie 1848 — „am preluat eu"[114]. Totuși, spune un alt membru al familiei, Ambrozie Turcu, fiul de 27 de ani, la procesul lui Alexandru Bătrîneanu, „acest frate a purtat împreună cu tata tribunatul, tata fiind om bătrîn". Protocolul actelor prefecturii indică la ziua de 2 octombrie, numerele „8 et 9", ca fiind „hîrtiile" lui Turcu, adică ordonanțele de numire. Se pare

[106] SCHEM. BL. 1842, p. 118.

[107] I. Lupaș, *Acte relative la procesul dintre episcopul Lemeni și profesorii din Blaj*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", III, 1924—1925, pp. 537—584, p. 580.

[108] N. Comșa, *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 78.

[109] G. Bariț, *Părți alese*, II, p. 133.

[110] Dosarul lui se află în arhiva foto a Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, documentele din fondul Guberniului Transilvaniei aflătoare la Budapesta. În curs de editare.

[111] N. Comșa, *loc. cit.*

[112] *Șematismul veneratului cler catolic de ritul orientale ale Arhidiecezei Metropolitane a Albei-Iulie pre anul de la nașterea lui Christos 1865, ieară de la S. Uniune cu Beserica Romei Vechi al 166-lea. Blaș*, (în continuare siglat ȘEM. BL. 1865; valabil și pentru șematismele următoare, cu anul schimbat: 1880, 1886), p. 99.

[113] ȘEM. BL. 1880, p. 31; ȘEM. BL. 1886, p. 33; ȘEM. BL. 1900, p. 474.

[114] PR. II, interogatoriul lui Vasile Turcu.

că au primit numiri amîndoi, și tatăl și fiul. Se păstrează în actele primului proces chiar un concept al numirii lui Vasile Turcu, dar nu se specifică dacă e tatăl sau fiul, în plus poartă numărul 7. Oricum, cel care s-a impus atenției ca tribun este Vasile Turcu senior, preot greco-catolic în Cătina și protopop al tractului Pălatca. Karacsay Sándor, cel care l-a capturat, îl numește în raportul său „unul dintre principalii răzvrătitori ai Cîmpiei și tribun peste zece sate" sau „tribun numit de prefectul executat Alexandru Bătrîneanu". Vasile Turcu, cel mai în vîrstă lider al Cîmpiei, s-a născut în 1788 (la proces declară că a împlinit 60 de ani), era preot în Cătina din 1816,[115] protopop de Pălatca de dinaintea anului 1835[116] și unul dintre membrii proeminenți ai ierarhiei greco-catolice din Transilvania. La data care interesează aici era văduv, spune la interogatoriu, „tată a mai mulți copii". Dintre aceștia, înafara fiilor Ambrozie și Vasile i se mai cunosc două fete, Lila și Mimi, prima măritată cu ungurul Fekete János din Cătina, împreună cu care — bănuiesc contemporanii — și-ar fi denunțat tatăl ca să poată fi prins de unguri.[117] Protopopul Cătinei din 1875, Ioan Moldovan, spune însă că „faima că ar fi deferit pe tatăl său la unguri nu stă"[118], lucru adeverit de procesul lui Alexandru Bătrîneanu, total necunoscut pînă astăzi, din care reiese că mai degrabă limbuția fiului său mai mare, Ambrozie Turcu, la acest proces a alertat autoritățile din Cluj pe urmele lui Vasile Turcu. Mai reiese că acesta nu nutrea sentimente prea bune față de tatăl său, la fel ca Lila, care „a îmbeut de la mamă-sa ura contra tatălui ei" (afirmă trei decenii mai tîrziu Ștefan Moldovan), din cauza unui adulter al preotului care a adus judecată preotească și rușine asupra familiei, între investigatorii cazului numărîndu-se și nepotul lui Petru Maior, protopopul Iosif Maior din Căpușul de Cîmpie[119]. Cea mai mică dintre fiice, Mimi, a fost căsătorită cu Ioan Șuluțiu, notar la Tribunalul regesc[120]. Reținem imaginea unei familii dezorganizate, din cauza capriciilor unui tată pe care toate mărturiile ni-l înfățișează ca pe un om de lume, cult, rafinat, impulsiv și mai ales excentric. În zorii zilei cînd a fost prins, i-a sosit un îndemn de la preotul din Mociu să fugă, căci honvezii sînt pe urmele lui. Protopopul tractului Pălatca ar fi spus că nicidecum nu poate să fugă înainte de a-și bea cafeaua[121]. Aceeași mărturie, cu totul demnă de crezare, căci vine din partea lui Ioan Fekete Negruțiu, în acea toamnă protopop al Clujului și participant la toate evenimentele, ni-l arată pe bătrînul tribun urcînd scările spînzurătorii cu trabucul fumegînd în gură.

---

[115] ȘEM. BL. 1900, p. 207.

[116] *Schematismus venerabilis cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania pro anno a Christo Nato MDCCCXXXV, ab Unione cum Ecclesia Romana CXXXVIII. Cum effigie lapidi incisa Ex[cellentissi]mi quondam Joannis Babb episcopi. Editio prima. Blasii,* (siglat în continuare SCHEM. BL. 1835), p. 96.

[117] G. Bariț, *Părți alese*, II, p. 270; G.B.C., III, p. 204; VI, București, 1983, p. 341, n. 11.

[118] G.B.C., VI, p. 341, n. 11.

[119] *Ibid.*, p. 342.

[120] *Ibid.*, p. 341, n. 11.

[121] *Ibid.*, III, p. 204.

Vasile Turcu n-a fost un tribun caracteristic, el confunda funcția de tribun cu aceea de preot și protopop, făcînd uz cînd de una, cînd de cealaltă. Se pare că n-a înțeles prea bine calitatea absolut nouă, aceea de tribun al revoluției, și a interpretat-o în mod personal. În 12 octombrie 1848 semnează un pașaport pentru vătaful Ramonczai Elek din Cătina în calitate de „preot în Cătina și păzitorul liniștii publice" [s. ns.][122]. La calitatea de *„păzitor al liniștii publice"* și-a limitat în mare parte Turcu activitatea de tribun. Semnează și ca „tribun a Cîmpiei",[123] însă preferă să se iscălească pur și simplu ca „preot în Cătina". Alexandru Bătrîneanu avea totuși mare încredere în protopopul-tribun al Cătinei, căruia îi încredințează satele Fiscut, Manic, Jimborul Săsesc, Buza, Lumperd, Budatelec, Visuia, Copru, Cătina, Lacu și Feldioara. Cătina este locul ales de prefect pentru cea dintîi adunare de depunere a jurămîntului din legiunea sa, care a avut loc luni 9 octombrie 1848.

Tribunatul IX, de Șopteriu, *Ioan Kovács* (Faur). Este cel mai remarcabil dintre prefecții din Cîmpie, omul care după revoluție a reușit să-și creeze un nume în cultura vremii sale. Numele de familie era Kovács, pe care după revoluție și-l schimbă în Faur. Tatăl, Ioan Kovács, era în 1835 preot în Șopteriu, ca și la 1842 și la 1865, pînă la moarte, în 1876[124]. Ioan Faur putea să se nască prin 1827, căci este coleg între 1838—1843 cu Papiu Ilarian la Gimnaziul Romano-Catolic din Tîrgu-Mureș[125]. Specificarea „ex Septer" arată că nu poate fi vorba de altă persoană. Avea un frate, se pare geamăn, Alexie, cu care împreună sînt în 1845 studenți în anul II de filosofie la Cluj, colegi fiindu-le același Papiu Ilarian, apoi Grigore Olariu, Ioan Moga, Petru Prodan și Ioan Pușcariu[126]. Destinul fraților se desparte însă aici. În 1847 Alexie termină facultatea de drept, în vreme ce Ioan repetă anul II de filosofie[127]. Se pare că a fost silit să întrerupă pe parcurs. Alexandru Bătrîneanu spune la proces că este cleric, adică student teolog la Blaj. A terminat teologia în 1850, fiind numit în același an profesor la Liceul din Blaj[128]. Predă studiul biblic, limba greacă, matematica[129] și visează să-l readucă în Blaj pe Bărnuțiu: „Pe acesta l-am dori în mijlocul nostru și apoi am fi mulțămiți și mîngăiați"[130]. Legăturile lui cu semiemigrația ardeleană din

[122] „Katonai lelkész és a közcsend felügyelője" (PR. II, între documentele capturate de la Vasile Turcu).

[123] Ordinul către sate în vederea plecării la adunarea din Reghin (PR. II, l.c.).

[124] SCHEM. BL. 1835, p. 93; SCHEM. BL. 1842, p. 100; ȘEM. BL. 1865, p. 101; ȘEM. BL. 1900, p. 216.

[125] GIMN. TG.-M. 1835—1847.

[126] AUDIT. 1845. Într-un chip de neînțeles, aceiași apar în același an. amîndoi, și ca studenți ai anului I de filosofie, în dreptul numelui lor figurînd un C., ceea ce înseamnă că erau în convinct, adică în internat. Imposibil de hotărît care este motivul! Prima menționare este însă cea corectă.

[127] AUDIT. 1847.

[128] N. Comșa, *Dascălii*, p. 84; G.B.C., IV, București, 1978, p. 52, n. 2.

[129] *Programma Gimnasii Graeco-Cath. pro anno scholastico 1852/3. Blasii MDCCCLIII, typis Seminarii Dioecsani*, p. 34; I. Pervain și I. Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, II, Cluj, 1972, p. 125—126, 249.

[130] I. Pervain și I. Chindriș, *op. cit.*, p. 126.

Lombardo—Veneția austriacă (Bărnuțiu, Papiu Ilarian, Iosif Hodoș) denotă curaj și intoleranță la regimul neoabsolutist de după 1848. În 1860 trece în principatele Române Unite, unde lucrează ca dascăl la Craiova pînă după 1890, cînd îl găsim încă printre profesorii de la liceu[131]. A murit în 1893.

Ca tribun în Șopteriu, Ioan Faur l-a avut vicetribun pe fratele său Alexie Kovács. A fost numit prin ordonanța lui Bătrîneanu nr. 6 din 2 octombrie 1848.

Tribunatul X, de Orosfaia, *Ilie Moldovan*. A fost și acesta coleg cu Papiu Ilarian la gimnaziul din Tîrgu-Mureș,[132] avînd deci la data revoluției 21 de ani. Prefectul spune despre el la proces că este „cleric" la Blaj și că încă nu i s-a trimis numirea, care într-adevăr nu este consemnată în protocolul actelor. Vicetribun îi era Gavril Moldovan, probabil o rudenie.

Tribunatul XI, al Budiului, *Vasile* [sic] *Vespremian*. Era originar din Dateș iar Bătrîneanu spune despre el că este „jurist absolut". În acest caz memoria l-a înșelat pe prefectul aflat sub interogatoriu, căci este vorba de fapt de Anton Vespremian, care în 1845 era în anul I de filosofie la Cluj iar în 1847 în anul I de drept, coleg cu Ieronim Moga și frații gemeni Iosif și Zaheu Hodoș[133]. Înseamnă că a terminat studiul dreptului chiar în vara revoluției. Tribunatul încredințat lui era cel mai glorios din întreaga prefectură, căci aici activitatea revoluționară era efervescentă încă din primăvară, Budiul de Cîmpie fiind satul de baștină al lui Alexandru Papiu Ilarian. Aici, la Budiu, a desfășurat o adevărată activitate de tribun revoluționar, în tot cursul verii, preotul Ioan Pop din Budiu, tatăl lui Papiu Ilarian.

Tribunatul XII, al Silvașului, *Ioan Dan*. Acesta ocupă un loc aparte între tribunii lui Bătrîneanu, fiind singurul militar de profesie. Aflăm din depoziția prefectului că este „abschiedos katona" (soldat în rezervă) din Silvașul de Cîmpie, „socrul vechilului baronului Radák". Trebuie să fi fost om în vîrstă, cu lungă carieră în armata cu arcanul și se pare că îl însoțea pe Bătrîneanu peste tot. A fost de față la adunarea de la Cătina din 9 octombrie și, după depoziția căpitanului Grigore Lumperdean, a avut rolul de organizator al românilor la recrutarea convocată de colonelul Urban la Reghin.

Un loc aparte, greu de elucidat, între colaboratorii lui Alexandru Bătrîneanu l-a jucat fratele său Grigore Chiorean, mai tînăr, cu care a colaborat în vara anului 1848 și i-a îndemnat pe țăranii din comitatul Cojocna să se înarmeze, în toamnă[134].

Din această listă reiese limpede configurația socială a instituției tribunatului românesc de la 1848. Ca și în alte zone, tribunii sînt tineri dintr-o generație cu orizonturi ideologice noi, străbătute de accente romantice și caracterizate de gîndirea liberală. Tînăra „intelighenție" a găsit în revoluție un tărîm ideal de aplicare a meditațiilor sale despre

---

[131] G.B.C., IV, p. 69.

[132] GIMN. TG.-M., 1835—1847.

[133] AUDIT. 1845; AUDIT. 1847.

[134] Jakab Elek, *Szabadságharcunk*, p. 223; V. Moldovan, *Memorii din anii 1848—1849*, Brașov, 1895, p. 29; Șt. Pascu, *Alexandru Chiorean*, p. 12, 44—45.

soarta națiunii, facilitate de contactul cu ideologia luministă a Școlii Ardelene și cu raționalismul kantian profesat de Bărnuțiu în școlile Blajului. După mărturisirea lui George Bariț, studenții români de la Liceul Academic Regesc din Cluj se entuziasmau, în deceniile de dinaintea revoluției, de *Istoria* lui Petru Maior, „de cele ce li se descoperia din acea carte, ca dintr-un oraclu, despre originea și trecutul națiunea române"[134a]. Cît despre legăturile acestor tineri cu Bărnuțiu și cu mișcarea de idei de la Blaj din 1842—1846, dovezile sînt grăitoare, mai cu seamă în cazul prefecților, dar și în al tribunilor. Proaspăta generație de lideri naționali a asigurat unitatea ideologică a revoluției ardelene, orientarea radicală a programului național. Cu puternica sa pătrundere în problematica revoluției, Nicolae Bălcescu a înțeles repede că „aceea ce e un avantagiu pentru români [cei din Transilvania — n. ns.] este că s-a pus toți în picioare, că să află mulți tineri în capul nației și cu mare popularitate și că au învățat a se bate și a nu le fi teamă de război"[134b].

Căpitanii, vicecăpitanii și decurionii sînt organele militare locale ale noii structuri administrative, ei răspund de organizarea și funcționarea formațiunilor militare care iau ființă în toate localitățile[135]. Prin ei se face în mod concret înarmarea poporului și crearea gărzii naționale. Căpitanul sau centurionul este similarul unui comandant de companie, cu număr de oșteni variabil în funcție de numărul locuitorilor fiecărui sat. Teoretic, Prefectura Cîmpiei trebuia să aibă 120 de căpitani și tot atîția vicecăpitani. Decurionul era mai mare peste zece case, împreună cu a sa și comanda o grupă de nouă oameni înarmați, el fiind al zecelea. Nu făceau excepție nici cetățenii de altă naționalitate, dispuși să fie fideli stăpînirii românești. Vicecăpitanul din Cătina este ungurul Nagy Márton (Marci), pe care tribunul Vasile Turcu îl apreciază mai mult decît pe căpitanul român. Potențial, așadar, Prefectura Cîmpiei, cu cele circa 18.000 de case ale sale trebuia să asigure un contingent permanent de tot atîția oșteni, conduși de 1.800 de decurioni. Instrucțiunea adunării de la Blaj din septembrie prevede un număr de 10 oameni pe săptămînă din fiecare sat, care vor fi trimiși la sediul prefecturii, „spre a se deprinde în arme". Prefectura lui Bătrîneanu nu a ajuns la această fază, existența ei consumîndu-se chiar înainte de instalarea tribunilor. Totuși, unii tribuni au avansat lucrurile și au început numirile de căpitani sau centurioni. Cel mai cunoscut căpitan al Cîmpiei este Grigore Lumperdean din Cătina, numit de Vasile Turcu în 9 octombrie, ziua adunării de depunere a jurămîntului. El a fost arestat odată cu tribunul său, judecat împreună cu acesta și numele lui a fost popularizat încă de contemporani[136]. Era vecin de casă cu tribunul Turcu, totodată curator al bisericii și, dacă ar fi să dăm crezare afirmației sale de la proces, a acceptat funcția numai la presiunea preotului. Nu știa carte. Țăran de 38 de ani, tată a cinci copii, Lumperdean și-a găsit totuși timp să facă în nici două

[134a] G. Bariț, *Părți alese*, I, Sibiu, 1889, p. 614.

[134b] Scrisoarea către Ion Ghica din 16/28 decembrie, la N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, București, 1964, p. 119.

[135] L. Maior, *Aspecte ale organizării*, p. 567.

[136] G.B.C., VI, p. 341.

săptămîni mai multe servicii tribunatului. Astfel, a dus jumătate satul Cătina la Reghin, în zilele de la mijlocul lunii octombrie, cînd colonelul Urban aduna glotași spre a întîmpina năvala secuilor după Adunarea de la Lutița din 15 octombrie. Acolo însă, după declarația lui Lumperdean, oameni l-au ales căpitan pe Ștefan Bercean, „care știe să scrie". Pe de altă parte, tribunul începuse să-l prefere în misiunile urgente pe vicecăpitanul ungur Nagy Márton, „și astfel eu am rămas căpitan numai cu numele". Un căpitan cunoscător de carte a fost cel din Tritul de Sus, Ioan Moga, care era absolvent de drepturi la Cluj, în aceeași cunoscută promoție a lui Papiu Ilarian, din 1847[137]. Era neunit, după cum reiese dintr-un testimoniu dat în 22 februarie 1846 de preotul Grigore Gal, lui și lui Constantin Pantu, Petru Prodan, Vasile Axente, Radu Popea, Alexandru Tordăsan, Ioan Pinciu ș.a.[138] Ioan Moga este un căpitan cu pretenții, scrisoarea sa din 8 octombrie către Alexandru Bătrîneanu poartă antetul: „De la căpitanul Tritului de Sus". El intervine să fie numit vicetribun în Zaul de Cîmpie „șogorul" său Vasile Anca, alt fost elev al liceului clujean, descoperindu-ne astfel numele încă unui căpitan potențial. Celelalte nume rămîn încă obscure. Un rol oarecare, probabil decurion, l-a jucat și Vasilică Moldovan din Cătina, pe care tribunul Vasile Turcu îl folosea uneori drept curier pentru ordonanțele ce traversau tribunatul. Martorul Csiszár József din procesul lui Vasile Turcu vorbește de un „instigator" din Feldioara, Lupu Mureșan, care a organizat acolo arestarea unui vicejude. Mai cunoaștem garda călare a lui Alexandru Bătrîneanu, formată din Găvrilă Moldovan, Toader Copian, Ștefan Bărăian și Silip Dan.

Ideologia care a stat la baza întemeierii Prefecturii Cîmpiei este una necesarmente derivată din programul național definitivat la 3/15 mai 1848. Acum însă ideile politice trebuiau să înfrunte examenul aplicării în practică, al metamorfozării în fapte. În acest demers, liderii urmează o cale simplă, accesibilă țăranilor. Lozincilor li se adaugă recuzita ceremonială menită să imprime solemnitate: steagul și jurămîntul. Adunarea din septembrie hotărîse depunerea generală a jurămîntului față de împărat și națiune, în contextul înarmării poporului și a organizării lui în tribunate, centurii, decurii. Alexandru Bătrîneanu poartă cu sine două steaguri, pe care vicecomitele Inczédi Zsigmond le capturează la Bărăi în 11 octombrie și le descrie astfel: unul era negru-galben (obișnuitul schwarz-gelb imperial), altul negru, alb și albastru cu o floare negru-galbenă pe el. Indiferent de culori, steagul tricolor simboliza revoluția română, iar floarea negru-galbenă fidelitatea față de împărat. Drapelul național nu era încă definitivat, el este în orice caz tricolor, dar culorile fluctuează după gust, cu o masivă predilecție pentru roșu-alb-albastru[139]. Sub aceste drapele românii depun jurămînt față de împărat și față de națiune. Ceremonialul jurămîntului trebuia să amintească de legămîntul național de la Blaj. Locul unde țăranii din Cătina depun

[137] AUDIT. 1845; AUDIT. 1847.

[138] Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fd. Liceul Academic Regesc din Cluj, act necatalogat din 1846.

[139] Aurelia Bunea, *Steagul poporului român din Transilvania în revoluția din anii 1848—1849*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", XII, 1969, p. 37—52.

jurămîntul, loc aflat „lîngă grădina popii" este numit Cîmpul Libertății („ugynevezet Szabadság hely"). La bază stă jurămîntul tipărit al Adunării Naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848, prescurtat însă din rațiuni de simplificare. Dar numai? Instanța de judecată îl întreabă pe Bătrîneanu de ce a scos din formula prescurtată jurămîntul de fidelitate față de patrie și specificarea că „voi susține totdeauna națiunea noastră română pe calea dreaptă și legiuită". Variantele lui Bătrîneanu[140] reflectă faza nouă, insurecțională, a evenimentelor, cînd revoluția ideilor, impunerea revendicărilor pe cale constituțională se dovedesc falimentare[141]. Din programul de la 3/15 mai, oricum filtrat prin interpretarea adunării din septembrie, se reține acum doar acele idei-forță care motivează actul înlăturării stăpînirii ungurești. Acum drepturile nu se mai cer, ele se impun. Este caracteristică aserțiunea de bază a cuvîntării pe care Bătrîneanu o rostește în fața sătenilor din Frata la 2 octombrie 1848: „Dar nu vom mai cere, frați români, ci îi vom sili, căci un milion și jumătate de români face doară cît 50.000 de unguri!"[142] Cele 16 puncte de la 3/15 mai, cu încărcătura lor axiologică masivă, se reduc la cîteva scopuri imediate, percutante pentru conștiința maselor, mobilizatoare. Ele sînt excelent rezumate în cuvîntarea lui Bătrîneanu rostită la Cătina în 9 octombrie 1848: „Să trăiască Ferdinand I! Ungurii nu vor să știe nimic de Ferdinand, dar nici noi nu vrem să știm de guvernul lor. Fraților! Nu vă bizuiți în episcopul Lemeni, căci dacă el era om adevărat, n-ar fi lăsat ca preoții noștri, oamenii noștri învățați să fie chinuiți de unguri. Adunarea de la Blaj ținută mai demult a cerut să fie îngăduit și românilor să se înarmeze, dar ungurii n-au îngăduit aceasta. Adunarea de la Blaj a hotărît mai decurînd ca fiecare român să se înarmeze, așadar tot omul să-și facă rost de armă sau de lance în decurs de trei zile". Înarmarea este placa turnantă a întregii acțiuni, care se resimte de siguranța calmă imprimată de marea adunare marțială din septembrie. „Este adevărat — zice în fața instanței — că prinderea mea a fost ordonată de către guberniu și că între timp m-am ascuns la Sibiu, dar am pășit din nou, căci nu mi-a fost frică". Același lucru îl mărturisește și Vasile Simonis: „Am dorit împreună cu Bătrîneanu să convingem poporul să nu se supună guvernului, să nu primească uniunea cu Ungaria, am vrut ca românii să fie strîns uniți și gata unii pentru ceilalți. Am vrut să-i punem pe oameni să jure credință față de împărat și față de poporul român și să lucrăm cu putere pentru înarmarea poporului". Înarmarea nu este un scop în sine, ci un mijloc de a smulge drepturile naționale. Ambrozie Turcu își amintește la proces că Bătrîneanu ar fi spus: „Înarmați-vă pentru că, dacă nu ne vor îngădui de

[140] Iată cea mai scurtă dintre ele: „Eu mă jur în numele Tatălui și a Fiului și a S. Duh cum că pururia voi fi credincios împăratului Austriei și Augustei Case Austriace și marelui principe al Ardealului Ferdinand a 1a, cum că pretinilor săi voi fi pretin și nepretinilor sau vrășmașilor, vrășmaș, și cum că nu voiesc a asupri pe nimenea, dar nici voi suferi să ne asuprească nimenea, și cum că totdeauna, ca român, voi conlucra la susținerea naționalității. Așa să-mi ajute Dumnezeu și să-mi deie mîntuință sufletului meu. Amin".

[141] I. Chindriș, *Ideologia*, p. 48—49.

[142] Jakab Elek, *Szabadságharcunk*, p. 376.

bună voie, să luptăm cu armele ca dregătorii să fie români, după numărul românilor. Libertate sau moarte!" La Pălatca, tribunul Simonis a spus oamenilor că nu mai există funcționari unguri, că acum poporul român este deasupra și că azi-mîine din rîndurile lui vor fi toți funcționarii. Acest discurs ideologic este subordonat așadar în întregime acțiunii de moment și de responsabilitate istorică, instaurarea administrației românești. Conceptele de legalitate și ilegalitate se răstoarnă din temelii, în spatele acțiunilor românești se simte o motivație nouă, opusă legalității ungurești. Același Simonis declară: „Datoria mea a fost să pun dregători în toate satele de sub mîna mea, pentru care am considerat că este binevenită orice cale". O problemă centrală a inaugurării fazei insurecționale este respingerea cu vigoare nouă a uniunii cu Ungaria, negată de întregul program național, începînd încă din 25 martie 1848[143]. „Uniunea s-a făcut fără consimțămîntul poporului român și împotriva voinței lui", spune răspicat Bătrîneanu în fața instanței statariale din 12 octombrie 1848. Administrația, inclusiv structura militară națională își dobîndea rațiunea suficientă numai în cazul unei Transilvanii descătușate de legătura artificială a uniunii, devenită la fel de nefiresc prevedere constituțională în 30 mai, prin dieta de la Cluj. În condițiile momentului era natural deci ca orice alt considerent să cadă în subiacență față de cele trei mari imperative: respingerea uniunii, înarmare, administrație națională. Reflexe de altă natură din programul de la 3/15 mai subvin doar în mod adiacent, însă legate tot de problematica majoră a momentului. Prefectul îi îndeamnă pe țăranii din Cătina să-și plătească în continuare impozitele, căci nu peste mult vor fi alți dregători de comitat, se înțelege că români. Comisarul Vay Miklós confirmă această notă a lucrurilor într-o scrisoare către secui, exagerînd firește: „Acești *funcționari* [s. ns.; se referă la noii conducători ai Cîmpiei] se străduiesc să-i convingă pe români că de acum înainte nu vor mai fi decît funcționari din neamul românesc și îi vor subjuga pe unguri"[143a]. La nevoie depășește chiar limitele sociale ale progamului de la Blaj, îndemnîndu-i la fel pe jelerii și curialiștii din alodii, necuprinși în reforma agrară, să-și mai facă încă zilele de muncă, fiindcă și pentru ei va veni foarte curînd eliberarea. Totul este așadar subsumat ideii de schimbare radicală, care nu se poate încadra în canoanele teoretice ale programului din 3/15 mai, ci preconizează restructurarea lui. Adeziunea poporului la faza insurecțională confirmă necesitatea și oportunitatea acestei schimbări, asigură succesul ei. „Poporul român — spune martorul Szentpáli Dániel — nu vrea cu nici un chip să depindă de lege unguréască sau de funcționar ungur, se supune orbește tuturor poruncilor, tuturor ordonanțelor răzvrătitoare ale instigatorilor români și ascultă numai de ei".

Faptele revoluționare petrecute în scurtul răgaz de existență a prefecturii lui Alexandru Bătrîneanu urmăresc așadar aplicarea acestor deziderate ideologice. Alexandru Bătrîneanu aduce de la adunările din

[143] S. Dragomir, *Studii și documente*, V, Cluj, 1946, pass.; V. Cheresteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj din 3—5 (15—17) mai 1848*, București, 1966, pass.; I. Chindriș, *Ideologia*, pass.

[143a] Act de la Kriegsarchiv Wien. Fotocopie la arhiva Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, foto 16634—16637/1848.

Orlat și Blaj cuvîntul de ordine al insurecției. Răbdarea, teama, șovăielile, deruta cad dintr-odată, semn că premisele erau coapte. Bătrîneanu descinde în Cîmpia natală ca prefect dar și în numele Comitetului Național, al cărui membru era. Forul național central se repune astfel în valoare ca epicentru de referință, în ciuda faptului că fusese desființat de guberniu „din cauza rebeliunilor sale". Ce spune acuzatul la aceasta? „Da — răspunde Bătrîneanu — sînt membru al acelui comitet și consider că el fiind înființat pentru a veghea drepturile românilor, putea să lucreze și în continuare". Peisajul Cîmpiei în aceste zile este frămîntat iar munca liderilor febrilă. Protocolul actelor emise era, se pare, o obligație impusă încă de la Blaj, căci existența lui este semnalată la toate prefecturile, cel mai complet fiind al lui Constantin Romanu-Vivu[144]. Protocolul lui Bătrîneanu ajută la periodizarea exactă a activității prefecturii. Primul act s-a emis, cum am arătat, în 30 septembrie, ultimul în 10 octombrie, o zi înaintea arestării. Prefectura Cîmpiei sub Alexandru Bătrîneanu a emis 17 acte, majoritatea ordonanțe de numire a tribunilor. Actul nr. 12 din 7 octombrie este adresat Comitetului Național și după toate probabilitățile era lista tribunilor trimisă spre confirmare. Teritoriul vast pentru mijloacele de comunicație ale vremii, raportat la evenimentele petrecute, presupune o mobilitate și manevrabilitate extraordinare, care nu se explică decît prin colaborarea promptă a poporului. Aceasta cu atît mai mult cu cît toate mișcările de masă se efectuau pe jos. Țăranii din Cătina se duc la Reghin în ajutorul lui Urban, cale de peste 50 km., pe jos, obligîndu-i și pe domnii unguri din sat la acest marș, spre marea revoltă a respectivilor. În 2 octombrie juratul comitatens Thury Lajos contemplă cu groază trupa celor vreo 500 de români care vin din Țicud spre Frata, în frunte cu doi „vatavi", dintre care unul este Bătrîneanu însuși[145]. Adunarea timpurie de la Frata avea ca scop trezirea conștiințelor la noua realitate, statornicirea curajului și încrederii în forțele națiunii. „Nu vă temeți — le spune prefectul —, și dacă slujbașii comitatului o să vă oprească, răsculați-vă, nu vă lăsați pînă la ultima picătură de sînge, căci 120 de sate stau în ajutorul vostru". Alături de numirea tribunilor, înarmarea este o preocupare imperioasă. Termenul de trei zile hotărît la Blaj pentru înarmare era presant și este transmis ca atare în jos. Mobilizarea fierarilor țigani este generală, obligatorie și fără comentarii. La Frata Bătrîneanu spune că aceștia sînt obligați să facă lănci pentru plata de 12 crăițari. Dacă refuză, să fie alungați din sat[146]. Tribunul Simonis este mai aspru, el îi trimite preotului Avram Bighian din Vaida-Cămăraș o scrisoare în ungurește care a scandalizat instanța de judecată: *„Reverende domn!* Vă însărcinez cu cea mai aspră poruncă să adunați satul și să porunciți în numele meu ca, dacă vechilul nu-l lasă pe fierar să lucreze, acesta să fie mutat în mijlocul satului cu unelte cu tot și acolo să lucreze. Dacă vechilul curții s-ar împotrivi, satul să protesteze. Apoi să-l taie în bucăți mărunte și să-l așeze într-o grămadă. *Vasile Simonis* m. pr., tribun al po-

[144] L.Ursuțiu, *Un document.*
[145] Jakab Elek, *Szabadságharcunk*, p. 375—376.
[146] *Ibid.*

porului în zece sate". A scris-o în ungurește — mărturisește el la interogatoriu — ca să o vadă și înțeleagă și vechilul contelui Bethlen János din Vaida-Cămăraș. Martorul Dósa Sándor l-a auzit pe Simonis spunîndu-le sătenilor din Pălatca, în mod asemănător, că dacă fierarii nu ar voi să lucreze, să-i așeze pe vatra de foc iar doi români să tragă foalele cu putere. Un alt martor, Szalai Ignác, spune că fierarii din Cătina lucrează zi și noapte la făuritul lăncilor. Țăranii din Cătina le iau armele nobililor și funcționarilor și le împart între ei. Tribunul Vasile Turcu rechiziționează o sabie argintată de gală și două pistoale de la curtea lui Kornis. Albert și tot el îl trimite pe omul său de încredere, ungurul Király András, să strîngă armele de la ungurii nobili din Feldioara[147]. Alături de lănci apar astfel și arme de foc. Ioan Nemeș, primarul din Cătina are o pușcă, altele ajung în mîinile glotașilor. *Instrucțiunea* adunării din septembrie recomandă insistent ca doi sau trei dintr-o decurie, în fiecare sat, să fie înarmați cu arme de foc. Dar achiziționarea acestora se face cu mare greutate. La dezarmarea poporului din Bărăi, în 11 octombrie, armata rechiziționează următoarele arme: 127 lănci, 31 furci de fier, 3 topoare, 4 sape, 3 puști și 4 pistoale. Din actele proceselor rezultă că la cele două arestări, a lui Bătrîneanu și Simonis la Bărăi și a lui Vasile Turcu la Cătina, primul foc l-au tras de fiecare dată țăranii. Poate fi un adevăr, așa cum poate fi și o înscenare obișnuită. Este fără îndoială însă că satele românești se înarmează de zor și că starea marțială insuflă țăranilor curaj, gloatele devin impozante. Iată declarația baronului Inczédi Zsigmond, cel care a condus operațiile de arestare de la Bărăi: „Pe cînd se petrecea arestarea aceasta, pe coama dealului din Bărăi s-au adunat mai bine de o mie de oameni, și numai printr-o pornire grăbită am putut evita un mare atac. Aceștia, alarmînd peste tot și alte localități, ne petreceau de pe dealuri cu urlete înfricoșătoare, ici-colo se aruncau asupra noastră". Trupa a fost atacată de țărani pe tot drumul pînă la Cluj: în fundătura Căianului, din Pădurea Hergheliei, de unde s-a tras cu arme de foc, în Valea Becașului. În Apahida sătenii s-au adunat în număr foarte mare, dar n-au atacat armata. Aspectul de răscoală este evident, dar acum ea se supune unui demers bine organizat. Această fază a înarmării prefectul o consideră însă numai tranzitorie, întrucît — zice — peste trei săptămîni la Blaj va fi din nou adunare „și acolo va fi hotărîtă în chip desăvîrșit și problema înarmării"[148].

Înarmarea poporului se desfășoară în concomitență cu organizarea pripită a formațiunilor gărzii și cu primele manifestări ale noii administrații naționale. Bătrîneanu trimite și primește hîrtii și scrisori oficiale în calitate de conducător cu puteri depline al prefecturii. Scrisoarea amintită a baronului Kemény Károly, la care prefectul răspunde în 8 octombrie cu nr. 15 este un caz semnificativ. Numește tribuni și trimite în circulară pe tribunate cópii ale instrucțiunii de la Blaj. O asemenea copie, găsită asupra sa la arestare, este destinată tribunatului IV al lui Vasile Simonis. Conștient că puterea nu se primește ci se ia, pre-

[147] PR. II, interogatoriul lui Grigore Lumperdean.
[148] PR. I, interogatoriul lui Ambrozie Turcu.

fectul Cîmpiei își confecționează cu abilitate și curaj o fizionomie de conducător, în condițiile lipsei totale a oricărui precedent. Un document caracteristic este scrisoarea intitulată *Fraților din Mădăraș!*, emisă cu nr. 13 din 8 octombrie, unde Bătrîneanu își expune propriul sistem de conducere, înțelegînd să aplice programul general dar și să-și elaboreze unul propriu pentru jurisdicția sa. Este cel mai important elaborat al său din cîte se cunosc[149]. O activitate aparte a sa este realizarea legăturii cu Regimentul al II-lea de graniță românesc de la Năsăud, cu al cărui teritoriu prefectura se învecina la nord-est. Este singura relație pe care nu vrea să o recunoască la proces, în fața strădaniei deosebite a instanței de a descifra legăturile românilor din prefectură cu Urban și cu grănicerii. Face un drum la Năsăud în zilele cînd colonelul își recruta oameni pentru apărarea Reghinului împotriva invaziei iminente a secuilor. „Asta s-a întîmplat în preajma adunării de la Cătina", spune el la proces, deci prin 7—8 octombrie. Nu recunoaște că s-ar fi întîlnit cu Urban, nici că ar fi ajuns măcar la Năsăud, ci că l-a vizitat doar pe prietenul său Vasile Chita din Prislop. A fost, evident, la Năsăud, eveniment soldat cu o mare participare a oamenilor din prefectura, sa la recrutările de la Reghin și la bătălia nefericită de la Reghin—Sîntioana, petrecută cînd el nu mai era în viață. Conscripția militară a bărbaților apți de a sluji în garda națională, de la 17 la 50 de ani, se desfășura în toată Cîmpia sub conducerea tribunilor abia numiți, însă se simte mereu nevoia intervenției și autorității prefectului, cum e cazul în Țicud, unde din 200 de pedeștri și 50 de călăreți din tribunatul lui Simion Maurițiu, „dîndu-le semn cu businu, de dimineață, ca să vie la poruncă", s-au înfățișat la acest exercițiu de mobilizare numai 50 de

[149] „Vi să face cunoscut cum că toată națiunea română, rezemată pe dreptate, fiind credincioasă monarhului nostru Ferdinand I, au pretins și pretinde de la conlocuitorii maghiari să se respecteze întogma, ca nație politică cu drepturi deopotrivă, adecă ca să aibă domni de români pe la gubernium, pe la varmedii, pe la magistrate, și ori unde să vor afla români, să fie pretutindenea domni de români, p[recum] și aceea ca să să armeze tot românul de la 17 la 50 de ani. Toate aceste înălțatul nostru împărat ni li-au făgăduit că le vom dobîndi cît mai în grabă, ba încă ca să ne armăm cu toții în doă rînduri ni-a poruncit înălțatul împărat, și națiunea română adunată în Blaș armadia sua au împărțit în prefecturi, și dumniavoastră vă țineți de Prefectura IV Campestră. De cumva veți fi asupriți de vecinii maghiari precum că vă armați, sau vă vor face alte nedreptăți și goane, protestați că și voi aseminea o să le faceți, și de să vor scula să vă omoare sau să vă prindă a vă duce în temniță, dați-mi de știre mie, ca unui prefect, să vă viu spre ajutoriu cu 5 sau 6 mii cîmpeni bine armați, iar dacă v-or da ei pace, voi să nu vă sculați împotriva nimărui. Fiți cu coragie, fiți cu voie și întăriți-vă întru puteria voastră, că frații noștri grănițeri ne vor adjuta, cînd să va scula limbă străină asupra voastră, și cătanele împărătești fiind cu dreptate, ne vor da mînă de adjutoriu ca să smerim pre aceia carii vreu să calce sfînta dreptate în picioare, străduindu-să a vă mai face robi. Eu de luni încep spre a instala toate tribunatele mie supusă și a-i jura armații sub steagul națiunale și steagul împărătesc, ca să ne întărim credința, atît cătră bunul nostru monarh cît și cătră scumpa noastră nație și neprețuita noastră patrie. Și dumneavoastră de gioi într-o săptămînă, căpătînd poruncă de la tribun, toți vă veți aduna la Pogacea, ca să faceți asemenia cu ceialalți. Nu pregetați, dară, ostenelele, nu vă uitați la o țîră de cale scurtă, că încă puținel aveți, și primind de la înălțatul împărat cei mai mare putere, pe la guberniu, comitate și celelalte magistrate primind domni de români, veți fi fericiți. Fiți sănătoși!"

pedeștri și „vro 2" călăreți. Tribunul cere intervenția lui Bătrîneanu: „Știu cum că dacă or vede scrisoare de la domnia ta se vor rușina". Scrisoarea lui Maurițiu oferă și imaginea inedită a unei vaste regiuni românești unde se închega armata țărănească a revoluției, în sunetele prelungi de bucium.

O preocupare aparte a prefectului este începerea adunărilor pe tribunate, pentru depunerea jurămîntului. Celor din Mădăraș le scrie: „Eu de luni încep spre a instala tribunatele mie supusă și a-i jura armații sub steagul națiunale și steagul împărătesc". Acea zi de luni cădea în 9 octombrie și marchează în concepția prefectului o etapă nouă în acțiunea de întemeiere a prefecturii. Locul primei adunări este fixat în Cătina, „știabul" tribunatului VIII al bătrînului lider Vasile Turcu. Modul desfășurării este desigur același în toate prefecturile și s-a stabilit tot la Blaj. Bătrîneanu a convocat — narează la interogatoriu Grigore Lumperdean — „nouă sau zece sate", cîte un om din fiecare casă. Unde nu sînt bărbați, participă femeile. Potențial, deci, la adunarea din Cătina, ținută luni în 9 octombrie, au participat 1540 de oameni. Prefectul este secondat de tribunul-soldat Ioan Dan din Silvaș. Oamenii sînt rînduiți la marginea satului, pe un cîmp viran. Acolo prefectul pune să fie sădiți patru pomi roditori în cele patru puncte cardinale și numește locul Cîmpul Libertății. Imitarea exemplului de la Blaj este evidentă. S-au scos praporii de la biserică și deasemenea steagul tricolor și cel împărătesc. Preotul ține în fața oamenilor o liturghie. Apoi Bătrîneanu s-a suit pe un scaun iar Ioan Dan, sus pe o masă, ținea ridicat steagul național. Și astfel i-a pus să jure în cor, după una din formulele de jurămînt modificate de el în sens radical. Există o fasiune a martorului Csiszár József despre convocarea adunării celor 12 sate — zice el — la Cătina: Turcu a trimis să vină un om din fiecare casă, „sub pedeapsă de 18 florini". S-au prezentat, deci, de peste tot, și români și unguri. Prezența acestora din urmă la adunările similare, după 3/15 mai ca și acum, în toamnă, erau dealtminteri evenimente comune. Notoriu este jurămîntul organizat în Budiul de Cîmpie de către Ioan Pop, tatăl lui Papiu Ilarian, la sfîrșitul lunii mai, la care au luat parte toți locuitorii unguri din sat și împrejurimi[150]. În acea zi de luni 9 octombrie 1848 a fost numit și căpitanul sau centurionul din Cătina, Grigore Lumperdean, iar el în aceeași zi — spune — „am pus cîte un căprar tot la zece săteni". Adunarea are deci un caracter mixt, de edificare ideologică, de clarificare programatică și de organizare propriu zisă. Alexandru Bătrîneanu dă acestor adunări un caracter constitutiv, stabilit desigur tot la Blaj: „Scopul meu a fost să țin peste tot adunări în prefectura mea, să-i pun pe oameni să jure sub steagul împărătesc și că vor lua armele, să dau ordine pentru înarmare". Înarmarea era pornită însă de către tribuni, care în plus au sarcina să pregătească acest fel de adunări, așa cum a fost pregătită aceasta de la Cătina și cea de la Bărăi, de către Vasile Simonis, care urma să se țină două zile mai tîrziu. Joi, în 12 octombrie, urma adunarea de la Mădăraș și așa mai departe, în toate tribunatele.

[150] Arhiva foto a Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, foto 26411—26450/1848.

Regia aceasta duce la concluzia că adunările marcau la nivelul tribunatelor contactul poporului cu conducătorul zonei, cu prefectul, iar prin el cu adunarea de la Blaj și cu Comitetul Național. Ele trebuiau să asigure unitatea de idei și acțiune pe întreaga rază a principatului astfel împărțită.

Prăbușirea Prefecturii Cîmpiei survine în ziua cînd trebuia să se desfășoare a doua adunare de asemenea amploare, la Bărăi, în apropierea Clujului. Prefectul Alexandru Bătrîneanu a fost capturat împreună cu Vasile Simonis, tribunul locului, au fost condamnați la moarte împreună și împreună executați. Evenimentele s-au desfășurat într-un succedaneu ce poate da o imagine despre pulsul la care trăiau oamenii acelui moment crepuscular din istoria Ardealului. Iată, reconstituit fidel, calendarul și orarul evenimentelor, de la adunarea din Cătina pînă la atîrnarea în ștreang a conducătorilor Cîmpiei:

Luni, 9 octombrie: adunarea de la Cătina.

Marți, 10 octombrie: drumul din Cătina la Bărăi, unde Bătrîneanu ajunge la ora 21,30.

Miercuri, 11 octombrie: arestarea în zori, la Bărăi, a lui Bătrîneanu și Simonis și drumul prin ploaie spre Cluj, unde convoiul ajunge la ora 16.

Joi, 12 octombrie: la ora 11 începe judecarea, care durează toată ziua și toată noaptea.

Vineri, 13 octombrie:

— ora 7, pronunțarea sentinței în fața acuzaților;
— orele 7—10, pregătirea pentru ultimul drum;
— orele 10—11, drumul spre locul de supliciu;
— ora 11, execuția;
— ora 12, se raportează îndeplinirea procedurii.

Autoritățile ungurești din Cluj, comisarul Vay Miklós în primul rînd, n-au asistat cu mîinile în sîn la masiva și totala răsturnare a orînduirii politice din principat. Situația dificilă pe care le-a creat-o ruptura cu imperialii și iminența preluării cîrmei Ardealului de către Anton Puchner au știut să o compenseze rapid printr-o fanatizare puternică a populației ungurești. Temelia puterii o constituie garda națională edificată pas cu pas din primăvară, în paralel cu o draconică interdicție ca românii să-și fructifice și ei acest drept, acordat în două rînduri de către împărat, ultima dată în mod expres numai pentru români, în 11/23 iunie 1848. Guberniul din Cluj a fost scutul sub care s-a creat această contraforță, cu o bază socială foarte extinsă și prin urmare foarte puternică. Niciodată nu fuseseră ungurii mai stăpîni pe situație ca în acest moment cînd insurecția românească și dezmembrarea structurii administrative feudale îi amenința în însăși esența lor de stăpînitori în Ardeal. Ascendența guvernului unguresc de la Pesta asupra întregului demers politic pertinent sferei naționale maghiare a adîncit și reliefat definitiv dihotomia seculară, net adversară, ireconciliabilă, dintre ideologia românească și cea ungurească din Transilvania. Nimic esențial nu se va putea ameliora în viitor din ceea ce a demolat în relațiile dintre cele două națiuni ardelene accidentul fatal al uniunii cu Ungaria. În

aceste condiții cînd o națiune avea de cîștigat totul iar alta de pierdut totul, spectacolul detonării vechii administrații era ultimul care-i putea lăsa indiferenți pe cîrmuitorii redutabilului bastion unguresc care era Clujul. „Știu curat și sigur — spune martorul Végh Mihály, un avocat — că în cercul de jos al comitatului Cojocna, în Cîmpie, a încetat cu totul orice dependență, orice supunere față de autoritatea legală, față de funcționarii comitatului". Alarma este corectă, așa cum remarcă și un alt martor, Szentpáli Dániel: „Mai cu seamă de cînd s-a pornit înarmarea în rîndurile românilor, răscularea poporului român este gata să erumpă în fiece clipă". Am sesizat mai sus probabilitatea ca adunarea de la Bărăi să fi fost deconspirată de preotul român Grigore Elekes, care a rămas definitiv îngrozit în urma detenției sale din lunile iunie—iulie și poate august. Dar la suma de 50 florini cît era recompensa legală pentru o delațiune de competența statarială, tentația putea să-i corupă și pe alții. Rămînem însă la convingerea că informatorul este dintre români, căci delațiunea are o precizie deosebită. Or, liderii Cîmpiei trebuie că practicau și ei un minimum de secret operațional, care ungurilor le era în orice caz inaccesibil. Ordinul pentru expediția de arestare este dat de Mikó Imre cu nr. 1321/1848, în calitate de vicecomisar al lui Vay Miklós. Expediția este condusă de vicecomitele Inczédi Zsigmond, secondat de căpitanul de cavalerie Bethlen Gergely, de cel de infanterie Alsó Sándor și de „un număr suficient de infanteriști și călăreți din garda națională". Acțiunea ungurească, remarcabil organizată în genul comando, s-a bazat pe marșul forțat, în ciuda ploii și a drumurilor desfundate. Pornirea are loc la ora 8 seara și — narează Inczédi — „cu toate că am mers fără oprire, din cauza ploii care a căzut pe rupte toată noaptea și a noroiului mare", au ajuns în marginea satului Bărăi la ora 6 dimineața. Este vorba de circa 25 km. de marș nocturn. Succesul este desăvîrșit: la Bărăi nu sosiseră decît reprezentanții din Legii și Simbotelec, dintre cele zece sate convocate. Firește, sătenii trag clopotele în dungă, se reped la lănci, coase, topoare, se spune că s-a și tras din șura preotului neunit asupra soldaților, dar elementul surpriză rămîne hotărîtor. În ciocnire își pierd viața „vreo opt din mulțime", după aprecierea lui Inczédi, sînt răniți trei, iar din trupa de intervenție doar un caporal a fost împușcat în spate iar un soldat a fost rănit cu lancea la o mînă, „cu toate că au fost mai multe împușcături din partea poporului răsculat". Bătrîneanu și Simonis sînt surprinși în casa preotului, hotărîți să se împotrivească. Primul a strigat chiar poporului să nu se lase. O busculadă se petrece și în casă, tribunul Vasile Simonis se apără cu pistolul, dar osteanul de 23 de ani Nagy Antal reușește să i-l smulgă din mînă. Este prins, pe lîngă Bătrîneanu și Simonis, și fiul tribunului din Cătina, Ambrozie Turcu, învățător greco-catolic, al cărui rost era de simplu vizitiu, la căruța care l-a purtat pe Bătrîneanu de la Cătina la Bărăi. Trupa capturează armele conducătorilor și lăncile sătenilor, scriptele aflate la cei dintîi și, cu prizonierii încătușați o ia înapoi spre Cluj, unde — zice același vicecomite — „ieri în 11 octombrie la ora 4 am ajuns pe o sloată mare și pe o ploaie fără contenire, fără ca cineva, om sau cal, să fi putut mînca măcar o îmbucătură sau bea o înghițitură, fără să ne fi putut opri undeva pentru odihnă din clipa

cînd am pornit și pînă la întoarcere, ceea ce înseamnă aproape 24 de ore. Într-atîta s-au moleșit soldații din cauza vitregiei vremii, flămînzi, însetați și obosiți, încît pe unii numai însuflețirea i-a mai putut aduce înapoi". Și desigur spaima de mulțimea românilor înarmați care i-au hărțuit pe tot parcursul drumului pe „eroii" episodului de la Bărăi. Numele lor: vicespanul Inczédi Zsigmond, căpitanii Bethlen Gergely și Alsó Sándor, sublocotenentul Keresztes Kálmán, voluntarii Jósika Géza și Huszár Károly, „osteanul de rînd" Nagy Antal și acel „număr suficient" de soldați deplasați acolo. Vestea capturii de la Bărăi s-a răspîndit ca fulgerul. În 8/20 octombrie se tipărea deja la Pesta știrea, într-un grupaj destinat răspîndirii prin foi volante. Știrea este importantă: „Din Cluj au descins în satul Bărăi două companii de infanterie și o unitate de voluntari, unde au împrăștiat poporul care se adunase înarmat să depună jurămînt împotriva ungurilor. Au prins doi instigatori și au adus, în semn de triumf, lănci și un steag. Ducerea arestaților sub pază, la Cluj, a provocat o mare agitație, încît era cît pe aci să se întîmple cu ei *summaria justitia*, în stradă. Unul din ei ar fi însuși Alexandru Pop"[151]. Se poate stabili astfel cu exactitate efectivul militar care a atacat Prefectura Cîmpiei: aproximativ trei companii. Reiese și de aici că prada dorită era Alexandru Papiu Ilarian, fapt care nu se confirmă. În fine, confirmă ceea ce au lăsat mărturie autorii români ai vremii despre fanatismul populației ungurești din Cluj, pornită pe linșaj și a cărei atitudine a înrîurit în mod hotărîtor procesul.

Procesul conducătorilor Cîmpiei începe în 12 octombrie 1848 la ora 11. Era ziua de joi. Cei trei arestați, Bătrîneanu, Simonis și Ambrozie Turcu au stat legați de stîlpi în curtea casei comitatului, pe aceeași ploaie pe care o descrie vicecomitele Inczédi, de miercuri ora 16 pînă vineri ora 10, cînd au fost duși la spînzurătoare, primii doi, respectiv trimis „pe calea procedurii judiciare obișnuite" cel de al treilea. O mare mulțime de orășeni le-au ținut tovărășie și i-au ocărît și batjocorit în tot acest timp. Aceeași mulțime le-a hotărît și soarta, încît întreaga procedură nu este decît un fals strident însăilat sub teroarea vulgului. Casa comitatului este practic asediată. Acolo, înlăuntru, instanța nu are alt rol decît a găsi subterfugii formale pentru o sentință știută de dinainte. Membrii completului au o sarcină ușoară și complicată în același timp. Este vorba, firește, de un proces statarial. Vechea legislație statarială din 7 septembrie 1815[152], publicată în Transilvania cu nr. 684/1816, prevede pentru aceste cazuri înființarea unei instanțe ad-hoc dintre jurații comitatului. Nu este vorba de un tribunal militar, cum cred autorii mai vechi, nici de un tribunal „de sînge" de tipul celor ce se vor institui și numai ca atare sub comisarii Beöthy Ödön și Csányi László. Cazul era fără precedent iar completul este alcătuit din judecători declarat civili, „derékszéki bírák", judecători ai unei instanțe obișnuite de fond. Pre-

[151] Traducere din maghiară. Foaie volantă, la Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fd. Blaj, colecția 1848, cutia I.

[152] *Norma relate ad exercitium Juris Statarii*, exemplar tipărit în limba latină consultat de noi la Bibl. Fil. Cluj-Napoca a Acad. R.S.R., fond. ordonanțe tipărite Mike, nr. 864/1816.

ședințe al completului e numit primjudele cercului de jos al comitatului, Sala Elek, iar asistenți îi sînt judecătorii Újvári Károly, Szabó Ferenc și Istvánfi Sándor. Grefierul este notarul șef Nagy Elek. Ei sînt legea, ei dau seamă cu numele lor în fața contemporanilor și istoriei, dar puterea lor are o direcție predestinată. Deasupra lor era sinistrul „fișpan" Macskási Pál, ins important din bestiariul cruzimilor de la 1848, iar deasupra acestuia, atotputernică și vindicativă, mulțimea. Un laț din care nu putea scăpa nimeni. În aceste condiții, instanța se rezumă la întocmirea unui dosar de o pedanterie aparte, în intenția de a acoperi formal ceea ce era de neschimbat în fond.

Dar sentința de la Cluj din 12 octombrie 1848 este falsă și nelegală în primul rînd din punct de vedere formal, al procedurii și deci nulă și neavenită în expresia ei însăși. Analiza legilor pe care s-a întemeiat nu-i lasă nici o șansă de justețe. Legea statarială 684 din 1815, menită să asaneze tîlhăriile care au urmat războaielor napoleoniene, este temelia procedurii. Dar ea nu are nimic din conținutul politic și administrativ care caracteriza prin excelență „crimele" liderilor români ai Cîmpiei. Legea austriacă din 1815 definește limpede categoriile de criminali vizați pentru procedura statarială, în articolul III intitulat *Qui malefactores sub ictum Juris Statarii cadunt?* Acești răufăcători sînt: a) hoții, prădătorii și atacatorii cu jaf la drumul mare; b) incendiatorii de ori ce condiție, inclusiv soldații dezertori[153]. Nici o referire la delicte politico-administrative. Legea deci este improprie pentru fondul procesului, evocarea ei o aberație juridică. Judecătorii lui Bătrîneanu și Simonis, lipsiți de experiență, nici nu o aplică în esența ei. Se mărginesc să-i urmeze fidel prevederile formale, de procedură. Abia în 2 noiembrie 1848, la procesul similar intentat lui Vasile Turcu, tribunul din Cătina, aceiași magistrați îl încarcă pe acuzat cu fapte pertinente de legea 864, firește născocite sau răstălmăcite. Completul din 12 octombrie n-are acoperire nici măcar în minciună. Această lege este combinată cu decretul din 20 septembrie 1848 al primului ministru al Ungariei, Batthyány Lajos, popularizat prin ziarul oficial al guvernului de la Pesta[154]. Este vorba așadar de o lege foarte recentă, în plus legată strict de realitățile *revoluției din Ungaria*. Ea are pretenția să acopere fondul procesului celor doi revoluționari români. Dar îl acoperă? Românii ardeleni au respins uniunea cu Ungaria și deci conform logicii românești treburile Ungariei nu priveau Transilvania. Dar să luăm ca ipoteză de lucru gîndirea celor de dincolo de baricadă și să admitem că uniunea a fost o realitate. Iată cum sună enunțul esențial al decretului: „Patria copleșită de necazuri se află în fața unei noi primejdii. După cum am aflat din surse sigure, în 17 și 18 septembrie au intrat în țară, pe calea ferată nordică Ferdinand, un mare număr de instigatori panslaviști, unii dotați cu bani din belșug, pentru a-i răscula pe slovacii din ținuturile de sus". Atît. De-

[153] „a) Latrones, praedones, et viarum cum spoliatione obsessores.
b) Malitiosi incendiorum suppositores, ubi talia frequentius in continuo interveniunt, utrique citra habendam individuorum status conditionis, aut et difformitatis reflectionem, non exclussis etiam militaribus desertoribus, criminum horum reis".

[154] *Közlöny. Hivatalos lap*, 1848, nr. 104, joi 11/23 septembrie, p. 525.

cretul este clar, restrictiv, iar continuarea lui, referitoare la procedură, nu permite extinderea conținutului. Or, Bătrîneanu și Simonis nu erau nici panslaviști, nici nu acționau în Slovacia. Textul decretului îi exclude. Curios este faptul că propaganda ungurească a învinuit sistematic programul revoluționar al românilor de panslavism, în steagul de la Blaj a văzut unul rusesc iar în liderii români niște instrumente ale expansiunii slave spre sud-vest[155]. Ei bine, instanța de judecată n-a făcut uz de acest slogan la îndemînă, în cele două procese nu există nici o referire la panslavism sau mînă străină, totul se reduce la „niște instigatori" din rîndul românilor care au răzvrătit populația românească „dealtminteri pașnică", subminînd administrația „legală". Decretul lui Batthyány, citat la începutul procesului, este uitat pe parcurs, căci el nu slujea la nimic. Rămîne consecința că Alexandru Bătrîneanu și Vasile Simonis n-au fost judecați și condamnați după lege, că nu existau legi care să-i osîndească, rămîne concluzia că martiriul lor este rezultatul unei fărădelegi. Prețioasa specificare a anunțului public prilejuit de prindere, că „era cît pe aci să se întîmple cu ei o *summaria justitia*, în stradă" este valabilă și pentru proces: s-a săvîrșit o justiție sumară, formală, în sala comitatului, pe o sentință hotărîtă de vermina agresivă a străzii.

Procedura judecătorească, pedantă în formă, are o valoare inestimabilă datorită voluminosului proces verbal care s-a încheiat, finisîndu-se în noaptea de 12 spre 13 octombrie 1848. Demersul ei este hotărît de legea 684 din 1815 și are următoarele capitole: a) Un *facti species, tettleirás* în maghiară, o expunere a faptelor sau raport, pe care în cazul lui Bătrîneanu și Simonis îl prezintă vicecomitele cercului de jos, Inczédi Zsigmond. b) Interogatoriul acuzaților, în forma „nevătămătoare" numită în epocă benignum inquisitio. c) Audierea martorilor. d) Confruntările martor-acuzat sau acuzat-acuzat, pentru clarificarea unor aspecte din proces. e) Expunerea înscrisurilor, care sînt copiate minuțios și anexate procesului verbal și în originalele lor. f) Redactarea sentinței. g) Citirea ei, a doua zi în zori, în fața condamnaților. h) Răstimpul de trei ore în care condamnații se pregătesc pentru supliciu[156]. i) Conductul obișnuit spre locul de execuție și săvîrșirea ei. j) Raportul celui însărcinat cu execuția, despre împlinirea ei, în fața instanței care rămîne nedizolvată și care încheie procesul verbal cu acest raport. Și, lucru esențial, toată procedura, de la întrunirea instanței și pînă la atîrnarea condamnaților în ștreang, trebuia să se încheie în decurs de 24 de ore, fără excepție[157]. Este procedura de judecată imediată, statarială, *rögtönítélés* în limba instanței din 12 octombrie. Procesul conducătorilor Cîmpiei a început joi 12 octombrie 1848 la ora 11, urmînd cu rigoare acest canon medieval. Este semnificativ faptul că o instanță care se consideră pe sine brațul justițiar al unei revoluții, apelează la edificiul judiciar al

[155] Jabak Elek, *Szabadságharcunk*, pass.

[156] „Sententia taliter pronunciata, condamnato tres duntaxat horas concedentur, pro sui ad mortem praeparatione, et nihil ultra" (art. VIII, § 3).

[157] „Sententia intra 24 horas a temporis illius momento quo judicium super delinquente in figuram sui statuto considere coepit, inomisse executioni mancipari debet" (art. VIII, § 6).

feudalității pe care această revoluție pretinde că a înlăturat-o, a răsturnat-o. Reforma justiției a fost un element important al programului revoluției ungurești. Al optulea punct al programului de la Pesta prevede înființarea curții juraților, ceea ce împăratul consfințește la începutul lui aprilie 1848[158]. Dieta de la Cluj din 30 mai 1848 a transpus în întregime, pentru Transilvania, acest program, firește și marea reformă juridică burgheză a curții cu juri. Și totuși, cei doi români sînt condamnați după o perimată lege tipic medievală, de către o instanță pe aceeași măsură. Glasul revoluției nu se aude în sala comitatului de la Cluj decît rostit de condamnații români. Elementul apărare lipsește cu desăvîrșire, dacă nu cumva putem investi cu acest nume ultima întrebare din interogatoriu: „Ce mai aveți de spus, mai cu seamă în apărarea dumneavoastră?" Scrutată astfel, procedura de la Cluj este contrară nu numai legalității, vechi și noi, virtual în vigoare la acea dată, nu numai spiritului nou al veacului, legiferat de revoluție, dar este în contradicție cu însăși temelia juridică a noii stăpîniri ungurești.

Expunerea faptelor este opera vicecomitelui Inczédi Zsigmond și conține în sine elementele incriminatorii care constituie axa întregului proces. Învinuirile sînt caracteristice: nesupunere față de administrația „legală", înarmarea poporului, răsturnarea „orînduirii de acum". Lungul interogatoriu al lui Ambrozie Turcu, deosebit de limbut, oferă mărturii din belșug pentru aceste învinuiri. Prefectul în schimb, la interogatoriul său, se poartă de o măreție ce reiese chiar și din textul ostil al procesului verbal. Se reține ca un ecou declarația lui Bătrîneanu: „... am pășit din nou, căci nu mi-a fost frică". La prima vedere atitudinea sa pare o simplă temeritate de om tînăr și energic. Nu este așa. Acești oameni au fost chinuiți și batjocoriți de la prindere și pînă la deferirea în fața tribunalului, culmea supliciului fiind dezlănțuirea mulțimii în curtea comitatului. Starea de epuizare în care s-au înfățișat instanței este ușor de imaginat. Instanța, pe de altă parte, încearcă să transforme întreaga procedură într-o încriminare continuă, fără drept de apel. Ambrozie Turcu, nimerit incidental între arestați, se conformează și îi învinuiește la rîndul său pe conducătorii români. Alexandru Bătrîneanu își expune întreaga activitate cu sinceritate amănunțită, însă nu vede în aceasta nimic condamnabil. Departe de a se simți vinovat, ținuta sa ridică pur și simplu întreaga problemă de sub competența instanței, aceasta nu există decît ca un accesoriu întîmplător. Alexandru Bătrîneanu anulează pur și simplu procesul din 12 octombrie 1848. Este notorie izbucnirea de furie a contelui Bethlen Gergely în fața acestei atitudini, atunci cînd propune ca prefectul să fie silit prin forță să-și recunoască vinovăția[159], uitînd că tortura penală era scoasă din uz de aproape un secol și că revoluția ungurească a făcut un caz special din reforma codului penal. Marea contribuție a lui Bătrîneanu la proces este circumscrierea cauzei ca fiind una politică, acolo unde instanța o judeca drept un caz de tîlhărie și banditism, după legea 684 din 1815. Din depoziția sa reiese *dreptul* românilor de a fi făcut tot ceea ce au făcut

[158] G. Bariț, *Părți alese*, II, p. 21—28.
[159] *Ibid.*, p. 269.

în Transilvania, ceea ce intenționau să facă și pe viitor. Față de acest nobil comportament, atitudinea timorată a mai tînărului Vasile Simonis, care încearcă să se salveze, nu mai are nici o greutate. Căci oricum martorii, în totalitate unguri (Végh Mihály, Szentpáli Dániel, Dósa Sándor, Alsó Sándor, Keresztes Kálmán, Jósika Géza, Huszár Károly, Nagy Antal și Szucsági Imre), vor evoca tot ce s-a petrecut în Cîmpie, firește în interpretarea dorită de instanță. Ceea ce trebuie reținut din procesul lui Bătrîneanu și Simonis, primul de acest fel din Transilvania anilor 1848—1849, este imposibilitatea instanței de a aduce și cea mai mică probă care să apropie cauza de legile după care, în mod proclamat se judeca. În lumina analizei retrospective apare ca o deficiență enormă a întregii înscenări, căci din interogatorii, depoziții, confruntări, înscrisuri aduse în cauză și sentință nu rezultă altceva decît un proces politic, un mare proces politic. Exact ceea ce autoritățile ungurești de la Cluj n-au vrut să rezulte.

Sentința dată în procesul din 12 octombrie 1848 este cunoscută istoriografiei noastre[160]. Ea nu face altceva decît să întărească definitiv esența politică a cauzei, prin acuzele pe care le desfășoară la adresa lui Bătrîneanu și Simonis: a) prezența lor într-o acțiune națională organizată a românilor; b) „răsturnarea oricărei ordini legale și constituționale"; c) uzurparea administrației vechi și instaurarea celei românești; d) înarmarea poporului; e) respingerea uniunii cu Ungaria. Ce pedeapsă se prevedea pentru asemenea delicte politice? Nici una, căci nu existau legi pentru asemenea delicte, ungurii înșiși eliberînd la 15 martie 1848 pe toți deținuții politici din Pesta. S-a procedat atunci după aceeași lege 684 din 1815, care în articolul VIII, § 1 spune răspicat: „Nu există altă pedeapsă decît spînzurătoarea"[161]. Același lucru îl prevede și decretul lui Batthyány din 20 septembrie: instigatorii panslaviști din Slovacia „să ajungă cît mai repede, prin instanțele de judecată imediată, în streang"[162]. Ca atare, prin aplicarea unor legi străine de cauză, instanța de judecată imediată îi condamnă pe cei doi, în parte, „să moară atîrnat cu frînghia legată de gît". Orice recurs, azil sau mîntuire li se neagă cu desăvîrșire, căci — zice legea din 1815 — „nu încape nici un apel sau recurs"[163]. Mistica medievală își face și ea loc în implacabila procedură. Protopopul român al Clujului, Ioan Fekete Negruțiu, își amintește cum vicecomitele Inczédi Zsigmond „a rupt un lemnuț și l-a aruncat pre el", declarînd apoi că ori ce intenție pentru mîntuirea condamnatului supus acestui exorcism este inutilă[164]. Același Inczédi este însărcinat cu conducerea execuției, „conform regulamentului", adică a celui din 1815.

Execuția în sine interesează cercetarea istorică din cîteva puncte de vedere. În primul rînd prin ceremonialul ei tipic medieval, care con-

[160] S-a publicat în textul ei maghiar la N. Popea, *Memorialul*, p. 162—165 și în traducere românească la Șt. Pascu, *Op. cit.*

[161] „Poena alia esse nequit, quam patibulum".

[162] „... a rögtönítélő bíróság által kötélre kerüljenek".

[163] „Nec appellata ab eodem vel recursum locum habet" (art. VIII, § 5).

[164] G. Bariț, *Părți alese*, II, p. 278; G.B.C., III, p. 204: „Nem lehet, mert szét törtük a fát felette".

firmă încă odată caracterul revolut al acestui proces, în plină epocă și an de descătușare a Europei din feudalitate. Cei doi sînt lăsați să se pregătească de moarte vreme de trei ceasuri, în prezența cîte unui „sufleteriu" de confesiunea lor: preotul Ioan Vlăduțiu în cazul lui Bătrîneanu, Nicolae Pop în al lui Simonis[165]. Prefectul Cîmpiei are și în aceste momente o ținută dîrză, care îl trădează pe revoluționarul de profesie, amănunt important de cunoscut pentru cercetătorul mentalităților românești în condițiile revoluției. Inczédi raportează că în acest răstimp „Vasile Simonis s-a arătat resemnat, însă Alexandru Bătrîneanu nicidecum". El refuză mîngîierile confesorului, cu următoarele cuvinte consemnate chiar de preotul respectiv: „N-am de ce să mă pocăiesc. Eu cu faptele mele am voit numai să deștept și să ridic pre poporul românesc. Cu asta nu am făcut ungurilor nici un rău. De aceea fapta lor față de mine nu li-o iert nici în lumea aceasta, nici în cealaltă"[166]. Refuzul împărtășaniei — „Baternai n-au voit a se mărturisi, nici cumineca", zice memorialistul — întregește portretul moral al acestui carbonar român, a cărui conduită vizează iacobinismul ateu al lui Simion Bărnuțiu, manifestat deschis, pe cît de ascuns și disimulat era al marelui său magistru. O problemă aparte, care este cu putință de rezolvat acum, este aceea a lozincii pe care a strigat-o Bătrîneanu înaintea execuției. Memorialistul neidentificat Seleușianu își amintește că prefectul ar fi strigat de pe scara spînzurătorii: „Să trăiască românul, piară ungurul!"[167] Această formă a intrat în posteritate. Dar iată că raportul vicecomitelui Inczédi în urma execuției ne oferă o alternativă nouă, mult mai interesantă. Bătrîneanu — spune „în curtea casei comitatului, după ce preotul și-a terminat obișnuita slujbă în ce-l privea pe el, a strigat în limba română, în fața mulțimii adunate acolo, următoarele: «Să trăiască Dacia Romană pînă a veni un desferecător mai mare!»"[168]. Așadar avem confirmarea unei lozinci incontestabile, pe care nu o transmit memorialiștii, ci actele pozitive ale execuției, strigată nu sub streang, ci cu cel puțin două ore înaintea sfîrșitului. A existat însă și cealaltă lozincă: „Să trăiască românul, piară ungurul!"? Sursele românești am văzut că o dau ca pozitivă. Raportul lui Inczédi creează însă incertitudine. El spune doar că „ulterior a vrut să cuvînteze și în momentul execuției". A vrut sau a cuvîntat? Trebuie să ne imaginăm răpăitul tobelor în acel teribil moment, pentru a conchide că vicecomitele pur și simplu n-a mai auzit ce a strigat prefectul. Memorialistul Seleușianu spune că tobele au răpăit după strigătul lui Bătrîneanu și astfel „nu se mai putu înțelege ce a vorbit mai departe". Rămîne ca pozitiv faptul că prefectul Cîmpiei, Alexandru Bătrîneanu, a vorbit într-adevăr în clipele de dinaintea morții silnice, dar cuvintele lui nu se cunosc cu exac-

---

[165] G. Bariț, *Părți alese*, II, p. 269.

[166] *Ibid.*, p. 269.

[167] „Transilvania", VIII, 1875, nr. 3, p. 30; G. Bariț, *Părți alese*, II, p. 269.

[168] Inczédi, rău cunoscător al limbii române, nu înțelege cuvîntul *desferecător* și îl notează fără prefix. Iată, literă de literă, lozinca aceasta faimoasă, scrisă de vicecomite cu alfabet unguresc: „Sze treáske Dácia Romane pune á vini un fereketor máj máre!" Sufixul fluid *des-* a scăpat urechilor lui Inczédi în acel vacarm ușor de închipuit dar nu există îndoială că așa a sunat lozinca lui Bătrîneanu.

titate. Căci se pune întrebarea: de ce nu a auzit Inczedi ceea ce susține Seleușianu a fi auzit? Pentru vicecomitele de Cojocna ar fi fost o nouă dovadă, la raport, despre Bătrîneanu, a cărui „vinovăție" era persistent redusă la o ură vindicativă față de unguri. Ceea ce nu rezultă deloc din adevăratele lui ultime cuvinte ce se cunosc, deviză mult mai cuprinzătoare, premonitorie și cu înțeles axiologic complex: „Să trăiască Dacia Romană, pînă a veni un desferecător mai mare!"

Întîi a fost executat Vasile Simonis, apoi Alexandru Bătrîneanu. După legea din 1815, ei trebuiau apoi să rămînă atîrnați în știreang[169]. Nu știm dacă eroii români ai Cîmpiei au rămas tot astfel, într-o asemenea imagine de ev mediu întunecat, și cîtă vreme au rămas. Cert este că trupurile lor au fost îngropate pe locul spînzurătorii, după cum atestă cu exactitate Ioan Fekete Negruțiu, specificînd că „nimeni nu i-a mai dus sau permutat de acolo"[170]. Locul se află, după raportul lui Inczédi, „la marginea dinspre Someșeni a hotarului Clujului". Sursele românești indică mai exact acest loc, descriind și alaiul medieval ce s-a alcătuit în plin an al revoluției antimedievale: „Pe fiecare cu cîte un preot lîngă el l-au pus în cîte un car. Și așa, întru petrecerea mulțimei de popor, i-au dus pe ulița Külsőközép către Someșfalău și între hotarele Clușului și a Someșfalăului, într-un deluț către miazăzi sau de-a dreptul mergerei, în depărtare din drumul țerei și a comunității Someș-Sat de una pușcătură, unde după dezlegare i-au spînzurat"[171]. În același loc a fost executat prin știreang și îngropat, trei săptămîni mai tîrziu, tribunul Vasile Turcu din Cătina, a treia mare victimă a lichidării primilor lideri ai administrației românești pașoptiste din Transilvania. În toamna anului 1849 colonelul Urban a schițat o tentativă de a-i strămuta pe cei trei în cimitirul comun, „dar pînă acum n-a avut nici un efect", spune același Fekete Negruțiu.

Jertfa celor trei conducători ai Cîmpiei a marcat o etapă nouă în comportamentul românilor din Transilvania. O certifică însuși Comitetul Național Român în proclamația către români din 20 octombrie/1 noiembrie 1848: „Românii n-au omorît pe nici un ungur pînă n-a spînzurat Vay pe Alexandru Bătrîneanu"[172]. Instaurarea administrației militare și civile românești s-a făcut pe cale insurecțională și ea a avut efectul unei puternice radicalizări a atitudinii națiunii române ardelene. Marcată de reușită, ca în cazul prefecturii Auraria Gemina a lui Avram Iancu sau de o tragică nesansă în prima ei fază, ca în acela al Cîmpiei lui Alexandru Bătrîneanu, experiența administrației românești își păstrează egal semnificația demersului precursor, cu bătaie adîncă și efect clarificator în viitorime.

IOAN CHINDRIȘ

[169] „Cadaveri supplico affecti, donec exercitium Juris Statarii duraverit, patibulo appensus manebit" (art. VIII, § 8).
[170] G.B.C., III, p. 153.
[171] Ibid., VI, p. 343.
[172] „Transilvania", IX, 1876, nr. 2, p. 20.

BEGINNINGS OF THE TRANSYLVANIAN PLAIN REVOLUTIONARY PREFECTURE IN 1848

(Abstract)

At the end of September 1848, when the Romanian revolution in Transylvania reached its insurrectional stage, the old administration of a medieval type was replaced by a national, Romanian one. The institutionalized forms of this essentially new administration of the principality were called prefectures, a Latin term *(praefecturae)*, derived from the main word stock of Romanian (a Romance language). The prefecture set in the central area of the principality exerted control over the wide territory between the Mureș and the Someș rivers. The activity of running this territory in accordance with the new revolutionary principles is traced in a large number of unpublished documents. It is linked to the name of Alexandru Bătrîneanu, the first Romanian prefect sentenced to death by order of the irredentist Magyar aristocracy in 1848. Characteristic of the Rumanization process undergone by Transylvania during the 1848—1849 revolution, the setting of this central administrative body was part of a political pattern with far reaching ends.

STUDII ȘI ARTICOLE

TOPONIMIA ȚĂRII LĂPUȘULUI

Originea toponimelor

0. Scopul cercetării de față este cel de a căuta ca, în lumina datelor toponimiei, să aducem unele precizări privind evoluția, de-a lungul vremii, a structurii etnice a populației Țării Lăpușului.

Materialul toponimic care constituie obiectul acestei cercetări este constituit, în primul rînd, din numele de locuri adunate în cadrul unor anchete ale unei echipe de cadre didactice ale Facultății de Filologie, între anii 1965—1975. Acestui material i se adaugă cel extras din 15 lucrări de diplomă și de gradul I, elaborate sub conducerea celui care semnează această contribuție, lucrări care constituie tot atîtea monografii onomastice ale majorității localităților din Țara Lăpușului.

Definirea, cu ajutorul toponimiei, a structurii etnice, de-a lungul vremii, a populației unui teritoriu dat, din cuprinsul țării noastre, se poate face stabilind, întîi de toate, originea numelor de locuri. Aceasta, întrucît se știe că orice populație, de un anumit specific etnic, creează numele de locuri plecînd, în mod firesc, de la termeni existenți în propria sa limbă. De aceea în identificarea existenței pe un anumit teritoriu a unei populații românești se poate aplica următorul criteriu (folosit și de noi în mai multe lucrări; cf. *Vechea vatră*, p. 35), criteriu bazat pe existența (respectiv lipsa) în limba română a elementelor care stau la baza numelor de locuri de pe teritoriul respectiv. Astfel, se poate afirma că un nume de loc este românesc (adică a fost creat de români) dacă acest nume poate fi explicat printr-un cuvînt existent azi sau cel puțin odinioară în limba noastră. Respectiv, un toponim nu este românesc (n-a fost creat de o populație românească) dacă el nu poate fi explicat printr-un atare cuvînt[1].

Din punct de vedere geografic, Țara Lăpușului constituie bazinul superior al Rîului Lăpuș, situat la obîrșia acestuia. Acest bazin este traversat de Rîu Lăpuș și de o serie de afluenți mai importanți, ca Valea Dobricului, Valea Libotinului (formată din Valea Ungurenilor și Valea Fundăturii) și Valea Țibleșului. Porțiunile mai largi ale acestor văi re-

[1] Criteriul în discuție a fost consecvent aplicat în cercetările de toponimie ale lui E. Petrovici (cf. *Studii*, p. 173—302, 241—249; 292—303).

prezintă o serie de depresiuni, care adăpostesc cele 22 de localități ale regiunii.

În același timp, această zonă constituie o unitate istorico-socială, culturală și lingvistică românească.

1. Vom lua mai întîi în discuție, ca fiind mai importante, numele apelor mai mari și ale localităților ținutului.

1.1. Numele ținutului — Țara Lăpușului — este format prin extensiune după cel al rîului care o străbate, *Rîu Lăpușului.*

Din punct de vedere etimologic, numele rîului se poate explica în primul rînd prin sl. *lopuh* (bg. *lopuš*) „captalan", numit pe alocuri și *brustur* (Iordan, T., p. 62; cf. DA). Este interesant de menționat, în acest sens, că în hotarul satului Răzoare, acolo unde Rîu Lăpuș părăsește ținutul numit Țara Lăpușului, *Valea Brusturilor* este un afluent bogat în apă al Văii Cîrligății, la rîndu-i afluent pe dreapta al Lăpușului. Adăugăm că această din urmă confluență se găsește în apropierea *Strîmtorilor,* un defileu dominat de o înălțime numită sugestiv *Vîrfu Cetățelei.*

În consecință, nu este exclus ca numele slav *Lăpuș* să fie rezultatul unei traduceri efectuate de slavi în cadrul bilingvismului româno-slav al numelui *Valea Brusturilor.* Românii, care au preluat numele tradus, au putut să-l extindă apoi pentru întregul rîu.

Un fapt similar, cînd un nume slav, traducere a unui nume de vale românesc, vale situată la extremitatea unei zone muntoase, este dat prin extensiune, întregului curs principal din amonte, este întîlnit cazul hidronimului *Dobra,* traducere a rom. *Frumoasa* (cf. *Vechea vatră,* p. 27).

Explicarea numelui *Lăpuș* prin ung. *lápos* „mlăștinos" (cf. Iordan, T., p. 54) este infirmată prin reflexul în *-u* al primelor forme atestate ale numelui maghiar al localității Tîrgu Lăpuș, (1291 poss. *Lapus,* 1315 terra *Lapus,* 1393 aurifodina et urbura in *Lapus;* DITr. II, p. 196).

În sfîrșit, posibilitatea unei origini românești a hidronimului în cauză pare a fi dovedită de către rom. *lăpuș* „fleur de coucou, lampette, amourette des prés", din bg. *lopuš,* idem (DA).

Rămînînd la numele de ape, de origine de astă dată sigur slavă, sînt *Valea Dobrului* (Roh), *Dobra* sau *Valea Dobrii,* afluent al Rîului Lăpuș, *Dobrița,* afluent al Dobrei (Suc Jos) și probabil, *Valea Dobriculuí:* cf. sl. *dobrŭ* „bun"; „frumos" (Iordan, T., p. 111).

În întreaga regiune am înregistrat doar trei hidronime ungurești (două pîraie și o vale), toate la Tg. Lăp: *Sampotoc* (< *Számpatak:* ung. *szán* „sanie" și *patak* „pîrîu"; „pe acolo se coborau lemnele cu sania" (TL IV), *Singhetău* < *Singetó* TL IV, „pîrîu și vale; teren mlăștinos" (TL IV); pentru a doua parte a numelui, cf. ung. *tó* „tău (lac), mlaștină" și *Valea Lighetului: liget* „pădure" (cf. tot acolo și *Lighet,* numele unei păduri).

Față de hidronimele slave și maghiare, hidronimele românești sînt într-un număr covîrșitor mai mare. Socotind doar hidronimele compuse, în care elementele *vale* și *pîrîu* intră ca determinate (și scăzînd bineînțeles, cele ale căror determinante sînt de origine neromânească sau de origine obscură) numărul hidronimelor românești se ridică la 379 în cazul văilor și la 180 în cazul pîraielor.

În concluzie, dacă hidronimele slave și maghiare probează conviețuirea, în partea locului, a românilor cu populații slave și maghiare, numărul hidronimelor românești dovedește numărul și, fără îndoială, vechimea cu mult mai mare a românilor în raport cu slavii și cu ungurii.

1.2. În ceea ce privește originea numelor de localități, se disting și aici mai multe categorii de toponime. De notat, înainte de toate, că, din cele 22 de localități ale regiunii, 21 sînt sate și una, fostă tîrg, este astăzi oraș (Tg. Lăpuș). Pe de altă parte, 20 de așezări (toate sate) au populație românească, un sat (Dămăcușeni, ung. Domokos) este în majoritate unguresc, iar orașul Tîrgu Lăpuș are o populație mixtă (românească și ungurească).

Românești de origine latină sau autohtonă (create de români după cuvinte — unele din ele devenite nume de persoană — de origine latină sau autohtonă) sînt numele de sate:

Cufoaia, ung. *Kohpataka, Kohópatak;* 1630 *Cohpatak*, 1650 *Kopataka*, 1703 *Koppataka*, 1733 *Kuffoja* (Suciu, DITr. I, p. 182). La origine, acesta este nume al unui afluent (*Valea Cufoii* sau *Cufoaia*) al Rîului Lăpuș. Forma *Cufoii (Valea ~)* se explică prin aglutinarea prepoziției *cu* la substantivul *foi* (pl. lui *foi* s.m., variantă a substantivului *foale* (< lat. *follis*) „aparat care servește la comprimarea și la suflarea aerului cu ajutorul unei camere cu burduf de piele cu pereți plisați, acționată prin mînere sau prin sistem de pîrghii" (DEX). Pentru aglutinare, cf. *Jgheabu Colonis* < *Jgheabu* cu *Aluniș*, *Jgheabu Corinii* < *Jgheabu cu Arinii*, *Muchea Cucuților* < *Muchea cu Cuțile* etc. (St. UBB, 1964, fasc. 2, p. 129). Forma *Cufoaia* a luat naștere prin acord în gen cu determinantul feminin *Valea* (cf. și *Bordeia* sau *Bordei: bordei*, pl. *bordeie; Pănincea* sau *Păninci(le): pănînc*, pl. *pănînci; Ruienea: ruin; Șuverea: șovar* etc., forme rezultate prin acord cu determinatul, aici subînțeles, *holda*, singular art.; vezi *Vechea vatră*, p. 207). Numele *Cufoaia*, dat văii și apoi satului, a mai fost dat, prin extensiune, și altor locuri de pe traseul văii: *Trecufoi(le)*, poiană situată la confluența Văii Tălhăroaia cu Valea cea Mare, văi din a căror unire ia naștere *Valea Cufoii*, cheie, strîmtoare, și *Chișcheșu Cufoii* (cf. ung. *kecskés* „de capră, al caprei"). *Trecufoi(le)* derivă, printr-o falsă analiză, din *(În)tre Cufoi*, ultimul element rezultînd dintr-un „supranume" dat prin extensiune celor doi afluenți dinspre izvor al văii Cufoaia. Prin sensul său amintit determinantul *foi* (formă de pl. al s.m. *foi*) se referă la practicarea în partea locului a meritului și a prelucrării minereului. Existența f o i l o r, acționați hidraulic în fierăriile (cuptoarele de topit minereul) medievale este atestată, între altele, de documentele citate de D. Prodan (*Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVIII*, extras din „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", tom. I—II, p. 33—35). După cît se pare, din minele din hotarul satului vecin, Răzoare, se extrăgea *sclipeț* („micașist" CI sau „mică" Rz I). Pentru extragerea în partea locului, cel puțin în evul mediu, a minereului aurifer, să se vadă însă un document din 1393, care face referire la „aurifodina et urbura in Lapus", adică „mina de aur și darea de minerit din Tg. Lăpuș" (Suciu, DITr. II, p. 196). Minele și atelierele (atelierul) de topit minereul de pe teritoriul satului Cufoaia au constituit, desigur, proprietatea nobilului

ungur local. Acestui nobil sau redactorilor de documente se datorează, fără îndoială, și numele maghiar al satului (*Kohpataka, Kohápatok* „pîrîul (valea) cuptorului de topit minereu"). Nu este exclus ca aici să avem a face și cu o traducere a rom. *Valea Cufoii,* termenul românesc *foi* putînd însemna prin extensiune și „cuptor de topit minereul" (CL XXXII, 1987, nr. 1, p. 50—51).

Fîntînele, nume oficial recent; *Poiana Porcului,* nume oficial vechi, azi nume popular; ung. *Disznópataka, Lápospataka;* 1637 *Disznopataka,* 1733 *Pojana Porcului,* 1854 *Diznópatak, Poiana Porcului* (Suciu, DITr. I, p. 243). Numele unguresc, *Disznópataka* (*disznó* = porc; *patak* = pîrîu; vale) pare să fie un „supranume" local al Rîului Lăpușului, creat pe cale oficială prin traducerea parțială a mai vechiului *Poiana Porcului.* Acest din urmă vechi nume de sat, cu referire la porcul sălbatic, se mai găsește azi în hotarul satului sub forma *Gaura Porcului,* „un teren mai scobit" (FI).

Groși, ung. *Tökés;* 1594 *Teokeös,* 1662 *Tokes,* 1733 *Gross,* 1750 *Grosch,* 1850 *Gross* (Suciu, DITr. I, p. 272). După subst. m. *gros* (pl. *groși*) „bîrnă groasă, butuc, trunchi de arbore" (< lat. *grossus* DA), aici cu referire la un proces de defrișare. Forma oficială ungurească ca și primele forme atestate documentar sînt traduceri ale numelui românesc (ung. *töke* = butuc, trunchi, buștean). După tradiție, „mai de mult era aici pădure mare. O venit un om o tăiat un lemn gros și-o făcut masă pe teșitura ceea; de aici s-o întins satul" (GI). În hotarul satului Groși există mai multe toponime referitoare la defrișare: *Higii,* cîmp [= poiană] și cosalău [= fînați]: *higi* „tufiș" (GII); *Pe Lazuri,* pășune: *laz* „curătură" (Iordan, T., p. 24); *Izvoru Lomului: lom* „curătură" (Iordan, T., p. 23); *Prelucă, Preluca din Cîrligătură: prelucă* „poiană" (CI); *Săhelbea: săhelbe* „tăietură de pădure" (PbII): *Secătura, Secătura Giurgii, Valea Secăturilor: secătură* „cîmp [= poiană mai mare"] (SjI); *Secăturicile; Valea Seciului,* lîngă *Seciu Gliangului,* cîmp [= poiană] (SII): *seci* „pădure pe un loc unde s-a tăiat pădurea" (Iordan, T., p. 24) etc.

Larga, ung. *Tágfalva;* 1610 *(Larga, Szeocs Larga Valachalis,* 1733 *Longaszad,* 1830 *Lárzseny,* 1854 *Lárga* (Suciu, DITr. I, p. 351); cf., în același sat, și *Valea Lărgii.* Numele oficial unguresc este o traducere a numelui românesc (ung. *tág* = large; vaste);

Poiana Botizii, ung. *Rákosfalva;* 1344 *Batiz,* 1750 *Poiana Zselér,* 1830 *Botiz Polyán,* 1850 *Polyán, Poiana Batizului* (Suciu, DITr. II, p. 51). *Batiz (Botiz)* sînt modalități de redare în ungurește a n.p. românesc *Botez* (cf. Drăganu, *Rom.,* p. 340—342): *botez,* derivat regresiv din *boteza* (< lat. *battizare* = *baptizare*). *Botiza,* de genul feminin, a rezultat prin acord cu determinatul *Poiana.* Ung. *Rákosfalva* pare să traducă un mai vechi nume românesc al satului, format cu n.p. *Rac* (cf. *Lacu Raculuí, Spinii Racului;* Răz). Nu este exclusă nici o etimologie populară după *Rașca* (interpretat ca *Racșa*), vale, afluent al Văii Poienii și parte a satului de munte Poiana Botizii: (< n.p. *Rac* + suf. *-șa*). *Zséler* constituie o referire „oficială" la vechea stare socială a majorității țăranilor localnici: ung. *zséller* (rom. *jeler*) este un nume dat în evul mediu țăranilor fără pămînt sau cu pămînt puțin, din Transilvania, care munceau pe moșiile nobililor, dar care nu aveau regimul juridic al iobagilor.

Răzoare, nume oficial recent; *Mașca,* nume oficial vechi, azi nume popular; ung. *Macskamezö;* 1500 *Machkamezew,* 1733 *Maska* (Suciu, DITr. II, p. 72). Numele unguresc traduce un mai vechi nume românesc, *Cîmpu* (sau *Lunca*) *Mîțului:* ung. *macska* = mîț(ă); *mezö* = cîmp (luncă). În hotarul aceluiași sat, *Părău Mîțului,* un afluent al Rîului Lăpușului, al cărui izvor are un debit constant (nu seacă niciodată), traversează înainte de vărsare, o parte a satului și l u n c a rîului. Determinantul este la origine un nume de persoană; cf. n.p. *Mîțu,* nume de familie vechi în Poi Bot; venit din Lăp R în Suc Jos; cf. și *Poiana Mîțului* (Lib) (vezi și *Vechea vatră,* p. 30).

De origine slavă ar putea fi numele satului *Libotin,* ung. *Libaton;* 1488 *Lybathon,* 1584 *Libotin,* 1650 *Libatin,* 1733 *Libotyan,* 1830 *Libotyn* (Suciu, DITr. I, p. 359). Derivat, probabil dintr-un n.p. *Leb* (cf. rus. *hleb* „pîine") cu suf. *-ota* și *-in.* Cu privire la apartenența etnică a celui numit astfel, există, desigur, posibilitatea ca el să fi fost fie slav, fie român.

Românești de origine slavă (create de români după termeni sau nume de persoană de origine slavă) sau românești propriu-zise (derivate pe teren românesc de la elemente de origine slavă) sînt următoarele nume de sate:

Costeni, ung. *Kosztafalva,* 1603 *Kosztafalva,* 1613 *Kosztafalva,* 1733 *Kosteni* (Suciu, DITr. I, p. 184). N.p. *Costea,* din bg. *Koste* sau *Costa,* din ung. *Koszta* (Iordan, DNFR) + suf. *-eni.*

Cupșeni, ung. *Kupsafalva;* 1854 *Lupsafalva* [= Kupsafalva], 1733 *Kupsán,* 1805 *Kupsafalva,* 1850 *Kupcsény* (Suciu, DITr., I, p. 184).

N.p. *Cupșa* (< bg. *Kupča*) + suf. *-eni* (Iordan, DNFR);

Dobric sau *Dobricul Lăpușului,* ung. *Láposdebrek;* 1548 *Debrek,* 1553 *Debregh,* 1627 *Oláhebrik,* 1679 *Dobrik,* 1750 *Lápos-Debrek* (Suciu, DITr., I, p. 204). Fiind vorba, la origine, de un nume de apă (cf. *Valea* sau *Părău Dobricului* afluent al Rîului Lăpuș), toponimul s-ar putea raporta, mai întîi, la sl. *dobrŭ* (cf. Iordan, T., p. 110) și, în acest caz, el trebuie considerat slav (vezi mai sus). Ținînd însă seama de faptul că sufixul *-ic* apare și în antroponimia românească (cf. *Costicu,* de unde hipocor. *Ticu, Fetic* < *făt* etc. DOR, p. LX) *Dobric* poate fi derivat și de la un n.p. românesc de origine slavă, *Dobru* (cf. DOR, p. 261).

Dumbrava, nume oficial recent, *Dobriținaș,* nume oficial vechi, azi popular; 1854 *Debreczen,* 1598 *Kis-Debreczen,* 1631 *Oláh Debreczen,* 1733 *Valle Debreczen,* 1831 *Dobriczinas, Dobrocél,* 1850 *Dobriczel,* 1854 *Dobrițel* (Suciu, DITr. I, p. 212). Etimologic, vechiul nume *Dobriținaș* nu poate fi despărțit de *Dobric,* numele unui sat vecin, situat pe *Valea* (sau *Părău Dobricului*) (vezi mai sus), ca și de *Dobricel,* nume a doi afluenți ai acestei văi, unul pe teritoriul satului Dobric, celălalt aparținînd unui alt sat vecin Dumbrăvii, anume Borcut. Formele cele mai vechi trebuie să fie *Dobrocsél* (= *Dobricel*) și *Dobrițel* atestate de abia în 1831, respectiv 1850 și 1854. Ele reprezintă diminutive ale lui *Dobric,* înțeles fie ca nume al satului vecin (1448 *Debrek,* Suciu, DITr. I., p. 204) — și în acest caz trebuie să presupunem un proces de roire a populației —, fie ca nume al văii și, în acest din urmă caz, ele pot fi identificate cu pîrîul *Dobricel* de pe teritoriul actual al satului vecin, Borcut. Cum se

întîmplă nu o dată în toponimie, numele mai tîrzii nu se mai referă la elementul geografic (sat, apă), în vecinătatea căruia s-a înființat noua așezare, ci la locuitorii ei. Unul din aceste nume trebuie să fi fost *Dobrițeni* „locuitori de pe valea Dobrițelului", derivat cu suf. *-ean (-eni)* de la *Dobrițel* și apropiat de timpuriu de numele orașului *Debreczen* (cf. 1584 *Debreczen*, 1598 Kis *Debreczen*, 1631 *Oláh Debreczen* etc.; cf. și 1733 *Valle Debreczen* „valea Dobrițenilor"). De notat că și azi locuitorii din Dumbrava sînt numiți de vecini *dobrițan(i)* (St. I). În sfîrșit, forma *Dobriținași(i)* este un alt derivat cu valoare locală, de la *Dobrițeni* cu suf. *-aș;* cf. *Bălținașul* < *Bălteni*, *Vălinași* < *Văleni* (Iordan, T., 416—418); cf., de asemenea, în Țara Lăpușului: *Părău Borenașului*, *Plaiu Borenașilor* (Roh): *bo(i)erenaș* „locuitor din satul Boiereni" (DNI, RI); *josenași* „locuitori din Joseni", *susenași* „locuitori din Suseni" (DNI); *ungurenași* „locuitori din satul Ungureni"; *vălenași* „locuitori de peste vale" (DI) etc. (cf. CLXXXII, 1987, nr. 1, p. 52—53);

Dumbrava Nouă, nume oficial recent; *Boiereni*, nume oficial vechi, azi popular; ung. *Boérfalva;* 1584 *Boierfalwa*, 1733 *Boerani*, 1854 *Boérfalva* (Suciu, DITr. I, p. 213). N.p. *Boier* (: *boier*, aici „nemeș; răzeș") + suf. *-eni*. *Boier* este unul din numele familiilor vechi, de baștină în sat (DNI). O semnificație similară are n.p. *Bo(i)er* în Țara Oltului, unde boieria, ca veche instituție socială la românii din acest ținut, indica „clasa privilegiată a proprietarilor de pămînt dăruit de domn în schimbul unei prestații militare" (Pașca, Ț. O., p. 94);

Lăpuș, Lăpușu Românesc ung. *Oláhlápos;* 1505 *Lapos*, 1548 *Olah Lapos*, 1850 *Lepusu rumuneszk*, 1854 *Oláh — Lápos, Lăpușu Românesc* (Suciu, DITr. I, p. 353). După cum i-arată și numele (cf. *Lăpușu Românesc*. ung. *Oláh Lápos*) satul a fost și este locuit de români, care l-au numit după numele *Rîului Lăpuș* (vezi mai sus).

Rogoz, ung. *Rogoz;* 1488 *Rogos*, 1594 *Rhogos*, 1854 *Rogosz* (Suciu, DITr. I, p. 82). După *rogoz*, numele plantei. Alte nume identice sau similare, în hotarul satului: *La Rogoaza;* cf. și *La Glod*, *La Tăușoare*, *Valea Tinoasă;*

Stoiceni, ung. *Stojkafalva;* 1589 *Sztojkafalva*, 1733 *Vall Sztoicsán*, 1850 *Sztojtsén* (Suciu, DITr. II, p. 146). *Stoica*, n.p. (< bg. *Stoika* Iordan, DNFR) + suf. *-eni;*

Ungureni, ung. *Ungurfalva, Budafalva, Nemesbudafalva;* 1584 *Ungurfalva*, 1733 *Ungureny*, 1767 *Budafalva* (Suciu, DITr. II, p. 218). Numele *Budafalva* și *Nemesbudafalva* fac referire la un vechi nume al satului; „tot satul e *Buda*", spune UI, în legătură cu frecvența acestui nume în Ungureni; cf. și *Budeni*, parte de sat, *Poienile Budii* (Ung). N.p. *Buda* se explică din sl. *Buda* (Iordan, DNFR). Prima parte a numelui *Nemesbudafalva* se referă la faptul că, în trecut, unii din locuitorii satului Ungureni erau *nemeși*, adică răzeși: „nemeși erau la Ungureni și la Lăpușu Românesc" (PBII). Ungureni este un derivat cu suf. *-eni* de la n.p. *Ungur:* „în Ungureni un sfert de sat se cheamă *Ungur*" (UI). După tradiție, „înșiși întemeietorii satului s-ar fi chemat unul *Buda*, iar celălalt *Ungur*" (UI). Nu este exclus ca, în regiune, însuși numele *Ungur* (care se explică prin *ungur*, termenul etnic, la rîndu-i din sl. *ongrinŭ*) să fi avut și valoarea de „supranume dat nemeșilor"; cf., în acest sens,

și relativ frecventul nume *Ungur* (și derivatele sale) în Țara Oltului (cf. Pașca, Ț. O., p. 343).

De origine unguréască este *Domokos* (format de la un n.p.), rom. *Dămăcușeni* numele satului cu populație maghiară în majoritatea ei.

O localitate cu populație majoritară unguréască a trebuit să fie, în evul mediu, *Tg. Lăpuș*, ung. *Magyarlapos;* 1219 poss. *Lapus,* 1315 terra *Lapus,* 1393 aurifodina et urbura in *Lapus,* 1500 *Joseplapos,* 1598 oppidum *Josip-Lapos,* 1612 *Magiar-Lapos,* 1733 *Magyar Lápos,* 1750 *Lapusu,* 1779 *Lapus ungureszk* (Suciu, SITr. I, p. 196). Este interesant că numele localității, format după numele *Rîului Lăpuș*, este schimbat, oficial, printr-o etimologie populară, din *Lapus* în *Lápos* (: *lápos* „mlăștinos"), în sec. XVI, o dată cu declararea ei ca *oppidum* (= tîrg). Caracterul în majoritate maghiar, în evul mediu, al populației așezării urbane explică de ce o bună parte a numelor de hotar ungurești din regiune se găsește, cum vom vedea, în jurul localității Tîrgu Lăpuș.

Unguresc, pînă la proba contrară, este numele de sat *Rohia,* ung. *Rohi;* 1325 poss. *Ruhy,* 1500 *Rohy,* 1854 *Rohi, Rohia* (Suciu, DITr. II, p. 83). Forma *Rohi* a numelui unguresc modern (cf. și atestările din evul mediu) ne trimit la un n.p.. Este interesant că forme similare există și în onomastica românească; cf. *Rohan,* n.p.: sl. *rogŭ* „corn", rus. *rôh* (Pașca, Ț. O., p. 314); ucr. *rohan* „o specie de gîndac (probabil cu coarne" (Iordan, DNFR). Pe de altă parte, DOR (p. 362) raportează toponimul *Rohia* și n.p. *Rohan, Rohină, Rof* și *Rofie* la *rofie (rohie)* „(pop.; de obicei la pl.) bubuliță care apare uneori la copii pe cap și pe față (îndată după naștere)" (cf. și DLR, care trimite la scr. *rohav* „ciupit de vărsat"). În sfîrșit, Petrovici (*Studii,* p. 205) citează toponimul *Rohotești,* ca fiind derivat cu suf. *-ota* și *-ești.*

Românești de origine unguréască (create de români după termeni sau nume de persoană de origine unguréască) sînt numele de sate:

Borcut, ung. *Borkút;* 1331 *Burliget,* 1381 *Burkuth,* 1500 *Borkwth,* 1733 *Borkút* (Suciu, DITr. I, p. 94): rom. *borcut* „apă minerală"; din ucr. *borkut, burkut* sau ung. *borkút,* idem (care e și el împrumutat din ucraineană și numai prin etimologie populară, după *borviz,* e analizat în *bor* „vin" și *kút* „fîntînă" DA). *Burliget* poate însemna „pădurea vinului"; cf. și rom. *Dealu Vinului* (Poi Bot);

Suciu de Jos, ung. *Alsószőcs;* 1325 poss. *Zuchtu* (poate fi Dămăcușeni), 1335 *Sculthu,* 1381 *Zeuchud,* 1500 *Alsozewch,* 1594 *Also-Szüchy,* 1830 *Szutsul din Zsosz; Suciu de Sus,* ung. *Felsőszőcs;* 1325 poss. *Zuchtu* in campo superiori, 1405 *Zwech,* 1514 *Felseo Zöth,* 1553 *Felsewzeuch,* 1733 *Felső Sucs,* 1850 *Szucsu din Szusz* (Suciu, DITr. II, p. 149—150). N.p. *Suciu: suci* „blănar" (Iordan, DNFR): ung. *szücs,* idem.

Prin originea lor (românești de origine latină, slavă și maghiară; nume slave și maghiare), numele de localități probează, ca și numele de ape, vechimea populației românești în partea locului, ca și conviețuirea ei de-a lungul vremii cu populații slave și maghiare. Mai mult decît în cazul numelor de ape, numele de localități au fost supuse, începînd din evul mediu, unui îndelungat proces de înstrăinare, prin traducerea în maghiară a numelor de localități (mai cu seamă a celor românești de origine latină sau autohtonă). Nu e mai puțin adevărat că, cu o singură

excepție (cf. *Macskamező* = *Cîmpul* (sau *Lunca Mîțului*), numele străine nu s-au impus în graiul localnicilor. Cum s-a văzut, în acest din urmă caz, vechiul nume, românesc, dăinuie încă și azi sub forma unei simple denumiri de hotar. Uneori, aceste „traduceri" sînt rezultatul unor adevărate etimologii populare sau, cel puțin, al unor adaptări la sistemul onomastic unguresc (cf. *Rakosfalva — Rașca, Debreczen — Dobriținaș, Lápos — Lăpuș,* sau *Kostafalva — Costeni, Kupsafalva — Cupșeni, Boérfalva — Boiereni* etc.). În general, influența maghiară se resimte mai ales de-a lungul Rîului Lăpuș pînă la confluența cu Rîu Suciului și, în continuare, de-a lungul acestuia din urmă, adică în zona localităților Răzoare, Fîntînele, Rohia, Tg. Lăpuș, Boiereni, Dămăcușeni, Suciu de Jos și Suciu de Sus.

2. Trecem acum la statistica pe origini a tuturor numelor de locuri (sau a masei toponimice, după expresia lui G. Giuglea). În cadrul acestei statistici, am căutat să precizăm, după criteriul demonstrat mai înainte, originea tuturor elementelor componente (a așa-ziselor „elemente toponimice"), luîndu-le în considerare ori de cîte ori ele apar în toponimia locală. De notat că, fiind vorba de o cercetare de toponimie românească, am omis în studiul nostru toponimia satului unguresc Dămăcuș. Așadar toponimia analizată aparține la 21 de localități. Repartiția după origini a elementelor în cauză este redată numeric și procentual în tabelul care urmează la p. 89.

Cercetînd acest tabel, se observă că în toponimia Țării Lăpușului elementele toponimice românești au un procent foarte ridicat, de 98,10%. Omițînd din calcul pe cele de origine obscură, singurele elemente toponimice neromânești sînt cele ungurești (52 : 0,92) și cele slave (28 : 0,49%).

Referindu-ne la elementele toponimice românești observăm că ele sînt în bună măsură de origine latină (43,64%), urmînd apoi cele de origine slavă (23,85%) și cele derivate pe teren românesc (17,64%). În ordine descrescîndă urmează elementele românești de origine autohtonă (5,51%), de origine ungară (4,25%), de origine obscură (2,28%), de origine greacă (0,63%), de origine germană (0,15%), de origine romanică (0,07%) și, în sfîrșit, de origine turcească (0,01%).

Vom încerca să prezentăm pe scurt fiecare din aceste categorii.

Ordinea în care vom lua în discuție categoriile menționate este cea arătată în tabel, adică cea a vechimii relative a elementelor topice.

2.1. Elementele toponimice românești de origine autohtonă își datorează frecvența în primul rînd numelui *Părău,* întîlnit de 187 de ori. Marele număr al acestor numiri se explică, desigur în primul rînd prin însăși natura geografică a terenului studiat: bogăția în ape curgătoare. De notat că, dintre acestea, cele mai numeroase (60)[2] au ca determinante nume de persoană simple sau derivate: *Părău Budii* (Răz), *Părău li Chifor* (Lăp R), *Părău li Creț, Părău li Ilie* (Roh), *Părău Păneștilor* (Dumbr N), *Păraiele Antoneștilor* (Cuf) etc. În ordine descrescîndă, celelalte determinante se referă la așezări și ocupații: *Părău Comărnicașului:* cf. *comarnic* (Suc Jos), *Părău Grădinilor* (Rogoz), *Părău Milerilor: milere* „bocșă; cărbunare" (Cuf), *Părău Lazului:* cf. *laz* (Cost, Cuf), *Părău Sa-*

[2] **Cifra din paranteză arată numărul de cîte ori e întîlnit numele respectiv.**

TABEL STATISTIC AL NUMIRILOR TOPICE

Numiri topice	Originea elementelor toponimice													
	Elemente toponimice	r(aut)	rl	s	rs	ung	r.ung.	r.gr.	r.tc	rg	r.rom	r	r (obsc)	obsc.
cca 3500	5639	311	2461	28	1345	52	240	36	1	9	4	995	129	28
Procente	100%	5,51	43,64	0,49	23,85	0,92	4,25	0,63	0,01	0,15	0,07	17,64	2,29	0,49

Explicaţia abrevierilor: r(aut) = elemente toponimice româneşti de origine autohtonă; rl = elemente toponimice de origine latină; s = elemente toponimice slave; rs = elemente toponimice româneşti de origine slavă; ung = elemente toponimice ungureşti; ung = elemente toponimice româneşti de origine ungară; r gr = elemente toponimice româneşti de origine greacă; r.tc = elemente toponimice româneşti de origine turcească; rg = elemente toponimice româneşti de origine germană; r.rom = elemente toponimice româneşti de origine romanică; r = elemente toponimice româneşti (formate din derivate pe teren românesc de la termeni sau nume proprii de diverse origini); r(obsc) = elemente toponimice româneşti de origine obscură sau nesigură; obsc = elemente toponimice de origine obscură.

tului (Suc Jos); mediul geografic: *Părău Fintînii* (Răz), *Părău Jgheaburilor* (Dumbr N), *Părău Țițînii: țițînă* „loc apătos" (Roh); floră și faună: *Părău Brînduşilor, Părău Cornilor* (Roh), *Părău Plopilor* (Suc S), *Părău Corbului* (Răz), *Părău Țapului* (Lăp R), *Părău Viezuinilor* (Roh); populații: *Părău Sasului* (Roh), *Părău Ungurului* (Suc J) etc. Numeroase sînt și elementele toponimice formate de la apelative ca *groapă* (43), *măgură* (28) și *buză* (16).

2.2. În rîndul elementelor topice românești de origine latină se cuprinde un număr destul de însemnat de elemente frecvente, într-o măsură mai mare sau mai mică, și altor regiuni: *albie, apă, arsură, arşiță, baie* „mină", *bucin* (= *bucium*), *cale, cap, cărare, coastă, corb, corn, cot, cuc, curcubătă, curte, dos* (113), *drac, față* (86) *fintînea, frasin, fund* (86), *grui, gură* (54), *jos* (10), *lat* (14), *lung, lup, măr, mare*, adj. (50), *masă, mesteacăn, mic*, adj. (19), *moară* (26), *muncel, munte, negru, oală, pădure* (34), *păr, părinc, parte, piatră* (31), *piuă, plai* (22), *plop, porc, porcărești, pur, rădăcină, rătund, rău, rece, rîpă* (23), *rîu* (16) *roşu, runc* (17), *sunătoare*, numele plantei, *soc* (10), *staure, şes* (14), *țărmure, urs* (12); *văcărească, vad, vălcea* (37), *vie*, etc.

Alte elemente prezintă interes ca formă, arie de răspîndire, sens etc.: *chei* „strîmtoare, defileu", formă veche a apelativului *cheie* (< lat. *clavi*, pl. lui *clavus* „cui"), cf. *Cheiu Babii, Cheiu Borcutului, Cheiu Cufoii* (Cuf); *cîmp* „poiană", sens întîlnit și în Munții Apuseni; *Cufoaia* < prep. *cu* + *foi* (pl. lui *foi* s.m., variantă a subst. *foale* (< lat. *follis*), aparat pentru suflarea aerului (vezi mai sus); *gaură*, „peşteră"; *muma vîntului*, personaj mitologic (cf. *Izvoru Mumii Vîntului* Dumbr); *pietrar „loc pietros"* (cf. *Vechea vatră*, p. 199), *picior* (84), element interesant ca arie de răspîndire, frecvent și pe valea Bistriței moldovenești; *pic* „vîrf ascuțit în plan vertical" (< lat. *pikk-*); cf. *Picioru Piculi* (Lib), *Vîrvu Piculi* (Cupș), *Picuri* (Groși); *vin* „apă minerală" (cf. și Drăganu, *Top. is.*, p. 68): *Dealu Vinului* (Poi Bot) etc. Interesante sînt și expresiile *Leagă Roata* și *Valea intră Pămînt* (Cuf), ultima însemnînd „valea intră în pămînt". Am lăsat la urmă elementul *vale*, cu o frecvență deosebită (396); asupra importanței lui în definirea caracterului românesc a hidronimiei locale, vezi mai sus. Ca și în cazul elementului *părău*, determinantele cele mai numeroase ale elementului *vale* sînt reprezentate prin nume de persoană simple sau derivate (106, deci aproape o treime din totalul numelor *Valea*): *Valea Aniții* (Suc S), *Valea Bălicenilor* (Lăp R), *Valea Botii* (Lib), *Valea Budului* (Lăp R), *Valea li Creț* (Roh), *Valea lui Faur* (Poi Bot), *Valea cea Hojdească* (Lăp R), *Valea Ilioaii* (Groși), *Valea Petruli* (Ung), *Valea Petresii* (Groși, Poi Bot), *Valea Tăfusească* (Lăp R) etc. etc. Tot ca și în cazul elementului *părău*, celelalte determinante se referă, în ordine descrescîndă, la mediul geografic (într-un număr aproape egal cu precedentele): *Valea Arșiții* (Răz), *Valea Cheiului* (Cuf), *Valea Dealului* (Cuf, Răz, Suc J), *Valea Cremenilor* (Cupș), *Valea Dealului* (Cuf, Răz, Suc J), *Valea Dosului* (Răz), *Valea Jgheabului* (Cupș, Groși), *Valea Lungă, Valea Tinoasă* (Lăp R); așezări, ocupații și căi de comunicație: *Valea Caselor* (Suc S), *Valea Cetății* (Cuf), *Valea Doagelor* (Stoic), *Valea Lazului* (Dobr. Ung), *Valea Morii* (Rogoz, Lib, Suc S, Tg Lăp), *Valea Plaiului* (Groși), *Valea Rudelor* (Suc S): *rudă* „minereu",

Valea Secăturii (Lăp R, Suc J), *Valea Văraștinii* (Poi Bot): *văraștină* „varniță“ etc.; floră și faună: *Valea Agreșului* (Groși), *Valea Brusturilor* (Răz), *Valea Jugastrului* (Dumbr N), *Valea Puruli* (Rogoz); *Valea Boului* (Suc S), *Valea Lupoii* (Suc J), *Valea Ursoaia* (Lăp R) etc.; populații: *Valea Huțuleica* (Lăp R): cf. *huțul*, *Valea Rusului* (Lib), *Valea Sasului* (Roh), *Valea Ungurilor* (Ung).

2.3. De o bună parte a numelor slave ne-am ocupat deja în prima parte a lucrării, cînd am discutat originea hidronimelor și a numelor de localități. De aceea aici ne limităm la a reda, succint, întreaga „familie“ a acestor toponime:

Lăpuș sau *Tîrgu Lăpuș* sau *Lăpușu Unguresc*, numele orașului — centru al regiunii; *Lăpușu Românesc*, sat; *Apa Lăpușului* = *Rîu Lăpușului*, *Calea Lăpușului* (Roh), *Cărarea Lăpușului* (Cuf), *Dobricu Lăpușului* = *Dobric*, sat; *Poienile Lăpușului* (Răz), *Țara Lăpușului*, *Valea Lăpușului* = *Rîu Lăpușului*;

Valea Dobrului (Roh); *Dobra* sau *Valea Dobrii*, *Coasta Dobrii*, *Gura Dobrii*, *Fundu Dobrii* (Suc Jos);

Dobrița, *Fundu Dobriții*, *Gura Dobriții* (Suc Jos);

Libotin, *Drumu Libotinului*, *Lunca Libotinului*, *Valea Libotinului* (Lib).

În afară de acestea ne-a mai rămas să discutăm aici următoarele nume de locuri:

Ciceu, pădure, *Părău Ciceului* (Groși): *Ciceu*, n.p. de origine slavă, pentru care cf. scr. *čič*, *ɔ̯ɪ̯ɔ̯ɒ* „unchi“ (Drăganu, *Rom.*, p. 93—94):

Inău, munte: sl. *junŭ* „junc“ + suf. topic *-ovŭ*, care a putut să însemne „muntele sau locul junincii sau juncului“ (Drăganu, *Top. ist.*, p. 12).

Față de cele arătate mai înainte ar mai fi de adăugat doar că C i c e u, ca nume de persoană, putea să aparțină și unui român: după GI, acest nume „ar fi la Suciu de Sus“.

În sfîrșit, cîteva nume de locuri românești care ne vorbesc, prin semnificația lor, de existența în partea locului a unor populații slave: *Huțuleica*, vale (Lăp R): „aici ar fi trăit huțuli“ (com. Ruje Dan); *Dealu Rusului* (Lib), *Poiana Rusului* (Cuf), *Valea Rusului* (Lib), *Coasta Rușchii* (Cupș), *Mlaștina cea Rusească* (Cost), *Valea Rusului* (Lib), *Coasta Rușchii* aici însemnînd poate și „ucrainean“; cf., probabil, și diminutivul *Rușori* (Răz); *Dosu Sîrbului* (Suc Jos); aici ar intra și unele din nume ca *Tăuți* (pron. *Tăŭț*) (Roh, Stoic); cf. și *La Măru Tăuțesc* (Bor).

2.4. O bună parte din elementele toponimice românești de origine slavă au la bază nume de persoană românești de proveniență slavă: *Bobu*, *Borșa*, *Bota*, *Buda*, *Budu*, *Chifor*, *Chira*, *Costea*, *Cupșa*, *Dan*, *Doroftei*, *Drăgan*, *Filip*, *Gheorghe*, *Gherasim*, *Gherman*, *Giurgea*, *Giurgiu*, *Hariton*, *Herța*, *Iancu*, *Iov*, *Ivan*, *Maftei*, *Marian*, *Maxim*, *Neagu*, *Nichifor*, *Nișu*, *Onciu*, *Pahomie*, *Parasca*, *Pavel*, *Precup*, *Raiu*, *Rașca*, *Roman*, *Savu*, *Sîna*, *Stoica*, *Timoftei*, *Titu*, *Vartolomei* etc. Faptul se explică prin coloritul slav binecunoscut al antroponimiei noastre tradiționale. Alte elemente toponimice reprezintă termeni comuni cunoscuți și în alte regiuni (unii dintre ei avînd o frecvență deosebită): *branište*, *colibă*, *colnic* (17), *comarnic*, *coșar* (pl. *coșere*), *cremene*, *deal* (119), *delniță*, *dum-*

bravă (11), *dungă, gorgan, grădină* (13) „loc îngrădit", *huci* (10), *izvor* (80), *laz* (20), *leurdă, lom* „curătură", *luncă* (22) *mlaștină, mocirlă, obîrșie, obreje, ogradă, osoi* „versant nordic sau vestic", *pleș*, adj. „fără vegetație", *poiană* (108), *poieniță* (18), *poliță, ponor, prelucă* (65), *prihod* (10), *prihodiște, pripor* (11), *prislop, prund, răchită, răstoacă, ruien, săliște, seci* (10), *staniște, stog, tarniță* (11), *trestie, țarină uliță* (65), *vîrf* (119), *vîrtop, vraniță, zănoagă, zăpodie* (36), *zăvoi* (16), *zimbru* etc.

Prin caracterul lor regional (ca semantism sau arie de răspîndire) merită să fie amintite nume ca: *Valea Babii* (Tg Lăp) și *Fîntîna Zmeilor* (D), toponimie cu semnificații mitologice; *La Bolătău* (Cost): *bolătău (Bulatău)* „loc cu apă stătătoare, mai mare și mai adîncă" (RI); *Dîlbina Popii* (Lăp R): *dîlbină* „bulboană" (SJI); *Părău Gîrliciului* (Roz): *gîrlici* „părău strîmt" (com. Cornelia Filip); *Jgheabu* (Fînt, Groși, Lăp R, Roh, Rogoz, Stoic), nume frecvent (60), indicînd ușoare depresiuni în formă de „U", începutul obîrșiilor unor văi sau pîraie, frecvent și pe Valea Bistriței moldovenești; *În Mociră* (Cupș, Lib, Lăp R, Suc Jos, Suc Sus, Ung), *Mocira din Jos* (Suc Jos), *Mocira Mare, Mocira Mică* (Lăp R): *mociră* „loc tăuos, mlăștinos" (com. Florica Filip); *Obcina* (Larga, Lăp R, Răz, Stoic), toponim frecvent (33), denumind culmi — cumpene ale apelor — pe unde trec hotarele dintre sate; *Prisaca* (Cuf, Lib, Stoic), *Dosu Prisăcii* (Roh), *Dunga Prisăcii* (Cupș), *Valea Prisăcii* (Răz), *Vîrfu Prisăcii* (Stoic), unele din aceste numiri (cf. mai ales *Vîrfu Prisăcii*) putînd desemna înălțimi cu fortificații primitive, alcătuite dintr-un șanț cu palisadă (cf. *Vechea vatră* p. 53); *Părău Rudelor, Valea Rudelor* (Suc Sus): *rudă* „minereu" (DLR); *Șatra* sau *Șatra Pintii*, munte (1041 m) de formă trapezoidală: *șatră* „tarabă, masă pe care negustorii își expun și își vînd mărfurile în piețe"; *Zglemenea* (Cost), *Zgleamănu* (Cuf, Groși, Larga), *Zglemene* (Roh), nume relativ frecvent (14), marcînd vîrfuri dominante, situate pe culmi (împădurite), la margini de hotar sau cu răscruci de drumuri sau cărări (și morminte): srb. *zlaméne* (variantă a lui *znamen* RJA) „semn". Toponimul reflectă întrepătrunderea (respectiv confundarea) a două vechi elemente de cultură: cel de „movilă — semn de hotar sau de orientare de-a lungul drumurilor" și „movilă — mormînt (tumul): (*Vechea vatră*, p. 179—180).

2.5. O treime din elementele toponimice ungurești sînt formate din nume de persoană. Este vorba de foști proprietari (nobiliari): *Valea li Bálog* (ib); *Labu li Bárdi, Șesu lu Bárdi* (Dumbr); *Bártabic* (T Lăp) = *Bártabükk* „fagul lui Bárta"; *Birotog* (T Lăp) = *Birotag* „parcela lui Biró (sau a primarului)"; *Poiana li Bóndor* (Roh); *Dealu Bóșcor* (Suc Jos); *Valea lui Cloámpoș* (Lăp R), *Togu li Cúpaș* (T Lăp) „parcela lui Cúpaș"; *Domokos*, sat; *Valea lui Dúbaș* (Lăp R); *Fundacu lui Férenț* (Lib); *Dosu lui Gábor* (Lăp R); *Pădurea li Liport, Văgașu li Liport* (Bor); *Fîntîna lui Lúcaci* (Răz), *Peteritea*, sat, ung. *Petőrét* „rîtul (pajiștea) lui Pető"; *Drumu lu Sábo* (Groși).

Semnificația celorlalte elemente este diversă, majoritatea referindu-se la mediul geografic: *Boarloangu* (T Lăp): *barlang* „peșteră; vizuină"; *Cepegheu* sau *Între Ape* (T Lăp): *csepegő* „loc unde picură apa"; *Chișcheșu* (Răz, T Lăp), *Cișcheșu Cufoii, Chișcheșu Fărinosului, Vîrvu Chișcheșului* (Răz): *Kecskés* „de capră; al caprei"; *Ciucastău* (Răz): *csu-*

kasztó „loc cu buturugi"; *Dohat* (T Lăp): cf. ung. *domb* + rom. *hat; Ighet,* pădure, *Valea Lighetului* (T Lăp): *liget* „pădure"; *Moalombride* (T Lăp): pentru prima parte, cf. *malom* „moară", *Nireş,* loc cu mesteceni (TL): *nyíres* „mestecăniş"; *Rohiseg,* teren cuprins între Valea Rohiei şi Rîul Lăpuş (T Lăp): *Rohi* (= Rohia), nume de localitate şi de apă + *szeg* „cui", aici „interfluviu"; *Şomorbilţ,* pădure (T Lăp): cf. *Somosberc* „stînca cu corni"; *Toarcoalót,* podiş (T Lăp): pentru prima parte, cf. *tarka* „pestriţ, tărcat"; *Săloşag,* deal (Fînt), *Zălóşag* (Larga): cf. *zálogjog* „droit de gage, droit d'hypothèque" etc.

Cu privire la existenţa în partea locului a unei populaţii ungureşti, pot fi menţionate şi cîteva nume, simple sau derivate, create de la termenul etnic *ungur: Dealu Ungurului* (Fînt), *Părău Unguruli* (Suc Jos), *Dealu Ungurilor* (Dumbr), *Valea Ungurilor* (Cuf); *Lăpuşu Unguresc,* nume vechi al oraşului *Tg. Lăpuş; Ciuha cea Ungurească* (Suc Sus), Vălceaua Ungurească (Bor), loc vecin cu o fostă proprietate grofească; *Secătura Ungurenaşilor* (Lăp R): *ungurenaş* „locuitor din Ungureni"; pentru *Ungureni,* vezi mai sus.

2.6. Din rîndul elementelor toponimice româneşti de origine ungurească fac parte, în primul rînd, cele formate de la nume de persoană. Fiind adaptate într-o mai mare măsură fonetismului românesc, aceste nume de persoană pot fi socotite ca aparţinînd antroponimiei noastre: *Bălaj, Doboş, Fătu: făt* „crîsnic, paracliser", calc după ung. *egyház -fi* „fiul bisericii" (DA), *Găzdac, Gîmbaşu, Indrei, Laboş, Puhu, Şanta* etc. Nume ca *Ghiuri* (*Dosu lui Ghiuri* Lib) şi *Ianoş* (*Ponita lui Ianoş* Răz) pot avea în antroponimia românească valoarea unor hipocoristice ale n.p. *Gheorghe,* respectiv *Ion.*

Celelalte elemente, cu excepţia unora mai răspîndite şi, de altfel, mai frecvente în toponimia locală (cf. *dîmb* 28, *hotar* 11, *pustă* 10, *rît* 19 şi *tău* 25) au un pronunţat caracter regional: *aghiag* „argilă" < *agyag; ceternă* „jgheab" < *csatorna; cherti* „grădină, loc îngrădit" < *kert; chiuz* „insulă" < *köz* „de mijloc, mijlociu"; *ciurgău* „izvor care curge pe un jgheburel" < *csurgó; cleje* „proprietate a preotului" < *eklézsia* „parohie"; *cut* „izvor"; < *kút; fărtai* „sfert" < *fertály; firisău* „joagăr" < *fürészo; fiscoş* „fisc; stat" < *fiskus; gat* „zăgaz, dig" < *gát; hăgău* „drum adîncit, pe un povîrniş" < *hágó; hăitaş* „stăvilar" < *hajtás; higi* „pădure deasă, tufiş" < *hegy; hoştează* (mai ales la pl.) pîrleazuri" < *hóstád; lab* „parcelă" < *láb; od* (pl. *oduri*) „bîrlog" < *odu; oltoni* „altoi, pom altoit" < *oltani; săcădaş* „surpătură, ruptură" < *szakadás; şpan* „intendent, administrator" < *spán; tablă* „bucată de pămînt semănată" < *tábla; temeteu* „cimitir" < *temető; ţipou (ţipău)* „pîine mică rotundă"; „dîmb" < *cipó; văgaş* „tăietură de pădure" < *vágás; valău* „jgheab" < *válu* etc.

2.7. Elementele toponimice de origine greacă (bizantină şi neogreacă) sînt reprezentate, cu excepţia elementului *drum* (26; foarte probabil de origine greacă bizantină) prin nume de persoană calendaristice: *Alexandru, Alexa, Dumitru, Odochia* = *Eudochia, Stratin, Văsiac* etc.

2.8.—2.10. Singurul element toponimic de origine turcească, *cioban* (*Părău Ciobanului* Suc Sus) s-a răspîndit prin intermediul limbii literare. *Păcurar,* corespondentul său mai vechi, de origine latină, apare şi el în toponimia locală: *Dealu Păcurarului* (Ung.) Tot pe cale cultă s-au îm-

pămîntenit în graiul local elementele de origine latină literară și românică: *Iulian: Părău lui Iulian* (Larga), *Săvălăstru* (< *Sălăvăstru, Silivăstru, Silvestru* < *it. Silvestro): Preluca lui Sălăvăstru* (Larga); *plan* „ogor, parcelă" (< fr. *plan*, lat. *planus): Valea Planului* (Groși).

Elementele toponimice românești de origine germană sînt: *Ludovic* < *Ludwig*, n.p. calendaristic: *Poiana lui Ludovic* (lib), *Mendel*, n.p.: *Runcu lui Mendel* (Răz); *La Comandă*, deal mai înalt (Suc Jos): *comandă* „punct trigonometric; ciuhă" (S J I); *Valea Ferșului* (Lib), toponim referitor probabil la existența de odinioară a cuptoarelor de topit minereul; cf. *Valea Ferjului*, loc unde „vor fi fost cuptoare de fier, căci este multă zgură" (Cinciș — Hunedoara SMO, p. 108): cf. *verschmelzen* „a topi"; *Pe Știec*, drum de-a lungul căruia trece linia ferată (Cuf): *știec* „cale ferată" < *strecke; Șura* (Fînt), *Dîmbu Șurii* (Cupș), *Izvorul Șurii* (Groși), *Șurile Tomii* (Lăp R): *șură* „clădire pe hotar, unde se adăpostesc nutrețul și vitele" < săs. *Schûr*.

2.11. Elementele toponimice considerate de noi prin excelență românești sînt cele formate din derivate pe terenul limbii române de la apelative sau nume românești de diferite origini (mai ales autohtonă, latină, slavă și ungurească) sau de nume de locuri neromânești (slave sau ungurești). Am înțeles prin derivate atît formele create prin derivare cu sufixe, cît și cele postverbale.

Derivate de la nume de locuri neromânești (slave sau ungurești) sînt unele ca *Libotinel* (< *Libotin* sl.) și *Rohița* (< *Rohia* ung.).

Derivatele de la nume românești de diverse origini sînt, ca și în cazul precedent, de altfel, mai cu seamă diminutive. Aceste diminutive se opun formelor de bază, astfel încît în toponimia românească tradițională corelația între două nume care se referă la elemente geografice similare, dar care se disting prin mărime sau importanță, se realizează prin opoziția formă de bază — diminutiv și mai puțin prin determinatele adjectivale *mare-mic*. Iată cîteva exemple: *Aruncu* (cf. *Părău Aruncului: arunc* „impozit", postverbal de la *arunca*) — *Aruncaș* (Dumbr N); *Bîrloaia*, vale (< n.p. *Bîrlea*) — *Bîrloița*, afluent (Suc Jos); *Boaia*, vale — *Boița*, afluent (Suc Jos); *Ciungoaia*, vale — *Ciungoița*, afluent (Suc Jos); *Glodu* (: *glod* „noroi") — *Glodișor* (Suc Sus); *Iedera* — *Iederuica* (Groși și Lăp R), văi; *Părău i Lușcă* (: *lușcă* „o floare de primăvară") — *Luștuța*, un loc din vecinătate (Roh); *Rioaia* (cf. *rîu*) — *Rioița* (Lăp R), văi; *Zîmbrița* (cf. *zîmbru*), vale — *Zîmbricioara*, afluent (Lăp R) etc.

Pentru a încheia discuția în legătură cu diminutivele, menționăm că unele derivate de acest fel pot avea valoare mitologică: cf. *Blidu lui Pintea* (unde haiducul Pintea este asemuit unui personaj supranatural), care desemnează o depresiune circulară, supranumită eufemistic *Bliduț* (Cuf); cf. cazul similar al toponimului *La Pietricea (Vechea vatră*, p. 181—182).

Interesante sînt, ca modalitate de formare, derivate ca: *Goroneasa*, vale (Dumbr); *Ogoreasa*, loc bun pentru agricultură; *Oltoneasa*, loc cu o mică pomărie; *Șîndileasa*, pădure și poiană (toate trei din urmă, în Groși), unde suf. *-easă* arată o însușire a locurilor respective (cu stejari, ogoare, altoaie sau unde se fac *șindili* = șindrile); *Arieș* (Groși), vale < *aineși* = *ainași*, diminutiv al lui *anin* (cf. DA, unde *ainaș* = liliac de munte; cf. și *Vechea vatră*, p. 211—212), să se vadă și cazul similar

al lui *Hudieș*, deal mai mic, diminutiv al lui *Hudin, munte* (Groși); *Delet* (Groși): *deal* + suf *-et; Izvorîște* (Suc Jos): *izvor* + suf. *-iște* etc.

În sfîrșit, un derivat mai puțin cunoscut: *Cotroape* (Lăp R, Suc Sus, Suc Jos, Groși): *cotroapă* „loc cu alunecări de teren; ruptură" Lăp RI), postverbal de la *cotropi* „(despre un loc în pantă) a se nărui".

2.12. Elementele românești de origine obscură sau nesigură sînt reprezentate prin nume ca: *Izvoru Arcerului*, afluent al Văii Bradului (Groși): *arcer* „lemn [— copac] subțire și noduros" (com. V. Cozma), cf. lat. *acer; Părău Boțului* (Dumbr N); *Măgura Ciorilor, Dealu Ciorii* (Groși): *cioară* (cf. alb. *sorrë*, friul. *čóre* DA; cf. CLXXXI, 1986, nr. 2, p. 177—178); *Piatra Ciotului* (Lăp R); *Părău Ciululi* (Roh); *Balta Găii* (Groși); *Glodu* (Suc Sus), *La Glod* (Lăb, Rogoz), *Valea Glodului* (Groși, Lăp R, Poi Bot, Răz, Stoic): *glod* „noroi"; *Valea Hroștiului* (Suc Sus): *horști (hroști)*, nume de plantă (cf. DA); *Milere, Pădurea Milerelor, Părău Milerelor* (Cuf): *milere* „bocșă; cărbunare"; *Părău Oarghii* (Roh); *Picioru Perșii, Vîrfu Perșii* (Poi Bot); *Între Țitiri*, strîmtoare (Roh); *Zălătruc*, teren arabil lîngă Rîu Lăpușului (Răz) etc..

2.13. Dintre numele topice prezentînd elemente de origine obscură, amintim: *Dealu Cirs* (Cuf); *Cocodița, Cresuia*, păduri și poiene (Groși); *Didic* (pron. *D'id'ic)*, nume popular al *Țării Lăpușului; Valea Dimătului* (pron. *Vál'a D'imătului)* (Cost); *Grumba*, vale noroioasă (Lăp R); *Guidura* (pron. *Gúdura)*, pădure (Groși); *Hudin* (pron. *Húd'in*), munte, *Jbîta*, pădure și poiană (Groși); *Minghet* (pron. *Mind'ét'u)*, munte și pășune (Lăp R); *Scoroiș*, pășune și fînaț, cu gropi (Suc Sus) etc.

Încheind succinta prezentare a originii toponimelor din Țara Lăpușului, subliniem, din nou, că în majoritatea ei toponimia studiată este de origine românească, fapt care presupune și vechimea populației românești în acest ținut.

MIRCEA HOMORODEAN

ABREVIERI

Lucrări

CLI ș.u = *Cercetări de lingvistică*, Cluj-Napoca, anul I, 1956, ș.u.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tom. I—II, București, 1913—1949.

DEX = Academia Republicii Socialiste România. Institutul de lingvistică din București, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1984.

DLR = Academia Republicii Socialiste România, *Dicționarul limbii române*, serie nouă: tom. VI—VIII, București, 1965—1986.

DOR = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.

Drăganu, *Rom.* = Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933.

Drăganu, *Top. ist.* = Nicolae Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928.

Iordan, DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983.

Iordan, T. = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.

Pașca, Ț. O. — *Nume de persoană și de animale în Țara Oltului*, București, 1936.

Petrovici, *Studii* = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970.

RJA = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1880 ș.u.

SMO = Academia Republicii Socialiste România (Fil. Cluj), Institutul de lingvistică şi istorie literară, *Studii şi materiale de onomastică*, Bucureşt, 1969.
StUBB = *Studia Universitatis „Babeş-Bolyai"*, series Philologia, Cluj, 1950 ş.u.
Suciu, DITr.I,II = Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, Bucureşti, vol. I 1967, vol. II 1968.
Vechea vatră = Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980.

Localităţi anchetate

Bor = Borcut; Cost = Costeni; Cuf = Cufoaia; Cup = Cupşeni; Dobr = Dobric; Dumbr = Dumbrava; Dumbr N = Dumbrava Nouă; Fînt = Fîntînele; Groşi = Groşi; Lăp R = Lăpuşu Românesc; Larga = Larga; Lib = Libotin; Poi Bot = Poiana Botizii; Răz = Răzoare; Rogoz = Rogoz; Roh = Rohia; Stoic = Stoiceni; Suc Jos (sau Suc J) = Suciu de Jos; Suc Sus (sau Suc S) = Suciu de Sus; T Lăp = Tîrgu Lăpuş, Ung = Ungureni.

Informatori

Cufoaia. CI: Bel Alexandru, 59 ani, agricultor, 7 clase primare (1966).
Dumbrava. DI: Fabian Ion, 83 ani (1966).
Dumbrava Nouă. DNI: Petruţ Ştefan 71 ani, 4 clase primare (1965).
Fîntînele. FI: Tina Nicolae, 54 ani, pensionar, 7 clase primare (1975).
Groşi: GI: Borodi Constantin, 61 ani (1967).
GII: Gherghel Ilie, 79 ani, agricultor (1967).
Lăpuşu Românesc. LRI = Coman Ion, 67 ani, 7 clase primare (1975).
Poiana Botizii. PBII: Mîţ Gheorghe al lui Gavrilă, 94 ani, 4 clase primare (1967).
Răzoare: RzI: Velea Andrei, 71 ani, 4 clase primare (1967).
Rohia. RI. Pop Condrate, 61 ani, 4 clase primare (1965).
Stoiceni. StI: Anton Trofin, 60 ani, 3 clase primare (1966).
Suciu de Jos. SJ: Nechita Gheorghe, 70 ani, agricultor (1967).
Tîrgu Lăpuş. TLIV: Man Ioan, 54 ani, agricultor (1975).
Ungureni. UI: Buda Ion, 78 de ani, agricultor, 4 clase primare (1968).

LA TOPONYMIE DU PAYS DE LĂPUŞ. L'ORIGINE DES TOPONYMES

(Résumé)

En partant de l'étude des origines des noms de lieux du Pays de Lăpuş, l'auteur veut retracer la structure ethnique de la population de cette région.

On constate, tout d'abord, que les noms d'eaux et de localités d'origine roumaine l'emporte de beaucoup sur les noms d'eaux et de localités d'origine slave et magyare. Plus encore que les noms d'eaux, les noms de localités ont été soumis, dès le Moyen Age, à un long processus d'aliénation par la traduction d'une partie considérable d'entre eux en hongrois. Cependant, à une seule exception (c.f. *Maşca* < hogr. *Macskamezö* = roum. *Cîmpul* (ou *Lunca Mîţului)*, les noms étrangers ne se sont pas imposés dans le parler des gens du pays.

L'origine majoritaire roumaine (98,10%) est prouvée aussi par les noms de lieux pris dans leur ensemble (à côté des noms d'eaux et de localités on a inclus cette fois aussi les noms de lieux se trouvant sur les territoires appartenant aux localités).

En conclusion, la majorité de la toponymie du Pays de Lăpuş est roumaine, ce qui témoigne aussi de l'antériorité de la population roumaine (par rapport à la population slave et hongroise) dans cette région.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA CONTINUITĂȚII ÎN ZONA TÎRNAVELOR

Colecția pe care o prezentăm reprezintă rezultatul mai multor ani de cercetări de teren și concretizează pasiunea de o viață a ing. Eberhard Amlacher din Sighișoara. O bună parte a colecției sale mai vechi, donată în 1977 Muzeului de Istorie al Transilvaniei, a făcut deja obiectul unei publicații[1]. O cercetare mai sistematică întreprinsă ulterior a dus la îmbogățirea substanțială a informației în vechile puncte arheologice și la descoperirea unor puncte noi. Aria investigată acoperă parțial bazinele mijlocii ale rîurilor Tîrnava Mare și Tîrnava Mică, vizînd în principal sudul Județului Mureș.

Cercetarea de teren și colecționarea de materiale a fost dublată în acest caz de reconstituirea toponimelor și fixarea pe hartă cît mai exactă a tuturor punctelor arheologice, conferind astfel lucrării un caracter de repertoriu. Noua colecție a ing. E. Amlacher conține peste 1000 de piese arheologice, în special ceramică și a fost donată în 1987 Muzeului de Istorie Sighișoara.

La Sighișoara activitatea de colecționare de material arheologic de către amatori cunoaște o bogată și lungă tradiție de peste 150 ani, cu rezultate deseori spectaculoase. Colecția de față se înscrie în această tradiție și reprezintă o importantă contribuție la efortul de cunoaștere a trecutului istoric al zonei aducînd date noi, privitoare în special la perioada formării limbii și poporului român.

COLECȚIA AMLACHER

1. AGRIȘTEU (COM. BĂLĂUȘERI) a) *„Dealul Cetății"* și *„Sub Dealul Cetății"* — (Pl. I, 1—9).

Ambele puncte se află în hotarul comunei Bălăușeri, satul Agrișteu. „Dealul Cetății" (Vardomb) este o fortificație de tipul „bot de deal barat" situată pe malul stîng al rîului Tîrnava Mică, în imediata apropiere a barajului de la Coroi. Bararea s-a practicat în partea de est, acolo unde fortificația se leagă de restul dealului, prin intermediul unui șanț destul de adînc, transformat între timp într-o viroagă și al unui val în care s-a practicat ulterior o deschizătură de acces. Partea fortificată formează

[1] T. Soroceanu, Gh. Lazarovici, E. Amlacher, M. Mureșan, *Contribuțiuni la repertoriul arheologic al județului Mureș* în „Marisia", VII, 1977, p. 57—65.

un platou triunghiular cu o suprafață de aprox. 4 ha., de pe care au fost colecționate 122 fragmente ceramice predominant preistorice. În arătura proaspătă apar deasemenea fragmente de chirpic, pietre de vatră înroșite, fragmente de rîșnițe, pietre de ascuțit, fragmente de greutăți de lut pentru războiul de țesut. Latura de nord a așezării fortificate este mai puțin abruptă și se prelungește într-o terasă plană, protejată natural spre nord-nord-est de albia rîului Tîrnava Mică. Această zonă este deasemenea bogată în vestigii preistorice și am numit-o „Sub Dealul Cetății", fiind o extindere a așezării preistorice de pe deal.

— Epoca bronzului (Coțofeni[2]; Pl. I, 1—4, 8) — 50 fragmente de ceramică cenușie, pastă cu nisip și pietricele, ardere incompletă, miez negru, slip gălbui degradat, decor de șiruri paralele de crestături scurte, incizate sub buza vasului sau incizii în „frunză de brad" etc. Profile simple, pîlniate.

— Epoca fierului (Hallstatt timpuriu, Pl. I, 5—9), — 60 fragmente recoltate în special din punctul „Sub Dealul Cetății". Predomină ceramica neagră cu caneluri, neagră la exterior, roșie în interior, caneluri late orizontale și verticale, luciu metalic. Vase mari, căni, castroane. Există și specia gălbui-roșcată, pastă dură, slip lustrit, decor: proeminențe-apucători, urechiușe, alveole pe buză.

— Perioada romană și post-romană — 5 fragmente de ceramică romană roșie și cenușie fină și două fragmente de ceramică cenușie zgrunțuroasă.

b) — *„Pășunat lîngă Dealul Cetății"* — zona de pășune de la sud-sud-vest de „Dealul Cetății", dincolo de valea care mărginește fortificația spre sud, conține pe o suprafață nedeterminată vestigii preistorice:

— Neolitic (Petrești) — 10 fragmente atipice de ceramică roșie fină, bine arsă, apucători perforate.

— Epoca bronzului (Coțofeni) — 2 fragmente de ceramică decorată cu șiruri de crestături paralele, incizate.

2. ALBEȘTI — VALEA SAPARTOCULUI — MUN. SIGHIȘOARA) Valea Sapartocului este un afluent sudic al rîului Tîrnava Mare. La 2,5 km spre sud pornind din comuna suburbană Albești se află fortificația de pămînt cu val și șanț numită „Cetățeaua"[3]. În punctul „Sub Cetățea" se află o azeșare prefeudală cu nivel preistoric.

a) *„Sub Cetățea"* — zonă de pășunat aflată pe o terasă înalt fortificată natural, în dreapta Văii Sapartocului (în înțelesul de Pîrîul Sapartocului), la baza fortificației numită „Cetățeaua". Stratul de cultură și diferitele profile de complexe sînt vizibile în porțiunile erodate în urma acțiunii unui pîrîu care traversează așezarea de la est spre vest, afluent al Văii Sapartocului. Zona necesită săpături de salvare.

---

[2] Punctul „Dealul Cetății" (Vardomb) a fost semnalat deja de către V. Lazăr, *Cultura Coțofeni în județul Mureș* în „Marisia", V, 1975, p. 38. Colecția Amlacher aduce date noi.

[3] Punctul „Cetățea" de la Albești (Sighișoara) a fost înregistrat și prezentat deja de Gh. Baltag în *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara* în „Marisia", IX, 1979; colecția Amlacher introduce informații noi privind sec. IX—X.

— Epoca bronzului (Sighișoara — Wietenberg, Pl. II, 1—5). Ceramică de uz comun, pastă grosolană cu nisip și cioburi pisate, ardere oxidantă incompletă, suprafețe brune, miezul negru, tușeu aspru, buze drepte cu muchia aplatizată sau ascuțită, decor: brîuri alveolate sau crestate aplicate sub buză, proeminența — apucători simplu sau multiplu alveolate etc.

Ceramică fină, decorată cu spirale și meandre incizate. Se remarcă o farfurie din ceramică fină cu slip negru lustruit, decorată cu patru spirale triplu incizate, reunite cîte două prin bucle ample, afrontate (Pl. II, 3).

— Epoca fierului (Latëne) — fragment de buză de fructieră mare, pastă cenușie fină, lucrată la roată și o serie de fragmente de vase-borcan cu slip brun, lustruit.

— Perioada romană și post-romană — 6 fragmente de ceramică gălbuie fină și cenușie lustruită.

— Perioada prefeudală și feudal-timpurie (Pl. III și IV) este cea mai bogată și mai reprezentativă parte a colecției din acest punct (120 fragmente databile între sec. VII—XII e.n.).

Sec. VII — ceramică din pastă grosolană cu cioburi pisate și nisip cu bobul mare ca degresanți. Ardere oxidantă incompletă, suprafețe brun-negricioase, lucrate cu mîna și la o roată cu turație redusă; în unele cazuri numai partea superioară a vasului este îndreptată la roată. Această ceramică este lipsită de decor cu excepția alveolelor sau crestăturilor aplicate pe buză. Ceramica lucrată la roată este decorată cu asociații de valuri și linii simple sau benzi incizate pe umărul vasului.

Sec. VIII—X — ceramică din pastă omogenă, nisip cu bob mijlociu ca degresant, ardere oxidantă relativ bună, suprafețele în diverse nuanțe de brun-roșcat sau portocaliu. Vasele au fost lucrate la o roată lentă dar de bună calitate. Motivele decorative sînt combinații multiple de benzi în val și benzi de striuri, caneluri distanțate sau dese, striuri subțiri care acoperă uneori toată suprafața exterioară a vasului.

Sec. XI—XII — o serie de fragmente ceramice se diferențiază prin modificări în profilul buzelor și prin calitatea mai bună a pastei și roții olarului. Buzele au muchia lățită și canelată alcătuind profile specifice sec. XI—XII.

Tot din nivelul prefeudal de la punctul „Sub Cetățea" a mai fost colecționată o vatră portativă fragmentară din ceramică gălbuie fină aplicată pe un pat de nuiele, avînd o formă ovală cu dimensiunile 0,60 × 0,50 m × 0,030 m.

b) *„Lîngă Școala Veche"* — punctul este situat pe o terasă înaltă, arabilă, aflată în spatele Școlii Vechi, în partea stîngă a văii.

— Epoca fierului (Latène) — 8 fragmente de ceramică cenușie fină, lustruită, buze de fructieră și cîteva fragmente de ceramică de uz comun cu slip brun-lustruit, decor, brîuri alveolate.

3. APOLD — (COMUNA APOLD) *„După Grădini"* — Pl. V.

Punctul cercetat se află pe teritoriul comunei, în zona de sud-vest, în spatele gospodăriilor cetățenilor. Este un platou dreptunghiular cu suprafața de cca. 2 ha. situat într-o poziție ușor fortificată natural. De pe suprafața arabilă au fost colecționate 71 fragmente ceramice.

— Neolitic (Petrești, Pl. V, 1—3) — ceramică roșie fină din specia nepictată (Petrești I), ardere bună, pastă omogenă. Castroane, străchini, vase de provizii. Precizăm că vestigiile neolitice se concentrează în partea de est a platoului pe o porțiune restrînsă.

— Epoca fierului (Hallstatt timpuriu, Pl. V, 4—6, 8). Ceramică neagră cu caneluri, pastă omogenă, dură, pereți groși, caneluri și proeminențe verticale, luciu metalic. Există și specia gălbui roșcată cu slip lustruit, buze drepte, apucători-urechiușe și butoni. Ceramica hallstattiană este predominantă cantitativ.

— Perioada romană și post-romană — (sec. II—IV). Ceramică romană roșie și gălbuie fină de la vase de provizii decorate cu benzi în val incizate (Pl. V, 7), ceramică cenușie fină, semi-fină și zgrunțuroasă (vase de provizii, castroane, oale cu toartă, etc.).

— Perioada feudal-timpurie (sec. XII—XIV; Pl. V, 9—10). Fragmente ceramice din pastă nisipoasă, omogenă, lucrate la roată rapidă, ardere oxidantă, buze răsfrînte, avînd muchia canelată, decor: crestături sub formă de virgule, caneluri distanțate, valuri etc.

4. BERNADEA (COMUNA BAHNEA) *„Podei"* — (Pl. VI și VII).

În extremitatea vestică a platoului numit „Podei", situat între comunele Bahnea și Bernadea, se află vestigiile unei așezări feudal-timpurii. În arătura proaspătă apar fragmente de căldări de lut, fusaiele, chirpic, ceramică roșcată, fragmente de unelte de fier. Cele 70 de fragmente din colecție aparțin feudalismului timpuriu cu o singură excepție, un fragment „Coțofeni" (Pl. VI, 1).

— Perioada feudal-timpurie (sec. XI—XII).

Ceramică roșcat cărămizie, pastă omogenă, nisipoasă, tușeu aspru, ardere bună, roată rapidă. Ceramica lucrată cu mîna este extrem de rară. Fragmentele au profile cu buze răsfrînte, late, ușor șănțuite, uneori patrate (Pl. VI, 8, 9) sau prezintă perforații caracteristice pentru căldările de lut (Pl. VII, 6). Repertoriul decorativ aparține perioadei prefeudale și feudal-timpurii: caneluri distanțate, benzi de striuri orizontale combinate cu benzi în val, striuri subțiri și dese pe toată suprafața vasului, incizii sau crestături oblice sub formă de virgule, incizii oblice care suprapun canelurile sau striurile, decorul cu rotița etc.

Prezența căldărilor de lut și o serie de elemente decorative (crestături sub formă de virgulă) care se asociază în Transilvania cu pinteni cu spini piramidali[4] datează cel mai tîrziu situația de la Bernadea în sec. al XII-lea. O serie de profile și elemente de decor (Pl. VI, 4, 5, 7) par să indice și un nivel mai vechi ce ar putea aparține sec. al XI-lea[5].

5. CLOAȘTERF (COMUNA SASCHIZ) *„La Glimee" (Afenburg)*[6] — (Pl. VIII, 1—8). Punctul „La Glimee" se află la 3 km sud-vest de satul Cloașterf pe drumul care duce în pășunatul comunal. Pe o terasă măr-

[4] Vezi situații de la Bratei (jud. Sibiu), Sighișoara—Dealul viilor (Județul Mureș) etc.

[5] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, București, 1972; datează ceramica nisipoasă (R. Harhoiu) cu unele profile identice cu cele de la Bernadea, în sec. I—II; vezi p. 77, fig. 26.

[6] Affenburg „Cetatea de Sus" (deal). Punctul a fost semnalat și identificat cu ajutorul prof. Gligor Dumitru, director la Șc. Gen. Saschiz (Jud. Mureș).

ginită la est și nord-est de valea pîrîului Cloașterf, afluent sudic indirect al rîului Tîrnava Mare au fost descoperite vestigiile unor așezări antice și prefeudale. În mijlocul terasei, ocupînd o poziție dominantă, se află dealul Glimee, un pinten tronconic separat de restul formațiunii deluroase printr-o viroagă largă, probabil naturală.

De pe terasa menționată au fost recoltate 40 fragmente datînd din preistoric și din perioada prefeudală.

În afară de ceramică pe suprafața terasei sînt vizibile pietre de vatră arsă, zgură de fier, fragmente de rîșnițe din tuf vulcanic, chirpic.

— Epoca bronzului (Noua, Pl. VIII, 1—3) — fragmente ceramice din pastă poroasă, buze drepte cu muchia rotunjită sau ascuțită, decor: brîu continuu sub buză, alveole, proeminențe, apucători.

— Perioada post-romană (sec. IV—VI) — fragmente de ceramică cenușie zgrunțuroasă, pastă dură, roată rapidă, profilul specific ceramicii de tradiție romană (Pl. VIII, 4).

— Perioada prefeudală (sec. VII—IX) — fragmente ceramice arse oxidant, nuanțe brun-roșcate, pastă cu nisip cu bobul mare, roată rapidă, decor specific: benzi în val și benzi în striuri incizate.

Apare și ceramica nisipoasă, roșcat-portocalie, la roată lentă, specifică sec. VIII—IX (Pl. VIII, 5—8).

6. CRIȘ (COMUNA DANEȘ) *„Valea Ciorănelului"*[7] — (pl. IX, X, XI).

Această vale se află situată la 2,5 km sud de satul Criș, fiind parcursă de un afluent indirect al rîului Tîrnava Mare. Tradiția orală menționează în această vale existența unui sat medieval dispărut.

Dintre toponime sînt interesante: „Podul (Podeiul) Bisericii" și „Fîntîna de piatră".

Toată valea este extrem de bogată în vestigii arheologice. Pe platourile largi din dreapta văii se găsesc fragmente ceramice romane, chirpic, pietre de vatră, lupe de fier, tablă de bronz, etc. denotînd existența unei puternice așezări rurale și imediat post-romane în antichitate. (Menționăm și tradiția descoperirii unei statuete de bronz în acest loc).

Pe versantul stîng al văii, cu pante mai abrupte, în locul numit „Fîntîna de piatră", apar vestigii prefeudale databile larg în sec. VII—X. La baza promontoriului „Podul Bisericii" au fost găsite cîteva fragmente ceramice databile în sec. XI—XII și există tradiția unui cimitir deranjat de lucrările agricole.

S-au mai găsit de asemenea, 11 fragmente ceramice preistorice în extremitatea nord-estică a așezării romane.

În total 139 fragmente ceramice atestînd o locuire din preistorie pînă în sec. al XII-lea.

— Epoca bronzului — (Sighișoara — Wietenberg, Pl. IX, 1—6). — 9 fragmente de ceramică fină, slip negru lustruit, luciu metalic, decor: spirale canelate, nervuri alveolate, spirale triplu și cvadruplu incizate, benzi umplute cu crestături încrucișate.

— Epoca fierului (Latène, Pl. IX, 7—8). Buză de fructieră cenușiu-gălbuie, lucrată la roată, pastă fină, slip lustruit. Fluieraș de os

[7] Aspectul preistoric sesizat sumar de T. Soroceanu etc. *op. cit.*, p. 58.

cu două perforații (L: 0,083 m; diam.: 0,014 m; șlefuit, perforat Pl. IX, 7).

— Perioada romană și imediat post-romană (sec. II—IV), (Pl. X, 1—12):

a) — ceramică roșie fină și foarte fină, angobă roșie sau neagră, forme: boluri, pahare, oale cu torți canelate, amforate, vase de provizii etc.;

b) — ceramică cenușie fină și cenușie aspră, predominantă în boluri, castroane, vase de provizii. Decor incizat: benzi de striuri, benzi în val, impresiuni verticale cu pieptenul (Pl. X, 3). O mențiune specială pentru ceramica neagră cu decor lustruit ce indică sec. IV.

— Perioada prefeudală și feudal-timpurie (sec. VII—XII). (Pl. XI, 1—10).

a) — ceramică lucrată cu mîna, pastă grosolană, neomogenă, nisip, pietricele și cioburi pisate ca degresanți, ardere oxidantă incompletă, nuanțe de brun-roșcat, profile simple, ușor răsfrînte. Fără decor.

b) — ceramică lucrată la roată lentă și rapidă, pastă mai omogenă, ardere oxidantă, profile cu buză pătrată sau răsfrîntă divers. Decoruri: linii în val, benzi în val, benzi de striuri, caneluri distanțate, striuri dese acoperind aproape tot corpul vasului, combinații de striuri orizontale cu striuri verticale etc.

Cîteva fragmente au profilul caracteristic sec. XI—XII (Pl. XI, 3—4).

7. GOGAN (COMUNA BAHNEA) *„În Rît“* — Pl. XII (1—7).

Așezările vechi se află în perimetrul satului Gogan în zona numită „În Rît“, formată dintr-o serie de platouri arabile în pantă lină pe o lungime de 5—600 m, pe malul stîng al rîului care traversează satul.

Fragmentele colecționate în trecut și acum provin din două puncte: „Deasupra cotețelor de porci și găini C.A.P.“[8] și „La Silozuri“.

Fragmentele din punctul „La Silozuri“ evidențiază existența unei așezări romane provinciale rurale destul de bogate care suprapune un nivel preistoric cu multă ceramică neagră cu caneluri.

În același punct se păstrează informații cu privire la existența unui cuptor de olar din antichitate distrus de lucrările de amenajare și construcții. O altă serie de informații pare să indice existența unor așezări prefeudale și medieval-timpurii pe o parte din teritoriul actual al satului Gogan.

— Epoca fierului (Hallstatt timpuriu) — (Pl. XII, 1, 2, 6, 7). Ceramică neagră cu caneluri și ceramică brun-gălbuie cu slip lustruit, pereți groși, pastă cu cioburi pisate, miez cenușiu, decor: brîie alveolate. Forme: vase mari de provizii, oale bombate, căni, castroane.

— Epoca romană — (Pl. XII, 3—5) ceramică roșie fină cu angobă roșie sau neagră, ceramică gălbuie fină și ceramică cenușie fină și cenușie aspră. Vase de provizii, boluri, amforate. Total: 21 fragmente selectate.

[8] Punct tratat pe scurt de T. Soroceanu, *ibid.*, p. 59.

8. HETUR (MUNICIPIUL SIGHIȘOARA). „*La Sipote*“ (Pl. XIII, 1—4). Așezările vechi se află în perimetrul satului actual, în spatele gospodăriilor din strada Principală pe malul drept al pîrîului Valea Heturului, pe pantele ușor înclinate din zona „La Sipot“.

Fragmentele ceramice colecționate din acest punct evidențiază o locuire preistorică și o locuire prefeudală și feudal-timpurie (sec. XII—XIII) care se leagă foarte probabil de începuturile satului actual. În arătură mai pot fi observate, în afară de ceramică, fragmente de chirpic, pietre arse, cute de ascuțit etc.

— Epoca bronzului (Coțofeni?) 8 fragmente atipice de ceramică de uz comun lucrată cu mîna, pastă cu mult nisip, ardere insuficientă, diverse nuanțe de cenușiu-gălbui și roșcat-gălbui. Fără decor.

— Perioada prefeudală — sec. IV—VI — fragment de ceramică cenușiu-vineție, roată rapidă, lustruit.

— Perioada feudal-timpurie — (sec. XII—XIII), (Pl. XIII, 1—4) — 13 fragmente de ceramică roșcată, pastă omogenă cu nisip cu bob mijlociu, tușeu aspru, roată rapidă, buză răsfrîntă, muchia canelată. Fără decor.

9. JACODU (COMUNA VEȚCA) „*Sub Varuta*“ — (Pl. XIV).

Punctul se află la 1 km distanță spre sud-est de satul Jacodu, la baza unui promontoriu cu poziție dominantă în zonă numit Dealul Varuta, pe malul drept al pîrîului Valea Vețcăi, afluent sudic al rîului Tîrnava Mică.

Pe o terasă plană, brăzdată de o viroagă, au ieșit la iveală urmele unor locuințe semiîngropate din perioada dacică. S-au colecționat 180 fragmente ceramice, fusaiole, obiecte de metal folosite la construcția locuințelor (scoabe și belciuge). Au fost reconstituite trei vase.

Ceramica descoperită se prezintă sub cele două categorii:

a) ceramică de uz comun (Pl. XIV, 3—6) lucrată cu mîna, pastă grosolană cu cioburi pisate ca degresant, ardere incompletă, friabilă. Forme: borcane cu butoni, vase mari cu pereți groși, profile simple.

b) — ceramică fină (Pl. XIV; 1, 2, 7—10) — ceramică roșie fină, probabil arsă secundar și cenușie fină. Lucrată la roată rapidă, pastă foarte fină, forme diverse: căni, fructiere, farfurii, oale, strecurători, vase de provizii. S-au putut reconstitui două căni din ceramică cenușie și un borcan din ceramică de uz comun (Pl. XIV; 1, 2, 3).

Cană bitronconică cu gît înalt (Pl. XIV, 1) din pastă fină, bază cu inel profilat, gît scurt, buza întoarsă spre interior, toartă plată, canelată, supraînălțată, decor: bandă de incizii aplicate pe umărul vasului. I: 0,25 m; diametrul bazei: 0,083 m; diametrul maxim: 0,18 m; diametrul gurii: 0,090 m.

Ulcică bitronconică (Pl. XIV, 2) din pastă cenușie fină, suprafața exterioară lustruită, baza cu inel profilat, buză simplă, pîlniată, toartă plată, canelată, supraînălțată. Lucrată la roată: 0,145 m; diametrul bazei: 0,008 m; diametrul maxim: 0,15 m; diametrul gurii: 0,115 m.

Vas borcan cu butoni (Pl. XIV, 3) din pastă grosolană, lucrată cu mîna, baza plată, ușor lățită, corp cilindric, buză dreaptă, patru butoni cilindrici dispuși simetric. I: 0,10 m; diametrul bazei: 0,07 m; diametrul gurii: 0,088 m.

10. LASLĂUL MARE (COMUNA SUPLAC) „*Halta C.F.R. Laslău*“ — punctul se află în locul numit „Fîntînele“, pe o suprafață de cîteva hectare, ce se întinde spre nord-est în spatele haltei C.F.R. Laslău. Topografic așezarea se află pe malul stîng al rîului Tîrnava Mică, pe o terasă ușor supraînălțată în raport cu lunca și conține un nivel preistoric și un nivel databil în sec. IV—VI.

— Epoca bronzului (Coțofeni, Pl. XV, 7, 8) — 10 fragmente de ceramică grosolană, pastă cu nisip și microprundișuri, tușeu aspru, decorate cu crestături oblice, cu motivul „frunză de brad“ etc.

— Epoca bronzului (Sighișoara-Wietenberg, Pl. XV, 1—5 și 9—11) 18 fragmente de ceramică de uz comun și ceramică fină. Ceramica de uz comun din pastă grosolană, vase mari de provizii, buze drepte, muchia ascuțită, decorate cu brîuri alveolate, crestături pe buză, șiruri de impresiuni alveolate, proeminente, apucători simple sau alveolate.

Ceramica fină este prezentă prin cîteva fragmente de vase-cutie, platouri, farfurioare decorate cu benzi de incizie încrucișate sau oblice, caneluri late, oblice, etc.

— Epoca fierului (Hallstatt timpuriu, Pl. XVI, 1—3) — 17 fragmente de ceramică neagră cu caneluri, pereți groși, ardere incompletă, exterior negru, lustruit, canelat. Tot aici încadrăm un fragment de cupă cu picior (Pl. XVI, 4).

— Perioada romană-tîrzie (sec. IV, Pl. XVI, 5) — 8 fragmente de ceramică cenușie fină cu decor lustruit, ceramică cenușie aspră, vase de provizii, oale diverse.

11. RORA (MUNICIPIUL SIGHIȘOARA). Așezarea veche se află în imediata apropiere a șoselei Sighișoara—Mediaș, în zona în care din șoseaua principală se ramifică spre sud un drum comunal ce străbate Valea Stejereni.

Pe o mică terasă ușor înălțată în raport cu nivelul luncii rîului Tîrnava Mare, sînt vizibile în arătura proaspătă suprafețele cărbunoase care marchează locul fostelor locuințe. Cercetarea pune în evidență în afară de ceramică fragmentară, chirpic, zgură metalică, pietre arse de vatră, mici obiecte metalice. Analiza materialului denotă existența unei așezări preistorice peste care s-a suprapus un modest nivel provincial roman. S-au recoltat în total 25 fragmente ceramice și o aplică discoidală de bronz cu spin de fier.

— Epoca bronzului (Coțofeni, Pl. XII, 9) — ceramică de uz comun, pastă cu pietricele, slip roșcat degradat, buze drepte, muchia ascuțită, decor din șiruri de crestături paralele aplicate sub buză.

— Epoca fierului (Hallstatt Pl. XII, 8—11) — ceramică de uz comun, pastă cu pietricele și cioburi pisate, pereți groși, urme de slip lustruit, buze drepte, decor cu brîuri alveolate aplicate sub buză. Aplica de bronz cu spin de fier aparține acestei perioade (Pl. XII, fig. 11).

— Perioada romană (Pl. XII, 10) fragment de bol roman din pastă cenușie semifină și cîteva fragmente cenușii atipice.

12. SOROMICLEA (MUNICIPIUL SIGHIȘOARA). Valea Soromiclea, traversată de un afluent nordic al rîului Tîrnava Mare, este situată la nord-vest de Municipiul Sighișoara. Pe micile platouri de pe ambele ma-

luri ale rîului Soromiclea a fost colecționată în trecut o cantitate redusă de ceramică romană și imediat post-romană.

Așezarea descoperită de E. Amlacher se află în zona plantațiilor de hamei din imediata apropiere a clădirilor și instalațiilor fermei Soromiclea și se extinde, foarte probabil, în curtea fermei. Din păcate arăturile speciale efectuate pînă la adîncimea de 0,80—0,90 m a distrus cea mai mare parte a complexelor arheologice. Analiza celor 108 fragmente ceramice colecționate evidențiază existența a două nivele: un nivel preistoric și un nivel provincial roman.

Ferma Soromiclea (Pl. XVII—XVIII).

— Neolitic (Petrești?) — ceramică roșie foarte fină, lucrată cu mîna, specia nepictată, apucători perforate, etc.

— Epoca bronzului (Coțofeni, Pl. XVII, 1—10) — ceramică de uz comun, pastă cu nisip și pietricele, ardere oxidantă, crestături late aplicate în șiruri paralele sub buză, crestături în motivul „Frunză de brad" etc. Forme: căni cu toartă supraînălțată, castroane, amfore, oale cu butoni tronconici.

— Perioada romană (sec. II—III, Pl. XVII, 11—12; XVIII, 1—11) ceramică roșie fină cu angobă roșie, forme: pahare, boluri, amforete, vase de provizii. Ceramică cenușie cu speciile: ceramică foarte fină cu angobă neagră sau fără, ceramică cenușie fină lustruită și ceramică cenușie aspră. Predomină vasele de provizii. O serie de fragmente din ceramică cenușie lustruită (cu decor) pot permite o datare imediat post-romană.

15. VALEA STEJĂRENI (COMUNA DANEȘ). Valea Stejăreni cu vechi toponime ca: Beșa, Beșendorf, Bendorf, Bayendorf, cunoscută în urma descoperirii unui mormînt de înhumație cu cercei de bronz cu cub poliedric masiv[9], este străbătută de un afluent sudic al rîului Tîrnava Mare.

Cercetările de pînă acum[10] menționau existența cîtorva materiale atipice din epoca bronzului. În urma reluării cercetării au fost evidențiate următoarele puncte:

1) — *„La Cabana Vînătorului"* — punct situat la confluența cu pîrîul Sasului, care vine din dreapta. Pe suprafața arabilă de pe malul văii principale, în dreptul Cabanei Vînătorului aflate în acel loc, se află o așezare cu nivel preistoric și prefeudal. Presupunem că ea se extinde și pe platoul necultivat din fața cabanei. În arătură sînt prezente ceramică, chirpic, pietre de vatră arse, mici obiecte fragmentare din metal.

— Epoca fierului (Hallstatt timpuriu) — 14 fragmente de ceramică neagră, cu caneluri, pereți groși, pastă cu cioburi pisate, ardere insuficientă, negre la exterior, roșii în interior.

— Perioada romană tîrzie (sec. IV) — 4 fragmente de ceramică cenușie zgrunțuroasă, în special de la vase de provizii.

---

[9] Cercei de bronz cu cub poliedric masiv aflați la Muzeul de istorie Sighișoara, N.I. 313. Mormîntul a fost descoperit cu ocazia amenajării drumului comunal ce parcurge Valea Stejăreni (1900). În afara cerceilor, Muzeul de Istorie Sighișoara mai păstrează o cantitate de cereale carbonizate din mormînt și două fotografii din momentul descoperirii.

[10] T. Soroceanu etc. *op. cit.*, p. 60.

2) — „*In Ment*“ (Pl. XIX) — punct situat la aprox. 1 km sud de satul Stejăreni (Beșa). Pe suprafețele arabile din dreapta drumului, pe malul apei, arăturile pun în evidență urmele unor locuințe vechi. S-au colecționat fragmente ceramice care demonstrează existența unei așezări cu nivel preistoric și prefeudal.

— Epoca fierului (Hallstatt timpuriu) (Pl. XIX, 1—2) — 10 fragmente de ceramică de uz comun, pastă grosolană, slip brun degradat sau negru lustruit la exterior.

— Perioada prefeudală (sec. IV—VIII, Pl. XIX, 3—9) — 27 fragmente de ceramică cenușie fină și zgrunțuroasă și brun-roșcată sau brun-negricioasă, pastă cu pietricele și cioburi pisate lucrate la roată, rapidă sau cu mîna, decorate cu alveole pe buza vasului, combinații de benzi în val și benzi în striuri orizontale, linii late, distanțate etc.

3) — „*Calea Strîmtă*“ (Pl. XX) — punct situat la aproximativ 4 km sud de satul Stejăreni, acolo unde drumul comunal cotește brusc spre dreapta pentru a traversa un mic pod de beton peste pîrîul ce vine din dreapta văii. Ceramica descoperită în această zonă denotă de asemenea o așezare preistorică suprapusă de o așezare prefeudală.

— Epoca bronzului (Sighișoara—Wietenberg?) — 10 fragmente de ceramică de uz comun, pastă grosolană, pereți groși, decorată cu brîuri continue, brîuri alveolate, proeminențe-apucători.

— Epoca fierului (Hallstatt timpuriu Pl. XXI, 2, 6) — 2 fragmente de ceramică neagră cu caneluri, pereți groși, ardere insuficientă, exterior negru, interior roșu.

— Perioada prefeudală (Pl. XX, 3—5) — 14 fragmente de ceramică brun-negricioasă, pastă cu pietricele și cioburi pisate, roată rapidă sau cu mîna. Se datează larg în sec. VII—IX.

4. „*În Poieni*“ — punct aflat vis-à-vis de „Calea Strîmtă“, pe versantul stîng al văii, acolo unde tradiția orală a păstrat amintirea satului medieval timpuriu „Beșa“. Pe suprafețele arabile din locul amintit supuse unui proces lent de degradare prin alunecări, se pot găsi rare fragmente ceramice atestînd un nivel de locuire preistorică suprapus de nivele prefeudale și feudal-timpurii.

— Epoca bronzului (Sighișoara—Wietenberg?) — 5 fragmente atipice din pastă grosolană, decor din brîuri alveolate, briuri continue etc.

— Perioada prefeudală și feudal timpurie — 5 fragmente atipice din pastă cenușie, fină, roată rapidă, tradiție romană și 5 fragmente de ceramică brun-negricioasă, roată lentă, pastă și profile caracteristice sec. al VII-lea și 6 fragmente de ceramică roșcată, nisipoasă, roată rapidă, databile în sec. al XII-lea.

14. SUPLAC (COM. SUPLAC). „*La Km. 15,8*“ (Pl. XXI—XXII—XXIII). Vestigiile unei așezări rurale romane au fost observate pe malul drept al rîului Tîrnava Mică în imediata apropiere a șoselei Bălăușeri—Suplac—Tîrnăveni, în dreptul bornei 15,8 km. Humusul antic și profilele cîtorva locuințe de tip bordei sînt vizibile în profilul malului erodat de apă. Nivelul antic este suprapus de mai multe straturi de depuneri aluvionare însumînd aproximativ 3 m grosime. S-au recoltat 150 fragmente ceramice provincial romane.

Ceramica cenușie aspră — din pastă cenușie sau brun-negricioasă, neagră, forme: boluri, farfurii, căni, amfore și amforate, oale cu torți canelate, vase de provizii. Este decorată cu angobă, linii în val incizate și caneluri. Ceramica cenușie fină este rară.

Ceramica cenușie aspră — din pastă cenușie sau brun-negricioasă, tușeu aspru, ardere uneori incompletă. Repertoriul formelor este mult mai redus în comparație cu ceramica fină: vase de provizii și oale fără toartă. Decorurile constau din bandă de striuri incizate pe umărul vasului, caneluri-coaste, impresiuni cu rotița.

Ceramica lucrată cu mîna — dintr-o pastă nisipoasă, friabilă, ardere insuficientă, nuanțe de brun, brun-roșcat, buze simple, ușor răsfrînte. Apar și forme de tradiție dacică, decorate cu butoni tronconici sau cu valuri incizate. Unele forme, decoruri și compoziții ale pastei se regăsesc ușor în epoca imediat post-romană și prefeudală.

15. ȚIGMANDRU (COMUNA DANEȘ) *„În Hoghia"*, Pl. XXIV, XXV.

Toponimul Hoghia denumește o vale de 5—6 km străbătută de la sud spre nord de un afluent sudic al rîului Tîrnava Mică. Valea se află la sud de satul Dumitreni, iar tradiția orală locală susține existența unui sat medieval timpuriu dispărut în zona fîntînilor C.A.P.-ului pe un platou aflat în partea mediană a văii. Astăzi din această zonă puternic afectată de alunecări de teren, pot fi recoltate fragmente ceramice preistorice și prefeudale. În profilele formate în urma degradării solului pot fi observate pietre de vatră arse, fragmente de chirpic etc. S-au recoltat în total 45 fragmente ceramice.

— Epoca bronzului (Bronz final, Pl. XXIV, 1, 4).

Ceramică de uz comun, negricioasă sau brun-negricioasă, pastă cu cioburi pisate, ardere insuficientă, buze drepte, muchia rotunjită sau aplatizată. Decorată cu brîu alveolat, Besenstrich, etc.

— Perioada romană și romană tîrzie (Pl. XXIV, 5—8).

Ceramică cenușie fină și zgrunțuroasă, buze cu inel profilat, farfurii, oale fără torți, vase de provizii. Decor lustruit, valuri incizate, caneluri.

— Perioada prefeudală (sec. VII—IX, Pl. XXV, 1—8).

Ceramică brun-negricioasă din pastă cu pietricele și cioburi pisate, lucrată cu mîna sau la roată. O specie nisipoasă, brun-roșcată, pastă omogenă, bogat decorată cu benzi în val, valuri simple, striuri dese, linii late distanțate, incizate pe treimea superioară a vasului.

16. VENCHI (MUNICIPIUL SIGHIȘOARA) *„La Fermă"*, Pl. XXVI.

Vestigiile unor așezări preistorice se află pe terenurile arabile din jurul clădirilor și instalațiilor fermei zootehnice din cătunul Venchi. Este vorba de o terasă joasă pe malul drept al rîului Tîrnava Mare de pe care s-au recoltat 23 fragmente ceramice atestînd o dublă locuire preistorică:

— Epoca bronzului (Bronz final. Noua) — ceramică de uz comun, pastă dură, cenușiu gălbuie, tușeu aspru, vase borcan cu buze drepte, brîuri continui, butoni, proeminențe, crestături, etc.

— Epoca fierului (Hallstatt timpuriu) — ceramică neagră cu caneluri, ceramică gălbui roșcată cu slip lustruit, vase mari cu brîuri alveolate, căni canelate, oale bitronconice.

17. VETCA (COMUNA VETCA) „*Cîmpul Rotund*" *(Kerekmező)* (Pl. XXVII, XXVIII). Punctul se află în perimetrul comunei Vetca, în extremitatea nord-vestică, pe malul drept al pîrîului ce străbate comuna. De pe o terasă plană arabilă, s-au cules cele 75 fragmente ceramice care atestă un nivel preistoric suprapus de un nivel provincial roman.

— Epoca fierului (Hallstatt timpuriu, Pl. XXVII, 1—4).

Ceramică neagră cu caneluri, pereți groși, vase mari cu proeminențe apucători, castroane, ceșcuță fragmentară.

— Perioada romană (sec. II—III, Pl. XXVII, XXVIII).

Ceramică fină cu subspeciile roșie fină, gălbuie fină și cenușie fină, decorate cu angobă roșie sau neagră. Forme variate: boluri, farfurii, castroane, amfore de masă, amforete, căni, strecurători, vase de provizii, oale diverse. Se remarcă un fragment de farfurie decorat cu șiruri de crestături după ardere.

Ceramica cenușie aspră în cantitate redusă, pastă nisipoasă, ardere reductivă bună, vase de provizii, oale diverse.

Ceramica lucrată cu mîna, pastă brun-negricioasă, friabilă, profile simple, dintre care unele se pot regăsi în perioada romană tîrzie sau imediat post-romană (sec. IV.).

Cercetarea de teren intensivă asupra unei zone bine delimitate reprezintă o importantă fază preliminară a cercetării arheologice, întrucît poate oferi o imagine de ansamblu a zonei și poate preciza cele mai importante obiective.

O primă concluzie care se desprinde din analiza Colecției Amlacher se referă la relativa abundență a materialului arheologic din zona bazinelor mijlocii ale rîurilor Tîrnava Mare și Tîrnava Mică, atestînd o permanentă locuire a teritoriului începînd din preistorie. Lucrul este explicabil dacă avem în vedere bogăția resurselor și poziția strategică de care se bucură mai ales văile laterale ale celor două mari rîuri.

În cele 22 de puncte arheologice cercetate au fost descoperite 50 de nivele de locuire (așezări) eșalonate în timp pe o durată de aproximativ 3500 de ani, începînd cu neoliticul tîrziu (Petrești I) și sfîrșind cu feudalismul timpuriu (sec. XII—XIII).

Pentru perioada preistorică există 29 de locuiri, frecvența cea mai mare și nivelul cel mai bogat aparținînd Hallstattului timpuriu cu 9 locuiri.

Urmează bronzul timpuriu (Coțofeni) cu 6 locuiri, bronzul mijlociu (Sighișoara—Wietenberg) cu 4 locuiri, Latène-ul geto-dacic cu 4 locuiri și neoliticul și bronzul final cu 3 locuiri fiecare.

Perioadele romană, prefeudală și feudal-timpurie însumează un total de 21 locuiri pentru un interval de timp ce nu depășește 1000 de ani.

Perioadele romană și romană tîrzie cuprind 11 locuiri iar perioadele prefeudală și feudal-timpurie, 10 locuiri.

Considerînd lucrurile strict statistic rezultă o densitate a locuirilor aproape dublă în comparație cu perioada preistorică (care însumează un interval de timp de aproximativ 2500 de ani). Întrucît nu avem de-a face cu o cercetare exhaustivă (lucru de altfel imposibil), nu știm dacă această concluzie poate avea o valabilitate mai largă, însă pentru cazul în speță ar putea fi o dovadă în direcția procesului intens de romanizare la care

a fost supusă zona cercetată de noi în perioada secolelor II—III e.n. (11 locuiri pentru o perioadă de aproximativ 200 ani) și a unei permanențe și destul de substanțiale prezențe umane pe tot parcursul „mileniului" migrațiilor (sec. IV—XII).

GHEORGHE BALTAG, EBERHARD AMLACHER

BEITRÄGE ZUM PROBLEM DER KONTINUITÄT IN GEBIET DER TÎRNAVE

(Zusammenfassung)

Die Siedlung aus dem Mühlenhamm bei Schässburg (Dealul Viilor — Sighișoara) beginnt Ende des 3. Jh. und dauert, mit kleinen Unterbrechungen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts.

Im vorliegenden Artikel beschreibt der Verfasser eine, im Bereich dieser Siedlung entdeckte Spange, aus einer Wohnung welche auf Grund der dort entdeckten Keramik ins IV.—V. Jh. zu datieren ist. Wegen ihrer aussergewöhnlichen Form konnte sie nicht von Anfang an als solche angesprochen werden. Eine aufmerksamere Untersuchung welche der Verfasser 1984 vorgenommen hatte führte zur Schlussfolgerung dass dieser Gegenstand, der ursprünglich als „Objekt mit unbekannter Verwendung" katalogiert worden war, die Merkmale und Verwendbarkeit einer einfachen Fibel oder Spange besitzt. Aus einem gestählten Eisenband geschmiedet, wurde sie U-förmig zusammengebogen. Der eine Arm, nadelförmig verjüngt ist elastisch-biegsam, während der andere, breitere langdreieckig ist (Spangen — körper) und am breieren Ende, unten, einen vertikal herausgearbeiteten Nadelhalter besitzt.

Vom mechanischen Standpunkt aus haben wir es hier mit einem Hebel zu tun, der von einer einfachen Feder, mit einem einzigen Bogen bewegt wird. Dasselbe Prinzip findet sich bei den eisenzeitlichen Scheren (La Tènezeit). Allem Anschein nach handelt es sich um eine Erfindung eines örtlichen Schmiedes der das Prinzip der herkömmlichen, bäuerlichen Scheren abgewandelt und in eine Spange umgestaltet hat. Mit einer solchen Spange konnte ein Mantel aus grobem Gewebe oder Pelz an der Schulter befestigt werden.

Es ist uns unbekannt ob solche Gegenstände, ganze oder Bruchstücke in der Vergangenheit in Siebenbürgen entdeckt worden sind? Im Falle Ja, könnte es sich um den Typus einer bäuerlichen Spange handeln, den die örtliche Bevölkerung in Zeiten des Stillstandes wirtschaftlicher Wechselbeziehungen benützte und welcher bisher als solcher nicht erkannt worden ist, der Schwierigkeiten wegen die seine Identifizierung aufwirft.

Im Falle Nein, haben wir es mit einem Unikat zu tun, welches ausschliesslich in der Siedlung von Schässburg—Sighișoara im IV.—V. Jahrhundert ausgebildet und erprobt worden war.

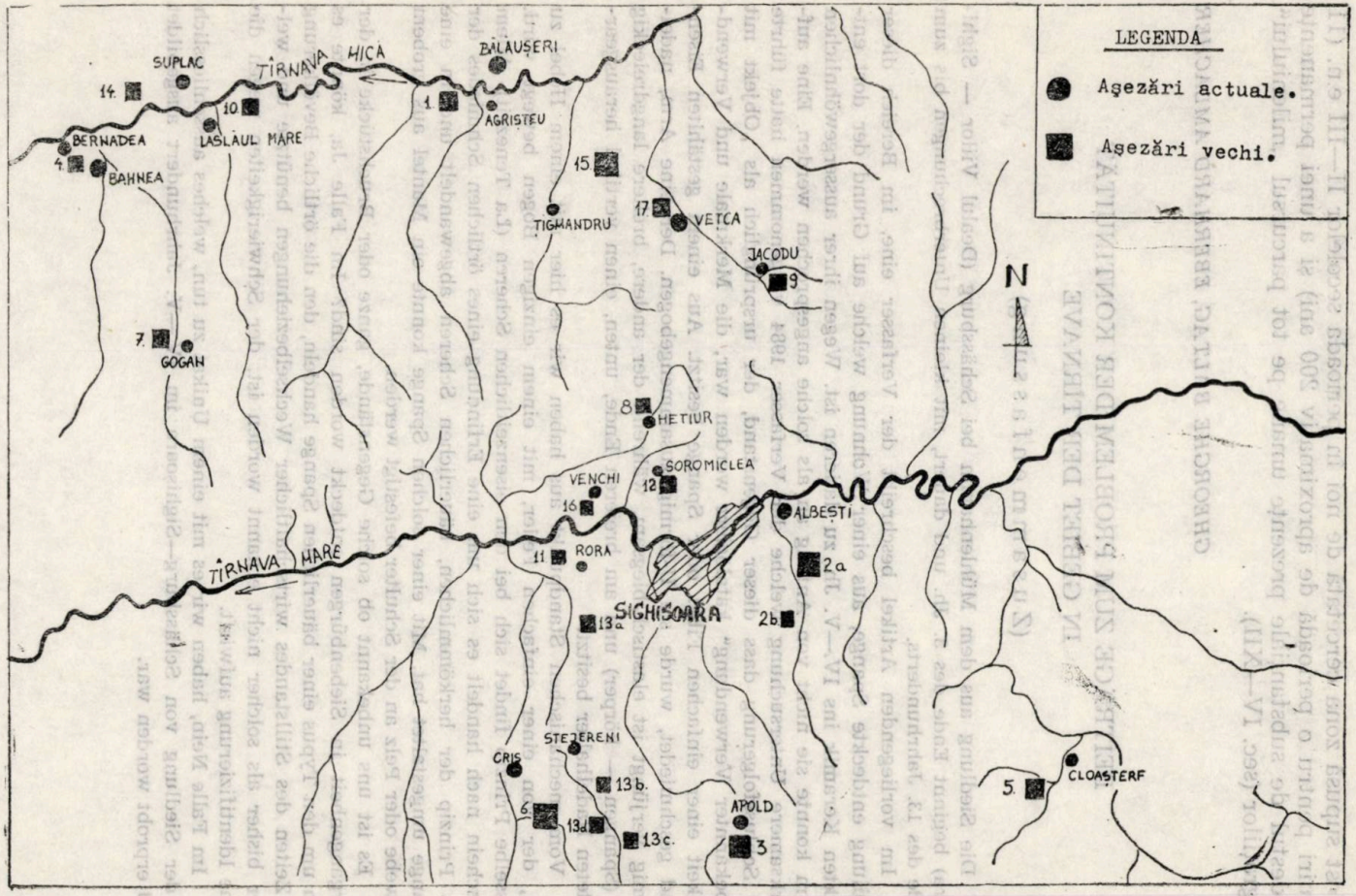

Harta punctelor arheologice cuprinse în colecţia Amlacher.

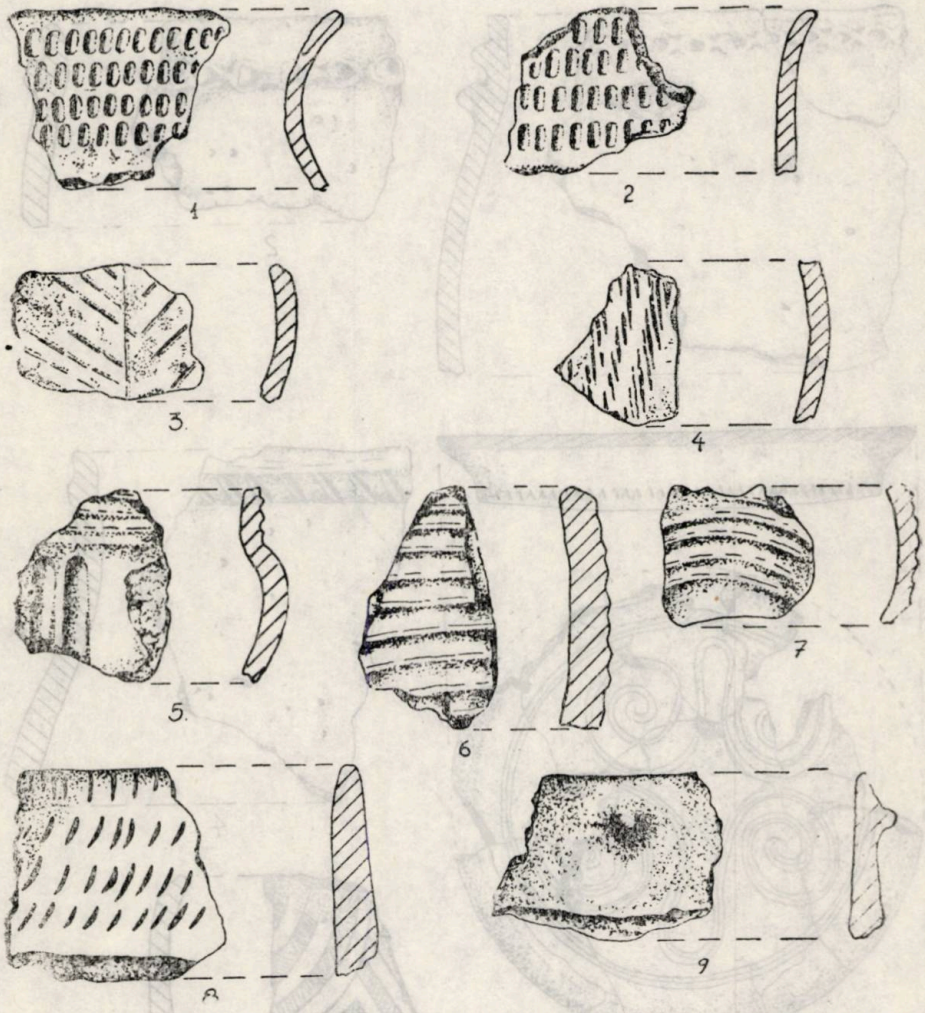

Planșa I. Agrișteu. („Dealul Cetății" și „Sub Dealul Cetății").

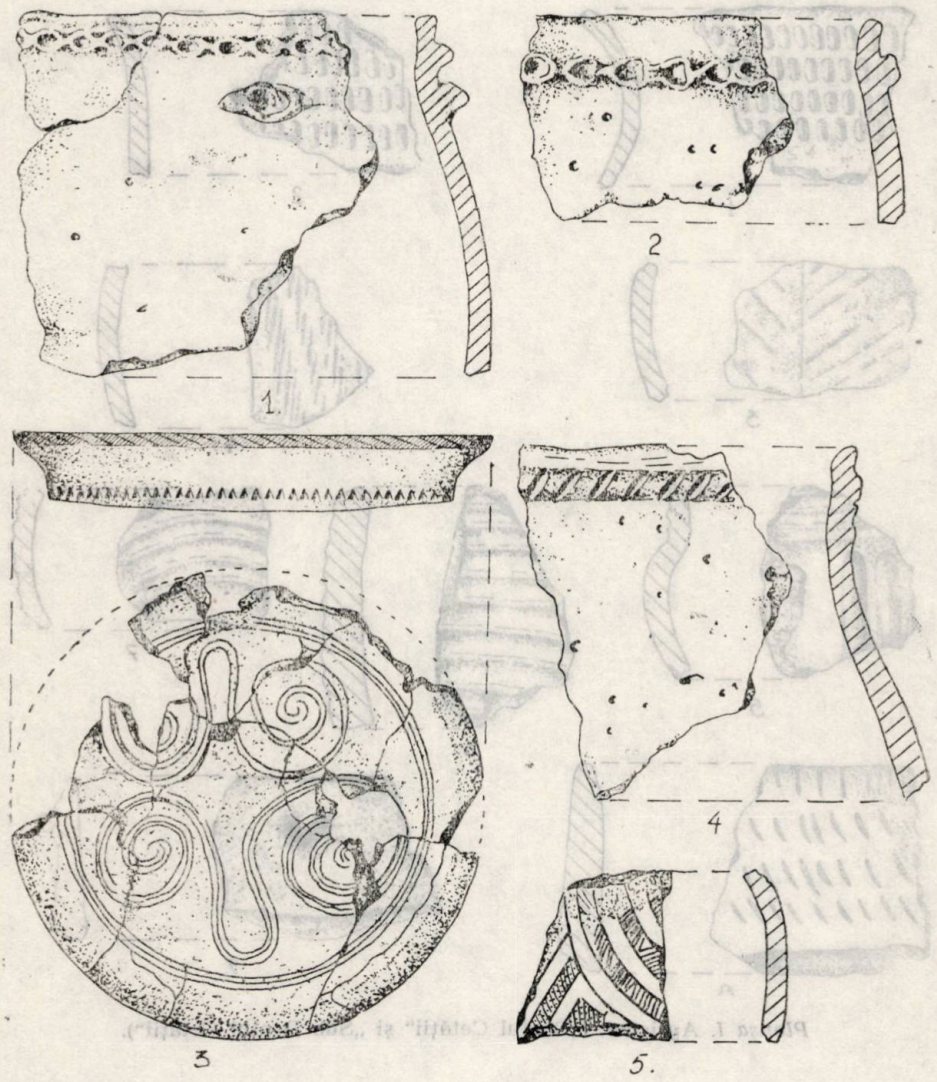

Planșa II. Albești—Valea Șapartocului. („Sub Cetățea").

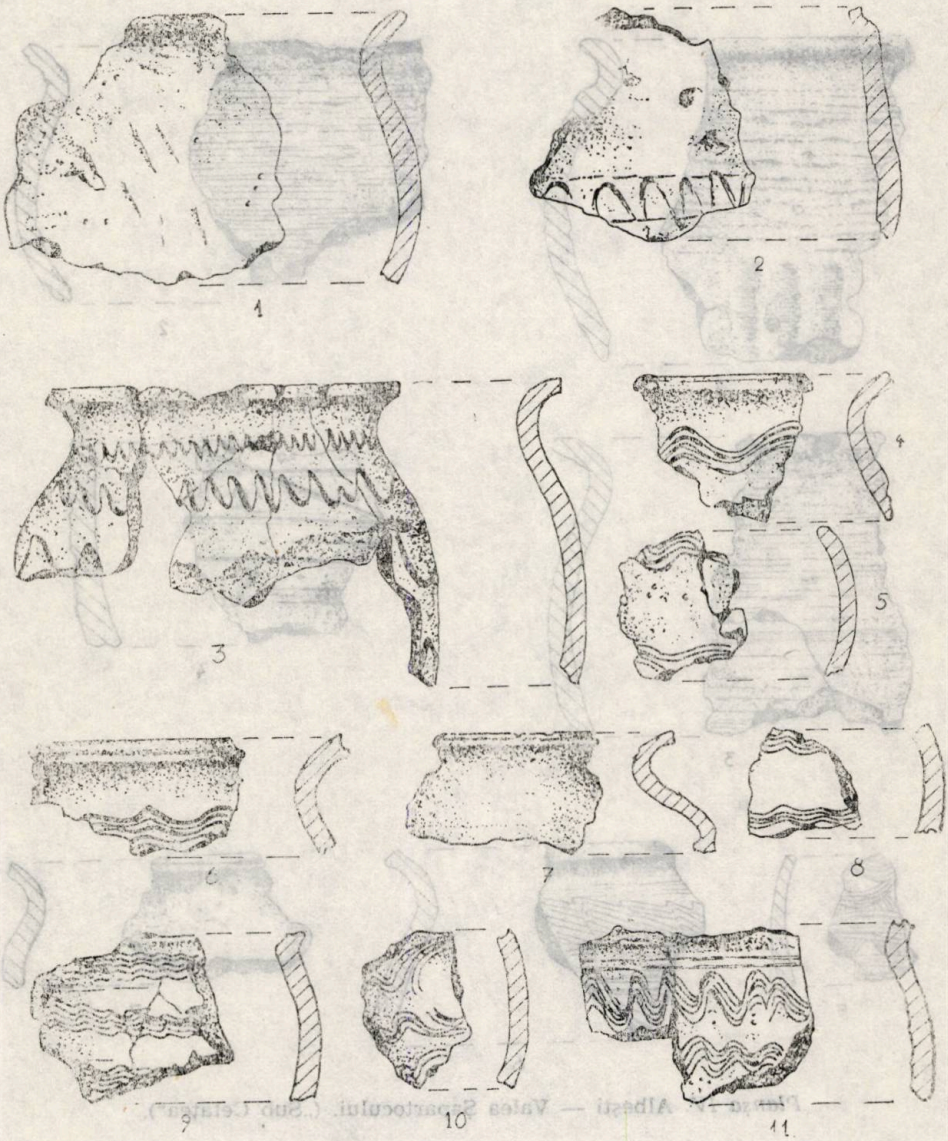

Planșa III. Albești—Valea Șapartocului. („Sub Cetățea").

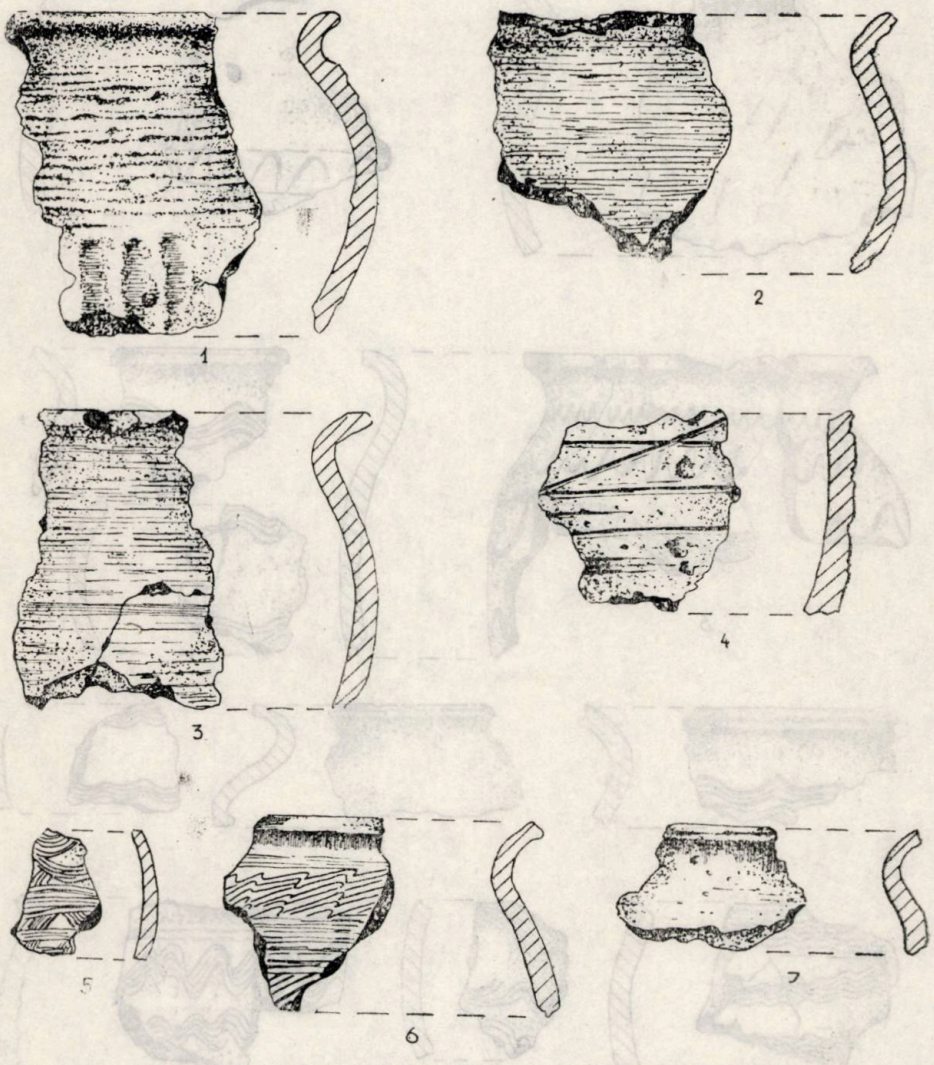

Planşa IV. Albeşti — Valea Şapartocului. („Sub Cetăţea").

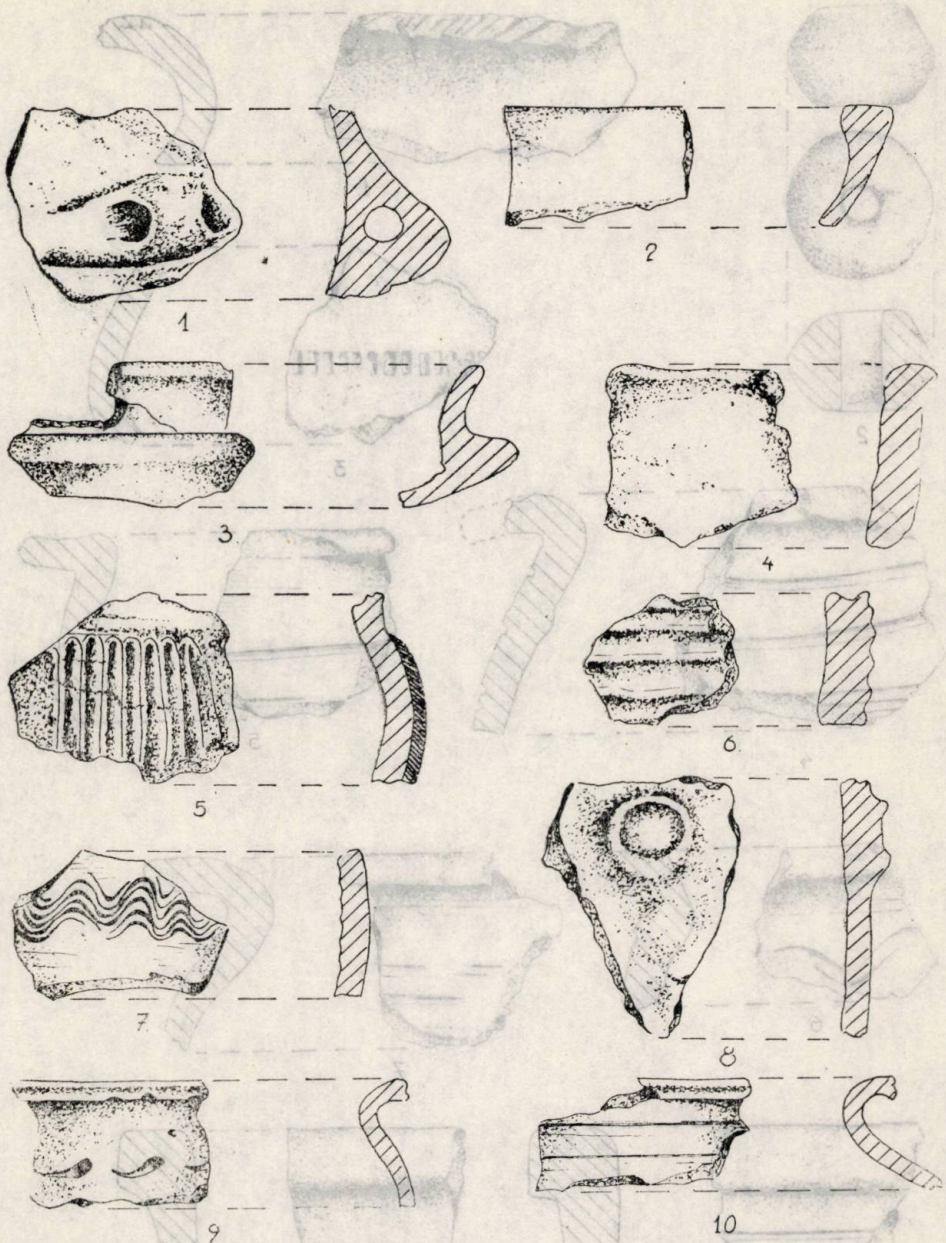

Planșa V. Apold. („După Grădini").

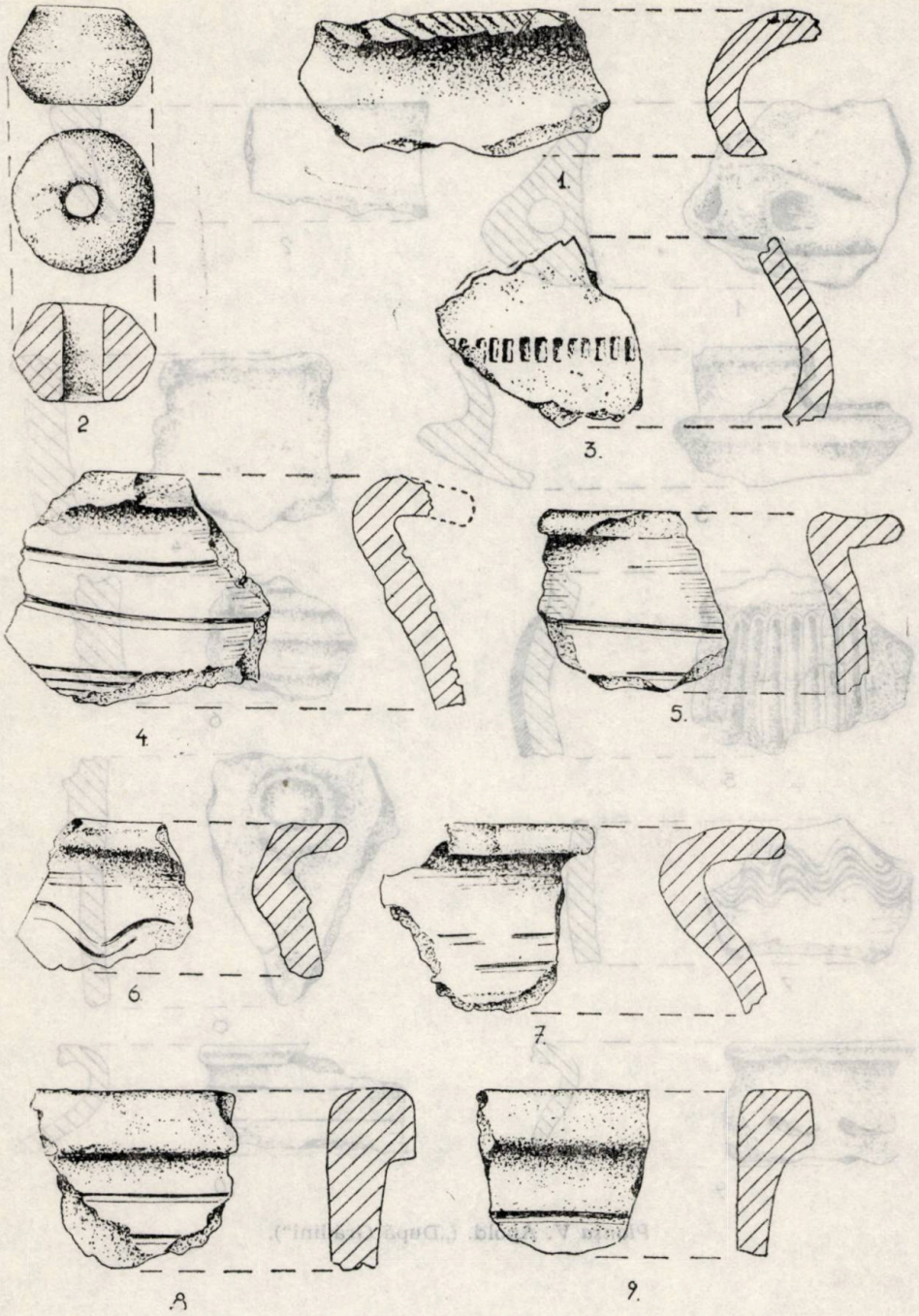

Planșa VI. Bernadea. („Podei").

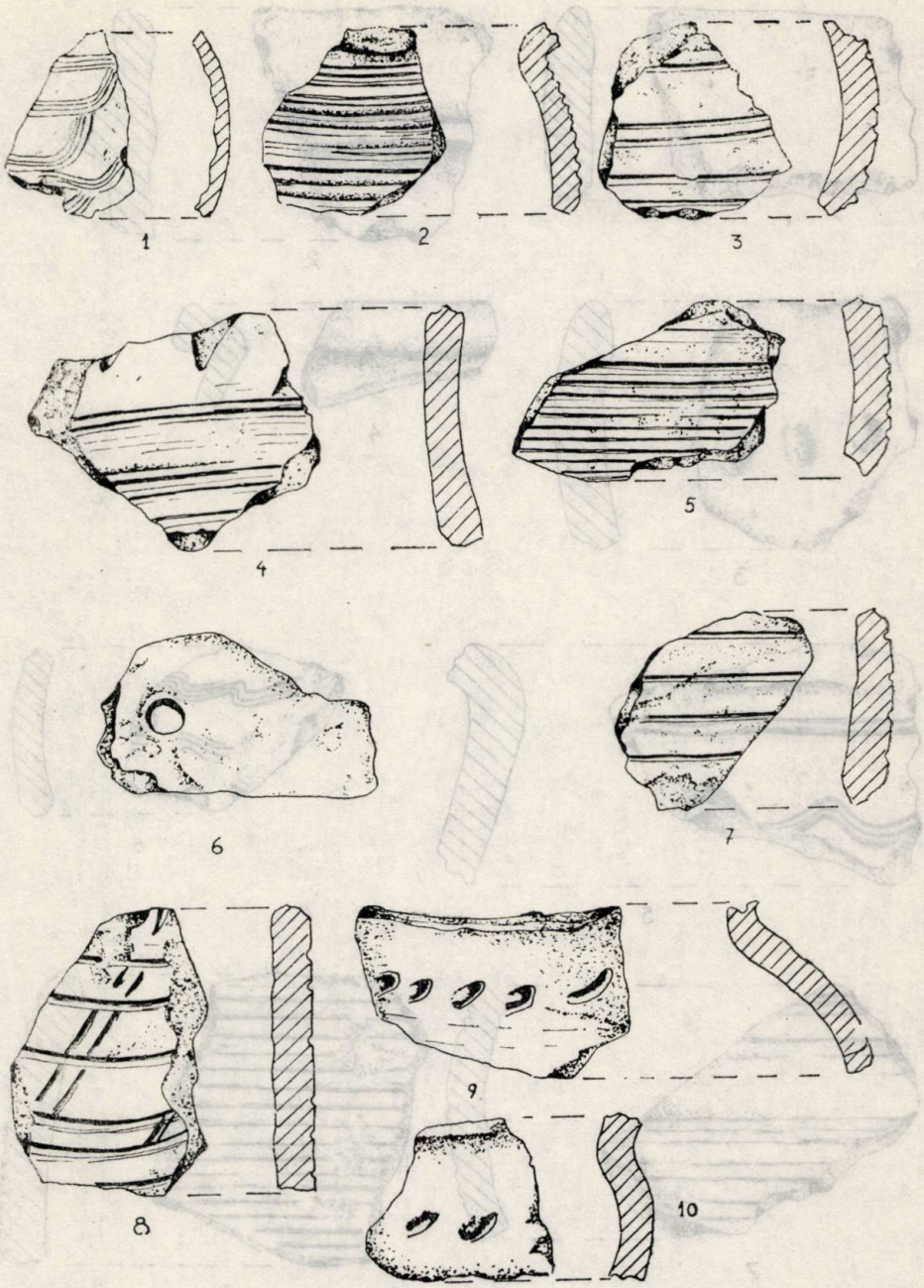

Planșa VII. Bernadea. („Podei").

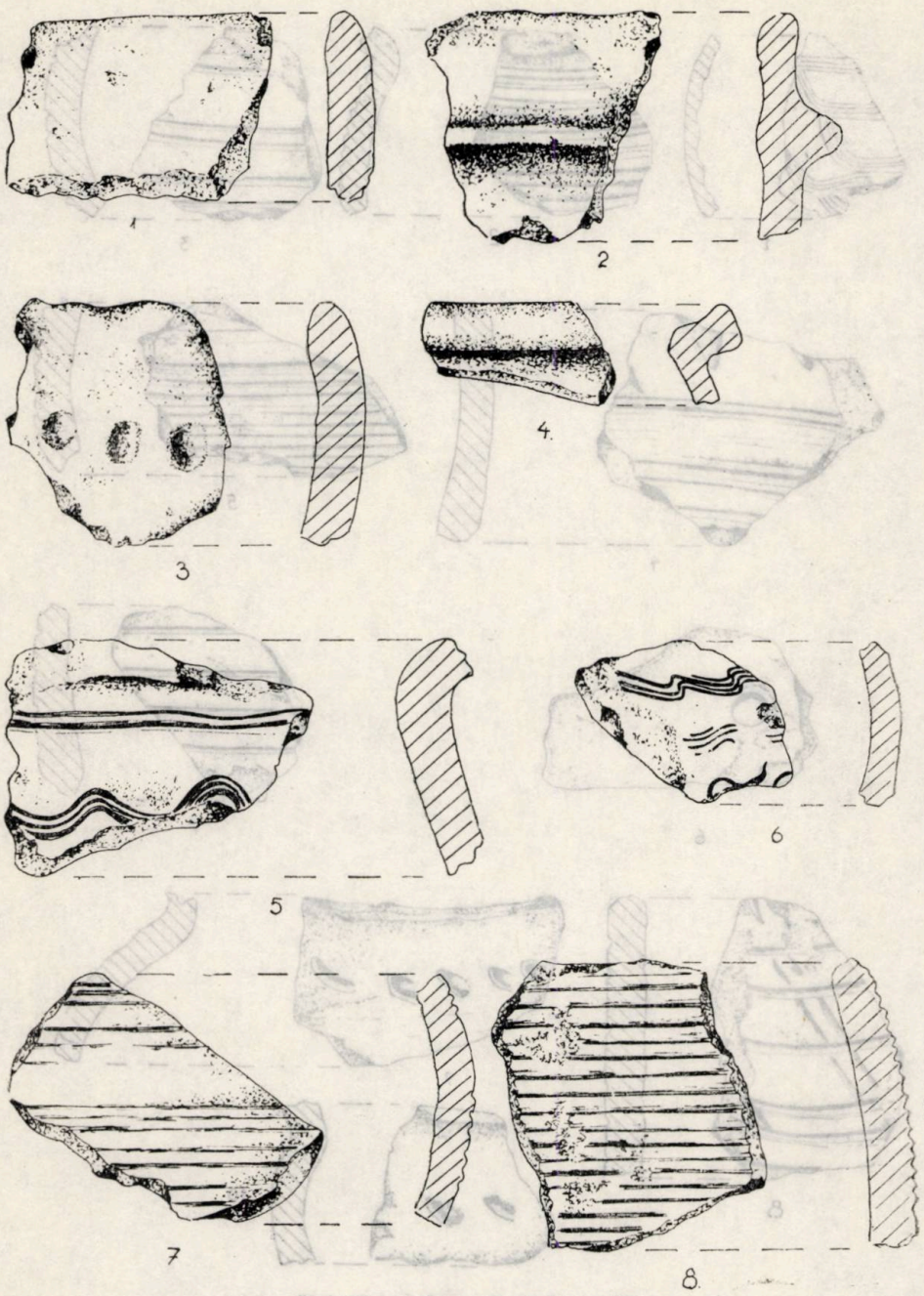

Planșa VIII. Cloașterf. („La Glimee").

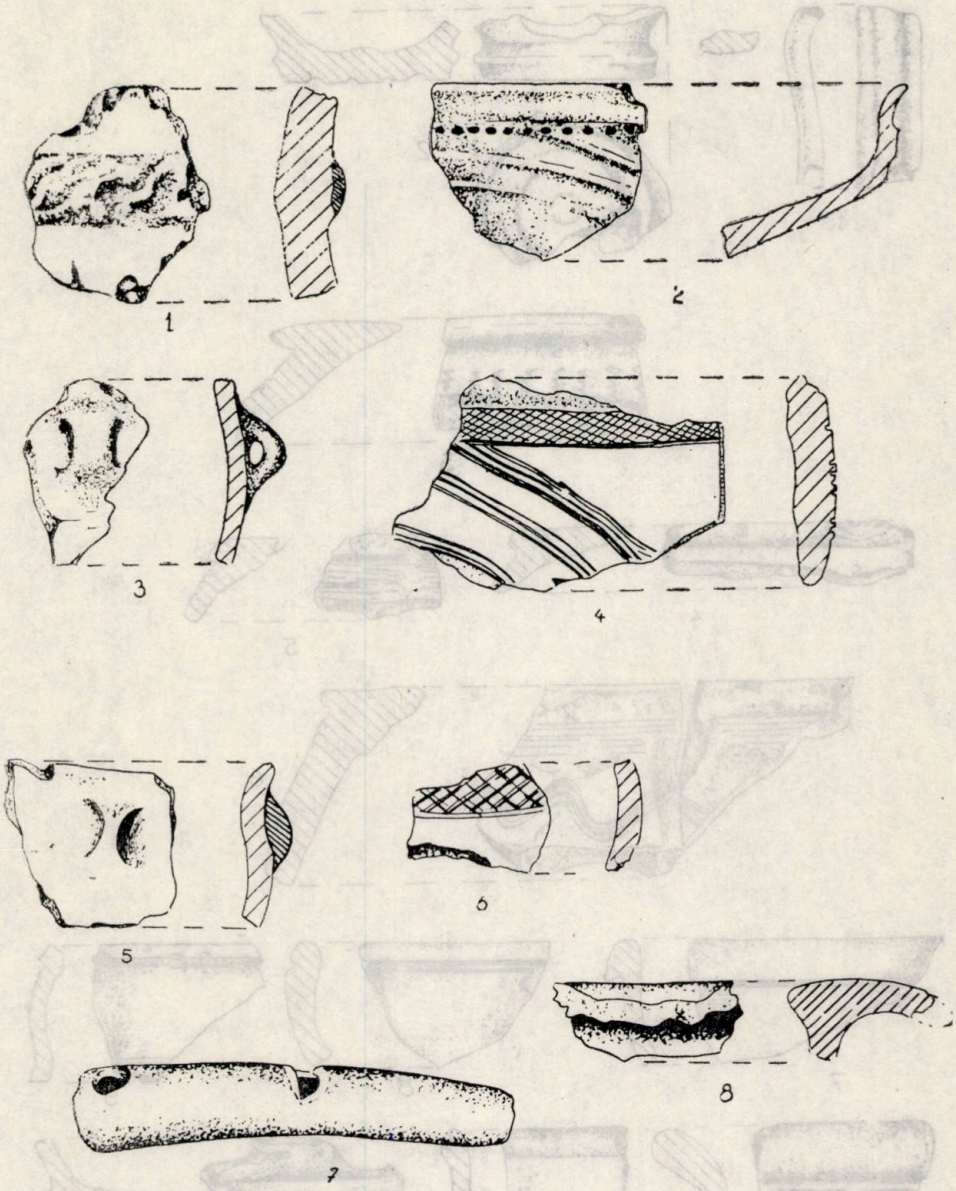

Planșa IX. Criș. („Valea Ciorănelului").

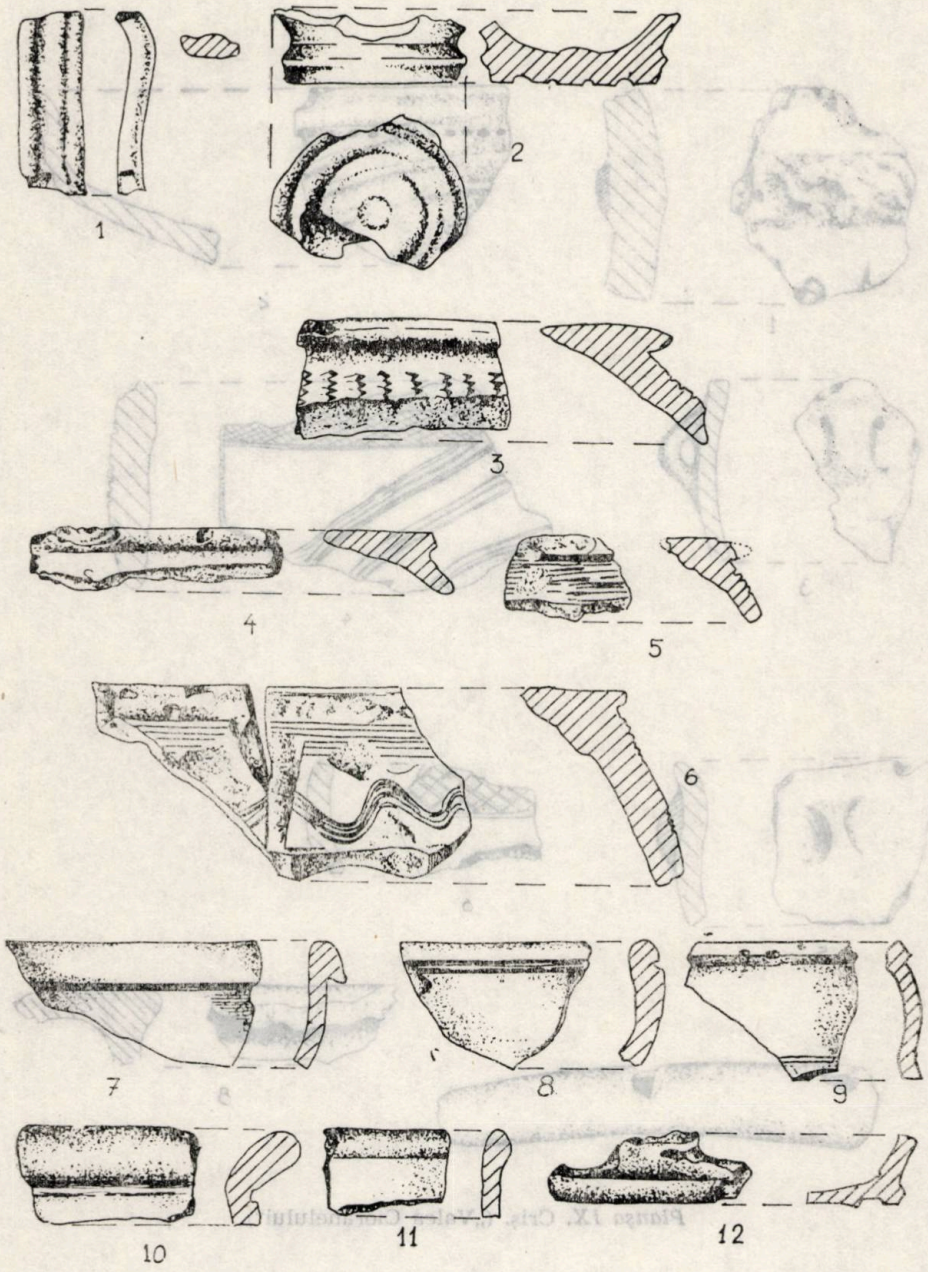

Planșa X. Criș. („Valea Ciorănelului").

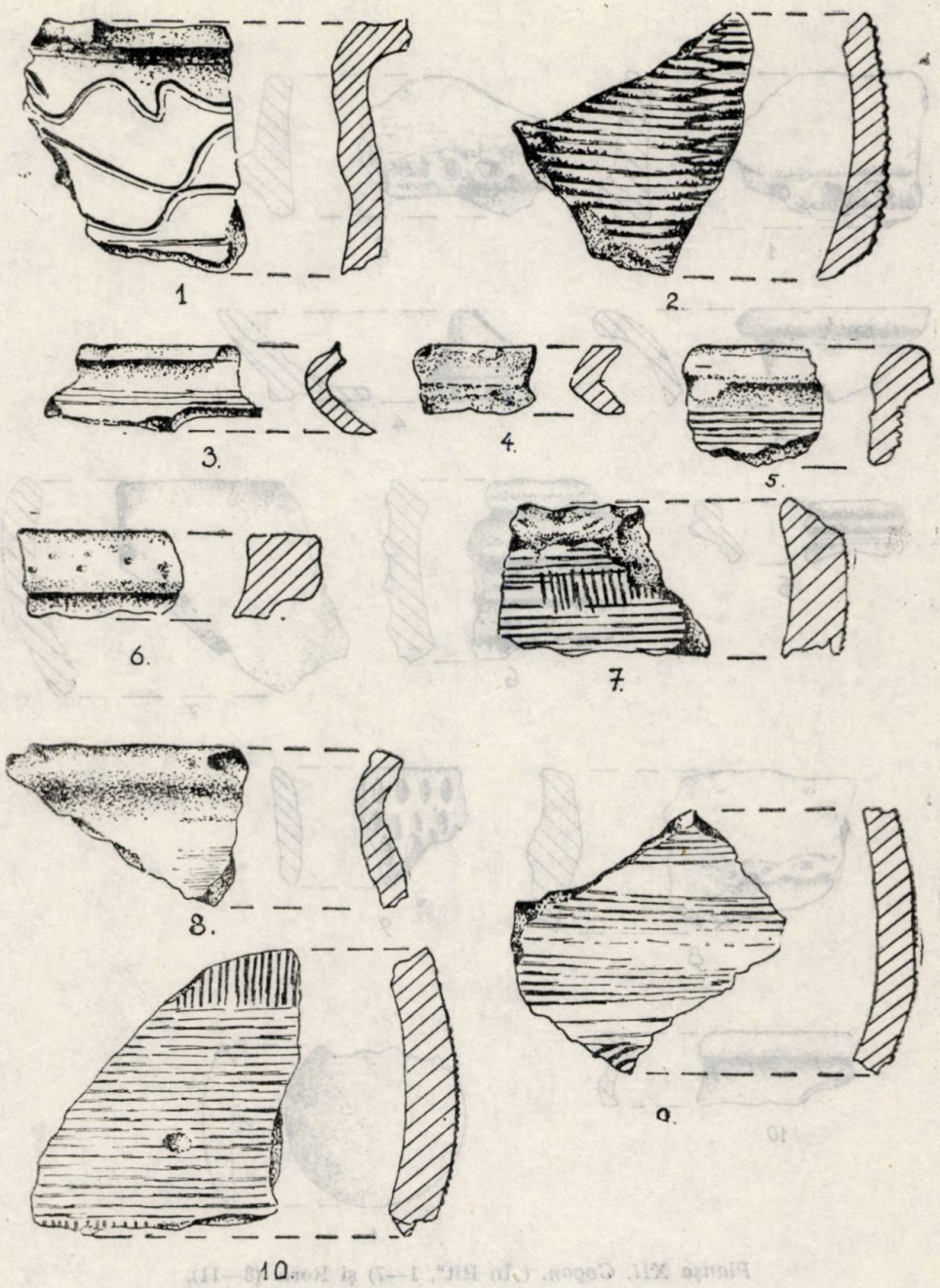

Planşa XI. Criş. („Valea Ciorănelului").

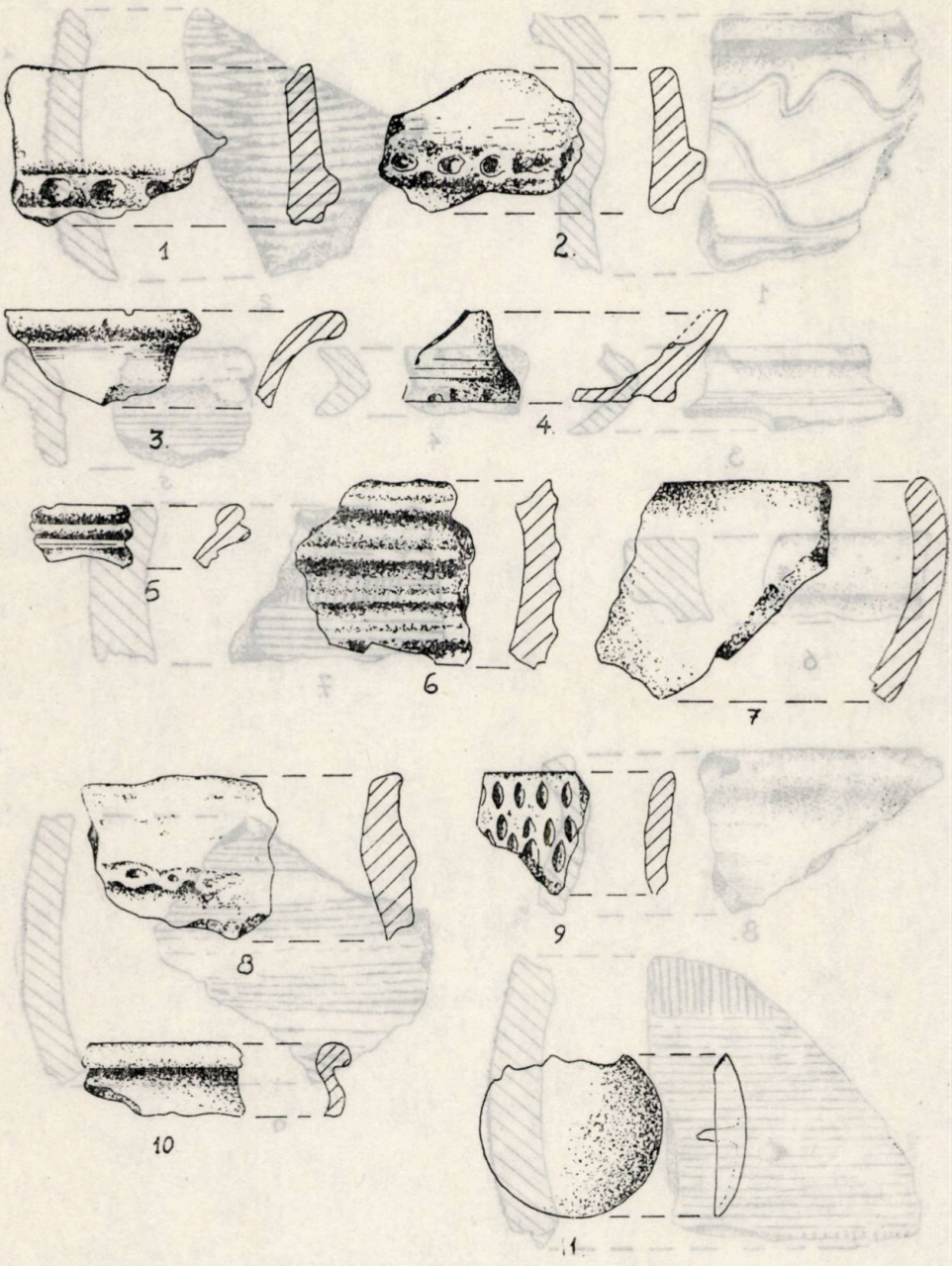

Planșa XII. Gogan. („În Rît", 1—7) și Rora. (8—11).

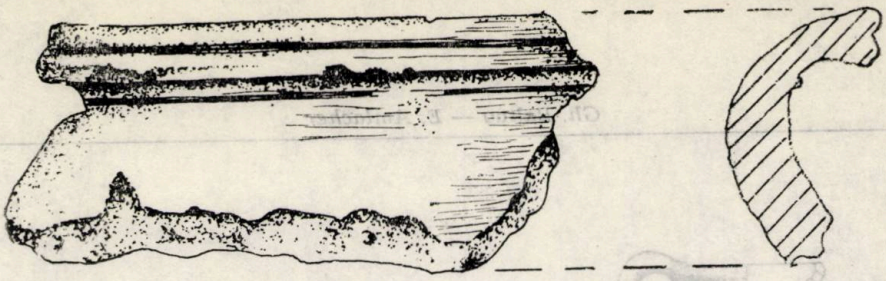

1

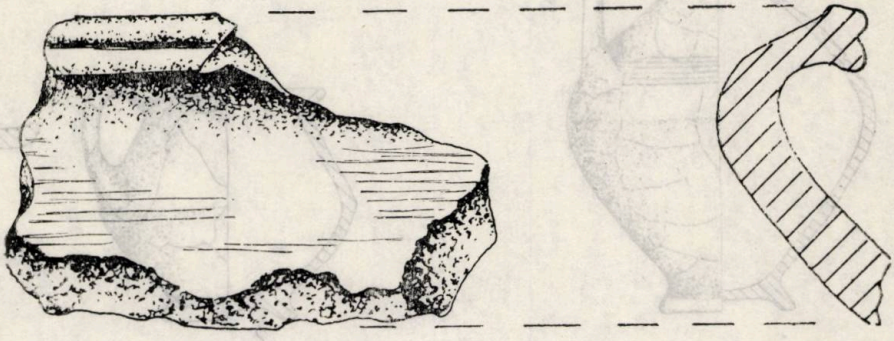

2

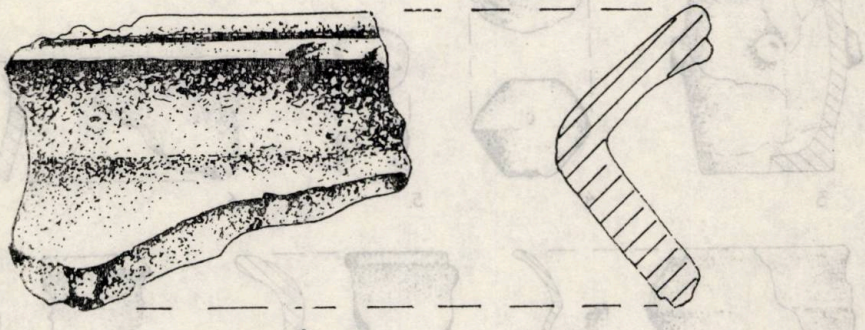

3

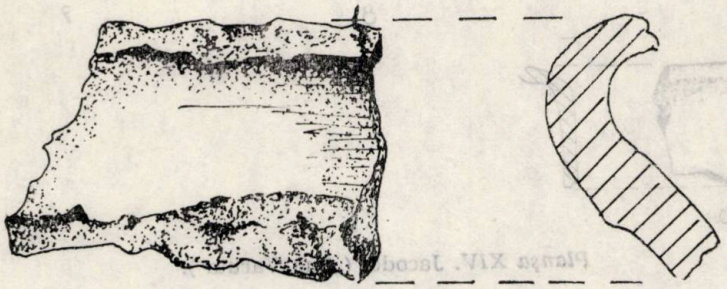

4

Planşa XIII. Hetur. („La Şipote").

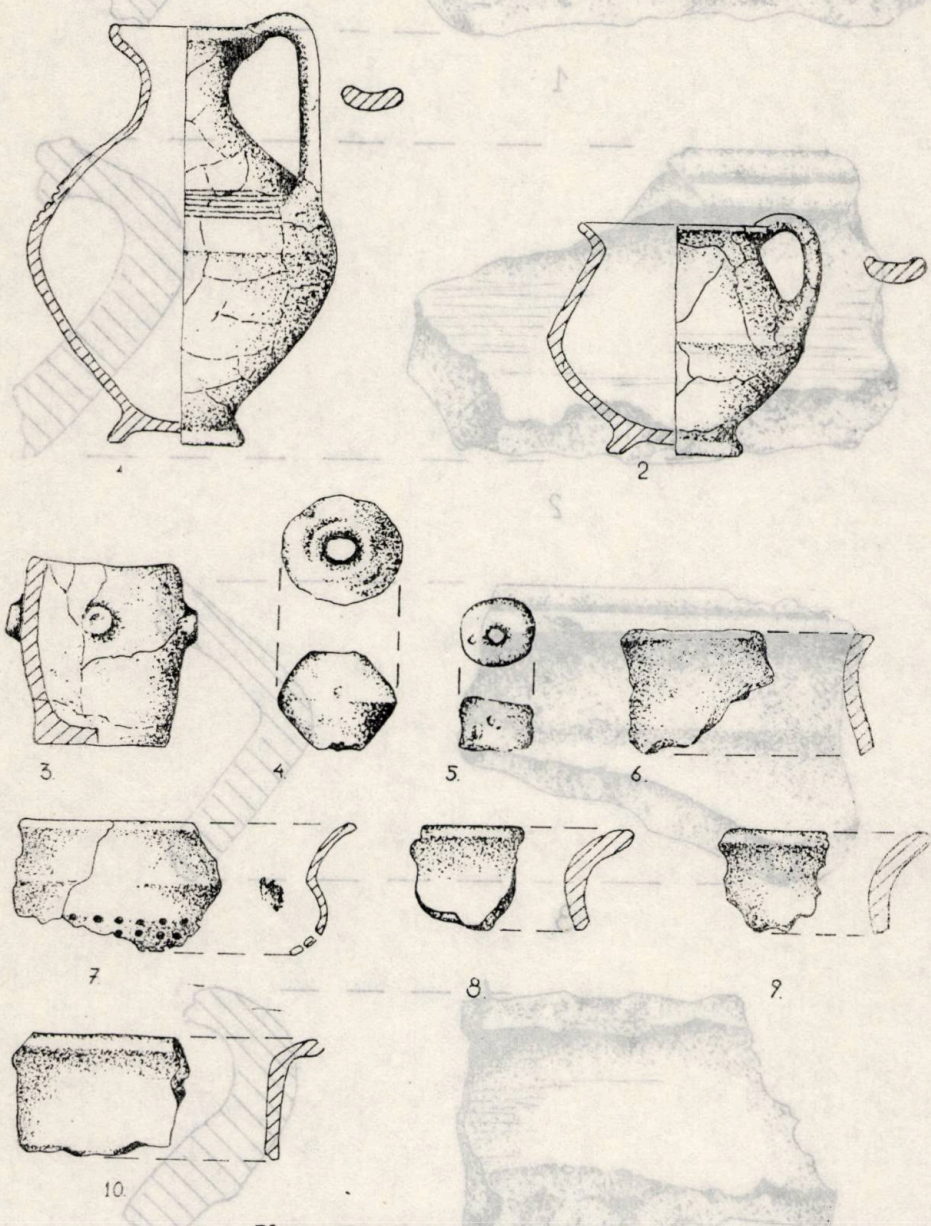

Planşa XIV. Jacodu. („Sub Varuta").

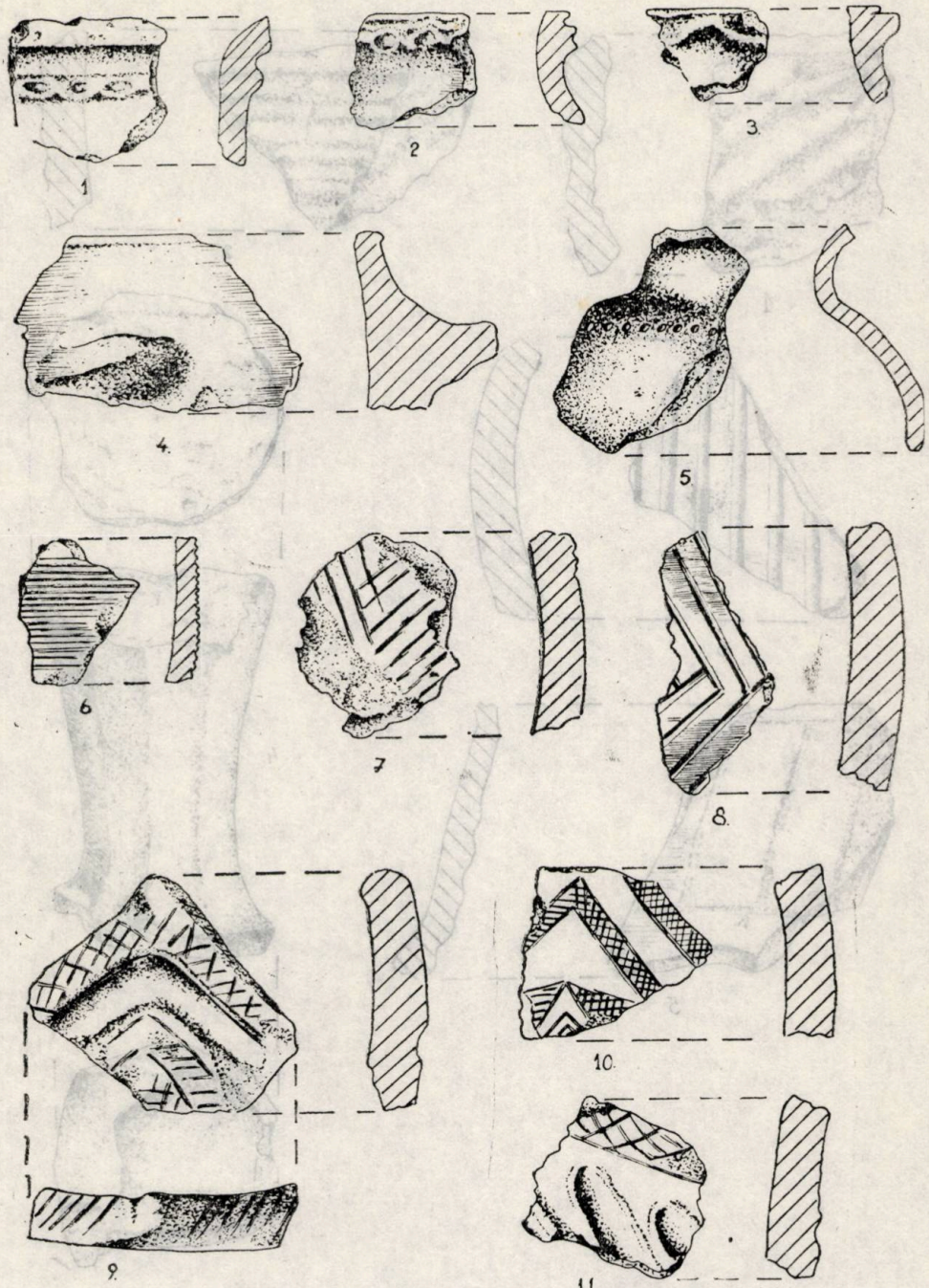

Planșa XV. Laslăul Mare. („Halta C.F.R.").

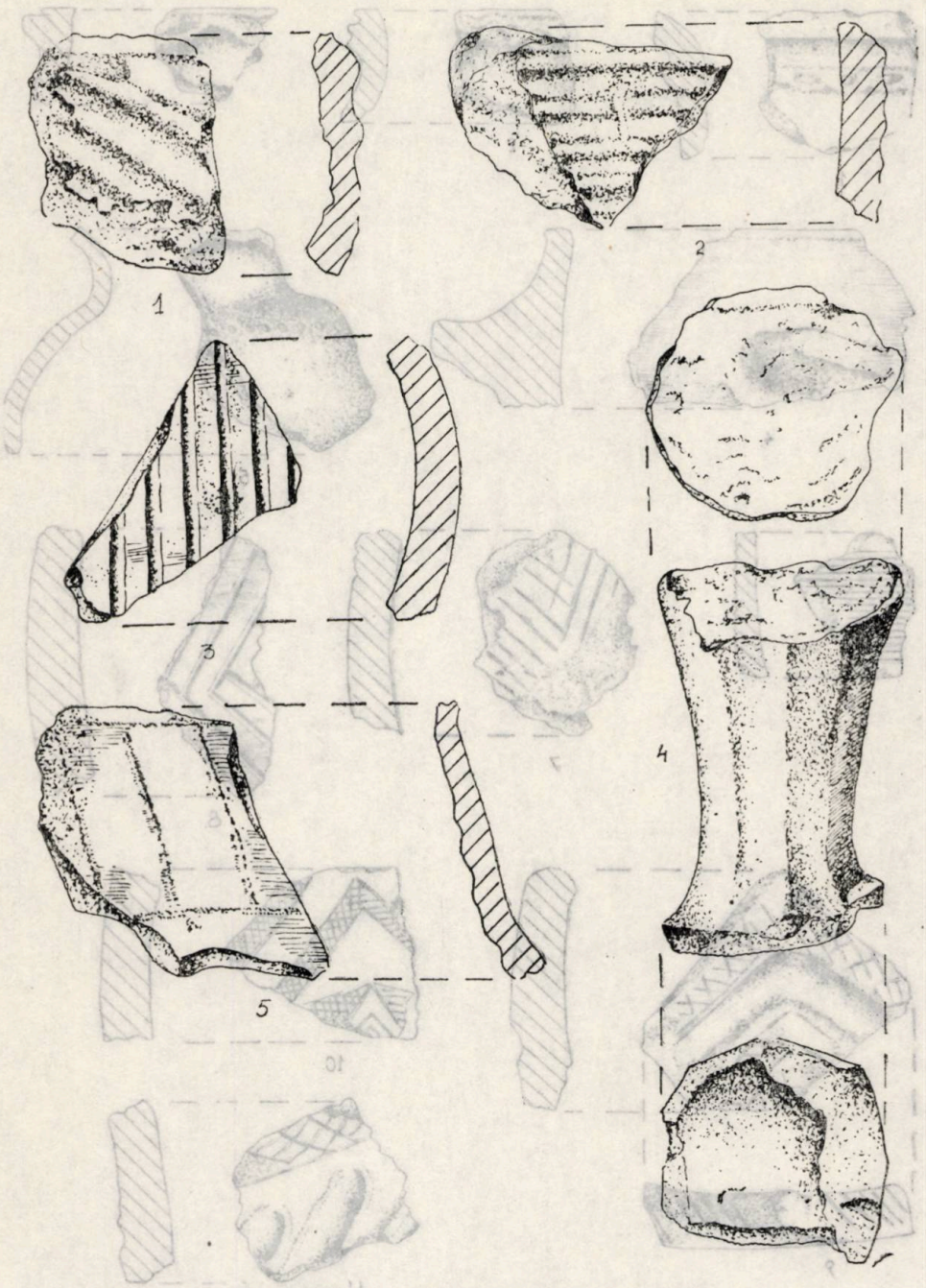

Planșa XVI. Laslăul Mare. („Halta C.F.R.").

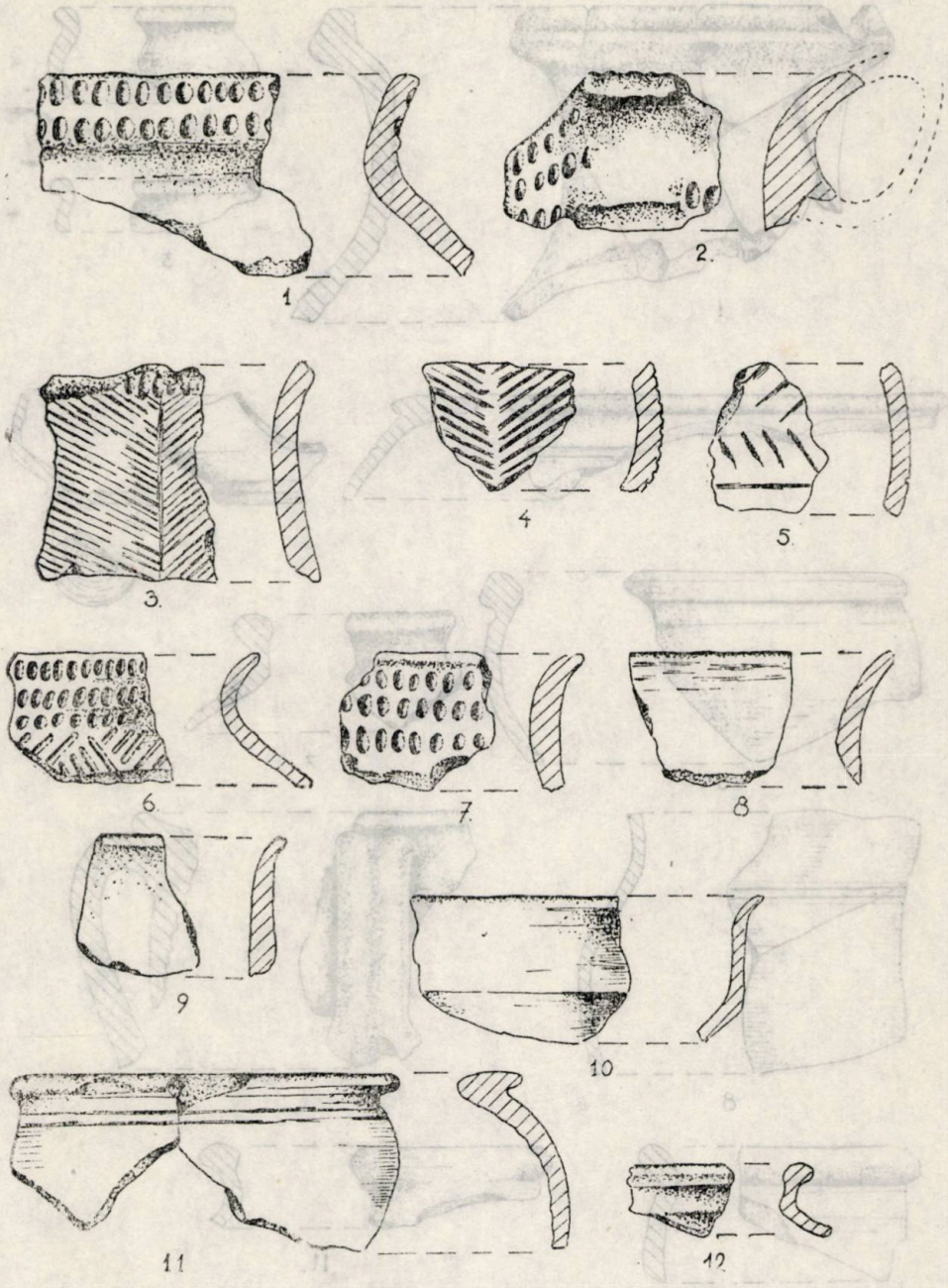

Planșa XVII. Soromiclea. („Ferma Soromiclea").

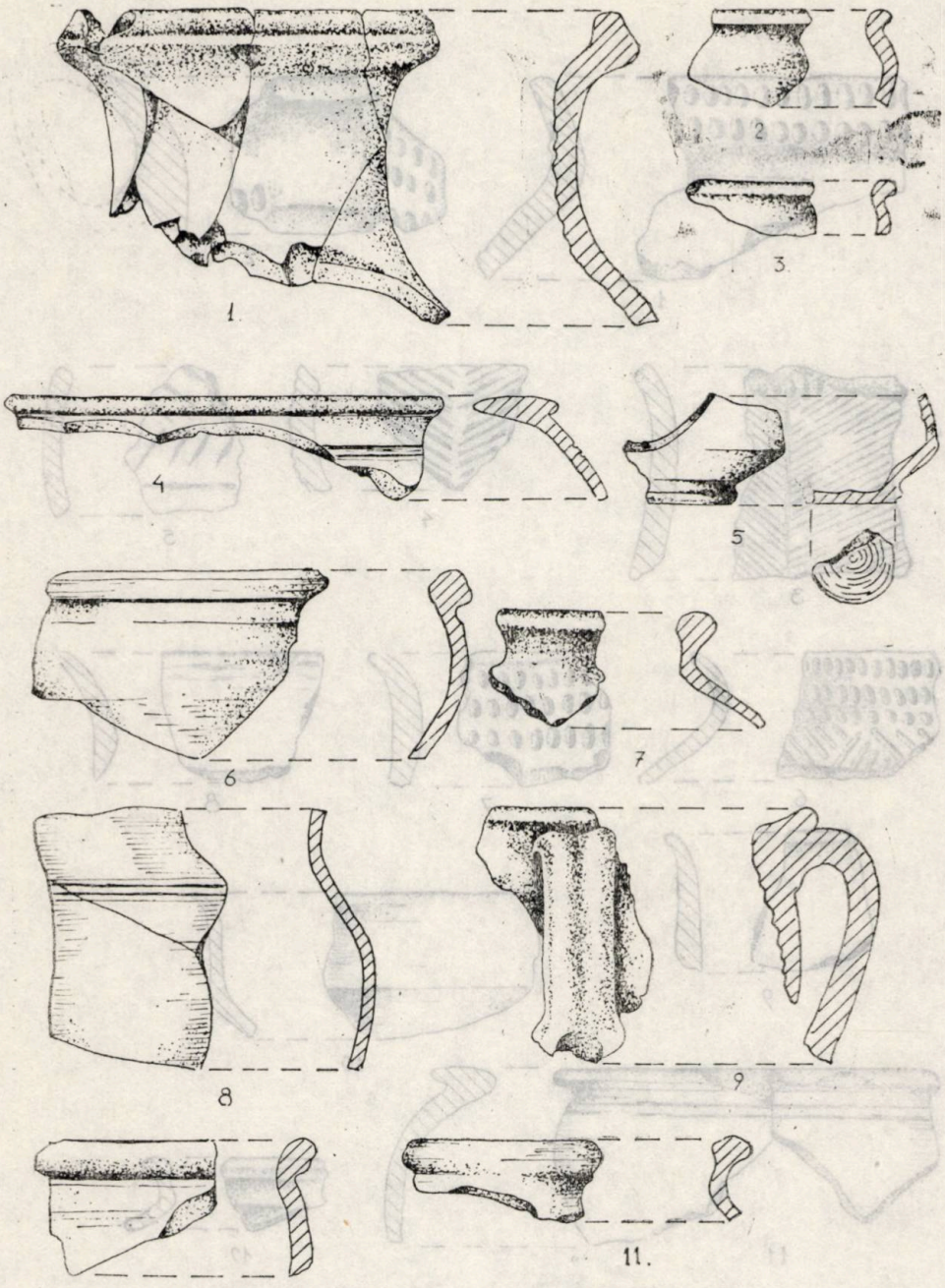

Planșa XVIII. Soromiclea. („Ferma Soromiclea").

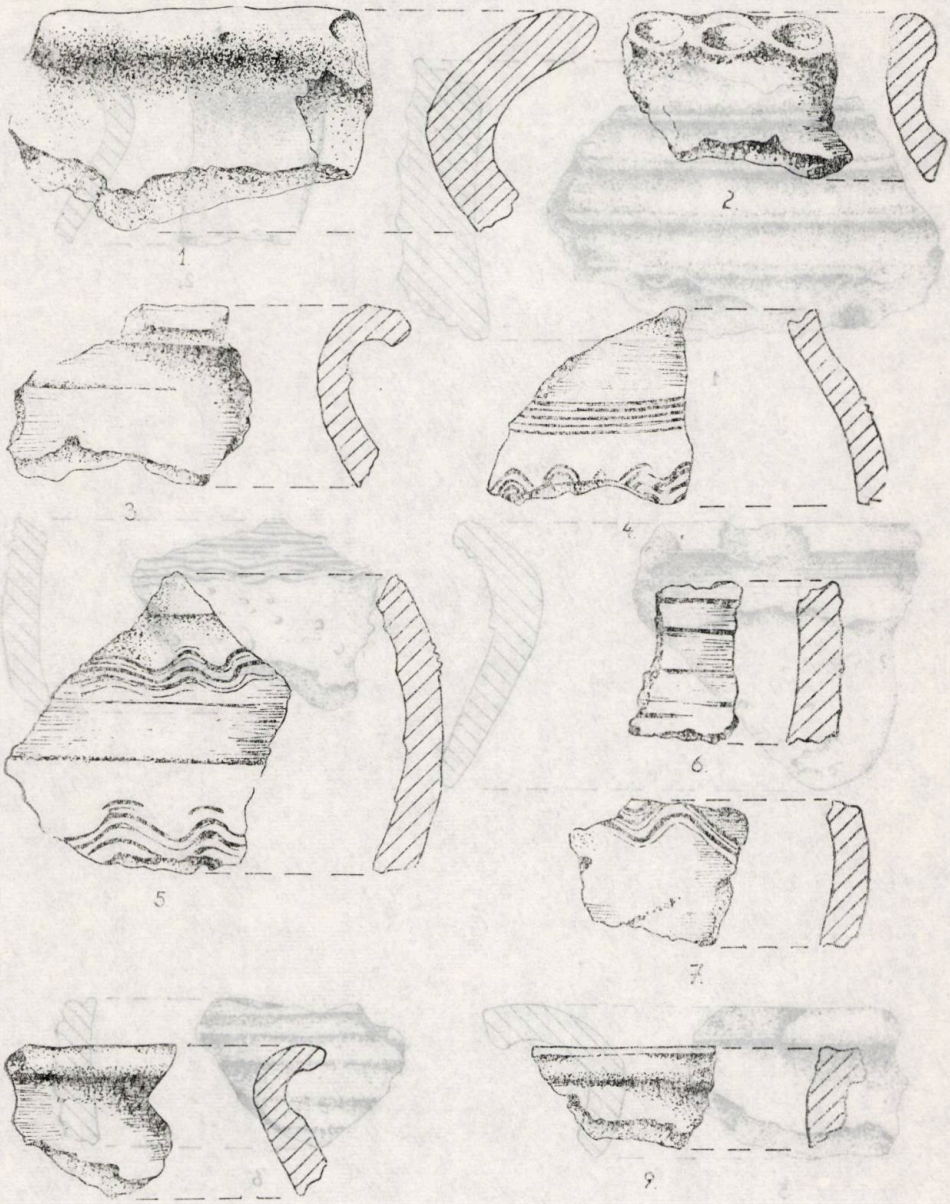

Planșa XIX. Valea Stejăreni. („În Ment").

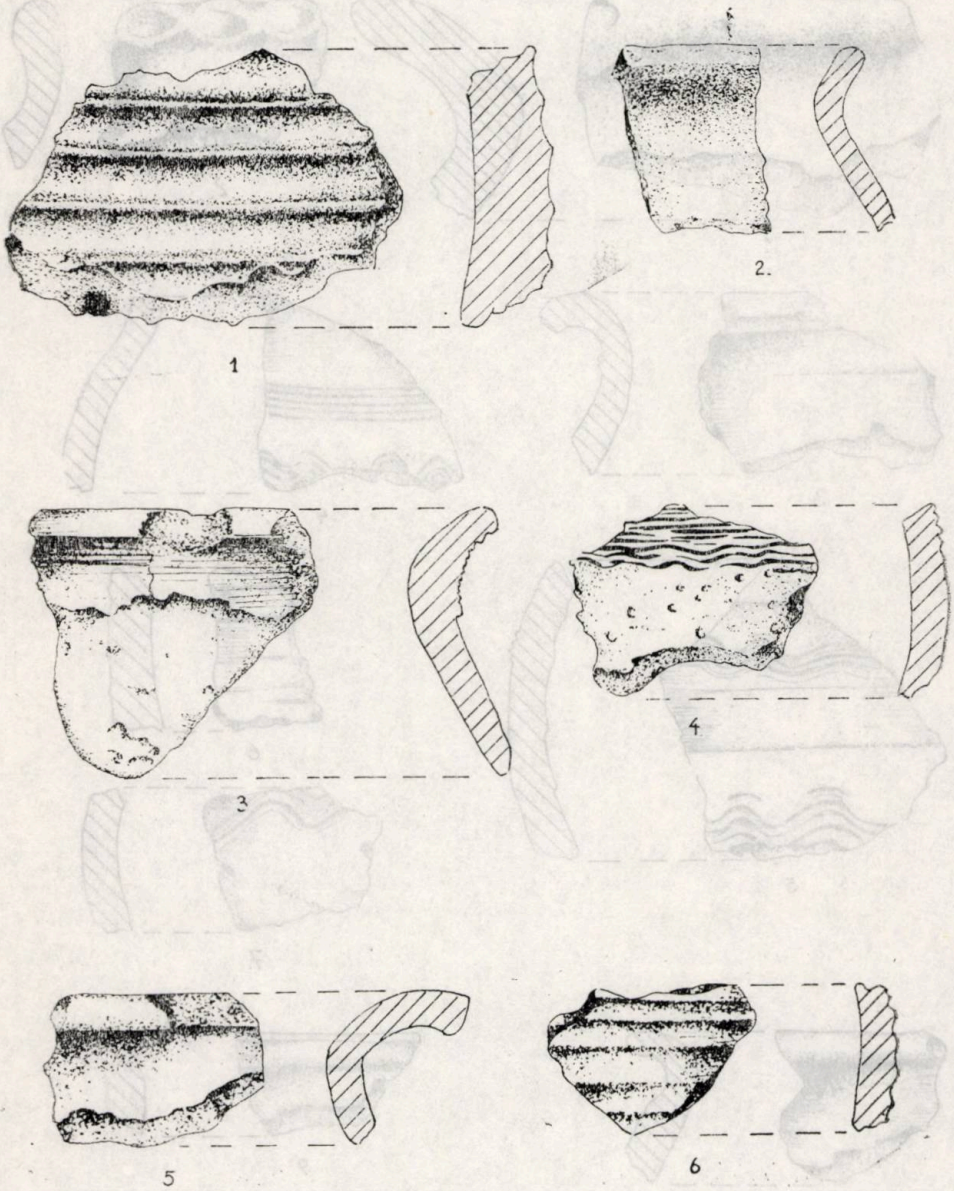

Planșa XX. Valea Stejăreni. („Calea Strîmtă").

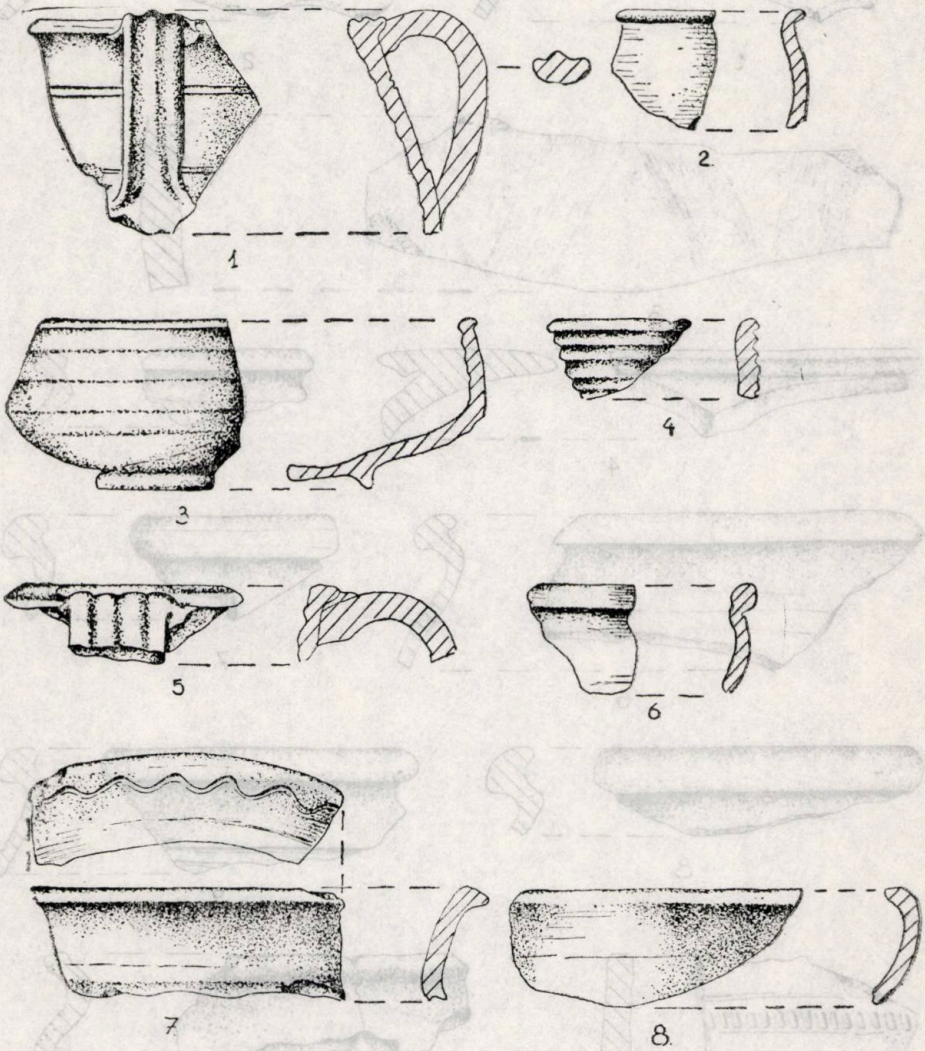

Planșa XXI. Suplac. („La Km. 15,8").

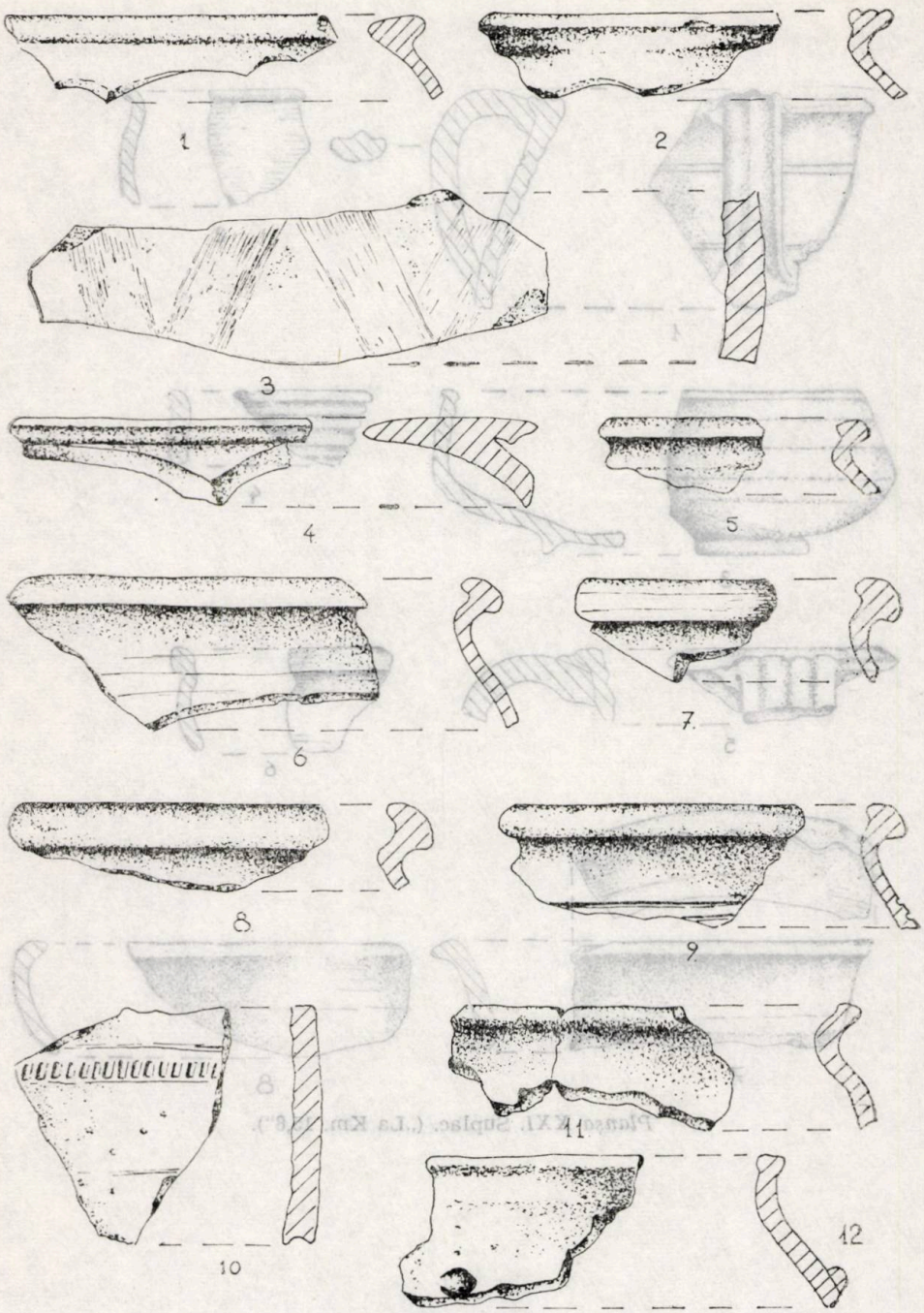

Planșa XXII. Suplac. („La Km. 15,8").

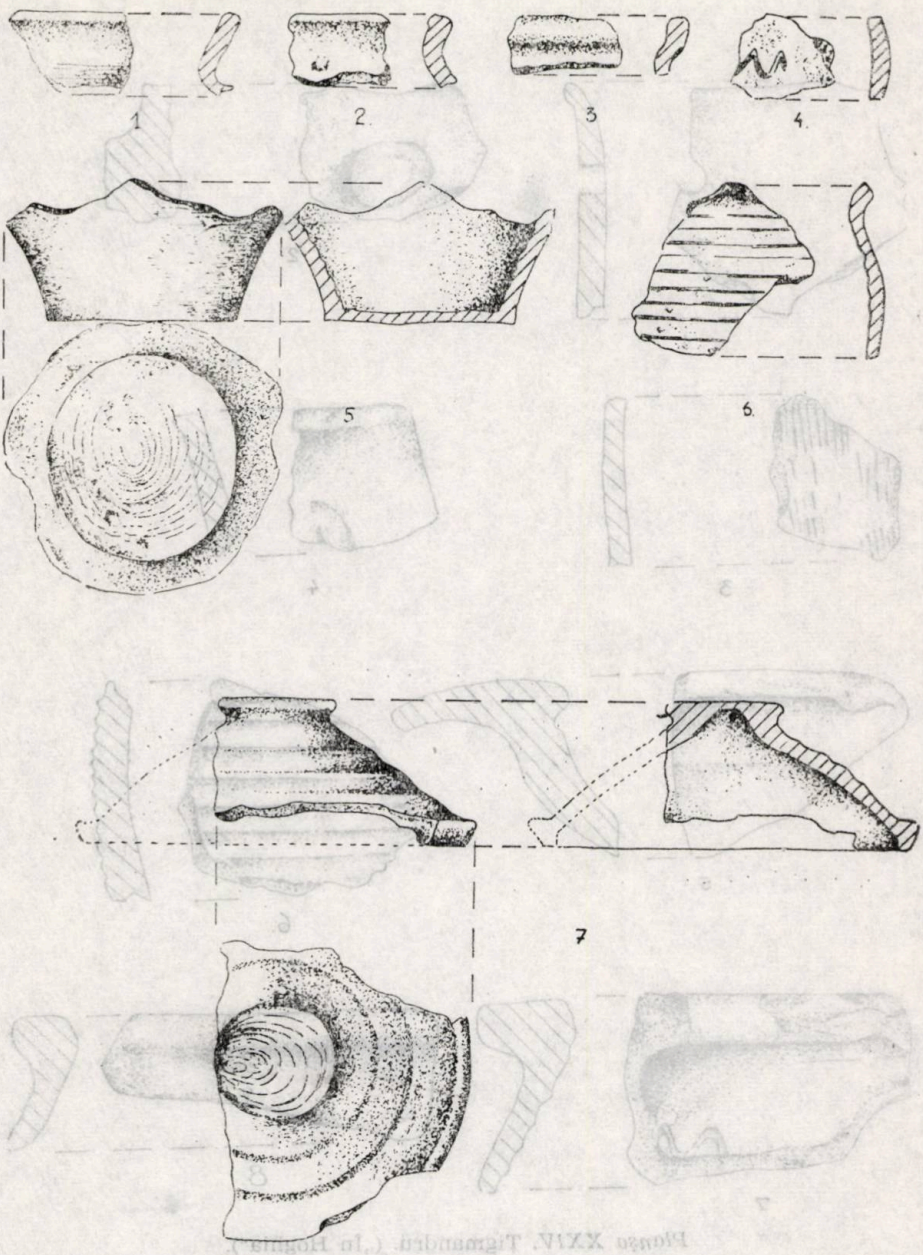

Planța XXIII. Suplac. („La Km. 15,8").

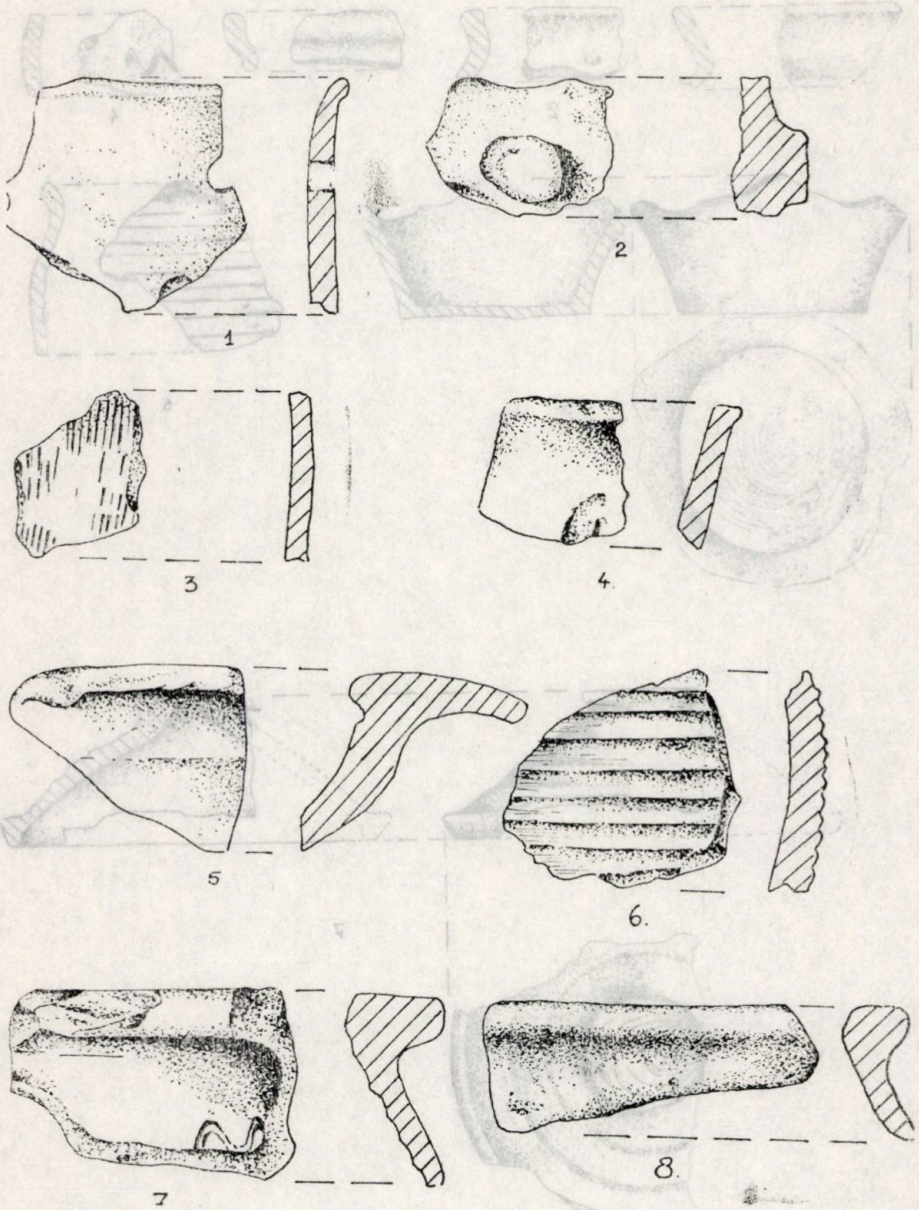

Planșa XXIV. Țigmandru. („În Hoghia").

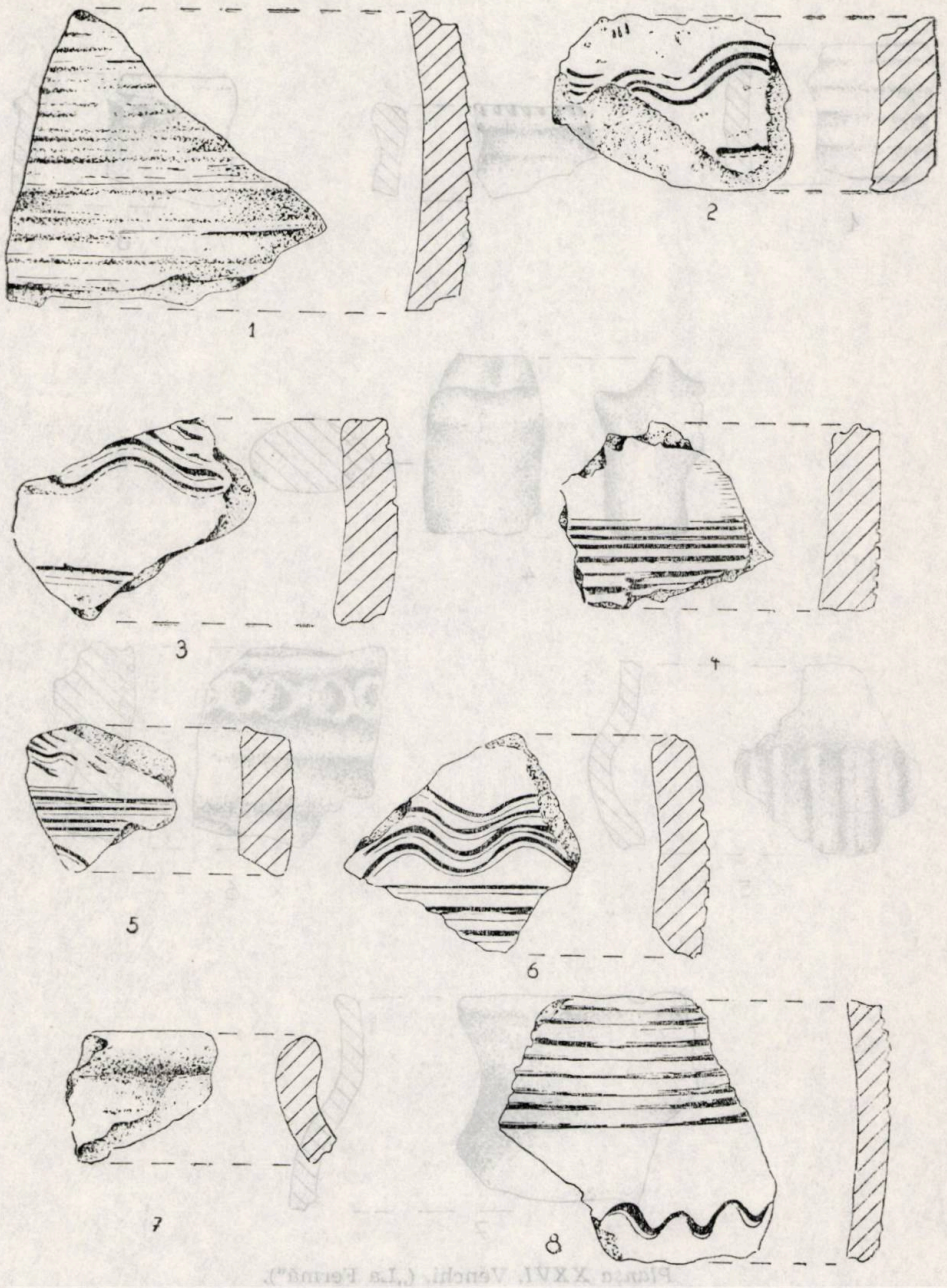

Planșa XXV. Țigmandru. („În Hoghia").

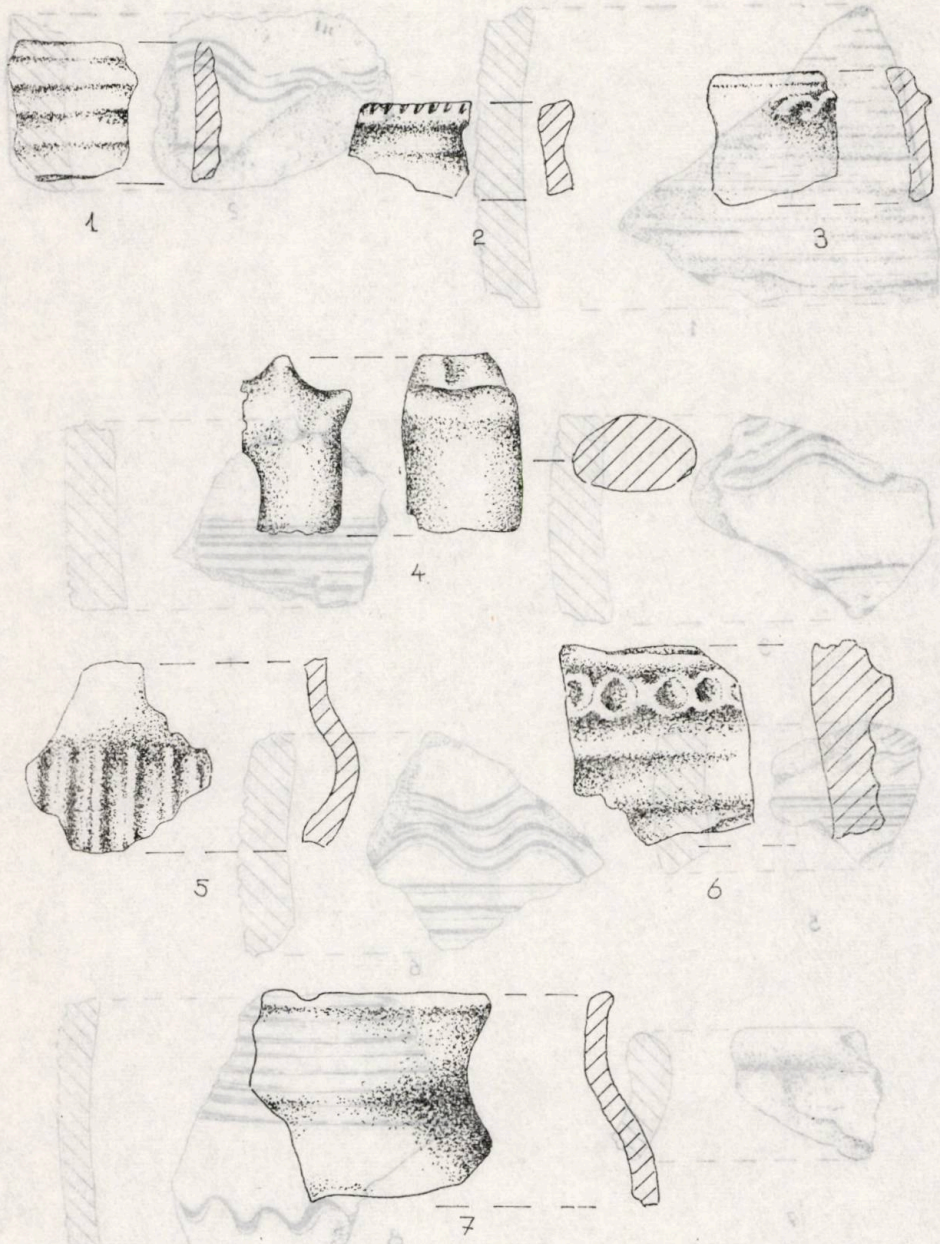

Planșa XXVI. Venchi. („La Fermă").

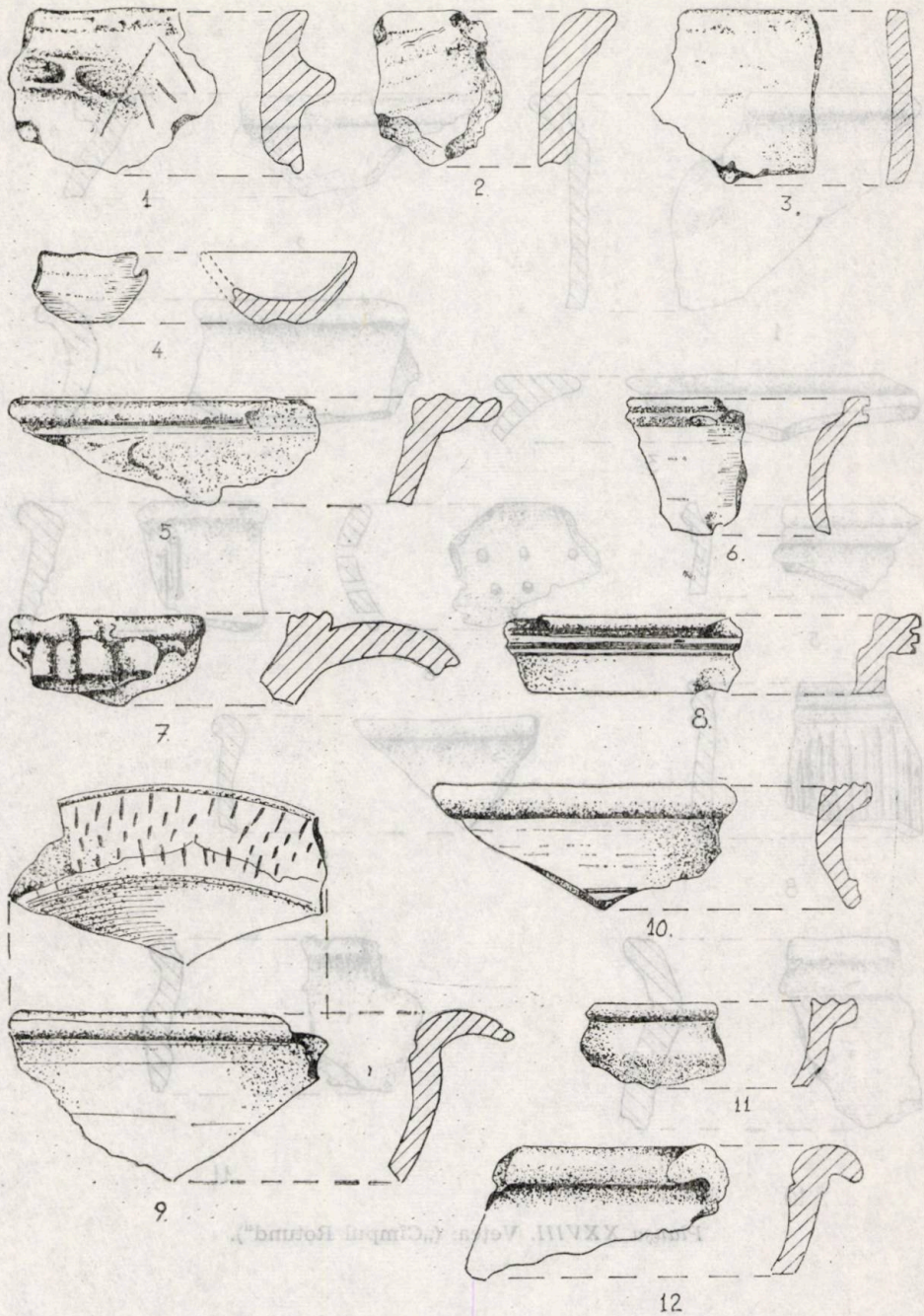

Planșa XXVII. Vețca. („Cîmpul Rotund").

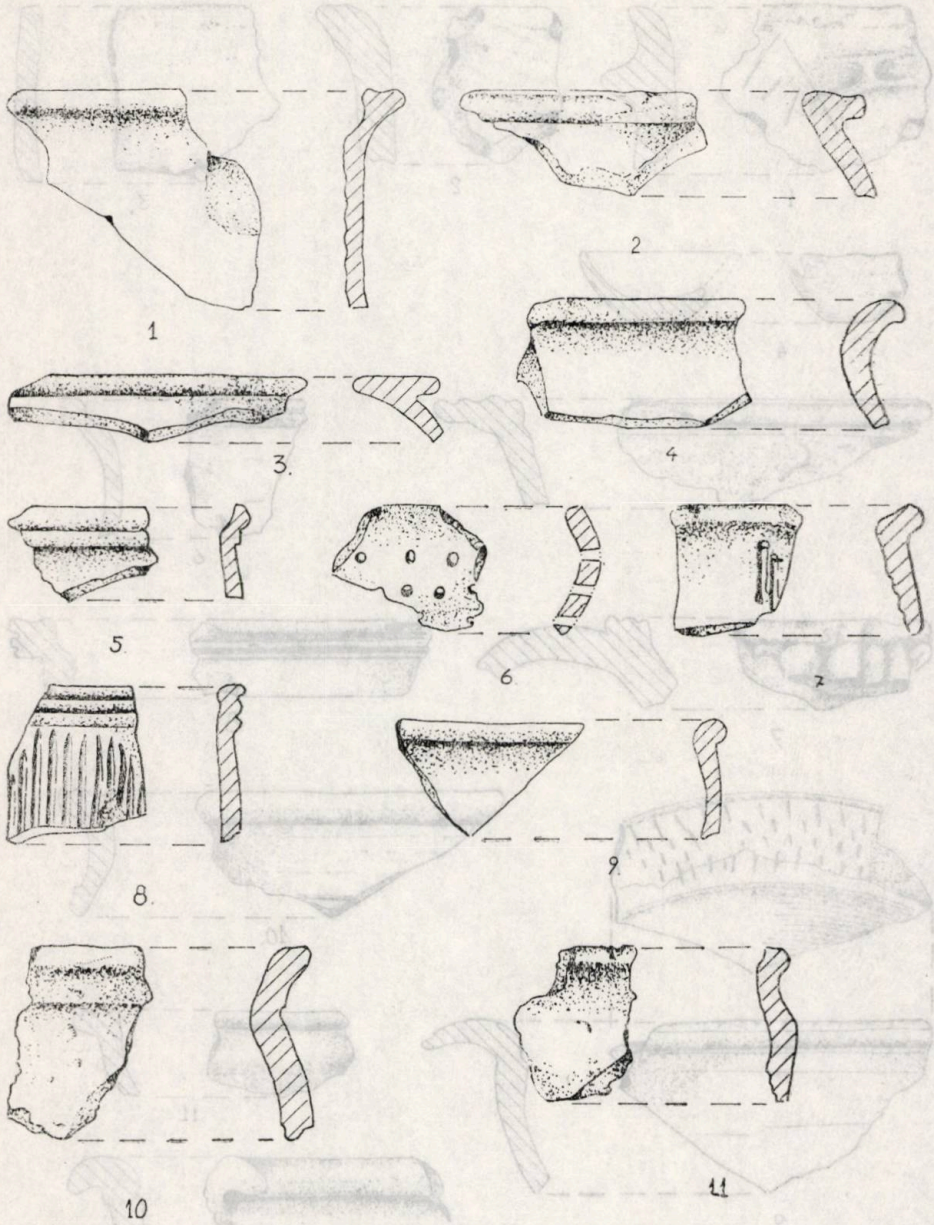

Planșa XXVIII. Vețca. („Cîmpul Rotund").

HISTORICAL REALITIES IN MEDIAEVAL TRANSYLVANIA

1. Transylvania within the unitary Romanian land

Transylvania derives its name from the Latin *Trans-silva* ("the land beyond the woods") and encompasses over 102,000 square km., or slightly less than half of the area of Romania as a whole. It has an exceptionally varied terrain, at once complex and picturesque. Bounded by the Carpathians and the Tisza Plain, Transylvania is a land with all forms of relief, from low plains to relatively high mountains. Romanian and foreign geographers, geologists, ethnographers, historians, writers, and artists have been awed by its majestic landscape and have sought to describe it in a variety of ways.

The Carpathians surround Transylvania like a protection wall on the north, east, and south. The southern Transylvanian Carpathians average 1,500 m, and the eastern Moldavian Carpathians between 1,200—1,300 m. The peaks of the Romanian Carpathians are not only hospitable, but very useful to man. The Romanian philologist Ovidiu Densușianu saw the Carpathians "as friendly companions, radiating an almost classical harmony and serenity. Such hospitable magnificence explains for the fact that these mountains are inhabited at altitudes up to 1,200—1,300 m."[1].

The Carpathians further show their friendship to man by the numerous passes which cut across their body like so many open windows. Through them people have constantly travelled from Transylvania to Wallachia and Moldavia, from mountain to lowland pastures.

Emerging from mountains, one encounters the basins, those welcoming "ramparts" of the Carpathians. From north to south the intra-and extra-Carpathian basins are strung out one after another, well populated from times long past. They open towards the interior and they lead one into the Transylvanian plateau.

The unity and diversity of the Transylvanian natural scenery is made of mountains, hills, and plains watered by rivers and streams which drain and nourish the valleys. Some of them have cut through the mountains, linking people and places north, south, and east, i.e., the three Romanian provinces ("țări" = countries): Transylvania, Wallachia, and Moldavia.

*

[1] O. Densușianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București,, 1915, p. 3.

From time immemorial Transylvania has been the cradle of the social and political life of the populations living in the Carpathian—Danube—Pontic area. It was here that the Geto-Dacians, the branch of the Thracians north of the Danube, expanded a system of fortifications in the Orăștie Mountains, as early as the first century B.C., under the leadership of the powerful king Burebista, who established the political, economic, and spiritual center of his state at Sarmizegetusa. And it was also in Transylvania that the Romans, after having conquered Dacia, established the center of their administration, at the feet of the mountains sheltering the Dacian capital, which they called both Ulpia Traiana (after the name of the conquering emperor, Trajan) and Sarmizegetusa. Consequently, it was mainly in Transylvania, but also in the Banat, Oltenia, Muntenia, and lower Moldavia that the Daco-Roman synthesis took shape, as a result of a symbiosis of the substratum, the Dacian element, and the superstratum, the Roman element, giving birth to a new people, the Romanians, and a new Latin language, the Romanian language.

The Roman administration withdrew from Dacia, by the end of the third century, primarily because of the pressure of migrating peoples, but the Romanized people did not abanron their land. Throughout the Danube-Carpathian territories archaeologists brought to light thousands of proofs, first, of Daco-Roman origin, and then, after the seventh and eighth centuries, when the "ethnogenesis", the birth of the Romanian people and language reached completion, of Romanian offspring. Settlements, necropolises, coins, and artifacts have been discovered in these regions, but mainly in Transylvania, which turned out to be "the heart of the Danube-Carpathian-Pontic area, of the Romanian land as a whole", suggestively compared by the German scholar Theobald Fischer with a flying eagle, having the body (Transylvania), open wings (Wallachia and Moldavia), and head (Dobruja) directed toward the sea[2]. Also, according to the German geographers Wolfgang Höpka and Enrico Wachner, the Romanian ethnic territory offered "the image of a most harmonious whole", of "one of the most complex territories in Central Europe"[3]. The same opinion is not only shared, but also convincingly demonstrated by the prestigious French geographer Emmanuel de Martonne, known as one of the best specialists in Romania's geography, who asserted that, on the one hand, Transylvania could be what it was only with the other two Romanian territories, south and east of the Carpathians, forming a many-sided and indestructible unit, and, on the other hand, without Transylvania the other Romanian territories would have been deprived of a stable equilibrium[4].

---

[2] cf. A. Scobel, *Geographische Handbuch.* Bielfeld p. Leipzig, 1909, p. 700.

[3] cf. A. H. Sieger, *Geographie des Welthandels,* Wien, 1926, Bend Europa, p. 422.

[4] E. de Martonne, *La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe,* București, 1922, p. 5; cf. I. Lupaș, *La Transilvania nel quadro geografico e pal ritmro storico romeno,* București, 1941, p. 7—12; S. Mehedinți, *Le pays et le peuple roumain. Considérations de géographie humaine,* București, 1930; Șt. Pascu, *Geographische und etnodemographische Basis Siebenburgen und der Bukovina. în Habsburgischa Monarchie, 1848—1918,* III, Wien, 1978.

2. Ethnolinguistic and ethnocultural unity of the Romanians

The whole Danube-Carpathian-Pontic territory has been inhabited for millenia by people of a single Daco-Roman background, speaking the same language of Latin origin. Faced with similar needs and resources, these peoples created a unified culture. A single people came into being in Transylvania, Wallachia, Moldavia, and Dobruja, as a result of the symbiosis and fusion of the Dacian substratum with the Roman superstratum. They observed the same customs and traditions, with only insignificant local variations. For baptisms and weddings, planting and harvesting, for fixing property lines and arbitrating disputes, they kept to the age-old practices and the Romanian law, the *jus valachicum,* with knezes, voivodes, and judges leading knezates, voivodates, districts, and seates. According to a learned Transylvanian Hungarian of the eighteenth century, Jósef Benkö, the Romanian way of life was so entrenched that one would find it easier to take the club from the hand of Hecules than to dissuade the Romanians from their customs and traditions[5]. There has been a single people in all the Romanian *"ţări"* (countries, from the Latin *terra*) scattered all over the Romanian ethnic territory. The unification of these smaller political units resulted in the formation of the larger Romanian "ţări": Transylvania, Wallachia, Dobruja, and Moldavia, which were later to create Great Romania. Throughout their history, the Romanians proved and impressive toughness, so that, instead of being altered, they could assimilate newcoming populations, due to the superiority of their way of life and culture, as well as to their absolute majority.

*

The ethnolinguistic and cultural unity of the Romanians, together with the continuing ties of various kinds between them, early gave birth to an *active national consciousness.*

From the beginning, the Romanians' Roman lineage and the Latin origin of their language formed part of their conscious identity, and, as time passed, this self-awareness grew sharper and more focused, with educated people and the masses. This fact is seen very vividly in accounts by the Byzantine historian Ioannes Kinnamos, Pope Innocentius III, archbishop Sultanieli, and the Italian humanists Poggio Bracciolini, Flavio Biondo, Francesco della Valle, Enea Silvio Piccolomini (Pope Paul II), Antonio Bonfini, the French Pierre Lescalopier, the Romanian humanist Nicolaus Olahus, and many others[6].

[5] I. Benkö, *Transilvania sive Magnus Principatus Transsylvaniae,* vol. I.

[6] N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originii românilor,* în „Memoriile secţiei istorice" a Academiei Române, seria III, t. XVII, 1935—1936, p. 260—265; R. Manolescu, *Unitatea economică a ţărilor române în evul mediu (secolele XIV—XVI),* în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român,* Bucureşti, 1968, p. 136—152; Ş. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité, au Moyen Age,* în „Revue roumaine d'histoire", IV, 1965, nr. 1, p. 15—24; Şt. Pascu, *Premisele unităţii politice a românilor* în „Apulum", 1969, p. 41—60.

The existence of such a collective popular awareness accounts for the Romanians' strong attachment to their language, a feeling so intense that foreigners often were astonished at it. Antonio Bonfini was amazed that the Romanians had preserved Latin amid the turmoil of so many barbarian invasions; he explained it by saying that the Romanians seemed to have fought more for the preservation of their language than for their lives. From this and similar evidence one can draw the inference that the Romanian people were aware of their common ethnodemographic, linguistic, cultural, territorial, economic, and political reality, which gave birth to an active feeling of solidarity such as the national consciousness[7].

The national consciouness has been understood and expressed in different ways with the Romanians. This was first seen in the names the Romanians gave themselves and their language: *român, românesc, limba română,* etc. The words here designated an objective reality expressed in the ethnolinguistic, political, cultural, economic, territorial, and spiritual community. Even when hidden under the name *romanus — romani,* the meaning was that of Romanian. Doubt is dissipated when the name used by the Romanians to call themselves is associated with the one given them by the foreigners, as in the letter written by Pope Clement VI, in 1345, speaking of the Romanians in Transylvania, Wallachia, and Sirniu, whom he called *Olachi-Romani*[8].

The formation of the Romanian literary language — likewise all other literary languages — is the result of a longer process, the beginning of which may be traced back to the first written Romanian texts, that circulated on both sides of the Carpathians. By the end of the fifteenth century, translations into Rmanian were made in Maramureș, but they were also known all over the Romanian territory, thus contributing to the achievement of the linguistic unity. Also circulated south of the Carpathians were the *Catehism [Catechism]* of Sibiu (1544), the first book ever printed in Romanian, and the *Gospel [Evangheliar]* of 1546, the first printed work in Romanian still extant. Both were the work of a scholar who had emigrated to Transylvania from Moldavia, a man known as Philip the Moldavian.

As these books and others that followed them reached even into the most remote villages, the early literary language was propagated as well, and through it, the Orthodox faith, which was an important element of the spiritual profile of the Romanians, got stronger. In spite of threats and dangers, the Romanians remained steadfast in their laws and their Greek rite, which they valiantly defended against the coming of Catholicism and later of Reformation. The Patriarch of Constantinople

[7] A. Bonfini, *Rerum Hungaricarum Decades,* Bassel, 1568, III, lib. 9, p. 542.
[8] E. Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești* în „Studii. Revista de istorie", XVII, 1964, nr. 5, p. 967—1000; A. Armbruster, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée,* București, 1977.

from the first half of the seventeenth century was among the ones who realized "the strong awareness of belonging to the same ethnic stock with the Romanians in Transylvania, Wallachia, and Moldavia"[9].

*

The permanent socioeconomic, political, and cultural ties existing between the three Romanian countries ever since their foundation, in spite of the artificial boundaries that separated them, brought about desire for unification in a single state, which turned into a conscious tendency, and was accomplished at the end of the sixteenth century by the great Michael the Brave[10].

3. Demographic situation in mediaeval Transylvania

The source of the above mentioned considerations is the demographic evidence which plays a decisive part in determining the character of a territory. Reconstruction of the demographic situation for early times in Transylvania is quite difficult since records are rare and not always convincing. Under the circumstances, historical geography is of precious help; population is ascribed to the number of villages recorded in documents, but the method is not relevant for regions where we know the number of villages had been greater than that mentioned in documents. Therefore, prudentially, but in all probability, the population in Transylvania on the eve of the great Tartar-Mongol invasion of 1241 was approximately 550,000, or 5 inhabitants per square km. The huge drop in population caused by the invasion was only to be recovered by the end of the thirteenth century, and in mid-fourteenth century the population of Transylvania may have been about 900,000—1,000,000, or 9—10 inhabitants per square km[11].

Historical geography and historical data allow the approximate estimation of the ethnic groups in Transylvania. On the basis of papal tithes records for the years 1332—1337, we can determine that of the more than 2,000 villages in Transylvania, only about 950 were subject to papal tithes, and had Catholic parishes. Consequently, the other about 1,100 villages were inhabited by Orthodox, i.e., Romanian population. In other words, roughly 65 percent of the inhabitants of Transylvania were Orthodox (Romanian), and only 35 percent were Catholic (Hungarian, Szekler, and Saxon). According to the papal tithes for the years 1332—1337, the ratio of the Romanian population was even greater in certain areas, as for instance in the Banat, where in the 35 towns and 1,250 villages mentioned in documents, there were 136 Catholic parishes, while the other had no such parishes; hence they were entirely Orthodox, so

[9] I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 178.

[10] Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, I, București, 1983, p. 33—65.

[11] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj, 1979, p. 331—332, 442.

that the Romanians could represent almost 90 percent of the population, and only about 10 percent were Catholic Hungarians[12]. It was in this context that Pope Gregory IX spoke of the large Romanian people *(multitudo quorundem populorum qui Valachones vocantur)* and called the Banat a larger Wallachia *(maior Walachia)*. Also, in 1377, the Hungarian king himself, Sigismund de Luxemburg, mentioned the greatness of the Romanian people *(gens grandis olachalis)*[13].

This ethnodemographic general reality for the territory of Transylvania is confirmed by other documents of the time, and in many regions the proportion of Romanians came up to 70—80 percent. Such was the case of: the important district of Făgăraș, called a country of the Romanians *(terra Blachorum)* as early as the thirteenth century; or the country of Maramureș, which was called district of the Romanians *(districtus Valachorum)*, and was inhabited by the Romanian community *(communitas Olachorum Maramorosiensis)*, just like the nearby county of Bereg *(communitas Olachorum de Bereg)*; the Romanian district *(districtus Olachalis)* of Chioar, or that of Rodna *(districtus Valachicus)*; the Romanian districts of Bihor *(pertinentiae Valachalis)*, or those of Zărand *(districtus Olachales)*, as well as the more than 30 Romanian districts *(districtus Olachales)* in the Banat, of which 8 enjoyed important privileges *(districtus Walachalium universorum)*, and, on their basis, a large autonomy, similar to the one held by the Saxon and Szekler seats.

The demographic situation was to follow the same lines of development in the coming centuries, resulting in the absolute Romanian majority. According to the humanist Anton Verancsics, secretary to the prince of Transylvania, well acquainted with demographic matters, in mid-sixteenth century the Romanians easily equaled the number of all the other populations of Transylvania taken together *(Valachi qui quamlibet harum* (Hungarians, Szeklers, and Saxons) *facile magnitudine aequant)*. And this corresponds to the statement of the French traveller in those regions, J. Bongars *(on parle à peu près plus valaque que hongrois)*[14].

The population of Transylvania in the sixteenth century continued to be Romanian for its greater part, so that there were regions having entirely the character of what was in those times a "Romanian country". Such was the case of the Banat, called by the Genoese commander of the army of the Transylvanian prince the Romanian Country on this side of the Carpathians *(Valachia Cisalpina)*, to distinguish it from the Romanian Country beyond the Carpathians *(Valachia Transalpina)*[15].

The situation was the same or much similar in the northern parts of Transylvania, according to the fifteenth and sixteenth century conscriptions: of the more than 100 Maramureș villages mentioned in do-

[12] S. Dragomir, *Le Banat roumain*, Sibiu, 1944, p. 14.

[13] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor* I,/2, p. 216—217, 220—221.

[14] A. Verancsics, *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae* I, Budapest, 1857, p. 143.

[15] Giovannanndres Gromo, *Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano*, în „Apulum", X, 1943—1945, p. 154. 165—166.

cuments in the fourteenth century, 84 were Romanian, which meant about 90 percent, and 16, about 10 percent, were allogenous. The Romanian population in Maramureș dropped to 80 percent in the fifteenth century, after the colonization of the Ruthenians.

The domain of the town of Baia Mare in the sixteenth century included 12 Romanian and 2 Hungarian villages *(villae quatordecim, quarum duae sunt Hungaricae, reliquae Valachicae)*, i.e., 85.7 percent Romanian, and 14 percent Hungarian villages.

In 1406, the domain of the fortress of Sinteu in Bihor numbered 47 Romanian and 20 Hungarian villages, i.e., 70 percent and 30 percent respectively. And in 1600, the domain of the town of Oradea itself was composed of 2 market towns and 47 villages, of which 30 (64 percent) were Romanian and 17 (36 percent) were Hungarian. The district of Beiuș had an even more pronounced Romanian character since in 1600 it was made up of 61 Romanian (93.3 percent), and 3 Hungarian (less than 4.70 percent) villages. However, this situation had been surpassed by the nearby district of Chioar in 1566: 63 Romanian (97 percent), and 2 Hungarian (3 percent) villages. As for the domain of the fortress of Ciceu in the mid-sixteenth century, it counted 63 villages of which 48—50 (about 80 percent) were Romanian, and 13—15 (about 20 percent) were Hungarian[16].

All these were demographic facts that gradually acquired a general character and a mark of continuity, confirmed by ever larger and precise documents, so that approximate figures from the early sources turned into rigorous statistics in the following centuries.

4. Sociopolitical and administrative institutions

The Daco-Romans and, then, the Romanians lived in rural communes, led by a judge *(judex)*, whose institution and name were inherited from the Romans. The latter spoke of *judices Romanae urbis* in Rome, of *judiko* in Sardinia, and of *glorisissimi judices* in the counties of Amalfi and Venice. With the Daco-Romans and the Romanians, the judges had important judicial, administrative, political, and military responsabilities. The judge was chosen by the community and in carring out his functions he was assisted by "the wise old men", an institution also inherited from the Roman one, called *homines boni et veterani*[17].

Economic and defence reasons led to the union of the rural communes in river valleys and natural basins, all over Transylvania, in communal alliances, *knezates (kneziatus)*, headed by a *knez* (the word is of Slavonic origin, but the institution it designates is typically Romanian), and in larger such units, called *voivodates*, headed by a *voivode* (again a Slavonic word for a Romanian institution).

[16] D. Prodan, *Iobăgia în sec. XVI*, I, București, 1967.
[17] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 378—380.

Descriptions of these political groupings can be found in written sources and are complemented by historical and archaeological research. The most important of the written sources is the chronicle known as the *Gesta Hungarorum*, the late twelfth-century work of a certain *P. magister, Belae regis notarius*, mentioned in a document by the king himself: *Paulus mei notarius nunc autem episcopus Ultransilvaniae*. The author was a most learned alumnus of the University of Paris, who based his work on an official chronicle written in the eleventh century, but was also fortunate in his capacity as notary or secretary to the king to have access to authentic primary information. According to the P. magister, also known as Anonymus in historiography, when the Magyar tribes invaded Transylvania, at the beginning of the tenth century, the Romanians were organized into voivodates (or "duchies") headed by voivodes (or "dukes"), they had links with the Byzantine Empire, and audaciously fought to preserve their way of life and freedom[18].

The territory of Crișana was a voivodate led by the voivode Menumorut, who fought for two days at the fortress of Satu Mare, and for thirteen days at Biharea, against the Magyar tribes. Menumorut, in his negotiations with the envoy of the Magyar duke Arpad, stated that the country which the Magyars wanted him to surrender would never be ceded to anyone as long as he was alive[19].

From the Meseș Gates, in the west, to the middle Mureș, in the southeast, and Maramureș, in the northwest, there stretched the voivodate of Transylvania *(terra Ultrasilvaniae)*, led by the Romanian voivode Gelu *(Gelou quidem Blachusum, Gelou dux Blachorum, Gelou und dux Ultransilvaniae)*, whose subjects included both Romanians and Slavs *(Blachi et Sclavi)*. Gelu tried to bar the way of the Magyar tribes at the Meseș Gates, but after fierce fights *(pugnatum est inter sa acriter)* he was defeated and finally killed near his capital center of Dăbîca; the Romanians and the Hungarians later concluded peace[20].

The third voivodate was the Banat, headed by the voivode Glad, who also fought battles against the Magyar tribes with his army composed of Cumans, Bulgarians, and Romanians *(adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum)*, at his fortress of Cuvih, Orșova and Horom.[21].

Recent archaeological excavations on the outskirts of modern Alba Iulia (Apulum) have brought to light a fourth voivodate (unmentioned by Anonymus since it had not come to fight against the Magyars) on both banks of the middle Mureș River. The latest digs have uncovered an uncommonly large Romanian necropolis (2,000 tombs from Roman, post-Roman, and early mediaeval times), and settlements belonging to

[18] Idem, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 26—28.

[19] *Scriptores Rerum Hungaricarum;* ed. Szentpétery E., I, Budapesta, 1937, p. 49, 59—69, 101—105; O. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, București, 1936, p. 64—65.

[20] *Scriptores*, I, p. 65—69.

[21] *Scriptores*, I, p. 49, 89—91.

the voivodate of Alba. The center of the voivodate was in Alba Iulia (Alba Transilvana)[22].

Anonymus' chronicle is complemented and confirmed in various ways by archaeological sources and other chronicles of the time. The *Anglo-Saxon Chronicle*, written between 871—899, by order of Alfred the Great, while mentioning the European countries, also speaks of Dacia as a distinct entity. The *Turkish Chronicle (Oguznama)* mentions the country of the Romanians *(ulak-ili)* who refused to pay tribute to the Cumans. There is also a Persian chronicle from the tenth century, brought to light by the Turkish historians a decade ago, describing the opposition of certain political units led by a man called Galu (who must have been Gelu from the *Gesta Hungarorum*) against the penetration of the Magyar tribes in Transylvania[23].

After having attained their ends, the Magyar tribes returned to Panonia to take part in other incursions in Bohemia and Western Europe. Consequently, from the early tenth century incursions in Transylvania, few Magyar vestiges have been handed down to us: three burial sites, probably of those who had died in battles, and some objects of Magyar origin. Romanian society could thus develop in rural communes led by judges, and in communal alliances, headed by their own knezes and voivodes. At the end of the tenth century and the beginning of the eleventh, the voivodate of the Banat was led by voivode Antum (a descendent of voivode Glad, which indicates that the rank had become or was becoming hereditary), while the Transylvanian voivodate was under Gyla (whose name may have been derived from a word meaning an army commander). The center of the Transylvanian voivodate was the great town of Alba Iulia *(civitas Alba Transilvana, civitas magna)*. Latin and Hungarian chronicles of the eleventh century described the territory as extensive and very rich *(regnum l[illegible]issimum et opulentissimum)*[24].

Valuable information on the social situation in the Banat is also contained in the *Legenda Maior Sancti Gerhardi*. At the top of the sociopolitical hierarchy, there were the voivode and the noblemen who owned estates *(allodia)*, herds and flocks, which were looked after by herdsmen and other subjects. There were also fortress towns, such as Morisena (the town on the Mureș), the political center of the voivodate, and other fortified settlements (Orșova, Cuvin, Pescari, etc.)[25].

Such were the circumstances at the beginning of the eleventh century, when the Hungarian king, Stephen I organized and won two expeditions against the two voivodes. Due to inner conflicts, in the Magyar society between the supporters of the crown and Catholicism, on the one side, and of the tribal and nonChristian way of life, on the other, Magyar rule in Transylvania and the Banat remained uncertain for

[22] Șt. Pascu, *Voievodatul românesc al Albei*, în „Magazin istoric", an. 15, nr. 9, p. 14—18.

[23] M. Ali Ekrem, *O mențiune inedită despre românii din sec. al IX-lea în Oguzname — cea mai veche cronică turcă*, în „Studii și cercetări de istorie veche", 2, 1980, p. 287—294; Idem, *Civilizația turcă*, București, 1981, p. 50—52.

[24] *Scriptores*, II, p. 489—492, 505.

[25] *Scriptores*, I, p. 117, 166, 172.

quite some time, however. Romanian society could thus proceed on its way towards feudalism. More and more archaeological evidence attest the development of the Romanian society between the nineth to eleventh centuries.

At Dridu and Bucov, in the Romanian Plain, at Comana de Jos, in southern Transylvania, at Sarasău in the north, at Dodești or Băiceni, east of Carpathians, etc. elements of the Romanian "Dridu Civilization" have been brought to light. They were marked by the earliest signs of the feudal forms of life and of Daco-Roman tradition.

Burial sites have been found all over the ethnogenesis territory (at Bratei, Ciumbrud, Blandiana, Alba Iulia, Izvoru-Giurgiu, Obîrșia-Olt, Castelu, Bucov, and Satu Nou, in Transylvania and Wallachia, and there were others as well in Moldavia and Dobruja), dating from the eighth to tenth centuries, and pointing out the unity of the spiritual culture of the Romanians by the end of the first millenium, as well as the folk character of the indigenous Christianity.

Many earthen fortified settlements from as early as the eighth century and still lasting at the beginning of the tenth century, when the Magyar tribes took action against Transylvania, have been uncovered at Dăbîca, Șirioara, Arad (Vladimirescu), Cluj-Mănăștur, Biharea — in Transylvania; at Cetatea de la Fundu Herții — Botoșana, near the Prut, and at Slon — Prahova.

There are many other archaeological findings, especially in the south of the Banat (Drobeta-Turnu Severin, Orșova), and in Dobruja (Păcuiul lui Soare, Capidava, Dinogetia, etc.) permitting a deep knowledge of the period in which, after the return of the Byzantine Empire to the Danube, the links with the Romanian society were renewed. In the Banat, only, digs have uncovered 21 Romanian settlements of the seventh to ninth centuries, 14 of the tenth to thirteenth centuries, 8 fortifications with earthen walls, 10 fortifications of early feudalism; 4 burial sites of the eighth to the tenth centuries and 15 of the eleventh to the fourteenth centuries.

The "countries" and voivodates of the eighth to the tenth centuries gradually united, so that at the beginning of the twelfth century, they formed a single such country: Transylvania. The establishment of the Magyar rule over Transylvania in the twelfth and thirteenth centuries was followed by attempts to provide the territory with a new social, political, and economic organization and turn it into a principality. In the efforts made to introduce its own institutions in Transylvania, the Magyar feudal state encountered active resistance from the Romanian population. The deeply rooted indigenous institutions emerged victorious, and the knezates, voivodates, districts, and seats, led by knezi, voivodes, and judges were able to survive as viable entities throughout the Middle Ages. From these indigenous institutions arose that special form of political organization, i.e., the Transylvanian voivodate.

The first records of the eleventh century concerning the knezes and voivodes are the toponyms derived from the respective Romanian institutions. Starting with the first years of the thirteenth century, the knezes are mentioned by their names. Thus in 1205 a papal bull men-

tioned the land of kneze Bâlea's son *(filii Bele kneze)* in Bihor (north-western part of Transylvania) where there was an orthodox bishopric. Kneze Bâlea had died before the bull was issued, so that this powerful kneze must have existed and must have had a prosperous economic situation in the twelfth century as well. Between the first (twelfth century), and the last (first half of the nineteenth century) records, the number of knezes came up to about 2,200; 1,200 in mid-sixteenth century (when the Transylvanian voivodate was turned into an autonomous principality), and about 1,000 more were registred thereafter.

The number of voivodes mentioned in documents was approximately 1,200, of which about 800 up to the mid-sixteenth century, and around 400 during the autonomous principality; to these, one must also add the almost 200 krajniks, of which 130 up to the mid sixteenth century, and about 70 during the autonomous principality of Transylvania. The total number of knezes, voivodes and krajniks is impressive, even if we only take into account those mentioned in documents: over 3,400, of which more than 2,100 up to the mid-sixteenth century (the period of the voivodate), and about 1,500 during the autonomous principality. The number of about 2,200 knezes, 1,200 voivodes, and 200 krajniks mentioned in documents was in fact larger since many records were lost in the course of time and many other still await in the archives to be brought to light and turned into good account. Therefore, the sum total should have been over 4,000 Romanian leaders, i.e., knezes, voivodes, and krajnics, while the number of their respective institutions — if we take into consideration only those mentioned in documents — was over 500.

The knezes and voivodes existed all over the Romanian territories, but their number was greater in Transylvania, where the Romanian communes had to fight against the official tendencies towards replacing local institutions by foreign ones. The number of knezes was relatively high in Moldavia and Wallachia, as well as in the neighbouring counties of Hungary, in southern Poland and in Slovakia. In Transylvania, their number was larger in the border regions with higher relief, where, on the one side, feudalism was slower to penetrate, and, consequently, Romanian institutions, being more active, lasted a longer period of time; on the other side, official authority was interested in collaborating with the Romanians in the counties of Haţeg, Zarand, the Banat of Severin, Bihor, and Maramureş against the Ottoman invasions. The presence of the knezes in regions colonized with Saxons and Szeklers proves the preexistence of the Romanians in these territories.

Three tendencies may be traced out in the evolution of the Romanian knezes and voivodes in Transylvania. Most of them succeeded in keeping their old positions and prerogatives. These were the ordinary knezes *(knezii communes)*, later assimilated with the village mayors *(villici ben kenezii)*. A small section joined the ranks of the new feudal order. They were given royal charters granting them the right over their knezates and voivodates *(novae donationes)*, and they gradually became part of the petty, middle, or even high nobility *nobiles kenezii*, nobiles vayvoda. Nevertheless, they did not abandon their faith and

community; they went on founding orthodox churches on the walls of which they had themselves painted together with their families (just like the Moldavian and Wallachian princes), and many of them even became leaders of popular uprisings against official abuses (e.g. Negru Voivode, in the Country of Făgăraș, or Bogdan Voivode, in the Country of Maramureș).

At the opposite end, there were the knezes who fell to the social status of dependent peasants *(knezey ex ipsorum antiqua libertate sunt relaxati)* upon the central power *(knezii iobagiones regales)*, or upon the nobility *(kenezius et iobagio)*[26].

*

Similarly to the problem of the sociopolitical and judicial institutions, i.e., the knezates and voivodates, the political and administrative organization in Transylvania is also very complex. This is due to the origins, functions, and changes underwent by the different forms, as well as to the influence of one upon the other in the course of time. The oldest political and administrative institutions were those created by the first inhabitants of Transylvania, the Romanians, and these were the *districts*. Over the deeply rooted indigenous institutions the royal power superposed its own institutions, the counties, which were royal in the beginning, and, then, nobiliary. The colonized populations, the Saxons and Szeklers, established, under the influence of the Romanian institutions, their own judicial seats.

The origins of the Romanian districts are to be found in the period of transition from the village communes to the knezates and voivodates. It was a period of deep changes within the village communes and the knezates which gradually led to the voivodates. The relation between districts as political and administrative institutions, and the knezates and voivodates as sociopolitical and sociojudicial institutions is fully explicable in the context of the advance towards feudalism.

During the voivodate of Transylvania and even in the time of the autonomous principality, there existed hundreds of Romanian districts throughout Transylvania, since Romanians inhabited all this territory and had their own institutions. Most of them were in the Banat, but the oldest were to be found in Hunedoara, Făgăraș, and Maramureș. Known documents speak of 66 districts, but their number must have been larger since many documents have been lost, while others are still unpublished.

According to their importance, districts enjoyed a certain autonomy in their early times. This meant the observance of age-old customs and traditions synthetized in the Romanian law, the *jus valachicum lee antigua*. However, feudalization and official pressure brought about the weakening of their autonomy, although it could not be completely suppressed. The common word for district is country ("țară"), i.e., a communal alliance, usually placed in the border regions of Transilvania: Maramureș

[26] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 405—477.

and Cetatea de Piatră, in the northeast, Făgăraș, Almaș, Hunedoara, the Banat, in southern Transylvania, Zarand and Crișul Negru in the west.

Transilvanian districts fall into three groups:

a) Independent districts, enjoying the largest autonomy and holding out the largest period of time against official attempts to turn them into counties; such were the districts of Maramureș, Cetatea de Piatră (Chioar), Rodna, Făgăraș, Almaș;

b) Clusters of districts having a certain political and administrative autonomy: Hunedoara, the Banat, Zarand. Some of them succeeded in renewing their old privileges and consequently increase their autonomy;

c) Isolated districts, scattered in different regions in Transylvania, having a modest status as compared to the previous ones;

Districts in the first group: Maramureș, Cetatea de Piatră, Rodna, Făgăraș, and Almaș, are in fact the old „countries", having the name they had in the early mediaeval period, and dating from the seventh and eighth centuries. Their sites were larger or smaller basins which offered woods, pastures, arable land, and defence posibilities.

Historical Maramures stretches over the largest foothill basin, bordered upon hills and drained by rivers along which 7 knezates formed a larger district. By the end of the twelfth century reference is made to the "country" of Maramureș, but then, from the thirteenth century to the second half of the fourteenth it will be called a "district" *(districtus Maramorosiensis)*. It was a powerful district so that the Magyar kingdom could not turn it into a county for more than a century. Even when the fight between the district and the Magyar authority degenerated into an armed conflict, in 1343, the district led by voivode Bogdan held out against official pressure for more than 25 years[27].

Southeast of the Maramureș district there was the *district of Cetatea de Piatră* (Chioar). Although not so important, it was mentioned in documents as late as the fourteenth and fifteenth centuries[28]. It stretched over a basin bordered with hills and mountains, clearings, pastures, and tillable land watered by rivers; it was inhabited by free peasants, organized in free village communes. It was a Romanian "country" with 58—63 villages in the fifteenth and sixteenth centuries, of which 51—57 were Romanian and 7 were Hungarian villages.

Then, there was the "country" of Năsăud, or the *district of Rodna*, with village communes led by knezes, and union of communes, headed by voivodes. It was a much coveted region because of the silver mines of Rodna, and the „magistrate" of Bistrița eventually succeded in taking it in its hold[29].

---

[27] I. Mihalyi, *Diplome maramureșene*, I, Sighet, 1900, passim; I. Moga, *Voievodatul Maramureșului* în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, X, 1945, p. 535—575; R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul XIV*, București, 1970.

[28] Szentgyörgyi, M., *Kövár vidékének társodalma*, Budapest, 1972.

[29] V. Sotropa, *Districtul Năsăudului*, în „Arhiva someșană", 1924, nr. 1, p. 5—13; I. Marțian, *Țara Năsăudului înainte de instituirea regimentului de grăniceri*, Năsăud, 1934; I. Rusu, *Cîteva date privind vechea organizare administrativă și judecătorească a unor teritorii din județul Bistrița-Năsăud*, în „File de istorie", Bistrița, I, 1971, p. 123—146.

In southern Transylvania there was the *district of Făgăraș*, mentioned in documents in 1222 as a country of the Romanians *Terra Blachorum)*, since its population was exclusively Romanian. From a political and administrative point of view, the "Country" of Făgăraș became the "District" of Făgăraș *(districtus Fogeras)*, and enjoyed a large and long lasting autonomy as a result of its being governed, from the fourteenth to the sixteenth centuries, by the princes of Wallachia. Even after having passed to the *Universitas Saxonum*, by the end of the fifteenth century, it still retained its autonomy and the right of governing itself according to the old Romanian law *(antiqua consuetudine huius Terrae et Districtus Fogarasiensis)*[30].

The second type of Romanian districts is primarily illustrated by those over which the feudal, political, and administrative institution of the county was superposed. Many of these districts succeeded in surviving within the county and in keeping some of the characteristics of the old "countries". A convincing example is that of the districts in the county of Hunedoara, in southern Transylvania. The *district of Hațeg (districtus Hatzok)* was the most important in this category. It sprang from the old country of Hațeg *(terra Hatzok)* and was mentioned in documents as early as 1247.

In the fourteenth century, north of the district of Hațeg there was the domain of the fortress of Hunedoara with the district bearing the same name *(districtus Hunyad)*, which was to be consolidated in the fifteenth century. In the same period, in the region between the districts of Hațeg and Hunedoara, there arose the *district of Strei*, after the name of the river that drained it *(districtus fluvii Stryg)*. The fourth district of Hunedoara, situated in the northern part of the county, was the *district of Dobra*. It was mentioned in documents in the fourteenth century, and was to exist all through the following century as well.

Economic and defence reasons led the four Romanian districts in the county of Hunedoara to a form of association headed by the fortress of Deva *(quatuor sedis, districtus Valachorum castri Deva)*, this keeping a relatively large autonomy and judicial seats run accordind to the old Romanian law *(jus valachicum)*[31].

The Banat knew a more complex and even more complicated development from the point of view of the district institutions. The 33 districts spread all over the Banat territory fell into two categories: privileged districts, beneficiaries of renewed privileges from mid- fifteenth century in exchange of political and military engagement of their inha-

[30] N. Densușianu, *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*, București, 1885; I. Pușcariu, *Despre boierii din Țara Făgărașului*, part. I—IV, Sibiu, 1904; A. Bunea, *Stăpînii Țării Oltului*, București, 1910; I. Moga, *Marginea, ducatul Almașului și scaunul Săliștii*, București, 1942.

[31] D. Csánki, *Magyarország történelme földrajza a Hunyadiak korában*, V, p. 15—63; I. Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul sec. al XVI-lea*, București, 1973; R. Popa, *Structures sociologiques-politiques roumaines aux sud de la Transylvanie au commencement du Moyen Âge* în „Revue Roumaine d'Histoire", XIV. 1975, nr. 2, p. 296—305; I. A. Pop, *Despre existența voievozilor și a instituțiilor voievodale în Țara Hațegului pînă în veacul al V-lea*, în „Acta Musei Napocensis", XX, 1983 p. 147—153.

bitants to defend the Danube crossing points against repeated Ottoman attacks; Sebeș (Caransebeș), Lugoj, Caraşova, Bîrzava, Mehadia, Almăj, Ilidia, and later Comiat. The political, military, and judicial center of the 8 privileged districts, and even of the Banat of Severin, to which the respective districts belonged, was Caransebeș, the most important both in so far as the number of villages was concerned, and the political and economic position it held *(oppidum Sebes vocatum, sedem scilicet judicialem principalem septem sedium Valachalium).* The 7+1 privileged districts of the Banat enjoyed a large autonomy, much like the one of the 7+2 Saxon seats, and 7 Szekler seats.

The 25 non-privileged districts were spread all over the territory of the Banat, but especially in the Banat of Severin, the counties of Caraș, Timiș, and Cenad. The difficulty in presenting them arises from their unstable situation as far as their location, territory, political and administrative status, number of villages, etc. are concerned[32].

The five districts in the Country of Zarand, among which the ones of Ineu and Brad, lying in basins, protected the life of the Romanians in this region.

From the six districts in Bihor, that of Beiuș *(districtus Belenyes)* was the most important, both in size, and political and administrative position. It was above all a Romanian district, with 84—93 percent Romanians and 7—16 percent Magyars.

There were also some isolated districts in the counties of Satu Mare, Cluj, and Alba, but their autonomy was much diminished within the counties to which they belonged[33].

If we consider the situation of the Romanian districts in the context of the other political and administrative institutions of the time, their bearing is obvious: 66 districts — mentioned in documents, but their number must have been larger — as compared to 17 counties, 9 Saxon seats and 7 Szekler seats. They were the oldest political and administrative institutions in Transylvania, offsprings of the "countries", dating from as early as the formation period of the Romanian people; they were so deeply rooted that they could not be replaced by the official institutions, and continued to exist even within the counties. Some of them enjoyed a larger autonomy, others were more dependent, but they all preserved, just like the knezates and the voivodates, the Romanian way of life, customs, traditions, and law, which were stronger than the feudal order. This state of affairs was also accepted by Werböczi's typically feudal law of 1517, the *Tripartitum,* which stated that in Transyl-

[32] Pesty Fr., *A szörenyi vármegyei oláh kerületek.* Budapest, 1976; Pesty Fr., *A szörenyi bánság és szörenyi vármagyei törtenete,* vol. I—III, Budapest, 1877—1878; D. Vinulescu, *Privilegiile din cele opt districte bănățene,* București, 1936; Z. Pâclișanu, *Vechile districte românești de peste munți* în „Revista istorică română", XIII, 1943, M. Bizere, C. Rudneanu, *Considerații istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu* în „Studii de istoria Banatului", 1969, p. 7—22.

[33] V. Bunyitay V., *Bihar vármagye olahjei és a vallás unio,* Budapest, 1812, p. 15—60; L. Borcea, *Obștea sătească din Bihor, voievozii și cnezii ei în sec. XIII—XVII,* în „Crisia", 12, 1982, p. 123—159.

vania customs differed greatly from the ones in Hungary *(transilvaniensis ... alia et alia consuetudine, a nostra longa discrepantur, utantur)*[34].

At this point, mention must be made of the political organization of Transylvania under the form of the voivodate, a Romanian institution that held out against the official policy, which was sometimes called *regnum,* and kept a distinct character throughout the Middle Ages.

Then, there is, above all, a decisive reality in judging the character of a particular political unit: population and its ethnic print. In the case of Transylvania, the Romanians always represented the absolute majority as compared to the colonized populations (Magyars, Saxons, and Szeklers), which settled later, by the end of the eleventh and in the twelfth to thirteenth centuries, having been brought in the region to back official authority.

Under these socioeconomic, political, and cultural circumstances, Transylvania's tendencies towards autonomy are fully justified, so that the famous Magyar historian Szilágyi Sándor could ascertain that Transylvania never fused with the kingdom of Hungary completely, and they remained two different countries[35]. Endes Miklos, another Magyar historian, underlined that, before the autonomous principality, "Transylvanians, following the example of Wallachia, strived to organize themselves into a sovereign state"[36].

This reality was proved by evidence all through the Middle Ages. Transylvania was often called *regnum,* which meant it was an autonomous country. Its voivode, Stephen considered himself the "younger king" and was often in open fight with his father, the Magyar king Bela IV. Also, by the end of the thirteenth century, Roland Borșa, a voivode of Romanian origin, and, at the beginning of the fourteenth century, Ladislau Kan, took upon themselves sovereign prerogatives. They instituted a general assembly of the nobles and other free people, a kind of diet, strived for the royal crown, concluded agreements with other sovereigns, and called themselves: *Nos Rolandus vajvode Transilvanus, comes de Konuk, memorie comendantes significamus expedit universis, praesentium per tenorum, or Nos Ladislaus woyvoda Transilvanus et comes de Zonuk. presentium per tenorem significamus quibus expedit universis.*

În the fourteenth century Transylvania was governed by real dinasties of voivodes, such as the Lackfi family (six of which led Trasylvania for 28 years) and the Csáki family (six of which governed Transylvania for 30 years). Then, in mid-fifteenth century, voivode John of Hunedoara, descending from the Romanian knezes in the Country of Hațeg, granted Transylvania the status of autonomous country, orienting it more towards the other two Romanian countries, i.e., Wallachia and Moldavia. He even led the first as a general captain, and, at a certain time, as a voivode, while the Moldavian princes recognized his authority

[34] *Tripartitum,* III, 2, 12.

[35] Szilagyi Sándor, *Erdelyország történetetekintettel müvelödésére* I, Pest,, 1960, p. 66.

[36] Endes, M., *Erdély három nemzete ás nágy vallás autonduiajanak története,* Budapest, 1935, p. 150.

and considered him their father in the common aspiration to the unification of Transylvania with Moldavia. A federation of the three Romanian countries was set up in the anti-Ottoman struggle under the leadership of John of Hunedoara, the hero of Christianity.

Transylvania's autonomy, which was stronger when governed by powerful voivodes, and weaker when the king was more authoritative, continued to be a reality up to 1541, when, as a result of Hungary's dismemberment and of the turning of a large part of it into a Turkish pashalick, Transylvania was to become an autonomous principality under Ottoman domination.

ŞTEFAN PASCU

and considered him their father in the common aspiration to the unification of Transylvania with Moldavia. A federation of the three Romanian countries was set up in the anti-Ottoman struggle under the leadership of John of Hunedoara, the hero of Christianity.

Transylvania's autonomy, which was stronger when governed by powerful voivodes, and weaker when the king was more authoritative, continued to be a reality up to 1541, when, as a result of Hungary's dismemberment and of the turning of a large part of it into a Turkish pashalick, Transylvania was to become an autonomous principality under Ottoman domination.

STEFAN PASCU

CTITORIA SĂRĂCINEȘTILOR DIN SĂLAȘU DE SUS (JUD. HUNEDOARA)

În istoria Țării Hațegului, Sălașu de Sus revine mereu ca o localitate de referință. Din suita monumentelor care se găsesc pe teritoriul său, mai cunoscute sînt îndeosebi cetatea și curțile nobiliare[1]. Vitregite de atenție au rămas în schimb bisericile. Ruina din interiorul curților familiei Mara (locul denumit „La ziduri"), a fost clasată, în urma săpăturilor arheologice și a unei atente analize arhitectonice, în rîndul capelelor de curte, reformate. A fost amenajată în secolul al XVII-lea dintr-o încăpere avînd inițial o destinație civilă[2]. Alături de ea, există și astăzi în funcțiune nu mai puțin de trei biserici românești[3].

„Biserica din ulița mare", cu hramul sfinților arhangheli Mihail și Gavril, a fost vechea biserică greco-catolică a satului. În anul 1855, Ștefan Moldovan consemna în dreptul ei: „biserica unită de aici e cea dintîi biserică din această comunitate și una din celea vechi a patriei, se vede a fi ridicată sub floarea nobilimei pe la începutul secolului (!) 15ª. Prin turci i s-au dears acoperișu la a. 1788, ci iarăși s-au renoit pe la a. 1791, acum i s-au adaus turnul ce lipse; și are în lung 7°, în lat 3° ... Hramul bisericii e SS. Athanasie și Chiril"[4]. Datele lui au fost parțial redate la începutul veacului nostru[5], dar niciodată verificate sau întregite. Aspectul actual al edificiului nu îngăduie nici un comentariu asupra observațiilor de evoluție arhitectonică ale lui Ștefan Moldovan. Cu titlu de ipoteză, am putea bănui și o confuzie făcută cu biserica „iobagilor", despre care va fi vorba puțin mai jos. Din păcate, dimensiunile date de Moldovan nu concordă perfect cu acelea ale monumentului presupus a fi confundat.

Biserica Sfîntul Nicolae, zisă „din Părău", considerată a fi și astăzi biserica „nemeșilor" sălășeni, a fost pictată în a doua jumătate a vea-

---

[1] Despre monumentele sălșene vezi V. Eskenasy, A. A. Rusu, *Cetatea Mălăiești și cnezatul Sălașului (sec. XIV—XVII)*. În: *AIIACN*, 25, 1982, p. 53—92.

[2] *Ibid.*, p. 89.

[3] Singura trecere în revistă globală, cu denumirile populare, pe care le utilizăm și noi, a rămas în manuscris, în monografia satului Sălașu de Sus întocmită de către învățătorul Solomon Pocanschi.

[4] *Informațiune despre statul parohiilor, numărul locuitorilor, starea preoților, porțiunile canonice, a bisericilor, cimitirelor și a școlilor din vicariatul Hațegului, carele sînt de-a dreptul îngrijirii vicariatului ocîrmuitoare încredințate, după cum se află acelea în 6/18 noiembrie din anul 1855*, p. 41 (Ms. inedit, pregătit pentru publicare în *Sargetia*, 20, 1988 (partea I), de către Gh. Naghi. Mulțumim editorului pentru amabilitatea de a ni-l fi pus la dispoziție înainte de tipărire).

[5] *Diecesa Lugojului. Șematism istoric*, Lugoș, 1903, p. 454; I. Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 314.

cului al XVIII-lea, de către zugravul Simion din Pitești, pictor deosebit de activ în părțile Hațegului și ale Hunedoarei[6]. Cîteva scene au ieșit la iveală în anul 1986, cu prilejul renovării interioare.

În sfîrșit, ultimul monument, asupra căruia ne-am propus să zăbovim în următoarele pagini, este cunoscut în sat sub numele de biserica „iobagilor", ori biserica „de peste apă". Astăzi are și ea hramul Sfîntul Nicolae.

Aspectul modern al edificiului a contribuit desigur la neacordarea unei atenții cuvenite din partea celor ce au cercetat monumentele istorice ale Țării Hațegului. În amplul studiu dedicat bisericilor românești de zid din județul Hunedoara, publicat în 1930 de Virgil Vătășianu, biserica din Sălașu de Sus nu figurează, ca de altfel, nici în sinteza aceluiași autor din 1959[7]. Vasile Drăguț o amintește în treacăt, vorbind despre Sălașu de Sus: „biserica satului atribuită secolului al XVII-lea prezintă unele caracteristici, care ne permit datarea ei în secolul al XV-lea"[8]. În schimb sinteza aceluiași autor privind arta românească nu mai menționează monumentul[9]. Ultimele consemnări ale bisericii datează din anii din urmă[10].

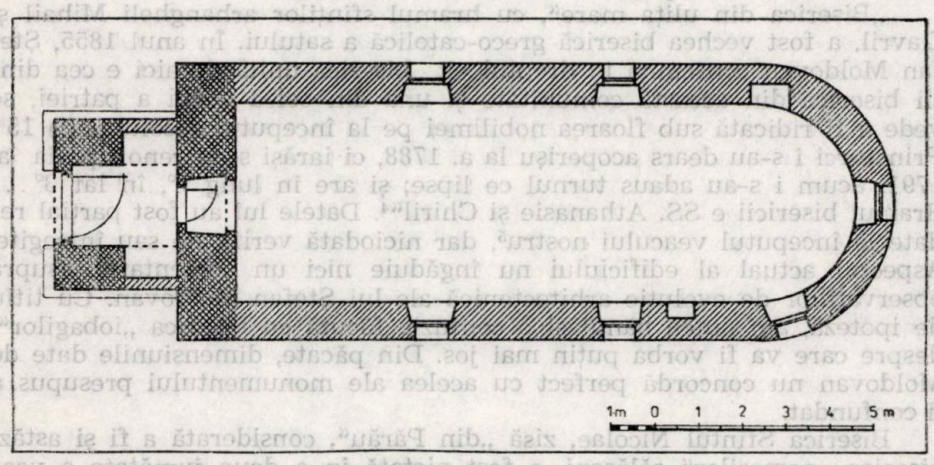

Pl. I. Sălașu de Sus. Planul bisericii Sf. Nicolae.

[6] Identificarea artistului a fost făcută de către muzeografa Lucia Rondoleanu de la Muzeul județean Hunedoara, Deva, și confirmată de către noi cu prilejul vizitei din iulie 1986 la fața locului.

[7] V. Vătășianu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, în *ACMIT*, 1929, p. 1—222; idem, *Istoria artei feudale în țările române*, I. București, 1959.

[8] V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*. București, 1968, p. 34.

[9] Idem, *Arta românească. Preistorie, antichitate, ev mediu, Renaștere, baroc*. București, 1982.

[10] A. Mediețanu, *Biserici medievale românești de odinioară din Țara Hațegului*, In: *MB*, 35, nr. 7—8, 1985, p. 497; R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 243—244 și nota 176.

Efectuarea releveului (vezi pl. I) a produs dovada unei refaceri radicale a bisericii. Întreaga latură de vest a monumentului are o grosime diferită față de celelalte ziduri ale navei și absidei altarului. Traseul acestor ultime ziduri se înalță pe un plan rectangular, ce compune o singură încăpere pentru naos și pronaos, cu o absidă nedecroșată în partea răsăriteană, semicirculară atît la interior cît și la exterior, conferind monumentului aspectul unui edificiu religios ridicat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, sau în cursul secolului al XIX-lea. Acest tip de plan, frecvent întîlnit în această epocă, este prezent și în Țara Hațegului (Ostrov, Baru, Lunca Cernii de Jos, Lunca Cernii de Sus etc.).

Planul bisericii trădează cel puțin două etape principale de construcție. Grosimile zidurilor indică o surprinzătoare similitudine de soluții constructive pentru lărgirea spațiului cu biserica din Ostrov[11]. Acolo (vezi pl. III), ca și la Sălașu, prezența turnului clopotniță a obligat sacrificarea zonei altarului și prelungirea spre răsărit a edificiului.

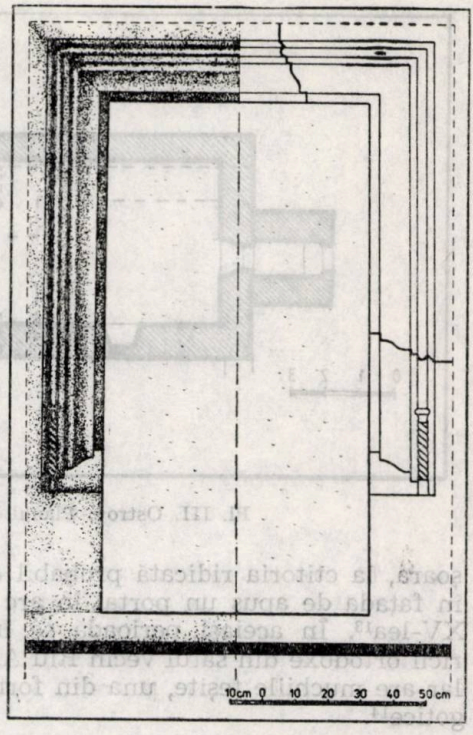

Pl. II. Sălașu de Sus. Ancadramentul intrării.

Pentru încadrarea cronologică a părții mai vechi din biserica de la Sălașu de Sus, ne stau la îndemînă două elemente. Cel dintîi reprezintă ancadramentul care împodobește ușa intrării dinspre micul pridvor de sub turnul clopotniță.

De formă dreptunghiulară, fără a fi de dimensiuni prea mari, portalul are un profil simplu, format dintr-o baghetă exterioară, ce pornește de pe o bază spiralată (vezi pl. II), element ce apare în arhitectura gotică transilvană la mijlocul veacului al XV-lea, în ambianța sibiană, încadrîndu-se astfel, în tipologia goticului tardiv[12]. Forma rectangulară, modelată cu grijă, deși simplificată ca articulare, acuratețea profilaturii, presupun realizarea ancadramentului de către un atelier de pietrari din mediul orășenesc transilvănean de la sfîrșitul secolului al XV-lea.

Portalul gotic de la Sălașu de Sus nu este un caz singular în arhitectura românească a Țării Hațegului. Alături de alte numeroase cazuri cunoscute, amintim că în imediata vecinătate a localității, în satul Nuc-

[11] R. Popa, *Vechea biserică din Ostrovul Mare (com. Rîu de Mori)*, în *MB*, 36, nr. 6, 1986, p. 88—94; idem, *La începuturile...*, p. 241—242.

[12] V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I. București, 1959, p. 527. Tipul de profil apare mai întîi la portalul sudic al bisericii Sf. Maria din Sibiu, în anul 1457.

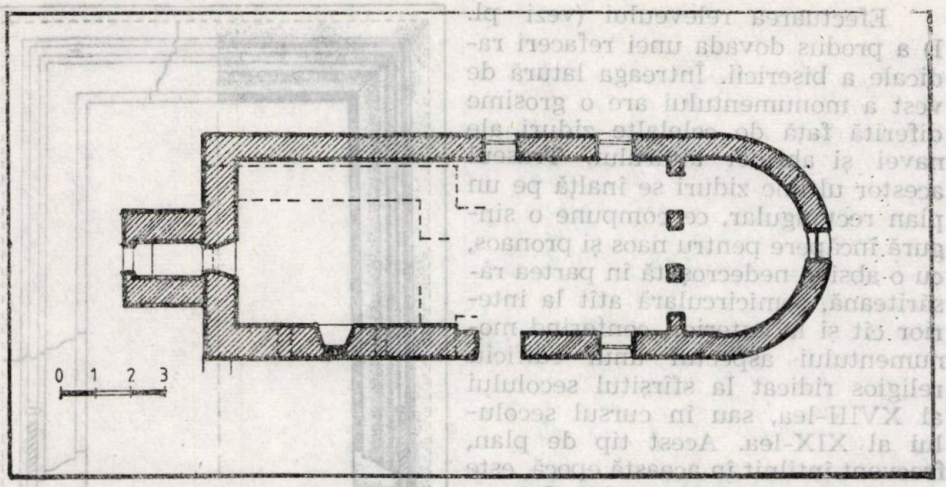

Pl. III. Ostrov. Planul bisericii (după Radu Popa).

șoara, la ctitoria ridicată probabil de Cîndeștii din Rîu de Mori, se află în fațada de apus un portal în arc frînt profilat, aparținînd secolului al XV-lea[13]. În aceiași perioadă se încadrează și portalul inedit al bisericii ortodoxe din satul vecin Rîu Alb, al cărui ancadrament dreptunghiular are muchiile teșite, una din formele cele mai modeste ale profilaturii gotice[14].

Al doilea element care contribuie decisiv la dezvăluirea vechimii bisericii este însă o pisanie. Așezată în exterior, deasupra intrării în turnul clopotniță, pisania a fost scrisă pe o placă de calcar poros, din care motiv starea de conservare lasă mult de dorit, lectura textului fiind dificilă. Placa de calcar are dimensiunile de cca 30×66 cm. Textul slavon incizat pe șapte rînduri, cu litere de 2,5 cm, este următorul:

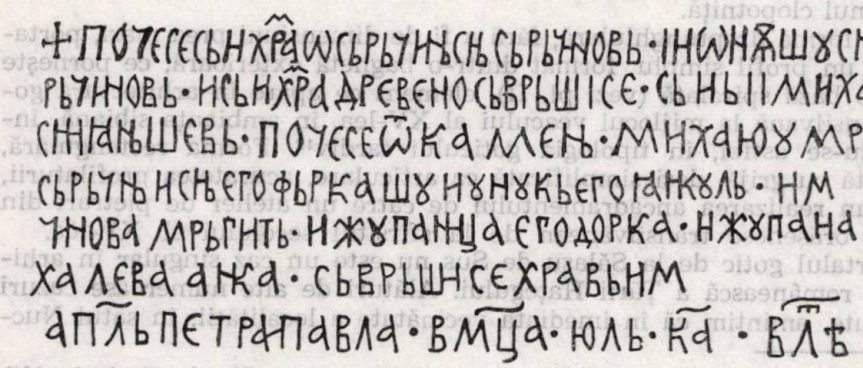

[13] V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968, p. 35.

[14] Dimensiunile sînt de 0,80×1,80 m. O zugrăveală neinspirată nu numai că nu îl pune în lumină, dar îl ascunde de-a dreptul.

Traducerea inscripției[15] o redăm marcînd cele șapte rînduri, așa cum a fost scris textul și în slavonă:

† S-A ÎNCEPUT ACEASTĂ BISERICĂ DE SĂRĂCIN, FIUL LUI SĂRĂCIN, ȘI IOANĂȘU, FIUL / LUI SĂRĂCIN. ȘI ACEASTĂ BISERICĂ DEMULT S-A TERMINAT. ACEASTA ȘI MIHAIU, / FIUL LUI IOANĂȘ, A ÎNCEPUT-O DIN PIATRĂ. MIHAIU A MURIT. / SĂRĂCIN ȘI FIUL SĂU FĂRCAȘU ȘI NEPOTUL SĂU IANCUL ȘI M[AMA] LUI SĂRĂ/CIN, MĂRGHITA, ȘI JUPANIȚA SA, DORCA, ȘI A LUI JUPAN MI/HAI, ANCA, AU TERMINAT BISERICA ÎN NU[MELE] [SFINȚILOR] / APOSTOLI PETRU ȘI PAVEL, ÎN LUNA IULIE 21, VĂLEAT ...

Deoarece tocmai anul așezării pisaniei nu s-a păstrat, am încercat să stabilim o încadrare cronologică cît mai strînsă pe baza analizei conținutului.

Textul pisaniei aduce în lumină o suită întreagă de personaje. Repetarea frecventă a numelui Sărăcin (de cinci ori), conduce de la început la certitudinea existenței unei ctitorii a familiei omonime. Identificarea și stabilirea vremii în care au trăit persoanele se impune cu atît mai mult, cu cît, așa cum am văzut, anul inscripției este ilizibil. Totodată, după cum afirmă rîndurile slavone, viața personajelor amintite oferă repere importante referitoare la etapele de construcție a monumentului.

Cel mai vechi dintre toți cei consemnați este SĂRĂCIN I, tatăl lui Sărăcin și al lui Ioan, primii ctitori ai bisericii. Documentele pe care le avem la dispoziție ne permit să-l asociem cu un Sărăcin amintit numai în dreptul anului 1445[16].

Fiul său, SĂRĂCIN II, a fost înregistrat consecutiv între anii 1453 și 1463[17], în timp ce fratele său Ioan, ar putea fi considerat în viață încă în anul 1482[18]. Incertitudinea din urmă rezultă din posibilitatea de confundare cu fiul său cu apelativ identic. Despre cei doi frați, Sărăcin și Ioan, știm că au fost principalii susținători ai șantierului care a marcat cea de-a treia fază a cetății de la Mălăiești. Probabil datorită acestui efort constructiv, biserica pe care au înălțat-o a rămas dezavantajată. Prima fază de construcție, pusă de pisanie pe seama lor, s-a produs probabil în cursul celui de-al treilea sfert al veacului al XV-lea. Deoarece Sălașu era centrul unui cnezat, atestat documentar cu un veac înainte[19], este de presupus că anterior ctitoriei Sărăcineștilor a funcționat fie o biserică de lemn, sau chiar una de piatră, pe care, pînă în acest moment, nu o cunoaștem.

IOAN SĂRĂCIN I (Ionașu, Ianăș), fiul lui Sărăcin I, a avut patru fii desemnați de documente. Probabil cel mai în vîrstă, Sărăcin, apare deja consemnat la 1494[20], iar ceilalți, Cîndreș, Mihail și Nicolae, îm-

[15] Mulțumim și pe această cale slavistului Ioan Pătruț care ne-a verificat și confirmat traducerea textului.
[16] V. Eskenasy, Adrian A. Rusu, *op. cit.*, p. 63.
[17] *Ibid.*, p. 64—65.
[18] *Ibid.*, p. 73.
[19] *DRH.C.* XI, 1981, p. 507, 509.
[20] Arh. Naț. Magh. Budapesta, Dl. 29. 564.

preună cu primul, sînt succesiv numiți într-o serie de acte din anii 1498—1499[21]. Nicolae nu mai figurează printre frați la 1500[22], iar Cîndreș mai trăia la 1511[23], dar era sigur decedat înainte de anul 1514[24]. Stingerea lui Nicolae și Cîndreș înaintea momentului în care a fost reluată construcția pare să explice lipsa lor din pisanie.

SĂRĂCIN III, fiul lui Ioan Sărăcin I, purta și el, după tată, numele de Ioan. Așa apare desemnat explicit într-un act din 17 mai 1499[25]. Deci, fără greșeală, l-am putea considera și drept Ioan Sărăcin II[26]. Pe cîte se pare, a răposat în anul 1536, căci deja la 1 ianuarie 1537, soția sa Doroteea, era desemnată drept văduvă (vezi anexa 4). De altfel, în cursul aceluiași an 1537, ea a inițiat o seamă de acțiuni legate de succesiune, acțiuni care trebuie conexate morții de dată recentă a soțului.

FĂRCAȘU, consemnat de pisanie a fi fiul lui Sărăcin III (= Ioan Sărăcin II), nu apare niciodată în informația documentară cunoscută de noi. Este sigur că s-a stins înaintea anului 1537, altfel ar fi fost automat implicat în moștenirea părintească.

Viața lui *MIHAIL SĂRĂCIN*, fiul lui Ioan Sărăcin I, este unul din elementele importante de datare a inscripției. Ultima sa atestare sigură este din anul 1514[27]. În anul 1519 nu mai figurează printre Sărăcinești[28], iar peste doi ani, soția sa era notată drept văduvă[29].

În pofida așezării în textul pisaniei a lui *IANCUL* imediat în urma lui Fărcașu, considerăm că el nu era nepot de fiu al lui Ioan Sărăcin II, ci nepotul său de frate. Altfel spus, Iancul fusese fiu al lui Mihail Sărăcin. Un personaj cu numele de *Iankwul* era amintit în Sălașu la 1519[30] și nimic nu ne împiedică să credem că personajele sînt identice. În documentele mai tîrzii, într-unul de la anul 1536, mai ales (vezi anexa 3), copii ai lui Mihail și Anca Sărăcin sînt arătați a fi Ioan Sărăcin III și Veronica. Echivalența dintre Iancul, fiul lui Mihail Sărăcin din inscripție și Ioan Sărăcin III, este dată de o genealogie de familie, nu foarte tîrzie, din anul 1646. Pe ramura cronologică care corespunde primei jumătăți a veacului al XVI-lea, se plasează clar un Ioan Sărăcin *alias Iankul*, fiul lui Mihail Sărăcin și nepot al primului Ioan Sărăcin[31]. Personajul în discuție a concentrat, din nou, stăpînirile familiale și a asigurat liniaritatea descendenței Sărăcineștilor spre începutul secolului al

---

[21] V. Eskenasy, Adrian A. Rusu, *op. cit.*, p. 74.

[22] J. Kemény, *Supplementum Diplomatarii Transsilvanici*, V, p. 261. (Ms. B.A. Cluj-Napoca).

[23] A. A. Rusu, I. A. Pop, *Familia nobiliară românească Arca din Țara Hațegului (sfîrșitul sec. XV — începutul sec. XVI)*. în: *ActaMN*, 21, 1984, p. 219.

[24] Arh. Naț. Magh. Dl. 46.496.

[25] Bibl. Batthyaneum, Alba Iulia, cutia III, nr. 156.

[26] Sub numele de Ioan Sărăcin II, genealogiile familiei Sărăcin au desemnat mai tîrziu pe Ioan Sărăcin III. Vezi spre exemplu un document al procesului de moștenire a averilor lor, emis în Tg. Mureș, la 23 decembrie 1818 (Muz. jud. Hunedoara—Deva, inv. 30.312).

[27] Bibl. Batthyaneum, Alba Iulia, cutia IV, nr. 26.

[28] A. A. Rusu, *Dovezi pentru continuitatea adunărilor românești din Țara Hațegului după mijlocul secolului al XV-lea;* în *Sargetia*, 18—19, 1984—1985, p. 178.

[29] Arh. Naț. Magh. Dl. 29.984.

[30] Adrian A. Rusu, *op. cit.*, p. 178.

[31] J. Kemény, *op. cit.*, Vol. X, p. 141.

XVII-lea, cînd, așa cum o știm din alte surse, familia se va stinge pe linie masculină.

MĂRGHITA (Margareta), mama lui Sărăcin în inscripție, a fost, fără îndoială, soția lui Ioan Sărăcin I și nu a lui Sărăcin I sau Sărăcin II. Pentru această soluție pledează atît imposibilitatea ca străbunica să fi fost în viață la data terminării bisericii sau, pentru situația lui Sărăcin II, prezența soției sale ar fi fost discordantă printre personajele care aparțin numai descendenței lui Ioan Sărăcin I. Despre Mărghita nu știm practic nimic. Numele, foarte comun și relativ frecvent în lumea Hațegului, nu îngăduie alte precizări. Ea a fost singura care a făcut relația dintre trei generații, pînă la săvîrșirea lucrului început de soțul și cumnatul său. Drept urmare îi putem pune în seamă un rol important în ctitorire.

Pe *DORCA*, soția lui Ioan Sărăcin II, am identificat-o cu Doroteea actelor latine. Apropierea onomastică este pe deplin posibilă, ambele nume fiind variante din apelativul Teodora[32]. Și acest nume este destul de frecvent. Contemporană cu personajul inscripției și implicată în istoria Hațegului este o Dorotee de Peștiș. Identitatea este imposibil de stabilit pe baza datelor de care dispunem. Doroteea, Dorca din inscripție, apare sigur menționată la 1 ianuarie 1537, ca *nobilis domine Dorothee, relicte egregii condam Joannis Zerechen de Zallaspathak* (vezi anexa 4 și 5). Doroteea era văduvă de puțină vreme și fără copii. Încerca să obțină prin grația regelui Ioan Zapolya o amînare pe un an a proceselor răposatului său soț. După cum arată limpede documentul lui Ștefan Mailat, voievodul Transilvaniei, dat la Unguraș în 3 decembrie 1537, principalul adversar era *egregius Joannem, filius condam Michaelis, similiter Zerechen de eadem Zallaspathaka*. Menționarea datei văduvirii Doroteei, reprezintă de fapt termenul *ante quem* al pisaniei noastre, deoarece, așa cum s-a văzut, în momentul în care ea s-a fixat pe turnul bisericii din Sălașu, Ioan Sărăcin II era încă în viață.

În sfîrșit, ajungem înaintea ultimului personaj feminin al inscripției, *ANCA*, soția lui Mihail Sărăcin. Chiar dacă detalierea vieții ei nu este de natură să contribuie direct la stabilirea datei, în schimb ne oferă elemente surprinzător de generoase legate de viața materială și spirituală a familiei de ctitori, a nobilimii românești din Hațeg, în general. Anca este una dintre femeile cele mai cunoscute din istoria districtului, la începutul secolului al XVI-lea. Fusese fiica lui Dionisie de Streisîngeorgiu și a Clarei Arca de Densuș[33]. Acum sîntem în măsură să scriem că ea purta nume dublu. La 1512 un document o numește explicit *domina Anko sive Anna vocata, consortis ... Michaelis Zerechen, filie videlicet olim Dionisii de Zenthgyewrgh, ex nobili condam domina Clara, filia olim Ladislai Arca de Domsos procreata* (vezi anexa 1)[34]. Căsătoria ei cu Mihail Sărăcin poate fi bănuită ca încheiată imediat după 1500, ca

[32] Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 46.

[33] Pentru genealogia ei vezi A. A. Rusu, I. A. Pop, *op. cit.*, p. 220, 222.

[34] Fără a cunoaște această piesă relevantă, cu puțin timp în urmă considerasem că era vorba de o confuzie a notarilor din cancelariile latine. Vezi V. Eskenasy, A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 75, nota 105.

o garanție a înțelegerilor de moștenire a unor bunuri din Streisîngeorgiu. Probabil foarte tînără, orfană, dacă nu chiar suferind de o anume infirmitate[35], Anca și-a văzut zestrea pusă la adăpost, în custodia unor terți. Declanșarea acțiunii de recuperare a bunurilor sale a survenit în urma unei conjuncturi precise, care ar putea fi eventual legată de decesul, din anul 1511, al unchiului ei Ioan Arca de Densuș, deces prin care familia Arca se stingea pe linie masculină. Un rol important în obținerea unei părți însemnate de zestre i-a revenit cumnatului ei, respectiv lui Ioan Sărăcin II. În aprilie 1512, în două documente i se amintesc bijuteriile și hainele, precum și o sumă de 400 de florini, cuvenită din Streisîngeorgiu și Valea Sîngeorgiului, din care 200 de florini urmau să fie predați pînă la data de 11 noiembrie. Printre lucrurile înapoiate de către Ioan Mezerzius, arhidiacon de Cluj și cunoscut precursor al epigrafiei daco-romane, Ștefan Bradach, soțul surorii mamei Ancăi, și Simion Salfy de Săulești, figurează și piese de evidentă factură ortodoxă. În primul rînd remarcăm odăjdii *(ornamentum dictum keczele)* lucrate cu fir de aur și ornate cu argint, apoi trei răcliță de argint aurit, dintre care una cu încrustații de pietre *more greco,* cu imagini și înconjurate cu aur[36]. Din documentul datat la 5 decembrie 1536, rezultă că Anca, văduvă de peste zece ani, secondată de fiul ei Ioan Sărăcin III, fiica Veronica, ginerele Drăghici Mărgineanu, spătarul din Țara Românească, și nepoata Eufrosina, a primit suma de 200 de florini, în haine și bani (vezi anexa 3). Mai apoi, în contul datoriei restante, capitlul din Alba Iulia i-a dat zece florini în bani și haine în valoare de șapte, acordîndu-i, pe durata vieții, arenda moșiei capitulare de la Simeria, valorată la 40 florini. Sîntem abia acum edificați de unde provenea datoria capitlului. Se spune în document că în urma morții rudelor ei pe linie masculină, Streisîngeorgiu și Valea Sîngeorgiului au fost donate de rege capitlului, urmînd ca tot acela să lichideze drepturile cuvenite moștenitoarelor feminine. Este destul să notăm că Streisîngeorgiu și Valea Sîngeorgiului reprezentau o mică parte din vechiul domeniu al Arceștilor și al streisîngeorzenilor, pentru a ne face o idee cît de cît exactă asupra averii reale a Ancăi. Socotită în bani, pătrimea cuvenită ei trebuie să fi fost cel puțin de trei ori mai mare, deci peste 1200 florini. Adausul averii lui Mihail Sărăcin a creat strălucite potențe ctitoricești, care s-au și împlinit de altfel.

---

[35] Vezi doc. nr. 2 din anexă, în care se afirmă că Anca nu s-a putut prezenta la Deva în fața vicevoievodului, din cauza „stării plăpînde a sexului ei, cît și a infirmităților bătrînești" (?). Este greu de crezut că era neputincioasă din cauza bătrîneții, atît timp cît știm sigur că peste 24 de ani mai trăia încă. La 1512 copiii ei nu erau încă menționați, fiind probabil prea mici.

[36] Documentul publicat prima dată de M. Barabás, *Megyericsei János kolozsi jöesperes,* în *EM,* 24, 1907, p. 129—130, apoi comentat și reluat parțial la V. Eskenasy, Adrian A. Rusu, *op. cit.,* p. 76. Despre el vezi și Adrian A. Rusu, *Preoți români ortodocși din districtul Hațegului în secolul al XV-lea,* în *MB,* 32, nr. 10—12, 1982, p. 652.

Arborele genealogic rezultat din pisanie arată astfel:

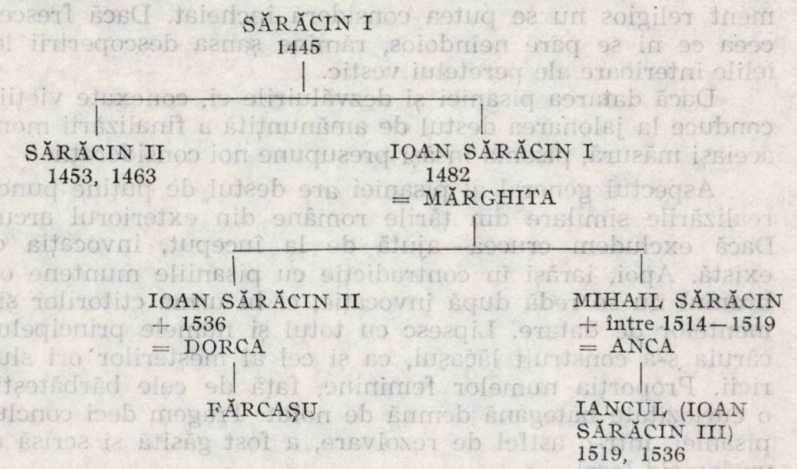

Anul pisaniei puse de Sărăcinești la Sălașu de Sus trebuie căutat în intervalul 1519—1536. Deoarece spațiul pentru văleat este propriu numai pentru trei litere-cifre, este operabilă încă o precizare. Cu trei litere-cifre s-au putut compune ani *numai după* 1503 (= 7011). Din intervalul mai sus scris se exclud anii 1522 și 1532, care, conform cifrelor chirilice, se scriu doar cu două litere-cifre (7030 și 7040).

Evoluția arhitectonică a ctitoriei sălășene se reconstituie în următoarele etape majore:

1. După anul 1450, Sărăcin, fiul lui Sărăcin și fratele său Ioanăș (Ioan Sărăcin I) încep să construiască o biserică. Sigur clopotnița, poate nici ancadramentul gotic nu îi aparțin. Lăcașul funcționa deja în anii 1496—1508, cînd la Sălașu slujea preotul nobil Dan, fiul lui Andrei[37].

2. Anterior anului 1521, probabil chiar înainte de 1519, Mihail Sărăcin reia construcția în piatră a bisericii, fără să reușească să o termine înainte de moarte. Acestei etape îi este cel mai greu de asociat vreo realizare anume.

3. În deceniul al treilea al secolului al XVI-lea, în mod cert înainte de anul 1537, Ioan Sărăcin II, fiul lui Ioan Sărăcin I, soția sa Dorca (Doroteea) și Fărcașu, fiul lor, Iancul (Ioan Sărăcin III), fiul lui Mihail, Mărghita, văduva lui Ioan Sărăcin I și Anca, văduva lui Mihail Sărăcin, isprăvesc biserica. Ei trebuie să fi înălțat turnul, așezat pisania și au tîrnosit biserica.

În această succesiune nu își găsesc loc cu precizie elementele componente ale bisericii. În cazul portalului, am putea presupune că fusese așezat, eventual în etapa a doua de construcție. În schimb, acțiunea ultimilor ctitori ar putea fi socotită aceea a înălțării turnului clopotniță, adică locul în care ei au așezat inscripția. Ar mai fi de luat în discuție

[37] Adrian A. Rusu, *Preoți*... p. 651. Pentru atestarea de la 1508, vezi Idem, *Dovezi*..., p. 178, iar pentru stabilirea filiației Idem, *Miscellanea hatzegiana* (I), în *Sargetia*, 20, 1986—1988, sub tipar.

și o eventuală decorație interioară în frescă, fără de care, nici un monument religios nu se putea considera încheiat. Dacă frescele au existat, ceea ce ni se pare neîndoios, rămîne șansa descoperirii lor sub tencuielile interioare ale peretelui vestic.

Dacă datarea pisaniei și dezvăluirile ei, conexate vieții personajelor, conduce la jalonarea destul de amănunțită a finalizării monumentului, în aceiași măsură, pisania însăși presupune noi considerații.

Aspectul general al pisaniei are destul de puține puncte comune cu realizările similare din țările române din exteriorul arcului carpatic[38]. Dacă excludem crucea—ajută de la început, invocația divinității nu există. Apoi, iarăși în contradicție cu pisaniile muntene ori moldovene, hramul nu se redă după invocație, ci în urma ctitorilor și înaintea elementelor de datare. Lipsesc cu totul și numele principelui sub domnia căruia s-a construit lăcașul, ca și cel al meșterilor ori slujitorilor bisericii. Proporția numelor feminine, față de cele bărbătești, este încă o o curiozitate hațegană demnă de notat. Tragem deci concluzia că soluția pisaniei, într-o astfel de rezolvare, a fost găsită și scrisă chiar de către un lapicid local.

După cîte știm, prima pisanie care apare în Hațeg este aceea din anii 1313—1314 de la Streisîngeorgiu[39]. A fost pictată pe peretele de est al altarului, într-o compoziție nu foarte diferită de aceea a veacurilor următoare, din tot spațiul românesc. Excepție face doar data care apare la început, nu la sfîrșit. Următoarea ca vechime este tot de la Streisîngeorgiu, dar la o distanță de aproape un veac (1408). Caracteristicile ei sînt ușor modificate prin prezența „craiului" în vremea căruia a fost pusă, dar, ca un compromis, și al voievozilor Transilvaniei[40]. În sfîrșit, ultima pisanie pe care o cunoaștem în Hațeg, înaintea celei de la Sălașu, este pictată în interiorul bisericii de la Densuș la 1443[41]. Și aici anul pornește inscripția, dar conținutul se oprește după atestarea hramului. Fără excepție, toate pisaniile hațegane, la care le putem asocia și pe cele hunedorene ori zărăndene, au fost pictate, nu cioplite în piatră, în interiorul și nu la exteriorul monumentelor. De aici rezultă caracterul ieșit din comun al pisaniei de la Sălașu. Pentru înțelegerea ei trebuie să acceptăm o inspirație străină districtului și vecinătăților sale ardelene. Judecînd după exemplele muntene ori moldovene, pisaniile de piatră așezate deasupra intrărilor, sînt obișnuite mai mult mănăstirilor decît bisericilor parohiale. De asemenea, ele s-au comandat și montat *doar* de către voievozi și marii boieri dregători. Ni se pare posibil ca prezența

[38] Comparația am făcut-o cu trei pisanii din anii 1519—1543, din Țara Românească și Moldova: biserica Văleni (Roman) — 30 martie 1519, și biserica Hîrțești — 1532, ridicate de boieri, alături de biserica mănăstirii Bistrița (Oltenia) — 1 octombrie 1519 (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 18, nr. 12; II. București, 1908, p. 81, nr. 43 și, respectiv, I, p. 126, nr. 53).

[39] Vezi G. Mihăilă, *Cele mai vechi inscripții cunoscute ale românilor din Transilvania (1313—1314 și 1408, Streisîngeorgiu—orașul Călan, județul Hunedoara)*. în *RMM*, 47, nr. 1, 1978, p. 34 și Monica Breazu, în vol.: *Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV—1450)*, Partea 1, București, 1985, p. 53—55.

[40] G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 38.

[41] Amintită superficial de V. Drăguț *(Un zugrav din Transilvania secolului al XV-lea*, în *SCIA*, 13, nr. 2, 1966, p. 242).

boierului Drăghici din Mărginenii Prahovei la Sălașu, tocmai în intervalul stabilit de noi pentru datarea pisaniei, — prezență care se deduce dintr-un calcul rezultat din anul morții sale, al soției și numărul copiilor lor[42], — să fi avut oarecari înrîuriri.

Cum amintisem puțin mai sus, executorul pisaniei nu poate fi decît un localnic. Asupra practicării epigrafiei slavo-române în Hațeg avem la îndemînă informații sărace, dar concludente[43]. Ștefan Moldovan semnalase, la mijlocul veacului al XIX-lea, trei piese care vor trebui aici rediscutate.

Prima dintre inscripții aflată la biserica din Sînpetru, era reprodusă cu destulă fidelitate[44]. Astăzi ea este vizibilă pe fațada de vest a bisericii, deasupra intrării, împreună cu un altar roman închinat lui Silvanus și un cap de statuie. Toate piesele au fost așezate acolo în vremuri mai noi. Frontonul prezintă urme evidente de refacere radicală, cu multă cărămidă[45]. Inscripția este pe două rînduri, adînc incizată în fragmentul unui ancadrament de marmură romană (73,5×16,5×79 cm). Conține următorurl text:

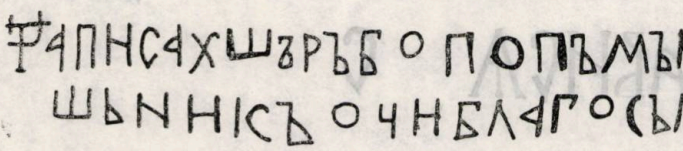

În traducere:

† A SCRIS ȘĂRBU POPA MULT GREȘITUL. PĂRINȚI BLAGOSLOVIȚI.

Cea de a doua epigrafă provenea, după cum susține același Ștefan Moldovan, de la „mănăstirea" din Colți (Suseni, com. Rîu de Mori), de unde a fost mișcată și reașezată lîngă biserica ortodoxă din Rîu de Mori[46]. Am regăsit-o fixată în ciment în afara bisericii, în stînga intrării

---

[42] Calculul aparține lui G. D. Florescu, *Boierii Mărgineni din secolele XV și XVI. Studiu genealogic*, Vălenii de Munte, 1930, p. 60—64 și tabloul genealogic. Autorul consideră pe Velica, fiica lui Calotă vornicul, drept soție a lui Drăghici spătarul. Filiația corectă rezultă din actul din anexă (nr. 3). Drăghici a făcut numeroase drumuri transilvane. Cele care i-au prilejuit cunoașterea viitoarei soții hațegane și mai apoi căsătoria nu pot fi ușor detectate, cu atît mai mult cu cît, pe acea vreme, fiind prea tînăr, nu ocupa vreo slujbă deosebită iar documentele nu se interesau de el. Aici remarcăm doar că unul dintre Sărăcinești îl cunoștea bine pe Drăghici II din Mărgineni, unchiul omului nostru, de la stabilirea hotarului dintre Hațeg și Țara Românească care se petrecuse în anul 1520 (*DRH. B.* XVI. Vol. I, p. 373—379, nr. 194). La data cînd este menționat în Transilvania, Drăghici spătarul lipsește din divanele Țării Românești (G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 57).

[43] Vezi mai jos, notele 48—50.

[44] Șt. Moldovan, *Annotațiuni despre tiera Hatiegului*, în *Foae pentru minte, animă și literatură*. Brașov, nr. 37 din 8 sept. 1854, p. 198. Ultima lectură, diferită de prima și de a noastră, vezi la R. Popa, *La începuturile . . .*, p. 122.

[45] Vezi observațiile din A. A. Rusu, *Moștenirea materială a antichității în districtul Hațegului (epoca prerenascentistă și a Renașterii timpurii*, în SCIVA, 37, nr. 3, 1986, p. 253.

[46] Șt. Moldovan, *Annotațiuni*, nr. 38 din 23 sept. 1853, p. 284.

în pronaos. Moldovan îi dăduse conținutul și calculase anul în cronologie modernă. Surprinzător însă, gazeta lui Bariț nu a reprodus textul pentru că „nu se pot reprezenta acum din lipsa asemenelor slove (sîrbești!)". Acum putem adăuga că, pe cît se poate observa din poziția fixă a piesei, este vorba tot de o spolie romană, respectiv de o placă de marmură (97×80 cm), scoasă dintr-o construcție antică. Conținutul inscripției a fost afectat de scurgerea timpului. Chiar la scriere, se pare, suprafața pietrei prezenta mici asperități, la care s-au adăugat altele intenționate. În prezent se mai distinge:

Traducere:

VĂLEAT 7013 MA(I?)
28 POPA (KIR?) G(HENA) DIE
S-A PRISTĂVIT . . .

Fără îndoială este una dintre cele mai vechi pietre tombale cu inscripție slavonă din Transilvania.

Ultima inscripție, neregăsită, era adusă tot din „mănăstirea" Colți de la Rîu de Mori și avea această descriere: „e întreagă, oblungă cît statura unui om și pe o margine are acest înscris genuine luat în toate trăsăturile lui"[47]. Acolo se specifica că piatra era tot de marmură albă, iar redarea textului fusese imposibilă din motive redacționale, care nu ar putea fi iertate astăzi, decît la descoperirea manuscrisului original.

La Sînpetru și Rîu de Mori avem de-a face cu epigrafe cu totul deosebite de cea de la Sălașu de Sus: o inscripție de pomenire și o piatră tombală. Cei care le-au comandat au fost preoți, fără să știm dacă și nobili. Dacă cele patru inscripții ne vorbesc despre gama largă de utilitate a epigrafiei, nu este mai puțin adevărat că ne mai dezvăluie și alte taine ale aceleiași scrieri. La Sînpetru și Rîu de Mori se refolosește materialul roman de lux (marmura). Că nu este doar o alegere strict utilitară, ne-o dovedește piatra de mormînt a preotului din Colți. Spre deo-

[47] *Ibid.*

sebire de ordonarea tipică textelor slavone, cu înghesuirea, suprapunerea, ori ligatura complicată a cuvintelor și rîndurilor, așa cum o vedem în parte și la Sălașu, autorul inscripției din 1505 de la Rîu de Mori aliniază cuvintele în rînduri perfecte, le desparte prin puncte, iar literele, la fel de aerate, le execută cu haste trasate în maniera epigrafiei clasice latine. Cine privește inscripția nu se poate îndoi nici o clipă că ea urmează de fapt un model de scriere antică. De altfel, despărțirea elementelor cronologice prin spații libere și transferarea zilei în rîndul al doilea, conduce la ipoteza că suportul însuși a fost o epigrafă antică martelată. În cel de-al doilea spațiu liber din primul rînd se distinge un M a cărui origine poate fi într-un D(is) M(anibus). În rîndurile următoare apar o serie de haste, care la fel ar putea să provină din vechea inscripție latină. Starea de conservare actuală împiedică însă delimitarea precisă a inscripției slavone de o eventuală inscripție romană. Observația îndelungată a inscripțiilor din preajma Ulpiei Traiana, dar obligatoriu și exercițiul copierii, a condus către acest produs medieval de excepție din întreaga epigrafie slavonă de pe teritoriul României. Lespedea de la Rîu de Mori nu a fost desigur unică.

Ajungem aici la o altă încheiere, potrivit căreia Hațegul trebuie considerat un teritoriu în care epigrafia a fost folosită într-o largă gamă de scopuri, s-a dezvoltat în chip original pe fondul cultural specific românesc și a fost stimulată de ambianța epigrafelor romane din ruine.

Vom avea imaginea completă a extensiunii slavonismului cultural al societății medievale românești din secolele XV—XVI, numai dacă asociem, la inscripțiile litice și pe cele puse pe obiecte de orfevrărie[48], zgîriate pe fresca monumentelor de cult[49], ca și puținele urme ale utilizării aceluiași tip de scriere în uzul curent, pe hîrtie ori pergament[50]. Epigrafia slavonă din Hațeg a slujit însă și interese teritoriale mai largi. Posedăm această dovadă prin intermediul unei epigrafe puse de către popa Filip din Hațeg la biserica episcopală din Feleac (jud. Cluj), în anul 1516[51].

Documentul în piatră de la ctitoria Sărăcineștilor informează fără echivoc că în primele două-trei decenii ale secolului al XVI-lea, cea mai importantă familie nobiliară de pe valea Sălașului și a doua ca importanță în district, după familia Cîndeștilor din Rîu de Mori, se menținea în continuitatea cultivării valorilor tradiționale. Alături de bărbații familiei stau soțiile, care provin și reprezintă alte familii românești din

[48] Ferecătură de carte (post 1448) dăruită de Cîndeștii din Rîu de Mori Mănăstirii Neamț din Moldova (vezi A. A. Rusu, *Datarea ferecăturii evangheliarului lui Lațcu Cînde de la Mănăstirea Neamț*. în: *AIIAI*, 22/2, 1985, p. 743—746, cu bibliografia mai veche și redatarea), pahar de argint aparținînd unei biserici de pe fostul domeniu al Cîndeștilor (1496) (vezi M. Porumb, N. Sabău, *Vechi inscripții românești din județul Mureș (sec. XV—XVIII)*, în *Marisia*, 8, 1978, p. 108 și pl. LXV și LXVI).

[49] Densuș (1473), Sîntămărie Orlea, Streisîngeorgiu, Strei etc. (nedatate ori de la începutul secolului al XVI-lea). Vezi *Repertoriul picturilor*, p. 70, 219, 265, 266, 275—276, 279, 293, 295, 296.

[50] Vezi A. A. Rusu, *Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara — Cîndeștii din Rîu de Mori*, în *RI*, 37, nr. 6, 1984, p. 567.

[51] M. Porumb, *Inscripții medievale românești din Transilvania*, în *AIIACN*, 21, 1978, p. 309.

geografia districtului. Anca a fost, cum am văzut, originară din familia nobiliară a Streisîngeorgiului. La fel, Mărghita și Dorca trebuie să fi reprezentat și ele alte familii locale, rămase în ortodoxie. Fisura care se produce astfel în judecarea tranșantă, în bloc, a poziției etno-confesionale a nobilimii locale de o oarecare tradiție — în cazul Sărăcineștilor, după un secol de nobiliate oficial recunoscută și atestată, — dobîndește valoare de fenomen.

Să trecem în revistă cîteva date privindu-i pe vecinii Sărăcineștilor, pentru a lumina dimensiunile proceselor. La Sîntămărie Orlea, în vechea biserică parohială a comunității de oaspeți catolici, preluată de Cîndeștii din Rîu de Mori la 1447 și decorată imediat cu fresce cu legende slavone, grafitele în aceiași limbă își încheie șirul abia în anul 1563[52]. Despre Cîndești se mai știe că aveau la curtea lor un diac de slavonie, care le adnota privilegiile latine pînă în 1497[53]. Pe de altă parte, inscripția funerară din 28 mai 1505, documentează că la Colți funcționa o mănăstire ortodoxă. O arată numele călugăresc al defunctului Ghenadie, poate și apelativul său de „kir". La rîndul lor, Mușinești Răchitovei menținneau Densușul în ortodoxie, iar la 7 februarie 1566, un grafit slavon consemna, prin moartea lui „Andriaș Mînjină", pieirea unui coreligionar[54]. Tot ei întemeiau, către sfîrșitul veacului al XVI-lea, într-un cotlon ascuns al domeniului lor, o mănăstire ortodoxă (Cerna), ce avea să joace un rol de seamă în istoria culturii românești[55]. La Sînpetru, un grafit de pe fresca portalului de vest conține anul 1523—1524[56]. La Streisîngeorgiu, grafitele slavone continuă în tot veacul al XVI-lea[57]. Istoria monumentelor trădează istoria stăpînilor, căci, precum se știe, bisericile fiind ctitorii ale familiilor cneziale, au fost adaptate la religia stăpînilor. La Pești̦eana, tocmai la granița veacurilor XV și XVI, o parte din feudalii locali dobîndeau cognomenul de Pop, desigur ca urmare a perpetuării slujbei preotești în una și aceiași familie[58]. Tot din Pești̦eana va pleca de altfel un viitor mitropolit al Ardealului[59]. În anul 1517, un alt preot român, din altă parte a Hațegului, anume Ladislau de Șerel, tatăl nobililor Cîndea și Danciul, era deja menționat ca mort[60]. Alt preot român, și tot nobil, Mihail din Silvașu, se împotrivea, în anul 1537, în numele său și, al fraților săi Nicolae și Opriș, la o hotărnicire[61]. La începutul veacului al XVI-lea era consemnată pentru prima dată biserica românească de la Grădiște (Sarmizegetusa)[62] Ambianța ortodoxă din districtul Hațe-

[52] Anca Bratu, *Biserica reformată Sf. Fecioară din com. Sîntămărie Orlea*, în vol. *Repertoriul picturilor*, p. 219.

[53] Vezi nota 50.

[54] V. Drăguț, *Un zugrav*, p. 243.

[55] Despre ea vezi A. A. Rusu, *Mănăstirea Cerna*. în *AIIACN*, 27, 1985—1986, p. 323—347.

[56] Inedit, observat și citit în septembrie 1987.

[57] Anca Bratu, *Biserica ortodoxă Sf. Gheorghe din satul Streisîngeorgiu (Călan, jud. Hunedoara)*, în vol. *Repertoriul picturilor*, p. 293, 295—296.

[58] Csánki D., *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapesta, 1913, p. 217.

[59] M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1930, p. 476.

[60] A. A. Rusu, *Preoți români*, p. 652.

[61] Bibl. Batthyaneum, Alba Iulia, cutia V, nr. 28.

[62] A. Mediești̦anu, *Biserici medievale*, p. 497—498; R. Popa, *La începuturile*, p. 229—230.

gului pare să fi fost într-atît de comună, încît o abatere de la ea, se nota ca atare. La 24 iulie 1489, în fața capitlului din Alba Iulia, cîțiva nobili români din Cîrnești afirmau că sora lor, copila Caterina, se căsătorise în ritul bisericii romane cu Ioan More din Zeicani *(ritu sancte romane ecclesie desponsassent et copulassent in consortem)*[63].

Pe acest fundal s-a desfășurat latura oficială a vieții religioase a districtului. Dacă ea nu mai era cu evidență și agresivitate susținută oficial, aceasta se datora unor noi împrejurări politico-religioase, dar și social-culturale. După Conciliul de la Florența, din 1439, cîteva decenii, statul a stopat persecuția elementelor ortodoxe, considerîndu-le, în mod fals, după cum a demonstrat-o evoluția istorică ulterioară, ca integrate sau pe cale de a se integra în structurile recepte, oficiale. Conjunctura s-a întîlnit cu ambițiile de parvenire ale unor vîrfuri din feudalitatea românească locală, avîndu-i pe Cîndeștii din Rîu de Mori drept cei mai de seamă reprezentanți, dar urmați îndeaproape și de anumite grupuri din vechile familii cneziale din Ciula[64], chiar și din Sălașu[65], ca și din alte părți. Că o parte dintre feudalii români hațegani se vor despărți de credința ortodoxă este fapt cert. Datele împing însă cronologia marilor și irevocabilelor metamorfoze religioase după primele decenii ale secolului al XVI-lea. Abia atunci, grupul subțire de vîrfuri nobiliare de care amintisem, au trecut de la bilingvism la maghiarizare, transferînd în etnic schimbările pe care le suferiseră, cu cîtva timp înainte, în plan confesional. Mai trebuie să avem în vedere, dacă nu pentru înțelegerea deplină a fenomenelor, cel puțin pentru subsumarea datelor care vor conduce la elucidarea lor, că, spre deosebire de alte zone ale Transilvaniei, spre deosebire de alte intervale cronologice, în sfîrșit, clerul hațegan din veacurile XV și începutul celui de-al XVI-lea, se recruta, ca o regulă, din rîndurile familiilor înzestrate (nobili și cnezi) și nu din rîndul țăranilor liberi ori aserviți. Fără să știm practic nimic despre atitudini solidare ale acestei preoțimi românești, dată fiind originea ei socială, trebuie doar să-i atribuim măcar un spirit mai concesiv față de aspirațiile nobilimii române în cadrele permise de autoritatea statului străin. O poziție rigidă s-ar fi soldat cu pierderea unor duble privilegii de care beneficia ea însăși.

Este cît se poate de firesc, ca în circumstanțele schițate, să ne întîlnim cu manifestări ambigue, care să trădeze tocmai procese cuprinse între o înscriere fermă pe o anume direcție de evoluție, predominant concesivă, și aceea a mascării intenționate, cu un arsenal de mijloace pe care abia îl intuim, a realităților religioase[66]. Cel puțin pentru a doua

[63] Arh. Naț. Magh. Dl. 29.865.

[64] I. Drăgan, *Diplomatul și umanistul de origine română Filip More de Ciula (1470?—1526)*, în *Apulum*, 21, 1983, p. 183—185.

[65] Pentru acest fapt este relevată atestarea lui Ștefan de Sălașu ca notar al regelui Matia Corvinul în intervalul 1470—1480. Vezi Bónis György, *A jugtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapesta, 1971, p. 299.

[66] Observați la religia acestei nobilimi românești au fost făcut și la A. A. Rusu, *Cîndeștii din Rîu de Mori*, p. 566—567; idem, *Un formular al cancelariei regale, din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania*, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 166; I. Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în *AIIACN*, 27, 1985—1986, p. 72—73.

jumătate a secolului al XV-lea și începutul secolului următor, nu ne îndoim de un singur lucru: *nobilimea Hațegului a rămas aproape fără nici o singură excepție, românească.* Așa se face că fără cunoașterea pisaniei de la Sălașu, Sărăcinești au putut trece încă români, dar catolici ori aparent catolici sau uniți, — termenul propriu este greu de ales —, judecați prin litera actelor de cancelarie oficiale, latine.

Important este faptul că Sărăcinești au ridicat la Sălașu de Sus o ctitorie care reflectă în bună măsură aspirațiile lor spirituale și culturale, dar, în același timp, stau mărturie a unor împrejurări și relații din interiorul Hațegului, a legăturilor lui cu lumea românească extracarpatică, într-un moment istoric bine circumscris. Ctitoria lor a fost concepută și s-a păstrat ca o înălțare de orgoliu social, de tradiționalism religios și înveșnicire.

ADRIAN ANDREI RUSU, MARIUS PORUMB, MIRCEA SABĂU-TĂTAR

ANEXE

1 *1512 aprilie 20, Deva*

Nicolae Thuroczi, vicevoievodul Transilvaniei, adeverește că a venit în fața sa magistrul Dionisie, decanul capitlului din Alba Iulia și a arătat înțelegerea pe care a făcut-o, în numele capitlului, cu Anca sau Ana Sărăcin de Sălașu, pentru cedarea către ea a sumei de 400 de florini cuveniți în contul pătrimii de fică din posesiunile Streisîngeorgiu și Valea Sîngeorgiului.

Nos, Nicolaus Thwroczÿ, vicewaÿuoda Transylvanus et Siculorum vicecomes etc. memorie commendamus per presentes quod honorabilis magister Dionisius, canonicus et decanus honorabilis capituli ecclesie Albensis Transsylvane, coram nobis personaliter constitutus sponte et libere confessus est in huncmodum quod licet nobilis domina Anko, scilicet Anna vocata, consors egregii Michaelis Zerechen de Zallaspathaka, filia videlicet olim Dionisii de Zenthgyewrgh, ex nobili condam domina Clara, filia[1] *egregii condam Ladislai Arka de Domsos progenita, prefato capitulo ecclesie Albensi super illis quadringentis florenis, quos idem capitulum iuxta quandam ordinationem eidem domine Anko, ratione rerum suarum parafernalium [...]emo[...]*[2] *quarte puellaris ac dotis prefate domine Clare, genitricis eiusdem domine, [in]*[3] *possessionibus Zenthgyewrgh predicta ac Wallÿa, in comitatu Hwnÿadensi existentes p[...]*[2] *et cedere debentis solvere et deponere tenebantur, certis et rationalibus ex causis pl[ene iur]a*[3] *et omnimoda dedisset quitantiam et expeditionem, tamen idem capitulum ipsi donare [...]*[2] *florenos ducentos foret obligatum quos dictus magister Dionisius decanus, in persona [eius]dem*[3] *capituli, ad festum beati Martini episcopi nunc proxime affuturum*[4] *deponendos et persolvendos notati ducenti floreni ad dictam festum beati Martini episcopi, eidem domine Anko, per idem capitulum non persolverentur et non deponerentur, extunc idem capitum in duplo eorundem ducentorum florenorum coram wayuodis vel vicewaÿuodis brevi evocatione mediante acquirere commitatur et quieta habeatur eo facto quomodo assumpsit et obligavit coram nobis, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.*

Datum in oppido Dewa, feria tertia proxima post dominicam Quasimodo, anno domini millesimo quingentesimo duodecimo.

(Pe verso însemnări tîrzii)

---

[1] Urmează *olim*, tăiat cu pana.
[2] Șters.
[3] Șters, întregit după sens.
[4] 11 noiembrie 1512.

Orig. hîrtie (29×21,6 cm), cu mare pată de umezeală urmînd plicatura din jumătatea dreaptă. Urme de pecete de ceară verde prinsă sub text.

Bibl. Batthyaneum, cutia IV, nr. 26.

Regeste: Beke Antal, *Az Erdélyi Káptalan levéltára Gyulafehérvárt.* II. Budapesta, 1892, p. 170, nr. 805.

2 *1512 aprilie 21, Deva*

Nicolae Thuroczy, vicevoievodul Transilvaniei, consemnează înțelegerea prin care Mihail Sărăcin de Sălașu și soția sa Anca sau Ana, fiica lui Dionisie de Streisîngeorgiu și a Clarei Arca de Densuș, răsplătesc pe Ioan Sărăcin de Sălașu pentru ajutorul dat în recuperarea bunurilor de moștenire ale Ancăi, cu jumătate din ele, exceptînd drepturile sale din Streisîngeorgiu, Valea Sîngeorgiului, Strei-Săcel și Ohaba Streiului.

Nos, Nicolaus Thwroczÿ, vicewaÿuoda Transsilvanus et siculorum vicecomes etc., memorie commendamus per presentes quod cum nos ad instantem et legitimam petitionem egregiorum Ioannis et Michaelis Zerechen de Zallaspathaka, ac domine Anko sive Anne vocate, consortis eiusdem Michaelis Zerechen, filie videlicet olim Dionisii de Zenthgÿewrgh, ex nobili condam domina Clara, filia olim Ladislai Arka de Damsos procreate, que tum propter sui sexus fragilitatem, tum vero infirmitate quadam perventa nostram in presentiam personaliter accedere nequivit, ad audiendum infrascriptam fassionem nostrum hominem, videlicet nobilem Mathiam de Fratha, notarium nostrum, duxissemus transmittendum. Idem ad nos reversus, nobis retulit eo modo quomodo feria secunda proxima post dominicam Quasimodo[1]*, in possessione Zallaspathaka prescripta, prenotati Ioannes et Michaeli Zerechen ac dominam Anna sive Anko, coram ipso personaliter constituti, sponte et libere fassi fuissent in huncmodum quod ex quo iidem Michael Zerecheni*[2] *et domina Anko sive Anna, consorsi eiusdem, a manibus nonnullorum hominum certa iura possessionaria necnon res et bona eandem dominam Anko sive Annam et per consequens dictum Michaelem Zerechen concernentia requirere et iure mediante reoptinere*[2] *haberent prefatusque Ioannes Zerechen in requisitione talium iurium ac rerum et bonorum nomine et in persona eorundem Michaelis Zerechen et domine Anne sive Anko, certas fatigas et expensas facere deberet, cupientes iidem Michael et domina Anna, consors eiusdem, eundem Ioannem Zerechen exinde contentum reddere, directam et equalem mediam partem omnium rerum et bonorum, pecuniarum necnon iurium possessionariorum quas et que a manibus quorumcumque iure ipsius domine Anko sive Anne iure mediante obtinere possent in eundem Ioannem*[3] *Zerechen transtulissent pleno iure, demptis dumtaxat iuribus et portionibus possessionariis si quas et que iidem Michael Zerechen et domina Anna sive Anko in possessionibus Zenthgÿewrgh, Wallÿa, Zachal et Ohaba vocatis, omnino in comitatu Hwnÿadiensi adiacentibus, iure ipsius domine Anko sive Anne pro seipsis obtinere possent, que dumtaxat ipsis Michaeli Zerechen et domine Anne, consorti eiusdem, cedere deberent, tali vinculo mediante quod si iidem Michael Zerechen et domina Anna, consors eiusdem, premissa suomodo observari aut idem Ioannes Zereche[n]*[4] *eo contentari nollent aut non curarent quoquomodo, ex tunc talis pars premissa infringens contra parte[m alte]ram*[4] *in [sex]ingentis*[4] *florenis auri coram waÿuodis vel vicewaÿuodis brevi evocatione mediante acquirendis et inter partem adversam equaliter dividendis convincatur et convicta habeatur eofacto, harum nostra[ru]m*[4] *vigore et testimonio literarum mediante.*

Datum in oppido Dewa, tertio die termini prenotati, anno domini millesimo quingentesimo duodecimo.

Transumpt în actul lui Ștefan Mailat, voievodul Transilvaniei, din 3 decembrie 1537, Unguraș, nr. 5.

[1] 19 aprilie 1512.
[2] Astfel în transumpt.
[3] Cuvînt scris deasupra rîndului.
[4] Rupt, întregit după sens.

3 *1536 decembrie 5, Alba Iulia*

Emeric de Weged, arhidiacon de Turda, canonic și judecător în capitlul din Alba Iulia, hotărăște în privința despăgubirilor datorate de capitlul din Alba Iulia, în contul pătrimii de moștenire cuvenite Ancăi, fiica răposatului Ladislau Arca de Densuș, văduva lui Mihail Sărăcin de Sălașu, și copiilor ei Ioan Sărăcin și Veronica, soția spătarului Drăghici din Țara Românească, și a fiicei lor Veronica, din posesiunile Streisîngeorgiu și Valea Sîngeorgiului.

Nos, Emericus de Weged, archidiaconus Thordensis, canonicus ecclesie Albensis Transsiluane, iudex in spiritualibus causarumque auditor generalium surrogato, memorie commendamus per presentes quod nobis die hodierna, more solito ad reddenda iura et causas audiendas pro tribunali sedenda, nobilis domina Anko, filia condam Ladislai Arka de Dompsos, relicta videlicet olim Michaelis Zereczen de Zallaspathaka, coram nobis personaliter constituta, onera et quevis gravamina nobilium Ioannis Zerechen[1] *de Zallaspathaka, fili*[1]*, ac domine Veronice, consortis Zparsath Dragÿych Transalpinensis, et puelle Ewfrosine, filiarum suarum, cunctorumque fratrum propinquorum et consanguineorum suorum, quos infrascriptum quovismodo tangere sew concernere posset negotium super se assummendo, oraculo vive vocis est confessa libere ac sponte in hunc modum, quod cum per mortem dicti condam Ladislai Arka, genitori sui, necnon fratrum et consanguineorum suorum et defectum seminis sexus masculini, totales portiones et quelibet iura*[2] *possessionaria, ubilibet existentes et habita, ad regiam maiestatem consequenterque collationem regiam devoluta fuissent ac per maiestatem regiam inter alia bona et iura paterna, totales possessiones Zenthgewrgh et Walÿa, in comitatu Hwnÿadiensi existentes habite, venerabili capitulo ecclesie Albensis Transsiluane, iure perpetuo extitissent collate; tandem domini capitulares, eandem in etate puellari existentem et parentibus orbatam ex contractu habito ratione iuris quartalicii in eisdem possessionibus Zenthgewrgh et Walya habiti decenter, ut moris est, iuxta scilicet conditionis sue exigentiam vestimentis sew cultibus muliebribus sufficienter datis emaritassent ac florenos ducentos in paratis pecuniis eidem domine Anko dedissent et ab ipso tempore sue emaritationis, singulis annis certam realem eidem fecissent provisionem, nunc decem, nunc duodecim florenos dando et alio usui humano necesariis ipsam providentes, que omnia eadem domina Anko sibi ex huiusmodi annuali provisione collata ad summam florenorum ducentorum computaret. Nunc quoque iidem domini capitulares florenos decem in paratis pecuniis et alios septem florenos pro vestitura eiusdem dedissent. Ulterius iidem domini capitulares viscera pietatis uberius erga ipsam declarare volentes eo presertim attento quod omnino sit solatio derelicta et non habeat unde et quomodo propter sexus sui inbecillitatem vite sue cottidiane consulere posset, totales et integras ipsorum decimas in possessione capitulari Piskÿ vocata, simulcum omnibus suis proventibus et terrenascentiis provenientibus, que pro summa florenorum quattuordecim arrendari solent, singulis annis, vitasibi comite percipiendas in subsidium et sustentationem vte edem domne Anko, dedissent et contulissent, hoc tamen adiecto quod posteaquam ipsa domina Anko, deo ita volente, ex hoc seculo migraverit, ipse decime rursum ad eosdem dominos capitulares devolvantur pleno iure. Unde eadem domina Anko, accepta huiusmodi gratiosa previsione dominorum capitularium et hiis pro suo quartalitio puellari ad plenum contenta, dictum capitulum ecclesie prefate, ratione dicti iuris sui quartalicii, in eisdem possessionibus habiti, quittum reddidisset expeditumque, immo reddidit et commisit coram nobis et testibus infrascriptis, harum nostrarum, quas sigillo vicarii consignare fecimus, vigore et testimonio litterarum mediante.*

Datis Albe, quinta die mensis decembris, anno domini millesimo quingentesimo tricesimo sexto, presentibus ibidem egregiis ac nobilibus Emerico de Kewend, provisor curie castri Albensis, Petro de Bogath, Georgio literato de Happorthon et Matheo de Pand, castellano castri Albensis ac aliis quampluribus, testibus idoneis ad premissa vocatis rogatis [...][3] *requisitis.*

---

[1] Astfel în orig.
[2] Inițial scris *iure*.
[3] Cuvînt acoperit de pecete.

⟨Pe verso însemnări tîrzii⟩.

Bibl. Batthyaneum Alba Iulia, cutia V, nr. 26. Orig. hîrtie, 2 p. (29,5 × 22 cm). cu urme de ceară roșie prinsă sub text. *Regeste:* Beke A., *op. cit.*, p. 182—183, nr. 862.

4. *1537 ianuarie 1, Oradea*

Ioan Zapolya, regele Ungariei, poruncește lui Ștefan Mailat, voievodul Transilvaniei, și slujbașilor săi, să amîne pe termen de un an toate procesele nobilei doamne Doroteea, văduva lui Ioan Sărăcin de Sălașu.

Commissio propria domini regis[1]

Nos, Ioannes, dei gratia, rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., memorie commendamus per presentes, quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillime supplicationis instantiam, per eos pro parte et in persona nobilis domine Dorothee, relicte egregii condam Ioannis Zereczen de Zallaspathak, maiestati nostre factam, cum vero ex gratia nostra speciali, habentes etiam viduitatis sue respectum, universas causas, tam per ipsam, contra alios, quam per alios quospiam contra ipsam motas vel movendas, si et in quantum ipsa eiusmodi gratiosa nostra annuentia et prorogatoria post obitum dicti mariti sui minime hactenus usa extitit infra unius anni spacium a die datarum presentium computandum duximus gratiose differendas et prorogandas, prout differimus et prorogamus presentium per vigorem. Quocirca vobis, fidelibus nostris, spectabili et magnifico Stephano Maÿlath, waÿwode nostro Transsiluano et Siculorum nostrorum comiti, eiusque vicewaÿwode, necnon egregiis et nobilibus comitibus vel vicecomitibus et iudicium nobilium quorumcunque comitatuum, cunctis etiam aliis iudicibus et iusticiariis partium regni nostri Transsiluanarum, ecclesiasticis videlicet et secularibus, modernis et futuris, presentium scilicet notitiam habituris harum serie mandamus firmissime, quatinus habita presentium notitia, nullus omnino vestrum tempus infra premissum prefatam dominam Dorotheam ad quorumvis instantia[m iu]dicare[2] *vel vestro astare iudicatui cogere et compellere, ipsamque propterea in persona rebusque et bonis suis quibusvis impedire, turbare et molestare seu quomodocunque dampnificare nusquam et nequaquam presummatis nec sitis ausi modo aliquali, gratie nostre sub obtentu. Presentibus perlectis exhibenti restitutis.*

Datum Waradini, in festo Circumcisionis domini, anno eiusdem millesimo quingentesimo tricesimo sexto.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, arh. fam. Jozsika de Brănișca, nr. 4.
Orig. hîrtie, 2 p. (29,5 × 22 cm), cu pecete prinsă și protejată sub text, parțial distrusă.

[1] Scris deasupra textului de o altă mînă contemporană.
[2] Rupt cca 1 cm, întregit după sens.

5 *1537 decembrie 3, Unguraș*

Ștefan Mailat, voievodul Transilvaniei, transcrie un act al lui Nicolae Thuroczi, vicevoievodul Transilvaniei, dat la 12 aprilie 1512, Deva, necesar în procesul dintre nobila Doroteea, văduva lui Ioan Sărăcin de Sălașu, și Ioan, fiul lui Mihail Sărăcin de Sălașu.

Nos, Stephanus Maÿlad, vayuoda Transsilvanus et Siculorum comes etc., damus pro memoria quod hodie in quadam causa pro parte nobilis dominee Dorothee, relicte condam Ioannis Zerechen de Zallaspathaka, contra egregium Ioan-

nem, filium condam Michaelis, similiter Zerechen de eadem Zallaspathaka, intrascripte litere obligatorie producte fuissent in iudicio coram nobis, mox Nicolaus de Paros, procurator dicti Ioannis Zerechen, paria earum per nos eidem dari instanter postulavit iuris sui ad cautelam, quarum tenor sequitur et est talis: ⟨Urmează actului lui Nicolae Thuroczi, vicevoievodul Transilvaniei, din 21 aprilie 1512, Deva, nr. 2⟩.

Quas nos de verbo ad verbum, sine diminuatione et augmento aliquali, variationeque sine omni transcribi et transsumpmi presentibusque literis nostris patenter inseri faciendo, memorato Ioanni Zerechen emanari faciendas duximus et extradandas iuris sui ad cautelam communi iustitia suadente.

Datum in Balwanÿos, in profesto beate Barbare virginis, an[no domini][1] *millesimo quingentesimo tricesimo septimo.*

⟨Sub text, la dreapta jos, de o altă mînă contemporană:⟩ *Lecta cum tenore.*

⟨Pe verso însemnări tîrzii⟩.

Arh. Stat Cluj-Napoca, arh. fam. Jozsika de Brănișca, nr. 2.
Orig. hîrtie (29,5 × 28,5 cm), cu pecete de ceară roșie prinsă sub text și protejată de hîrtie.

1. Acoperit de pecete, întregit după sens.

LA FONDATION DES SĂRĂCINEȘTI DE SĂLAȘU DE SUS (DÉP. HUNEDOARA)

(Résumé)

L'étude porte sur l'une des églises que l'on trouve aujourd'hui dans la localité de Sălașu de Sus (dép. Hunedoara) dans la partie sud-est de la Transylvanie. L'aspect renouvelé de l'édifice cache des éléments plus anciens, comme par exemple un portail et une inscription votive, dont le premier a été executé dans un atelier transylvain de la fin du XVe siècle.

L'inscription votive, placée au-dessus de l'entrée du clocher, a été rédigée en slavon et raconte l'histoire de l'élévation de l'église par trois générations successives de fondateurs de la famille roumaine Sărăcin, jadis maître de toute la vallée de Sălașu. Puisque l'année de l'inscription a été abîmée, on a procédé à l'identification de tous les personnages et à l'établissement de la chronologie. Par suite de cette opération on a pu établir que l'église a été bâtie entre 1519—1536.

À partir de la même inscription on a cherché un encadrement typologique dans le voisinage du district de Hațeg et, ensuite, à l'extérieur de la Transylvanie, dans les territoires roumains extracarpatiques. À l'appui de l'argumentation relative à l'épigraphie slavo-roumaine locale, on présente deux autres pièces épigraphiques d'une toute autre facture, toujours de la région de Hațeg (Sînpetru, Rîu de Mori). On tire la conclusion que dans cette région l'épigraphie slavo-roumaine a éte employée dans une gamme large de buts, qu'elle s'est développée sur un fond culturel spécifique et qu'elle a été stimulée par l'ambiance des épigraphes romaines des ruines de l'ancienne capitale de la Dacie romaine. Le caractère slavon de la culture de la féodalité roumaine de Hațeg témoigne de la conservation des valeurs traditionnelles orthodoxes, malgré les diverses pressions exercées par le royaume médiéval magyar et la religion officielle catholique. La conversion au catholicisme et, ensuite, la magyarisation ont été des phénomènes propres seulement à une minorité des nobles roumains.

CONFESIUNE ȘI NAȚIUNE MEDIEVALĂ: SOLIDARITĂȚI ROMÂNEȘTI ÎN SECOLELE XIV—XVI

Conștiința creștină a fost un clișeu mental care a dominat veacuri de-a rîndul, în tot evul mediu, atitudinile oamenilor. Nicolae Iorga spunea chiar despre conștiința creștină ortodoxă că a fost atît de puternică încît „a împiedicat producerea unei conștiințe naționale osebite, pronunțate“[1].

Ultimele decenii au nuanțat mult lucrurile, demonstrîndu-se atît pentru Apusul catolic, cît și pentru Răsăritul ortodox, nașterea unor sentimente de solidaritate etnică și manifestarea plenară a acestora[2], în paralel cu solidaritatea de tip universalist creștin, pe care o promova biserica. În răsărit, atenuarea acestui universalism era totuși foarte pronunțată. Ortodoxia era confesiunea mai multor popoare și state, dar biserica orientală prin esența ei nu era una suprastatală; ea a urmat formele de stat ale feudalismului și li s-a supus. A fost subordonată conducerii politice în privința organizării și ierarhiei, neîncercînd să formeze o alcătuire statală teocratică superioară sau independentă de monarhia feudală. Primul fapt istoric care a contribuit la solidarizarea românilor pe tărîm bisericesc s-a legat de împrejurarea că una din bisericile românești, anume cea din Transilvania, se afla înglobată într-un stat cu o cîrmuire de altă lege[3]. Pe de altă parte, după ce stăpînirea turcească a ajuns la Dunăre în veacul XIV, românii și statele lor nu se individualizau numai prin origine, limbă, tradiții și obiceiuri, ci și prin credință, în raport cu catolicii dinspre nord și vest și cu musulmanii din sud. Prozelitismul catolic, mai activ și mai direct în Transilvania și venit din partea străinilor, a dus la acte marcante de solidarizare românească în forme religioase. Desconsiderarea cu care erau priviți ca ortodocși, numele peiorativ de schismatici dat de oficialitate, presiunile de modificare a confesiunii au strîns și mai mult coeziunea românească. Un cunoscut document din 1234, emis de papa Grigore al IX-lea, prin care Bela, fiul și coregentul lui Andrei II, regele Ungariei, era sfătuit să readucă pe români sub ascultarea episcopului Cumaniei, este edificator sub acest aspect: „După cum am aflat, în episcopatul

[1] N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915, p. 23 (republicată în vol. N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești*, ed. de Șt. Lemny și R. Rotaru, București, 1987, p. 65).

[2] Vezi, spre exemplu, K. F. Werner, *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale*, în „Revue Historique“, 1970, nr. 496 (oct.-dec.), passim.

[3] P. P. Panaitescu, *Unificarea politică a Țărilor Române în epoca feudală*, în vol. „Studii privind unirea Principatelor“, București, 1960, p. 75—76.

cumanilor sînt niște oameni care se numesc români, care, deși după nume se socot creștini, îmbrățișînd diferite rituri și obiceiuri într-o singură credință, săvîrșesc fapte ce sînt potrivnice acestui nume. Căci, nesocotind biserica romană, primesc toate tainele bisericești, nu de la venerabilul nostru frate, episcopul cumanilor [...], ci de la niște episcopi falși, care țin ritul grecilor, iar unii, atît unguri, cît și teutoni, împreună cu alți drept credincioși din regatul Ungariei, trec la dînșii ca să locuiască acolo și astfel, alcătuind un singur popor cu pomeniții români, nesocotindu-l pe acesta [pe episcopul catolic], primesc susnumitele taine spre marea indignare a drept credincioșilor și spre o mare abatere a credinței creștine. Așadar, pentru ca din felurimea riturilor să nu se ivească o primejdie pentru suflete, noi — în dorința noastră de a preîntîmpina această primejdie și ca să nu aibă sus-numiții români cuvînt [...] de a se îndrepta către episcopii schismatici — dăm, prin scrisoarea noastră, numitului episcop, porunca..."[4]. Acești români, organizați desigur și politicește, din moment ce aveau episcopi ortodocși, își mențin deci coeziunea, în ciuda acțiunilor prozelite catolice; dar nu numai atît: în loc să sufere ei înșiși influența noii credințe, îi atrag și pe străini la „riturile și obiceiurile" lor, poate și la limba lor, din moment ce alcătuiesc cu toții, acolo în exteriorul arcului carpatic, spre zona de curbură, *un singur popor*. Faptul este grav și lucrurile sînt avansate, dacă însuși documentul papal vorbește despre o iminentă *primejdie*. Această răsturnare în favoarea românilor a unei acțiuni de convertire catolică dovedește nu numai superioritate numerică din partea lor, dar și o vitalitate și o putere de solidarizare, pe temeiul unei civilizații superioare (niciodată un popor aflat pe o treaptă inferioară de dezvoltare nu poate atrage spre sine și asimila un popor mai bine organizat, ci lucrurile se produc invers).

Istoricul Szilágyi Sándor nota, în spirit romantic, cîteva concluzii semnificative despre cnezi: „Cnezii au urmărit două scopuri: să-și apere religia și să-și asigure o situație cît mai independentă. Cnezii au fost schismatici. Problema religioasă era pentru ei și o problemă politică și, în ultima analiză, ei gravitau la unirea cu Valachia. [...] În năzuința lor, ei dovedesc mai multă consecvență decît chibzuință și se folosesc de orice ocazie ca să se alipească voievozilor din Valachia și Moldova"[5]. Istoricul maghiar remarca, pe bună dreptate, implicațiile politice și etnice ale individualizării românilor prin confesiune: de la solidarizările cneziale locale se ajunge la cele general-românești. Pericolul a fost sesizat și în epocă de către regalitatea angevină, care, pe fondul politico-etnic precizat mai sus, nu s-a mulțumit după 1366 să submineze numai rolul elitei sociale românești (cnezii și voievozii), dar a vrut să disloce unitatea etnică prin atentatul la confesiune. Măsurile din 1366 asimilează calitatea de nobil cu cea de catolic și inaugurează (porunca s-a păstrat într-o variantă pentru două comitate bănățene)

[4] *Documenta Romaniae Historica*, D, I, p. 20—21, nr. 9.
[5] Szilágyi S., *Erdélyország története tetinkettel mivelődésére*, I, Pesta, 1866, p. 122.

prigoana organizată și oficializată împotriva clerului ortodox[6]. Se puteau realiza astfel, din punctul de vedere al stăpînirii străine, două obiective: 1) ruperea legăturii organice dintre cnezi — voievozi, ca elită românească și supușii lor, românii de rînd, prin faptul că cei dintîi, dacă voiau să-și păstreze pămînturile și prerogativele, trebuiau să urmeze calea convertirii la catolicism, în timp ce poporul român de rînd rămînea ortodox; se subminau astfel solidarizările locale transilvane și se elimina pericolul existenței unei elite românești și ortodoxe; 2) desființarea unuia din temeiurile care asigurau comuniunea sufletească a românilor pe ambele versante ale Carpaților. Românii transilvăneni, rămași fără elită în numele etniei și confesiunii lor, nu mai puteau urma pilda de solidarizare munteană și moldoveană care condusese la independență. În condițiile atașamentului nețărmurit al omului medieval față de biserică și religie (cea din urmă ca formă fundamentală a conștiinței sociale atunci), precum și în urma solidarizărilor românești pe fondul unor anume raporturi internaționale, aceste măsuri au fost departe de a fi aplicate întocmai și global. Aceste prigoniri și îngrădiri însă, care-i vizau *îndeosebi pe români* (după cum precizează unul din documentele anului 1366), și-au găsit o reflectare adecvată în mentalul colectiv și în comportamentul autohtonilor: ca un revers a ceea ce urmăreau oficialii Transilvaniei și Ungariei prin atentatul la confesiune, românii au înțeles să se afirme adesea politico-etnic prin cultivarea și întărirea ortodoxiei. Atunci cînd convertirea la catolicism a unei elite a fost singura cale de menținere a statutului social-economic, fruntașii români au ignorat sau eludat vechile prohibiri, au ajuns nobili, unii catolici, dar au rămas *români (nobiles Valachi)*.

Pînă la această afirmare, ajunsă la apogeu în epoca lui Iancu de Hunedoara, presiunile catolice au rămas totuși, cu unele intermitențe, destul de puternice, iar rezistența românească la fel de tenace, și, în multe cazuri, concertată, panromânească. În 1359 și 1365, sincronizarea acțiunii celor două state românești extracarpatice împotriva expansionismului regatului angevin a avut rezultate notabile. Recent, o asemenea acțiune a fost surprinsă și restituită istoriografic, și pentru anul 1374. La această dată regatul maghiar era în conflict deschis cu Vladislav-Vlaicu, în timp ce exista o „oaste orînduită împotriva moldovenilor", unde Latcu, se pare, părăsise unirea cu Roma[7]. În acest context, o știre mai demult cunoscută, dintr-un document papal emis concomitent cu actul care relatează tangențial pregătirea intervenției străine în Moldova, capătă o nouă relevanță: papa Grigore XI cere regelui Ludovic I și celor doi arhiepiscopi ai Ungariei să accepte crearea unei episcopii proprii pentru acea „parte a mulțimii nației românilor", care trăiau „la hotarele regatului spre tătari" și care de curînd trecuseră „de la ritul și schisma grecilor" la catolicism, prin zelul regelui[8]. Scrisoarea

---

[6] Ș. Papacostea, *Țările Române în lumea europeană a veacului XIV*, în „Magazin istoric", 1980, XIV, nr. 4, p. 54—55.

[7] Idem, *Domni români și regi angevini: înfruntarea finală (1370—1382)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", 1986, XXII, partea a II-a, p. 574—575.

[8] *Ibidem*, p. 575.

papală mai oferă însă un detaliu, mult mai important pentru noi decît obiectul actului, anume relatează că cea mai mare parte a românilor din respectiva regiune nu acceptaseră să întreprindă acest pas deoarece, „nu sînt mulțumiți cu slujba preoților unguri" și cereau un ierarh superior cunoscător al limbii române („qui linguam dicte nationis scire asseritur")[9]. Teritoriul în discuție este dioceza Milcovici din exteriorul Carpaților Orientali, spre zona de curbură, unde în secolul XIII existase, multă vreme doar teoretic, episcopia Cumaniei. Deci, într-o regiune unde în veacul XIII românii își păstrau cu succes etnia și confesiunea, peste aproape un veac și jumătate, în fața acelorași tendințe prozelite, de data aceasta ale lui Ludovic de Anjou, se produce o puternică rezistență cu o coloratură „națională", manifestată prin lupta pentru apărarea limbii române. Este important că această puternică efervescență, mărturie a antagonismului confesional, cu *substrat etnolingvistic românesc*, ale cărui ecouri ajunseseră la curia papală, are loc în 1374, adică atunci cînd Moldova și Țara Românească se aflau în conflict deschis cu regatul ungar[10]. Apariția limbii ca argument al opoziției românilor față de efortul de integrare confesională angevin și catolic este un indiciu clar al intrării în scenă a națiunii medievale[11], cu toată greutatea sa numerică (papa vorbește, cum s-a văzut, de „mulțimea nației românilor"). Mărturia aceasta a rolului factorului etnolingvistic în solidarizarea românilor și în declanșarea reacției potrivnicilor lor se corelează perfect cu spusele unei epistole a vicarului Bosniei, Bartolomeu de Alverna, datată la 1379 sau 1380. În vicariatul Bosniei — subdiviziune teritorială a Ordinului franciscan — intrau teritoriile sîrbe, bulgare și românești, aflate sub puterea regelui angevin, asupra cărora se exercită zelul misionar. În calea convertirii erau, după cum remarcă vicarul, cîteva piedici importante. O asemenea piedică o reprezenta clerul local. De aceea, Bartolomeu de Alverna recomanda izgonirea prelaților ortodocși din aria sa misionară, „acești îndărătnici" care mențin coeziunea locuitorilor[12]. Vicarul considera că atragerea la catolicism ar mai rezolva o problemă de natură laică, ar frînge solidarițățile locale, întărind legătura între supuși și nobili, ar întări trăinicia regatului: „Mai există și un avantaj lumesc, anume trăinicia mai mare a regatului la aceste hotare și mai marea credință a acestui neam față de rege și domnii lor, căci niciodată nu vor putea fi credincioși domnilor lor cei care sînt necredincioși... prin credința străină pe care o împărtășesc"[13]. Și mai departe: „acești schismatici despre care e vorba nu slujesc regelui și domnilor decît de frică. Dumnezeu știe cu cîte presiuni scot de la ei dările..."[14]. Deci și supunerea românilor era formală și se baza pe frică. Vicarul Bosniei mai remarcă o piedică și în același timp o problemă pe care convertirea, odată realizată, ar putea-o rezolva: prezența în afara hotarelor regatului maghiar a unei mase de

[9] *Ibidem.*
[10] *Ibidem*, p. 576.
[11] *Ibidem*, p. 582.
[12] Idem, *Țările Române în lumea europeană...*, p. 56
[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem.*

populație de aceeași limbă și credință cu schismaticii din interior. Prin convertire — observă Bartolomeu de Alverna — „multe rele... vor înceta, pe care acum [ei] le comit inconștient împotriva creștinilor [catolicilor], împreună cu cei din afara regatului, de o limbă și credință cu dînșii"[15]. Deci catolicismul odată acceptat de români, fie și prin forța armelor, ar suprima și „relele" provenite pentru regat din solidarizarea panromânească, așezată și de această dată pe temeiul *limbii*, alături de cel al confesiunii. Speranțele prozelite ale vicarului Bosniei nu s-au putut împlini nici măcar la nivel elitar, dovadă numărul mare de nobili români rămași ortodocși. Un elocvent exemplu este din vara anului 1391, cînd, în Constantinopolul împresurat de turci, sosea *nobilul* Drag, fiul lui Sas și nepotul de fiu al lui Dragoș din Bedeu, descălecătorul. Drag era concomitent voievodul românilor din Maramureș și comite al Sătmarului, Maramureșului și Ugocei, adică un mare baron al regatului și venea în centrul lumii răsăritene spre a obține, lucru care s-a și întîmplat, rang de stavropighie pentru mănăstirea ortodoxă a familiei sale din Peri[16]. Un mare baron al regatului catolic, într-o vreme cînd voievodatul maramureșan era pe cale de reorganizare în forma comitatensă impusă din afară, se preocupă pentru existența unei autorități cu rang de episcopie ortodoxă, destinată ținuturilor românești nordice (Maramureș, Ugocea, Bereg, Sătmar, Valea Bistrei etc.)[17].

În veacul XV, după consolidarea domniei regelui Sigismund de Luxemburg (1387—1437), eforturile de catolicizare, în maniera promovată de Ludovic I în secolul precedent, sînt reluate, iar solidarizările românești potrivnice acestor strădanii sînt la fel de evidente. „În districtul Sebeș — scrie regele Sigismund la 1428, într-o poruncă de proscriere a confesiunii ortodoxe din districtele Sebeș (Caransebeș), Mehadia și Hațeg, din vicariatul Bosniei — s-au găsit oameni schismatici și cu fapte ascunse, care au avut în posesiune pînă în prezent unele moșii cu titlu de noblețe sau de uzufruct și în acelea au ținut și adăpostit preoți schismatici, din care cauză mulți catolici, dintre oamenii de stare inferioară, ademeniți de învățăturile false, au căzut în rătăcire și au trecut la ritul schismatic, cel osîndit de biserica universală, crezînd că fac bine astfel"[18]. Faptele sînt în esență aceleași cu cele petrecute în 1234, în episcopia cumanilor: românii, asupra cărora se exercitau presiunile catolice, își mențin rînduiala proprie (cu preoți la 1428 și episcopi ortodocși la 1234) și-i atrag și pe străinii catolici la obiceiurile lor. Sensibilizat de franciscani asupra măsurilor luate sub Ludovic de Anjou împotriva românilor, regele Sigismund decide, în continuare, reactualizarea lor: „nimeni să nu poată poseda și țină nici o moșie, nici prin drept de noblețe, nici ca beneficiu, decît dacă este adevărat catolic" și „interzicem în mod absolut categoric, sub pedeapsa confiscării moșiei, ca vreun nobil sau cnez al districtului Sebeș să țină și să adăpos-

[15] *Ibidem.*

[16] R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV*, București, 1970, p. 218—221.

[17] Idem, *Valea Bistrei în secolele XII—XIV. Cercetări documentare și arheologice în nordul Bihorului*, în „Centenar muzeal orădean", 1972, p. 215—216.

[18] Șt. Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 74, 95.

tească vreun preot schismatic în hotarele acestui district"[19]. Demnitarii locali urmau să prindă, să priveze de averi și să alunge pe toți preoții schismatici care aveau intenția să-i ademenească pe catolici la ortodoxie; erau interzise căsătoriile între catolic și schismatică sau invers, dacă românul nu primea botezul bisericii romane. Li se mai poruncea cnezilor, nobililor și țăranilor să-și boteze copiii numai la preot catolic, iar preoții schismatici din districtele Mehadia și Hațeg, care ar mai cuteza să boteze vreun catolic, urmau să fie pedepsiți cu pierderea averii. Se mai petrece un fenomen care-i îngrijorează pe franciscani și pe rege: „din dovezi suficiente am înțeles că unii oameni cu sufletul stricat, care fuseseră renăscuți în credința catolică prin botez, după botez, lepădînd frica lui Dumnezeu și nesocotind chinurile iadului, au trecut la religia schismaticilor și trăiesc cu ei"; în consecință, castelanii au porunca, „pe toți aceia care ar trece la schismatici după botezul lor și trăiesc cu aceia, să-i priveze de toată averea lor mișcătoare, iar dacă sînt găsiți nobili sau cnezi în astfel de răutate stricătoare și condamnată, moșiile unora ca aceștia, aceiași [castelani] să le ocupe pentru maiestatea noastră"[20]. La insistențele minoriților, în 1478, regele Matia Corvinul confirmă actul, la 1428, conferindu-i putere nouă[21], după ce presiunile catolice fuseseră revigorate în urma conciliului de la Florența și după ce Ioan de Capistrano, la 6 ianuarie 1456, cerea nobililor transilvani să-i scoată din țară pe preoții români și să le confiște averile[22]. Pe parcursul a mai bine de trei sute de ani (1234 — cca. 1550), presiunile catolice în Transilvania și în zonele extracarpatice au urmat aceleași leit-motive: combaterea pînă la deposedare de avere și îndepărtare fizică a preoților și ierarhilor ortodocși, amenințări și convertiri forțate, condiționarea nobilității și a deținerii pămînturilor de apartenența la catolicism etc. În fața acestor drastice măsuri, românii au accentuat solidarizările în numele particularismului lor etnic — confesional, anume au atras la credința lor pe străinii, în general, puțin numeroși, care se infiltraseră printre ei, și-au păstrat, pe ascuns adesea, preoții proprii, de neamul și de limba lor; s-au căsătorit cu catolici sau catolice, au oferit acestora botezul după ritul ortodox; cei trecuți la catolicism în urma amenințărilor și persecuțiilor, au revenit de fapt printre ai lor. Chiar mari nobili și înalți demnitari de origine română (Drăgoștii, Hunedorenii, Cîndeștii ș.a.) după trecerea lor oficială la credința apuseană, au avut în preajma lor preoți ortodocși, au ctitorit sau înnoit lăcașuri de cult românești, și-au botezat copiii cu nume tipic românești și ortodoxe, evoluînd încă multă vreme în ambianța unei spiritualități bizantine. În mijlocul unei țări românești rămasă compactă, cum era Hațegul, mănăstirea franciscană se sufocă aproape în veacurile XIV—XV: nu are posesiuni, pretinde repetate privilegii regale (care n-o vor scoate din impas), își pierde și puținii credincioși (mai ales după ce Sîntămăria Orlea, unde venise în secolul XIII un grup de *hospites*, ajunge la 1447, în mîna Cîndeștilor de Rîu de Mori), care ape-

[19] *Ibidem.*
[20] *Ibid.*, p. 75—76, 96—97.
[21] *Ibid.*, p. 97—99.
[22] *Ibid.*, p. 83.

lau de multă vreme, pentru botez, la preoții ortodocși etc.[23]. Concluzia tulburătoare care se impune este că societatea românească din zona exterioară a Carpaților de Curbură, din Banat, Maramureș sau Hațeg etc. a avut temeiurile interne de civilizație și cultură de a anihila, îndepărta sau asimila elementele străine ce veneau cu misiune destructivă, vizînd deopotrivă aspectele vieții materiale și spirituale românești.

Veacul al XVI-lea, veacul unei noi „schisme" creștine — Reforma — prilejuiește și mai mult politizarea confesionalului și evidențiază mai clar substratul său etnic. Toate marile teme sau leitmotive existente în veacurile XIII—XV se pot descoperi și cerceta amplificate, augmentate, atît la nivelul central, cît și al comunităților locale, în secolul XVI. Statornicirea conceptului de *religiones receptae* în a doua parte a veacului XVI, menținerea ortodoxiei în afara sferei oficiale, precum și accentuarea corelației dintre confesiune și „națiune" (sașii-luterani, ungurii-calvini și unitarieni, românii-ortodocși etc.) vor pune și mai acut problemele credinței în legătură cu etnia, cu limba, cu originea.

Spre exemplu, la 1515, preotul catolic din Șibot se plînge că, avînd puțini credincioși, românii din preajma cetății Orăștie îi adresează jigniri și îi produc pagube în diferite feluri, că ocupă pentru ei sesiile catolicilor, că nu plătesc dijma ecleziastică. Episcopul albens cere comunității săsești din Sibiu să intervină energic pentru a nu se ajunge „la diminuarea credinței" catolice de către românii schismatici și pentru ca „să nu se facă din casa domnului staul pentru vite" („ex dei templo stabulum pecorum fiat")[24]. Această ultimă parte a documentului conține și o nuanță de dispreț pentru romani, nuanță ce reiese, de altfel, și din terminologie: sașii sînt numiți *christiani*, iar românii *Valachi*. Aceeași discriminare etnico-religioasă în terminologie era practicată și în veacul XIV în privința românilor (vezi documentul din 1383, referitor la răscoala românilor din jurul Sibiului[25]), dar acum, după 1550, accentele sînt mult mai grave; de pildă în documentul din 1557 relativ la procesul dintre românii și sașii din Romos, termenii opuși *Valachi* — *christiani* se repetă obsedant[26]. În acest cuvînt peiorativ, străinii cuprind și etnia și confesiunea disprețuită a românilor, deși aceștia din urmă, în temeiul numărului lor majoritar și al purtării sarcinilor obștești, nu renunță la cele cuvenite și rînduite din vechime, acționînd violent sau pe calea justiției.

Pe urmele părintelui său, care se îngrijise de viața spirituală a românilor transilvăneni, Petru Rareș scrie bistrițenilor la 1546 că a ales pe episcopul Tarasie pentru episcopia Vadului și că oriunde ar fi *preoți ai românilor*, aceștia trebuie să asculte de el, cum a fost și înainte („ubique fuerint presbyteri Walachorum . . .")[27]. Românii ascultau deci de

---

[23] Ioan A. Pop, *Încercări de imixtiune în Țara Hațegului în veacul al XV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", 1982, XXV, p. 46—47.

[24] *Hurmuzaki*, II/3, p. 219—220, nr. 173.

[25] *Documenta Romaniae Historica*, D, vol. I, p. 114—116, nr. 70.

[26] *Hurmuzaki*, II/5, p. 405—406, nr. 167; *Hurmuzaki*, XV/1, p. 524—525, nr. 959.

[27] *Hurmuzaki*, XV/1, p. 453, nr. 842.

preoții lor, aceștia se grupau în jurul vlădicii care, la rîndul său, era supus mitropoliei și domniei moldovene. Este o legătură trainică și stabilă, ce convertește religiosul în politic, așezînd ambele aspecte pe temeiul etnic. Lucrul este valabil și pentru Țara Românească: în 1553, castelanul Hunedoarei dă cîteva lămuriri despre preotul Ioan de Pești-teana, numit vlădică al românilor din Transilvania („cui Walachorum istius regni Transilvanensis episcopatus per dominem wayvodam est condonatus"), care merge în Țara Românească, la Tîrgoviște, pentru consacrare, cu știrea domnitorului Mircea Ciobanul[28]. Tradiția veacurilor XIV și XV se păstrează intactă: alegerea episcopilor românilor din Transilvania se face de către autoritățile politico-statale și bisericești din afara arcului carpatic sau cu acordul și confirmarea acestora. În cazul Țării Românești este puternică amintirea solidarizării pe cale bisericească a românilor din vremea lui Mircea cel Bătrîn, cînd instituția mitropolitană avea jurisdicția recunoscută de patriarhie și asupra românilor din Transilvania și Ungaria (la 1401, Antim se intitula „mitropolit al Ungrovalahiei, exarh al Plaiurilor și a toată Ungaria")[29]. Sprijinul statelor românești extracarpatice se conjuga cu solidarizarea fruntașilor români transilvăneni, cum se întîmpla la 1523, cînd, înaintea juraților Bistriței se prezintă preoții Matei, Alexandru și Petru, însoțiți de *toată comunitatea cnezilor de pe Valea Rodnei* („cum omnibus kenesiis Vallis Rodnensis") și obțin pe calea insistențelor un loc de mănăstire, pe care s-o constituie *după ritul și obiceiul lor* („secundum ritum et consuetudinem eorum")[30]. Totuși, discriminările etno-religioase sînt tot mai adînci și îmbracă forma unor hotărîri dietale, după constituirea principatului autonom; la 1555, de pildă, dieta decidea ca, „țăranul creștin", *recte* catolic, să poată fi pedepsit pe baza mărturiei a șapte „creștini", dar românul pe baza mărturiei a trei „creștini" sau a șapte români[31].

După 1550, se derulează o politică de calvinizare a românilor, mai ales după ce principii Transilvaniei au înțeles, cum observa Nicolae Iorga, „că prea multe legături au românii de dincoace cu Ardealul, că prea des vin voievozii cu oastea, [...] că prea dese sînt misiunile, prea des colindă negustori"[32]. De aceea soluția era desolidarizarea, încercarea de a frînge aceste legături — pe care le remarca și Bartolomeu de Alverna în secolul XIV și care îi făceau pe români neleali față de autoritățile oficiale transilvănene. „S-a gîndit Ioan Sigismund — continuă Nicolae Iorga — că dacă legea veche ar fi părăsită de români, aceasta ar fi un avantaj pentru închiderea Ardealului în granițele proprii și împiedicarea oricărei influențe ce ar veni de dincolo de plaiuri". De aceea, crearea superintendenței episcopale pentru români, nu era o idee religioasă, ci una politică"[33].

[28] *Ibidem*, p. 495, nr. 918.
[29] Ioan A. Pop, *Stăpînirile lui Mircea în Transilvania*, în „Revista de istorie", 1986, tom. 39, nr. 7, p. 689.
[30] *Hurmuzaki* XV/1, p. 271, nr. 495.
[31] *Hurmuzaki*, II/5, p. 227, nr. 115.
[32] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p. 164.
[33] *Ibidem*.

În același cadru politic și laic, de factură etnică, la nivelul programului oficial și al unor cercuri de la curtea domnească, trebuie privite și persecuțiile armene din Moldova, de la jumătatea veacului XVI. Atmosfera în care s-a derulat episodul are și certe valențe etnice. Așezarea armenilor alături de catolici (în figurarea Judecății de apoi) între cei destinați damnațiunii pe pereții mănăstirii Moldovița[34], se conjugă cu reacția nouă a moldovenilor la veșmintele, la portul străin (armenii erau forțați pe lîngă botezul în rit ortodox să-și lepede veșmintele specifice). Situația dobîndește accente etnice și în orașele moldovene, încă eterogene, în legătură cu care, la mijlocul secolului XVI, Reichersdorffer nu mai pomenește de *ius civitatis*, ci de *ritus nationum*[35]. Mai pledează pentru componenta laică și etnică a episodului faptul că între cei persecutați (mai ales sub Ștefan Rareș, dar și sub alți domni) erau atît monofiziții armeni, catolicii sași sau unguri, reformații, cît și populația turco-tătară. Reacția nu apare doar ca o apărare a ortodoxiei, ci și a valorilor românești laice, ce-și fac loc timid, ca factori de decizie în orașe. *Cronica armenilor* din Camenița vorbea despre o națiie armenească în timpul lui Alexandru Lăpușneanu. Persecuția n-a avut un fond economic, fiindcă nu averile armenilor erau vizate[36], iar înverșunarea oficialității nu a avut un suport popular, de masă, deși nu se poate nega un anumit exclusivism român și ortodox, în atmosfera asalturilor reformate din Moldova și Transilvania și în blamarea gestului de turcire a lui Iliaș Rareș[37]. Oricum, această politică antiarmeană din secolul XVI în Moldova presupune, între altele, o componentă etnică, manifestată printr-o solidarizare a factorului politico-administrativ băștinaș din țara românească de la răsărit de Carpați[38].

Tot politic și pe fond religios, gîndeau și principii protestanți ai Transilvaniei în secolul XVII, cînd propaganda calvină a fost, totuși, mult diminuată printre români (și s-a revenit la ierarhia ortodoxă în locul superintendenței) din două motive. Primul era teama că românii, odată atrași la o religie receptă, ar fi intrat cu toată greutatea lor pe scena politică a țării în detrimentul clar al minorității guvernante. Al doilea este mai profund, este valabil și pentru veacul XVI și a fost remarcat la 1629 de patriarhul Chiril Lucaris. Înaltul ierarh, deschis spiritului novator pe tărîm confesional, arată totuși că atragerea la calvinism a fost zădărnicită de „legătura de sînge și de simțiri care trăiește, deși în mod tainic, dar cu atît mai puternic, între românii din țara Transilvaniei și între locuitorii Țării Românești și Moldovei", precum și de domnii acestor țări vecine, care s-au opus și se vor opune, „dacă nu cu armele, cel puțin prin îndemnuri tainice"[39]. Deci confesionalul apare sub-

[34] C. Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidente. Chiese e etnie nel tardo 1500*, Milano, 1981, p. 242—243, 293.

[35] *Ibidem*, p. 197.

[36] Ș. Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii. Revistă de istorie", 1958, XI, nr. 4, p. 67.

[37] *Ibidem*, p. 61—68.

[38] T. V. Marton, *Din istoria Moldovei: 1546—1553*, Cluj-Napoca, 1986, teză de licență (capitolul „Semnificația persecutării comunității armene").

[39] N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983, p. 121. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I (1599—1699), Cluj, 1940, p. 178.

ordonat etnicului, atît la nivelul solidarității de jos, populare, cît și sub aspect politic. Acest mod de înțelegere a lucrurilor, atît de clar în mintea unora dintre contemporanii de după 1600, s-a cristalizat în mare parte în urma experienței pricinuite de domnia lui Mihai Viteazul. Marele voievod a urmărit două obiective clare, pe care s-a străduit să le realizeze în cadrele confesionale ale vremii, dar pe temeiul unității de neam: primul, oficializarea unei realități vechi de secole, anume așezarea bisericii românești transilvănene, înălțată la rang de mitropolie, sub jurisdicția mitropoliei de la Tîrgoviște; al doilea, ridicarea românilor între stări, între *nationes*, pe calea recunoașterii ortodoxiei în rîndul religiilor recepte. Primul scop l-a împlinit în 1595, prin tratatul de la Alba Iulia și prin ridicarea mitropoliei românești (a mai numit pe egumenul Serghie al Tismanei ca episcop la Muncaci și pe hațeganul Ioan de Cerna ca episcop de Vad), iar al doilea prin scutirea preoților români de sarcini iobăgești, în sensul dobîndirii libertății personale de către aceștia și prin memoriul adresat împăratului Rudolf, în care se cerea recunoașterea ortodocșilor ca recepți în locul calvinilor[40]. În planurile de unire ale lui Mihai Viteazul, preoțimea a jucat un rol important. Szamosközi arată clar acest lucru: „Mihai, încă înainte de intrarea sa, a instigat pe ascuns întreagă sărăcimea românilor din Transilvania, prin tainica lucrare a preoților săi („pe care călugări ... îi numesc ...")[41]; aceștia apar ca un factor de solidarizare în acei ani. Dimpotrivă, nobilimea, dar și clerul națiunilor recunoscute se opun acestui proces, de aceea, în timp ce printr-un act din 10 septembrie 1600 se poruncește omorîrea românilor solidari cu domnul („unde veți găsi sîrb, adică român ce s-ar ține de voievod, să dați de știre în tot locul să-i omoare, să-i taie"), Mihai este acuzat că ar fi ordonat, după Guruslău, uciderea preoților maghiari („a poruncit haiducilor ca oriunde vor găsi prin țară vreun popă unguresc să-l ucidă"[42]. În urma morții lui Mihai, s-a hotărît ca „popă românesc să nu mai poată intra vreodată din cele două țări românești, iar călugării să fie cu totul proscriși din toată țara"[43], pentru vina de a fi contribuit la marea ridicare românească sub domnul român. Dieta din ianuarie 1601 ia măsuri aspre pentru preoții români transilvani: să dea cîte 2 florini pentru oastea care luptase împotriva lui Mihai; „acei popi români care au fost răzvrătiți și au pus foc nu se mai suferă în țară, ci spanii și juzii crăiești să-i prindă, și să-i certe după lege", iar pe cei ce au pricinuit daune, să-i silească la răscumpărare[44]. Deci preoții ortodocși de pe ambele versante ale Carpaților au marea vină, în viziunea oficialităților, de a fi colaborat și de a fi fost alături de poporul de jos. Pedepsirea lor și intenția ruperii legăturilor cu Țara Românească și Moldova, legături întreținute și de

[40] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal...*, p. 181. Gh. I. Brătianu, *Les assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des études roumaines", 1974, tom. XIII—XIV, p. 51.

[41] Șt. Pascu, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania"*, în „Studii și materiale de istorie medie", 1956, I, p. 129.

[42] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal...*, p. 214. I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközi și însemnările lui privitoare la români (1566—1608)*, Cluj, 1928, p. 160

[43] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal...*, p. 215.

[44] *Ibid.*, p. 215—216.

către clerul românesc, sînt cele mai bune dovezi ale rolului avut în marea solidarizare românească de la cumpăna veacurilor XVI și XVII. Încercările prozelite venite dinspre catolicism și dinspre protestantism, departe de a-și atinge țelul, au avut substrat politico-etnic încă din veacul XIV, din epoca afirmării independenței statelor românești; același substrat a avut și strădania lui Mihai Viteazul de oficializare a ortodoxiei. Prozelitismul catolic și reformat veneau din partea unor străini sub aspect etnic și această acțiune n-a făcut decît să întărească solidaritatea românească pe calea individualizării și prin confesiune. Cum s-a remarcat deja, în evul mediu, ortodoxia la români s-a împletit cu vechi tradiții, obiceiuri, cu trăiri extrareligioase, devenind un mod de manifestare a distinctei personalități etnice, o anumită *forma mentis*, denumită „legea românească". Lecția lui Mihai Viteazul a fost pregătită de lungul șir de discriminări și de rezistențe ale românilor și a rămas ca o pildă pentru guvernați, în sensul relevării rolului politico-etnic pe care îl putea avea pentru români spiritualitatea răsăriteană și instituția sa principală.

IOAN AUREL POP

CONFESSION ET „NATION" MÉDIÉVALES: FORMES DE SOLIDARITÉ ROUMAINE AUX XIV—XVI SIÈCLES

(Résumé)

La conscience chrétienne a été un cliché mental dominant dans la société du Moyen Age. Cependant, de nouvelles recherches viennent de démontrer que dans l'Occident catholique, aussi bien que dans l'Orient orthodoxe de l'Europe on peut distinguer nettement la naissance et l'affirmation des sentiments de solidarité ethnique, parallèlement avec la solidarité du type universaliste chrétien, promue par l'église. La conscience de l'unité ethnique — considérée par beaucoup l'historiens comme une forme de manifestation de la *„nation" médiévale* — a été révélée aussi dans une série de faits, de phénomènes et de processus de l'histoire des Roumains aux XIVe—XVIe siècles.

Le but de cette étude est celui de signaler et d'analyser les moments où, par l'entremise des cadres religieux et ecclésiastiques, s'est affirmée, au fond, la solidarité roumaine médievale. Des pareils moments ont été évidents lors des campagnes de prosélytisme catholique et, plus tard, protestant. L'affirmation des Roumains en tant que „nation" médiévale dans les cadres offerts par l'orthodoxie a été favorisée par la situation créée après la prise des États chrétiens du Sud duDanube par les Ottomans, quand les Roumains, fidèles à la croyance orthodoxe, se trouvaient entourés soit par des musulmans, soit par des catholiques. Dans la Transylvanie devenue voïvodat, faisant partie du royaume magyar, il y a eu une autre raison encore de solidarité roumaine à base confessionnelle: l'église orthodoxe avait restée la seule institution à functionner au nom propre, au nom roumain. C'est ainsi qu'on a pu démontrer que les mesures prises par Michel le Brave en vue de placer l'église roumaine transylvaine (élevée au rang de métropolie) sous la juridiction de la métropolie de Valachie et les efforts déposés par les Roumains pour s'élever parmi les nations *(nationes receptae)* par la voie de la reconnaissance officielle de l'orthodoxie en Transylvanie ont eu beaucoup d'antécédents et ont été préparés et annoncés par une longue série d'actions témoignant de l'unité des Roumains.

CNEZI ȘI JUZI DIN ZONELE DE MUNTE ALE COMITATELOR CLUJ ȘI TURDA ÎN PROCESE JUDECĂTOREȘTI LA SCAUNELE COMITATENSE ÎN PRIMA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVII-LEA

Problemele cu care erau confruntați oficialii satelor din zonele de munte ale comitatelor Cluj și Turda, juzii și cnezii[1], reprezentînd obștile lor sătești în fața aparatului juridic feudal comitatens din prima jumătate a veacului al XVII-lea, fac obiectul articolului de față, care-l continuă pe cel referitor la oficialii satelor din aceste comitate cuprinse în Cîmpia Transilvaniei[2]. Vom folosi aceleași valoroase surse de informație de epocă, aflătoare în arhivele clujene, și anume protocoalele judecătorești comitatense, care cuprind secțiunea istorică 1600—1650[3].

Se dezvăluie adevărate forme de rezistență și de luptă ale țărănimii din aceste sate cu specific montan și submontan, în fața opresiunii feudale, cu deosebire, împotriva nobilimii samavolnice care lovea în interesele comunităților rurale, extinzîndu-și dreptul de proprietate asupra pămînturilor devălmașe: munți liberi cu păduri și pășuni, stăpîniți *ab initio* în comun de obștea sătească, așa cum se spune în procesul din 1628, în cazul locuitorilor din Izvoarele *(Bedelyo)*, comitatul Turda[4]. Un caz similar, am văzut, s-a petrecut și în Cîmpia Transilvaniei cînd, în 1648, erau acuzați judele și jurații din Rîciu, sat din același comitat Turda, pentru că au stricat un gard, apoi un canal, construite de nobila de acolo peste pămîntul satului, stăpînit și folosit în comun de obște de cînd oamenii își aduc aminte, așa cum spunea la proces prin procuratorul său judele satului Mihalcea Stroia[5]. Aceste proprietăți devălmașe care mai existau în epoca cercetată și prezentată aici, apărate cu îndîrjire de țărănime și încă neacaparate de stăpîni, vin peste timp din vremea obștilor libere dinainte de iobăgie.

---

[1] Despre cnezi și cnezate vezi Șt. Pascu *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 351—573.

[2] V. Lechințan, *Cnezi și juzi din Cîmpia Transilvaniei în procese judecătorești la scaunele comitatense Cluj și Turda în prima jumătate a veacului al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", XXVII, 1985—1986, p. 137—160.

[3] Arh. Stat. Cluj-Napoca, Prefectura județului Cluj, Protocoale de judecată I/1a și I/26 (în continuare: Prot. I/1a și Prot. I/26) și Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fd. Comitatul Turda, Protocoale de judecată 3 (în continuare: Prot. 3).

[4] Prot. 3, p. 279.

[5] V. Lechințan, *op. cit.*, p. 145—146.

I. Reacțiile și lupta împotriva abuzurilor și nedreptăților feudalilor

Abuzurile și nedreptățile stăpînilor de moșii au provocat reacția oficialilor satelor, aceștia intervenind deseori pentru dreptate, fapt pentru care au compărut ca pîrîți în procese judecătorești la scaunele comitatense. Un caz reprezentativ și deosebit de interesant este cel din 25 iunie 1637 apărut la scaunul de judecată al comitatului Turda, cînd nobilul Ștefan Thoroczkaÿ acționa în judecată pe Danciu Oprea *(Opra Danczÿ)*, judele moșiei Izvoarele *(Bedelje)*. Acesta preluase odată cu dregătoria de jude, la schimbarea anuală a acesteia, și pricina de judecată ca pîrît, de la judele precedent și pe care și el o va trece mai departe chiar în acel an asupra judelui care-l va înlocui și anume pe Mihai Dragomir *(Dragumer)*. Nobilul reclamant, după prezentarea scrisorii relatorii la citare (aceasta consta obișnuit dintr-o dare de seamă sau raport al unui vicecomite sau vicejude al nobililor), expune motivul și verbal arătînd că de aceea l-a citat pe pîrît deoarece în anul 1638[6] în jurul sărbătorii fericiților apostoli Filip și Iacob, nu se știe din ce motiv, judele satului, împreună cu tot satul, au mers la o grădină (împrejmuire) a sa cu iarbă pentru fîn, situată în hotarul moșiei Izvoarele, în muntele liber *(szabad hauason)* și prin mijloace silnice i-au tăiat gardul spre paguba sa. Pretinde de la fiecare în parte pedeapsa prevăzută actelor de silnice mică *(minoris potentia)* și compensarea pagubei de 100 de florini investiți pentru ridicarea gardului. Dacă pîrîtul neagă, va aduce dovezi. Pîrîtul spunea, prin procurator că ei nu se află sub nici o pedeapsă deoarece reclamantul, neavînd nici un iobag în satul lor, a îngrădit acel loc spre paguba satului și al domnului lor de pămînt[7]. Pricina de judecată este deci cu cel puțin un an mai veche și va mai dura cîțiva ani. În 16 iunie 1638 se continuă procesul dintre Ștefan Toroczkai de Colțești *(Thorozko Zent Georgy)* și satul Izvoarele, reprezentat acum de judele Mihai Bărbat *(Barbat)*, împreună cu doi jurați, tot în privința acelei împrejmuiri, pricina fiind preluată de la fostul jude Mihai Dragomir. Reclamantul prezintă acum o altă scrisoare relatorie cu privire la citare și care consta din luări de mărturii și dovezi în favoarea sa. Și pîrîții prezintă o scrisoare relatorie cu mărturii luate și dovezi în favoarea lor și anume că nobilul reclamant a făcut gard într-un loc liber. Scaunul de judecată trimite pe un vicecomite și pe judele nobililor, precum și pe alți delegați *ad facies loci litigiosi* ca acolo să observe cu atenție dacă „sărăcimea" are destul loc de coasă pentru cîte animale ține în acel hotar. Dacă are suficient, atunci să rămînă acea împrejmuire stăpînului acelui loc. Însă dacă nu are destul loc, să fie tăiată împrejmuirea „care este acum domeniu" pe acel loc liber, și să fie îngăduit „sărăcimii" a-l stăpîni după modul din vechime. Dar dacă cumva împrejmuirea rămîne patronului, atunci să fie lăsată pe

[6] Evident anul este trecut greșit, probabil 1636.
[7] Prot. 3, p. 443.
[8] Prot. 3, p. 452.

dinafară fîntîna satului[8]. Reacția și lupta dîrză a țărănimii din acel sat pentru apărarea proprietății sale devălmașe reiese și din faptul că procesul continua și în 1640, cînd, la 29 martie, tot un nobil Thoroczkaj de Colțești, pe nume Ladislau, împrocesua satul Izvoarele, prin jude și juraţi ca pîrîți, pentru aceeași pricină veche și anume: distrugerea unei grădini (împrejmuiri) din hotarul moșiei Izvoarele, *in loco vulgo Zabadhauas vocata*. Reclamantul se plîngea că fiind deliberată sentința în 17 iunie 1638 la același scaun comitatens Turda, încă nu a fost executată. Pîrîții susțin iarăși că muntele în litigiu este stăpînit de iobagi și a fost din totdeauna folosit în comun[9].

Desigur că tot sub acest aspect al acaparării proprietății libere a obștii din Izvoarele de către nobilii Torozkay putem încadra și mai vechea nedreptate făcută unor locuitori din acest sat, și anume lui Andrei Pîrvul *(Peruuli Andrasnak)*, Gheorghe Pericaș, Todor Varga — Papucea *(Varga Thodornak)*[10] și lui Ioan Maria *(Maria Juuannak)*, cărora Ladislau Thoroczkaÿ le sechestrase patru boi din muntele liber, de la hotarul cu Colțești. Cazul de judecată se dezbătea la scaunul comitatens Turda în 21 iulie 1628. Aici se menționează că muntele, din care au fost poprite vitele în litigiu, a fost din totdeauna al iobagilor și al obștii sătești, care l-a folosit liber în comun de la începuturi[11].

În protocoalele judecătorești comitatense sînt consemnate și multiple nedreptăți ale feudalilor împotriva țărănimii, cazuri ajunse la comitat, și din care nu știm reacția oficialilor satelor, însă desigur că pricinile au ajuns la acest for de judecată ca urmare a reacției țărănimii păgubite și maltratate. Foarte probabil că și juzii, cnezii și jurații sătești sînt printre iobagii care au fost ținta nedreptăților (cum este cazul cnezului Costea din Cașva), însă nu este menționată dregătoria deoarece iobagul nedreptățit era reprezentat la comitat de stăpînul său de pămînt, în cazul cînd era acuzat alt nobil. Astfel în noiembrie 1605 apărea la scaunul comitatens Cluj pricina lui Gal *Sandor*[12] din Bedeciu *(Bedechj)* și a lui Ștefan *Chiarro* din Bica *(Olah Bikalj)*[13], comitatul Cluj, iobagi ai lui Cristian Rado, nobilul care acționa în judecată pe Ioan Toldalaghi, un alt stăpîn de moșie, deoarece acesta, nu se știe din ce motiv de sărbătoarea Sfîntului Gal Episcopul, prin mijloace silnice și fără judecată, a intrat cu braț armat peste iobagii sus amintiți, care se aflau în cîrciuma liberă din Mănăstireni *(Gereo Monostoron)*, comitatul Cluj, i-a trîntit la pămînt și i-a bătut cît a voit, primului provocîndu-i opt plăgi sîngerînde, iar pe celălalt iarăși l-a însîngerat în bătaie, faptă pentru care se

[9] Prot. 3, p. 499.

[10] În 1619 este menționat în Izvoarele *(Bedeleo)* un Simion Papucea *(Szÿmionis Papucza)* (Prot. 3, p. 99).

[11] Prot. 3, p. 279.

[12] În 28 iunie 1606 comitele comitatului Cluj, Ioan Giereoffy, cerea prin judele nobililor de la administratorul cetății Gilău, Toma Kideÿ, pe iobagii Gal Ioan *Sandor*, Trif *(Triphet) Sandor* și Florea *(Flora) Kecsikes* fugiți de pe pămîntul său după intrarea voievodului Mihai Viteazul (Prot. I/1a, p. 27).

[13] Pentru satul Bica posedăm și alte date judiciare din ultimul sfert al veacului al XVI-lea. Vezi Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond familial Kemény (în continuare K), IV/39; ibidem, Fond familia Kemény Pàl de Moreşti (în continuare K.P.), fasc. 12, f. 4v—8v.

află sub pedeapsa actelor de silnicie mică. Cere 100 de florini pentru durere, pentru pagubă și pentru amînarea lucrului. Deoarece se află cu slujitorii săi, care au fost și ei acolo, va avea grijă în viitor pentru a veni cu întîmpinare în privința lor. Pîrîtul neagă faptul de a fi bătut pe iobagi și că mergînd spre casă i-a ieșit înainte cîrciumarul, iobagul său, și i-a spus că un alt iobag al său a fost atacat în propria casă, de aceea a mers acolo, dar n-a avut nici o armă în mînă. Cînd a ajuns acolo a văzut că iobagul său a fost rănit și sîngera și a întrebat cine l-a atacat și a spus că Gal *Sandor* și Ștefan *Chiarro*. Cum el era acolo ca și la casa sa, deoarece era la iobagul său, a vrut să-l prindă pe Gal Sandor pentru a-l da pe mîna judelui pentru judecată, însă lui Ștefan *Chjarro* nu i-a zis nimic, nici nu l-a bătut și nici măcar nu a avut să-l prindă. Prin urmare pe nedrept este pîrît după lege. Sînt trimiși după dovezi[14].

Un alt caz de abuz a stăpînilor de moșii împotriva iobagilor se dezbătea tot atunci și la același scaun, cînd litigiul era între doi nobili români din Mărgău și anume între Cristian „Vayda" zis și Bad, ca reclamant, și Francisc Bad zis și „Vayda"[15] ca pîrît, deoarece în anul 1604, de sărbătoarea sfîntului Petru, pîrîtul Francisc „Vayda" a bătut pe un iobag al reclamantului și anume pe Ignat Honea *(Honïya Jgnat)* însîngerîndu-l în bătaie, pentru care faptă intră sub *potentia minoris*. Cere pentru durere și pagubă 20 de florini. Pîrîtul, neräspunzînd de fapt în fondul cauzei, se apără spunînd că acel iobag nu a fost atunci al reclamantului și că prin urmare reclamantul se află sub pedeapsa pîrii nedrepte. Sînt trimiși și ei pentru dovezi[16].

Cinci boi ai lui Pașcul Orbul *(Paschol Vak)* din Ardeova *(Erdeöffalwa)* erau motivul de litigiu din procesul care se dezbătea tot la scaunul comitatens Cluj în 11 ianuarie 1606. Pîrîtul era nobilul Emeric Thamasfalwy de Tămașa, vicecomite, iar stăpînul de moșie a lui Pașcul, și anume nobilul Francisc Nagy zis și Zadory de Zador, era reclamant. Pîrîtul era acuzat că a luat cu forța cei cinci boi. Hotărîrea scaunului de judecată spune că deoarece zisul iobag mai înainte a fost proscris, de aceea pîrîtul trebuie să-i dea înapoi boii doar *simpliciter*, deci fără să fie împovărat cu nici o gloabă, pînă în a treia zi de la dizolvarea scaunului de judecată. Nu a fost admis apelul[17]. Caz similar se dezbătea la același scaun de judecată tot în anul 1606, în a patra zi înainte de sărbătoarea „fericitului Toma apostolul". Reclamant era Francisc Haczoky de Șard, care acționa în judecată pe văduva lui Nicolae Vitez deoarece această nobilă a poprit doi boi ai iobagului său pe nume Ignat *(Jgnat) Palazkos* din Fildul de Mijloc *(Keozep fŭldeon)*. Deoarece pîrîta spunea că acești boi erau ai iobagului ei, au fost trimiși pentru dovezi pînă la viitoarea întrunire a scaunului de judecată[18]. În aceeași zi și la același scaun, un alt act de silnicie împotriva unui iobag era motivul procesului dintre nobilul Mihai Banffi de Zam *(Zentelke)*, reclamant, împotriva lui Cristian Vayda din

[14] Prot. I/1a, p. 5—6.

[15] Date mai vechi despre aceleași familii românești vezi la Csánki D., *op. cit.*, p. 443—446; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 458, 535—536; K.P. fasc. 12, f. 12.

[16] Prot. I1a, p. 6.

[17] Prot. I/1a, p. 8.

[18] Prot. I/1a, p. 32—3.

Mărgău care, rănise fără nici un motiv pe iobagul Petru Pop *(Pap)* din Buteni *(Beokenyensis)* în cîrciumă la Huedin unde acest iobag a tras spre găzduire[19].

În 1607, în a patra zi după sărbătoarea „fericitului Egidiu Abatele" din nou Francisc Vaida din Mărgău este pîrît pentru silnicie împotriva unui iobag, reclamantă fiind de data aceasta Magdalena Kemenÿ, soția lui Gheorghe Zalanczÿ. Motivul acționării în judecată este luarea prin mijloace silnice de către pîrît a 22 de oi ale iobagului reclamantei pe nume Ștefan Stîngă *(Ztinga)*, spre paguba acestuia, de pe hotarul din Varza *(Varza)*, spre Călățele *(Keleczelinek)*, în acel an în jurul sărbătorii „fericitei fecioare Maria". Cerîndu-se oile înapoi prin judele nobililor, nu au fost restituite. Se obligă de către scaunul comitatens restituirea celor 22 de oi sub *poena minoris potentia* și *aestimatione* pînă într-a opta zi, însă pîrîtul, cerînd apelul și plătind taxa, a fost transmisă pricina la forul superior[20]. Acest iobag a fost al pîrîtului Francisc Vaida, după cum rezultă din procesul din 8 octombrie 1608, cînd acesta cerea înapoi prin scaunul comitatens Cluj pe iobagul Ștefan Stîngă de la nobilul Ștefan Zalanczÿ, spunînd că l-a cerut și prin judele nobililor și îl stăpînise pe iobag cîțiva ani, iar după intrarea lui Mihai voievod (Viteazul) plecase de pe pămîntul său. Îl cerea înapoi împreună cu soția, copiii și toate bunurile sale împreună cu homagiul mortului[21].

Șirul nedreptăților și abuzurilor feudalilor continuă an de an. În 14 decembrie 1609 la scaunul comitatens Cluj, comitele Ioan Giereofy și nobilul Francisc Haczokÿ, reclamanți, acționau în judecată pe nobilul Nicolae Dom (?), administratorul *(officialem)* lui Gheorghe Nagy, deoarece acesta, cu mijloace silnice a mers asupra casei lui Ioan Boda *(Boda)* din Mănăstireni *(Olah Monostor)*, iobagul lui Ioan Giereofi și i-a luat o țundră *(egy Czondoraiat)*[22] și în acelaș chip a mers la casa lui Marcul Mezaros — Măcelarul *(Mezaros Markul)*, tot din Mănăstireni și prin mijloace silnice i-a luat o sabie, pentru care fapte cere să fie pedepsit cu *poena minoris potentia* și bunurile luate *cum aestimatione* să le restituie. Deoarece pîrîtul nu s-a înfățișat, a fost pedepsit prin urmare conform acțiunii reclamantului[23].

În 4 noiembrie 1609 la scaunul comitatens Turda, nobilul Nicolae Boczÿkay de Bocsÿka, reclamant, se judeca în numele iobagilor săi din Cașva *(Kasway)*, și anume: cnezul Costea[24], Petru Ciac *(Chiak)*, Chirilă *(Kirilla)* Dobrin, Oprea *Kowaczy* — Faur, Ioan *Antal* și Simion Stoica *(Sztoika)*, deoarece acestora pîrîtul, nobilul Lupu Alÿa, le-a luat 27 de oi și cerîndu-le înapoi prin judele nobililor nu au fost restituite, ținîndu-le

[19] Prot. I/1a, p. 33.
[20] Prot. I/1a, p. 59.
[21] Prot. I/1a, p. 76.
[22] Într-un document din 1532 se consemnează: *condra seu indumenta Valachalia* — țundră sau îmbrăcăminte românească (Cf. Szabó T. Attila, *Erdélyi magyar szótörténeti Tár*, I, București, 1975, p. 1218).
[23] Prot. I/1a, p. 79.
[24] În stenograma inițială a procesului este scris: *kenesio Koztha nomine*, stenogramă care s-a șters, scriindu-se lateral: *aliter scriptum in altero folio quoniam vitrio fuit in hic loco* (Prot. 3, p. 62), iar la transcriere s-a scris: *Koztha Kenez* (Prot. 3, p. 64).

cu puterea fără lege. Pretinde să le restituie *cum aestimatione* și *poena potentia*. Pîrîtul prin procurator răspunde că de aceea nu a dat oile înapoi la cererea prin judele nobililor, deoarece acești iobagi, ale căror oi au fost poprite pe hotarul său, au făcut măieriște acolo fără știrea și voința sa, intenționînd chiar să-i înstrăineze acel loc, și de aceea nu a permis acest fapt. Răspunde reclamantul că nu se poate admite acest motiv și chiar dacă s-ar fi întîmplat așa, trebuia ca pînă în a treia zi să-i cheme pe vicecomite, pe judele nobililor și pe el pentru a face judecată. Pîrîtul spune că el a promis că face judecată în a opta zi, cînd a fost și judele nobililor acolo, însă dacă reclamantul nu a venit, lui însuși trebuie să-și reproșeze. Iarăși răspunde reclamantul că termenul fixat pentru judecată de către pîrît a fost după cererea de dare înapoi a oilor și deci nu a fost conform uzanței obișnuite. În ceea ce privește silnicia de care amintea pîrîtul și anume că iobagii săi ar fi vrut să facă măieriște, aceasta nu au făcut-o din voința sa, însă deoarece pîrîtul nu a chemat pe judele nobililor și pe comite pînă în a treia zi pentru a-i pedepsi conform legii, nu a procedat bine, și nedînd oile înapoi la cererea prin judele nobililor, cere să fie pedepsit. În privința înstrăinării pămîntului de care pîrîtul amintea, nu se poate pune problema, deoarece el acum nu se judecă cu el pentru pămînt sau pentru lemne, ci pentru vitele cerute prin judele nobililor și nerestituite. De aceea fără judecată nu le poate ține, deși au fost poprite pe pămîntul său. Acel loc din care pîrîtul a poprit vitele nu a fost anunțat la comitat că a pus opreliște pe el. Pîrîtul iarăși intervine spunînd că acel hotar, de unde au fost poprite oile, niciodată nu a fost ogor și că a fost fînaț. Cere ca reclamantul să fie pedepsit pentru urmărire în judecată pe nedrept. Hotărîrea scaunului comitatens spune că, deoarece acele vite le-a ținut și după cererea de dare înapoi prin judele nobililor, potrivit decretului, capitolul 3, *titulo* 33, pînă în a treia zi trebuia să facă judecată și să cheme pe judele nobililor și pe comite și să predea oile acestora. Trecînd însă cele trei zile, și ținînd (fără judecată) vitele, trebuie să le dea înapoi *cum aestimatione* și totodată pîrîtul se pedepsește cu *minor potentia* pentru că nu a dat înapoi vitele cerute prin judele nobililor. Pîrîtul *appellare volebat causam cum tota sua serie*, însă scaunul de judecată hotărăște că mai întîi trebuie să restituie cele 27 de oi reclamantului, apoi să suporte pedeapsa dată *iuxta consuetitudinem huius comitatus* și conform procedurii scurte de judecată, apoi se poate transfera pricina pe calea apelului la scaunul de judecată superior al principelui[25].

Gheorghe „Vayda" zis și Bad de Badon *(Badok)*, instituindu-și procurator de Ioan „Vayda" de Varza[26] și pe alții la scaunul comitatens Cluj în 30 ianuarie 1613, acționa în judecată pe Cristian „Vayda", pîrît, în

[25] Prot. 3, p. 64—5.

[26] Repere istorice din secolele XV—XVI, privind genealogia familiei de nobili și voievozi români Vaida de Varza (localitate dispărută, aflată între Călățele și Mărgău), zisă și Vaida de Ciuleni și Vaida de Călata, vezi la Csánki D., *op. cit.*, p. 621—2; K. I/49; K. IV/37. Ioan Vaida de Varza, nobil, locuia în Ciuleni așa cum se menționează într-un document din 12 februarie 1612 (K.P. fasc. 2 f. 43). El era jude al nobililor comitatului Cluj încă din 1607 (Prot. I/1a, p. 40 și 85). A fost ales în comisia pentru cercetarea și urmărirea răufăcătorilor în cercul superior al comitatului Cluj în 14 martie 1613 (Prot. I/1a, p. 161).

temeiul ținerii ca zălog a doi iobagi ai săi pe nume Mihai Popian tînărul și Andrei Popian din Mărgău *(Nagÿ Mereggio)*[27].

Un alt caz de silnicie împotriva unui iobag se dezbătea la scaunul comitatens Cluj în 9 aprilie 1614. Nobilul Ștefan Bikalÿ reclamant, a dat în judecată pe Gheorghe Nagy zis și Zombathelÿ deoarece acesta în anul 1613, în jurul sărbătorii „fericitului Martin Episcopul", nu se știe din ce motiv, prin mijloace silnice, i-a luat de pe fînațul satului, de la iobagul Simion Dan zis și Crețul *(Kreztul, Cretzul)* din Mănăstireni *(Olah Monostor)*[28], cu sănii și care, un număr de opt care de fîn, ducîndu-le acasă la el în Mănăstireni *(Magyar Giereo Monostor)*. Deoarece pîrîtul nu putea să ia fînul, potrivit legii, cere să fie dat înapoi *cum aestimatione*, iar pentru pagubă, iobagului să-i dea 16 florini, totodată pîrîtul să fie împovărat cu *minoris potentia*. Pîrîtul într-o întîmpinare spune că acel loc de pe care a luat fînul, a fost fînațul iobagului Luca *Gossa* și cu silnicie l-a cosit Simion Crețul. Reclamantul răspunde la această întîmpinare că deoarece iobagul Luca *Gossa* a fugit, acel loc i-a revenit lui după moartea lui Gheorghe Keménj prin împărțirea averii, avînd și act de diviziune, deci legal a cosit fînațul acel iobag al său[29].

Din nou Cristian „Vaÿda" este acționat în judecată ca pîrît în 16 iulie 1614, de data aceasta de către Ioan „Vaÿda", reclamant, deoarece a alungat pe un iobag din Mărgău, pe nume Simion Bara. Pîrîtul se apără spunînd că el nu l-a alungat și că acesta ar fi fugit[30].

În 15 iulie 1620 pricina de judecată dintre Baltazar Keménÿ de Bichiș *(Bwkeos)*, reclamant, și Ștefan Valkaÿ de Valcău *(Valko)*, pîrît, era iobagul Ioan Păcurar *(Pakular)*[31] din Călățele *(Olah Keleczeliensis)*[32] pe care pîrîtul, reprezentat la judecată de procuratorul Ioan „Vaÿda" de Varza, îl ținea zălogit pe nedrept[33]. O altă pricină de judecată se dezbătea tot atunci, cu ocazia aceleiași întruniri a scaunului de judecată comitatens Cluj, în a doua zi (16 iulie 1620), pricină al cărei temei era abuzul

---

[27] Prot. I/1a, p. 143.

[28] Simion Crețul, zis și Dan *(Simon Kreczul alias Dán)*, era de 70 de ani în 1637 după cum aflăm din ascultarea de martori făcută în acel an la 23 mai în privința unor posesiuni ale nobilului Kemény.

[29] Prot. I/1a, 188—9.

[30] Prot. I/1a, p. 194. În 7 iunie 1617 văduva lui Cristian Vaida, Ecaterina Bornemissza, soția lui Gaspar Mahuly, acționa în judecată pe Ioan Vaida de Varza deoarece nu i-a adus la judecată pe ucigașii lui Cristian Vaida și anume pe Simion și Voicu *(Vuikot)* Bara (Prot. I/1a, p. 229).

[31] În 1633, 8 iunie Gheorghe Vitez se învoia cu Ioan Kemény în privința unui schimb de iobagi din părțile districtului Călatei *(Kalothaszeg)*, comitatul Cluj, și anume cu Toma *Szöke* din Mănăstireni *(Olah Monostorrol)* (cu doi fii), Toma Pop *(Pap)* din Bedeciu (cu un fiu) și Ioan Păcurar *(Pakular)* (cu 5 fii), cu iobagi din Pădurenii *(Kok)*, comitatul Turda, și anume cu Toma, Nicola, Sava *(Szaua)* și Simion Lațcu *(Laczko)*, fugiți deja în Deleni *(Indali)* (K. I/119, K. I/120). În 19 martie 1646 se făcea un act de chezășie pentru un Teodor Păcurar *(Pakular)* din Călățele, pentru care au stat chezași Marcul Gornea *(Gornya)*, Simion *Lukacz*, Stefan *Nimet*, Petru Crăciun *(Karaczon)* și Toma Fătul *(Fattu)* din Călățele *(Keleczelben)* (K.P., fasc. 13, f. 2.).

[32] În prima jumătate a sec. al XVII-lea, localitatea românească Călățele se face remarcată îndeosebi prin producția de șindrilă. Vezi Arh. Stat. Cluj-Napoca, Primăria municipiului Cluj-Napoca (în continuare Soc.): 15a/XVIII, p. 32.

[33] Prot. I/1a, p. 260.

comis împotriva unui iobag din Ardeova *(Erdeofaluiensis)* pe nume Ioan *Kis* căruia i-a fost luat cu forța și jupuit un bou. Pîrîtă este nobila Barbara Kemény, soția lui Gheorghe Zombathelÿ, cel care luase prin silnicie fînul lui Simion Crețul din Mănăstireni. Reclamant era stăpînul de moșie al iobagului păgubit, Ioan *Kis*, și anume Ioan Toldalagy de Iclod *(Iklod)*[34].

În 6 martie 1625 apăreau la scaunul comitatens Turda două cazuri de silnicii ale unor stăpîni de moșii împotriva iobagilor altora. Astfel Eufrosina Beldi reclama pe Ștefan Suliok pentru că l-a atacat și bătut pe iobagul ei pe nume Dumitru Pop *(Pap)* din Gura Arieșului *(Vaÿdaszegh)*[35], prin iobagul pîrîtului pe nume Ioan Cristea *(Krizta)* din Luna *(Lona)*, pricină ajunsă pe calea apelului la comitat de la scaunul de judecată exterior (desigur cel domenial)[36]. Cealaltă silnicie care era motivul procesului din acea zi, era arestarea și rănirea lui Toma Popa, iobagul Ecaterinei Domb, ținut în închisoare *(in carcerem omisisset)* și la data procesului de către pîrîtul Grigore Kallaÿ din Iara de Jos *(Also Jara)*. Se cerea pentru această faptă pedeapsa *minor potentia* și homagiul iobagului, precum și eliberarea lui[37]. Doi stăpîni de moșie din comitatul Cluj se judecau în două procese la comitat în 18 mai 1629. Din primul proces aflăm că nobilul Ioan *Vaÿda* de Warsza, pîrît, în anul 1622 (pricină deci foarte veche), în ziua Sfintei Ecaterina, nu se știe din ce motiv, cu mijloace silnice a atacat și rănit pe slujitorul reclamantului Francisc Banffi Lossonczi, pe nume Melchior *Nagi Fileki*, în fața curții sale nobiliare din Zam *(Zentelki)*, lîngă livada sa de vișini pe de o parte și lîngă casa pustie a morii pe de altă parte. Cere pedeapsa *maioris potentiae* pentru pîrît deoarece fapta a fost săvîrșită pe pămîntul de lîngă casa sa nobiliară[38]. În al doilea proces, Ioan „Waÿda" de Warsza este pîrît pentru altă silnicie și anume că, în anul 1614, (pricină deci și mai veche) de ziua Sfîntului Dumitru, a ocupat cu mijloace silnice, *contra viam Juris*, un loc de moară al iobagului Petru Iztin Pop *(Pap)* din Bociu *(Bochÿban)*, la hotarul Călatei *(Kolata)*, comitatul Cluj, acel loc fiind în vecinătate cu drumul spre Varsza *(Varszay vttia)* pe de o parte și cu pămîntul liber al satului *(szabad falu feolde)*, percepîndu-i folosințele în prejudiciul iobagului. Cere să fie pedepsit cu *maior potentia* și restituirea folosințelor[39].

Doi stăpîni de moșie, frați, și anume Elena Zyluasi, reclamantă și Andrei Zyluasi, pîrît, se judecau la 23 august 1629 la scaunul comitatului Turda, deoarece pîrîtul a ocupat cu silnicia și a stăpînit fără nici o cale

[34] Prot. I/1a, p. 275.

[35] În 1628 Dumitru Pop *(Pap)* din Gura Arieșului era de 35 de ani după cum aflăm dintr-o ascultare de martori făcută în acel an în 3 aprilie pentru stabilirea hotarelor familiei Beldi și Gerendi, din acel sat. Alți martori din Gura Arieșului sînt: Simion Coman *(Koman)* de 64 de ani, Simion Dilea *(Dyla)* de 64 de ani, Petru Barb de 72 de ani, Simion Corman *(Korman)* de 60 de ani, Ioan *Molnar* de 36 de ani, Crăciun Petruț *(Petrucz)* de 40 de ani și văduva lui Petru Fătu *(Fato)*, Ana Gurzău *(Gwrszo)*, de 70 de ani (K. II/107).

[36] Prot. 3, p. 200.

[37] Prot. 3, p. 209.

[38] Prot. 3, p. 395—6.

[39] Prot. I/1a, p. 396.

legală casa iobagului reclamantei, pe nume Martin *Zius* (?) din Iara de Jos *(Also Jara)*, comitatul Turda, casă situată în vecinătate cu aceea a lui Petru *Benedek* pe de o parte, iobagul lui Mihai Thuri, și pe de altă parte, cu casa lui Simion Tomșa *(Tompsa Zimiuan)*, iobagul pîrîtului, faptă petrecută în 22 noiembrie 1627[40].

Un alt caz de abuz și nedreptate a feudalilor împotriva unui iobag se desfășura în extremitatea montană răsăriteană a comitatului Turda. Pricina se dezbătea în 1629, cînd Margareta Bánffi, prin procurator, acționa în judecată pe Ștefan Lazar, pîrît, reprezentat și acesta de procuratorul său, deoarece în 25 noiembrie 1625, nu se știe din ce motiv, a ridicat pe cei din Sînmiclăuș, scaunul Ciucului, trimițîndu-i asupra satului Topliţa *(Taplocha)* comitatul Turda, și acolo au atacat pe iobagul Cristea Duma *(Doma Kerztia)* și i-au luat vitele, pe care le ținea la ei și la data procesului, deși au fost cerute înapoi prin judele nobililor[41].

Silniciile feudalilor împotriva iobagilor continuau să fie motiv de litigiu și în procesele din deceniile 4 și 5 ale secolului XVII. În anul 1630, nobilul Cristian Rado cerea înapoi prin scaunul comitatens Turda un bou care a fost al iobagului Macarie Cioară *(Chora Makariae)* din Petreștii de Mijloc *(Keozep Peterdi)*, de la Blasiu Papaÿ din Iara de Jos *(Also Jara)*. Boul a fost cerut înapoi prin judele nobililor încă în 8 august 1622. Reclamantul face o întîmpinare din care desprindem o concepție caracteristică mentalității feudalilor și anume că: „el este capul iobagului său și deci el este și pricina de judecată" *(en vagjok az Jobbagiomnak az feie en vagiok az Causantis)*. De aceea cere pentru cele două jigniri, dublă pedeapsă pentru pîrît și anume de două ori homagiul său[42].

Pentru uciderea lui Ioan Matiul *(Mathyul)* din Săcel *(Aszonfaluiensis)*[43], judele și jurații orașului Cluj au purtat procese la comitat (Turda) cu Andrei Ziluasi (din Iara de Jos) în 7 mai 1637[44].

Un feudal[45], împreună cu complici săi printre care și Ștefan și Pavel Szabó de Tîrgu-Mureș *(Maros Uasarhelÿ)*, nu se știe din ce motiv, au atacat cu mijloace silnice și braț armat casa iobagului Andrei Sipos din Ilioara *(Illye)*, casă vecină cu a iobagului Ioan Cezar *(Czezar)*, în jurul zilei sfîntului Gheorghe Martirul și Soldatul, în anul 1638, pricină dezbătută la scaunul comitatului Turda în 22 iunie 1639[46].

Ocuparea cu mijloace silnice a casei iobagului Anton Pop *(Papp)* zis și Lapișta *(Lapista)*[47] din Bedeciu *(Bedechÿ)*, comitatul Cluj, casă aflată în vecinătate cu Mihai *Haÿdu*, iobagul lui Gaspar Georeoffi, pe de o parte, și pe cealaltă parte cu ulița din mijlocul satului *(Bedechÿ derek utcza)*, era un alt abuz feudal ajuns motiv de litigiu la comitat între nobila Elisabeta Radi, soția lui Ștefan Kapronczaÿ de Vălișoara

[40] Prot. 3, p. 313.
[41] Prot. 3, p. 322.
[42] Prot. 3, p. 361.
[43] Sat din domeniul „de sus" al orașului Cluj. Prestațiile sale iobăgești sînt consemnate în Soc. 13a/X, p. 14—19.
[44] Prot. 3, p. 435.
[45] Partea din filă pe care este scris numele acestuia este distrusă de umezeală.
[46] Prot. 3, p. 494.

(Rakos), reclamantă, împotriva lui Ioan Gieoreoffi de Dumbrava *(Giereo Wasarheli)*. Pricina a încetat, fiind scoasă din desbaterea din 1640 datorită unei excepţii înaintată de pîrît şi anume că reclamantul în expunerea sa verbală a declarat neconform cu scrisoarea relatorie faptul că zisul iobag nu se afla cu casa în vecinătate cu văduva lui Gaspar Gieroffi, ci cu aceea a pîrîtului *(Ioan Gieoreoffi)*[48].

II. Juzii şi cnezii în procese privind neluarea urmelor vitelor furate

O interesantă uzanţă juridică din vechea Transilvanie a epocii feudale era aceea a luării urmelor vitelor furate, precum şi predarea şi preluarea acestora sub jurămînt, la hotarul localităţii unde au fost duse de către oficialii satelor, cnezi sau juzi cu juraţii lor în prezenţa obligatorie unui jude al nobililor sau chiar a unui nobil, care putea fi statuat în chip de jude al nobililor în cazul în care lipsea acest oficial al comitatului[49]. Am văzut că în Cîmpia Transilvaniei au fost numeroase cazuri de împrocesuare la comitat a oficialelor satelor pentru neluarea urmelor. Cazuri similare se întîlnesc frecvent în aceeaşi perioadă şi în zonele de munte ale acestor comitate. Astfel în 1607 *(feria 3 post dominicam Cantate)* este improcesuat de către un nobil judele din Băişoara *(Kis banÿa)* pentru că fiind duse urmele unui bou de jug, furat din Floreşti *(Kis fenesÿ)* la hotarul moşiei Băişoara, pîrîtul a oprit să se jure pe urmele boului pierit. Scaunul comitatens hotărăşte ca acei care au oprit jurămîntul să plătească valoarea boilor, adică 20 de florini[50].

În 25 iunie 1608 se trecea o pricină de judecată la scaunul comitatens Cluj privind urmele unui bou dispărut pe cnezul Mihai Tatu *(Tato)*[51] din Ardeova *(kenesium possessionis Erdeofalua)* de la Laurenţiu *Kovachi* din Dumbrava, proprietarul boului dispărut, urmele fiind duse la hotarul moşiei Ardeova[52]. În acelaşi an valea Mureşului era scena furtului a nu

[47] În 23 aprilie 1542 se făcea ascultare de martori în privinţa unei proprietăţi a lui Petru Kemény şi anume pădurea *Draguzloth* sau *Draguslou*. Martorul Costea *(Kozta) Chÿarro* din Ardeova a spus că în acest loc orice om putea locui liber cu vite, boi, oi şi capre şi orice om putea să taie lemne de aici. Martorul Ioan *Czhente* a spus că *Draguzlo* a fost al Lapiştilor *(Lapistake)* şi că Petru Kemény bătrînul a mers asupra acestora şi le-a distrus colibele şi a ocupat pădurea. La fel mărturisea şi Matei *Domokos* că *Draguzlo* a fost sălaşul românilor din Bedeciu şi anume al familiei Lapista. Şi Matei Marta din Bedeciu spunea că Lapiştii au locuit în *Draguzlo* şi că Petru Kemény fiind un om violent *(hatalmas ember volt)* şi fiind comite a mers asupra lor şi le-a luat locul şi l-a înscris asupra lui şi l-a stăpînit (K.P. fasc. 2, fila 12—13). Într-o ascultare de martori din 1550 sînt audiaţi şi Petru Lapişta şi Mihai Bora din Bedeciu, foşti păstori (K.P., fasc. 1, fila 5—8).

[48] Prot. I/1a, p. 648.

[49] Despre hotărîrile dietei transilvane privind luarea urmelor în secolul XVII vezi D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, I, Bucureşti, 1986, p. 442—3.

[50] Prot. 3, p. 11.

[51] În 1637 Mihai Tatul *(Thatul)* din Ardeova avea 61 de ani (K. IV/138).

[52] Prot. I/1a, p. 69.

mai puțin de 400 de oi. Un vicecomite al comitatului Turda reclama în procesul din 5 septembrie 1609 pe judele satului Petrilaca *(Peterlaka)* pe nume Matei *Zel* împreună cu jurații, deoarece cei din Iara de Mureș *(Maros Jara)* au dus urmele oilor furate la hotarul satului Petrilaca și cerînd oile de la ei prin judele nobiliar, judele satului nu le-a dat înapoi. Procuratorul pîrîților spune într-o excepție că înainte de a intra în fondul cauzei trebuie să arate că citarea este ilegală deoarece ei sînt țărani și au domni de pămînt al lor și deci prin *viam appellationis* trebuia să aducă pricina la scaunul comitatens. Pentru că reclamanții vreau să procedeze în afara legii cer să fie oprit procesul cu pedeapsa pîrii nedrepte. Într-o altă excepție, pîrîții, prin procurator, spun că pricina nu trebuia pornită împotriva unei persoane particulare, ci împotriva a tot satul (probabil a fost citat doar Matei *Zel,* judele satului). Scaunul comitatens de judecată hotărăște în privința acestei excepții că așa cum reiese din protocol și din statutele comitatului, cînd un oficial al satului este învinuit acesta trebuie să se înfățișeze cu încă doi și potrivit uzanței această pricină rămîne spre dezbatere[53].

În 4 martie 1610 se dezbăteau la scaunul comitatens Turda două pricini privind neluarea urmelor de către doi oficiali a două sate și anume cnezul Nicolae din Ciugudul de Mijloc *(Keozep figed)* și cnezul sau judele satului Livada *(Pustha egres)* pe nume Pașcu Nicora, împreună cu jurații lor. Cnezul Nicolae este improcesuat de către nobilul Dumitru *Andras* de Moldovenești *(Warffalua),* locuitor în scaunul secuiesc Arieș *(sede siculicalis Aranias).* Acest nobil spune că fiind duse urmele unui bou al său dispărut la hotarul satului Ciugudul de Mijloc, în jurul sărbătorii „fericitului arhanghel Mihail", în anul 1609, cnezul satului a oprit să se jure pe urmele boului și cere ca să fie pedepsit cu prețul vitei. Procuratorul pîrîtului face o excepție și anume că acest nobil nu a spus cărui comitat aparține Ciugudul de Mijloc. De aceea cere să fie scoasă pricina sub pedeapsa pîrii nedrepte. Scaunul hotărăște în privința acestei excepții că *in instanti* a dat răspuns, și poate să declare liber comitatul căruia îi aparține satul. Se intervine cu o altă excepție adusă de către pîrît, și anume că reclamantul trebuia să citeze pe judele satului împreună cu încă doi dacă a vrut să citeze tot satul prin cnezul Nicolae, deoarece acesta nu are sub autoritatea sa decît o parte din Ciugud și deci cere să fie scoasă pricina sub pedeapsa pîrii nedrepte. Din nou intervine pîrîtul cu o altă excepție, spunînd că reclamantul trebuia să aducă pricina la comitat prin apel de la scaunul extern (domenial) care în termen de opt zile trebuia să facă judecată prin patronul lor, deoarece privește pricina pe iobagi și deci să se fi făcut judecata mai întîi în acel sat, *in loco delicti.* Pentru că nu a procedat așa, cere să fie scoasă pricina *cum dicta onere* (deci cu pedeapsa pîrii nedrepte). Scaunul comitatens hotărăște că, deoarece reclamantul, nici citarea și nici proclamarea nu a făcut-o *suis modis,* cauza *simpliciter* iese din dezbatere. Pîrîții au mai protestat tot prin procuratorul lor că cei din scaunul Arieșului nu-i lasă să ducă urmele în alt sat și de aceea nici ei nu-i

[53] Prot. 3, p. 69.

va lăsa să aducă urmele pe moșia lor[54]. Pașcu Nicora (trecut în prima parte a procesului verbal de judecată jude al satului, iar în a ultima parte cnez), oficialul satului Livada a oprit de la jurămînt pe cei din Petreștii de Sus *(Felseo Peterd)* care au adus urmele la hotarul lor a șase boi furați în jurul zilei de Sînmihai în anul 1609. Cei din Petreștii de Sus preluaseră urmele de la cei din Deleni *(Indaliak)*, comitatul Turda, care la rîndul lor preluaseră urmele de la cei din Săndulești *(Zindi)*[55]. Pentru că a oprit jurămîntul, reclamantul cere prețul boilor, adică 74 de florini. Pîrîtul spune într-o excepție că citarea a fost făcută de către reclamant dublă și cere pedeapsa *perpetui silentij et Calomniae*. Reclamantul răspunde că potrivit statutelor comitatului a procedat *bono modo*, așa cum se constată din scrisoarea relatorie a judelui nobililor[56].

Gheorghe „Vayda" zis și Bad cel tînăr din Mărgău acționa în judecată la scaunul comitatens Cluj în 26 iunie 1613 pe judele sau cnezul cel nou al moșiei Fildu de Jos[57], Grigore Luca *(Gregorium Lukachj, Judicem seu kenesium modernum possesionis Also füld)* și pe ceilalți jurați ca pîrîți în temeiul urmelor unei vaci de lapte a iobagului său Andrei Pogan din Băbiu *(Babonyensis)* furată în jurul sărbătorii Crăciunului din 1612. Pentru că acest oficial nu a luat urmele, cere vaca înapoi *cum utilitate ab eo tempore*. Pricina de judecată a fost preluată la schimbarea anuală a funcției în 27 februarie 1613, de la cnezul sau judele precedent și anume de la Petru Cozma *(Petro Kozma Judice seu kenesio)*[58]. Și cnezul Grigore Luca va trece pricina mai departe în 16 august 1614 pe judele sau cnezul Ștefan Buia *(Boja)*[59].

---

[54] Prot. 3, p. 84—85.

[55] În Săndulești *(Szind)* comitatul Turda, era închis în 1642 iobagul Oprea Vlad *(Vlad Opra)*, aflăm dintr-o scrisoare relatorie a lui Martin *Kis*, vicejude al nobililor comitatului Turda, datată 3 iunie 1642, prin care acest oficial al comitatului dovedea că Ioan Kemény, comitele comitatului Alba, a cerut lui Francisc Zaltaÿ să nu-i mai ia apărarea iobagului Oprea Vlad care era deja închis în Săndulești (K. XII/987). Martin Kis zis și Bîrlea *(Barla)* din *(Egerbegÿ)* a fost înnobilat de către Gheorghe Rakoczi I și a fost ales după cîțiva ani vicejude al nobililor comitatului Turda (Prot. 3, p. 403 și p. 514).

[56] Prot. 3, p. 85—6.

[57] În 1629 sînt menționați într-o ascultare de martori următorii locuitori din Fildul de Jos: Lupșa Moga de 32 de ani, Marcu și Ignat *(Jgna) Lukacsi* amîndoi de 40 de ani, Grigore *Kouacsi* de 60 de ani, Nicolae *Ceoresj* (?) (Crișan) de 70 de ani și Ioan Bugla de 59 de ani (K. II/111). Fildul de Sus făcea parte în 1666 din voievodatul lui Petru Pui sub care mai erau și satele Molosig, Hodiș, Sebeș, Bologa, Săcueu și Morlaca, menținîndu-se deci pînă în a doua jumătate a secolului XVII instituția voievodală românească aici (Cf. D. Prodan, *op. cit.*, p. 27). În 6 mai 1630 se făcea un act de chezășie pentru Lupșa *Szar* din Fildul de Jos, pentru care se puneau chezași cu cîte 40 de florini fiecare, Marcu *Lukacs*, Petru *Sinka*, Mariș, Simion și Cristian *Simon* din Fildul de Jos. (K. IX/615). În 17 iunie 1635 se puneau chezași pentru Teodor Duma *(Doma)* zis și Maior *(Major)* din Fildul de Jos, Gheorghe *Szöke*, Ioan *Demeter* din Fildul de Mijloc și Ioan Boier *(Boer)* din Mesteacănu *(Mires)* (K. X./757).

[58] În 1642 Petru Cozma din Fildul de Jos era de 65 de ani (K. II/172). Un alt Cozma din Fildul de Jos pe nume Lupșa de 50 de ani este pomenit într-un document din 1624 (K. IX/595).

[59] Prot. I/1a, p. 157 și 172.

Judele și jurații moșiei Berind *(Berend)* fiind împrocesuați de către un locuitor din Cluj[60] pe nume Francisc *Kouach* la scaunul comitatens Cluj în 16 iulie 1614 și nefiind strigați la judecată din acea zi, sînt absolviți astfel cu trei mărci grele. Pricina citării a fost aceea că ei opriseră de la jurămînt pe reclamant la aducerea urmelor picioarelor unui bou al reclamantului la hotarul satului lor[61].

În 2 aprilie 1615 cei din Tăuți *(Tot Telekÿensis)* sînt reclamați la scaunul comitatului Cluj de către Ioan *Vincze* din Leghea *(Jegenyensis)*, probabil judele satului, deoarece numai un oficial putea fi reclamant la comitat, în temeiul urmelor a cinci boi furați în 1613. Fiind duse urmele acestora în prezența judelui nobililor la Aghireș *(Egeresre)* și de acolo la hotarul Tăuțiului, cei din Tăuți nu au luat urmele și de aceea cei cinci boi îi cere înapoi cu evaluarea lor[62]. Și judele satului Săliștea *(Zeleste)* apare împrocesuat la scaunul comitatului Turda de către un nobil în 6 ianuarie 1616 pentru neluarea urmelor a doi boi de jug furați[63].

Ajungea la comitat în 1616 litigiul dintre doi iobagi, desigur oficiali ai satelor, privind o oaie furată. Astfel German *Chÿwrke* de Aluniș *(Mogÿoro)*, pîrît și Gavrilă *(Gauirlam)* Popa din Lupșa[64], reclamant, au apelat pricina lor de la forul judelui și juraților moșiei Aluniș la comitat[65].

În 1619 judele și jurații din Petrești de Sus *(Felseo Peterd)* au protestat la scaunul comitatului Turda că fiind citați de Ioan Mîndru *(Mondra)*, iobagul lui Ioan Mahulÿ cu privire la oprirea de la depunerea jurămîntului (probabil neluarea urmelor), și nefiind strigați la judecată, au fost absolviți[66].

Nicolae Tarcea *(Tarczia)* judele, și ceilalți locuitori din Filea de Sus *(Felseo Fwle)*, sînt împrocesuați la scaunul comitatens Turda de către comitele suprem Wolfgang Kamuti, deoarece opriseră verbal de la jurămînt pe cei din Săvădisla *(Zent Lazlo)*, care au adus la hotarul lor urmele a doi boi furați de niște lotri, boi ai iobagului reclamantului pe nume Mihai *Ferenczi*. Cere prețul acestor boi[67].

Lazar *Korczja*, judele din Petreștii de Jos *(Magiar Peterd)*, împreună cu încă doi, apar ca pîrîți în 17 aprilie 1636, la scaunul comitatens Turda, deoarece nu au preluat urmele a doi boi furați de la reclamantul Martin

---

[60] Numeroase acte se făceau în fața senatului sau a juzilor orașului Cluj, în prima jumătate a sec. XVII privind vite furate și găsite și depunerea jurămîntului de către proprietarii acestora împreună cu cojurători pentru a susține că aceste vite sînt ale lor. Arhivele Statului Cluj-Napoca, Primăria orașului Cluj, Protocoale judecătorești: II/13 p. 131 și 154; II/14 p. 70 și 329; II/15, p. 136, 328, 336, 340, 348 și 478.

[61] Prot. I/1a, p. 193.

[62] Prot. I/1a, p. 201.

[63] Prot. 3, p. 96.

[64] Dintr-un proces din 29 martie 1617 dezbătut la scaunul comitatens Cluj se amintește de Gavrilă Popa, cnez din Lupșa *(Lupsaÿ kenez Popa Gabrilla)* Prot. I/1a, p. 216). Cnezatul Lupșei este amintit astfel în documente în perioada 1366 și 1502 (St. Pascu, *op. cit.*, p. 549).

[65] Prot. 3, p. 105.

[66] Prot. 3, p. 130.

[67] Prot. 3, p. 125.

Nagy de Cheia *(Mezkeo)*. Pîrîţii prin procuratorul lor se apără spunînd că de aceea nu au preluat urmele deoarece în scaunul Arieş nu se duc urmele. Scaunul de judecată hotărăşte că deşi cei din scaunul Arieş sînt scutiţi de la luarea urmelor, pentru că oasele acelor doi boi au fost găsite pe hotarul din Petreştii de Jos, pîrîţii se pedepsesc la plata acestora şi anume 20 de florini[68].

Judele şi juraţii din Turda Veche *(O. Thorda)* citau în judecată în 23 iunie 1640 pe Gavril Milea *(Millye)*, judele, împreună cu juraţii din Livada *(Puzta Egres)*, deoarece au oprit jurămîntul pe urmele a cinci juncani furaţi ai iobagului Urban Neagul *(Vrbani Nagul)* din Deleni *(Indalÿ)*, comitatul Turda. Reclamanţii pretind pentru neluarea urmelor, preţul acestor juncani şi anume 32 de florini. Pricina a fost preluată de Gavril Milea de la judele precedent, Stanciu Maniul *(Ztanczi Manjiul)*. Pentru pîrîţi nimeni nu s-a prezentat la judecată[69]. Tot în iunie 1640 judele şi juraţii din Pruniş *(Magiar Sziluas)* şi anume Bădiul Bercheze *(Berkeze Bagiul)*, sînt împrocesuaţi de către un nobil pentru neluarea urmelor a doi boi furaţi de la iobagul Ştefan *Vas* din Vîlcele *(Magiar Banjabukj)*. Pentru că 14 oameni din Vîlcele au jurat pe urme, cei din Pruniş trebuie să plătească preţul celor trei[70] boi dispăruţi, altfel sînt pasibili de pedeapsa plăţii îndoite[71]. Tot în iunie 1640 sînt reclamaţi la comitat judele şi juraţii din Borzeşti *(Berkez)* pentru neluarea urmelor picioarelor a trei porci[72].

Mai exemplificăm cu încă un caz de împrocesuare la comitat a unui oficial sătesc tot în deceniul cinci al secolului XVII pentru neluarea urmelor şi anume cazul judelui Mihai *Hetbúczÿ* din Bedeciu *(Bedeczÿ)* al cărui proces se dezbătea la scaunul comitatens Cluj în 1642. Era acuzat că nu a luat urmele a trei boi furaţi, oprind pe cei din Pănet *(Panikiensis)* de la jurămînt. Nu s-a prezentat la judecată cînd a fost strigat, însă sentinţa a fost oprită în aceeaşi zi prin pîrît *simpliciter*[73].

III. Oficialii satelor în procese la comitat pentru popriri de vite şi diferite acte de putere comise în temeiul funcţiei lor

Ca şi în zona Cîmpiei Transilvaniei în perioada primei jumătăţi a secolului XVII, cnezii şi juzii sătesti din zonele de munte ale comitatelor Cluj şi Turda popreau vite pe hotarele satelor lor, fapt pentru care apar citaţi deseori la judecata comitatului. Desigur că aceste popriri de vite le făceau potrivit funcţiei lor, în interesul obştii sătesti păgubite. Astfel Petru Vanca *(Vanka)* din Filea de Sus, a poprit doi boi de jug ai nobilului Emeric Ziluasÿ. Pricina se dezbătea la scaunul comitatens

[68] Prot. 3, p. 420.
[69] Prot. 3, p. 466.
[70] Greşală de stenografiere: în prima parte a procesului verbal este consemnat furtul a doi boi, apoi apar scrişi 3 boi furaţi.
[71] Prot. 3, p. 477.
[72] Prot. 3, p. 495.
[73] Prot. I/26, p. 86.

Turda în 20 august 1607, fiind adusă prin apel de la scaunul extern (domenial). Pîrîtul cere ca procesul să fie oprit deoarece reclamantul a absentat la termenul anterior fixat pentru judecată. Reclamantul se desvinovățește că fiind timpurile tulburi nu s-a putut prezenta[74].

Din pădurea de lîngă via din Tetișu *(Ketesdj)*, judele cel nou al acestei moșii, și anume Matei Kelemen zis și Gergelÿ, a poprit prin silnicie opt boi ai nobilului Ioan Banffj, reclamantul din procesul dezbătut la scaunul comitatens Cluj în 26 iulie 1613. Nefiind restituiți nici la cererea prin comite și prin judele nobililor, ținîndu-i cu mijloace silnice, cere pedeapsa *minoris potentia* și restituirea lor, deoarece cu greu i-a scos de la el pe chezășie. Pîrîtul nu s-a înfățișat[75]. Cnezul moșiei Ardeova, Ioan *Hauas* — Munte *(Joanne Hauas kenesius possessionis Erdöfalua)*, a protestat în 14 martie 1613 la scaunul de judecată al comitatului Cluj cu privire la faptul că a fost citat de către Gheorghe Nagy Zombathelj în privința unui bou cerut de la el prin judele nobililor și deoarece îl restituise și apoi a fost citat la comitat, și nefiind strigat la judecată a treia oară, cere absolvirea cu trei mărci grele, care echivalează 12 florini[76].

Elisabeta Bornemizza, stăpînă de moșie, era pîrîtă la scaunul comitatens Cluj într-un proces din 1627 pentru că poprise 11 oi ale reclamantului Gaspar Gyeroffi, desigur prin cnezul din Căpușul Mic sub a cărui îngrijire spunea la proces că se află oile[77].

Un caz interesant de popriri de vite se dezbătea la scaunul comitatens Turda în 9 februarie 1628. Un nobil din Iara de Mureș reclamă pe judele cel nou, Nicolae *Georgÿ* și juranți din Ilioara *(Illie)*, care preluase pricina de la judele din 1627 Ioan *Perechenÿ*, într-un proces conform procedurii scurte de judecată, deoarece oficialul satului din Ilioara a poprit o capră de lapte a măierului său de pe un ogor liber. Deoarece a fost cerută înapoi prin judele nobililor în 26 iulie 1627 nu a fost restituită. Pîrîtul spune că a rămas din vechime un obicei *(ab antiquo illien zokas volt)*, deoarece la ei în sat nu s-au ținut niciodată asemenea vite, că dacă vreo turmă din alt sat vine pe hotarul lor cu astfel de animale, nici pe ogor, nici în alt loc să nu poată paște liber, ci să fie poprite, iar gloaba de răscumpărare pînă la valoarea amenzii să o bea în cîrciumă *(az korchiomra ihttak*[78]*)*.

Nicolae Cristu *(Kristu)*, judele satului Poșaga *(Pottsaga)*, împreună cu juranții, sînt împrocesuați la comitat (Turda) în 17 august 1636, de către judele prim și judele regesc al orașului Cluj, deoarece, conform scrisorii relatorii a vicejudelui Ioan *Frika* (?), pîrîtul a mers în Săcel asupra măierului orașului[79] luînd 491 de oi, le-a dus și le-a poprit în Poșaga[80]. Procesul oficialilor orașului Cluj împotriva celor din Poșaga,

[74] Prot. 3, p. 20.
[75] Prot. I/1a, p. 178.
[76] Prot. I/1a, p. 165.
[77] Prot. I/1a, p. 348—9.
[78] Prot. 3, p. 247.
[79] În 1618 măier al orașului era Ioan Crețu *(Crecze)* iar în 1637 Mihai Crișan (Soc. 14 b/XIX p. 919. 21 b/IV p. 7).
[80] Prot. 3, p. 444.

tot în temeiul motivului sus-arătat, continua și în 1637 la 25 iunie, cînd judele satului Poșaga era Nicolae Crișan *(Krișan)*. Iarăși se arată motivul împrocesuării și anume faptul că în 17 august 1636 au fost poprite acele oi de pe muntele numit Măgura Arsă (?) *(Magura Arzula)*, munte pe care reclamanții (orașul Cluj) spuneau că l-au stăpînit în pace *á memoria hominem*, desigur prin locuitorii din Săcel. Pîrîții au mers cu mînă înarmată împreună cu mai mulți și au luat de la păstorul din Săcel cele 491 de oi, pe care reclamanții spun că nu le cer înapoi acum, doar cer pedeapsă pentru acest act de silnicie și atac, de la fiecare în parte *minoris potentia et aestimatione*[81]. Procesul continua și în 23 iunie 1639. De la Nicolae Crișan *(Crișan)* se trecea pricina de judecată pe judele cel nou Mihai Mere. Se arată că deoarece a fost oprită sentința la procesul anterior de către cei din Poșaga *(Pottsagiak)* și pentru că nu s-au înfățișat la judecată, să nu li se mai dea dreptul de a se opune și la sentința finală de acum în privința restituirii acelor oi[82]. Folosind alt remediu juridic și anume *violenta repulsione*, pîrîții, judele și jurații din Poșaga, mai compar în fața scaunului comitatens Turda reclamați de judele prim și de cel regesc al orașului Cluj în iunie 1640[83].

Pentru nerestituirea a 80 de oi poprite de judele și jurații din Cacova Ierii *(Juánfalva)*, comitatul Turda, la cererea prin judele nobililor, aceștia apar pîrîți la scaunul comitatens Turda de către nobilul Matthias Sziluasi Cseszeliczkj de Iara de Jos. Pricina pare a fi cu mult mai veche (ea se dezbătea în 1638), deoarece scrisoarea relatorie a fost făcută de către vicejudele nobililor de odinioară Ioan *Frika* de Iara de Jos. Reclamantul cere ca pîrîții să fie pedepsiți cu trei mărci pentru fiecare zi de la cererea de dare înapoi a oilor[84].

Sînt diferite cazuri în protocoalele judecătorești comitatense în care oficialii satelor, juzii și cnezii apar ca pîrîți pentru diferite acte de putere comise în temeiul funcției lor, și din care se întrevede și o reacție privind apărarea intereselor obștești. Astfel în 9 aprilie 1614 este improcesuat la scaunul comitatens Cluj, Grigore *Vargha*, judele moșiei Tămașa *(Thamasffalua)*, care preluase pricina de judecată de la Mihai *Zeöch*, de către un nobil de acolo, deoarece în anul 1613, în jurul sărbătorii Crăciunului, nu se știe din ce motiv, împreună cu mai mulți ortaci, au mers peste pămîntul său semănat cu grîu, aflat lîngă pîrîul Dîncu *(Dank Pataka mellet)* și acolo au făcut stăvilar și drum împreună cu satul, pricinuindu-i mare pagubă. Cere pentru fiecare în parte pedeapsa *minoris potentia*, iar pentru pagubă pretinde zece clăi de grîu, totodată pretinde ca pîrîții să strice stăvilarul făcut și pe viitor să umble pe drumul folosit anterior[85].

Un alt act de putere comis de un oficial al satului se dezbătea tot la scaunul comitatens Cluj în 6 iunie 1619. Pricina de judecată se trecea în fața scaunului comitatens de pe judele Andrei *Gieorgy*, pe noul jude Luca *Marton* din Sîncraiu *(Kalota Zent Kiraly)*. Motivul acționării

[81] Prot. 3, p. 444.
[82] Prot. 3, p. 465.
[83] Prot. 3, p. 479.
[84] Prot. 3, p. 539.
[85] Prot. I/1a, p. 189—190.

în judecată a reclamantului era faptul că în anul 1617 în ziua de Sîntămărie mică, atunci cînd acest nobil a pornit în expediție în Moldova *(Moldoua expeditiora)* cu principele Gabriel Bethlen, a vrut să cosească fînațul său, care era moșie din strămoși, aflat între hotarul din Sîncraiu și Alunișu *(Magiorokereke)* în Valea Românească *(az olah patakon)*, fînaț vecin cu pămîntul satului Alunișu. Judele satului Sîncraiu a amenințat pe iobagii lui să nu meargă să cosească fînațul pentru că îi va ucide și pe ei și pe domnul lor de pămînt. A motivat că de aceea nu-i lasă să cosească fînațul pentru că vrea să-l pască cu cireada satului, ceea ce a și făcut. Cînd reclamantul, împreună cu un vicejude al nobililor au vrut să alunge cireada de pe rîtul său, judele satului, împreună cu satul, l-a atacat cu braț înarmat și abia a scăpat dintre ei, fugind. Pentru că el a fost cu oastea în expediție, cere pedeapsa de 200 de florini ungurești potrivit statutelor țării. Pîrîții nu s-au înfățișat[86].

Pricina citării la scaunul comitatens Cluj a lui Ioan Ranc, cnezul moșiei Nearșova *(Ioannem Rank kenesium possessionis Nercze)* și totodată judele domenial al administratorului moșiei de acolo, în 12 mai 1621, este faptul că a arat și a perceput folosințele a două bucăți de pămînt zălogite de Thamasfaluy Dyenes. Reclamant este Ladislau Thamasfaluy, reprezentat la proces de procuratorul său Ioan Vajda de Varza. Cere pedeapsa *minoris potentia* și restituirea pămîntului *cum utilitate*. Pîrîtul nu s-a înfățișat[87].

Nu știm pentru ce erau datori cu o sumă importantă locuitorii din Deleni *(Oroz Idecz pataka)* celor din Ideciu de Jos *(Also Idecz)*, deoarece judele și jurații din Ideciu de Jos au acționat în judecată ca reclamanți pe datornici. Un anume Nicolae *Bagotaj* (*Egregius*, deci oficial de acolo), în numele a toată moșia Deleni, a promis în fața scaunului de judecată comitatens Turda că va restitui acea sumă, iar dacă nu o va da la termenul promis, reclamanții pot să execute 40 de florini de la pîrîți *sine Contradictione, Inhibitione, Repulsione* sau alte mijloace de apărare juridică[88].

Un caz interesant privind neîndeplinirea obligațiilor care decurg din funcția de jude al satului se dezbătea la scaunul comitatens Cluj în 16 mai 1629. Nobilul Emeric Tamasfaluy acționa în judecată pe Mihai *Mathe*, pricină preluată de la judele precedent Pavel *Boczi*, judele satului Tămașa, deoarece în 7 septembrie 1628, trecînd peste podul cel mare din hotarul Tămașei cu calul său și fiind podul stricat, pentru care de cîteva ori i-a atras atenția *(admonialtattak)* judelui satului prin judele nobililor să-l repare, calul său și-a rupt piciorul din care cauză a și murit. Cere prin scaunul comitatens despăgubirea cu 25 de florini, valoarea calului de la pîrîți, judele și jurații satului, deoarece era în grija lor repararea podului și totodată cere pentru ei *poena minoris potentia*. Pentru pîrîți nimeni nu s-a înfățișat și sentința a fost dată[89]. Aceiași împricinați apar într-un alt proces din aceeași zi și la același scaun de judecată pe motivul că judele satului Tămașa din 1627, Ioan *Santa*, cel de la care Mihai

[86] Prot. I/1a, p. 199.
[87] Prot. I/1a, p. 278.
[88] Prot. 3, p. 183.
[89] Prot. I/1a, p. 393.

Mathe preluase pricina, nu se știe din ce motiv, în 26 decembrie 1627, a prins pe iobagul reclamantului pe nume Mihai *Zeochÿ* în casa acestuia și l-a bătut, ținîndu-l și la data procesului și neeliberîndu-l nici la cererea prin judele nobililor. Deoarece fapta a fost făcută pe pămîntul său, dacă nu aduce nici un temei just să fie împovărat cu *poena maioris potentia*. Pîrîtul nu s-a prezentat și sentința a fost dată[90].

Un alt act de putere pentru care era împrocesuat judele și jurații din Dretea *(Derete)* și anume: Martin *Ambrus*, jude și Stefan *Lukachÿ* și Ioan *Miklos* jurați, era motivul judecății din 16 mai 1629. Reclamantul, nobilul Mihai Banffi i-a pîrît la comitat deoarece în 17 aprilie 1628 i-au luat un car cu boi de pe un ogor liber. Pretinde de la fiecare în parte *mortuo homagio*[91].

Un alt act de putere, al cărui motiv rămîne necunoscut, este cel al judelui și juraților din Borzești *(Berkess)*, comitatul Turda, care erau acționați în judecată în 27 iulie 1648 de către Sigismund Thorozkaj de Colțești *(Thorozko Zentgeorgj)*, deoarece acești oficiali au mers acasă la iobagul său, al cărui nume este scris în scrisoarea relatorie, și au distrus-o, transformînd-o în ruină. Cere de la fiecare în parte *mortuo homagio* și pedeapsa *minoris potentia*, iar casa distrusă să o reconstruiască *cum estimatione*. Pricina a fost scoasă din dezbatere deoarece reclamantul nu a menționat vecinii între care se afla cu casa acel iobag[92]. Rămîne un fapt curios acest act de putere din partea oficialilor satului Borzești. Am văzut că și în Cîmpie s-a întîmplat un caz asemănător cînd șapte „invadatori" din Căpușul de Cîmpie au distrus casa lui Nicolae Teban, locuitor de acolo.

Judele satului Gura Arieșului *(Vaÿdazeg)* împreună cu jurații erau pîrîți la scaunul comitatului Turda în 9 februarie 1628 de către nobila Frosina Beldi, deoarece aceștia, nu se știe din a cui poruncă, în jurul zilei „fericitului Gheorghe Martirul și Soldatul" în anul 1620 au mers pe hotarul moșiei Gura Arieșului fără aprobarea ei și fără vreo cale legală și au împărțit hotarul prin mijloace silnice, atît cît a voit, în contul domnului său de pămînt. Acel hotar cuprindea 18 locuri de casă ale iobagilor ei[93].

IV. Urmărirea răufăcătorilor. Oficialii satelor suspectați și dovediți vinovați de conivențe cu aceștia

Urmărirea și prinderea răufăcătorilor care comiteau fărădelegi pe hotarul satului, de către cnezi sau juzi cu jurații lor, sub pedepse aspre în caz de neîndeplinire, era una din îndatoririle bine definite în legiuirile feudale din veacul al XVII-lea transilvan[94]. Cum documentele scaunelor de judecată comitatense conțin cazuri din partea negativă a vieții și

[90] Prot. I/1a, p. 384.
[91] Prot. I/1a, p. 384.
[92] Prot. 3, p. 536.
[93] Prot. 3, p. 236—7.
[94] D. Prodan, *op. cit.*, p. 430—442.

lumii rurale, e firesc să fie destule pricini cu „răufăcători", însă din multe se întrevede și o activă formă de luptă a țărănimii în acești ani de agravare a șerbiei și anume haiducia, caracterizată prin acea puternică și populară dorință de libertate a oamenilor din aceste zone pline de păduri, codri și munți ale Clujului de sus (comitat) și ale extremităților montane răsăritene și apusene ale comitatului Turda. Nu se poate contesta faptul că însăși numeroasele grațieri, lesne obținute în epocă de la principii transilvani[95] (desigur contra unor sume importante de bani) vor fi facilitat sporirea răufăcătoriilor. Nu întîmplător înșiși oficialii satelor apar în documentele județorești comitatense acuzați de conivențe cu lotrii. Astfel într-o hotărîre din 12 ianuarie 1606 a scaunului comitatens Cluj se spune că deoarece Lupșa Cnezul *(Kenez Lupsa)*[96] a fost acuzat mai demult cu o oarecare vină și obținînd grațierea de libertate de la comite, pentru că nu a mai repetat (acea vinovăție) poate să rămînă în pace[97]. Și lui Luca Bogdan, crainicul districtului cetății Gurghiului *(Lucae Bogdan crainicis districtus arcis Görgenÿ)* i se dă grațierea în 1609 pentru că în timpurile de mai înainte a trecut de partea lotrilor[98].

Să urmărim cazuri interesante privind implicarea cnezilor și juzilor în prinderea și urmărirea răufăcătorilor sau împrocesuarea acestora pentru neîndeplinirea acestei obligații. Un caz interesant se dezbătea la scaunul comitatens Cluj în 14 iunie 1606. Cei doi comiți ai comitatului Cluj și anume Ioan Gieröffy și Ioan Nicola de Someșeni, erau reclamanții împotriva lui Toma Kideÿ, căpitanul sau administratorul cetății Gilău *(praefectum vel prouisorem Arcis Gialu)*. Reclamanții arată că de aceea l-au citat pe pîrît deoarece în ziua de 3 martie 1606, cînd ei se aflau în Gilău, comitatul Cluj, la casa judelui prim și vroiau să facă execuție în problema comisiei pentru cercetarea și pedepsirea răufăcătorilor conform vechilor obiceiuri ale principelui și țării și conform rînduielii comitatului, cînd juzii și jurații din Someșul Cald au lăsat drept zălog pe un om din Someșul pe nume Ioan *Zalanczi*[99], condamnat pentru vitele

---

[95] Din zonele de munte ale comitatelor Cluj și Turda sînt mulți iobagi care au obținut grațieri de la principii transilvani, grațieri publicate la scaunele comitatense de care aparțineau și au fost obținute pentru diferite vini, de la furt și adulter pînă la omucideri și răzvrătiri (cum este cazul lui Teodor Bocan din Ocolișul Mare care împreună cu mai mulți au atacat casa judelui stăpînului său de pămînt) (Prot. I/1a p. 15, 21, 33, 44; Prot. 3, p. 7, 61, 82, 90; Prot. I/1a, p. 135; 157; Prot. 3, p. 91, 93, 99, 140, 154—5, 214, 230, 233, 234, 269 și 301).

[96] În 1634 Lupșa Cnezul *(Kenez Lupsa)* din Mănăstireni era (în jur) de 70 de ani, așa cum aflăm dintr-o ascultare de martori din acel an, cînd Triful *(Trifol) Mezaroș* din Mănăstireni *(Olah Monostor)*, de 40 de ani, a mărturisit că în 1633 s-a pus chezaș împreună cu Toma *Szöke* și cu Lupșa Cnezul cu suma de 120 de florini pentru Mihuc Bogdan *(Mihoc Bogdan)* din Fildul de Mijloc (K. IX/695). În 1637 Lupșa Cnezul *(Lupsa Kenes)* era trecut într-o ascultare de martori avînd vîrsta de 70 de ani. (K. IV/139). Probabil să fi fost un nume de familie *Kenez*-Cneazul în Mănăstireni.

[97] Prot. I/1a, p. 9.

[98] Prot. 3, p. 50.

[99] Despre starea economică a familiei cneziale *Zalanczi* din Someșul Cald în secolele XVII—XVIII vezi Jako Zs., *op. cit.*, p. 58—341.

unui alt om din Someșul Cald pe nume Petru *Chiuka*[100], pîrîtul, *nescitur vnde motus* și cu a cui învoire, *potentia mediante si juris et armatis manibus* împreună cu mai mulți complici, cu drabanți înarmați și cu pușcași[101], pentru care va avea grijă să vină cu întîmpinare în viitor, a venit la casa judelui din Gilău, unde comiții reclamanți au tras în gazdă și pe numitul om pe nume Ioan *Zalanczj* l-a scos cu forța din captivitate. Deoarece scrie în *Decreto Generalj* și în Tripartit că dacă cineva se împotrivește unor juzi în funcțiune sau comiți sau funcționari, acest fapt este considerat răzvrătire și sînt pasibili de pedeapsa cuvenită actelor de *Nota Jnfidelitatis* conform partea 1, *titulo* 14. Pîrîtul a făcut deci această faptă împotriva lor, fiind ei *Ordinariusok* în execuție în numele principelui (Ștefan Bocskai) și totodată pîrîtul nu a dat nici animalele zisului om condamnat și cere să le dea prin scaunul de judecată, și anume 200 de oi împreună cu capre, trei vite și o iapă. Pîrîtul prin procurator se apără spunînd că el nu a mers cu forța și nici nu a trimis pe nimeni asupra casei judelui din Gilău pentru scoaterea din temniță a lui *Zalanczij* și cere să-i permită să aducă dovezi. Totodată cere pedeapsa pîrii pe nedrept și homagiul său. A spus că atunci nu el a fost șeful în cetate și că Gheorghe Racz cînd a mers în oastea principelui *(az eo felsege hadban)* i-a spus doar să vadă de cetate și să o administreze însă cel care era mai mare în cetate și putea să poruncească drabanților era Finta. Hotărîrea scaunului de judecată spune că deoarece pîrîtul a fost doar administrator în cetate și nu căpitan șef, atunci cînd comiții din porunca principelui și la rînduiala scaunului de judecată au mers la *inquisitionem publicorum malefactorum*, pîrîtul nu a fost nici instigator, nici executor, nici sfătuitor și nici cu știrea sa nu s-a făcut fapta încriminată. Deoarece este nobil trebuie ca să jure cu încă 49 înaintea scaunului de judecată la viitoarea întrunire, iar dacă nu va jura nu se va afla doar sub *Nota Infidelitatis* ci și sub pedeapsa capitală. Pîrîtul a apelat cazul său și a fost transmis la scaunul superior[102].

Nu știm pentru ce anume a fost bătut cnezul Simion Chirilă *(Simone Kirilla)* din Fildul de Mijloc *(Keözep fŭldiensis)* în cîrciuma din Tetișu de către iobagii din Tetișu *(Ketesdiensis)*, Ștefan Mariș *(Maris)*, Lupșa *Lukachj* și Marcu *Lukachj*. Pricina apărea la scaunul comitatens Cluj în 12 iulie 1606 cînd reclamantă era văduva lui Nicolae Vitez din partea iobagului ei, cnezul Chirilă, împotriva lui Francisc Hachoky stăpînul de moșie a iobagilor din Tetișu. Reclamanta cerea la judecată pentru rănirea iobagului 12 florini, pentru două plăgi sîngerînde trei florini și pentru trei plăgi vinețiі doi florini[103].

Un caz deosebit de interesant se dezbătea la scaunul comitatens Turda în 19 august 1607, cînd un vicecomite al comitatului Turda era

[100] Despre familia românească *Czuka* sau Ciucan *(Czukan)* din Someșul Cald (starea economică) în secolul XVII vezi Jako Zs., *op. cit.*, p. 58—190.

[101] Drabanți și pușcași în cetatea Gilău erau și români din Someșul Cald. În 1640 pușcaș al principelui *(Urunk Puskasa)* din Someșul Cald era Ioan *Dienes* (Jako Zsigmond, *op. cit.*, p. 59). În 1634 municipalitatea clujeană cumpăra carne de la Ioan *Dienes* Românul *(Olah Dienes Ianos)* din Someșul Cald (Soc. 19/II. p. 737).

[102] Prot. I/1a, p. 16—21.

[103] Prot. I/1a, p. 28.

reclamantul împotriva judelui sau cnezului Pașcu Drăgan *(Judicem seu kenesium Dragan Pasko)* și a juraților săi din Ideciu *(Olah Jdécz Pataka)*, deoarece din declarațiile martorilor, aflate în scrisoarea relatorie, reiese clar că niște prădători *(praiedones)* care au venit din Moldova în această țară pentru tîlhării și prădători *(qui ex Moldauia in hunc Regnúm latrocinationis et predationis causa venissent)* și au furat boi, iar pe cei care le-au stat împotrivă i-au măcelărit *(trucidassent)*, și-au făcut sălaș în zisa moșie Ideciu. Jupuind boii, pieile le-au adunat pentru cizme, iar pe unii boi i-au vîndut. Deoarece nu au fost doar în trecere prin acea moșie, ci obișnuit și-au făcut sălaș acolo și pentru că cnezul și jurații săi nu au anunțat pe comite sau pe vicecomite potrivit obiceiului în privința acelor lotri și nici nu i-au prins captivi, cere ca cnezul Pașcu Drăgan să fie pedepsit cu pedeapsa capitală de a fi spînzurat în furci *(capitalis suplicio furci pendere)*, iar întreaga moșie Ideciu să fie globită cu 200 de florini[104].

Judele din Iara, Ioan Modra, împreună cu jurații săi erau acuzați în procesul din aprilie 1608 deoarece a prins captiv pe un om al reclamantului Grigore Kallaÿ de Iara în casa sa nobiliară, fapt pentru care reclamantul cere să fie pedepsiți prin scaunul comitatens Turda. Pîrîtul spune că ei nu au mers asupra casei nobiliare a reclamantului ci asupra unei case de contribuabil și ei au procedat bine, deoarece au prins pe lotru pe ulița liberă la porunca comitelui. Scaunul hotărăște că judele din Iara împreună cu jurații au procedat bine că l-au prins pe lotru și l-au adus la scaunul de judecată, de aceea nu se află sub nici o pedeapsă[105].

O interesantă pricină de judecată dintre doi iobagi din Mănăstireni *(Olah Giereömonostorÿ)*, și anume între Marcul *Mezaros* și Petru Jurcan *(Gÿurkan)*[106], ajungea la scaunul comitatens Cluj prin apel de la scaunul judelui satului. Pricina a pornit deci din fața juraților din Mănăstireni, apoi ambii împricinați au apelat la scaunul stăpînilor lor de pămînt, apoi Mihai Kabos, ca reprezentant al văduvei Zalanczi, stăpîna de moșie a lui Jurcan, a apelat judecata pronunțată de Francisc Haczokj, stăpînul de moșie a lui Marcul, la scaunul comitatului, care, în 9 aprilie 1608, a dat sentința ca Marcul *Mezaros*, cu încă doi, să jure și să se dezvinovățească cinstit pe el la viitoarea întrunire a scaunului de judecată. Dacă jură, Petru Jurcan e obligat să-i dea înapoi cei 18 florini *cum aestimatione*[107]. În aceeași zi de judecată la comitat (26 iunie 1608), deoarece termenul fixat pentru depunerea jurămîntului a fost neglijat, era absolvit Petru

[104] Prot. 3, p. 15.
[105] Prot. 3, p. 27.
[106] Petru Jurcan *(Gyurkan)* în 1637 avea 72 de ani, (K. IV/139). În 12 august 1646 un Stefan Jurcan *(Gurkan)* din Mănăstireni se punea chezaș pentru Ioan *Körössj*-Crișan din Mănăstireni (Ola *monostoron*) împreună cu Cristian Cioară *(Czora)* și Ignat *(Jgna) Mÿszaros* (K.P. fasc. 2, f. 71). În 1648 un Grigore Jurcan *(Gyurkan)* împreună cu Petru Stefănuț *(Stephucz)*, fiul lui Marcu Stefănuț și cu Ioan și Trifan Stefănuț din Mănăstireni se pun chezași pentru Cristian Todor din Mănăstireni *(Ola Gyerö Monostor)*. (K.P. fasc. 2, f. 77.).
[107] Prot. 1/1a, p. 73.

Jurcan *(Giurkan)*, pîrîtul, de la acționarea în judecată a reclamantului Marcul Mesaroș[108].

Un stăpîn de moșie pe nume Ioan Nagÿ de Pelÿ, venind de la iarmarocul din Aiud în 28 mai 1609 pe lîngă Ciugudul de Mijloc *(Keozep figed)*, comitatul Turda, la ieșirea din acest sat, doi tîlhari călare au fugit după el și avînd asupra lor arme, l-au bătut și l-au tăiat, trîntindu-l la pămînt. Cînd l-au lăsat în pace s-a ridicat și a mers spre Ciugud ca să-i urmărească pînă în sat. Ajungînd în sat a strigat puternic după ajutor, să prindă pe tîlhari, dar nimeni nu i-a venit în ajutor. Pentru că satul nu a urmărit pe tîlhari, potrivit statutelor comitatului, cere potrivit legii pentru pagubă și pentru durere 200 de florini prin scaunul de judecată comitatens Turda în 24 iulie 1609 de la pîrîtul Petru Ilie *(Illye)*[109], judele moșiei Ciugudul de Mijloc. Petru Ilie, prin procuratorul său, spune că el nu este răspunzător de această vină, deoarece acel lotru, care l-a jefuit și bătut pe reclamant, a trecut pe pămîntul scaunului Arieșului și deci nu trebuia direct împotriva lui să pornească judecata[110]. Tot în 24 iunie 1609 nobilul Emeric Ziluasy zis și Kezelisky de Ciurila *(Chÿwrwllye)* reclama la comitatul Turda pe Onea Petrimon din Săcel *(Assonyffalua)* iobag al orașului Cluj, deoarece trebuia să jure și să se dezvinovățească în fața judelui nobililor pînă în a opta zi. Pricina a pornit pe calea apelului[111].

Un iobag din Hășdate *(Hasdadÿ)* pe nume Stefan *Kerekes* — Rotarul, jurînd că cei din Barbatfalva *(Barbatfaluiak)* l-au atacat pe un om, aceștia compar ca pîrîți prin judele și jurații lor la scaunul comitatens Turda în 4 martie 1610, acționați în judecată de o stăpînă de moșie[112].

Cnezul cel nou al moșiei Agîrbiciu *(Egherhegÿ)* pe nume Petru Pop *(Pap)* preluase dregătoria și pricina de judecată prin scaunul comitatens Cluj, de la cnezul precedent Ioan *Lukacs*, fiind citat ca pîrît de către Stefan Saigho de Gilău (*Egregius*, deci oficial de acolo) reclamant, deoarece în anul 1613 în jurul zilei sfîntului Nicolae, găsindu-se o oaie pierdută la Teodor *Komics*, român din Agîrbiciu și cerînd prin judele nobililor să se facă judecată în privința lui Teodor (deoarece i-au mai dispărut încă cinci oi odată cu cea găsită) de la cnezul din Agîrbiciu și în ziua stabilită a mers la judecată dar aceasta nu s-a ținut și deci cnezul nu l-a adus pe Teodor la judecată, fapt pentru care se află sub pedeapsa *minoris potentia* și cele cinci oi le cere înapoi de la el cu evaluarea lor. Pîrîtul nu s-a înfățișat[113].

Pentru că Ștefan și Gheorghe Bota din Călățele *(Keleczelyensis)* (probabil oficiali sătești deoarece apar pîrîți la comitat) l-au atacat cu mijloace silnice pe reclamantul Gheorghe Toldalaghÿ de Ercea *(Erchie)* sînt acționați în judecată la scaunul comitatens Cluj în 30 martie 1617, pricină pornită pe calea apelului de la judecata lui Petru Banffi, pretin-

[108] Prot. I/1a, p. 72.

[109] În conscripția iobagilor familiei Gerendi din Ciugului de Sus din 6 august 1616 judele *(az Biro)* era Petru Ilie *(Illie)* (cu un fiu, o vacă și 10 oi) (K. IV/94).

[110] Prot. 3, p. 60—61.

[111] Prot. 3, p. 59.

[112] Prot. 3, p. 87.

[113] Prot. I/1a, p. 178.

zîndu-se homagiul de la fiecare în parte și îndatorîndu-i în contul acestuia cu 56 de clăi de grâu[114]. Tot în 30 martie 1617 pricina de judecată dintre doi nobili și anume între Cristian Rado, pîrît și Sigismund „Waÿda" zis și Bad de Remetea *(Belenÿes Remethe)*, reclamant, era nerestituirea de către pîrît a iobagului Pavel *Simon* zis și *Balint* din Dretea *(Deretheÿensis)*. Pîrîtul a fost absolvit cu trei mărci grele deoarece reclamantul nu s-a prezentat la judecată. Totodată a mai fost absolvit cu trei mărci grele prin neprezentarea la judecată în aceeași zi a altui reclamant și anume: Gheorghe „Vaÿda" zis și Bad cel bătrîn *(maiorem)* de Badon *(Badok)*, care-l citase pentru nerestituirea iobagului său pe numele Nicolae Marcul *(Markul)*, prins rătăcind prin pădurea sa[115].

Un vicecomite al comitatului Turda, potrivit funcției sale vrînd să execute bunurile răufăcătorului condamnat și executat *(megsententiasztatot es meghis eolettetet malefactornak)* pe nume Todor Pașcu *(Pasko Thodor)* din Ocolișul Mare *(Nagÿ oklosi)* este oprit, *nescitur unde motus*, de către Emeric Diacul Tordaÿ de Moldovenești *(Varfalua)*, stăpînul de moșie al iobagului amintit. Pricina ajungea la scaunul comitatens Turda și se dezbătea în 9 iunie 1617. Vicecomitele reclamant a acuzat pe pîrît că l-a oprit pe nedrept de la execuția bunurilor zisului om și anume: patru boi, patru viței, o iapă, oi și porci, și nedîndu-le nici la cererea prin judele nobililor cînd a mers în Ocolișul Mare, ținîndu-le cu puterea. Pretinde să le dea *cum aestimatione* și *poena minoris potentia*[116].

O oarecare înțelegere dintre nobilul Ioan Toldalaghÿ de Iclod și popa Teodor din Agîrbiciu *(Egerbegy Pap Tiuadarral)* în privința lui Lazăr *Saÿtos* din Bica *(Olah Bikalÿ)*, făcută în fața popii Ioan, protopopul din Bedeciu *(az Bedechÿ Janos Pap Esperest eleött)*, era motivul de litigiu ajuns la scaunul comitatens Cluj în 7 septembrie 1617. Ioan Toldalaghÿ a protestat (probabil pentru nerespectarea înțelegerii dintre ei) prezentînd o scrisoare de înțelegere făcută în prezența protopopului. Și popa Teodor din Agîrbiciu a protestat prin procuratorul său arătînd că și la el se află o scrisoare în acest sens și o va prezenta pentru apărarea sa la viitoarea întrunire a scaunului de judecată[117].

Un român din Micești *(Mükeösi olah)* pe nume Teodor, păcurar *(Pacular)*, era pricina de judecată ajunsă la comitat dintre doi stăpîni de moșie în 5 iunie 1619, deoarece stăpînul de moșie al lui Teodor, pe nume Ioan Gieoröffi, deși promisese că-l va judeca (la scaunul său domenial desigur), nu a făcut judecata[118].

German Petruț *(Petrucz)* din Băișoara *(Kis Bania)* fiind cu oile la păscut în pădurea devălmașă a Băișoarei a găsit un cal și fiindcă proprietarul acestuia, Ioan Tymar, a oprit de la jurămînt pe iobagii Simion Trif *(Triffa)*, Oprea *(Opra)* Pora și pe alți pîrîți, probabil oficiali ai satului Băișoara, care depuneau în favoarea lui Petruț, cer prin procuratorul

[114] Prot. I/1a, p. 221.
[115] Prot. I/1a, p. 223.
[116] Prot. 3, p. 106.
[117] Prot. I/1a, p. 211.
[118] Prot. I/1a, p. 247.

lor, la scaunul comitatens Turda în 1619, ca reclamantul să fie globit cu poena *calumniae*, deoarece au fost citați pe nedrept[119].

Trei români au fost prinși captivi de administratorul curții din Aluniș *(officialis curiae Mogioroiensis)* Ioan Diacul Bonihalj, acuzați de furt. Un vicecomite al comitatului Turda i-a cerut de la el pe cei trei lotri români *(harom olah latrokat)* potrivit dregătoriei sale, prin judele nobililor, în 15 noiembrie 1619. Pentru că nu i-a predat și-i ținea captivi și nici cei patru cai furați nu au fost dați comitatului, este acționat în judecată la comitat în 1620. Vicecomitele arăta la proces că dacă acei români meritau vreo pedeapsă, atunci aceeași pedeapsă merita și administratorul sus amintit, deoarece nu i-a predat comitatului. Între timp pe români i-a eliberat pe chezășie deoarece acele vite erau nefurate. Vicecomitele cerea la proces să fie pedepsit administratorul *cum pena minoris potentia* și caii să-i predea cu evaluarea lor. Hotărîrea scaunului de judecată spune că deoarece administratorul nu a predat vicecomitelui pe cei trei lotri, este condamnat la pedeapsa de 200 de florini ungurești[120].

Ignat Korpadi, judele moșiei Ideciu *(Olah Idecz pataka)* în anul 1624, prelua dregătoria de jude și o pricină de judecată în fața scaunului comitatens Turda de la judele precedent Andrei *Georgenÿ* zis și *Gergelÿ*. Era improcesuat de un vicecomite al comitatului Turda în privința execuției unei pedepse privind strigătul de *Toluaÿ* (Tîlharii!). Știm din legiuirile transilvane de epocă faptul că la strigătul de *Tolvaÿ* (Tîlharii) obștea sătească și chiar cea a orașelor era obligată să se ridice împreună cu juzii, respectiv căpitanii de stradă, pentru prinderea răufăcătorilor[121].

Un lotru cunoscut pe nume Ursul Bere *(Bere Vrzul)*, comițînd o „tîlhărie" în Ocolișul Mare *(Nagÿ Okloson)* și fiind rănit, a fugit în Poșaga *(Potșaga)*, scăpînd de urmărire. Judele din Poșaga nu l-a prins captiv, i-a ținut chiar partea și l-a vindecat, fapt pentru care este citat la scaunul de judecată al comitatului Turda în 21 iunie 1628, cînd pricina se trecea pe el de la judele Mihul Boca *(Mihulÿ Boka)* pe judele cel nou Nicolae Crișan *(Crisan)* și jurații săi din Poșaga. Vicecomitele cerea ca satul să fie globit cu 200 de florini, iar judele și jurații să fie trași în țeapă *(fel niartaltassek)*[122]. Pentru pîrîți nimeni nu s-a înfățișat[123].

Judele satului Jimbor *(Magiar Sombor)* pe nume Stefan Onu *(Vono)*, apare citat ca pîrît la scaunul comitatens Cluj în 11 septembrie 1631 pentru eliberarea unui răufăcător. Reclamantul, nobilul Ioan Sombori, cerea să fie pedepsit pîrîtul cu homagiul răufăcătorului[124].

Din nou pedeapsa de a fi trași în țeapă se cerea de către un vicecomite al comitatului Turda în procesul din 25 iunie 1637 pentru judele Ioan Fărcaș *(Farkas Juuon)* și jurații din Hășdate *(Hesdat)*, deoarece

[119] Prot. 3, p. 124—5.
[120] Prot. 3, p. 156.
[121] Despre hotărîrile dietei transilvane privind ridicarea obștilor rurale la strigătul de *Tolvai!* (Tîlharii!) pentru prinderea răufăcătorilor vezi D. Prodan, *op. cit.*, p. 434; Prot. 3, p. 167 a.
[122] Dieta din 1623 stabilea pedeapsa de a fi trași în țeapă judele satului împreună cu încă doi în cazurile de părtinire a lotrilor (D. Prodan, *op. cit.*, p. 433). Această pedeapsă se aplica pînă tîrziu în zona comitatelor Cluj și Turda.
[123] Prot. 3, p. 270.
[124] Prot. I/1a, p. 433.

aceștia, împreună cu mai mulți locuitori, au ținut partea unui lotru pe nume Ursul *(Vrczul) Hencz* (?) și l-au găzduit. Cere ca și satul să fie împovărat cu 200 de florini. Nimeni nu s-a înfățișat la judecată pentru pîrîți[125].

Un act de silnicie mare făcut de iobagul Ioan Românul *(Olah)* din Ilioara *(Illlie)*, comitatul Turda, este motivul de litigiu la scaunul comitatens Turda în 28 iunie 1640 dintre doi stăpîni de moșie, pricină transmisă de la scaunul extern[126].

O hotărîre a scaunului comitatens Cluj din 4 iunie 1642 în privința lui Ivașcu Gierman *(Juasko Gyerman)* și Ioan Maxin (?) *(Mixin)* din Dîncu *(Dank)*, în temeiul furtului unui cal și oprirea de la jurămînt, spune că Ivașcu German trebuie să jure și să se dezvinovățească pe el împreună cu încă șase, cu *prima ocazione*, în fața unui vicejude al nobililor comitatului Cluj și apoi poate fi iertat[127]. Tot în 1642 era împrocesuat la același comitat judele moșiei Ticu *(Forgaczÿkuth)* împreună cu jurații de către un vicecomite al comitatului Cluj, potrivit funcției sale, deoarece nu s-au ridicat (împreună cu satul) pentru prinderea unui oarecare răufăcător[128].

V. Consemnările în protocoalele judecătorești comitatense privind instituirea de procuratori de către oficialii satelor

În protocoalele de judecată comitatense din epoca cercetată se află și numeroase consemnări privind instituirea de procuratori de către oficialii satelor, juzii și cnezii, pentru apărarea lor în diferite procese la comitat, pricini pe care unele le cunoaștem, însă în unele consemnări nu este scris și motivul împrocesuării satului. Astfel este cazul din 21 aprilie 1607 cînd s-a făcut amînare în procesul dintre locuitorii din Borzești *(Berkez)* și cei din Măgura *(Magura)* pentru ca judele și jurații din Borzești să poată aduce dovezi pentru apărarea lor[129]. Alt caz este cel din 21 aprilie 1608, cînd procesul dintre Gheorghe *Kowachÿ* din Mănăstireni *(Giereo Monostori)* și Crăciun Popa din Hășdate *(Hesdat)* era scos din dezbatere *simpliciter*, deoarece pricina nu a fost apelată legal de la scaunul extern[130]. Nu se specifică nici cauzele pentru care au fost împrocesuați la comitat următorii juzi din *Kis Remete* de către membri ai familiei Kamuti și anume: în 1619 Blajiu, cînd a protestat că nu a fost strigat la judecată de către Lupu Kamuti fiind absolvit de la împrocesuare, un alt jude (nenominalizat) al aceleiași moșii care protesta în 1625 tot la scaunul comitatens Turda, împreună cu jurații săi pentru că nu a fost strigat la judecată de către comitele suprem (Lupu Kamuti)

[125] Prot. 3, p. 446.
[126] Prot. 3, p. 419.
[127] Prot. I/26, p. 27.
[128] Prot. I/26, p. 88.
[129] Prot. 3, p. 23.
[130] Prot. 3, p. 25.

cerînd să fie absolvit cu șase florini și în 1628 judele Ioan *Churcz* care a fost absolvit de la împrocesuarea lui Nicolae Kamuti pentru neprezentarea acestuia la judecată[131].

Redăm mai jos cazurile de instituiri de procuratori ale juzilor și cnezilor, oficiali ai statului sau ai unor domenii din satele de munte ale comitatelor Cluj și Turda la scaunele comitatelor unde aparțineau, pentru apărarea lor în diferite procese. Astfel își puneau procuratori următorii: un cnez al văduvei lui Gheorghe Zalanczÿ (în numele stăpînei sale) în 1606; Ioan Jurcan *(Giurkan)* din Mănăstireni *(Olah Monostoriensis)* în 25 iunie 1608; Petru Mîndra *(Mandra)*[132] judele din Mărgău (Nagÿ Meregÿo), în 1609; Petru Crăciun *Vajda*[133], cnezul lui Mihai Banfi din Călățele, ca administrator al bunurilor lui Mihai Banfi tot în 1609; Ioan *Farkas* judele moșiei Tămașa *(Thamasfaluiensis)* și jurații Matei *Boczÿ* și *Ioan Zaz* în 16 decembrie 1609; Gheorghe *Sinko* judele din Mănăstireniul Maghiar *(Giereo Monostor)* în 30 ianuarie 1613; Toma *Taÿkos* judele moșiei Mărgău *(Nagÿ Meregÿo)* în 27 februarie 1613; Fabian *Batÿz* judele din Zam *(Zentelke)* în 26 martie 1614; Matei *Gieörgÿ* judele și Nicolae *Jango* jurat din Dretea *(Derethe);* Gal *Taÿkos* în 12 mai 1621; Gal *Taÿkos* judele sau cnezul *(Judex seu kenesium)* din Mărgău *(Nagÿ Mereggyöiensis)* în 21 octombrie 1621 (pe Ioan Vayda de Varza și pe alții); Galu *(Gallo) Taÿkis,* judele din 1621 (din Mărgău) trecea pricina de judecată pe judele din 1622 Damian *Tar(?)* care și acesta trecea pricina de judecată pe judele Mihai Mîndra *(Mondra)* din 1624, iobagul lui Avram „Vayda" din Mărgău; Antim Mîndra *(Mondra)* judele din Mărgău *(Nagi Mereghio)* (pe Ioan Vayda de Varza și alții) în 1625, 28 iunie; Matei *Kowachj* judele și Ioan *Boldi* și Gheorghe *Matias* juranți din Sîncraiu *(Kalota Zent Kiralÿ)* în 21 martie 1628; Ioan *Tona* judele din Alunișu *(Mogyorokerek)* în 18 mai 1629; Stefan Pania judele din Mărgău *(Nagj Maregÿo)* care a preluat pricina de la judele precedent Matei *Puskas* în 27 iunie 1629; tot atunci punea procurator Martin *Andok* judele și Ioan *Boldi* și Ioan *Mathe* jurații din Sîncraiu *(Kalota Zent Kiraly);* Stefan Pania, jude și jurații Ioan Pania și Mihai Mîndru *(Mondro)* din Mărgău *(Nagi Meregio)* (punea procurator pe Ioan Vayda de Warza) în 12 decembrie 1629; Stefan *Mattius* jude și jurații Grigore *Kis* și Mihai Dali din Turea *(Thur)* în 1630; tot în 1630 Gheorghe *Nagi* judele și jurații Stefan Ban și Laurențiu *Beres* din Iara de Mureș *(Maros Iara);* Teodor Popian judele lui Gheorghe Vayda din Mărgău (în numele domnului său de pămînt) în septembrie 1631; tot atunci Gal Popian[134] judele

[131] Prot. 3, p. 128, 172 și 285.

[132] Familia Mîndru *(Mandro)* este pomenită în Mărgău încă din 1505 (Csanki D. op. cit., p. 382). În 1625 biserica Sfîntul Mihail din Cluj cumpăra un car de scînduri de la Ioan Mîndru *(Mondro),* locuitor din Mărgău, pentru nouă florini și 34 de dinari, și totodată cumpăra 3000 șindrile de la un alt locuitor din Mărgău pe nume Ioan Alb cu zece florini. (Soc. 16/XXX). În 1611 Jurca Mîndru *(Mondro Gurko)* din Mărgău cumpăra sare de la salina Cojocna (Soc. 13/X. p. 72).

[133] Numele (sau dregătoria?) *Vajda* este scris deasupra rîndului.

[134] Gal Popian *(Popyan)* cumpăra sare pe bani de la salina Cojocna în 1616 și tot atunci făcea troc cu ovăz pentru sare de la aceeași salină (Soc. 13a/X.p. 69 și 76). De la Gal Popian biserica Sfîntul Mihail din Cluj cumpăra 4500 de șindrile în 10 iulie 1616 (Soc. 14b/XV. p. 16).

cu jurații din Mărgău *(Nagi Meregio);* Pavel *Abram* judele și jurații Ioan Warga și Matei *Nagy* din Luna *(Szasz Lona)* în 30 martie 1636; Ioan Florea *(Flora)* judele și Ioan Crețu *(Krejcze)* jurat din Săcel *(Asszonffalua)* în 2 aprilie 1636; Blasiu Călugăr *(Kalugiar)* judele și jurații Ignat Jurca *(Giwrka)* și Simion Crișan *(Krisan)* din Berindu *(Berend)* în 11 februarie 1637; *Hauasi*-Muntean, judele din Topa în 5 martie 1637; tot atunci Grigore *Toma,* judele Petru *Boldi* și Pavel *Mate* jurați din Alunișu *(Mogiorokereke),* Mihai Bărbat *(Barbat)* judele și Mihai Dragomir jurat din Izvoarele *(Bedeleo)* în 25 iulie 1637; Ioan *Szekel* judele și jurații Laurențiu Beres și Ioan Ban din Iara de Mureș *(Maros Iara)* în 23 iunie 1639; Matei *Nagi,* administrator și jude al lui Stefan Hawaselwi de Popești *(Papfalva)* (în numele domnului său) în 13 martie 1630; Nicolae Pop (Pap) judele din *Remethe;* Stefan *Balint,* judele, și jurații Ioan *Mathe* și Mihai *Kadar* din Deleni *(Magiar Valko)* în 1640; Mihai Dragomir, judele, și jurații Mihai Bărbat și Mihai Dragoș (Dragus) din Izvoarele (Bedellye) în 26 iulie 1640; tot atunci Mihai *Ordas* (?), judele și jurații Gaspar *Ordas* și Ioan Românul *(Olah)* din Mura Mică *(Kŵs Szederyes);* Duma *Kogia* (?) jude sătesc[135] în 13 martie 1641 și Andrei *Zekel,* judele, și jurații Grigore *Nagy* și Grigore *Szabo* din Ilioara *(Jllye)* tot în 1641[136].

Valoroase documente de epocă, protocoalele judecătorești ale comitatelor Cluj și Turda, cu cazurile concret istorice prezentate privind atît Cîmpia Transilvaniei, cît și zonele de munte, se constituie într-o vastă și inedită frescă istorică a vieții social-juridice și economice rurale românești.

VASILE LECHINȚAN

CNÈZES ET JUGES DES RÉGIONS MONTAGNEUSES DES COMITATS DE CLUJ ET DE TURDA EN PROCÈS JUDICIAIRES DEVANT LES SIÈGES DES COMITATS DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE

(Résumé)

Les protocoles des procès judiciaires des sièges des comitats de Cluj et de Turda de la première moitié du XVIIe siècle relèvent les problèmes qui ont confronté les autorités des villages des régions montagneuses de ces comitats, les cnèzes et les juges, représentant ainsi une véritable fresque sociale, économique et juridique de la vie rurale roumaine des côtés intérieurs (est et ouest) de l'arc carpatique.

---

[135] În protocol este scris: *Duma Kogia Judex,* fără a se menționa și localitatea.

[136] Prot. I/1a, p. 31, 45, 72, 95, 115, 143, 157, 179, 210, 249, 284, 313, 322, 340, 343, 398 și 403; Prot. 3, p. 340; Prot. I/1a, p. 314—15; Prot. 3, p. 403; Prot. I/1a, p. 533, 544; Prot. 3, p. 452, 468; Prot. I/1a, p. 636; Prot. I/26, p. 76; Prot. I/1a, p. 645; Prot. 3, p. 504 și 507.

cu jurații din Mărgău (*Nagi Meregio*); Pavel *Abrani* judele și jurații Ioan Warga și Matei *Nagy* din Luna (*Szasz Lona*) în 30 martie 1636; Ioan Florea (*Flora*) judele și Ioan Crețu (*Krejcze*) jurat din Săcel (*Asszonffalua*) în 2 aprilie 1636; Blasiu Călugăr (*Kalugiar*) judele și jurații Ignat Jurca (*Giurka*) și Simion Crișan (*Krisan*) din Berindu (*Berend*) în 11 februarie 1637; *Hauasi*-Muntean, judele din Topa în 5 martie 1637; tot atunci Grigore *Toma*, judele Petru *Boldi* și Pavel *Mate* jurați din Alunișu (*Mogiorokereke*), Mihai Bărbat (*Barbat*) judele și Mihai Dragomir jurat din Izvoarele (*Bedeleo*) în 25 iulie 1637; Ioan *Szekel* judele și jurații Laurențiu Beres și Ioan Ban din Iara de Mureș (*Maros Iara*) în 23 iunie 1639; Matei *Nagi*, administrator și jude al lui Stefan Hawaselwi de Popești (*Papfalva*) (în numele domnului său) în 13 martie 1630; Nicolae Pop (Pap) judele din *Remethe*; Stefan *Balint*, judele, și jurații Ioan *Mathe* și Mihai *Kadar* din Deleni (*Magiar Valko*) în 1640; Mihai Dragomir, judele, și jurații Mihai Bărbat și Mihai Dragoș (Dragus) din Izvoarele (Bedellye) în 26 iulie 1640; tot atunci Mihai *Ordas* (?), judele și jurații Gaspar *Ordas* și Ioan Românul (*Olah*) din Mura Mică (*Kiös Szederyes*); Duma *Kogia* (?) jude sătesc[135] în 13 martie 1641 și Andrei *Zekel*, judele, și jurații Grigore *Nagy* și Grigore *Szabo* din Ilioara (*Illye*) tot în 1641[136].

Valoroase documente de epocă, protocoalele judecătorești ale comitatelor Cluj și Turda, cu cazurile concret istorice prezentate privind atît Cîmpia Transilvaniei, cît și zonele de munte, se constituie într-o vastă și inedită frescă istorică a vieții social-juridice și economice rurale românești.

VASILE LECHINȚAN

CNÉZES ET JUGES DES RÉGIONS MONTAGNEUSES DES COMITATS DE CLUJ ET DE TURDA EN PROCÈS JUDICIAIRES DEVANT LES SIÈGES DES COMITATS DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE

(Résumé)

Les protocoles des procès judiciaires des sièges des comitats de Cluj et de Turda de la première moitié du XVIIe siècle relèvent les problèmes qui ont confronté les autorités des villages des régions montagneuses de ces comitats, les cnézes et les juges, représentant ainsi une véritable fresque sociale, économique et juridique de la vie rurale roumaine des côtés intérieurs (est et ouest) de l'arc carpatique.

---

[135] În protocol este scris: *Duma Kogia Juder*, fără a se menționa și localitatea.

[136] Prot. I/1a, p. 31, 45, 72, 95, 115, 143, 157, 179, 210, 249, 284, 313, 322, 340, 343, 398 și 403; Prot. 3, p. 349; Prot. I/1a, p. 314—15; Prot. 3, p. 403; Prot. I/1a, p. 533, 544; Prot. 3, p. 452, 468; Prot. I/1a, p. 636; Prot. I/26, p. 76; Prot. I/1a, p. 645; Prot. 3, p. 504 și 507.

SCAUNUL ORĂȘTIE. LIMITELE TERITORIALE

1. Considerații generale

Întinderea granițelor scaunului Orăștie constituie o problemă care a fost puțin studiată în literatura istorică. Inexistența unor lucrări de specialitate pe această temă a făcut ca și în sintezele cele mai recente să se strecoare erori care au mers de la extinderea hotarelor teritoriului scaunului cu mult peste cele reale, pînă la „desființarea" lui prin contopirea cu regiunile învecinate (comitatul Hunedoara sau scaunul Sebeș)[1]. Există pînă azi un singur studiu care în baza datelor publicate deja încearcă, printre altele, să reconstituie limitele teritoriale ale scaunului Orăștie[2]. Neputînd rezolva în mod satisfăcător subiectul, autorul a fost nevoit să recurgă la hărți din jurul anului 1800, cu toate că tematica investigației sale viza istoria Orăștiei în perioada secolelor XIII—XVI. Or, este îndeobște cunoscut faptul că la sfîrșitul veacului al XVIII-lea Transilvania a suferit mari schimbări în plan administrativ, care nu mai corespundeau cu granițele epocilor anterioare. Dar chiar și conturul scaunului prezentat de H. Gunesch în lucrarea menționată nu are în unele privințe acoperire istorică nici pentru veacurile tratate, după cum se va vedea. Nici scrierile istoricilor sau geografilor din secolul trecut nu au atins această problemă, aceștia mulțumindu-se cu precizarea suprafeței, a vecinilor, precum și a unor date generale privind orașul în sine[3].

2. Formarea scaunului

Cea mai veche știre despre prezența coloniștilor în zonă datează din primii ani ai secolului al XIII-lea, cînd regalitatea maghiară, dorind să-și consolideze puterea pe cursul mijlociu al văii Mureșului, recurgea la

---

[1] C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, București, 1976, p. 55;

[2] H. Gunesch, *Siedlungsgeschichte des Brooser Stuhles vom. 13. zum 16. Jahrhundert*, în „Siebenbürgisches Archiv", III. Folge, VIII, Köln—Viena, 1971, p. 111—132.

[3] L. J. Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1813, p. 298; I. Lenk von Treuenfeld, *Siebenbürgens geographisch-topographisch, statistisch-, hidrographisch-, und orographisches Lexikon*, IV., Viena, 1839, p. 133.; *Erdélynek rövid leirása vagy geografiája* (Mss. Biblioteca Academiei, Filiala

așezarea sașilor[4]. În actul lui Andrei II, locuitorii satelor Ighiu, Cricău și Romos, acesta din urmă din imediata apropiere a Orăștiei, sînt numiți ca „primi hospites regni... Ultrasilvanis"[5]. Desigur, localitățile amintite nu erau singurele așezări colonizate, iar Romosul era doar unul dintre acestea menționate documentar în zonă[6]. Distanța dintre satele semnalate în documentul din anul 1206 nu trebuie să surprindă, căci valurile de imigranți germani au fost împrăștiate în mici grupuri pe cuprinsul diferitelor comitate ale Transilvaniei[7].

Informații referitoare la organizarea administrativă a coloniștilor în părțile Orăștiei nu deținem. Cercetările de specialitate însă au arătat că cea mai veche formă de organizare a sașilor transilvăneni a fost cea bisericească[8]. Cele dintîi informații privitoare la structura administrativă laică sînt cuprinse în diploma andreană din 1224, prin care regele Ungariei desființa toate comitatele din sudul Transilvaniei, cu excepția celui din Sibiu, sub a cărui jurisdicție așeza pe ceilalți germani dintre Orăștie și Baraolt[9]. Actul este important și din alt punct de vedere: unifică într-un singur popor *(unus sit populus)* pe toți sașii din ținutul menționat. Într-adevăr, sosind în valuri pe parcursul mai multor veacuri și fiind împrăștiați în diferite părți ale zonei de graniță, coloniștilor le-a lipsit unitatea caracteristică unui popor; nici după acest an însă, lucrurile nu evoluează mult mai repede, căci unele aspecte juridice nu erau clarificate încă la sfîrșitul veacului al XV-lea[10].

Din fostele comitate sau organizații proprii s-au dezvoltat, în cursul secolului al XIII-lea, structuri politice și administrative noi, denumite scaune, termenul fiind o formă prescurtată a expresiei „scaun de judecată". Acestea nu au luat naștere în urma unor dispoziții ale autorităților maghiare, ci prin copierea vechii forme de organizare românească din Transilvania[11], autohtonii conviețuind chiar de la început cu colo-

Cluj-Napoca (în continuare: B.A.C., fond unitarian, nr. 1420); *Erdélyföld leirása.* 1857, p. 9 (mss. Biblioteca Centrală Universitară (în continuare B.C.U.), nr. 3913; Leopold Nagy, *Szászváros városa és széke történeti, földleirati és sztatisztikai leirása...*, 1846 (mss. B.C.U. nr. 2375) Martini Schmeizel, *Sciagraphia seu Collegium historicum Transilvaniae*, 1725 (mss. B.A.C. fondul Jos. C. Kemény, Collectio minor manuscriptorum historicarum, vol. VII, p. 109).

[4] K. K. Klein, *Luxemburg und Siebenbürgen*, în, *Siebenbürgisches Archiv*, V., 1966, p. 1—108;

[5] F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Sibiu, 1892 (în continuare *UB*) I., p. 9—10, nr. 17.

[6] Th. Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1981, p. 164.

[7] Mályusz Elemér, *A középkori magyar nemzetiségi politika*, în „Századok", 1939, p. 386.

[8] G. Müller, *Die deutsche Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanaten* 1192—1848, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", (în continuare *Archiv)*, 48, Sibiu, 1934, p. 3.

[9] *UB*, I., p. 32—35. nr. 17.

[10] Wencel Gusztáv, *Adalékok az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum elötti idökböl*, Budapesta, 1873, p. 6.

[11] I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", VII (1936—1938), 1939, p. 42—43.

niştii[12]. O astfel de comunitate puternică de români exista şi în regiunea dintre Orăştie şi Sebeş în cursul secolului al XIII-lea[13].

Procesul de reorganizare în noile configuraţii administrative nu s-a petrecut simultan pe întreg cuprinsul teritoriului locuit de saşi. Astfel, în anul 1291 cînd apare amintit pentru prima dată un scaun săsesc, cel al Sibiului, un document face referire doar la „pămîntul saşilor din Romos" şi „pămîntul saşilor din Orăştie".[14] În mod normal, fiind vorba de delimitarea hotarelor satului Aurel Vlaicu, ar fi trebuit să se vorbească de vecinătatea sa cu scaunul Orăştie, aşa cum se va întîmpla în actele din veacurile ulterioare, dar această referire nu s-a făcut.

Organizarea scaunului Orăştiei trebuie pusă, probabil, în legătură cu răscoala din anul 1324, cînd „toţi saşii din Transilvania" s-au ridicat împotriva regelui Ungariei, Carol Robert.[15] Răzmeriţa a necesitat însăşi prezenţa regelui în sudul Transilvaniei şi, cu precădere, în regiunile cele mai afectate. Suveranul va petrece împreună cu oastea sa mai multe zile din luna august în tabăra de lîngă Orăştie[16]. La un sfert de veac de la evenimentele menţionate, într-un document din 14 iulie 1349 apare atestat documentar şi scaunul Orăştie[17].

3. Limite teritoriale

Nu există ştiri care să descrie limitele scăunale la începuturile sale. S-au păstrat însă unele reglementări din secolele XV—XVI pe care le-a încheiat magistratul Orăştiei cu unităţile administrative din jur. Din compunerea actelor respective se poate deduce întinderea teritorială a scaunului.

a. *Graniţa de vest.*

Datorită deselor neînţelegeri dintre scaun şi vecinul său din apus, comitatul Hunedoara, reprezentanţii Universităţii Săseşti din Sibiu solicită regelui Mathia Corvin reglementarea hotarelor dintre cele două teritorii. La sfîrşitul lunii mai a anului 1486, o comisie special numită se deplasează la faţa locului şi pe parcursul mai multor zile investighează situaţia. Constatările lor sînt apoi confirmate şi parafate la 4 iulie la Cluj, de deputăţia saşilor, compusă din Thoma Althenperger şi Michael

[12] Th. Nägler, *Populaţia românească din sudul Transilvaniei şi caracterul colonizării săseşti în secolele XII—XIII*, în *Studii şi articole de istorie*, XIII, Bucureşti, 1969, p. 181—186.

[13] G. Popa-Lisseanu, *Sicules et Roumains. Un proces de denationalisation*, Bucureşti, 1933, p. 26—28.

[14] *Documente privind istoria României. C. Transilvania* (în continuare *DIR*) *veacul XIII*, II (1251—1300), Bucureşti, 1952, p. 348—349, nr. 383.

[15] *UB*, I, p. 392—393, nr. 432.

[16] *DIR, veacul XIV*, vol. II. (1321—1330), Bucureşti, 1953, p. 132, nr. 287, p. 133, nr. 288.

[17] *DIR, veacul XIV*, vol. IV. (1341—1350), Bucureşti, 1955, p. 489—490, nr. 709.

Polnar, primarii din Sibiu și Sighișoara, Ștefan Kroner și Petrus Krych, juzii regali din Orăștie și Sebeș, de alți patru jurați ai orașului Sebeș precum și de judele și de un jurat din Vinţul de Jos[18]. Potrivit actului descrierea graniței începe cu lunca Mureșului, în apropierea unui crîng situat între satele Turdaș, aflat în cuprinsul scaunului și o posesiune a Simeriei, ce aparținea capitlului din Alba Iulia[19]. Din acest punct, linia de demarcație se continua spre sud peste cîmpie pînă la drumul principal ce lega localitățile Orăștie de Deva. Traversînd drumul, linia de hotar se îndrepta în aceeași direcție sudică pînă în apropierea unui deal împodobit *(in quodam rubeto in latere cujusdam beercz)* pe a cărui culme se întîlneau limitele a trei proprietăți: Turdaș, Spini[20], și Waynkeresth[21]. Tot aici se termina hotarul comun dintre satele Turdaș și Spini. Granița se prelungea apoi pe o distanță mai lungă, prin pădurea amintită, pînă la un punct unde se întîlneau, din nou, trei proprietăți: Turdaș, Waynkeresth și Dînc[22]. Limita dintre pămînturile teritoriului scaunului și cele ale Waynkeresth-ului se termina în acest punct. În continuare, itinerarul devia spre est, într-un spațiu întins, peste cursul mai multor văi, pînă la pîrîul Secașului (rivulum Zekispathaka), unde se sfîrșea granița comună, a proprietății Dînc cu cea a comunei Turdaș. Trecînd peste cursul apei, se ajungea la posesiunile satului Turmaș, aflat în stăpînirea preoților mănăstirii din Bulci[23]. La mică distanță se ridica se un nou semn de hotar, în apropierea unui păr, după care linia de demarcație dintre cele două ținuturi vecine ia direcția munților, printre ogoare, pînă la drumul ce lega Turmașul de Orăștie. În vîrful dealului din apropierea drumului menționat, se întîlneau pămînturile localităților Turmaș, Turdaș cu cele ale Orăștiei. Urmează apoi alte cîteva culmi muntoase, unde erau fixate alte semne de hotar sau restaurate cele vechi, pînă se ajungea la limitele proprietăților Tămășasei[24]. S-au ivit și con-

---

[18] A. Amlacher, *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Uebergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Oesterreich (1690)*, în „Archiv", XV, 1879. (în continuare *UBB*), p. 207—213, nr. 56.

[19] Simeria a fost o proprietate a episcopatului Transilvaniei. În urma unui schimb de posesiuni cu începere din anul 1276, a ajuns în stăpînirea capitlului din Alba Iulia (Csánki D., *Nagyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (în continuare, *Csánki)*, V, Budapesta, 1913, p. 125.

[20] „... Paad praetitulati capituli Albensis". Csánki nu amintește satul că ar fi făcut parte din proprietățile capitlului Transilvaniei, ci numai ca domeniu nobiliar (*Csánki*, V, p. 139).

[21] Localitate dispărută (C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 423) situată între rîurile Strei și Cerna (*Csánki*, V, p. 145).

[22] Dîncul a aparținut pînă în anul 1405 domeniului cetății Deva, după care a fost donată vicevoievodului Transilvaniei de către regele Sigismund; din 1458, devenea din nou proprietate regală, ca peste doi ani să ajungă în stăpînirea familiei Barcsai (*Csánki*, V, p. 85—86.)

[23] Mănăstirea Bulci din comitatul Arad avea mai multe proprietăți în apropierea scaunului Orăștiei, în ținutul comitatului Hunedoara: Bobîlna, Jeledinți, ca și unele posesiuni în jurul Simeriei și Totiei. Turmașul însă, nu apare amintit la Csánki printre domeniile abației.

[24] Anterior anului 1341 a fost proprietate nobiliară, după care va deveni posesiune regală, pe care apoi, suveranul o va ceda domeniului cetății Deva. (*Csánki*, V, 141.)

troverse din partea celor din Orăștie și Tămășasa la ridicarea unui semn nou, fiind ascultate de către reprezentanții regelui și opiniile judelui din Turdaș, contrazise de către delegații abației din Bulci. Nu există dovezi de contestare a deciziei aduse de autoritățile centrale în rezolvarea litigiului dintre părți. Cu toate că nu menționează documentul, aici trebuiau să se termine posesiunile Turdașului și la o distanță nu prea mare și cele ale Orăștiei. O altă omisiune pe care o face documentul citat este vecinătatea proprietăților Tămășasa și Beriu, așezarea din urmă aparținătoare unității administrative scăunale. Un izvor mai tîrziu, de la începutul secolului al XIX-lea, preciza că limita teritorială a celor două localități se situa în „Lázu dila Czelini"[25], iar „Arszurele gurganului" despărțeau pămînturile arabile ale sătenilor Tămășasei de fînețele satului Beriu[26]. Linia de demarcație continua spre sud peste alte cîteva culmi și șesuri pînă ce se atingeau hotarele localității Dîncul Mic, vecin cu posesiunile Orăștioarei de Jos[27] și ale Serecăi, ultimul aflat pe cuprinsul scaunului. În acest punct se încheie și limitele pădurii Beercz. De aici traseul o lua spre est pînă la cursul unei ape mici, afluent al rîului Orăștiei. Peste acesta se ajungea, din nou, la limita altor păduri. Înaintînd prin acestea, spre sud, se ieșea la vechiul drum dacic ce ducea de la Orăștioara la Piatra Roșie. Trecînd peste drumul antic, urmau vechile semne de hotar, identificabile în pădure și care despărțeau posesiunile localităților Sereca și Orăștioara. Descrierea graniței de vest a scaunului ia sfîrșit în mod destul de brusc în acest loc, cu toate că ea continua încă spre sud în direcția munților.

Imaginea punctului limită pentru unitatea administrativă a Orăștiei poate fi completată cu un act ulterior, din anul 1700. În izvorul menționat se delimitau pămînturile aparținătoare satelor Beriu și Sibișel, ambele de pe cuprinsul scaunului[28]. Aici se menționează un punct denumit *Pîrîul hotarului* (probabil valea Serecăi) ce despărțea proprietățile Orăștiei de cele ale comitatului vecin, precum și ultimul loc aparținător scaunului, pădurea *Piciorul Tisei*. În temeiul acestei surse și a altora ulterioare, hotarul urca pe valea Sereca pînă pe vîrful Strungaru, de unde urma drumul de culme pînă pe piscul Prisaca. Este exclusă, prin urmare apartenența satelor de pe cursul superior a apei Orăștiei (Bucium[29], Ludești[30], Costești[31]) pe teritoriul scaunului, după cum tot fără temei

[25] Filiala Arhivelor Statului Cluj-Napoca (în continuare, A.S.C.) Fondul: *Conscripții și urbarii. Urbariul Tămășasei*, V. nr. 9 din anul 1815, p. 548.

[26] *Ibid.*, p. 554.

[27] În jurul anului 1444 era proprietate nobiliară (*Csánki*, V, p. 147).

[28] Filiala Arhivelor Statului Sibiu (în continuare, A.S.S.) Fondul: *Colecția de documente medievale* (în continuare, *U.*), VI, nr. 2313.

[29] Din anul 1439 a aparținut succesiv unor familii nobiliare (*Csánki*, V, p. 80—81).

[30] Din anul 1439 a aparținut familiilor Török, Lépes, Sálfi, Macskási și Barcsai (*Csánki*, V, p. 108).

[31] Din jurul anul 1444 posesiune nobiliară (*Csánki*, V, p. 103).

istoric este considerarea apartenenței cetății Piatra Roșie de administrația Orăștiei[32].

Nu trebuie să surprindă întreruperea bruscă a descrierii limitelor teritoriale ale Orăștiei din actul anului 1486. Delimitările s-au făcut între localități vecine, or, proprietățile Serecăi cu cele ale Orăștioarei erau ultimele domenii alăturate, după care urma zona pădurilor întinse ale munților Orăștiei. Aici se impune o precizare: trebuie făcută o distincție netă între pădurile aflate *în perimetrul scaunului* folosite numai de satele de sub jurisdicția Orăștiei și cele *dinafara* granițelor, dar exploatate de către așezările scăunale în baza actului din 1224[33]. Folosirea liberă a codrilor de localnici era neîntreruptă din timpuri străvechi, după cum preciza, de altfel, un document din anul 1489[34]. Dar acest fapt nu însemna implicit că munții și pășunile alpine de care se serveau locuitorii satelor Beriu, Sibișel, Romos, Romoșel, Cugir făceau parte integrantă din unitatea scăunală. Îndelungatele procese din secolele XV—XVI, dintre scaun și comitatul Hunedoara aveau ca obiect atît lezarea integrității teritoriale a Orăștiei, cît și interzicerea dreptului de folosință a pădurilor și a pășunilor.

b. *Granița de sud.*

Pentru zona de munte a teritoriului Orăștiei nu dispunem de nici o mărturie documentară care să reglementeze hotarul dintre ținutul scaunului și comitatul Hunedoara. Inițial, în perioada veacurilor XII—XV, pădurile și pășunile alpine erau folosite în comun de locuitorii satelor aparținătoare Orăștiei și cei ai domeniului Hunedoara, ca și de așezările de munte din Țara Românească[35]. Apoi, odată cu extinderea domeniului Hunedoarei, prin donații consecutive, comitatul și-a întins stăpînirea și asupra ținutului muntos[36], încercînd să ocupe chiar și regiunea munților Cugir[37]. Acest fapt leza drepturile străvechi ale orăștienilor în utilizarea pădurilor respective, cauzînd vii dispute cu implicații pînă în cercurile conducătoare cele mai înalte ale Transilvaniei și Ungariei.

---

[32] H. Gunesch, *op. cit.*, p. 118. Documentul pe care autorul îl citează în lucrare, precizează clar, că granița dintre scaun și comitat trece peste *drumul antic* ce leagă Orăștioara de Piatra Roșie (... ad quandam viam antiquam, qua de dicta possessione Waraswisze itur versus quandam petram magnam Wereskew nuncupatam, in alpibus existentem) și în nici un caz cetatea dacică nu este desemnată ca punct limită a întinderii scăunale.

[33] *DIR, veacul XI, XII, XIII (1075—1250)*, II, București, 1951, p. 208—210, nr. 157.

[34] *UBB*, p. 216—217, nr. 63. „... quibusdam silvis et alpibus, quibus scilicet iidem ab antiquo seu vetusto tempore libere et pacifice usi fuerunt."

[35] Există o înțelegere din 28 mai 1606 pe valea Jiului, dintre reprezentanții Transilvaniei și cei a Țării Românești, cînd părțile în cauză reglementează folosirea munților și pășunilor alpine „stînd față în față și îndepărtînd frumos, pe calea legii, toate învrăjbirile dintre dînșii"; cf. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*", I, Cluj, 1940, p. 80—81, nr. 38). Actul prezintă, evident, realități mult anterioare anului menționat.

[36] I. Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973, p. XI.

[37] Csánki, V, p. 31.

Consemnarea documentară a disensiunilor în cauză este relativ tîrzie. Prima mențiune datează de la sfîrșitul secolului al XV-lea, cînd situația ajunsese deja în fața regelui. La 11 februarie 1489, regele Mathia Corvin redactează două scrisori cu adresanți diferiți, pentru ca aceștia să intervină și să aplaneze disputele dintre părțile implicate. Prima, adresată comitelui cameral Ștefan Zewld[38], prin care cere investigarea plîngerilor locuitorilor tîrgului Orăștiei și ai satelor aparținătoare acestuia, îndreptate împotriva administratorilor cetății Hunedoara, care neluînd în seamă libertățile lor străvechi, le-au interzis folosirea unor păduri și munți, aducînd prin acesta un serios prejudiciu drepturilor și libertăților obținute din partea regilor maghiari[39]. A doua scrisoare, din Viena, era destinată castelanilor hunedoreni și le aducea la cunoștință faptul că a dat curs reclamațiilor administrației scăunale, privind încălcarea privilegiilor și că l-a însărcinat pe Ștefan Zewld să cerceteze pricina, urmînd să emită o hotărîre în numele său[40]. Nu se cunoaște rezoluția comitelui cameral, dar actele depun mărturie că problema nu s-a rezolvat. În anul 1493, orăștienii apelează din nou la regele Ungariei Vladislav al II-lea, solicitîndu-i ajutorul împotriva intendenților comitatului[41]. Acesta ordonă voievodului Transilvaniei să rezolve litigiul[42], dar fără nici un rezultat.

În curînd disensiunile nu se vor mai mărgini la dreptul de folosire a pădurilor, ci vor conduce la luptă înverșunată pentru restaurarea granițelor scăunale. În expansiunea făcută peste zona alpină, comitatul ajunge să răpească și păduri care făceau parte integrantă din teritoriul orăștian. Faptul atrage protestul imediat al Orăștiei, care se adresează în prima instanță Universității Săsești. Georg Hecht, primarul Sibiului, trimite plîngerea regelui[43], care dispune ca o comisie specială să refacă stîlpii de hotar în baza actelor de hotărnicire aflate și în posesia congregației nobiliare a comitatului Hunedoara[44].

Conflictul persistă și în ultimii ani ai secolului al XV-lea. Din păcate, documentele nu fac întotdeauna precizarea de rigoare pentru care dintre păduri se poartă certurile, cele din interiorul scaunului sau cele din afara acestuia, dar cu drept de folosire și de către orăștieni. Cert este că în anul 1499, conducerea Orăștiei face apel, din nou, la voievodul Transilvaniei, Petru de Bozin și Szentgyörgy, recent ales în funcție, care la rîndul său, cere sfatul regelui Vladislav al II-lea[45]. Acesta cunoaște disputele interminabile dintre cele două părți și recomandă sașilor să nu recurgă la forță, ci să procedeze pe cale legală, promițîndu-le

---

[38] *UBB*, p. 215—216, nr. 62.

[39] „...eosdem castellani castri nostri Hwnyad, non curata hujusmodi libertate ipsorum, ab usu earundem silvarum et alpium prohibentes, graviter impedirent et molestarent in praejudicium et derogamen jurium eorundem manifestum."

[40] *UBB*, p. 216—217, nr. 63.

[41] A.S.S., *U. V.* 1191.

[42] A.S.C. *Directoratul fiscal.* Registrul din 1802, p. 89—90.

[43] *UBB*, p. 244—245, nr. 96.

[44] *UBB*, p. 228, nr. 78.

[45] I. Pataki, *op. cit.*, p. 130, nr. 20.

în același timp ajutorul său[46]. Suveranul va și emite peste puțin timp un act prin care ocrotește Orăștia împotriva încălcării proprietăților sale din munți de către administratorii cetății Hunedoara[47]. Cu toate dispozițiile voievodale și regale, comitatul nu renunță la pădurile sechestrate. La 31 iulie 1505, Vladislav al II-lea ordonă repetat castelanilor hunedoreni să restituie imediat munții Orăștiei luați în stăpînire prin forță și care aparțineau teritoriului scăunal din timpuri străvechi[48].

Nesupunerea față de ordinul suveranului trebuia să fie în legătură și cu acuzațiile pe care le aduc autoritățile hunedorene, cum că orăștienii au pus stăpînire pe pădurile de fag și pășunile alpine ale satului Chitid din comitat. Învinuirea datează dinaintea anului 1500 și a fost formulată încă de Beatrice de Frangepan, soția lui Ioan Corvinul. Aceasta se va plînge conducerii Transilvaniei, solicitînd ajutorul. În anul menționat, voievodul Petru îi cheamă pe reprezentanții magistratului orăștian în fața sa să dea socoteală pentru faptele lor[49]. Cazul a rămas în continuare nerezolvat, cu toate că pentru aplanarea lui au intervenit și alte foruri ale țării. În toamna anului 1506, disensiunile vor degenera, cauzînd mari pagube materiale, estimate de principesa Beatrice la suma de 700 de florini aur[50]. La 17 decembrie 1506, voievodul însărcinează capitlul din Alba Iulia să cerceteze circumstanțele și să invite sfatul Orăștiei la judecată pe data de 13 ianuarie[51]. În aceeași zi, voievodul Petru mai adresează aceluiași capitlu o a doua scrisoare, în care oferă detalii privind conflictul dintre cele două părți: „... domnia sa face cunoscut că pe cînd și-a trimis omul său în munții și pădurile sale de ghindă ale Chitidului din ținutul comitatului Hunedoara pentru dijmuirea și ⟨numărătoarea⟩ porcilor, oameni înarmați i s-au ridicat împotrivă și acei oameni au năvălit asupra însoțitorilor reclamantului, nepermițînd dijmuitorului de porci zeciuirea și numărarea ⟨porcilor⟩ și deloc mulțumiți cu acest fapt, decișii să rănească pe însoțitorii proprietarului, pe doi i-au luat cu ei în captivitate, despre care acel proprietar nu știe nimica pînă în ziua de azi, nici dacă sînt în viață, nici dacă au murit, iar paguba se ridică la mai mult de 500 de florini"[52]. La 31 decembrie, capitlul va raporta voievodului că a făcut cunoscut judelui regal și juraților Orăștiei plîngerea depusă de principesa Beatrice, cerînd acestora, ca la rîndul lor să investigheze cazul și la data fixată să fie prezenți în fața judecății voi-

[46] *Ibidem*, „... Quantum ad illas alpes de quibus oppidani de Zazwaros contra castellanos castri Hwnÿad conqueruntur attinet, si bene recordamur, longa lis inter ipsas partes ex parte huiusmodi alpium existit, nam et prius aliquociens iidem cives nostri nos superinde conquesti sunt, ex quo autem comperimus ipsum ducem Corvinum, consequenterque dictos castellanos in dominio earundem alpium esse. Non potuimus, neque nunc possumus ipsos preter processum iuris de dominio huiusmodi alpium eÿcere, sed necesse est quod ipsi oppidani de iure contra illos procedant et nos eosdem libenter adiuvabimus et ipsis iudicium et iusticiam administrari faciemus ..."

[47] *UBB*, p. 238, nr. 85.

[48] *UBB*, p. 245, nr. 97.

[49] J. Kemény, *Regesta archivorum*, IV, p. 71, nr. 4 (mss. A.—B.A.C.).

[50] *UBB*, p. 247—249, nr. 100.

[51] *Ibid.*

[52] *UBB*, p. 249—250, nr. 101. Dacă în scrisoarea anterioară paguba a fost estimată la 700 de florini, acum suma este redusă la 500 florini.

vodale[53]. Decizia din 13 ianuarie 1507 nu se cunoaște, dar din documentele păstrate aflăm că litigiul nu a încetat și nu a pierdut cu nimic din vehemență nici după zece ani, cînd domeniul ajunsese deja în proprietatea lui Gheorghe de Brandenburg. La 15 august 1517, acesta trimite cneji înarmați în munții Chitidului pentru a alunga de acolo vitele sașilor din Orăștie „care țin ocupat bogatele masive muntoase ale Chitidului"[54].

Ioan Zápolya, noul voievod al Transilvaniei, vrea să lămurească odată pentru totdeauna în cursul anului 1519 procesul dintre cele două teritorii vecine și care durează de mai multe decenii, dar nu poate da o sentință judecătorească din cauza a două dispoziții contradictorii ale regelui Ludovic al II-lea[55]. Deși stăpînea de numai trei ani, suveranul cunoștea în amănunțime desfășurarea evenimentelor din munții Orăștiei. Scrisoarea lui Ioan Zápolya, prin care cerea lămuriri ajunge la curtea regelui maghiar[56], dar noua dispoziție a acestuia a rămas pînă azi necunoscută. Din contextul actelor păstrate însă, se poate deduce că procesul continuă și pe parcursul secolului al XVI-lea. Astfel, la 4 martie 1551, principesa Isabella a Transilvaniei ordonă în mod ferm castelanilor comitatului Hunedoara să înceteze cu pustiirea pădurilor aparținătoare scaunului și cere despăgubiri de la cei vinovați[57]. Subiectul ajunge în anul 1557 iarăși în fața Universității Săsești, care fixează amenzi serioase atît persoanelor, cît și satelor care pe viitor nu extrădează pe cei care s-au făcut vinovați de actele de devastare a pădurilor[58].

Cert este că pînă la începutul secolului al XVII-lea comitatul a luat în stăpînirea sa cea mai mare parte a zonei de munte ajungînd pînă la hotarele Țării Românești, cu care a și intrat în conflict, motivul fiind tot modul de exploatare a munților. Pentru rezolvarea diferendelor pe cale pașnică, la 28 mai 1606, are loc între reprezentanții Transilvaniei și cei ai Țării Românești o înțelegere pe valea Jiului aflată „în comitatul Hunedoara, între munți"[59].

Din diferite acte din a doua jumătate a veacului al XVII-lea se poate deduce limita sudică a teritoriului Orăștiei. Astfel, la 1 iunie 1675, principele Mihail Apafi I conferă unei familii nobiliare „întreaga posesiune Muncel *(Muntsel)* aflată în comitatul Hunedoara[60]. La 26 iunie 1677, Emeric Thököly se afla în controversă cu locuitorii scaunului Orăștiei pentru proprietatea Răchita *(Rekete)* din munții Cugirului[61]. Sursa deosebit de importantă în elucidarea granitei de sud a scaunului o consti-

[53] *UBB*, p. 250—252, nr. 102.
[54] P. Pataki, *op. cit.*, p. 29, nr. 7.
[55] *Ibid.*, p. 179—180, nr. 49.
[56] *Ibid.*, p. 181, nr. 50.
[57] *UBB*, p. 289—290, nr. 138.
[58] Kolosvári S., Ovári K., *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye; Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai*, I, Budapesta, 1885, p. 532.
[59] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 80—81, nr. 38.
[60] J. Kemény, *Transilvania Possessionaria*, tomul XV. Cugir. (mss. A.—B.C.C.).
[61] J. Kemény, *Regesta archivorum*, II, p. 260 (mss. A.—B.A.C.).

tuie urbariul cetății Hunedoara din anul 1681[62]. Un capitol aparte din izvorul menționat tratează munții aparținători comitatului, cu numele arendatorilor precum și venitul pe care îl aduceau lui Emeric Thököly, proprietarul acestora. Urbariul precizează că masivele muntoase în cauză se întind pînă la limita hotarelor scaunelor Orăștiei Sebeș, Sibiu și a teritoriului vecin, Țara Românească[63], fapt ce ușurează determinarea liniei de demarcație dintre cele două ținuturi limitrofe. În preambul, autorul vorbește de 52 de culmi, dar, în realitate, sînt 61, din care 15 erau arendate de diferite persoane ce locuiau pe cuprinsul scaunului[64]. În marea lor majoritate, munții își păstrează denumirea pînă astăzi[65]. Dintre cei aflați la granița de sud a teritoriului administrat de Orăștie, îi menționăm pe următorii: Ceata, Groapa, Poiana Hafia *(Poiana Omikor)*, Muncelul, Godeanu, Scorușelu, Ceres, Lupșa[66]. Prin urmare hotarul sudic începea în punctul Prisaca[67], urmînd apoi linia drumului de culme, existent și astăzi, peste creasta Brusturelu[68], după care ia direcția vîrfurilor muntoase precizate în urbariu. În ținutul de sud-est, granița înainta pe, sau în imediata apropiere a Rîului Mic; cu exactitate nu se poate preciza din cauza lipsei știrilor în acest sens. Tot în această zonă, teritoriul Orăștiei se învecina și cu pădurile aparținătoare comitatului Alba, despre care iarăși nu dispunem de informații documentare[69].

c. *Granița de est.*

Neînțelegeri, care adesea degenerau în conflicte deschise, au avut orăștienii și cu vecinul lor de la răsărit și anume cu scaunul Sebeșului. Disputele erau cauzate tot pentru ținuturile de păduri și munți, aflate între cele două teritorii. O astfel de ceartă din anul 1520, a fost tranșată de forurile de judecată transilvănene în favoarea orăștienilor, ceea ce a atras după sine cererea de recurs a sebeșenilor la regele Ungariei, Ludovic al II-lea. La 3 septembrie acesta însărcinează conducerea Universității Săsești din Sibiu să reanalizeze cazul și să emită un nou ver-

---

[62] A.S.C. *Fondul Conscripții și urbarii. Urbariul Hunedoarei din 4 decembrie 1681.*

[63] *Ibid.*, „...mind ezeknek határai terjednek az Szászvárosi, Szászsebesi, Szebeni és Havasalföldi határokig."

[64] *Ibid.*, „...11. *Gros*, Szászvárosi Fodor István Uram birja in fl. 20 12. *Más Gros*, Szászvárosszéki Kudséri Adam, Iuon Tyonta birják in fl. 26.

[65] Pentru corespondentul românesc a denumirii munților, vezi St. Meteș, *Din trecutul satelor și munților cetății Hunedoara (în anii 1681, 1727 și 1820)* în, *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 559—567.

[66] Interesant de menționat faptul că există pînă azi un drum din satul Costești ce duce pînă la Dosul Lupșei (Lupșa de Sus, cum apare în urbariu) urmînd un itinerar aproape identic.

[67] Aici sînt identificabile pînă azi resturile unei fortificații, locul fiind utilizat de militari pînă la începutul secolului nostru.

[68] Pe culmea muntelui exista un punct de observație militar amenajat, ce a fost vizibil încă la începutul veacului. Probabil asemenea observatoare existau și pe celelalte creste de graniță.

[69] Th. B. Streitfeld, *Die Sastschorer Burg*, în, *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 2, 1939, p. 138.

dict[70]. Pentru a înlătura „unele certuri, ciocniri și divergențe ce au fost provocate de mai multă vreme", la 25 noiembrie 1563 părțile se angajează să respecte limitele teritoriale fixate în prezența Universității[71]. Potrivit actului, granița comună începea la izvoarele rîului Cioara în imediata vecinătate a muntelui Hîlmu, în punctul denumit Obîrșia Archișilor *(in iugo montis in loco Oburssye Archyssylor Walachice vocato)*[72]. Pînă în acest loc își aveau limitele posesiunile lui Gașpar Barcsai, care se mărgineau în veacul al XVI-lea cu proprietățile Orăștiei. Linia de hotar înainta spre sud, peste culmea împădurită a masivului imediat următor denumit Măgurele *(jugo montis Maghwyrele vocati)*, după care se abătea puțin spre est pînă la Curmătura Pianului *(in loco Kurmatura Pyenellurul Walachice vocato)*. De aici, trecea peste colina Bord (*... collem ... qui vocatur Bordully)*, apoi peste creasta păduroasă Pleașa, situată puțin spre vest *(silvam vulgo Plesche Singur nuncupatam)* se ajungea la Fața Sacului *(locum vulgo Facza Sakuluy dictum)*. În continuare, hotarul înainta pe culmea împădurită aflată deasupra drumului ce ducea spre Răchita, prin locul numit Obîrșia Sacului *(per silvam supra montis jugum ad viam Rekyttensem in loco Oburssya Sakului vocato)* pînă la alte două ținuturi întîlnite: Rădăcina *(planitie vulgo Radichyne vocata)* și Recea *(in altera planitie, vulgo Rheeczye dicta)*. Descrierea se încheie într-o vale neprecizată, afluent al rîului Cugir *(a qua juxta decursum rivuli in valle praedicta usque in flumen vulgo Kudchyrerbach vocatum)*. În total, în porțiunea menționată au fost amplasate sau restaurate un număr de 19 semne de hotar. Datorită ambiguității din finalul actului, ultimul punct comun dintre cele două scaune învecinate se poate destul de greu identifica. Probabil, locul ar putea fi situat la sud de Dealul Lung, în porțiunea denumită Cărări, sau în imediata apropiere a acestuia.

Aceleași dificultăți se întîmpină la reconstituirea graniței de sud-est a scaunului Orăștiei, mai precis cu limitele satului Șugag, ce aparținea enclavei Săsciorului din comitatul Alba. Din lipsă de acte care să facă referire la demarcația între cele două ținuturi limitrofe, se poate presupune doar că linia de hotar din punctul Cărări se îndrepta spre est în direcția piscului Capul Pietrei, iar de aici, peste Jidoștina, pînă la cursul rîului Sebeș. Apa, ca și afluentul său, Mirașul, au constituit, probabil, granițe naturale ale scaunului Orăștie. Masivele muntoase situate în sudul văii Mirașului aparțineau în veacul al XVII-lea domeniului Hunedoarei.

În ținutul de nord-est, din valea Mureșului și pînă sub poalele promontoriului Hîlmu, scaunul Orăștie se învecina pînă în secolul al XVI-lea cu districtul Vințului. Nu dispunem de o reglementare care să vizeze întreaga graniță din zona menționată. S-au păstrat, în schimb, unele acte ce privesc litigiile pentru anumite locuri aflate la limita posesiunilor respective. În anul 1516, Universitatea Săsească din Sibiu

---

[70] *UB*, p. 262—263, nr. 116.
[71] *UBB*, p. 431—434, nr. 153.
[72] Masivul a constituit un punct de hotar între teritorii învecinate pînă în secolul nostru, păstrîndu-se pînă astăzi semnul de hotar.

i-a însărcinat pe juzii Brașovului să negocieze disputele dintre cele două părți; la 8 iunie, conducerea orașului a promis sfatului sibian că va trimite pe deputații săi să aplaneze diferendele și să prevină pe viitor altele, de acest fel[73]. Dar, divergențele în loc să se stingă, cresc în intensitate, ceea ce determină cercurile conducătoare de la Sibiu să încredințeze cazul magistratului din Sebeș. Acesta a întreprins o anchetă și a trimis rezultatele Universității, fără să poată lua vreo decizie mulțumitoare[74]. În timpul cercetărilor efectuate în hotarul satului Balomir, unde se afla porțiunea de pământ în dispută, cei în cauză au fost întîmpinați de judele regal al Orăștiei, Ștefan Olah, care a depus jurămînt, împreună cu alte persoane oficiale din sfatul orăștian, împotriva celor din Vinț. În paralel, judele scăunal din Sebeș s-a deplasat la Vinț și a luat depoziții de la localnici care au fost trimise, mai departe, la Sibiu[75]. Rezultatul disputei rămîne mai puțin important, pentru că, peste puțin timp, districtul a fost desființat.

d. *Granița de nord.*

Teritoriul scaunului Orăștie se învecina în nord și nord-est cu ținutul comitatelor Alba și Hunedoara. O primă delimitare a unui sat aparținător districtului Alba, de proprietățile Orăștiei, datează încă din secolul al XIII-lea. La 1291, Binținul (terra Sotheluk, azi Aurel Vlaicu)[76] este vîndut de Ștefan și Dominic, fiii lui Benchench, comiților Daniel și Solomon, fiii lui Cheel de Cîlnic, pentru suma de 20 de florini[77]. Hotarul satului trecea pe lîngă pămînturile sașilor din Romos și Orăștie, fără a preciza însă, mai în amănunțime, unele puncte comune de reper dintre cele două posesiuni. Lacuna va fi suplinită de un act ulterior.

În general, cea mai mare parte a graniței dintre Turdaș și Balomir o constituia firul Mureșului, mai puțin proprietățile nobiliare Gelmar[78], Aurel Vlaicu și Pișchinți[78], care formau un intrînd sub formă de „V" în ținutul scaunului. Fiind o zonă joasă, inundabilă, se întîmpla adesea ca semnele de hotar să fie distruse de diferite calamități naturale, cauzînd astfel și neînțelegeri la reconstrucția acestora. În primăvara anului 1486, regele Mathia Corvin dispune magistrului Ladislau de Doroghaza și protonotarului Ștefan de Hassagh, să facă o investigație amănunțită, la fața locului, între posesiunile mai sus amintite și satele Romos, Vinerea și Șibot, aflate pe cuprinsul scaunului, ca să se preîntîmpine pe viitor alte neînțelegeri[79]. Potrivit actului, limita de hotar debuta

[73] *UBB*, p. 257, nr. 109.
[74] A.S.S., *U*, V 205.
[75] UBB, p. 258, nr. 110.
[76] Localitatea făcea parte în secolul al XV-lea din cadrul comitatului Hunedoara; în anumite perioade istorice, însă — chiar și în veacul al XV-lea —, așezarea era socotită în componența comitatului Alba (*Csánki*, V, p. 93).
[77] *UB*, I, p. 187—189, nr. 255.
[78] Așezările erau proprietăți nobiliare și făceau parte din comitatul Hunedoara (*Csánki*, V, p. 93, respectiv *ibid.*, p. 125).
[79] *UBB*, p. 201—206, nr. 51.

în vecinătatea Mureșului, în apropierea unui lac *(juxta Marusium propre lacum Laak vocatum)*, după care printre mărăcinișuri și bălți — întreținute de repetatele revărsări ale apei — se îndrepta spre sud-est, peste dealurile Gelmarului *(Gyalmarhegh vocatum)* și a cîmpiei ce urmează, pînă la punctul de întîlnire a trei posesiuni: Gelmar, Aurel Vlaicu și Romos. Apoi, avînd aceeași direcție, străbătea culmea unui deal din apropiere și o scurtă zonă de spinăriș din lunca Mureșului la locul denumit Zylkerek *(locum Zylkerek vocatum)*. Aici se termina granița comună dintre Romos și Aurel Vlaicu și începeau proprietățile Pișchințului. Linia de demarcație se continuă peste valea Sînmartin *(rivulum Zenth Marthonpathaka vocatum)*, ce se afla în apropierea drumului spre Vinerea, după care, peste culmea dealului cu același nume *(montis Zenthmarthonhegye)*, printre alte mărăcinișuri, pînă la vechiul drum roman *(magna antiqua via)* și un altul, ce ducea spre munți *(magnam viam Barczan nuncupatam)*. Hotarul urca de-a lungul acestui din urmă drum, după care cobora spre est, la valea Biertan *(Berthalomvelgye vocatam)* pe cursul căreia se ridica pe Dealul Înalt *(montem Maghoshegh vocatum)*. Aici se despart posesiunile Romosului de cele ale Pișchințului și ale Vinerii. De la înălțimile Dealului Înalt, granița se continua înapoi, spre nord, peste o creastă împădurită *(monte per Bercz)*, către drumul ce lega Orăștia de Vinerea, iar, apoi, peste cîmpurile arabile, pînă la drumul principal ce unea Orăștia de Șibot *(quandam magnam viam, qua itur ab Alkényer ad Zazwaras)* unde se despărțeau proprietățile Vinerea, Șibot de cele ale Pișchințului. Descrierea se încheia pe firul unei văișoare, afluent al Mureșului, aflat la nord de drumul principal[80].

În tot cursul evului mediu au existat mai multe reglementări între satele vecine aflate la marginea comitatelor și scaunului. În special, revărsările Mureșului ștergeau adeseori semnele de hotar, fapt ce cauza multe neînțelegeri și procese. Astfel de litigii au existat între satele Romos și Gelmar încă din secolul al XV-lea, cînd aceștia își disputau unele parcele de pămînt aflate în cîmpia denumită în document „Plugul Mare" *(Naghekemezew)*. Capitlul din Alba Iulia adusese o decizie în favoarea nobilului Valentinus de Boytor din Gelmar, pe care locuitorii Romosului o contestă și fac apel la forurile superioare ale Transilvaniei. La 2 aprilie 1497, Josa de Som, comitele Timișoarei, schimbă sentința anterioară, în una favorabilă romosanilor[81]. Cu toate acestea, procesul se continuă și în veacul următor, proprietarii satului protestînd împotriva sentinței aduse. În anul 1532, familia Boythor face apel la Ioan Zápolya, regele Ungariei, care după ce analizează actele emise de Ștefan Báthori la 3 iulie 1486 și Josa de Som, la 2 aprilie 1497, decide cursul procesului tot în favoarea locuitorilor din Romos[82]. Tot atunci suveranul însărcinează pe prelații capitlului din Alba Iulia să înoiască semnele de hotar dintre Gelmar și Romos, în baza reglementării existente din anul

[80] Cu excepția Dealului Înalt, celelalte denumiri nu au putut fi identificate în ținutul satelor menționate.
[81] *UBB*, p. 233—236, nr. 81.
[82] *UBB*, p. 267—270, nr. 119.

1486[83]. Aceştia însă, întîrzie înfăptuirea ordinului regal sau poate chiar îl nesocotesc, căci în anul următor, Ioan Zápolya emite o nouă poruncă în acest sens[84]. Recursurile vor fi continuate la mijlocul secolului de către nobilul Valentin Ispan, care, solicită noi investigaţii la faţa locului. La 24 mai 1563, Universitatea Săsească desemnează pe Georg Kiser, judele regal al Sebeşului, care alături de consilierii sibieni, Christoph List şi Matthias Bornemissa, să efectueze o nouă audiere de martori[85]. Din declaraţiile acestora reiese că certurile nu mai aveau drept scop parcele mici de pămînt, cauzate de deteriorarea semnelor de hotar, ci proprietăţi întregi. Invaziile turceşti de la mijlocul veacului al XVI-lea au produs multe dislocări în rîndul populaţiei ce trăia în valea Mureşului. Din declaraţiile a doi martori din Romos, de exemplu, reiese că din faţa năvălirii otomane, au scăpat puţini consăteni, care, odată cu încetarea pericolului, s-au întors în vatra satului, unde au putut să folosească ogoarele şi fînaţele cele mai bogate, fără ca cineva de pe cuprinsul scaunului sau comitatului să le conteste[86]. Din păcate, nu se cunoaşte noua delimitare dintre cele două teritorii, dar acesta nu putea fi diferit de hotarul fixat încă în anul 1486.

Administraţia orăştiană a avut diferende şi cu satul Geoagiu aparţinător nobilului Gothard Kun. Motivul l-a constituit reaşezarea semnelor de hotar deteriorate din cauza repetatelor prăbuşiri de teren din lunca Mureşului. La 24 mai 1630, principesa Caterina de Brandenburg ordonă prelaţilor din Alba Iulia să trimită reprezentanţi aleşi, care alături de delegatul numit de ea, să reedifice semnele distruse[87]. Cazul nu a fost rezolvat. La 11 iulie oamenii capitlului anunţau principesa că au fost opriţi în realizarea însărcinării asumate de către magistratul orăştian[88], respectiv, la data stabilită s-au întîlnit toţi martorii şi trimişii la faţa locului litigios, urmînd să înceapă umblarea pe linia de hotar, cînd judele regal şi cel scăunal al Orăştiei au apărut cu o trupă mare de puşcaşi, împiedicînd activitatea lor prin atacuri repetate[89]. Preoţii capitlului propun atunci ca principesa însăşi să cheme pe consilierii orăştieni la ordine pentru ca să se justifice. Clarificarea cazului va întîrzia din cauza schimbărilor produse la conducerea Transilvaniei. Abia

[83] *UBB*, p. 270—271, nr. 120.
[84] *UBB*, p. 274—275, nr. 124.
[85] *UBB*, p. 291—293, nr. 140.
[86] *Ibidem*, „... Quia, (inquit), cum olim imperator Turcarum desolavisset eam provinciam, in Ramaz tantum septem fratres evaserant Turcam in silvis montium. Cum vero descendissent in pagum, habitaverunt una in cella vinearia, ac tales terras totque occupavissent cujusmodi et quales eis placuissent."
[87] *UBB*, p. 500—501, nr. 202.
[88] *UBB*, p. 501—504, nr. 203.
[89] *Ibidem*, „... prudentes ac circumspecti Petrus Vargha regias et Stephanus Szigiarto sedia Zazvarasiensis judices cum valida peditum sclopetariorum manu comparentes, inde primum dictus Stephanus Zigiarto ex teritorio dicti oppidi Zazvaras sine omni ratione annotatum serenitatis vestrae hominem evaginato mediumtenus gladio repulisset, qui ulterius ad metas usque litigiosas procedens, a praefatis judicibus rursus armatis confossatus manibus, alia vicissim vice a saepefato Stephano Zigiarto evaginato ostenso gladio repulsus fuisset, ob quam quidem geminam ut patebat repulsionem idem homo serenitatis vestre ...)".

în anul 1631, magistrul Michael Thoroczkay, protonotarul noului principe Gheorghe Rákoczi I, va aplana conflictul[90].

Satul din partea de nord-vest a teritoriului scăunal, Pricazul, și-a delimitat, de repetate ori, proprietățile sale de cele ale satelor vecine situate pe cuprinsul comitatului Hunedoara. Linia de demarcație cu comunitatea din Folt o constituia cursul Mureșului. În anul 1475, cursul apei a suferit o deviere spre sud, răpind astfel celor din Pricaz o parte dintr-o pășune pe care și-au însușit-o cei din Folt. De aici s-a ajuns la un proces dintre cele două sate, acțiunile judiciare mergînd pînă la curtea regală. În anul menționat, Mathia Corvin dispune ferm restituirea în întregime a pămîntului în cauză de către cei din Folt[91].

Același sat își va reglementa posesiunile sale cu Bobîlna, un alt vecin de peste Mureș. Motivul fiind similar cu cel precedent. Prin schimbarea albiei, rîul Mureș a creat o insulă, a cărei apartenență va fi disputată de ambele așezări. Nobilul Ștefan Naláczi dorea cu tot dinadinsul să dețină acea bucată de pămînt, pentru care oferă sătenilor din Pricaz o sumă importantă de 500 de florini. Zbătîndu-se în mari lipsuri materiale, cauzate de exploatarea militară austriacă, comunitatea s-ar fi arătat de acord cu propunerea avansată, drept pentru care au făcut apel la senatul orăștian. Magistratul orașului a fost pus într-o situație dificilă, întrucît, din punct de vedere juridic, teritoriul aparținea Universității Săsești, iar pămînturile aflate sub jurisdicția sa nu puteau fi înstrăinate. Pînă la sosirea verdictului de la Sibiu, părțile au încheiat o înțelegere în fața juzilor Orăștiei la 8 noiembrie 1699[92]. Naláczi se obliga să achite suma menționată și se angaja să nu construiască nimic pe insulă, ce putea deveni un potențial obstacol pentru navigația de pe Mureș. La sfîrșitul anului 1699, problema era dezbătută de Universitatea de la Sibiu, care respingea categoric — în baza legilor în vigoare — înstrăinarea vreunei parcele de pămînt, chiar dacă acesta nu aducea nici un folos sătenilor din Pricaz; mai mult chiar, conducerea Universității cerea tuturor scaunelor din subordinea sa, să prezinte, pe 15 ianuarie 1700, o situație exactă cu toate locurile zălogite de pe cuprinsul teritoriilor lor[93].

În sfîrșit, o așezare limitrofă, Turdașul, a avut la rîndul ei, reglementări teritoriale cu satele Spini și Rapolt, ambele de pe cuprinsul comitatului Hunedoara. Cu sătenii din Rapolt au încheiat o înțelegere în anul 1547[94], iar la 2 septembrie 1577 cu satul Spini[95]. Cu aceștia din urmă, acordul era în următorii termeni: turdășenii îngăduie celor din Spini să folosească pădurea din lunca Mureșului în anumite perioade ale anului, avînd în schimb drept de folosință asupra pădurii de fag, aflată în hotarul celor două sate. Defrișarea era interzisă. Limita celor două proprietăți era fixată în apropierea drumului de țară *(Kép ut)*, fără a preciza însă și alte date de reper.

---

[90] *Ibid.*, p. 504.
[91] *Copii de documente medievale.* (mss. B.A.C., fond reformat, nr. 1605).
[92] A.S.S.U. VI, nr. 2235.
[93] Kolosvári S., Ovári K., *op. cit.*, p. 598.
[94] A.S.S., U.V., nr. 1314.
[95] *UBB*, p. 454—456, nr. 168.

4. Granițe intrascăunale

În literatura istorică nu există pînă în prezent o lucrare care să se preocupe de delimitarea posesiunilor diferitelor localități ale scaunului. Chiar și harta întocmită de E. Wagner, inclusă în studiul lui H. Gunesch, nu poate avea, în multe privințe, temei documentar real[96]. Numărul actelor păstrate pînă astăzi, care se ocupă cu hotărniciile unor sate de pe cuprinsul teritoriului administrat de Orăștie, este relativ mic, dar acestea ne oferă o imagine generală asupra problematicii respective. Fiecare sat avea teritorii precis marcate, limitele lor schimbîndu-se prea puțin de-a lungul evului mediu. În anumite perioade istorice, datorită diferitelor împrejurări, unele sate se înstăpînesc peste ogoarele, pășunile și, în special, pădurile din vecinătatea lor. Reacția celor care au suferit daune este întotdeauna promptă; uneori își fac singuri dreptate, alteori apelează la lege, cerînd ajutorul magistratului orăștian de care aparțineau, sau chiar Universității Săsești.

Din datele arhivistice existente, cunoaștem cîteva astfel de litigii. Uneori acestea sînt doar amintite în acte, cum a fost conflictul din anul 1700 dintre satele Balomir și Șibot[97], alteori cazurile sînt prezentate în mod detaliat, cum au fost procesele îndelungate dintre Beriu și Sibișel, Orăștie și Sibișel, ori Cugir și Vinerea. În special, disensiunile satelor din urmă își au origini mai îndepărtate. Dacă posesiunile Cugirului față de Balomir erau precis delimitate, așa cum rezultă dintr-un document din 1577[98], existau unele neînțelegeri cu satul Vinerea în folosirea dealului Popii din ținutul de munte, pe care reprezentanții celor două așezări le rezolvă în felul următor: în timp de pace să fie deținută de cei din Vinerea, iar în vreme de restriște, să constituie un loc de refugiu pentru locuitorii din Cugir[99].

În momentul consemnării documentare din anul 1698, disputele dintre Orăștie și Sibișel erau în toi[100]. Motivul îl constituia pășunatul vitelor celor din Sibișel în teritoriul orăștian. La 7 august 1698, autoritățile din Sibiu dispun ca delegații ambelor părți să se întîlnească în hotarul dintre Orăștie, Sibișel și Căstău și să reglementeze în mod pașnic litigiul. La 8 septembrie, în ziua întrunirii, locuitorii Sibișelului, nesocotind dis-

---

[96] H. Gunesch, *op. cit.*, p. 117; de exemplu, proprietățile Cugirului sînt mai mari decît toate posesiunile scaunului luate la un loc, cu excepția Sibișelului, dar și domeniile acestuia din urmă sînt mult exagerate.

[97] A.S.S., *U.* VI., nr. 2312.

[98] *UBB*, p. 452—454, nr. 167 „...ex totali territorio possessionis Kuchyer, item ex parte certa possessionis Balamerque, quae pars lapidus metalibus modo praemisso esset circumquaque limitata et designata."

[99] A.S.S., *U.* V. nr. 1700 „...Lévén controversiájok edgj darab határ felett, melly Plajul Potyinak neveztetik alk[udn]ának igj meg; Hogj az Felkenyériek legienek contentusok mostan palifice birt s kezeknél lévö határokkal bekességes üdöben Haboruságos üdöben penig midön tudniillik valamelly ellenségtöl valo féltekben házoknál nem maradhatnának, az Kudseriek botsássák fel az meg írt határra s az havasra s éllyenek attyafiságos an semmiképpen ne háborgassák se tilalmazzák annál inkább károsicsák marhájok ott jártatása miatt."

[100] A.S.S., *U.* VI, nr. 2133.

pozițiile anterioare existente, au condus în mod ostentativ vitele lor pe păşunea oraşului. Deputaţii orăştieni interoghează pe păstori şi vor să reţină toată turma, dar gîndindu-se la urmări, renunţă şi opresc doar 10 vite, drept contravaloare a pagubei suferite. Autorităţile din Orăştie se adresează la 11 septembrie Universităţii Săseşti cerînd instrucţiuni[101], întrucît toate ordinele şi amenzile hotărîte nu au dus la nici un rezultat. Mai mult chiar, din scrisoare reiese că juzii satului emit şi pretenţii asupra unei păduri din hotarul oraşului, care nu aparţinuse niciodată locuitorilor din Sibişel[102]. În cele din urmă, în ziua de 15 februarie 1699, o delegaţie numeroasă formată din reprezentanţi ai ambelor localităţi se reunesc în clădirea sfatului din Orăştie şi încheie înţelegerea următoare: culmile muntoase Cucuiş, Faţa Cetăţii *(Facza Cseteczi)*, Dosul Cetăţii *(Dosul)* şi Chicera sînt recunoscute ca făcînd parte din domeniile Orăştiei, iar în schimbul a 10 florini anual, sătenii vor putea folosi Cucuişul, dar sub nici o formă celelalte păduri menţionate[103].

Sibişelul a mai avut litigii de hotar şi cu Beriul, care s-au prelungit pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea[104]. Aceste certuri au fost cele mai puternice dintre toate cele relatate, soldate şi cu victime omeneşti[105]. În dispută intervin atît forurile din Orăştie, cît şi cele din Sibiu. La 9 mai 1700, Universitatea Săsească fixează cu precizie limitele teritoriale[106]. Prin bogăţia informaţiei toponimice, actul rămîne printre cele mai interesante piese în dosarul hotărniciilor. Astfel, păşunea Sibişelului este delimitată între punctele denumite Ulmul şi Malul Mare. Hotarul de vest al satului continua în direcţia pîrîului Tămăşana *(paroul Tamasenyi)*, peste vadul Ciorii *(Vadul Csere)* şi vîrful Gruilor *(Vurvul Grujilor)* pînă la Pietraru *(Piatra)*. Actul descrie apoi, o serie de culmi muntoase peste care trece hotarul satului Piscul Sînii *(piszkul Szinyj)*, La cruce *(la Krutse)*, Piciorul Boului *(picsorul bouluji)*, La Poiană *(pojenile Vlajkuluj)* şi Negrila *(Nyegrila tetöigh)*. De la curmătura Negrilei se continuă pe valea Strîmbava *(Sztrimbaba)* pînă în Curmătura Pleşilor *(Kapul Plesilor)* apoi, pe cursul Rîuşorului *(Roisor)* pînă la Gura Tisei *(Picsorul Tisze)* punct după care urmează pădurile comitatului Hunedoara.

ANTON E. DÖRNER

---

[101] A.S.S., *U.* VI, nr. 2154.

[102] *Ibidem* „... mert ök valamit praetendaltak az elött, de most annakis nagyobra ezeloznek, mert egy [dar]ab erdönket elakarjak szakasztani; az mellyen más Falubeliekis csudalkoznak hogy most hallyak abbéli szavakat és intentiojokat, az melly dolgot Kegyelmetekis ez szerént ertésére akartunk adni...".

[103] A.S.S., *U.* VI, nr. 2195.

[104] A.S.S. *Colecţii fasciculare.*

[105] A.S.S., *U.* VI, nr. 2312.

[106] A.S.S., *U.* VI, nr. 2313.

LE SIÈGE D'ORĂŞTIE LIMITES TERRITORIALES

(Résumé)

La question des frontières du siège d'Orăştie a été peu étudiée dans la littérature historique, d'où les erreurs que l'on trouve dans les synthèses les plus récentes, qui ont exagéré les limites territoriales réelles jusqu'à y inclure les régions voisines (le comitat de Hunedoara ou le siège de Sebeş). Notre analyse puise aux documents des archives inédits, ou bien, publiés mais insuffisamment valorifiés, et relève les frontières du siège d'Orăştie aux XVe—XVIIe siècles.

RĂZMERIȚE SECUIEȘTI (1762—1764)

În a doua jumătate a secolului XVIII, pretutindeni în Europa s-a cheltuit foarte mult pentru înarmare, probabil cam de zece ori mai mult decît la începutul secolului XVII. Armele de foc moderne și numeroasele războaie înghițeau sume mari. E ușor de înțeles deci că, pentru imperiul habsburgic, atît impozitele cît și soldații deveniseră o problemă de importanță existențialistă. Și din aceste motive Habsburgii s-au străduit așadar să formeze, din țărani, unități militare cu autoîntreținere, care să nu-i coste nimic sau să-i coste foarte puțin și pe deasupra să constea din elemente contribuabile. Ce-i drept mobilurile strategice au jucat și ele un rol în organizarea grănicerimii. Contînd pe posibilitatea atacurilor turcești sau rusești, austriecii doreau să prelungească zona grănicerească sudică, din Croația, pentru ca aceasta să apere imperiul și spre răsărit. Orînduirea pazei de graniță din timpuri de pace necesita deasemenea reforme, deoarece emigrările, contrabanda, lupta împotriva epidemiilor, impuneau deasemenea o pază mai severă a frontierelor și deci o forță militară sporită. Pe lîngă toate acestea, în proiectele absolutismului vienez, care le impunea stărilor din Transilvania o dependență tot mai accentuată, figura și ideea de a ține în șah, ba chiar a intimida, cu ajutorul companiilor de grăniceri, nobilimea eventual renitentă, precum și de a avea la îndemînă o forță locală mai masivă și ușor mobilizabilă pentru alternativa că, îndreptîndu-și coasele, țăranii s-ar răscula împotriva orînduirii feudale, împotriva absolutismului[1].

Însuși Samuel Brukenthal — înălțat în scaunul de cancelar tocmai pentru că a sprijinit organizarea grănicerimii — consideră deasemenea drept cauză principală intenția de a se lărgi bazele puterii habsburgice. „Accentuez — spune el — că cel mai de seamă mobil al existenței grănicerimii militare nu este apărarea munților și nici a cărărilor, ci sporirea siguranței țării și în general *creșterea puterii reale a statului.*"[2]

---

[1] J. Benkő, *Transsilvania, sive Magnus Transilvaniae Principatus*, II, Claudiopoli, 1833. p. 98—100; Fr. Vaníček, *Special geschichte der Militärgrenze*, II, Wien, 1875. P. 76—111; Teleki D., *A székely határőrség története*, Budapest, 1877. p. 8—9; M. C. von Heidendorf, *Eine Selbstbiographie* [ed. de Rudolf Theil]. = Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XV. 1879. p. 127; Szádeczky L., *A székely határőrség szervezése 1762—64-ben*, Budapest, 1908. p. 8—9; R. Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei*, Sibiu, 1943. p. 52; *Din Istoria Transilvaniei*, II. București, 1961. p. 252; *Istoria României*, III, București, 1964. p. 514; Rettegi Gy., *Emlékezetre méltó dolgok* [ed. de Jakó Zs.], București, 1970. p. 6, 17, 164; C. Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania. 1764—1851*, București, 1973. p. 24—28; P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*. Cluj-Napoca, 1984. p. 235.

[2] C. Göllner, *op. cit.*, p. 26.

Iobagii români din Transilvania, ba chiar și țăranii aflați într-o stare de dependență pusă sub discuție, își asumau mai degrabă situația de ostean grănicer, deoarece în general aceasta însemna scăparea de sub dominația seniorială, asigura posesia mai liberă a pământului și emanciparea de sub obligația robotei și a altor servituți. Totuși, în împrejurimile Bistriței s-a desfășurat o energică mișcare de rezistență a țărănimii românești, generată de nesocotirea doleanțelor poporului, precum și de metodele de intervenție brutală[3].

În secolele premergătoare luptei de eliberare condusă de Rákóczi Ferenc, majoritatea secuilor[4] își răscumpăra situația de țăran liber, prestînd serviciu militar. După înăbușirea mișcării „kuruțești" însă — temîndu-se de o eventuală repetare a „rebeliunii" — guvernămîntul austriac nu s-a mai folosit de serviciile lor militare în mod organizat, abolind și demnitatea de căpitan al secuimii; dar a regularizat în schimb impunerea lor fiscală. Peste o jumătate de secol însă, Viena s-a arătat din nou dornică să-i utilizeze pe secui în cadrul organizației militare.

Formarea noului sistem de funcțiuni a fost inițiată de către Maria Tereza, prin rîndurile așternute pe hîrtie la 5 iulie 1761. La 13 octombrie proiectul lui Adolf Buccow era gata elaborat. Conform acestuia, în scaunele secuiești urma să se înființeze — întocmai ca în ținutul grăniceresc român — tot două regimente de infanterie și unul de cavalerie. La 11 april 1762, împărăteasa îi încredința lui Buccow sarcina organizării.

Împotriva planului a luat atitudine guvernatorul Kemény László, insistînd pentru respectarea legalității, care implica asentimentul prealabil al dietei. Din această cauză, Kemény a fost demis și pensionat; mai tîrziu, demnitatea de președinte al guberniului i-a revenit lui Buccow[5].

Prețăluirea și conscrierea secuilor liberi, de fapt *organizarea grăniceriimii* a început-o comisia militară de sub comanda colonelului Schröder, cu sprijinul judelui regal de Ciuc Bornemissza Pál și al altor demnitari scaunali. Însă organele oficiale, care intrau în acțiune fără aprobarea dietei sau a adunării scaunale, au trecut sub tăcere un fapt esențial și anume *caracterul voluntar* al intrării sub arme. Mai mult chiar, aceste autorități au dat publicității o amenințătoare ordonanță a judelui regal, conform căreia — sub sancțiunea unei amenzi de 500 florini, a confiscării bunurilor și a pedepsei capitale — secuii erau *obligați* să se prezinte la recensămîntul militar. Încă de pe atunci, pe lîngă amenințări și promisiuni, organizatorii foloseau, drept mijloc de mare eficiență, și instigația împotriva nobilimii: acea metodă a lui „divide et impera" care dăduse de atîtea ori rezultate, pînă atunci. Astfel, începută în scaunul filial Gheorgheni la 22 iulie 1762, conscripția a avut aparent succes

[3] V. Sotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*. Cluj-Napoca, 1975.

[4] Imreh I., *Viața cotidiană la secui 1750—1850*, București, 1982. p. 67—68. În anul 1767 iobagii și jelerii reprezentau numai 38,8% din totalul familiilor din Secuime.

[5] J. Benkő, *op. cit.*, p. 24—25; M. C. von Heidendorf, *op. cit.*, p. 128; Szádeczky L., *op. cit.*, p. 11; C. Göllner, *op. cit.*, p. 32; Fr. Teutsch, *Geschichte du Siebenbürger Sachsen*, II, Hermannstadt, 1907. p. 135; Arh. Stat. Sfîntu-Gheorghe, arh. comitatului Trei Scaune, fd. nr. 8. Acte administrative. Ordinul gubernial din 19 aprilie 1762.

în întregul scaun Ciuc — Gheorgheni — Caşin, precum şi, după 13 august, în Trei Scaune[6]. Totuşi, încă de atunci, colectivităţile sătesti convocate au opus rezistenţă, comunicîndu-şi cu toată fermitatea *condiţiile* şi anume: să li se respecte vechile drepturi de libertate şi legile din străbuni; să nu plătească impozit; să nu fie trimişi în afara graniţelor patriei; şi, în sfîrşit, să presteze serviciul militar sub comanda propriilor dregători[7].

Pe teritoriul scaunului Odorhei, comisia şi-a început activitatea în scaunul filial Brăduţ, la 27 august, întîmpinată de proteste, împotriviri şi condiţii mult mai viguros exprimate. În multe locuri, populaţia cerea şi garanţii scrise, iar la 30 august Lueta a refuzat net să se supună[8].

Comisia a trebuit deci să se confrunte cu împotrivirea mai multor comune: Lueta, apoi Mereşti, Abuş, Comăneşti, Ghipeş şi Remetea. Au mai refuzat conscripţia Vlăhiţa şi Zetea, pentru ca, la 6 septembrie, alte 43 sate să-şi prezinte protestul scris. Din cauza rezistenţei tot mai răspîndite şi mai accentuate, la 15 septembrie descinde în Odorhei însuşi Buccow. Acesta intenţionase iniţial să trateze cu delegaţiile a douăsprezece sate, însă populaţia scaunului s-a adunat pe cîmpul de la Sîmbăteni lîngă oraş, prezentînd un memoriu colectiv. Nici orăşenii n-au putut fi convinşi să se prezinte. După ce ofiţerii austrieci au brutalizat pe doi dintre reprezentanţii poporului, atmosfera a devenit şi mai ameninţătoare. La 18 septembrie, Buccow pleca în mare grabă din Odorhei, ordonînd pedepsirea căpeteniilor rebeliunii, iar Odorheiul a fost ocupat de „două compagnii de cuirasieri nemţi."[9]

După aceste evenimente, presiunea exercitată asupra secuilor liberi creşte în scaunele Ciuc — Gheorgheni şi Caşin. Soseau acolo tot mai mulţi ofiţeri şi tot mai multe arme, iar guvernămîntul pretindea tot mai energic să se obţină, fie chiar cu forţa, înrolarea sub arme şi depunerea jurămîntului. În general, pe de o parte conducerea scaunală era constrînsă printr-o ameninţătoare severitate şi printr-un tratament aspru şi timorat, să sprijinească organizarea grănicerimii, iar pe de alta ofiţerii îi ştirbeau prestigiul, o atacau în fel şi chip, ba chiar instigau împotriva ei.

---

[6] Teleki D. *op. cit.*, p. 14—15; Balló I., *A madéfalvi veszedelem*, Miercurea-Ciuc, 1908. p. 9; Szádeczky L., *op. cit.*, p. 12—14; Erőss J., *A székelyek története*, Tîrgu-Secuiesc, 1913. p. 106; Endes M., *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek [Csik-megye] földjének és népének története 1918-ig*, Budapest, 1938. p. 190—192; *Istoria României*, III. p. 518.

[7] *Halmágyi István naplói 1752—53, 1762—69 és iratai 1669—1783.* [Monumenta Hungariae Historica. 38. v. Ed. de Szádeczky L.], Budapest, 1906, p. 13—14; Balló I., *op. cit.*, p. 11.

[8] Szeles J., *Székely-Udvarhely története.* [Ed. şi comentat de Szádeczky L.] în „Erdélyi Múzeum", 1898, XV, p. 578—585; Jakab E., Szádeczky L., *Udvarhely vármegye története*, Budapest, 1901. p. 487—498; „Originea revoltei n-a putut fi lămurită deplin. Judele regesc Henter a declarat — citim în actele Consiliului de Stat — că fiul dascălului din Almaş, s-a prezentat la el, amenintîndu-l că vor tăia curele din pielea sa, dacă nu va renunţa la ideea militarizării." Vezi R. Kutschera, *op. cit.*, p. 55.

[9] Buccow pentru a linişti pe răzvrătiţi, din fereastra reşedinţei scaunale a aruncat bani între ei: „dar nici măcar unu nu s-a găsit între aceşti săteni care ar fi pus mîna pe o monedă; mai mult, căruia a căzut pe pălărie sau pe opinci — a scuturat-o." Szeles J., *op. cit.*, p. 582; Halmágyi I., *op. cit.*, p. 14—15.

Lipsa de popularitate a magnaților, a marilor demnitari scaunali și a nobililor proprietari de pămînt deveniți, din slugărnicie, instrumente ale samavolniciei, creștea mereu. În același timp, secuilor liberi li se făgăduia că dacă depun jurămîntul, „nobilii le vor deveni supuși, și au să-i slujească dimpreună cu iobagii lor, iar dregătorii scaunului va să fie scoși din slujbe, ei urmînd a le lua locul...“[10]. Pe lîngă toate acestea, comisia recruta nu numai armaliști, mică nobilime, ci — la fel ca pe valea Rodnei de pildă — și iobagi, și îi întărîta împotriva stăpînilor lor pe secuii dependenți de proprietari de pămînt, sporind tensiunea socială, destul de gravă și altminteri. Valurile mișcărilor iobăgești au trecut și în Cîmpia Transilvaniei, creind o asemenea situație încît însuși Buccow le-a atras atenția ofițerilor săi superiori să nu pericliteze ordinea socială existentă[11].

Pornirile zbuciumate ale populației scaunelor secuiești au fost generate și agravate incontestabil de opresiunea habsburgică, după cum însăși rezistența opusă de această populație a fost în primul rînd o mișcare de apărare a drepturilor sale, înfruntînd acut egocentrismul politicii imperiale. Însă ura acumulată împotriva domnilor feudali, proprietari de pămînt — mai mari sau mai mărunți — care aveau un rol în conducerea scaunală, iar în viața socială și economică tindeau să oprime populația, acaparînd cît mai multe avantaje și foloase — precum și împotriva magnaților ajunși să deservească supuși curtea vieneză, ura acumulată împotriva acestora deci, a imprimat luptei țăranilor o scindare în două planuri. Într-adevăr, ei urmau pe de o parte străvechiul drum al eforturilor consacrate independenței și apărării propriilor drepturi, iar pe de alta reînviau tradițiile menite să provoace izbucnirea tensiunii antifeudale, tot multiseculară și ea. În felul acesta, la sfîrșitul anului 1762 și în primele luni ale anului 1763, lupta împotriva dominației habsburgice opresive se desfășura paralel cu cea împotriva stăpînilor feudali, întrețesîndu-se cu ea.

Mulțimea convocată în 24 octombrie 1762 la Gheorgheni, pe baza conscripției anterioare făcută fără voia sa, a refuzat să depună jurămîntul și cerea să i se arate decretul Mariei Tereza, adăugînd totodată pretențiunile referitoare la respectarea vechilor drepturi și libertăți. A doua zi, comisia încearcă să convingă cîte un sat în parte să depună jurămîntul, dar sesizînd vicleșugul, mulțimea și-a manifestat prompt revolta. Oamenii au încercuit reședința ofițerilor — și a rămas zadarnică orice încercare de a le ademeni purtătorii de cuvînt, fie cu promisiuni, fie cu amenințări. Răspunsul unuia din ei — Ambrus Ferenc — sună astfel: „nu păgubește mare lucru Gheorghenii, chiar de-o fi să mă spînzurați.“ Poporul și-a eliberat apoi delegații arestați și s-a răspîndit vestea că „la Gheorgheni secuii au spart poarta și gardul peste el (Buccow) și numai unul de dădea îndemn, i-ar fi crăpat țeasta.“[12]

[10] Balló I., *op. cit.*, p. 13.

[11] Idem, p. 24; Bözödi Gy., *Székely bánja*, Cluj, [1938], p. 55; Halmágyi I., *op. cit.*, p. 34—35; C. Göllner, *op. cit.*, p. 49.

[12] Halmágyi I., *op. cit.*, p. 34; Szádeczky L., *op. cit.*, p. 32—33; Balló I., *op. cit.*, p. 15—16; Teleki D., *op. cit.*, p. 16—18; Endes M., *op. cit.*, p. 193.

Totuşi, comisia reuşeşte să convingă pe cîţiva dintre oamenii care se împrăştiau nemulţumiţi, ba îi determină chiar să depună jurămîntul. La Miercurea Ciuc forţarea depunerii jurămîntului s-a desfăşurat în mod asemănător, iar mulţimii din Trei Scaune, chemată prin ordin la Tîrgu Secuiesc, a trebuit să i se ia înapoi armele, căci se eschiva cu încăpăţînare de a depune jurămîntul.

Aşadar, după scaunul Odorhei, Buccow ratează organizarea regimentelor de graniţă secuieşti şi în Gheorgheni, Ciuc şi Trei Scaune. Totuşi, cele cîteva duzini de noi grăniceri („cătanele lui Buccow") devin un centru de atracţie, iar ofiţerii amplifică apoi această scindare internă: celor ce se supun înrolării li se acordă avantaje nelegale şi sînt mereu instigaţi, iar cei ce n-au intrat sub arme sînt jefuiţi, tracasaţi, ba chiar ameninţaţi că, drept pedeapsă, li se vor confisca bunurile, în locul lor colonizîndu-se străini. La încurajarea ofiţerimii, cei ce şi-au asumat grăniceria îi atacă pe cei din rezistenţă: sate şi familii de ţărani liberi, precum şi nobilime. „Turbulenţii" nu aveau a se teme de represalii, de pedepse din partea conducerii scaunale, deoarece ei se aflau de-acum sub autoritatea comandamentului militar grăniceresc. Iată cum caracteriza situaţia Halmágyi: „un secui îl atacă pe altul, fiştecare male contentus; pe nobili — puţini la număr acolo — au ranchiună şi-i ameninţă; de dregători nu atîrnă, etc."[13] Nu e de mirare că încă mai dinainte Lázár Imre, protonotar scaunal de Ciuc, Gheorgheni şi Caşin, fusese trimis la Viena cu doleanţele satelor şi ale scaunului, de care însă capitala s-a sesizat doar după luni de zile.

Nobilimea şi mai cu seamă conducerea scaunului a ajuns într-o situaţie deosebit de grea. De pildă pe vicejuzii regali din Ciucul de Jos şi Ciucul de Sus, contingentul intrat sub arme i-a atacat faptic, acuzîndu-i de trădare şi făcîndu-i răspunzători de soarta sa; le-a luat cu asalt casele, prădîndu-le şi incendiindu-le. Aceiaşi demnitari au fost destituiţi la 1 decembrie 1762 prin decretul emis personal de Maria Tereza, care le imputa că n-au servit bine curtea vieneză. La 11 ianuarie 1763 în schimb, la Şumuleu (astăzi încorporat în Miercurea Ciuc) mulţimea înarmată a încercuit adunarea conducerii scaunale, proferînd ameninţări la adresa ei, reproşîndu-i necinstea şi pretinzînd rezolvarea doleanţelor nesatisfăcute de mai multe decenii. Totul la un atare grad de mînie dezlănţuită, încît — solicitînd apărare de la locotenent colonelul Caratto — cei ameninţaţi erau îndreptăţiţi să invoce primejdia de moarte. Dar ofiţerimea austriacă nu le-a acordat nici un fel de ajutor, aşa că pînă la urmă stăpînii scaunului au putut scăpa numai iscălind un act de garanţie contrasemnat de giranţi, şi făcînd promisiunea că nu vor aplica represalii iobagilor intraţi sub arme[14].

Împărţit în tabere, poporul trăia şi conflicte interne. Cu ocazia menţionatului atac de la Şumuleu, ţăranii liberi care opuneau rezistenţă pre-

[13] Halmágyi I., *op. cit.*, p. 35; D. Orbán Gy., *A „madéfalvi veszedelem" — siculicidium — története*, ed. 2., Miercurea-Ciuc, 1893. p. 9; Szádeczky L., *op. cit.*, p. 40—41.

[14] Szádeczky L., *op. cit.*, p. 48—49, 50—54; Halmágyi I., *op. cit.*, p. 18—23, 45—53; Balló I., *op. cit.*, 27—29., Jakab E., *Tanulmányok Erdély XVIII. századbeli jogtörténetéből*, în Értekezések a történelmi tudományok köréből, VII, nr. 3, 1878, p. 21—22.

siunilor menite să-i încorporeze în grănicerime, erau gata să accepte ciocnirea cînd: „întrunindu-se mădularii scaunului, locuitorii militari au împresurat parohia, asediindu-i două zile și o noapte și amenințîndu-i într-atîta, încît unii se pregăteau de spovedanie." Atunci le-au trimis vorbă „lor ne-cătanele, că de voiesc, se vor scula alături de ei și au să căsăpească pe cătane."[15] Încă în aceeași noapte „limitrophii" care atacau Păulenii au fost într-adevăr respinși.

Pînă la urmă, populația cîtorva sate, în totalitatea sa, a depus jurămînt de apărare împotriva noilor grăniceri, în fața parohului Zöld Péter din Leliceni. „În iarna 1762/63, într-o noapte tîrziu, după ce am fost dormit un somn, — spune mai apoi, în depoziția sa, Bíró István din Văcărești — odată numai mă scoală cineva și mă cheamă degrabă la casa judelui sătesc. Sosind eu acolo, i-am găsit de față pe Peter Zöld, pe dumnealui Balás Ádám vice-judele crăiesc de-acuma, pe mai mulți juni nemiși din Văcărești și toată obștea satului. Și au prins Pater Zöld a spune cum că noile cătane de la limitrophi păgubesc tare satele, prind oamenii și-i duc în cătane cu de-a sila, și ne pradă averile, că asemenea casus s-au și întîmplat în oarecari sate; deaceea ar fi bine să jure nemeșii dimpreună cu ceilalți, că dacă va să atace cătanele limitrophi pe cineva singur, sau chiar sate întregi, noi să nu îngăduim, ci să ne într-ajutorăm. Iară cei de față s-au învoit întru aceasta." Ba mai mult, au făcut legămînt că „dacă va să deie peste alte sate, ne-om duce într-ajutor și acelora."[16]

La 21 ianuarie 1763, judele regal Bornemissza Pál îi cheamă la Joseni și pe „limitrofi" să dea o mînă de ajutor ofițerilor, nobililor și parohului din sat în dorința de a convinge populația satelor din Gheorgheni care nu depuseseră încă jurămîntul — dar eșecul este deplin. Bornemissza — care dealtfel i se plînge guberniului — nici nu mai îndrăznește să apară în Ciuc, căci, după cum mărturisește, acolo „s-ar putea să fi suferit moarte . . ."[17].

În prima jumătate a anului 1763, și chiar mai tîrziu, în lunile de vară și de toamnă, ciocnirile mai sînt încă frecvente în scaunele Ciuc — Gheorgheni și Cașin. La fel se prezintă situația și în Trei Scaune[18]. Benkő József consemnează în manuscrisul său întitulat Filius Posthumus: „Lepădînd armele, secuii le-au dat înapoi, și în multe dintre adunările lor, ca în oarecari sate din Trei Scaune, precum și pe cîmpuri (adunări de acestea avînd de pildă pădurenii într-un cîmp dintre pădurea Bodoșului și a Căpenilor, unde s-au fost dus mulți din toate satele) s-au străduit fel și chip să nu se lase puși cătane. S-au aflat întru această treabă niște căpetenii adică corifei, carii au purtat prin toate satele o scrisoare alcătuită din 13 puncte, avînd țelul ca nicicum secuii să nu intre sub arme."[19]

---

[15] Halmágyi I., *op. cit.*, p. 53.

[16] Bibl. Acad. R.S.R., Filiala Cluj-Napoca. Actum Toplitzae. A[nno] 1764. Ms. U. nr. 980. p. 20—21.

[17] Szádeczky L., op. cit., p. 307; Halmágyi I., op. cit., p. 52.

[18] Vezi procesele verbale despre pagubele cauzate de grăniceri, audierea martorilor cu privire la bătăile ivite între locuitori și grăniceri etc. Arh. Stat. Sfîntu-Gheorghe, Scaunul Trei Scaune, Acte administrative. fd. nr. 8. nr. 31, 34, 44.

[19] Gálos R., *A székely határőrség szervezése 1762—1764-ben*, în „Századok", XLIII [1908] p. 158.

Rezistenţa nu încetează nici în scaunul Odorhei. Adunările continuă, se depun jurăminte în vederea sprijinului reciproc. Sentimentele antifeudale se amplifică şi aici. Haller Pál raportează Vienei că secuii condamnă trădarea „seniorilor" lor şi sînt gata chiar să-i extermine[20].

La adunarea scaunală din 8 februarie i se reproşează nobilimii că a uitat de egalitatea cu oamenii liberi şi a retractat solidarizarea cu aceştia, deşi „orbecăind fără conducător, tabăra care şi-a pierdut conducătorul, oricîtă putere ar avea altminteri, ea totuşi se prăbuşeşte grămadă." Lucrurile nu se opresc însă la acuze: se rostesc şi ameninţări la adresa clasei dominante, invocîndu-se cazul de la Şumuleu al demnitarilor scaunali: „Să nu se ferească (de a da sprijin oamenilor liberi) căci la fel au făcut şi dregătorii din Ciuc, iară folosul codelii lor îl aveţi domniile voastre în faţa ochilor..." La 12 iulie sînt somaţi în acelaşi fel demnitarii şi nobilimea scaunului, cerîndu-li-se alianţa în vederea apărării comune a drepturilor şi libertăţilor[21].

Aşadar pe plan social lupta devine tot mai categorică şi mai complexă. O considerabilă parte a magnaţilor era firesc de partea curţii vieneze, acceptînd rolul de executant. Oamenii liberi care se supuseseră înrolării forţate, precum şi iobagii intraţi sub arme au luat atitudine împotriva păturii nobiliare, a posesorilor, căutînd şi găsind sprijin la reprezentanţii militari locali ai puterii centrale. Deşi nobilimea — înspăimîntată de tulburări şi temîndu-se de o răscoală a ţăranilor — solicita deasemenea ajutorul puterii vieneze sau locale, că bănuia, ba mai mult: constata atitudinea duşmănoasă a cercurilor guvernamentale şi astfel o parte a nobilimii a gravitat tot mai mult spre grupul social al primipililor, pixidarilor şi armaliştilor, care îşi asuma lupta antihabsburgică. Ţăranii liberi angajaţi în mişcarea de rezistenţă doreau şi ei să-şi vadă „căpeteniile" asumîndu-şi un rol în această mişcare; în felul acesta se înmulţeau şi se maturizau, venite din ambele părţi, iniţiativele alianţei dintre ţărănimea liberă şi nobilime.

Au devenit mai frecvente şi legăturile dintre scaunele secuieşti. Ciucul îndemna Odorheiul să persiste în rezistenţă şi lor le scriau armaliştii, primipili şi pixidari din Trei Scaune, îndemnîndu-i ca pe nişte „fraţi" să protesteze, prin delegaţii şi prin plîngerile lor, la guberniu, şi să ceară rezolvarea doleanţelor chiar de la Maria Tereza, dacă va fi nevoie. O seamă de contemporani au consemnat şi faptul că „schimbau scrisori şi căutau învoieli" şi cu ţăranii români răsculaţi în împrejurimile Bistriţei. Tot la conturarea frontului comun româno-secuiesc se referă şi circulaţia unei ştiri conform căreia mişcarea de rezistenţă din Secuime ar fi avut animatori români[22]. Răscoala izbucnită la Salva în ziua de 10 mai 1763

[20] Jakab E.-Szádeczky, L., *op. cit.*, p. 500; Contele Nemes Ádám de exemplu la Viena în faţa lui Bethlen Farkas, pe care îl credea parisian a argumentat vehement lîngă legalitatea organizării regimentelor grănicereşti. M. C. von Heidendorf notează în legătură cu acest epizod următoarele: „Nach dem Abtritt des Nemes sagte der Fürst [Kaunitz] dem Bethlen: jetzt sehen Sie, dass die Kaiserin berechtigt ist, die Grenzmilitz zu errichten, sagen Sie es aber auch in Siebenbürgen, was sie für Patrioten haben!", *op. cit.*, p. 128.

[21] Jakab E. — Szádeczky L., *op. cit.*, p. 501, 505—506.

[22] C. Göllner, *op. cit.*, p. 49—50.

semnalează gradul de nemulțumire a țărănimii. Realizarea sistemului grăniceresc cunoaște o gravă criză în Transilvania și mai ales în scaunele secuiești. Treceau lunile, iar curtea vieneză era tot mai asediată de plîngeri, de rapoarte menite să demaște procedeele lui Buccow și ale oamenilor săi, precum și să critice sau să motiveze lipsa de rezultate.

În același timp s-a desfășurat și o altă formă a rezistenței populare: unii se refugiau în păduri ca să scape de recrutarea forțată; alții optau pentru emigrație. Știrea că 270 de familii se refugiaseră în Moldova, i-a dat deasemenea de gîndit atît guberniului, cît și guvernului vienez.

Dealtfel, dimpreună cu Buccow, guberniul a trimis în secuime o comisie prezidată de generalul Kálnoky Antal, spre „a domoli poporul, pedepsind pe cei ce o merită."[23] S-au emis și ordine deschise, patenturi, apoi, la sfîrșitul lui martie, consiliul de război l-a trimis în Transilvania pe generalul-locotenent Siskovich (Žisković) pentru a se informa asupra situației. Datorită în parte rapoartelor și propunerilor sale, Maria Tereza a ajuns la convingerea că, la vechiul mod, organizarea grănicerimii secuiești nu poate fi efectuată. La începutul lui mai, ea îl însărcinează pe Siskovich să elaboreze un plan și mai apoi să-l execute — și îi atașează, drept ajutoare, doi consilieri guberniali: Lázár János și Bethlen Miklós. Noilor organizatori li s-a pus în vedere, drept directivă, obligația de a respecta principiul înrolării voluntare. Totodată însă s-a enunțat că cei odată intrați sub arme pînă atunci, sînt obligați să accepte grăniceria[24].

Pentru a liniști masele, guberniul îl trimite la cei din Trei Scaune pe Bethlen Miklós, la 17 mai, somîndu-i prin intermediul acestui emisar „să se liniștească; cei ce au lepădat armele să depindă de dregătorii scaunului; iar ceilalți, carii mai au arme asupră-le, să le poarte pînă la rezoluția majestății sale. Ceea ce au și făgăduit, numai ca să-i lase în bună pace..."[25]. La 14 iunie însă are loc, la cererea insistentă a populației, adunarea din Leț, prezidată de Henter Zsigmond. Caracteristic pentru atmosfera de acolo este faptul cunoscut nouă din denunțul locotenentului colonel Ernst, care consemnează că întrebînd dacă judele regal a participat la consfătuire, țăranii i-au răspuns: „nu; porcii de ei s-au mulțămit să ne dee ca niște vicleni, pe mîna voastră, a nemților, iară voi vreți să ne faceți iobagii voștri."[26]

În Ciuc, adunarea scaunală a avut loc la Șumuleu, în 20 mai, cînd — la îndemnul guberniului — conducerea se ocupă de problema revenirii fugarilor de prin păduri. Deoarece însă mai înainte (în ciuda scrisorii de garanție emisă de locotenent colonelul Caratto) mulți dintre cei întorși pe la casele lor fuseseră persecutați, arestați și schingiuiți prin temnițe, nu era ușor să li se cîștige încrederea. Satele pădurene din Ciucul

---

[23] Halmágyi I., *op. cit.*, 52.

[24] M. C. von Heidendorf, *op. cit.*, p. 130; Halmágyi I., *op. cit.*, p. 60, 65—66; Szádeczky L., *op. cit.*, p. 62—73; C. Göllner, p. 50; I. Lupaș, *Trei documente relative la istoria militară a Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", IX, [1943—1944], p. 343—345; J. Benkő, *op. cit.*, p. 538; vezi: Bibl. Acad. R.S.R. Filiala Cluj-Napoca. Ms. U. Nr. 1179/XXIV, XXV. [Colecția Nagyajtai Kovács István]; Despre A. Buccow: Bibl. Universitară Cluj-Napoca, Manuscrise, 2991. Cutia I, nr. 85.

[25] Halmágyi I., *op. cit.*, p. 69.

[26] Szádeczky L., *op. cit.*, p. 78, 394—395.

de Sus şi-au expus şi în scris opiniile şi protestul. Între timp, din cele patru companii trimise în Ciuc din ordinul lui Siskovich, două au fost încartiruite în Miercurea Ciuc, iar celelalte două în Şumuleu şi satele din apropiere. Mult tracasata populaţie îşi expune doleanţele în adunarea scaunală de la Frumoasa, în aşa numita congregatio generalis din 18—19 iulie, plîngîndu-se de samavolniciile ofiţerilor grănicerimii şi mai ales ale locotenentului colonel Caratto, de amploarea crescîndă a emigrărilor, etc.

În scaunul Odorhei, atmosfera adunărilor scaunale este deasemenea înfierbîntată; Maria Tereza recomandă să se trimită şi acolo armată, iar curtea vieneză decide să se opereze o seamă de arestări, din cauza evenimentelor anterioare. Datorită unei întregi diversităţi de motive, traducerea în faptă a deciziei luate încă din luna mai începe, cu multă prudenţă, abia în 26—27 iulie, cînd este arestat judele regal Borsai István, apoi Várodi Ferenc şi Simon István. În momentul arestării, acesta din urmă le strigă sătenilor din Eliseni: „pentru patrie m-au luat prins, căci n-am voit nicicînd a mă vinde." Cu toate că împotriva lui Borsai nu s-a putut redacta un act de acuzare cît de cît valabil, procesul nu a fost suspendat, iar Borsai a murit în închisoare „de moarte firească sau silnică", pe cînd ceilalţi doi au fost condamnaţi la cîte cinci ani. Conform părerii multora, intimidarea şi-a atins ţinta[27].

Anul 1763 şi mai ales luna iunie a acestui an se desfăşoară sub semnul lucrărilor pregătitoare efectuate de către comisia însărcinată să organizeze, pe teren, grănicerimea secuiască. La Sibiu, consfătuirile sistematice încep în prima zi a lunii, iar pînă la mijlocul acesteia se şi întocmeşte cel dintîi proiect, după care se discută dacă serviciul militar trebuie să fie obligatoriu, sau să se bazeze pe sistemul voluntar. În sfîrşit, la 29 iunie comisia putea să înainteze Vienei rezultatul lucrărilor sale.

Maria Tereza a supus acest proiect unei verificări din partea lui Buccow, dar a obligat totodată consiliul superior de război, precum şi cancelaria Transilvaniei să-şi exprime opinia. Pe temeiul acestora au luat naştere mai apoi ordonanţele care prevedeau obligativitatea înrolării, făcînd, firesc, şi unele concesii mai mărunte. Pînă la urmă, împărăteasa însăşi îşi emite numai la 8 octombrie 1763 decretele menite să informeze guberniul, scaunele şi comisia, precizînd implicit vederile împărătesei şi modalităţile de executare.

Cu aceasta începe a doua — şi ultima — etapă a organizării celor două regimente de infanterie şi a celui de cavalerie, în scaunele Ciuc — Gheorgheni, Caşin, Trei Scaune şi scaunul filial Brăduţ. La 6 octombrie, unul din căpitanii lui Siskovich someză, la Baraolt, populaţia scaunului filial Brăduţ să intre sub arme, sub sancţiunea unor pedepse. În realitate însă, pregătirile temeinice şi ample încep în Ciuc numai în primele zile ale lui noiembrie: guberniul trimite acolo ordonanţa regală în ziua de 4 a lunii. Sarcina constă în publicarea şi explicarea documentului, acţiune desfăşurată în ultimele două săptămîni din noiembrie. Conform

[27] Szeles J., *op. cit.*, p. 584; Jakab E. — Szádeczky L., *op. cit.*, p. 506—509; Halmágyi I., *op. cit.*, p. 92—93. Despre Borsai Siskovich scria că nu este vinovat [„der Edelmann Borsa" ... „gänzlich unschuldig befunden"].

instrucțiunilor, cei vizați urmau să se întrunească separat în toate satele: „Trebuiește convocat satul întreg, e conditione libertinali et unius sesionis nobilibus . . . (și) să li se deslușească cu toată sinceritatea porunca majestății sale dimpreună cu vrerea sa cuprinsă într-însa."[28] Populația comunităților sătești avea obligația să asculte poruncile cu umilință, supunere și în deplină tăcere, iar în prezența armatei nimeni nu avea dreptul să ridice cuvînt în numele obștei. Primii care răspund negativ somației, sînt secuii liberi din Mihăileni, la 29 noiembrie: „Precum am slujit-o pe majestatea sa și pînă acum cu credință, plătind darea, și de acum înainte gata sîntem a presta aceasta — au zis — dară de bună voie sub arme nu ne dăm. Iară cei ce au fost luat armele, dară apoi le-au lepădat, au răspuns precum urmează: Prin silnică execuție ne-au fost făcut pe noi a lua armele."[29]

Populația satelor din Ciucul de Jos, de Sus și din Cașin a dat răspunsuri respectuoase, dar categoric similare, delegaților scaunali veniți să le afle intențiile. Un argument sau altul putea să aibă mai multă sau mai puțină pondere în motivația lor, însă concluzia finală sună astfel: nu ne asumăm benevol serviciul militar grăniceresc. (De acord cu protestatarii erau și cele cîteva sate care tăceau, ori amînau răspunsul).

Comisia regală a început să acționeze la 29 noiembrie în scaunul Gheorgheni, unde populația fusese temeinic „lucrată" și, în plus, influențată cu ajutor eclesiastic în sensul de a se supune. La Gheorgheni, după ce ordonanța împărătesei a fost citită în limba maghiară, însuși Lázár János rostește o cuvîntare, sub protecția soldaților din regimentul Okelli și a două tunuri. Între 29 noiembrie și 3 decembrie pregătirea opiniei publice efectuîndu-se și în celelalte sate, s-a putut începe conscripția și înarmarea; apoi, în 18 decembrie, la Gheorgheni a avut loc solemnitatea sfințirii drapelului. În esență s-au format atunci primele cinci companii de grăniceri secui, fiind recrutați 1061 bărbați, iar alți 1870 încadrați în rezerva imediat mobilizabilă.

Din Gheorgheni, comisia trece în Ciucul de Sus, într-o stare de spirit optimistă, încrezătoare în succesul rapid și total. Aici însă află, în 26 decembrie, la Tomești, că populația din Siculeni s-a refugiat în păduri, spre a scăpa de conscriere. A doua zi, comisia e informată că acestora li s-au alăturat și locuitori din alte sate. „Comisia principală a venit cu însărcinările sale în Ciucul de Sus, la Toplița Ciucului [astăzi integrată în orașul Miercurea Ciuc] în decembrie 1763. Secuii mai erau încă convinși — consemnează Michael Conrad von Heidendorf — că instituția grănicerimii este nelegală, fiind doar o acțiune a lui Buccow; că ea se desființează fără asentimentul împărătesei și că însăși comisia nu are împuternicirile trebuincioase, sau cel puțin nu este înzestrată cu depline puteri."[30]

Refugierea în pădurile regiunii muntoase — ca formă specifică a rezistenței opuse ilegalității — are precedente și în trecut. Mai tîrziu, Bíró István din Văcărești spune în depoziția sa referitoare la acest subiect,

[28] Szádeczky L., *op. cit.*, p. 479—480.
[29] Idem, p. 487.
[30] M. C. von Heidendorf, *op. cit.*, p. 130. El mai adaugă: „Die Sekler nahmen sich also vor, dieser Principal Commission Vorstellungen deswegen zu machen . . ."

că „În 1763, după Sfîntu Gheorghe, la vremea semănatului, am fost dempreună cu alte sate afară în pădure, vreme de vreo trii săptămîni, că ne zăhăiau cătanele limitrophe şi vroiau a ne face cătane."[31]

În tabăra de iarnă pe de valea Szalonka, oamenii locuiau în colibe improvizate din trunchiuri şi rămuriş; în jurul focurilor se adunau grupuri de consăteni, rubedenii sau prieteni. Ce-i drept, oamenii erau înarmaţi, însă puşti aveau puţine. Dealtfel, după cum ei înşişi spuneau: „aici e obiceiul să-şi ia cu el tot omul arma, dacă are, fie şi măcar la un drum numai pînă-n satul vecin."[32] Firește, mulţimea adunată s-a organizat, căci fără organizare nu ar fi de conceput o mişcare colectivă cu asemenea succes. Hotărîrile se luau tot în comun; petiţiile şi memoriile se redactau pe bază de consens general şi se aprobau în cadrul obştesc, după citire. Fugarii au depus jurămînt pentru fidelitate reciprocă („Unii pre alţii nu ne vom părăsi, fără numai cît se poate ne vom feri a intra sub arme. Aşa să ne ajute Dumnezeu.") Ulterior, comisia care a investigat împotrivirea de la Siculeni ar fi vrut să scoată la iveală cu orice preţ nişte „căpetenii" apte de a fi pedepsite. Numai că existau foarte multe astfel de „căpetenii": în majoritatea lor, secui liberi, precum şi cîţiva membrii ai micii nobilimi şi ai clerului rural, simpatizanţi ai mişcării. Despre mulţi dintr-înşii s-a spus, de pildă la interogatoriile de mai tîrziu, că „e dintre mai-marii norodului". La întrebarea dacă „a diriguit norodul", Mihály Jakab din Armăşeni răspunde astfel: „Adevărat că şi eu; dar ca mine au mai fost între norod măcar treizeci; fiecare vroia ce vroiau şi ceilalţi". Totuşi, la insistenţele comisiei, Mihály Jakab îi menţionează nominal pe următorii: Lázár András, Bíró István, Bíró Albert, din Văcăreşti; Pál Antal, din Racu; Szentes Miklós, Szentes Mátyás, Páll Péter, din Siculeni; Miklós György, Becze János, din Frumoasa; Demeter János, Ferencz Antal, din Nicoleni; Bálint István, Csiszér István, Mihály Jakab, Bálint Péter, Bálint György, din Armăşeni; Lestyán Miklós, din Sîncrăieni — dar adaugă că mai erau şi mulţi alţii. Printre cei ce pregăteau oamenii în vederea rezistenţei şi alianţei, au avut un rol de frunte Beke István, parohul din Delniţa, Zöld Péter din Leliceni şi alţii. În rîndul purtătorilor de cuvînt ai aderanţilor din Trei Scaune — integraţi în mişcare ceva mai tîrziu — găsim o seamă de advocaţi şi mici nobili versaţi în ale dreptului.

La început s-au adunat aproximativ 1200 oameni; conform însemnărilor lui Losteiner Lénárd, mai tîrziu cifra aceasta a crescut la 5000, plus cam 700 bărbaţi din Trei Scaune. Dealtfel, prezenţa acestora din urmă atestă intenţia fugarilor de a-şi lărgi mişcarea pînă la amplitudinea unei cauze a întregii secuimi. Comisia află la 3 ianuarie 1764 că şi oameni din Trei Scaune se pregătesc să plece în Ciuc, apoi înregistrează şi informaţia că cei al căror centru organizatoric este Siculeni, au chemat în ajutor 500 de oameni din Trei Scaune, însă de acolo li s-au promis 1300—1500 participanţi. S-a raportat şi faptul că din Ciuc au plecat la Odorhei delegaţi cu însărcinarea de a cere sprijin şi că aceştia erau aşteptaţi şi ca

[31] Actum Toplitzae. A[nno] 1764. p. 237.
[32] Ibidem., 239.

reprezentanți ai populației din scaunele Mureș și Arieș. Din depozițiile martorilor rezultă, mai tîrziu, că cei din Trei Scaune s-au întrunit la Hătuica, intenționînd să înainteze de acolo o „suplică". Cei din Ciuc își puneau dealtfel nădejdea că vor lua cu ei „cartea privilegiilor", documentul de atestare a drepturilor și libertăților strămoșești. Conform depoziției martorilor, invitația o lansase Ferencz Antal și Mihály István, iar legătura se menținea prin Csiszér István, pînă cînd, în sfîrșit „die 4-a Ianuarii, cam pe la vecernie, cei din Trei Scaune" au sosit în pădure[33].

În ultimele zile ale lunii decembrie 1763, măsurile de ripostă luate de comisie nu se mai limitau la simple amenințări. Pentru fiecare „dezertor" dat pe mîna autorităților se făgăduia cîte un galben; și pentru a-i sili pe fugari să se întoarcă acasă, nevestele și copiii lor erau alungați din propriile lor căminuri. Balló István consemnează că [armata] „a gonit afară, în ger, de lîngă vetre, femei înlăcrimate și copii rebegiți. Unii — după cum glăsuiește tradiția orală — s-au ascuns în cocinele porcilor, dar au fost izgoniți fără milă și de acolo; cîmpul înzăpezit s-au umplut de femei care se văietau și de prunci cuprinși de îndurerat plînset; și mulțimei acesteia i s-au mai adus și amenințarea că de nu au să se întoarcă bărbații, le vor dărîma și casele."[34]

Vice-judele regal Balási Ádám a fost trimis la fugarii răsculați. Tratativele s-au desfășurat în pădurea de la Frumoasa. Balási le-a făcut cunoscut ordinul comisiei și i-a somat să se întoarcă la casele lor, însă intervenția a rămas fără rezultat. „Pădurenii" au trimis comisiei lui Siskovich un memoriu de protest, menit să demonstreze justețea doleanțelor. Nimeni nu i-a învrednicit de vreun răspuns; indignați însă, organizatorii au trimis în Ciuc un escadron și jumătate din regimentul de cavalerie Trautmansdorf din scaunul Odorhei și două companii ale regimentului de infanterie Okelli din Trei Scaune, cerîndu-i lui Buccow, în locul lor, noi forțe militare. (Misiunea purtătorilor de arme era în primul rînd aceea de a-i încercui pe fugarii din păduri și de a-i împiedeca să-și procure alimente).

La 30 decembrie 1763 judele regal Bornemissza Pál îl trimite pe vicejudele regal Bors Lázár și pe secuiul primipil Bene József din Delnița într-un nou raid de recunoaștere și persuasiune. Pînă la urmă însă el a fost nevoit să-i comunice comisiei organizatorice eșecul misiunii acestora, relatînd și faptul că: „Mulți din mulțime au rostit, cu urîte sudalme, amenințări mai cu seamă în privința mea ca înalt dregător, și în privința întregii nobilimi, cumcă noi le-am fi pricinuit această strîmtorare . . ."[35] În miez de noapte, un grup i-a trezit din somn, la Delnița, pe demnitarii scaunali, cerîndu-le să intervină pe lîngă comisie în vederea unui răspuns imediat. Însă oamenii refuzau să se întoarcă acasă, după cum comisia refuza să ducă tratative cu ei. În ultima zi a anului fugarii au adresat un nou protest delegației lui Siskovich, declarînd că ei nu au luat și nu vor să ia nici în viitor nici o inițiativă, dar dacă samavolnicia îi va împinge la vreo acțiune, vina nu va fi a lor. Ei n-au acceptat intra-

[33] Actum Toplitzae. A[nno] 1764. p. 133, 138, 199, 214, 269.
[34] Balló I., *op. cit.*, p. 55.
[35] Szádeczky L., *op. cit.*, p. 518.

rea sub arme, nu înţeleg să devină soldaţi de bună voie şi nu renunţă la drepturile lor. Totuşi, doresc să fie fideli contribuabili ai majestăţii sale.

Noi valuri de memorii, suplici şi proteste ţărăneşti menite să argumenteze, să formuleze doleanţe, să demonstreze drepturi şi să dezvăluie dîrzenia de atitudine, au asediat în continuare comisia şi în primele zile ale anului 1764. Drept răspuns însă, putem considera cel mult o nouă somaţie ameninţătoare prin care judele regal le punea în vedere, dojenindu-i, să se întoarcă acasă.

Dintre numeroasele suplici, cea întocmită la 4 ianuarie în Armăşeni, n-a fost semnată de toţi membrii rezistenţei ci doar de cei din Trei Scaune şi Caşin. Aceştia îşi motivau sosirea în masă şi, atestînd intenţii paşnice, semnalau că a doua zi aveau să înainteze comisiei o „smerită suplică". În 5 ianuarie, secuii care, veniţi la Frumoasa, se manifestau prietenește faţă de soldaţii de acolo ai regimentului Trautmansdorf, afirmau deasemenea că ar dori să se înfăţişeze împreună, într-un singur grup, reprezentanţilor împărătesei. Acest lucru li s-a interzis însă prin ameninţări şi prin punerea în bătaie a cîtorva tunuri, îngăduindu-li-se doar să-şi exprime intenţiile prin intermediul a doi delegaţi.

Ideea întoarcerii în sate evoluase deja pînă la stadiul de hotărîre. Numeroasele neajunsuri, foamea, lipsa de furaj pentru caii participanţilor din Trei Scaune îi extenuase pe oameni, punîndu-i într-o situaţie imposibil de menţinut, iar lupta dusă prin petiţii şi prin demonstraţia cu fuga în păduri se dovedea a nu da rezultate şi a nu mai putea fi continuată. „Pădurenii" se pregăteau să plece mai întîi la Frumoasa, apoi la Delniţa şi Păuleni, dar se temeau că vor dăuna locuitorilor de acolo. „Ceea ce auzind oamenii din Siculeni, ei înşişi au chemat la dînşii norodul şi pe cei din Trei Scaune, avînd ei fîn al obştii satului. De aceea ne-am dus noi la Siculeni — spune Mihály Jakab în depoziţia sa ulterioară — de unde vroiam să trimitem suplică dusă de preoţi şi nemeşi; iar după cîte am auzit de la alţii, de dimineaţă bună s-au fost şi pornit cu suplica, numaicît în vremea asta s-au întîmplat Năpasta."[36]

Aşadar, la 5 ianuarie fugarii au pornit la drum, căutînd şi găsind popas în Siculeni. Mulţimea de aproximativ 2000 de suflete — călări şi pedeştri — a intrat în sat, mărşăluind disciplinat, în ordine militărească. Deşi oamenii n-au avut o atitudine ameninţătoare, iar companiile austriece, reprezentînd o considerabilă forţă militară, aveau posibilitatea să-i supravegheze, ulterior comisia a invocat motivul că fusese pusă în situaţia de a se teme de un eventual atac, precum şi de grupurile care veneau să se aşeze din scaunul Odorhei şi din alte părţi. Tocmai de aceea în ziua de 6, la Bobotează, un ordin deschis le interzicea localnicilor să găzduiască vreun străin mai mult de o oră, îi soma pe cei din Trei Scaune să se întoarcă deîndată la vetrele lor şi făgăduia drept răsplată douăzeci de galbeni pentru denunţarea celor ce pricinuiseră „zavera", respectiv o sută pentru arestarea şi predarea acestora[37]. Luînd la cunoştinţă ordinul,

[36] Actum Toplitzae. A[nno] 1764. p. 221.

[37] Szádeczky L., *op. cit.*, p. 525—526; Balló I., *op. cit.*, p. 58; Teleki D., *op. cit.*, p. 99.

populația — prin delegații săi — invocînd și sărbătoarea, a cerut răgaz pînă a doua zi, căutînd să demonstreze că nu plănuiește nimic rău, ci dorește să se înfățișeze comisiei cu o suplică. Dealtfel, Miklós György din Topliţa Ciucului evocă această zi în termenii următori: „În dimineața zilei de B[obo]teză au tras clopotele la capela din Siculeni, iar domnia sa protopopul Barabás preot în Racu, carele slujește și la Siculeni, a venit acolo, făcînd liturghie pentru toată obștea... iară după liturghie s-au dus fiștecare la gazda sa. Și în ziua aceea nu s-a întîmplat nimic." Nici nu mai găsește altceva demn de relatat, în afară de faptul că părintele a trimis două baniţe de grîu „pentru cei din Trei Scaune, deoarece nu aveau ce mînca."[38]

În aceeași zi a hotărît comisia baia de sînge de la Siculeni. Pentru intervenţia brutală insista Caratto. Autorul moral a fost membrul militar al comisiei, generalul locotenent Siskovich. Bethlen Miklós dorea folosirea unor mijloace mai blînde, însă cum Lázár János se pronunță deasemenea pentru împrăștierea forțată a mulțimii, prin voința majorității opera de „convingere" a răzvrătiților a fost lăsată într-adevăr pe seama armelor. În zorii zilei de 7 ianuarie 1764, aproximativ 1300 de soldați împresurară satul Siculeni. Străzile principale au fost blocate de infanteriști și cavaleriști și închise cu cîte două tunuri.

Iată cum descrie evenimentele Michael Conrad von Heidendorf: „Infanteria germană s-a instalat cu tunurile sale parte în lungul drumului de munte spre scaunul Odorhei, pe malul de dincoace al Oltului care curge în imediata apropiere a Siculenilor, iar în parte pe șoseaua dinspre Topliţa Ciucului. Cavaleria germană s-a postat deasemenea la capătul satului, în trecătoarea de la Ghimeș și pe drumul spre Moldova. Cît despre husarii secui, aceștia au închis calea spre Gheorgheni, pe unde o încercare de a sparge încercuirea părea cel mai puțin probabilă. Încă dinainte de revărsatul zorilor tunurile au început să bombardeze Siculenii sub comanda lui Caratto, pe atunci locotenent, care, drept proaspăt comandant al viitorului regiment de infanterie din Ciuc, ceruse expressis verbis să i se dea populației această lecție. De altfel, Caratto era secondat de căpitanul Magdeburg, aghiotant al generalului Siskovich. Primul proiectil a căzut într-o cameră, sfărîmînd soba și patul suspendat al unui copil, iar de acolo s-a rostogolit în încăperea vecină, sub patul unde dormea procuratorul de Trei Scaune, numit Csorja, de care am mai amintit. Omul a sărit ca ars, strigînd: Pentru dumnezeu, ce-i asta? — în timp ce tun după tun își revărsa proiectilele asupra satului. S-a trezit, buimăcită, și populația, neștiind încotro să apuce; unii voiau să fugă la Odorhei, alții spre Toplita Ciucului, la comisie, iar majoritatea, îndeosebi cei din Trei Scaune, în munți. Cei dintîi au dat peste infanterie și peste focul acesteia; cei ce, năzuind către Odorhei, voiau să treacă Oltul, s-au înnecat din cauză că ghiața era prea subțire. Cei mai mulți dintre oamenii veniți din Trei Scaune, amestecați și cu grupuri din Ciuc s-au pomenit în fața cuirasierilor germani, fiind măcelăriți de ei. Cuirasierii aveau ordin să strige: »Cine-i din Trei Scaune?« Iar majoritatea fugarilor, crezînd că

[38] Actum Toplitzae. A[nno] 1764. p. 20—21.

este vorba de o scăpare, răspundea, atestîndu-şi apartenenţa, drept care cuirasierii, răcnind: »trei, trei, trei«, loveau fiecare cap de cîte trei ori. În final, trăgînd fără încetare, infanteria a pătruns în centrul satului, unde o parte a mulţimii alcătuia încă grup compact. Astfel, bieţii nesocotiţi au fost în parte ucişi sau răniţi, arestaţi, împrăştiaţi. În mai puţin de o oră totul se sfîrşise. Morţii, al căror număr a fost cu grijă tăinuit, dar totuşi se poate aprecia cu destulă exactitate cam la patru sute, — (şi printre care se afla de bună seamă şi Csorja, căci de atunci nimeni nu l-a mai văzut) au fost înmormîntaţi în afara Siculenilor, sub o movilă însemnată cu o cruce înaltă. Aproximativ o sută de prizonieri răniţi au fost trimişi în cetăţuia de la Miercurea Ciuc... Nici un singur oştean imperial nu a fost rănit sau ucis, ceea ce dovedeşte că răsculaţii nu s-au apărat."[39]

Depoziţia făcută de unul dintre participanţii secui aflaţi în detenţiune, menţionează chiar încercarea expresă a fugarilor de a obţine graţierea: „Iară sîmbătă id est 7 Ian[uarius] în zori începurăm a auzi că trage cu tunurile. Drept aceea, comuna s-a adunat; şi toţi oaminii carii s-au adunat ziceau să nu ne temem, că poate Exc[elenţa] sa numai dă să ne sparie şi rău nu ne-a face. Adunîndu-se dintr-o parte nemţii călări şi din cealaltă husarii, au prins a puşca şi a tăia obştea. Apoi, carii au putut să fugă, au fugit şi aşa fugirăm cîţiva pe cîmp, către casă. Atunce dincolo de Olt, la moară, ne-au întîmpinat pedestrimea. Văzînd aşa, noi am pus la pămînt fiştecare ce arme avea, arătînd cîrpă albă şi aşa ne-au dat graţie. După aceea, mai mulţi — să fi fost peste 50 ori 60 — au venit acolo la noi din Siculeni, încît le-au dat graţie şi acestora, tuturor."[40]

Rettegi György consemnează următoarele despre evenimente: „... din porunca şi ordenul generalului Siskovich, la vreme de noapte au tăbărît asupră-le, lovindu-i cu foc şi fier, încît au tăiat din nevolnici ca pînă-n şase sute, cu muieri şi prunci cu tot. Podul aflător acolo peste Olt l-au desfăcut noaptea, punînd foc satului de jur împrejur şi pe lîngă acestea îi căsăpeau în locurile de mas ca pe neşte oameni osteniţi, iară muierile, fecioarele şi pruncii grăbind cu îndrăzneală la pod, au căzut cu grămada în Olt, pierind acolo..." Autorul subliniază deasemenea că oamenii nu erau înarmaţi şi nu opuneau rezistenţă: „după cîte se spune, nu aveau la dînşii nicioleacă de arme; drept aceea s-au fost culcat fără teamă sau îndoială şi i-au năboit pe cînd dormeau. Altminteri, să fi ştiut a se teme, poate că nici un oştean n-ar fi scăpat cu viaţă de acolo..."[41]

Membrii comisiei nu-l informează asupra intenţiei lor pe judele regal Bornemissza Pál. Ca aproape toţi evocatorii evenimentelor, deponenţii de mărturii sau consemnatorii de informaţii, atestă şi el că atacul a fost neaşteptat, inexplicabil, şi că norodul adunat la Siculeni nu a desfăşurat vreo împotrivire armată, deşi el cunoaşte cazuri de rănire şi consemnează chiar jafuri. „Nu îmi este cîtuşi de puţin limpede — spune Bornemissza în raportul său — să fi opus vreo rezistenţă acel norod, barem că era mulţime mare încît am auzit să fi numărat o mie şi cîteva sute de ca-

[39] M. C. von Heidendorf, *op. cit.*, p. 132—133.
[40] Actum Toplitzae A[nno] 1764. p. 20—21.
[41] Rettegi Gy., *op. cit.*, p. 160—161.

pete, dară știu că a pierit un pedestraș Okellian și se zvonește că un căprar Drautmanstorfian (!) dimpreună cu calul său a căpătat pușcătură în picior, dar nu se știe fățiș de la cine; însă am știre, fiind la mine un cinstit secui primipil din Toplița Ciucului, și spunîndu-mi el, că de cum s-a observat trecînd miliția, norodul fiind în uliță, le-au deschis drum trăgîndu-se în două laturi, fără tevatură și întrebare... numai că la puțină vreme, s-a văzut că încep oamenii a cădea și astfel au fugit care-ncotro, fără a se apăra cîtuși de puțin... Acea năpastă a avut capăt după mari prădăciuni, pe la ceasurile 10—11, jefuită fiind sărăcimea localnică, de mai toate ale sale."[42]

După cum rezultă din cele de pînă acum, este greu de stabilit numărul morților. Bazați pe manuscrisul lui Losteiner Lénárd, mai mulți autori vorbesc de 183 victime. Benkő József consemnează că potrivit informațiilor sale au fost uciși 186, răniți 34 și luați prizonieri 400 secui. Rettegi menționează 600 morți, iar Balló István 500 morți și peste 1000 răniți[43], iar după cîte am văzut, memorialistul sas — cîtuși de puțin acuzabil că ar fi subiectiv — apreciază tot la 400 numărul celor căzuți. Menționatul raport al demnitarului din Ciuc vorbește deasemenea despre multe persoane pierite prin păduri și în apa Oltului și constată, pe temeiul acestei informații, că „numărul morților nu este știut." Michael Conrad von Heidendorf a consemnat și faptul că „dintre cei scăpați neprinși și fugiți pe la casele lor, zilnic mureau cîțiva oameni în urma rănilor căpătate la Siculeni, iar în satele altminteri apropiate, clopotul pentru mort suna de pretutindeni, încît valea Ciucului a ajuns ca o vale a morții."[44]

Evenimentele erau evocate sub denumirea de „pieire", sau „năpasta de la Siculeni" — și a luat naștere și caracteristicul cronostik SICULICIDIUM[45].

După acest moment, organizarea și formarea celor două regimente de infanterie și a regimentului de cavalerie s-a efectuat fără a mai întîmpina rezistență. Spre a găsi o motivație a sîngeroaselor sale cruzimi, guvernămîntul a numit o comisie menită să descopere și să pedepsească pe instigatorii, îndrumătorii și căpeteniile răsculaților. Cercetările au durat luni în șir, însă nu au prea reușit să-și realizeze obiectivul de a face din victime niște vinovați, și încă niște vinovați care să poată fi pedepsiți în mod spectaculos[46]. Totuși, activitatea „comisiei de cercetare a culpelor" a contribuit la întemnițarea unora și la emigrarea foarte multor secui.

---

[42] Szádeczky L., *op. cit.*, p. 560.

[43] J. Benkő, *op. cit.*, p. 549; Balló I., op. cit., p. 61—62.

[44] M. C. von Heidendorf, *op. cit.*, p. 138.

[45] D. Prodan scrie: „Sub numele de Siculicidium s-a întipărit în istorie înfiorătorul măcel." Vezi *Istoria României*, III, p. 520.

[46] „Se întreprinse și aici o cercetare în urma masacrului de la Siculeni — scrie D. Prodan —, dar iarăși, ca și la Năsăud, nu pentru a pedepsi pe vinovații pentru el, ci pentru a descoperi pe instigatorii la rezistență"; *ibid.*, p. 520; Proces verbalul investigației pentru Scaunul Ciuc, Gheorgheni și Casin s-a păstrat; vezi: Actum Toplitzae. A[nno] 1764; Referitor la Trei Scaune vezi: Arh. Stat. Sfîntu-Gheorghe, Arhivele Comitatului Trei Scaune. fd. nr. 8, Acte administrative, Nr. 11/1764, 101/1764, 57/1764.

Lupta ţărănimii libere pentru conservarea stării sale juridice şi a străvechiului său statut, constituie un capitol aparte în istoricul mişcărilor ţărăneşti. Rezistenţa dîrză, opusă de secui măsurilor samavolnice ale puterii habsburgice care îi deposeda de drepturi, în 1762—1764, este, în fapt, continuarea în cadru nou a vechilor tradiţii de luptă pentru libertate, întocmai ca şi rezistenţa lor antifeudală. Însă, în păienjinişul unor complicate relaţii de clasă, izbucnirea nemulţumirii împotriva opresiunii nobiliare şi a celei străine, a creat o formă specifică a mişcărilor ţărăneşti: forma în care lupta împotriva puterii de stat absolutistice şi lupta împotriva păturii nobiliare se desfăşurau paralel sau îngemănat.

IMREH ŞTEFAN

SOULÈVEMENTS SICULES (1762—1764)

(Résumé)

En 1761 la Cour de Vienne initiait l'organisation des unités militaires frontalières *(limitaneae)* formés des Sicules transylvains visant à contrecarrer les éventuelles attaques turques ou russes, mais surtout pour faire croître le pouvoir de l'État. Le recrutement des soldats allait commencer en 1762, ayant un caractère forcé, contrairement à l'acte organique qui stipulait l'enrôlement *volontaire*. Dans une telle occurence, les Sicules ont opposé au recrutement une ample action pétitionnaire, conclue par des représailles de la part des autorités en septembre 1762. Pourtant, l'opposition sicule s'est manifestée au cours de l'année 1763 aussi dans toutes les juridictions traditionnelles *(sedes)*. Cette première étape des mouvements sicules (avril 1762—octobre 1763) a enregistré également un caractère social prononcé, exprimé par la lutte des paysans sicules contre les nobles. La deuxième étape allait être déclenchée par le décret de l'impératrice Marie Thérèse du 8 octobre 1762, conformément auquel l'enrôlement devenait un *acte obligatoire*. La révolte avait cette fois un caractère organisé, par suite de la concentration d'une armée populaire de quelques milliers de paysans capable d'imposer les doléances de la population sicule qui s'opposait au recrutement. La révolte allait être réprimée, le 7 janvier 1764, par le massacre de Siculeni où l'armée impériale allait tuer au moins 400 Sicules et blesser beaucoup d'autres. Ainsi, la résistance acharnée des Sicules contre l'immixtion des autorités autrichiennes prenait fin. Elle représente, cependant, un moment important dans l'histoire des mouvements sociopolitiques en Transylvanie.

INSTITUIREA COMUNEI RURALE CA FORMĂ MODERNĂ DE ORGANIZARE ADMINISTRATIVĂ

Populația unui stat s-a stabilit și trăiește în așezările teritoriale, care s-au constituit ca formațiuni naturale, dezvoltate și structurate de-a lungul evoluției istorice, în scopul ocrotirii unor interese locale și a perpetuării vieții comunității. Oamenii își leagă traiul zilnic de un anumit loc din teritoriul țării, care devine comunitatea lor, așezarea lor, domiciliul — element esențial care conferă stabilitate și siguranță individului și familiei —, unde își organizează și desfășoară munca, pentru a-și procura mijloacele de trai. Din conviețuire se nasc interese comune, iar din interesele comune ale indivizilor, aflați în același perimetru socio-uman, s-a dezvoltat necesitatea de a se organiza într-o asociație, în vederea satisfacerii acestor interese. Această asociație este comuna.

La baza comunei rurale stă satul, în urma evoluției, transformărilor, cît și a sporirii și amplificării funcțiunilor sale în epoca modernă. Satul poate fi definit ca o categorie social-teritorială relativ complexă, alcătuită din o aglomerare de case și dependințe (vatra satului) și dintr-un teritoriu de pe care se obține producția agricolă — numit în țara noastră hotarul, moșia sau mereaua (întinderea) satului[1].

Satul ca și comunitate nu reprezintă în esența lui decît o asociație naturală de mai multe familii, legate între ele prin relații de vecinătate, parțial și de sînge, asociație a cărei apariție își găsește explicația, pe de o parte în nevoia de sociabilitate, iar pe de altă parte în motive de ordin economic. Născut în mod spontan, satul reprezintă embrionul societății și elementul constitutiv fundamental al organizației sociale. El a precedat în timp organizarea statului, iar existența sa socială și comunitară a precedat recunoașterii sale juridice[2].

Formații naturale, satele sînt adevărate celule vii ale organizării de stat, cu viață proprie și cu personalitate tradițională. De remarcat, de altminteri, că orice grupare socială născută dintr-un sentiment profund de cooperare, presupune și o organizare. „Prin faptul că în această organizație se răsfrînge toată mentalitatea unui popor, ea este oglinda civilizațiunii lui"[3]. Se poate conchide că populația cu specificul său de viață

---

[1] *Dicționar enciclopedic român*, IV, București, 1966, p. 308—309.

[2] P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *Codul administrativ adnotat*. București, 1930, p. 275.

[3] D. N. Corodeanu, *Despre „Reforma administrativă"*, în „România", 1925, 3, nr. 394 p. 2.

și cu interesele ei este grupată în mod natural în: cătune, sate, tîrguri, orașe și provincii, iar în mod convențional — creații ale legiuitorului, pentru perioada de care ne ocupăm — în comune, plăși și județe[4].

În evul mediu obștea cîrmuia satul sub toate aspecte lui de viață; ea fiind instituția administrativă ce reprezenta cu plenitudine satul față de domnie și față de feudali. Satele erau libere, moșnenești sau răzășești, asupra cărora domnul exercita numai o autoritate de drept public. Din secolul XVI reprezentanții domnului în sate s-au numit vornicei, ureadnici și vătămani în Moldova, pîrcălabi, vornicei și bănișori în Muntenia. Satele aservite erau domnești, boierești și mănăstirești, care erau administrate de respectivii stăpîni prin dregătorii numiți de aceștia, care s-au numit de preferință vornici sau vătămani în Moldova și pîrcălabi în Muntenia. Aceștia aveau atribuții de poliție, de judecată și de cisluire (repartiție și strîngere a dărilor). În afară de reprezentantul stăpînului a existat și un reprezentant al obștii, numit vătăman[5].

Desigur că o adevărată viață comunală, întemeiată pe necesitatea de a da curs și de a satisface interesele obștești ale locuitorilor așezați în același sat, s-a putut dezvolta numai în satele libere. Satele domnești, boierești și mănăstirești aveau la baza existenței lor interesele particulare ale stăpînului satului, și, de aceea, întreaga organizație a vieții comune a locuitorilor din satul respectiv era subordonată interesului stăpînului, care se situa, în mod natural, în capul organizației sătești, el fiind reprezentantul necontestat al intereselor satului, identice în concepția lui cu propriile interese.

Estimarea cantitativă a satelor pe categorii este configurată cu destulă exactitate în documentele epocii. De exemplu, pentru Moldova, situația este prezentată în recensămîntul fiscal inclus în documentul cunoscut sub denumirea de *Condica liuzilor* din 1803, de unde rezultă următoarea situație: 25 de sate domnești, 215 sate mănăstirești și 927 sate boierești, în total 1167 sate nelibere. Satele răzășești totalizau un număr de 546 așezări. Așadar Moldova înregistra la acea dată 1713 sate. Din cele 927 sate boierești, un număr de 470 erau în stăpînirea unui număr de 28 de familii de mari boieri. De pildă: Sturza avea 65 de sate, Balș 60 de sate, Costache 38 de sate, Rosetti 37 de sate etc.

O categorie aparte de sate în Moldova și în Țara Românească au fost „sloboziile", care, deși erau așezate pe pămînt domnesc, boieresc sau mănăstiresc, aveau un regim deosebit de cel al satelor aservite. Pentru a atrage populația din alte regiuni, sau chiar din alte țări, domnul acorda prin hrisov coloniștilor — numiți „slobodnici" sau „slobozeni" — scutiri de dări și de robotă pe un termen limitat (pînă la zece ani). În afara

[4] N. N. Tiron, *Organizarea administrației locale*, în „Arhiva de drept public", 1941, 3, nr. 2—4, p. 253—254.

[5] *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, p. 315—320; I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, în „Revista de drept public", 1929, 4, nr. 2, p. 19.

acestor scutiri, sloboziile se bucurau de un regim administrativ și judecătoresc asemănător cu acela al satelor libere[6].

În Transilvania, organizarea administrativă a satului poartă pecetea vechii organizări a obștii sătești, în fruntea căreia se găsea un jude sau un cnez. Judele rămîne în toată perioada voievodatului și principatului figura centrală a administrației sătești, avînd „atribuțiuni largi și importante: judiciare, fiscale, administrative, economice, gospodărești, în limitele comunității sătești și ale drepturilor conferite de obiceiul pămîntului sau de legile scrise"[7]. În secolul XVIII judele satului — care apare primul înscris în recensămintele populației în cadrul localităților —, constituie autoritatea locală sau mai marele satului. În mod obișnuit judele era ales de către comunitate pe timp de un an, el putînd fi reales pentru mai mulți ani, dintre sătenii care se bucurau de cea mai mare autoritate și cei mai înstăriți din punct de vedere economic. Deși funcția de jude nu era plătită, ea aducea însemnate beneficii din judecăți, daruri, drepturi comune, fapt pentru care era mult rîvnită. În exercitarea atribuțiilor sale judele era ajutat de juranți, sfatul bătrînilor și de mici slujbași ai satului. Alături de aceștia apare un alt demnitar al satului — notarul —, autoritățile imperiale dispunînd ca notarul să nu fie impus satului de către stăpînul feudal, ci să-l aleagă locuitorii. Statutul judelui se schimbă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, iar alegerea lui este reglementată. Prin urbariul din 1772 se prevede că stăpînul de pămînt să numească trei persoane, din care comunitatea să aleagă una pentru funcția de jude. Era rezultatul instituirii sistemului administrativ centralizat — în cadrul reformelor despotismului luminat —, cînd legea dobîndește prioritate față de tradiție și regulamentul față de obicei, menținîndu-se totuși unele din formele tradiționale. Subordonarea mai accentuată a judelui față de organele statului și față de stăpînul pămîntului, va duce, pe de o parte, la reducerea autorității sale, iar pe de altă parte, la adăugarea de noi sarcini și la sporirea gradului de responsabilitate[8].

În trecutul organizării noastre administrative satele nu aveau personalitate morală sau de drept public. Abia Regulamentul organic acordă satelor un început de personalitate, recunoscînd acestora dreptul de a avea un patrimoniu — așa numit-a cutie a obștei —, dar care era destinată mai mult ca să asigure plata integrală a impozitului din partea satului. Cutia obștei era alimentată mai ales dintr-un adaos la capitație. Dispozițiile Regulamentului organic al Țării Românești sînt edificatoare. Art. 105 prevede: „În fiecare tîrg, sat sau mahala de oraș va fi cîte o cutie a obștii, în care se vor aduna veniturile următoare: cîte patru parale la leu ce să îndatorează tot birnicul a plăti în fiecare trimestru asupra în-

[6] *Istoria dreptului românesc*, p. 315—320; V. Onișor, *Tratat de drept administrativ român*, ed. II, București, 1930, p. 206; Gh. Platon, *Considerații privind situația numerică și structura boierimii din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, în vol. *Populație și societate*, II, Sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, [f. l., f. a.], p. 357.

[7] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II. Cluj, 1972, p. 394.

[8] Ana Ilea, *Instituții sătești din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în „Crisia", 1976, 6, p. 63—72.

datorirei răspunderii sale"[9]. Mai intrau banii plătiți de locuitorul fugar, sau de satul care l-a primit, pentru toată vremea cît a lipsit; sumele din dajdia celor proaspăt căsătoriți și „înnumărați între familiile satului". Aceștia după șase luni de la căsătorie trebuiau să înceapă a plăti „dajdia capitației întocmai ca și ceilalți cetași ai lor la cutia obștii satului", urmînd ca la noua catagrafie (care se făcea la un interval de șapte ani de la cea precedentă) să se „înscrie între dajnici" etc. Art. 6 prevede că „veniturile acestor cutii" vor fi destinate pentru: „sîmbria pîrcălabului care va primi o sumă asemănată cu numărul familiilor înscrise în foaia dajdii satului și socotită cîte un leu pe an pentru fiecare birnic", dajdia pe care satul trebuie să o plătească pentru birnicul fugar, împlinirea impozitului capitației pentru sătenii decedați în intervalul dintre două catagrafii (recensăminte), pentru leafa dorobanțului etc.[10]. Se poate considera că respectiva cutie a obștii este una din instituțiile care dau drept satului de a avea un patrimoniu deosebit de cel al stăpînului, este un element de disoluție al formelor feudale și care va conduce în cele din urmă la creșterea rolului comunității sătești și la instituționalizarea comunei rurale.

Cu toate acestea se poate remarca că deși Regulamentul organic s-a îngrijit de administrația orașelor, nu a mers prea departe în ceea ce privește soarta administrativă a populației rurale. Satele continuau să fie considerate doar izvoare permanente de venituri pentru centru, primind de aceea — după modelul rusesc — un minimum de organizare administrativă, considerată strict necesară scopului urmărit[11].

În ceea ce privește conducerea satelor, Regulamentul organic prevedea că satele vor putea alege cîte un pîrcălab în Muntenia, cîte un vornicel în Moldova, „ce sînt ca o poliție în sat", însă cu știrea și cu învoirea atît a cîrmuitorului județului (prefectul de mai tîrziu), cît și a stăpînului moșiei „după vechiul obicei"[12]. Dispozițiile Regulamentului organic al Țării Românești sînt și în această privință concludente. Art. 97 prevede: „Pentru ca de acum înainte nici subt-cîrmuitorii de plasă, nici alți orînduiți, să nu poată găsi nici o dată prilej de a bîntui pe birnici în cel mai mic lucru, lăcuitorii plugari și muncitori a fiecăruia sat vor alege pre tot anul un pîrcălab, care va fi împlinitor dajdii. Satul ori mahalaua va putea să aleagă de isnoavă tot pe același pîrcălab și pe al doilea an, și pe al treilea [...], dacă a lui purtare va fi cu bună orînduială, și dacă ale sale îndeletniciri îl vor slobozi"[13]. Așadar pîrcălabul sau vornicelul percepeau capitația, pentru care locuitorii satelor erau solidari răspunzători.

Conducerea satelor și administrarea cutiilor obștești a fost încredințată unei comisii, constituită în următorul chip: „Fiecare tîrg, sat sau mahala de oraș va alege în toți anii [...] șase inși dintre dînșii, pe cei mai cinstiți și pe cei mai bătrîni ai obștirii lor. Acestora, dinpreună cu preotul și proprietarul sau al său îngrijitor, în sate, iar în orașe și tîrguri

[9] *Regulamentul organic. Acum a doua oră tipărit cu slobozenia înaltei stăpîniri*. București, 1847, p. 50.

[10] *Ibidem*, p. 50—52.

[11] V. Onișor, *op. cit.*, p. 208; A. Teodorescu, *Tratat de drept administrativ*, II, București, 1935, p. 310.

[12] *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 304; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 40.

[13] *Regulamentul organic* [...], p. 47.

deputaților de mahalale, se va încredința cîrmuirea banilor obștești. Pîrcălabul este însărcinat cu împlinirea acestor bani, și de a-și da socoteala pe fiecare trei luni, la mai sus pomenita comisie"[14].

După intrarea în vigoare a Regulamentelor organice (1 iulie 1831 în Muntenia și 1 ianuarie 1832 în Moldova), se aduc mai multe reglementări suplimentare privind organizarea satelor. O lege munteană din 1833 obliga pe săteni să clădească, după un plan dat de stăpînire, o casă a satului, în care să se păstreze arhiva, să se adune epitropii cutiei sătești și judecătoria sătească de împăciuire sau „județul sătesc", înființat de Regulamentul organic și care a funcționat cîțiva ani[15]. Era o dovadă evidentă, deși încă modestă, a rolului tot mai important pe care satul îl dobîndește la începutul epocii moderne.

În Moldova, instrucțiuni emise în anii 1834, 1840 și 1843 obligau pe vornicei să urmărească pe tîlhari, să supravegheze pe orice nou venit în sat, să îndemne pe săteni să-și facă grădini de legume și să crească armăsari și berbeci pentru reproducere[16].

Revoluția de la 1848 a adus în atenția publică problema descentralizării și a lărgirii sferei de atribuții a sfaturilor comunale. Programul revolutionar *Dorințele Partidei naționale din Moldova* cerea la punctul 29: „Dritul fiecărui ținut, oraș și comună de a-și controla administrațiile prin sfaturile ținutale, municipale și comunale". Întrucît ocîrmuirea intereselor comunale „a rămas pururea în mîna administrației centrale, care și cu aceste venituri a făcut ceea ce a făcut cu toate veniturile țării, încît a omorît cu totul viața municipală [și comunală] în Moldova. Trebuie dar dat fieștecărui ținut, oraș și comună dritul ca, prin respectivele sale sfaturi, să-și controleze interesele locale, fără amestecarea puterii centrale. Aceste sfaturi ar învia din nou [...] interesul pentru lucrul public; și, prin urmare, înaintînd bunăstarea comunelor, orașelor și ținuturilor, ar face și bunăstarea țării întregi"[17].

Deși acest deziderat nu s-a realizat imediat, el a reținut atenția autorităților. În Muntenia domnitorul Barbu Știrbei a reorganizat în 1851 sfatul sătesc, alcătuindu-l din pîrcălab, un reprezentant al proprietarului și doi sau patru „deputați" aleși, de către toți cei care plăteau capitația, dintre sătenii fruntași. Acest sfat nu era însă chemat să delibereze asupra intereselor satului, ci forma doar un organ de execuție a dispozițiilor autorităților administrative superioare. Sfatul mai cumula și unele atribuții judecătorești pentru pricinile mici dintre săteni, cît și pentru neînțelegerile dintre proprietar și clăcași, cu privire la lucrarea pămîntului[18].

Convenția de la Paris (semnată de reprezentanții celor șapte puteri garante la 7/19 august 1858) — care stabilea viitorul statut politic, social și administrativ al Principatelor —, preconiza la art. 46 dezideratul ca

[14] *Ibidem*, p. 52.
[15] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 41; *Enciclopedia României*, p. 305.
[16] *Ibidem*.
[17] P. Cornea, M. Zamfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă (1830—1860)*, I, București, 1969, p. 79—80.
[18] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 41; *Enciclopedia României*, p. 305.

„instituțiunile municipale, atît cele orășenești, cît și cele cîmpenești, să dobîndească toată dezvoltarea ce le pot da stipulările acestei Convenții"[19].

Sfatul sătesc înregistrează în anii următori unele modificări, atît în componența cît și în sfera sa de atribuții. În 1862—1863 sfatul sătesc se compunea din preotul satului și din alți trei membri aleși de către săteni, și avea ca principală atribuție executarea ordinelor guvernului și realizarea bugetului de venituri și cheltuieli al satului. Veniturile proveneau din contribuțiile stabilite asupra satului, iar cheltuielile erau formate din plata învățătorului, a notarului, vătășeilor, pîndarilor, dorobanților etc.[20].

Problema constituirii comunelor rurale a fost adusă în dezbaterile din Divanul ad-hoc al Moldovei, la 20 decembrie 1857, cînd adunarea a ascultat propunerea deputaților micilor proprietari, care cereau statornicirea îndeobște a comunelor și înființarea de consilii comunale alese. Mihail Kogălniceanu a făcut, în cuvîntul rostit cu acea ocazie, observația judicioasă, că, dacă problema este aplicabilă pentru satele răzășești, ea prezintă greutăți pentru celelalte sate, căci implică împroprietărirea satelor și revizuirea raporturilor dintre proprietari și țărani[21].

Pași concreți, decisivi, în vederea înființării comunei rurale se fac prin legea rurală din 11 iunie 1862, al cărei proiect a fost elaborat de Comisia centrală de la Focșani. Proiectul prevedea în art. 2 că „toate satele compuse din locuitori [...] așezați pe moșiile proprietarilor, pe acelea ale statului, ale mănăstirilor și așezămintelor publice se constituie în comune". Art. 3 dispunea: „Fiecare proprietar care are azi pe moșia sa unul sau mai multe sate ori cătune, va ceda, odată pentru totdeauna, cu chirie perpetuă, pentru așezarea și întocmirea teritorială a comunei, cîtimea de pămînt [...] în care cîtime va intra și vatra satului. Acest loc va avea numirea de pămînt comunal, va forma raza satului și va trebui să fie laolaltă". Ca orice act care încearcă să ctitorească o categorie socială fundamentală, legea cerea la art. 9: „Tot locul cuprins de drumurile și ulițele de comunicație principală, precum și locurile pe care sînt zidite bisericile, cimitirele, casele de consiliu comunal și de școală, cu împrejurimile lor, nu se vor socoti în măsura pămîntului cedat comunei". Următoarele articole prevedeau: „Teritoriul comunal se va hotărnici și se va împietri, înconjurîndu-se cu șanț sau gard de către locuitorii fiecărui sat, sub supravegherea consiliului comunal, a proprietarului și a guvernului". Legea prevedea, în sfîrșit, posibilitatea pentru comună de a răscumpăra pe veci de la proprietar pămîntul cedat ei. S-au creat astfel posibilitățile ca satul să se poată deosebi — pentru întîia oară — de proprietatea vecină și se crea o proprietate a satului. Întocmită după criterii pozitive, clare, legea din 1862 a configurat elementele de bază, indispensabile comunei rurale. Totuși legea nu a fost sancționată de Cuza Vodă, întrucît nu corespundea pe deplin intențiilor sale în privința chestiunii rurale[22].

---

[19] A. Teodorescu, *op. cit.*, p. 313.

[20] „Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite", 1862, nr. 167, p. 706—707; P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *op. cit.*, p. 320.

[21] Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 41—42; *Enciclopedia României*, p. 305.

[22] *Ibidem.*

Ajunsă în pragul înfăptuirii sale chestiunea este reluată în 1863, dar de această dată sub forma unor orientări, lămuriri și clarificări de organizare ad-tivă pentru săteni. Acestea sînt publicate sub titlul *Manualul pentru trebuința sfaturilor sătești,* conceput sub formă de întrebări și răspunsuri pe înțelesul sătenilor. Satul era definit ca o adunare de familii, care-și înlesnesc traiul prin muncă pe același tărîm. Biserica, școala, casa de sfat, drumurile, fiind pentru trebuința fiecărui locuitor, formează proprietatea comună a satului. În casa de sfat se adună locuitorii ca să chibzuiască despre trebuințele lor și să asculte poruncile stăpînirii. Sfatul privegheză la liniștea, buna petrecere și dreptățile fiecărui locuitor, și este mijlocitor între sat și cîrmuirea de plasă. Capul sfatului este preotul. Locuitorilor li se cere să fie cu băgare de seamă la alegerea membrilor sfatului — un drept care li s-a atribuit pentru că, trăind împreună, cunosc mai bine care sînt oamenii cu tragere de inimă pentru sat. Sînt expuse, de asemenea, atribuțiile sfatului, printre care întocmirea bugetului, care trebuie să prevadă ca și cheltuieli obligatorii, pe lîngă plata învățătorilor, vătășeilor, pîndarilor, dorobanților, și costul registrelor de stare civilă și al „Monitorului". Manualul pretinde sătenilor să păzească și să respecte cu sfințenie învoielile dintre proprietari și muncitorii agricoli. Încercînd să-și îndeplinească rolul ideologic, manualul postula caracterul sacru al proprietății, care este rodul muncii, adunat și economisit[23].

Pentru vegherea ordinei satelor, Regulamentul organic orîndui cîte doi vătășei cu leafă, care erau încă în ființă în 1863, cînd se publică un regulament pentru serviciul lor. Toți sătenii erau însă datori să ajute la prinderea răufăcătorilor. Vătășeii serveau cu rîndul, cîte o săptămînă, îndeplinind următoarele sarcini publice: purtau corespondența oficială, erau poștași rurali, aduceau la îndeplinire hotărîrile guvernului și deciziile sfatului sătesc privitoare la raporturile dintre locuitori și proprietari, asistau pe perceptor la încasarea dărilor, urmăreau pe răufăcători, culegeau relații și date asupra crimelor și delictelor, arestau pe tulburătorii ordinei publice și pe cei surprinși vătămînd proprietățile comunale și particulare; ei asigurau straja de noapte. În privința instrucției, disciplinei, armamentului și echipamentului, vătășeii depindeau de Ministerul de Război. Pentru abateri de la datorie erau destituiți sau chiar trimiși în judecată[24].

*

Derularea evoluției problematicii organizării administrative rurale, a ajuns astfel la momentul cînd se face trecerea radicală de la satul considerat ca proprietate și sursă de venituri, la întemeierea prin lege a comunelor rurale, ca și corporații de drept public cu personalitate juridică, cu patrimoniu și conducere proprie. Se cuvine, credem, să încercăm o analiză mai adîncă a resorturilor, determinațiilor, a cauzelor economice, sociale, politice și culturale, care au condus la această transformare de esență. Acest lucru se impune cu atît mai mult cu cît puținele încercări

[23] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 42.
[24] *Ibidem*, p. 45.

făcute, îndeosebi în perioada interbelică, aparțin juriștilor, care nu au urmărit cercetarea acestor aspecte, iar în literatura istorică de specialitate se resimte necesitatea unui asemenea studiu.

În primul rînd trebuie arătat că toate prefacerile arătate pînă aici sînt rezultatul unor mutații structurale în domeniul relațiilor economice. În feudalism satul nu avea un statut juridic de comună rurală, întrucît entitatea economică și politico-socială dominantă și înglobantă era domeniul feudal. Abolirea șerbiei din punct de vedere juridic (în 1746 în Muntenia, 1749 în Moldova și 1785 în Transilvania), a adus pe firmamentul vieții sociale o realitate nouă — clasa numeroasă a țărănimii libere juridicește. Drept urmare Regulamentul organic așează raporturile dintre proprietari și clăcași pe o pretinsă reciprocitate echitabilă de drepturi și obligații. Suprafața de pămînt care trebuie cedată locuitorilor moșiei urma să fie, la modul afirmativ, pe măsura nevoilor lor, iar munca acestora trebuia să corespundă valorii concesiunii de pămînt.

Stăpînului de moșie îi este recunoscut dreptul de proprietate deplină și absolută asupra unei treimi din moșie, consacrînd astfel transformarea domeniului feudal — asupra căruia locuitorii aveau diferite drepturi de folosință — în proprietate de tip burghez. Tocmai de aceea textele oficiale nu mai vorbesc de stăpîni de moșie, ci de proprietari și de dreptul proprietății. Dreptul străvechi de posesiune al sătenilor asupra celorlalte două treimi a moșiei, e înlocuit cu acela de simpli chiriași. Suprafața de pămînt atribuită unei familii de clăcași nu s-a stabilit în raport cu nevoile de subzistență a unei familii, ci după inventarul viu (vite de muncă), principiu pe baza căruia au fost împărțiți în trei categorii: fruntași (cu patru vite), mijlocași (cu două vite) și codași (fără vite de muncă, ci doar cu brațele). Proprietarul era obligat să dea fiecărui locuitor, de pe moșia sa, loc de casă și grădină, și anume 400 de stînjeni (20 de ari) la cîmpie și 300 (15 ari) la munte, pămînt arabil, fînaț și islaz pentru cel mult patru boi și o vacă de lapte (sau în loc de vacă pentru zece oi sau capre)[25]. Toate aceste prefaceri care l-au plasat pe clăcaș în postura unui mic proprietar, au impus măsurile pentru instituirea cutiei obștii și a conducerii satului.

Revoluția de la 1848 prin programele ei, și mai ales prin consecințele ei în timp, marchează o piatră de hotar față de perioada anterioară. Dieta privilegiaților de la Cluj a fost obligată — sub presiunea luptei revoluționare a maselor — să desființeze robotele și dijmele foștilor iobagi, care deveneau proprietari pe pămînturile urbariale. Ca urmare a înfrîngerii revoluției, transformările agrare proclamate de aceasta, nu au putut fi aplicate decît parțial și treptat. Totuși guvernul imperial a fost nevoit să legifereze situația de fapt creată de revoluție, și, prin patentele imperiale din 18 februarie/2 martie 1853 pentru Banat, Crișana și Maramureș, și din 9/21 iunie 1854 pentru principatul Transilvaniei s-a recunoscut trecerea pămînturilor urbariale în proprietatea foștilor iobagi. Jelerilor de pe pămînturile alodiale li s-a dat de asemenea, posibilitatea să-și răscumpere servituțile. Patentele arătau totodată că țăranii aveau dreptul la o treime din suprafața totală a pămînturilor și pășunilor (fiecare gospodă-

[25] *Istoria României*, III, București, 1964, p. 945.

rie țărănească avea drept la 1 1/2—6 iugăre de pădure și pășune), dar segregarea (separarea) proprietății a fost mult tărăgănată, aristocrații urmărind prin diverse mijloace să-i înșele pe țărani[26].

Prin legea rurală din 14/26 august 1864 s-a proclamat desființarea clăcii, dijmei, podvezilor și a tuturor celorlalte obligații feudale, datorate de țărani moșierilor. Legea a recunoscut și împărțit pământ foștilor clăcași în raport cu numărul de vite, suprafața împroprietărită cifrîndu-se la 2.038.640 ha. (împreună cu însurățeii), care a fost împărțită la 511.896 familii. În urma reformei agrare din 1864, din suprafața totală a României de circa 11,5 milioane ha., țărănimea stăpînea circa 30%, în timp ce moșierimea și statul stăpîneau circa 70% (60% moșierii și 10% statul)[27].

Configurația nouă a repartiției proprietății și locul țărănimii pe eșichierul vieții economice a făcut ca satul, comunitatea sătească să investească o nouă calitate — aceea de comună rurală —, și să fie recunoscută prin lege ca o corporație de drept public[28], constituită din o clasă nouă de proprietari, care dețineau un patrimoniu de valori funciare, animalele și inventarul agricol necesar. ca și alte bunuri imobiliare.

În acest fel comunitatea sătească devine un factor de progres social, un partener prețios în opera de consolidare a statului național român modern, deținătoare de mari energii constructive descătușate. Proprietatea țărănească, alături de proprietatea moșierească, își avea o contribuție de seamă la producția agricolă și, implicit, la progresul economic al țării. Satul oferea, de asemenea, în noile condiții, contingente sporite care îngroșau rîndurile lucrătorilor din orașe, și constituiau o clasă cu un rol considerabil în dezvoltarea industrială a țării.

Schimbarea condiției juridice și economice a țăranului au condus la schimbarea condiției lui politice, el dobîndind acces la exercitarea, deși limitată, a unor drepturi politice. De aceea satul devine — sau se integrează —, într-o comună rurală, cu personalitate juridică și drepturi consacrate prin lege. Statul înțelege să stabilească și consimte să instituie cadrul juridic de organizare a comunei rurale și să stimuleze funcționalitatea și eficiența acesteia, integrarea ei în structura organizatorică a statului. Comuna rurală apare astfel într-o întreită ipostază — aceea de proprietar, producător și administrator.

Întregul proces mai comportă încă un aspect. Ca producători individuali, producînd fiecare pentru consum propriu și pentru piață, țăranii intră în raporturi de concurență. Rezultatul inevitabil al acestei concurențe este îmbogățirea unei părți minoritare a țărănimi, care devine înstărită, dezvoltîndu-se astfel proprietatea chiaburească. Această țărănime înstărită, proaspăt ridicată la rangul de factor economic și social însemnat, avea nevoie de un cîmp de exercițiu politic. Ea este cea care-și disputa prioritatea politică în universul limitat al comunei rurale, și din-

---

[26] *Istorie economică*, București, 1979, p. 31—32.

[27] *Ibidem*, p. 33—34.

[28] Faptul că legea comunală premerge în timp cu patru luni și jumătate legea rurală nu are nici o semnificație, ambele făcînd parte din aceeași concepție de reformare a statului și de fondare a unor instituții și rînduieli moderne.

tre membrii ei se vor alege primarii și ceilalți reprezentanți ai autorității locale.

Procesul de stratificare în rîndurile țărănimii se accentuează în perioada 1864—1905, fenomenul fiind concludent ilustrat în următoarea situație.

Categoria proprietății	1864		1905	
	% din numărul de gospodării	% din suprafața pămîntului gosp. țărănești	% din numărul de gospodării	% din suprafața pămîntului gosp. țărănești
Fără pămînt	8,4	—	23,9	—
Pînă la 2 ha.	—	—	23,2	8,7
între 2 și 5 ha.	39,0	29,5	36,0	43,6
între 5 și 10 ha.	18,6	24,0	14,0	29,6
Moșneni și răzeși	34,0	46,5	—	—
între 10 și 50 ha.	—	—	2,9	18,1
TOTAL	100,0	100,0	100,0	100,0

În ceea ce privește repartiția pămîntului arabil în Vechiul Regat al României, la recensămîntul fiscal din 1905, proprietățile de pînă la 10 ha. dețineau 41,66% din suprafața totală, iar cele între 10 și 50 ha. dețineau 8,72%, în total 50,38%. În Transilvania repartiția proprietății agrare, la recensămîntul agricol din 1896, arăta că gospodăriile pînă la 10 ha. dețineau 35,5% din suprafața totală, iar cele între 10 și 50 ha. dețineau 24,5% — în total 60%[29].

Ar mai fi de adăugat că progresele înregistrate în administrația publică românească nu s-au datorat dispozițiilor legislative înscrise în Regulamentul organic, ci revizuirii raporturilor noastre cu Poarta, ceea ce a permis stabilitatea relativă a domniilor, întocmirea de bugete anuale, și mai ales a determinat acel avînt economic, care a asigurat mijloacele financiare necesare oricăror înfăptuiri. Pe de altă parte emanciparea politică și economică a românilor, realizată după 1821 și 1829, a putut da curs liber aspirațiilor spre mai bine, spre progres a societății noastre, atîta vreme înăbușite. S-au ivit atunci din rîndul fruntașilor politici și al oamenilor progresiști o pleiadă de bărbați, care s-au pus cu fermitate și energie în fruntea mișcării de construcție națională și a vieții publice[30].

Pentru a configura mai concret situația prezentată pînă aici, nu este lipsit de interes să trecem în revistă cîteva repere care să ilustreze evoluția numerică a satelor și a populației. În Transilvania sînt conscrise la 1768 un număr de 2351 orașe, tîrguri, sate și cătune, iar la 1784 sînt înregistrate 2541 sate (fără a fi incluse satele grănicerești). O statistică

[29] *Istorie economică*, p. 148.
[30] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 46—47.

incompletă din anii imediat următori a satelor Transilvaniei prezintă, pe categorii de mărime, următoarea situație:

— 123 sate cu 1— 100 locuitori
— 284 —„— 100— 200 —„—
— 432 —„— 200— 300 —„—
— 740 —„— 300— 500 —„—
— 800 —„— 800—1000 —„—[31].

În Țara Românească numărul localităților variază, de asemenea, de la o perioadă la alta. În 1831 erau 3560 sate; în 1838 = 3580 sate; în 1844 = 3533 sate; la 1852 = 3321 sate; la 1860 = 3157 sate și la 1864 erau constituite 2051 comune rurale. Scăderea numărului satelor a avut loc ca urmare a scoaterii la linie și sistematizării satelor, cît și datorită subordonării unui număr însemnat de mici așezări (cătune) față de altele mai mari[32]. În ceea ce privește Moldova, documentele cartografice au înregistrat pentru 1833 un număr de 1922 sate, iar recensămîntul din 1859—1869 a consemnat 2302 sate[33].

Statisticile consemnează alături de sate, sau în cadrul satelor, un număr însemnat de cătune. Cătunul — termen de origine traco-dacică[34] — este cunoscut și sub denumirea de cătună, cotună, cotun, cutun, cut, pricut, și designează o așezare distinctă, de mărime redusă, subordonată sub aspect administrativ, fiscal și uneori parohial unui sat. Alături de cătun se întîlnește și termenul de mahala, care se folosește în mai multe sensuri, dar în contextul care ne interesează se are în vedere o parte de sat, așezată la oarecare distanță de restul așezării. Numărul cătunelor, a mahalalelor, este mare în epoca regulamentară. Se întîlnesc sate cu 2—5 asemenea cătune sau mahalale, existînd totodată sate alcătuite exclusiv din mahalale, cuprinzînd între 4 și 9 asemenea formațiuni, fiecare mahala purtînd denumirea aparte, deosebită de cea a satului. În întreaga perioadă premergătoare adoptării în 1864 a *Legii comunale*, unitatea administrativă de bază este satul, care — așa cum am arătat — cuprinde nu numai localitatea centrală ci și unul sau mai multe cătune ori mahalale[35].

Interesant este faptul că în anumite cazuri și situații, pentru a se designa satul, se folosește termenul de „comună rurală", nu doar de către publiciști — care prin natura profesiei aveau un gust mai dezvoltat spre asemenea inovații percutante — ci și de către autorități. Desigur că această denumire în respectiva epocă nu era adecvată ci avea o accepțiune generală, dar care semnifica conștiința necesității instituirii ei. Aceasta

---

[31] L. Roman, *Teoria „depopulării" și dezvoltarea Țării Românești în anii 1739—1831*, în *Populație și societate*, II, p. 223; L. Moldovan, *Instrucțiunile în limba română date în anul 1785 pentru înregistrarea (conscripția) populației din Transilvania*, în *Din istoria statisticii românești*, București, 1969, p. 201.

[32] L. Roman, *op. cit.*, p. 224.

[33] *Istorie economică* p. 51; A. Macavei, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1862 (I)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» Iași", 1982, 19, p. 373.

[34] I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 290—291.

[35] L. Roman, *op. cit.*, p. 232—233.

pentru că instituția administrativă în cauză nu era încă întemeiată, iar organele de conducere ale satelor n-aveau un caracter reprezentativ sau deliberativ, ele fiind doar organe de execuție în mîinile autorităților și boierilor.

În ceea ce privește evoluția demografică — majoritatea covîrșitoare a populației trăind în sate —, se configurează următoarea situație. Dacă în 1832 Moldovea avea 1.038.380 locuitori, iar Țara Românească 1.976.809 locuitori; în 1859—1860 cînd au fost făcute primele recensăminte moderne, și anume, de către Dionisie Pop Marțian în Țara Românească, au fost înscriși 2.400.921 locuitori, și de către Ion Ionescu de la Brad în Moldova, unde recensămîntul indica o populație de 1.464.927 locuitori. Datele sînt aproape identice cu estimările statistice ale lui Nicolae Bălcescu, care aprecia că în această perioadă Principatele aveau o populație de 4.000.000 de locuitori, din care 2.500.000 în Valahia și 1.500.000 în Moldova. Din acești, în Valahia erau 330.000 de familii de clăcași, iar în Moldova circa 190.000 de familii de clăcași[36]. Populația Transilvaniei, potrivit recensămîntului din 1784, era pentru principat (fără Banat, Crișana și Maramureș) de 1.366.678 locuitori, iar împreună cu cele trei provincii amintite de 2.294.613 locuitori (fără zonele grănicerești). Statistica populației din 1857 stabilea numai pentru principatul Transilvaniei (fără cele trei regiuni) 1.920.618 locuitori, ceea ce însemna că în 73 de ani populația a crescut cu 553.940 locuitori[37]. Creșterea considerabilă a populației și cristalizarea atributelor administrative ale statului modern, au impus ca localitățile și populația să se grupeze și circumscrie în unități administrative cu funcționalități multiple, supuse jurisdicției statului.

În evantaiul factorilor care au determinat constituirea comunei rurale trebuie inclusă, de asemenea, și funcția culturală a acesteia, atributele de această natură pe care ea le investește. Era consecința firească a faptului că epoca modernă a creat largi breșe în vechea mentalitate feudală, declanșînd lupta pentru înlăturarea ignoranței și scepticismului de veacuri, propovăduind dreptul omului la libertate și posibilitatea lui de a cunoaște, de a se dezvolta și ridica prin cultură. Organizației comunei rurale îi revenea în acest sens misiunea de a construi și întreține școli, de a asigura dascăli cu pregătire corespunzătoare, de a încropi biblioteci și de a se îngriji de formarea și educarea unor cetățeni capabili să facă față cerințelor pe care noua societate le pretindea tuturor într-un mod tot mai evident.

Instituționalizarea comunelor rurale s-a făcut prin *Legea comunală* sancționată de domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, și promulgată la 1 aprilie 1864, lege prin care se consacră personalitatea juridică a acestora, noile organizații fiind investite ca așezăminte de drept public. Legea prevede textual: „Toate satele, orașele și orășelele (tîrgurile) României, vor forma pe viitor comune independente, supuse legii de față. Comu-

[36] *Istorie economică*, p. 50—51; D. Hașigan, *Statistica în operele lui Nicolae Bălcescu*, în *Din istoria statisticii românești*. București, 1969, p. 63—64. Cf. I. C. Filitti, *Arenda moșiilor în Muntenia la 1831 și 1833. Populația Munteniei la 1857*, în „Analele economice și statistice", 1931, septembrie—decembrie, p. 38—40.

[37] *Istorie economică*, p. 50—51; Al. Bărbat, *Statistica în opera lui George Barițiu*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 73—74.

nele se împart în comune rurale, compuse din unul sau mai multe sate, cătune etc. și în comune urbane, adică orașe și orășele". Comuna devine așadar o circumscripție teritorială care îngrijește singură de interesele sale „și se administrează de sine"[38]. Potrivit dispozițiilor legii, comunele rurale trebuiau să aibă cel puțin 100 de familii sau 500 de locuitori. Satele care nu aveau acest număr, precum și cătunele și locuințele izolate, trebuiau să se unească la comuna cea mai apropiată. Legea permitea totuși satelor, care, având mai puțin de 100 de familii, declară că pot susține singure sarcinile comunale, să fie recunoscute ca și comune.

Se prevedea, de asemenea, că în situația în care administrația unei comune ar întîmpina greutăți din cauza întinderii prea mari, sau a numărului prea mare de familii domiciliate înăuntrul ei, respectiva comună se putea împărți în mai multe secțiuni, dar care, „în interesele majore și în raporturile sale exterioare" va înfățișa o singură comună și va avea o unitate de administrație[39].

Fiecare comună era reprezentată prin un consiliu comunal, care se alegea pe termen de doi ani, prin vot direct de către corpul electoral, compus dintr-un singur colegiu. Întrucît dreptul de vot era censitar, alegătorul trebuia să plătească o contribuție directă către stat de 48 de lei anual. Erau scutiți de cens: profesorii, medicii, licențiații, preoții, institutorii. Consiliul era organul reprezentativ și deliberativ al intereselor comunei. Administrarea treburilor comunei a fost încredințată unei persoane, care s-a numit de atunci încoace primarul comunei, și care cumula și calitatea de agent al puterii centrale[40]. Primarul comunelor rurale era ales pe timp de un an, odată cu consiliul, direct de către alegători și era confirmat de către prefect. El era șeful administrației locale și purta grija administrării și conservării proprietăților comunei a aprovizionării ei, întocmea bugetul, lua toate măsurile interesînd viața locală și prezida ședințele consiliului comunal. În calitate de reprezentant al puterii centrale, primarul era șeful poliției, el supraveghea publicarea și executarea legilor și regulamentelor generale. Primarul era, totodată, ofițer de stare civilă. Era ajutat în îndeplinirea atribuțiilor sale de către ajutorul de primar[41].

Legea comunală din 1864 era menită să instituie o nouă așezare administrativă a României. Această măsură legislativă este rezultatul studiilor pregătitoare, temeinice, făcute de Comisia centrală de la Focșani și deschide drumuri noi în administrație. Respectiva reglementare a reprezentat un uriaș pas înainte prin principiile de organizare locală, care au inaugurat o cale și au pus bazele unei autonomii locale mai largi. Oricare au fost modificările survenite mai tîrziu, legile administrative din 1864[42] formează scheletul pe care se va așeza întreaga organizare adminis-

[38] „Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite Române", 1864, nr. 75, din 1/13 aprilie, p. 341.

[39] *Ibid.*

[40] *Ibid.*, I. C. Adamescu, *Organizarea comunelor rurale*, Turnu Măgurele, 1944, p. 124—125; P. Negulescu, *Tratat de drept administrativ român*, București, 1903—1904, p. 247.

[41] I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 125.

[42] În același timp cu *Legea comunală* a fost promulgată *Legea pentru înființarea consiliilor județene.*

trativă locală a statului român. Rolul acestor legi era de a așeza viața administrativă locală pe temelii puternice, de a dezvolta simțămîntul civic, necunoscut pînă atunci în tînărul stat român, și de a asigura progresul comunelor rurale și urbane. În acest scop legea proclama principiul că orice cetățean este obligat să facă parte dintr-o comună, oriunde ar locui el, și, drept consecință, să contribuie la sarcinile comunale.

Dezideratul vieții comunale colective a făcut să se impună comunelor un minimum de sarcini obligatorii și anume: de a avea o casă a comunei, numită primărie, de a îngriji de cult și de biserică, salarizînd pe preoți, de a ocroti pe infirmi și pe copiii găsiți, și de a avea un corp de pompieri. Comunele rurale cu mai mult de 500 de locuitori erau îndatorate de a se îngriji de îmbunătățirea rasei animalelor[43].

Se poate conchide așadar că factorii constitutivi ai comunei sînt: populația, teritoriul și organizația investită cu o putere superioară și cu rolul de a coordona întreaga activitate a locuitorilor așezați pe teritoriul comunei, în scopul satisfacerii propriilor lor interese.

Deci, dacă satul este o formație naturală, personificarea morală a acestei grupări de locuitori — comuna — este o creație a legiuitorului. Într-o comună găsim așadar două elemente: unul real — gruparea de populație — și altul atribuit — ideea de personalitate, cu dreptul de a exercita unele atribuțiuni de putere publică.

Dar, deși legiuitorul din 1864 pornește de la ideea descentralizării, dintr-un spirit de precauție acorda comunelor o libertate foarte mică, supunîndu-le unei tutele administrative puternice, care stînjenea libera lor dezvoltare. Cu toate acestea, legea din 1864 prezenta un mare avantaj față de legislația anterioară. Se crea comuna rurală ca subdiviziune teritorială, cu un anumit număr de locuitori, avînd personalitate morală, organizare prin care se alcătuiește un sistem de administrație mai completă. Întrucît comuna era o subdiviziune a statului, reprezentanții săi exercitau atribuții de putere publică[44].

De observat, totuși, că așa cum erau create prin lege, comunele rurale erau prea mici și nu aveau suficiente resurse financiare pentru a putea satisface obligațiile impuse. De aceea proiectele și legile ulterioare au căutat să remedieze aceste neajunsuri. Așa bunăoară, prin proiectul de lege din 1865 — propus de generalul Ioan Em. Florescu — nu erau recunoscute ca și comune decît circumscripțiile teritoriale avînd o populație mai mare de 300 de familii. Urmărind consolidarea comunelor, proiectul de lege din 1866, aparținînd lui Ion Ghica, pe atunci ministru de interne, investea consiliile comunale cu dreptul de a emite acte care să devină imediat aplicabile, fără să mai fie nevoie de o aprobare superioară, limitînd astfel tutela administrativă[45].

---

[43] *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 305; A. Teodorescu, *Tratat de drept administrativ*, II, București, 1935, p. 313—320.

[44] P. Negulescu, *op. cit.*, p. 247—248.

[45] P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *Codul administrativ adnotat*, București, 1930, p. 304.

Constituția din 1866 consacră realitatea administrativă instituită prin legea din 1864, la art. 4 precizîndu-se: „Teritoriul României este împărțit în județe, județele în plăși, plășile în comune“[46].

Lascăr Catargiu, prim-ministru și ministru de interne, depune la Cameră un proiect care devine *Legea din 5 aprilie 1874*, și care mărește numărul de familii necesare pentru constituirea unei comune la 500 de contribuabili. Legea introducea totodată dispoziția ca primarul comunei rurale să fie numit de către ministrul de interne, la recomandarea prefectului, dintre consilierii aleși. Această lege a încercat și o tentativă de descentralizare, prin lărgirea puterii de decizie a consiliului, restrîngînd tutela administrativă la un număr limitat de cazuri. Specialiști de prestigiu în dreptul constituțional și administrativ, din perioada interbelică, afirmau că: „Aceasta este, fără îndoială, una din cele mai bune legi comunale pe care am avut-o“[47].

Dar instabilitatea instituțională și administrativă specifică epocii ca și căutările insistente de noi soluții, și încercările de a stabiliza sistemul administrativ în forma cea mai adecvată, au făcut ca *Legea din 7 mai 1887* să micșoreze din nou numărul minim al contribuabililor, necesari pentru constituirea unei comune, reducîndu-l la 200, și accentuînd tutela administrativă. Proiectul de lege din 1878, proiectul din 1888 al lui Teodor Rosetti, proiectul din 1889, cel al generalului C. Manu din 1890, și al lui C. Olănescu din 1900 — toți fiind miniștri de interne la datele respective —, au aproximativ aceeași orientare, vizînd îndeosebi dezideratul descentralizării, cît și descărcarea primarului de atribuțiile delegate de stat[48].

Legea din 31 iulie 1894 păstrează multe din principiile legii din 1887 dar prin dispozițiile sale reglementează, separînd pentru prima oară, prevederile relative la comunele rurale, de cele privitoare la comunele urbane. Era un semn concludent că dezvoltarea economică, socială, cît și cea citadină, urbanistică, a impus factorului legislativ această separare; deosebirile tot mai mari dintre sat și oraș pe care le-a adus epoca modernă, pretinzînd o codificare specială, pentru fiecare din cele două categorii de comune. Această lege reia și accentuează tendințele centralizatoare ale legii din 1864 punînd comuna sub dependența efectivă a agenților guvernului, îndreptățind opinia potrivit căreia acum începe epoca centralizării exagerate[49].

Un reviriment se produce în 1903 cînd Vasile Lascăr, ministru de interne în guvernul liberal condus de D. A. Sturdza, a depus în parlament un proiect pentru organizarea comunelor rurale, prin care căuta să mărească potențialul acestora, stabilind un minimum de 800 de locuitori și un venit minim de 800 lei anual. Proiectul admitea totodată sistemul propus de proiectele anterioare în privința atribuțiilor special locale ale

---

[46] *Constituțiunea României*, București, 1866, p. 17.

[47] P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *op. cit.*, p. 304; I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 125.

[48] P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *op. cit.*, p. 305, 321; I. C. Adamescu, *op. cti.*, p. 126; P. Negulescu, *op. cit.*, p. 251—252; „Monitorul oficial al României“, 1878, nr. 107, p. 2913—2933.

[49] I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 126.

primarului, notarul rămînînd să îndeplinească misiunea de agent al puterii centrale. Modificat în Senat, proiectul a devenit *Legea din 1 mai 1904*. Prin dispozițiile respectivei legi, comunele rurale păstrează un minimum de 200 de contribuabili. Erau create însă asociații voluntare de comune, cît și asociații legale sau forțate numite cercuri, pentru comunele care nu realizau un venit minim de 8000 lei. Cum însă comunele din Vechiul Regat al României aveau venituri foarte restrînse (din 2905 comune rurale numai 298 realizau venituri mai mari decît 8000 lei), pentru a putea îndeplini obligațiile stabilite prin lege s-a dispus gruparea comunelor care nu obțineau cuantumul de 8000 de lei în cercuri. În această situație erau (după statisticile din 1902) 2606 comune, care au alcătuit 962 cercuri. O statistică a Ministerului de Finanțe din 1904 releva că un număr de 844 comune realizau deja un venit anual mai mare de 8000 lei.

Comunele grupate într-un cerc contribuie, fiecare în proporția mijloacelor de care dispune, pentru a retribui un agent sanitar, o moașă și un jandarm pedestru. De asemenea fiecare cerc trebuia să creeze și să întrețină cel puțin o infirmerie. Cercul, ca și asociațiile de comune, nu avea personalitate morală. El avea un organ reprezentativ — adunarea cercului — alcătuită din doi delegați din partea fiecărei comune, aleși de către consiliile comunale respective, din sînul lor. Deliberările acestor adunări erau supuse aprobării consiliilor comunale respective și delegației județene. Împotriva deciziei acestora se putea face apel la Ministerul de Interne. Prin această lege comunele primesc o nouă organizare sub raportul constituirii, atribuțiilor și funcționării organelor comunale.

Aceeași lege din 1904 readuce în discuție problema satului și o reactualizează, organizînd pentru prima oară viața satelor din Vechiul Regat al României. Dacă pînă atunci, atît prin sat cît și prin cătun se înțelegea un centru de populație rurală, cu singura deosebire că satul era mai mare decît cătunul, acum legea fixează dimensiunile precise ale acestor comunități. În sistemul legii din 1904 satul reprezintă o diviziune a comunei rurale, constituind o așezare cu cel puțin 100 de locuitori iar cătunul constituia un centru de populație mai mic de 100 de locuitori. Legea a acordat satului — după modelul comunei — un organ deliberativ — sfatul sătesc — și un organ executiv — delegatul satului —, care participa cu vot consultativ la ședințele consiliului comunal. Cătunul nu avea nici o organizare proprie, interesele sale fiind reprezentate de sfatul satului cel mai apropiat, la a cărui alegere cătunul lua parte.

Organele comunei erau: consiliul comunal compus din 9—11 membri, ales pe termen de patru ani, primarul, de asemenea ales și notarul ca agent al puterii centrale. Consiliul lucra în două sesiuni ordinare pe an (ianuarie și iunie) precum și în sesiuni extraordinare. La ședințe erau obligați să participe administratorul plășii, medicul și veterinarul, preoții și învățătorii, îndeosebi atunci cînd se dezbăteau chestiuni legate de resortul lor de activitate. Deliberările consiliului erau, în principiu, executorii prin ele însile, consiliul avînd competența să facă regulamente de administrație interioară, de igienă, edilitate și poliție rurală. Primarul era ales dintre membrii cu știință de carte ai consiliului și, totodată, delegat de către consiliu să administreze, fiind supus — cum era și firesc — controlului consiliului comunal. La rîndul ei comuna fiind supusă tutelei ad-

ministrative, actele primarului cad sub incidența supravegherii autorității superioare, ca nu cumva acestea să pericliteze unitatea administrativă.

În competența primarului intrau două categorii de acte: acte de autoritate și acte de gestiune. Actele de autoritate se numeau ordonanțe, care trebuiau aprobate de către prefectul județului, după care erau publicate și afișate în comune, pentru a deveni executorii.

Printre neajunsurile instituției comunei rurale, așa cum s-a configurat prin legea din 1904, pot fi enumerate: o prea accentuată centralizare, puterea executivă este personală (primarul) și nu colectivă, comunele rurale sînt prea mici și lipsite de mijloace, așa încît nu pot realiza nici o îmbunătățire mai serioasă; ele sînt prea întinse față de numărul locuitorilor, primarul era nu numai reprezentant al intereselor locale ci și agent al puterii centrale. În ceea ce privește organizarea satului cu cele două organe administrative, sfatul sătesc și delegatul satului, ele erau de fapt niște organe consultative, un adevărat nonsens într-o administrație activă[50].

Tendința de îmbunătățire și perfecționare a instituției comunei rurale este obiectivată și în prevederile *Legii din 29 aprilie 1908*, care crează pe lîngă comunele rurale ordinare și comune rurale suburbane, adică acele comune care se găsesc pe o rază de 3 km. de la marginea orașului de reședință al județului, iar pentru București cele situate în interiorul liniei de fortificații. Legea prevedea o seamă de sarcini pentru comuna rurală, aceasta fiind obligată să ia toate măsurile necesare pentru a se îngriji de: învățămînt, culte, de izlazul comunal, de copiii orfani și bolnavi, de alienații, lehuzele și infirmii săraci din comună, de înmormîntarea decedaților săraci, de paza și liniștea din comună. Comuna mai purta grija îmbunătățirii rasei animalelor, creerii pepinierelor de arbori roditori, igienei și salubrității publice, alimentării comunei cu apă potabilă etc.[51].

Ales dintre membrii consiliului cu știință de carte și confirmat de către prefect, primarul devine prin legea din 1908, completată de *Legea din 1 aprilie 1910* doar reprezentantul intereselor comunei, fiind eliberat astfel de calitatea de agent al puterii centrale. Primarul este însărcinat în mod special cu actele de administrație propriu-zisă și cu actele de poliție comunală. El reprezenta comuna în justiție și-i apăra drepturile față de terți, execută bugetul, supraveghează întreprinderile comunale și conduce lucrările comunei, ține licitațiile, execută deciziile consiliului[52].

Notarul a devenit prin legea din 1908 agentul direct al puterii centrale, calitate accentuată prin legea din 1910, toate atribuțiile pe care le avusese pînă acum primarul, în calitate de agent administrativ, au trecut asupra notarului. Este interesantă condiția și locul acestui dregător co-

[50] „Monitorul oficial", 1904, nr. 26, p. 985—1009; P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *op. cit.*, p. 305, 321; V. Onișor, *Tratat de drept administrativ român*, ed. II, București, 1930, p. 208; I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 126; P. Negulescu, *op. cit.*, 273—375; A. Teodorescu, *op. cit.*, p. 334—336.

[51] „Monitorul oficial", 1908, nr. 31, din 10/23 mai, p. 1597—1598; L. Ionescu, *Administrațiunea comunei rurale și a plășii*, I, București 1910 p. III—V; I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 126—127.

[52] I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 129—130; A. Teodorescu, *op. cit.* p. 336; V. Onișor, *op. cit.*, p. 208.

munal în ierarhia administrativă pînă la această dată. Potrivit legii din 1864 „scriitorul consiliului comunal" — predecesorul notarului de mai tîrziu —, era un funcționar numit, suspendat și revocat de către consiliul comunal, cu atribuția de a redacta și contrasemna procesele verbale ale consiliului și de a executa instrucțiunile date de primar și de ajutorul acestuia. Legea din 1887 înlocuiește expresia de „scriitor al consiliului comunal", cu aceea de notar, fără însă să creeze instituția notarială cu atribuțiunile ei de mai tîrziu. Totuși, notarul primește un spor de atribuții și un rol mai important. Legea din 1908 dă notarului duble atribuții: pe de o parte atribuții de administrație de stat, subordonat administratorului de plasă, iar pe de altă parte de administrație comunală, pus la dispoziția primarului. Fiind numit de prefect, i se asigura deplina neatîrnare în raport cu primarul și consiliul comunal. Rolul notarului se caracterizează prin o sferă de activitate largă, el făcînd legătura dintre individ și stat.

În Transilvania, la mijlocul secolului XIX notarul avea rosturi mai înalte; el ține cărțile satului (evidențele cadastrale, cele de dare și gloabe), redactează adeverințe, arătări, cereri, poartă în numele judelui (de cele mai multe ori neștiutor de carte) toată corespondența, conduce socotelile despre veniturile și cheltuielile satului. Notarii sînt cu atît mai necesari, cu cît, în anii absolutismului administrația a primit un caracter birocratic. Mai tîrziu, în administrația austro-ungară notarul deținea un loc important. Se aprecia că: „Instituția notariatului comunal în administrația din Ungaria, este un organ atît de indispensabil, încît fără el, înfloritoarea dezvoltare a satelor și executarea voinței statului nici nu se poate închipui. Notarul este mintea, gura și condeiul satului" — după cum afirma Nagy Márton, într-un articol publicat în 1911[53]. Se escamota, desigur, faptul că tocmai în această vreme, notarul întruchipa în imperiul dualist „unealta docilă și zeloasă a puterii imperiale" și aristocraților, „primul factor oprimator în lumea satului"[54]. *Legea de unificare administrativă din 1925* investește, de asemenea, pe notar cu respectiva calitate de reprezentant al puterii centrale, cu atribuțiuni simțitor sporite, în comuna rurală, și limitează contactul cu administrația locală la îndatorirea de a asista la ședințele consiliului comunal, dînd îndrumări și sfaturi, fără a avea drept de vot. El îndeplinea atribuții de administrație comunală, numai în lipsa secretarului comunal[55].

Puterile și atribuțiile ce-i sînt conferite prin legea din 1910, condițiile de recrutare — candidatul trebuia să fie absolvent al unei școli speciale —, ca și garanția de stabilitate ce i se acordă, sînt tot atîtea puncte care îl deosebesc de notarii sau secretarii comunali anteriori. Legea stabilește principiul că atribuțiile notarului sînt pur administrative, el trebuind să fie auxiliarul administratorului de plasă, sub ordinele căruia este așezat

[53] P. P. Poantă, *Administrația comunală și notarul român*, Arad, 1941; C. Rudescu, Al. I. Movilă, *Manualul primarului și notarului*. Iași, 1946, p. 15—17; S. Retegan, *Contribuții privind organizarea comunității sătești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", 1976, 19, p. 214.

[54] I. S. Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 1981, p. 12—15.

[55] C. Rudescu, Al. I. Movilă, *op. cit.*, p. 17.

din punct de vedere ierarhic. Notarul avea următoarele atribuții referitoare la interesele generale: publicarea legilor și regulamentelor de administrație publică, precum a ordonanțelor și instrucțiunilor, culegerea datelor statistice, executarea măsurilor de siguranță generală delegate de administratorul de plasă cu aprobarea prefectului etc.[56]. Caracterul tot mai pronunțat birocratic al administrației moderne a sporit considerabil rolul și funcțiunile notarului, precizînd mai exact locul său pe eșichierul politic și administrativ al comunei.

În ceea ce privește cercurile create prin legea din 1904, acestea sînt desființate prin legea din 1908, care, în schimb, oferă comunelor dreptul de a se asocia pentru executarea sau întreținerea unor lucrări de utilitate publică locală: economică, culturală, morală. Asociațiile se constituiau prin decizia consiliilor comunale respective, iar funcționarea lor se aproba de către delegația județeană. Pentru conducerea asociației, consiliile comunale în cauză alegeau din sînul lor cîte doi delegați, care împreună formează adunarea deliberantă a asociației de comune. Adunarea era prezidată de administratorul de plasă — în cazul în care toate comunele asociate făceau parte din aceeași plasă — și de către prefect în celelalte cazuri. Deciziile adunării asociației erau supuse aprobării consiliilor comunale respective și apoi delegației județene, cu drept de apel la Ministerul de Interne[57].

Evoluția satului în Țara Românească și Moldova, premisele economice, politice și culturale ale formării comunelor rurale în România — fenomen complex și reprezentativ al civilizației românești moderne — este întregită de manifestările specifice ale acestui proces în provinciile românești aflate sub dominație străină.

*

În TRANSILVANIA, comunitatea sătească constituia la mijlocul secolului trecut o realitate plină de vitalitate, cu funcțiuni multiple, trezită la viață odată cu trecerea la epoca modernă, și mai ales cu revoluția de la 1848. Această comunitate s-a detașat tot mai mult de vechea obște devălmașă medievală, dar ea perpetuează totuși unele trăsături ale acesteia.

Tot mai des satele manifestă tendințe de emancipare economică și culturală. Astfel pe lîngă cutiile obștești, casele urbariale pe Pămîntul Crăiesc, „aruncurile" făcute asupra locuitorilor, amenzile scaunului sătesc de judecată; satele își constituie fonduri bănești, destinate propriei bunăstări și propășiri, cele mai multe dintre acestea avînd acum — datorită elanului pentru cultură înregistrat după revoluție — rosturi școlare[58].

Comunitatea sătească devine tot mai mult „un angrenaj social cu o funcționalitate complexă". Membrii ei se autoadministrează, poartă laolaltă greutățile satului, fără să beneficieze de cel mai mic ajutor din partea statului, întreține singură o serie de organisme proprii, necesare activității: aparatul administrativ tot mai încărcat: judele, notarul, colectorul,

---

[56] I. C. Adamescu, *Organizarea comunelor rurale*, Turnu Măgurele, 1944, p. 130—131.

[57] *Ibidem*, p. 133—134.

[58] S. Retegan, *op. cit.*, p. 197.

jurații, comitetul sătesc. Satul susține, de asemenea, școala, cu tot ce îi este de trebuință, biserica cu oamenii săi, moașa — unele sate mai mari țin cîte un medic —, încep să apară biblioteci[59]. De remarcat că în această perioadă se cristalizează și se fixează definitiv conștiința națională a satului, iar aceste instituții vin să contribuie la cultivarea și amplificarea acesteia.

Comunitatea sătească transilvăneană se prezintă în anii 1848—1867 ca „un complex de tradiții, obiceiuri, mentalități, atitudini, gusturi, o rețea deasă de determinări și condiționări sociale, de relații de rudenie și religioase, de afinități sufletești și aspirații, de atașamente și dușmănii colective"[60].

Legea comunală provizorie din 1849, aplicată sporadic și în Transilvania stipula: „Fundamentul statului liber e comuna liberă". Autoguvernarea sătească cîștigă în importanță, iar competența și drepturile judelui cresc. În fruntea comunității sătești stă, potrivit tradiției, adunarea obștii sau adunarea satului, care hotărăște în toate problemele importante ale colectivității. Acest forum sătesc se întrunește cu participarea tuturor capilor de familie, la sfîrșitul anului, între Crăciun și Bobotează, cînd se aleg, de obicei, autoritățile (tistiile) sătești, și primăvara, la Sf. Gheorghe, cînd se aleg văcarii, păcurarii, paznicii de cîmp și de pădure. În ce privește atribuțiile juzilor, acestea sînt tot mai numeroase, fapt pentru care, în satele mari, el primește unul sau două ajutoare — juzii mici sau vicejuzii. Întrucît după 1848 dispar toate îndatoririle apăsătoare ale judelui legate de stăpînul feudal, el rămîne autoritatea care intermediază între organele statului și comună. În acest fel poziția judelui s-a întărit, el fiind un om liber, așezat în fruntea unei comunități libere, ceea ce-i conferă prestigiu și autoritate.

Funcția de jude presupune acum o anumită stabilitate și asigură titularului o oarecare demnitate. Funcția este deținută, în general, de țărani înstăriți, care puteau garanta materialicește pentru gestiunea încredințată. Deși alegerea judelui se făcea pentru o perioadă de un an, odată dobîndită, funcția de jude este păstrată pentru mai mulți ani. În subordinea judelui activează notarul, care îndeplinește rosturi mai importante, colectorul (care adună dările și aruncurile) etc. Cît privește plata judelui, trebuie arătat că ea este diferită de la un sat la altul, de la o regiune la alta, de la o perioadă la alta, situîndu-se în general între 15 și 200 de florini[61].

Prima dintre legile administrative care reglementează în mod efectiv și statuează în chip expres normele privind comuna rurală, este *Legea comunală XVIII din 1871*. Relații despre această lege ne oferă cu multă competență o personalitate din acea vreme. Iosif Pop, jude regesc cercual, fost membru al reprezentanței comitatului Cluj, iar mai apoi (1881) membru al reprezentanței comitatului Brașov, specialist cu experiență în materie de drept administrativ austriac și austro-ungar[62]. Referindu-se la așe-

[59] *Ibidem*, p. 198.
[60] *Ibidem*, p. 200.
[61] *Ibidem*, p. 201—211.
[62] I. Popu, *Legea comunală, sau articlii de lege XVIII: 1871 și V· 1876*. Brașiovu, 1881.

zămîntul legii comunale, autorul arată că îndeplinirea unor oficii publice un lung șir de ani „ducîndu-mă adeseori în atingere imediată cu poporul, comunele și organele oficioase a acelora, mi-a dat destulă ocaziune de a cunoaște și lipsele poporului românesc“[63].

Legea din 1871 împarte comunele rurale în două categorii: comunele mari, unde intră orașele mici (tîrgurile) și satele mari, care, deși nu au consilii (magistrat), sînt în măsură să-și îndeplinească prin mijloace proprii obligațiile impuse comunelor prin lege; și comunele mici care nu sînt în măsură de a-și îndeplini prin mijloace proprii obligațiile rezervate comunelor prin lege, din cauza posibilităților lor materiale limitate, fapt pentru care trebuie să se alieze cu alte comune.

Comuna își conduce, în limitele legii, afacerile interne proprii, execută dispozițiile legii și ale jurisdicțiunii (comitatului și municipiului) — diviziunile teritoriale cele mai înalte ale statului, municipiile fiind orașe mari, înzestrate cu o organizare și competență identică cu cea a comitatelor —, relative la administrația de stat și municipală[64].

Comunele mari și mici se îngrijesc de îndeplinirea obligațiilor de poliție sanitară, prin jude și notarul comunal. Comunele care aveau 6 000 de locuitori trebuiau să țină un medic, legea permițînd totuși acestor comune să-și îndeplinească obligația respectivă în asociere cu comune mai mici vecine. Jurisdicția ierarhică era chemată să stabilească acest lucru luînd în considerare referințele locale și cele de avere. Tot jurisdicția trebuia să dispună ca celelalte comune, care nu sînt încă prevăzute cu medici comunali, să se grupeze în cercuri sanitare de cîte 6.000—10.000 de suflete, spre susținerea unui medic. Alături de medic, și sub controlul lui, își desfășura activitatea moașa comunală.

În ceea ce privește afacerile școlare, comuna este cea care patronează școlile, astfel: școlile comunale sînt patronate de comuna civilă, iar cele confesionale de comuna bisericească. Atît comuna civilă cît și comuna bisericească care patronează o școală instituie un scaun scolastic, compus din cel puțin cinci membri aleși pe trei ani de către corporația reprezentativă a comunei, constituită la rîndul ei din locuitori ai comunei, care se pricep și au orientarea necesară în afacerile instrucțiunii, „dar la tot cazul cari știu scrie și ceti“. Preotul este în mod obligatoriu membru al scaunului scolastic confesional. Ca membrii ai scaunelor scolastice comunale civile, pe lîngă membrii aleși, mai sînt: preotul fiecărei confesiuni locale și învățătorul școlii poporale comunale, sau, unde sînt mai mulți învățători, reprezentantul corporației învățătorilor. Mai multe comune, situate aproape una de alta, puteau forma un scaun scolastic comunal comun; numărul membrilor și proporția stabilindu-se prin buna învoială dintre comunele unite spre acest scop[65].

Autoritatea comunei rurale din Transilvania se extindea la toate persoanele care locuiesc pe teritoriul ei, indiferent „de rang și poziție socială“; nobil și nenobil, preot și laic, toți stau sub jurisdicția comunei în

[63] *Ibidem*, p. III.
[64] *Ibidem*, p. 3—5; A. Teodorescu, *op. cit.*, p. 367.
[65] I. Popu, *op. cit.*, p. 7—19.

care locuiesc. Făceau excepție militarii aflați în serviciul activ, curțile (castelele) regale și reprezentanții puterilor străine.

Comunei rurale îi erau rezervate prin lege o serie de atribuții, printre care: să decidă și elaboreze statute privind afacerile interne proprii, pe care le execută prin primarii și organele alese proprii, dispune de averea comunei, stabilește și adună dările comunale, îngrijește de școlile comunale, asigură poliția de foc (pompierii) și poliția generală, moralitatea publică și religioasă, paza cîmpului, poliția pieței și a tîrgurilor, îngrijește de drumurile comunale și de alte mijloace de comunicație.

Comuna își exercită dreptul de autonomie prin corporația sa reprezentativă, din care jumătate era aleasă tot la trei ani, pe timp de șase ani, de către corpul electoral, iar cealaltă jumătate era compusă de cetățenii majori care plăteau cea mai mare dare directă — așa numiții viriliști — care erau fie locuitori ai comunei, fie posesori ai unor bunuri aflate pe teritoriul comunei. Lista acestora se modifica în fiecare an, după cuantumul dării plătite. Numărul reprezentanților comunali se stabilea în raport cu populația, alegîndu-se un reprezentant la 100 de suflete. Totalul reprezentanților (deputaților) aleși și nealeși, trebuiau să fie în comunele mici între 10 și 20 persoane, iar în comunele mari între 20 și 40 persoane. Alegerea reprezentanților se făcea în adunarea comunei dacă erau sub 600 de alegători, și pe cercuri electorale dacă erau peste 600 de alegători, cercurile electorale trebuind să cuprindă între 200 și 600 alegători. Aveau drept de a alege toți locuitorii comunei care aveau 20 de ani împliniți, dacă de doi ani plăteau în comună darea după avere. Președintele adunării reprezentanței comunale (consiliului) era primarul (judele), el putînd fi înlocuit în caz de nevoie de către ajutorul de primar (vicejude). Numărul adunărilor reprezentanței comunale și perioada ținerii lor sînt fixate de comună prin statut. Ca regulă, în fiecare comună trebuia să se țină o adunare generală în fiecare primăvară, pentru cercetarea socotelilor din anul trecut, și în fiecare toamnă pentru stabilirea bugetului pe anul următor. Adunarea trebuia să se țină cu cel puțin o lună înainte de adunarea generală de primăvară și de toamnă a jurisdicției (comitatului)[66].

Deciziile reprezentanței comunale și ordinele jurisdicției le execută primăria comunală. Componența primăriei comunale constă în comunele mici din primar (jude) și substitutul lui (judele al doilea sau asesorul), din cel puțin trei consilieri (jurați) și din notarul cercual. În ceea ce privește judele, de remarcat că tradiția acestei străvechi instituții românești (de circa un mileniu și jumătate) a fost atît de puternică încît și la 1918 în unele sate primarul era numit jude. În comunele mari se adaugă notarul comunal, tutorele orfanal și, acolo unde este, medicul comunal. Dintre aceștia primeau leafă regulată: notarul comunal, notarul cercual și medicul comunal. Plata notarului nu putea fi mai mică de 400 de florini, fără a se lua în calcul locuința, pe care o asigură comuna. Plata primarului se stabilește în raport de uzul local, starea materială a comunei și ocupația primarului, problema fiind de competența comunei respective, care o statornicește în statutul elaborat. Organele primăriei cu excepția notarului se aleg pe trei ani. Notarul comunal și cel cercual este așezat în acest ofi-

[66] *Ibidem*, p. 23—67.

ciu pe viață, și poate fi destituit din munca administrativă numai în caz de insuficiență, indiferență și abuzuri în sfera administrației publice[67].

Primăria și reprezentanții ei erau responsabili pentru toate consecințele actelor lor, ei fiind obligați la plata deplină a daunelor pe care le-au cauzat pe nedrept și din cauza incompetenței în funcție, fie prin faptă, fie prin omisiune dinadins, sau din neglijență culpabilă, în dauna statului, municipiului (comitatului), comunei și cetățenilor.

Dacă o comună mică dorea să fie transformată în comună mare, sau o comună mare dorea să fie transformată într-o cetate cu magistrat (consiliu), solicitanții trebuiau să adreseze o petiție jurisdicției respective (comitatului), în care să arate că această transformare este cerută de partea locuitorilor și posesorilor din comună, care laolaltă plătesc mai mult de jumătate din întreaga dare directă a comunei; că dispun de mijloacele materiale și spirituale îndestulătoare pentru împlinirea îndatoririlor ce le revin în urma acestei transformări. Comuna mică, care solicita transformarea în comună mare, trebuia să adeverească că celelalte comune mici din componența notariatului cercual, sînt în stare a susține și pe mai departe un notar cercual (să asigure plata notarului cercual), sau că se pot alătura în acest scop unui alt notariat cercual. Legea prevede de asemenea condițiile în care posesorii unei puste (loc retras, loc de refugiu, cătun), pot cere transformarea pustei în comună de sine stătătoare, printre care: pe teritoriul pustei să locuiască permanent cel puțin 50 de familii, printre locuitori să fie oameni capabili să îndeplinească funcțiile din cadrul primăriei (în afară de postul de notar), să aibă casă comunală corespunzătoare și loc potrivit pentru o școală poporală, că locuitorii pustei sînt în măsură să poarte sarcinile materiale comunale, fără a îngreuna peste măsură pe locuitori[68].

Legea comunală XVIII: 1871 a fost completată de *Legea V: 1876*, cît și de legile *XXXIV: 1881* și *XXXIX: 1881*. Prevederile acestor legi sînt continuate și dezvoltate de *Legea XXII: 1886*, care va rămîne în vigoare pînă în 1918, devenind principala reglementare în materie legislativă. Potrivit dispozițiilor acesteia, comunele — care nu erau, în continuare, decît sate — erau de trei categorii: mici, mari și orașe cu consiliu. Comunele mici avînd mijloace materiale reduse, nu-și pot îndeplini singure obligațiile impuse de lege și, prin urmare, se asociază în acest scop cu alte comune. Cea mai oneroasă obligație era aceea de a întreține pe notar; de aceea se asociază două sau mai multe comune și formează un cerc notarial.

Așadar în Transilvania legiuitorul nu a creat comunele, ci, considerîndu-le ca rezultat al dezvoltării istorice, normează numai raporturile lor juridice, organizația și funcționarea lor. Autonomia comunală a fost principiul de organizare a comunelor admis prin legea din Transilvania. Comuna era totodată o instituție a administrației de stat și a celei comitatense, avînd obligația de a executa dispozițiile legilor cît și deciziile puterii excutive centrale și comitatense. Tutela se exercita numai în cazuri

[67] *Ibidem*, p. 73—77; I. S. Nistor, *op. cit.*, p. 189, 233.
[68] I. Popu, *op. cit.*, p. 84—124.

excepționale și tot de către un organ electiv rezervîndu-se comunei dreptul de recurs la Ministerul de Interne[69].

Subliniind aceste principii de administrație modernă trebuie să relevăm, totodată, caracterul discriminatoriu al legislației administrative ungare, și a practicii administrative, caracterul despotic al activității notarilor în comunele românești (notarii fiind de regulă unguri), cît și îngrădirea abuzivă a alegerii românilor în reprezentanțele comunale din comunele mixte, oprirea nejustificată (în cele mai multe cazuri) a stabilirii românilor în orașe etc.

*

În BUCOVINA satul constituit în comună rurală s-a bucurat, ca și în Transilvania, de o largă autonomie, administrația provinciei intrînd în competența dietei cu sediul la Cernăuți. Organizarea administrativă comunală în Bucovina așează comuna în dublă ipostază — aceea de unitate de administrație locală, cît și cea de organ al statului. De altfel legea administrativă austriacă votată în urma promulgării *Constituției* Bucovinei în 1860 — cînd aceasta își dobîndește autonomia, devenind o provincie aparte sub conducerea directă a guvernului de la Viena —, cît și Legea din 28 august 1908, nu cunoșteau deosebirea dintre comunele rurale și urbane, iar acestea se bucurau de atîta independență, încît atît comunele rurale cît și orașele, cu excepția Cernăuțiului, nu aveau nici măcar poliție de stat, ci numai poliție comunală.

Organizarea administrației comunale din Bucovina era reglementată în momentul Unirii din 1918 de *Regulamentul comunal* și *Regulamentul electoral comunal pentru Ducatul Bucovinei*, ambele făcînd parte din *Legea din 28 august 1908, relativă la emiterea unui nou regulament comunal pentru Ducatul Bucovinei, cu excepția capitalei țării, Cernăuți, și relativă la încorporarea domeniilor*. Potrivit acestei legi, comunele erau împărțite în comune locale, comune asociate, teritorii domeniale și orașe cu statut. Comunele locale erau acelea care dispuneau de mijloace îndestulătoare pentru a-și satisface nevoile; comunele asociate erau, dimpotrivă, acele comune care neavînd mijloacele materiale necesare erau nevoite să se asocieze unele cu altele. Teritoriile domeniale nu făceau parte din comune, ci formau singure unități administrative locale, suportînd toate sarcinile unei comune[70].

Comunele din Bucovina aveau o competență generală asupra tuturor chestiunilor de interes local, iar tutela administrativă, numită supraveghere, se exercita foarte rar, limitîndu-se a veghea legalitatea deciziilor și a competenței consiliului asupra anumitor probleme. Ele aveau tot-

---

[69] *Magyar Törvénytár 1884—1886 évi törvenycikkek*, Budapest, 1897, p. 405—446; V. Onișor, *Principii de organizare administrativă a Ardealului*, în „Arhiva pentru știință și reforma socială", 1920, 2, nr. 1—3, p. 1—8; I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 134—137; *Ordonanțe ministeriale pentru introducerea Legii comunale (art. XXII din 1886)*, [F. l., f. a.].

[70] *Bucovina. Date din punctul de vedere administrativ, politic, financiar, industrial, economic, agricol, scolastic, juridic, eclesiastic etc. etc.* București, 1915, p. 7—12; I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 137—139; P. P. Poantă, *op. cit.*, p. 8—9.

odată, în mod excepțional, și atribuții delegate privind îndeplinirea dispozițiilor de interes general, luate în conformitate cu legea. Comuna administra averile și interesele sale, în atribuțiile ei intrînd totodată siguranța persoanelor și proprietăților din circumscripția sa teritorială, întreținerea școlilor, șoselelor, podurilor, drumurilor, piețelor și podurilor comunale, protecția săracilor etc.

Administrația comunei era încredințată unui organ deliberativ — comitetul comunal — și unui organ executiv — antistia comunală, în fruntea căruia se afla primarul. Comitetul comunal era ales de către locuitorii comunei, care aveau calitatea de alegători — adică aveau 24 de ani împliniți și făceau parte dintr-unul din cele trei colegii, după importanța dărilor ce plăteau. Numărul membrilor aleși varia între 9 și 33, în raport cu numărul populației comunei. Din comitet mai făceau parte și un număr de membri de drept, confirmați din rîndul cîtorva categorii de locuitori, precum și dintre delegații persoanelor juridice, societăți, corporați. Comitetul comunal ținea patru sesiuni ordinare, iar în mod excepțional era convocat de cîte ori interesele o cereau. Ședințele erau prezidate de către primar sau locțiitorul său.

Atribuțiile comitetului comunal se concretizau în competența de deliberare și decizie neîngrădită asupra tuturor chestiunilor de interes local. Deliberările comitetului erau de două categorii: unele executorii sau regulamentare, asupra cărora autoritatea centrală nu exercita decît dreptul de control sub raportul legalității deciziilor și al competenței comitetului de a le lua. Din această categorie fac parte: administrarea comunei, acordarea indigenatului, poliția locală, aprobarea bugetului, stabilirea impozitelor comunale etc. A doua categorie de deliberări erau cele a căror valabilitate era condiționată de aprobarea autorităților superioare — adică a Comitetului Țării —, între acestea făcînd parte: cele privind înstrăinarea sau cumpărarea unui bun imobiliar, renunțarea asupra unei ipoteci, acceptarea de moșteniri, primirea de donații sau împrumuturi a căror valoare întrece venitul anual al comunei, arendările sau închirierile pe o durată mai mare de trei ani sau fără licitație publică etc.[71].

Antistia comunală era aleasă de către comitetul comunal și constituia organul executiv al comunei, prezidată de primar care conducea administrația comunei și supraveghea personalul. Primarul prezida ședințele comitetului și ale antistiei, ducînd la îndeplinire hotărîrile lor. El avea dreptul să suspende hotărîrile luate cu încălcarea legilor, exces de putere, sau care erau în dauna comunei, cu condiția de a le supune în termen de trei zile dregătoriei politice superioare; deliberările luate în dauna comunei erau supuse aprobării Comitetului Țării. Prevederi speciale ale legii acordau primarului și atribuții de poliție[72].

*

În BASARABIA organizația comunală cunoaște două regimuri distincte în secolul XIX; și anume regimul comunelor situate în sudul Basarabiei (din județele Cahul, Ismail și Bolgrad) care în urma hotărîrii Con-

[71] I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 137—140.
[72] *Ibidem*, p. 140.

gresului de pace de la Paris din 1856 au revenit Moldovei, situație care s-a menținut pînă la 1878, cînd această regiune a fost din nou anexată Rusiei țariste. Aici au fost în vigoare legile comunale românești din 1864 și 1874, iar comunele celor trei județe s-au împărtășit din principiile modului de organizare administrativă a țării în care s-au integrat organic.

Cît privește partea cea mai mare a Basarabiei, și de asemenea cele trei județe în afara perioadei arătate, au cunoscut o serie de legiuiri administrative. Dintre acestea merită amintite: reforma administrativă din 1837 a împăratului Nicolae I, reformă care a realizat o mai accentuată centralizare și nu a avut urmări importante pentru viața satelor. Mai importantă este *Legea din 1 ianuarie 1864* prin care au fost instituite zemstvele (consiliile) județene și provinciale, cu scopul de a se îngriji și rezolva problemele și necesitățile locale, ca o concesie pe care absolutismul țarist o făcea curentului liberal pentru constituționalitate și autonomie, și prin care se asigura autonomia comunală, județeană și provincială. Instituția zemstvelor a fost introdusă în Basarabia în 1869—1870. Unitățile administrative din Basarabia erau: provincia (gubernia), județul (ținutul), plasa și comuna (volostea). Comuna era condusă de un organ reprezentativ — consiliul — și de un organ executiv — vornicul (starostele). *Legea din 12 iunie 1890* a împăratului Alexandru al III-lea, realizează o accentuată centralizare administrativă și îngrădește considerabil drepturile și libertatea de acțiune a organelor reprezentative. Dimpotrivă, *Legea din 9 iunie 1917*, bazată pe principii democratice — în urma izbucnirii revoluției burghezo-democratice —, a lărgit considerabil sfera de activitate și dreptul de dispunere a organelor deliberative în afacerile locale[73].

Comunele rurale din Basarabia aveau denumirea oficială de voloste, ele trebuiau să aibă un minimum 30 de locuitori, și nu reprezentau altceva decît unitatea locală — parohia —, adică gruparea locuitorilor de aceeași credință religioasă. Organizarea comunei religioase îmbrăca o formă simplă, patriarhală. Comuna rurală era condusă de un organ deliberativ, reprezentat prin adunarea comunală, compusă din capii de familie care posedă casă și din funcționarii comunali. Adunarea comunală avea următoarele atribuțiuni: alegerea starostelui, votarea unor impozite, executarea unor lucrări publice și repartizarea pămînturilor nefolosite; deciziile adunării fiind supuse cenzurii puterii centrale. Organul executiv era reprezentat prin staroste, acesta avînd rolul de a duce la îndeplinire deciziile adunării comunale. Starostele era ales de către adunarea comunală pe timp de un an, era salariat și întrunea dubla calitate de reprezentant al intereselor locale și agent al puterii centrale. El era ajutat în îndeplinirea atribuțiilor sale de un sutaș și de un decimaș, ambii aleși. Confirmarea

[73] P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *Codul administrativ adnotat*, București, 1930, p. 183; *Enciclopedia României*, I. București, 1938, p. 306; I. C. Adamescu, *op. cit.*, p. 141.

în funcție a starostelui o făcea nacealnicul — funcționar avînd gradul administrativ ierarhic și competența administratorului de plasă din Vechiul Regat al României[74].

*

Așa se configura situația organizării comunelor rurale din România și din provinciile românești aflate sub dominație străină la 1918, anul formării statului național unitar român — încununarea legitimă a tuturor năzuințelor și aspirațiilor, a eforturilor și luptelor seculare ale poporului român, pentru înfăptuirea idealurilor sale de libertate și independență națională, de unitate politică.

Situația impunea, pe de o parte, unele măsuri imediate, îndeosebi în provinciile unite, iar pe de altă parte, o reformă largă de reorganizare și unificare instituțional-administrativă.

În acest sens Consiliul Dirigent al Transilvaniei — organ cu unele atribuții guvernamentale, constituit în urma hotărîrii Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 —, prin *Decretul nr. II despre funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice administrative,* menține organizarea comunelor mari și mici, dizolvînd reprezentanțele comunale constituite pe baza vechiului drept electoral censitar. Pînă la convocarea noului corp reprezentativ comunal, ales pe baza sufragiului universal, atribuțiile acestuia urmau să fie îndeplinite de primărie, cu aprobarea prefectului (care a luat locul comitelui suprem), și care numea funcționarii. Ca funcționari noi puteau fi numiți „numai acei candidați care cunosc în vorbă și în scris limba oficială a serviciilor publice" și a populației din circumscripția respectivă. În ceea ce privește funcționarii aflați în posturi, ei erau datori ca în termen de un an să-și însușească limba oficială și limba populației din zona respectivă. O altă prevedere a decretului desființa instituția virilismului (membri din oficiu, nealeși, ai corpului reprezentativ comunal, unde intrau contribuabilii ce plăteau cel mai mare impozit), instituție impusă de legea maghiară, fiind considerată de către organul guvernator românesc al Transilvaniei ca necorespunzătoare postulatelor democrației[75]. În felul acesta conținutul comunei rurale, ca instituție administrativă, a fost considerabil modificat.

Decretul nr. IV pentru statorirea unor denumiri românești în administrație și justiție al Consiliului Dirigent, reglementează schimbarea denumirii circumscripțiilor administrative și a titulaturii funcționarilor administrativi; pentru comune prevăzînd, ca în loc de notar comunal (cer-

[74] I. I. Nistor, *Istoria Basarabiei.* Cernăuți, 1923, p. 271; Șt. V. Cocerva, *Basarabia. Organizarea administrativă locală sub Imperiul rus,* în „România administrativă" (Chișinău), 1924, 5, nr. 9, p. 144; *Istoricul și activitatea zemstvelor în Basarabia în curs de 50 de ani (1869—1919).* Chișinău, 1920, p. 2—7.; V. Erbiceanu, *Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia,* București, 1934, passim; I. C. Adamescu, *op. cit.,* p. 141; P. P. Poantă, *op. cit.,* p. 8—9.

[75] „Gazeta oficială", 1919, nr. 6, 14/27 ianuarie, p. 26.

cual) să se spună secretar comunal (cercual)[76]. Următoarea reglementare a Consiliului Dirigent era *Decretul nr. XXII despre alegerea reprezentanţelor comunale şi a primăriilor*, care intra în vigoare la 1 ianuarie 1920 şi prevedea modalitatea alegerii reprezentanţelor comunale, dizolvate prin Decretul II în comunele mari şi mici, pînă ce dreptul de alegător va fi normat pe baza sufragiului universal[77].

Problema grea şi complexă a înfăptuirii unei reforme largi de reorganizare şi unificare instituţional-administrativă, comporta o serie întreagă de aspecte, unele din ele neputînd fi soluţionate decît după o îndelungă şi judicioasă cumpănire.

Este semnificativ de văzut, bunăoară, care era situaţia Transilvaniei şi Banatului în ceea ce priveşte modul cum se configurau populaţia satelor şi localităţile în anul 1923.

Populaţia satelor

— români	2.951.856	locuitori,	adică	64,76%
— unguri	987.762	—„—	—„—	21,66%
— germani	427.513	—„—	—„—	9,38%
— evrei	71.561	—„—	—„—	1,57%
— alţii	119.774	—„—	—„—	2,63%
Total	4.558.466	—„—	—„—	100,00%.

Comunele din teritoriile unite la 1 Decembrie 1918 sînt împărţite în mai multe categorii:

— 189 comune fruntaşe cu peste 3000 de locuitori, care totalizează 883.668 de locuitori, adică aproape cît cele 40 de oraşe (care aveau 929.500 de locuitori). În această categorie de comune românii reprezentau procentual 52,31%.

— 613 comune mari (între 2000 şi 3000 locuitori) şi mijlocii (între 1500 şi 2000 locuitori), care totalizează 1.201.535 suflete. Dintre aceştia 57,78% erau români.

— 3281 comune mici, avînd sub 1500 locuitori, cu o populaţie totală de 2.473.263 suflete. Aceste comune mici constituiau cadrul administrativ principal şi puterea de viaţă a poporului român, românii ridicîndu-se procentual la 72,59%.

---

[76] *Idem*, 1919, nr. 10, 30 ianuarie/12 februarie, p. 47. Ulterior, prin *Decretul nr. XX referitor la modificarea Legii nr. LX din 1913 despre salarizarea secretarilor comunali şi cercuali*, se stabileşte salariul minim al secretarilor comunali şi cercuali (în afară de chirie) la suma anuală de 2600 lei, iar pentru subsecretari 2000 lei. Comunele care nu aveau arunc mai mare de 60% puteau urca acest salar, după obţinerea aprobării corespunzătoare. Secretarii primeau totodată anual, prin dotaţie de la stat, începînd cu ziua alegerii lor, din 3 în 3 ani de serviciu în această calitate, un adaos la salar de 400 lei, iar subsecretarii de 200 lei Suma acestui spor nu putea însă depăşi 4000 lei pentru secretari şi 2000 lei pentru subsecretari. (*Ibid.* 1919, nr. 60, 15 octombrie, p. 481).

[77] *Ibidem*, 1919, nr. 65, 12 noiembrie, p. 1.

Elocventă este și repartizarea naționalităților pe orașe și sate.

— români	8,69%	orășeni și	91,31%	săteni
— unguri	27,23%	—„—	72,77%	—„—
— germani	23,34%	—„—	76,66%	—„—
— evrei	64,78%	—„—	35,22%	—„—
— alții	12,47%	—„—	87,53%	—„—
Total	16,93%	—„—	87,07%	—„—[78].

După Unirea din 1918 în România Mare exista un regim comunal complex, în fiecare provincie istorică comuna fiind organizată după un anumit sistem, ceea ce făcea ca administrația generală să fie foarte greoaie. Pe de altă parte provinciile unite, care cunoscuseră o organizare descentralizatoare, doreau să păstreze elementele bune din propria lor tradiție și experiență administrativă. Unificarea administrativă și instituțională trebuia să îndeplinească dezideratele timpului, să reprezinte, atît cît era posibil, o sinteză a celor patru sisteme administrative în vigoare, preluînd de la fiecare elementele avansate, evoluate, superioare, în concordanță cu principiile de drept constituțional și administrativ modern. Se considera că este necesară o perioadă de autonomie a provinciilor unite, pentru analize și studii, pentru o cît mai exactă apreciere a situației și elaborarea de proiecte etc.

Un stat nou, constituit prin lupta hotărîtă a poporului, în virtutea aplicării unor principii de drept internațional echitabile, progresiste, de mare justețe istorică, trebuia să aibă alcătuiri administrative și juridice tot atît de avansate, sistemul său constituțional să fie deschis celor mai noi norme de drept administrativ, adecvate tendințelor democratice ale vremii.

Se căuta totodată să se creeze condițiile necesare unificării structurilor administrative și un climat corespunzător de apropiere, menajîndu-se tradițiile, normele juridice și specificitățile provinciale. Se avea în vedere că tăria unui stat o conferă în bună parte unitatea administrației, repartizarea puterii națiunii în celulele vii ale organismului statal, care prin propriile lor puteri să răspundă eficace la nevoia de ordine, administrare și echitate pentru obște.

Întreaga situație releva nevoia acută a unei noi legiferări în scopul unificării administrative, atît de necesară pentru progresul țării și stimularea vieții comunale. Elaborarea legii pentru unificarea administrativă a prilejuit ample dezbateri privind modalitatea realizării acestei opere mari și complexe și baza pe care ea putea fi făcută.

Introducerea unui sistem instituțional-administrativ pertinent cu momentele de răscruce prin care trecea țara, cu aspirațiile și așteptările pe care întreaga națiune și le-a pus în forma politico-statală în care urma să se articuleze și armonizeze viața noului stat, în cadrele căruia urma să se desfășoare întregul angrenaj al vieții economice, sociale, politice, cul-

[78] N. Istrate *Indicatorul comunelor din Ardeal și Banat.* Cluj, 1925, p. 3—9.

turale, juridice, artistice etc., totul căpătînd dimensiuni noi, o amploare fără precedent; cerea o perioadă de tranziție necesară studiului și elaborării unei reforme administrative potrivite cu împrejurările.

Un rol important în configurarea și caracterul noii reglementări administrative l-a avut *Constituția* din 1923, care la art. 4 postulează: „Teritoriul României din punct de vedere administrativ se împarte în județe, județele în comune"[79].

Se aprecia că România este un stat format în majoritate din țărani — cel puțin 80% din populația țării formînd-o plugarii, așezați în centrele străvechi de populație care sînt satele. Referindu-se la importanța satului, N. Iorga afirma: „Satul este pentru oricine marea realitate istorică și marea posibilitate de prezent, marele factor de dezvoltare pentru viitor". Organizația administrativă a unui astfel de stat „va fi totdeauna caracterizată prin chipul în care a fost rezolvată problema de organizare a administrației rurale". La rîndul său C-tin Stere aprecia, reluînd afirmațiile unui specialist francez în drept administrativ — că „în comună, în această celulă a corpului social, rezidă toată puterea popoarelor libere. Instituțiile comunale sînt pentru libertatea cetățenească, același lucru ca școala pentru știință[...]. Răpiți comunei forța și independența ei, atunci ve-ți avea în fața Dvs. o turmă de administrați, dar nu ve-ți avea un popor de cetățeni"[80].

Între diversele puncte de vedere se contura o orientare care avea în vedere că în Transilvania, Basarabia și Bucovina, sub vechile regimuri administrative de pînă la 1918, fiecare centru natural al populației, care este satul, constituia, în general, și unitatea administrativă fundamentală care este comuna. Se punea problema ca organismele viguroase ale satelor din Transilvania, Bucovina și Basarabia să se păstreze în această formă, și să nu fie transformate în conglomerate amorfe și convenționale. Această concluzie a fost trasă de altfel și de către legiuitorul din 1925, care afirma: „[...] este de dorit ca aproape toate satele, care sînt în stare să facă față obligațiilor create prin lege, să constituie comune, așa cum sînt în Ardeal și în Basarabia, căci din experiența făcută în Vechiul Regat, comunele compuse din sate numeroase, îndepărtate unele de altele, se administrează foarte greu, sfaturile sătești neavînd, după o experiență destul de îndelungată, nici un rezultat practic"[81].

La rîndul său, raportul în Senat al aceleiași legi din 1925 declara: „Comuna rurală trebuie lăsată fără definiție, căci ea de fapt nu este o creație a legiuitorului. Legiuitorul nu face decît să consacre existența acestor adunări de cetățeni, cari au consimțit să se așeze împreună pentru o prielnică dezvoltare a vieții lor colective". În continuare se afirma „intențiunea [...] ca să se creeze comune cît mai mici și cît mai multe"

---

[79] *Constituția nouă*. Craiova, [1923], p. 3.

[80] P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *op. cit.*, p. 183, 219, 229.

[81] *Ibidem*; „Monitorul oficial", Partea a III-a. Desbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților. Sesiunea ordinară 1935—1936. București, 1936, nr. 15, din 7 ianuarie, p. 279.

— fiind vorba, evident, de tendința de a se constitui, pe cît era posibil, din fiecare sat o comună[82].

Deosebit de concludentă este în acest sens situația satelor de pe teritoriul României întregite, pe provincii istorice, clasificate după numărul populației.

Sate după numărul populației	Vechiul Regat		Transilvania		Basarabia		Bucovina	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Sate pînă la 600 locuitori	5651	60%	1143	27%	702	40%	58	16%
Sate peste 600 locuitori	3956	40%	2251	73%	1068	60%	307	84%

Apreciind situația comunelor sub aspectul venitului mediu realizat de către acestea, avem următorul tablou pe provincii:

— comunele din Vechiul Regat = 133.411 lei
— —„— Transilvania = 259.556 lei
— —„— Basarabia = 345.352 lei
— —„— Bucovina = 260.195 lei

Din examinarea situației de mai sus s-ar părea că în Basarabia ar fi fost comunele cele mai bogate din România Mare. Repartizarea venitului total al comunelor pe sate risipește însă această iluzie, oferind în același timp un tablou cît se poate de relevant. Cuantumul venitului mediu pe sat apare astfel pentru fiecare provincie istorică:

— în Vechiul Regat = 51.095 lei
— în Transilvania = 251.635 lei
— în Basarabia = 140.482 lei
— în Bucovina = 229.680 lei[83].

Așadar dacă legiuitorul s-ar fi mărginit să aplice recomandarea raportului legii din Senat, adică să constate prezența comunelor rurale fără să le creeze prin arondare, fiecare sat constituindu-se astfel în comună rurală, atunci comunele din Vechiul Regat ar fi avut un venit mijlociu de 50.000 lei, care s-ar fi risipit în întregime pentru a asigura existența — mai mult decît modestă — a celor 20.000 de primari și notari. Iată de ce cifra de 7000, prin care numărul satelor depășea numărul comunelor în toată țara, aproape 6000 erau în Vechiul Regat, iar restul aproape toate în Basarabia[84].

[82] P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *op. cit.*, p. 183—184.
[83] *Ibidem*, p. 184—185.
[84] *Ibidem.*

După discuții prelungite și multe opinii exprimate în presa vremii, după ce s-au publicat o serie de studii și s-au emis ipoteze și propuneri, Parlamentul României votează *Legea pentru unificarea administrativă*, promulgată la 14 iunie 1925. Textul legii prevedea: „Teritoriul României se împarte din punct de vedere administrativ în județe și județele în comune". „Comuna rurală este alcătuită din unul sau mai multe sate. Reședința comunei va fi într-unul din sate". Comuna își exercită autoritatea sa asupra tuturor locuitorilor și a întregului teritoriu din cuprinsul ei. Comunei și județului le este conferită personalitatea juridică[85]. Comuna își administrează interesele locale prin consilii constituite din consilieri aleși și consilieri de drept. Primarul este capul administrației comunale. El execută toate hotărîrile consiliului și ale delegației permanente comunale și împreună cu aceasta supraveghează mersul administrației comunale.

Primarul era desemnat să administreze toate interesele comunei, fie împreună cu delegația permanentă, fie cu consiliul comunal, după prevederile legii. Semnul distinctiv al primarului era o cingătoare cu cele trei culori naționale, pe care o purta la toate ceremoniile oficiale și la celebrarea căsătoriilor. Primarul reprezintă comuna în justiție, este șeful poliției comunale, el convoacă consiliul comunal și prezidează ședințele, prezidînd de asemenea delegația permanentă și supraveghează respectarea regulamentelor. Împreună cu delegația permanentă primarul numește, înaintează și licențiază din serviciu funcționarii comunali și hotărăște asupra pedepselor. El dă autorizațiile necesare pentru construcții, ordonă prestații în natură și eliberează certificate de notorietate publică și de paupertate. Primarul este ofițer al stării civile, el putînd delega această atribuție unui membru al delegației permanente comunale sau notarului. El inspectează piețele, drumurile, sălile de spectacole, tîrgurile și ordonă măsurile de igienă. În comunele cu mai multe sate, primarul putea delega, prin decizie scrisă, o parte din atribuțiile sale unuia din consilierii aleși în satele respective.

Notarul este agentul autorității centrale în comuna rurală, în această calitate fiind însărcinat cu aplicarea legilor, a regulamentelor de administrație publică, ordonanțelor, instrucțiunilor și a oricăror alte acte pe care legea le cere a fi date publicității, ca emanînd de la puterea executivă. El este șeful poliției administrative în comună și ofițer al poliției judiciare, auxiliar al parchetului; poartă de asemenea grija întocmirii actelor de stare civilă conform legi, contrasemnînd totodată aceste acte[86].

Potrivit legii comuna rurală investește două atribute esențiale: ca organ de autoritate publică și ca organ de gestiune comunală cu personalitate juridică. În această din urmă ipostază consiliile comunale aveau latitudinea să întocmească regulamente, prin care se prevedeau măsuri și sancțiuni relative la administrarea intereselor locale.

Comunele se puteau asocia între ele sau cu statul, în vederea executării, creerii sau întreținerii de lucrări și instituții de folos local sau

---

[85] „Monitorul oficial". Partea I-a, 1925, nr. 128 din 14 iunie, p. 6850—6893.

[86] *Ibid.* În urma adoptării legii din 14 iunie 1925, la 7 oct. 1925 a fost dat publicității decretul regal privind noua organizare administrativă a României.

regional în domeniile sanitar, economic, cultural sau al lucrărilor publice[87].

Așadar *Legea pentru unificarea administrativă* a fost mai mult o extindere a legislației Vechiului Regat în provinciile unite, continuînd totodată tendința centralizatoare a acesteia (tutela administrativă este excesivă), ceea ce făcea ca legea să se îndepărteze de principiul descentralizării enunțat în *Expunerea de motive*. Desigur că legea nu a putut răspunde tuturor nevoilor noii vieți administrative românești, mai ales dacă avem în vedere faptul că fiecare provincie avea tendința sistemului său administrativ, care nu putea fi înlocuit imediat și radical cu un sistem nou.

Totuși legea a investit și alte semnificații pe care un specialist în probleme de administrație le-a formulat într-un mod interesant. „Dreptul public din Vechiul Regat, îmbibat de ideologia rațională franceză, a intrat în contact cu dreptul public austro-ungar, pragmatic și impregnat cu spirit germanic". Rezultatul acestei sinteze a fost acela că influența ardelenească a reușit să atenueze „dogmatismul rațional din Vechiul Regat" și a introdus inovații interesante. Pe de altă parte dreptul administrativ românesc a simplificat și clarificat metodele, concepțiile și modul de organizare austro-ungară, înlăturînd particularismele locale. Cu toate acestea legea din 1925 păstrează în bună parte mentalitatea rațională a Vechiului Regat, care a fost puțin influențată de dreptul provinciilor unite, și nu cuprinde toată realitatea și bogăția problematicii administrative complexe a României întregite. De menționat că prin efectul legii au fost create 8751 de comune, care cuprindeau în circumscripțiile lor teritoriale 15.267 sate[88].

De menționat un fapt remarcabil în ceea ce privește numirile de localități; unele au fost rectificate la dorința locuitorilor, iar altele schimbate, acțiune ce a avut loc în întreaga țară în anii 1925—1926. Dintre acestea numai în Transilvania au fost rectificate sau schimbate numele a 446 localități, în majoritate covîrșitoare rurale, prin care s-au corectat vechile denumiri hibride cu denumiri noi, adecvate normelor limbii române[89].

*

Legea de unificare administrativă este reglementarea care a încheiat procesul lung și sinuos, dar relevant și cuprinzător, al întemeierii comunei rurale și evoluției formelor de organizare modernă a acesteia — element reprezentativ al civilizației românești moderne, alături de amploarea dezvoltării orașelor și sporirea rolului lor în viața societății.

Comuna rurală parcurge, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, un drum ascendent, care dincolo de realizări

[87] *Ibid.*

[88] P. Negulescu, R. Boilă, Gh. Alexianu, *op. cit.*, p. 314—315; P. P. Poantă, *Administrația comunală și notarul român*, Arad, 1941, p. 10. Specialistul în materie de administrație citat este Iulian Peter, inspector general administrativ.

[89] V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș pînă în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, 1929, p. 209—210.

sau de lipsuri, de trăinicia sistemului sau de neajunsurile lui, avea o mai adîncă semnificație. Acest drum nu reflecta altceva decît ridicarea la viață proprie, la libertate, a oamenilor țării, care locuiau într-un procent covîrșitor în satele noastre — izvor inepuizabil de energii, de vigoare, de valori naționale autentice. Întemeierea și organizarea comunei rurale înseamnă emanciparea iobagului și clăcașului, transformarea lui într-un om liber, într-un proprietar cu spirit gospodăresc, într-un producător harnic și mai ales într-un cetățean demn. Acest țăran a dobîndit pămînt și rosturi noi, a devenit membrul unei comunități investită cu atribuții de autoritate publică. Desigur că aceasta de cele mai multe ori l-a apăsat în loc să-l apere, dar el s-a simțit legat organic de ea, și prin ea de țară. Țăranul-cetățean, locuitor al acestei comune a luptat eroic la Plevna și la Mărășești, și a fost făuritor de țară nouă la Alba Iulia, Chișinău, Cernăuți și în alte centre unde lupta pentru Marea Unire a înregistrat prezența lui hotărîtă.

Comuna rurală a edificat-o țăranul împotriva vrerii boierilor, și a fost recunoscută de stat, iar organizația comunală a constituit un factor de progres care a mijlocit ocrotirea și perpetuarea vitalității națiunii.

Pentru țărani comuna lor era dovada concretă a apartenenței lor, semnul sigur al identității lor și argumentul vredniciei lor. Ei au înfrumusețat-o, au întărit-o, au susținut-o cu impozite și prestații, au dat juzi și primari, gospodari de frunte, ostași, iar copiii plecați din sate au ilustrat cu strălucire cultura, știința, tehnica și arta românească. Prin stăruința, rîvna, hărnicia și lupta lor țăranii au făcut din comună propria lor organizație, iar rețeaua deasă a miilor de comune a format, indiscutabil, armătura sistemului instituțional-administrativ al statului, căruia i-a conferit perspectivă și temelie sigură.

IOAN S. NISTOR

L'INSTITUTION DE LA COMMUNE RURALE EN TANT QUE FORME MODERNE D'ORGANISATION ADMINISTRATIVE

(Résumé)

La fondation de la commune rurale et sa consolidation dans la deuxième moitié du XIXe siècle et au début du XXe siècle a été l'un des aspects significatifs de la civilisation roumaine moderne, á côté du développement des villes et de l'accroissement de leur rôle dans la vie sociale.

L'auteur de la présente étude entreprend une analyse détaillée des déterminations d'ordre économique, social, politique et culturel qui ont conduit à la transformation du village — considéré jusqu'alors un élément de la propriété et une source de revenus — en commune rurale, en corporation de droit public, ayant une personnalité juridique, une direction et un patrimoine propres. L'institution de la commune rurale a été sanctionnée par la Loi communale d'Alexandru Ioan Cuza, promue dans les Principautés Unies le 1er avril 1864, et complétée ensuite par les lois de 1874, 1887, 1894, 1904, 1908 et 1910. On relève aussi l'évolution de ce pro-

cessus historique dans les provinces roumaines sous domination étrangère: la Transylvanie, la Bucovine et la Bessarabie.

Le parachèvement de l'État national unitaire roumain, par suite de la Grande Union de 1918, a imposé des mesures législatives immédiates et une ample réforme visant à la réorganisation et á l'unification institutionnelle-administrative, en accord avec les principes du droit institutionnel et administratif moderne et avec les tendances démocratiques du temps. Ces mutations ont été consacrées par la Loi de l'unification administrative du 14 juillet 1925, qui a continué les tendances de centralisation de la législaton administrative de l'Ancen Royaume.

À la fin de l'étude on souligne les significations de l'institution de la commune rurale, dont le réseau représentait l'armature du système institutionnel administratif du village et reflétait l'emancipation du paysan roumain.

ASPECTE ALE POLITICII DE ASUPRIRE NAȚIONALĂ ȘI DE MAGHIARIZARE FORȚATĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN TIMPUL DUALISMULUI

Miniștrii cabinetului Andrássy și propaganda maghiară de stat au susținut și au popularizat în Ungaria și în afara ei meritele constituționalismului unguresc din 1848 revitalizat prin legea XII și jurămîntul regal din 1867. S-a insistat deosebit de mult asupra beneficiilor oferite cetățenilor patriei maghiare prin asigurarea unei perfecte egalități individuale prin care credeau că s-a rezolvat și cea națională și s-a pedalat mult pe meritele legislației sociale maghiare elaborate de dietele din 1848 deci pe libertatea socială și împroprietărirea tuturor țăranilor fără deosebire de naționalitate la care s-a adăugat un alt capital de propagandă politică și anume asigurarea celei mai largi, mai democratice și mai perfecte autonomii a tuturor bisericilor egal îndreptățite din Ungaria.

Desigur șefii politici ai românilor și slavilor au recunoscut meritele de necontestat ale abrogării iobăgiei, împroprietăririi, legalizării egalității cetățenești și de altfel aceste cuceriri au fost benefice întrucît au constituit răspunsuri la cerințele generale ale timpului și au fost repurtate în urma unor lupte comune susținute de liberalii sau radicalii unguri, români și slavi. Cît despre asigurarea egalității, libertății sau autonomiei bisericilor și religiilor începutul a fost dat încă de toleranța specifică iluminismului de stat din secolul al XVIII-lea așa că în secolul următor al liberalismului și parlamentarismului era normal ca această chestiune să fie rezolvată într-un spirit democratic și modern.

Oricum recunoașterea mitropoliilor autonome greco-catolică și ortodoxă de către parlamentul Ungariei în 1868 a constituit un succes cert pentru români și a dovedit poziția maleabilă și cu adevărat liberală în problemele raporturilor dintre biserici și stat a majorității deputaților unguri și a ministrului cultelor baronul Eötvös József chiar dacă au existat alți politicieni unguri care au reprobat gestul pe motiv că înființarea celor două mitropolii au fost rezultatele manevrelor daco-românești sau că ar fi fost preferabil ca ortodocșii români să rămînă veșnic sub jurisdicție sîrbă pentru ca cele două națiuni să se certe între ele și să poată fi manevrate mai ușor de guvernanții din Pesta. De asemenea liderii politici nemaghiari ca și cei maghiari au apreciat sistemele constituționale de guvernare, parlamentarismul european inclusiv regimurile monarhice parlamentare și au fost ostili absolutismului reacționar, depășit și desuet într-un continent în plină modernizare și revoluție industrială.

Regimurile monarhice parlamentare instaurate în Ungaria secolului trecut au venit într-o oarecare măsură și pînă la un anumit punct în întîmpinarea constituționalismului european.

Dar în Europa secolului al XIX-lea accentul general nu mai cade pe factorul religios iar în partea ei centrală și estică nici măcar pe cel social, ci pe lîngă parlamentarism, liberalism s-a afirmat cu deosebită forță și pregnanță principiul naționalității care le-a însoțit pe primele două într-o asemenea manieră încît nu se poate concepe o democrație europeană completă și veridică fără includerea unei politici de respectare a ființei naționale a tuturor popoarelor. Marele istoric și democrat francez Jules Michelet a comparat Europa cu o liră armonioasă ale cărei coarde erau națiunile și a afirmat că pentru ca lira să funcționeze normal era nevoie ca nici o coardă, nici o națiune să nu fie lovită brutal, ruptă, fărîmițată sau jignită. Or, cu toate meritele sale pe plan social sau cetățenesc constituționalismul și parlamentarismul unguresc s-a desprins de europeism în aceste aspecte fundamentale împinse pe primele puncte ale ordinii politice de zi cu zi de pe eșichierul continentului nostru de principiile nobile ale egalei îndreptățiri și afirmări naționale.

Nu vom insista detaliat asupra politicii naționale dusă de guvernele ungurești din 1848 și 1867 care sînt bine cunoscute, dar dorim să subliniem ideea că prin ea s-a croit din minoritatea etnică maghiară o națiune ce a asuprit majoritățile etnice română și slave aducîndu-i pe indivizii nemaghiari, cetățeni „egal-îndreptățiți" ai statului, în situația umilitoare de lipituri sau umpluturi ale unicei și indivizibilei națiuni civile ungare. Legalizarea în 1868 a existenței doar a națiunii politice maghiare ca și pretenția ca Ungaria să fie considerată stat „național" maghiar unitar în condițiile în care la 5 unguri existau 11 neunguri au însemnat de fapt negarea unor principii politice europene de mare valoare și de mare viitor.

Dat fiind viciul fundamental al proclamării unei singure națiuni politice ne îndoim că ea să poată fi calificată în mod obiectiv creație liberală chiar dacă a avut unele paragrafe liberale. Legea naționalităților a fost caracterizată ca fiind o creație liberală în volumul III din *Istoria Transilvaniei* recent apărută la Budapesta[1]. În lucrare se observă și o ușoară contradicție în sensul că după ce legea este calificată liberală se recunoaște că ea a fost rodul compromisului între orientarea conservatoare și liberală ceea ce diminuează simțitor caracterul general liberal al Legii XLIV. De fapt în volum se recunoaște că mai tîrziu avîndu-se mereu în vedere întărirea statului și unității națiunii politice ungare, a maghiarismului paragrafele liberale au fost uitate și au rămas neaplicate.

Practic vorbind din analiza legii se poate constata o duplicitate și chiar un oarecare machiavelism care oferea posibilități largi de manevră și de interpretare în sens partinic maghiar deoarece aplicarea paragrafelor privind folosirea limbilor și respectarea intereselor nemaghiarilor la nivele inferioare ale administrației și justiției erau acordate „după putință" sau „după posibilități" și numai în măsura în care nu lezau inte-

[1] *Erdély története, harmadik kötet 1830-tól napjainking, szerkesztette Szász Zoltán*, Budapest, 1986, p. 1628—1630.

resele și unitatea statului. Un contemporan a afirmat că Deák s-a aflat între două focuri fiind asaltat și de presiunile deputaților nemaghiari și de cele ale propriilor săi partizani unguri naționaliști preocupați îndeosebi de întărirea unității statului și a națiunii maghiare și acest lucru s-a reflectat în formulările legii naționalităților. De asemenea deputații unguri liberali l-au combătut și pe Eötvös care ar fi vrut să lase un cîmp mai liber de manifestare a naționalităților în comitate. Iar miniștrii și politicienii unguri ce i-au urmat pe Deák și Eötvös au acționat astfel încît au dovedit că totul este cu putință pentru unguri și aproape nimic nu este cu putință pentru nemaghiari care au fost priviți și au devenit cu timpul un fel de oi negre în șirul cetățenilor Ungariei. În acest sens se poate afirma cu certitudine că liberalii unguri s-au situat într-adevăr mult mai la dreapta decît cei doi șefi ai lor.

Tot în *Istoria Transilvaniei* se afirmă că pentru un stat burghez ca Ungaria nu avea importanță practică recunoașterea națiunii române ca a patra națiune politică[2]. Desigur nu era vorba în fond de clasificarea numerică sau de a face din românii Transilvaniei „a patra" națiune politică egal — îndreptățită, ci îndeosebi de recunoașterea naționalității politice a românilor, a egalității lor cu ungurii care ar fi fost foarte practică și realistă și ar fi demonstrat un liberalism adevărat și nu de paradă al guvernului și parlamentului ungar. Este clar că pentru un stat burghez care avea majoritatea cetățenilor de o singură etnie sau naționalitate nu era practic să recunoască o naționalitate politică separată pentru minoritățile de altă etnie dar acesta nu era cazul Ungariei plurinaționale. Ar fi fost consult ca în tratarea problemei naționale și a legii naționalităților *Istoria Transilvaniei* să fi exploatat mai pe larg și alte surse contemporane pentru a se ajunge la formulări cît mai obiective și mai științifice. Astfel ar fi trebuit relevate și pledoariile deputaților români și sași care încă din 1865 au cerut la dieta din Cluj ca deputații unguri să recunoască legal naționalitatea politică a românilor din Transilvania.

Pe de altă parte chiar unii liberali unguri au regretat că austriecii i-au întrecut și în dieta „octroată" de la Sibiu au recunoscut drepturile politice și egala îndreptățire națională a românilor și au afirmat că după ce vor ajunge la putere — atunci erau încă în opoziție — vor acorda și ei drepturi naționale egale pentru frații lor români dar pe bazele solide și superioare ale unui adevărat constituționalism. Numai că după ce au ajuns într-adevăr la putere atît deputații unguri din dieta de la Cluj cît și cei din dieta de încoronare de la Pesta (1865—1868) și-au uitat promisiunile în ciuda faptului că deputații români și sași au făcut totul pentru a le reîmprospăta memoria. Astfel deputatul Ilie Măcelariu a folosit limba română în parlamentul Ungariei dar majoritatea deputaților maghiari au ripostat deosebit de violent împotriva acestui gest de adîncă semnificație și inspirat de adevărata democrație europeană și de spiritul timpului care ar fi cerut ca prin respectarea egală a celor două limbi naționale cele două popoare neslave situate în mijlocul mării slave să se fi apropiat unul de celălalt. Folosirea exclusivă a limbii maghiare în parlamentul

[2] *Erdely története* ..., p. 1647.

Ungariei ar fi fost justificată doar în cazul că ungurii ar fi constituit majoritatea și nu minoritatea cetățenilor statului.

De asemenea în cadrul tratativelor cu Deák deputatul Alexandru Bohățel i-a solicitat ajutorul pentru ca dieta Ungariei să accepte un proiect de lege modificat al uniunii în care s-ar fi recunoscut în mod expres naționalitatea politică a românilor din Transilvania urmînd ca doar pe legea astfel schimbată să depună monarhul jurămîntul dar a fost refuzat politicos sub diferite pretexte și a primit asigurări „liniștitoare" în privința perfectei egalități cetățenești între toți fiii patriei, a autonomiei largi și nestingherite a tuturor bisericilor și corporațiunilor libere și egale în stat. Or acest lucru a dovedit că marele om politic ungur era liberal în problemele cetățenești, în raporturile dintre biserici și stat, și cu mult mai puțin liberal în chestiunea națională pe care o credea și el rezolvată suficient prin libertatea și egalitatea individuală asigurată de constituție.

În 1868 deputatul sas Iacob Rannicher și deputatul român Ioan Pușcariu au invitat din nou dieta Ungariei să ratifice egala îndreptățire a naționalităților și a limbilor ce a existat și a funcționat în Transilvania anilor 1863—1865 fără să aducă prejudicii, ci dimpotrivă asigurînd beneficii administrației și liniștii publice, dar nici acum nu au fost ascultați. Deputatul român Ioan Pușcariu a spus deschis și clar că dacă dieta Ungariei recunoștea pe cale parlamentară și ratifica ființa politică și egala îndreptățire națională a românilor din Transilvania acest lucru s-ar fi răsfrînt benefic și asupra românilor din Banat, Crișana, Maramureș, Partium (Crasna, Solnocul de Mijloc, Zarand, Chioar) care împreună cu frații lor ardeleni constituiau o forță apreciabilă ce trebuia respectată și recunoscută din punct de vedere politic de noii stăpîni ai puterii.

Deci chiar dacă deputații unguri au avut resentimente și nu au recunoscut legalitatea regimului Schmberling și a legilor elaborate de el au fost de nenumărate ori invitați să elaboreze ei înșiși legi democrate în spiritul timpului prin care naționalitatea politică a românilor să-și găsească locul cuvenit, dar refuzul lor constant și repetat ca și dorința de a-i încadra pe toți românii și slavii numai și numai în propria lor naționalitate politică maghiară a dovedit că erau adepții și prietenii supremației și nu ai democrației naționale[3]. Iată de ce este riscant să afirmi că legea naționalităților este cu precădere o creație liberală și că a asigurat drepturile colective ale naționalităților chiar dacă s-a bazat în primul rînd pe libertatea individuală și culturală. Într-un stat multinațional cum era Ungaria ar fi fost strict necesar și din punct de vedere al democrației europene inevitabil ca acea realitate etnică fundamentală care a fost preponderența numerică a neungurilor asupra ungurilor să-și găsească expresia și în paragrafele legii prin recunoașterea mai multor națiuni politice egal îndreptățite în stat.

---

[3] D. Suciu, *Antecedentele dualismului și Ilie Măcelariu în mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848—1867* (în manuscris la Editura Științifică și Enciclopedică București) și idem, *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu (1867—1891)* în manuscris la aceeași Editură.

Ajunși aici dorim să ne exprimăm rezervele și îndoielile față de temeinicia și veridicitatea afirmației din *Istoria Transilvaniei* că în 1867 românii n-au realizat cadoul istoric al constituționalismului și al unității oferit de guvernul ungur[4]. Șefii politici români au fost adepții regimurilor constituționale și ai unui constituționalism maghiar larg, democratic și nu exclusivist în care națiunea română să fie egal îndreptățită cu cea maghiară. De asemenea unii dintre ei au fost conștienți că sute de ani românii din Transilvania istorică (Ardeal) au fost administrați separat de frații lor din Banat, Crișana, Maramureș uneori și de cei din Partium și că acest lucru nu mai putea dăinui multă vreme în secolul al XIX-lea care a fost prin excelență secolul de afirmare plenară a principiului naționalităților conceput în sens larg și cît mai complet posibil. De aceea ei au intuit de la bun început că încadrarea tuturor românilor din statul ungar într-o unitate le oferea avantajul considerabil al forței numerice numai că au solicitat ca această încadrare sau unitate să fie făcută prin recunoașterea nu prin negarea egalei îndreptățiri naționale a tuturor românilor cu națiunea maghiară.

Astfel bătrînul mitropolit Alexandru Sterca Șuluțiu a sperat că ungurii care au luptat mult pentru limba și naționalitatea lor au învățat din experiența tristă a anilor 1848—1849 și ajunși la putere vor recunoaște politic și legal și limba și naționalitatea română. Practic vorbind mitropolitul credea că politicienii unguri vor recunoaște legislația sibiană democratică din 1863—1864 și că în acest caz prin uniunea Transilvaniei cu Ungaria ar fi fost nu numai inevitabil, ci și echitabil ca aceasta să se aplice automat și asupra românilor din Banat, Crișana, Maramureș, Partium. El vedea în națiunea română de aproape 3.000.000 recunoscută pe cale legală și parlamentară o forță politică considerabilă capabilă să-și apere și să-și consolideze și în viitor drepturile și ființa națională.

De asemenea am văzut că deputatul Ioan Pușcariu a invitat direct dieta ungară să ratifice legislația sibiană și să o extindă imediat asupra românilor din Banat, Crișana, Maramureș. Partium iar alți numeroși fruntași politici români au atras atenția parlamentului din Pesta că abrogarea legilor de la Sibiu pe cale unilaterală executivă, deci octroată, prin rescriptul regal din 20 iunie 1867 nu era valabilă din punct de vedere constituțional invitînd adesea forul legislativ sau să ratifice în sens mai larg, mai unitar și mai modern legile amintite sau să elaboreze altele noi în concordanță cu principiile moderne ale egalității naționale a tuturor popoarelor europene. Cu alte cuvinte fruntașii români au căutat să ridice din punct de vedere politic și național pe românii „ungureni" la nivelul drepturilor pozitive și democratice deținute — scurtă vreme din păcate — de frații lor ardeleni; deci ei au preconizat o unitate politică românească armonioasă și au fost perfect conștienți de avantajele unei asemenea unități sau al unui cadou constituțional de acest gen.

Numai că parlamentarii și miniștrii unguri au înțeles să facă „cadoul" și să realizeze unitatea românilor în alt sens și anume nu într-o direcție pozitivă și democratică cu respectarea politică a ființei naționale unitare românești ci într-una de negare a ei și de integrare forțată în unitatea

[4] *Erdélyi története* ... p. 1647.

mare a ungurismului. Practic vorbind după ce jumate din românii de la vest de Carpați (ardelenii) au avut recunoscută legal limba și naționalitatea politicienii dualiști le-au negat-o deschis și brutal, le-au desființat drepturile, i-au trîntit jos la același nivel cu românii din Banat, Crișana, Maramureș și Partium care n-au avut niciodată o autonomie și nici legi care să le recunoască limba și naționalitatea. În aceste condiții avansurile de federalizare mai degrabă politică decît teritorială făcute de anumiți fruntași politici români și slavi au fost respinse ca să nu mai vorbim de proiectul româno-sîrb care solicita de-a dreptul instituirea unui sistem cantonal de tip elvețian.

Rigiditatea politicii dualiste a contribuit substanțial la întărirea pasivismului care la negarea drepturilor naționale a răspuns prin nerecunoașterea situației politice recent instituite ceea ce a constituit o reacție firească și naturală de apărare chiar dacă timpul a dovedit în mod indubitabil că într-o Europă străbătută de parlamentarism și de confruntările electorale tactica de luptă a petiționarismului a devenit la un moment dat depășită și ineficace. Este de asemenea drept că prin blocarea electoratului românesc în unele locuri au fost favorizați candidații guvernului și acceptăm ca realistă afirmația că nu exista ca românii să facă o prostie — să ducă o petiție la Viena și să-l pîrască pe rege la împărat — și ungurii să nu facă una și mai mare respectiv să-i condamne pentru atîta lucru. Procesul și condamnările de la Cluj care au constituit o gafă politică gravă a guvernului a demascat pe plan intern și internațional șovinismul unguresc și a stîrnit un ecou deosebit de puternic în favoarea românilor asupriți chiar dacă Bánffy s-a grăbit să obțină amnistierea deoarece a realizat că nu avea nevoie de martiri.

În sînul mișcării naționale s-a manifestat din primii ani ai dualismului o aripă realistă, novatoare care a militat pentru principii, metode și soluții noi de luptă adecvate situației politice generale modificate și spiritului timpului. Astfel nu numai în părțile Aradului sau ale Banatului dar și unii lideri ardeleni (Stăvroiu, Cristea, Popeea, Borcea, Ioan și Ilarion Pușcariu etc.) au militat mereu pentru parlamentarism, pentru o luptă deschisă și directă, pentru unitatea tactică și de partid a mișcării naționale; mai mult tinerii nu s-au descurajat de loviturile dure și dureroase recent primite și au intuit că în ciuda lor avantajul și forța numerică a unității tuturor românilor din stat chiar desconsiderată politic rămîne un atu prețios pentru viitor.

Ei au căutat principii și soluții noi cu tentă și deschidere spre viitor și au privit nu atît în trecut, ci în realitățile etnice, politice, naționale prezente luptînd pentru o evoluție programatică modernă care fără să neglijeze dreptul istoric îl împingea înainte pe cel etnic. La un moment dat liderii tineri au găsit strîmt și insuficient autonomismul istoric ardelenesc, chiar dacă în 1848—1849 și 1860—1865 a mai fost folosit, cînd ca armă de luptă revoluționară, politică, militară, cînd legală pe baza prevederilor din 1849, 1860—1861, 1863—1864 (constituția din martie 1849, Diploma din octombrie 1860, Patenta din februarie 1861, legile dietei din Sibiu).

Desigur este cunoscut faptul că mult timp înainte de 1848, autonomismul istoric ardelenesc a fost manevrat de nobilii unguri, secui și pa-

tricienii saşi care prin dietele, Aprobatele, Compilatele, comitatele, scaunele şi universitatea din Sibiu şi sistemul celor trei naţiuni politice şi 4 religii recepte ce a funcţionat şi sub suzeranitatea otomană şi sub suveranitatea habsburgică i-au exclus pe români de la beneficiile vieţii publice şi politice deşi ei purtau cele mai grele şi mai numeroase sarcini publice.

De aceea se poate afirma că în Imperiu deşi Transilvania era autonomă de Ungaria, ea sau mai precis românii — gemeau sub cnutul exploatării nobiliare maghiare, al aparatului lor local administrativ, legislativ şi juridic şi sub cel central habsburgic, iar românii din Banat, Crişana, Maramureş şi din 1836 şi cei din Partium erau şi ei dublul obiect al exploatării nobiliare maghiare şi al aparatului imperial din Ungaria. În volumul III din cartea citată se foloseşte des termenul de patria maghiară a Ardealului, soră mai mică probabil cu cealaltă patrie maghiară Ungaria, deci într-un cuvînt de două patrii ungureşti.

Este adevărat că Ardealul şi românii au fost trataţi ca teritoriu şi popor cucerit de unguri şi nu este mai puţin adevărat că în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea principii unguri catolici şi calvini s-au visat descendenţii legali ai regilor Ungariei sau chiar au încercat să refacă regatul sub egida lor ca să nu mai vorbim că unii dintre ei au destituit, au atacat domni ai ţărilor române sau i-au socotit alteori simplii locţiitori ai lor. Dar voinţa n-a mers mînă în mînă cu putinţa deoarece principii n-au fost totuşi deosebit de puternici chiar dacă unii dintre ei au fost şi regi ai Poloniei sau s-au evidenţiat în războaiele şi diplomaţia europeană, iar în privinţa refacerii Ungariei au avut un rival tocmai în Împăratul din Viena care a fost realmente ales şi proclamat rege de o dietă feudală ungară încă din 1526 deţinînd de atunci încoace o parte din regat.

Practica istorică a demonstrat că Ungaria s-a refăcut sub Habsburgi desigur nu ca regatul independent de odinioară, ci cu o anumită autonomie şi pe măsură ce aceştia îşi împingeau expansiunea spre est au moştenit posesiunile, titlurile şi privilegiile regilor unguri nobilimea şi aristocraţia maghiară insistînd mereu şi pentru acceptarea constituţiei feudale şi a vechilor lor privilegii cardinale. Oricum Ungaria şi Transilvania erau administrate îndeosebi de Habsburgi, dar şi de nobilii unguri care în acele momente cînd absolutismul monarhic le încălca prea deschis poziţiile insurecţionau, împingeau înainte aripa antidinastică, iar după aceea aruncau în balanţă pe cea dinastică care încheia compromisul cu monarhul raporturile dintre tron şi privilegiaţii locali desfăşurîndu-se invariabil după dictonul „tensiune, ciocnire, compromis“ sau altfel zis „stăpînii se ceartă, stăpînii se împacă“. Dar în legătură cu patria maghiară a Ardealului trebuie menţionat faptul că dacă dreptul sabiei sau al cuceririi a forţat sute de ani o posesiune temporală nu mai era capabil în plină epocă modernă să o menţină perpetuă întrucît pe baza afirmării principiului revoluţionar al naţionalităţii popoarele asuprite deschid ofensiva pentru răsturnarea asupritorilor şi pentru propria lor eliberare. Românii îşi revendică Transilvania ca patrie a lor românească stîrnind îngrijorarea şefilor unguri dar şi a Habsburgilor şi a austriecilor.

Înainte de 1848 şi în 1848 cînd liberalii şi radicalii unguri au declanşat lupta pentru făurirea statului „naţional“ maghiar unitar şi uniu-

nea Transilvaniei cu Ungaria ei au aruncat peste bord autonomismul istoric ardelean care contravenea planurilor centralizatoare ungurești. În fața pericolului centralismului maghiar de stat românii transilvăneni au preluat ca armă politică legală autonomismul istoric ardelenesc, dar au deschis lupta esențială pentru ca Transilvania să nu mai fie patria nobililor unguri, iar administrația să înceteze a fi doar habsburgo-nobiliară-săsească, ci una românească democratică în care să se respecte și interesele naționalităților conlocuitoare. Între 1834—1841 nobilimea liberală maghiară fie din Transilvania fie din Ungaria a declanșat lupta pentru uniune (printre alții Wesselényi și Kossuth) pentru a preveni atît acest pericol cît și cu scopul de a domoli tendințele centrifugale ale românilor transilvăneni.

Între 1848—1849 s-a desfășurat un război național între ungurism și românism românii luptînd pentru a nu deveni simple umpluturi ale națiunii politice ungare, iar Transilvania să nu fie parte integrantă a Ungariei. Armatele guvernamentale maghiare au cucerit prin fier, sînge și foc cea mai mare parte din Transilvania ucigînd 40.000 de români dintre care numai 10.000 înarmați restul căzînd victime echipelor de vînătoare și tribunalelor de sînge ungurești. Românii agățați de munți și de păduri au reușit să reziste însă în Apuseni pe care i-au transformat într-un bastion inexpugnabil al românismului transilvănean.

În 1848—1849 războiul dus între unguri și austrieci în și pentru Transilvania a avut un caracter nedrept deoarece au luptat pentru a domina în continuare un teritoriu ce nu avea majorități etnice maghiare sau germane și doar cel defensiv susținut de români împotriva ungurilor a avut un caracter revoluționar și democratic deoarece era menit să apere și să afirme ființa națională a unei majorități etnice. După ce în martie 1849 austriecii fug din Transilvania — cu excepția celor din cetatea Albei ce rezistă cu ajutorul lui Axente — doar prefecții și Landsturmul românesc din Munții Apuseni rămîn singura forță antimaghiară pînă în vară cînd austriecii repurtează victoria împotriva ungurilor prin armatele rușilor.

Sacrificiul românilor transilvăneni în 1848—1849 a constituit cea mai mare jertfă a românismului militant și progresist pînă în 1916—1919. Fruntașii români i-au intuit sensul adînc încă de la bun început afirmînd că cei 40.000 de martiri au dat un exemplu minunat românilor de pretutindeni învățîndu-i cum trebuie luptat și reacționat în fața asupritorilor ce doreau să nege autonomia și ființa națională românească. Programele politice din 1849—1850 al căror orizont a fost deschis de petiția din 25 februarie 1849 și clar conturat și precizat în Memoriul lui Erdelyi lărgesc pe cele din mai, septembrie, decembrie 1848 și militează pentru făurirea unei țări românești autonome formată din toți românii din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina sau cu alte cuvinte ele au acționat în sensul federalizării etnice a Monarhiei care i-ar fi ferit pe români atît de pericolul germanizării cît și de cel al maghiarizării. Dar Viena a respins aceste revendicări iar revitalizarea revendicărilor maximale în 1860—1861 a avut aceeași soartă ele neavînd nici o șansă de a fi aplicate. Bucovina a fost administrată separat, Banatul, Crișana, Maramureșul, Partiumul împreună cu Ungaria și doar Transilvania istorică

s-a menținut ca bastion autonom în cadrul căruia limba, naționalitatea și confesiunile române s-au văzut recunoscute legal și proclamate egal îndreptățite în stat.

Dar stăpînii care s-au certat în 1848—1849 s-au împăcat în 1867 deoarece afirmarea și aplicarea principiului naționalității i-a amenințat deopotrivă: monarhul Habsburg ar fi pierdut Regatul Ungariei, iar clasele conducătoare maghiare supremația asupra teritoriilor cu majorități slave sau române care i-ar fi silit să renunțe la statul multinațional și să se mulțumească cu un stat realmente național maghiar unde etnia lor era net majoritară. Văzînd desființată autonomia Transilvaniei și invalidată legislația din Sibiu pasiviștii au adoptat boicotul parlamentar, au scurtat trecutul care le-a dovedit de atîtea ori că ciclul relațiilor dintre tron și șefii unguri și-a găsit expresia în schema „tensiune, ciocniri, compromis" și au sperat că în cazul reizbucnirii conflictului dintre stăpîni vor redobîndi tot ce au pierdut. Dar aripa realistă din sînul mișcării naționale le-a atras atenția asupra unor aspecte esențiale noi ce au survenit în urma modificărilor politice europene.

În primul rînd stăpînii și-au permis luxul să se bată în trecut deoarece nu exista riscul să-și piardă supușii după care se împăcau, dar într-o Europă în care se făureau state naționale unitare redeclanșarea conflictelor dintre ei ar fi însemnat sinucidere politică deoarece exista riscul să piardă teritoriile și popoarele neaustriece și nemaghiare înainte de a apuca să se mai împace. În consecință posibilitatea ivirii breșelor între clasele conducătoare străine era nesigură și trebuia exclusă. În al doilea rînd chiar dacă se admitea pur teoretic că accidentul ar fi survenit și prin breșa creată s-ar fi reactivat legislația din 1863—1864 și s-ar fi revalidat autonomia Transilvaniei intervenea automat marele impediment că aceste drepturi s-ar fi răsfrînt numai asupra unei jumătăți de națiune română. Practic vorbind în sînul mișcării naționale a apărut lupta dintre orientările vechi, parțiale ce au corespuns anumitor faze ale luptei politice și cele noi, moderne și mai cuprinzătoare ce au încercat să se afirme în permanență de la începutul dualismului pînă în 1905.

De fapt și la confruntările dintre bătrînii și tinerii cehi confruntarea sau dilema fundamentală a constat în alternativa sau merg înainte cu Staatsrechtul vechi sau cu dreptul istoric și atunci pot spera în afirmarea politică și statală a cehilor din coroana Sf. Venceslav, Boemia, Moravia, Silezia și îi sacrifică pe slovaci Coroanei Sf. Ștefan sau împing înainte dreptul etnic și deschid orizontul ideologic și programatic al eliberării comune ceho-slovace. În cazul românilor autonomismele istorice vechi ale voievodatului și principatului Transilvaniei istorice (Ardeal) ca și înnoirile democratice croite însă la nivelul îngust al Staatsrechtului prin prevederile legale din martie 1849, octombrie 1860, februarie 1861, legile din 1863—1864 trebuiau în mod fatal și obiectiv înlăturate deoarece s-au referit la o jumătate de românime apuseană cea dintre Carpați și Piatra Craiului lăsînd afară pe cea din Banat, Crișana, Maramureș, Partium. Era clar deci că trebuiau găsite, lansate și folosite principii noi, formulări programatice novatoare care să rupă cu trecutul și să deschidă porțile spre viitor.

Chiar dacă la început orientarea activistă și parlamentară a fost minoritară evoluția ei a parcurs un drum de la mic la mare pe cînd pasivismul a mers invers. Dar în sînul mișcării s-a desfășurat nu numai o luptă benefică pentru rezolvarea alternativei tactice prin înlăturarea metodelor vechi depășite cu cele mai noi și mai eficace în acțiunea generală de dărîmare a dualismului, ci și una pentru asigurarea unei evoluții programatice bazate cu precădere pe dreptul etnic prin care se putea manifesta mai plenar și mai unitar principiul naționalității. Dreptul istoric (Staatsrechtul), Diploma leopoldină, Sancțiunea Pragmatică etc. sau chiar și programul din mai 1848 și legislația sibiană nu mai puteau fi invocate la infinit deoarece au devenit parțiale și insuficiente prin răsfrîngerea lor doar asupra ardelenilor ceea ce însemna o reflectare trunchiată a principiului naționalității, ci trebuia împins înainte dreptul etnic, realitatea că toți românii din stat constituiau o individualitate națională unică și indivizibilă.

În 1905 o dată cu înlăturarea pasivismului și relansarea activismului a căzut și autonomismul îngust și depășit ardelenesc și în programul Partidului s-a reflectat și mai categoric ca înainte această realitate indestructibilă a unității ființei naționale românești din Ungaria. Formulările programatice din 1905 au constituit o adevărată revoluție ideologică ce a deschis orizonturi noi, moderne și largi în mentalitatea politică românească deoarece prin sudura creată în focul contopirii dreptului etnic cu cel al principiului naționalității s-au creat premizele clare și indiscutabile pentru făurirea unității naționale a tuturor românilor prin afirmarea viitoare a principiului autodeterminării naționale ce va fi aplicat în 1918 și va fi recunoscut pe plan internațional în 1919—1920[5].

În volumul III din *Istoria Transilvaniei* s-a apreciat formularea că activismul a fost lansat pentru „scoaterea căruței din impas“[6] și noi subliniem clar că sîntem întru totul de acord cu acceptarea acestei remarci subtile, fine, realiste și obiective. Și aceasta fiindcă atunci românii au părăsit o luptă adesea indirectă, au renunțat să bată drumuri îndepărtate și cu adevărat umilitoare și adîncindu-se și mai mult în europeism, parlamentarism și în focul confruntărilor electorale au redeschis o dispută vie, directă față în față cu parlamentarii și miniștrii unguri dovedindu-le „ad oculos“ că ei care s-au autoprezentat lumii ca mari constituționaliști aveau cel mai puțin de a face cu adevăratul parlamentarism și democratism european. După 1905—1907 mișcarea națională românească a evoluat într-o fază superioară cea a luptelor parlamentare și de fapt declarația de autodeterminare a românilor a fost rostită în 1918 chiar în parlamentul de la Budapesta de deputatul Alexandru Vaida Voievod care fusese bătut tot acolo de colegii lui parlamentari unguri în 1907.

De fapt trebuie să subliniem în mod clar că procesul făuririi statului național român unitar s-a efectuat prin respectarea și aplicarea în toate provinciile românești din cele două foste Imperii a celor mai moderne, corecte și democratice principii europene reprezentative, electorale, plebiscitare, parlamentare, principiul naționalităților, autodeterminare

[5] D. Suciu, *op. cit.*, (în mss.).
[6] *Erdélyi története* . . ., p. 1671.

națională pe baza cărora au fost constituite și organizate Marele Sfat al Țării (parlamentul din Chișinău), Adunarea Națională (parlamentul din Cernăuți), Marea Adunare Națională de la Alba Iulia și emanația ei Marele Sfat Național sau alte foruri ca de exemplu Consiliile Directorilor din Basarabia, Consiliul Național Român Central și Dirigent din Transilvania. După părerea noastră în volumul III din *Istoria Transilvaniei* se încearcă o răsturnare cu fundul în sus a principiului autodeterminării naționale deoarece se pledează pentru aplicarea lui *de* și *pentru* locuitorii aparținînd unei minorități etnice din Transilvania[7].

Or principiul autodeterminării naționale poate fi aplicat numai și numai de majoritatea locuitorilor unui teritoriu (oricare ar fi el) și doar ea este în drept să se pronunțe pentru soarta și apartenența lui de stat după care în statul format pe baza adevăratei și realei autodeterminări naționale urmează să se asigure un statut democratic și echitabil pentru minorități fapt clar exprimat de altfel în adunările și forurile românești din 1918.

De aceea cei 40.000 de unguri întruniți la Cluj s-au putut pronunța în numele unei minorități etnice privilegiate pînă atunci care n-a vrut nici în 1918 să se adapteze unor realități clare și evidente dar nu în numele Transilvaniei deoarece pentru ea și în numele ei aveau dreptul să vorbească și s-au exprimat cei peste 100.000 de români de la Alba Iulia, care au reprezentat majoritatea locuitorilor de pe cuprinsul ei. În afară de faptul că este monstruos ca nu majoritatea, ci minoritatea să decidă soarta unei provincii, subliniem că principiul autodeterminării naționale a fost just înțeles și bine interpretat atît de jos adică de masele populare ale națiunilor asuprite cît și de sus de diplomația europeană și internațională a statelor participante la tratativele de la Paris.

Numai prin aplicarea autodeterminării naționale *de* și *pentru* majorități s-au putut crea Polonia și Cehoslovacia și și-au desăvîrșit unitatea de stat românii și slavii de sud și doar astfel s-a armonizat geografia politică europeană în sensul că dacă de sute de ani europenii vestici aveau state unitare ce-i cuprindeau pe toți aparținătorii la aceeași etnie sau naționalitate, iar cei din centru și le-au făurit în secolul al XIX-lea era timpul, ca în secolul al XX-lea și națiunile din estul Europei să-și constituie propriile lor state în frontierele etnice care să-i încadreze pe toți fiii națiunilor respective. De recunoașterea de jos în sus și de sus în jos a acestui deziderat fundamental european și internațional depindea de fapt democratismul real și adevărat în problema națională a oricăror forțe, opinii sau cercuri politice în situația dată de realitățile din anii 1918—1920.

Bănuim însă că în vol. III din *Istoria Transilvaniei* se încearcă să se împingă ușor înainte socialul și socialismul în defavoarea naționalului, a luptelor pentru victoria libertății și unității politico-statale în această parte a Europei. Or este bine cunoscut faptul că bolșevicii unguri și ruși care oricît de revoluționari și de socialiști au fost pe plan social au aparținut totuși unor națiuni ce au posedat state mari plurinaționale și potrivit dictonului „interesul poartă fesul" au încercat să folosească și să

[7] *Erdélyi története ...*, p. 1719—1720.

manevreze în 1919 factorul social, socialismul și un anumit internaționalism falsificat în ceea ce avea el mai bun și mai democratic — egalitatea între națiuni și popoare — cu scopul nedisimulat de a recupera teritoriile pierdute.

Numai că popoarele și națiunile ce au fost divizate și au gemut secole de-a rîndul sub state și asupriri străine au avut tot interesul în 1918—1919 ca din întreaga lor ființă și prin toate clasele și categoriile lor sociale: burghezi și proletari, moșieri și țărani, preoți și mireni, atei și credincioși, regi, președinți de republică, generali, ofițeri și soldați, tineri și bătrîni să împingă înainte naționalul, să înglobeze socialul și să-și făurească atunci sau niciodată Polonia, Cehoslovacia, România Mare, regatul sîrbo-croato-sloven etc. Socialiștii din aceste state dîndu-și seama că națiunile lor treceau în faza istorică a făuririi statelor unitare și-au adus contribuția lor însemnată la realizarea acestora amînînd pentru viitor confruntările și bătăliile de clasă cu propriile reacțiuni interne.

Nu este un secret pentru nimeni că în 1919 bolșevicii unguri și ruși au acționat pentru recuperarea Transilvaniei și Basarabiei dar acest lucru a dovedit că oricît de revoluționari au fost pe plan social n-au înțeles o iotă din problema națională și s-au manifestat ca adevărați reacționari pe teren național. Este de asemenea bine cunoscut faptul că unii dintre aceștia cînd s-au aflat în opoziție au scris că era drept ca aceste provincii să fie cuprinse în România pentru ca ajunși la putere să acționeze practic invers, la fel se știe că Internaționala a III-a pentru a lovi în frontierele etnice recunoscute la Versailles a întors principiul autodeterminării naționale cu fundul în sus, aplicîndu-l *la* și *pentru* minorități sau că mai tîrziu s-au efectuat distrugeri sau amputări de state naționale mici și mijlocii care au umplut inimile comuniștilor adevărați din toată lumea de mîhnire și rușine dar tocmai de aceea nu înțelegem de ce în *Istoria Transilvaniei* se recurge la evocarea unor asemenea teorii sau practici care mai degrabă au deservit decît au servit cauza socialismului și comunismului internațional. De aceea ne exprimăm regretul că pentru formarea unei imagini cît mai complete, mai rotunde și mai obiective asupra problemei naționale românești în *Istoria Transilvaniei* nu s-au exploatat îndeajuns și articolele despre problema orientală ale lui Marx și Engels din 1853—1856 în care părinții ideologiei clasei muncitoare au publicat o listă unde printre provinciile ce urmau să alcătuiască în viitor statul român unitar figurau toate teritoriile cu majorități etnice românești din Imperiul habsburgic[8]. Iată un nou argument al caracterului profund democratic, inatacabil din punct de vedere al dreptului, dreptății, libertății popoarelor, ce caracterizează făurirea României anului 1918.

În fond dacă revenim la politica maghiară veche din 1848 și 1867 și la caracterul statului creat de ea pentru orice democrat european cinstit și bine informat a fost clar că nobilimea liberală sau chiar radicalii unguri au acționat în sens național invers decît nobilimea italiană sau iunke-

[8] D. Suciu, *Aspects de la Question d'Orient-reflétés dans les articles de Karl Marx et de Fréderic Engels des années 1853—1855* în „Revue Roumaine d'Histoire", XII, 1973, nr. 3, p. 525 apud K. Marx, F. Engels, *Opere* (trad. rom.,) vol. IX, București, 1959 p. 9—10.

rimea prusacă întrucît prima și-a refăcut un stat multinațional în esență unde ungurii erau minoritari și neungurii majoritari pe cînd ultimele două și-au făurit sau în 1866—1867 erau pe cale să-și desăvîrșească constituirea unor state cu adevărat naționale unde etnicii lor constituiau majorități covîrșitoare.

De asemenea orice gînditor sau comentator politic democrat care a cunoscut adevărata față și dedesuptul lucrărilor în politica națională a intuit că politicienii unguri au făcut un comerț necinstit și demodat cu libertăți încercînd ca în schimbul celor sociale și cetățenești să le-o răpească românilor și slavilor pe cea națională și că întrucît aceștia le revendicau și erau partizanii tuturor celor 3 libertăți fundamentale erau democrați mai completi și mai autentici decît ungurii ce au fost și vor deveni celebrii prin exclusivismul lor național.

Politicienii unguri și austrieci și-au arogat merite speciale în politica de stăvilire a pericolului rusesc și pentru a obține obediența nemaghiarilor și negermanilor au declarat că au nevoie și ei de forțele guvernelor din Pesta și Viena în lupta împotriva amenințării comune. Dar liderii slavi și români au replicat în spiritul unei democrații mai largi că era mai consult ca toate națiunile să fie egale între ele din punct de vedere politic deoarece mai mulți parteneri naturali și egali puteau rezista mai bine în fața pericolului rusesc decît două națiuni suprapuse peste altele aduse în situația de sclavi sau supuși politici.

Ceea ce dorim să subliniem în mod clar este că efectuînd o decantare minuțioasă și obiectivă a avantajelor și dezavantajelor constituționalismului unguresc asupra tuturor cetățenilor Ungariei se poate afirma cu certitudine că maghiarii s-au bucurat cu precădere de primele și nemaghiarii de celelalte. Și aici nu ne referim la afirmațiile care au susținut că dacă omul își pierde libertatea sau proprietatea individuală mai poate să le redobîndească în viitor în țara lui sau aiurea, dar dacă își pierde naționalitatea nu și-o mai recapătă niciodată, ci la faptul că exclusivismul unguresc al politicii naționalist-șovine duse de guvernele din Budapesta ce s-a întărit și s-a afirmat succesiv și cu o continuitate constantă a ajuns să diminueze treptat egalitatea individuală a cetățenilor „unguri" cu buze valahe sau slave cu cetățenii unguri get beget (deci care erau unguri nu numai din punct de vedere „politic", ci și genetic) atît din punct de vedere civic cît și din acela al asigurării proprietății. De asemenea aceeași politică intolerantă în sens național maghiar a dus la diminuarea meritelor constituționalismului unguresc față de asigurarea unei reale autonomii mai ales a bisericilor și confesiunilor slave și române care cu timpul se vor alege în mod fatal cu multe neajunsuri, asupriri și îngrădiri.

Acest lucru s-a datorat politicii permanente de întărire a unității statului și națiunii politice ungare promovate de guvernanții dualiști și de propaganda lor politică. Aceasta urmărea și întărirea pozițiilor ungurismului în industrie, comerț, cultură, învățămînt, agricultură, iar susținătorii ei declarau deschis că pe baza dictonului „al cui e pămîntul al aceluia e și țara", trebuia ca de pildă în Ardeal să crească numărul proprietarilor maghiari mici și mijlocii de pămînt în detrimentul românilor desigur cu ajutorul financiar al guvernului, care urma să recurgă și la alte experiențe și mijloace în acest scop inclusiv la colonizarea cu elemente

etnice maghiare. De asemenea s-au recomandat mereu soluții pentru îngrădirea activității băncilor române și a cumpărării pământului de români, s-au arondat astfel cercurile electorale și s-au fixat asemenea censuri care au favorizat mereu pe unguri fără să mai amintim faptul că propaganda dualistă și-a vărsat mereu focul și năduful împotriva dacoromânismului[9].

Nu rareori justiția maghiară tranșa procesele de proprietate în favoarea maghiarilor și în defavoarea românilor și aici nu ne referim de loc la caracterul de clasă al acestei justiții în sensul că părtinea marii proprietari unguri, ci la faptul că uneori facilita pe baze nelegale chiar proprietățile comunale sau individuale mici maghiare asupra pădurilor sau pământului în timp ce diminua ilegal pe cele ale comunelor sau sătenilor români. Un alt aspect părtinitor în sens maghiar este faptul verificat prin cercetările întreprinse în arhivele justiției dualiste de anumiți lideri politici nemaghiari care au avut funcții de stat că tribunalele sau achitau sau pedepseau în mod derizoriu pe unii unguri și sași care ucideau români iar ucigașii s-au bucurat pe deasupra și de amnistii acordate ilegal. Alcătuirea comitetelor și alegerea funcționarilor din administrația locală de stat s-a făcut cu consecvență în defavoarea românilor calificați și îndreptățiți deoarece și la acest nivel s-au asigurat poziții solide acelei categorii sociale maghiare nefaste și retrograde numită gentry[10].

Practicile ostile, prigonirile și maghiarizarea românilor din zona secuiască au fost intense cu mult înainte de dualism, chiar dacă celor maghiarizați li s-a dat pământ. După dualism însă unii români din Ungaria și Transilvania și-a pierdut loturile. Un magistrat din aparatul maghiar de justiție dar român de origine, Baziliu Bașiotă, era indignat nu numai de răutățile secuilor ci și de vexațiunile suferite de conaționalii săi de peste Carpați, dé atacurile, rapturile și umilirile suferite de unele zone considerabile din statele românești. Acestea au fost efectuate de marile imperii anexioniste Rusia, Austria și Turcia. Materialul a fost trimis lui Barițiu care l-a tipărit în revista „Transilvania". Acest material a apărut chiar sub semnătura autorului. Barițiu a publicat însă și materialul lui Bașiotă referitor la răutățile secuilor dar acesta a apărut sub pseudonim. (Klitos). Același Bașiotă jude regal la Tribunalul de primă instanță din Odorhei și-a publicat testamentul prin care-și lăsa o bună parte din avere

[9] Urmössy Lajos, *Az erdélyi nemzetiségek*, Kolozsvár, 1886; *A dako-romanizmus és a magyar kulturpolitika*, Budapest, 1893; Farkas Pál, *Az oláh kérdésről*, Budapest, 1907 în care se susține că la români nu trebuie să le dai nimic pentru că cu cît le dai mai mult cu atît cer mai mult și pînă la urmă nu renunță la dacoromânism; Horváth Emil, *Erdély és az oláh kérdés*, Des, 1912; Tibad Antal, *A román kérdés és a magyor nemzetiségi politika*, Budapest, 1894; Beksics Gustáv, *A nemzeti politika programja Erdelyben és a Székelyföldön*, Budapest, 1896; Gróf Bánffy Dezsö, *A magyar nemzetiségi politika*, Budapest, 1902; Sándor József Pákai, *Az Emke megalapitása es negyedszázados müködése 1889—1910*, Koloszvár, 1910; Bizony László, *Hogy mentsük Erdelyt?*, Budapest, 1915.

[10] Biblioteca Academiei R. S. România, Manuscrise române, nr. 976 f. 35—40 materialul intitulat *Memorial care cuprinde o serie de nelegiuiri și fapte criminale comise asupra românilor în anii din urmă în Transilvania* datat 4 iunie 1870.

în folosul tineretului studios român și indirect în acela al cauzei naționale[11].

De asemenea în 1875 mitropolitul unit Ioan Vancea a anunțat Congresul Arhiepiscopal întrunit la Blaj că administratorul protopopesc Ioan Urzică i-a înmînat o petiție prin care i se cere concursul în vederea înlăturării multor rele și asupriri ce apăsau pe românii din secuime[12].

Uneori aspectele complexe și complicate ale politicii dualiste față de români și slavi au fost mărturisite chiar de redactorii marilor ziare maghiare din Budapesta. Avocatul Ioan Dragoș a fost coleg de liceu și de universitate cu Palászty Sándor, redactor responsabil la ziarul guvernamental „Ellenör". Acesta era la curent cu culisele politicii interne și internaționale a Austro-Ungariei „Fiind frate de cruce cu Csernatony, amic cu Tisza și Andrássy, este în soldul lor și prin desele atingeri cu ei este în stare a le cunoaște opțiunile" după cum afirma Dragoș. Redactorul maghiar l-a informat în 1877 pe Dragoș că Andrássy și mai mulți politicieni unguri exprimînd voința generală a națiunii maghiare tind să se alieze cu Germania care trebuia cîștigată pentru cauza ungară, concursul ei fiind necesar pentru asigurarea supremației asupra elementelor slave și român din statul Sf. Ștefan. Dacă ar reizbucni războiul între francezi și germani ungurii i-ar sprijini pe cei din urmă. Palásthy i-a relatat lui Dragoș că este optimist în privința maghiarizării slovacilor mai ales dacă guvernul ar investi cu un milion mai mult pentru învățămîntul din nordul Ungariei.

În ceea ce-i privea pe români și mai ales pe cei din Transilvania istorică credea că nu mai puteau fi maghiarizați deoarece aveau prea mulți intelectuali însă oricum îi considera mai puțin periculoși decît slavii. Însă ungurii nu vor admite niciodată ca Transilvania să fie anexată României pentru ca Ungaria să nu-și piardă hotarele „naturale" de la Carpați. Cu toate că nu-i crede periculoși Palásthy nu admite nici un fel de împăcare cu românii și nici o autonomie provincială internă pentru Transilvania.

Fiind pus la curent Dragoș îi scrie lui Barițiu că miniștrii de la București ar trebui informați despre orientarea politică maghiară care printre altele urmărea ca sprijinită de Germania să-i asuprească și pe români. Românii nu se puteau aștepta la nimic bun de la maghiari care de frica slavilor fug în brațele lui Bismark nesocotind naționalitatea română din Transilvania despre care șefii din Ungaria nu cunoșteau multe lucruri[13]. Chiar dacă Palásthy a fost sceptic în legătură cu maghiarizarea nu atît a românilor „ungureni" cît mai ales a celor ardeleni acest lucru nu a în-

---

[11] B.A.R., mss. rom., nr. 1007, f. 39, 53, 95; „Transilvania", X, 1877, nr. 2, p. 17—18. Politica expansionistă a marilor imperii este combătută în corespondența *Atacurile comise asupra pămîntului românesc* apărută în „Transilvania", IX, 1876, nr. 9, p. 97—100; nr. 10, p. 109—111.

Tot Bașiotă semnează cu pseudonimul Klitos corespondența *Poporul românesc și secuiesc* apărută în „Transilvania", IX, nr. 11, p. 121—124; nr. 12, p. 133—135, în care ironizează unele legende răspîndite de scriitorul „fantast" maghiar Vida János despre originile secuilor.

[12] Arh. Stat. Alba Iulia, fond Mitropolia Română Unită, Arhiva generală, dos. 2008/1875, f. 382.

[13] B.A.R., mss. rom., nr. 1007, f. 127—128.

semnat că anumite guverne maghiare nu au declanşat o ofensivă în acest sens. Oricum în acest context preventiv şi ostil faţă de nemaghiari este greu să se creadă că regimul dualist ungar a asigurat în practică o egalitate perfectă între toţi cetăţenii statului.

Lupta deschisă a guvernelor din Budapesta şi a ungurismului împotriva românismului a lovit în mod inevitabil şi în autonomiile bisericilor române ortodoxă şi greco-catolică mai ales că realitatea istorică a dovedit clar că ele au constituit de-a lungul timpului inima şi plămînii prin care au bătut şi au respirat mai în voie limba, etnia şi mai tîrziu naţionalitatea românilor din Transilvania. Desigur în Ungaria a existat egala îndreptăţire a bisericilor şi guvernul nu era cu nimic vinovat de faptul că dintre aproape toate bisericile egal — îndreptăţite cea mai bogată, influentă şi puternică era cea catolică maghiară.

Oricum egala îndreptăţire bisericească nu a împiedicat Arhiepiscopia de la Esztergom ca la început sub oblăduirea tacită a ministrului cultelor Tivadar Pauler să încerce să-şi impună autoritatea, controlul şi supremaţia asupra Mitropoliei române unite. Se ascundea aici un scop politic mai adînc şi anume se urmărea ca prin atragerea acestei biserici spre vest să se diminueze simpatiile firesti ale clerului şi poporului român unit spre est deci spre românii de peste Carpaţi aşa cum mai încercase în epoca absolutismului şi biserica romano-catolică austriacă preocupată şi ea să combată daco-românismul. A fost nevoie de intervenţiile hotărîte ale mitropolitului şi ale altor fruntaşi ecleziastici şi laici uniţi la Papă, Împăratul-Rege, Minister, de adunarea de la Alba Iulia din 1871, de declaraţiile energice şi publice că dacă autonomia bisericii unite va fi încălcată românii se vor întoarce la ortodoxism pentru ca biserica ungară şi ministrul maghiar să renunţe la intenţiile lor. De altfel, pentru a nu-şi pierde credincioşii, Papalitatea a mediat şi a domolit uneori tendinţele centralizatoare nutrite de bisericile catolice austriacă şi maghiară în raport cu românii uniţi[14]. Pe de altă parte este bine cunoscut faptul că politica bisericească liberală a guvernului ungar nu l-a împiedicat în secolul nostru să rupă o serie de parohii unite române din Transilvania şi să le ofere în vederea maghiarizării treptate a credincioşilor Episcopiei greco-catolice de Hajdudorog[15].

Asigurarea constituţională a autonomiei Mitropoliei române unite presupunea printre altele asigurarea dreptului acesteia de a-şi reglementa problemele interne bisericeşti, şcolare, fundaţionale în cadrul unui congres general provincial format din delegaţi mireni şi ecleziastici aleşi în cercurile electorale din Arhiepiscopia Blajului şi din episcopiile sufragene de Lugoj, Gherla şi Oradea. Dar un asemenea congres nu convenea celor de la putere care nici nu l-au aprobat în pofida faptului că mitropolitul Ioan Vancea l-a cerut de 8 ori de la Papă, Împăratul-Rege şi doi miniştri unguri ai cultelor Tivadar Pauler şi Trefort Agoston. Înţelegînd „aluzia" mitropolitul a renunţat definitiv la congresul general şi pe baza dictonu-

[14] *George Barit şi contemporanii săi*, III, Bucureşti, 1976, p. 269—272; I. Dimitriu-Snagov, *La Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850—1866*, Roma, 1982, p. 56—57, 117—130, 177—189, 208—219; B.A.R., mss. rom., nr. 981, f. 130—131.

[15] M. Păcurariu, *Politica statului ungar faţă de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867—1918*, Sibiu, 1986, p. 109—129.

lui — înțelept de altfel — că dacă nu poți face totul nu înseamnă să nu faci nimic, a convocat în 1875 un sinod local la care au participat delegați de pe teritoriul strict al Arhiepiscopiei de Blaj fără episcopiile sufragene. În telegramele trimise Sinodului se cere ca românii să reprimească o biserică luptătoare „tabornică" pentru ca prin ea și prin școală clerul și poporul să ridice românismul din pulberea și cenușa în care l-au aruncat vitregia timpurilor și inconștiența cîrmuitorilor unguri. Alții mai pretențioși insistă totuși asupra obținerii aprobării mult doritului Congres general pe care-l consideră „unic mîntuitor"[16].

La acest Congres I. Poruțiu își exprimă nemulțumirea pentru că în regulamentul școlar s-a prevăzut predarea limbii maghiare în școlile arhidiecezane de fete, dar deputatul I. Hossu îl liniștește și afirmă că nu s-a putut evita lucrul deoarece școlile fiind echivalente cu cele superioare populare guvernul a dispus deja folosirea limbii maghiare la acest nivel. Barițiu afirmă că vrea ca popoarele conlocuitoare „să-și învețe limba unul altuia dar nu de silă ci de voie bună". El se temea încă de pe acum de introducerea forțată a limbii maghiare în școlile populare inferioare și de aceea dorea ca în regulament să se precizeze ca limba maghiară să fie predată numai în școlile superioare de fete fapt acceptat de Congres. Tot din dezbaterile Congresului se poate constata că autoritățile ungare și inspectorii de stat făceau destule greutăți învățămîntului național confesional românesc din moment ce Ladislau Vaida cere acestui for ca adresîndu-se Ministerului cultelor și Învățămîntului și celui de Interne să obțină înlăturarea tuturor piedicilor puse în calea dezvoltării școlilor[17].

Clerul și bisericile române ca și școlile ce le patronau s-au „bucurat" de o supraveghere și un supracontrol strict și sever din partea autorităților centrale și locale. În 1875 ministrul cultelor și învățămîntului aducea imputări și învinuiri generale clerului greco-catolic din Transilvania într-o adresă expediată la 27 octombrie lui Vancea, dar acesta netimorat respinge acuzațiile printr-un răspuns prompt trimis în 31 octombrie gest care-i aduce sprijinul și solidaritatea consistoriului din Lugoj exprimate prin vicarul general capitular Mihail Nagy[18].

Comisii speciale de experți puricau manualele școlare pentru a nu se răspîndi principii contrare constituției iar Ministerul cultelor emana de zor ordine numeroase de interzicere a lor sau cîteodată consilierii ordonau liceelor să acționeze hotărît pentru ca profesorii care predau limba și literatura maghiară să-și facă meseria nu numai corect, ci și cu tragere de inimă pentru ca elevii să cunoască bine limba statului așa cum făcea în 1874 Meszáros Ferenz într-o adresă către Vancea. Același consilier îi reproșează în 1875 că la Gimnaziul Superior greco-catolic din Blaj se foloseau încă manuale interzise sau necorespunzătoare din punctul de vedere al intereselor de stat[19]. Ministerul de Interne se interesa înde-

[16] Arh. Stat. Alba Iulia, Fd. Mitropolia Română Unită, Arhiva generală, dos. 2008/1875, f. 31—34, 374, 385.
[17] *Ibidem*, f. 423—428.
[18] *Ibidem*, fos. 3503/1874, f. 1.
[19] *Idem*, Fond Gimnaziul Superior greco-catolic din Blaj, dos. 53/1873—1875, f. 1 și dos. 106/1875—1876, f. 2.

aproape de liceenii Blajului. Ministerul avertizat de comitele suprem Pogány György dispune ca în 1874 să se obțină ca și pentru anii trecuți — excepție făcînd anul 1873 — autorizația oficială în vederea aprobării organizării publice a sărbătoririi zilei de 15 mai care trebuia însă să nu primească o direcție antipatriotică. Comitele suprem atenționează pe solgabirăul din Blaj Tóth Miklos care îi cere lui Timotei Cipariu directorul Gimnaziului ca cererea pentru organizarea serbării să fie înaintată cu 48 de ore înainte de ținerea ei și tot cu această ocazie să fie înaintate în 2 exemplare și discursurile ce se vor rosti acolo[20].

Autonomia bisericilor era controlată de guvern întrucît dacă mitropoliții români erau aleși de sinoade ministrul propunea din listele celor ce au primit voturi — indiferent de numărul acestora — pe candidatul ce-l considera loial și care urma să fie numit de Împăratul-Rege sau alteori ministrul nu-l accepta pe cel ales și dispunea altă alegere. Astfel s-a ajuns la respingerea candidaturii episcopului ortodox Ioan Popasu și la realegerea lui Miron Romanul în 1874 sau la impunerea unei pauze de trei ani la ocuparea scaunului mitropolitan de Blaj între 1892—1895. În cazul episcopiilor unite miniștrii unguri propuneau Împăratului-Rege ce avea drept să numească direct episcopii de Gherla, Oradea și Lugoj candidați cu sentimente filomaghiare, cozi de topor ai guvernului, ca de pildă Ioan Szabo sau Ioan Olteanu și Iosif Pop Szilagyi[21].

Respectarea constituțională a libertății și autonomiei bisericilor ar fi presupus dreptul lor de a primi ajutoare diverse de pretutindeni. Dar guvernul ungar a interzis bisericilor, corporațiilor și școlilor confesionale să primească ajutoare de orice fel de la monarhi sau state străine practica fiind considerată incompatibilă cu independența și prestigiul Ungariei. Era clar că s-a lovit cu precădere în bisericile române și sîrbe care primeau numeroase ajutoare din statele România și Serbia învecinate cu Austro-Ungaria. De asemenea a fost serios limitat dreptul mitropoliilor și al senatelor școlare mitropolitane de a-și alege manuale de învățămînt numeroase din ele fiind interzise sub motiv că ar conține idei contrare constituției și statului ungar.

Uneori interzicerea acestui gen de manuale era ordonată personal de miniștrii unguri de resort. Astfel la 5 martie 1875 Trefort Agoston i-a enumerat lui Vancea manualele interzise deoarece răspîndeau date trunchiate și falsificate împotriva imperiului maghiar și a situației de fapt existente sau atingeau aspecte istorice potrivite pentru atîțarea, agitarea spiritelor. În alte cazuri se suspendau temporar anumite manuale care aveau pagini cu hărți care prezentau părți din Ungaria ca Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul ca și cum ar fi părți ale „Daciei moderne". Dacă paginile respective se înlăturau și se tipăreau hărți ce corespundeau stării de fapt reale, manualele respective puteau reintra în uz. Manualul lui I. V. Rusu referitor la istoria Transilvaniei era interzis deoarece constituția, legile și statul unguresc erau înfățișate în culori ne-

[20] *Ibidem*, dos. 182/1873—1874.
[21] *Păcurariu*, op. cit., p. 63—74.

simpatice, influențau negativ naționalitățile conlocuitoare sau deșteptau printre tineri cugete și sentimente sucite[22].

Dacă legile și statutele organice permiteau fiecărei biserici să-și aleagă limba unică de învățămînt legile școlare Trefort din 1879, 1883, și Apponyi din 1907 obligau orice biserică să introducă, să întărească, să extindă și numărul orelor de predare în limba maghiară, iar învățătorilor și profesorilor din învățămîntul confesional elementar sau mediu li se pretinde să crească elemente fidele față de statul ungar, cetățeni loiali ai națiunii politice maghiare „unitare". O întreagă propagandă maghiară a înfierat orice rezistență față de legislația școlară maghiară de stat și a ridicat în slăvi patriotismul miniștrilor amintiți care acționau în spiritul întăririi ungurismului și Ungariei Mari și pe tărîmul învățămîntului[23] deși Mocsary Lajos și Jászi Oszkár au atras atenția asupra faptului că asemenea practici slăbeau și nu consolidau statul ungar.

Inspectorii școlari maghiari de stat au închis numeroase școli confesionale elementare române la începutul secolului nostru[24], pericol intuit de Vancea încă din 1879[25] în caz că nu se respectau legile ungurești și de altfel românii și slavii aveau infinit mai puține școli medii decît ungurii[26], iar liceenii lor dacă nu și-au însușit în mod „patriotic" limba maghiară ca să poată reuși la Universitățile din Ungaria plecau la studii superioare în România și Serbia. Studenților români de la Universitățile din Budapesta și Cluj li s-a pretins supunere față de stat, iar cei ce se opuneau erau pedepsiți ca și profesorii de la catedrele de limba și literatura română (cazul Silași înlocuit cu românul maghiaron Moldovan Gergely). Iată de ce este greu de admis că ungurii, slavii și românii din Ungaria au fost și pe tărîm școlar egal-îndreptățiți.

Deși în *Istoria Transilvaniei* s-a afirmat că prin anumite măsuri s-a urmărit prin politica ungară de stat o lovitură lungă care viza maghiarizarea nu atît în școli cît mai ales printr-o dezvoltare generală pașnică de 50—100 de ani[27], totuși s-au recunoscut în mod obiectiv numeroasele vexațiuni suferite de școlile nemaghiare. Pe de altă parte numeroși învățători maghiari au făcut totul pentru a întări legile școlare și a feri ungurismul de orice pericol. Astfel Bobek László din Eger se pregătea în 1909 să primească la perfecționare în maghiară 6 colegi români, dar i-a scris protopopului din Zărnești că pentru interesul cauzei nu trebuiau să vină toți odată, ci cîte unul.

„Căci dacă vor fi mai mulți — reflecta grijuliu Bobek László — vor vorbi între ei tot românește, pe cînd dacă se află aici doar unul din ei,

---

[22] Arh. St. Alba Iulia, Fond Gimnaziul Superior greco-catolic din Blaj, dos. 136—137/1874—1875, f. 1; Fond Mitropol. Rom. Unită, Arhiva generală, dos. 825/1875, f. 1—2.

[23] Olah Erzébet, *A nemzeti érzület fejlésztése a nép iskolában* în „Tanügyi Ertesitö", XI, 1906, 3 sz; Minke Béla, *Apponyi utásitásai és a nemzeti tanitás ügye* în „Néptanoda", 1907, 27 sz; Demian Antal, *A tanitó müködésenek nehézségei nemzetiségi vidéken* în „Tanitötestuléti Ertesitö", 1912, 8 sz.

[24] Păcurariu, *op. cit.*, p. 158—159.

[25] Arh. Stat. Alba Iulia, Fond Gimnaziul superior greco-catolic din Blaj, dos. 127/1879, f. 2.

[26] Păcurariu, *op. cit.*, p. 163.

[27] *Erdélyi története* ..., p. 1634.

atunci acesta nu va avea deloc prilejul să vorbească românește și va auzi numai vorbă ungurească." El era adept înfocat al aplicării legii XXVII din 1907 și îi convenea să creadă în realismul unor colegi români care acceptau ideea că acei învățători care nu posedau maghiara ca s-o priceapă și să-și exprime gîndurile în această limbă nu erau demni să mănînce pîine ungurească. În schimb dacă erau învățători care agitau contra legilor țării aceștia să fie pedepsiți aspru.

Bobek László după ce pe baza spuselor învățătorilor români loiali se autolinișteşte „că dracul naționalităților nu poate fi chiar atît de negru precum îl zugrăvesc respectiv îl tipăresc în ziarele lor unii gazetari" se lasă pradă angoazei deoarece a auzit că existau totuși și învățători români neloiali cărora le-ar administra puniția cu mîna lui. El ridica în slăvi Dumnezeul ungurilor deoarece a intrat în acțiune ministrul cultelor Apponyi Albert care promitea un viitor mai frumos și repara neglijențele trecutului în privința maghiarizării. Bobek László își instruia sîrguincios colegii români cum să predea în maghiară religia, limba, istoria și geografia Ungariei, științele naturii, aritmetica și cum să cînte imnurile: E o națiune minunată această națiune maghiară, Kossuth Lájos a trimis vorbă, Stai, neamțule că o să-ți pară rău.

Dar învățătorul maghiar n-a omis să-i învețe pe colegii români cum să sărbătorească ziua de 15 martie și să raporteze inspectorilor de stat pe aceia care i-ar ataca pentru sau ar împiedica o asemenea muncă patriotică. Bobek László îi invita și pe alți colegi unguri să realizeze asemenea întreprinderi patriotice urmînd ca toți să fie sprijiniți de Ministerul cultelor, iar cel al comerțului să ofere bilete de tren cu reducere învățătorilor nemaghiari ce se îndreptau spre ei întrucît „învățătorii din rîndul naționalităților pot fi maghiarizați împreună cu școlile lor, numai dacă atît învățătorilor maghiari, cît și celor ai naționalităților li se dă prilej și posibilitatea să maghiarizeze și să se maghiarizeze"[28].

În 1913 un publicist maghiar era indignat că în tratativele cu Tisza șefii politici români au cerut revizuirea legilor lui Appónyi. Acești conducători „ai fracțiunii naționalității române" sînt acuzați de șovinism deoarece nu înțeleg misiunea sfîntă a legilor școlare din 1907 care dorea ca din fiecare școală și din inima oricărui dascăl să se elimine lipsa de patriotism și să se asigure în mod real dominația spiritului național maghiar. Legile lui Apponyi ar fi avut în concepția autorului trei avantaje, ridicarea salarizării învățătorilor, apărarea intereselor statale și naționale maghiare și însușirea temeinică a limbii maghiare de către toți elevii.

Învățătorii români sînt acuzați că ridică pretenții la salarizarea mărită, dar nu respectă îndeajuns condițiile specifice din par. 19 și 20 ale legii care prevăd numărul de ore și materiile ce trebuiau predate în limba maghiară și în școlile confesionale distribuite de ministru pe un plan împărțit pe 6 ani la țară pe o perioadă anuală de minimum 8 luni, iar la oraș pe 9 luni. Politicienii români sînt atacați deoarece disprețuiesc atașamentul față de patria maghiară și luptă împotriva scopului fundamental al lui Apponyi acela de a asigura unitatea națiunii și a patriei și pe această

[28] Bobek László, *A nemzetiségi tanitók magyar vidéken*, în „Népiskolai Tanügy", XXXVI, nr. 38 din 18 septembrie 1909, p. 297—299.

bază să facă din limba maghiară un bun public. În același timp el neagă că legile ar atenta la menținerea școlilor confesionale după cum pretindeau românii cărora le cere să le respecte promițîndu-le că numai în acest caz pot conta în viitor pe fericirea viitoare a naționalității și înflorirea bisericilor lor.

Acuzațiile sînt extinse de la șefii politici la cei ierarhici ortodocși și uniți deopotrivă deoarece luptă permanent pentru suspendarea legilor din 1907 și a paragrafelor care obligau ca la absolvirea clasei a IV-a maghiara să fie bine cunoscută și prevedeau ca limba ungară să fie zi de zi predată în școli. Ioan Nețianu este combătut deoarece l-a pus pe A. Micu să scrie broșura „Starea învățămîntului în Hunedoara" în care au fost atacați doi inspectori de stat patrioți Dénes Károly și Benkö András care ar fi mari antiromâni deoarece vor respectarea legilor statului. Bisericile române au evitat într-o oarecare măsură ajutorul statului deoarece au primit fonduri mari de la Vasile „Starceu" (probabil Stroescu).

Comentatorul maghiar menționează că dacă în 1907 românii au avut 2760 de școli după un an aveau 2.639 pierzînd 121 de școli dintre care 55 unite și 66 ortodoxe. După trei ani românii au mai pierdut succesiv 100, 108, 30 de școli, ceea ce înseamnă că din 1907 pînă în 1911 s-au închis 549 de școli deci s-a pierdut un procentaj de 16,7% din totalul școlilor. El explică reculul prin sărăcia parohiilor românești care deși nu puteau asigura învățătorilor salariul minim cerut de lege refuzau ajutorul cu scopul de a se autonomiza și mai mult față de stat și preferau să închidă porțile școlilor. În 1910—1911 dintre toate școlile române și sîrbești ortodoxe numai 456 au recurs la subvenția de stat în valoare totală de 216.899 coroane din care peste jumătate a revenit solicitatorilor sîrbi, iar școlile române unite au primit 1 milion de coroane.

Dacă în 1906—1907 au existat în toate școlile române 3286 de învățători în 1910—1911 au rămas numai 2858 numărul lor scăzînd cu 428 deci cu 13%. Unii dintre ei au trecut la școlile de stat, dar au fost considerați trădători și renegați față de biserica lor. După scăderea numărului școlilor și învățătorilor confesionali cu 16,7% respectiv cu 13% a scăzut și numărul elevilor români de la 189.000 cîți erau în 1906—1907 la 171.000 în 1910—1911, ceea ce înseamnă o scădere de 18.000 reprezentînd un procentaj de 9,5. În schimb — constată cu plăcere corespondentul maghiar — numărul elevilor români de la toate școlile a crescut deoarece părinții lor i-au dat la școlile de stat.

În 1905—1907 școlile de stat au fost frecventate de 35.000 de elevi, dar în 1910—1911 de 56.000 ceea ce înseamnă că dacă numărul elevilor din școlile confesionale române a scăzut cu 18.000 s-a ridicat cu 21.000 în cele de stat grație lui Apponyi a cărui operă trebuie neapărat continuată și consolidată deoarece trebuia atins scopul final și anume acela ca toți elevii de limbă română să frecventeze în viitor numai școlile de stat. În acest scop numărul acestora urma să crească cu ajutorul guvernului. La sfîrșitul tiradei sale corespondentul maghiar este îngrijorat că rezistența română față de legile lui Apponyi se combina cu activismul politic românesc și că în capitala Ungariei Ioan Mețianu, Pop Ioan și Nicolae

Cristea au intrat în tratative cu ministrul cultelor și instrucțiunii Jankovich Béla pentru suspendarea legilor din 1907 pe care o vor solicita și de la prim-ministrul Lukács László[29].

DUMITRU SUCIU

ASPECTS DE LA POLITIQUE D'OPPRESSION NATIONALE ET DE MAGYARISATION FORCÉE DES ROUMAINS TRANSYLVAINS PENDANT LE DUALISME

(R é s u m é)

Au XIXe siècle on ne pouvait pas concevoir une démocratie européenne totale et véridique si le parlementarisme et le libéralisme n'étaient pas accompagnés du respect du principe des nationalités. Or, malgré ses mérites sur le plan civique ou social, le constitutionnalisme et le parlementarisme hongrois se sont détachés de l'européanisme par la négation des droits des nations de Hongrie.

Le taux de la population hongroise et non-hongroise était de 5 à 11, mais, malgré cette situation, la loi XLIV décrétait l'existence d'une nation politique ou civique magyare, pendant que le constitutionnalisme de 1867 revifiait celui de 1848, qualificant l'État comme national magyar, bien qu'il fût, au fond, multinational et polyglote. La loi XLIV ne peut être considérée une création libérale, même si elle comprend des paragraphes d'essence libérale, car sa mise en oeuvre s'est réalisée „selon les possibilités" et seulement dans la mesure où les intérêts et l'unité de l'Etat et de la nation politique magyare n'étaient pas lésés. Les intérêts de la population non-hongroise des niveaux inférieurs de l'administration et de la justice ont été grièvement offensés par la politique officielle dont le but constant était celui de consolider et d'imposer le caractère magyar de l'État et de la nation politique. C'est ainsi qu'en peu de temps tout était possible pour les Hongrois et beaucoup moins possible pour les autres nations.

Conduits par le dicton: „celui qui s'est emparé de la terre s'est emparé du pays", la justice défendait la propriété magyare au détriment de la propriété roumaine. Le gouvernement et le roi de Hongrie ont sévèrement contrôlé aussi l'autonomie des églises roumaines. Les manuels scolaires considérés dangereux étaient défendus. Le conditionnement des subventions de l'État destinées aux écoles confessionnelles du nombre des cours enseignés en hongrois, de même que la réduction du nombre des écoles confessionnelles et l'augmentation proportionnelle du nombre des écoles de l'État, ont consolidé constamment la position des autorités hongroises.

L'autodetermination nationale, le plébiscite, l'électorat, le parlementarisme réel et véridique ont tous contribué au démembrement de l'État hongrois et, par suite, à la démocratisation de la géographie politique européenne. Ainsi, en 1918, dans le centre et l'est du continent, les frontières politiques coïncidaient avec les frontières ethniques.

---

[29] Merkur, *Az Appony-féle törveny hatása a román iskolákra*, în „Pesti Hirlap", XXXV, nr. 77 (12.007) din 1 aprilie 1913, p. 33—34 și nr. 78 (12.008) din 2 aprilie 1913, p. 33—34.

PROCESUL DE PRESĂ INTENTAT LUI GEORGE BARIȚIU ÎN 1884 PENTRU „PREAMĂRIREA" EROILOR REVOLUȚIEI POPULARE DE LA 1784—1785

Unul dintre promotorii comemorării „centenarului Horea", față de care autoritățile guvernamentale aveau o veche antipatie era George Bariţiu cu organul său de presă *Observatorul*.

Faptul că G. Bariţiu apare ca o personalitate în jurul căreia s-au concentrat numeroase forţe sociale şi politice româneşti din Transilvania cu ocazia aniversării centenarului revoluţiei populare de la 1784, împotriva căreia s-au luat măsuri drastice, nu i s-a trecut cu vederea. Guvernul de la Budapesta urmărea să-l pedepsească şi să anihileze presa pe care o mai deţinea. În acest sens, guvernul lui Tisza Kálmán era supus presiunii curentului şovin care tindea să acapareze opinia publică ungară şi care era în ultimă analiză rezultatul cel mai elocvent şi reprobabil al dualismului inaugurat la 1867.

Înlăturarea lui Bariţiu din viaţa politică românească se putea realiza uşor, după calculele guvernului, în urma unui proces de presă, care s-ar fi soldat cu o condamnare, cu atît mai mult cu cît vajnicul luptător avea aproape 73 de ani şi chiar supravieţuirea sa fizică era periclitată în condiţiile unor astfel de tracasări.

Tonul şi conţinutul articolelor sale n-a plăcut niciînd oficialităţilor în general, (ultimul proces de presă îl avusese în 1879) şi cu atît mai puţin primministrului Tisza Kálmán care mai fusese atacat uneori direct în paginile *Observatorului*. Cu toate acestea Bariţiu ştia pînă unde poate întinde coarda, strecurîndu-se cu o abilitate demnă de admirat pe sub furcile caudine ale brumei de „libertate a presei", acordată naţionalităţilor nemaghiare, şi pe care primul ministru avertizase explicit, încă din septembrie 1884 în discursul de la Oradea, că o va pune sub obroc[1], afirmînd că de va fi nevoie va cere în acest sens chiar puteri excepţionale. Autorităţile erau aşadar cu ochii la presa românească şi firește, implicit la *Observatorul*.

Pretextul pentru intentarea procesului l-a constituit articolul *Frica guberniului unguresc de umbrele a trei morţi vii*[2], semnat: „Camil". Au-

---

[1] *Gazeta Transilvaniei*, XLVII, nr. 159 din 2/14 sept. 1884, p. 1. Vezi şi nr. 158 din 1/13 sept. 1884, p. 1.

[2] *Observatorul*, VII, nr. 83 din 29/17 oct. 1884, p. 334.

torul articolelor semnate „Camil“[3], era fiul lui George Bariţiu, Ieronim C. Bariţiu (în vîrstă de 36 ani) care îngrijea de *Observator* în lipsa tatălui său. Uneori scria articole de interes literar, alteori traduceri[4], şi din cînd în cînd, publica sub pseudonimul respectiv şi articole politice extrem de virulente, foarte gustate chiar şi în România[5].

Un astfel de articol, necontrolat de tatăl său care fusese plecat timp de patru săptămîni în ţinutul Devei, în interes familial, apare în 29 octombrie 1884, în numărul 83 al *Observatorului*. Cu toate că nu era mult deosebit de alte articole de aceeaşi factură, apărute în lunile anterioare[6], fiind legat de sărbătorirea Centenarului Horea, a fost imediat reperat chiar de primul ministru, care trimite sesizarea procurorului Tribunalului din Tg. Mureş căruia-i cere să-i intenteze imediat redactorului *Observatorului* un proces de presă ce teritorial ar fi urmat să se desfăşoare la Sibiu[7].

Certitudinea că articolul era al fiului său, ne-o oferă scrisoarea lui Vincenţiu Babeş către G. Bariţiu, datată Budapesta, 6/18 decembrie 1884, care în cunoştinţă de cauză scria bătrînului fruntaş al mişcării naţionale a românilor din Transilvania: „Ceea ce mă face să mă bucur mai vîrtos e că te-ai decis a lua însuţi răspunderea pentru fiul d-tale, şi cu cîţi p-aici am vorbit d-aceasta, toţi au fost de acord că bine ai făcut chiar din considerațiunile politicei noastre naţionale“[8].

Cei ce deţineau puterea considerau că a sosit momentul să i se aplice lui Bariţiu o pedeapsă exemplară făcîndu-l în acest fel să plătească pentru agitaţiile şi frămîntările în jurul comemorării a 100 de ani de la revoluţia populară din 1784, în care guvernul vedea o mişcare periculoasă „antipatriotică“, pe punctul de a deveni chiar violentă.

Primul care anunţă împrocesuarea *Observatorului* este ziarul *Pester Loyd*, după care *Tribuna*[9], preia informaţia concomitent cu *Gazeta Transilvaniei*[10], *Telegraful Român*[11], şi desigur, restul periodicelor româneşti, dintre care menţionăm: *Luminătorul*[12], *Amicul familiei*[13] şi chiar *Familia*[14], cu profil beletristic.

Ştirea căzută ca un trăznet din senin în mijlocul mişcării naţionale din Transilvania, îngrijorează şi cercurile politice din România, care se

---

[3] *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 79—80.

[4] Ieronim G. Bariţiu, *Din zbuciumul veacului*, Cluj-Napoca, 1982.

[5] *George Bariţ şi contemporanii săi*, IV, Bucureşti, 1978, p. 62—63.

[6] *Observatorul*, VII, nr. 80 din 18/6 oct. 1884, p. 322—323; nr. 28 din 19/7 aprilie 1884, p. 109—110; nr. 26 din 12/31 april. 1884, p. 102; nr. 24 din 5/24 apr. 1884, p. 93—94; nr. 21 din 26/14 mart. 1884, p. 82—83; nr. 19 din 19/7 mart. 1884, p. 73—74.

[7] Arh. Stat., Cluj-Napoca, Colecţia de documente a Ministerului de Interne al Ungariei, Cutia 8, 1127/1884 şi 1159/res. 1884.

[8] G. Cipăianu şi A. M. Cipăianu, *Corespondenţa lui Vincenţiu Babeş*, Cluj-Napoca, 1983, p. 25—26.

[9] *Tribuna*, I, nr. 160 din 31 oct./12 nov. 1884, p. 639.

[10] *Gazeta Transilvaniei*, XLVII, nr. 207 din 1/13 nov. 1884, p. 2.

[11] *Telegraful român*, XXXII, nr. 141 din 1/13 dec. 1884, p. 566.

[12] *Luminătorul*, V, nr. 95 din 28 nov./10 dec. 1884, p. 2—3.

[13] *Amicul familiei*, VII, nr. 24 din 15/27 dec. 1884, p. 284.

[14] *Familia*, XX, nr. 45 din 4/16 nov. 1884, p. 543.

preocupă de incident în coloanele *Românului*[15], *României libere*[16], *Unității naționale*[17] ș.a.

Anunțul era stereotip și aducea la cunoștință că procurorul Tribunalului din Tg. Mureș a împrocesuat *Observatorul* pentru un articol din nr. 83, iar principalele capete de acuzare erau „preamărirea" lui Horea, Cloșca și Crișan, care „se vor întrupa în carne și oase și în numele a 3 milioane de români, vor cere libertate și drepturile lor răpite", precum și afirmația că redobîndirea respectivelor libertăți și drepturi va avea loc după căderea „Plevnei ungurești".

Kolozsvár közlöny[18] anunțase că procesul se va deschide în 5 decembrie, dar *Tribuna*[19] află „din izvor sigur" că procesul va avea loc în 15 decembrie 1884, în fața Curții cu juri din Sibiu. Fapt confirmat și de *Gazeta Transilvaniei*[20], care anunțînd procesul se întreba îngrijorată, făcînd aluzie la amenințările lui Tisza Kálmán, dacă „Este acesta un început al aplicării măsurilor excepționale?"[21]

Fără îndoială că era, deoarece nu peste multă vreme (la 3 februarie 1885) avea să se pertracteze la același Tribunal din Sibiu, și un proces intentat *Tribunei*[22], după care curtea cu juri din orașul respectiv va fi suprimată.

Înăsprirea politicii naționale a guvernului Tisza este luată în discuție și de Pavel Rotariu, în organul timișorean *Luminătorul*[23]. În ciuda acestui fapt evident, constata că veneratul redactor al *Observatorului*, dînd dovadă de prea multă modestie „dinadins" nici măcar nu face vreo mențiune despre proces, în coloanele gazetei sale. Dar fiind în legătură directă cu Barițiu, Pavel Rotariu era în măsură să publice un interesant comentariu cu privire la viitorul proces.

Constata și el, potrivit realității, că articolul pentru care s-a intentat procesul nu este cu nimic mai deosebit ca altele din *Observatorul*, care afirma el — erau cu mult mai aspre. Articolul nu era decît un pretext pentru împrocesuare, confirmă Rotariu, divulgînd totodată și zvonul că se mai „șoptea pe sub mînă" că mandatul către procuror pentru a i se intenta proces lui G. Barițiu emana direct de la primministrul Tisza Kálmán. Faptul era real[24], și constituie încă o dovadă asupra bunei informări și a seriozității presei românești din acele vremuri.

P. Rotariu atrăgea totodată atenția asupra faptului că presiunile făcute de pe acum asupra juraților din Sibiu, de către presa șovină confirmă supoziția că în cazul în care împotriva lui G. Barițiu nu se va da un verdict de vinovăție, atunci tribunalul de presă va fi mutat din Sibiu într-o altă localitate unde juriul va putea fi constituit exclusiv din repre-

---

[15] *Românul*, XXVIII, nr. din 18 nov. 1884, p. 1034.
[16] *România liberă*, VIII, nr. 2230 din 16 dec. 1884, p. 2—3.
[17] *Unitatea națională*, I, nr. 1 din 6 dec. 1884, p. 2—3.
[18] Apud *Gazeta Transilvaniei*, XLVII, nr. 222 din 20 nov./2 dec. 1884, p. 2.
[19] *Tribuna*, I, nr. 170 din 13/25 nov. 1884, p. 678.
[20] *Gazeta Transilvaniei*, XLVIII, nr. 223, din 21 nov./3 dec. 1884, p. 2.
[21] *Ibidem*, nr. 207, din 1/13 nov. 1884, p. 2.
[22] D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1969, p. 313.
[23] *Luminătorul*, V, nr. 95 din 28 nov./10 dec. 1884, p. 2—3.
[24] Arh. Stat. Cluj-Napoca, vezi nota 7.

zentanți ai națiunii dominante care vor judeca mai sever decît sașii sibieni, și ei victime ale regimului dualist.

În concluzie, Rotariu este convins că primul ministru își va pune în aplicare amenințările cu privire la lichidarea libertăților presei naționalităților nemaghiare. Acum, și așa, începe în fapt, acțiunea dirijată cu atîta șiretenie ca toți jurnaliștii români să fie supuși în viitor controlului unor jurii formate exclusiv din reprezentanți ai dominanților. În acest fel oprimarea nemaghiarilor nu mai apărea în fața străinătății atît de bătătoare la ochi, întrucît instituția democratică a juriilor persista, numai componența ei națională era modificată. Prin această manevră, ce se contura clar, și pe care presa maghiară o preconiza în cadrul unei adevărate campanii, mutarea Curții cu juri de la Sibiu în altă localitate ar fi însemnat că publiciștii români vor putea fi condamnați cu ușurință și numai pentru faptul că erau români și apărau interese „politice, naționale și culturale române în Ungaria". Așadar, strămutarea Tribunalului de presă odată obținută, se realiza practic reducerea la tăcere a presei românești, și cum am mai spus, semnificația schimbării componenței naționale a juriului fiind greu sesizabilă în străinătate, nimeni nu putea reproșa „guvernului liberal" al lui Tisza, că ar fi îngrădit drastic libertatea presei. Subliniem deci că, în esență era o chestiune de nuanță. P. Rotariu era ferm convins de verosimilitatea acestei manevre, ea făcînd parte din planurile lui Tisza, și declara că rămîne „în așteptare ca timpul, poate cel mai d-aproape, să ne convingă".

Evenimentele ulterioare au confirmat și de data aceasta că mașinațiunea primministrului cu privire la procesul lui Barițiu, țintea mult mai departe și prin consecințele sale avea drept scop tocmai obiectivele bănuite de redactorul *Luminătorului.*

Încercînd să preîntîmpine planurile machiavelice, Rotariu avertiza guvernul că nu-și va ajunge scopul deoarece evaluează greșit situația avînd în vedere că: „Poporațiunea maghiară, cu cît e mai maghiară, cu atît este mai onestă și mai iubitoare de libertate și de adevăr în general, deci ea nu va băga în temniță pre nimeni carele iubește adevărul și apără neamul său, nici de dragul și după voia guvernului; iar încît pentru șoviniștii și renegații ce se află între maghiari și sunt gata pentru orice servicii guvernului, aceștia nu importă, ei încă nu reprezintă totalitatea poporațiunei maghiare"[25].

De fapt, nici pînă la acea dată, nu existaseră jurii formate din români la vreun tribunal de presă, deci libertatea presei românești era potențial oprimată, căci a fi judecat de către inamicii tăi politici nu putea fi nicidecum echitabil. Într-o astfel de situație, se afla și G. Barițiu, deci tăcerea lui era explicabilă; ori cum, Rotariu îi ura veneratului acuzat putere și virtute să iasă învingător, asigurîndu-l că „toți românii buni îl stimează pentru trecutul și caracterul său ferm național", asigurîndu-l că aceștia „sunt uniți cu dînsul în cuget și simțiri".

Fără îndoială că materialul publicat de P. Rotariu era unul dintre cele mai bine informate din presa românească de dinaintea procesului.

[25] *Luminătorul*, V, nr. 95, *loc. cit.*

Temele tratate de *Luminătorul* au fost reluate apoi și de celelalte periodice românești.

Amenințarea desființării curții cu juraţi de la Sibiu nu era numai o bănuială a *Luminătorului,* ci fusese formulată explicit de *Kolozsvári Közlony* în termeni agresivi cu intenția vădită de a intimida pe jurați: „Vom vedea întrucît sașii din Sibiu grăbesc necesitatea de a se schimba actualul sistem al tribunalelor cu juraţi". Așa a și fost receptat și interpretat articolul de către presa de limbă germană și română. *Siebenbürghisch-deutsches Tageblatt,* reproducînd admonestările de mai sus, constata încercarea deschisă de intimidare a juraților în sensul de a-i constrînge să se pronunțe pentru culpabilitatea acuzatului. Spre cinstea lui, autorul articolului din gazeta sibiană îndemna pe juraţi să reziste cu hotărîre presiunilor și să-și dea votul „după vocea conștiinței lor"[26], iar *Telegraful român* își exprima speranța fermă că, „juriul nu va împărtăși vederile procurorului de stat"[27]. Gazeta mișcării dacoromâne din București *Unitatea națională,* remarca și ea faptul că dezbaterile vor fi de mare interes deoarece guvernanților nu le convenea ca procesul să se desfășoare în fața unei curți cu juraţi de altă limbă decît aceea a națiunii dominante. Și constata că procesul a fost „căutat cu lumînarea". Tocmai pentru a avea pretext de a suspenda juriul sibian, și în acest fel, a înfrîna drastic libertatea de presă a naționalităților[28].

La audierile pentru proces, judecătorul de instrucție îl provoacă pe G. Barițiu să-l numească pe autorul articolului căci astfel pedeapsa principală va cădea pe autor, iar redactorul se putea alege numai cu o amendă pentru neîmpiedicarea publicării articolului. Răspunsul lui G. Barițiu este hotărît; deși fusese plecat și nu era el autorul articolului, totuși își asumă responsabilitatea asupra conținutului său.

Pînă la începutul lui decembrie după cum nota *Hermannstädter Zeitung*[29], nu-și luase avocat la proces; în final își va angaja totuși unul în persoana lui Francisc Frühbek; semnificația politico-națională impunîndu-se de la sine (un sas apăra un român în fața unui procuror maghiar instrument al dualismului) dar și pentru faptul că în caz de condamnare risca să suporte doi ani de închisoare și pînă la 1000 de florini amendă, sau așa cum spunea el, pedeapsa respectivă ar fi însemnat și moarte morală și ruină materială pentru un om de clasă mijlocie"[30] cum se considera.

Luminătorul arătase că expresia „Plevna ungurească" fusese considerată cel mai grav cap de acuză. De remarcat că și Simion Mihali-Mihalescu, ardelean, profesor la Craiova, abonat al *Observatorului,* aflat în corespondență cu redactorul, îi scria acestuia despre articolul incriminat: «Cînd am citit ar[ticolul] cu „Plevna ungurească" mă cam temeam că nu va trece așa lesne, fără proces de presă»[31].

---

[26] Apud, *Gazeta Transilvaniei,* XLVII, nr. 222 din 20 nov./2 dec. 1884, 1—2.
[27] *Telegraful român,* XXXII, nr. 141 din 1/13 dec. 1884, p. 566.
[28] *Unitatea națională,* I, nr. 1 din 6 dec. 1884, p. 2—3.
[29] Apud *Gazeta Transilvaniei,* XLVII, nr. 223, din 21 nov./3 dec. 1884, p. 2.
[30] *Observatorul,* VII, nr. 97 din 17/5 dec. 1884, p. 391.
[31] Simion Mihali-Mihalescu către George Barițiu, Craiova 5/17 ian. 1885, în *George Bariț și contemporanii săi,* IV, București, 1978, p. 66—67.

Deoarece respectiva formulare devenise extrem de vehiculată în epocă, sintetizînd un adevărat crez politic, fiind citată ulterior ca un simbol, își avea sorgintea într-un discurs al lui C. A. Rosetti, care în 10 decembrie 1877, vorbea din balconul casei sale mulțimii de bucureșteni veniți să-l aclame cu ocazia aflării știrii căderii Plevnei: „Domnilor, am cucerit Plevna externă, e adevărat, acum însă ne mai rămîne să cucerim Plevna internă“[32], ceea ce simboliza realizarea reformelor democratice așteptate de poporul român.

Și în Transilvania se vorbea pe atunci că după victoria definitivă a armatelor române asupra turcilor, acestea se vor întoarce cu armele și vor veni să elibereze Ardealul, ceea ce era considerat de popor drept cea de a doua Plevnă[33]. Deci, expresia lui Ieronim G. Barițiu nu era nici nouă, nici originală, meritul constînd în faptul că și-a asumat răspunderea de a o tipări.

Afirmația era însă privită de către regim ca fiind foarte gravă deoarece o interpreta ca pe un îndemn la răsturnarea dualismului prin violență. Sesizînd acest pericol, *Tribuna vine* în ajutorul lui G. Barițiu, oferind într-un editorial o interpretare opusă celei pentru care optau autoritățile, aceea a căderii Plevnei respective pe cale pașnică, prin forța morală, explicîndu-se stăruitor în articol: «Turcul nostru nu e turc adevărat, nu e singur în împărăția lui: acesta capitulează în cele din urmă și fără vărsare de sînge; acestuia îi este destul o „Plevnă internă“, care capitulează în fața forței împrejurărilor, fără tunuri, fără puști Martini, numai și numai strivită de adevăr.

Această „Plevnă internă“, această capitulare la timp oportun o așteptăm și o vom saluta cu entuziasm, pentru că ea ne va da țării pacea mult dorită.

Și se ivesc semnele, că această Plevnă e apropiată»[34]. Deși I. Slavici era el însuși sub acuză, procesul său urmînd a se ține la scurt timp după cel al *Observatorului* i-a dat spre cinstea lui o mînă de ajutor confratelui de luptă și suferință. Era evident că apărarea, Barițiu sau Frühbeck se puteau referi la respectiva interpretare. Ceea ce s-a întîmplat în timpul procesului, poziția apărării fiind identică în problema explicării nonviolente a formulei.

Descrierea procesului, Barițiu o face după stenogramele *Tribunei*, căreia îi mulțumește personal într-o notă a *Observatorului*, apreciind totodată și tratarea amănunțită și imparțială a celor două ziare de limbă germană din Sibiu, *Hermannstädter Zeitung și Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt*.

Procesul se deschide așa cum se anunțase ultima dată, la 15 decembrie 1884, cînd deja înainte de ora 9 dimineața, un public numeros cu „atenția încordată“ ocupa în întregime sala de ședințe a tribunalului din Sibiu. Barițiu, reflectă că unora procesul le amintea de procesul lui Dobransky iar altora de cel al lui Miletiči. Diferența era mare, totuși el și

[32] V. Netea, *C. A. Rosetti*, București, 1970, p. 323.
[33] I. Lupaș, *Istoria românilor*, 1944, p. 469.
[34] *Tribuna*, I, nr. 179 din 24 nov./6 dec. 1884, p. 713.

publicul ce-l susținea se temeau că tocmai atunci, din cine știe ce rațiuni politice, dualismul cerea imperios vreo victimă și din Transilvania[35].

În sală se aflau următorii reprezentanți ai presei: Békesy pentru *Hermannstädter Zeitung, Neue freie Presse* și *Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt;* Ieronim G. Barițiu pentru *Observatorul,* Ioan Slavici pentru *Tribuna,* Nicolae Fekete-Negruțiu pentru *Amicul familiei* de la Gherla și Rozescu pentru *Telegraful român.*

La 9,30 își ocupă locurile judecătorii, președintele Szókács și asesorii Roșca și John, procurorul substitut Tibrus, notarul A. Haupt și interpretul P. Drăghici. Se citește apoi lista juraților între care inițial se aflau și trei români dr. Moga, I. Bechnitz și Visarion Roman.

Juriul trebuia ales dintr-un număr de 36 de persoane[36]. A fost nevoie să se întregească acest număr deoarece deveniseră vacante 5 locuri de candidați pentru juriu. Trei persoane între care și Visarion Roman directorul băncii „Albina", au fost luate din publicul aflat în sală, iar alte două din cetățeni învecinați cu tribunalul; librarul Kraft și birtașul Quandt.

După completarea listei cu jurați, aceasta a fost tăiată în fîșii care s-au introdus într-o urnă, urmînd tragerea la sorți. Dintre primii 21 de jurați trași la sorți, procurorul, folosindu-se de dreptul de a recuza, a respins *șapte* (între care 2 români; pe dr. Ioan Moga și Ioan Bechnitz), iar apărarea niciunul.

În final, juriul s-a definitivat în componența sa cu următoarele 12 persoane: Scherer, Quandt, Borger, Schusnig, Jahn, Reinert, Albrecht, Zimmermann, Roubicek, Kreisler, Satler și Lauterbach, iar ca supleanți, Fridsmann și Sadler[37].

Deoarece toți juriații vorbeau limba germană, și numai unul limba maghiară, lucrările vor decurge în germană după ce mai întîi, actul de acuzare, va fi citit și în limba maghiară.

Articolul încriminat se citește de către notarul Haupt în limba română și în limba germană. Apoi G. Barițiu este interogat formal dacă e sau nu autorul acestui articol. Acuzatul răspunde: „Nu sînt" dar „Am primit și primesc răspunderea pentru cuprinsul lui".

Președintele avansează ideia că ar fi putut lăsa articolul spre publicare la plecare, dar, Barițiu neagă din nou hotărît, acest lucru. În consecință, președintele îi atrage atenția acuzatului că-și asumă o dublă răspundere. Cea emanată din poziția de redactor și prin adeziunea sa la conținutul articolului, accepta și răspunderea care ar fi revenit autorului.

Avocatul Fr. Frühbeck, ca apărător al lui Barițiu, cere să se citească procesul verbal luat acuzatului de judecătorul de instrucție, dar i se respinge nemotivat cererea.

Procurorul Tibrus, în rechizitoriul său solicită juraților verdictul de „vinovat", din „datorie", determinat de tonul violent și „intenția periculoasă" a articolului incriminat, care țintește după părerea sa la aținarea unei naționalități asupra alteia (în sensul paragrafului 159 al Codului penal), lezează persoane și rememorează „amintiri istorice triste din zilele de curînd trecute". Respectivul articol, se mai arată, reproduce un atac al

[35] *Observatorul,* VII nr. 97 din 17/5 dec. 1884, p. 391.
[36] B.A.R.S.R. Ms. rom. 989, f. 360—366.
[37] *Observatorul,* VII, nr. 98 din 20/8 dec. 1884, p. 393.

Luminătorului, îl consideră ca adevărat și susține că guvernul de la Budapesta, de frica umbrelor lui Horea și Cloșca a dispus să se amîne convocarea Congresului bisericii ortodoxe române din Transilvania, pe motivul că ar fi coincis cu centenarul revoluției populare conduse de Horea. În fapt, susține procurorul, congresul nu s-a ținut pur și simplu pentru că lucrările pregătitoare n-au fost terminate.

Prin evocarea figurilor unui Horea și Cloșca, se scot iarăși la iveală năzuințe, care la acea dată nu erau îndreptățite, mai afirma procurorul. Aici citește pasajul cu Plevna: „Ea [națiunea română — n.ns.] știe și simte prea bine că nu acuma este timpul ca să sărbătorească și să redice un monument vizibil în memoria triumvirilor martiri *Horea, Cloșca* și *Crișan,* ci atunci, cînd după Plevna ungurească va recîștiga drepturile sale nealienabile și libertatea ce i s-a răpit pe nedrept prin actul dualistic“[38]. Și apoi adaugă retoric: „e lipsă domnilor, să vă întreb: e acesta limbajul amintirilor sau al urei înfocate? E lipsă să vă mai întreb dacă acest limbaj e opozițional sau agitatoric?“

În esență, procurorul consideră că articolul este un îndemn adresat poporului român de a-și cuceri drepturile răpite, pe cale nelegală, de a „sădi și cultiva“ ideea unei Plevne ungurești și a păstra în acest scop „în popor, amintirea lui Horea, Cloșca“ avînd în vedere că tocmai în pasajul următor al articolului incriminat se exprima speranța că „aceste umbre iarăși se vor întrupa în carne și oase!“.

Efectele asupra poporului român necultivat ar putea fi „periculoase“ în cazul în care cei ce-l conduc îi spun că libertatea le-a fost răpită, că stăpînirea voiește să înăbușe amintirea faptelor lor istorice și că aceștia nu au „altă scăpare decît o Plevnă ungurească!“.

Răspunsul lui G. Barițiu este lung și așa cum obișnuia să facă adesea, începea cu o digresiune istorică pentru a dovedi nedreptățile la care au fost supuși românii și oprimarea de care aveau parte.

Totuși, de la bun început asigură completul de judecată că el nu ar fi scris un articol privind biserica ortodoxă deoarece periodicul său era politic și nu bisericesc[39], dar dacă acesta a fost totuși scris, trebuie să se recunoască faptul că biserica ortodoxă are toate motivele să fie îngrijorată pentru autonomia ei, deoarece, multă vreme a avut condiția de biserică tolerată, iar în ultimul timp, se iau măsuri tot mai numeroase cu scopul vădit de a-i îngrădi și apoi lichida *autonomia* cucerită cu atîtea lupte și sacrificii. Enumeră apoi exemple concrete pe care orice om de bun simț din sala tribunalului nu le-ar fi putut nega.

Justificînd convingerea autorului articolului încriminat că împiedicarea convocării Congresului bisericii ortodoxe s-a făcut de către guvern pe motiv că acesta ar coincide cu aniversarea a 100 de ani de la executarea lui Horea și Cloșca, arată că exact așa s-a întîmplat și la 1877, cînd a fost împiedicat alt congres al aceleiași biserici sub pretextul existenței unui război extern, însă în care de fapt, monarhia austro-ungară nu era cîtuși de puțin implicată. În paranteză fie spus, argumentarea lui G. Barițiu ne oferă posibilitatea de a constata cîtă importanță acorda guvernul

[38] *Ibidem,* VII, nr. 8 din 29/17 oct. 1884, p. 393.
[39] *Ibid.,* VII, nr. 99 din 24/12 dec. 1884, p. 397—399.

sărbătoririi centenarului Horea, aplicînd față de români măsuri similare cu cele luate de frica războiului de independență al României.

În afara acestor fapte evidente, Barițiu citează în sprijinul autenticității celor afirmate de *Luminătorul* și de autorul articolului din *Observatorul*, chiar foaia oficială a mitropolitului Mîron Romanul, *Telegraful român*, care în numărul 122 pe 1884, confirma negru pe alb că în ședința plenară a Consistoriului metropolitan, s-a prezentat un ordin ministerial în care s-a exprimat „dorința" ministrului de a nu fi convocat Congresul. Documentul oficial autentic poate fi găsit, cu ușurință, în Arhiva Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu, prin urmare, existența lui nu poate fi pusă la îndoială și ca atare nu pot exista nici dubii cu privire la oprirea Congresului din dispoziție ministerială.

Vorbind despre mărețele figuri ale luptei românilor pentru libertate, Horea, Cloșca și Crișan, Barițiu arată cum unele scrieri, tendențioase au încercat să-i prezinte în mod infam, deși altele, tot din tabăra adversă, ca a lui Szilágyi Francisc, încearcă să se apropie de adevăr mărturisind: „Dacă numai pe jumătate au fost adevărate suferințele îndurate de poporul ardelean, atunci nu ar mai fi nici o mirare că acest popor a căzut în disperațiune și a prins armele".

Referindu-se la cea de-a treia parte a articolului, cea mai sensibilă din punct de vedere politic unde autorul folosea formula simbol a Plevnei, demonstrează că ea poate fi interpretată, în fond, de fiecare în felul în care dorește: „Noi, spune bătrînul militant, înțelegem sistemul actual", adică dualismul austro-ungar, sistemul politic nerecunoscut de români și împotriva căruia au luptat cu perseverența cunoscută.

Sistemul dualist este însă combătut și de alte partide și de alte naționalități, ba chiar de partidul ungar al pașoptiștilor ca și de partidul radical „14 aprilie 1849".

În final, G. Barițiu declară explicit că românii nu pot accepta modul cum se aplică dualismul și nici faptul că nesocotește chiar propriile sale legi asupra cărora și așa românii nu au fost consultați.

Cu acestea, trece la bară avocatul sas Francisc Frühbeck, care pas cu pas pulverizează acuzele aduse de procuror, declarînd că din actul de acuzare lipsesc tocmai argumentele care l-ar putea susține.

După el este o discrepanță evidentă între conținutul articolului incriminat și explicațiile date de procuror. Intenția de a acuza este atît de puternică încît ajunge să susțină ceea ce nu se cuprinde faptic în articol. Interpretarea articolului este necorespunzătoare neputînd constata criteriile vreunei fapte penale și cu atît mai puțin a vreuneia ce ar putea fi încadrată la paragraful 172 al Codului penal.

Avocatul demonstrează, în continuare, că de la primul alineat al actului de acuzare acesta susține ceva ce nici nu se găsește în articolul încriminat. În rechizitoriul procurorului apare astfel acuza că articolul ar conține o „preamărire a răscoalei lui Horea și Cloșca", acuzație ce se repetă și în alineatul doi al actului de acuzare. Apărătorul atrage însă atenția că în tot articolul nu e de găsit nici o propoziție în acest sens[40]. Simpla afirmație că Horea, Cloșca și Crișan sînt numiți martiri, nu în-

[40] *Ibid.*, VII, nr. 100 din 27/15 dec. 1884, p. 401—402.

dreptățește cele susținute de acuzator, însă trebuie să recunoaștem, subliniază Frühbeck, că românul care știe că aceștia s-au luptat pentru „desrobirea poporului lor de sub jugul iobăgiei asupritoare, poate să-i numească astfel...“ În consecință nimeni nu are dreptul să-i reproșeze ceva în acest sens, numai pentru faptul că-i numește martiri pe niște bărbați cari au luptat pentru înlăturarea unui rău de ne mai suferit, iar în respectiva luptă și-au pierdut viața.

Fr. Frühbeck mai pune în evidență și un alt aspect al problemei și atrage atenția asupra faptului că stilul articolului din *Observatorul* este un adevărat zefir pe lîngă furtuna desfășurată de presa opozițională ungară care încearcă prin toate mijloacele să zguduie poziția guvernului.

Unul din capetele de acuză grave în afară de expresia referitoare la Plevna, mai era considerată și calificarea primului ministru Tisza Kálmán, drept „sfărîmător al naționalităților“. Adevărul era însă că acest supranume arhicunoscut apărea în articol în partea acceptată de acuzator ca satirică, (unde se ridiculiza frica guvernului de umbrele lui Horea, Cloșca și Crișan) ceea ce potrivit punctului de vedere al vremii de atunci nu avea un caracter primejdios.

Dar Frühbeck, om cu simțul dreptății ține să comenteze aspectul de așa manieră încît se plasează vizibil alături de autorul articolului și de acuzat atunci cînd afirmă: „De altminteri cred că nu rătăcesc dacă susțin, că această numire s-a folosit adeseori, și cu tot dreptul se poate referi la împrejurarea, că naționalitățile sub ministrul Tisza, au învățat a renunța la multe care se păreau a li se fi acordat prin legile create după pactul dualistic“[41]. A se remarca formularea deosebit de inteligentă, lipsită de agresivitate, dar sugerînd îndreptățirea acordării supranumelui ministrului susmenționat.

În ceea ce privește pasajul cu Plevna, și avocatul Frühbeck îl tălmăcește a semnifica drept timpul reîntoarcerii la o adevărată politică de egală îndreptățire a naționalităților. De la acest „timp“ sperîndu-se redobîndirea drepturilor de neînstrăinat și a acelor libertăți de care românii erau lipsiți.

În final, apreciază actul de acuzare o aserțiune incorectă, deoarece cu toate că în articolul incriminat se zice că fiecare român să cultive și să întrețină în sufletul său, în cîntecele sale, în legende, amintirea eroilor săi și a faptelor acestora, în fapt nu se găsește nici o urmă despre vreun îndemn la schimbarea rînduielilor pe cale violentă.

Avocatul sesizează și ezitarea acuzatorului în a-l încadra pe Barițiu în alineatul I sau II al paragrafului 172 din Codul penal, ceea ce făcea o foarte proastă impresie asupra completului de judecată. El încheie pledoaria, solicitînd juraților să-și dea verdictul potrivit conștiinței și convingerilor lor.

Procurorul substituit înțelege că a pierdut teren și cere juraților să nu se preocupe de aplicarea paragrafului 172 ci să judece simplu dacă articolul incriminat conține o atițare a românilor contra națiunii maghiare sau nu.

---

[41] *Ibid.*, VII, nr. 101 din 31/19 dec. 1884, p. 405—406.

La urmă, după ce și-au spus cuvîntul atît acuzarea cît și apărarea, se dă curs replicii lui Barițiu care nu vorbește mult, în schimb protestează cu hotărîre împotriva aserțiunii că articolul ar cuprinde vreun îndemn la violență contra maghiarilor. În acest sens, G. Barițiu rostește adevăruri care nu vor fi deloc pe placul procurorului. Prin cele declarate, dovedește, pe deplin, inconsistența acuzației perfide și profund nedrepte, fapt confirmat apoi și de votul juraților. Iată semnificativele cuvinte ale lui Barițiu: „În tot articolul, nici vorbă nu e de națiunea maghiară.

Poporul român cu cel maghiar nu se dușmănesc [s. ns.]. Noi luptăm împotriva unui sistem nimicitor, dar aceasta nu va să zică că suntem dușmani ai națiunii maghiare". Faptele erau deci puse în adevărata lor lumină.

Fr. Frühbeck mai ia odată cuvîntul după care președintele tribunalului pune juraților următoarele întrebări:

«1). Sunt jurații convinși că articolul intitulat *„Frica guberniului de umbrele* ... etc.", publicat în Nr. 83 al *Observatorului* cuprinde o agitare contra vreunei naționalități?

2). Sunt convinși jurații în conștiința lor, că pe timpul cînd a apărut în Nr. 83 al „Observatorului" lucrarea citată în întrebarea primă, acuzatul George Barițiu a fost redactor responsabil al acestui ziar?

3). Sunt convinși jurații în conștiința lor, că pentru publicarea articolului pomenit în prima întrebare, George Barițiu, e vinovat de delictul de agitare?»

În caz că s-ar fi răspuns cu „nu" la ultima întrebare și cu „da" la primele două întrebări, trebuia să se mai adreseze juraților și o a patra întrebare: „4). Sunt jurații convinși în conștiința lor despre aceea, că acuzatul, tot referitor la articolul cuprins în memoratul ziar, e vinovat de neobservarea atențiunei și a grijei cerute prin lege de la redactorul responsabil?"

Potrivit obiceiului îndătinat, jurații se retrag, și după o scurtă consultare, președintele curții Francisc Zimmermann aduce la cunoștință că în unanimitate, juriul a dat verdictul de *„nevinovat"*.

Reacția sălii, spune Nicolae F. Negruțiu, prezent la proces, a fost grăitoare. La auzul verdictului de achitare, „publicul a erupt în frenetice aplauze și vivate"[42]. Ecoul procesului este puternic. Atît presa cît și publicul român manifestă un mare entuziasm. Sesizează momentul istoric salutînd fără rezerve achitarea lui George Barițiu. Începînd cu *Familia*[43] și terminînd cu *Luminătorul* se publică numai articole elogioase. Cel din urmă, care l-a susținut atît de călduros pe Barițiu scria: „Salutăm cu viuă bucurie acest verdict și plini de mulțumire cătră jurați, le urăm din inimă: Să trăiască!"

Felicităm d-odată și pe bravul învingător atît pentru scăparea persoanei sale de întunecosul arest, cît și pentru ținuta sa bărbătească, plină de caracter antic roman și de eroică bravură, prin care dovedi față de forul judecătoresc cum că nu se retrage, nu fuge ci ține pieptul deschis

[42] *Amicul familiei*, Gherla, VII, nr. 24 din 15/27 dec. 1884, p. 284.
[43] *Familia*, XX nr. 50 din 9 dec. st. v./21 dec. st. n. 1884, p. 604.

întru apărarea convingerii și causei române"[44]. În final, achitarea era calificată drept o victorie asupra tendințelor șovine care făceau rău chiar autenticelor interese ale poporului ungar.

Și presa din România vădește un interes și o bucurie la fel de vie pentru achitarea lui G. Barițiu. Astfel *Românul*[45] anunță rezultatul procesului, reproducînd darea de seamă despre proces după *Telegraful român*, iar într-un alt articol, relevînd rezultatul fericit al procesului de presă intentat „veteranului și neobositului publicist român de peste munți", constata faptul că în juriu nu se afla nici un român. Pentru a face mai bine cunoscute cititorilor din România circumstanțele în care a avut loc procesul, reproduce pasaje din articolul incriminat, remarcînd totodată cavalerismul „generației bătrîne" (adică pașoptiste) de a lua asupra sa răspunderea pentru articol, neadăpostindu-se sub pretextul absenței din Sibiu, în momentul publicării acestuia. *Românul* nu scapă ocazia de a mai felicita odată juriul și acuzatul care au fost la înălțime și încheie cu exclamația îndreptățită: „Onoare lor!"[46].

România liberă[47], la rubrica *„De peste munți"*, publică și ea o dare de seamă cu privire la proces, după *Tribuna* din Sibiu.

Cum era de așteptat, *Unitatea națională*[48], ocupîndu-se și ea de procesul de presă al *Observatorului* notînd îmbucurătoarea știre asupra achitării redactorului, comenta „O prevedeam aceasta, căci pe de o parte eram convinși despre nevinovăția decanului presei române din Transilvania, pe de alta știam că juriul din Sibiu, compus în marea lui majoritate din sași", și prin urmare tot din victime ale dualismului, „nu se va abate din calea adevărului și dreptății" spre a face servicii guvernului.

În curînd vom avea ocazia, anticipa gazeta carpatinilor de la București, să asistăm la „indignarea" presei șovine contra așa-zișilor agitatori, „daco-români, ocrotiți de juriul săsesc din Sibiu" și fără îndoială glasul acestei prese tendențioase va cere insistent primministrului Tisza desființarea juriului care a avut cutezanța de a achita un redactor român dat în judecată de un procuror maghiar, căci nu se poate concepe ca un român să aibă „insolența" de a spune guvernului că amînarea Congresului bisericii ortodoxe s-a făcut de frica celor trei martiri: Horea, Cloșca și Crișan, și să scape fără a fi pedepsit. Prevedea în final că libertatea de presă a neamurilor nemaghiare va fi și mai mult îngrădită. Oricum, tribunalul de presă cu jurați din Sibiu va avea cu certitudine de suferit. Era opinia generală, și *Unitatea națională* era și ea convinsă că tocmai în acest scop Tisza a „căutat cu lumînarea această pricină"[49].

Bănățeanul Vincențiu Babeș îi adresează lui Barițiu o scrisoare de felicitare în stilul său: „Sicur știi că eu nu sunt omul formelor și anume nu al complimentelor și al gratulațiunilor incidentale; cu toate [acestea], azi bucuros profit de ocasiune pentru d-a te felicita că scăpași încă odată

[44] *Luminătorul*, V, nr. 98 din 8/20 dec. 1884, p. 2—4.
[45] *Românul*, XXVIII, nr. din 9 dec. 1884, p. 1098.
[46] *Ibid.*, nr. din 13 dec. 1884, p. 1110.
[47] *România liberă*, VIII, nr. 2230 din 16 dec. 1884, p. 2—3.
[48] *Unitatea națională*, I, nr. 1 din 6 dec. 1884, p. 4.
[49] *Ibid.*, p. 2—3.

din ghiarele răuvoitorilor noștri" [...]" „Dar p-aici [cu] cîți oameni nepreocupați am grăit și informat, nici unul nu putea să crează posibilă condamnarea. Cu toate [acestea] ne-a surprins unanimitatea"[50].

Nu uită de veteranul luptelor naționale nici românii ardeleni trecuți în România. Așa de pildă Simion Mihali-Mihalescu îi scrie din Craiova: „Deși tîrziu, vă gratulez și eu pentru scăparea din gura leilor, cu procesul de presă și vă doresc an pașnic, deși nu poate fi scutit de agitațiuni, precum merg lucrurile dincolo, cari și pe noi în depărtare ne mișcă unele foarte adînc. Să aveți incai sănătate deplină, spre a putea înfrunta toate vijeliile cu cari dealminteri cred că sînteți foarte dedați în lunga carieră de publicist"[51]. Dacă pătrundem mai adînc sinceritatea și căldura acestor rînduri, constatăm încă odată, emoționanta unitate de gîndire și acțiune a românilor de dincolo și de dincoace de munți.

Urmează apoi o ploaie de felicitări din public, pe care însă din modestie Barițiu nu le va publica în *Observatorul*, rămînînd în arhiva sa personală. Toate acestea exprimă însă, deosebit de semnificativ, atmosfera epocii[52]. Tuturor celor ce l-au felicitat pe G. Barițiu acesta le va mulțumi într-un articol pilduitor intitulat „Răspuns de mulțumită fierbinte"[53], care aduce și un vibrant omagiu femeii române.

După euforia felicitărilor și a bucuriei exprimate de presa românească, în coloanele acesteia își fac loc și articole pline de îngrijorare ce scrutează viitorul mișcării naționale românești și al presei acesteia, căzîndu-se de acord că vor urma măsuri de represalii din partea guvernului avînd ca pretext această înfrîngere probabil calculată, tocmai pentru a lua respectivele măsuri, inclusiv îngrădirea mai serioasă a presei naționalităților nemaghiare.

Într-un interesant editorial, *Telegraful român* încearcă să descifreze viitorul. Loviturile primite, se spune în articol, le simt toți românii și prin urmare își exprimă indignarea și nemulțumirea. Vaietele lor cresc în măsura în care biciul își intensifică aplicarea loviturilor. Procesul le-a arătat însă românilor că acest drept le va fi îngrădit și deci viitorul va fi și mai sumbru. Și îngrijorarea primește o formulare deosebit de plastică: „Ni se va înfunda gura, sau ni se va pune pumnul în gură? Nu! Se va urma altă procedură! vom fi puși în umbră, ca de acolo țipătul nostru de durere să nu se mai audă, și aceasta se va urma, pînă cînd nu va mai suna glas de durere în public". Caracterizarea situației este făcută în continuare cu un simț politic deosebit: „Cu cît se vor lamenta mai puțin în public [românii — n.ns.], cu atît va fi mai mare numărul celor din închisoare, și cînd nu va mai plînge nimeni în public, atunci se va ști, că toți cîți au cutezat a se plînge despre necazurile poporului, aceia o pot face aceasta la închisoare, prin urmare este salvată libertatea vorbirei în temnița din Năsăud, Vátz și cîte se vor mai face încă"[54].

---

[50] V. Babeș, către G. Barițiu, Budapesta, 6/18 dec. 1884 în G. Cipăianu și M. Cipăianu, *Corespondența lui Vincențiu Babeș*, Cluj-Napoca, 1983, p. 25—26.

[51] Simion Mihali-Mihalescu către G. Barițiu, Craiova, 5/17 ianuarie 1885, în *George Barițiu și contemporanii săi*, IV, București, 1978, p. 66—67.

[52] B.A.R.S.R. Ms. rom. 1011, f. 160—167.

[53] *Observatorul*, VII, nr. 104 din 10 ian./29 dec. 1884, p. 419.

[54] *Telegraful român*, XXXII, nr. 142 din 4/16 dec. 1884, p. 567, „Sibiu, 3/15 dec. 1884".

Concluzia că zilele juriului din Sibiu sînt numărate se impunea de la sine. Însuși procurorul Tibrus amenință la încheierea procesului rostind alocuțiunea nu prea enigmatică: „Videant consules . . .". Amenințarea, se notează în *Telegraf* (chiar de către redactorul Rozescu ce luase parte la proces) a străbătut cu durere inimile amărîte ale publicului prezent. Procesul lui Bariţiu și apoi cel al *Tribunei* care a urmat la scurt timp, au fost ultimele procese politice desfășurate la curtea cu juri din Sibiu, ceea ce se subliniază și în finalul articolului din *Telegraf:* „Să primim cu demnitate ultima cîntare a lebedei".

Dar nu numai reacția procurorului a fost violentă, ci așa cum se aștepta și a cercurilor șovine de la Budapesta și a presei guvernamentale. În ceea ce privește oficialitățile, găsim indicii și în menționata scrisoare a lui Vincențiu Babeș către G. Bariţiu. Iată ce mai relata fruntașul bănățean aflat la Budapesta: „D-altă parte, colegul meu dl. [Edmund] Steinaker, dar și alții care trăiesc printre șoviniști, mă încredințează că prin acele cercuri mai peste tot domnește indignarea pentru achitarea d-tale. Mai mult, mi se asigură că chiar rătăcitul prin acele cercuri deputat sas dl. [Adolf] Zey s-ar fi expectorat cum că spînzurați ar trebui jurații"[55]. Cea din urmă expresie îl jignește pe Bariţiu care preia informația din scrisoarea lui Babeș și o reproduce în *Observatorul* fără a-i da numele „renegatului german" care «după ce primise știrea de achitare unanimă, avu fruntea ca să zică: „Acei jurați sunt buni de spînzurat"». Comentariul era simplu: „Iată cum se respectă libertatea cuvîntului și libertățile omenești și cum se încearcă a se teroriza cetățenii pașnici". Constatînd și faptul că «Ceea ce a pățit Bariţiu atît la 15 decembrie cît și înainte cu 6 ani într-un proces al *Gazetei* și în altul al *Transilvaniei,* o poate păți oricare alt redactor, colaborator, corespondent și tipograf, mai ales dacă aceștia vor fi români»[56].

Mult mai tîrziu, în niște pagini memorialistice G. Bariţiu apreciază că în toate cele trei procese de presă avute într-un răstimp de 7 ani, era evidentă tendința de a-l face „să arunce la o parte pentru totdeauna peana de publicist". Achitarea de care s-a bucurat în toate trei procesele a fost dovadă, constata Bariţiu, că deși de fiecare dată în curțile cu juraţi, nu se afla nici un român, totuși concetățenii săi de limbă germană au fost convinși de nedreptatea crasă ce i se făcea întregului popor român sub regimul politic dualist[57].

Nemulțumirea și chiar iritarea produsă în cercurile guvernamentale de achitarea lui G. Bariţiu era expusă explicit în *Nemzet,* care juca rolul de purtător de cuvînt al primministrului Tisza, asumîndu-și pe nedrept monopolul „opiniei publice maghiare", care susține acesta, „s-a săturat de asemenea verdicte"[58]. Și tot *Nemzet,* pentru a băga zîzanie între naționalități, susținea în mod tendențios că votul juraților ar fi fost dat chipurile „sub mare presiune". Or, așa zisa „presiune" nu putea exista, prin simplul fapt că era de prisos, replica *Tribuna,* argumentînd cu evi-

[55] G. Cipăianu, *op. cit.,* p. 25—26.
[56] *Observatorul,* VII, nr. 101 din 31/19 dec. 1884, p. 405—406.
[57] George Bariţiu, *12/24 Mai 1812—1892. Foi comemorative la serbarea din 12/24 mai 1892,* Sibiu, 1889, p. 38.
[58] Apud *Gazeta Transilvaniei,* XLVII, nr. 237 din 9/21 dec. 1884, p. 1.

dență că „dintre 21 juraţi scoşi din urnă apărarea n-a recuzat nici unul, în vreme ce reprezentantul statului a recuzat nu mai puțin de șapte“[59].

Ca *Nemzet* gîndea și scria și opoziționalul *Ellenzék*, ceea ce îngreuna mult poziția românilor lipsiți de orice sprijin în lupta lor politică din cadrul monarhiei austro-ungare. Tot așa de pornit împotriva rezultatului procesului era și ziarul clujean *Magyar Polgár*[60], care în articolul său de fond, intitulat „*Barițiu*“, afirma că juriul de la Sibiu ar fi trebuit să fie scutul statului unguresc, pe cînd de fapt acesta a stat în mîna „inamicului“ (adică a românilor) și-și exprima fără jenă dezideratul că va fi cel din urmă caz „unde în abateri naționale“ a judecat un for nemaghiar. Era deci tot mai clar, că procesul lui Barițiu putea fi socotit indubitabil cîntecul de lebădă al existenței curții cu juri sibiene.

Procesul odată încheiat, atenționa Slavici într-un editorial al *Tribunei*[61], „ne-a pus și trebuie să ne pună pe toți pe gînduri“. Oare nu trebuia să se întrebe întîi guvernul dacă e bine sau nu să-i facă proces lui G. Barițiu? El avea 73 de ani și în spatele său o operă politică și culturală de 50 de ani. A fost un om politic moderat, uneori chiar dînd naștere la „suspiciuni“ din această cauză, care însă a devenit intangibil, inatacabil. Aducîndu-l pe Barițiu pe banca acuzaților, mii și mii de români au simțit mai viu decît chiar acuzatul această lovitură.

Dacă i-ar fi reușit guvernului să-l condamne pe G. Barițiu, unul din cei mai stimați literați și oameni politici ai românilor, la închisoare, ar fi adus descurajare poporului român. Deci, afirmă Slavici „lovind mereu în aceia, care se silesc a menține în opinia publică română spiritul de moderațiune“, ne împinge spre disperare. Impresia autorului era chiar că «guvernul va fi voind anume să ne împingă la manifestațiuni nesocotite, ca să-i dăm pretext de a face față cu noi întrebuințare de mijloace „drastice“». Politica de provocări este însă o proastă politică, mai adaugă el.

Spre deosebire de *Tribuna* care căuta descifrarea unor tendințe politice în evenimentul ce avusese loc, *Luminătorul* face o analiză minuțioasă a scopurilor urmărite de putere prin respectivul proces și conchide: „Dl. Barițiu este președintele Comitetului ales de Conferința Națională a delegaților de alegători din Transilvania, Banat și Ungaria, din vara trecută.

A muia, a înfrica sau a descuraja pre dl. Barițiu, ar fi fost lucru zadarnic, pentru că, caracterul, ideile d-lui Barițiu sunt prea bine cunoscute nu numai nouă românilor, ci și maghiarilor din Transilvania, magnați și nemagnați, precum și politicienilor maghiari din Ungaria“. Iar activitatea de 50 de ani din care partea cea mai mare pe terenul publicisticii române este o „carte voluminoasă și deschisă pentru fiecare. Caracterul astfel format într-o jumătate de secol, nu se poate înmuia și intimida“. Manifestările și scrierile sale au avut întotdeauna drept scop și față de neromâni stabilirea „înțelegerii și înfrățirii tuturor locuitorilor

[59] *Tribuna*, I, nr. 191 din 9/21 dec. 1884, p. 761—762.

[60] *Magyar Polgár*, din 19 dec./7 dec. 1884, apud: *Telegraful român*, nr. 144 din 8/20 dec. 1884, p. 575.

[61] *Tribuna*, I. nr. 194 din 13/25 dec. 1884, p. 773.

patriei spre înaintarea și înflorirea comună pe baza principiilor de drept a secolului nostru luminat.

Din discursul său, pronunțat nu atît pentru apărarea sa, cît mai cu seamă pentru a răspunde acuzatorului, respiră din început și pînă la sfîrșit tăria convingerii și noblețea cugetării, însușiri demne de cele mai celebre caractere ale antichității romane.

Pre acest bărbat binemeritat și de națiune și de patria sa, procurorul de stat s-a încordat nu numai a-i amărî zilele, ci și a-l trînti în pușcărie, sperînd că pe această cale va atinge scopul, care și nouă ni este prea bine cunoscut"[62].

Ca răspuns *Tribunei*, ca afirmare, în treacăt că Barițiu ar fi fost suspectat cîndva de „moderat", I. Rotariu (sub pseudonimul Valeriu) scrie tăios că „Astfel de închipuiri s-au putut și se pot naște numai în creierii unora, cari și astăzi fac și scriu chiar despre români multe lucruri închipuite, și mai mult ca închipuite.

Noi afirmăm și susținem, că națiunea română nicicînd, nu l-a suspiționat, pre dl. Barițiu, ci totdeauna l-a numărat între cei mai adevărați și curați fii ai săi". Chiar și numai menționarea acestei suspiciuni imaginare putea fi „condamnabilă și de respins cu desăvîrșire", cum și era de altfel.

Concluzia cu privire la proces, I. Rotariu o formulează astfel: „Scopul intentării acestui proces de presă dară n-a putut fi altul decît o calculată isbire în națiunea română, o provocare a sentimentelor ei patriotice și pașnice.

Subliniind apoi justificata indignare a lui Barițiu la auzul acuzației că prin gazeta sa *Observatorul* s-ar propaga „atîțarea, asmuțirea națiunii române contra celei maghiare", încheie amplul articol, atît de bogat în date și idei, exprimîndu-și satisfacția că președintele Comitetului național, G. Barițiu, și-a împlinit datoria cu „demnitate vrednică de imitat și aptă spre îmbărbătare în lupta pentru dreapta cauză a poporului nostru".

Desigur și presa germană sibiană discută pe larg procesul lui G. Barițiu mai ales *Siebenbürgisch-deutches Tageblatt*[63] și *Hermannstädter Zeitung*[64], care înțelegînd tendințele măsurilor ce vor urma după proces dezbate tocmai chestiunea privind „valoarea ce poate avea pentru naționalități libertatea de presă".

Pentru a demonstra adversarilor politici unitatea de vederi din cadrul mișcării naționale românești, *Telegraful român*, care avea adeseori divergențe de opinii cu *Gazeta Transilvaniei*, afirmă că dacă se lovește în *Observatorul* sau în *Tribuna* (al cărei proces era și el pe rol) sau în orice altă gazetă românească, el, *Telegraful*, va protesta hotărît împotriva unui astfel de atentat, împreună cu toate celelalte gazete românești, indiferent de faptul că între ele s-ar nutri simpatii sau antipatii, deoarece „se pune strengul de gît" cauzei naționale fapt ce interesează întreaga presă românească. Lui Barițiu nu i s-a intentat proces de presă la bătrînețe pen-

[62] *Luminătorul*, V, nr. 103 din 24 dec. 1884/6 ian. 1885, p. 1—2.

[63] nr. 3350 din 17 dec. 1884 apud *Observatorul*, VII, nr. 101 din 13/19 dec. 1884, p. 405—406.

[64] nr. 299 din 19 dec. 1884 apud *Observatorul*, VII nr. 101 din 31/19 dec. 1884, p. 405—406.

tru că se numea Barițiu, ci pentru că era „redactorul unui ziar românesc care se revoltă în fața nelegiuirilor, și nu-și poate suprima indignațiunea". Deci, se afirmă în editorialul *Telegrafului*, solidaritatea în „apărarea cauzei naționale ne ține strînși laolaltă, și micile noastre certe interne cari există și vor exista cît timp oamenii vor fi oameni și interesele interese, dispar îndată ce vedem că cuțitul a ajuns la os.

Și el a ajuns la os, taie în carne vie, și taie fără nici o cruțare"[65].

Adversarii politici mai fuseseră puși în gardă și de *Gazeta Transilvaniei* care la atacurile „neîmpăcaților despoți" de la *Nemzet* și celelalte ziare cu tendințe oprimatoare, amintindu-li-se cuvintele conducătorului ceh dr. Gregr, că: „ideea de naționalitate este mai puternică chiar decît dinamita, căci se aruncă în aer chiar state întregi"[66].

Autoritățile pornite pe făgașul creării și consolidării unui stat polițist nu se sinchiseau de acumularea contradicțiilor naționale acționînd dur și parcă orbește.

Procesul *Observatorului* abia se încheia, cînd, după 15 decembrie urmă procesul *Tribunei* din 3 februarie stil nou. Și acest proces de presă, după spusele *Observatorului* care relata evenimentul, fusese „comandat" tot „de sus", adică de puterea politică centrală. Sursele informațiilor lui Barițiu erau ziarele din Cluj, *Nemzet* din Budapesta (cel mai bine documentat în această direcție), precum și scrisori private.

Cele mai active forțe politice ce acționau spre oprimarea românilor, potrivit afirmațiilor lui Barițiu, erau cercurile oficiale din Cluj, sau *„clicele"*, care exercitau cele mai mari și mai rafinate presiuni asupra guvernului ungar pentru ca „presei periodice românești să i se facă zilele atît de amare, încît publiciștii români să se vadă siliți a zvîrli penele și a nu scrie nimic sau numai anecdode din China, Japonia, ori din insulele Oceanului Pacific".

Aceasta era în fond și cauza pentru care se căuta cu atîta febrilitate casarea juriului din Sibiu și mutarea lui în alt oraș unde „condamnarea să fie din capul locului ca sigură". Schimbarea, afirma *Observatorul*, putea fi făcută oricînd de ministru deoarece legea privind juriile era ambiguă și nu se opunea.

Consecința ar fi că ziarele românești și germane ar putea dispărea, iar respectivele cercuri se legănau în iluzia că atunci lectorii vor alerga la presa oficială de unde își vor achiziționa cultura națiunii dominante.

Greutățile de care se lovea presa națională erau imense și exclamația autorului în acest sens era semnificativă: „O, de ar cunoaște și publicul românesc greutatea și răspunderea ce apasă în acest stat cerbicea publiciștilor săi!".

Înafară de constatarea acestor greutăți, Barițiu prezintă sugestia interesantă, ca în caz că lucrurile vor ajunge într-o situație disperată, publiciștii români să facă ceea ce făcuseră timp de 16 ani, înainte de instaurarea dualismului, publiciștii maghiari: să scrie în ziarele din alte țări[67].

---

[65] *Telegraful român*, XXXIII, nr. 10 din 24 ian. (5 febr.), 1885, p. 37.
[66] *Gazeta Transilvaniei*, XLVII, nr. 237 din 9 (21) dec. 1884, p. 1.
[67] *Observatorul*, VIII, nr. 2 din 17/5 ian. 1885, p. 8.

Analizînd cele două procese de presă[68], G. Bariţiu constată că deşi redactorii au fost achitaţi, „neliniştea, suferinţa şi tortura sufletească, cum şi unele spese care nu se rebonifică nici odată de către stat, deşi după lege li s-ar cuveni", au căzut întotdeauna greu asupra publiciştilor români.

În cazul de faţă, nici juraţii n-au fost cruţaţi în următoarele două luni după proces, ci sufereau şi ei tot soiul de reproşuri în presa oficială. Persecuţiile dădeau însă ocazia publicului german şi român să cunoască mai îndeaproape importanţa unei prese periodice naţionale, precum şi a lua parte afectiv, la suferinţele respectivilor publicişti care luptau" pentru drepturile poporului şi asigurarea libertăţii naţionale". Românii puteau vedea şi înţelege, cu această ocazie, mai bine situaţia redactorilor presei sale: „Ameninţarea publiciştilor săi cu cele mai grele pedepse ajunse pe calea proceselor de presă la cunoştinţa publicului din afară de rezidenţa redacţiunilor, nu e cu putinţă ca să nu impresioneze încă şi pe cei mai flegmatici şi să nu le dea o idee despre pericolul în care se află redactorii şi editorii de naţionalitate românească în statul acesta". Nici *Tribuna*, nici *Observatorul* nu au „agitat", ci au dat doar un avertisment să nu se împingă la disperare naţionalităţile. Oricum, ultimele două procese, al *Observatorului* şi al *Tribunei* au atras o prigoană şi mai sălbatică asupra Curţii cu juraţi din Sibiu, semnîndu-se în final sentinţa de dizolvare şi strămutare.

Sfîrşitul fericit al procesului pentru George Bariţiu a dus în cercurile româneşti la hotărîrea de a organiza o manifestare de adeziune sub forma unui banchet în onoarea distinsului luptător, dar fiind pe rol procesul *Tribunei* banchetul s-a amînat, pentru a nu fi luat drept o manifestare menită a face presiuni asupra Curţii cu juraţi.

După terminarea şi a procesului *Tribunei* văzîndu-se fierberea ce domnea în cercurile şovine maghiare, datorită unui nou verdict de achitare, s-a luat hotărîrea de a mai amîna banchetul încă opt zile, pentru liniştirea spiritelor; urma deci să se ţină marţi 10 februarie stil nou, 1885. Nu putea fi vorba de o manifestare spontană şi zgomotoasă, de care stăpînirea avea atîta teamă, ci era o manifestare civilizată, chibzuită şi pregătită din timp.

Dacă înainte de verdictul de achitare o manifestare de aderenţă îi făcea pe participanţi complici ai „delictelor" de care fuseseră acuzaţi redactorii, după verdictul de achitare, oricine-i putea aproba şi felicita. În ciuda acestui fapt, îngăduit de legi, banchetul a fost oprit, în ultimul moment[69]. Era un abuz de putere evident, deoarece nici-o lege nu oprea ca mai multe persoane să ia masa în comun, ba nici măcar nu exista vre-un regulament poliţienesc care să-i oblige pe cetăţeni să-şi anunţe o astfel de intenţie cu 24 de ore înainte, aşa cum se întîmpla cu adunările, de exemplu. Comitetul ad-hoc pentru organizare, vrînd să nu irite în nici-un fel autorităţile, anunţă banchetul cu trei zile înainte la direcţia poliţiei din Sibiu. N-au existat obiecţii nici din partea poliţiei, nici a pri-

[68] *Ibid.*, VIII, nr. 14 din 28/16 febr. 1885, p. 53—54; *„Cele două procese de presă, considerate din punct de vedere sibian"*.

[69] *Tribuna*, II, nr. 25 din 1/13 febr. 1885, p. 1.

măriei. Cu toate acestea, luni seara, în preziua banchetului acesta a fost *„oprit prin act scris emanat din ordin mai înalt"*[70].

G. Barițiu constata cu amărăciune că o astfel de interzicere n-a avut loc nici măcar sub domnia legii marțiale între 1849 și 1857 și adăuga: „din partea noastră mulțămim din suflet guvernului pentru această măsură și dorim să ia cît mai des tot măsuri de acestea în contra poporului românesc", știind bine că ele duceau la creșterea nemulțumirilor și la crearea unei situații revoluționare, amintind că banchete au mai fost oprite și în Franța lui Carol al X-lea în iulie 1830, cu ce rezultat, se știe!

Pierderile materiale se ridicau ca la vreo 500 fl., căci băutura și bucatele fuseseră comandate și preparate la restaurant. Românilor din Transilvania, în materie de petreceri, nu le mai rămînea, după cum constata *Observatorul*, decît să se întîlnească doar în sînul familiei la o litră de vin bun, familia rămînînd ultimul refugiu pe plan social.

Tribuna descrie mai în amănunt și urmarea interzicerii banchetului. Observînd că de la 1848 pînă la 1885 conștiința românilor s-a întărit, relatează faptul că marți 10 februarie 1885, pe la orele 10 se adunaseră la Sibiu cam vre-o 500 de români, mulți dintre ei fruntași ai satelor de prinprejur și care ne mai putînd lua parte la banchet voiau să manifesteze. Li s-a spus că e interzis să facă acest lucru și au fost sfătuiți să se întoarcă acasă, dar țăranii țineau morțiș la această acțiune.

Pe la orele 12, cei mai hotărîți dintre dînșii s-au adunat în piața mare a orașului, s-au înșirat doi cîte doi și s-au îndreptat spre redacția *Observatorului* și *Tribunei* pentru a-l ovaționa pe George Barițiu și Ioan Slavici.

Rîndul de manifestanți avea în frunte pe protopopul Simion Popescu, care a și ținut cîte o cuvîntare celor doi redactori la cele două redacții sibiene. „Astfel, comentează I. Slavici — în loc de un banchet s-a făcut o ovațiune de stradă, în loc de ovațiune controlată de autoritățile publice s-a făcut una chiar în ciuda lor"[71].

În cursul zilei, comitetul pentru aranjarea banchetului a primit 46 de adrese de aderență din toată Transilvania.

Manifestația și numărul mare al adreselor de aderență față de lupta națională dusă de G. Barițiu și I. Slavici puse vizavi de ordinul de oprire a banchetului, demonstrau că exista realmente o încordare serioasă între români și guvern, și că efectul politic al celor două acțiuni simultane fusese mult mai important decît ar fi fost banchetul în sine.

Deși cele două forme de solidarizare cu cei doi fruntași naționali erau manifestări pașnice, telegramele de adeziune în număr mare, au devenit începînd cu această dată, după cum constata *Unitatea națională*, care urmărea îndeaproape desfășurarea evenimentelor, *un nou mijloc de luptă*, o nouă armă în mîna românilor oprimați, care de acum își vor încuraja conducătorii prin acordarea pe această cale a adeziunii lor. Iată cum aprecia G. Secășanu în articolul *„Conducătorii și condușii"*[72] această nouă formă de luptă: „Românii au răzbunat pe directorii *Observatorului* și *Tribunei* de această oprire [a banchetului — n.ns.] trimițîndu-le de pretu-

[70] *Observatorul*, VIII, nr. 9 din 11 febr./30 ian. 1885, p. 36.
[71] *Tribuna*, II, nr. 25 din 1/13 febr. 1885, p. 1.
[72] *Unitatea națională*, I, nr. 16 din 7 febr. 1885, p. 1.

tindeni telegrame de felicitare și de încredere". Cele mai multe dintre ele erau formulate în așa fel încît să cuprindă explicit, programul pașoptist de luptă națională și arătau clar conducătorilor conduita pe care trebuiau să o urmeze pentru a conta „pe încrederea și sprijinul întregului element românesc din țările subjugate". Fenomenul a provocat o surpriză plăcută tinerilor carpatini de la București, deoarece el era dovada unui progres simțitor în maturizarea politică a românilor ardeleni. Aceștia au găsit de acum modalitatea de a-și exprima solidaritatea cu acțiunile conducătorilor, căci așa cum sublinia Secășanu: „Trebuie să existe o încredere perfectă între conducători și conduși, o solidaritate nețărmurită pentru orice fapte și orice împrejurări. Numai în acest caz se asigură statornicia luptei și nu pot să lipsească roadele ei. Numai în acest mod poporul se poate impune dușmanului său".

Președintele societății „Carpații" își încheie articolul arătînd că această modalitate de luptă va ajuta la stabilirea între românii din Transilvania a acelei uniri în vederi, solidarități în luptă, și încredere reciprocă, asigurînd astfel „sfintei lor lupte victoria finală".

Înafară de felicitările care salutau achitarea lui G. Barițiu îi sînt expediate acum și scrisori care elogiau împlinirea a 50 de ani de activitate politică și culturală, scrisori ce pun în lumină și mai bine rostul său în mișcarea națională[73]. Telegramele însă, adresate lui G. Barițiu și I. Slavici, elogiind absolvirea ambilor redactori în cele două procese de presă, la insistențele *Tribunei*[74] sînt publicate și în *Observatorul*[75].

Datorită uneia dintre aceste telegrame apar noi efecte colaterale ale procesului de natură să înăsprească și mai mult relațiile dintre români și guvern și să înmulțească victimele aniversării centenarului lui Horea.

Este vorba de adresa studenților români de la Universitatea din Cluj. Iat-o: „Cluj, 10 februarie n.[ou]. Domnilor Barițiu și Slavici! Junimea universitară din Cluj vă felicită. În bine și în rău ea este întotdeauna cu Voi. În numele junimii, Silvestru Moldovan". O adeziune simplă fără prea multe cuvinte sau precizări de poziții politice deosebite; a avut însă drept rezultat punerea în pericol a continuării studiilor a șase studenți români.

Senatul universitar din Cluj a făcut o anchetă pentru a stabili pe cei ce se aflau alături de Silvestru Moldovan. Ministrul învățămîntului, Trefort A., pentru a pedepsi exemplar pe tinerii studenți români dă un ordin aspru, abuziv și incorect de a se retrage bursele celor șase studenți, burse care nici măcar nu erau acordate din fondurile statului, ci din fonduri particulare. Și asta, cum nota *Observatorul*, doar pentru că „într-un moment de entuziasm tineresc uitaseră că nu se află nici în Elveția și nici măcar în Praga, ci se află sub domnia dualistă din Ungaria"[76].

Unitatea națională are idei mai drastice și cu verva sa obișnuită, Secășanu indică tinerilor o altă cale decît aceea a adreselor de felicitare sau a petițiilor. Acțiunea aceasta atît de modestă în fond, a fost considerată drept „un act de răzvrătire împotriva statului ungar și autorii dojeniți

[73] B.A.R.S.R., Ms. 1011, f. 184—185; f. 190—191.
[74] *Tribuna*, II, nr. 26 din 2/14 febr. 1885, p. 101—102.
[75] *Observatorul*, VIII, nr. 10 din 14/2 febr. 1885, p. 38—40.
[76] *Ibidem*, nr. 33, din 9 mai/27 apr. 1885, p. 130.

de corpul profesoral". Așa încît, îndeamnă Secășanu: „tinerimea română să caute să se răsufle prin alte mijloace, nu prin proteste inutile trimise gazetelor nici prin apeluri fără sens adresate capului tuturor relelor, guvernului din Pesta". Tinerii să învețe să „*moară*". În consecință, să recurgă la arme și la dinamită.

Desigur era un îndemn neobișnuit pentru viața politică din Transilvania, dar nu puține erau conștiințele care ar fi fost gata să dea ascultare acestui îndemn atît dincolo cît și dincoace de Carpați.

G. Secășanu explica în încheiere: „Se va zice că propunem o soluție drastică, nebună? Și cu toate acestea ea e singura care poate remedia răul și duce la scop. Oricare alta e o vorbă goală, o minciună.

Numai prin ea tinerimea își va dobîndi, poate încet, dar sigur, tot sprijinul poporului ei. Poporul așteaptă cu dor acest fel de luptă și cine să o înceapă dacă nu alegii lui, în care mișeliile vieții n-au veștejit încă sentimentul de abnegație și de fapte?

Studiele? Rămîn de a doua mînă pentru copiii unui popor desmoștenit"[77]. Dacă nu vor proceda, în acest fel, tinerii vor pierde în curînd și „dreptul de a se mai plînge" susține înflăcăratul carpatin. Presa oficială din România nu se putea face însă ecoul unor astfel de îndemnuri, ele străbăteau numai subteran, sau prin *Unitatea națională* care deși interzisă în Ungaria, intra totuși clandestin.

Ca epilog la complicația cu studenții români de la Cluj, *Tribuna*[78] publică un „*Apel*" elaborat de un Comitet înființat în acest scop, la 2 mai 1885, prin care solicita publicului român contribuții pecuniare pentru ca respectivii tineri să se poată susține și să nu-și piardă semestrul. Comitetul de colectă al intelectualilor români din Cluj era condus de avocatul Iuliu Coroianu și Basiliu Podoabă.

Efectul cel mai important al procesului lui George Barițiu și al lui Ioan Slavici care s-a resimțit grav asupra mișcării naționale a românilor a fost în esență acela prevăzut inițial de presa românească și care plana mai demult ca o grea amenințare din partea autorităților, *desființarea Curții cu juați a Tribunalului din Sibiu*. Transferarea activității acestuia la Curtea cu juați a tribunalului din Cluj a avut loc printr-o simplă ordonanță a ministrului ungar de justiție începînd cu data de 1 august 1885. Activitatea tribunalului la Cluj unde cercurile șovine dispuneau de o redută puternică oferea garanții sporite (cum s-a și confirmat ulterior) pentru condamnarea sigură a redactorilor și publiciștilor români și sași.

Desigur, măsura a fost determinată și de rezultatul procesului *Tribunei*, însă, pe plan general, desființarea tribunalului de la Sibiu se explică și prin faptul că se încerca anihilarea efectelor intensificării mișcării daco-române promovată mai intens la 1884—1885 de către românii ardeleni emigrați în România și grupați în societatea „Carpații" din București.

---

[77] *Unitatea națională*, I, nr. 36 din 28 aprilie 1885, p. 1.

[78] *Tribuna*, II, nr. 145 din 27 iun./9 iul. 1885, p. 577. Documentul semnat de ministrul Pauler, cu nr-ul 31.842/1885. Publicat și în T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, VII, Sibiu, 1913, p. 238, în notă.

Necrologul dispariției acestei ultime garanții a unei firave libertăți a presei românești și săsești a fost publicat de *Tribuna* care avansa și părerea nemărturisită de G. Barițiu că suspendarea apariției *Observatorului* care a avut loc la puțină vreme după proces era tot un efect al desființării Curții cu juri de la Sibiu, Curte care pînă la acea dată mai fusese un „scut al libertății noastre de a spune adevărul". În acest sens, I. Slavici atribuia lui G. Barițiu o poziție pe care o explică astfel: „Eu voiesc să spun adevărul după cea mai bună convingere a mea, și ne mai fiind aceasta cu putință, mă retrag, mă supun forței, renunț a mai vorbi"[79].

În fapt, deși meritată a fi luată în considerare explicația lui Slavici, trebuie să admitem totuși că datorită vîrstei, lui G. Barițiu îi era efectiv greu să mai conducă o gazetă, astfel că imediat după proces anunță public că la 1 octombrie 1885 se vor împlini 50 de ani de la intrarea sa în viața politică și 8 ani de apariție a *Observatorului* și că acesta va înceta[80].

Presa săsească este și ea indignată de măsura abuzivă a ministrului de justiție și în editorialul său din 10 iulie 1885, *Siebenbürgisch-deutsches-Tageblatt* declara: „prin desființarea Curții cu juranți din Sibiu se dă libertății de presă o lovitură de moarte"[81].

Exercitînd presiuni asupra guvernului pentru desființarea Curții de la Sibiu, deputatul Orbán Balázs, în interpelarea sa din 4 februarie 1885 afirma: „Dacă dl. ministru ar face-o aceasta [transferarea juriului din Sibiu — n.ns.] am rupe dinții veninoși ai viperelor și agitațiunile *Tribunei, Gazetei, Telegrafului, Siebenbürgisch-deutsches-Tageblatt-ului* și ale *Kronstädter Zeitung*-ului se vor *suprima* odată pentru totdeauna"[82].

„Crima" cea mare a Curții cu juri din Sibiu fusese în fond, că în 15 ani de existență (deși a primit 61 de reclamații) au avut loc doar 13 procese de presă, în care abia de două ori s-a dat verdictul „vinovat", ca și cum, comentează sarcastic autorul articolului, exercitarea justiției ar consta doar în condamnări, deci în acceptarea oarbă a acuzațiilor procurorului de stat.

Și dacă pînă la acea dată poziția presei nemaghiare fusese grea, de atunci încolo, ca rezultat al politicii guvernului Tisza, au ajuns-o vremuri și mai grele, căci așa după cum scria *Tribuna*, atacîndu-se libertatea presei se ataca însăși libertatea poporului român din Transilvania.

Putem spune acum cu certitudine că guvernul de la Budapesta s-a folosit și de procesul lui G. Barițiu ca de un pretext pentru a restrînge și mai mult posibilitățile legale de luptă ale mișcării naționale de eliberare a românilor din Transilvania.

Procesul se încadrează în susnumita mișcare și ca un episod important în acțiunea de sărbătorire a centenarului revoluției populare de la 1784, despre care Barițiu a scris cu atîta căldură în *Observatorul*[83] și a vorbit atît de convingător la proces.

---

[79] *Tribuna*, II, nr. 101 din 5/17 mai 1885, p. 401.

[80] *Observatorul*, VII, nr. 100 din 27/15 dec. 1884, p. 402.

[81] Apud *Tribuna*, II, nr. 148 din 2/14 iul. 1885, p. 590—591: *„O voce săsească asupra desființării curții cu juranți din Sibiu"*.

[82] T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, VII, Sibiu, 1913, p. 219.

[83] Numeroase articole privind răscoala de la 1784 publicate în *Observatorul* au

După ce trecuse prin atîtea încercări, G. Bariţiu comenta cu mîhnire poziţia în care s-au găsit românii în această acţiune: „Dar cine a nimerit vreodată voia şi nevoia despotismului, şi cine a crezut că numele lui Horea, Cloşca şi Crişan, după o sută de ani vor irita pe o clasă de oameni, mai rău decît se irită şi înfurie taurii din Spania la vederea pînzelor roşii din amfiteatru? Abia acum aflarăm din graiul ministrului — preşedinte, că ei au considerat aniversarea aceea ca o acţiune îndreptată în contra statului"[84].

În concluzie, putem afirma că procesul de presă intentat lui George Bariţiu pentru „preamărirea" eroilor revoluţiei populare de la 1784—1785, a constituit un moment relevant în mişcarea naţională de eliberare a românilor din Transilvania. Deşi puţin cunoscut în istoriografia noastră procesul a avut implicaţii şi urmări dintre cele mai importante, bucurîndu-se totodată şi de o atenţie susţinută a opiniei publice atît din Transilvania cît şi din România.

GELU NEAMŢU

THE PRESS PROCEEDINGS TAKEN AGAINST GEORGE BARIŢIU IN 1884 FOR HAVING "GLORIFIED" THE HEROES OF THE 1784—1785 POPULAR REVOLUTION

(Abstract)

Under Tisza Kálmán's government, the Austro-Hungarian dualism, consolidated in 1884, launched into an unprecedented offensive against the Romanian national press, with the view of annihilating its opposition.

George Bariţiu was no more one of the editors of "The Transylvanian Gazette" (Gazeta Transilvaniei), but he still owned "The Observer" (Observatorul) wich was constantly and bravely attacking the dualist system.

The legal proceedings taken against him, for an article which he had not written, proved of the fact that the government aimed at definitively putting him out of the political life. Bariţiu's real "fault", passed over in silence at the trial, was that of polarizing around him (although he was then almost 73) important social and political Romanian forces, which enabled him to turn the centennial aniversary of the 1784 popular revolution led by Horea, into a real movement, considered to be "dangerous" by the government. The intensity and extent of the celebration, that had been forbidden by the government, justifies the importance of this (not very well known) movement in the national movement of the Transylvanian Romanians.

His absolution, due mainly to the Sibiu Saxon jury, was to offer the government a good reason to move the court to Cluj, where the chauvinist Magyar trend was prevailing, upon which there followed numerous and hard sentences against the Romanian national press.

---

fost adunate în *„Horea în publicistica românească de acum un veac"*, Ediţie îngrijită, introducere, note şi comentarii de Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, 1985, 226 p.

[84] *Observatorul*, VIII, nr. 33 din 9 mai/27 april. 1885, p. 130.

După ce trecuse prin aitea încercări, G. Barițiu comenta cu mâhnire poziția în care s-au găsit românii în acească acțiune: „Dar cine a numerit vreodată voia și nevoia despotismului, și cine a crezut că numele lui Horea, Cloșca și Crișan, după o sută de ani vor irita pe o clasă de oameni, mai rău decât se irita și întrio Turnii din Spania la vederea pfnzelor rosii din amfiteatru? Abia acum aflarăm din grai ministrului — prosedințe, că ei au considerat aniversarea acesa ca o acțiune îndreptată în contra statului"[48].

În concluzie, putem afirma că procesul de presă intentat lui George Barițiu pentru „preamărirea" eroilor revoluției populare de la 1784—1785, a constituit un moment relevant în mișcarea națională de eliberare a românilor din Transilvania. Deși puțin cunoscut în istoriografia noastră procesul a avut implicații și urmări dintre cele mai importante, bucurându-se totodată și de o atenție susținută a opiniei publice atît din Transilvania cît și din România.

THE PRESS PROCEEDINGS TAKEN AGAINST GEORGE BARIȚIU IN 1884 FOR HAVING "GLORIFIED" THE HEROES OF THE 1784—1785 POPULAR REVOLUTION

(Abstract)

Under Tisza Kálmán's government, the Austro-Hungarian dualism, consolidated in 1884, launched into an unprecedented offensive against the Romanian national press, with the view of annihilating its opposition.

George Barițiu was no more one of the editors of "The Transylvanian Gazette" (Gazeta Transilvaniei), but he still owned "The Observer" (Observatorul) wich was constantly and bravely attacking the dualist system.

The legal proceedings taken against him, for an article which he had not written, proved of the fact that the government aimed at definitively putting him out of the political life. Barițiu's real "fault", passed over in silence at the trial, was that of polarising around him (although he was then almost 73) important social and political Romanian forces, which enabled him to turn the centennial anniversary of the 1784 popular revolution led by Horea, into a real movement, considered to be "dangerous" by the government. The intensity and extent of the celebration, that had been forbidden by the government, justifies the importance of this (not very well known) movement in the national movement of the Transylvanian Romanians.

His absolution, due mainly to the Sibiu Saxon jury, was to offer the government a good reason to move the court to Cluj, where the chauvinist Magyar trend was prevailing, upon which there followed numerous and hard sentences against the Romanian national press.

---

[48] Observatorul, VIII, nr. 38 din 9 mai/27 aprii. 1885, p. 130.

BANCA „ALBINA" DIN SIBIU ÎNTRE NEW-YORK ȘI BUCUREȘTI (1911—1912)

Din jurul anului 1886[1], continuînd apoi într-un ritm tot mai accelerat pînă la 1914, asistăm la fenomenul de emigrare a românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, alături de sași, șvabi, unguri, ruteni și evrei, în S.U.A. și Canada.

Fenomenul se încadrează într-unul mai larg european, chiar mondial, care pulsează mînă de lucru dintr-un mare număr de state ale lumii, spre cele două țări nord-americane puternic industrializate. Grupurile de emigranți își părăsesc meleagurile natale constrînși de greutăți materiale, nedreptăți politice și religioase la care îi supuneau clasele sociale înstărite și — în cazul statelor multinaționale — națiunile dominante. Cu teamă și speranță, cei mai mulți emigranți trec Oceanul în aventura vieții lor, cu gîndul de a se reîntoarce acasă după ce vor economisi o anumită sumă de bani cu care să-și poată cumpăra pămînt și să se salte astfel în ierarhia socială a vremii. Deveniți mai înstăriți, „americanii" — cum numea lumea satului transilvan pe cei care au trudit un număr de ani peste Ocean — contau și în viața politică ca alegători, oameni energici și de acțiune, în efortul de afirmare a națiunii. Este adevărat, parte din emigranți nu se mai reîntorc în țările de origine, contribuind la întărirea economică și sporirea numerică a națiunilor nord-americane care i-au adoptat.

La 1911 în S.U.A. trăiau cel puțin 150.000 români din care 100.000 proveneau din Transilvania, restul din Vechiul Regat, Bucovina și Macedonia[1a]. La 1920 numărul lor era apreciat la 100.000. Marea lor majoritate proveneau din Transilvania și erau așezați în statele Pensylvania, Ohio, Michigan, Ilinois, Indiana, Montana, foarte puțin pe coastele Oceanului Pacific[2]. Viața și activitatea acestora, în general a cetățenilor nord-americani de origine română, este încă puțin cercetată și cunoscută de istoriografia noastră, mai ales cea din ultimii patruzeci de ani. Este greu de înțeles această scăpare deoarece, într-un fel istoria românilor nord-americani se împletește strîns cu istoria țării lor de origine, mai ales în cazul primei generații de cetățeni ai S.U.A. sau Canadei, născuți în spațiul carpato-danubian și naturalizați peste Ocean. Aceștia păstrează și cultivă

---

[1] „Revista Economică", (Sibiu), nr. 26, 1907, p. 251—252 (în continuare „Rev. Ec.").

[1a] Idem, nr. 37, 1911, p. 372. Aprecierea aparține lui Ioan Podea din Lupeni, fost preot în S.U.A.

[2] D.G.A.S., București, *Fond: Casa Regală (1918—1921)*, dosar nr. 29, 1920, f. 1—18.

limba, tradițiile, parte din mentalul românesc, transmițîndu-l măcar în parte urmașilor, copii și nepoți. Așa explicăm interesul reciproc pe care și-l poartă românii americani și cei din patria europeană, manifestat în diverse ocazii, mai ales în momentele de cotitură pentru istoria noastră și cea universală, cum au fost războiul întîi mondial și făurirea României Mari (1916—1918), 23 August 1944, aprilie 1964 sau august 1968.

Reconstituirea istoriei românilor americani cere efectuarea unor cercetări complexe, care să-i studieze din mai multe unghiuri de vedere. Trebuiesc urmărite modalitatea integrării lor în istoria noii patrii în toate planurile vieții, legăturile cu patria de origine, căile prin care națiunea română de la Carpați și Dunăre încearcă să apere interesele emigranților săi peste Ocean, pînă cînd aceștia se reîntorceau acasă sau se integrau perfect în noua societate. Pentru aceasta se cere valorificarea arhivelor și presei nord-americane cît și ale celor din țară, scoțînd în evidență succesele și explicînd cauzele neîmplinirilor din relațiile dintre societatea românilor americani și cea din Transilvania, a altor momente care au interferat istoria modernă și contemporană nord-americană cu cea românească.

* * *

În cele ce urmează ne propunem să discutăm un aspect din relațiile românilor americani cu societatea românească din Transilvania la începutul secolului nostru, ancorat în sfera vieții economice, mai exact în domeniul financiar-bancar. Sursele de informare provin din presa economică românească din Transilvania, în special „Revista Economică" din Sibiu, și datele furnizate de arhiva Băncii „Albina" din Sibiu — direct implicată în tentativa de înființare a unei filiale proprii în New-York. Datele pe care le punem în circuitul științific prin prezentul studiu sînt substanțial îmbogățite față de documentația noastră din 1982[3], cînd am adus în discuție și această problemă.

Încă din 1903, presa română din Transilvania începe să publice o serie de articole în care se ocupă tot mai insistent, de viața românilor emigrați în S.U.A. Între anii 1903—1907 numai „Revista Economică" din Sibiu, principala revistă de specialitate a românilor din provincie, publică 16 materiale care aprofundează problema ce ne interesează[4]. Articolele dau diverse statistici în legătură cu ritmul de emigrare spre S.U.A. pe ani calendaristici și țări, inclusiv din Austro-Ungaria, oferă consultații pe marginea documentelor pe care trebuie să le procure și să le aibă asupra-și fiecare emigrant pentru a se afla în legalitate, caută să pătrundă cauzele reale sociale și economice ale fenomenului, discută raportul dintre fenomenul emigrării românilor și băncile acestora din Transilvania etc.

---

[3] Mihai M. Drecin, *Banca „Albina" din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni (1871—1918)*, Cluj-Napoca, 1982, p. 138—139.

[4] „Rev. Ec.", nr. 45, 1903, p. 378, nr. 18, 1904, p. 164, nr. 25, 1904, p. 217—219, nr. 29, 1905, p. 255—256, nr. 34, 1905, p. 298, nr. 35, 1905, p. 306, nr. 20, 1906, p. 202, nr. 44, 1906, p. 395, nr. 50, 1906, p. 437—438, nr. 51, 1906, p. 447—448, nr. 52, 1906, p. 456—457, nr. 2, 1907, p. 14, nr. 26, 1907, p. 251—252, nr. 29, 1907, p. 278, nr. 31, 1907, p. 293, nr. 33, 1907, p. 311.

Indiferent însă de subiectul principal aflat în atenția fiecărui articol în parte, revine cu obsedanță tema abuzurilor la care emigranții români sînt supuși de către diferiți agenți americani la ale căror servicii sînt nevoiți să recurgă. În marea lor majoritate oameni simpli, necunoscători ai limbii engleze, ai legislației și sistemului de viață nord-american, majoritatea emigranților printre care și cei români, erau excrocați de agenții americani care se ofereau să le găsească locuri de muncă, să le expedieze bani la rudele rămase în țară, să le schimbe valuta etc.[5]. După părerea unui fost preot în S.U.A., originar din Lupeni, numai în anul 1911 românii americani au pierdut, din motivele de mai sus, aproximativ 20.000 $[6]. O statistică întocmită de un specialist, corespondentul la New York al unei reviste economice maghiare, pentru o perioadă mai lungă de timp, oferă cifre incredibile. Astfel între anii 1897—1911 numai emigranții din Ungaria, deci unguri, români, slovaci, croați, ruteni, au fost păgubiți de bancherii americani cu cel puțin 200 mil. $ (1.000 mil. K.), din care în 1911 cu 1.200.000 $ (6 mil. K)[7]. Emigranții români pierdeau importante sume, greu de contabilizat cu exactitate în totalitatea lor, în urma falimentelor frauduloase a agențiilor evreiești la care își depuneau banii spre păstrare[8], a depunerilor efectuate pe la diverși cîrciumari, care nu numai că nu plăteau dobînzi depunătorilor ci le încasau procente apreciabile pentru acest serviciu, a taxelor ridicate care se percepeau pentru completarea mandatelor poștale prin persoane particulare (pentru fiecare 100 $ cîte 40 cenți)[9].

Remedierea situației emigranților români la acest capitol se încearcă mai întîi de către unii din reprezentanții lor, preoți sau avocați români din S.U.A. În 1906 se încearcă, fără succes, înființarea unei bănci românești în Cleveland, cu un capital de 20.000 $ (100.000 K.)[10]. La scurtă vreme apare tot în Cleveland, Banca „Românul", înființată de preotul Epaminonda Lucaciu, fiul luptătorului național Vasile Lucaciu, și Gavril Barbul. Tînăra instituție bancară are frumoase perspective de dezvoltare, fiind efectiv asaltată de clientela română într-un oraș și stat cunoscut pentru cel mai ridicat procent de emigranți români din S.U.A. Din păcate, în vara anului 1908 cei doi colegi de afaceri se despart, Banca „Românul" încetîndu-și activitatea. Între 1909—1911 Epaminonda Lucaciu conduce la New York „Casa de emigrare și banca ⟨Aurora⟩", împreună cu gazeta „Românul", în timp ce Gavril Barbul înființează tot la New York o altă bancă românească. În primăvara anului 1911, după ce Epaminonda Lucaciu pleacă din New York, Gavril Barbul revine la vechea sa clientelă din

[5] Cf. „Rev. Ec.", nr. 29, 1905, p. 255—256.
[6] Ibid, nr. 37, 1911, p. 372.
[7] Ibid, nr. 51, 1911, p. 482—483, articolul *„Lipitorile emigranților în America"*.
[8] Ibid, nr. 2, 1912, p. 16—17, articolul: *„⟨Criza⟩ din America"* semnat de Ioan Podea (Lupeni). Aceste agenții erau apreciate la aproape 50. cf. Idem, nr. 37, 1911, p. 372.
[9] „Rev. Ec.", nr. 37, 1911, p. 371—372. Potrivit declarațiilor aceluiași preot Ioan Podea depunerile de bani efectuate la cîrciumari, agențiile evreiești și băncile americane, fără a beneficia de dobînzile obișnuite, se ridicau la 1,5 mil. $, în timp ce anual românii americani expediau în Transilvania cel puțin 3 mil. $.
[10] *Ibid.*, nr. 7, 1907, p. 77—78.

Cleveland[11]. Deşi în stadiul actual al documentării noastre cunoaştem relativ puţine date despre activitatea bancară din S.U.A. a lui Epaminonda Lucaciu şi Gavril Barbul, credem că ea nu satisfăcea pe deplin necesităţile în continuă creştere ale clientelei româneşti de aici, ceea ce explică iniţiativele unor bănci româneşti din Transilvania de a se implica în afaceri bancare cu emigranţii români din S.U.A. fie prin corespondenţă — cazul Băncii „Victoria" din Arad — fie chiar prin încercarea de a fonda o filială proprie în S.U.A. — cazul Băncii „Albina" din Sibiu.

În 1907, Banca „Victoria" ia o interesantă iniţiativă încheiată cu rezultate pe care le apreciază ca foarte bune. Banca arădeană îşi deschide în birourile sale o „secţie americană" „... care ţine în evidenţă pe românii emigranţi de pe teritoriul ei de activitate şi prin bărbaţi de încredere etablaţi (numiţi — n.a.) în centrele mai însemnate din America le încuviinţează împrumuturi, le administrează capitalurile etc.". În consecinţă Banca „Victoria" se declară hotărîtă să-şi extindă aceste noi tipuri de afaceri în anii imediat următori[12].

Interesul pentru sprijinirea pe linie financiar-bancară a propriei emigraţii din S.U.A. începe să se manifeste şi la alte naţiuni din Imperiul austro-ungar. Este vorba de cehi şi unguri.

În cazul cehilor iniţiativa o ia „Ustredni banca ceskych sporitelen" din Praga („Banca centrală a caselor de păstrare cehe"). Societatea cehă constatase, ca şi cea română din Transilvania după cum am văzut, că mai ales în timpul crizelor economice din S.U.A., emigranţii ei pierd sume importante ca urmare a falimentelor băncilor unde îşi depun economiile. Pentru a-şi feri conaţionalii de asemenea situaţii nedrepte şi neplăcute, încă în primăvara anului 1909[13], banca pragheză hotărăşte să înfiinţeze un institut „... care să dea o atenţiune deosebită transacţiunilor de orice natură şi afacerilor transatlantice"[14]. Pentru a prospecta realităţile bancare nord-americane, I. Pátek, directorul general al băncii, între august—octombrie 1909, face o călătorie de studiu în S.U.A. El vizitează oraşele New York, Pittsburg, Cleveland, Chicago, alte centre industriale şi miniere din diferite state americane, purtînd discuţii cu oameni de afaceri, cu reprezentanţi ai coloniilor de emigranţi cehi. Pe baza referatului pozitiv înaintat conducerii băncii, încă în toamna aceluiaşi an îşi începe activitatea Banca „Bohemia" cu sedii la Praga şi New York. Ea dispune de un capital iniţial de 2 mil. K., în marea lui majoritate subscris de un număr restrîns de acţionari, funcţionari, membrii direcţiunii şi conducătorii „Băncii centrale", alte persoane interesate[15].

Cercurile bancare maghiare declanşează o acţiune asemănătoare doi ani mai tîrziu, în toamna lui 1911. Cîteva mari bănci din Budapesta, be-

[11] *Ibid.*, nr. 36, 1911, p. 360.
[12] *Ibid.*, nr. 42, 1907, p. 380.
[13] *Ibid.*, nr. 21, 22 V 1909, p. 254.
[14] Detalii despre acest episod în istoria băncilor cehe, ca şi alte date despre activitatea lor, inclusiv relaţii de afaceri cu băncile române din Transilvania, ni le dă transilvăneanul Vasile V. Bontescu — funcţionar la Filiala din Brno a lui „Ustredni banca". De obicei el publică în „Revista Economică". Vezi citatul de mai sus în nr. 19, 1910, p. 206.
[15] *Ibid.*

neficiind de sprijinul guvernului[16], hotărăsc să înființeze o bancă cu un capital de 1 mil. $. Jumătate din această sumă urma să stea la baza emiterii acțiunilor, cealaltă jumătate trebuind să se constituie într-un „fond de rezervă", acționarii — potrivit legilor nord-americane — trebuind să garanteze acțiunile bancare cu dublul valorii lor nominale. Banca urma să fie organizată pe trei secțiuni. Secția afacerilor de bancă urma, ca pe lîngă afaceri obișnuite de bancă, să se ocupe mai ales cu expedierea banilor emigranților, plasarea efectelor ungare în America și mijlocirea de achiziții de proprietăți funciare în Ungaria. Secția mărfuri urma să realizeze legături comerciale directe între S.U.A. și Ungaria. În sfîrșit, secția juridică trebuia să ofere emigranților consultații în probleme juridice. Banca își mai propunea să întemeieze în S.U.A. reuniuni cu caracter național maghiar[17].

În timp ce presa germană, maghiară și română din imperiul dualist discută destul de viu implicarea băncilor amintite mai sus în sprijinul propriei lor emigranți din S.U.A., unii intelectuali români buni cunoscători ai realităților nord-americane, întocmesc chiar diverse calcule pentru a demonstra rentabilitatea financiară a implicării unei bănci românești în afaceri peste Ocean, insistînd în acest sens pe lîngă conducerea Băncii „Albina" din Sibiu.

Unul dintre aceștia este avocatul Dr. Dionisie Moldovan, originar de prin părțile Sighișoarei, care trăia de mai mulți ani în S.U.A. unde desfășura și o intensă activitate ziaristică. În 1910 și în primăvara anului următor, cu ocazia unor vizite în Transilvania, împărtășește directorului-general Partenie Cosma greutățile pe care românii emigranți din Transilvania și Banat, apreciați la 500.000 (!), le întîmpină în administrarea economiilor bănești agonisite prin muncă trudnică, de-a lungul a mai multor ani. Venituri considerabile se puteau obține, fie și numai din comisioanele pe care banca le-ar percepe pe baza legilor nord-americane, din expedierea banilor în Europa. Avocatul american de origine română insistă și asupra altui rol pe care Banca „Albina" l-ar putea avea printr-o filială proprie în S.U.A., anume acela de ocrotire a intereselor culturale, sociale etc. ale emigranților români [17a]. Se pare că discuțiile cu avocatul Moldovan au trezit interesul lui Partenie Cosma, fiind decisive în hotărîrea luată de conducerea băncii la începutul toamnei anului 1911.

Preotul Ioan Podea este și mai concret. El apreciază că anual o bancă românească ar putea realiza în S.U.A. un venit brut de 80.000 $[18]. După achitarea diverselor cheltuieli legate de administrarea localului băncii,

[16] *Ibid.*, nr. 50, 10 XII 1911, p. 477.

[17] *Ibid.* nr. 53, 31 XII 1911, p. 501.

[17a] Arh. Bibl. Mitropoliei Ortodoxe Române Sibiu, *Fond Mihai M. Veliciu*, (în continuare A.B.M.O.R.S., *F.M.M.V.*) II, „Albina", nr. 13, Autobiografia lui Tiberiu Brediceanu, funcționar, înaintată pentru scrierea „Monografiei", 1946.

[18] Cifra de afaceri ar rezulta din următoarele servicii oferite de bancă clientelei române: cumpărarea a aproximativ 7000 bilete de vapor, percepînd o taxă de 2 $/bilet (15000 $), expedierea de bani în Europa (15. 000$), întocmirea de acte notariale și legalizări prin mijlocirea Consulatului austro-ungar (20.000 $), valorificarea depunerilor proprii prin depuneri la alte bănci americane și perceperea unei dobînzi de 4% (30.000 $). Cf. „Rev. Ec.", nr. 37, 10 IX 1911, p. 372.

a salariilor funcționarilor, venitul net minim nu putea coborî sub 50.000 $. Cu gîndul la continua fortificare economică și culturală a națiunii sale, garanție a însăși afirmării politice, preotul Podea sugerează ca profitul ce s-ar obține pe această cale să se aloce „scopurilor culturale". Desigur atît pentru emigranții din S.U.A., cărora să li se finanțeze o serie de instituții și acțiuni culturale — cadru propice cultivării tradițiilor naționale, cît și pentru societatea românilor din Transilvania.

O astfel de întreprindere, nu ușoară, trebuia însă inițiată de o bancă puternică și cu prestigiu, o veritabilă instituție națională pentru românii transilvăneni. Alegerea nu putea fi decît una — Banca „Albina" din Sibiu. La aceasta se gîndește din capul locului și preotul Podea cînd scrie: „Albina!! Cine nu cunoaște acest nume și cine nu știe că e matca băncilor noastre, tot bănci sigure, nu agențiile jidovești din America. Dacă s-ar svoni în America că este o ⟨Albină⟩ nu mai trebuie nici o altă reclamă și în o singură zi s-ar ridica zeci și sute de mii de dolari din casele cîrciumarilor, din băncile jidovești și de pe fundul cuferelor, spre a fi depuși la această bancă. Românii noștri nu capătă astăzi interse (dobîndă — n.a.) după banii lor depuși pe ici pe colo, și ce bine le-ar cădea cînd o bancă sigură românească le-ar îmbia și ceva interese. Unde mai stă, că dacă li s-ar spune bunăoară, că venitul curat al întreprinderii merge în ⟨fondul cultural⟩, nimenea n-ar primi interese, ba poate ar mai jertfi ceva pe lîngă acestea, căci românul jertfește mult, cînd are de unde, și cînd lucrările (munca — n.a.) merg bine se învîrtesc mulți bani și în mîinile românești"[19].

* * *

În permanent contact cu nevoile și obiectivele națiunii române în general, a celei din Transilvania în special, Banca „Albina" consideră că este în măsură să dea curs curentului din opinia publică, exprimat prin presa națională, de a înființa o filială în S.U.A., venind în ajutorul emigranților. Cu atît mai mult cu cît anii 1909—1911 marchează un reviriment în afacerile băncii, exprimat prin profituri în creștere, înființarea de noi agenturi și filiale, creșterea capitalului social[20].

La propunerea directorului-executiv Partenie Cosma, Direcțiunea Băncii „Albina", în ședința din 30 septembrie 1911, aprobă înființarea unei filiale proprii în New York. Aceasta urma să se ocupe cu expedierea banilor emigranților către familiile și rudele rămase în Transilvania, mijlocirea cumpărării biletelor de vapor, procurarea de acte notariale și efectuarea de legalizări de acte la consulatul Austro-Ungariei, primirea de sume de bani spre păstrare. Între operațiunile filialei nu era prevăzută acordarea de credite[21].

[19] *Ibid.*, p. 371.
[20] M. D. Drecin, *op. cit.*, p. 119, 133—135.
[21] Arh. Stat., Sibiu, *Fond: Banca „Albina"*, dosar nr. XVII, anul 1911, conclusul nr. 209 (în continuare: A.S.F.S., *F.B.A.*, XVII, 1911, 209); „Rev. Ec.", nr. 41, 8 X 1911, p. 403—404.

Cu organizarea și conducerea filialei, care urma să-și înceapă activitatea cel tîrziu la începutul primăverii anului 1912, sînt numiți Dr. Tiberiu Brediceanu în calitate de director[22], mai apoi Eugen Vancu în calitate de funcționar[23] și director-adjunct[24].

Cei doi mandatari ai Băncii „Albina", pe lîngă faptul că prin relațiile de familie aveau un important credit în cercurile albiniste, prin vîrsta, pregătirea lor universitară, serviciile aduse băncii în diferite posturi de funcționari pe care le-au ocupat pînă atunci, se recomandau din plin pentru transpunerea în practică a hotărîrii conducerii băncii.

Tiberiu Brediceanu era fiul avocatului lugojan Coriolan Brediceanu, cunoscut om politic, membru al conducerii P.N.R. între anii 1881—1892 și nepot al lui Constantin Rădulescu — o altă personalitate a românilor bănățeni, care a jucat un rol important în sprijinirea eforturilor lui Visarion Roman pentru a înființa Banca „Albina", numărîndu-se potențiarii care strîng cele mai multe subscrieri de acțiuni. Studiile și doctoratul în științe juridice le urmează în cadrul Universității din Bratislava[25]. La 27 decembrie 1902 este ales secretar al Băncii „Albina"[26], funcție pe care o ia efectiv în primire de la 1 ianuarie 1903. În această calitate se dovedește foarte receptiv la noutățile vremii în materie de modernizare a muncii în birourile instituțiilor bancare. La cererea sa în 1904, în cadrul Centralei de la Sibiu, mai apoi și a filialelor băncii, se introduce prima mașină de scris, apoi mașini de calcul[27]. Acest amănunt din activitatea lui ni-l prezintă pe Dr. Tiberiu Brediceanu ca un om de acțiune, cu calitatea înnăscută de a se adapta rapid, în sens constructiv, vremurilor și situațiilor. Era foarte bun cunoscător al limbilor germană și maghiară, stăpînind relativ bine franceza și engleza. Credem că aceste calități au cîntărit serios în delegarea lui la New York, dinamismul recunoscut al societății nord-americane în toate domeniile, mai ales în afaceri, cerînd un om pe măsură dacă se dorea ca inițiativa Băncii „Albina" să se materializeze în practică.

Eugen Vancu este originar din Bihor. S-a născut în anul 1877 ca și Tiberiu Brediceanu. Era fiul unei familii de țărani fruntași din comuna Rieni, nu departe de Beiuș. Încă de mic, rămînînd orfan de ambii părinți, va fi crescut de familia Partenie Cosma, căreia îi revine meritul de a-l fi educat, susținut la școli și sprijinit pentru a se afirma în viață. După studii la Oradea și gimnaziul german Brukenthal din Sibiu, urmează Școala Comercială Superioară română din Brașov pe care o absolvă în 1895, cînd își susține cu succes și examenul de bacalaureat. Între toamna anului 1895 și vara lui 1897 își completează studiile urmînd Academia

---

[22] *Ibid.* Numirea are loc chiar în ședința Direcțiunii din 30 IX 1911.

[23] A.S.F.S., *F.B.A.*, XVII, 20 XI 1911, 254.

[24] „Rev. Ec.", nr. 49, 1 XII 1911, p. 468.

[25] Datele legate de studiile sale universitare și gradul de stăpînire a unor cunoștințe în domeniul limbilor străine ne-au fost comunicate cu amabilitate de familia fiului său — Mihai Brediceanu din București.

[26] Predecesorii săi în acest post au fost: Valeriu Bologa, Dr. Cornel Diaconovich, Dr. Nicolae Vecerdea, Dr. Ioan David.

[27] A.B.M.O.R.S., *F.M.M.V.*, II, „Albina", nr. 13, Autobiografia lui Tiberiu Brediceanu..., 1946, p 1, 4.

de Agricultură din Halle-Wittenberg[28]. Pregătirea profesională și apartenența la familia Partenie Cosma îi favorizează intrarea în cadrele corpului funcționăresc al Băncii „Albina". Mai întîi ca „practicant fără salar" (12 septembrie 1897 — 1 ianuarie 1900), mai apoi ca „funcționar definitiv". Prin muncă și corectitudine se afirmă în cadrul corpului funcționăresc, ocupînd posturile de casier la filiala din Lugoj (9 XI 1908[29] — IV 1909[30]), casier-general al băncii (1 II 1910[31] — 20 XI 1911[32]), director al Filialei din Tg. Mureș din 29 VI 1912[33]. Pe lîngă limbile germană și maghiară cunoștea la fel de bine și limba engleză[33a].

Hotărîrea Băncii „Albina" de a înființa o filială la New York și numirea lui Dr. T. Brediceanu cu activarea acesteia — sînt imediat receptate și comentate cu interes de presa maghiară. O revistă financiară din Budapesta insinuează că viitoarea filială albinistă de peste Ocean va ocroti doar interesele emigranților români, refuzînd un tratament identic celorlalte grupuri etnice de emigranți din Ungaria. În replică „Revista Economică" scrie: „... Patriotul îngrijat poate fi liniștit, că «Banca românească internațională»[34] va ocroti și interesele emigranților maghiari tot atît de conștiențios ca și ale altora, cum o face ⟨Albina⟩ și acasă cu toți clienții săi fără deosebire de naționalitate"[35]. Se făcea o promptă și binevenită punere la punct a părții șovine din presa maghiară care refuza să accepte realitatea, favorabilă în întregime Băncii „Albina"[36].

Reconstituirea exactă a drumului spre S.U.A. a celor doi funcționari albiniști se poate face cu oarecare greutate, datorită puținătății izvoarelor și caracterului lor în parte lacunar. La 7 ianuarie 1912 „Revista Economică" anunța că Dr. Tiberiu Brediceanu părăsise deja Sibiul, urmînd ca Eugen Vancu să facă același lucru pe la mijlocul lunii în curs, îmbarcarea pe vapor fiind fixată să aibă loc la sfîrșitul lunii[37]. În drum spre Hamburg, Dr. T. Brediceanu se oprește la Budapesta pentru primirea unor acreditive și informații, necesare îndeplinirii obiectivului pentru care se deplasa în S.U.A. Se pare că aici se reîntîlnește cu colegul său, continuînd

---

[28] „Rev. Ec.", nr. 11—13, 1946, p. 37—40.
[29] A.S.F.S., *F.B.A.*, XVI, 1908, 132; „Rev. Ec.", nr. 49, 6 XII 1908, p. 455.
[30] „Rev. Ec.", nr. 17, 25 IV 1909, p. 215.
[31] Idem, nr. 6, 5 II 1910, p. 59.
[32] A.S.F.S., *F.B.A.*, XVII, 20 XI 1911, 254.
[33] Ibidem, XVIII, 1912, 131, 148.
[33a] Știre comunicată nouă de Leon Bălaj din Sibiu, fost funcționar al Băncii „Albina" în perioada anilor 1937—1948, care l-a cunoscut personal pe Eugen Vancu.
[34] Denumirea pe care revista maghiară o dă, din proprie inițiativă, viitoarei filiale albiniste de la New-York.
[35] „Rev. Ec.", nr. 46, 12 XI 1911, p. 444.
[36] M. D. Drecin, *op. cit.*, p. 151 nota 17, p. 158—160, p. 180 nota 186.
[37] p. 5—6, articolul *„Spre America!"* își încheie astfel anunțul: „Ne alăturăm și noi la multele urări de bine, ce îi însoțește în lunga și anevoioasa lor cale și le urăm și noi multă tărie și perseverență la împlinirea grelei misiuni ce li s-a încredințat, iar noii filiale îi urăm deplină izbîndă ca jertfele personale ale conducătorilor ei și cele materiale ce direcțiunea aduce prin întemeierea ei să-și afle cea mai deplină răsplată spre binele și folosul și al poporului nostru emigrat în America".

împreună restul drumului prin Berlin—Hamburg, traversînd Oceanul și ajungînd la New York în ziua de 6 februarie[38].

Din primele zile după sosirea în marele oraș nord-american, Brediceanu și Vancu, împreună cu avocatul Dr. D. Moldovan, trec la acțiune. După aproape 35 de ani de la consumarea evenimentului, Dr. T. Brediceanu descria astfel căutările și eforturile depuse în acele zile în vederea împlinirii obiectivului pentru care au fost trimiși: „... Am luat contact imediat cu juriști, oameni de specialitate la care am avut recomandații și cari ne-au dat și în scris ... modalitățile sub cari programul nostru de muncă ... s-ar fi putut desfășura și pune în practică la New York. O modalitate ar fi fost înființarea unei filiale așa cum s-a stabilit de acasă. În statul New-York însă, ori și ce filială a unei bănci din afară de Statele Unite ale Americii trebuia să aibă un Consiliu de Administrație din care cel puțin cinci să fie cetățeni americani (U.S.A.). Cum găsirea unor persoane potrivite pentru formarea unui asemenea Consiliu nu ar fi fost imposibil, dar ar fi reclamat un timp oarecare, am studiat și am propus, concomitent, Direcțiunii noastre din Sibiu și o a doua modalitate, pînă la realizarea celei dintîi: înființarea unei agenții pe numele meu «ca singurul reprezentant al „Albinei" instituit de credit și de economii în Sibiu». Agenții de acestea erau numeroase în New-York, probabil, și fiindcă întemeierea lor nu era îngreunată cu prea multe formalități. Totuși și în acest caz se cerea depunerea unei cauțiuni în valoare de 100 mii dolari (500 mii coroane în banii noștri din vremea aceea)"[39]. Aceste constatări și propuneri își găseau locul în „Raportul" întocmit de Dr. T. Brediceanu și expediat Sibiului la 19 II 1912. Direcțiunea Băncii „Albina", întrunită într-o ședință la 6 martie, acceptă varianta înființării unui birou de bancă particular, condus de cei doi emisari ai ei, sub firma „Brediceanu Comp. bancari în New York, singurii corespondenți ai ⟨Albinei⟩ din Sibiu", inclusiv depunerea unei cauțiuni de 100.000 $ cerute de legile statului New York[40], sumă împrumutată de la o bancă locală[41] contra unei taxe anuale de 500 $.

Pe lîngă corespondența oficială cu conducerea băncii din Sibiu, Eugen Vancu are un schimb de scrisori particulare cu Partenie Cosma. Prin condiția de membru al familiei directorului-executiv, E. Vancu spera să-l influențeze în sensul menținerii lui P. Cosma ca partizan al acțiunii angajării Băncii „Albina" în afaceri în S.U.A., indiferent de mărimea greutăților de la început de drum. Din această corespondență nu ni s-a păstrat din păcate, decît conținutul unei scrisori — răspuns a lui Partenie Cosma, datată 3 aprilie 1912. Redînd un pasaj substanțial din aceasta, aflăm punctul de vedere al conducerii băncii în problema activității emisarilor săi la New-York, așa cum a evoluat el pe parcursul ultimei luni, în funcție de schimbările intervenite în viața financiar-bancară europeană și

[38] A.B.M.O.R.S., *F.M.M.V.*, II, „Albina", 13, Autobiografia lui Tiberiu Brediceanu ..., p. 4—8.

[39] *Ibid.*

[40] A.S.F.S., *F.B.A.*, XVIII, 1912, 49. Tot acum avocatul Dr. Dionisie Moldovan este numit juristconsultul firmei pe o perioadă de șase luni.

[41] „Bonding Comp." New-York. Taxa anuală reprezenta 1/2% din valoarea sumei împrumutate. Cf. *Ibid.*

repercursiunile acesteia asupra sistemului financiar-bancar românesc din Transilvania.

„Azi — scrie P. Cosma — am primit epistola ta din 30 martie, la care mă grăbesc a răspunde următoarele: Mă tem că dorința voastră și a noastră de a vă așeza la New York nu se va putea realiza, ci va trebui să treceți în alt stat, unde nu se cere o cauțiune așa de mare sau să vă reîntoarceți ⟨re infecta⟩ (fără nici o ispravă — n.n.) acasă. Veți fi cetit și voi că aici în permanență luptăm cu o criză de bani extraordinară, provocată — cred eu — de războiul italiano-turc, din care poate se vor naște și alte războaie. Creditele se restrîng mereu pe întreaga linie și se scumpesc. Noi plătim astăzi la băncile mari din capitală (Budapesta — n.n.) peste 6% și ca să scăpăm băncile românești de lichidare, — pentru că în urma falimentării a două bănci din Budapesta li s-a dezis (încetat — n.n.) aproape la toate creditul, — ne-am înglobat în datorii aproape insuportabile, lombarînd mai toate efectele lombardabile.

Cu institutul Anglo-Oesterreichische Bank, încît pînă astăzi, lucrul nu stă așa, cum ni-l închipuim noi și voi. Această bancă, dacă va trebui să depună ea cauțiune de cor. 500.000, ne cere o acoperire de o sumă similară plus o proviziune de 1 1/2% pentru sine = cor. 7500. La aceasta dacă s-ar mai adăuga proviziunile de acolo de 1/8% și 1/2%, unde am ajunge? Lasă că acoperirea de cor. 500.000 încă ar fi un lucru aproape imposibil acuma.

Vă rog deci, ca după primirea răspunsului de la Anglo-Oesterreichische Bank și dacă acela va fi conform informațiunei noastre, să cumpăniți bine, ce va fi de făcut? De aceea puteți fi siguri că, dacă înainte de a vă stabili acolo, în urma greutăților neprevăzute și necunoscute nici direcțiunei, cînd a hotărît esmiterea (trimiterea — n.n.) voastră, nici vouă cînd ați plecat în America — v-ați reîntoarce acasă fără a încerca să puneți în lucrare o întreprindere riscată, — *aici nime nu v-ar face nici o imputare. Dar nici pentru aceea, dacă ați găsi că întreprinderea ar avea viitor mai sigur în alt stat și ați trece acolo. Scurt, voi aveți să hotăriți cît se poate mai curînd, să rămîneți la New-York? să încercați în alt stat? sau să vă reîntoarceți acasă?*" (subl. n.)[42].

Din finalul acestui citat rezultă că Banca „Albina" lasă oarecum „mînă liberă" emisarilor săi pentru a explora mai departe legislația S.U.A., în vederea găsirii unei soluții cît mai convenabile înființării filialei, mai ales pe linia angajării unei cauțiuni bănești și a altor cheltuieli cît mai reduse posibil.

Paralel cu aceste căutări Eugen Vancu găsește timp pentru a-și exercita o mai veche pasiune — publicistica. El trimite „Revistei Economice" din Sibiu, poate și altor ziare și reviste românești din Transilvania, articole în care — pe baza propriei experiențe — informează cititorii asupra etapelor prin care trece și a actelor pe care trebuie să le aibă asupra-și un emigrant din estul Europei în drum spre S.U.A., via porturile germane Bremen și Hamburg[43]. Era o altă cale, la fel de binevenită ca și filiala

[42] Scrisoarea, pierdută între timp, a fost publicată aproape în întregime de către I. Lupaș în „Rev. Ec.", (Sibiu), nr. 11—13, 26 III 1946, p. 39.

[43] Unul dintre acestea este *„Organizația emigrațiunii în Hamburg"*, semnat *Eugen Vancu (New-York)*, publicat în „Rev. Ec.", nr. 18, 4 V 1912, p. 233—234.

pe care încercau să o înființeze peste Ocean, prin care țăranului român obligat să emigreze i se furnizau un cuantum minim și concret de date care-l puteau păzi de eventuale surprize nedorite, de-a-lungul ineditului drum spre „pămîntul făgăduinței".

În luna aprilie, în orice caz după ce Eugen Vancu primește răspunsul lui P. Cosma datat 3 aprilie, Dr. T. Brediceanu trimite la Sibiu un nou „Raport" în care aduce la cunoștință conducerii băncii rezultatul noilor investigații. Acest „Raport" va fi discutat cu multă atenție în ședința Direcțiunii Băncii „Albina" din 22 aprilie 1912. Partenie Cosma face o amănunțită trecere în revistă a evoluției cheltuielilor legate de înființarea proiectatei filiale la New York[44]. Ele ajung la 18.000 $/an, plus salariile funcționarilor evaluate la 7000 $/an, „... față de un venit nesigur de 20.000 $". Ca urmare, conducerea băncii „... hotărăște că în criza financiară actuală nu putem primi condițiile Băncii anglo-austriece din Budapesta de a depune acoperire de K. 500.000, pentru cauțiunea de 100.000 $ și a-i da o proviziune de $1\frac{1}{2}\% = 7.500$ K anual. Deci se hotărăște sistarea întreprinderii din New York și imediata chemare acasă a celor doi funcționari"[45].

Hotărîrea conducerii Băncii „Albina" surprinde pe Dr. T. Brediceanu și E. Vancu. Pînă la sfîrșitul lunii aprilie ei au un intens schimb de telegrame cu Sibiul, în încercarea de a-l determina să revină asupra deciziei, pentru a le permite să-și materializeze în practică șansele deja reale de a activa filiala mult discutată, necesară și dorită de emigrația română din S.U.A. La 27 aprilie Direcțiunea Băncii „Albina" discută ultima telegramă trimisă de Dr. T. Brediceanu din New York[46]. Prin ea se cerea o împuternicire în vederea deplasării la Cleveland, oraș cu cea mai numeroasă colonie de emigranți români din S.U.A., în „... scopul eventualei realizări a filialei". Direcțiunea băncii își menține însă hotărîrea inițială, dînd dispoziție funcționarilor să se reîntoarcă acasă[47]. La 18 mai ei se

[44] 13 IX 1911 — Dr. Dionisie Moldovan vorbea doar de o cauțiune în valoare de 25.000 $, care nu necesita nici un fel de acoperire bănească; 19 III 1912 — Dr. T. Brediceanu anunța necesitatea depunerii unei cauțiuni de 100.000 $ pentru a cărei procurare urma să se plătească o taxă anuală de 500 $ la o bancă din New-York; IV 1912 — Dr. T. Brediceanu anunța o substanțială schimbare de situație: cauțiune de 100.000 $ prin intermediul lui „Anglo-Oesterreichische Bank" din Budapesta, care pentru acest serviciu pretindea 7500 K/an (1500 $). În aceste condiții regia ar crește de la 5000 $ — cît prevăzuse avocatul Moldovan în IX 1911, la 18000 $/an. cf. A.S.F.S., *F.B.A.*, XVIII, 1912, 84.

[45] Ibidem. Această decizie este luată de Alexandru Lebu, Partenie Cosma, Andrei Bârseanu, Dr. Ilie Beu, Octavian Goga, Iosif Pușcariu, Dr. E. Roșca și Ștefan Stroia — membri ai Direcțiunii Băncii „Albina", cf. „Rev. Ec.", nr. 11—13, 1946, p. 39.

[46] Textul telegramei: „Bazați pe cazuri concrete, filiala realizabilă sub numele Albina în Cleveland, cauțiune 25 mii dolari, informațiuni pozitive putem da în cîteva zile mergînd acolo, cerem împuterniciri". cf. A.B.M.O.R.S., *F.M.M.V.*, II, „Albina", nr. 13, Autobiografia lui Tiberiu Brediceanu . . ., 1946, p. 7.

[47] A.S.F.S., *F.B.A.*, XVIII, 1912, 90; „Raport la Adunarea generală ordinară a Institutului de credit și economii ⟨Albina⟩ Sibiu din 22 III 1913".

îmbarcă pe un transatlantic[48], pentru ca la sfîrșitul lunii să-i regăsim în Sibiu unde își reocupă vechile posturi din cadrul Centralei[49].

La 24 iunie, în cadrul ședinței Direcțiunii Băncii „Albina", se consumă ultimul episod din istoria tentativei de a înființa o filială albinistă în S.U.A. Se dă citire raportului redactat de Dr. T. Brediceanu asupra activității desfășurate în S.U.A. împreună cu colegul său. Condensînd în cîteva fraze esența raportului, procesul verbal al ședinței consemnează: „D-l. Brediceanu dă expresiunea durerii sale, pentru că a fost revocat înainte de a se fi încercat măcar înființarea unei filiale în Cleveland unde erau prospecte sigure că s-ar fi putut obține rezultate frumoase și din punct de vedere material și din punct de vedere moral pentru *institutul nostru care se bucură în America, atît la români cît și la străini, de un prestigiu superior față cu toate institutele din patrie cari au legături cu emigranții din America*" (subl. n.). În hotărîrea finală, Direcțiunea precizează „... că exmișii săi ... pentru înființarea unei filiale în America și-au îndeplinit datorința cu tot zelul pentru realizarea scopului contemplat și că motivele abandonării acelei întreprinderi au fost numai condițiile grele de înființare constatate ulterior și criza extraordinară care s-a agravat de la exmiterea (trimiterea — n.n.) lor încoace". În sfîrșit se amortizează suma de 30.769,11 K. la cît s-au ridicat totalul cheltuielilor[50].

Aprecierile pozitive ale conducerii băncii la adresa celor doi funcționari, pentru modul în care au acționat în S.U.A., sînt în consens cu evoluția lor imediată pe linie profesională. Eugen Vancu este numit director al Filialei Tg. Mureș[51], iar Dr. T. Brediceanu al Filialei Brașov[52] — două posturi cheie din nomenclatorul funcționarilor superiori ai Băncii „Albina".

* * *

Ar putea părea cel puțin curioasă tratarea — și încă cu lux de amănunte — a acestui episod mai puțin fericit din istoria Băncii „Albina". *Ce rost are să detaliem un eșec din activitatea unei instituții naționale?* Nu am face decît să-i lovim în prestigiu, să oferim poate unor specialiști, un *nou* argument pentru a demonstra „incapacitatea românilor" transilvăneni de a se conduce și integra într-o cadență modernă de dezvoltare, cerută de acele vremuri. În acest sens, cei mai satisfăcuți ar fi partizanii „teoriei elitiste" aplicate la realitățile din fosta Austro-Ungarie[53].

---

[48] A.B.M.O.R.S., *F.M.M.V.*, II, „Albina", nr. 13, Autobiografia lui Tiberiu Brediceanu ..., 1946, p. 7.

[49] A.S.F.S., *F.B.A.*, XVIII, 12 VI 1912, 112.

[50] *Ibid.*, 130.

[51] *Ibid.*, 24 VI 1912, 131.

[52] Ocupă acest post între 1 I 1913 și 31 X 1935. cf. A.B.M.O.R.S., *F.M.M.V.*, II, „Albina", nr. 13, Autobiografia lui T. Brediceanu ..., p. 8.

[53] Vezi în acest sens intervenția istoricului elvețian *Garamvölgyi Judit* din Berna la raportul general prezentat de *Emil Condurachi și Răzvan Theodorescu* la tema *„Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor"*, în cadrul celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice, București, 10—17 august 1980.

Aprofundarea demersurilor Băncii „Albina" din anii 1911—1912 ne permit însă alte concluzii, la prima vedere surprinzătoare. Ele anulează din capul locului interpretări și etichetări pripite, compromițătoare la adresa capacității profesionale și de orientare politică a „generației Marii Uniri".

Mobilul implicării Băncii „Albina" în acțiunea de activare a unei filiale proprii în S.U.A. este demn pentru o instituție națională, cum o considera întreaga societate a românilor transilvăneni. Apărarea intereselor emigrației române din S.U.A. și Canada era nu numai un gest de panromânism. Serviciile pe care le-ar fi făcut clientelei de peste Ocean i-ar fi permis acesteia transferul unor importante capitaluri bănești în Transilvania. Ele ar fi fost folosite în vederea achiziționării de proprietăți funciare, investiție în afaceri comerciale, industria casnică sau chiar modernă de fabrică — ceea ce ar fi consolidat forța economică a națiunii române. Creșterea veniturilor țăranului și orășanului român ar fi mărit numărul alegătorilor și șansa trimiterii în parlamentul de la Budapesta a unui număr mai mare de deputați ai P.N.R. Prevederile nedrepte ale legii electorale din 1874, în vigoare și la începutul secolului XX[54], puteau fi astfel măcar în parte atenuate.

Pe de altă parte, Banca „Albina" dorea să dovedească că poate ține pas cu tendința de expansiune a afacerilor în afara granițelor statului dualist, după exemplul altor mari bănci cu capital austriac și maghiar. Nu este însă aici vorba de o manifestare a unor „intenții imperialiste" din partea sistemului bancar românesc din Transilvania patronat de banca sibiană, din moment ce proiectata filială nord-americană avea menirea de-a atrage capital bancar în provincia străjuită de inelul Carpaților, nicidecum de a-l exporta și folosi pentru exploatarea altor popoare.

Iese în evidență faptul că prima bancă cu capital românesc dispunea de o forță bănească apreciabilă, de funcționari foarte capabili — elemente care, în condiții normale de evoluție a economiei imperiului dualist, îi puteau asigura reușita în fondarea plănuitei filiale la New-York.

În memoriile sale referitoare la activitatea desfășurată ca funcționar al Băncii „Albina", Eugen Vancu scrie că toate măsurile luate pentru înființarea filialei din New-York au fost „puse bine la calc, însă forțe mai puternice decît ale noastre au împiedicat realizarea"[55].

Ce forțe și interese „mai puternice" au determinat abandonarea înființării filialei în discuție?

În primul rînd este vorba de puternica criză financiară care afectează treptat întreaga monarhie dualistă, Transilvania fiind sensibil atinsă încă din toamna anului 1911 pentru ca în 1912 să fie afectată din plin. Marile bănci din Viena și Budapesta încep să refuze acordarea de noi reesconturi băncilor românești ajunse în situații critice, pretinzîndu-le chiar returnarea creditelor avansate în anii precedenți, într-un moment cînd clienții cuprinși de panică, asaltează ghișeele băncilor ridicîndu-și depunerile. Banca „Albina", ea însăși într-o situație destul de grea, nu pregetă să

[54] L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania — 1900—1914*, Cluj-Napoca, p. 98.

[55] „Rev. Ec.", nr. 11—13, 1946, p. 40.

sară în ajutorul celorlalte aproximativ 150 de bănci românești ce formau sistemul financiar-bancar național, pe care-l conducea cu competență și autoritate. Formele prin care se implică în această titanică bătălie sînt diverse. Toate vizau în fond, economii maxime la capitolul cheltuieli neproductive, pentru ca sumele devenite astfel disponibile să fie dirijate spre salvarea de la faliment a băncilor românești. În acest context disperat se renunță la înființarea filialei albiniste în S.U.A.[56], acțiune aflată în stadiul tatonărilor, care cerea fonduri bănești tot mai importante pentru finanțare neîntrezărindu-se perspectiva unei recuperări imediate a acestora, cu profiturile de rigoare. Sacrificarea apărării intereselor emigrației române de peste Ocean era totuși un obol mai rezonabil adus crizei financiare decît ar fi fost prăbușirea întregului sistem financiar-bancar românesc din Transilvania, suportul economic al luptei naționale. Pînă la urmă, cînd măsurile luate prin propriile forțe se dovedesc totuși insuficiente, Banca „Albina" face apel la ajutorul României. Creditul de 4 milioane lei obținut prin Banca Agricolă, cu sprijinul direct al B.N.R., este decisiv întru depășirea momentului critic[57].

Pe de altă parte, Banca „Albina" și Uniunea bancară „Solidaritatea" — care grupa majoritatea băncilor cu capital românesc din Transilvania — erau implicate ca acționari, cu capitaluri apreciabile, în două societăți anonime pe acțiuni din România. Este vorba de „Casele de împrumut pe amanet" S.A. și Banca Carpaților, înființate în 1906 respectiv 1911, ambele cu sediile centrale în București[58]. Păstrarea și întărirea pozițiilor Băncii „Albina" în sfera lumii financiar-bancare din capitala României, inclusiv prin credite acordate celor două societăți amintite mai sus, era considerat un obiectiv de primă importanță de către conducerile „Solidarității" și P.N.R. Numai pe această cale se putea contribui la consolidarea pieței economice naționale unice, factor important în eforturile de afirmare a națiunii române de o parte și de alta a Carpaților, deopotrivă, de pregătire a tuturor condițiilor în vederea înfăptuirii într-o conjunctură internațională favorabilă, statului național unitar. De aici statornica orientare spre București, în toate domeniile și problemele vieții, ca element definitoriu pentru profilul „generației noului activism". Conducătorii acestei generații „... trăiau numai trupește în cuprinsul statului ungar, sufletește ei au trăit și s-au dezvoltat încă de pe băncile școalei sub influența covîrșitoare a curentelor literare, culturale și științifice din România literară"[95]. Crescută într-o asemenea mentalitate este explicabilă „sacrificarea", de către conducerea Băncii „Albina", New-York-ului pentru București. Este opțiunea firească a generației care visa și lupta pentru făurirea României Mari, obiectiv politic fundamental al tuturor românilor, căruia înțelegea să-i închine muncă, renunțări, speranțe.

MIHAI D. DRECIN

[56] Dr. Tiberiu Bredicianu consemna peste ani: „Coincidența agravării crizei financiare din acel an cu timpul împlinirei misiunei noastre în America, a fost, în adevăr, regretabilă". Cf. A.B.M.O.R.S., *F.M.M.V.*, II, Albina, nr. 13, p. 8.

[57] Mihai D. Drecin, *op. cit.*, p. 205—206.

[58] *Ibid.*, p. 204—205.

[59] I. Lupaș, *Trei generațiuni în politica românească din Ardeal*, București, 1926, p. 9.

THE "ALBINA" BANK OF SIBIU BETWEEN NEW-YORK AND BUCHAREST (1911—1912)

(A b s t r a c t)

On the basis of several original archive and press sources, the author tries to trace back the Sibiu "Albina" Bank's unsuccessful attempt of founding its own subsidiary office in the U.S.A. between 1911—1912.

The necessity of a Romanian banking institution in the U.S.A. was imperatively felt in order to aid and support the ever increasing overseas emigration of the Transylvanian Romanians.

„Albina"'s attempe is presented in the context of other similar efforts made by some leaders of the Romanian emigration in the U.S.A. (1906, 1909, 1911 — Epaminonda Lucaciu and Gavril Barbul), as well as by leaders of the Arad „Victoria" Bank (1907), of some Czech (1909) and Hungarian (1911) banks, the latter having undoubtedly in view a means of supporting their own emigrants.

The task of founding an „Albina" subsidiary in New York was conferred to Dr. Tiberiu Brediceanu and Eugen Vancu, two extremely promising and capable civil servants of the Sibiu Central Office. The author insists on their tenacity in achieving the aim desired by the management of the bank, a target with which they had completely identified themselves. All the atages and details of the action are minutely presented.

In spite of the fact that in the end Sibiu gave up the idea of using the planned bank subsidiary, the author's conclusions are still important. The author stresses upon the considerable financial force of the „Albina" bank, as well as upon its clerks' professional ability in keeping pace with the business expansion tendency, exceeding the bounds of the Austro-Hungarian state, following the example of other great banks with Austrian or Hungarian capital.

In our case, howerer, we cannot speak of „imperialist intentions", since the planned New York subsidiary office was to draw capital towards Transylvania, and by no means to export it and use it in order to exploit other peoples. The main reason for interrupting all activity in New York is linked with the „Albina" Bank's efforts of giving a helping hand to the Romanian financial-banking system in Transylvania (approximately 150 banks), affected by a strong financial crisis in the spring of 1912, but mainly of keeping its relationship with the Romanian National Bank unaltered. Thus, they sacrificed New York for Bucharest, the city symbolizing the union of all Romanians in a single unitary national state.

THE "ALBINA" BANK OF SIBIU BETWEEN NEW-YORK AND BUCHAREST (1911—1912)

(Abstract)

On the basis of several original archive and press sources, the author tries to trace back the Sibiu "Albina" Bank's unsuccessful attempt of founding its own subsidiary office in the U.S.A. between 1911—1912.

The necessity of a Romanian banking institution in the U.S.A. was imperatively felt in order to aid and support the ever increasing overseas emigration of the Transylvanian Romanians.

„Albina"'s attempt is presented in the context of other similar efforts made by some leaders of the Romanian emigration in the U.S.A. (1900, 1909, 1911 — Epaminonda Lucacin and Gavril Barboi) as well as by leaders of the Arad „Victoria" Bank (1907), of some Czech (1909) and Hungarian (1911) banks, the latter having undoubtedly in view a means of supporting their own emigrants.

The task of founding an „Albina" subsidiary in New York was conferred to Dr. Tiberiu Brediceanu and Eugen Vancu, two extremely promising and capable civil servants of the Sibiu Central Office. The author insists on their tenacity in achieving the aim desired by the management of the bank, a target with which they had completely identified themselves. All the stages and details of the action are minutely presented.

In spite of the fact that in the end Sibiu gave up the idea of using the planned bank subsidiary, the author's conclusions are still important. The author stresses upon the considerable financial force of the „Albina" bank, as well as upon its clerks' professional ability in keeping pace with the business expansion tendency, exceeding the bounds of the Austro-Hungarian state, following the example of other great banks with Austrian or Hungarian capital.

In our case, however, we cannot speak of „important intentions", since the planned New York subsidiary office was to draw capital towards Transylvania, and by no means to export it and use it in order to exploit other peoples. The main reason for interrupting all activity in New York is linked with the „Albina" Bank's efforts of giving a helping hand to the Romanian financial-banking system in Transylvania (approximately 150 banks), affected by a strong financial crisis in the spring of 1912, but mainly of keeping its relationship with the Romanian National Bank unaltered. Thus, they sacrificed New York for Bucharest, the city symbolizing the union of all Romanians in a single unitary national state.

ASTRA ȘI SOLDAȚII ROMÂNI DE PE FRONT ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Primul război mondial a format obiectivul a numeroase cercetări în istoriografia noastră.

Problema soldaților români din armata austro-ungară și raporturile lor cu Asociațiunea a fost abordată de Paul Abrudan dintr-o perspectivă exclusiv culturală[1] pe baza bogatului fond documentar al arhivelor sibiene. Întemeiați pe aceeași documentație, completată cu surse noi din arhivele clujene sau presa epocii, ne propunem să dezvoltăm subiectul și în finalitatea politică a demersului cultural, urmărind să restituim cîteva eșantioane ale mentalității soldatului român de pe front trimis să lupte pentru o cauză străină.

La începutul secolului XX, Asociațiunea pentru literatura și cultura poporului român, *Astra*, era în plină ascensiune. Extinderea Astrei asupra întregului teritoriu românesc din monarhie la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru, a fost însoțită de o creștere notabilă a numărului de membri, a despărțămintelor și agenturilor. Popularitatea extraordinară de care s-a bucurat instituția, simbol al naționalității românești din monarhia dualistă, a fost rezultatul unei acțiuni culturale de mare complexitate și diversitate, ce a întreținut un dialog permanent cu masele populare din toate regiunile. Înstăpînită în conștiința românească ca instituția centrală a vieții naționale, ce polariza toate energiile neamului, *Astra* a întreținut în toată activitatea ei ideea națională și sentimentul unității, constituind cel mai eficace mijloc de rezistență la tendințele de deznaționalizare a dualismului.

Izbucnirea primului război mondial a curmat evoluția ascendentă a societății afectînd în mare parte organizarea și activitățile Asociațiunii. Mobilizarea unui mare număr de intelectuali români a privat despărțămintele și conducerea centrală de cadre conducătoare, a împiedicat desfășurarea normală a adunărilor cercurilor și despărțămintelor cu excepția celor din Făgăraș și Oradea care au desfășurat o activitate normală și în 1915. Datele statistice atestă că peste 90%[2] din intelectualii Transilvaniei, respectiv 6256 de învățători și profesori, au fost mobilizați pe front afectînd activitățile consacrate de practica celor cinci decenii (adu-

---

[1] P. Abrudan — *Activitatea culturală a Astrei în anii primului război mondial — premisa făuririi statului național unitar român*, în „Revista de Istorie", 1981, 34, nr. 5, p. 935—947.

[2] L. Maior — *Soldații români din armata austro-ungară 1914—1918*, în *Civilizația medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985, p. 358.

nări generale, de despărțămînt, cursuri de alfabetizare, conferințe poporale, activitatea editorială etc.). În consecință a scăzut considerabil numărul de membri cotizanți. Chiar dacă numărul despărțămintelor nu s-a modificat, numărul membrilor scade vertiginos de la 18963 în 1914, la 2769 în 1915 și la 1679 în 1916. Nefiind o instituție finanțată de stat, obligată să se autoîntrețină din cotizațiile membrilor, Asociația a trecut prin mari dificultăți financiare în noile împrejurări create de izbucnirea războiului. Greutățile financiare au obligat Comitetul Central să reducă masiv posturi importante din conducerea societății (secretar literar, administratorul „Bibliotecii Poporale", conferențiar agronomic etc.) sau a instituțiilor din sistemul său (Școala de fete din Sibiu de exemplu), să reducă salariile sau să anuleze inițiative culturale mai vechi, de mare popularitate și eficiență. Astfel a încetat editarea „Bibliotecii Poporale", activitatea editorială limitîndu-se doar la tipărirea unui Calendar în 10.000 de exemplare. Pentru a face față nevoilor financiare Astra a fost obligată să apeleze la bănci sau la sprijinul material al populației.

În pofida acestor obstacole ea continuă să se bucure de o audiență foarte mare în cele mai largi pături și categorii sociale, neafectată de scăderea numărului membrilor sau a veniturilor.

Eficiența celor peste cinci decenii de activitate în rîndul maselor se vădesc acum, cînd Asociația rămîne centrul vieții naționale a românilor din monarhia dualistă, în ciuda dificultăților care le traversează, mărturisind progresele ideii naționale în societatea românească, audiența ei la cele mai diferite categorii sociale, conștiința națională ce domină mentalul colectiv.

Izbucnirea primului război mondial provoacă și o mutație însemnată în strategia culturală a societății sibiene, care de acum se orientează preponderent spre românii plecați pe front, combatanți, bolnavi sau răniți. Orientarea nu este inedită în practica Astrei, elementul de noutate fiind poate doar preponderența acestei direcții în activitatea culturală a societății pentru că încă din primii ani ai secolului nostru se cristalizează în Transilvania un curent în opinia publică românească ce susținea necesitatea unei activități culturale de lungă durată, continuă și consecventă în rîndul militarilor români din armata austro-ungară, amenințați de pericolul deznaționalizării promovat de sistemul cezaro-crăiesc.

Explicația orientării cu precădere spre soldații de pe front trebuie pusă pe seama numărului foarte mare al românilor mobilizați, trimiși departe de locurile de baștină și expuși aceluiași pericol de deznaționalizare.

Din statistica realizată de Asociație[3] după război rezultă că între anii 1914—1918 au fost mobilizați 489.590 de oameni din totalul de 2.994.129 de locuitori români cîți avea Transilvania la acea dată. Din numărul total al românilor mobilizați au fost trimiși la partea activă ca soldați pe front 449.872 ceea ce reprezenta 92%, iar 34.528 ceea ce reprezenta doar 8% au fost trimiși la partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau au fost mobilizați pe loc. Numărul soldaților români reprezenta

[3] T. V. Păcățean — *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar, Maramureș aduse în războiul mondial 1914—1918*, Sibiu, 1923, p. 120.

aproape 53% din totalul soldaților transilvăneni și 5,4% din totalul armatei austro-ungare. Ungurii din Transilvania au participat la război prin 257.110 oameni, ceea ce reprezenta aproximativ 26% din numărul trupelor din Transilvania și 2,8% din cel al armatei austro-ungare. Germanii au fost reprezentați în armată de 87.750 de oameni, ceea ce reprezenta circa 9% din efectivul armatei din Transilvania și 0,9% din cel al armatei austro-ungare. Numărul celorlalte naționalități din Transilvania s-a ridicat la 97.230 de oameni adică 10% din numărul soldaților din Transilvania și 1% din cel al armatei austro-ungare. Dat fiind numărul mare al soldaților români implicați în acest război, Asociația își canalizează întreaga activitate pe acest făgaș al legăturii permanente cu soldații români de pe front sau cei răniți și bolnavi din spitalele monarhiei, îndeplinind rolul de mentor spiritual al acestora.

Această orientare a Astrei are un dublu caracter, umanitar și politic în același timp. În condițiile războiului oficialitățile nu au permis manifestările naționale, o activitate cu caracter național să exprime adevăratele dorințe ale românilor din Transilvania, de unire și independență națională, ce negau ideea monarhică și unitatea imperiului. Pentru realizarea scopurilor politico-naționale în noile condiții Asociația acționează indirect în cadrele legale existente ca și pînă acum de fapt, evitînd manifestările ce puteau să-i prejudicieze existența. În acest sens se adresează soldaților români aflați într-o armată străină care luptă pentru o cauză străină, în rîndul cărora își prelungește activitatea de propagandă pentru a-i menține în sfera ideologiei naționale, realizînd astfel indirect, o rezistență nemărturisită față de dualism, o finalitate politico-națională ușor de intuit. Prin tot ceea ce face pentru acești soldați, Astra se înscrie într-un cadru legal, umanitar, menit a sustrage atenția oficialităților de la substratul politic al acestor acțiuni.

Deși activitatea din despărțăminte a fost redusă nu a existat nici un despărțămînt care să nu fi luat parte mai mult sau mai puțin la opera de ajutorare cu cărți, broșuri, ziare, reviste pentru soldații români bolnavi și răniți prin spitalele monarhiei și a celor de pe front. În sediile despărțămintelor au fost amenajate spitale pentru îngrijirea răniților, Societatea de Cruce Roșie din Transilvania și din întreaga monarhie angajînd noi membre în funcția de surori de caritate. Este demn de remarcat aportul femeilor române organizate în societăți de dame sau de Cruce Roșie, prin donațiile de alimente, bani, pansamente, medicamente, reviste, cărți, prin organizarea unor spectacole, împărțirea de cadouri soldaților români din spitale și de pe front cu ocazia sărbătorilor religioase tradiționale (de Paști, Crăciun și Anul Nou).

Legătura Asociației cu soldații români din armata austro-ungară este exprimată de corespondența regulată pe care a întreținut-o cu știutorii de carte aflați pe front (învățători, profesori, preoți militari, ofițeri) care se adresează în primul rînd Astrei și nu altor instituții cu un statut asemănător pentru că de la început, ei văd în această societate instituția centrală care simbolizează naționalitatea și garanția conservării ei, ilustrînd convingător locul și rolul cîștigat de Astra în conștiința colectivă românească, funcționalitatea conștiinței naționale care se precizează tot mai clar pe măsura progresului sentimentului național în societate. Alături

de aceştia, Astra întreţine o corespondenţă regulată şi cu Comitetul de Caritate format la Viena, cu societăţi de Cruce Roşie, cu persoane particulare nemobilizate şi chiar cu soldaţii români care prin scrisori cereau scrieri româneşti, mijloc de alinare a durerilor.

Astra consideră toate aceste organisme create în scopul ajutorării soldaţilor de pe front şi din spitale — un instrument prin intermediul căruia poate realiza propaganda naţională. Datorită acestui fapt, Astra a răspuns multiplelor solicitări expediind un număr foarte mare de cărţi (de ordinul miilor) din Biblioteca poporală. Astfel în anul 1914 s-a expediat şi distribuit soldaţilor români un număr de 5.520 exemplare în valoare de 1650 coroane[4], fiind urmate în viitor de alte cîteva mii de exemplare, expediindu-se zilnic un număr mare de pachete, de cele mai multe ori suportînd şi plata mandatelor poştale[5].

Prin contribuţia populaţiei s-a strîns o sumă însemnată de bani cu ajutorul căreia s-a putut reedita o carte de rugăciuni în 10.000 de exemplare, mult solicitată de soldaţii români alături de cărţile cu un conţinut distractiv, ziare, reviste, broşuri.

Intelectualitatea înrolată solicită pe lîngă cele menţionate mai sus trimiterea unui număr destul de mare de abecedare pentru instruirea soldaţilor analfabeţi. Aceste cursuri de alfabetizare erau ţinute de către preoţi militari, învăţători, profesori, medici, ofiţeri etc. Nenumăratele lor scrisori trimise pe adresa Asociaţiunii din Sibiu exprimă interesul major pentru această misiune. Ioan Aron din regimentul 51 infanterie staţionat în Tîrgu-Mureş avea în regiment 190—200 analfabeţi de naţiune română. Într-o scrisoare adresată Asociaţiei acesta arată că nu posedă mijloace pentru procurarea atîtor abecedare de cîte au nevoie. El fiind în funcţia de instructor şef al analfabeţilor roagă Asociaţia să-i trimită abecedarele solicitate cerînd în acelaşi timp un manual cu instrucţiuni pentru el în vederea realizării cu succes a acestei misiuni[6]. Cursurile de alfabetizare se ţineau numai în lunile de iarnă pentru soldaţii apţi pentru luptă. În aceeaşi termeni se adresează Astrei şi pentru acelaşi scop Vasile Vlasa de la Regimentul 36 Artilerie, Batalionul IV Sibiu[7].

Interesul faţă de soldaţii români aflaţi în spitalele monarhiei a fost exprimat şi prin formarea unui Comitet de Caritate la Viena care a avut drept scop îngrijirea soldaţilor răniţi şi bolnavi din spitalele Vienei. În cadrul acestuia s-a ales un comitet pentru vizitarea soldaţilor români din spitalele Vienei, în frunte cu Alexandru Lupu şi Victor Roşca. Vizitele acestui comitet aveau drept scop „spre a înveseli, a le consola, a le conduce simpla lor corespondenţă, în sfîrşit a le trece de urît"[8]. Comitetul din Viena ţinea legătura cu Asociaţia căreia îi solicita prin intermediul scrisorilor sprijinul pentru îndeplinirea misiunii lui. „Din iniţiativa noastră s-a constituit în Viena un Comitet de Caritate spre cercetarea şi mîngîierea soldaţilor români care se află în spitalele şi lazaretele din Viena. Aceşti bravi fii ai noştri cer cu deosebire şi mişcătoare stăruinţă hrană

[4] „Transilvania", 1914, nr. 1—6, p. 509.
[5] *Ibid.*, 1914, nr. 1—6, p. 509.
[6] Arh. Stat. Sibiu, Fd. Astra, — Corespondenţă, 1914, nr. 200.
[7] *Ibid.*, 1914, nr. 252.
[8] *Ibid.*, 1914, nr. 1733.

sufletească. Apelăm la dragostea dumneavoastră ca din visteria sufletească ce posedați să binevoiți a ne trimite îndată cu primirea acestei scrisori dacă nu și altele din prețioasele cărticele publicate de dumneavoastră, dar negreșit vreo 40—50 exemplare din Cartea de Rugăciuni . . ."[9].

Membrii comitetului au organizat mai în toate spitalele din Viena cursuri pentru analfabeți care au uimit conducerea spitalelor[10], acest lucru exprimînd mai mult ca orice dorința românului de a învăța carte, în care a văzut întotdeauna un mijloc de emancipare.

În numele soldaților români din armata austro-ungară, se adresează asociației intelectualitatea mobilizată cum au fost învățătorii Isidor Dopp și Martin Ioan, Aurel Crăciunescu profesor la Seminarul din Sibiu și care îndeplinea funcția de preot militar pentru spitalele din localitate. Toți aceștia solicitau cărți Astrei în numele soldaților români însetați de carte românească, de hrană spirituală[11].

În anul 1915 numărul scrisorilor care a avut ca destinatar Asociația din Sibiu se înmulțesc ca și numărul pachetelor de cărți expediate de aceasta pe diferite adrese în funcție de solicitări, toate însă avînd același scop nobil de a satisface dorința de carte românească[12].

În anul 1915 s-a tipărit Calendarul Asociațiunii în 10.000 de exemplare în cuprinsul căruia erau abordate teme diverse: povestiri din viața poporului, povestiri cu substrat umoristic și distractiv, balade populare și colinzi, poezii, sfaturi din domeniul agriculturii, glorificarea unor evenimente istorice din viața poporului român, fragmente din operele unor mari scriitori ca: George Coșbuc, Ioan Slavici, Ion Agîrbiceanu, Ion Pop Reteganu, Anton Pann, Mihai Eminescu, Ioan Lupaș, Vasile Alecsandri, Ștefan Octavian Iosif, etc.

În același timp se semnalează interesul unor persoane particulare cum este cazul doamnei Alexandrina Matheiu din Zagreb, fostă membră a Asociației și care s-a adresat deopotrivă Astrei și ziarului „TELEGRAFUL ROMÂN" din Sibiu, arătînd afecțiunea pe care o nutrește față de soldații români din spitalele Zagrebului. În același oraș a fost constituit un cămin al invalizilor unde au fost primiți și soldați români. La inaugurare a participat și doamna Alexandrina Matheiu care în numele soldaților români ce vor beneficia de favorurile acordate a mulțumit Comitetului de femei croate pentru înființarea căminului, căruia i-a dăruit mai multe cărți și ziare românești[13]. La apelurile nenumărate făcute de această patrioată română de cele mai multe ori prin doamna Zina Moga, răspund alte femei române din Sibiu care trimit pe seama soldaților români și bolnavi, căminului de invalizi mai multe pachete cu cărți, ziare, reviste, alimente etc.[14].

Biroul Asociațiunii trimite cărți pentru soldații români răniți și bolnavi în urma numeroaselor intervenții făcute de Zina Moga, pe adresa

[9] *Ibid.*, 1914, nr. 1796.
[10] *Ibid.*, 1915, nr. 718.
[11] *Ibid.*, 1914, nr. 1911 și nr. 1933.
[12] „Transilvania", 1915, p. 92.
[13] „Telegraful Român" nr. 46, 5/18 mai 1916.
[14] *Ibid.*, nr. 82, 6/19 august 1916.

domnului Franz Wolf Lemeritz, pe adresa domnișoarei Kussl din Teschen, a domnului Ilie Iancu din Brünn[15].

Ca și celelalte femei române, Maria Ștefani, soția unui judecător din Innsbruck s-a adresat Tribunalului din localitate cu rugarea să-i mijlocească trimiterea de ziare și cărți românești pentru numeroșii răniți români aflați în spitalele din localitate[16].

Pentru soldații români răniți și bolnavi aflați în spitalele din Făgăraș face apel la bunăvoința Asociației doamna N. Șerban[17], iar pentru cei din spitalele din Feldbach (Stiria), colonelul Eötvös Bella[18].

Biroul Asociației răspunde în același timp solicitărilor domnului Octavian Rusu, trimițînd cărți și broșuri spitalului din Zitton, susținut de doamna Moise Gane unde se aflau aproape 600 de soldați români[19].

Intelectualitatea transilvană nemobilizată se interesează deopotrivă de starea soldaților, fiind dispusă oricînd de a-i ajuta în măsura posibilităților. Avocatul Emil Popa din Aiud în scrisoarea adresată Asociației arăta starea de lucruri și situația soldaților români aflați în spitalele din oraș, menționînd că aceștia „pe lîngă suferințele trupești, suferă mai ales de lipsa hranei spirituale românești. Medicii, îngrijitorii, îngrijitoarele, aproape toți sînt străini, abia de aud dulcele grai românesc de la un rar vizitator român. De citit nu au cărți, foi poporale românești, ci trebuie să se îndestulească toți cu una două ziare ce le împrumută inteligența din oraș“[20]. Voind a le face o bucurie de sărbătorile Crăciunului face apel la bunăvoința Asociației de a-l ajuta în acest sens prin trimiterea unor ziare, cărți, reviste, broșuri pentru a le îndulci traiul printr-o lectură plăcută.

Izolarea într-o „mare de străini“ a soldaților români „care sînt dezbinați de tulpină“[21] aduce în prim plan pericolul înstrăinării. Pericolul unui asemenea fenomen este mereu invocat de organizatorii acțiunii de ajutorare a soldaților ca și de soldați de altfel. Acest sentiment al înstrăinării a fost exprimat în scrisorile soldaților către Asociațiune, în care se arată intervalul mare de timp în care soldații nu au avut posibilitatea de a citi carte românească sau imposibilitatea comunicării: „acolo trăiește un neam bun care vorbește aceeași limbă dulce pe care aș vorbi-o eu aici în străini dacă aș avea cu cine“[22], arăta un soldat aflat în inima Austriei și care exprimă atît de semnificativ în vorbele sale simple pericolul acestui fenomen. Existența acestui pericol al înstrăinării exprimă, implicit, legătura cu organismul național prin intermediul cărții, explică rolul cărții în elaborarea conștiinței naționale și funcționalitatea ei, dar și progresul intelectual al țăranilor români, care departe de țară, au nevoie de lectură în limba națională.

[15] Arh. Stat. Sibiu, Fd. Astra, Corespondență, 1915, nr. 855, 856.
[16] *Ibid.*, 1915, nr. 118.
[17] *Ibid.*, 1915, nr. 1275.
[18] *Ibid.*, 1915, nr. 1239.
[19] *Ibid.*, 1915, nr. 567.
[20] *Ibid.*, 1914, nr. 1961.
[21] *Ibid.*, 1916, nr. 759.
[22] „Calendarul Asociațiunii“, 1916.

În timpul războiului, s-au creat o serie de societăți cu caracter de sprijinire sau ajutorare a soldaților: Societatea de femei din Laibach, Organizația femeilor catolice din Teschen, Societatea ortodoxă română din Viena, Reuniunea maghiară din Viena[23].

Cadrele sanitare, ca de exemplu studentul Vasile Bujor, pe atunci medic militar în spitalul din Zitta, solicitau și ele abecedare pentru cei analfabeți de acolo, scriind sugestiv în acest sens „că românul dacă nu învață carte e pierdut"[24]. Aceleași preocupări și gînduri nutresc pentru soldații români studentul Ioan Ghelaru[25] și sergentul sanitar Gheorghe Madescu[26].

Distribuirea cărților pentru soldați se făcea prin mai multe căi: prin intermediul Ministerului de Război din Budapesta căruia Editura Asociației i-a oferit un număr de 10.000 de exemplare broșuri urmînd să fie împărțite soldaților români[27].

O altă modalitate de distribuire a cărților se făcea prin intermediul preoților militari care scriau în numele soldaților români, dornici de lectură românească, precum și în numele celor care vroiau să învețe a scrie și a citi limba națională, adresîndu-se și solicitînd Asociației cărți și abecedare pentru instruirea acestora. Soldații solicitau alături de acestea ziare și reviste românești ca: „Luceafărul", „Lumina", „Foaia Poporului", „Telegraful Român", „Calea Vieții", etc., unele dintre ele fiind interzise mai tîrziu. Oficialitățile austro-ungare consideră că acestea conțin idei subversive, care ar putea afecta mentalitatea soldatului român din armata austro-ungară și care ar avea consecințe nefaste pentru imperiu. Acest lucru se explică prin faptul că respectivele ziare erau organe de presă ale mișcării naționale din Transilvania, sau care au propagat și difuzat consecvent spiritul național precum și ideea unității și libertății românilor. Solicitarea de către soldați a acestor ziare și reviste care aveau în conținutul lor idei cu un pronunțat caracter național demonstrează că ei au ajuns la nivelul înțelegerii semnificației lor naționale și politice, ceea ce nu poate fi altceva decît rezultatul existenței unei puternice conștiințe naționale implantată adînc în mentalul colectiv. Acest material „subversiv" venea pe un teren bine pregătit din punct de vedere ideologic care avea să dea roade, avînd o finalitate politică deosebită la sfîrșitul războiului.

Un merit deosebit în activitatea preoților îl constituie organizarea unor biblioteci poporale în cadrul spitalelor unde slujesc, sau a unor cămine soldățești, la formațiile de marș, care erau prevăzute pe lîngă biblioteci cu săli de lectură, săli de joc și cu cîte o prăvălioară cu lucruri de trebuință pentru soldați[28]. Înființînd o astfel de bibliotecă Petru Debu arăta: „... punînd temeliile unei biblioteci poporale pentru soldații români aflători în acest spital de pe cîmpul de luptă rusesc în numele aces-

[23] Arh. Stat. Sibiu, Fd. Astra, Corespondență, 1914, nr. 282.
[24] *Ibid.*, 1915, 268.
[25] *Ibid.*, 1916, nr. 567.
[26] *Ibid.*, 1917, nr. 1534.
[27] *Ibid.*, 1915, nr. 306.
[28] *Ibid.*, 1915, nr. 1079.

tor feciori dornici de carte românească rog onoratul birou de a ne sta în ajutor prin broşurile poporale editate de Asociaţie. În pustietatea monotonă a stepelor ruseşti slova românească va fi citită lacom, va alina chinurile şi va umple sufletele cu dor de citit. Bunele urmări se vor vedea în timpuri de pace cînd foile româneşti vor afla abonaţi în fiecare colibă, iar cărticelele nu le vor mai roade cariile şi colbul în dulapurile bibliotecilor. Nu! pentru că atîta suflet de român scormonit din culcuşul său şi dus pe atîtea cîmpuri de luptă şi-a aflat un bun tovarăş, l-a îndrăgit şi l-a prefăcut în pîine zilnică şi acest tovarăş, cartea românească i-a devenit indispensabil"[29].

Nevoia cărţii româneşti a sădit în mentalitatea colectivă un sentiment durabil al solidarităţii naţionale. „Lăcomia de carte românească" atît de des pomenită exprimă o necesitate izvorîtă din acea conştiinţă naţională ale cărei efecte de durată se vor vedea ulterior, în anii păcii. Această nevoie de carte românească ca şi efectele ei asupra mentalităţii soldaţilor sînt surprinse foarte sugestiv de preotul militar Mircea Oprea: „... cărţile primite în martie au fost o picătură în mare. Termen de o lună s-au topit. Soldatul setos de lectură, chinuit de boală cum a primit o carte a băgat-o în raniţă şi mai mult n-a mai scos-o. Cînd am cerut cărţile înapoi să le împart şi la alţii şi-au luat refugiul în tot felul de şiretlicuri ... e semn bun cînd naţia fură cărţile, iar eu nu le-am putut strica bucuria. Dar acum sînt unii care cer şi aşteaptă cărţi. Vitejii regimentului 50, moţii ciubărari sînt învăţaţi a preţui valoarea cărţilor, bihorenii se sfădesc între ei, cînd nu ajunge la fiecare cîte o carte românească deşi mai toţi ştiu citi în ungureşte ..."[30].

Continuu petrecîndu-se foarte multe schimbări în cadrul frontului, la unele oficii la poşta de cîmp fiind oprită orice comunicaţie, multe dintre pachetele cu cărţi expediate de Asociaţie s-au returnat. Pentru a evita o astfel de situaţie pe viitor preşedintele Asociaţiei, Andrei Bîrseanu publică un apel în ziarul „Telegraful român" către toţi preoţii militari de pe toate fronturile şi din toate spitalele, să trimită adresa Oficiului preoţesc militar pentru distribuirea cărţilor, iar de aici să fie luate de fiecare preot pentru a fi împărţite soldaţilor[31].

În urma apelului, scrisorile adresate Asociaţiei s-au înmulţit, preoţii militari[32], comunicînd adresele lor şi solicitînd cărţi pentru soldaţi. Datorită acestui fapt livrările de cărţi se intensifică, numai pe anul 1916 trimiţîndu-se în total 22.491 broşuri şi cărţi în valoare de 6.447 coroane plus portul poştal[33]. Soldaţilor de pe front li s-au trimis un număr de 4500 broşuri, prin mijlocirea „oficiului de apărare a armatei, a Ministrului ungar de honvezi"[34].

---

[29] *Ibid.*, 1915, nr. 1219.
[30] *Ibid.*, 1918, nr. 1360.
[31] *Ibid.*, 1917, nr. 1441.
[32] Se adresează Asociaţiei un număr foarte mare de preoţi militari (aprox. 60) de la Serviciul de cîmp, sau din spitale (cifra acestora este relativă pentru că nu s-au păstrat toate scrisorile adresate Asociaţiei şi cele expediate de aceasta. Este foarte posibil ca nr. acestora să fie cu mult mai mare).
[33] „Transilvania", 1916, p. 80—81.
[34] Arh. Stat. Sibiu, Fd. Astra, Corespondenţă, 1916, nr. 350.

În anul 1917 s-au distribuit soldaților români cărți din Biblioteca Poporală în număr de 6959 exemplare în valoare de 2150 coroane[35]. Calendarul Asociațiunii a apărut în anii 1915 și 1916 cu un conținut asemănător din punct de vedere tematic. Unele povestiri publicate făceau elogiul soldatului român care luptă pe front. În acest calendar era subliniată activitatea doctorului Ioan Urban-Iarnik, profesor din Praga, iubitor al limbii române care a făcut o serie de traduceri din limba cehă în limba română. În același timp elaborează un ghid de conversație pentru a ușura înțelegerea dintre soldații români și personalul îngrijitor. Tot el rezolvă o parte din corespondența soldaților români către familie, fiind numit pe merit „un prieten al neamului nostru"[36].

O altă modalitate s-a făcut direct soldaților răniți din spitale sau de pe front care au solicitat Asociației trimiterea de cărți.

Aflați între un număr mare de străini, soldații români sînt puși în imposibilitatea de comunicare din cauza obstacolului lingvistic în primul rînd. Din acest motiv și din faptul că legăturile cu cei de acasă sînt destul de slabe ei se adresează Asociației pentru a-i solicita ajutorul în vederea trimiterii de cărți și broșuri editate în „sfînta limbă românească". Scrisoarea unuia dintre acești soldați români pe nume Ioan Negru de la spitalul din Gratz exprimă limpede aceste stări de fapt: „... aflîndu-mă rănit în spital, numai eu și încă trei români, în mijlocul străinilor nemți, slovaci, cehi, etc. pe care îi vedem zilnic că, capătă cărți și ziare de citesc, numai noi străini în țară străină nu căpătăm de la nime. Deoarece a trecut anul, fiind tot în război nu am mai citit carte sau foaie românească..."[37]. Aruncați departe de căminul strămoșesc, nevoia de carte românească exprimă legătura cu pămîntul natal la care comunitatea românească se simte încorporată.

Dorința de a primi cărți frumoase, a celor care exprimă în primul rînd realitățile românești și sentimentele naționale[38] sînt expresii ale trăirilor sufletești ale soldaților români, țărani sau intelectuali legați și aceștia din urmă de țărănime din care descind majoritatea.

Pop Nicolae și Alexa Pop solicită Asociației poeziile lui Octavian Goga — poetul țărănimii care prin poeziile sale oglindește atît de elocvent viața țărănimii ardelene cu a cărei soartă se identifică majoritatea soldaților români din armata austro-ungară[39]. În același timp sînt solicitate „Isprăvile lui Păcală" — povești cu multe analogii în viața satului românesc transilvănean. Asemenea opțiuni atestă că deși înrolați într-o armată străină, sentimentul național este mai puternic decît cel „al datoriei", fiind puternic legat de pămîntul natal cu care se identifică.

Soldații români solicită Asociației direct sau prin preoții militari o mare varietate de cărți, o literatură diversă care este în cea mai mare parte satisfăcută. Literatura solicitată și trimisă soldaților români poate fi clasificată în două categorii: o literatură cu un conținut religios: „Viața

---

[35] „Transilvania", 1917 nr. 1—6, p.
[36] „Calendarul Asociațiunii", 1916.
[37] Arh. Stat. Sibiu, Fd. Astra, Corespondență, 1915, nr. 876.
[38] *Ibid.*, 1915, nr. 881.
[39] *Ibid.*, 1914, nr. 534, 535.

Sfîntului Ioan Gură de Aur", „Rugăciuni și cîntări de laudă și mulțumită", „Din viața sfinților", „Călăuza creștinului", „Viața unei mame creștine", la care se adaugă „Cartea de rugăciune" editată de Asociație. Într-o epistolă adresată Tipografiei „Carmen" din Cluj se solicită „Rugăciuni pe timpul războiului", care însă a fost interzisă și confiscată de autorități[40].

În cea de-a doua categorie este cuprinsă literatura laică. Cerințele în acest sens se îndreaptă spre unele subiecte apropiate de condiția socială a soldatului român, de preocupările sale pe timp de pace, de cele legate de satul de unde provine, de tradiția românească care nu poate să dispară nici în condiția în care ei se aflau într-o „mare de străini". Aici se includ următoarele titluri: „Din trecutul românilor ardeleni", „Cum să trăim", „Cîntece bătrînești", „De la sate", „Sfaturi din popor", „Comuna viitoare", „Poezii poporale", „Povestea lui Stan Pățitul", „Pavel Cătană", „Sfaturi economice". Este o literatură accesibilă nivelului țărănesc, populară prin circulația ei într-un asemenea mediu, dar foarte eficientă în consolidarea sentimentului de solidaritate și unitate națională.

Posibilitatea întoarcerii acasă înainte de sfîrșitul războiului apare fără șanse, chiar la intervenția autorităților din lumea satului, pentru că așa cum arăta Petru Pușcaș într-una din scrisorile adresate soției sale: „rugarea ce mi-ai făcut-o cu domnul părinte am căpătat, dar nu-mi folosește la nimic, de-ar fi făcut-o chiar notarul sau birăul. Că sînt lucrători ca mine aici și de un an și patru luni și le-a venit la mai mulți rugări, dar nu i-au lăsat pe nici unul nici pe o zi acasă, că și drumul o fi scump pe tren, că sîntem tare departe. Nu te mai cheltui cu rugări că nu-mi sînt de nici un folos"[41].

Dacă la începutul războiului nu se prevăd dimensiunile acestuia, treptat, o dată cu trecerea timpului, speranța reîntoarcerii acasă deși persistă, nu mai este atît de vie pentru că soldații încep să conștientizeze dimensiunile războiului, că singura cale de întoarcere la familiile lor este „Sfînta pace".

Contactul cu o altă lume privită cu ochii țăranului ardelean neieșit pînă atunci din satul natal mărește sentimentul frustrației naționale. Aflat departe de casă, familia cu toate problemele ei îl frămîntă în primul rînd, în condițiile unei corespondențe neregulate limitate și din cauza unei cenzuri restrictive. Deși înrolat țăranul român din Ardeal, Banat și Bucovina nu uită de unde a plecat, de ceea ce a lăsat în urma sa, de problemele provocate de munca cîmpului în toate stadiile sale, preocupări care ocupă majoritatea spațiului din scrisorile adresate familiei[42].

Chiar dacă limbajul acestor scrisori este foarte simplu poate chiar sărac și lapidar, el exprimă o multitudine de aspecte ale țărănimii ardelene confruntată cu nenumăratele lipsuri și probleme în aceste împrejurări create de război. Toate acestea scot în evidență faptul că problemele familiale personale ale soldatului român din armata austro-un-

[40] *Ibid.*, 1916, nr. 291.
[41] Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fd. Scrisorile soldaților de pe front, 15 dec. 1915.
[42] *Ibid.*, 10 august 1915.

gară îl preocupă în primul rînd, lăsînd să cadă pe un plan secundar celelalte ce-l vizau direct ca luptător activ.

Dubla corespondență purtată de către soldatul român mobilizat în cadrul armatei austro-ungare — anume cea adresată Asociației cu scopul amintit și în al doilea rînd cea adresată familiei, reflectă poate cel mai bine dubla solidaritate ce o afirmă soldatul român de pe front — solidaritatea cu organismul național, adeziunea la marea comunitate națională exprimată prin nevoia de carte în limba română și solidaritatea cu familia rămasă acasă, cu gospodăria lui, a cărei situație constituie pentru el una din frămîntările cotidiene. Soldatul evadează astfel din cotidianul războiului, se dedublează în scrisori, transpunîndu-se mental în cadrul social și național de dinainte, o formă pasivă de expunere a evaziunii sau rezistenței la război.

Prin activitatea de difuzare de cărți soldaților români bolnavi și răniți din spitale sau de pe front, Asociațiunea a căutat să diminueze obsesia dorului de casă, pentru că: „citirea acestor cărți scrise într-un stil ușor, atrăgător și pe înțelesul tuturora a fost și este pentru soldații vulnerați și morbulenți o binefacere și o hrană sufletească, căci pe lîngă împrejurările că citind s-au distrat bine au uitat astfel de suferințele și durerile morburilor cîștigate pe cîmpul de luptă, precum și necazurile și lipsurile de acasă, s-a dezvoltat în ei dorul de citit și de slovă românească[43].

Această activitate a Astrei are un caracter cultural și umanitar, dar mai ales o semnificație politică deosebită. Finalitatea politică a demersului cultural constă în crearea unei rezistențe vizavi de ideea dinastică, de unitatea monarhiei. E o acțiune de rezistență nemărturisită direct în care pledează pentru o solidarizare națională al cărei sens de integrare este spre majoritatea comunității românești, negînd implicit ideea imperială și existența imperiului multinațional. Efectul politic al actului cultural este detectabil în timp, mai exact la sfîrșitul războiului, în 1918, cînd masele țărănești care posedau o puternică conștiință națională și care au furnizat cele mai numeroase contingente au răspuns într-o unanimitate exemplară conducerii și lozincilor naționale. Ideea unității naționale a fost de mult înrădăcinată în conștiința națională, adunarea de la Alba-Iulia consacrînd juridic un sentiment, o realitate existentă în lumea satului românesc din Transilvania.

Edificarea acestui sentiment al unității conștiinței naționale în mediul țărănesc, a fost opera Astrei și a instituțiilor ce gravitau în sistemul ei. Fără durabila sa operă națională în slujba celor mulți nu poate fi înțeleasă unanimitatea din 1918.

RODICA GROZA

[43] Arh. Stat. Sibiu, Fd. Astra, Corespondență, 1915, nr. 968.

ASTRA ET LES SOLDATS ROUMAINS SUR LE FRONT DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

(Résumé)

Basé sur des données des archives, cet article aborde les relations du soldat roumain avec l'ASTRA pendant la première guerre mondiale.

Envoyé dans une lutte qui lui était étrangère, le soldat roumain se sentait attaché de l'ASTRA, association qui était le centre de la vie nationale des Roumains de la monarchie dualiste. L'ASTRA avait dirigé ses actions vers les soldats roumains de l'armée austro-hongroise pour les défendre du danger de la dénationalisation. La riche correspondance que ceux-ci ont établie avec l'association témoigne de leurs étroites relations. Sous les auspices de l'ASTRA on avait fondé un Comité de Charité à Vienne qui s'occupait des soldats roumains blessés et malades et faisait envoyer des milliers de livres et de journaux pour le front.

À côté de son caractère culturel et humanitaire, l'activité de l'ASTRA avait aussi une signification politique particulière. Elle a créé une résistance à l'unité de la monarchie et à la politique de dénationalisation de l'Europe, tout en plaidant pour la solidarité nationale de tous les Roumains.

UZINELE DE FIER ALE STATULUI DE LA HUNEDOARA ÎNTRE ANII 1919—1940 (I)

Ținutul industrial al Hunedoarei, situat în centrul țării, găzduiește un străvechi și prestigios centru al mineritului și metalurgiei românești. Cunoscut focar al civilizației fierului încă din antichitate, menținînd o activitate susținută a meșteșugului fierului în cursul evului mediu, Hunedoara intră în faza industrializării moderne la sfîrșitul veacului XIX, cînd, între anii 1882—1900, au fost construite o serie de cinci furnale pentru obținerea fontei[1]. Acestea s-au adăugat celui de la Govăjdia care funcționa încă de la începutul secolului trecut.

Furnalele de la Hunedoara și Govăjdia prelucrau minereul de la Ghelar, extras din minele din apropiere. Întregul complex industrial aparținea statului. Fonta obținută era furnizată atît uzinelor de la Cugir din apropiere, cît și altor oțelării de stat la Zólyombrézó și Diósgyör, aflate pe teritoriul Ungariei. La un moment dat s-au construit cuptoare pentru obținerea oțelului și la Hunedoara, dar activitatea lor nu s-a dovedit a fi rentabilă din punct de vedere economic, astfel că la începutul secolului XX ele au fost desființate și strămutate în altă parte. În acest fel, uzinele de la Hunedoara au trebuit să se limiteze la rolul de furnizoare de materii prime — în primul rînd fontă — pentru alte întreprinderi. Industria prelucrătoare era reprezentată la Hunedoara numai printr-o secție de piese turnate și un atelier mecanic. În anul 1912 cei 2.600 muncitori de la întreprinderile hunedorene ale statului au produs 242.970 t minereu de fier, 84.000 t fontă, 1.014 t piese turnate și 369 t piese mecanice[2].

După izbucnirea războiului mondial autoritățile economice au căutat să mențină un ritm înalt de producție, dar cu toate acestea producția de fontă a furnalelor de la Hunedoara a înregistrat o scădere continuă. Dacă în anul de gestiune 1914/1915 s-au produs 74.224 tone fontă, în 1917/1918 s-a ajuns la 67.679 t, iar în 1918 la 24.835 tone[3]. De fapt, la 5 noiembrie 1918, furnalul a fost stins, lipsa de combustibil și dezorganizarea administrativă făcînd imposibilă desfășurarea producției.

Prin actul istoric al unirii Transilvaniei cu România, în fața uzinelor de la Hunedoara s-au deschis noi perspective de dezvoltare. În cursul

---

[1] *Enciclopedia României*, III, p. 871.
[2] „Magyar bányakalauz", 1914, VIII, p. 77.
[3] Arh. Stat. Arad, fd. Inspectorat industrial Arad, dos. nr. 82/1925, f. 2.

lunilor martie—aprilie 1919 întreprinderile de stat din Transilvania au trecut sub administrația Consiliului Dirigent[4]. O dată cu aceasta, la 27 martie 1919, Uzinele de la Hunedoara au fost preluate de către Direcția Minelor din cadrul Resortului de industrie al Consiliului Dirigent. Director al uzinelor a fost numit Iosif Onciu[5]. Conform prevederilor tratatelor de pace de după primul război mondial, Statul român avea dreptul de a prelua în proprietatea sa bunurile economice de pe teritoriul său care aparținuseră statelor inamice. Uzînd de acest drept, în anul 1920 Direcția minelor din cadrul Ministerului de Industrie și Comerț și-a inaugurat gestiunea asupra fabricilor și minelor de la Hunedoara[6].

În acel moment complexul minier-siderurgic de la Hunedoara deținea un fond de exploatare considerabil: exploatări de minereu de fier la Ghelar, Arănieș, Vadul Dobrii (jud. Hunedoara); concesiuni miniere în Lunca Cernii, Alun (jud. Hunedoara), Sălciua de Jos, Trascău, Runc (jud. Turda—Arieș) și Bodvai (jud. Odorhei); 5 furnale înalte cu o capacitate de producție de 119.000 tone pe an, un atelier de turnat piese de fontă cu o capacitate de 1.500 tone pe an; o forjerie prevăzută cu două ciocane cu aburi; un atelier mecanic jentru prelucrarea pieselor turnate sau forjate cu o capacitate de 500—600 tone pe an; un atelier pentru fabricarea cărămizilor de zgură cu o capacitate de 1.200.000 bucăți pe an. De asemenea, aprovizionarea cu materii prime necesare furnalelor mai era asigurată de către o carieră de calcar, aflată la Bunila (jud. Hunedoara) și de numeroase cărbunării, care fabricau mangalul necesar furnalelor. În afară de aceasta, mai exista încă un furnal înalt precum și o instalație de ciocane de apă (martinete) la Govăjdia. Uzinele erau aprovizionate cu energie de o centrală hidroelectrică de 400 C.P. Ele mai posedau funiculare pentru transportul materiilor prime precum și o moară.

Multe din aceste instalații erau învechite: fabricile de la Govăjdia, în primul rînd, dar și turnătoria de fontă, precum și forjeria utilizau o tehnică mult depășită, la unele operațiuni folosindu-se încă munca manuală. Fonta se obținea după procedeul clasic, prin topirea minereului de fier în furnalele înalte cu mangal sau cocs, cu adăugarea calcarului și suflarea de aer cald.

Cuprinderea Uzinelor de Fier ale Statului de la Hunedoara în cadrul economiei naționale românești, adică în mediul lor firesc de dezvoltare, le deschidea condiții mult mai favorabile de evoluție, căci piața capitalistă internă necesita mari cantități de produse siderurgice și metalurgice. Prin integrarea lor în complexul economic al României, industria mecano-metalurgică cîștiga baza siderurgică de care înainte ducea lipsă. Deoarece siderurgia transilvăneană și metalurgia prelucrătoare din vechea Românie erau în mare măsură complementare, cuprinderea Hunedoarei în economia românească a contribuit la armonizarea și echilibra-

[4] I. Buruiană, *L'activité des entreprises minières et métallurgiques de l'Etat en Transylvanie pendant la période 1925—1931.* „Correspondance économique roumaine", 1933, nr. 1, p. 3.

[5] Gh. Iancu, *Preocupări ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activității industriale în Transilvania.* „Marisia", 1975, V, p. 263—264.

[6] Arh. Stat. București, fd. Ministerul de industrie și comerț, Direcția generală a minelor, dos. nr. 667/1920, p. 23—25.

rea economiei naționale. Din punct de vedere teoretic, acoperirea consumului de produse siderurgice și metalurgice, în cea mai mare parte pe baza producției interne, ar fi necesitat un debit de cel puțin 350.000 tone fontă anual, ceea ce întrecea cu mult capacitățile de producție de 265.000 tone ale tuturor furnalelor din țară. Deci uzinele de la Hunedoara aveau un debușeu larg pentru plasarea produselor lor.

Dar, pentru ca menirea uzinelor de la Hunedoara să poată fi realizată, era absolut necesar ca ele să fie dotate mai întîi cu o oțelărie și cu laminoare care să transforme fonta, acest product primar, în semifabricate care să fie prelucrate de către industria metalurgică. Specialiștii de înaltă competență, oamenii politici lucizi și-au dat seama curînd de necesitatea dezvoltării multilaterale a uzinelor de la Hunedoara. În luna noiembrie 1919 o comisie instituită din ordinul Ministerului de război a vizitat sub conducerea generalului Ștefan Burileanu principalele întreprinderi metalurgice din Transilvania. Concluziile anchetei au relevat ca o necesitate reînființarea oțelăriilor de la Hunedoara, preconizînd construirea de cuptoare electrice și Martin, precum și de laminoare și forjerii[7]. Se propunea folosirea gazului metan în locul combustibilului clasic. Se preconiza astfel transformarea Hunedoarei într-un centru metalurgic la fel de important ca și Reșița[8] motivîndu-se această propunere prin așezarea mult mai sigură din punct de vedere strategic a ținutului hunedorean, aflat în centrul țării, într-o zonă muntoasă.

Cercurile de afaceri nu priveau însă cu ochi buni proiectele de ridicare a industriei hunedorene. Ele considerau primejdioasă concurența exercitată de produsele unei întreprinderi de stat pentru profiturile lor. În afară de aceasta, orice abatere de la principiul „inițiativei private" li se părea un sacrilegiu și un precedent periculos. Ele ar fi acceptat realizarea proiectelor de dezvoltare a siderurgiei hunedorene numai cu condiția trecerii lor sub controlul capitalului particular. În perioada constituirii sale, societatea Uzinele de Fier și Domeniile Reșița (U.D.R.) a căutat să acapareze și uzinele de stat de la Hunedoara și Cugir, ceea ce ar fi dus la concentrarea celor mai mari centre siderurgice ale țării în mîinile unui monopol atotputernic, strîns legat de capitalul străin, a cărui activitate nu mai putea fi controlată și îndrumată conform intereselor superioare de stat. Forurile economice și opinia publică au sesizat la timp urmările nocive ce puteau deriva din realizarea acestui proiect, care în cele din urmă a fost abandonat.

Cercurile monopoliste s-au răzbunat după acest eșec încercînd pe toate căile posibile să împiedice dezvoltarea Uzinelor Hunedoara în special manevrînd în așa fel, încît să acapareze toate comenzile de stat mai însemnate pe seama întreprinderilor private. Într-adevăr, datorită posibilităților de presiune de care dispuneau, precum și datorită faptului că politica guvernelor burgheze era subordonată intereselor capitaliștilor, comenzile metalurgice au fost acordate cu precădere întreprinderilor

[7] Arh. Stat. București, fd. Casa Regală, dos. nr. 25/1919, f. 18.
[8] *Ibid.*, f. 23.
[9] Ecaterina Cimponeriu, *Dezvoltarea industriei metalurgice din Transilvania după unirea cu România (1919—1939)*. „Studii", 1968, XXI, nr. 6, p. 1204.

particulare, din care cauză Uzinele Statului nu și-au putut lărgi producția proporțional cu alte întreprinderi din industria fierului[9]. Neavînd comenzi suficiente pe plan intern, Uzinele Statului au căutat să-și plaseze producția de fontă în străinătate, în special în Ungaria. Dar Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere, organizația patronală a marilor firme metalurgice, a făcut demersuri și a reușit să impună în anul 1923 o interdicție asupra exportului de fontă[10].

În acest fel politica de stat față de Uzinele de la Hunedoara oscila pe de o parte între tendința de a menține în funcțiune și de a moderniza acest important potențial productiv, iar pe de altă parte aceea de a ține cu precădere seamă de interesele marilor corporații metalurgice.

Între anii 1919—1924 Uzinele din Hunedoara s-au aflat sub conducerea Direcției Minelor, subordonată mai întîi Resortului de industrie al Consiliului Dirigent, iar începînd din 1920 Ministerului de Industrie și Comerț. În acea perioadă de criză financiară, cînd bugetul de stat era supus unor eforturi financiare încordate, atît pentru stabilizarea leului, cît și pentru plata datoriilor externe, s-a căutat realizarea unor economii cît mai mari de investiții, prin evitarea unor noi construcții[11]. Ca urmare, în primii ani postbelici nu s-au făcut investiții importante la Uzinele hunedorene. În schimb, datorită economiilor de investiții, în acești primi ani, uzinele au adus statului beneficii[12]:

Anii	Cheltuieli	Venituri	Beneficii
1920—21 (9 luni)	12.506.142	23.403.869	10.897.841
1921—22	29.334.662	35.866.903	6.532.841
1922—23	62.696.693	85.981.485	23.284.791
1923 (9 luni)	78.192.827	104.813.303	26.620.476
1924	132.555.667	146.018.108	13.462.440

Administrația uzinelor a căutat în acești ani să modernizeze pe cît posibil utilajul existent și să-l adapteze necesităților pieții românești. Astfel, s-a schimbat procedeul de turnare a pieselor de fontă: înainte de război ele se turnau direct din furnalele înalte și producția medie era de cca 800 tone pe an. S-a introdus acum metoda turnării din cubilou, ceea ce a dus la mărirea producției cu 140%[13].

În anul 1922 vechile ateliere de forjă de la Govăjdia și Zlești au fost contopite la Govăjdia, în clădirile anexe ale furnalului, organizîndu-se o secție pentru producția uneltelor agricole. Atelierul avea în dotare 7 ciocane acționate mecanic, 6 cuptoare pentru încălzire și 5 mașini unelte[14], avînd o capacitate de producție de 160 tone anual. Ulterior ca-

[10] „Fierul", nr. 1 din 1923, I, p. 8.

[11] I. Arapu, E. Munteanu, *Production minière et métalurgique de la Roumanie. Depuis 1919 — jusqu'au 31 decembre 1924.* „Corresp. écon. roumaine" 1925, nr. 5, p. 29.

[12] Arh. Stat. București, fd. Min. ind. comerț, Dir. gen. mine, dos. nr. 667/1920, tablou 5.

[13] Arh. Stat. Arad, fd. Inspect. ind. Arad dos. nr. 82/1925, f. 2.

[14] *Combinatul siderurgic Hunedoara. Tradiție și progres în siderurgie, 1884—1974.* colectiv de redactare: N. Chindler, V. Dîncan, I. Dobrin, R. Pățan, S. Popa, [f. loc], 1974, p. 60.

pacitatea anuală de producție a fost mărită la 500 tone. S-a înființat și o secție de reparații de vagoane, cu o capacitate de 1.200 bucăți anual.

Cu toate că în acest fel a fost diversificată producția, produsul principal al uzinelor hunedorene a rămas fonta. La 15 septembrie 1920 a fost repus în funcțiune un furnal care funcționa pe bază de mangal, deoarece cocsul lipsea. Lipsa de combustibil a împiedicat însă și în continuare ridicarea producției de fontă, deoarece cocsul se putea procura numai din import, fiind astfel prea scump, iar mangal suficient nu se putea procura nici din cărbunăriile proprii, nici din comerț. Pentru a putea majora producția de fontă uzinele de la Hunedoara au cerut de la stat repartizarea unor suprafețe împădurite, unde să poată înființa cărbunării corespunzătoare. Pentru încălzirea unui singur furnal se foloseau anual 15.000—18.000 tone mangal, ori pentru a lucra cu toate furnalele necesitatea anuală ar fi fost de 49.000 tone mangal și 84.000 tone cocs[15]. În comparație cu aceasta, producția de mangal a bocșelor aparținînd uzinelor a fost de 5.000 tone în 1920, 17.000 tone în 1921, 14.000 tone în 1922, 12.000 tone în 1923 și 18.000 tone în 1924[16].

La lipsa de combustibil se adăuga lipsa de minereu de fier. Reactivarea tuturor furnalelor ar fi necesitat un consum anual de cel puțin 200.000 tone minereu de fier. Or, în acea perioadă, rezervele de minereu prezentau semne de epuizare apropiată, căci în epocile premergătoare ele au fost irațional exploatate. Din această cauză rezervele de minereu trebuiau cruțate pe cît posibil. Pe cînd, în Monarhia austro-ungară, statul, dispunînd de rezerve suficiente de minereu în alte regiuni, ,a exploatat intens zăcămîntul de la Ghelar, România neavînd resurse bogate de minereu de fier, a fost nevoită să-și menajeze rezervele limitate. Din această cauză la Hunedoara a fost pus în funcțiune numai un furnal cu o capacitate de producție de 40 tone/zi[17]. Avînd în vedere insuficiența rezervelor de minereu, specialiștii nici nu considerau consult punerea în funcțiune a tuturor furnalelor hunedorene. Ilustrul om de știință L. Mrazec, într-un studiu închinat perspectivelor și căilor de urmat în dezvoltarea industriei metalurgice din România, a opinat pentru menținerea în funcțiune la Hunedoara a două furnale pe bază de mangal care să producă anual o cantitate de cca 35.000 tone fontă. Ca urmare între anii 1919—1924 producția de minereu de fier s-a mărginit la proporții modeste[18]: 1919 — 54.000 t.; 1920 — 27.612 t.; 1921 — 34.867 t.; 1922 — 44.755 t.; 1923 — 49.752 t.; 1924 — 52.280 t. De altfel, în condițiile funcționării unui singur furnal, chiar și aceste cantități depășeau consumul de minereu al furnalelor, din care cauză zeci de mii de tone erau depozitate.

Totuși, într-o perspectivă mai îndelungată, aprovizionarea întreprinderii de la Hunedoara putea deveni problematică. Conducerea uzinei s-a gîndit că trebuie luate din timp măsuri pentru a preveni o situație de criză. Din acest motiv, în anul 1925 a elaborat un „Proiect de regulament asupra administrării fondului de reîntregire a tezaurului de minereu pen-

---

[15] Arh. Stat. Arad, fd. Insp. ind. Arad, dos. nr. 82/1925, f. 3—4.

[16] *Combinatul siderurgic Hunedoara*, p. 64.

[17] *Istoricul dezvoltării tehnice în România*, III. „Buletinul societății politehnice", 1931, XLV, nr. 12, p. 2216.

[18] E. Rusiecki, *Județul Hunedoara. Monografie*. Deva, [1927], p. 78.

tru Uzinele de fier din Hunedoara". Primul punct al acestui proiect sublinia că „tezaurul de minereu al Uzinelor de fier din Hunedoara este atît de important pentru țară din punct de vedere al apărării și al economiei naționale, încît cantitatea acestuia, care se micșorează prin întrebuințare, trebuie să fie reîntregită la cantitatea actuală prin noi procurări de minereu". Pentru a asigura mijloacele financiare adecvate în acest scop se preconiza înființarea unui „fond pentru reîntregirea tezaurului de minereu", care urma să fie dotat din venitul exploatărilor de fier în raport cu minereul de fier folosit[19].

Proiectul evalua la 600 milioane de lei valoarea totală a zăcămintelor de minereu aparținătoare uzinelor statului, cunoscute pe atunci, apreciate la cantitatea de 6.800.000 tone. Se preconiza ca această sumă să fie recuperată în cursul deceniilor următoare de exploatare a minereului. Suma globală putea fi majorată sau micșorată în funcție de cursul internațional al leului. Fondul de reîntregire al tezaurului de minereu urma să fie administrat prin Banca Națională, sub controlul unui comisar guvernamental și în baza avizului Comisiei de control, ce urma să se înființeze pe baza Legii Comercializării bunurilor statului.

În concepția proiectului, acest fond bănesc considerabil nu trebuia să zacă nevalorificat timp de decenii. Dimpotrivă, se avea în vedere plasarea fondului spre fructificare, luîndu-se în considerare în primul rînd necesitățile de credit ale Uzinelor de fier. Pe lîngă aceasta, se mai prevedea posibilitatea de a acorda împrumuturi și altor exploatări comercializate ale statului, și chiar unor întreprinderi particulare, dacă ofereau garanție suficientă.

Proiectul mai prevedea că în cazul în care se descopereau noi zăcăminte de fier la actualele mine, sau s-ar deschide alte mine de fier aparținînd statului, valoarea noului patrimoniu de minereu să fie adăugat la fondul susmenționat.

În acești ani producția de fontă, piese turnate și unelte agricole a crescut în permanență[20]:

Anii	Fontă	Piese turnate	Unelte agricole
1919—1920	—	387,9 t.	26,7 t.
1920—1921 (9 luni)	4.032 t.	383,4	39,9
1921—1922	14.598	460	43,3
1922—1923	11.498	726	62,9
1923 (9 luni)	10.285	911,2	52
1924	15.876	1.203,7	85,2

[19] Arh. Stat. Deva, fd. Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni Valea Jiului—Petroșani, fasc. nr. 2782/1925.

[20] Producția de fontă a furnalelor de la Hunedoara și Govăjdia pe ani calendaristici a fost următoarea: 1920 — 1.208 tone; 1921 — 13.737 t; 1922 — 12.705 t, 1923 — 12.752 t., 1924 — 18.180 t. Cf. Arh. St. Arad, fond Inspectoratul industrial Arad, dos. nr. 82/1925, f. 2; pentru celelalte date referitoare la producție vezi: I. N. Angelesco, *L'accroissement de la production et son influence sur le change national de la Roumanie*. „Corresp. econ. roum.", 1924, VI, nr. 1, tablou IV; I. Buruiană, *op. cit.*, anexa 1.

De asemenea, Uzinele Hunedoara au reparat un însemnat număr de vagoane (1923 — 679 bucăți; 1924 — 532 buc.; 1925 — 244 buc.). Valoarea totală a produselor uzinei a crescut de la 8.697.803 lei în anul financiar 1919—1920, la 86.460.982 lei în anul 1924[21].

O dată cu creșterea producției, a sporit și numărul muncitorilor angajați în întreprinderile aparținătoare de Uzinele de fier Hunedoara[22]:

1919—1920	1.660	muncitori
1920—1921	1.662	—„—
1921—1922	1.645	—„—
1923	1.776	—„—
1924	1.853	—„—

În primii ani postbelici prețurile produselor obținute la Hunedoara erau în creștere, urmînd tendința inflaționistă generală. Astfel, prețul unei tone de fontă a crescut de la 2.200 lei în 1921 la 4.432 lei în 1924, iar prețul pieselor turnate de fontă de la 16 lei/kg în 1921 la 18 lei/kg în 1923.

Dacă produsele de fontă turnată (vîndute Administrației C.F.R. precum și uzinelor de la Baia Mare, Cugir și Fernezeu de Jos) și uneltele agricole aveau căutare pe piață, vînzarea fontei se izbea de greutăți. Locurile cele mai sigure de desfacere erau turnătoria proprie, uzinele de stat din Cugir, precum și atelierele CFR, dar ele prelucrau doar mici cantități de fontă. În această situație, Uzinele Hunedoara se aflau la bunul plac al firmelor particulare care nu aveau nici un interes să încurajeze bunul mers al întreprinderilor de stat. Din această cauză, în depozitul uzinelor s-au acumulat mari stocuri de fontă, al căror cvantum a sporit de la 23.000 tone în 1919 la 29.000 tone în 1924[23].

Patronii turnătoriilor din țară nu puteau achiziționa cantități mari de fontă provenită de la Hunedoara și pentru motivul că ea conținea un procent prea mare de mangan provenit din minereul folosit, ceea ce îngreuna întrebuințarea ei la turnători. În schimb, conținea prea puțin fosfor. Turnătoriile preferau însă fonta fosforoasă, care putea fi procurată numai prin import, din Cehoslovacia și Luxemburg. Într-adevăr, începînd cu anul 1925 România a început să importe cantități însemnate de fontă. Forurile competente au propus ca în locul fontei să se aducă în țară minereu de fier bogat în fosfor, care să fie topit în furnalele de la Hunedoara, în amestec cu minereul local[24].

În afară de aceasta, fonta de la Hunedoara era dezavantajată și de faptul că era mai scumpă decît cele provenite din import. Acest lucru se datora atît prețului înalt de revenire al minereului de Ghelar, cît mai ales scumpetei mangalului și cocsului, care costa aproape dublu față de cel din străinătate. Scăderea prețului de cost al fontei a preocupat atît

[21] I. N. Angelescu, *op. cit.*, tabl. IV; E. Rusiecki, *op. cit.*, p. 82.

[22] Arh. Stat. București, fd. Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere din România (U.I.M.M.R.), dos. nr. VI/1931, f. 28.

[23] Arh. Stat. București, fd. Casa regală, dos. nr. 25/1919 f. 4; A. C. Sartoris, *Uzinele de fier ale statului român și posibilitatea dezvoltării lor.* „Analele minelor", 1925, VIII, nr. 1, p. 53.

[24] D. Perieteanu, *Problema minereului de fier românesc din punct de vedere calitativ.* „Analele minelor", 1925, VIII, nr. 12, p. 438—440.

conducerea uzinelor de la Hunedoara, cît și Ministerul de Industrie și Comerț.

În scopul unei valorificări mai bune a întreprinderilor de stat, în anul 1924 guvernul liberal a adoptat Legea pentru comercializarea și valorificarea bunurilor statului, prin care o parte din ele au fost transformate în societăți pe acțiuni, iar altă parte, inclusiv Uzinele Hunedoara, au fost trecute sub egida Direcției pentru Valorificarea Bunurilor Statului. În același an, prin jurnalul Consiliului de miniștri din 8 iulie 1924, li s-au acordat avantajele legii pentru încurajarea industriei naționale.

Scăderea prețului de cost al fontei produse, precum și amenajarea de noi unități productive pentru utilizarea ei au stat în centrul atenției noului for tutelar. Astfel, prin mărirea cantității de fontă produsă, de la 15.876 tone în 1924 la 18.497 tone în anul următor, prețul de cost al tonei de fontă a scăzut de la 3.874 lei la 3.686 lei, deși în anul 1925 materialele auxiliare au fost mai scumpe. Calitatea fontei a fost și ea mai bună[25]. Între anii 1925—1929 producția furnalului în funcțiune s-a normalizat. Datorită numeroaselor ameliorări tehnice aplicate, producția medie zilnică a furnalului înalt a crescut de la 31,5 tone în 1921 la 47,3 tone, în anul 1929. Dacă între 1920—1924 producția medie anuală a furnalului de la Hunedoara a fost de 12.509 tone, între 1925—1930 ea s-a ridicat la 17.569 tone. În schimb, vechiul furnal de la Govăjdia a fost stins.

Pentru asigurarea debușeului necesar cantității sporite de fontă obținută de furnalele hunedorene în anii 1925—1929 s-a căutat a se ajunge la o înțelegere cu turnătoriile particulare. Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere, care grupa și patronii de la turnătoriile de fontă s-a arătat dispusă să preia cantități sporite de fontă și să încheie în acest sens un acord stabil și de lungă durată. S-a constatat că turnătoriile din țară ar fi avut nevoie de o cantitate anuală de cca 18.620 tone fontă, adică exact cantitatea produsă de furnalul în funcțiune[26].

Ei reproșau însă scumpetea fontei hunedorene în comparație cu cea de import, provenită din Cehoslovacia, precum și faptul că prețul ei era în creștere. Tona de fontă albă s-a scumpit de la 3.700 lei în august 1925 la 6.000 lei în octombrie 1926, iar fonta sură albă de la 3.750 lei la 4.020 lei[27]. Ulterior însă prețul fontei hunedorene a început să scadă, ajungînd de la media de 4.360 lei/tonă în 1927 la 3.540 lei/t în 1929. Între 1925—1929 prețul mediu al fontei vîndute de către Administrația Uzinelor de la Hunedoara a descrescut în total cu 19,6%. Tot atunci, prețul pieselor de fontă turnată a descrescut cu 31,7%. Prețul tuburilor de fontă și a pieselor mecanice finite, recent puse în fabricație, a scăzut și el[28]. Dintre produsele uzinelor Hunedoara, numai uneltele agricole și-au mărit prețul, cu cca 25,8% pînă în 1929.

Desigur, statul ducea o politică conștientă de scădere a prețurilor, pentru a contracara tendințele inflaționiste pe piața internă. Acest lucru

---

[25] Idem, *Studiu asupra prețului de cost la uzinele de fier din Hunedoara*. „Analele minelor", 1926, IX, nr. 12, p. 764.

[26] Arh. Stat. București, fd. U.I.M.M.R., dos. nr. 6/1927, f. 226.

[27] *Ibid.*

[28] I. Buruiană, *op. cit.*, anexa 7.

a provocat însă nemulțumirea firmelor particulare, care își vedeau periclitate profiturile. Din această cauză, în luna mai 1927, Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere a adresat un memoriu Ministerului de Industrie și Comerț prin care protesta împotriva ieftinirii fabricatelor industriei de stat[29]:

„Din diferite centre industriale din provincie ni se atrage atenția asupra condițiilor de desfacere ale produselor transformatoare metalurgice de montaj, reparațiuni de piese, articole de turnătorie, materiale pentru CFR etc., care — din cauza unor greșite calcule ale prețurilor de cost, cu omisiunea regiilor, amortizărilor, impozitelor, ignorate de industriile de stat — pot să aibă prețuri mici de vînzare, cu care, pe nedrept se paralizează activitățile celorlalte fabrici particulare . . .

Mai mult — unele industrii de stat, precum „Hunedoara" — principala furnizoare a turnătoriilor din țară — concurează chiar pe clienții ei cu piese turnate și cu prețuri fără bază reală de circulație. Pentru acest caz special de concurență a furnizorului împotriva propriilor clienți fabricanți de piese de turnătorie vă rugăm Domnule Ministru, să binevoiți a da toată atențiunea Dvs. întru oprirea unei concurențe făcute pe baze neegale și îndrumarea Uzinelor de Fier de la Hunedoara spre un acord cît mai intim cu turnătoriile din țară care consumă anual peste 2.000 tone de fontă de la Hunedoara".

Vînzarea produselor uzinelor Hunedoara nu se făcea însă după uzul comercial, ci conform prevederilor Legii contabilității publice, ceea ce implica îndeplinirea a foarte numeroase formalități birocratice, multiple aprobări din partea Ministerului de Industrie și Comerț, depuneri de contravalori la Administrația Financiară. Acest lucru îngreuna iarăși în mare măsură desfacerea produselor pe piață, constituind pentru clientela particulară un alt motiv pentru a nu cumpăra produsele Uzinelor de Stat.

Dacă mecanismul greoi al birocrației burgheze a îngreunat activitatea Uzinelor de Fier ale Statului în timpul guvernului liberal, partidul poporului, odată ajuns la guvern, a neglijat în și mai mare măsură Uzinele de la Hunedoara. Acestora li s-a suprimat cota de reparații de vagoane, deși certificatele eliberate de C.F.R. atestau în mod neîndoios că la Hunedoara se executau cele mai temeinice și mai ieftine reparații; în schimb, s-au făcut comenzi de reparații în străinătate. De asemenea, ofertele făcute căilor ferate pentru furnituri au fost sistematic neglijate, făcîndu-se în schimb comenzi la particulari, deși aceștia cereau prețuri superioare[30]. Aceste fapte au fost dezvăluite de deputatul C. Bursan în ședința Adunării deputaților din data de 3 noiembrie 1927.

În zadar Direcția Valorificării Bunurilor Statului făcea demersuri pentru încurajarea uzinelor, acestea erau neglijate. În plus, odată cu reprofilarea uzinelor de la Cugir pentru producția de armament, ele și-au pierdut un debușeu tradițional și sigur. În aceste condiții Direcțiunea Uzinelor a fost nevoită să recurgă în continuare la soluția forțată a expor-

[29] Arh. Stat. București, fd. U.I.M.M.R., dos. nr. 6/1927, f. 220—222.
[30] Arh. Stat. București, fd. Președinția Consiliului de Miniștri, dos. nr. 21/1927, f. 62.

tului de fontă. În anul 1926 ele au exportat o cantitate de 1.600 tone, în 1927 — 1.000 tone, în 1928 — 1.500 tone, iar în 1929 — 2.015 tone.

Opinia publică conștientă, specialiști competenți au cerut cu insistență luarea unor măsuri hotărîte pentru valorificarea corespunzătoare a acestei importante avuții publice.

Dintre toate proiectele propuse, cel mai complet și mai realist a fost cel elaborat de inginerul Iosif Iancu, șeful Inspectoratului general al minelor din Valea Jiului — Petroșani. Acest proiect a fost prezentat în septembrie 1926, cu ocazia discuțiilor referitoare la comercializarea uzinelor și minelor statului de la Hunedoara și împrejurimi.

Constatînd insuficienta rentabilitate a acestui complex industrial, propunerile lui Iosif Iancu porneau de la premisa realistă că „întreprinderea numai în acel caz va putea realiza beneficii corespunzătoare, dacă toate sau aproape toate instalațiunile vor fi puse în funcțiune și se vor construi instalațiuni noi, pentru întregirea celor vechi și pentru rafinarea produselor[31].

Prima parte a proiectului lui Iosif Iancu se referă la modernizarea și lărgirea instalațiilor existente. Pentru această operațiune el prevedea investiții în sumă de 208.500.000 lei, la care urma să se adauge un fond de rulment de 160.000.000 lei, în total 368.500.000 lei. Din această sumă cea mai mare parte revenea amenajării și extinderii cărbunăriilor pentru obținerea mangalului, întrucît insuficiența combustibilului era una din principalele cauze ale folosirii incomplete a capacităților de producție. Pentru modernizarea furnalelor se prevedea suma de 45.600.000 lei, destinată în special reconstrucției furnalului nr. II și instalațiilor legate de folosirea gazelor de furnal. Prin modernizarea furnalelor se miza pe creșterea cîștigului net al uzinelor cu 39 milioane de lei, întregul beneficiu suplimentar obținut prin aplicarea programului de modernizare a instalațiilor existente ajungînd la 51 milioane lei anual.

Partea a doua a proiectului de dezvoltare a uzinelor de la Hunedoara se ocupa de lărgirea și completarea instalațiilor existente cu scopul de a prelucra în incinta uzinei fonta produsă, în loc de a o vinde la un preț scăzut altor întreprinderi metalurgice. Proiectul stipulează că „rentabilitatea uzinelor se va majora în măsură simțitoare în cazul că fonta produsă se va rafina tot în această uzină. Fonta lichidă, cum curge din furnal, va trece direct în instalațiunile de rafinat, la care procedură se va economisi o cantitate mare de calorii, ce se află în fonta lichidă și o cantitate de energie, ce se află acumulată în gazele furnalului. Toate acestea reprezintă valori foarte mari, care contribuie la rentabilitatea întreprinderii în măsură mare. Uzinele de fier vor putea realiza beneficii foarte însemnate, dacă fonta produsă se va prelucra tot în această uzină, se va întrebuința la producerea oțelului fontă lichidă și se va folosi energia calorică a gazelor furnalelor la prelucrarea oțelului în fabricate și semifabricate... Pentru rafinarea fontei trebuiește construită o oțelărie, un tren de laminoare și o turnătorie de oțel“[32].

[31] Arh. Stat. Deva, Fd. Inspectoratul General al Minelor, Caseta pe anul 1926.
[32] *Ibid.*

În acest sens, proiectul preconiza construirea unei oțelării cu trei cuptoare Martin, lărgirea turnătoriei de oțel, instalarea unei macarale rulante și alte investiții în sumă totală de 213.500.000 lei, la care se adaugă un fond de rulment de 84.000.000 lei, totalizînd 298.000.000 lei. Această investiție urma să aducă un cîștig anual de 29,5 milioane lei.

„Dacă oțelul brut fabricat în cuptoarele Martin se va prelucra încă în stare roșie de căldură, cum iese din cochile, cu ajutorul energiei mecanice disponibile, se va putea realiza un cîștig și mai mare. În acest scop avem nevoie de laminoare" — susține proiectul. Investițiile tehnice impuse de instalațiile laminorului necesitau 227.700.000 lei, la care se adăuga un capital de rulment de peste 76 milioane lei. Investiția de 304 milioane lei urma să aducă anual un beneficiu de 39 milioane lei.

Costul total al proiectului expus de inginerul Iosif Iancu pentru modernizarea și completarea complexului industrial hunedorean se ridica deci la 907.500.000 lei. Deși această sumă era în aparență uriașă, realizarea proiectului ar fi dus la transformarea uzinelor de la Hunedoara dintr-o sursă de fontă pentru întreprinderile particulare într-un combinat metalurgic cu ciclu integral de fabricație, al doilea de acest fel din țară, după uzinele Reșița. Am insistat în prezentarea acestui proiect, întrucît, după 10 ani, se va trece la transpunerea lui în practică cu puține modificări de principii, și chiar de investiții.

Alți specialiști elaborau soluții pe care le publicau în presa de specialitate. Deși diferite în detalii, toate aceste propuneri convergeau în a susține necesitatea construirii unor oțelării și a unor laminoare, drept singura soluție reală pentru utilizarea cea mai bună a Uzinelor Statului. De exemplu inginerul Gh. C. Tullea, într-un articol publicat în revista „Fierul" propunea „ca Hunedoarei să i se schimbe destinația și să i se dea o organizație mecano-siderurgică de sine stătătoare. Ea trebuie să rămînă principalul fabricant de fontă, dar nu se mai poate să mărginim activitatea ei numai la acest produs semifabricat, ci trebuie să-i completăm instalațiile pentru a da și produse fabricate, mai ales din acelea cu care cheltuim anual atîtea milioane, cum sînt tuburile de sondaj"[33]. În acest scop el a propus instalarea a două cuptoare Siemens-Martin precum și instalarea unei fabrici de tuburi, considerînd că toate aceste amenajări se puteau rezolva cu o investiție de 123.000.000 lei.

Pînă la urmă a fost aplicată chiar soluția construirii unei fabrici de tuburi, după revenirea liberalilor la putere. În septembrie 1927, din inițiativa lui Mihail Gheorghiu, directorul Uzinelor, s-au pus bazele unui atelier pentru turnarea verticală a conductelor de presiune. Această nouă secție a uzinelor a fost instalată cu cheltuieli de 2.000.000 lei[34]. Noile produse ale uzinelor s-au dovedit a fi de calitate foarte bună. După încercările făcute și conform certificatelor eliberate de cumpărători, aceste tuburi nu se deosebeau de calitatea celor importate din Germania, nici prin calitățile fontei, nici prin felul fabricației. Demn de remarcat este faptul că noua instalație a putut concura cu prețurile uzinelor din străinătate, care aveau deja în acel moment experiență îndelungată și instalații amortizate.

[33] „Fierul", 1926, IV, nr. 10, p. 137—138.
[34] Arh. Stat. București, fond. Min. ind. comerț, dos. nr. 667/1920, f. 23—25.

Acest succes era cu atît mai remarcabil, cu cît taxa de import a fost redusă în 1929 de la 6 lei la 2 lei/kg, tocmai pentru categoriile de tuburi produse de Uzinele de Stat.

Alături de fabrica de tuburi, atelierul de turnătorie s-a extins tot mai mult, devenind o secție foarte importantă a uzinei. De asemenea, începînd cu anul 1925 a fost reluată producția de piese mecanice finite. În general, între anii 1925—1929, producția Uzinelor Hunedoara a înregistrat creșteri cantitative și calitative remarcabile cu excepția minereului de fier, care a continuat să fie extras cu menajamente. Producția diferitelor articole a evoluat astfel[35]: (în tone)

Anul	Minereu Fe	Mangal	Fontă	Piese turnate	Tuburi	Unelte	Piese mecanice
1925	43.752	20.500	18.497	738,7		81,7	634,1
1926	35,506	16,500	16,622	1.298,5		63,2	723,9
1927	45.613	18.000	17.407	1.837,6		60	793,4
1928	47.962	19.500	18.041	1.305,2	468,9	76,5	573,3
1929	50.653	19.600	17.289	2.754	510,6	53,3	1.123,4

Cu toate progresele realizate pe planul producției și al productivității muncii, situația financiară a uzinelor s-a înrăutățit începînd cu anul 1927, cînd ele au început să înregistreze deficite de milioane de lei. Cauzele acestei situații au fost în principal două; despre una din ele, anume ieftinirea produselor vîndute de Uzinele Statului, s-a vorbit mai sus. O altă cauză a fost creșterea constantă a prețului materiilor prime folosite de uzine în procesul de fabricație. În medie prețurile materialelor utilizate în secțiile întreprinderilor de la Hunedoara au crescut pînă în 1929 cu 8,9% față de anul 1924. De asemenea, începînd cu anul 1924 s-a început a se calcula amortizări la capitalul investit. Balanța veniturilor și cheltuielilor Uzinelor de Stat a fost următoarea[36]:

Anul	Cheltuieli	Venituri	Balanța
1925	124.906.393	135.713.000	+10.807.047
1926	125.985.779	126.119.868	+134.089
1927	151.039.486	131.504.852	—19.534.634
1928	137.436.357	125.629.368	—11.806.989
1929	119.409.743	94.215.185	—25.194.558

Aceasta a fost balanța financiară reală a gestiunii uzinelor Hunedoara. În situațiile formale nu erau trecute însă toate cheltuielile, astfel încît uneori bilanțurile oficiale raportau cîștiguri, chiar dacă în realitate întreprinderea lucra în pierdere. În anii 1927 și 1928, de exemplu, deși s-au înre-

[35] I. Buruiană, *op. cit.*, anexa 1.
[36] Arh. Stat. București, fd. Min. Ind. Comerț. dos. nr. 667/1920, tabl. nr. 5.

gistrat deficite foarte mari, s-au contabilizat beneficii de 8.733.533 și respectiv de 6.270.407 lei. Un control financiar ulterior a reconstituit însă situația financiară reală[37].

Direcția Uzinelor a încercat să diminueze cheltuielile de producție trecînd la o politică de reducere a numărului de salariați, compensînd numărul brațelor de muncă prin intensificarea muncii și îmbunătățirea tehnicii folosite. Ca urmare, numărul muncitorilor a descrescut între anii 1925—1929[38]:

1925 — 1.478 muncitori
1926 — 1.524 „
1927 — 1.385 „
1928 — 1.385 „
1929 — 1.415 „

Între timp în rîndul opiniei publice și a cercurilor guvernamentale continuau dezbaterile cu privire la perspectivele industriei metalurgice românești, cu privire la politica de urmat în privința întreprinderilor de stat. Pentru a dispune de o luare de atitudine obiectivă în acest domeniu, în vara anului 1928, la cererea ministerului de Industrie și Comerț, a fost invitat din Germania prof. dr. inginer Bernhard Ossan din Clausthal (Hanovra), cunoscut expert, autorul unui apreciat manual de siderurgie. El a vizitat principalele exploatări de minereu de fier și uzine siderurgice din România, inclusiv pe cele ale statului de la Hunedoara, Ghelar, Govăjdia și Cugir. La capătul cercetărilor sale el a formulat concluzia că „viitorul ambelor uzine, atît Reșița, cît și Hunedoara, se conturează extrem de favorabil în cadrul industriei metalurgice românești. Acest lucru nu poate fi privit în mod unilateral, numai din punct de vedere tehnic, ci din punct de vedere economic, care înglobează concomitent considerațiile tehnice și comerciale. Sarcinile industriei metalurgice românești sînt importante și grele; pe de altă parte, în cazul unei politici abile, ea promite cîștiguri mari și poate atrage capitaluri spre a fi investite"[39].

Referindu-se mai concret la uzinele Hunedoara, expertiza prof. B. Ossan considera că ele au o bază corespunzătoare de minereuri, iar în privința combustibilului propunea folosirea pe scară largă a mangalului. Din punct de vedere tehnic a remarcat faptul că „uzina este construită în terase și reprezintă, prin amplasamentul și construcția ei, o realizare model. Uzina este bine și clarvăzător concepută și bogat înzestrată cu aparate Cowper. Privită din punct de vedere tehnic ea poate fi considerată corespunzătoare cerințelor epocii".

Pe de altă parte, considera că prețul de cost al minereului și mangalului folosit la Hunedoara nu sînt prea mari. Fonta de mangal fiind mai bună, putea pune uzinele într-o situație favorabilă în caz de concurență.

La fel ca și alți specialiști, el a remarcat acuitatea problemei debușeului, întrucît la acea dată s-a acumulat un stoc de 32.000 tone fontă

[37] Johann Th. Nicolau, *Die bergbaulichen, industriellen und Verkehrsunternehmungen des rumänischen Staates*. Göttingen, 1930, p. 51—52.

[38] Arh. Stat. București, fd. U.I.M.M.R., dos. nr. 6/1931, f. 28; Arh. St. Alba—Zlatna, dos. nr. 3/1920, p. 12.

[39] Arh. cit., Fd. Uzinele de Fier și domeniile Reșița, (U.D.R.), dos. nr. 85/1928, f. 1.

la Hunedoara și 5000 tone la Govăjdia. Sugera vînzarea fontei la uzinele Ferdinand și Nădrag, așezate favorabil din punctul de vedere al posibilităților de transport.

Recomandările expertizei au fost în bună măsură aplicate de guvernul național țărănesc, venit la putere în toamna anului 1928. Dat fiind faptul că industria metalurgică era stăpînită în mare parte de capitaliștii liberali, național-țărăniștii au sprijinit dezvoltarea uzinelor de la Hunedoara pentru a crea concurență societăților cu capital liberal. În acest scop s-a adoptat un nou tarif vamal, prin care fonta a fost impusă la un tarif de 300 lei/tonă, deși pînă atunci tariful a fost de numai 16—24 lei/t. Desigur, guvernul a fost îndemnat să facă acest lucru și datorită faptului că pînă atunci s-a depozitat pe lîngă uzine o cantitate de fontă în valoare de 120.000.000 lei, care trebuia valorificată într-un fel.

Paralel cu aceasta, s-a trecut la pregătirea reorganizării gestiunii întreprinderilor de stat, elaborîndu-se în acest scop o nouă lege a comercializării bunurilor statului. Cu această ocazie valoarea Uzinelor de la Hunedoara a fost evaluată la suma de 18.500.000 lei aur, din totalul de 40.000.000 lei aur, cît reprezenta valoarea întrunită a tuturor întreprinderilor și minelor de stat[40]. Tot atunci s-a apreciat că Uzinele Hunedoara aveau un capital investit de 278.881.000 lei hîrtie, situîndu-se din acest punct de vedere pe locul trei între întreprinderile siderurgice, după marile societăți U.D.R. și T.N.C.[41]. Aceste cifre denotă ce importanță deținea Uzinele Hunedoara în cadrul avuției naționale.

Guvernul național-țărănesc a căutat prin diferite măsuri organizatorice să mărească eficiența și să îmbunătățească modul de funcționare al întreprinderilor de stat. În acest scop a fost adoptată Legea pentru organizarea și administrarea bunurilor și avuțiilor Statului, în conformitate cu care începînd cu anul 1930 exploatările miniere și metalurgice depinzînd de Ministerul de Industrie și Comerț s-au constituit în trei regii publice distincte: Regia publică Baia Mare, Regia publică Hunedoara și Regia publică pentru grupul Abrud, Zlatna, Săcărîmb[42].

LUDOVIC BÁTHORY

LES USINES DE FER DE L'ÉTAT DE HUNEDOARA PENDANT LES ANNÉES 1919—1940 (I)

(Résumé)

Avant la première guerre mondiale même, les usines de fer de Hunedoara étaient dotées d'exploitations de minerai de fer, de fournaux de fonte, d'une fonderie de pièces de fonte, qui appartenaient à l'État, de sorte qu'en vertu des stipulations du Traité de paix de Trianon, après l'Union de la Transylvanie avec la Roumanie, en 1918, ces installations ont passé à l'État roumain. Puisque l'économie

[40] „Corresp. econ. roum"., 1929, XI, nr. 2, p. 192.
[41] „Fierul", 1930, VI, nr. 11—12, p. 288—289.
[42] „Monitorul oficial", nr. 13 din 17 ian. 1930.

roumaine avait besoin de grandes quantités de produits finis et semi-finis de fer et d'acier, les économistes ont proposé la fondation à Hunedoara d'une aciérie, des laminoirs et des sections pour l'usinage de la fonte et de l'acier.

Le développement de l'usine de fer de l'État de Hunedoara allait constituer l'objet d'un long débat dans la société roumaine, car les grandes corporations métallurgiques privées repoussaient l'idée d'un concurrent bien doté sur le marché des produits métallurgiques. C'est pouquoi elles cherchaient à influencer la politique économique de l'État afin que le rôle de l'entreprise de l'État de Hunedoara se limite à la livraison de la fonte brute, à des prix avantageux aux fonderies privées. Cependant, par suite de la pression de l'opinion publique, les gouvernements ont passé à la fondation des sections productrices. En 1927 allait être fondée la première fabrique de tuyaux de fonte de Roumanie. Mais, le début de la crise économique, en 1929, allait déterminer la réduction des possibilités de financement des usines publiques.

SOCIETĂȚILE ANONIME DIN INDUSTRIA PETROLIERĂ DIN ROMÂNIA ÎN ANII 1919—1924

Aria preocupărilor pentru cunoașterea și soluționarea fenomenelor noi intervenite în structurile economice europene s-a extins considerabil după primul război mondial. Au fost antrenați în dialog economiștii în primul rînd, dar și politologi, sociologi, oameni de stat, reprezentanți ai opiniei publice. În presă, în lucrări de specialitate, s-au vehiculat teorii, doctrine — unele venind din perioada anterioară, altele noi. Toate și-au propus să analizeze societatea capitalistă în general, să-i precizeze elementele de continuitate cu perioada anterioară, să-i evidențieze modernizarea și progresul, în condițiile în care, schimbările calitative din structura economică s-au oglindit în amploarea și în ritmul deosebit al mobilității sociale, în schimbarea statutului social pentru o bună parte din populația continentului, ca o consecință a industrializării, a urbanizării. Și în România, în efortul de a mobiliza conștiința contemporanilor la realizarea cerințelor de progres, ascensiune, consolidarea unificării organismelor naționale, a independenței, la punerea în valoare a resurselor naționale și de muncă — forțele politice și științifice progresiste au elaborat un început de politică economică pentru împlinirea căreia s-au formulat mai multe concepte, dintre care se evidențiază teze conform cărora fără independență economică, neatîrnarea politică devine iluzorie, sau că evitarea pierderilor pe care statele din centrul și sud-estul Europei le suferă de pe urma schimburilor comerciale neechivalente, nu era posibilă fără modernizarea economiilor naționale, teza necesității creșterii și consolidării industriei proprii, spre a face față concurenței — prin elaborarea unei legislații adecvate, teza sporirii rolului intervenționist al statului și creșterea contribuției științei la procesul de producție, în fine, conceptul conducerii cît mai eficiente a luptei în folosul capitalului național, acceptarea colaborării cu finanța internațională, dar în interesul economiei din fiecare țară.

Forțele social-politice aflate la conducerea statului român în perioada 1918—1928 și-au pus aceste probleme într-o formă sau alta, atunci cînd au abordat sistemul economic național, au detailat dialogul general, concretizîndu-l la realitățile noii etape istorice de evoluție a României după 1 Decembrie 1918. S-a pus în centrul etapei — din punct de vedere economic — refacerea, integrarea, dezvoltarea și modernizarea, s-au încercat răspunsuri printr-o legislație bine articulată la cîteva din problemele de mai sus: care va fi economia după 1918 în raport cu economia antebelică, locul și rolul industriei și al agriculturii în cadrul economiei naționale, ro-

lul statului în economia națională — relația dintre stat și capitalul privat, dimensiunea reformelor social-economice, atitudinea față de capitalul străin[1].

Cu tot formalismul lor, căci le-a lipsit în bună parte măsuri practice, concrete, aceste semne de întrebare referitoare la sistemul economic al țării au fost ignorate de capitalul străin. Acesta, contestat de unii, considerat necesar de alții[2] se grăbea să-și consolideze dominația în ramurile de bază ale economiei țării, îndeosebi în petrol, — „primejdie nu numai pentru neatîrnarea economică și acapararea națională, dar și pentru siguranța și liniștea noastră de stat"[3].

Capitalul străin era prezent în economia românească, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales în industria petroliferă, unde datorită riscurilor pentru investiții pe termen lung, a tehnologiilor costisitoare din import, a lipsei personalului calificat etc. — capitalul autohton modest din punct de vedere financiar — nu reprezenta decît 6% din capitalul investit în ramură pînă la primul război mondial.

Utilizarea pe scară industrială a petrolului, în timpul războiului, a reconsiderat această importantă sursă energetică, propulsînd-o în primul plan, pe lista de profit a lumii capitaliste. Pornind de la aceste considerente, prin redistribuirea societăților economice „inamice" după război, între aliați și burghezia română s-a ajuns la o nouă structură etnică a capitalului investit.

Astfel, pentru anul 1924, „Statistica minieră a României nominalizează 120 de societăți anonime, constituite în țară și considerate românești, alte 29 cu capital străin și românesc în lei, 26 fondate cu capitalul în lire sterline, 12 în franci francezi sau belgieni, 4 cu capitalul în florini olandezi, adică 191 societăți anonime cu un capital inițial de 7.249.040.629 lei[4]. Se menționează în sursa citată calcularea capitalului străin din valută forte în lei, la paritatea antebelică, pentru a nu se ajunge la cifre „exagerate" în dreptul capitalului societăților străine, în timp ce capitalul societăților anonime românești create după război, este redat la cursurile curente ale leului, erodat de inflația galopantă.

Cele 191 societăți anonime din ramură sînt clasificate ca fiind cu capital românesc, mixt și străin, în funcție de apartenența națională a consiliilor de administrație, a președintelui acestuia, a comitetului de direcție și a cenzorilor, ceea ce, juridic, nu constituie o probă a cetățeniei și mai ales a structurii etnice a capitalului.

Se cunoaște că mai toate societățile anonime își constituiau capitalurile sociale prin emisiuni de acțiuni la *purtător sau nominative dar transmisibile* (s.n.) fără autorizația consiliului de administrație și deci, ele nu aveau cum să prezinte, la un moment dat, garanții privind naționalitatea capitalului. Mai mult, cercetînd listele cu membrii fondatori ai unor societăți anonime, listele cu cei care au cumpărat acțiuni, nu am găsit

[1] I. Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, București, 1982, 208 p.

[2] *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice din România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930.

[3] Arh. Stat. București, Fd. *Casa Regală Ferdinand.* dos. 5/1923, f. 4—5.

[4] *Statistica Minieră a României pe anul 1924*, București, 1925, p. V—VI, 3—17.

și certificate sau alte acte care să probeze cetățenia. În situația în care, tribunalele comerciale înregistrau societățile anonime ca fiind românești, mixte și străine, în funcție de Actele constitutive și Statute, sau după notorietatea persoanelor de pe listele Consiliilor, sînt relative procentele capitalurilor investite în ramură — românești și străine —, mai mult, nu putem preciza structura capitalului în societățile considerate mixte. Datorită acestei situații, nu se pot releva corect legăturile de afaceri dintre societăți, dintre diferitele grupuri financiare antantiste, care se substituie în epocă celor germane și foste austro-ungare, procesul de concentrare și centralizare a producției și capitalului, aspectele legate de forța de muncă națională și străină, de înzestrare tehnică etc.

În analiza pe care o întreprindem ne-am folosit de 171 societăți, pentru care am găsit elemente ale compoziției naționale a capitalului. Le prezentăm în prima parte a studiului, clasificîndu-le apoi în societăți cu capital românesc și străin, clasificare care permite evidențierea dinamicii capitalurilor din ramură, legăturile de afaceri dintre societăți:

I. Societăți anonime care s-au constituit cu capital exclusiv sau peste 60% românesc.

a) cu capital exclusiv național, consiliu și președinte român;

b) cu capital 60% sau peste 60% românesc, împărțit în acțiuni nominative, consiliul de administrație, comitetul de direcție și președintele român;

c) cu capital 60% sau peste 60% românesc, împărțit în acțiuni la purtător, consiliul de administrație și comitetul de direcție 2/3 români și președintele român.

II. Societăți anonime care s-au constituit cu capital exclusiv sau în majoritate străin.

a) cu capital exclusiv străin, consiliu de administrație, comitet de direcție și președinte străin:

b) cu capital 60% sau peste 60% străin în acțiuni la purtător, consiliu de administrație și comitet de direcție alcătuite din cetățeni străini și români și președinte român;

c) cu capital 60% (sau peste 60%) străin, împărțit în acțiuni nominative, consiliul de administrație, președinte și comitet de direcție român.

Enumerarea celor 171 de societăți anonime începe cu cele ale căror acțiuni erau introduse și la Bursa din București, deoarece ele, în primul rînd, erau în legături mai strînse cu finanța națională. Se continuă apoi prezentarea celorlalte, cu referire doar la societățile anonime constituite cu capitaluri mai mari de 10 milioane lei.

Aveau acțiuni introduse și la Bursa din București următoarele: Steaua Română, Astra Română, Petrol Block, Speranța, Concordia, Româno-Belgiană, Generala Petroliferă, Petrolul Românesc, I.R.D.P., Sospiro, Creditul Minier, Redevența, Păcura Românească, România Petroliferă, Petrolmina, Țițeiul, Banca Minelor, Forajul, Duplex, Prahova, Mica, Cometa, Foraj-

Lemaine, Petrol-Govora, Petrolul, Geonaphta, Apostolake şi Petrol Bucureşti, în total 28 de societăţi anonime (vezi tabelul de mai jos).

Societatea	1922		1924		1925	
	Val. nom.	Cote 30 XII	Val. nom.	Cote 30 I	Val. nom.	Cote 30 XII
1. Steaua Română	500	4100	500	4900	500	3775
2. Astra Română						
I emisiune	500	10600	500	14100	500	9000
II emisiune	500	9600	500	9500	—	—
3. Petrol Block (optional) (noi — a 300 lei vărsaţi)	500	1300	500	1425	750	540
4. Speranţa	500	22800	500	3300	500	2200
5. Concordia	250	2500	500	4500	250	2760
6. Româno—Belgiană	200	410	500	600	200	900
7. Generală Petroliferă	500	400	200	360	500	360
8. Petrolul Românesc	500	850	500	1500	500	1650
9. I.R.D.P. (vechi)	500	2020	500	1150	500	1200
(noi — a 300 lei vărsaţi)	500	1865	500	720	500	650
10. Sospiro	500	780	500	430	500	290
11. Creditul Minier (vechi)	500	2600	500	2100	200	1690
(noi — a 400 lei)	500	2400	500	1600	—	—
12. Redevenţa (optional)	500	1600	500	1700	500	610
Noi	500	1325	—	—	—	—
13. Păcura Românească	500	320	—	—	—	—
14. România Petroliferă	500	1000	500	1720		
15. Petrolmina	500	—	—	—		
16. Ţiţeiul	500	300	500	300		
17. Banca Minelor	500	710	500	620	500	510
18. Prahova	—	—	—	—	200	380
19. Mica	—	—	—	—	500	600
20. Cometa					500	
21. Foraj Lemaine					500	
22. Petrol Govora					500	1380
23. Geonaphta					500	1340
24. Apostolache					250	—
25. Petrol Bucureşti					500	100
26. Duplex					500	—
27. Petrolul					500	—
28. Forajul					500	—

Este evidentă chiar şi la o primă vedere, rentabilitatea deosebită a majorităţii societăţilor înscrise în tabelul de mai sus. Acţiunile li se negociau mult peste valoarea nominală, în unele cazuri la o valoare de 10 pînă la 30 ori mai mare (în cazul Stelei Române şi Astrei Române). Prea puţine aveau cursuri sub valoarea nominală a acţiunilor (Generală Petroliferă şi Petrol Bucureşti). În tabel sînt nominalizate şi societăţi a căror valoare reală (acţiune) nu este înscrisă în anii 1924 şi 1925 — Redevenţa, Păcura Românească, România Petroliferă, Petrolmina, Apostolake. Acestea nu

s-au desființat, ci doar, în anii amintiți, nu și-au depus acțiunile la Bursă, deținătorii nefiind dispuși să vîndă. În anii următori vor reapare. Lipsa de ritmicitate a înscrierii societăților la Bursă era în funcție de multiplii factori economici, psihologici (subiectivi sau obiectivi), mai ales de conjunctura petrolului pe piața națională și mondială. În tabel sînt trecute cîteva societăți cu acțiuni negociate începînd cu 1924. Ele erau creații noi și aparțineau capitalului național.

Din punct de vedere al mărimii capitalului, se detașează: „Steaua Română", cu un capital autorizat în anul 1922 de 310.000.000 lei în 620.000 de acțiuni ordinare *la purtător* (s.n.) a 500 de lei fiecare, toate emise și pe deplin achitate. Această societate, cea mai mare din ramură, depindea înainte de război de un grup de instituții financiare germane în fruntea cărora se afla „Deutsche Bank" și care își exercitau controlul asupra societății din România, prin societatea germană „Deutsche Petroleum A.G.". În 1920, „Steaua Română" S.A. a trecut sub controlul unui grup financiar româno-franco-englez. Grupul român era compus din principalele bănci și instituții de credit din țară (Banca de Credit Român; Banca Ger. a Țării Românești; Banca Marmmorosch Blank; Banca Românească; Banca Țărănească și Banca Bercowitz)[5].

Grupul financiar francez avea în frunte „Banque de Paris et des Pays Bas", „Banque Mirabaud et C-ie" și „Omnium International des Pétroles", iar cel englez era constituit sub egida societății „Anglo-Persian Oil Cy. Ltd". În afara acestor trei grupuri financiare care dețineau majoritatea acțiunilor, mai existau un număr de acțiuni, în mîinile unor cetățeni francezi, elvețieni, germani, olandezi și români. Acțiunile „Stelei Române" erau introduse la Bursele din București, Paris, Amsterdam, Basel, Zürich și Génève. Cele trei grupuri financiare au creat societăți speciale în legătură cu „Steaua Română". Astfel, grupul englez — „Steaua Română (British)", cel francez — „Steaua Française", iar cel de bănci și instituții de credit românești și franco-belgiene — Societate auxiliaire de la „Steaua Română"[6].

„Astra Română" S.A.R., a doua mare întreprindere interesată în exploatarea, rafinarea și desfacerea petrolului românesc își desfășura activitatea cu un capital social de 225 milioane lei, complet vărsat, în 450.000 acțiuni *la purtător* a 500 lei fiecare. Ea era controlată de marea întreprindere olandeză „Koninklijke Nederlandsche Petroleum Cy.", care deținea majoritatea capitalului societății „Astra Română". Datorită legăturilor de afaceri ale societății olandeze „Koninklijke" cu societatea engleză „Shell Transport et Trading Cy. Ctd" în compoziția capitalului la „Astra Ro-

---

[5] „Moniteur du pétrole roumain", 1923, vol. 22, nr. 3, p. 194.

[6] *Ibid.*, nr. 4, p. 235, 241. Steaua Romana (British) avea un capital social de 2.022.000 lire sterline în 2 milioane acțiuni ordinare a 1 liră și 500.000 acțiuni deferred a 1 sh., toate emise. Steaua Française, a doua creație Steaua Română, avea un capital de 115 milioane franci francezi în 23.000 acțiuni A și în 207.000 acțiuni B a 500 franci francezi, toate emise. A treia componentă — Société Auxiliaires des pétroles roumains — avea un capital autorizat de 5 milioane franci belgieni în 10.000 acțiuni a 500 franci fiecare, complet achitate. Societatea Steaua Română în întregul ei avea create un mare număr de societăți de desfacere a produselor ei în diferite centre din Europa și din Orient.

mână" sînt și părți engleze, precum și un pachet de acțiuni, mai restrîns, aparținînd grupului financiar francez controlat de „Banque de l'Union Parisienne". Într-o măsură mică, acțiuni „Astra Română" dețineau și cetățeni olandezi, elvețieni, francezi, germani și români, motiv pentru care acțiunile ei erau negociate la Bursele de la Amsterdam, Basel, Zürich, Paris, Anvers și București[7].

„Petrol Block" — societate anonimă română de petrol, cu un capital social de 200 milioane lei în 400.000 acțiuni, *la purtător*, a 500 lei fiecare, din care 200.000 acțiuni, adică 100 milioane lei complet achitați și 200.000 acțiuni asupra cărora s-a vărsat 40% din sumă, aparținea, în primul rînd, unui grup de foști proprietari ai societăților anonime „Standard", „Saturn", „Lumina", „Noris" — „Pașcani Oil Estate Ltd" — fuzionate, și „Băncii Marmmorosch Blank". Alături de acest grup, în analiza compoziției capitalului mai trebuie să ținem seama de un important pachet de acțiuni deținut de către cetățenii români, francezi și belgieni. Acțiunile societății erau cotate la Bursele din București, Bruxelles și Anvers[8]. În legătură strînsă cu societatea din România s-a fondat la Paris în 1922 „Petrol Block Française", cu un capital social de 2 milioane franci francezi, care asigura societății din România desfacerea produselor petrolifere pe piața franceză[9].

„Speranța S.A.R." — societate cu acțiuni cotate foarte bine la Bursa din București, a funcționat începînd cu 1922 cu un capital social de 100 milioane lei, din care pînă în 1923 s-au achitat 18 milioane lei, în 36.000 acțiuni, *la purtător*, a 500 lei fiecare. Creată cu capital exclusiv românesc, a fost preluată de către societatea „Româno-Americană", care îi va exploata contra redevență terenurile[10].

„Concordia" S.A.R., cu un capital social de 150 milioane lei, în 600.000 acțiuni ordinare, *la purtător*, a 250 lei, a aparținut înainte de război aproape în totalitatea ei capitalului german, adică societății „Deutsche Erdöl A.G.". Ea a fost „naționalizată", dar, în 1920 o întîlnim sub controlul unui grup belgo-franco-român care a preluat toate acțiunile deținute de germani și i-a sporit capitalul social de la 12,5 la 40 milioane lei, în 1921, la 150 milioane lei. Această ultimă sporire a capitalului s-a făcut pentru ca societatea să poată absorbi și întreprinderile „Creditul Petrolifer" și „Sirius", controlate de același grup financiar. Grupul belgo-franco-român avea în frunte întreprinderea „Compagnie Financiere Belge des Pétroles" din Anvers, secondată de „Banca Marmmorosch Blank". După ce a înglobat „Concordia", „Creditul Petrolifer" și „Sirius", în cursul anului 1922, grupul a hotărît să preia întregul activ și pasiv aparținînd societăților „Vega" și „Internațională" în schimbul a 80.000 acțiuni pentru prima și 160.000 pentru a doua, din stocul de acțiuni „Concordia", neemise încă. Acțiunile „Concordia" se cotau la Bursele din București, Bruxelles și Anvers[11].

[7] *Ibid.*, nr. 1, p. 15.
[8] *Ibid.*, nr. 3, p. 158.
[9] *Ibid.*, nr. 4, p. 241.
[10] *Ibid.*, nr. 3, p. 159.
[11] *Ibid.*

„Româno-Belgiană de Petrol" S.A.R., cotată doar la Bursa din București, avea un capital autorizat de 100 milioane lei, din care 25 milioane deplin vărsat în 125.000 acțiuni ordinare *la purtător* a 200 lei fiecare. Aparținea grupului franco-belgian în frunte cu „Banca H. Lipens" din Paris și grupului românesc organizat sub auspiciile financiare ale „Băncii Fortuna" S.A.R.[12].

„Generală Petroliferă" S.A.R. dispunea de un capital social de 60.000 milioane lei în 120.000 acțiuni *la purtător* a 500 lei fiecare. Ea a fost creată cu concursul „Băncii Generale a Țării Românești" de către un grup de industriași români. O bună parte din acțiuni se aflau în mîinile unor cetățeni români interesați în industria petrolului, deoarece fondatorii au supus subscripției publice un număr de 50.000 de acțiuni în valoare de 25 milioane lei[13].

„Petrolul Românesc" S.A.R. s-a înființat cu un capital social de 37 milioane lei în 74.000 acțiuni ordinare *la purtător* a 500 lei fiecare. Această societate aparținea exclusiv capitalului național fiind creată de un grup de instituții industriale și bănci românești controlate de liberali[14].

„Industria Română de Petrol" (I.R.D.P.) S.A.R. s-a constituit în anul 1920 cu un capital inițial de 100.000.000 lei sporit la 600.000.000 lei, din care s-au achitat 258.750.000 lei pînă în iunie 1924. Acțiunile societății erau *nominative* în valoare de 500 lei fiecare. Capitalul este românessc în proporție de 96% subscris de un grup de ingineri români cu concursul capitalului particular național și al principalelor bănci românești[15].

„Sospiro" S.A.R. s-a înființat cu un capital social de 350 milioane lei (urcat în 1924 la 700 milioane lei). Societatea aparținea familiei Cantacuzino, ale cărei domenii întinse, situate în cele mai bune regiuni petrolifere din țară, le exploata un grup important de industriași englezi („Sospiro Oilfields Ltd"), precum și capitalul românesc — prin subscripții făcute în țară de diferite bănci și de marele public. Acțiunile erau *la purtător*, a cîte 500 lei fiecare[16].

„Creditul Minier" S.A.R. s-a constituit în 1919 cu un capital inițial de 5 milioane lei, sporit la 165 milioane, sporit din nou la 550 milioane lei, în acțiuni *nominative* a 500 lei fiecare. Capitalul era românesc în proporție de 84,9%[17].

„Redevența" S.A.R. cu un capital social de 240 milioane lei, din care pînă în 1922 s-au emis jumătate, adică 120 milioane lei în 240.000 acțiuni *la purtător* a 500 lei fiecare, aparținea unui grup de financiari români și străini în frunte cu Elly Bercovitz, șeful Casei de bancă „L. Bercovitz"[18].

„Păcura Românească" S.A.R., cu un capital social de 15 milioane lei în 30.000 acțiuni ordinare *la purtător*, aparținea capitalului național, fiind creată de un grup de bănci și industriași români[19].

---

[12] *Ibid.*
[13] *Ibid.*
[14] *Ibid.*, p. 162.
[15] Arh. Stat. București, Fd. *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția Generală a Minelor*, dos. nr. 33/1924—1937, f. 145.
[16] Moniteur..., nr. 3, p. 157.
[17] Arh. Stat. București, *Fd. cit.*, f. 133.
[18] Moniteur... nr. 3, p. 158.
[19] *Ibid.*, p. 162.

„România Petroliferă" S.A.R., cu un capital social de 50 milioane lei în 100.000 acțiuni *la purtător* a 500 lei fiecare, din care 50.000 achitate, aparținea exclusiv capitalului național, fiind creată de un grup de industriași în frunte cu C. N. Vasiliu de la „Banca de Petrol Mine și Industrie"[20].

„Petrolmina" S.A.R. s-a constituit în 1920 cu un capital inițial de 15 milioane lei, sporit la 25 milioane lei și apoi la 130 milioane lei în 1924. Acțiunile societății erau *la purtător* a 500 lei fiecare și are capital românesc în proporție de 53,8%[21].

„Banca Minelor" S.A.R., constituită în 1920 cu un capital inițial de 60 milioane lei, sporit la 100 milioane lei în 1924, poseda acțiuni *la purtător* a 500 lei fiecare. Capitalul este în proporție de 95% românesc și aparține unor instituții financiare ale industriei românești[22].

„Prahova" S.A.R. cu un capital social de 60 milioane lei în 300.000 acțiuni a 200 lei din care 175.000 acțiuni a 35 milioane erau emise și complet vărsate, aparținînd capitalului românesc (55%) în frunte cu Leon Sanielevici, creatorul societății și firmei „Atlas Petrol". Celălalt procent de 45% din capitalul social aparținea unui grup italian în frunte cu societatea „Petroli d'Italia", unui grup de industriași greci în frunte cu firma „Arvanitidi frères" și unui grup belgian în frunte cu „Societé Auxiliaire des Pétroles Roumains"[23].

Societatea „Mica" S.A.R. a fost constituită în anul 1920 cu un capital inițial de 21 milioane lei, sporit la 87 milioane lei. Acțiunile erau *la purtător* a 500 lei fiecare, capitalul românesc în proporție de 93,67%[24].

„Cometa" S.A.R. cu un capital autorizat de 50 milioane lei, în 100.000 acțiuni *la purtător* a 500 lei, din care 35 milioane lei în 70.000 acțiuni au fost emise pînă la 31 decembrie 1922 și complet achitate. Societatea aparținea exclusiv capitalului național și a fost creată de un grup de industriași în frunte cu C. Cristodulo. De asemenea, o participare importantă la capitalul ei mai deținea și „Banca Marmmorosch Blank"[25].

Societatea „Foraj Lemaine", S.A.R., cu un capital inițial de 30 milioane lei, urcat la 40, 100 și 110 milioane în 1924, avea acțiunile *la purtător*, în valoare de 500 lei fiecare. Privind compoziția națională a capitalului, sursele arhivistice menționează 90% român, cu precizarea „nu e sigur"[26]. Acționarii români interesați în societate erau grupați în jurul „Băncii Minelor", iar cei străini (belgieni) în jurul societății „Naphta" din Anvers — interesată și la capitalul „Concordiei". „Foraj Lemaine" avea contacte strînse cu societățile „Concordia", „Minerva" și „Soarele"[27].

„Societatea de petrol Govora", S.A.R., constituită în anul 1921, cu un capital inițial de 9.250.000 lei, sporit la 22.500.000 lei în acțiuni *nominative* a 500 lei fiecare, aparținea în exclusivitate capitalului românesc[28].

---

[20] *Ibid.*, p. 161.
[21] Arh. Stat. București, *Fd. cit.*, f. 167.
[22] *Ibid.*, f. 146.
[23] *Ibid.*
[24] *Ibid.*, f. 153.
[25] *Ibid.*, f. 155.
[26] *Ibid.*, f. 154.
[27] Moniteur .... nr. 3, p. 161.

Societatea „Geonaphta", S.A.R., cu un capital social de 12 milioane lei în 24.000 acțiuni ordinare *la purtător*, a 500 lei fiecare, complet achitate, aparținea capitalului belgian, mai precis societății „Geonaphta" din Bruxelles. (Aceasta controla în exclusivitate și societatea anonimă română „Apostolake", era interesată în capitalul societății „Sospiro"). Deoarece societatea din Bruxelles deținea întregul capital al societății anonime române „Sphinx Petroleum Cy." și o parte din capitalul societății „British Colonial Petroleum Corporation Ltd", la capitalul „Geonaphta" din România participau și financiari franco-englezi[29].

„Petrolul" București — ultima societate asupra căreia ne-am oprit din seria celor cotate la Bursa din București, s-a înființat cu un capital de 12 milioane lei, repartizat în 24.000 acțiuni ordinare *la purtător* a 500 lei fiecare, complet achitate. Societatea aparținea grupului național în majoritatea capitalului său, grup de industriași și financiari în frunte cu „Societatea inginerilor asociați", „Banca Franco-Română" și „Noua Societate a Atelierelor Vulcan". În 1922, grupul financiar mixt care subvenționa „Prahova" S.A.R. a preluat un important pachet de acțiuni „Petrolul București"[30].

Celelalte societăți anonime, pînă la 171, nu aveau acțiuni introduse la Bursa din București. Unele dintre ele erau creații românești mici, cu un număr de acțiuni necorespunzător plafonului cerut de Bursă, altele erau societăți anonime cu capital străin, cotate la Bursele din Londra, Paris, Bruxelles, Anvers, altele, tot cu capital străin, nu aveau acțiuni introduse la nici o bursă.

În ordine alfabetică, amintim: Albion; Alcor; Alianța; Aurora; Aquilla Franco-Română; Amalgamated Oil Lands Ltd; Anglo Roumanian Petroleum Cy. Ltd; Apex; Apollo; Arnhemische Petroleum Maat; Auxiliare, Băicoi Petroleum Ltd; Băneasa; Bărăcești; Bitumul — Matița; Breaza; British Colonial Petroleum Corporation Ltd; British Orion Oil Cy. Ltd; Carpatina; Carpatina Petroliferă; Catina; Cyprus Oil Trust; Cîmpurile Petrolifere Băicoi; Cîmpurile Moldova; Colombia; Compania comercială de petrol; Consorțiul Petrolului; Copăceni, Coroana; Coroana Română; Continental Petrol; Craiova; Creditul Minier; Dacia; Dacia Petroliferă; Dacia Romano-Petroleum Syndicate Ltd; Danubiul; Drăgăneasa; Excelsior; Fontana; Forajul; Foraky Românească; Forex; Gallia; Geta; Gura Ocniței; Hamilton's Oil Concession Ltd; Helios; Hiperion; Industria Petrolului Românesc; Industriile de petrol Orșova-Tileagd; Interbohr; Internațională; Întreprinderile Petrolifere Societate Anonimă; Italo-Română; Kern Romana; Latina; La Tega; Magda; Maisels Petroleum Trust Ltd; Matița; Măceș; Meotic; Minerva; Minerva (Roumania) Oil Comp. Ltd Londra; Montana Română; Moreni; Moreni-Filipești; Moreni-Ghirdoveni; Moreni-Tzuicani; Nafta Română; Nederlandsche Rumänische Petroleum Maat; Ochiuri; Oltenia; Orion; Pallas; Petroles; Petrolina; Petrolina-Bazargic; Petrol-Foraj; Petrol-Matița; Petrolul Carpaților; Petroles de Bordeni; Petrolifera; Petrolul; Phönix Oil and Transport Cy. Ltd; Photogen; Pla-

[28] *Ibid.*, 1925, 25, vol. 24, nr. 19, p. 1598—1600.
[29] Arh. Stat. București, *Fd. cit.*, f. 179.
[30] Moniteur... 1923, nr. 3, p. 160.

neta; Primul Conduct Bușteneri Plopeni; Rafinăriile Predinger; Renașterea Română; Romana; Româno-Americană; Româno-Belgiană de petrol; Roumania Moreni Deep. Oil Cy Ltd; Roumanian Oil Wells Investment Cy Ltd; Roumano-Belge de Pétrole; Saturn; Scînteia; Sidus; Soarele; Societatea de Petrol Govora; Societatea de petrol Român; Société des pétroles de Bușteneri; Societatea pentru distribuirea produselor petrolului; Societatea Română pentru industrie și comerțul petrolului; Societatea românească a petrolului; Sonda; Sondajul; Sondorum; Sorexip; Sphinx Petroleum Sy Ltd; Standard; Standard Petroleum Exploration Cy Ltd; Stavropoleo Moreni (Roumania) Oil Propertiers Ltd; Steaua Basarabiei; Stela Petroliferă; Subsolul român; Sulfobioxid; Șantierul Glodeni; The (Beciu) Roumania Oil fields Ltd; The Balkan Petroleum Cy. Ltd; Tosco-Română; Traian Roumanian Oil Cy. Ltd; Triumful; Union; Unirea Petroliferă Română; United Roumanian Oilfields Ltd; Uniunea Petroliferă; Vega; Venus; Westminster Oil Syndicate Ltd; Vezuviul și Victoria.

Dintre aceste 139 societăți anonime ne-au reținut atenția următoarele:

„Aquila Franco-Română" S.A.R., înființată în anul 1904, cu sediul social la București și o agenție la Paris. Capitalul societății în anul 1922 era de 72 milioane lei în 144.000 acțiuni *la purtător* a 500 lei fiecare, 132.000 în valoare de 66 milioane lei erau emise și pe deplin achitate pînă la 31 decembrie 1922. Societatea aparținea în întregime grupului francez „Desmarais fréres — Fenaille et Despeaux-Deutsch de la Meurthe". Parte din acțiuni erau nominative fără a fi introduse la nici o bursă[31].

„Cîmpurile Petrolifere Băicoi" S.A.R., cu un capital social de 22 milioane lei împărțit în 44.000 acțiuni ordinare la *purtător* a 500 lei fiecare, complet achitate, a aparținut inițial capitalului românesc, fiind creată de mai multe instituții industriale și financiare în frunte cu „Creditul Minier".

Terenurile aparțineau lui D. Stelescu din Ploiești. În cursul anului 1922, societatea „Româno-Americană", nouă deținătoare a concesiunii moșiei Băicoi, adusă ca aport la „Societatea Cîmpurile Petrolifere Băicoi" a achitat o bună parte din acțiunile societății în cauză, devenind principalul ei acționar[32].

„Colombia" S.A.R., înființată în anul 1920 cu un capital de 138.000.000 lei deplin vărsat, în 276.000 acțiuni la *purtător* a 500 lei, era controlată de un puternic grup financiar franco-belgian în fruntea căruia se află „Banque de Paris et des Pays Bas", soc. „Pétroles de Roumanie" din Anvers, „Credit Foncier et Agricole d'Algerie", „Banque Mirabaund et C-ie", „Société français d'études et d'entreprises" și Casa de bancă „Luis Hirsch et Cie" — toate reprezentate prin întreprinderea „Omnium Internațional des Pétroles", care deținea 200.000 acțiuni din cele 276.000 emise de „Colombia". Restul de 76.000 acțiuni se aflau în mîinile unor acționari francezi, belgieni și români. Aceste acțiuni individuale (176.000) erau introduse la Bursele din Paris și Anvers[33].

---

[31] *Ibid.*
[32] *Ibid.*, p. 161.
[33] *Ibid.*, p. 159.

„Dacia Romano-Petroleum Syndicate Ltd" cu un capital de 300.000 £ (7.535.000 lei la paritate antebelică) în 300.000 acțiuni nominative a 1 £, toate emise și complet achitate aparținea capitalului englez. Acțiunile erau cotate la Bursa din Londra[34].

„Forex" S.A.R. pentru sondajul petrolului și mine, s-a constituit în anul 1923 cu un capital social de 30.000.000 lei în 60.000 acțiuni nominative la *purtător* a 500 lei fiecare. Acest capital a fost subscris de „Société de forages de zurzach" (Elveția) — 10 milioane; D. Seleceanu — proprietar român domiciliat în București — 3 milioane; B. Maltezeanu, deputat, București — 2,5 milioane, Pierre Solomon — ing. petrolist, cetățean român, București — 4 milioane; Alex. Teodoreanu, ing. de mine, București — 1,5 milioane; J. Jost — director al societății „Internaționale des Ateliere de Construction de Appareils de sondages" din Londra — 2 milioane lei; Dinu Brătianu — 1,5 milioane lei, „Banca Sindicatului Agricol" Ialomița — 3,5 milioane lei și Th. Voiculescu — avocat, petrolist din București cu 2 milioane lei[35].

„Industriile de petrol Orșova-Tileagd", cu un capital social de 10 milioane lei în 20.000 acțiuni la *purtător* a 500 lei fiecare, complet achitate, aparținea capitalului românesc și elvețian, întreprinderea fusese controlată înainte de război de către capitalul austriac, fiind naționalizată în cursul anului 1922. Naționalizarea s-a făcut de către capitalul românesc și cel elvețian prin intermediul firmei „Fanto" din Viena cu sediul mutat apoi la Geneva[36].

„Internaționala" S.A.R. cu un capital social de 7.916.666 lei, din care 5 milioane lei achitați prin emisiunea a 20.000 acțiuni la *purtător*. Societatea aparținea în marea majoritate a capitalului ei grupului belgian „Compagnie Financière Belge" care controla și societatea „Concordia"[37].

„Italo-Română" S.A.R., înființată în 1905, cu un capital social de 15 milioane, redus după război la 7,5 milioane lei, în 24.700 acțiuni de preferință și 5300 acțiuni ordinare, toate la *purtător*, a 250 lei, aparținea unui mare grup financiar italian și unui grup financiar românesc, în frunte cu C. Argetoianu. Ea a intrat în lichidare începînd cu anul 1921, rambursînd acționarilor cîte 250 lei acțiune. Societatea a fost în litigiu cu statul român, deoarece, în timpul războiului mondial, avînd șantiere în zona de operațiuni, guvernul a hotărît demontarea instalațiilor care formau utilajul acestei societăți — în valoare de cca 170.000 lei-aur, — pentru a completa utilajul altor rafinării situate în Moldova. La sfîrșitul războiului era mai rentabil pentru societate să intre în lichidare, și să ceară statului despăgubiri evaluate de societate la 30.939.980 lei. Pînă în anul 1932, cînd expira concesiunea pentru exploatarea terenurilor petrolifere, statul nu a dat curs cererilor de despăgubiri. În 1932, însă, a fost numită de către guvernul român, o comisie care a prezentat un proiect

---

[34] Vezi pe larg înființarea unui sediu legal în România al acestei societăți în: N. Păun, *Căi și metode de influențare a vieții politice românești de către societățile cu capital străin (1919—1928)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 27, 1985—1986, p. 243—251.

[35] Moniteur ... 1923, nr. 5, p. 321—322.

[36] *Ibid.*, nr. 3, p. 163.

[37] *Ibid.*, p. 164.

de lege prin care miniștrii de finanțe, industrie și comerț — pentru a soluționa definitiv această afacere în suspensie — erau autorizați a încheia cu societatea în lichidare, o tranzacție cu următoarele condiții alternative: a). plata a 20 milioane lei cu titlu de despăgubire pentru instalațiile demontate și ridicate în 1917 pentru toate prejudiciile rezultînd din această operațiune; b). achiziționarea de către stat a întregului activ al societății în schimbul plății sumei de 31 milioane lei.

Ca urmare a concluziilor la care a ajuns sus-zisa Comisie, lichidatorul societății „Italo-Română" — Fausto Morani, mare industriaș din Roma — a încheiat la 15 martie 1932 o convenție cu miniștri români de finanțe, industrie și comerț, pe baza propunerilor formulate de comisie. Atît proiectul de lege cît și expunerea de motive au fost prezentate Parlamentului, dar miniștrii care au făcut propunerea au socotit oportun să le retragă pentru a le prezenta în alt moment mai favorabil (cu toate presiunile făcute de C. Argetoianu (s.n.)[38].

Societatea a primit pînă în 1937 20 milioane lei, sumă globală acceptată de statul român ca despăgubiri.

„Orion" S.A.R., cu un capital social de 85.100.000 lei în 42.500 acțiuni ordinare la *purtător* a 2000 lei fiecare, aparținea unui grup important de întreprinderi industriale și bănci, olandeze, unui grup englez, care prin intermediul societății „Phönix Oil and Transport Cy. Ltd" a preluat în 1922 o importantă participație (5.500 acțiuni în valoare nominativă de 11 milioane lei). Acțiunile erau cotate de Bursele de la Amsterdam și București[39]. Societatea „Orion" a preluat în 1922 toate acțiunile societății „Archemsche Petroleum Maat", dînd în schimb acționarilor acesteia acțiuni de ale ei în proporție de 3 acțiuni „Orion" în valoare de 6000 lei pentru 20 acțiuni Arhemnsche în valoare de 2000 florini olandezi[40].

„Pallas" S.A.R., cu un capital social de 15 milioane lei în 75.000 acțiuni la *purtător* a 200 lei, complet achitate, aparțineau capitalului național, fiind creată de „Banca de Credit Român" și un grup de industriași din jurul acestei bănci[41].

„Petrolul Carpaților" S.A.R., cu un capital de 12 milioane lei în 24.000 acțiuni la *purtător* a cîte 500 lei fiecare, aparținea capitalului american, a fost fondată de un grup de financiari new-yorkezi în frunte cu bancherul L. Smith. Acțiunile societății erau cotate la Bursa din New York[42].

„Petrol-Foraj" S.A.R., cu un capital de 10 milioane lei în 20.000 acțiuni *nominative*, a 500 lei fiecare, complet achitate, a fost creată de către un grup de bănci și întreprinderi din industria română de petrol, în frunte cu „Banca Centrală din Ploiești, „I.R.D.P." și „Creditul Minier"[43].

„Petrolul" S.A.R., cu un capital social de 20 milioane lei în 100.000 acțiuni ordinare la *purtător*, din care 55.000 acțiuni a 11 milioane lei erau complet achitate, 25.000 acțiuni a 5 milioane lei acoperite în pro-

[38] Arh. Stat. București, *Fd. cit.*, dos. nr. 29/1920—1941, f. 145—166.
[39] Moniteur . . . . nr. 3, p. 159—160.
[40] *Ibid.*, nr. 2, p. 87.
[41] *Ibid.*, nr. 3, p. 162.
[42] *Ibid.*
[43] *Ibid.*, p. 163.

porție de 50% și 20.000 acțiuni a 4 milioane lei la dispoziția consiliului de administrație pentru achiziții de utilaje, aparținea capitalului național și străin, și anume unui grup în fruntea căruia se afla „Banca Marmmorosch Blank" și unui grup financiar belgian[44].

„Phönix Oil and Transport Cy Ltd", cu un capital social de 2.050.000 £, divizat în 2 milioane acțiuni la purtător a 1 £ și 1 milion acțiuni diferrend a 1 shiling, deținea și totalitatea capitalului societăților „Anglo-Continental Oil Cy." și „Masterson Oil Syndicate Ltd". Mai deținea 92,86% din capitalul emis și 86% din obligațiunile ipotecare ale lui „Anglo-Roumanian Petroleum Cy. Ltd" și 97,5% din capitalul emis al societății „Trajan Roumanian Oil Cy Ltd", 99% din capitalul societății „The Beciu (Roumania) Oilfields Ltd" și 71,52% din capitalul în acțiuni, precum și totalitatea obligațiunilor ipotecare privilegiate și a primelor obligații ipotecare ale societății „Stavropoles Moreni (Roumania) Oil Propertiers Ltd". Grupul „Phönix" mai controla în diverse proporții „Chiciura Oilfields of Roumania", societățile „Orion", „Unirea" și „Unirea Petroliferă Română". Aparținea în întregime capitalului englez. În 1922 s-a hotărît majorarea capitalului social la 3,5 milioane £, în vederea preluării societății „Roumanian Consolidates Oilfields Ltd". Acțiunile grupului „Phönix" se cotau la Bursa din Londra.

„Renașterea Română" S.A.R., cu un capital social de 15 milioane lei în 30.000 acțiuni la *purtător* a 500 lei, aparținea capitalului francez, fiind creată și controlată de societatea pariziană „Renașterea Franțaise" — la rîndul ei — o creație a grupului financiar francez „Consortium du Nord"[45].

„Româno-Americană" S.A.R. avea în 1922 un capital social de 500 milioane lei (ulterior ridicat la 900 milioane), repartizat într-un milion de acțiuni la *purtător*, a 500 lei fiecare. Capitalul era în exclusivitate american și aparținea marii companii „Standard Oil Cy". Acțiunile societății „Româno-Americană", nu erau introduse la nici o bursă[46].

„Société des Pétroles de Bușteni" cu un capital social de 10 milioane franci francezi, în 20.000 acțiuni ordinare la *purtător*, de cîte 500 franci francezi fiecare, aparținea capitalului francez, fiind fondată de un grup de industriași din Roubaix, în frunte cu industriașul Léon Boutemy-Flory. O mică parte din acțiuni se găseau în mîinile capitalului românesc și reprezentau contravaloarea aporturilor în terenuri petrolifere aduse în societate. Acțiunile se cotau la Bursa din Lille[47].

„Sondajul" S.A.R. cu un capital social de 45 milioane lei (urcat apoi la 100 milioane lei), în 90.000 acțiuni la *purtător* a 500 lei fiecare, achitate în proporție de 30%, a fost creată de un grup de bănci românești în frunte cu „Banca Marmmorosch Blank" și „Societatea Generală de Construcții și Lucrări Publice", de asemenea o creație a celei dintîi. Societatea a forat pentru „Geonaphta", „Aquila Franco-Română", „Cometa", „Prahova", a realizat și lucrări de foraj în participație cu „Petroles", „Cometa" și „Titan-Petrol", lucrări de foraj pe cont propriu[48].

---

[44] *Ibid.*, p. 162.
[45] *Ibid.*, p. 160, 1944, 24, vol. 23, nr. 2, p. 113—114, 1925, 25, vol. 24, nr. 16, p. 1355—56.
[46] Moniteur . . ., 1923, nr 3, p. 162.
[47] *Ibid.*, p. 157.
[48] *Ibid.*, p. 163.

„Stella Petroliferă" S.A.R. cu un capital de 10 milioane lei în 20.000 acțiuni la *purtător* a 500 lei fiecare, din care 10.000 acțiuni a 5 milioane lei erau achitate iar restul de 10.000 acțiuni la dispoziția Consiliului de administrație. Societatea aparținea capitalului național, fiind creată de un grup de industriași români în legătură cu societatea „Petrol Block"[49].

„Uniunea Petroliferă" S.A.R., cu un capital autorizat de 50 milioane lei, din care 10 milioane lei în 20.000 acțiuni la *purtător* a 500 lei erau emise și complet achitate. Societatea aparținea unui grup de bănci românești și unor industriași români și italieni[50].

La finele acestei prezentări și înainte de a include societățile anonime în clasificarea propusă, evidențiem și acele societăți din străinătate în legătură cu petrolul românesc:

„British Orion Oil Cy. Ltd", Londra, fondată în anul 1922 cu un capital social de 400.000 £ în 395.000 acțiuni ordinare a 1 £ și 100.000 acțiuni diferred a 1 sh., reprezenta pe piața engleză interesele grupului englez deținător de acțiuni „Orion" (parte componentă a grupului „Phönix")[51].

„Compagnie financière Belge des pétroles", Anvers, fondată în 1920, cu un capital social de 85 milioane franci belgieni, în 170.000 acțiuni a 500 franci, controla întreprinderile „Concordia", „Vega" și „Internațională". Precizăm că deținea marea majoritate a acțiunilor celei dintîi și totalitatea celorlalte două[52]:

„Geoconsolideer de Holandsche Petroleum Cy." Haga, cu un capital social de 24 milioane florini olandezi din care 18.200.000 fl. olandezi emiși. Capitalul societății era anglo-olandez. Societatea centraliza interesele grupurilor internaționale „Koninklijke Nederlandsche Maat tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indie" — cu un capital social de 600 milioane florini (351.500.000 fl. olandezi emiși) și „Shell Transport et Trading Cy" — cu un capital social de 43 milioane £ (26.345.144 £ emis). În petrolul românesc, cele 2 grupuri dețin 141.002.000 lei din totalul celor 225 milioane lei acțiuni „Astra Română" plus alte 15.412.000 lei acțiuni „Astra Română" pe care le deținea direct societatea-mamă, Koninklijke. În total 70% din capitalul „Astrei Române". Acțiunile se cotau la Bursa din Amsterdam[53];

„Kern River Oilfields of California Ltd", Londra, cu un capital de 1,5 milioane £, deținea totalitatea acțiunilor soc. „Kern Romana", care lucra în România prin D. H. Drader — administrator — delegat în Consiliul de administrație[54];

„Nederlandsche Petroleum Maat Photogen" din Amsterdam, cu un capital de 3.550.000 florini olandezi, controla societatea românească „Photogen", rafinărie de petrol din Brașov, „naționalizată" în anul 1922[55];

---

[49] *Ibid.*, p. 161, nr. 7, p. 487, 1955, nr. 19, p. 1601—1603.
[50] *Ibid.*, 1923, nr. 3, p. 163.
[51] *Ibid.*, nr. 4, p. 241.
[52] *Ibid.*
[53] *Ibid.*, p. 240—241.
[54] *Ibid.*, p. 241.
[55] *Ibid.*

„Omnium International des pétroles", Paris, cu un capital franco-belgian de 60 milioane franci francezi, centraliza interesele franceze și belgiene din soc. „Colombia" unde deținea majoritatea acțiunilor. Acțiunile i se cotau la Bursele din Paris și Anvers.

„Petrol Block Français", Paris, s-a fondat în 1922 cu un capital de 2 milioane franci francezi. Era în strînse relații cu societatea „Petrol Block" din România[56].

„Petroles de Roumanie", Anvers. Capitalul societății era de 15 milioane franci belgieni. Societatea deținea un mare număr de acțiuni „Omnium International des Pétroles", care controla la rîndul ei societatea „Colombia". Acțiunile erau cotate la Bursele din Anvers și Bruxelles[57].

„Renașterea française", Paris, fondată în 1922 cu un capital de 12 milioane franci, deținea totalitatea capitalului societății „Renașterea Română" și era la rîndul ei o creație a grupului „Consortum du Nord", unul dintre cele mai importante din Franța, mult interesat și în petrolul din Galiția[58].

„Société Reunies de Pétroles Fanto" S.A. din Geneva, cu un capital de 25 milioane franci elvețieni, controla societatea românească „Industriile de petrol Orșova-Tilegd", ale cărei rafinării și operațiunea în întregime și înainte de război[59].

„Standard Oil Cy of New Jersey" este cea mai mare organizație mondială pentru producerea și comerțul petrolului, avînd un capital de peste 300.000.000 $. Deținea în România întregul capital al societății „Româno-Americană". Acțiunile marelui trust erau cotate la principalele burse americane[60].

Societățile anonime prezentate de noi, în număr de 171, au totalizat în anul 1923 un capital efectiv emis în acțiuni, de 6.114.044.449 lei. Capitalul efectiv achitat fie în acțiuni ordinare, de preferință, sau obligațiuni s-a ridicat la 5.305.029.173 lei[61]. Cifrele corespund cu cele prezentate de „Statistica minieră a României pe anul 1923", care, la 178 societăți, prezintă un capital de 5.613.860.159 lei[62]. Exactitatea sumei globale a capitalului diferă însă de la sursă la sursă, interesează mai ales dinamica creșterii acestuia, de la an la an. Este evident acest proces, comparînd cifrele anului 1923 cu anul precedent 1922, în dreptul căruia se înscrie un capital în ramură de circa 3 miliarde lei. Istoriografia economică subliniază această dinamică, arătînd că pe intervalul de timp 1919—1924 s-au creat 101 noi societăți anonime, numărul total al acestora ajungînd la 184[63]. Numai în 1922, consemnăm și noi, crearea a 16 societăți anonime cu capital în majoritate sau în exclusivitate românesc (I.R.D.P., Venus, Pallas, Subsolul Român, Creditul Minier, Helios, Soarele, Consorțiul petrolului, Sondajul, Ochiuri, Hiperion, Vezuviul, Întreprinderile Bărăcești, Petrol

[56] *Ibid.*
[57] *Ibid.*
[58] *Ibid.*
[59] *Ibid.*
[60] *Ibid.*, p. 240.
[61] *Ibid.*, 1924, 24, vol. 23, nr. 2, p. 106.
[62] *Statistica Minieră a României pe anul 1923*, București, 1924, p. V.
[63] Vezi pe larg Gh. Buzatu, *România și trusturile petrolifere internaționale pînă în 1929*, Iași, 1981, p. 77.

Matița, Petrolina[64]), alte 12 societăți mixte: Photogen (româno-olandeză), Coroana Română (olandezo-română), Carpatina petroliferă (italo-română), Sulfobioxid (româno-germană), Minerva (româno-franceză), Petrolul Carpaților (americano-română), Petroliferă (italo-română), Albina (anglo-română), Continental petrol (franco-română) și Industriile de petrol Orșova-Tilegd (majoritatea cu capital românesc și o parte austro-elvețian)[65].

Din totalul de 171 societăți anonime, la circa 100 era interesat capitalul național într-un procent de 60 sau peste 60%, astfel:

I. a) S.A. ce aparțineau în exclusivitate capitalului național — *Întreprinderile petrolifere Ioan Grigorescu**, Venus, Helios, *Soarele*, Consorțiul petrolului, Întreprinderile petrolifere Bărăcești, *Speranța, Petrolul Românesc*, Vezuviul, *Societatea de petrol Govora*, Sondajul. Uniunea Petroliferă, Industria Petrolului Românesc, Stella Petroliferă, Renta Petroliferă, Lignitul. Catina, Buna Speranță, Planeta, Petrolea, Dacia, Motorul, Sapeg, Petrolul București, Duplex, Păcura, Saturn, Scînteia, Băneasa, Apollo, Breaza, Cîmpurile Moldova, Coroana, Copăceni, Excelsior, Drăgăneasa, Hiperion, Petrolina, Triumful, Steaua Basarabiei, Moreni-Filipești, Oltenoa, Ochiuri, Petrolina-Bazargic, Societatea Românească a Petrolului, Întreprinderi Petrolifere Societăți Anonime, — 46 în total.

b) S.A. cu un capital de 60% sau peste 60% național, în acțiuni nominative, consiliu de administrație și președinte, comitet de direcție și de cenzori, români — Națională Minieră, Calea, Naphta, Română, *Cîmpurile petrolifere Băicoi, Creditul Minier, I.R.D.P.*, Petrol-Foraj, Eldorado, *Petrolul Matița*, Terenurile petrolifere române, Dacia petroliferă, Bitumul Matița, *Uniunea Petroliferă Română*, Moreni, *Cometa, Pallas, Forajul, Subsolul*, Păcura Românească, *Banca Minelor*, Renașterea Română — 21 de societăți anonime.

c) S.A. cu un capital 60% sau peste 60% românesc în acțiuni la purtător consiliul de administrație 2/3 cetățeni români, președintele acestuia român, comitetul de direcție și de cenzori 2/3 români — *Petrol-Block, Redevența, Foraj-Lemoine, Mica, Photogen, Romana*, Unirea, Industriile de Petrol Orșova-Tileagd, Albion, Latina, Moreni-Filipești, Sonda, *Uniunea petroliferă, Alcor, Forex*, Fontana, Consorțiul Petrolului, Sulfobioxid, Minerva, *Petrolmina*, Union, Sorexip, Petrolifera, Primul conduct Bușteni? Plopeni Țițeiul, — 25 societăți.

Celelalte 70 de societăți anonime rămase pînă la 171, aparțineau capitalului străin într-un procent de 60% sau peste 60% după cum urmează:

II a) S.A. cu capital în exclusivitate străin, consiliul de administrație, comitetul de direcție și președintele străin — Kern Romana cu un capital social de 300.000 lire sterline (7.575.000 lei la paritate antebelică), Renașterea Română — 15 milioane lei, Hamilton's Oil Concessions (Roumania) Ltd. — 500.000 lire sterline (12.500.000 lei), Petrolul Carpaților — 12 milioane lei. Amalgamated Oil Land's Ltd. — 360.000 lire sterline (11.500.000 lei), Standard Petroleum Exploration Sy. Ltd. — 310.000 lire

[64] Moniteur . . ., 1924, vol. 23, nr. 2, p. 106.
[65] *Ibid.*
* Întreprinderile subliniate de noi aveau capitaluri peste 10 milioane lei.

sterline (7.827.001 lei), Dacia Romano Petroleum Sy. Ltd. — 300.000 lire sterline (7.575.000 lei), Maisels Petroleum Trust Ltd. — 250.000 lire sterline (6.321.000 lei), British Colonial Petroleum Corporation Ltd. — 250.000 lire sterline, Meotic — 5 milioane lei, Foraky Românească — 5 milioane lei, La Tega — 5 milioane lei, Moreni-Tzuicani — 2.250.000 fr. francezi (4,5 milioane lei), Sphinx Petroleum Sy. Ltd. — 150.000 lire sterline (3.787.000 lei), Roumanian Oil Wells Investment Sy. Ltd. 100.000 lire sterline (2.525.000 lei), Cyprus Oil Trust — 75.000 lire sterline (1.893.750 lei), Arnhemmsche Petroleum Maat — 800.000 fl. olandezi (11.680.000 lei), Rafineriile Predenger — 1.600.000 lei, Nederlandische Rumeenische Petroleum Maat — 500.000 fl. olandezi (1,5 milioane lei), Societatea de petrol Român — 1.250.000 lei, Craiova — 2 milioane lei, Roumania Moreni Deep. Oil Sy. — 40.000 lire sterline (1.010.000 lei), Compania Comercială de petrol — 1 milion lei, Sondrum — 1 milion lei, Băicoi Petroleum Ltd. — 30.000 lire sterline (757.500 lei), Șantierul Glodeni — 525.500 lei, Tosca Română — 500.000 lei, The balcan Petroleum Sy. Ltd. — 14.000 lire sterline (353.500 lei) și Carpatina — 100.004 lei, adică 29 S.A. în această primă subdiviziune a societăților cu capital străin.

b) S.A. cu capital străin 60% sau peste 60% în acțiuni nominative, consiliul de administrație, comitetul de direcție, președinte român, 60% sau peste 60% — Speranța și Aquilla Franco-Română.

c) S.A. cu capital străin 60% sau peste 60% în acțiuni la purtător, consiliul de administrație și comitetul de direcție alcătuite din cetățeni străini și români și președintele consiliului român sau străin — Steaua Română, Astra Română, Concordia, Colombia, Internațională Română, Union, Sondajul, Roumanian Consolidated Cilfields Ltd., Petrolmina, Sondrum, Cîmpurile Petrolifere Băicoi, Danubiul, Gallia, Italo-Română, Montana Română, Fontana, Geta, Societé des petroles de Bușteneri, Geonaphta, Vega, Română-Belgiană de petrol, Albion și Victoria, Sospiro, adică 24 societăți.

Ajungînd la sfîrșitul prezentării și clasificării societăților anonime, se impune să precizăm, din această perspectivă a legăturilor de afaceri dintre societățile românești și străine, că a crescut doar numărul întreprinderilor naționale — 110, 120, adică circa 65% din numărul total din ramură, pe intervalul de timp 1919—1924. Această creștere numerică nu a însemnat însă și una în dreptul capitalului investit în petrolul românesc căci, 70 de societăți cu capital național erau creații mici, fără perspective economice reale, cu înzestrări tehnice insuficiente. Ele au plătit un tribut deloc de neglijat fondului inflaționist pe care s-au creat, nu au putut face față concurenței marilor societăți și, fie au dat faliment în perioada imediat următoare, fie au intrat în sfera de influență a celor mari.

Se evidențiază faptul că prin crearea de noi societăți, burghezia națională a avut puține realizări, și amintim aici, Creditul Minier, I.R.D.P., Cîmpurile petrolifere Băicoi, Petrolul Matița, Banca Minelor etc.

Unele dintre acestea s-au asociat în sindicate de producție și desfacere pentru a rezista mai ușor concurenței marilor societăți cu capital străin, ca de exemplu Creditul Minier cu I.R.D.P. și Subsolul. Se pune firesc întrebarea, cît de mare era forța economică a acestor sindicate naționale comparativ cu acea a societăților cu capital străin. Putem con-

stata că sindicatul național mai sus amintit era depășit ca putere economică de a patra întreprindere cu capital străin din ramură — Colombia[66].

Capitalul național a căutat să-și întărească pozițiile în industria de petrol, folosindu-se și de o altă cale, alături de aceasta a creării de noi societăți, și anume, cumpărînd pachete de acțiuni de la fostele societăți „inamice" care, de drept trebuiau naționalizate în favoarea statului dar care, au reușit să vîndă bunurile capitalului antantist. A devenit clasic exemplul Stelei Române la care capitalul național a obținut poziții subordonate celui aliat[67].

Rezultă cu puterea evidenței că, finanța națională nu a reușit să modifice simțitor structura capitalului investit în petrol, în favoarea capitalului autohton (20—25%) din totalul investițiilor după cele mai generoase evaluări.

În aceste condiții, încurajarea și consolidarea pozițiilor capitalului românesc în domeniul industriei de țiței a rămas unul dintre deziderateле majore ale programului avansat și aplicat începînd cu 1924 de burghezia autohtonă pe tărîmul politicii combustibilului lichid.

NICOLAE PĂUN

ECONOMIC SOCIETIES IN THE OIL INDUSTRY OF ROMANIA BETWEEN 1919—1924.

(Abstract)

Oil use on a large industrial scale during World War I brought about a reconsideration of this important energetic source which was to occupy the forefront position on the profit list in the capitalist world.

There have been investigated 171 anonymous societies to which elements of national composition of the capital have been traced out (souces indicate 187—190 such societies per branch), and they have been classified into Romanian and foreign ones with shades of difference within each group. The classification raised for discussion points out the dynamics of the capital in the respective branch, the business relations between societies, and the subordinate position of the Romanian capital to the foreign capital.

[66] Documentele de arhivă consemnează trei sindicate românești pentru producerea și desfacerea țițeiului: primul, I.R.D.P. cu Subsolul și Banca Minelor, al doilea, Forajul cu Păcura Românească și al treilea, Petrol Matița, Duplex și Renașterea Română. Deși nu posedăm elemente despre clauzele contractuale intervenite între respectivele societăți, opiniem că și-au păstrat independența juridică, ele fiind cunoscute în epocă ca persoane juridice de sine stătătoare.

[67] Arhivele Statului Ploiești, *Fond Steaua Română. Serv. Geologic*, dos. 1/1895, f. 1, Serv. Convenții, dos. nr. 3/1930, nr. 6/1929.

LUPTA PENTRU UNITATE ÎN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ SIBIANĂ (1921—1944)

Unitatea de acțiune, unitatea organizatorică și politică a constituit întotdeauna un deziderat vital pentru clasa muncitoare. De altfel, unitatea rîndurilor mișcării muncitorești din România s-a realizat în majoritatea timpului, de-a lungul întregii sale istorii. În perioada cînd a apărut, totuși, divizarea forțelor, ideea refacerii unității a fost permanent prezentă în gîndul și fapta tuturor muncitorilor, a majorității conducătorilor lor.

În anii dintre cele două războaie mondiale muncitorimea din județul Sibiu forma un detașament puternic al proletariatului din România. Și în rîndurile sale s-a manifestat cu putere ideea păstrării, și apoi a refacerii mănunchiului de forțe unite ale truditorilor din fabrici și ateliere. În perioada frămîntată a anilor 1918—1921 Sibiul a fost un centru important al luptei pentru realizarea unificării mișcării muncitorești pe plan național și transformarea partidului muncitoresc din România în partid comunist. În mai 1919 Conferința Partidului Social-Democrat și a Uniunii sindicale din Ardeal și Banat, desfășurată la Sibiu, a hotărît *„unificarea și centralizarea* provizorie a mișcării socialiste, politică și economică" din aceste teritorii[1]. Cu acest prilej conducerea mișcării, aleasă în ianuarie 1919 de congresul care a avut loc tot la Sibiu[2], a fost completată cu șase membri din rîndurile muncitorilor maghiari și germani, organizarea pe naționalități a proletariatului transilvănean luînd astfel sfîrșit[3]. Într-o nouă conferință desfășurată la Sibiu, în septembrie 1919, P.S.D. din Ardeal și Banat și-a schimbat titulatura în partid socialist, marcînd astfel ruperea de reformismul Internaționalei a II-a și, totodată, apropierea de partidul din Vechea Românie, care își luase denumirea de partid socialist încă din decembrie 1918. De altfel, delegații prezenți s-au declarat în unanimitate pentru unificarea celor două partide[4]. Ponderea mișcării muncitorești sibiene era recunoscută și prin desemnarea unui reprezentant al său, în decem-

---

[1] I. Cicală, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania. 1901—1921*, București, 1976, p. 265.

[2] Vasile Șchiopu, *Congresul Partidului Social-Democrat din Ardeal și Banat, de la Sibiu, din 19—20 ianuarie 1919, mijloc însemnat de afirmare a muncitorimii române în viața social-politică a țării și de unificare a organizațiilor muncitorești*, în „Apulum", XV, 1977, p. 551—560.

[3] Idem, *Semnificația Conferinței socialiste de la Sibiu din 10—11 mai 1919*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai". Series Historia, Fasc. 1, 1977, p. 57—61.

[4] I. Cicală, *op. cit.*, p. 267.

brie 1919, în Consiliul General al Partidului Socialist din Vechea Românie, alături de delegați din alte centre transilvănene[5]. Această măsură era un nou pas spre unificarea propriu-zisă, următorul fiind congresul organizațiilor de partid și sindicatelor ardelene și bănățene, ținut la Cluj, în august 1920, în cadrul căruia s-a aprobat unificarea cu Partidul Socialist din Vechea Românie. Semnificativă pentru atmosfera din congres este cuvîntarea reprezentantului socialiștilor sibieni, Rudolf Mayer, care, între altele, afirma: „Masele muncitoare din Ardeal și Banat, dornice de o viață mai bună ne-au trimis la acest congres spre a lucra pentru unirea tuturor forțelor din tot cuprinsul României"[6]. Într-adevăr, R. Mayer exprima convingerea muncitorimii sibiene, care, în timpul demonstrației de la 1 Mai 1920, purta lozinci ca: „În unire zace puterea", „Viitorul e al socialismului!" și altele[7]. La fel s-a întîmplat și în cursul manifestației din 21 octombrie 1920 care a avut loc în cadrul grevei generale, cînd muncitorimea sibiană s-a pronunțat pentru unirea forțelor socialiste într-un partid revoluționar unic, afiliat la Internaționala a III-a. În urma grevei, conducătorii mișcării socialiste locale au fost arestați și trimiși în fața tribunalului[8]. Din această cauză organizația județeană a Partidului Comunist Român se va constitui la 22 iulie 1922, iar organizația de la Mediaș după Congresul al II-lea al P.C.R. din 3—4 octombrie 1922[9].

După marele congres din mai 1921, de unificare și de transformare a partidului socialist în partid comunist, liderii de dreapta, care părăsiseră Consiliul General al partidului în ședința din 30 ianuarie—3 februarie 1921, au hotărît, în iunie 1921, înființarea Federației Partidelor Socialiste din România, transformată apoi în P.S.D. (mai 1927). Sciziunea provocată astfel nu a afectat prea mult mișcarea muncitorească sibiană. La 23 august 1921 este consemnată înființarea unei secții a Partidului Socialist din Transilvania[10], dar aceasta a avut o activitate redusă.

Acțiunea de unire și centralizare a forțelor clasei muncitoare din întreaga țară s-a desfășurat și în domeniul sindicatelor, care, deși lovite de teroarea dezlănțuită de autorități, și-au continuat activitatea. Reprezentanții sindicatelor din Sibiu au participat la Congresul sindical de la Brașov din 20—21 octombrie 1921, care a hotărît autonomia sindicatelor față de partidele politice și a ales Comisia Generală a Sindicatelor din România, cuprinzînd membri din toate regiunile țării. Unificarea nu era însă deplină deoarece mai existau unele organizații sindicale care depindeau de Consiliul General de la Cluj[11]. În zilele de 4—7 iunie 1922 Sibiul a găzduit în sala „Unicum" lucrările Congresului general sindical, la care au participat delegați ai sindicatelor din întreaga țară. Congresul a hotărît

---

[5] *Ibid.*, p. 268.
[6] „Socialismul", 20 august 1920.
[7] *Ibid.*, 6 mai 1920.
[8] *Ibid.*, 5 și 21 ianuarie 1921; „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", nr. 14.312—14.316, din 1—9 ianuarie 1921.
[9] Gh. Popescu, N. Drăgan, *Aspecte din lupta clasei muncitoare din județul Sibiu sub steagul biruitor al partidului (1922—1944)*, în *Județul Sibiu. Masele populare — făuritoare ale istoriei*, Sibiu, 1971, p. 54.
[10] „Vremea Nouă", nr. 117, din 11 septembrie 1921.
[11] *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, București, 1970, p. 754.

unificarea deplină a mișcării sindicale din România pe baza autonomiei față de partidele politice[12]. Înfăptuirea unității sindicale a contribuit la creșterea eficacității acțiunilor proletariatului pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și viață. Între grevele bazate pe unitatea de acțiune se remarcă greva de la Mediaș, din octombrie 1922, care a cuprins aproape toate fabricile din oraș[13] și aceea din 1923 a metalurgiștilor din Sibiu, Brașov și Tîrgu Mureș. În urma celor zece săptămîni de grevă muncitorii de la întreprinderile sibiene „A. Rieger", „Zinck", „Fabritius", „Schieb", „Benker și Jickeli" au obținut însemnate sporuri la salarii[14]. Metalurgiștii sibieni au fost sprijiniți de textiliștii de la „Gromen și Herbert", care au intrat și ei în grevă și de sindicatul pe ramură[15].

Unitatea mișcării sindicale din România a fost distrusă de liderii social-democrați de dreapta la Congresul de la Cluj, din septembrie 1923[16]. Comuniștii au hotărît ca sindicatele din România să nu se afilieze la nici una dintre organizațiile sindicale internaționale, pentru a nu se crea astfel un motiv de divergențe în sînul sindicatelor, dar social-democrații au decis afilierea la Federația Internațională de la Amsterdam. Delegații care s-au pronunțat împotriva afilierii au fost excluși din congres[17]. În valul de proteste împotriva sciziunii, care a cuprins întreaga țară, se remarcă și adunările muncitorilor sibieni. În cadrul adunării lor din 5 octombrie 1923 ei au condamnat ruptura de la Cluj și și-au propus „să facă tot posibilul pentru restabilirea și întărirea continuă a frontului unic de luptă al muncitorimii din România[18]. În întrunirea similară de la Mediaș (7 octombrie 1923) înfierîndu-se acțiunile „care tind la dezbinarea mișcării muncitorilor", se cerea convocarea unui congres sindical al organizațiilor rămase în afara Consiliului General ales la Cluj[19]. La recomandarea P.C.R., în zilele de 28—30 octombrie 1923 s-au desfășurat la București lucrările Conferinței de constituire a Consiliului General al Sindicatelor Unitare (C.G.S.U.), la care au luat parte și delegați din Sibiu[20]. Noua centrală sindicală avea o orientare revoluționară, țelul său declarat fiind reconstituirea unității mișcării sindicale din România. La sfîrșitul anului 1923 și începutul celui următor, sindicatele din Sibiu și Mediaș au aderat la C.G.S.U.[21], mai tîrziu înființîndu-se organizații unitare și la Sălișteu, Tălmaciu, Veștem, Avrig[22].

---

[12] *Ibid.*, p. 217—243.

[13] Gh. Popescu, N. Drăgan, *op. cit.*, p. 57.

[14] L. Fodor, *Luptele muncitorilor metalurgiști din Brașov. Tg. Mureș și Sibiu din anul 1923* în: *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, IV, București, 1970, p. 295—316.

[15] Gh. Popescu, N. Drăgan, *op. cit.*, p. 56.

[16] Fl. Dragne, I. Iacoș, N. G. Munteanu, V. Petrișor, *Mișcarea sindicală din România*, 1, București, 1981, p. 331—336 (în continuare: *Mișcarea sindicală din România*).

[17] *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare (mai 1921—august 1924)*, București, 1970, p. 550.

[18] *Ibid.*, p. 555.

[19] *Ibid.*, p. 557—558.

[20] *Ibid.*, p. 561.

[21] *Ibid.*, p. 636—637.

[22] N. Nistor, *Documente inedite despre sindicatele unitare din Sibiu*, manuscris aflat la Arh. Stat. Sibiu, f. 28—29.

Partidul Comunist a urmărit, concomitent cu refacerea unității sindicale și constituirea frontului unic muncitoresc, ca organism politic. În urma dialogului dintre socialiști și comuniști, într-o serie de centre, printre care Sibiu și Mediaș, s-au creat comitete de front unic, pentru participarea muncitorimii pe liste unice în alegerile comunale din 1926[23]. Totodată, aceste comitete au constituit și la Mediaș și Sibiu nucleele organizațiilor Blocului Muncitoresc-Țărănesc, grupare politică legală, condusă de P.C.R., în care au intrat muncitori, țărani, intelectuali, funcționari, comuniști, socialiști, social-democrați sau fără partid[24]. Organizația B.M.T. din județul Sibiu a depus candidaturi la alegerile parlamentare din 1926, 1928 și 1931[25].

Unitatea de acțiune politică a rămas în permanență în atenția muncitorimii. Astfel, în august 1927, militantul socialist sibian Dumitru Ursa, apreciind realist însemnătatea unității politice a proletariatului, saluta încercarea lui Gheorghe Cristescu de a înființa un partid socialist, avînd ca scop „lupta pentru unitatea clasei proletare"[26]. Scrisoarea de adeziune trimisă din Sibiu condamna divergențele dintre conducerile partidelor muncitorești, de pe urma cărora avea de cîștigat doar burghezia și cerea luptă neobosită pentru realizarea unității sindicale și politice a clasei muncitoare din România[27]. Deși calea aleasă — înființarea unui nou partid politic muncitoresc — nu era indicată, trebuie subliniată conștiința necesității imperioase a unității forțelor muncitorimii pentru victoria sa în lupta împotriva exploatării capitaliste.

Refacerea unității sindicale, văzută ca un prim pas spre unificarea politică, a fost îndeaproape urmărită de comuniști, îndrumătorii sindicatelor unitare. În 1925, C.G.S.U., a început pregătirea unui congres care urma să ducă la refacerea unității sindicale. În cadrul acțiunilor de pregătire a congresului se înscrie și conferința interjudețeană a sindicatelor unitare desfășurată la Mediaș, în octombrie 1925[28]. Interzicerea congresului de către guvernul liberal a declanșat un val de adunări de protest, între care se distinge și cea din Sibiu[29]. Problema făuririi frontului unic a fost discutată și în adunările muncitorimii ținute la Mediaș și Sibiu, în zilele de 1 și 10 iunie 1926[30]. În urma dezbaterilor purtate de mase largi de muncitori asupra unificării s-a ajuns la tratative între conducerile celor două centrale, C.G.S.U. și Confederația Generală a Muncii (Cluj, 8—9 noiembrie 1926)[31]. Urmărind cu atenție desfășurarea discuțiilor, Comisia locală a sindicatelor din Sibiu a trimis reprezentanților întruniți la Cluj

---

[23] Arh. Stat. Ploiești, fd. nr. 119, dos. 116/1926, f. 141, apud *Izvoare istorice prahovene*, I, Ploiești, 1975, p. 202; S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *Electoratul din România în anii interbelici*, Cluj-Napoca, 1981, p. 82.

[24] Gh. Popescu, N. Drăgan, *op. cit.*, p. 60—61.

[25] S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 98, 145; Arh. Stat. București, fd. Ministerul de Interne, dos. 682/1928, f. 23; *Viața Muncitoare*, V, nr. 48, 23 decembrie 1928.

[26] „Izbînda socialistă", I, nr. 3, 4 septembrie 1927.

[27] *Ibid.*

[28] *Mișcarea sindicală din România*, p. 367, 369.

[29] „Viața Muncitoare", III, nr. 21, 1 martie 1926, nr. 23, 15 martie 1926.

[30] *Ibid.*, nr. 37, 20 iunie 1926.

[31] *Mișcarea sindicală din România*, p. 377.

o telegramă în care exprima hotărîrea muncitorimii sibiene pentru realizarea unității mișcării sindicale[32].

Reprezentanții C.G.S.U. la tratative au acceptat înscrierea pe ordinea de zi a congresului sindicatelor unitare convocat la Sibiu pentru 20—22 februarie 1927, a unui punct privind afilierea la Internaționala Sindicală de la Amsterdam, după punctul al treilea, referitor la unificare. Atitudinea lor a fost viu criticată, relevîndu-se că dorința muncitorilor era nu afilierea, ci unificarea[33]. În acest sens pleda și moțiunea adoptată de adunarea comitetelor sindicatelor din Mediaș (ianuarie 1927), care cerea „ca în chestia unificării să nu se hotărască nimic fără consultarea muncitorilor din fabrici și uzine"[34]. Adunarea considera, de asemenea, că unificarea trebuia hotărîtă numai de un congres comun al celor două centrale. Conferința Uniunii unitare a metalurgiștilor, chimiștilor și petroliștilor, desfășurată în zilele de 7—9 ianuarie 1927 a cerut, de asemenea, să se discute la congres frontul unic în locul afilierii. Conferința a propus organizarea comitetelor de unificare pe întreprinderi și localități, care să stabilească acțiuni comune pentru satisfacerea revendicărilor imediate. La lucrările conferinței au participat, alături de alți delegați, și cei din Sibiu și Mediaș, susținînd opinia muncitorilor pe care îi reprezentau[35].

Congresul de la Sibiu din 20—22 februarie 1927 trebuia să decidă asupra unității sindicatelor. Autoritățile burgheze au sesizat marea însemnătate a evenimentului pentru lupta clasei muncitoare și au încercat să condiționeze aprobarea desfășurării lucrărilor congresului de acceptarea prealabilă a afilierii la Amsterdam. Muncitorimea din Sibiu a primit sărbătorește pe delegații sosiți din întreaga țară[36]. Congresul, care a fost aprobat după un șir de șicane și arestări, a fost interzis la numai o oră de la deschidere, folosindu-se un pretext înscenat[37]. Împotriva dizolvării congresului de la Sibiu proletariatul din întreaga țară a protestat vehement. Comisia sindicală din Sibiu a convocat o întrunire, la care a fost condamnat acest abuz, contrar tuturor legilor aflate atunci în vigoare[38].

C.C. al P.C.R., pe baza voinței sindicaliștilor, a susținut necesitatea realizării unității sindicale prin unirea sindicatelor unitare cu sindicatele din Confederația Generală a Muncii, dar conducerea Internaționalei a III-a a respins această tactică justă, izvorîtă din realitățile vieții social-politice din România[39]. În aceste condiții s-a continuat pregătirea congresului general al sindicatelor unitare. Acesta s-a ținut, în cele din urmă, în aprilie 1929, la Timișoara. Organizațiile profesionale ale muncitorimii din Mediaș și Sibiu au trimis și acum delegați[40]. Atmosfera nu mai era

---

[32] „Viața Muncitoare", III, nr. 60, 18 decembrie 1926.
[33] *Ibid.*, nr. 61, 25 decembrie 1926.
[34] *Ibid.*, nr. 4, 5 februarie 1927.
[35] *Ibid.*, nr. 1, 22 ianuarie 1927.
[36] *Mișcarea sindicală din România*, p. 379.
[37] *Ibid.*, p. 380; T. Rus, *Congresul sindicatelor unitare de la Sibiu din 20 februarie 1927*, mss. la Arh. Stat. Sibiu, f. 4—9.
[38] Elisabeta Ioniță, *Date privind reprimarea mișcării revoluționare din România în perioada 1924—1929*, în „Studii și articole de istorie", XIV, 1969, p. 152.
[39] *Mișcarea sindicală din România*, p. 381.
[40] Arh. Stat. Sibiu, fd. Procuratura, dos. 1/1929, nepaginat.

însă cea din 1927. Tactica indicată de Comintern, lupta fracționistă, divergențele cu P.S.D., care îndruma Confederația Generală a Muncii, au determinat renunțarea la unirea cu această centrală, subliniindu-se caracterul comunist al sindicatelor unitare și urmărindu-se doar realizarea unității de acțiune a muncitorimii. Pe acest fond, după dizolvarea lor de către autoritățile burgheze, în anii 1929—1930, în rîndurile sindicatelor unitare sibiene au avut loc o serie de frămîntări în legătură cu calea care trebuia urmată în noua situație[41].

În anii grei ai crizei economice în întreaga țară, inclusiv în județul Sibiu, unitatea de acțiune s-a impus tot mai mult[42]. La 1 februarie 1931, ceferiștii sibieni au protestat împotriva curbei de sacrificiu[43] iar în 1931, muncitorii din Sibiu — români, maghiari, germani — indiferent de apartenența politică, au demonstrat împotriva exploatării și războiului[44]. Unitatea de acțiune s-a realizat și în organizarea luptei șomerilor sibieni (cca 2500 în 1930), care au obținut o serie de succese[45]. În martie 1932 ceferiștii sibieni și-au trimis reprezentanți la conferința pe țară, unde a fost ales Comitetul Central de acțiune, din care făceau parte comuniști, socialiști, social-democrați[46]. În februarie 1933, muncitorimea mediașeană a dat dovada deplinei sale solidarități cu luptele eroice ale ceferiștilor de la Atelierele Griviția, într-una din cele mai puternice demonstrații de protest din întreaga țară[47].

Luptele revoluționare din anii 1929—1933, culminînd cu marile acțiuni ale ceferiștilor și petroliștilor, au reliefat, încă o dată, forța muncitorimii unite, evidențiind necesitatea imperioasă a unității ei de acțiune, mai ales în condițiile ascensiunii fascismului. Discuțiile și încercările de închegare a frontului unic au continuat și în județul Sibiu, în anii 1934—1938[48]. În această acțiune rolul principal l-au avut, ca pretutindeni în țară, comuniștii. Organizația locală a P.C.R. a acționat pentru încheierea frontului unic cu organizațiile locale ale Partidului Socialist Unitar și Partidului Social-Democrat, pentru întărirea sindicatelor, pentru acțiuni comune în vederea satisfacerii revendicărilor economice, împotriva fascismului, pentru apărarea libertăților democratice, a independenței și suveranității naționale[49]. Străduințele pentru realizarea frontului unic au

[41] Arhiva Consiliului Popular al Municipiului Sibiu, (în continuare A.C.P.M.S.), fd. Prefectura, pachet 68/1929, dosar confidențial.

[42] „Socialismul", XXV, nr. 6, 8 februarie 1931.

[43] *Ibid.;* A.C.P.M.S., fd. Prefectura, pachet 20/1931, dos. 90/1931.

[44] OD. Tuțu, Fl. Tucă, *Activitatea desfășurată de Partidul Comunist Român pentru atragerea militarilor la lupta revoluționară a maselor, pentru apărarea independenței naționale a României (1921—1939),* în vol. *P.C.R. în viața social-politică a României. 1921—1944,* București, 1971, p. 227.

[45] A.C.P.M.S., fond Prefectura, pachet 7/1932, dos. 124/1932; „Viața Muncitoare", V, nr. 6, 5 februarie 1928; „Socialismul", XXIV, nr. 17, 13 aprilie 1930, nr. 51, 7 decembrie 1930, nr. 4, 24 ianuarie 1932.

[46] Gh. Popescu, N. Drăgan, *op. cit.,* p. 62.

[47] L. Giura, *Aspecte din lupta revoluționară a muncitorimii mediașene în anii 1918—1944,* în „Crisia", X, 1980, p. 194.

[48] „Lumea Nouă", XXVIII, nr. 36, 2 septembrie 1934; Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României. 1933—1938,* București, 1978, p. 222.

[49] T. Dulgheru, *Zece ani de luptă. Din amintirile unui ilegalist din Sibiu,* mss. în posesia familiei militantului Emeric Mathe, Str. A. France, nr. 18, Sibiu, f. 14. Dulgheru era numele conspirativ al lui Mathe în anii ilegalității.

continuat și la Mediaș. Un manifest adresat muncitorilor medieșeni în februarie 1935 de către Comisia locală a sindicatelor preciza că „lupta începută pretinde fără deosebire de neam, vîrstă, naționalitate, politică numai întruniri într-un front unic“[50]. În decembrie același an, militantul comunist Kajlik Josif îndemna „toți muncitorii, indiferent de naționalitate, confesiune sau păreri politice să se unească într-un front unic, căci numai astfel își va ajunge muncitorimea idealul ei“[51].

Măsura în care muncitorimea din județul Sibiu a înțeles acest imperativ al vremii este dată de numeroasele acțiuni organizate pe baza unității. Propunerile constructive făcute de conducerea organizației județene Sibiu a P.C.R. conducătorilor organizațiilor P.S.D. și P.S.U. în vederea încheierii frontului unic muncitoresc n-au primit un răspuns favorabil[52], unitatea de acțiune realizîndu-se însă în lupta zilnică a proletariatului sibian. Indicațiile conducerii centrale a P.C.R. pentru intrarea membrilor sindicatelor unitare, interzise de autoritățile burgheze, în sindicatele din C.G.M., au provenit organizațiilor din Sibiu, Mediaș și Copșa Mică în cadrul unei consfătuiri ilegale organizată la Brașov, la 13 martie 1935. Delegații prezenți au primit cu însuflețire hotărîrea privind reunificarea sindicală și s-au angajat să o aplice în viață, între altele și prin sprijinirea ziarului „Munca“, editat de Comisia locală a sindicatelor Sibiu[53]. Cele trei sindicate independente de la Sibiu, aflate sub îndrumarea P.S.U., s-au unit, de asemenea, cu sindicatele din C.G.M.[54]. La Sibiu și Mediaș s-au format astfel sindicate unice. În timpul acestei perioade de avînt, la Mediaș s-a înființat un sindicat al muncitorilor din industriile textilă, îmbrăcăminte și pielărie. Congresul pe țară (31 mai — 1 iunie 1936), al acestei uniuni sindicale, la care au participat și reprezentanți din Sibiu, s-a desfășurat într-o atmosferă de lucru, dominată de spiritul unității muncitorești[55]. La 19 septembrie 1937, sub semnul unității, s-a înființat sindicatul muncitorilor lemnari și forestieri din Sibiu, în conducerea căruia au fost aleși patru comuniști[56]. Sindicatele astfel refăcute, cu forțe unite, au stat în fruntea luptelor muncitorimii sibiene. Acestea au culminat cu greva generală de la Mediaș, din iulie 1936, care a durat trei săptămîni, încheindu-se cu succesul greviștilor, datorită unității de acțiune, ajutorului acordat de sindicate, sprijinului țăranilor din jurul orașului și al altor categorii sociale[57].

O altă manifestare a unității de acțiune a constituit-o demonstrația celor 500 de metalurgiști de la fabrica „A. Rieger“, din 8 iunie 1937, care

---

[50] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 71, dos. 204, f. 1—3.

[51] *Ibid.*, fond 50, dos. 2739, f. 776.

[52] T. Dulgheru, *op. cit.*, f. 73—75. Pentru evoluția tratativelor, în vederea realizării frontului unic la nivelul conducerilor centrale vezi: N. Jurcă, *Mișcarea socialistă și social-democrată din România. 1934—1944*, București, 1978, p. 33—59.

[53] *Mișcarea sindicală din România*, p. 451—452.

[54] T. Dulgheru, *op. cit.*, f. 75—76.

[55] *Mișcarea sindicală din România*, p. 459, 465, 470.

[56] „Lumea Nouă, XXX, nr. 39, 26 septembrie 1937.

[57] I. Turcu, *Luptele greviste din iulie 1936 ale muncitorilor din Mediaș*, în „Analele Universității București“. Seria științe sociale, Filozofie, XIII, 1964, p. 221—224; L. Giura, *op. cit.*, p. 197—199.

au cerut reprimirea tovarășilor concediați și au protestat împotriva organizațiilor fasciste[58]. Sub conducerea comuniștilor, antifascismul contribuia la coalizarea maselor largi de muncitori, țărani, meseriași, funcționari. Astfel, la Sibiu și Mediaș au activat secțiuni ale Ligii Muncii, organizație de masă legală, condusă de P.C.R.[59]. La Mediaș s-a înființat un comitet de apărare a antifasciștilor închiși iar la Sibiu o filială a Ligii pentru apărarea libertăților cetățenești[60].

În anii dictaturii regale interzicerea partidelor politice și, mai apoi, a sindicatelor a îngreunat mult activitatea în vederea refacerii unității rîndurilor clasei muncitoare. Dar din acest moment P.S.D. se afla în aceeași situație de ilegalitate cu P.C.R. Odată cu începutul anului 1939, la îndemnurile conducerii partidului și comuniștii sibieni au intrat în bresle, organizații înființate de noul regim în locul sindicatelor, cu scopul de a „armoniza" interesele muncitorilor și patronilor. Astfel, comuniștii puteau să fie în continuare în contact strîns cu masele de muncitori, să le conducă la luptă. Totodată, pe această cale se putea continua activitatea comună cu social-democrații și socialiștii, în spiritul unității de acțiune. Breslele ofereau cadrul legal de activitate și posibilitatea acțiunii cu forțe unite pentru apărarea drepturilor clasei muncitoare, a independenței și suveranității naționale[61]. La Sibiu, comuniștii s-au aflat în fruntea breslelor metalurgiștilor și respectiv, textiliștilor[62], în timp ce social-democrații conduceau breslele constructorilor și tipografilor[63]. Delegații muncitorimii din județul Sibiu, aflați în Capitală pentru a participa la congresul general al breslelor, au participat și ei la marea demonstrație de la 1 Mai 1939, organizată pe bază de front unic. De altfel, aproape în fiecare an din perioada interbelică, sărbătorirea zilei solidarității internaționale la Sibiu și Mediaș s-a realizat pe baza unității de acțiune. La 1 septembrie 1940, cînd orașul de pe Cibin a fost stăpînit de masele populare, care au protestat vehement împotriva Dictatului de la Viena și a fascismului, comuniști, socialiști și social-democrați s-au aflat împreună în mijlocul maselor, dinamizîndu-le și lansînd lozinci ca „Jos cu Axa!", „Nu cedăm, ci rezistăm!", „Nici o brazdă!" ș.a.[64].

Perioada dictaturii militaro-fasciste a făcut și mai dificile contactele dintre comuniști și social-democrați, prin teroarea îndreptată îndeosebi împotriva mișcării muncitorești. Totuși, prin intermediul Ajutorului Roșu (devenit Apărarea Patriotică din 1940) tipografii sibieni au contribuit din sumele asociației lor de ajutor reciproc la sprijinirea familiilor militanților antifasciști arestați[65]. De asemenea, socialiștii sibieni au contribuit la ajutorarea comuniștilor sibieni arestați și judecați în toamna anului 1943

[58] „Sibiul", III, nr. 123, 20 iunie 1937.
[59] L. Giura, *op. cit.*, p. 195.
[60] *Ibid.*, p. 196; T. Dulgheru, *op. cit.*, f. 73.
[61] T. Jurca, *op. cit.*, p. 118—119.
[62] „Lumea Nouă", XXXII, nr. 34, 20 august 1939.
[63] *Ibid.*, nr. 14, 31 martie 1940; A.C.P.M.S., fond Prefectura, pachet 96/1940, dos. 2/1940—41, f. 74—77.
[64] T. Dulgheru, *op. cit.*, f. 104—106; N. Jurca, *op. cit.*, p. 137.
[65] Informație de la Dumitru Rațiu, fost membru al P.S.D. și casier al Asociației de ajutor reciproc a tipografilor, domiciliat în str. Berzelor, nr. 5, Sibiu.

de Curtea Marțială[66]. Trebuie menționat și faptul că în lupta împotriva exploatării, a dictaturii militaro-fasciste și a războiului antisovietic, muncitorimea din județul Sibiu a acționat într-o strînsă unitate[67]. Preocupați de constituirea unei alianțe largi în vederea răsturnării dictaturii antonesciene, comuniștii au acționat pe plan local pentru închegarea Frontului patriotic, care cuprindea reprezentanți ai diferitelor categorii sociale, inclusiv din rîndul universitarilor clujeni refugiați la Sibiu. Activitatea în sensul realizării Frontului Patriotic Antihitlerist, care urma să aibă drept ax Frontul Unic Muncitoresc, a continuat la Sibiu, chiar după arestările și procesul din octombrie 1943, cînd mai mulți comuniști au fost condamnați la moarte și ani grei de închisoare[68].

Putem considera deci, că la realizarea Frontului Unic Muncitoresc, în aprilie 1944, la pregătirea și victoria revoluției de eliberare națională și socială antifascistă și antiimperialistă, declanșată la 23 August 1944, au contribuit și militanții partidelor muncitorești din județul Sibiu, în frunte cu comuniștii. Muncitorimea sibiană, fără deosebire de naționalitate, a fost animată mereu de idealul unității depline a rîndurilor proletariatului, ideal realizat în februarie 1948 prin crearea partidului unic revoluționar, căruia i-a revenit misiunea istorică de a conduce măreața operă de construire a socialismului în România.

VASILE CIOBANU

DER KAMPF FÜR EINE GEEINTE ARBEITERBEWEGUNG IM KREIS SIBIU (1921—1944)

(Zusammenfassung)

Die Arbeiterschaft des Kreises Sibiu stand, was die Vereinigung des Proletariats im gemeinsamen Kampf betrifft, in den ersten Reihen in Rumänien. Die einheitlichen Gewerkschaften in Mediasch und Sibiu befürworteten die Wiederherstellung der gewerkschaftlichen Einheit. Im Februar des Jahres 1927 fand in Sibiu der Allgemeine Kongreß der einheitlichen Gewerkschaften statt; er wurde aber eine Stunde nach der Eröffnung von den bürgerlichen Behörden untersagt. Die Arbeiter des Kreises haben ihren gemeinsamen Kampf im Laufe vieler Streiks, Versammlungen und Demonstrationen unter Beweis gestellt. Im Jahre 1926 gründeten die Kommunisten und Sozialisten am Zibin ein Einheitskomitee. In den Jahren 1935—1936 verwirklichte sich die Vereinigung der Gewerkschaften in der Allgemeinen Arbeiterkonföderation. In Kampf für die einheitliche Arbeiterfront sowie im Kampf für die antifaschistische Front wurden eine Reihe von Erfolgen erzielt, der bedeutendste

---

[66] T. Dulgheru, *op. cit.*, f. 75.

[67] Vezi Gh. Popescu, N. Drăgan, *op. cit.*, p. 65—70; L. Giura, *op. cit.*, p. 203—209; V. Ciobanu, D. Goția, *Despre situația economică și lupta antifascistă a maselor populare din județul Sibiu (1939—1943)*, în „Studii și comunicări. Arheologie-istorie", Muzeul Brukenthal, 19, 1975, p. 175—180.

[68] Gh. Popescu, N. Drăgan, *op. cit.*, p. 66—67.

war der Generalstreik des Jahres 1936 in Mediasch. Die an Stelle der Gewerkschaften neugegründeten Zünfte boten allen Arbeitern, unabhängig von ihrer politischen Zugehörigkeit, den rechtlichen Rahmen für einen geeinten Kampf zur Erhangung ihrer Rechte, zur Verteidigung der demokratischen Freiheiten gegen den Faschismus. Der Kainpf gegen die faschistische Militärdiktatur wurde ebenfalls gemeinsam von Kommunisten, Sozialisten, Sozialdemokraten und Parteilosen geführt. Im Jahre 1943 wurde auch in Sibiu die Antihitleristische Patriotische Front gegründet. Die Vereinigung der KPR mit der SDP im Februar des Jahres 1948 wurde auch im Kreis Sibiu begeistert begrüßt.

IDEALUL UNIVERSITAR CLUJEAN INTERBELIC

Universitatea este una dintre cele mai venerabile instituții de știință și cultură, iar universitatea modernă a fost mereu implicată în evoluția societății din ultimele veacuri. Chiar în zilele noastre, universitățile depun enorme eforturi pentru a se adapta condițiilor progresului tehnic, dezvoltării economice și sociale, asumîndu-și noi responsabilități în raport cu sarcinile lor fundamentale în cercetare și instrucție. Studiul inițiat de UNESCO, în urmă cu două decenii, — *The University Today* — a reluat discuția internațională pe tema *Education in the Modern University*, organizată la Luxemburg, în 1938, de Institutul Internațional de Cooperare Intelectuală al Ligii Națiunilor, despre șansele și modalitățile funcționării universității contemporane într-o vreme cînd se exprimau îndoieli față de valorile tradiționale[1]. Nu multă vreme după aceea, profesorul american Clark Kerr solicita studierea universității ca instituție, pornind el însuși o cercetare a învățămîntului superior, prin „conferințele Godkin", susținute la Harvard. Universității i se atribuia unul dintre cele mai importante roluri în transformările pe care le cunoaște societatea în toate domeniile[2]. Profesorul M. J. Charlesworth, de la Deakin University, arăta recent că intelectualii — principalul produs direct al Universității — au obligația faptei, ca și a conștiinței critice a societății lor. El respinge concepția utilitaristă absolutizată despre universitate, insistînd și asupra valențelor ei educative, a ceea ce s-a numit „the Socratic role of the Universities"[3]. Asistăm, deci, la o varietate de poziții privind menirea universității contemporane[4]; unanimitate întrunesc propunerile care vizează investigarea temeinică a unei instituții care a străbătut secole și epoci istorice.

Deși universitatea are o vechime apreciabilă, în decursul istoriei sale a cunoscut mai multe forme de exprimare, în funcție de mersul general al societății. Majoritatea autorilor fac o delimitare categorică, spre exemplu, între universitatea de tip modern și cea anterioară ei. Elementul definitoriu pentru universitatea modernă este dat de modul cum aceasta se ancorează în realitatea imediată, răspunzînd unor nevoi practice. Prin asemenea calități se manifestă și spiritul modern, opunîndu-se net univer-

---

[1] *The University Today: Its Role and Place in Society*, Edited by Bernard Ducret and Rafe-uz-Zaman, Geneva, 1960.

[2] Clark Kerr, *Métamorphoses de l'Université*, Paris, 1967, p. 8.

[3] M. J. Charlesworth, *The Responsability of Intellectuals: University and Society in Australia*, Melbourne, 1978, p. 8.

[4] Vezi și la Basil Fletcher, *Universities in the Modern World*, London, 1968, p. 17—18; Robert Paul Wolff, *The Ideal of the University*, Boston, 1969, p. 3; Charles Fourier, *Les institutions universitaires*, Paris, 1971, p. 20—28; Michel Devèz, *Histoire contemporaine de l'Université*, Paris, 1976, p. 24.

sității medievale, deoarece conștiința modernă „își mută pretutindeni centrul de gravitate al vieții, din mijlocul lumilor spirituale și culturale supranaturale și dogmatice ale trecutului, în plină realitate înconjurătoare și într-o atmosferă de libertate și răspundere individuală“[5]. Iar nevoile practice sînt și ele extrem de diferite, răspunzînd imperativelor timpului și spațiului istoric. Pe cînd în Statele Unite și Anglia, începutul universității moderne coincide cu solicitări economice și tehnologice[6], în centrul și sud-estul Europei cerințele doctrinar-ideologice și culturale prezidează pentru a servi lupta de afirmare națională[7].

La românii ardeleni străduința pentru înființarea universității se împletește cu efortul emancipării politice a națiunii. Momentul 1848 transilvan ridică știința și cultura la rangul de cele mai importante instrumente ale dezvoltării și propășirii naționale. În celebrul său discurs din Catedrala Blajului (2/14 mai 1848), Simion Bărnuțiu avertizează asupra semnificației majore a mijloacelor culturii, dintre acestea detașîndu-se școlile de toate gradele, de care aveau mare nevoie românii, „cultura politică“ datorîndu-se cu prioritate universității[8]. Pentru doctrinarul revoluției pașoptiste ardelene, „universitățile nu sînt nicidecum un mijloc arbitrar, ci sînt un mijloc necesar, dictat de aceeași indeginţă firească a popoarelor chemate la viața politică, care i-au învățat pe oameni a semăna și a coace pîine ca să trăiască; numai de la universități se poate aștepta — afirmă Bărnuțiu — jurisprudență luminată, de la școale și institute naționale cultura națiunii“[9]. Ideea unei universități pentru români a fost afirmată și la Adunarea Națională de la Blaj (3/15 mai 1848), pentru a fi cuprinsă apoi în petiția înaintată împăratului la 30 mai 1848 și în toate celelalte documente revendicative pînă la „Protocolul“ adunării naționale române, care s-a ținut la Sibiu (16/18 dec. 1848). Deși promisiunile imperiale n-au lipsit în vremea revoluției și în anii care au urmat, politica Vienei nu gîndea universitatea exact pe măsura speranțelor românilor, căci efectele educației universitare puteau avea pentru monarhie fațete nedorite. Nu de teama dezbinării popoarelor imperiului, datorită înființării universităților și academiilor pe seama fiecărei națiuni[10], erau îngrijorați habsburgii, ci de faptul că o universitate românească însemna și o potențare a luptei naționale.

În contextul revoluției pașoptiste se afirma tot mai des, așa cum o făcea George Barit în *Gazeta de Transilvania*, că statul are nu numai dreptul, dar mai ales datoria înființării „așezămintelor omenoase“ dintre care

---

[5] V. Bărbat, *Exproprierea culturii*, Cluj, f.a., p. 118.

[6] William Clyde DeVane, *The American University in the Twentieth Century*, Louisiana State University Press, 1957, p. 16; Sir James Mountford, *British Universities*, London, 1966, p. 54—55; Michael Sanderson, *The Universities and British Industry, 1850—1970*, London, 1972, p. 20.

[7] O exemplificare amplă a acestei caracteristici în recentul volum editat de R. G. Plaschka, Karlheinz Mack, *Wegenetz Europäischen Geistes*, Wien, 1983.

[8] S. Bărnuțiu, *Discursul ținut în Catedrala din Blaj la 2/14 mai 1848*, București. 1909, p. 156.

[9] *Ibid.*

[10] T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, I, Sibiu, 1904, p. 692.

făceau parte în primul rînd școlile[11]. Reformele postrevoluționare din Imperiul austriac încurajau speranțele românilor într-o universitate proprie, Bărnuțiu proiectînd-o imediat după 1850. De aceea, în perioada 1848—1851 mai multe petiții se îndreaptă spre Viena pentru a obține acest deziderat[12]. Intelectualii români considerau acum problema organizării unei universități proprii ca o chestiune vitală, atît sub aspect național-cultural cît și economic. Analizînd gîndirea bărnuțiană despre educație, George Em. Marica preciza și conținutul de clasă al pledoariei pentru universitate ca și direcția modernă a conceperii acelei instituții[13]. Plecînd de la realitățile ardelene, Bărnuțiu publică, în 1853, *Cuvîntul unui student despre necesitatea Academiei la români* în care aduce argumente de ordin pedagogic, filozofic-sociologic, economic, psihologic și general-cultural în sprijinul ideii de universitate[14]. Ideea centrală a concepției revoluționarului român situa dezvoltarea națiunii în dependență de modul cum aceasta va ști să se servească de știință, „fiindcă știința e putere", iar universitatea e un „așezămînt al științelor". În această ordine logică apare imperativul firesc al edificării „casei culturii noastre naționale", sprijinit de patetismul metaforic, propriu generației romantice: „Deșteaptă-te, dar, o, națiune iubită! deșteaptă-te odată de-ți fă casa, ca să nu te mai apuce afară altă iarnă, că va fi poate mai grea și nu vei putea suferi; aprinde-ți farul științelor, pînă ce nu se lasă noaptea peste ocean, că va fi poate mai înfricoșată, și nu vei putea scăpa"[15]. Aproape două decenii va continua discuția în jurul înființării unei universități la Cluj, cu accente felurite, în funcție de mersul evenimentelor politice.

Unirea Principatelor Române și așezarea bazelor României moderne, inclusiv prin crearea universităților din Iași și București, va impulsiona activitatea românilor ardeleni pentru o universitate proprie, care va obliga și Curtea vieneză să-și reconsidere punctul de vedere. Este bine cunoscută atitudinea lui Alexandru Ioan Cuza față de dezideratele naționale ale românilor din Transilvania, sprijinul acordat tinerilor ardeleni care doreau să studieze la universitățile din România[16]. Pentru a contracara exodul tineretului studios spre România, Viena proiectează o universitate românească în Transilvania. Prin aceasta regimul lui Schmerling credea că va atrage chiar tinerimea din România și va face să se potolească unele antipatii față de politica austriacă. Nădejdile, după 1865 se năruie, ideea universității românești limitîndu-se la aceea a unei Academii române de drept, „adică a patra parte dintr-o universitate"[17], cum

---

[11] G. Bariț, *Scrieri social-politice*. Studiu și antologie de Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, București, 1962, p. 101.

[12] Conținutul memoriilor și discuțiile în jurul creerii universității românești prezentate de V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848—1881)*, București, 1974, p. 47—57, 111—114.

[13] G. Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*, I, Cluj-Napoca, 1977, p. 167—168.

[14] *Cuvîntul unui student...*, publicat în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1853, XVI, nr. 15, p. 105—109, iar un dens comentariu al acestui text bărnuțian la G. Em. Marica, *loc. cit.*, p. 167—170.

[15] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1853, XVI, nr. 15, p. 109.

[16] V. Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, 1969, p. 34—62.

[17] „Gazeta Transilvaniei", 1872, XXXV, nr. 7, p. 1.

se va observa la un moment dat. În schimb, imediat după perfectarea dualismului austro-ungar, în anul 1868 se propune, de către profesorii academiei de drept și ai școlii de chirurgie din Cluj, fondarea unei universități maghiare în capitala Ardealului, elaborîndu-se un proiect de lege (Eötvös), prin care o asemenea universitate trebuia să fie inaugurată în octombrie 1870[18]. Abia doi ani mai tîrziu, proiectul va putea fi realizat.

Crearea Universității la Cluj, în 1872, cu limba de predare maghiară, a provocat numeroase dezbateri politice și culturale. Scopul acestei instituții, cum mărturisea și *Kolozsvári Közlöny*, din 27 aprilie 1872, era de a da posibilitate tinerilor să învețe la ei acasă și de a nu fi nevoiți să călătorească pînă la Budapesta[19]. Așadar, o universitate în primul rînd pentru maghiari, care nu rezolva dezideratele românilor. Așa se explică nenumăratele acțiuni românești care solicitau predarea în limba română la Universitatea din Cluj. În acest sens, *Petițiunea junimei române din Budapesta cu privință la universitatea ce se va înființa la Cluj*, trimisă la începutul lui aprilie 1872 parlamentului ungar, cerea ca „toate studiile să se propună și în limba română"[20]. Acesteia i se asociază frecventele articole din gazetele române din Ardeal referitoare la problemele instrucției în limba română la Universitatea din Cluj. Rezultatele au fost însă minime, de aceea ideea înființării unei universități pentru populația majoritară din Transilvania, pentru români, s-a menținut în sfera deziderateloi primordiale. Deși vitregia vremurilor nu a permis românilor din Transilvania, pînă la prima conflagrație mondială, să se manifeste printr-o cultură superioară produsă în instituțiile lor naționale[21], aceasta nu înseamnă, însă, că nu dispuneau de un veritabil potențial cultural și științific. Dimpotrivă, epoca „este dominată în școală de avîntul apostolic al dascălilor ardeleni"[22], prin profesori la catedrele universităților din București și Iași sau desfășurînd în Transilvania o remarcabilă activitate cultural-științifică. Țelul tuturor era totuși crearea unei universități pentru românii transilvăneni.

Unirea de la 1 Decembrie 1918 a deschis cadrul favorabil realizării idealului universității românești la Cluj. Acesta a fost propus imediat factorilor răspunzători pentru destinele politice ale Ardealului și ale întregii Românii[23]. Mobilizarea intelectualității române atinge intensitate sporită între anii 1918—1920 cînd se procedează la reorganizarea Universității din Cluj, se deschid cursurile în limba română și se inaugurează oficial noua citadelă a învățămîntului superior[24]. În opinia contemporani-

---

[18] *Ibid.*; Vezi și la Șt. Pascu, *Universitatea din Cluj*, Cluj, 1972, p. 11—13; S. Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, I, Cluj-Napoca, 1980, p. 27—28.

[19] „Gazeta Transilvaniei", 1872, XXXV, nr. 42 p. 1.

[20] „Telegraful român", 1872, XX, nr. 28, p. 110.

[21] I. Crăciun, *Activitatea științifică la Universitatea Regele Ferdinand I*, Cluj, 1935, p. 6.

[22] I. Breazu, *Inițiative ardelene în cultura românească*, în „Transilvania", 1943, LXXIV, nr. 7—8, p. 549.

[23] V. Pușcaș, *Proiecte de organizare a Universității din Cluj (1919)*, în N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, *Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj, 1985, p. 301.

[24] S. Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I, Cluj-Napoca, 1980, p. 46—155.

lor sau a istoriografiei evenimentul înființării universității românești din Cluj este situat printre realizările epocale din perioada postbelică. Acea „operă de revoluție, înfăptuită cu mijloace revoluționare"[25], cum o califica Vasile Pârvan, s-a născut într-o vreme de splendidă efervescență constructivă și avînd la bază un robust optimism. De aceea se impunea, ca o „datorie a vieții noastre", să fie edificată o instituție care de la început să depășească stadiul celei antebelice, mai mult chiar, să constituie model și să regenereze și activitatea celorlalte universități din România. Într-un articol din martie 1919, intitulat *Universitatea Ardealului,* Iosif Popovici ținea să sublinieze că „universitatea aceasta trebuie să fie cetatea culturii românești, de aici au să pornească ideile mari ale civilizației omenești, aici trebuie să se închege chiagul culturii noastre și aici trebuie să ne curățim sufletul de zgura trecutului și să ne întărim energia vieții noastre culturale. De azi înainte nu mai e scuză — atenționa același cărturar — că nu s-a putut face cultură, de azi înainte trebuie să o facem. Universitatea trebuie să fie templul culturii, iar nu azilul ei"[26]. Avînd în vedere trebuințele specifice Transilvaniei, Universitatea din Cluj promitea, totodată, să contribuie, prin știință și cultură, la afirmarea României moderne, la înscrierea spiritualității noastre naționale în universalitate.

Unirea din 1918 a marcat, potrivit sentimentului general al românilor, începutul unei ere noi, universitatea clujeană fiind printre primele opere ale acesteia[27]. Dar, de mai multe ori, profesorul și primul rector al Universității clujene reorganizate, Sextil Pușcariu, amintea că această vatră a științei și culturii este întruchiparea unui perpetuu vis al părinților și strămoșilor noștri[28]. Relația între Unirea cea Mare și reorganizarea Universității clujene o făcea și profesorul Iacob Iacobovici atunci cînd remarca, la sfîrșitul mandatului său de rector, că această instituție „este quintesența și păstrătoarea îndărătnică a fondului moral al poporului românesc. Cu acest fond s-a format unitatea de azi"[29]. Avînd, așadar, la bază valoroasele tradiții cultural-morale și militantismul bine dozat al luptătorilor ardeleni pentru emanciparea națională, Universitatea românească din Cluj își propunea a fi „un far luminator" pentru întreaga Românie, dînd șansa învățăturii înalte tuturor cetățenilor ei, indiferent de naționalitate.

Climatul spiritual din România interbelică are o anume configurație ce-i definește și modul de manifestare. Octavian Goga, imediat după terminarea războiului, scria că urmărind atent șirul de transformări radicale pornite în toată lumea este greu de apreciat care dintre ele — cele politice sau sufletești — au o pondere mai mare. „În orice caz — nota poetul —, în bătaia furtunii recente s-a plămădit un om nou, o conștiință

---

[25] V. Pârvan, *Universitatea națională a Daciei Superioare.* Cu o prefață de Onisifor Ghibu, Cluj, 1928, p. 50.

[26] „Patria", 1919, I, nr. 20, p. 1.

[27] V. Pușcaș, *Însemnătatea și semnificația înființării Universității românești din Cluj și opinia internațională,* în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia, 1/1980, p. 39—63.

[28] S. Pușcariu, *Discurs cu ocazia decernării titlului de doctor honoris causa lui Octavian Goga,* în „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj", An. șc. 1931—1932, Cluj, 1932, p. 39.

[29] „Anuarul Universității din Cluj", An. șc. 1922—1923, Cluj, 1924, p. 7.

nouă, o morală nouă..."[30] care își vor pune pecetea asupra epocii. Mentalitatea ardelenilor, sub imperiul noilor transformări, suferă simptomatice schimbări. Dacă înainte de război era nevoie de luptători pe tărîmul eliberării naționale, idealul postbelic al românilor cerea noi elaborări care să cuprindă realitățile României întregite, cu mult mai dinamice și complexe. Generația vîrstnică și cea a deplinei maturități vedeau îndeplinite, prin Unire, dezideratele politice naționale și, în parte, chiar cele sociale.

Tineretul, care se angajase hotărît pe calea împlinirii acestor deziderate, a făcut din ele marele țel al vieții lui. Odată realizat, în societatea românească postbelică lumea începea să se interogheze dacă tinerii vor găsi un nou ideal care să-i îndrume spre o direcție constructivă. Erau glasuri care constatau, la studențime, o lipsă de ideal, fapt ce a determinat antrenarea universitarilor clujeni într-o amplă dezbatere în cadrul „societăților" din facultăți sau în presa locală[31]. Documentele de arhivă ne redau numeroase dispute ocazionate de efortul clarificării și definirii idealului universitar, glasurilor nihiliste opunîndu-li-se viguroasa tradiție culturală a românilor, care putea sta chiar la temelia închegării unei tradiții universitare[32]. Un condei studențesc încearcă să sensibilizeze, prin intermediul *Lumii universitare* (1922), tineretul academic și profesorii Universității clujene, dezvăluind că „nu mai știm cărui ideal să-i aducem jertfă prinosul muncii noastre, căci nu-l mai avem, nu mai avem nucleul în jurul căruia uniți să desfășurăm activitatea noastră. Lipsindu-ne un nou ideal național, energiile noastre radiază și se pierd în lupte care nu pot aduna la un loc pe toți fiii neamului"[33]. De remarcat că această constatare nu are nuanța tînguirilor ori a reproșului, ci mai degrabă este un îndemn la definirea „noului ideal național". Iar pentru generațiile postbelice principala misiune era să realizeze o deplină integrare a provinciilor proaspăt unite cu patria-mamă, finalitatea supremă fiind afirmarea vitalității și capacităților creatoare ale poporului român[34]. Pentru aceasta, în viziunea studențească, era necesară o raportare a întregii activități universitare la cele mai înalte valori morale și științifice ale națiunii noastre, ale umanității; beneficiarul pregătirii speciale a tineretului din facultăți trebuia să fie „masele de jos"; plecînd de la acest deziderat, în domeniul culturii se va elimina elitismul, tinzîndu-se către o „omogenitate culturală" care, însă, nu va însemna coborîrea ștachetei ci, dimpotrivă, se va face prin „ridicarea noastră culturală"[35]. Dovada asimilării idealului este faptul că studenții nu așteptau împlinirea sa de la un anumit dat,

[30] Octavian Goga, *Precursori*, București, f.a., p. 16.

[31] Vezi tonul articolelor din „Lumea Universitară", 1922, I, nr. 1—7 și *Almanahul Societății academice „Petru Maior" (1919—1929)*, Cluj, 1929.

[32] Arhiva Universității din Cluj-Napoca, Fond *Universitatea Regele Ferdinand I*, Dosar 7, 1936, fila 142, 157.

[33] „Lumea Universitară", 1922, I, nr. 7, p. 106.

[34] Relevante pentru descifrarea spiritului generațiilor postbelice sînt și eseurile lui Mihai Ralea, *Misiunea unei generații*, în „Viața Românească", 1928, XX, nr. 1, p. 120—126 și Iuliu Hațieganu, *Generații vechi și nouă*, în „Gând Românesc", 1933. I, nr. 1, p. 13—16.

[35] „Lumea Universitară", 1922, I, nr. 7, p. 107.

căci el constituia „simbolul muncii dezinteresate", așa cum se cuvine stării de tinerețe. Aceiași entuziaști studenți ai generației Unirii erau convinși că prin progresul cultural-științific, la care doreau să contribuie, România se va înscrie pe drumul progresului și dezvoltării generale.

Primii profesori ai Universității românești din Cluj erau preocupați și ei de orientarea studenților spre un ideal realist. Numeroasele întrebări ale acelei vreme au generat tot atîtea probleme și răspunsuri în mintea magiștrilor. Interogarea pe care o repeta mereu Onisifor Ghibu era dacă „o să-și știe găsi tinerimea de astăzi și cea din viitor noul ideal înalt care să-i unească într-un mănunchi forțele și să-i îndrepte în aceeași direcție privirile"[36]. La fel ca Iorga, profesorul ardelean spera ca tendința pragmatismului care a obsedat generațiile mai vechi să nu se încorporeze în gîndul și țelurile studențimii de după primul război mondial. G. Bogdan-Duică, înțelegînd dorința tinerimii universitare pentru „o viață mai înălțată, mai fericită", sublinia că adevăratul scop trebuie precis formulat, așa încît realizarea lui să-i aducă mulțumirea și să favorizeze progresul țării[37]. Un alt profesor, N. Ghiulea, de la Facultatea de Drept, — transfera pe seama studențimii și o parte din idealurile propriei generații, ale națiunii române în momentele desăvîrșirii unui atît de însemnat proces istoric. Același dascăl formula astfel idealul universitar: „Iubirea de țară, de neam și de limbă este singura garanție de folosire a tuturor calităților noastre spre binele societății care vă așteaptă. Idealul nostru de astăzi, după întregirea neamului, nu poate fi decît ridicarea neamului românesc, decît dezvoltarea tuturor calităților lui, decît ridicarea lui la maximum de cultură și civilizație de care este capabil, pentru ca să-și ia locul pe care îl merită în lume, între celelalte națiuni civilizate, să aducă nota sa personală, în civilizația lumii întregi, și să răsplătească astfel cu prisosință ceea ce a împrumutat de la civilizațiile mai vechi, pentru formarea, ridicarea și cristalizarea civilizației lui"[38].

Dezbaterile pe tema idealului național, în ambianța creată de Unire, exprimau deopotrivă hotărîrea studenților și profesorilor de concentrare a energiilor pentru a situa națiunea română la nivelul de dezvoltare al civilizației universale. Aceste discuții au avut însă și darul de a preciza sensul instituției universitare.

Reorganizarea Universității din Cluj, după terminarea primului război mondial, a fost o lucrare de mari proporții, întinzîndu-se pe o perioadă care a durat aproape toată epoca interbelică. Aceasta pentru că, atît în proiectul fondatorilor Universității românești din Cluj, cît și în activitatea următoarelor generații de universitari ardeleni, s-a urmărit continua perfecționare, modernizare și acomodare a învățămîntului superior la cerințele economice, sociale, culturale ale țării[39].

Într-un asemenea context de preocupări, două erau problemele care conduceau gîndirea și acțiunea întemeietorilor noii instituții academice clujene: 1. a construi o universitate cu adevărat modernă și 2. a o orga-

[36] *Ibid.*, nr. 2—3, p. 19.
[37] *Ibid.*
[38] *Ibid.*, nr. 7, p. 99.
[39] V. Pușcaș, *Proiecte de organizare a Universității din Cluj (1919)*, în *loc. cit.*, p. 312—313.

niza pe măsura celor mai înaintate concepții și orientări despre universitatea contemporană.

Profesorul Virgil Bărbat a prezentat în *Exproprierea culturii* conținutul conceptului de universitate modernă. Plecînd de la definirea „spiritului modern", dascălul clujean reia cîteva idei din literatura europeană și americană despre statutul universităților, vizînd anume relația între școlile superioare și nevoile practice ale societății. Pentru vremea apariției primelor universități moderne, el le numește chiar „școli practice", dar „școli speciale" care erau deschise tuturor cetățenilor, nu doar elitelor, cum se conservau cele de arte și ecleziastice[40].

Firește că în planul istoriei științei și culturii universale ar fi extrem de dificilă stabilirea unei date exacte cînd se pun fundamentele universității moderne. Dar, din modul înțelegerii a ceea ce se vroia acest tip de instituție, trebuie să fim de acord că fiecare societate și-a făurit-o în acea vreme cînd necesitățile practice erau destul de presante și cînd nivelul dezvoltării putea oferi sprijinirea ei materială și morală[41]. Virgil Bărbat susține că asemenea școli aveau în vedere doar formarea de specialiști, deoarece ele „n-au luat naștere și n-au înflorit decît atîta vreme cît n-au avut alt stăpîn decît nevoile reale ale omenirii din veacurile corespunzătoare acestei înfloriri. Ele n-au înflorit decît atît cît au fost școlile profesionale superioare, care preparau pe aceia care erau chemați să satisfacă aceste nevoi"[42]. Această concepție despre universitate este extrem de disputată polemic în perioada interbelică, în funcție de platforma ce stă la baza criticii materialismului vulgar ori a idealismului exagerat. În orice caz, foarte multe glasuri europene se opuneau tendințelor de includere în cadrul universităților „clasice" (cuprinzînd cele patru facultăți — medicină, drept, filosofie, științe) a acestor „școli profesionale superioare", adică tehnice[43]. Deși neagreată, profesorul Bărbat susține această propunere pentru motivul logic și real că în aceeași măsură cu școlile tehnice-aplicative și universitatea, în vechea ei structură, pregătește tot profesioniști necesari societății, fie ei medici, profesori sau avocați[44]. Totuși, Europa n-a reușit prea repede să încorporeze un proiect de acest fel, precum n-a avut succes întocmai nici în România. Drumurile celor două tipuri de instituții au mers o perioadă paralel, pînă cînd s-au creat institutele de cercetare aplicativă, aparte de universitățile cărora le rămînea doar domeniul studiilor strict teoretice.

După cum observa și un pedagog clujean, într-o suită de articole cu titlul *Ideea Universității*, din revista *„Societatea de Mâine"* (1924), deși tema constituirii universității moderne era extrem de viu dezbătută, continua să persiste și după primul război mondial o lipsă de claritate în

[40] V. Bărbat, *Exproprierea culturii*, Cluj, f.a., p. 55.
[41] Fritz K. Ringer, *Education and Society in Modern Europe*, Bloomington, 1979, p. 6.
[42] V. Bărbat, *Exproprierea culturii*, Cluj, f.a., p. 60.
[43] *Ibid.*
[44] *Ibid.*; vezi și Allan M. Carter, *Higher Education in the United States*, Washington, D.C., 1965, p. 22.

înțelegerea problemei[45]. În substanța numeroaselor articole sau studii care au avut această preocupare se afirmă că universității i-ar corespunde două scopuri: unul *formal* și celălalt *material*. Prin formal se înțelegea promovarea științei pentru știință. Deci i se acorda științei o valoare în sine, fără o considerare a raportului ei cu societatea. Acest ideal enunța principiul potrivit căruia universitatea nu avea în vedere urmărirea unor „scopuri practice imediate"[46]. Adepții unui asemenea curent de gîndire erau pătrunși de ideea unei științe îndrumată spre găsirea adevărurilor superioare, indiferent cărui domeniu i-ar aparține. Trebuie să adăugăm imediat că aderenții „idealismului universitar" nu resping integral contactul cu realitatea vieții. Dimpotrivă, ei recunosc efectele rezultatelor științifice în practica socială și individuală, materializarea lor în viața propriu-zisă. Dar această transpunere în existența reală nu este în atribuțiile universității, căci o asemenea misiune ar stînjeni efortul străduinței spre adevărurile cele mai trainice. „Numai atunci cînd în cercetările și analizele noastre — susține o voce a „idealismului universitar" — din capul locului nu sîntem preocupați de valoarea cercetării în sine, putem ajunge să prindem mai mult și mai exact din realitatea lucrurilor, decît atunci cînd de la început sîntem preocupați de oarecare valori reale, ce dorim a ajunge prin cercetările noastre. În cazul din urmă — consideră același glas — drumul ne este fixat dinainte prin scopul practic propus, drept urmare, rezultatele la care vom ajunge vor fi unilaterale și incomplete, iar valoarea lor va corespunde numai în parte adevărului"[47]. Așadar, promotorii concepției „știință pentru știință" văd în comanda socială o îngrădire și limitare a însăși acțiunii de cercetare, o frînare a mersului spre „adevărul pur". Într-o asemenea accepțiune, scopul universității se definește astfel: „... a da aparatului intelectual și moral toate posibilitățile de a pătrunde cît mai adînc în domeniile adevărului, binelui și frumosului. A introduce pe student în misterele labirintului cunoașterii și al vieții, în cercetarea lor, pe lîngă o responsabilitate proprie și independentă, ce numai printr-o atare cunoaștere se poate trezi și dezvolta, ridicîndu-se astfel la nivelul cel mai înalt posibil al conștiinței de sine, al însemnătății faptului și al responsabilității ce îi incumbă"[48]. Descifrăm într-o astfel de precizare care este rolul universității numai în conexiune cu creativitatea, fiind vorba desigur de creație științifică și culturală pentru viața reală, dar nu în funcție de necesitățile imediate ale vieții. Nerespingîndu-se contactele cu viața, propunătorii „obiectivismului" din universitatea-laborator critică, în fapt, utilitarismul exacerbat, considerat a fi o frînă în calea progresului.

Celălalt curent, *material*, sau numit „știință pentru viața reală", a pornit cu convingerea utilitarismului ca principiu de bază pentru exis-

---

[45] Pentru Europa și S.U.A. a se consulta W. M. Childs, *The Justification of University*, Manchester University Press, 1936, p. 6, 17—20 și Kenneth R. Minogue, *The Concept of a University*, Berkeley, 1973, p. 222—223.

[46] „Societatea de Mâine", 1924, nr. 32, p. 639.

[47] *Ibid.*, p. 640.

[48] *Ibid.*

tența universității[49]. Aflate într-o aparentă contradicție, ambele concepții sînt analizate de universitarii clujeni, profesorul Virgil Bărbat propunîndu-le într-o sinteză[50]. În optica sa, punctul lor de comuniune se află tocmai în realitatea care nu admite dedublarea atît de pronunțată. Pledoaria pentru o sinteză universitară, la Cluj, după Unire, se făcea în ideea evitării timpului de acomodare și experimentare, în favoarea indicării terenului cel mai fertil pentru activitatea reală a universității. Virgil Bărbat insista și asupra faptului că în vederea realizării unei asemenea sinteze trebuie ținut cont de spațiul istoric concret căruia i se adresează, de specificul național pe care îl reprezintă, din care-și va extrage energiile și orientările[51]. Totodată, aici se asimilează ideea de universitate în conexiune cu universalitatea. Așadar, împlinirea acestei sinteze se petrece prin dezvoltarea personalității naționale care urmează să fie ridicată pînă la treapta cea mai de sus a valorilor universale.

Rostind *Datoria vieții noastre,* profesorul Vasile Pârvan trasa tocmai drumul pe care trebuie să-l urmeze școala superioară românească, Universitatea din Cluj cu deosebire. Făcînd o critică vehementă concepțiilor „mecanice, militariste și triviale" despre școală, care urmăreau „uniformizarea gîndului și regulamentarea creării"[52] și transformau instituțiile de învățămînt în adevărate fabrici de eliberare a diplomelor, cel care a inaugurat cursurile Universității românești din Cluj, acorda acesteia un scop întreit: 1. a da studenților o cultură specială literară, științifică, artistică, social-politică-economică; 2. a forma caractere printr-o educație bazată pe o concepție unitară despre lume; 3. a promova știința, literatura și arta — „pure și aplicate" —, prin activitatea creatoare originală desfășurată în „institute de aplicare". Această triadă este absolut necesară — în argumentația savantului român — pentru îndeplinirea țelului suprem al universității, exprimat prin „spiritualizarea vieții marelui organism social-politic și cultural creator, care e națiunea"[53].

Plecînd de la modelul universității conceput de Pârvan, profesorii clujeni au investigat mereu mediul socio-intelectual în care își desfășura activitatea Alma Mater Napocensis. Chimistul Dan Rădulescu a sesizat că părerea generală despre rolul instituțiilor de învățămînt superior, aceea privind accentul pe pregătirea numai a specialiștilor necesari în diferite domenii de producție sau creație, se învederează doar ca un scop imediat[54], dar nu și complet. Rectorul Fl. Ștefănescu-Goangă adăuga, în discursul de inaugurare a anului universitar 1939—1940, că înafară de formarea cadrelor superioare pentru toate ramurile de activitate, universitatea are misiunea „să modeleze forțele creatoare ale națiunii, chemate să-i poarte prestigiul în afară de hotare și să-i dea măsura puterii de creațiune spirituală, în patrimoniul de cultură, comună omenirii întregi"[55].

---

[49] Maurice Caullery, *Les Universités et la vie scientiphique aux Etats-Unis,* Paris, 1917, p. 12.

[50] V. Bărbat, *Exproprierea culturii,* p. 118.

[51] *Ibid.,* p. 177.

[52] V. Pârvan, *Universitatea națională a Daciei Superioare,* Cluj, 1928, p. 45.

[53] *Ibid.,* p. 54.

[54] Dan Rădulescu, *Degradarea universității și primejdia ei,* București, 1927, p. 9.

Semnificații aparte și deosebit de profunde cuprinde gîndirea profesorului Iuliu Hațieganu despre menirea universității. Concepția sa respinge viziunea despre universitate ca instituție pur culturală sau științifică, precizînd direcția ei de evoluție spre național și social în sensul că este „cel mai puternic instrument al progresului și cea mai înaltă școală de educație națională și morală"[56]. De subliniat faptul că Iuliu Hațieganu insistă deosebit de mult asupra realizării unei „educații desăvîrșite", pe lîngă cultivarea științei și transpunerea ei în sfera practicii. „Educația integrală", pe care o preconizează, își propune formarea oamenilor de caracter, cu sentimentul datoriei, devotamentului, abnegației, care pot contribui la propășirea societății — cu alte cuvinte crearea „omului social"[57].

O analiză profundă asupra stării universității contemporane realizează profesorul chirurg I. Iacobovici în *Raport asupra trebuințelor Universității din Cluj*[58]. El combate, ca și Pârvan, mentalitatea că această instituție este în măsură de a oferi doar titluri pe baza cărora posesorii lor beneficiază de un trai mai bun. Deasemenea, orientarea exagerat teoretică a universității îi sugerează imaginea comparativă cu „mandarinii speculativi" care nu oferă vreo valoare socială demnă de apreciere[59]. Pentru a depăși aceste cadre limitate, profesorul Iacobovici vine cu soluția acordării unei atenții sporite științelor aplicate, așa cum mai tîrziu va propune și Virgil Bărbat. Aceasta și pentru a ține pasul cu mersul științelor în lume, dar și pentru că prin orientarea universității spre cultura generală își poate permite abordarea concomitentă a creației și aplicației rezultatelor științifice, cele două dimensiuni fiind vizibil subordonate una alteia în noile condiții tehnice. Afirmarea acestei necesități Iacobovici o face în termeni categorici, relaționînd școala superioară cu nevoile sociale: „A ține universitatea în starea actuală (cu o mai slabă preocupare pentru științele aplicate = n.n. V.P.) înseamnă a scoborî din ce în ce mai mult nivelul său, pînă a o aduce la o simplă școală pe care societatea o va recunoaște în curînd ca absolut inutilă"[60]. Iar argumentele sale sînt de natura experienței altor universități din diferite țări.

S-ar putea crede că profesorul clujean face parte din categoria celor care exacerbează utilitarismul și pentru a nu-i crea o asemenea imagine, vom adăuga imediat că el acordă o pondere remarcabilă problemei educației care, din punct de vedere social, înseamnă fundamentul tuturor celorlalte elemente formativ-instructive. Pentru profesorul Iacobovici, educația este condiția primordială a însăși existenței universității. Într-o anume ocazie, el spunea colegilor: „Din universități să nu iasă numai un titrat oarecare, ci mai ales un bun cetățean. Noi nu vrem ca dorința legi-

[55] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I", An. șc. 1938—1939, Cluj, 1940, p. 8.

[56] *Idem*, An. șc. 1930—1931, Cluj, 1931, p. 6.

[57] Vezi și în prelegerea inaugurală *Universitate și națiune*, în „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj—Sibiu", An. șc. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 15.

[58] „Anuarul Universității din Cluj", An. șc. 1922—1923, Cluj, 1924; vezi și la I. Chiricuță, *Prof. dr. Iacob Iacobovici — întemeietorul școlii românești de chirurgie din Transilvania*, București, 1979, p. 80—88.

[59] „Anuarul Universității din Cluj", An. șc. 1922—1923, Cluj, 1924, p. 14.

[60] *Ibidem*.

timă de a se cultiva să fie plătită cu sacrificiul dureros al degradării și perversiunii individuale"[61]. Grija pentru individ se constituie într-o deplină responsabilitate față de societate, prin aceea că tuturor membrilor corpului social trebuie să li se acorde condițiile afirmării pînă la cel mai înalt grad de știință și cultură, pentru ca dintr-o asemenea poziție să ofere maximum semenilor săi. De aici mișcarea „Extensiunii Universitare" care se va dezvolta la Cluj ca niciunde în România, dovedind, așa cum concepea și profesorul Virgil Bărbat, că universitatea trebuie să devină îndrumătoarea spirituală a întregii națiuni[62]. Observăm că factorul educație vine pregnant în întîmpinarea solicitării epocii moderne „de a elabora un concept valabil despre om și despre cultură, de a preciza menirea spiritului și a omului de știință față de realitățile fiecărei epoci"[63], deci se preconizează o nouă antropologie, adecvată realităților timpului.

O concluzie demnă de reținut din *Premisele umane ale culturii moderne* este exprimată astfel de Virgil Bărbat: „Mergînd cu timpul și numai așa, timpul ne va păstra și cinsti"[64]. Ținînd seama de condițiile epocii, problema educației în universitate a luat forme dintre cele mai diferite. Pentru perioada interbelică se conturează însă un conținut unitar care are la bază știința și cultura. Totuși, caracteristicile educației acelei epoci pornesc de la o experiență mai îndelungată și mai vastă, din care rezultă că educația „este tehnica prin care un popor luptă în contra morții lui culturale; iar mijlocul cel mai bun este acela de a pune viața mereu, la fiecare generație, în centrul acesteia"[65]. De aici valențele educative ale științei care prezintă realitatea naturală și socială drept un element de bază al vieții[66]. Științei se adaugă — în procesul educației — limba, literatura și istoria poporului ca reprezentînd însăși trăsăturile definitorii națiunii căreia-i aparțin subiecții educației moderne.

După aproape un deceniu de funcționare a instituției creată în 1919, revine cu insistență — în dezbaterile de idei culturale — problema sensului, activității universității contemporane. În 1929, în revistele clujene s-a declanșat un adevărat schimb de păreri despre nivelul la care a ajuns universitatea clujeană, modul cum se raportează realizările ei la stadiul european, drumul ce trebuie să-l urmeze în continuare[67]. Precizările lui Virgil Bărbat, pe care le-am prezentat mai înainte, revin în această dez-

---

[61] Apud I. Chiricuță, *op. cit.*, p. 76.

[62] V. Bărbat, *Extensiunea Universitară Cluj*, Extras din vol. publicat de „Extensiunea Universitară din Cluj", an. 1924—1925. Ideea universității ca centru spiritual al națiunii este susținută și de alți profesori ai universității clujene, vezi Fl. Ștefănescu-Goangă, *Raport...*, în „Buletinul Extensiunii Universitare din Cluj", an II, 1925—1926, p. 76 și Iuliu Hațieganu, *Universitate și națiune*, în „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj—Sibiu", An. șc. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 15.

[63] Al. Ieșan, *Universitatea ca idee și faptă*, Cernăuți, 1944, p. 8.

[64] V. Bărbat, *Premisele umane ale culturii moderne*, Cluj, f.a., p. 56.

[65] Idem, *Exproprierea culturii*, p. 153.

[66] Vezi și prelegerile inaugurale ale profesorilor D. D. Roșca, *Despre unele puteri ale științei* și Petre Sergescu, *Despre valoarea etică a științei.*

[67] „Patria", 27 ian. 1929, p. 4; A se vedea dezbaterea la care au participat profesorii I. Simionescu, V. Ghidionescu, V. Bărbat, G. Bogdan-Duică în ziarul „Patria" (5 februarie 1928, 27 ianuarie, 24 februarie, 17 martie 1929).

batere cu punctarea categorică a rolului științei în universitate, a contribuției școlii superioare la îmbunătățirea situației materiale a oamenilor care prin aceasta vor obține timp și condiții favorabile meditației și creației culturale. El dă ca exemplu pozitiv tipul de universitate americană care este organizată și dirijată spre asemenea deziderate[67a]. Profesorul Bogdan-Duică susține că universitatea clujeană are deja toate caracteristicile instituțiilor europene similare, datorită și raporturilor foarte strînse cu universități celebre de pe continentul nostru. Aceasta nu înseamnă o copiere a acestora, ci, dimpotrivă, o afirmare a originalității culturii române prin relaționare cu rezultatele obținute la universitățile străine. În acest spirit, el recomanda legături și mai strînse cu toate universitățile europene — nu doar cu cele din Apus — și cu altele aparținînd celorlalte continente, pentru a lua tot ceea ce este bun și folositor în experiența acestora[68]. Aceloraşi idei subscrie și pedagogul Vl. Ghidionescu atunci cînd cere ca universitatea clujeană să fie receptivă la ceea ce se poate acomoda realităților românești din modelul francez, anglo-saxon sau german al universității contemporane[69]. Se revine deci la sublinierea ideii de sinteză universitară care să marcheze însă afirmarea spiritului original național.

Împlinirea idealului universitar înfățișat de intelectualii ardeleni însemna o permanentă căutare a noului, o continuă perfecționare organizatorică, metodică și de conținut. Era o chestiune de formă și fond care ținea de mersul activității, iar nu doar de durată. Aceasta pentru că nu se căuta transpunerea mecanică a unor sisteme instructiv-educaționale străine, ci edificarea unei construcții potrivite profilului spiritual autohton. Este îndeobște acceptată relația școală-societate ca o axiomă, întrucît orice tip sau grad de școală este marcat de structura societății și poartă pecetea acesteia[70]. Pentru perioada contemporană chiar mentalitatea membrilor societății, privind locul și rolul școlii, trebuie să cuprindă noi orizonturi, întrucît de modul cum funcționează școala depinde viitorul poporului și țării. Universitatea n-a avut niciodată un rol în sine, pentru sine, ci a fost dependentă de necesitățile cele mai presante ale societății[71]. Iar timpurile moderne au nevoie vitală de oameni de știință, de savanți și cărturari, adică de produsul și slujitorii universității. Contribuind la opera de edificare a societății moderne, contemporane, universitățile sînt în măsură a cîștiga din partea poporului înțelegerea și iubirea pe care le solicita Virgil Bărbat. Desigur, relația este de reciprocitate. „De aceea, un popor, poporul în totalitatea lui, dacă vrea să-i cîștige grațiile și să biruiască în lume, trebuie să se deprindă să iubească altarele acestei noi zeități, adică universitățile. Fără această iubire, exemplele recente ne-o dovedesc, totul este amenințat de ruină. Și iarăși, pentru ca această iubire să existe, universitățile trebuie să-și dezvăluie în fața mulțimilor frumusețile lor, iar aceste frumuseți sînt tocmai adevărurile științifice, cu cor-

---

[67a] *Idem*, 27 ianuarie 1929, p. 4.
[68] *Idem*, 5 februarie 1929, p. 4.
[69] *Idem*, 24 februarie 1929, p. 5.
[70] I. Borcia, *Școală și societate*, în „Transilvania", 1920, LI, nr. 4, p. 466.
[71] V. Bărbat, *Premisele umane ale culturii moderne*, p. 53.

tegiul lor de explicaţii şi aplicaţii"[72]. Aceste enunţuri nu se opresc doar la sfera generalizării raportului între societate şi universitate, ci coboară pînă la nivelul individului. Acelaşi Virgil Bărbat privea ştiinţa şi efectele ei într-un sens exclusiv umanist, deoarece ştiinţa adevărată fiind creată de om trăieşte şi este apreciată numai dacă nu-l uită pe acesta, idealurile lui de viaţă materială şi spirituală. Folosirea distructivă a rezultatelor ştiinţifice, a muncii universitarilor şi savanţilor, este reprobată şi respinsă, de unde şi responsabilitatea umanistă a cercetătorului ştiinţific, alături de beneficiar[73]. La rîndul său, Vasile Pîrvan susţine că orice ideal cultural şi-ar propune o societate, acţiunea de transpunere în viaţă va începe tot cu individul. Altfel spus, „transformarea societăţii e rezultatul transformării indivizilor care o compun"[74]. De aici reiese, într-un fel, accentul pe care trebuie să-l pună universitatea pe latura modelării personalităţii studentului, a viitorului intelectual.

În epocă se întîlneau dese voci care susţineau ideea că ştiinţa nu ţine seama de graniţe, că cercetarea ştiinţifică trebuie văzută ca act în sine, despărţită de domeniul aplicării. Privitor la Universitatea românească din Cluj, trebuie subliniat faptul că organizatorii ei, încă de la primele începuturi au respins asemenea concepţii. În proiectul său despre *Universitatea naţională a Daciei Superioare*, profesorul Vasile Pârvan jalona principala direcţie a celor patru facultăţi ca fiind „aplicarea la realitatea socială şi naţională românească a tuturor rezultatelor obţinute de cercetarea general omenească şi, în special, a umanităţii celei mai înaintate în civilizaţie, în ce priveşte curentele de idei noi, ori activitatea de ordin material"[75]. Tot la această temă, autorul studiului despre *Datoria Universităţii şi misiunea culturală a României întregite* dezvăluie cum „ideea confuză că ştiinţa şi cultura aparţin omenirii şi nu sînt în funcţiune de viaţa naţională, izvorăşte din neluarea în seamă a raportului normal dintre viaţa omenirii şi a naţiunilor în parte şi dă naştere unui umanitarism iluzoriu"[76]. Fl. Ştefănescu-Goangă şi Iuliu Haţieganu militau de asemenea pentru o ştiinţă nespeculativă în universitate, ci pentru viaţa reală. Iuliu Haţieganu cerea ca ştiinţa să fie „realistă şi etnocentrică", adică cercetarea ştiinţifică să caute „adevărul cu predilecţie în viaţa naţiunii căreia-i aparţine"[77], iar binefacerile ştiinţei să se reverse, în primul rînd, asupra aceleiaşi naţiuni. Deci nu etnocentrismul în sensul închistării formelor sau îngustării problematice, ci al utilizării întregului potenţial ştiinţific al naţiunii în scopul înaintării şi propăşirii acesteia. O asemenea orientare o circumscriem desigur sferei atitudinale a patriotismului, aşa cum gîndeau în acea vreme majoritatea oamenilor de ştiinţă, cum se

[72] Idem, *Extensiunea universitară*, p. 26.

[73] Idem, *Premisele umane ale culturii moderne*, p. 39—40.

[74] V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", 1919, I, nr. 1, p. 4; vezi şi la Al. Zub, *Introducere* la Vasile Pârvan, *Scrieri*, Bucureşti, 1981, p. 38.

[75] Idem, *Universitatea naţională a Daciei Superioare*, Cluj, 1928, p. 32.

[76] I. Găvănescul, *Datoria Universităţii şi misiunea culturală a României întregite*, în „Cele Trei Crişuri", 1923, IV, nr. 9, p. 136.

[77] Iuliu Haţieganu, *Universitate şi naţiune*, în „Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I Cluj—Sibiu", An. şc. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 10.

explică și dr. Victor Babeș: „Concepțiunea mea era deci totdeauna de a pune știința în serviciul patriei pentru combaterea mizeriilor omenești, precum aceasta era deviza celor mai mari savanți“[78]. Iar cum principalele instituții științifice erau universitățile, deducem și imensa semnificație patriotică a acestor focare de cultură și civilizație.

Cu ocazia serbărilor inaugurării oficiale a Universității românești din Cluj, profesorul I. Borcea, avînd și demnitatea de ministru al instrucțiunii, era convins că universitățile erau acele instituții care perfecționau „prin cultură și știință, cele mai frumoase calități ale unei națiuni“[79]. Adresa Universității din Iași, prilejuită de același eveniment, vedea în noua ctitorie academică o „adevărată Universitate militantă“, ceea ce însemna că avea datoria „să învingă prin convingeri, să transforme știința în conștiință și să afirme în istoria universală drepturile națiunii prin victorii strălucite spirituale“[80]. Evident, aceste proiecții ale idealului universitar nu erau doar niște exprimări abstracte, relația dintre universitate și națiune funcționînd ca un canal de comunicație permanentă, cu circulație în ambele sensuri. Dacă universitatea trebuie să servească interesele națiunii în cadrul căreia funcționa, în termeni reali se punea problema susținerii acestei instituții de către națiune. Virgil Bărbat considera că pentru a avea o universitate care să se manifeste fructuos pe terenul creației științifice, națiunea va trebui să dea dovadă că este iubitoare de știință nu la modul declarativ ci prin măsuri concrete care să ofere posibilitate fiecărui individ de a-și dezvolta, spre faza rațională, ceea ce el numea „capitalul uman nervos“[81]. Într-o manieră și mai directă, în discursul de inaugurare a mandatului de rector (anul universitar 1930—1931), profesorul Iuliu Hațieganu spunea: „Universitățile merită toată solicitudinea conducerii de stat, ele fiind uzinele unde se produce știința și prin știință noile resurse ale vieții economice și industriale“[82]. Și nu mult după aceea, un alt merituos rector al Universității clujene, Fl. Ștefănescu-Goangă, arăta că pentru a-și putea îndeplini misiunea pe care o are față de națiune, Universitatea trebuie „să fie pusă în condiții favorabile de lucru“. Ce însemna aceasta, amintitul profesor sublinia răspicat: „Universitatea trebuie înzestrată cu laboratoarele și institutele de cercetări de care are nevoie, iar acestea trebuie să fie organizate și înzestrate cu utilajul tehnic impus de cerințele actuale ale științei“[83].

Referitor la Universitatea din Cluj, este indiscutabil că, așa cum se exprima și Iuliu Hațieganu, ea „a avut din prima clipă a existenței sale cea mai organică legătură cu viața poporului acestei provincii“[84] și a României întregite. Nu intenționăm să dezvoltăm prea larg această idee,

---

[78] Dr. Victor Babeș, *Lupta între politicianism și știință*, în *România Jună*. Cartea semicentenarului, București, f.a., p. 129.

[79] *Fetes de l'inauguration de l'Université roumaine de Cluj*, Bucarest, 1920, p. 33.

[80] *Ibid.*, p. 60.

[81] V. Bărbat, *Premisele umane ale culturii moderne*, p. 40.

[82] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj“, An. șc. 1930—1931, Cluj, 1931, p. 6.

[83] *Idem*, An. șc. 1937—1938, Cluj, 1939, p. 14.

[84] *Idem*, An. șc. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 7.

deoarece ea singură poate constitui subiectul unui vast studiu. Demn de remarcat, totuși, credem că este faptul de a fi fost abordate chiar și probleme foarte cercetate, asupra cărora au fost emise numeroase judecăți de valoare din partea multor învățați din alte părți. Curajul savanților români de la Universitatea clujeană de a prezenta puncte de vedere distincte față de respectivele aprecieri este explicat de biologul E. Pop „prin orgoliul național al generației căreia Unirea i-a pus mijloacele de explorare în mînă și care constata că cele ce se știau pînă atunci despre pămîntul natal, fuseseră cercetate înainte de toate de străini"[85]. Și, într-adevăr, universitarii clujeni s-au dedicat în cele două decenii interbelice efortului organizării și dezvoltării Transilvaniei, a întregii Românii, la nivelul exigențelor desfășurării vieții statului național unitar român, cu toată seriozitatea și conștiinciozitatea.

Din 1919 și pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial se poate observa în activitatea Universității românești din Cluj că, dacă în primii ani de existență accentele cercetării și creației se puneau pe profilul cultural-științific, aproximativ de la mijlocul deceniului trei se intensifică preocupările științifice, pentru ca în perioada sibiană să primeze iarăși domeniul cultural. Victor Iancu justifică această revenire, după 1940, prin faptul că înseși necesitățile vremii solicitau o întoarcere a universității „la acea fază a activității culturale în care primează susținerea argumentelor ce alcătuiesc temeiurile noastre de drept asupra pămîntului strămoșesc"[86]. Din nou, idealul universitar este conjugat cu idealul luptei pentru drepturi și eliberare națională. Alma Mater Napocensis se prezenta cu adevărat o „universitate luptătoare", în programul căreia reîntregirea statului român devenea obiectivul cel mai de seamă. Identificarea totală cu interesele poporului român se dovedește, în acest plan, și prin imensa producție științifică și culturală, din anii interbelici, care combătea tendințele revizioniste și fasciste europene, prin acțiunile concrete de respingere a dreptei politice și a extremei drepte în România[87]. Documentele epocii ne relevă opoziția universitarilor clujeni și față de regimul antonescian, chiar la scurtă vreme după instaurarea sa, așa cum se vede din cuvîntul unei importante oficialități care, în ședința Colegiului Universitar, din 4 noiembrie 1940, critica faptul că „tocmai între cele mai luminate minți — profesorii universitari — se găsesc de cei ce se opun cu mai multă îndîrjire — mărturisită sau nu — noului mers al lumii"[88]. O asemenea atitudine este însă pe deplin inteligibilă dacă ne gîndim la puternicele filoane democratice și raționaliste care caracterizau imensa majoritate a profesorilor și studenților Universității clujene, așa cum au dovedit-o de nenumărate ori în perioada la care ne referim.

---

[85] E. Pop, *Evoluția științelor biologice în Ardeal de la Unire pînă azi*, în „Gînd Românesc", 1939, VII, nr. 7—9, p. 353.

[86] Victor Iancu, *Studiul problemelor ardelene la Universitate*, în „Transilvania", 1942, LXXIII, nr. 12, p. 969.

[87] Pentru această problemă a se vedea S. Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. II, Cluj-Napoca, 1980, p. 139—264.

[88] Arhiva Universității din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universității*, An. șc. 1940—1941, p. 25.

Îndeosebi secolul al XX-lea a exacerbat discuția mai veche despre raportul între economic și spiritual, nu doar în planul concepțiilor filosofice idealiste sau materialiste, dar și în cel al disputei de clarificare a conceptelor de cultură și civilizație[89]. Tot acum se face o critică bazată pe date concrete, de natură statistică și concluziile unor pertinente studii sociologice, a faptului că tendința dominantă a politicii celor mai multe state era de a subaprecia, pînă la minimalizare, rolul factorului cultural în dezvoltarea de ansamblu a unei societăți; firește, în același timp, efortul plenar al popoarelor era dirijat către susținerea producției economice. Această nejustă balanță între factorul economic și cel cultural a fost respinsă deschis și de universitarii clujeni, mai ales în deceniul al patrulea[90]. Aceasta pentru că, după Unire, apetitul după profit al burgheziei române era în continuă creștere, ceea ce o determina să nu acorde atenție acelor compartimente societale din care nu obținea un beneficiu imediat și consistent. De aici și o atitudine de rezervă față de universități, al căror buget era diminuat tot mai mult, în comparație cu alte sectoare. Tocmai de aceea rectorul Universității din Cluj, profesorul Fl. Ștefănescu-Goangă, face o caldă pledoarie în favoarea dezvoltării culturii în România, cu ocazia vizitei la universitate a primului-ministru Gh. Tătărescu, în mai 1934, iar prin aceasta era evidentă solicitarea pentru tratarea mai echitabilă și justă a universității de către cercurile politice și conducătoare ale statului. Rectorul Ștefănescu-Goangă aducea în sprijinul enunțurilor sale nu doar exemple din multimilenara istorie a umanității, dar chiar experiența istorică și cea prezentă a poporului român: „Fără conștiința ființei sale spirituale, fără conștiința valorii sale și a misiunii sale ca factor cultural în concertul popoarelor de cultură, un popor, oricare i-ar fi prosperitatea economică, este expus pieirii"[91]. Din întregul discurs nu reiese că se susține teza „primatului cultural" în dauna „primatului economic", ci se caută o reechilibrare în consonanță cu necesitatea dezvoltării armonioase a societății, a raportului dintre economic și spiritual. Și nu a fost acesta singurul demers în scopul cîștigării pentru universitate a unui tratament în conformitate cu statutul și rolul real al acestei instituții în veacul al XX-lea. După cum nici politicianismul interbelic nu a rezolvat favorabil doleanțele legitime ale învățămîntului superior din România, expediind prin paleative problemele universitare[92].

În acest context nu este de mirare că universitarii clujeni, puternic legați de Alma Mater și de interesele națiunii, ajung pînă la faza protestului deschis, așa cum s-a întîmplat în ședința Consiliului Universitar din

---

[89] Tudor Vianu, *Opere*, vol. 9, București, 1980, p. 676—683; Idem, *Studii de filozofia culturii*, București, 1982, p. 147—175, 183—191. Dezbaterea în jurul conceptelor de „cultură" și „civilizație" este, dealtfel, în actualitate și în zilele noastre, după cum dovedesc și reflecțiile lui Antoine Pelletier Jean-Jacques Goblot, *Materialism istoric și istoria civilizațiilor*, București, 1973 și Al. Tănase, *Cultură și civilizație*, București, 1977.

[90] Arhiva Universității din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universității*, An. șc. 1933—1934, p. 256—257.

[91] *Ibid.*, p. 275.

[92] Vezi critica politicii universitare și a culturii din perioada interbelică și la C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, București, 1984, p. 766—769.

12 martie 1936, cînd autoritățile guvernamentale erau înștiințate că din partea Universității din Cluj, „Consiliul Universitar își exprimă adînca sa părere de rău că guvernele care s-au perindat la cîrma statului în ultimii șase ani, prin reducerile continue și din ce în ce mai mari ce au făcut în bugetul Universității, au pus cea mai înaltă instituție de cultură a țării de dincoace de Carpați într-una din cele mai grele situații materiale micșorîndu-i astfel putința de a-și îndeplini din plin și cu toată vigoarea marea misiune culturală și națională ce i s-a încredințat“[93]. Reiese că, mai ales în aceasta a doua parte a perioadei interbelice, sprijinul guvernamental dat universității era invers proporțional cu contribuția ei la propășirea generală a poporului român. Nu este de mirare, deci, că autoritățile universitare vor fi într-un permanent conflict cu guvernele care neglijau nevoile universității, că cetățenii academici vor ajunge la opoziție fățișă, așa cum arată și cazul din noiembrie 1940, neabdicînd totuși de la menirea lor reală în societate.

În România interbelică s-au încercat mai multe reforme ale învățămîntului superior care au căutat să definească scopul precis al universității contemporane. Au fost analizate necesitățile și posibilitățile intelectual-științifice, s-au făcut dese comparații cu instituții similare din Europa și Statele Unite ale Americii, emițîndu-se o multitudine de opinii. Reținem aici doar concepția profesorului Petre Andrei care acorda o mare atenție relației dintre universitate și studenți, tocmai datorită nivelului calitativ al acestei instituții și funcțiilor sale socio-culturale în spațiul românesc. El opune ideii germane de universitate o misiune triadică pentru universitățile din România, anume de a „înarma studenții cu o metodă științifică de lucru, de a-i impulsiona și a le cultiva pasiunea pentru știință, alături de formarea unei gîndiri raționale“[94]. Vasile Pârvan pornea de la necesitatea corespondenței dintre studiile universitare și realitatea socio-economică a țării pentru a completa imediat cu ideea dotării studenților cu o concepție clară despre sensul vieții și dezvoltării societății[95]. În ceea ce-i privește, majoritatea universitarilor clujeni considerau că menirea lor era de a depune o activitate științifică folositoare progresului țării și de valoare europeană, de a crea specialiști utili tuturor domeniilor manifestării umane și a forma cetățeni devotați patriei. Cu deosebire, în vremea rectoratelor lui Iuliu Hațieganu și Fl. Ștefănescu-Goangă, autoritățile universitare au fost insistent preocupate de structura organizatorică și conținutul învățămîntului superior pentru a obține anume deziderate bine precizate.

În concepția profesorului Iuliu Hațieganu despre rolul universității se disting mai multe etape, dintre care menționăm: a) În perioada cînd a deținut prima oară conducerea Universității din Cluj (1930—1931) distinsul medic-profesor încerca să facă față marilor greutăți economico-financiare, căutînd să atragă susținerea cît mai largă din partea cetățenilor a celei mai înalte instituții cultural-științifice din Ardeal. De aceea el

[93] Arhiva Universității din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universității*, An. șc. 1935—1936, p. 155.
[94] Petre Andrei, *Sociologie generală*, București, 1970, p. 48.
[95] V. Pârvan, *Universitatea națională a Daciei Superioare*, Cluj, 1928, p. 30.

concepe activitatea universității nu numai în direcția cercetării științifice și a învățămîntului, ci dorea să facă din ea un adevărat centru de educație și cultură cu iradieri în toată Transilvania. Avînd în vedere poziția specifică a Universității din Cluj, el îi acordă și o menire deosebită, aceea „a afirmării noastre naționale și culturale, de la care orice dezertare este o crimă contra patriei și contra neamului"[96]; b) Către sfîrșitul deceniului al patrulea, Iuliu Hațieganu, avînd în vedere condițiile deosebite interne și internaționale, pune un accent deosebit pe latura educației, pentru „formare de caractere"[97]; c) În discursul său inaugural *Universitate și națiune* (1941) desemnează cinci funcții ale universității — creație științifică, învățămînt, educație, cultură, viață universitară[98].

La rîndul său, profesorul Fl. Ștefănescu-Goangă enunța crezul despre funcțiile universității, în mai multe prilejuri, cu modificări de accent pe durata perioadei interbelice. Spre exemplu, la mijlocul deceniului al treilea considera că „universitatea e ceva mai mult decît o școală profesională superioară, chemată să pregătească profesioniști destoinici. Ea este înainte de toate o instituție de înaltă cultură, care are greaua și nobila misiune de a limpezi printr-o elaborare proprie, curentele de gîndire și numeroasele probleme pe care viața economică-socială și culturală a poporului, în dezvoltarea lui firească, le pune pentru a fi rezolvate"[99]. La începutul următorului deceniu, el își inaugurează mandatul de rector proiectînd misiunea principală a universității ca fiind cercetarea științifică, acordînd acestui domeniu de activitate prioritate absolută[100]. Prin această concepție nu se poate considera că, în ceea ce privește activitatea cu studenții, universitatea nu acordă atenție laturii educaționale, căci Fl. Ștefănescu-Goangă proiecta o „educație universitară" care se adresează intelectului și voinței, este fundamentul pregătirii profesionale, dar și derivă din aceasta: „O adevărată educație universitară tinde la formarea unei minți disciplinate, înzestrată cu cunoștințe bogate, bine sistematizate, la făurirea unui simț critic bine dezvoltat, capabil de a se orienta și conduce singur și a-și întocmi cu pricepere și discernămînt planurile activității sale. Nu rutina și competența tehnică urmărește Universitatea, ci stăpînirea profundă a lor, prin iscusința de a-și găsi drumul propriu, prin activitatea disciplinată și prin tenacitatea verificată de a duce la bun sfîrșit efortul și a rezolva problema ce ți s-a pus"[101]. Desigur, găsim în această

---

[96] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj", An. șc. 1930—1931, Cluj, 1931, p. 17.

[97] *Studii de organizare universitară*, Cluj, 1938, p. 2.

[98] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj—Sibiu", An. șc. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 24.

[99] „Buletinul Extensiunii Universității din Cluj", II, 1925—1926, p. 74.

[100] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj", An. șc. 1932—1933, Cluj, 1933, p. 9 și *Idem*, An. șc. 1937—1938, Cluj, 1939, p. 11. A se vedea și dezbaterile acestei probleme în Senatul Universității, cf. Arhiva Universității din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universității*, An. șc. 1933—1934, p. 152—153; An. șc. 1934—1935, p. 332; An. șc. 1936—1937, p. 147. Spre exemplu, în ședința Senatului Universității din 23 iulie 1935, rectorul Ștefănescu-Goangă reamintea că „Universitatea este prin excelență instituția al cărei principal scop este cercetarea științifică".

[101] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj", An. șc. 1937—1938, Cluj, 1939, p. 9.

formulare și opinia experimentatului psiholog, dar pentru a surprinde corect gîndirea sa trebuie să arătăm că el aprecia existența a cinci „idei fundamentale" la baza activității universității și a misiunii sale: 1. creația științifică, 2. cercetarea și cunoașterea realității noastre naționale, 3. selectarea elementelor dotate pentru universitate, 4. Extensiunea Universitară, 5. organizarea vieții studențești[102]. Observăm, deci, o apropiere foarte mare între concepția lui Hațieganu și Ștefănescu-Goangă despre rolul universității, unele deosebiri ivindu-se mai ales în enunțarea unor accente și în legătură cu specificul momentelor istorice din această epocă. Și am mai putea adăuga ideile asemănătoare ale profesorilor Emil Racoviță, I. Iacobovici, Virgil Bărbat, Vl. Ghidionescu sau ale altor personalități cultural-științifice implicate în reorganizarea Universității din Cluj după 1919.

Problema educației la Universitatea din Cluj era una de fond[103]. Ea urmărea conștientizarea datoriei intelectualului ardelean în condițiile desăvîrșirii unității naționale și statale, provocarea angajării totale în direcția dezvoltării economice și culturale a României. Pentru slujitorii unei instituții cultural-științifice cum este universitatea, educația înseamnă în primul rînd compunerea unei personalități armonios structurată care să fie favorabil sensibilizată de știință, artă, bine, de iubirea neamului și a omenirii, de realizările trecutului și speranțele viitorului. Pentru profesorul chirurg I. Iacobovici prima datorie a școlii superioare este, de „a face oameni și oameni întregi"[104]. Privind această chestiune într-o derulare a generațiilor, el condiționează calitativ aprecierea rezultatelor universității, care trebuie să dea societății cetățeni demni și mai buni decît predecesorii.

În aceeași prelegere inaugurală din 1941, Iuliu Hațieganu teoretiza pe marginea conceptului de educație prin relaționare cu instrucția universitară. De la bun început vom arăta că profesorul Iuliu Hațieganu recunoaște valențele educative ale instrucției[105]. Nu propune o separare completă între educație și instrucție, ele fiind legate organic, dar nici nu le suprapune. Deși acordă o importanță deosebită educației, el ține să precizeze că nu dorește o ierarhizare a celor două componente de bază ale acțiunii universitare, ci le acordă o semnificație egală. În concepția sa instrucția se adresează mai mult formației intelectuale, gîndirii științifice, împlinirii profesionale, pe cînd educația înseamnă „a conduce individul în viață spre viață, ținînd seama că viața individului se petrece în sînul colectivității"[106]. Altfel spus, educația este și se face prin contact cu experiența vieții, prin dobîndirea unui înalt stil de viață, vizînd toate laturile ființei omenești.

Examinînd și reexaminînd mereu rolul universității, profesorii de la Alma Mater Napocensis regîndeau structurile acestei instituții și metodele prin care ea acționa în funcție de specificul momentului istoric.

---

[102] *Idem*, An. șc. 1936—1937, Cluj, 1938, p. 8.
[103] V. Bărbat, *Premisele umane ale culturii moderne*, p. 45—46.
[104] „Anuarul Universității din Cluj", An. șc. 1922—1923, Cluj, 1924, p. 9.
[105] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj—Sibiu", An. șc. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 15.
[106] *Ibid.*

Alături de menirea constantă, bine stabilită a universității, se întîlnesc și anumite accente ocazionate de infuziile societale. Așa de exemplu, componenta educațională în universitate a primit tonalități amplificate după mutarea instituției clujene la Sibiu, antrenînd o dezbatere foarte largă a problemei de către personalități de seamă ale științei și culturii noastre. Pentru ineditul său, propunem dialogul concepțiilor despre educație, așa cum se relevă din opiniile lui Iuliu Hațieganu, Lucian Blaga, D. D. Roșca și Liviu Rusu.

Revenit pentru a doua oară la rectoratul Universității din Cluj, în 1941, profesorul Iuliu Hațieganu spunea imediat după instalare, că „educația e trăirea comună prin exemplu"[107], ceea ce presupune relația care trebuia stabilită între profesori și studenți în procesul de învățămînt. Făcînd din educație programul de bază al acestui nou mandat al său, Hațieganu revine, într-o ședință a Senatului Universității din 13 noiembrie 1941, cu lărgirea precizărilor despre „problemele educației tineretului universitar", descompunînd în elementele principale și sintetizînd acest concept. Astfel, realizarea educației viza „idealul național", „idealul spiritual", „idealul omenesc" și „idealul universitar", sinteza însemnînd „trăirea acestor idealuri", adică transpunerea lor în concepție de viață și într-o atitudine creatoare[108].

Sesizînd tonul patriotard, demagogic al propagandei regimului antonescian care exploata sensibilitatea ardelenilor la „ideea națională", autorul volumului de eseuri *Valori veșnice*, filozoful D. D. Roșca aducea cîteva sublinieri ale sensului educației universitare, dorind prin aceasta să clarifice și raporturile universitarilor față de concepția „oficială". Într-un asemenea impuls, deci cu intenții declarate, în aceeași ședință a Senatului Universității, din 13 noiembrie 1941, el arăta că „pentru ca educația să devină eficace, este nevoie să se accentueze mai mult necesitatea convingerii. Ideea națională e bună, dar nu e suficientă. Un mijloc eficace de a readuce studenții în Universitate ar fi prin a-i face să priceapă valoarea ideii generale, a valorii intelectuale. S-a observat — continuă D. D. Roșca — la mulți studenți o opacitate față de anumite bunuri spirituale, fiindcă tineretul nostru nu mai are o noțiune clară a valorii intelectuale. Interesul pentru aceste noțiuni s-ar putea realiza prin discuții cu ei de ordin general-uman care se pot broda pe orice specialitate. Rostul culturii a fost chiar priceput de unii dintre ei și pentru aceasta n-a trebuit o predică directă ci indirect, exaltînd anumite valori permanente"[109]. Așadar, respingînd verbiajul demagogic din munca educațională, D. D. Roșca propune concretețea faptului educativ dinspre cultură, pe baza valorilor general-umane.

Reluînd și continuînd această idee, în același cadru, Lucian Blaga adîncea prospecția în materie de educație, repudiind fățiș naționalismul de paradă și totalitarismul. Marele filosof și poet considera că în dome-

---

[107] Arhiva Universității din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universității*, An. șc. 1940—1941, p. 170.

[108] *Ibid.*, An. șc. 1941—1942, p. 33.

[109] *Ibid.*, p. 30—31.

niul educației universitare este necesar „să creem un cult al valorilor și al creației spirituale care poate prinde cel puțin cît ideea națională. De altfel, acesta e și rostul Universității: să atragem pe studenți prin opera noastră a fiecăruia, să le cîștigăm încrederea, să-i stimulăm, să formăm nuclee cu cei buni și prin aceasta am rezolvat o bună parte a problemei educației. Dar pentru aceasta trebuie să se țină seama de o oarecare afinitate între studenți și profesori. S-a observat însă că ideea totalitară repugnă. Sînt însă idei noi în istorie pe care popoarele mici le primesc în mod necesar, idei care se impun printr-un proces istoric și dacă noi creem idei contrare într-o constelație oarecare, procesul istoric ne află inferior altor popoare. Să privim deci aceste idei noi fără prejudecăți"[110].

Cîteva luni mai tîrziu, tot la tema educației tineretului universitar, profesorul Liviu Rusu va milita — în același ton cu D. D. Roșca și Blaga — pentru impunerea rigorii adevărului științific, alături de maleabilitatea spiritului în efortul unei educații care să aibă o perspectivă mai lungă. „Să ne reținem deci, — sfătuia Liviu Rusu — de la idei forțate, astfel ca studenții să nu simtă că se lucrează sistematic pentru educarea lor"[111]. Așadar, pornite de la filonul umanist și raționalist care a stăpînit cea mai mare parte a intelectualității noastre din perioada interbelică, concepțiile educaționale mai sus prezentate se bazează pe ceea ce s-a validat ca valoare de-a lungul creativității omenești, au în vedere sensul real al procesualității istorice și înalta grijă pentru ceea ce V. Pârvan numea „spiritualizarea" omului. Dintr-un asemenea unghi de vedere, putem concluziona că Universitatea clujeană a amplificat semnificațiile educației universitare, profilînd tipul intelectualului devotat poporului, cauzei sale economice, sociale, culturale și politice. Pentru a nu mai continua șirul exemplificărilor, dorim să extragem din aceleași idei ale lui D. D. Roșca și Lucian Blaga o coordonată majoră a idealului universitarilor clujeni: credința nestrămutată în binefacerile valorilor culturii, în dimensiunea primordial creatoare a intelectului, în rolul spiritualității ca marcă a specificului național și punte de legătură cu universalitatea, cu întreaga omenire[112].

Am relevat această caracteristică și pentru a dovedi că universitarii clujeni au ajuns, într-o perioadă destul de scurtă, la înțelegerea și aprecierea justă a ceea ce în limbajul mediului academic se numește „spirit universitar". De fapt, trebuie să recunoaștem meritul întemeietorilor Universității românești din Cluj, al primilor ei profesori, că de la început s-a căutat întronarea „spiritului universitar" ca element de valorizare, dăruire, disciplină, comunicare, seriozitate, etc. Dar nu sînt acestea singurele și cele mai importante componente ale „spiritului universitar", definirea sa de fond — în accepțiunea profesorului Dimitrie Todoran — evidențiind ca principală trăsătură „năzuința de unificare a tuturor efor-

---

[110] *Ibid.*, p. 32.

[111] *Ibid.*, p. 122; Detalii la V. Pușcaș, *Universitatea Daciei Superioare în timpul celui de al doilea război mondial*, în *Al doilea război mondial în documente și literatură*, Cluj-Napoca, 1985, p. 123—128.

[112] *Ibid.*; Vezi și discursul rectorului Ștefănescu-Goangă, din 4 mai 1934, prilejuit de vizita primului ministru Gh. Tătărescu la Universitatea din Cluj; *ibid.*, An. șc. 1933—1934, p. 257.

turilor de cercetare și lărgire a patrimoniului de cunoaștere al omului" — acțiune în care este antrenat preponderent universitarul — precum și „credința în valoarea suverană a strădaniei intelectuale"[113] ca act creator și metodă. Credem că nu este lipsit de importanță să relevăm faptul că această înțelegere a „spiritului universitar" este o ridicare la rangul modernizării, a ceea ce în universitatea medievală a funcționat sub denumirea de „confraternitate universitară". Deși acest din urmă termen îl mai întîlnim încă în mentalitatea universitarilor, de această dată el desemnează solidaritatea, angajamentul și responsabilitatea față de împlinirea năzuințelor societății care susține una sau mai multe comunități academice.

Cu plasticitate și mult patos transpar aceste noi „canoane" universitare din discursul lui Pârvan *Datoria vieții noastre*, care trasează și primele obligații ale „spiritului universitar" clujean, cu doleanța transpunerii lui și în celelalte școli superioare din țară: „Noi — spunea Profesorul — trebuie să fim spiritul critic prin care să se lumineze națiunea, cînd în mizeria luptei vieții și în haosul ciocnirilor pătimașe politice, ea vede răsturnată toată scara valorilor și ceea ce socotea sfînt îi este arătat de luptătorii gălăgioși și fără conștiință ca murdar, iar ceea ce i se păruse josnic îi e înfățișat ca ideal. Noi trebuie să îi explicăm, că civilizația materială, singură, nu e nimic mai presus ca un grajd sistematic pentru vite bine hrănite și țeselate, dar nici pe departe nu e o orînduire în care să aibă loc și sufletul care, în om, e idee"[114].

Perioada dintre cele două conflagrații mondiale cunoaște, totodată, și cel mai vehement atac înregistrat pînă atunci, în istoria universității moderne, la adresa „spiritului universitar". El vine dinspre curentul iraționalist prin contestarea activității intelectuale, în plan social și politic propovăduindu-se violența, duritatea, agresivitatea. Atacul este declanșat dinafara universității și nu din interiorul ei, cetatea academică fiind „asediată" necruțător de unele grupări politice ale vremii[115]. În asemenea condiții reacția de apărare se manifestă la nivelul întregii populații academice, dar generează accente în rîndul corpului profesoral. Așa se explică atenționarea lui Virgil Bărbat că profesorul universitar, în interiorul comunității universitare poate greși individual, dar corporației universitarilor nu-i este permisă eroarea nici în mediul extrașcolar[116].

În susținerea acestor afirmații se desfășoară și concepția profesorului Iuliu Hațieganu care, plecînd de la necesitatea logică și legică a coordonării diferitelor ramuri ale științei pentru obținerea vederii de ansamblu, susține fervent și întemeiat imperativul constituirii unei vieți științifice, intelectuale „în comuniunea celor care o cultivă" sau, altfel spus, for-

---

[113] D. Todoranu, *Universitatea contemporană*, în „Gând Românesc", 1938, VI, nr. 3—4, p. 180.

[114] V. Pârvan, *Universitatea națională a Daciei Superioare*, p. 55.

[115] Argumentele acestei realități istorice la S. Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței*, Iași, 1977 și Idem, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. II., Cluj-Napoca, 1980.

[116] V. Bărbat, *Premisele umane ale culturii moderne*, p. 56.

marea unui „spirit ştiinţific unitar“[117]. Modalităţile indicate pentru a se ajunge la o adevărată „simbioză ştiinţifică“ — schimbul de idei, discuţiile în societăţile ştiinţifice, colaborarea intensă — sînt simple şi la îndemînă, ele trebuind doar insistent şi neîntrerupt activizate. Rezultă, aşadar, existenţa unei înalte conştiinţe despre menirea slujitorilor universităţii, acelaşi Iuliu Haţieganu situînd profesia de profesor între primele funcţii în stat. Deviza „Dorul de a ne instrui pe noi şi de a instrui pe alţii — după cum spunea Iacob Iacobovici — este singura noastră preocupare“[118], devine programul concentrat al profesorilor Universităţii din Cluj, conturînd tipul dascălului apostol. Se propune şi o apropiere de ceea ce în limbajul academic european se numea „the Oxford Life“[119], dar completat cu spiritul impus de evoluţia universităţii în secolul al XX-lea şi specificul nostru naţional.

Apreciind valorile impuse de universitatea germană a secolului trecut, precum şi experienţa oxfordiană şi cea americană, profesorii clujeni erau extrem de sensibili la toate mutaţiile veacului nostru. În acelaşi timp, considerau că în mare măsură destinul universităţii depinde de modul comunicării între cei doi factori de bază, profesorii şi studenţii. La un moment dat, în perioada gravei crize economice din 1929—1933, rectorul Universităţii din Cluj făcea un apel insistent colegilor săi pentru a suplini vitregia cu care guvernele tratau această instituţie. Profesorul Iuliu Haţieganu adresa conştiinţei dascălilor şi studenţilor un imperativ imbold la rezistenţă în faţa condiţiilor socio-economice ale vremii, în numele datoriei şi responsabilităţii lor pentru soarta Universităţii, pentru destinul ştiinţei şi culturii româneşti: „Păstrarea însă a nivelului înalt universitar — arăta el — este mai mult în funcţie de noi profesorii după cum vom contribui la propăşirea ştiinţei, după cum vom şti pregăti caractere disciplinate şi utile, după cum vom face o şcoală activă transformînd auditorul pasiv în studenţime activă, după cum vom pregăti o generaţie energică cu virtuţi intelectuale şi fizice, care virtuţi să-i asigure succesul în această viaţă scurtă şi zbuciumată. Numai o singură deviză este ce duce la scop: profesorii la datorie, studenţii la datorie“[120]. Iar ce înseamnă datorie şi drepturi în universitate, ne spune şi Florian Ştefănescu-Goangă care pleacă de la premisa că Alma Mater trebuie înzestrată în primul rînd cu un corp profesoral de elită, deţinătorul celor mai înalte însuşiri intelectuale. Menirea acestor „minţi superioare“ este de a găsi calea cea mai bună pentru specializare într-un anumit domeniu al cercetării, dar şi pentru găsirea conexiunilor între fapte prin generalizare[121]. Aici, desigur, se afirmă vocaţia psihologului Goangă care numeşte „inteligenţă superioară“ capacitatea de generalizare. Insistenţa sa asupra unui asemenea tip de inteligenţă este de înţeles deoarece, în calitate de rector, dorea ca

[117] „Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I Cluj—Sibiu“, An. şc. 1941—1942, Sibiu, 1943, p. 11.

[118] *Idem*, An. şc. 1922—1923, Cluj, 1924, p. 6.

[119] C. Murgescu, *Sufletul de la Oxford*, în Onisifor Ghibu, *Universitatea din Cluj şi institutele ei de educaţie*, Cluj, 1922, p. 138—139.

[120] „Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I Cluj“, An. şc. 1930—1931, Cluj, 1931, p. 16.

[121] *Idem*, An. şc. 1932—1933, Cluj, 1933, p. 7.

în Universitatea din Cluj „să abunde mințile agere". Și aceasta pentru considerentul simplu și realist că „cea mai reputată Universitate este aceea în care există în cea mai mare proporție oameni de știință din cei mai competenți în domeniul lor"[122]. Înțelegem, așadar, că în viziunea lui Florian Ștefănescu-Goangă, datoria profesorului presupune înaltă competență profesională și, totodată, dăruire față de universitate și sarcinile ei.

Nu putem încheia expunerea motivelor ce determină conștiința datoriei profesorilor de la Universitatea clujeană fără a prezenta chemarea chimistului Dan Rădulescu: „În primul rînd însă, prin poziția, competența și mai ales rolul plin de răspundere ce-l au universitarii care își merită rangul și situația, sînt aceia care au *datoria* (subl. lui D. R.) de a priveghea și lupta pentru a preveni slăbirea, degradarea morală și dezorganizarea universităților. Din acest punct de vedere nimic nu poate și nu trebuie să-i fie străin: E răspunzător și complice acel universitar care vede și știe o greșeală și ticăloșie care contribuie la degradarea unei părți din universitate și n-o împiedică, atunci cînd poate, și nu protestează violent și cît mai public pentru a o combate"[123]. Se-nțelege că vehementa sa alocuțiune stigmatizează politicianismul căruia-i opune competența și probitatea științifică și morală a corpului profesoral universitar.

Precizarea datoriei studentului din universitatea secolului al XX-lea o face tot profesorul Fl. Ștefănescu-Goangă. El respinge mentalitatea medievală, conform căreia studentul este beneficiarul unor privilegii speciale, mai ales înafara zidurilor universității. Asemenea trimiteri nu sînt întîmplătoare, ele adresîndu-se direct acelor elemente care, în perioada interbelică, încurajau mișcările studențești, sustragerea tineretului universitar de la preocupările învățămîntului, culturii și științei. Pretinzînd din partea studentului o atitudine de „demnitate academică", rectorul Ștefănescu-Goangă solicita ca acesta „să facă tot ce poate ca să ridice prestigiul familiei universitare din care face parte și să evite tot ce ar putea micșora buna reputație a acestei familii"[124]. Încadrarea studentului în comuniunea universitară făcea din el un participant activ și responsabil la susținerea intereselor și prestigiului universității, ale societății în ansamblu: „Fiecare student este un cetățean academic — arată rectorul Ștefănescu Goangă în discursul inaugural de la deschiderea anului universitar 1932—1933 — și în această calitate el are o seamă de îndatoriri și responsabilități de care nu se poate despărți. Cetățeanul academic trebuie să învețe să respecte drepturile altora și să servească cu devotament interesele comunității restrînse din care face parte și ale comunității celei mari a societății, în care trăim cu toții"[125].

Statutul de „cetățean academic" acordat studentului însemna, totodată, asocierea lui la conduita științifică universitară, la efortul modelării personalităților creatoare și îmbogățirea valorilor culturii naționale

---

[122] *Idem*, An. șc. 1937—1938, Cluj, 1939, p. 12.

[123] D. Rădulescu, *Degradarea universității și primejdia ei*, București, 1927, p. 14.

[124] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj", An. șc. 1932—1933, Cluj, 1933, p. 13.

[125] *Ibid.*

și universale. Desigur, în primul rînd conta pregătirea studentului pentru viitoarea sa profesie, dar perioada studiilor universitare constituia una dintre cele mai importante etape ale formării și afirmării caracterelor. De aceea, cei doi factori amintiți — profesorii și studenții — se aflau într-o relație de colaborare, bine înțeleasă și responsabilă, pentru împlinirea unor deziderate comune ori complementare, totalmente dedicate binelui societății românești și umanității. Cultivarea „comuniunii universitare", în acest sens, era și o garanție a realizărilor concrete, prin care membrii acesteia dovedeau înțelegerea datoriei față de patrie. În spiritul acesta definește Emil Racoviță chiar patriotismul „cetățenilor academici", anume prin „împlinirea datoriei în locul unde este pus, iar în Universitate datoria studentului este de a studia, a profesorului de a instrui și datoria cetățenească a amîndorora este de a feri casa lor comună de orice lupte politice sau confesionale"[126]. Este, de fapt, ceea ce Pârvan numea „datoria vieții noastre".

Prezentînd aceste elemente constitutive ale idealului universitar de la Alma Mater Napocensis, în perioada interbelică, nu ne-am propus și o analiză a modului cum el s-a împlinit, acesta necesitînd investigații suplimentare care aparțin proiectelor noastre de viitor. Totuși, nu putem omite, chiar și numai pentru logica discursului istoric, cîteva dintre realizările de prestigiu ale universității clujene din timpul precizat. Am arătat care era concepția organizatorilor Universității românești din Cluj despre rolul acestei instituții, exemplara lor mobilizare pentru atingerea menirii ei, dar trebuie să adăugăm că rezultatele depindeau nu doar de felul cum era organizată ci și de mijloacele ce-i stăteau la îndemînă. Iar acestea nu erau întotdeauna pe măsura nobilelor intenții ale universitarilor clujeni[127]. Chiar la scurtă vreme după inaugurare, noua universitate românească a început să cunoască privațiunile impuse de politica diferitelor guverne care s-au perindat la conducerea țării, deschizîndu-se lungul șir de legitime solicitări. Autoritățile universitare clujene nu au cerut niciodată avantaje în detrimentul celorlalte universități, de multe ori solidarizîndu-se cu acestea pentru deziderate comune, interesul tuturor fiind în dezvoltarea și ascensiunea spiritualității naționale[128].

Relația între unitatea culturală și cea de acțiune, din partea universitarilor, este cu deosebire subliniată în raportul rectorului Iacobovici, asupra anului școlar 1922—1923, atunci cînd ține să arate că satisfacerea solicitărilor universităților este în interesul culturii românești care „este una și aceeași", iar în aceste condiții „ridicarea tuturor universităților la un nivel cît mai înalt este și o datorie pentru care, fiecare din noi trebuie să lupte prin toate mijloacele legale"[129]. Din păcate, însă, au fost cazuri cînd Universitatea din Cluj a fost chiar dezavantajată față de celelalte universități, ceea ce a obligat autoritățile universitare clujene la atenționarea guvernelor asupra rolului special pe care-l avea Alma Mater

[126] *Idem*, An. șc. 1929—1930, Cluj, 1930, p. 17.

[127] Arhiva Universității din Cluj-Napoca, *Procese verbale al Senatului Universității*, An. șc. 1935—1936, p. 155.

[128] *Ibid.*, An. șc. 1931—1932, p. 113—114, 294.

[129] „Anuarul Universității din Cluj", An. șc. 1922—1923, Cluj, 1924, p. 19.

Napocensis în Transilvania și în întreaga țară. Iar în timpul crizei din 1929—1933 s-a ajuns și la situații disperate, cînd universitatea era amenințată în obligațiile sale minime și elementare[130]. De aceea, profesorul Fl. Ștefănescu-Goangă, în calitate de rector al Universității clujene, a susținut în Consiliul Interuniversitar (în toamna anului 1933) cu multă îndîrjire cauza aparte ce o reprezintă Universitatea Ardealului: „Am arătat — raportează el Senatului Universitar — cum universitatea noastră are, într-o măsură mai mare decît celelalte universități, obligația morală de a face creațiuni științifice și de a contribui prin activitatea sa la progresul cultural al țării". Rezultatul: „Cu toate acestea, guvernul țării n-a pus în bugetul Universității nici o sumă pentru cheltuielile de laborator și institute pentru astfel de cercetări, nici măcar pentru cheltuielile obișnuite și obligatorii ale studenților"[131]. Sînt și acestea cîteva aspecte de care trebuie ținut cont atunci cînd se apreciază realizările Universității clujene, eforturile depuse pentru construirea propriului ideal cultural, științific, general-uman.

Credem a fi demn de remarcat faptul că precizarea idealului universitar, la Universitatea clujeană, s-a făcut printr-o permanentă raportare la realitatea imediată și de durată. De aceea, și în iunie 1935, într-o ședință a Senatului Universității, factorii dirigenți ai instituției erau consiliați, pe linia unui mai vechi laitmotiv, „să-și aibă cîteva puncte de contact permanente cu realitățile ținutului în care trăim, în vederea studiului științific al pămîntului și poporului din această parte a țării"[132]. Dintr-o asemenea orientare Universitatea din Cluj și-a făcut un adevărat program. În discursul inaugural din toamna anului 1932, rectorul Ștefănescu-Goangă arăta: „Universitatea noastră va fi dar îndrumată să-și îndrepte din ce în ce mai mult cîmpul investigațiilor sale științifice spre realitățile noastre naționale și în special spre realitățile provinciei în care ne aflăm pentru că nimic nu ne oprește ca, pe baza acestor cercetări cu caracter local să ne ridicăm la concepții științifice cu caracter universal și să ajungem la descoperiri care pot depăși granițele țării noastre"[133]. Îmbinînd concretul cu generalul, regionalul cu universalul, universitarii clujeni erau convinși că servesc în primul rînd interesele supreme ale națiunii.

Exista în epoca modernă, în Ardeal, un adevărat cult pentru știință și cultură, pentru reprezentanții de seamă ai națiunii române în acest domeniu — intelectualii. Caracteristica aceasta, de nuanță iluministă, se prelungește și după primul război mondial, chiar dacă se accentuează pendularea între șansele unor situații materiale sau pasiuni intelectuale. Prin creația sa de mare prestigiu „Extensiunea Universitară", Universitatea din Cluj continuă să întrețină respectul și iubirea pentru cultură și intelectuali în toată Transilvania, ca o dimensiune a spiritului modern[134].

[130] Arhiva Universității din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universității*, An. șc. 1933—1934, p. 37—38.

[131] *Ibid.*, p. 47—48.

[132] *Ibid.*, An. șc. 1934—1935, p. 313.

[133] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj", An. șc. 1932—1933, Cluj, 1933, p. 10.

[134] Fl. Ștefănescu-Goangă, *Raport...*, în „Buletinul Extensiunii Universitare din Cluj", II, 1925—1926, p. 78.

Legătura permanentă care funcționa între universitarii clujeni și învățătorii, profesorii, medicii, avocații, toți intelectualii din această zonă a țării, a stat la baza unui mereu proaspăt dialog al Universității din Cluj cu realitatea imediată, a impulsionat schimbul de idei și a direcționat activitatea cercetării științifice și creației culturale pe calea rezultatelor folositoare progresului rapid al României. Desprindem, dintr-un raport al „Extensiunii Universitare", marea gamă a raporturilor universitarilor clujeni cu intelectualitatea ardeleană: „Ea (Extensiunea universitară = N.n.) a stabilit între Universitatea din Cluj și intelectualii din aceste ținuturi ale țării nu numai un contact viu și direct, dar și raporturi de reciprocă înțelegere și încredere. Aceștia au avut ocazia să vadă perindîndu-se înaintea lor pe cei mai mulți dintre profesorii Universității clujene, să-i urmărească în problemele puse în discuție, să-i asculte în expunerea și tratarea acestora, să-i aprecieze, așadar, în manifestările lor de ordin cultural, într-un cuvînt să-i cunoască în calitatea lor de oameni de știință. Profesorii universitari au avut, la rîndul lor, posibilitatea să intre în legătură directă cu intelectualii și marele public din diferite localități, să cunoască, așadar, personal, la fața locului, preocupările de ordin cultural, social și național, atît ale exponenților locali ai culturii, cît și ale marelui public. În felul acesta ei au putut să-și dea mai bine seama de nevoile reale de ordin cultural, social și național din fiecare localitate, ca și de frămîntările și curentele de gîndire ce răscolesc astăzi masele românești în aceste ținuturi ale țării"[135]. Și a rămas un bun cîștigat această apreciere a valorilor culturale și științifice, ca și a creatorilor de înaltă ținută, oferind universitarilor clujeni o favorabilă ambianță pentru propagarea în universitate a puterii de pătrundere spre sferele superioare ale științei și culturii națiunii române. Totodată, se dovedea puternica vocație a spiritului ardelean în direcția democratizării fenomenului cultural, larga deschidere a mediului universitar clujean către necesitățile venite dinspre societate.

Un efect de mare rezonanță, obținut în cursul demersurilor interbelice pentru atingerea idealului universitar, este constituirea unei tradiții universitare clujene care, la sfîrșitul acestei perioade, avea deja conturate cîteva puternice trăsături. „Datoria noastră, pînă la moarte, e să fim creatori de tradiție"[136], spunea anatomistul V. Papilian într-o anumită ocazie. Nu era vorba numai de un simplu orgoliu al Universității clujene, apărut din invidie față de tradițiile marilor universități europene, ci cu deosebire se căuta drumul care să ducă la edificarea propriei personalități științifice și culturale. Și nu se dorea nici imitarea, ci — așa cum mai arătam — așezarea universității clujene pe platforma specificului nostru național. Dar cea mai bună explicitare a interesului tradiției universitare clujene ne-o prezintă tot profesorul V. Papilian: „Tradiția nu trebuie să fie considerată pornind dintr-o analogie politică, ca un factor static, conservativ, anchilozant. Tradițiunea este un principiu spiritual. Ea ne transmite legatele cele mai de preț ale unei națiuni, constituie o

[135] *Ibid.*, p. 77.

[136] V. Papilian, *Creația științifică în laboratoarele Facultății de Medicină din Cluj*, în *Studii de organizare universitară*, Cluj, 1938, p. 21.

solidaritate indestructibilă între membrii ei și ca atare dă imboldul cel mai puternic creației. Tradiția conține implicit sentimentul de demnitate și de orgoliu național și de aceea, cu riscul de a mă repeta, socotesc factorul etnic ca cel mai favorizant unei creațiuni științifice"[137]. Considerînd tradiția, pe bună dreptate, ca un element de potențare a actului de creație cultural-științifică, universitarii clujeni doreau s-o exprime ca pe o sinteză, adaptată timpului și spațiului istoric, a caracteristicilor principale ale universității contemporane și națiunii române din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Circumscrisă problematicii tradiției universitare este și chestiunea atmosferei de muncă și creație la Universitatea din Cluj, altfel spus ambianța universitară, mediul academic. Este remarcabil faptul că încă de la primele acțiuni de organizare a Universității românești din Cluj s-a pus un accent deosebit pe factorul uman. Astfel, recrutarea profesorilor la noua universitate își propunea să îmbine manifestarea intereselor generale cu dorința individuală de afirmare a cadrelor didactice și cercetătorilor[138]. S-a ținut apoi seamă de armonia între generații, acordîndu-se tinerilor șanse nelimitate și credit deplin pentru realizarea proiectelor lor științifice. Spiritul de lucru era dinamic, elastic, urmărind afirmarea și confirmarea capacităților creatoare în plan științific și cultural de la Universitatea clujeană. „La Cluj posibilitățile de creație, să recunoaștem, au fost destul de prielnice — mărturisea V. Papilian, la sfîrșitul deceniului patru —. Tineri profesori cu dorința de afirmare, găsind în inițiatorii politicii culturale din Ardeal sprijin suficient, fiecare din noi s-a străduit să dea maximum. Reprezentînd școale diferite, s-a marcat un conflict de idei care a fost în folosul creației. Conștienți că reprezentăm și apărăm prestigiul țării față de niște dușmani, care ne contestau tocmai pe tărîm cultural putința noastră de afirmare, cinstit vorbind în urmă putem fără nici o jenă să spunem că ne-am făcut datoria"[139]. Această confesiune a unui membru de elită al comuniunii universitare clujene nu se vrea deloc o prezentare ostentativă a unor merite personale sau de echipă, ci dorește relevarea cîtorva aspecte componente ale mentalității profesorilor Almei Mater Napocensis. Iar cuvintele apreciative sînt încă o dovadă a realismului sobru și sănătos care domina întreaga conduită intelectuală la Universitatea din Cluj. De altfel, credem că afirmațiile noastre sînt confirmate de faptul că judecăți asemănătoare au fost enunțate, nu cu multă vreme în urmă, de un bun cunoscător al vieții universitare clujene interbelice, profesorul Victor Preda, într-un articol din revista „Steaua": „Odată cu înființarea Universității românești din Cluj, a apărut o generație de tineri profesori și cadre didactice care — între cele două războaie mondiale — au constituit o pleiadă ce s-a avîntat cu voința încordată și nestinsă însuflețire la crearea temeliilor științei și culturii din Ardeal. Talentele, elanul și înfăptuirile lor, izvorîte din zestrea poporu-

[137] *Ibid.*, p. 15.

[138] Vezi la S. Pușcariu, *Norme de recrutare a profesorilor Universității din Cluj*, în „Societatea de Mâine", 1930, VII, nr. 19—20, p. 340—341.

[139] V. Papilian, în *loc. cit.*, p. 19.

lui nostru, au condus la realizarea colectivă care a rodit în serviciul generațiilor următoare"[140].

Este indiscutabil faptul că Universitatea din Cluj a ajuns, în perioada la care ne referim, la un prestigiu deosebit, și-a creat un binemeritat renume, stînd cu cinste alături de cele mai moderne universități din Europa. Apreciindu-se în primul rînd activitatea generală a Universității clujene, cu diferite prilejuri au fost emise judecăți de valoare prin comparație cu nivelul învățămîntului superior din România, ca și cu acela din alte țări. Ne propunem a reda aici cîteva dintre amintitele aprecieri:

— La numai cinci ani după preluarea de către autoritățile românești a Universității din Cluj, contemporanii o considerau deja un model și pildă pentru celelalte universități din România. „Ea (Universitatea clujeană = n.n.) a adus în concepția vieții universitare idei noi și sănătoase"[141] notează un document din 1924;

— În octombrie 1930 s-a sărbătorit un deceniu de activitate a Universității românești din Cluj, cu care prilej s-a organizat la Biblioteca Universității o expoziție retrospectivă cu producțiile științifice ale cadrelor didactice, vizitatorii exprimîndu-și uimirea pentru atît de rodnica activitate a Universității într-un timp de numai 10 ani. „Bilanțul a fost impresionant"[142], susține o lucrare dedicată evenimentului. Aceeași lucrare ne prezintă o serie de statistici comparative ale realizărilor din primul deceniu de activitate a Universității clujene, profesorul I. Crăciun interpretîndu-le în sensul că Universitatea Ardealului „se poate pune alături de activitatea celor mai de seamă universități create sau naționalizate după război. În orice caz, a întrecut pe premergătoarea sa, Universitatea ungurească a Clujului, pe care a înlocuit-o: cu spirit european, cu prestigiu latin și cu hărnicie românească"[143]. Un alt profesor al Universității clujene și printre cei mai implicați în organizarea ei, Onisifor Ghibu, aprecia că „activitatea ei de un deceniu a spulberat pentru totdeauna afirmațiunea menținută timp de cîteva veacuri, de către adversarii noștri, că noi n-am fi capabili de realizări mai înalte și că cultura noastră nici nu s-ar putea compara cu a lor. Legenda inferiorității culturale a românilor și a superiorității culturale a maghiarilor a fost lichidată pe veci, prin activitatea Universității noastre care și-a cucerit într-un timp scurt un loc de onoare nu numai în rîndul universităților românești, ci și în rîndul universităților străine, cu care colaborează în mod camaradesc la progresul științei și al umanității"[144]. Și alte asemenea elogii ar putea continua căci în 1929—1930 au fost numeroase vocile care sărbătoreau Universitatea din Cluj:

— După două decenii de existență a Universității românești la Cluj, rectorul din 1939, profesorul Fl. Ștefănescu-Goangă, prezenta sumar sta-

---

[140] V. Preda, *Victor C. Papilian (1885—1956)*, în „Steaua", XXX, 1979, nr. 3, p. 40.

[141] Arhiva Universității din Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Senatului Universității*, An. șc. 1923—1924, Dosar nenumerotat.

[142] I. Crăciun, *Activitatea științifică la Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj în primul deceniu, 1920—1930*, Cluj, 1935, p. 3.

[143] *Ibidem*, p. 16.

[144] Onisifor Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, București, 1929, p. 96.

diul dezvoltării ei în comparație cu primele proiecte de organizare: „Timp de douăzeci de ani de cînd Universitatea noastră își desfășoară activitatea fără nici o întrerupere, s-a putut face dovada că organizarea ei este temeinică, că tradiția ce s-a înfiripat înlăuntrul zidurilor sale este dintre cele mai bune, iar opera înfăptuită, mai presus de cele mai optimiste așteptări"[145]. Cînd rostea aceste cuvinte, rectorul Ștefănescu-Goangă nu bănuia vitregiile care se vor abate, la mai puțin de un an, asupra Universității clujene, cu tendința destrămării unei construcții spirituale temeinic alcătuită și exemplar servită de dascălii ei.

Cercetarea științifică reprezenta o preocupare de prim ordin la Universitatea din Cluj, iar rezultatele obținute în perioada interbelică sînt cu adevărat impresionante, atît în ceea ce privește creșterea volumului, dar cu deosebire nivelul înalt atins de acestea, făcîndu-le competitive cu ale institutelor și universităților cele mai celebre din Europa, de unde și posibilitatea stabilirii unor raporturi științifice internaționale bogate[146]. Totodată, în domeniul filosofiei, literaturii, al culturii în general, Universitatea clujeană are în această epocă „netăgăduitul merit de a fi pus spiritele tinere în legătură cu marile probleme ale culturii și mai ales de a le fi dat o formațiune suficientă pentru profesiunile intelectuale"[147]. Toate aceste împliniri susțin și exclamația de satisfacție a profesorului N. Drăganu, anume că Alma Mater Napocensis a ajuns să poată sta cu mîndrie alături de universitățile Occidentului[148].

În ceea ce privește relațiile cu lumea științifică internațională, la fel ca în cazul celorlalte universități din România, activitatea firească și fructuoasă de colaborare a Universității clujene cu institutele similare străine a fost deseori perturbată de egoismul și orgoliile politicianismului interbelic, din țara noastră. În aceste condiții, avea dreptate Emil Racoviță să susțină, în „Raportul Rectorului" (an școlar 1929—1930), că „dacă în congresele internaționale tovărășia noastră științifică este mult prea rar reprezentată, vina nu este nici dorința organizatorilor, nici voința colegilor, nici lipsa de lucrări de comunicat, ci imposibilitatea de a face față cheltuielilor. Dealtmintrelea — continuă distinsul savant clujean — acest neajuns nu e special Clujului; din aceleași cauze România Mare e mai totdeauna nereprezentată în consfătuirile științei internaționale, situație gravă din toate privințele pentru interesele și prestigiul țării noastre și nemeritată de acei învățați români care cu însuflețire se consacră descoperirii adevărului"[149].

---

[145] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj", An. șc. 1938—1939, Cluj, 1940, p. 9.

[146] Emil Pop, *Ardelenii în știință*, în „Transilvania", 1942, LXXIII, nr. 7—8, p. 575.

[147] Barbu Zevedeiu, *Moment ardelean în gîndirea românească*, în „Gând Românesc", 1939, VII, nr. 7—9, p. 234.

[148] „Anuarul Universității Regele Ferdinand I Cluj", An. șc. 1931—1932, Cluj, 1932, p. 15.

[149] *Idem*, An. șc. 1930—1931, Cluj, 1931, p. 9. Cu toate acestea și la capitolul relații internaționale Universitatea din Cluj a avut realizări remarcabile în perioada interbelică, vezi Pierre Sergesco, *L'Université de Cluj et ses relations avec l'étranger*, (Extras), Bucarest, 1945.

Reiese, din opiniile prezentate, o imagine cu totul pozitivă a activității Universității din Cluj în perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale, iar în linii generale putem susține că elementele de proiecție ale unui ideal universitar, așa cum a fost el enunțat de cultura română din secolul al XIX-lea și pînă la jumătatea veacului următor, se regăsesc transpuse într-o realitate instituțională, științifică și culturală care se numește Alma Mater Napocensis. Prețuind și promovînd valoarea, izvorîtă din tradiția spirituală a poporului român sau regîndită prin opțiunile moderne europene, Universitatea Ardealului a reușit, în acea epocă, performanțe științifice și intelectuale extrem de apreciate, pe care le-a dedicat propășirii țării. Fiind ea însăși o valoare, după judecata pertinentă a profesorului Ion Breazu, Universitatea românească din Cluj reprezenta „cea mai masivă inițiativă ardeleană în cultura noastră" după Marea Unire. Prin bogatele și frumoasele ei realizări, această instituție își îndeplinea o nobilă misiune, aceea a circumscrierii în universalitate a spiritului românesc, fiind, totodată, „o dovadă nepieritoare nu numai a aptitudinilor rasei, ci și a dreptului ei la stăpînire pe pămîntul strămoșesc, în numele spiritului"[150]. Alma Mater Napocensis a fost mereu în miezul problemelor economice, sociale, culturale și politice ale României interbelice, atrăgîndu-și nenumărați simpatizanți și susținători care i-au facilitat continuarea efortului împlinirii idealului ei cultural-științific chiar și în perioada refugiului la Sibiu și Timișoara. A arătat, astfel, încă o dată marele ei devotament față de principiul „datoriei vieții noastre".

VASILE PUȘCAȘ

L'IDÉAL UNIVERSITAIRE À L'UNIVERSITÉ DE CLUJ PENDANT L'ENTRE-DEUX-GUERRES

(Résumé)

L'étude porte sur l'évolution de l'idée d'université moderne chez les Roumains jusqu'à la première guerre mondiale, de même que sur la fondation d'une université roumaine à Cluj, aspiration du peuple roumain réalisée seulement après l'Union de 1918. Dès 1918, les professeurs de Cluj se sont préoccupés de l'édification d'une université effectivement moderne, basée sur les conceptions de l'université contemporaine les plus avancées.

La présente étude retrace l'évolution de l'Université de Cluj pendant l'entre-deux-guerres dans les domaines scientifique, didactique, culturel et éducatif, de même que la manière dont elle s'est rapportée à l'idéal de l'université moderne et aux sollicitations venues du côté de la société roumaine.

[150] I. Breazu, *Inițiative ardelene în cultura românească*, în „Transilvania", 1943, LXXIV, nr. 7—8, p. 550.

MISCELLANEA

VĂDASTRA (JUD. OLT), UN NUME DE LOCALITATE DE ORIGINE LATINĂ (ROMANĂ)*

Vădastra este numele unei comune formate dintr-un singur sat din jud. Olt. Este situată în sud-vestul acestui județ, pe o veche terasă a Oltului, la 14 km nord-vest de Celei (în antichitate, Sucidava) și la 5 km vest de drumul antic care ducea de la Sucidava la Romula.

Așa cum reiese de pe o hartă la scara 1 : 25.000, și din MDGR (V, p. 728), satul Vădastra este situat la întîlnirea a două drumuri, unul nordic, dinspre satul Obîrșia și altul sudic, dinspre satul Vădăstrița. Din satul Vădastra pleacă apoi un drum spre est care, după ce întretaie anticul drum Sucidava—Romula, ajunge în satul Vișina Veche.

La vest de satul Vădastra, între cele două drumuri care vin dinspre satele Obîrșia și Vădăstrița, se întinde o zonă mlăștinoasă, Balta Vădastra (sau Obîrșia), zonă străbătută de o „gîrlă mocirloasă" numită Bistrița sau pîrîul Obîrșiei și care pe teritoriul satului Vădastra formează o insulă.

După MDGR (V, p. 728), localitatea Vădastra ar fi fost „un punct strategic însemnat", înconjurată de o sprînceană de mal, [ea] prezintă o

---

* Abrevieri:

Bourciez, *Éléments* = E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1967.

Dauzat, NL = Albert Dauzat, *Les noms de lieux. Origine et évolution*, Paris, 1963.

Devoto, *Avv.* = Giacomo Devoto, *Avviamento alla etimologia italiana*, Firenze, 1968.

DI = Academia Republicii Populare Române. Institutul de lingvistică, *Dicționar invers*, București, 1957.

DRH B I = Academia Republicii Socialiste România. Secția de Științe istorice, *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. I, București, 1966.

ILR I = Academia Republicii Populare Române, *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, București, 1965.

MDGR V = *Marele dicționar geografic al României, întocmit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, București, vol. V, 1902.

REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1911, ed. a II-a, 1930.

Rohlfs, *Sintassi* — Gerhard Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Sintassi e formazione delle parole*, Torino, 1970.

O. Toropu, *Romanitatea* = Octavian Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia traiană subcarpatică (secolele III—XI)*, Craiova, 1976.

D. Tudor, *Dacia rom.* = D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.

D. Tudor, *Olt. rom.* = D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968.

veche cetate de pămînt cu ziduri uriașe, numită Sculieni și mai multe măguri".

Arheologul D. Tudor (*Olt. rom.*, p. 237—238) nu menționează această cetate de pămînt, dar amintește că „la cca 1 km de locul numit Cetate, pe malul sudic al bălții Obîrșia, în punctul Malul Roșu și pe terasa vecină sînt bogate urme romane". Între altele, se arată în aceeași lucrare, la cca 300 m E de Cetate s-au descoperit cărămizi romane. Urme de zidărie și monede de bronz de pe timpul lui Filip Arabul s-au descoperit în actualul sat. În concluzie, după D. Tudor (*Dacia rom.*, p. 337) „putem înscrie și aici un anonim *vicus*". În fapt, arheologic Vădastra este atestată ca așezare pînă în anul 565 e.n. (O. Toropu, *Romanitatea*, p. 218—248)[1].

Documentar, localitatea este menționată după DRH B I (p. 246, 247) mai întîi în 1494, sub forma actuală, *Vădastra*. Este interesant că diminutivul *Vădăstrița*, numele unui sat vecin, este menționat, de aceeași culegere, *Vadastrița* în 1421 și ca *Vădăstrița* în 1443 și 1451, pentru ca, fără îndoială, printr-o etimologie populară, în 1424 și 1435 acest nume să apară ca *Vodăstrița* și, în 1478, ca *Vodostrița*.

Etimologic, este de observat, mai întîi, că numele *Vădastra* nu poate fi explicat prin limba română, unde nu există un atare substantiv sau adjectiv. În același timp, după cîte știm, atare cuvinte comune nu se regăsesc nici în limba slavă sau în vreo altă limbă, vorbită, de-a lungul vremii, de vreo populație, pe teritoriul țării noastre.

Față de toate acestea, ne punem întrebarea dacă numele de localitate *Vădastra* n-ar putea fi de origine latină (română), format anume din *vada* (pluralul substantivului neutru *vadum* („vad"), la care s-a adăugat suf. *-aster (-ast(ĕ)ra)*. Menționăm, întîi de toate, că nici pl. *vada* nu s-a păstrat în română, unde forma corespunzătoare, *vaduri*, descinde din pl. *vadora*.

În ceea ce privește suf. latin *-aster (ast(ĕ)ra)*, cînd crea derivate nominale, el marca „asemănarea", asociată, se înțelege, cu ideea de „micime", „puținătate", considerată în sens pozitiv, sau negativ (peiorativ).

În sens pozitiv, întîlnim capacitatea sufixului de a crea hipocoristice de la nume de persoană (cf. *Antoniaster* < *Antonius*, *Catulaster* < *Catulus* etc.) sau nume de animale sau plante tinere: *pullastra* „puicuță" (<*pullus*)> it. *pollastra*, *pollastro*; **haedastra* (<haedus) >cal. *dastra* „capră tînără"; **fagastrus* (<*fagus*) > cal. *fagastru* „fag tînăr"; o nuanță pozitivă diferită o întîlnim în *jugaster*, *-um* „lemn bun pentru facerea jugului" (< lat. *jugum*) > rom. *jugastru* etc. (cf. Rohlfs, *Sintassi*, p. 442—443; ILR I, p. 87). Tot aici ar putea fi amintit și **pilaster* (< *pila*, prin contaminare cu *parastata* „stîlp susținător") > it. *pilastro* (Devoto, *Avv.*).

În sens peiorativ, întîlnim mai întîi derivate de la nume de plante, care arată inferioritatea: *oleaster* „măslin sălbatec" (< *olea* „măslin") > it. *oleastro*; *pinaster* „pin maritim" (< *pinus*) > it. *pinastro*. Derivate de la termeni de înrudire sînt unele ca: *filiaster* „fiu vitreg" (< *filius*) > rom. *fiastru*, it. *figliastro*, log. *fidzastru*, friul. *fyastri*, fr. *fillâtre*, prov. *filhastre*,

[1] Tot la Vădastra s-au mai găsit multe resturi din comuna primitivă, ca și din perioada feudală (D. Tudor, *Olt. rom.*, p. 237—238). De altfel, cum se știe, numele satului a servit creării de către arheologi a termenului *vădastra*, prin care se înțelege cultura materială din neoliticul mijlociu, răspîndită în sud-estul Olteniei și în teritoriile vecine de peste Dunăre.

cat. *fillastre*, sp. *hijastro* (REW 3297); fem. *filiastra* „fiica vitregă" (< *filia*) > rom. *fiastră* etc. (cf. Bourciez, *Éléments*, p. 64; Rohlfs, *Sintassi*, p. 442—443; ILR I, p. 87).

Derivatele adjectivale serveau la a nuanța în sensul atenuării, semnificația unui adjectiv: **albaster* „*alburiu*" (< *albus*) > rom. *albastru*; **salmastrus* (< *salmacidus* „sărat ca apa mării" + *sale* + *-aster*) > it. *salmastro* „impregnat cu sare"; *surdaster* „cam surd" (< *surdus*) > it. *sordastro* etc. (Rohlfs, *Sintassi*, p. 443; Devoto, *Avv.*).

Remarcăm, în sfîrșit, că sufixul *-aster* (*-ast(ĕ)ra*) s-a transmis și în limbile romanice, cu excepția românei. Într-adevăr, judecînd după DI și după cum am și văzut, cuvinte ca *albastru, fiastru, fiastră, jugastru* etc. sînt, toate, de origine latină, iar altele (ca *oleastru, poetastru, pilastru* etc.) sînt de origine romanică.

Reîntorcîndu-ne la toponimul *Vădastra*, observăm că poziția geografică a localității numite astfel, o zonă mlăștinoasă străbătută de un curs de apă, mai puțin proprie terasării în condiții normale a unui drum; descoperirile arheologice care dovedesc dăinuirea localității în perioada romană și romano-bizantină de pînă în secolul al VI-lea; inexistența în română a unui substantiv sau adjectiv corespunzător, ca și a elementelor componente ale numelui, (*vada*, formă de plural neutru în *-a*, față de pl. rom. *vaduri*, și a unui sufix activ care să provină din lat. *-aster*, *-ast(ĕ)ra*), pledează într-adevăr, pentru originea latină (romană) a numelui de localitate.

Păstrarea din antichitate a toponimului *Vădastra* a putut fi sprijinită de însăși calitatea lui de nume de trecătoare (vad). Rolul capital al vadurilor, pe vremea cînd podurile erau încă rare (de unde și toponimele în consecință) a fost în mod suficient subliniat de A. Dauzat (NL, p. 28), care citează, în acest sens, celticele *Chambord* (< *Cambo-ritos*, vad într-o curbă), romanicele *Vez, Gué* și *Gua* drept continuatoare ale lat. *vadum*, precum și în Germania și Anglia *Frankfurt* (vadul francilor), respectiv *Oxford* (vadul boilor).

În contradicție cu o părere, din păcate destul de răspîndită, despre nepăstrarea pe teritoriul țării noastre a unor urme de localități antice, am vrea să subliniem că, în realitate, *astfel de nume există*. Aceste dovezi de netăgăduit în favoarea continuității trebuie cercetate circumspect și, natural, fără prejudecăți.

MIRCEA HOMORODEAN

AȘEZAREA AUTOHTONĂ DIN SECOLELE IV—VI DE LA ȚAGA (JUD. CLUJ)

Situată la circa 3 km spre sud-vest de sat, pe „Valea Tistașului", în punctul numit de localnici „Hrube", într-un loc relativ retras față de principalele căi de comunicație ale vremii, această așezare a fost identificată pe teren în vara anului 1964, cînd am cules și primele fragmente ceramice scoase la suprafață de lucrările agricole periodice. Ea se află pe un teren în pantă ușoară, pe partea stîngă a unui pîrîu, dominată din trei părți de dealuri înalte și nu este fortificată. Se pare că în vechime aici exista o poiană largă, cu deschidere în josul „Văii Tistașului", spre vatra actuală a satului Țaga, sat situat la 18 km spre sud-est de orașul Gherla (fig. 1) și cunoscut în literatura de specialitate încă din secolul trecut.[1].

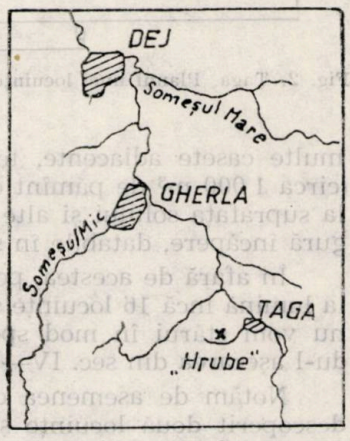

Fig. 1. Poziția geografică a satului Țaga și punctul unde se află așezarea de la „Hrube".

Cu fondurile bănești puse atunci la dispoziție de Muzeul din Gherla, în cadrul colaborării dintre acest muzeu și Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, cercetarea arheologică s-a desfășurat în anii 1965—1967, perioadă în care s-au săpat 18 secțiuni și s-au deschis mai

---

* Comunicare prezentată la *Al IX-lea simpozion național de tracologie*, Oradea, 29—31 oct 1986. Vezi rezumatul în Symposia Thracologica, 4, 1986, p. 119—120.

[1] În partea centrală a satului, la vest de castelul feudal, în zona bisericii și pe panta din stînga „Văii Tistașului", se află urmele unei așezări rurale romane (sec. II—III), reprezentată prin ceramică, obiecte de fier, cărămizi și țigle, un lampion (*TIR*, L_{35}, p. 75; C. Pop, Apulum, 13, 1975 (p. 683—685), monede răzlețe și fundațiile unei clădiri de piatră, semnalate mie în 1966 pe locul casei pr. Budu, și printr-un mare tezaur monetar, descoperit în 1962, cu piese (denari și antoniniani) emise de la Galba pînă la Gordian III (D. Protase, SCN, II, 1968, p. 139—173). De notat că cele cîteva inscripții latine și pietrele sculpturale romane, date în vechea literatură ca descoperite la Țaga, nu sînt în realitate găsite aici, ele fiind aduse la castelul feudal de la Petrești—Cluj (vezi *TIR*, L_{35}, p. 75, s.v. *Țaga*).

În vara anului 1968, cu ocazia unor lucrări gospodărești, la numai vreo 15 m distanță de locul descoperirii tezaurului monetar menționat, s-a găsit un mormînt de înhumație al unei femei din sec. V, avînd ca inventar o fibulă de bronz cu semidisc și picior romboidal, un pieptene de os bilateral, un cercel de bronz, două mărgele și o monedă de bronz a lui Constans, emisă la Thessalonic între anii 341 și 346 (E. Chirilă—I. Chifor, ActaMP, 1977, p. 181—184).

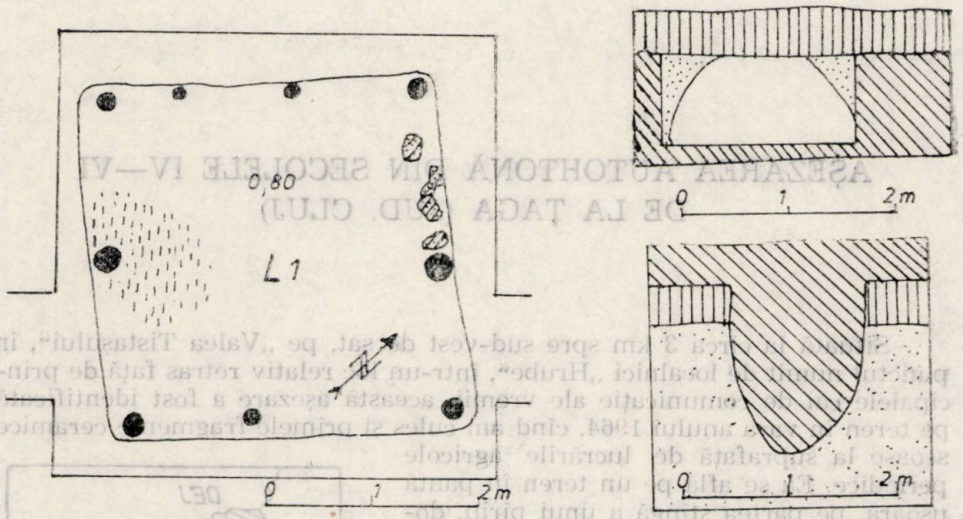

Fig. 2. Ţaga. Planul unei locuinţe semiadîncite (L_1) din sec. IV—VI, şi două gropi de provizii din aceeaşi perioadă.

multe casete adiacente, totalizînd o suprafaţă de aproximativ 1 100 m² (circa 1 000 m³ de pămînt excavaţi). S-au descoperit o locuinţă construită la suprafaţa solului şi alte 10 locuinţe semiadîncite în sol, toate cu o singură încăpere, databile în sec. IV—VI.

În afară de acestea, pe aceeaşi arie de investigaţie au mai fost scoase la lumină încă 16 locuinţe semiîngropate din sec. VII—VIII, asupra cărora nu vom stărui în mod special aici, obiectul lucrării de faţă constituindu-l aşezarea din sec. IV—VI[2].

Notăm de asemenea că pe locul respectiv de la „Hrube" s-au mai descoperit două locuinţe şi abundente materiale neolitice (cultura Criş), precum şi sporadice fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Wietenberg), Hallstatt şi Latène.

Cele 10 locuinţe semiadîncite în sol au formă dreptunghiulară sau pătrată, sînt adînci de 60—85 cm faţă de nivelul antic şi de 0,80—1,20 m în raport de suprafaţa actuală a terenului, iar în interiorul lor lipseşte orice urmă de vatră, cuptor sau din altă instalaţie de foc, ceea ce indică existenţa obligatorie a unor vetre sau instalaţii de foc portative. Podina constă din pămînt bătătorit, fără vreo amenajare specială. La marginea podinei, de-a lungul celor patru laturi, s-au descoperit frecvent găuri de pari groşi sau de stîlpi, uneori cîte trei pe o latură (vezi fig. 2). Aceştia, bine înfipţi în pămînt, pînă la 50—60 cm, aveau evident rolul de a susţine acoperişul în două pante, făcut desigur din lemn, paie sau stuf. Suprafaţa locuinţelor variază în general între 8 şi 10 m². Intrarea, după observaţiile din timpul săpăturilor, era plasată de obicei spre sud sau

[2] Primele informaţii despre cercetările în aşezare au apărut în SCIVA, 17, 1966, p. 720; 18, 1967, p. 532; 19, 1968, p. 689—690. Un raport mai amplu nu a fost însă publicat pînă acum.

sud-est, pe latura opusă direcției din care vin ploile și bat vînturile, fiind orientată în același timp spre soare. Toate cele zece locuințe de acest tip nu prezintă nici cea mai mică urmă de incendiu, fapt cu semnificație istorică bine determinată.

Inventarul arheologic al locuințelor, luat global, constă din fragmente de oale borcan brune-negricioase, castroane, străchini și alte recipiente cenușii fine (fig. 3 și 4), unele cu motive lustruite. S-au găsit și cîteva cioburi din cupe de fructieră cenușie de tip dacic tîrziu. Ceramica fină ștampilată lipsește complet, iar ceramica lucrată cu mîna din pastă grosolană se întîlnește cu totul sporadic. Împreună cu materialul ceramic în locuințe s-au mai descoperit: cochilii de melci, oase de animale (ovine, caprine, porcine, bovidee), gresii de ascuțit, o daltă, o verigă și cuțitașe de fier, fusaiole și greutăți de lut ars de la războiul de țesut, o bucată dintr-o piatră de rîșniță de tip roman *(meta)*, mai mulți piepteni de os bilaterali (fig. 5) avînd plăsele prinse cu nituri (L_2, L_9), două mărgele de sticlă și o monedă mică de bronz a împăratului Constans (L_{10}), emisă de Sirmium între anii 337—350 (Cohen[2], 176 cu nota 1). În stratul de cultură, la adîncime de 60 cm (S. I) s-a aflat și o fibulă romană de bronz cu resort (fig. 5), al cărei tip poate fi plasat cronologic în prima jumătate a sec. IV.

Cît privește locuința de suprafață amintită (L_{23}), aceasta se concretizează pe teren printr-o masă de chirpic ars la roșu, cu amprente de nuiele și pari, răspîndit pe o suprafață de circa 3×4, la adîncime de numai 25—30 cm. În pămîntul afînat, parte integrantă a solului cultivabil, și printre bucățile care alcătuiau masa de chirpic s-au descoperit o greutate mare de lut ars de la războiul de țesut, cioburi de vase cenușii și roșii, romane ca factură, și de bună calitate. Cantitativ, fragmentele ceramice de culoare cenușie sînt predominante, iar unele poartă urme de ardere secundară, căpătate în timpul cînd locuința era mistuită de incendiu. Obiecte de metal, os ori alte piese de inventar nu s-au găsit. După înlăturarea chirpicului, s-a remarcat că locuința era lipsită de o podină de pămînt bătătorit. La marginea ei de sud-vest s-au identificat slabe urme de ardere, care ar putea indica, eventual, un rudimentar locaș de foc. Intrarea pare să fi fost așezată pe latura de sud. Ținînd seama de factura și formele ceramicii, considerăm că această locuință se situează cronologic în preajma anilor 300, cu puțin înaintea locuințelor semiîngropate, dar de care se leagă organic, constituind același complex etnocultural.

Cu privire la ceramica din locuințele semiadîncite (fig. 4), care este de pregnantă tradiție romană, notăm că ea poate fi grupată în trei categorii mari și anume: 1) cioburi de oale borcan, brune-negricioase, lucrate toate cu roata din pastă relativ bună, cu suprafața netedă sau cu ondulații de forma unor caneluri largi și regulate; 2) vase întregi (castron, strachină, căniță) și cioburi de oale cenușii fine, uneori cu motive lustruite; 3) cioburi de vase diverse, în special oale cenușii-negricioase cu aspect zgrunțuros, lucrate și ele cu roata, dar de calitate mediocră și fără decor.

Observăm că ceramica roșie lipsește complet sau reprezintă o *rara avis*, ca și cea modelată cu mîna. Despre aceasta din urmă, în general

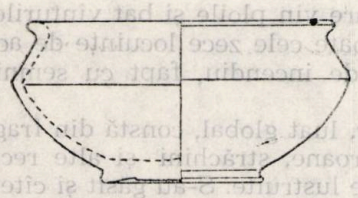

Fig. 3. Ţaga. Castronaş din pastă cenuşie fină, descoperit în stratul de cultură din sect. I (red. 1/2).

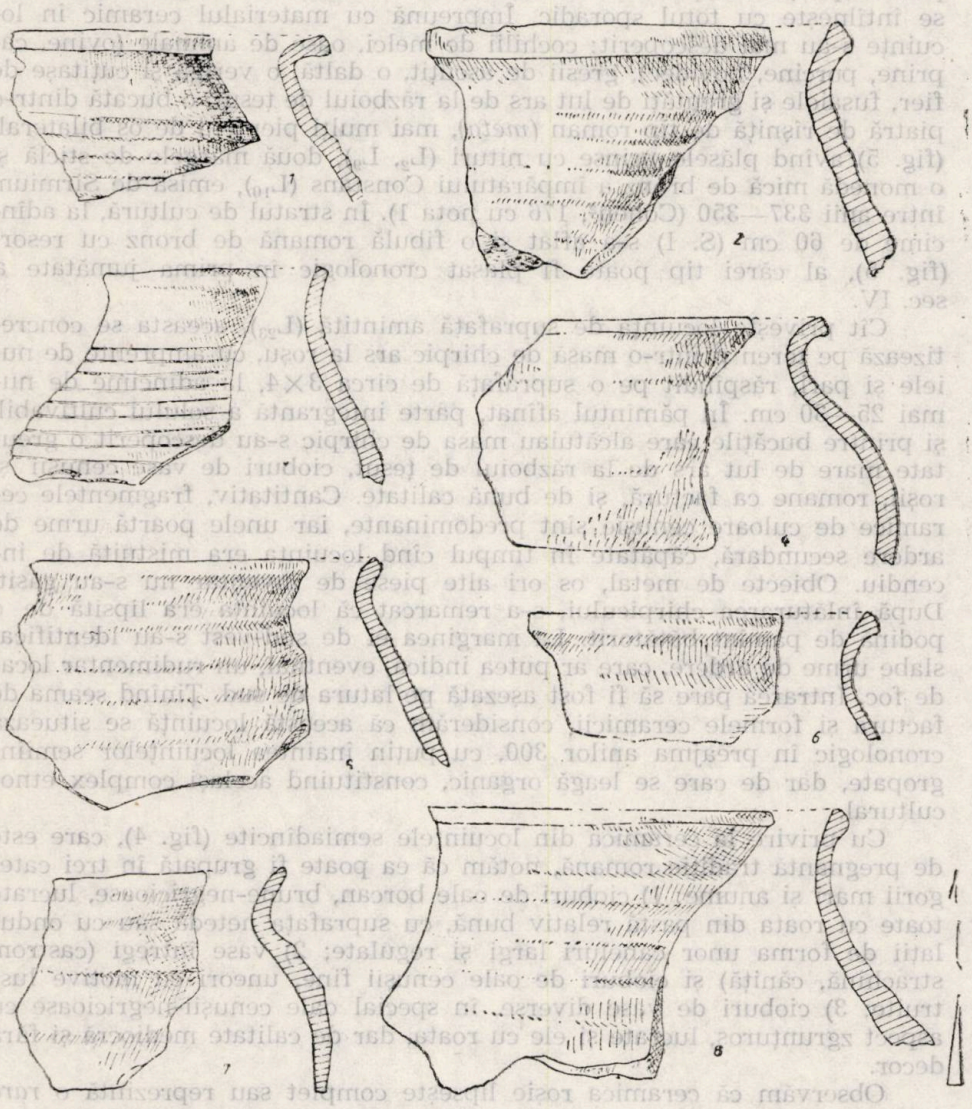

Fig. 4. Ţaga. Ceramică lucrată cu roata din locuinţa nr. 1 (L_1).

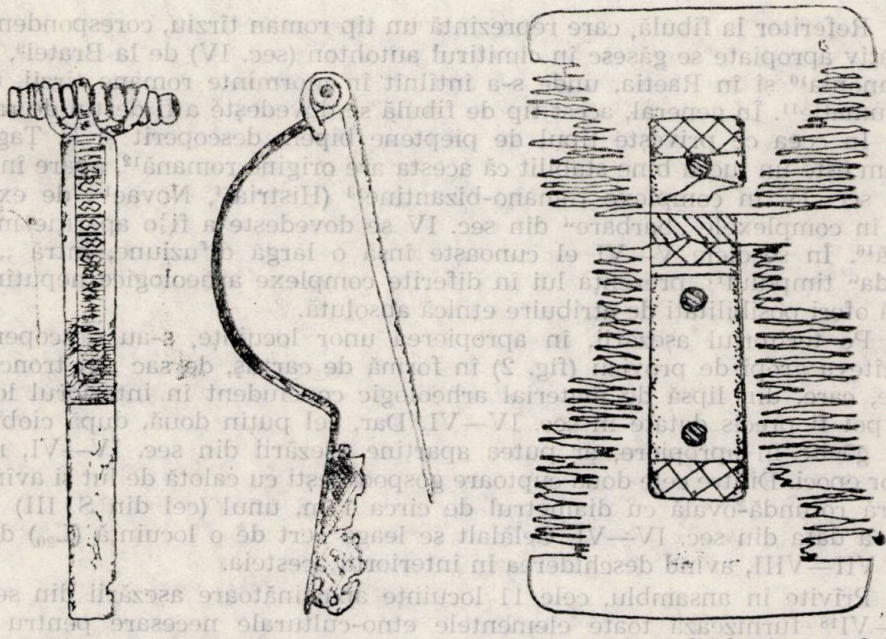

Fig. 5. Țaga. Fibulă de bronz găsită în secț. I și pieptene de os din locuința nr. 2 (L_2).

cioburi atipice, putem spune că apartenența ei la locuințele din sec. IV—VI rămîne puțin probabilă, ea putînd proveni mai degrabă, prin antrenare, atît din depunerile arheologice anterioare, cît și din locuirea din sec. VII—VIII. Remarcăm de asemenea lipsa chiupurilor și a recipientelor în formă de ceașcă dacică fără toartă, lipsă care ar putea fi doar vremelnică.

În general, ceramica din așezare are analogii care adesea merg pînă la identitate, ca formă, tehnică, pastă și decor, cu unele categorii de vase descoperite la: Soporu de Cîmpie, în cele patru bordeie din sec. V[3]; Bratei, în așezarea și cimitirul autohton (sec. IV—VI[4]; Sighișoara, în așezarea de la „Dealul Viilor" (circa 300—sec. VII)[5]; Morești, așezarea de pe „Podei" (sec. IV—VI)[6]; Florești—Cluj, așezare din sec. III—IV și V—VI (încă necercetată prin săpături)[7]; precum și în multe alte așezări autohtone din Transilvania sau de la sud de Carpați[8], databile în aceeași epocă.

[3] D. Protase—I. Țigăra, Materiale, 5, 1959, p. 430—431; 6, 1959, p. 392.

[4] Ligia Bârzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V. Cimitirul I de la Bratei*, București, 1973, p. 287—301.

[5] Gh. Baltag, *Marisia*, 9, 1979, p. 75—88; Gh. Baltag, R. Harhoiu, M. Petică, Marisia, 11—12, 1983, p. 51—59.

[6] K. Horedt, *Moreşti. Grabungen in einer vor — und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, fig. 45/18—25; 46/12—14, 15, 17, 20; pl. 35.

[7] I. Ferenczi, Studia (Cluj-Napoca), 2, 1962, p. 39—40; N. Vlassa, *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 52.

[8] Vezi numeroasele descoperiri din această vreme la Oct. Toropu, *Romanitatea tîrzie . . .*, Craiova, 1976, *passim*.

Referitor la fibulă, care reprezintă un tip roman tîrziu, corespondențe relativ apropiate se găsesc în cimitirul autohton (sec. IV) de la Bratei[9], în Pannonia[10] și în Raetia, unde s-a întîlnit în morminte romane tîrzii, de înhumație[11]. În general, acest tip de fibulă se dovedește a fi destul de rar.

În ceea ce privește tipul de pieptene bipen, descoperit și la Țaga, acum este un lucru bine stabilit că acesta are origine romană[12], apare încă din sec. IV în complexe romano-bizantine[13] (Histria[14], Novae[15], de ex.), iar în complexele „barbare" din sec. IV se dovedește a fi o apariție mai rară[16]. În secolele V—VI el cunoaște însă o largă difuziune, intră „în moda" timpului[17], prezența lui în diferite complexe arheologice neputînd însă oferi posibilități de atribuire etnică absolută.

Pe teritoriul așezării, în apropierea unor locuințe, s-au descoperit și cîteva gropi de provizii (fig. 2) în formă de cartuș, de sac ori tronconice, care, din lipsă de material arheologic concludent în interiorul lor, nu pot fi precis datate în sec. IV—VI. Dar, cel puțin două, după ciobu-rile găsite în apropiere, ar putea aparține așezării din sec. IV—VI, nu altor epoci. Dintre cele două cuptoare gospodărești cu calotă de lut și avînd vatră rotundă-ovală cu diametrul de circa 1 m, unul (cel din S. III) ar putea data din sec. IV—VI. Celălalt se leagă cert de o locuință (L_{20}) din sec. VII—VIII, avînd deschiderea în interiorul acesteia.

Privite în ansamblu, cele 11 locuințe aparținătoare așezării din sec. IV—VI[18] furnizează toate elementele etno-culturale necesare pentru a putea fi atribuite fără ezitare unei comunități de populație autohtonă daco-romană din Transilvania. Nu este deloc exclus ca locuitorii din așe-zarea de epocă romană din vatra satului actual, pe la sfîrșitul sec. III, să se fi mutat la „Hrube", într-un loc mai ferit de incursiunile migrato-rilor. O eventuală ipoteză în direcția atribuirii acestei așezări unei comu-nități de goți sau de gepizi nu poate fi nici măcar emisă, deoarece ea ar fi categoric contrazisă atît de elementele culturii materiale, cît și de crono-

[9] Ligia Bârzu, *op. cit.*, p. 304, pl. XXIII/1—2.

[10] E. Patek, DissPann, ser. II, nr. 19, 1942, tab. XXV/10 și p. 250.

[11] E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Sudbayern*, München, 1971, p. 177, fig. 58/1.

[12] În Dacia, bunăoară, un astfel de pieptene apare figurat pe o sculptură în piatră din sec. II—III, descoperită la Rediu, jud. Cluj (M. Macrea), *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 368, fig. 17).

[13] R. Cagnat—V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, II, Paris, 1920, p. 395—396; J. Breuer—H. Rosens, Arch. Belgica, 34, 1957, p. 279.

[14] Em. Condurachi și colab., Materiale, 4, 1957, p. 49, fig. 33/4; 6, 1959, p. 288—289, fig. 10/1.

[15] *Novae. Sektor Zachodni 1974*, I, Poznan, 1978, p. 46, fig. 36.

[16] Vezi B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, Bucu-rești, 1966, p. 233, fig. 33/2.

[17] K. Horedt, *Moreşti...*, fig. 78/6, 79/7, 81/10, 82/1, 84/2, 88/1—4, 91/9; Ligia Bârzu, SCIVA, 37, 1986, 1, p. 97; E. Chirilă, I. Chifor, *loc. cit.* Pentru cronologia acestor piepteni, vezi și Ioana Hica-Cîmpeanu, *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 170.

[18] Cu privire la cronologia așezării, facem precizarea că aici, din prudență, am adoptat o cronologie „lungă", înțelegînd că din sec. VI habitatul ar putea „prinde" eventual primele decenii. Dar materialul furnizat de investigațiile de pînă acum, la rigoare, ar putea fi încadrat și într-o cronologie „scurtă", care să nu depășească sfîrșitul sec. V.

logia acestora, care pledează integral pentru autohtoni. Se poate, în schimb, afirma că așezarea de la Țaga trebuie plasată printre cele mai reprezentative așezări ale populației daco-romane din Transilvania în primele două secole și mai bine după retragerea aureliană.

*

Peste așezarea din sec. IV—VI se constată suprapunerea unei așezări din sec. VII—VIII, din cuprinsul căreia, în cele 18 secțiuni trasate, s-au descoperit un număr de 16 locuințe-bordeie, prevăzute în interior cu

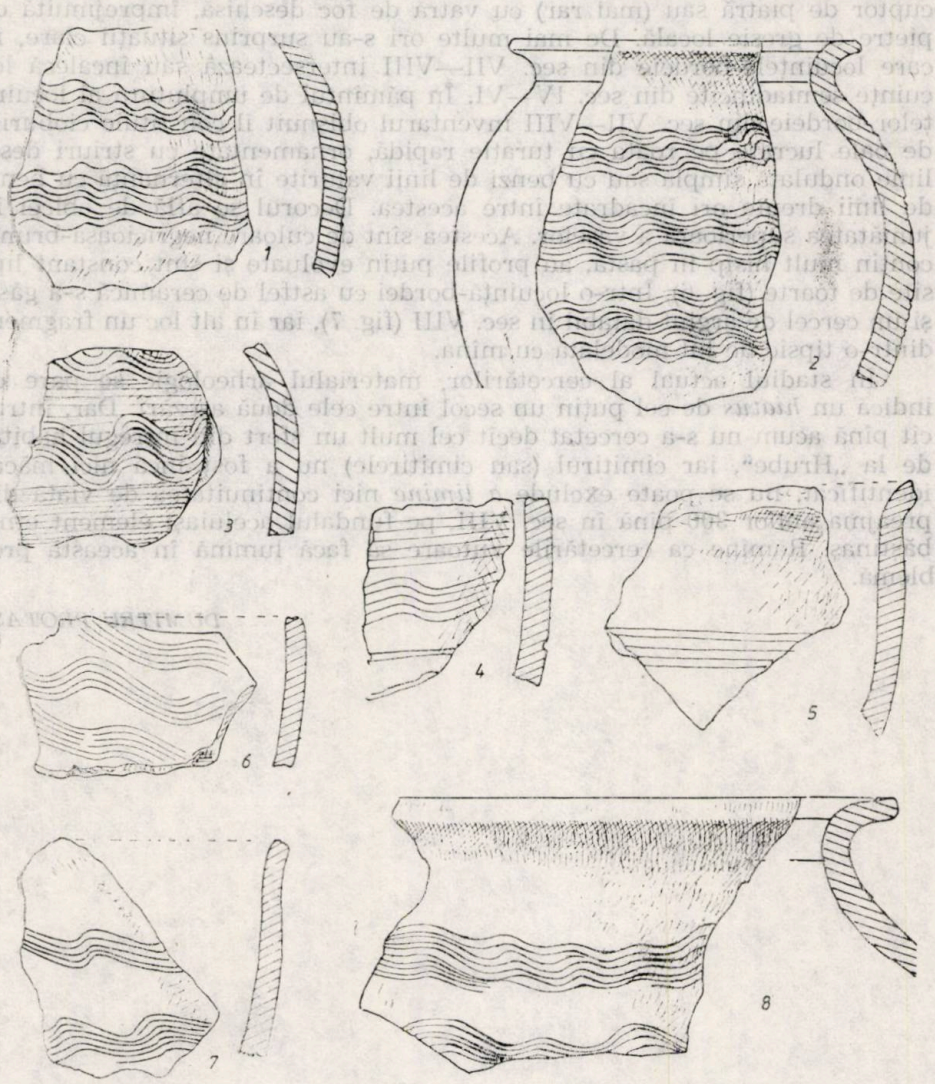

Fig. 6. Țaga. Ceramică lucrată cu roata, de culoare negricioasă-brună, descoperită în locuințele-bordeie cu cuptor de piatră (L_5: 1, 2, 4, 8; L_{12}: 3, 5, 6, 7).

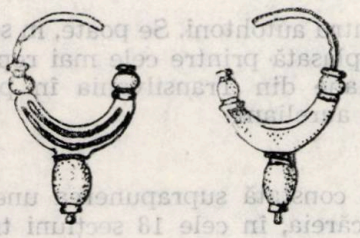

Fig. 7. Ţaga. Cercel de argint găsit într-o locuinţă-bordei cu cuptor de piatră în interior (L_{13}).

cuptor de piatră sau (mai rar) cu vatră de foc deschisă, împrejmuită cu pietre de gresie locală. De mai multe ori s-au surprins situaţii clare, în care locuinţele-bordeie din sec. VII—VIII intersectează sau încalecă locuinţe semiadîncite din sec. IV—VI. În pămîntul de umplutură al locuinţelor-bordeie din sec. VII—VIII inventarul obişnuit îl constituie cioburile de oale lucrate pe roata cu turaţie rapidă, ornamentate cu striuri dese, linie ondulată simplă sau cu benzi de linii vălurite în alternanţă cu benzi de linii drepte ori încadrate între acestea. Decorul se află de obicei în jumătatea superioară a vaselor. Acestea sînt de culoare negricioasă-brună, conţin mult nisip în pastă, au profile puţin evoluate şi sînt constant lipsite de toarte (fig. 6). Într-o locuinţă-bordei cu astfel de ceramică s-a găsit şi un cercel de argint databil în sec. VIII (fig. 7), iar în alt loc un fragment dintr-o tipsie de lut modelată cu mîna.

În stadiul actual al cercetărilor, materialul arheologic se pare că indică un *hiatus* de cel puţin un secol între cele două aşezări. Dar, întrucît pînă acum nu s-a cercetat decît cel mult un sfert din întregul habitat de la „Hrube", iar cimitirul (sau cimitirele) nu a fost încă nici măcar identificat, nu se poate exclude *a limine* nici continuitatea de viaţă din preajma anilor 300 pînă în sec. VIII, pe fundalul aceluiaşi element etnic băştinaş. Rămîne ca cercetările viitoare să facă lumină în această problemă.

DUMITRU PROTASE

DOVEZI ALE CONTINUITĂȚII ROMÂNILOR ÎN ȚARA BÎRSEI

Comunicarea de față este sinteza unor cercetări arhivistice îndelungate, parțial publicate, parțial inedite, asupra continuității poporului român în Țara Bîrsei.

Din documentele cercetate se conturează puternic obștea românească cu organizarea ei specifică, condusă de legile uzului străvechi, de obiceiul pămîntului, obiceiuri respectate și incluse în legislațiile tuturor stăpînitorilor acestui teritoriu.

Pentru Țara Bîrsei — una din multiplele „țări" locuite de români, se potrivește întru totul definiția pe care a dat-o Ardealului marele nostru istoric Nicolae Iorga și anume că „a fost totdeauna o țară de sate, în care s-au putut implanta orașe străine și castele de cuceritori"[1].

Înainte de a cerceta atestările documentare destul de tîrzii, unele foarte tîrzii, ale obiceiului pămîntului românesc trebuie să luăm în considerare urmele vii ale trecutului, urme care trăiesc și astăzi.

Limba și toponimia sînt cele două mărturii de necombătut ale continuității românilor pe teritoriul său de formație. Sensul nou pe care l-au dobîndit cuvintele latine în secolele conviețuirii romano-dacice, puternicele urme de organizare slavo-română din toponimie, care păstrează amintirea unor evenimente istorice vag consemnate, sînt dovezi de netăgăduit.

Semantica aduce un argument hotărîtor social-politic-administrativ al continuității poporului român pe teritoriul Daciei. Sensurile noi pe care le dobîndesc unii termeni fundamentali ai limbii române nu sînt numai un fenomen al Țării Bîrsii, ci aparțin fondului general de cuvinte al limbii, martor viu al tuturor trăirilor poporului. În limbă se răsfrîng evenimente politice, transformări sociale și cele mai subtile simțăminte individuale.

Dacă analizăm evoluția semantică a cuvîntului „țară" derivat din *terra* latin, al cărui sens originar se păstrează pînă azi în limbile romanice apusene *și în aromână* vom întîlni sensul medieval de terra, desemnînd o zonă geografică sau un teritoriu administrativ — organizație specific prefeudală românească, care exprimă legătura strînsă a individului cu pămîntul din care a răsărit, ca multiplele noastre „țări" aferente unor ape, unor munți, vom ajunge la sensul actual de leagăn și finalitate sinonim cu patrie. Trecerea înțelesului de la multiplicitatea „țărilor", de la diferitele zone de formare ale poporului român și pînă la dobîndirea

[1] N. Iorga, *Faptă și suferință românească în Ardeal*, București, 1929, p. 3.

sensului de unitate statală a poporului român a coincis cu succesiunea de etape de creare a statului unitar român.

Sensul cuvîntului „țară" din strigătul „vrem să ne unim cu Țara" de la 1848 reprezintă din punct de vedere semantic finalitatea unui proces desfășurat paralel în viața statală și în procesul de evoluție semantică a limbii române. Noul sens al latinescului „terra" este un bun exclusiv al poporului român, pe care l-am șlefuit noi românii pe roata istoriei cu oase frînte, prigoniri și privațiuni.

La scaunul de judecată al istoriei mărturia adusă de cuvîntul *țară* este o probă fără drept de apel.

Limba română are o mulțime de termeni, a căror evoluție semantică devine mărturia continuității noastre.

Cuvîntul „bătrîn" născut din latinescul „veteranus".

Sensul românesc al acestui cuvînt dezvăluie consecințele politicii militare a imperiului roman din Dacia, unde veteranii au devenit bătrînii așezărilor noastre, semn al unei continuități neîntrerupte. Aceeași mărturie o aduce și cuvîntul „mire", din latinescul *miles*, sens specific al limbii române, cu excepția unui fenomen analog din retoromană[2].

Semantica ilustrează și condițiile de viață ale poporului român. Cuvîntul *sat* (în aromână și limba veche *fast)* derivă din latinescul *fossatum* (groapă, șanț). Cuvîntul latin și-a păstrat sensul în limbile romanice apusene. Sensul românesc s-a născut din condițiile specifice ale așezărilor românești, înconjurate de șanțuri de apărare. Limba aduce mărturii, atunci cînd documentele tac; ele spun că peste popor au trecut năvălitori, că așezările au fost apărate de șanțuri, că acele *fossatum*-uri au devenit satele noastre.

Rezultatele săpăturilor arheologice din Țara Bîrsei atestă existența unor cetăți de pămînt din secolul al XII-lea, cele mai timpurii așezări fiind în șes și apoi — desigur din cauza diferiților năvălitori — s-au făcut în locuri mai înalte și mai ferite[3].

Mărturiile limbii din acele vremuri, fără atestări documentare sînt însă mai elocvente. Evoluția semantică a cuvîntului „pămînt" al cărui sens a înlocuit în limbă pe *terra*, zugrăvește stadiul de civilizație în care se găseau așezările noastre. Etimologia cuvîntului pămînt este latinescul *pavimentum*, care însemna „podea". Ce decădere a suferit civilizația romană pe teritoriul de formare a poporului român ca termenul de *pavimentum*, folosit pentru mozaicuri, marmoră și alte materiale folosite la poditul caselor să fie dat argilei bătute din așezările acelor vremi și apoi sensul să-și lărgească sfera și să se generalizeze, înlocuind pe *terra*. Aceste noi sensuri ale unor cuvinte latine sînt specifice numai limbii române și împreună cu alți termeni aduc un argument fundamental al continuității poporului român pe teritoriul Daciei.

Prima atestare documentară a unei „împlîntări" în Țara Bîrsei a fost privilegiul acordat cavalerilor teutoni de către regele Andrei al II-lea

---

[2] Mălina Dumitrescu, *Retoromana în contextul limbilor romanice. — Unele paralelisme cu româna* — în „Studii de lingvistică explicată", II, Brașov, 1983, p. 14.

[3] Alexandrina D. Alexandrescu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în feudalism*, în „Cumidava", 1973, VII, p. 42—54.

în anul 1211. Caracterizarea de *deserta et inhabitata* din această diplomă andreiană a servit adversarilor ideii continuității poporului român de armă politică pentru a susține că teritoriul acordat de regele Ungariei cavalerilor teutoni era un teren pustiu și nelocuit. Acești istorici n-au luat în considerare un alt document, aproape contemporan (din 1211) cu diploma, care lămurește ce vrea să spună *deserta et inhabitata*. Este scrisoarea papei Honoriu[4], care la 12 decembrie 1223 adresîndu-se episcopului Transilvaniei Rainold spune următoarele: „Faptul că iubiții fii Hermann de Salza, magistrul și frații casei teutonilor închinate sfintei Marii au început să locuiască Țara Bîrsei și dincolo de Carpați, *care din pricina năvălirilor păgînilor* pînă acuma în timpurile din urmă rămăsese pustie și deșartă, după ce năvălirile păgînilor au fost înfrînte, nu cu puțină primejdie a fraților . . ." Documentul specifică lămurit. Țara Bîrsei rămăsese pustie din pricina năvălirilor. Fuga populației din cauza năvălirilor este un fenomen istoric arhicunoscut. Și cîtă monedă nu s-a bătut din acel *deserta et inhabitata!* Treptat, după așezarea germanilor în Țara Bîrsei s-a „implantat" un falnic oraș liber crăiesc Corona și 13 comune și sate libere. În secolul al XIV-lea s-a „implantat" la 1377, o măreață cetate regală „Branul", care a fost treptat înzestrată și cu un domeniu[5] și din punct de vedere administrativ și juridic a făcut parte din comitatul Alba, în condiții speciale.

Implantările din Țara Bîrsei s-au făcut în mijlocul populației autohtone, dislocată uneori, stăpînită vremelnic, de alte ori îndurînd vicisitudini, slab consemnate documentar, dar rămase impregnate în toponimie. În hotarul cetății Bran, toponimicele: *la fața Turcului, la fața Turcinelor, Turcul,* numele apei ce străbate locurile, sînt desigur amintiri ale popoarelor turanice, trecute vremelnic prin aceste locuri[6].

Conviețuirea slavo-română supraviețuiește în toponimie pînă în zilele noastre. Existența termenului *podei* în toponimicul *la moeci în podei* își găseste corespondent în *podeiul* așezării prefeudale de la Morești[7]. Iar toponimicul *la Grădești* ne sugerează o cetate (pe care săpăturile arheologice n-au descoperit-o încă). Ca și toponimicul *la cremene* vechi așezări neolitice. Toponimicele din hotarul cetății[8] prezintă un vast material de studiu.

Vechile organizații românești din Țara Bîrsei trăiesc și în satele și comunele domeniului Bran, cetate regală maghiară rămasă sub jurisdicția comitatensă și după trecerea ei în patrimoniul orașului Brașov.

---

[4] Traducerea românească în *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania, veacul XI, XII, XIII,* I. București, 1951, p. 201. Originalul latin în Zimmermann, Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen",* I, Sibiu, 1892, p. 24—25.

[5] G. Nussbächer, *Contribuții la istoricul cetății Bran și al domeniului în secolele XIV—XV* în „Cumidava" IX, partea I, 1976, p. 25—34.

[6] P. Binder, *Toponimia istorică de pe hotarul cetății Bran,* în „Limba română", 1971, XX nr. 6, p. 539—569.

[7] K. Horedt, *Importanța așezării de la Morești pentru istoria Transilvaniei prefeudale,* în *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV—XIII,* București, 1958, p. 48—60.

[8] Arh. Stat Brașov, Fond primăria Brașov, III. A. 4, 7, 9, 12, 14, 19, 19, 20, 21, 24 (cote vechi).

Menționarea documentară a Branului, sub numele de *Terch, Turci*[9] datează din secolul al XIV-lea, dinainte de actul regelui Ungariei Ludovic de Anjou prin care dispune zidirea unei cetăți la Bran, „Terch" și comitatul de Brassou apar în documente din anii 1344, 1348, 1349, 1351[10]. În actul regelui Ludovic I de Anjou din anul 1377 menționează „earum comitem, judicem et castelanum dicti novi castri in lapidem Tydrici et etiam castri Heltven[11]. Cetatea Branului s-a înzestrat apoi cu un domeniu format din 11 sate — luate succesiv prin acte regale de la proprietarii lor. În 1395 s-au desprins din domeniu Zîrnești și Tohanul, sate curat românești, conduse de obștea locală.

În fața amenințării pericolului otoman, regele Ungariei Sigismund de Luxemburg încheie la Brașov în 1395 un tratat de alianță cu Mircea, domnul Țării Românești[12].

Un document din 1412[13] atestă cetatea Bran în posesia voievodului român. În 1419, Sigismund, regele Ungariei, preia cetatea de la Mihai, coregentul și succesorul lui Mircea și o predă voievodului Transilvaniei — comite al secuilor — încredințat cu paza hotarelor și numirea castelanilor[14].

Din secolul al XV-lea cetatea Bran era condusă de doi castelani, reprezentanți ai nobilimii, numiți de voievodul Transilvaniei, între care în 1447, 1448 sînt menționați Nicolae de Bizere[15] prieten al lui Iancu de Hunedoara și Valentin Fejéregyház.

În 1498 Brașovul obține cetatea și domeniul Bran, inițial drept zălog, pentru suma de 3000 florini, împrumutată de oraș regelui Ungariei Vladislav II Iagello[16].

Datoria regelui Ungariei față de Brașov ajunge în 1513 la 6300 florini[17] și cetatea rămîne și pe mai departe zălogită. În Arhivele statului din Brașov se păstrează registrele de încasări și cheltuieli anuale ale cetății Bran[18].

Din registre reiese că orașul și districtul alegeau și ei anual doi castelani, care administrau cetatea și domeniul. Veniturile cetății rezultate din privilegii feudale, erau administrate de castelani, iar castelanii erau obligați să dea socoteală publică în fața senatului brașovean de încasările și cheltuielile cetății, Senatul brașovean ratifica bilanțul în mod public. Dacă încasările întreceau cheltuielile, castelanul încredințat cu gestiunea preda orașului excedentul, iar dacă cheltuielile întreceau încasările, deficitul era suportat de castelan.

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea castelanii nu mai sînt aleși, ci sînt numiți de județul Brașovului, pentru ca la sfîrșitul secolului însuși

---

[9] Zimmermann-Werner, *op. cit.*, II, p. 279, 407.
[10] G. E. Müller, *Die Grafen des Kronstädter Distrikts* in „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", N. F. vol. 32, p. 303.
[11] Zimmermann-Werner, *op. cit.*, II, p. 480.
[12] *Ibid.*, II, p. 135.
[13] *Ibid.*, III, p. 554.
[14] *Ibid.*, IV, p. 102.
[15] *Ibid.*, V, p. 187—188, 241.
[16] Arh. Stat. Brașov, Privilegii 261.
[17] Ibid., 300.
[18] Vezi nota 8.

judele cu projudele să dețină automat și funcția de castelani. Cu timpul ei funcționează sub diferite numiri: *praefecti, dispensatores, patroni, inspectores* etc.

Cetatea avea și doi pîrcălabi sau vicecastelani, care făceau parte din garnizoana cetății, alături de dorobanți, celar sau pivnicer, administrator și străji.

Principele Ardealului, Gabriel Báthory, contestă drepturile brașovenilor asupra Branului și ocupă cetatea fără luptă în 1612 de la pîrcălabii Iohann Raab și David Horváth.

La 6 iunie 1613 Johann Benkner și Thomas Blauweber preiau cetatea de la pîrcălabul Bálint János, dar principele Gabriel Bethlen impune brașovenilor condiția ca unul din pîrcălabi să fie de naționalitate maghiară și să presteze jurămînt principelui, urmașilor săi, țării și orașului Brașov. Condiția principelui a fost îndeplinită. Într-un singur an în 1633 întîlnim un pîrcălab român, pe George Puşcaş[19] alături de sasul Simon Weiss.

În 1651 Brașovul încheie cu principele Ardealului Gh. Rákoczi II un contract de schimb pentru dobîndirea cu drept deplin a cetății[20]. Brașovul renunță la unele posesiuni ale sale, mai plătește 11.000 florini și renunță la sumele împrumutate anterior principelui. În 1660, în timpul luptelor pentru ocuparea tronului principatului Ardealului, după ce cetatea a fost ocupată de generalul Mikes, brașovenii prestează din nou jurămînt principelui și mai plătesc 1000 florini.

Ajunsă în proprietatea definitivă a Brașovului, cetatea Bran continuă să fie administrată de cei doi reprezentanți ai orașului și de cei doi pîrcălabi din cetate.

Din registrele de venituri și cheltuieli ale cetății rezultă că actualele sate brănene nu au fost niciodată înglobate în terenul cetății. Aceste așezări românești au beneficiat de un alt regim. Ele poartă în documente denumirea de „plaga", „meridies", sau „divisio". În actele germane întîlnim denumirea de „Abtheilung", iar în cele românești se vor încetățeni termenii de divizie și plasă, termen ce nu înseamnă plasă administrativă, ci al cărui sens se apropie de înțelesul originar al cuvîntului, adică zonă. Aceste mici așezări de oameni de pe hotarul cetății sînt menționate în documente numai după 1651, cînd a trecut Branul definitiv în posesiunea orașului Brașov.

Locuitorii din hotarul cetății Bran sînt trecuți în registrele castelanilor cu sumele ce le datorează anual. Dacă cercetăm obligațiile bănești și denumirea acestor impozite vedem că ele diferă fundamental de obligațiile locuitorilor din comunele libere și de cele ale iobagilor din domeniul cetății. Aceste denumiri: canon, vectigal, Ablösungsgeld, năiem, taxă cît și raporturile oamenilor cu cetatea ne indică că ei erau beneficiarii emphiteusei, lege datînd din vremea lui Justinian, care le recunoaște dreptul de a-și răscumpăra, în calitate de chiriași, propriile bunuri.

Glosariul latin al lui Bartal[21] specifică practicarea emphiteusei în zonele de terenuri necultivate. Hotarul cetății Bran era o zonă sălbatică,

[19] Arh. St. Brașov, Socoteli alodiale, cota veche, III A 19, p. 640.
[20] Arh. St. Brașov, Priv. 671.
[21] A. Bartal, *Glossarium.*

pe care brațele colibașilor au defrișat-o și au populat-o. O instituție similară emphiteusei există și în teritoriile situate la răsărit și sud de Carpați. Este bezmănul din Moldova, citat în codicele Calimachi § 1506 și embaticul din Țara Românească inclus în codicele Caragea.

Emphiteusa acorda un drept de folosință — dominium utile — pe un timp determinat sau pe vecie, în cazul din Țara Bîrsei. Beneficiarii erau însă obligați la fiecare transmitere de proprietate (vînzare sau moștenire) să-și răscumpere proprietatea. Suma plătită se numea *canon, vectigal, pensio.* Românescul *năiem* — termen pe care îl întîlnim în actele brănene nu figurează în dicționarele limbii române, dar avem atestate formele *a năimi, năimeală.* A zecea parte din valoarea năiemului achitau colibașii sub denumirea de taxă; de aici numele lor de *taxaliști.* Schuler von Libloy[22] atestă situația juridică acestor taxaliști, fără să cunoască existența lor din Țara Bîrsei.

Urbariul domeniului Bran din 1761, redactat în limbile latină și maghiară, crează o categorie specială a locuitorilor din hotarul cetății și a celor originari din Zărnești și Tohan — pe baza mărturiei bătrînilor — că ei sînt băștinași ai acelor locuri numindu-i *moșneni* (mosnnyánoknak vagyis örökösek). În consecință urbariul fixează documentar o situație de drept și de fapt avînd o vechime de aproape un mileniu. Obiceiul pămîntului a luat ființă odată cu etnogeneza poporului român.

Obștea sătească, formă de organizare păstrată prin tradiție dacică, posedă „moșii" adică teritorii delimitate, bunuri transmise prin ereditate. Moșiile — teritoriu cît putea cuprinde un individ — s-au desprins ca proprietate individuală din hotarul posedat în devălmășie de obște.

Supraviețuirea proprietății obștești o întîlnim pînă tîrziu în anumite zone ale țării. Astfel în zona Hațegului, în satul Bătrîna din ținutul pădurenilor în teritoriile din Fața Bulinesii în Fața Roșie, locuitorii pot să-și împrejmuiască locurile de fînețe, de cultură, pot construi pe ele adăposturi „colibe", „căsoni". Satul își păstrează liberul păscut pe mirișteși pe cositură[23].

Locuitorii din teritoriul Branului sînt proprietari de „moșii" de munți, de fînețe și de puțin teren arabil.

Conscrierea în urbariu se face în baza declarației sub jurămînt a bătrînilor. Este vorba de inventarul cetății Bran, din comitatul Alba „In faucibus Alpium versus Transalpinam", deci în trecătoarea munților spre Țara Românească, dintre pădurile *Măgura* și *Valea Cetății.* Se specifică așezările din sus de Bran (adică de pas, de Poartă) și din jos de Bran (adică de pas)[24].

Cei din jos sînt cei din „paga vulgo Sohodol dicta", din Poarta și Predeal. Cei din sus de Bran sînt din „plaga Simon, Moeciul de jos, Moeciul de sus, Coacăza și Șirnea". Locuitorii din aceste așezări cît și cei din Zărnești și Tohan sînt trecuți ca moșneni, cei veniți din alte comune, din Ardeal sau din Țara Românească sînt incvilini sau jeleri.

---

[22] Fr. Schuler, v. Libbloy, *Siebenbürgische Rechts-Geschichte,* I. Sibiu, 1855, p. 454.

[23] Șt. Milcu, H. Dumitrescu, *Cercetări antropologice în Ținutul Pădurenilor. Satul Bătrîna,* p. 24.

[24] Arh. Stat. Brașov, Colecția Urbariale, pachet 97.

Vedem că privilegiile colibașilor sînt legiferate și în secolul al XVIII-lea, deși orașul devenise proprietarul cetății de mai bine de un secol.

În 1786 Brașovul arendează Branul. În contractul de arendă al Branului se specifică natura obligațiilor locuitorilor, care își au originea încă în stipulațiile emphiteusei, dar arendașii îi vor impune și cu alte obligații: dajdia crăiască, zaharaua și porționele. Conducerea cetății o exercită în loc de patru persoane, un castelan, care continuă activitatea pîrcălabilor fiind ca proprietar, propus de oraș și întărit de guvern și arendașul care reprezintă orașul ca proprietar.

Dar situația locuitorilor din așezările „din sus de Bran" prezintă și un alt aspect. Ei se găseau înafara granițelor vamale ale Transilvaniei. Situați între vama transilvană și vama mai puțin riguroasă a Țării Românești ei gravitau din țara lor „a nimănui" mai mult spre Țara Românească. Siliți să plătească vama pentru orice produs pe care îl aduceau pe piața Brașovului, sau oriunde în vechea monarhie habsburgică, ei plăteau o altă vamă pentru produsele cumpărate în oraș. Jalbele colibașilor pentru aceste vămi și pentru moșiile și munții lor formează obiectul a sute de documente. Însuși termenul de *moșie* derivat din *moș* se pierde în negura vremilor al substratului autohton al poporului român.

Căutarea urmei animalelor furate și colacul[25]. Documentele brașovene menționează pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea aplicarea sau respingerea acestui vechi uz românesc.

„Dicționarul Limbii Române" (al Academiei) explică astfel sensul cuvîntului *colac:* „remunerație, spec. răsplată sau despăgubire pentru cheltuiala sau întreținerea și îngrijirea unei vite de pripas, recompensă în bani pentru găsirea unei vite pierdute sau furate". Același dicționar, explicînd etimologia cuvîntului, completează: Din românește este împrumutat și ung. *Kalák* „recompensă" în bani dată pentru aducerea unei vite furate, denunțarea unui hoț. *Kalák pénz* prețul plătit pentru denunțarea unui hoț.

În *Compilatae* (1669) este atestat ca un obicei al pămîntului, respectat de legislația țării numai în teritoriile unde există jurisdicție locală românească sau secuiască. Trecerea din română în maghiară a termenului ne scutește de explicarea paternității obiceiului.

În 1526 regele Ludovic al II-lea al Ungariei scrie nobilimii din comitatul Dobîca din Transilvania să nu ceară de la sași, cînd li se fură animalele, urmărirea cailor și vitelor furate, deoarece acest uz a existat numai la secui și români, dar nu și la sași[26].

Un document brașovean din anul 1774 semnalează un furt petrecut la Ghimbav, comună aparținînd celor 13 așezări libere din Țara Bîrsii. Păgubașul, străin de comună, se prezintă în fața judelui și depune colacul — trei denari. Jurații refuză să facă cercetarea pe motiv că gazda la care

[25] Valeria Căliman, *Căutarea urmei animalelor furate și „colacul". Mărturii ale obiceiului pămîntului în Țara Bîrsei* în: „Muzeul Regional Brașov". Culegere de studii și cercetări", 1967, p. 169—174.

[26] *Hurmuzaki*, II/3, București, 1892, p. 533.

a tras și-a ales-o singur păgubașul și nu i-a fost stabilită de judele satului, cum cere legea. Îl sfătuiesc însă să depună colacul la Țînțari, unde ducea urma boilor furați. Ajungînd acțiunea în fața judecătoriei din Brașov, jurații din Ghimbav sînt scoși din cauză în baza legii, care specifică aplicarea acestui uz numai în acele așezări unde exista de mai înainte.

Alte documente brașovene menționează aplicarea obiceiului în caz de furturi descoperite între Țara Românească și teritoriul Branului sau satul Tohan[27].

Implantările din Țara Bîrsei au găsit o populație autohtonă condusă de legi nescrise, de obiceiul pămîntului. O legătură de sînge unea pe descendenții unei persoane, care era și întemeietorul așezării.

Pe lîngă proprietatea individuală — moșia — exista și o proprietate familială, supusă la anumite restricțiuni în favoarea rudelor în cazul înstrăinării bunurilor. Rudele se bucurau de *dreptul de preempțiune*. Orice vînzare trebuia anunțată public prin strigare în fața bisericii în trei duminici consecutive. Neîndeplinirea acestui obicei putea anula vînzarea pe cale legală. Documente din secolul al XVIII-lea atestă aplicarea dreptului de preempțiune. Stana Dăniasa a vîndut muntele Padina Baiului unor străini. Stan Cîcitu atacă vînzarea, fiind rudă[28]. Judecata hotărăște să restituie banii cumpărătorilor și să țină muntele. Într-un alt caz din 1790 vînzarea unei „moșii" se poate face numai după ce copiii renunță[29].

Strigarea la biserică, conducerea exercitată de bătrînii satului, aruncul — darea încasată de către reprezentanții obștii pentru nevoile satului sînt obiceiuri ale pămîntului acceptate de jurisdicția Brașovului, în zonele unde ele s-au exercitat prin tradiție nescrisă. Brașovul devine prin cumpărarea cetății Bran stăpîn feudal. Situația juridică a Brașovului a favorizat supraviețuirea nestingherită a obiceiului pămîntului în zona brăneană și în cele două sate românești, în Zărnești și Tohan.

Sîndia[30] este o veche instituție românească care a supraviețuit în aceste două sate românești pînă în secolul al XVIII-lea. Termenul de *sînde* este atestat pentru prima dată într-un evangheliar rusesc din secolul al IX-lea[31]. Instituția românească este amintită în socotelile capitlului din Alba Iulia din secolul al XIV-lea și în scriptele Țării Făgărașului[32] ca și în Rășinari. În Țara Bîrsei însă această instituție a funcționat secole, neîntrerupt. Din documentele brașovene se desprinde rolul sîndelui ca prima instanță de judecată și felul cum se desfășura judecata. Este vorba de un conflict între plăieși și obștea locală din Zărnești și Tohan. La sfîrșitul secolului al XVII-lea plăieșii refuză să se mai supună judecății tradiționale, socotindu-se slujbași crăiești.

---

[27] Arh. Stat. Brașov, Acte administrative neînregistrate, Pachet IX nr. 19, anexa 19 și ibid. Actele Magistratului 533 1778.

[28] *Ibid.*, 2386/1796.

[29] *Ibid.*, Acte Bran, pachet II, 18/1790.

[30] Valeria Căliman, *Sîndia în Țara Bîrsei*, în „Cumidava", III, 1969, p. 151—158.

[31] Fr. Miklosich, *Lexicon Paleoslovenico-Greco-Latinum*, Viena, 1862—1865, p. 979.

[32] D. Prodan, *Despre sîndie, în „Cercetări de lingvistică"*, VII, nr. 1, 1962, p. 143—147; Gernot Nussbächer, *Sîndele necunoscut*, în „Drum nou", anul 32, nr. 9350, 6 febr. 1975.

Din ancheta în cauză se desprinde o altă instituție tradițională românească: *plăiești*, oficializată de autoritățile austriece, înglobînd pe plăieși în aparatul administrativ oficial de stat[33].

Paznici ai plaiurilor de pe ambele versante ale Carpaților, atestarea lor documentară apare numai cînd sînt consemnați de un act oficial[34]. Vechimea plăieșilor se pierde însă în negura timpurilor.

Satele Zărnești și Tohan, așezate „pe-un picior de plai" sînt locul de obîrșie al „oiței bîrsane". Plăieșii păzeau plaiurile și asigurau trecerea prin plai. În conflictul ivit între plăieși și autoritatea legală — sîndia — rezultă că ei nu mai vor să se supună judecății locale, ci se consideră slujbași oficiali[35].

Din mărturiile juraților și bătrînilor satului, desprinse din ancheta pe care o efectuează autoritățile brașovene se desprinde o pagină de procedură și jurisdicție veche românească în plină desfășurare.

Documentul e redactat în latină și maghiară, redînd însă în românește denumirile specifice de sînde, plăieș, care n-aveau corespondent în limbile respective.

Din mărturii rezultă că plăieșii nu mai acceptă ca prim for de judecată obștea satului, reprezentată prin sînde, ci se adresează tricesimatorilor.

Martorii în vîrstă de 60—80 de ani, restituie din amintire sub prestare de jurămînt perioada tricesimatorilor Apor István, Pávai Toma, Belényessi Francisc și Horváth András, cînd obștea avea încă dreptul să judece pe plăieși. Mărturia lui Stoica Pană de 60 de ani din Zărnești în traducere românească: „Știu că sătenii cînd aveau proces cu plăieșii începeau acțiunea în fața judelui din sat — pe care noi îl numim sînde".

Radu Drăgoaie de 45 de ani, tot din Zărnești: „Știu că în vechime dacă oamenii din sat aveau judecăți cu plăieșii, sau dimpotrivă plăieșii cu oamenii din sat, ei erau citați în fața judelui din sat, a sîndelui, iar dacă una din părți nu era mulțumită cu legea se duceau în fața juzilor din Brașov și acolo se hotăra, dar acum văd că au obținut privilegii și nu vor să urmeze vechea cale". Stanciul Ceraru de 60 de ani din Zărnești: „... dar acum plăieșii nu vor să mai meargă nici în fața sîndelui nostru nici în fața juzilor din Brașov pentru ca să se judece, ei se duc la vătaful lor sau la domnii raționiști".

Dosarul este voluminos, mărturiile multe. Comisia s-a prezentat la casa judelui jurat Radu Moș. Răspunsurile martorilor erau aceleași. Ei specifică privilegiul plăieșilor în urma cărora s-au îmbogățit.

În Tohan și Zărnești judecata se face în casa sîndelui. La Bran reprezentanții obștei sînt chemați la castel și iau parte la judecata făcută de pîrcălab.

---

[33] V. C. Teodorescu, *Date privind instituția plăieșiei în Transilvania în secolele XVII—XVIII*, în „Culegere de studii și cercetări", I, Brașov, 1967, p. 151—168.

[34] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV—XVI*, I, 1905, București, doc. XXX, II, p. 54—55.

[35] Arh. Stat. Brașov, Actele Magistratului 20/1698.

Nu intră în cadrul acestei comunicări mărturiile continuității românilor din așezările din domeniul cetății și din cele 13 sate și comune libere. Concluziile desprinse din hotarul cetății Bran și din satele Zărnești și Tohan sînt concludente. Ele înscriu Țara Bîrsei în cadrul unitar al etnogenezei poporului român, atestînd existența vechilor instituții românești pe aceste plaiuri.

Multe documente sînt tîrzii, foarte tîrzii, fapt ce dovedește că instituțiile românești create de obiceiul pămîntului, au existat neîntrerupt multe veacuri de-a rîndul în Țara Bîrsei.

VALERIA CĂLIMAN

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL CORESPONDENȚEI STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO

Interesul și preocuparea pentru publicarea corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino datează de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, datorită lui Nicolae Iorga[1] și Eudoxiu Hurmuzaki[2] ale căror eforturi și realizări au fost continuate în secolul nostru prin investigarea și descoperirea de noi scrisori aflate în fonduri ale unor familii nobiliare din Transilvania[3], precum și în altele existente în arhive din Italia[4]. Investigația rămîne deschisă și în continuare, repertoriul corespondenței[5] urmînd a fi completat pe măsura descoperirii de noi scrisori trimise sau primite de umanistul român.

Printre documentele valoroase aflate în păstrare la Arhivele Statului din Cluj se află și cele din fondul familial Gál de Hilib care conține și o scrisoare cu semnătură autografă a stolnicului Constantin Cantacuzino adresată nobilului secui Dosa Tamás, datînd din 27 iulie 1695[6].

Corespondența dintre Dosa Tamás și stolnic mai veche și mai bogată, după cum mărturisește chiar autorul scrisorii de față, a fost prilejuită de rezolvarea unor probleme familiale legate de implicarea unor membri ai familiei Dosa în mișcarea lui Emeric Thököly.

Mișcarea lui Thököly (1685—1698) sau „Tökölіana"[7], cum a fost numită de contemporani, a afectat un teritoriu vast, începînd din Ungaria de nord, continuînd cu Transilvania, și într-o anumită măsură, cu Țara Românească și o parte din teritoriile de la sud de Dunăre, implicînd ample mișcări de trupe mercenare, de oști turcești și tătărești, precum și de însemnate forțe imperiale angajate în lupta pentru obținerea tronului principiar al Transilvaniei. Emeric Thököly, aliat al Porții Otomane și pretendent la tron susținut de aceasta, precum și de o facțiune a nobilimii transilvănene ostilă unei posibile stăpîniri habsburgice, reușește să-și atingă

---

[1] *Socotelile Brașovului. Scrisori românești către sfat în secolul al XVII-lea*, București, 1899; *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, III, București, 1900, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, etc. Vezi și C. Șerban, *Contribuție la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii. Revistă de istorie", XIX (1966), nr. 4, p. 684—685.

[2] *Documente privitoare la istoria românilor*, V/1, București, 1885; IX/1, București, 1897; Supliment II, vol. 3, București, 1900; XIV/1—3, București, 1915—1936.

[3] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, XI, Acte și scrisori (1661—1690)*, București, 1939.

[4] V. Lascu, *Documente inedite privitoare la situația Țărilor Române la sfîrșitul secolului XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", XII (1969), p. 231—241.

[5] C. Șerban, *op. cit.*, p. 683—705.

[6] Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fd. Gál de Hilib, nr. 39.

[7] Szádeczky Lajos, *Thököly erdélyi fejedelemsége*, Budapesta, 1898.

scopul, e adevărat pentru scurt timp, în urma victoriei de la Zărnești (11/21 august 1690) obținută de Constantin Brîncoveanu, ajutat de forțe turcești și tătărești, împotriva generalului austriac Donat Heissler. Dar intervenția în Transilvania împotriva curuților a generalului Veterani și succesele militare ale acestuia determină pe Emeric Thököly să se retragă pe teritoriul Țării Românești, ulterior în sudul Dunării, la Passarowitz și la Sofia, unde, ocrotit și sprijinit de turci, nutrește speranța revenirii în Transilvania. Insuficient subvenționat de Poartă nu va reuși însă niciodată, murind în exil departe de Ungaria și Transilvania.

Relațiile dintre domnul Țării Românești, Constantin Brîncoveanu, și Emeric Thököly[8] au cunoscut pe parcursul anilor o evoluție sinuoasă datorată mai multor factori care au intervenit rînd pe rînd. Inițial raporturile dintre cei doi au fost favorabile, ajungîndu-se în august 1689 ca Brîncoveanu să se întîlnească cu Thököly pe malul Dunării, fără știrea turcilor, furnizîndu-și reciproc informații privind Poarta, Transilvania, Polonia, Austria, Rusia, hanatul tătarilor, convenind asupra modalităților de transmitere secretă a informațiilor deținute, de sprijinire a curierilor cu corespondența în tranzit, mai ales cea legată de Transilvania, pentru care domnul român promite așezarea poștei aproape de hotarul cu Transilvania, și sprijin la vama de acolo, de prindere și restituire a eventualilor dezertori din tabăra lui Tököly, în final, Brîncoveanu promițîndu-i acestuia intervenția militară, cu acordul prealabil al vizirului, în Transilvania[9].

Aceste bune relații, la statornicirea cărora trebuie să admitem și contribuția stolnicului Constantin Cantacuzino, în scurtă vreme se vor înrăutăți datorită consecințelor iernării curuților în nordul Țării Românești și a atitudinii unor sfătuitori ai lui Emeric Thököly care-l îndemnau să aspire la tronul Țării Românești. Astfel iernarea trupelor lui Thököly în zona Tîrgoviște—Pitești, evident după stăpînirea efemeră din Transilvania, a prilejuit depopularea și părăsirea mai multor sate de locuitori, transformarea acestui teritoriu într-un loc de hărțuieli și conflicte, fapt care a influențat negativ raporturile Thököly—Brîncoveanu. La această deteriorare au contribuit mult și solii și ambasadorii francezi de la Poartă care-l îndemnau pe Thököly să aspire la tronul Țării Românești și care au acționat efectiv în această direcție.

Ulterior, în 1693, Emeric Thököly încearcă să se împace cu domnul Țării Românești prin intermediul grecului Scarlatache (Skerlet) aflat în relații bune atît cu Brîncoveanu, cît și cu stolnicul Cantacuzino, întrucît — potrivit însemnărilor din jurnalul lui Thököly — fiul acestuia urma să se căsătorească cu una din fiicele domnului, iar fiul stolnicului urma să ia de soție pe fiica lui Scarlatache[10]. Nu cunoaștem exact care au fost urmările acestei medieri, dar din însemnările făcute de Thököly în jurnalul său rezultă sporirea corespondenței adresată domnului, stolnicului

[8] Asupra relațiilor dintre Constantin Brîncoveanu și Emeric Thököly vezi P. Cernovodeanu, *Imre Thököly et ses liens avec les Pays Roumains*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXI (1982), nr. 1, p. 59—68.

[9] Thály Kálmán, *Késmarki Tököly Imre és némely föbb hiveinek naploi és emlékezetes irásai, 1686—1705*, în „Monumenta Hungariae Historica", Scriptores, XXIII, Pesta, 1868, p. 26—31.

[10] *Ibid.*, p. 194.

Constantin Cantacuzino, spătarului Mihai, fără însă ca relațiile să revină la nivelul înregistrat în anii 1689—1690.

În contextul acestor evenimente și raporturi dintre Emeric Thököly și Constantin Brîncoveanu se înscrie și corespondența purtată între nobilul transilvănean Dosa Tamás și stolnicul Constantin Cantacuzino. Scrisoarea din 27 iulie 1695, la fel ca și altele adresate de stolnic unor nobili maghiari din Transilvania, precum Mihail Teleki[11], Paul Béldi[12], Samuel Kálnoki[13], Alexandru Károlyi[14] și Laurențiu Pekry[15], dezvăluie existența unor relații constante de prietenie, de informare, ajutorare și de bună vecinătate atunci cînd pericolul punea sub semnul întrebării liniștea vieții de fiecare zi.

Stolnicul Constantin Cantacuzino, diplomat abil și bun cunoscător al situației politice internaționale, era apreciat în acele vremuri de mare instabilitate și profunde schimbări în Europa Centrală și Sud-Estică nu numai de domnul Constantin Brîncoveanu al cărui sfătuitor era, ci și de turci, de habsburgi, de țarul Rusiei, precum și de nobilii transilvăneni, știind să fie util fiecăruia după cum o cerea interesul țării sale[16]. Legăturile directe avute de stolnic i-au prilejuit nu numai un schimb util de informații, ci și consolidarea relațiilor sale de prietenie cu nenumărați contemporani atunci cînd avea prilejul să le ofere ajutorul său efectiv, cum a fost cazul cu destinatarul din familia Dosa, a scrisorii pe care o prezentăm.

Familia Dosa, familie de nobili secui, originară din Trei Scaune[17], înrudită prin alianță cu marile familii nobiliare din Transilvania, s-a implicat în mișcarea condusă de Emeric Thököly. Unul din membrii familiei, Mihail Dosa, fiul lui Tamás, va deveni unul din oamenii de încredere ai lui Thököly, calitate în care va aduce multe servicii stăpînului. Astfel, potrivit jurnalului lui Thököly[18], Mihail Dosa străbate în lung și în lat Imperiul otoman, ajungînd la Niș, Adrianopol, Nicopole, Vidin, Hîrșova, Rusciuc, în Transilvania, etc., ducînd și aducînd în același timp multă corespondență, informații confidențiale, însoțind o serie de solii venite sau trimise de Thököly. Prin intermediul său, în decembrie 1690, Emeric Thököly trimite un manifest adresat ardelenilor, în mod deosebit secuilor, prin care le cerea să se ridice la luptă împotriva trupelor austriece[19]. În perioada decembrie 1693—mai 1694, Mihail Dosa se găsește la București, unde, pe lîngă cumpărăturile pe care le face pe seama lui Thököly, aduce scrisori pentru domn, stolnicul Cantacuzino și spătarul

[11] A. Veress, *op. cit.*, p. 183—184, 247—248, 253—257, 272—274, 313—314, 338—339, 353—355, 359—366 și 369—379.

[12] *Monumenta Comitialia Rerum Transilvaniae*, XVI, Budapesta, 18 p. 399.

[13] A. Veress, *op. cit.*, p. 324—328 și 339—342.

[14] Hurmuzaki, *op. cit.*, IX/1, București, 1897, p. 441—442.

[15] N. Iorga, *op. cit.*, III, p. 99—100; Hurmuzaki, *op. cit.*, IX/1, p. 434—435.

[16] Corneliu Dima-Drăgan, Livia Bacâru, *Constantin Cantacuzino stolnicul (Un umanist român)*, București, 1970; Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971.

[17] Nagy Iván, *Magyarország családai*, II, Pesta, 1858, p. 363—367.

[18] Thály Kálmán, *op. cit.*, XXIII, Pesta, 1868 și XXIV, Pesta, 1873 și Nagy Iván, *Késmárki Tököly Imre naplója 1693, 1694 évekből*, în „Monumenta Hungariae Historica", Scriptores, XV, Pesta, 1863.

[19] A. Veress, *op. cit.*, p. 448—450.

Mihai. După această dată Mihail Dosa nu mai apare menționat în jurnalul personal al lui Thököly pînă în 5 octombrie 1694, cînd se specifică că a fost alungat de la curte împreună cu soția sa pentru un anume spirit de revoltă și nesupunere față de Thököly.

Fără a cunoaște exact evoluția faptelor, e de presupus că Mihail Dosa, la fel cu alți nobili aflați inițial la Passarowitz și apoi la Sofia în suita lui Thököly, dezgustați de lipsurile suferite aici timp de patru ani, avînd acum — în lipsa posibilităților de întreținere — și libertatea acordată de Thököly de a se reîntoarce în Transilvania, încearcă să profite de ea. Drumul spre Transilvania ducea prin Țara Românească, unde Constantin Brîncoveanu mai puțin favorabil lui Emeric Thököly, dar „supus" Porții, ține să respecte dispoziția primită de la sultan, și astfel, în lipsa unui firman special, nu permite traversarea țării de către nobilii emigranți, cei prinși fiind reținuți.

Presupunem că aceasta a fost și soarta lui Mihail Dosa, deoarece în urma a două sau trei scrisori trimise de tatăl său, Dosa Tamás, stolnicului Constantin Cantacuzino, pentru ca acesta să intervină pe lîngă domn spre a-i fi iertat fiul și a i se permite să se întoarcă acasă, în luna iulie 1695 stolnicul comunica obținerea iertării și apropiata întoarcere acasă a fiului aflat în pribegie.

Analiza comparativă a acestei scrisori în limba maghiară cu altele redactate în aceeași limbă și adresate unor nobili din Transilvania de către stolnicul Constantin Cantacuzino și domnul Constantin Brîncoveanu, în mod deosebit cu corespondența adresată cancelarului Mihail Teleki, evidențiază multiple similitudini din punct de vedere lexical, frazeologic, al ideilor cuprinse în ele, fapt care sugerează și susține o posibilă presupunere că stolnicul a fost nu numai sfătuitorul domnesc în problemele de corespondență diplomatică și privată cu Transilvania, ci și autorul moral al multora dintre scrisori, ambii folosindu-se de același secretar pentru limba maghiară.

Am menționa, în final, că scrisoarea trimisă de stolnicul Constantin Cantacuzino lui Dosa Tamás este întărită cu pecetea neagră, octogonală, cu vulturul bicefal, coroana imperială și literele K. A. urmate de semnătura stolnicului cu un scris și o cerneală diferite de cele ale scrisorii.

Așadar, această scrisoare, pe care o dăm în anexă însoțită de traducere, este de natură să îmbogățească cu încă o piesă inedită repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino și totodată să ne furnizeze informația despre alte două sau trei scrisori adresate stolnicului de nobilul transilvănean Dosa Tamás. Scrisoarea din 27 iulie 1695 ilustrează în același timp strînsele legături ale lui Constantin Cantacuzino cu familii nobiliare din secuime, prestigiul de care acesta se bucura aici, încît numele stolnicului putea să-și găsească locul pînă și în autobiografia rămasă inedită a lui Ladislau Balog[20].

SUSANA ANDEA

[20] I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, București, 1963, p. 332. Am aminti că în biblioteca gimnaziului din Cristurul Secuiesc a ajuns o tipăritură cu *ex-libris*-ul stolnicului, cf. Mihai Spielmann, *O carte din biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare", II, București, 1983, p. 71—74.

ANEXĂ

Mint jó, akaró Urámnak ajánlom kegyelmeteknek szeretettel valo szolgálatomat és Istentől szerencés élete kivánok.

Kegyelmed két három rendbéli levelére mellyet nékem irt kegyelmed kedves fiáért, Dosa Mihály uramért, hogy nem adhattam eddigh vállaszt[t] kegyelmednek, azt tudhattya kegyelmed, hogy nem egyéb oka volt annak, hanem az kegyelmed kivánsága iránt[1]*, az én vékony tehetségem szerént, a miben lehetet[t] atyafiságosson Vajda ő Nagysága előt[t] instaltam és szolgálni igyekeztem, ugy, hogy nem csak szóval, hanem egyszersmind effectummal akartam kegyelmednek vállaszt is tenni. Holot[t]*[2] *Isten akarattya mellet megh lévén a dolog*[3]*, az kegyelmed édes fia im viszsza mégyen kegyelmedhez, az melly engedye Isten hogy kegyelmedet találhassa jó egességben és*[4] *szerencsés életben kivánom*[5]*, mellynek jövetelén kegyelmed is örvendezhessen hogy Isten a keserves bujdosásából meg szabaditotta és türhető egésségben édes hazájában kegyelmetekhez hozta, ám bár vétkes lévén, de kicsoda vétek nélkül, nincs ember e világon a ki vétek nélkül légyen; azert ő is elhagyván eddig valo rosz cselekedetét (mint ki magát meg ismeri), akarja és kivánnya már szentul[l] és jámborul élni, a kit Isten segéllye reá, hogy mind kegyelmednek, mind az édes hazájának szolgálhasson szerencséssen.*

Én is a mint eddigh azután is az én vékony tehetségem szerént a miben tudak szomszedságos szeretettel szolgálni kegyelmednek el nem mulatom, nékem parancsollyon. Ezzel ajánlván Isten oltálmában kegyelmedet maradok

Kegyelmed *jó akarója, kész szólgája*
Constantinus, Cantacuzénus

Költ Pitesti mezein 27 julii
Anno 1695 *L. S.*

(Verso:) Nemzetes és vitézlő
Dosa Tamás uramnak
(plenus cum titulis)
nékem jó akaró uramnak
eő kegyelmének adassék

[Traducere]

Domniilor voastre cu dragoste îmi ofer slujba mea, ca unor domni binevoitori, şi doresc să vă dea Dumnezeu viaţă norocoasă.

La cele două trei rînduri de scrisori pe care mi le-a scris domnia ta pentru iubitu-ţi fiu, pentrul domnul Dosa Mihály, domnia ta să afli că nu am putut să dau răspuns domniei tale pînă acum, că nu a fost alt motiv decît că potrivit dorinţei domniei tale, după slabele mele posibilităţi, cît s-a putut am străduit frăţeşte pe lîngă măria sa voievodul şi m-am străduit să vă slujesc aşa, ca nu numai cu vorba, ci în acelaşi timp şi cu fapta am dorit să dau răspuns domniei tale. Întrucît cu vrerea lui Dumnezeu fiind rezolvată pricina, fiul iubit al domniei tale se va întoarce în curînd la domnia ta, ceea ce doresc să dea Dumnezeu, ca domnia ta să-l întîlnească în bună sănătate şi viaţă norocoasă, de a cărui bună sosire să se poată bucura şi domnia ta, că Dumnezeu l-a scăpat din amara pribegie şi l-a adus la

---

[1] Inițial scris *kivánságára*, apoi corectat astfel.
[2] *Holot* scris de altă mînă peste un cuvînt indescifrabil; urmează *fiat*, șters de altă mînă.
[3] Urmează *im*, șters de altă mînă.
[4] Cuvînt repetat.
[5] Urmează *a*, ras din text.

domniile voastre, în scumpa-i țară, în sănătate de îndurat; într-adevăr fiind vinovat — dar cine este fără păcat, nu este om pe lume care să fie fără păcat — și de aceea lăsîndu-se de apucăturile rele de pînă acum (pe care singur și le recunoaște), vrea și dorește de la cel de Sus să trăiască liniștit, la care Dumnezeu să-i și ajute, ca atît domniei tale, cît și scumpei voastre țări să-i slujească norocos.

Eu, la fel ca și pînă acum, cu ce voi putea nu voi uita a vă sluji cu dragoste de vecin, numai să-mi porunciți. Cu acestea, lăsînd pe domnia ta sub ocrotirea lui Dumnezeu, rămîn slugă gata binevoitoare a domniei tale.

Dat pe cîmpul de la Pitești, 27 iulie în anul 1695.

⟨Verso:⟩ Să-i fie dat domniei sale, nobilului și viteazului, domnului Dosa Tamás, (cu toate titlurile), mie domn binevoitor.

DIN PROBLEMATICA MORALĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

(Cazuri din Maramureș și Sătmar)

Între problemele puse scrisului istoric de complexitatea secolului al XVIII-lea, aceea a moralei și moralității este încă prea puțin abordată. Fără a-i licita în mod exagerat importanța, această temă considerată oarecum marginală, constituie un capitol din istoria colectivităților umane punînd în discuție valorile și principiile morale la care se raportau acestea, în fapt emanații ale unor complexe contexte social-istorice. Neavînd un caracter etern, imuabil, cu excepția normelor generale, universal valabile[1], morala cunoaște un continuu proces de evoluție reflectînd și răspunzînd unor realități istorice concrete. Atari considerente ne-au îndrumat să urmărim în ce măsură evenimentele și fenomenele cu care debutează secolul al XVIII-lea în Maramureș și Satu Mare și-au găsit reflectarea într-o problematică morală nouă, diferită de cea anterioară.

Pe lîngă schimbările politice datorate înaintării Imperiului habsburgic înspre centrul și sud-estul Europei, sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor au fost marcate de reapariția viguroasă în spațiul nostru istoric a catolicismului. Renovat în urma Conciliului de la Trent și susținut de armatele imperiale, el a început să-și dispute cu religia calvină problema convertirii populației ortodoxe, adăugînd ca un aspect complementar acestui efort, preocupări în sfera moravurilor.

Preliminar, se impune precizarea că am luat în discuție doar problematica morală ce a stat în atenția bisericii și a justiției sale, fără să excludem însă referiri la legislația oficială căci în acest crepuscul de ev mediu dreptul canonic și cel laic se interferează încă[2]. Se mai cuvine a fi arătat că am avut în vedere doar direcțiile în care cele două biserici apusene considerau necesară intervenția în lumea ortodoxă pentru asanarea moravurilor.

Calvinismul a dobîndit în Maramureș supremația asupra catolicismului la mijlocul secolului al XVI-lea[3]. Din acel moment, ca de altfel în întreaga Transilvanie, noua religie a început seria demersurilor menite să convertească la cauza sa întreaga masă a românilor ortodocși. Treptat, congregația comitatensă maramureșană, formată în marea ei majoritate din nobili români dar aflată sub controlul comiților calvini și a „grupului de presiune" reprezentat de coloniștii maghiari din orașele regale insi-

---

[1] T. Cătineanu, *Elemente de Etică*, I, Cluj-Napoca, 1982, p. 99.
[2] Al. Herlea, *Studii de istorie a dreptului*, I, Cluj-Napoca, 1983, p. 285.
[3] Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 107.

nuați acum în adunare[4], va începe seria ingerințelor în treburile bisericii ortodoxe, alegînd, controlînd, anchetînd și destituind episcopii[5]. O situație identică aveau și mitropoliții Ardealului supuși în secolul al XVII-lea autorității și controlului superintendenților calvini. Odată creată această stare de subordonare, calea amestecurilor în regulile interne ale bisericii ortodoxe era deschisă. Scopul era foarte clar, el vizînd estomparea diferențelor de rit dintre cele două biserici și convertirea la calvinism a maselor ortodoxe. În acest sens mitropoliților Ardealului au început să le fie puse în momentul numirii lor o serie de condiții, acoperind aceeași problematică, în ciuda numărului de puncte ce diferă de la caz la caz. Aceste documente ne-au și stat în vedere pentru a urmări în ce direcții au fost canalizate preocupările bisericii calvine — prin persoana superintendentului și a principilor — față de moravurile clerului și laicilor ortodocși.

În ansamblul condițiilor impuse mitropoliților români primează tendința de a se aduce modificări în ritul ortodox, considerat ca fiind puternic impregnat de superstiții. Au fost luate astfel în discuție problema folosirii limbii române în cadrul cultului, practicile curente folosite la botezuri, cuminecări, înmormîntări, serbările religioase, cultul icoanelor, frecvența ținerii slujbelor, etc.[6]. În contextul unor atari preocupări s-a încadrat și interesul pentru schițarea cîtorva coordonate de model moral. Problemele se direcționează aici în două sensuri: tema căsătoriei, avînd ca aspect complementar moralitatea mirenilor și profilul moral al clerului.

Începînd cu secolul al XI-lea biserica catolică a ajuns să controleze direct căsătoria, considerată anterior în afara sferei sale de acțiune[7]. Desprinsă din catolicism, religia calvină a moștenit preocupările acestuia în domeniul respectiv, cu atît mai mult cu cît criticînd modelul căsătoriei creștine oferit de Roma, ea încearcă să impună unul propriu. Acesta prezenta evidente disocieri și față de modelul căsătoriei oferit de biserica ortodoxă. Dacă în sfera principiilor cele două modele sînt identice, ambele considerînd căsătoria divizibilă, creștinul monogam și relațiile extraconjugale ilicite, diferențele apar în legătură cu desfășurarea concretă a ceremoniei și cu problematica divorțurilor. Au fost introduse astfel vizibile inovații față de ritul răsăritean, cum ar fi anunțarea din timp a căsătoriilor pentru a se cunoaște eventualele opreliști și depunerea jurămîntului de către tinerii căsătoriți[8]. O altă noutate a reprezentat-o calcularea diferită a gradelor de rudenie în comparație cu biserica ortodoxă[9] și interzicerea unor căsătorii, cum a fost aceea între cumetrii, lucru practicat în

[4] *Ibidem*, p. 108.
[5] *Ibidem*, p. 109.
[6] Vezi în acest sens I. Lupaș, *Documente istorice Transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 206—207; 210; 237—238; 240—241 sau *Magazinu istoricu pentru Dacia*, tomul III, București, 1846, p. 231—249; 253—259.
[7] B. Bennassar și colab., *Inchiziția spaniolă (secolele XV—XIX)*, București, 1983, p. 259.
[8] Al. Grama, *Instrucțiunile calvinești în biserica românească din Ardeal, fasele lor în trecutu și valoarea în presente*, Blasiu, 1895, p. 418—420.
[9] *Ibidem*, p. 420—421.

sistemul popular din Transilvania[10]. De aici au rezultat firește dese neînțelegeri, păreri divergente față de legalitatea căsătoriilor, ca în cazul unei pricini din 1680 cînd în fața congregației maramureșene reclamatul arăta că „nici legea dumnezească nu spune despre cumetrie că ar fi piedica de căsătorie, ci dimpotrivă, e un obicei căsătoria cumnaților"[11]. În cazul divorțurilor, biserica ortodoxă, urmînd legislația bizantină, admitea o gamă largă de motive pentru desfacerea căsătoriilor: adulterul, comportarea rușinoasă, maltratarea, absența de acasă, osîndirea unuia dintre soți pentru crimă, etc.[12]. Calvinii au încercat și aici să-și impună propriul model, recunoscînd doar două motive: adulterul și părăsirea domiciliului conjugal[13]. Din condițiile puse mitropoliților români reiese că în general se interziceau divorțurile cînd unul dintre soți abandona domiciliul conjugal dar continua să trăiască în Transilvania, despărțirile admițîndu-se numai în cazul în care unul dintre parteneri părăsea țara și nu se mai întorcea în decurs de 4—5 ani[14]. Se atrăgea de aceea atenția episcopilor Maramureșului să-i denunțe conducerii comitatului „pe cei la care se află persoane suspecte care și-au părăsit bărbatul ori muierea"[15]. Trebuie precizat că în domeniul pronunțării sentințelor de divorț, ca de altfel în întreaga lor activitate episcopii Maramureșului au fost strîns controlați de conducerea comitatului și de instituția sinodului, impusă tot de calvini[16]. Atît lor cît și mitropoliților Ardealului legislația țării le stabilea clare interdicții în cununarea celor de religii diferite, a bigamilor, a persoanelor răpite precum și a celor care nu și-au îndeplinit pedepsele laice[17].

Direct legată de instituția căsătoriei, a fost luată în discuție problema moralității laicilor. *Constituțiile Aprobate* stabileau chiar pedeapsa cu moartea pentru cazurile de adulter și bătaia cu nuiaua pentru concubini[18]. Pedeapsa cu moartea îi viza și pe românii ce răpeau fete sau femei în cazul cînd acestea nu ar fi consimțit să se căsătorească cu ei[19]. Conform instrucțiunilor calvine, justiția bisericii ortodoxe urma la rîndu-i să penalizeze atari abateri, afurisindu-i și excomunicîndu-i pe „cei cu viață spurcată și blestemată și pe făcătorii de rău[20].

Pe lîngă problema căsătoriei, a doua sferă spre care s-au orientat preocupările bisericii calvine în domeniul moravurilor a reprezentat-o conduita morală a clerului ortodox. În condițiile puse lui Sava Brancovici în 1656 figurează obligația acestuia de a pedepsi preoții cu viață desfrînată, arătîndu-se că un preot trebuie să se caracterizeze prin „evlavie și

---

[10] *** *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, p. 508.

[11] Al. Cziple, *Documente privitoare la Episcopia din Maramureș*, in „Analele Academiei Române M.S.I.", tom XXXVIII, s II, 1915—1916, p. 59.

[12] Al. Grama, *op. cit.*, p. 423, *Istoria dreptului romanesc*, p. 446.

[13] Al. Grama, *op. cit.*, p. 424.

[14] *Magazinu istoricu*, t. III, p. 240.

[15] Cziple, *Documente*, p. 57.

[16] *Ibidem*, p. 50. Pentru sinod vezi Grama, *op. cit.*, p. 11—40 sau I. Revesz, *La Reforme et les roumains de Transylvanie*, Budapest, 1937, p. 36.

[17] *Approbatae Constitutiones*, (traduse de Al. Herlea și colab.) in „Mitropolia Ardealului", XXI, 1976, nr. 7—9, p. 472.

[18] *Ibidem*, p. 536.

[19] *Ibidem*, p. 589.

[20] *Magazinu istoricu*, p. 240.

purtare curată"[21]. Dacă în ansamblul articolelor impuse înalților ierarhi ortodocși această chestiune ocupă un loc oarecare, istoria bisericii maramureșene din prima parte a secolului al XVIII-lea demonstrează în schimb că moralitatea clerului a fost punctul cel mai speculat în cazul depunerilor de episcopi. Fără îndoială acuzațiile aduse (afemeiați, bătăuși, corupți, fără vocație)[22] sînt pasibile de pedeapsă în orice timp și sisteme de valori. Problema se pune însă de ce atari acuze au apărut tocmai în momentele de incompatibilitate *politică* între activitatea episcopilor și linia oficială? Sau cum se explică cererea întregului cler maramureșan ca episcopul Iosif Stoica să fie repus în drepturi[23] după ce mai înainte fusese acuzat de 678 de persoane[24], lucru ce în mod normal nu mai admite replică. De multe ori acuzațiile aduse clerului s-au putut datora și modului diferit în care cele două lumi priveau (pe baza unor modele și a unei legislații proprii) căsătoria și divorțurile unde nu întotdeauna canoanele se suprapuneau. Așa s-au născut probabil multe din gravele acuze puse în seama ierarhilor ortodocși, care păcătuiau în fapt nerespectînd noile exigențe calvine și continuînd să rămînă credincioși dreptului canonic bizantin. Aceasta nu exclude firește că o parte a incriminărilor au avut și un suport real.

Încercînd cîteva considerații pe marginea preocupărilor bisericii calvine, a principilor și forurilor comitatense maramureșene privind asanarea morală a lumii ortodoxe, se cuvine a fi arătat că acest interes este integrat în contextul străduințelor de convertire la religia reformată prin combaterea superstițiilor și a „rătăcirilor" din biserica răsăriteană. Fără să ocupe un loc central în ansamblul acelei problematici, chestiunea moravurilor a luat în discuție modelul căsătoriei creștine și abaterile de la normele morale săvîrșite de laici și cler, cu un interes mai pronunțat totuși față de primul aspect.

În secolul al XVIII-lea, amintitelor străduințe ale calvinilor față de ortodoxie li se vor asocia cele ale lumii catolice. Sensibil renovat după Conciliul de la Trent, catolicismul se va insinua treptat în lumea ortodoxă, fie adjudecîndu-și la adăpostul propagandei antiotomane o parte a populațiilor sud-dunărene, fie acceptînd soluția de compromis a religiei greco-catolice pentru a-și apropia populația ruteană din Polonia și Ungaria Superioară ori pe cea românească din Transilvania. În această ultimă variantă, chiar dacă a beneficiat de aportul nemijlocit al nobilimii catolice sau al armatelor imperiale, religia Romei s-a dovedit maleabilă, în spiritul instrucțiunii pe care Congregația *Propaganda Fide* o adresa în 1659 misionarilor săi: „Nu depuneți atîta zel, nu avansați argumente pentru a convinge aceste popoare să-și schimbe ritul, cutumele și moravurile desigur dacă nu sînt evident contrare religiei și moralei"[25]. Tactica păstrării ritului, atît de drag maselor ortodoxe ignorante, cu condiția acceptării unor minime articole de dogmă s-a dovedit a fi mai inspirată decît îndărătnicia cu care calvinii au încercat să intervină în problema

[21] *Ibidem*, p. 255.
[22] Cziple, *Documente*, p. 321 și 326.
[23] *Ibidem*, p. 338.
[24] Filipașcu, *op. cit.*, p. 136.
[25] J. Delumeau, *Le catholicisme entre Luther et Voltaire*, Paris, 1971, p. 147.

ritualului ortodox. La fel de ingenioasă s-a dovedit și orientarea atenției misionarilor numai spre clerul ortodox, sensibil la argumentele materiale menite să-i revizuiască statutul social umilitor. Și, cum acestui cler îi revenea apoi misiunea de a extinde opera de convertire la catolicism, biserica unită, inspirată din arsenalul Contrareformei, a manifestat clare preocupări față de conduita morală a preoțimii. Sensibilizat de trista experiență cu Reforma, catolicismul s-a arătat extrem de atent la problematica morală, mai ales fiindcă se împărtășea credința că „principala cauză a ereziei din Germania a constituit-o conduita proastă și dezonorantă a clerului"[26]. Faptul explică de ce în timpul Conciliului tridentin noile exigențe disciplinare și morale s-au aflat printre punctele de interes general[27]. Că interesul pentru moralitatea clerului și pentru problematica morală în general a fost impulsionat de spiritul Contrareformei, o demonstrează ponderea însemnată a acestei chestiuni în documentele interne ale bisericii unite de la începutul secolului al XVIII-lea. Din nefericire, pentru spațiul istoric al Maramureșului și Sătmarului avem un singur astfel de act, cuprinzînd hotărîrile sinodului de la Satu Mare ținut sub conducerea episcopului unit al Muncaciului, Iosif de Camelis, în cadrul eforturilor sale de a converti la catolicism preoțimea din acele zone[28]. Comparînd însă acest document cu prevederile sinodului ținut de Atanasie Anghel în 14 septembrie 1700 la Alba Iulia[29], am constatat că problematica soborului sătmărean nu a reprezentat un exemplu izolat.

Actul sinodului de la Satu Mare (aidoma celui de la Alba Iulia) cuprinde exigențele disciplinare și morale ce stăteau în fața clerului. Documentul schițează un adevărat model de conduită morală, punînd accent pe comportamentul preoților, pe ținuta lor vestimentară și modul de îndeplinire a obligațiilor ce le revin. Clerului i se cerea să constituie pentru mireni un adevărat exemplu de comportament[30], lucru de altfel esențial dacă avem în vedere sarcina acestuia de a duce la bun sfîrșit opera de catolicizare. În același sens se insista ca preoții să nu lucreze aidoma țăranilor în gospodăriile altora[31], ceea ce ne dă adevărata măsură a situației materiale a clerului inferior făcîndu-ne să înțelegem unele căderi în păcatul simoniei[32] și mai ales deschiderile față de propaganda catolică. Se prevedea de asemenea obligația de a fi bărbieriți, de a avea haine curate, reverendă și toate cele necesare cultului[33]. Ei trebuiau să-și facă datoria conștiincioși, să-i viziteze pe bolnavi, să respecte posturile și slujbele[34]. Sînt menționate și pedepsele pentru preoții bigami și cei căsătoriți după hirotonire, constînd în plata unei dispense și respectiv alun-

[26] A. G. Dickens, *La Contre-réforme*, Paris, 1969, p. 145.
[27] Delumeau, *Le catholicisme*, p. 63.
[28] N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, II, Oeniponte, 1885, p. 860—865. Pentru activitatea episcopului Iosif de Camelis vezi A. Hodinka, *A munkácsi görög-katolikus püspökseg története*, Budapest, 1909, p. 407—427.
[29] *Magazinu istoricu*, p. 312—316.
[30] Nilles, *Symbolae*, p. 860.
[31] *Ibidem*, p. 862.
[32] Cziple, *Documente*, p. 266.
[33] Nilles, *Symbolae*, p. 861; 862.
[34] *Ibidem*, p. 860; 864.

garea femeilor cu care trăiau[35]. Influența Contrareformei se simte și în ceea ce privește prevederile referitoare la căsătorii. Pe lîngă tripla strigare a anunțului pentru a se evita orice piedică, preoții aveau obligația de a ține un registru cuprinzînd căsătoriile, numele mirilor și data evenimentului, în vederea unei evidențe sigure a căsătoriților și a evitării cazurilor de bigamie[36]. Un registru urma să țină și evidența botezurilor. N-a fost luată în discuție problematica divorțurilor, ca în cazul textelor influențate de modelul moral calvin, amintindu-se doar că laicii bigami vor fi separați și amendați cu 100 de florini[37].

Problema moralității clerului formează și obiectul prefeței scrisă de același Iosif de Camelis pentru catechismul lui Canisius, apărut într-o ediție românească la Tîrnavia în 1726[38]. După ce trece în revistă principalele calități morale ce trebuie să definească un preot, episcopul unit al Muncaciului conchidea „După învățătura apostolicească viața și năravurile voastre să îndreptați. Aceasta vi se cuvine vouă întîi a gîndi și a păzi, ca această învățătură (...) să fie lumină, viața voastră înaintea oamenilor, ca precum lumina aprinsă în sfeșnic luminează așa și voi să luminați pe cei ce-s în întunerecul neștiinței, în prostie (...) și învăluiți de funinginea păcatelor"[39].

Așadar în comparație cu actele emanate sub incidența bisericii calvine, unde predomină tentativele de „raționalizare" a ritului, documentele bisericii unite își concentrează atenția în direcția îndreptării moravurilor preoțimii, canal prin care urma apoi să se desfășoare opera de asanare morală a societății. Deosebirile țin deci de ponderea diferită a problematicii în ansamblul documentelor, căci temele luate în discuție sînt cam aceleași: căsătoria creștină și conduita morală a clerului și a laicilor.

Ce ecou au avut aceste tentative în rîndul societății românești pe care de fapt o vizau, nu știm. Pentru a recupera handicapul vom încerca să descifrăm care au fost problemele de morală ce au preocupat comunitățile românești din Maramureș și Sătmar. Vom putea astfel identifica eventualele puncte de convergență sau deosebirile față de tematica pusă în discuție de calvini și catolici, dîndu-ne totodată seama dacă zonele spre care s-a orientat atenția acestora au fost resimțite și de societatea românească drept cele mai acute.

Un prim nivel de analiză îl reprezintă problemele abordate în instanțele judecătorești ale bisericii ortodoxe maramureșene. Acestea erau scaunele protopopești, formate din protopop, asesori preoți din protopopiat și mirenii înstăriți, soborul parțial, ținut de clericii din unele protopopiate și soborul mare sau general al preoților dintr-o eparhie[40]. Din documentele păstrate pentru finalul secolului al XVII-lea și începutul celui următor reiese activitatea deosebită a episcopului Iosif Stoica ce a prezidat numeroase soboare și scaune protopopești. Principalele pricini judecate

[35] *Ibidem*, 860—861.
[36] *Ibidem*, p. 862.
[37] *Ibidem*, p. 864.
[38] I. E. Naghiu, *Contribuții la Bibliografia Romanească veche (Catechismul de la Tîrnavia din 1726)*, în „Cultura creștină", XXIV, 1944, nr. 7—8, p. 412.
[39] *Ibidem*, p. 417—418.
[40] *Istoria dreptului românesc*, p. 376.

le-au constituit însă certurile și altercațiile ivite între femei sau familii pentru locul în biserică[41], doar la soborul de la Moisei din 1700 făcîndu-se o verificare a cunoștințelor preoților[42]. În competența justiției bisericești intrau firește mult mai multe pricini, toate infracțiunile clerului de exemplu, chiar și o parte a celor înfăptuite de laici, dar documentele nu ne dau amănunte despre acestea. O explicație poate consta în faptul că de multe ori episcopii eludau obligația de a se consulta cu sinodul în luarea unor decizii, ceea ce a făcut ca aceste pricini să nu apară în actele sinoadelor ci în cele ale congregației comitatense. Or, cînd ajungeau să fie judecate aici, ele constituiau un cap de acuzație contra nerespectării de către înalții ierarhi a prevederilor legale.

Dacă după acest prim nivel am fi poate tentați să credem că problematica morală, în toată complexitatea ei, era pe punctul să-i scape bisericii ortodoxe mai ales datorită amestecurilor din ce în ce mai stînjenitoare ale conducerii calvine a comitatului, un aspect cu totul insolit ne face să regîndim chestiunea: pictura murală.

În analiza acesteia am pornit de la premisa că reprezentările panteoanelor și mitologiilor, ale iadului sau paradisului, au o origine parțial socială și invers, că imaginea născută de-a lungul timpului n-a rămas fără influențe asupra vieții sociale[43]. Se pune deci problema decodificării unor reprezentări în vederea stabilirii relațiilor lor cu realitatea imediată. Ne-am oprit astfel asupra programului iconografic al pronaosului, dominat de tema „Judecății de apoi", menționînd totuși că și în pictura naosului, „școala vieții active creștinești" cum îl definea Atanasie Popa[44], tratarea paralelă a Vechiului și Noului Testament dobîndește un sens moralizator[45]. Conform erminiilor picturii bizantine judecata din urmă, pe lîngă reprezentarea celor meniți să urmeze calea raiului, urma să înfățișeze păcătoșii și pedepsele ce le erau destinate. Cărțile de pictură, cum este și aceea a lui Dionisie din Furna, prezentau însă la modul general păcatele și modul lor de sancționare[46]. Ca atare completările aduse în imagine și sensuri modelului ne duc cu gîndul la propria reprezentare ce și-o făcuse societatea despre această problematică. În fapt păcatul era una dintre obsesiile acelor timpuri, explicațiile așezîndu-l deseori drept principală cauză a formelor limită ce confruntau constant și violent comunitățile. „Mînia lui Dumnezeu a pornit spre noi ca urmare a păcatelor noastre" se arăta în protocolul congregației comitatense[47], și o atare credință explică vehemența cu care sînt denunțate și în pictura murală viciile și păcatele de tot soiul. Sînt astfel înfierați cei ce nu umblă la biserică duminica, și în zi de sărbătoare, cei ce nu ascultă de părinți, cei ce nu respectă posturile, sperjurii, preoții adulterini, desfrînații, femeile desfrînate, clevetitoarele „cele care au stricat casa altuia", „muierea care strică pruncii", bețivii, mincinoșii, etc. Întîlnim și pronunțate accente de critică socială: „stăpînul

[41] Cziple, *Documente*, p. 314; 317. Filipaşcu, *op. cit.*,
[42] *Ibidem*, p. 127.
[43] Delumeau, *op. cit.*, p. 194.
[44] A. Popa, *Biserici de lemn din Ardeal*, in „ACMIT.", IV, Cluj, 1938, p. 143.
[45] A. Pop-Bratu, *Pictura murală maramureşană*, Bucureşti, 1982, p. 18.
[46] Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, Bucureşti, 1979, p. 176.
[47] Cziple, *Documente*, doc. 27, p. 303.

neomenos", „mîncătorul de pămînt" sau „cel care sparge hatul", „biraiele care fac strîmbătate", cămătarii, morarii, judecătorii, cîrciumarii, notarii, etc.[48]. Într-o bună măsură această iconografie a suferit influențe din partea textelor apocrife „Apocalipsa apostolului Pavel) sau „Călătoria Maicii Domnului în iad" ce au circulat în zonă, ambele descriind chinurile rezervate în iad damnaților[49]. Prin urmare, subsumată ideii de evitare și condamnare a păcatului, problema moralității preocupă intens și comunitățile românești putîndu-se aduce în sprijinul acestei aserțiuni cariera deosebită ce o face tema „Judecății de apoi" în secolul al XVIII-lea. Tematica abordată a fost foarte largă, alăturînd denunțării abaterilor de la normele morale și accente de critică socială, lucru firesc dacă ne gîndim că în pictura acestui secol influența spiritului popular se accentuase[50].

În concluzie, compararea celor trei exemple permite desprinderea unor considerații pe marginea direcțiilor de intervenție în sfera moravurilor. Dacă în general se înregistrează tendința comună de a sancționa păcatul trupesc, lumea ortodoxă continuă efortul direcționîndu-și atenția spre surprinderea și combaterea unei game largi de culpe. Acțiunile calvinilor și catolicilor față de biserica răsăriteană nu abordează o arie atît de întinsă, detașîndu-se în special interesul pentru îndreptarea morală a clerului și impunerea propriului model de căsătorie. Preocuparea pentru cele două teme nu credem că a încercat să compenseze o lipsă a ortodoxiei în acest domeniu, căci acolo unde documentele tac, rămîne conținutul pravilelor pentru a infirma o atare supoziție. Interesul trădează de fapt încercările celor două biserici apusene de a ajusta și prin acest canal al moralei diferențele dintre ele și biserica ortodoxă. Totul ne conduce astfel spre concluzia că în ultimă instanță încercările făcute acum în problema moravurilor reprezintă o formă a modului în care cele două lumi au dialogat, dezvăluindu-și deschiderile și incompatibilitățile.

Dincolo de aceasta, rămîne ca o trăsătură generală interesul mai pronunțat înspre problematica morală, ce nu trebuie relaționat neapărat cu impactul Contrareformei și a exigentului său model etic în aceste zone, ci cu evoluția de ansamblu a societății spre alte orizonturi.

OVIDIU GHITTA

---

[48] At. Popa, *Biserici vechi de lemn românești din Ardeal*, in „ACMIT", III, Cluj, 1932, 226; A. Pop-Bratu, *op. cit.*, p. 115; *Monumente istorice bisericești din eparhia Oradiei (bisericile de lemn)*, Oradea, 1978, p. 459—462.

[49] A. Pop-Bratu, *op. cit.*, p. 117. Pentru conținutul acestor legende vezi Fl. Dudas, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 116—118.

[50] V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de arta medievală românească*, București, 1976, p. 185.

CONSCRIPȚIA LUI PETRU PAVEL ARON DIN ANUL 1750

Date noi

Conscripția din 1750, alcătuită din porunca lui Petru Pavel Aron, pe cînd acesta era încă vicar general al diecezei unite a Transilvaniei, ne este cunoscută datorită lui Augustin Bunea. Întîi, într-un extras sumar al conscripției — găsit între actele colecției Rosenfeld (Walachische Union), păstrată la biblioteca Brukenthal din Sibiu — și publicat ca „adaos" în monografia sa despre Inochentie Micu[1]. Extrasul *(extractus)* a fost cules *(excerptus)* — după cum precizează actul însuși — pe seama unei conscripții pregătită *(instituta)*, în sensul că a fost trecută „în curat", la 1 octombrie 1750 și a fost alăturat unui raport către guberniu din 18 februarie 1751. În raportul său vicarul arăta cum s-a desfășurat acțiunea de „readucere" la unire a satelor din regiunile sudice ale principatului (Făgăraș, scaunele săsești, comitatele Alba, Hunedoara și Zărand, districtul Hațeg)[2].

Rubricile extrasului însumau cifre pentru următoarele date: *jurisdicția politico-administrativă* (districtul Făgăraș; scaunele secuiești Trei Scaune, Ciuc, Odorhei, Mureș, Arieș; scaunele săsești Sibiu, Tălmaci, Miercurea, Sebeș, Orăștie, Cohalm, Cincu Mare, Nocrich, Sighișoara, Mediaș, Bistrița; comitatele Alba, Hunedoara (și Hațeg), Zărand, Tîrnava, Turda, Cluj, Solnoc, Dăbîca, Crasna, Chioar), numărul de credincioși *(animae, universim)*, de biserici *(templa)*, de preoți care slujesc *(sacerdotes fungentes)*, de cantori *(cantores)*, de crîsnici *(aeditui, sacristani)*, de locuri de case parohiale *(fundi interni)*, de cîble pămînt arător *(terrae arabiles)*, de care de fîn din fînețuri *(prata curuum)*.

Același istoric editează, la scurtă vreme, și textul integral al conscripției[3], acela pe seama căruia fusese întocmit extrasul, fără a indica în cazul acestuia proveniența și locul lui de păstrare[4].

În textul ei complet, conscripția înregistrează aceleași realități cifrice întîlnite în extras *(vezi mai sus)* cu deosebirea că ele sînt aici grupate, parohie de parohie, pentru fiecare din cele 48 de protopopiate, cîte alcătuiau la acea dată dieceza unită a Făgărașului[5], specificînd însă marginal

---

[1] A. Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaș, 1900, p. 416—419.

[2] *Ibidem*, p. 255—256.

[3] Idem, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750*, în „Transilvania" (Sibiu), 1901, p. 237 squ.

[4] O reeditare a conscripției (C. Feneșan), *Izvoare de demografie istorică*, I, București, 1986, p. 256—308) s-a făcut după un „concept" — care trebuie că este identic cu textul publicat de A. Bunea — la Arh. Stat. Alba Iulia, fd. Mitropolia gr. cat. Blaj, cabinetul mitropolitului, dos. 29/1750, p. 1—80.

și apartenența localităților la respectivele jurisdicții politico-administrative[6]. În plus, întîlnim diverse notații particulare privind mai ales statutul clerului și unele obligații ale credincioșilor către parohul lor, acelea care eventual compensează absența sau insuficiența dotării bisericii sale cu porțiune canonică.

Editînd textul conscripției, A. Bunea l-a însoțit de un *conspect* centralizator însumînd în calcule proprii numărul localităților, credincioșilor, bisericilor, cantorilor și crîsnicilor.

Avem la îndemînă, așadar, două acte referitoare la statistica diecezei unite a Transilvaniei la 1750: *statistica propriu-zisă* și *extrasul centralizator* alcătuit pe seama acesteia, ambele prevenind — la scurtă vreme unul după celălalt — din cancelaria lui Petru Pavel Aron. Era de așteptat deci ca valorile numerice înscrise în cele două acte să coincidă dar acestea nu coincid. Iată, în paralel, *summa summarum*, cifrele înscrise de cele două acte:[7]

	conscripție[8]	*extras*
credincioși	550.097	540.153[9] (—9.944)
biserici	1.734	1.672 (—62)
preoți	2.148	2.074 (—74)
cantori	856	779 (—77)
crîsnici	1.212	1.152 (—60)

Neconcordanța dintre cele două categorii de cifre, (în *extras* global mai reduse) se pot explica atît prin unele greșeli de calcul ce pot fi întîlnite și într-un caz și în celălalt dar diferențele apar mai ales datorită înscrierile neconcordante din actele înseși, ceea ce face necesară o examinare critică integrală a conscripției, luînd în considerare ambele ei acte, operație care nu s-a făcut pînă acum.

Cei care au luat-o ca referință fie au preluat cifrele ca atare, începînd cu A. Bunea însuși, fie le-au respins — mai mult în treacăt, dar cu argumente demne de reținut — de regulă istoricii din mediul ortodox, în special Silviu Dragomir, sub bănuiala unei contrafaceri interesate[10].

Întîmpinările făcute, cum era de așteptat, vizau nu atît valoarea în sine a cifrelor cît mai ales pretenția de a ilustra cu ele ponderea confesională covîrșitoare a bisericii greco-catolice la românii din Transilvania: 543.657 (de fapt 550.097) de credincioși uniți față de circa 25.065 orto-

---

[5] Atît în considerațiile introductive la conscripție cît și într-un conspect propriu de la sfîrșitul textului, editorul se referă, inexplicabil, la numărul de 47 de protopopiate, omițînd protopopiatul Niraștăului din fostul scaun Mureș pe care actul îl cuprinde de altfel; același număr și în monografia despre Petru Pavel Aron *(Episcopii Petru Pauel Aron și Dionisiu Novacovici*, Blaș, 1902, p. 382).

[6] În conscripție apar 28 de jurisdicții (față de 27 din extras) aici făcîndu-se o separare între Solnocul Interior și Solnocul de Mijloc; de notat, de asemenea, că în mai multe cazuri localitățile respective aparțin altor jurisdicții decît celor specificate în conscripție.

[7] Comparația e posibilă doar pentru rubricile din *Extras*.

[8] Cifrele sînt cele calculate de Bunea în *Conspect*.

[9] În *Extras* s-a calculat greșit: 554.149.

[10] S. Dragomir, *Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, II, Sibiu, 1930, p. 2 squ.

docși (după Bunea)[11]. Discrepanța mare între cele două cifre se explică în lumina actelor contemporane de proveniență ortodoxă prin includerea abuzivă a ortodocșilor la uniți acolo unde eventual numai preotul (sau preoții) unei comunități se declaraseră uniți. Într-un memoriu (fără dată) către Nenadovici, mitropolitul din Carlovițț, probabil din anul 1750 se dezvăluie poziția duplicitară a unei părți din cler, atras de promisiunile scurtirilor de dare (năzuind și la o ameliorare materială a condiției sale prin porțiuni canonice sau obligat sub presiune violentă) s-a declarat în fața conscriptorilor („cînd au venit țărcălașii prin sate") de uniți în timp ce dădeau asigurări credincioșilor că, de fapt, au rămas în legea veche. La cercetări ulterioare, în fața autorităților, și-au menținut însă declarațiile inițiale („iară viind vălătașul au zis că au fost ș-or fi uniți"), susținînd acum, mai mult, că și credincioșii lor sînt uniți („și ne-au pîrît și au mințit că noi am fost împreună cu dînșii, și n-am fost, nice vom fi")[12]. Din inițiativa mitropolitului amintit către care curg acum nenumărate apeluri ale ortodocșilor de a li se oferi protecție pe lîngă curtea din Viena, a fost alcătuită aproximativ în aceeași vreme — iarna lui 1749—1750 — o conscripție cuprinzînd 270 de sate din sudul Transilvaniei ale căror date contrastează flagrant și acestea cu cele din conscripția lui Bunea. Din conscripție — rămasă inedită — din păcate nu ne este cunoscută în cifre decît situația tîrgului Dobra. Conscripția lui Aron înscria pentru Dobra 380 de credincioși uniți și un preot[13], conscripția lui Nenadovici înscrie mai mult de 400 de credincioși, dar ca ortodocși[14]. E vorba, desigur, de aceleași persoane căci tot la ortodocși cu excepția a 2 preoți și 3 familii care s-au declarat uniți — apar ceva mai tîrziu, (în conscripția din 1760/62) cînd se conscriu ambele confesiuni, 120 de familii, deci majoritatea populației românești din tîrg[15].

În sfîrșit, un studiu mai apropiat de noi (preocupat de valoarea demografică a izvorului) analizează conscripția lui Petru Pavel Aron în raport de conscripția fiscală din același an[16]. Comparația are în vedere numai scaunul Sibiu, suficient pentru autor să observe că o idee mai precisă asupra valorii sale o vom putea avea numai atunci cînd se vor prelucra cifrele din ambele conscripții pentru întregul teritoriu al Transilvaniei. Din studiul de mai sus se poate observa, de asemenea, că în cazul scaunului Sibiu, din cele 58 de localități scăunale arătate în conscripția fiscală, conscripția confesională nu cuprinde decît 41. Pe unele le omite probabil pentru că au o populație românească redusă, pe altele le înscrie, dar la alte jurisdicții politico-administrative.

Din cele de mai sus s-au putut desprinde, credem, suficiente aspecte care să motiveze stăruința de a continua examenul critic al acestei conscripții atît de controversate. Nu atît în sensul analizei cifrelor oferite de

---

[11] „Transilvania", 1901, p. 239.
[12] Dragomir, *op. cit.*, I, Sibiu, 1920, *Anexe*, p. 86—88.
[13] „*Transilvania*", 1901, p. 277.
[14] Dragomir, *op. cit.*, I, p. 211.
[15] V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", III, 1924—1925, p. 653.
[16] H. Chircă, *Valoarea conscripțiilor confesionale din 1733 și 1750 pentru scaunul Sibiu*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", S.H., 1973, fasc. 2, p. 47—50.

actele finale. O asemenea lucrare va fi lămuritoare, așa cum s-a mai spus, doar în prezența conscripției fiscale alcătuită în același an. Deocamdată simțim nevoia de a privi mai îndeaproape mecanismul concret al înregistrării datelor, etapa sau etapele care preced momentul redactării finale a actului conscripției în cancelaria episcopală, căci momentul centralizării lor a fost de bună seamă anticipat de activitatea conscrierii la fața locului. Să ne preocupe adică: cine, cînd, ce și cum a înregistrat oamenii și averile bisericilor la 1750. Vom încerca să răspundem, pe cît se poate la întrebările de mai sus pe baza anteactelor conscripției în redacția ei finală.

Între acestea de un interes aparte sînt rapoartele protopopilor cerute și alcătuite special în vederea realizării conscripției de față.

Cunoaștem pînă acum 13 asemenea rapoarte[17] pentru tot atîtea protopopiate (vezi *anexele):* Armeni, Bobîlna, Brad, Chețani, Copru, Dobra, Geomal, Hațeg, Iclandu Mare, Lăpuș, Sas Nireș, Sebeș și Vaidei. Actele au fost redactate în lunile iunie-septembrie, ca urmare a hotărîrii sinodului general ținut la Blaj în 7 iunie, comunicată apoi sub formă de circulară a vicarului. „Din porunca prea cinstitului părintelui vicariș", notează protopopul Zaharie din Hunedoara, „în anul 1750 luna lui iunie în 7 zile, făcîndu-se săbor mare în curtea cea vlădicească la Blaj, din porunca părintelui Petru Aron, al măriei sale vlădica vicareș ghenerareș s-au poruncit să se ia informația pentru locurile cele bășericești" precizează Pătru Dăianul, protopopul Chețanilor.

Porunca cerea să se facă, după cum rezultă din raporte:
1. *descrierea porțiunii canonice* („însămnarea pămînturilor pe carele șed popii din eparhie carii sînt bisericești, care-și într-alt chip cum vor fi"; „însămnarea besericilor, care are moșie, care n-are"; „înscris unde sînt moșii besericești, unde nu sînt"; „conscripție pe ce funduș au pămînt șede popa: a lui de moșie, besericesc sau domnesc" „sama pintru fundușurile caselor și a uricelor bisericești din cîmp"; „să se scrie clejiile").
2. *abuzurile legate de atribuirea porțiunii canonice* („preoții ce nevoie au dela tisturile din afară sau de poșeșorii locului"; „greutățile și trăsurile ce au dintră domnii și de către varmeghie", „caznele și plînsorile noastre").
3. *situația despre beneficiul sării gratuite* („cărțile cele de sare, unde s-au pierdut").

Rapoartele nu indică, așadar, numărul credincioșilor. De unde apar totuși aceștia în actele conscripției? Probabil pentru adunarea datelor în ce-i privește s-a făcut o conscriere paralelă. Aspectul acesta ar merita un studiu anume. Rapoartele dezvăluie în schimb situația averilor bisericești, stadiul în care se găsea efortul făcut de autoritățile bisericești de a intra în drepturile prevăzute de dispozițiile oficiale cu privire la așanumitele porțiuni canonice. Se avea în vedere, desigur, rescriptul Mariei Terezia din 9 septembrie 1743 prin care se reglementau, între altele, și veniturile clerului unit: preoții să primească capeții (adică un cuantum din cereale); care au pămînt suficient pentru traiul lor să nu capete, care au

[17] Păstrate pe vremea cînd le-am copiat — din îndemnul lui Pompiliu Teodor — la Bibl. Filialei din Cluj-Napoca a Academiei R.S.R. în colecția de documente provenite din Blaj, preluate apoi la Arh. St. Cluj-Napoca.

pămînt puțin să capete și ceva capeții, care nu au deloc pămînt agricol să capete capeții întregi; actul fixa în continuare sumele bănești pentru diferitele oficii preoțești sau așa zisa stolă, preciza, de asemenea, asigurarea pentru preoți a dreptului de loc pentru casa parohială și biserică, scutirea lor de dijme, dar numai pentru pămîntul bisericii nu și pentru pămîntul lor, scutirea de vama de piață și de tîrg, de alte sarcini și taxe. Intrau în aceste drepturi pe lîngă preot, unul singur, și doi capelani în satele mari, și, în satele de mijloc, un capelan, în satele mici doar preotul. Pentru aplicarea acestor condiții preoții rînduiți în parohiile lor să fie conscrișii împreună cu locurile de casă, pămînturile din cîmp, arătoare și de fîn, precum și cu capetiile în drept să le primească, fie în bani fie în natură. Aceste lucrări să fie făcute cu asistența guberniului care să informeze și Curtea despre desfășurarea lor[18]. Pînă la 9 martie 1747 guberniul nu întreprinde nimic în vederea aplicării dispozițiilor de mai sus, dar și acum, în circulara cu această dată, măsurile preconizate în vederea dotării clerului rămîn vagi: să se constituie deci porțiuni canonice, acolo unde se află pămînt din abundență[19]. A fost necesară o revenire a Curții (18 iunie 1747) pentru a se trece, în sfîrșit, la unele măsuri concrete în acest sens. Comisari guberniali sînt trimiși pe sate pentru delimitarea unor porțiuni canonice. Unde preoții aveau moșii proprii le-au considerat pe acestea porție canonică, scutindu-le de dare, unde nu aveau, li s-au măsurat pămînturi arătoare de 9 găleți și locuri de fîn de 4 care, drepturi ce nu li se vor respecta însă. În această situație, la 28 septembrie 1748, guberniul emite o circulară prin care se dispune ca acei preoți care n-au porțiune canonică să aibă dreptul de a încasa pe seama sătenilor cu titlul de capeții de la fiecare familie: 2 feldere de grîu, o felderă de ovăs, o felderă de cucuruz, două mănuși de cînepă, 1/2 vadră de vin (unde sînt vii); văduvele plătesc pe jumătate, cei săraci dau 50 de dinari[20].

Cît despre „cărțile de sare" pomenite în rapoartele protopopilor, acestea stau în legătură cu dreptul clerului aparținînd religiilor recepte obținut prin decretul imperial din 24 ianuarie 1736 și de clerul unit, de a primi gratuit, sau la un preț minim așa numita sare nobilitară; în satele mari 6, în cele mijlocii 3, în cele mici cîte 2 măji, în total, pentru întregul cler unit 3854 de măji de sare pe an[21].

Deși rapoartele nu mai menționează expres ce alte realități, în afară de cele arătate mai sus, au constituit obiect de înregistrare, de la un raport la altul, pot fi regăsite unele date pe care le cuprinde actul general al conscripției: biserica, cîți preoți funcționează în localitate, locurile de casă parohială, capeții, etc.

Și acum, să vedem cum au cules protopopii informațiile cuprinse în rapoarte.

Zaharie din Hnedoara, protopopul Dobrei, a strîns sobor la Brănișca în ziua de 21 iunie, prilej cu care s-au înregistrat date pentru 68 de localități (față de 101 cîte apar în conscripție), între ele și Ilia pe care con-

[18] N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis*, II, Oeniponte, 1885, p. 548—555; A. Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, p. 88—92.
[19] A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici* p. 392—393.
[20] *Ibid.*, p. 394.
[21] A. Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, p. 35—36.

scripția întocmită în cancelarie la 1 octombrie o așeza în protopopiatul Ilia. Asemenea inadvertențe (pentru că mai sînt și altele) în actul final al conscripției, față de structura diecezei desprinsă din rapoarte, ne fac să presupunem că, pregătind aceste date menite a fi transmise guberniului și Curții, vicarul a întreprins totodată și o nouă arondare a bisericii sale. La Brănișca în soborul de preoți declarațiile acestora au fost notate de popa Gheorghe Orbonaș din Bretea de Mureș, juratul soborului Dobrei. Din raport lipsesc datele pentru mai mult de 30 de sate. Lipsesc pentru că nu s-au înfățișat preoții la sobor? sau în aceste sate nu sînt preoți și credincioși uniți? Raportul nu face precizări. Din raport lipsește chiar tîrgul Dobrei ceea ce ne face să credem că vicarul a cuprins în conscripția sa și localități în care unirea, în ciuda asigurărilor că sînt fidele bisericii sale, fusese respinsă de locuitorii lor. Dar și la localitățile menționate în raport, biserica și înzestrările sale apar în acest act mult mai sărăcăcios decît se arată ele în conscripție. Majoritatea notărilor înscriu negații la rubricile averilor bisericii: „este biserică iar moșie nu-i nimic". Biserica propriu-zisă e desigur fosta biserică ortodoxă preluată de preotul unit. Iar acolo unde a fost ceva moșie rar o folosește biserică; în multe cazuri aceasta o folosesc unii din săteni sau a fost luată de stăpînii locului, iar dacă o folosește totuși, preotul plătește pentru ea taxă domnească. Din raport nu întîlnim nici un caz în care averea bisericii să stea conform reglementării, din 9 gălete arător și din 4 care de fîn.

În fostul protopopiat al Bradului (al Iliei în conscripție) raportul înscrie date pentru 31 de locuri față de 41 din conscripție. Nici aici nu știm de ce lipsește restul, cu excepția Iliei consemnate în raportul pentru Dobra. Din comparația datelor din rubricile conscripției cu cele din raport rezultă că doar situația bisericilor (templelor) corespund, numărul lor fiind același în raport ca și în conscripție.

În protopopiatul Sebeșului protopopul Samoil a convocat soborul pe data de 30 iunie („săbor de eparhie, cîtă samă iaste"). Soborul s-a ținut în Gelmar, „la casa popii Toader" și la el au participat preoții și cîte doi oameni bătrîni din fiecare sat. Datele consemnate s-au luat în scris după declarațiile acestora făcute la întrebările legate de obiectul conscripției: „cu mare dreptate le-am scris pe cum am auzit din gura lor". Datele culese pentru 13 localități, tot atîtea cîte cuprindea protopopiatul, în general coincid cu cele consemnate și în conscripție. Valorile averilor bisericii nu se înscriu în cele prevăzute oficial. Sînt fie mai mari, fie mai mici. Ele sînt ale bisericii de mai de demult „că pe aicea n-au umblat tisturile varmeghii să facă moșii la biserici precum era porunca". Față de conscripție, cifrele se dau mai diferențiat: pămînt agricol de grîu, de cucuruz, vie, cît într-un hotar, cît în celălalt.

În protopopiatul Orăștiei (= Vaidei) soborul a fost convocat de protopopul Gheorghe pe data de 1 iulie și s-a ținut în pridvorul bisericii din suburbia românească a orașului, în „Rumânii din Jos". S-au luat însemnări pentru toate cele 15 localități cîte avea protopopiatul. Cifrele notate de raport aproape coincide cu cele din conscripție. Moșiile înscrise ca porțiuni canonice nu sînt date însă de autorități. Preoții le au fie moștenire de la părinți, fie date de unii săteni, ca persoane particulare. La Cioara locul de casă parohială l-a „cumpărat" un popă de la domnul său

cu 20 de florini ca să-l stăpînească 20 de ani după care „să rămîie pămîntul iar la nemiș". De reținut în ultima parte a raportului cazurile unor preoți, din Pricaz, din Sibișel, Vaidei, molestați de autoritățile laice pentru dijme.

În protopopiatul Bobîlnei protopopul Samuil Bobîlnianul cheamă soborul pe data de 8 iulie. Adunarea se ține la Cigmău în casa popii Oprea, fiind prezenți din tot satul preoții și cîte doi oameni bătrîni. Întrebările la care răspund consemnează date despre templul bisericesc, locul de casă parohială, locurile bisericești, din cîmp, de arătură și fînaț, regimul lor juridic. Sînt înșirate 29 de localități, mai puțin cu una, (*Voia*, in text *Boje*) din cîte avea protopopiatul. Pentru datele ce pot fi regăsite atît în raport cît și în actul final al conscripției constatăm ușoare diferențe de la caz la caz, atît minusuri cît și plusuri. Și din raportul de față merită reținut faptul că moșiile bisericilor se folosesc ca atare de mai de demult, ele nu au fost date de oficialitățile comitatului după cum s-a poruncit („pe aicea n-au umblat tisturile varmeghii"). Acest lucru explică și în acest caz cifrele diferite ale suprafețelor de la sat la sat, nicăieri însă cele de o cîble pentru arător și de 4 care de fîn pentru fînațuri.

În protopopiatul Hațegului protopopul Petru din Silvașul de Jos a rînduit sobor pe data de 1 septembrie, la Ciopeia. Soborul s-a strîns în casa popii Silvestru. S-au notat, după spusele preoților, date pentru 31 de localități din totalul de 78 cîte cuprinde conscripția în final. Din numărul de 47 cîte lipsesc din raport unele n-au fost notate, fiind cuprinse ca *filii* la biserica *mater:* Sîntămărie, Balomir și Ohaba de sub Piatră, filii la Ciopeia, Galați, filie la Peci, Ohaba Ponor, la Ponor, poziția *Jiiu* din raport ar putea cumula: Petrila,. Livezeni, Iscroni și Surduc; iar Barul, Barul Mare și Barul Mic. Dar și așa rămîn numeroase absențe „nemotivate". Ar putea fi și aici vorba de o supralicitare a întinderii unirii din raportul vicarului care să nu fi ținut seama de reținerile clerului și ale credincioșilor, sau protopopul a omis din raport satele în care biserica n-are nici loc de casă parohială nici pămînt la cîmp. Întîlnim însă și locuri înscrise în raport cu informații neprecise, dată fiind absența preotului la sobor: Nucșoara, Clopotiva, Peșteana, Răchitova; aici bisericile au moșii dar nu s-a putut preciza cît anume au. Planează însă și peste acestea o îndoială cu privire la identitatea lor confesională.

În localitățile în care s-au înregistrat moșiile bisericii se observă aceeași inegalitate a valorilor înscrise. De la locuri „numai cît stă casa și șura" și o „țîră" la cîmp, pînă la moșie de 10 găleți de arător și 5 cară de fîn. Proveniența moșiilor nu e cea oficială, după decret. Moșiile sînt unele moștenire proprie, nemerească, altele sînt locuri zălogite de la domni.

În protopopiatul Geomalului soborul s-a ținut în 24 iunie în satul Măhăceni. Protopopul Ioan de la Geomal a luat în scris declarații de la preoții din 40 de localități (16 din scaunul Arieș, 12 din comitatul Turda, 12 din comitatul Alba), față de 49 cîți figurau în actul final al conscripției. Lipsesc în număr mai mare, opt, satele din comitatul Alba, arondate acestui protopopiat. Conform acestor declarații rezultă că în protopopiat. cel puțin în unele sate, pe baza decretului împărătesc deputații guberniali au executat operațiunea de înzestrare a clerului cu porțiuni canonice. Suprafețele măsurate diferă însă de la un sat la altul. Cu unele excepții,

aceste locuri au fost curînd cotropite fie de săteni, fie de domnii locului. În satele cu populație mixtă locurile le-au luat sătenii unguri; la Ghiriș, cu puterea armelor. Comparația cifrelor din raport cu cele din actul vicarului deși sînt pe aproape uneori, de regulă nu coincid.

În protopopiatul Iclandului nu s-a ținut un sobor de preoți în vederea întocmirii raportului despre situația averilor bisericești. Protopopul Gavril din Icandul Mare, în scrisoarea sa către vicar cu data de 12 august, ne lasă să înțelegem că el a interpretat întocmirea raportului în funcție de executarea conscripției, fiscale, desigur, aflată în curs de desfășurare, dar momentan întreruptă, „gîndesc, pînă după această vreme a lucrului". În consecință, protopopul a întîrziat și el raportul. Nominal se referă doar la trei localități din comitatul Turda: Căpușul, Șăulia și Iclandul Mare, „satul meu", în care locurile considerate a fi moșii bisericești au fost înscrise la dare. În alte cinci sate din scaunul Mureș, nenominalizate, singurele în care au umblat conscriptorii, numai locurile de casă parohială au fost acceptate ca atare, locurile din cîmp le-au fost luate, fie în sensul că au fost înscrise la dare, fie că ele au fost luate cu totul.

Pătru Dăianul, protopopul Chețanilor, raportează cu data de 24 august, „pe cum me-au spus /preoții/ cu suflet drept". Din cele 19 sate cîte înscrie conscripția la acest protopopiat raportul înșiră doar opt. În cinci sate n-au ieșit deputații comitatului pentru a măsura locuri bisericești. Bisericile fie n-au deloc pămînturi proprii (Ceanu Mare, Tritenii de Sus, Cristur), fie dacă au avut le-au fost luate; la Agîrbiciu, le-au luat ungurii, la Hădăreni le-au luat pe unele domnii locului, pe altele, iobagii acestora. În următoarele trei sate: Zau de Cîmpie, Luduș și Dateș „ce au dat deputatoșii nu să dă nice să ține". Conscripția înscrie totuși la majoritatea satelor de mai sus valori ridicate de suprafețe agricole și locuri de fîn.

Raportul protopopului Gligor al protopopiatului Copru, din 16 iunie, prezintă situația „clejiilor" din 13 sate, mai puțin cu 10 din totalul celor înscrise în conscripție. În toate cazurile averile bisericești și cele mai vechi și cele măsurate de deputați au fost luate. Le-au luat domnii locului sau iobagii lor, sau sătenii înșiși. În satele săsești le-au luat sașii. La Archiud, se precizează, că le-a luat parohul de rit latin (paterul). La Herina nici nu s-au putut măsura asemenea locuri căci „s-au sculat sașii și n-au lăsat să calce loc" deși sînt vreo 20 de case de români.

În protopopiatul Lăpușului protopopul Alecsa a sorocit preoții în sobor pe data de 6 iulie. Lîngă preoți la adunare au venit și slujbașii domnești și birăii satelor. În raport, semnat alături de protopop și de popa Dumitru din Lăpuș, se arată că în acest protopopiat deputații au măsurat eclezii dar peste tot domnii le-au luat și le-au dat iobogilor. Așa că preoții nemeși trăiesc din moșiile proprii, se înțelege scutite de dare, ca porțiuni canonice, cu excepția preoților nemeși supranumerari, „cari n-au încăput în popor" și care plătesc porția împreună cu satul. Preoții iobagi, cu sesie iobăgească, plătesc taxele iobăgești și dijme, fără a putea fi scutiți. Numai în Rogoz cei trei preoți au fost scutiți cît timp a trăit domnul cel bătrîn, dar sub domnul tînăr li s-a cerut și din urmă. Raportul formulează deci observații cu caracter general, pentru toate satele protopopiatului, 27 cîte înscrie conscripția. Nominalizate mai sînt

alte cîteva sate, dar în legătură cu cărțile de sare; Cupșeni cu 55 de casă „adecă de poporeni", Dobric cu 45 de casă, Peteritea cu 34, Larga cu 20, Poiana Botizului cu 50, „de ascultători", și Dămăcușeni cu 20. Le-am reținut, fiind din rapoarte singurul care înscrie cifre despre numărul credincioșilor. Cifrele nu coincid însă cu cele trecute în conscripție.

Tot cu data de 6 iulie un raport succint al protopopului Man Armeanul, din protopopiatul Armeni, în care citim că în eparhia sa nu s-a dat nimic pentru biserici, nici locuri de casă, nici moșii în cîmp.

În sfîrșit, raportul nedatat al protopopului Pascu din Sas Nireș, redactat de notarul soborului, popa Petru din Șasa, a fost întocmit pe baza vizitației făcută de protopop în eparhia sa (conscripția înscrie 57 de localități, din care raportul nu nominalizează nici una). Cercetînd lucrurile cu de-amănuntul, protopopul a aflat doar șase parohii în care preoții au porțiuni canonice. Acestea constau din moșii proprii, nemești, neîndestulătoare însă ca suprafețe de trai. Pentru locurile zălogite, luate ca să le fie îndeajuns, plătesc porție. Preoții iobagi, deși li s-au destinat sesiile ca porțiuni canonice de către protopop împreună cu deputații, aceasta nu li se recunoaște. Plătesc în continuare pentru ele taxe și dijme. Nici capeții („simbrie sau plată pentru slujirea lor") nu primesc nicăieri. Ba chiar și la gloabe plătesc în rînd cu mirenii. Și în cazul acestui protopopiat comparația între raport și conscripție arată că datele din conscripție au altă proveniență decît cea oferită de raportul protopopului.

Observația, din cîte s-a putut constata în cele de mai sus vizează și alte cazuri. Ele arată că actul final al conscripției, din 1 octombrie 1750, a fost alcătuit la cancelarie folosind o documentație mai largă decît cea pe care i-au putut-o oferi rapoartele protopopilor.

Cît privește rapoartele, conscripția a preluat din acestea unele date, menținîndu-le ca atare, pe altele le-a „ajustat" îndepărtîndu-se de textul lor. Față de statistica actului final, un izvor eminamente sec, redus la rubrici încărcate de cifre, rapoartele, pe lîngă că aduc propriile lor cifre, de multe ori diferite, ne mediază față de realitățile lor o apropiere mai adecvată unei reconstituiri de „atmosferă" a epocii, în propriul ei limbaj. Este și rațiunea de a le fi reprodus în continuare.

AUREL RĂDUȚIU

ANEXE

I

Anul 1750 iunie 21, [Brănișca].

Din porunca prea cinstitului părintelui vicariș porunci, ișpector al eparhii noastre a Dobrii, protopop Zaharie din Hinedoară, pentru însămnarea pămînturilor pe carele șed popii din eparhie, care sînt bisericești au care-și într-alt chip cum vor fi, am strîns săbor în Brănișca, în numita zi scrisă mai sus.

La Ilia *este o țără de funduș de casă ca de o ferdeală și jumătate de sămănătură de grîu și la cîmp de trei ferdele, iară mai mult trăiește cu zălogitul și cu cumpăratul.*

La Uroi este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Cărpeniș este biserică iar moșie bisericească nu-i.
La Bampoto este biserică și popă și funduș ca de o ferdelă de grîu, iară mai mult nu-i, ce ară în parte și cumpără.
La Vărmaga este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Noțjag este biserică și este și ceva pămînt.
La Certej este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Bărsău este biserică și popă iar moșie nu-i nimic.
La Șoimuș este biserică și au fost și cîte ceva pămînt, ce l-au luat și de cînd au fost domnii.
La Boholt este biserică și dau sătenii pe ntru popă[1] și pămînt la cîmp iar funduș nu-i.
La Toplița este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Fizeș biserică este iar alt nimic.
La Stoeneasa este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Nevoeaș biserică este iar moșie nu-i nimic.
La Chișcădaga este biserică și au fost și ceva moșie, ce o au luat domnii, numai ce au lăsat fundușul casii pînă le-a fi voia.
La Buruene este biserică și funduș de casă iar pămînt la cîmp de la trei oameni pănă acum stă iar celalalt l-au luat domnii și oamenii.
La Fornădie este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Vălișor este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Dealu Mare este biserică moșie nu-i nimic.
La Furșoare este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Sulignet este biserică și popă și funduș pe șumă, alt nimic.
La Tărnavă este biserică și funduș pe șumă iar altă moșie nu-i nimic.
La Tărnavița este biserică și funduș și ceva pămînt și la cîmp.
La Brănișca este biserică și funduș de casă altă moșie nu-i nimică.
La Boz este biserică și popă iar moșie nu-i ce șada popa cu șumă.
La Bretea de Mureș este biserică și este și ceva pămînt bisericesc pe care șade popa.
La Sărbi este biserică și popă și funduș de casă iar pămînt la cîmp nu-i nimic numai ce să milostivesc oamenii de dau cîte vrunu.
La Valea Lungă este biserică iar funduș nu-i iar la cîmp este de o găleată.
La Vorța este biserică și este și moșie pe care șade popa.
La Visca este biserică și la cîmp este de două cară de fîn iar funduș nu-i.
La Certej este biserică iar moșie nu-i.
La Bacea este biserică și funduș pe care șade popa și la cîmp este de 2 găleți.
La Gothatia este funduș de casă iar pămînturi la cîmp ce au și fost, toate le-au răsipit Mureșul.
La Cămărzănești este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Boi este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Runcșor este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Godinești este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Brădețul este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Gura Sadului este biserică și ceva moșie pe care șade popa iar mai mult să ține cu cumpăratul.
La Tătărăști este biserică și este și ceva moșie pe care șade popa iar mai mult să țin cu cumpăratul.
La Burjuc este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Glod este biserică iar moșie nu-i ce popa șade pe pămînt domnesc cu șumă.
La Zam este biserică și este și ceva moșie și alte curățituri ce au făcut popa în pădurea satului ci toate le mîncă sătenii.
La Seliște[2] este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Micănești este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Cerbiacu Pogănești este biserică iar moșie nu-i nimic.
La Nimtie este biserică iar moșie nimic.

---

[1] Întregire probabilă, după sens.
[2] Azi *Alamș Săliște.*

La Veţel *este biserică şi funduş de casă pe care şade popa iar la cîmp nu-i nimic, ce ţine popa în bani.*

La Leşnic *este biserică iar moşie nu-i nimic, ce şade popa ca ţiganii într-un loc şi într-altul.*

La Dumbrăviţă *este biserică iar moşie nu-i nimic.*
La Săcămaş *este biserică şi ceva moşie.*
La Brăşeu *este biserică iar moşie nu-i, ce şade popa cu şumă.*
La Lăpuşnic *este biserică iar moşie nu-i, ce şade popa cu şumă.*
La Ohaba *este biserică iar moşie nu-i nimic.*
La Stăncești *este biserică iar moşie nu-i nimic.*
La Rădulești *este biserică şi este şi ceva moşie ce i-o mîncă sătenii.*
La Steregoane *este biserică iar moşie nimic.*
La Roşcani *este biserică şi este şi ceva moşie pe care şade popa.*
La Pancu *este biserică iar moşie nu-i nimic.*
La Seliște[3] *este biserică iar moşie nu-i nimic.*
La Lăpugii de Sus *este biserică şi funduş pe care şade popa iar altă nimic.*
La Lăpugii de Jos, *la* Teiu, *la* Lăsău, *la* Başte, *la* Cosăşti, *la* Fintuag, *la* Tisa *este biserică iar moşie nu-i nimic.*

Slugă Orbonaş popa Gheorghie din Bretea de Murăş, jurat săborului Dobrii.

II

1750 /iunie/ 29. /Brad/.

Însămnarea beserecilor în eparhia Bradului, care are moşie şi care n-are.

La Brad *besereca n-are moşie, ce şade popa...*[4] *cu ficiorii pe un loc ce-i zălogit.*
La Valea Bradului *are bisereca moşie.*
La Potingani *bisereca n-are moşie, ce şed popii pe cum pot.*
La Junca *iarăş ca la Potingani.*
La Vacă *bisereca are moşie...*[4]
La Ribiţa *bisereca n-are moşie, ce şade popa pe loc zălogit.*
La Ribicioara, *la* Uibăreşti, *în* Grohot, *aceste 3 biserecі n-au moşii.*
În Bulzeşti *este 2 biserecі iar căşi nu-s, şed popii pe cum pot.*
La Tomnatecu, *iarăşi cu tacşă.*
La Blăjeni *bisereca n-are moşie, ce şed popii pe care şi-a zălogit ei de la alţii.*
La Buceşi *şi la* Stănija *biserecele n-au moşie, ce şed popii pe pămînturi domneşti cu tacşă.*
După Piatră, *bisereca n-are moşie ce şed popii pe cum pot.*
La Mihăleni *bisereca are moşie.*
La Zdrapţă *şi în* Ţărăţele *biserecile n-au moşii.*
În Crişcior *bisereca are moşie pe care şed popii.*
La Bucureşti *bisereca are moşie iar domnii de tot popa eu cîte un corum pe an.*
La Curichi *besereca nu are moşie, ce şade popa cu tacşă.*
La Hărţegani *besereca n-are moşii, şed popii şi într-un loc şi într-altu.*
La Seliște[5] *besereca are moşie pe care şed popii.*
La Luncoiu de Sus *besereca n-are moşie, petrece popa cum poate.*
La Scroafa, *la* Luncoiu de Jos *şi la* Mesteacăn *bisereca are moşie /cu pămînt/*[1] *puţin, zălogit dila alţii,*

---

[3] Azi *Panc Săliște.*
[4] Text ilizibil.
[5] Azi *Săliște,* sat com. *Băiţa, j. Hunedoara.*

În scaunul Băii de Criș:

În Țebea, *în* Rîșca *biserecele au moșii.*
În Baia *și în* Căraci *n-au beserecile moșii, ce șade popa pe un pămînt ce au zălogit.*

Această însămnătură am făcut din porunca prea cinstitului domnului vicarăș în anul 1750 /iunie/[6] 29 de zile și prim mine s-au dat...[4]

III

/1750 iunie 30, Gelmar/.

Dela milostivul Dumnezău multă și fericită viață pohtesc sfinții tale, prea cinstite părnite vicareș.

Precum ni-ai fost dat sfinția ta poruncă la săborul mare care s-au făcut mai în trecutele zile la Blaj, ca să luăm în scris unde sînt moșii biserecești și unde nu sînt și cărțile cele de sare s-au pierdut preoții ce nevoe au dela tisturile den afară sau de poșeșorii locului, cu foarte cu drag am primit acea poruncă și am făcut săbor de eparhie cîtă samă iaste, în anul 1750 iunie 30 de zile în Jelmariu, care se ține de varmeghia Hinedorii, la casa popii Toader, și viind din tot satul preoții și cîte doi oameni bătrîni și, întrebîndu-i, am luat în scris pe cum se vede din jos:

întîiu Sas Șebeșul, *scaunul Șebeșului, ieste o biserică, loc de arătură, și de grîu și de cucuruz, cît trăbue la doi popi destul; nu să ia nice dijmă, nice dare altă nimic; de fîn nimic.*

a 2. Pișchința, *care ieste de varmeghia Hinedorii, iaste o biserică, un funduș bisereceșc cu casă, loc de arătură într-amîndouă părțile, de grîu de 17 gălete, de cucuruz de 8 cară, de fîn de 4 cară.*

a 3. Bințința, *ieste de varmeghia Hinedorii, iaste o biserică și un funduș bisereceșc iaste, iară casă nu-i, și iaste loc de arătură de grîu cu de cucuruz cu tot, de 24 gălete, de fîn de 19 cară, altă nimic.*

a 4. Jelmariu, *ieste de varmeghia Hinedorii, și ieste o biserică și un funduș și casă pe el și loc de arătură de grîu într-amîndouă părțile 8 gălete, de cucuruz de 2 cară, de fîn de un car, altă nimic.*

a 5. Mărtineștii, *de varmeghia Hinedorii, ieste o biserică, un funduș cu casă bisericească, loc de arătură de grîu de 16 gălete într-amîndouă părțile, de fîn de un car, un fîrtariu de vie, altă nimic.*

a 6. Turmaș, *de varmeghia Hinedorii, biserică iaste, pămînt bisereceșc nimic.*

a 7. Tămășasa, *de varmeghia Hinedorii, iaste biserică, loc de casă unul, loc de grîu, într-amîndouă părțile de 7 găleți, de cucuruz nu ieste, de fîn de 4 cară, altă nimic.*

a 8. Dîncșorul, *de varmeghia Hinedorii, iaste biserică și un funduș, loc de arătură de grîu într-amîndouă părțile de 11 găleți, de cucuruz de un car, de fîn de 4 cară, altă nimic.*

a 9. Orăștioara din Jos, *iaste de varmeghia Hinedorii, iaste biserică, funduș nu iaste ce șade popa cu chirie; loc de arătură de grîu de 4 găleți, de fîn de 4 cară, altă nimic.*

a 10. Orăștioara din Sus, *de varmeghia Hinedorii, iaste biserică și un funduș bisereceșc, loc de arătură de 3 găleți și de un car de fîn, altă nimic.*

a 11. Buciumii, *de varmeghia Hinedorii, iaste biserică iară alt loc bisereceșc nimic.*

a 12. Ludeștii, *de varmeghia Hinedorii, biserică iaste, loc bisereceșc nimic.*

a 13. Costeștii, *varmeghia Hinedorii, biserică iaste iară loc bisereceșc nimic.*

Aceste mai sus însămnate moșii cu mare direptate le-am scris pe cum am auzit din gura lor, iară în știință să fie sfinții tale, pre cinstite părinte, că într-aceste sate mai sus numite care să țin de Sas Șebeș, la acele bisereci pe unde iaste cîte

---

[6] Întregire probabilă, pe baza datelor privind desfășurarea conscripției.

o țîră de moșie, nu iaste dată de acuma, ce mai de demult, că pe aicea n-au umblat tisturile varmeghiii să facă moșii la biserici pe cum era porunca.

Țudule cele de sare le voiu însămna mai jos, unde nu sînt aceste, și rămîn al sfinții tale mică și plecată slugă,
protopop Samoil din Sas Șebeș. Anii și luna mai sus însămnate.

Dintr-aceste sate mai sus numite de varmeghia Hinedorii, într-aceste sate n-au țudule de sare:

1. la Turmaș *nu iaste, nice au fost.*
2. la Tămășasa *au fost de 3 măji, ce s-au pierdut.*
3. la Ludești *au fost de 3 măji, ce s-au pierdut.*

IV

1750 iulie 1, Orăștie.

Fiind săbor în Orăștie, în Rumănii din Jos, în predvoriul bisericii, și luînd cinstitul protopop sama pintru fundușurile casălor și a uricelor bisericești din cîmp,

1. În sat în Vaidei *iaste puținel fundus de casă, dar de /la/ o pravoslavnică creștină pintru sufletul ei și a părinților ei, ca să să pomenească la sfînta biserecă, și pămînt arător de 8 găiete într-amîndouă hotarăle și de fîn de 2 cară.*

2. În sat în Romos *iaste un fundus de casă și pămînt arător de 2 găiete, iară de fîn nu iaste nimica.*

3. În sat în Romoșel *fundus de casă nu-i, ce șed popii pe moșiile lor popii; pămînt arător iaste de 9 găiete, de fîn nimica.*

4. În sat în Șibișel *fundus de casă nu-i, ce popii șed pe moșiile lor; pămînturi arătoare sînt de 4 găiete și de fîn de 2 cară.*

5. În sat în Sărăca *fundus de casă nu-i; pămînt arător iaste de 4 găiete iară de fîn nu iaste nimica.*

6. În sat în Beriu *fundus de casă nu iaste nimica, ce șed popii pe moșiile lor; pămînt arător iaste de 5 găiete iară de fîn nu iaste nimica.*

7. În sat în Căstău *fundus de casă nu iaste nimica, ce șed popii pe moșiile lor iară pămînt arător iaste de 8 găiete, de fîn nu iaste nimica.*

8. În Orăștie *fundușuri de casă sînt 3 la amîndouă bisericile și pămînturi arătoare sînt de 10 găiete iară de fîn nu iaste nimica.*

9. În sat în Pricaz *fundus de casă iaste unul foarte mic iară pămînt arător iaste de 8 găiete și de fîn de 2 cară.*

10. În sat în Turdaș *fundus de casă nu iaste, pămînturi arătoare sînt de 4 găiete, de fîn nu iaste nimica.*

11. În sat în Cujer *iaste puținel fundus de casă și pămînt arător de 8 și 6 găiete și de un car de fîn și de 3 ferdele de cînepă.*

12. În sat în Vineri *fundus de casă nu iaste dară pămînt arător iaste de 16 găiete și de fîn de 3 cară.*

13. În sat în Jubăt *fundus de casă unul și pămînt arător iaste de 28 de găiete și de 2 cară de fîn.*

14. În sat în Balomir *fundus de casă nu iaste iară pămînt arător iaste de 14 găiete și de 2 ferdele și de un car de fîn și de 2 ferdele de sămînță de cînepă.*

15. În sat în Cioara *fundus de casă iaste unul dară puținel fundus de casă l-au cumpărat un popă dila domnul Gărăi Petru cu 20 de florinți ca să-l stăpinească în 20 de ai popa, apoi după acei ani 20 de ai să rămîie pămîntul iară la nemiș; pămînt arător iaste de 14 găiete și de 8 cară de fîn.*

Și aceasta să se înțeliagă că numai într-aceste două sate, în Jubăt și în Cioara, sînt date pămînturile din cîmp după fundușul căsii de la sate iară în cestelalte sate sînt date dila pravoslavnici creștini pintru sufletul său și al părinților și al moșilor săi cu pomelnice, ca să pominiască preoții la sfînta leturghie iară di la sate nu-i dată nimica, ce preoții șed și să hărănesc în fundușurile și moșiile care li-au rămas dila părinți.

* * *

Pintru bătaia popii Miclăuș di la Pricaz ai însămnat sfinției ta în scrisoare și pintru popa Adam de la Șibișel care l-au bătut /pentru/ dișmă și cîtă atîta rău au pățit numai dumnezău știe, că au vrut să mai moară. Într-un an n-au putut lucra la casa lui nimica, cît au rămas la mare sărăcie și pi la doftori au cheltuit mult pînă l-au vindecat, cît numai dumnezău știe și au mînat un barbiu de l-au căutat de i-au dat popa un galbin, care vei vede sfinției ta ataștația dila mîna dumnialui.

* * *

Și într-acești ai trecuți, fiind măria sa domnul vlădica la Beci împreună cu sfinția ta așijdiria și cu exelența sa domnul gubearnatul și rămîind noi sînguri ca oile fără păstori, la noi în sat în Vaidei avînd diplomă pintru dișmă dată dila răpăusații crai și împărați, noi popii am eșit la holde să le arătăm pe cum ni-au fost obiceaiul ca să nu ne dișmuiască grîul județele din Orăștie au sculat sfatul și au venit cu pușci și cu sabii și au legat pe popa Ionașcu cel Tînăr cu mîinile la în spate și nu l-au îngăduit să meargă pe calul său călare ce l-au dus pe lîngă caii lor pe jos și l-au trecut pi'not trei rîuri tot pin apă și l-au dus de l-au băgat în Orăștie în casa robilor și cu picioarele în fiară și l-au ținut o săptămînă acolo.

Noi fiind sînguri și neștiind ce să facem, ni-am dus în Bălgrad la domnul Ivan Poșta și dumnialui ni-au făcut ișteanție de o am băgat la ecselența sa domnul pișpecul și măria sa au trimes carte la craibirău în Orăștie și așe s-au slobozit popa din prinsoare și luînd ei dișmă di la noi, atuncia cu puterea după aceia, văzînd că au smintit, au mînat un părgar de sfat și au venit la noi cu pribanăș acel și ni-au chemat la casa birăului și ni-au împăcat ca să ne întoarcă grîul și pînă astăzi nu ni l-au mai întors.

Al sfinții tale pururea în toată vremea și totdeuna slujitor, protopop Gheorghe Rad...[4].

1750 iulie 1 zi.

V

1750 iulie 8, Cigmău.

De la milostivul dumnezău multă și fericită viiață pohtesc sfinții tale, cinstite părinte vicareș.

Precum ni-au fost dat sfinția ta poruncă încă la săborul mare la Blaj ca să luăm înscris unde sînt moșii bisericești și unde nu sînt, și cărțile de sare unde s-au pierdut, preoții ce nevoi au de la tisturile sau poșesorii din'nafară, eu, strîngînd săbor de eparhie în anul acesta 1750 iulie 8 zile, în varmeghia Hinedorii, în Cicmău, la casa popii Oprea și viind din tot satul preoții cu doi oameni bătrîni și întrebîndu-i, am luat înscris pe cum se va vedea din jos:

întîi Rapoltul, *sînt doaă bisereci, la biserica din jos nu iaste nice țîră de loc bisericesc, nice de arătură, nici de fîn, nice funduș de casă, ce șede popa pe loc domnesc în chirie; la bisereca din sus iaste casă bisericească și puținel funduș, loc de fîn de un car și jumătate, o grădină de două cară de cucuruz, dară aceia cu gîlceavă, altă nimic.*

a 2. Bobîlna, *sînt doaă bisereci și iaste o casă bisericească cu funduș dat de milostivii răpăușați crai, loc de arătură de grîu într-amîndouă părțile de 10 găleți, de fîn de 4 cară și de 4 cară de cucuruz, altă nimic.*

a 3. Foltul, *iaste o biserică, funduș sau casă bisericească au, alte nimic; popă slujește de la Cicmău.*

a 4. Boiul, *iaste o biserică iară alte bisericești nimic; popă slujește de la Cicmău.*

a 5. Cicmăul, *iaste o biserică și popii șed pe locul satului; loc de arătură într-amîndoaă părțile de 5 găleți, iară ce țin mai multă, dau dare și dijmă di pe el.*

a 6. Geoagiul din Jos, *sînt doaă bisereci rumânești; la biserica din jos funduș de casă nu iaste, loc de arătură de grîu într-amîndouă părțile de 2 găleți și de cucuruz de 4 cară, altă nimic; la biserica din sus sînt doaă casă cu fundușuri și pe un funduș iaste o vie și au intrat domnul...*[4] *Ișfan și...*[4] *Laslo cu putere de au*

luat dijmă și au săpat și via din pămînt de au dus-o de aci; loc de arătură iaste la ace biserică de 3 găleți, altă nimic.

a 7. Bozășul, *iaste o biserică și au fost un funduș biserecesc, ce l-au luat niște săteni în vrejbile aceste de au făcut casă pe el; loc de arătură într-amîndoaă părțile de 5 găleți, altă nimic.*

a 8. Mada, *iaste o biserică și iaste un funduș biserecesc; pămînt de arătură de grîu de 5 găleți într-amîndoaă părțile, de cucuruz de 2 cară, de fîn de un car, altă nimic.*

a 9. Ardeul, *iaste o biserică, loc biserecesc nimic, ce șade popa în casă cu chirie.*

a 10. Balșa, *iaste o biserică, funduș sau loc de arătură nimic, ce șed popii pe loc domnesc de dau tacșe pe an.*

a 11. Almășelul din Jos, *iaste biserică, funduș nu iaste, loc de arătură de 2 găleți, de fîn de 2 cară, altă nimic.*

a 12. Almășelul din Mijloc, *iaste o biserică, funduș de casă nu iaste, ce șed popii pe loc domnesc și dau tacșe; loc de grîu de 5 găleți și de fîn de 4 cară, curății din pădurea satului.*

a 13. Almașul Mare, *sînt doaă biserici, funduș sau alte cele biserecești nimic.*

a 14. Poiana, *iaste o biserică într-acest sat, altă moșie bisereceașcă nu iaste, fără cîtă iaste dată cu diplomă de pre înălțatul împărat Leopold Popeștilor din Poiană.*

a 15. Homorodul, *sînt doaă biserici și un funduș biserecesc au fost iară Coneștii s-au pus cu putere de l-au luat jumătate, iară jumătate au rămas la biserică; loc de arătră de grîu de 6 găleți într-amîndoaă părțile, de cucuruz de 5 cară și au fost și o curătură dată de sat la biserică, de demult, iară s-au pus Corneștii de au luat-o cu putere cu grîu cu tot cu 40 de pari.*

a 16. Mermezăul, *sînt doaă biserici, fundușuri biserecești sau de arătură nimic, ce șed popii pe locuri proaste și dau tacșe.*

a 17. Băcăința, *iaste o biserică, iaste un funduș biserecesc, loc de arătură într-amîndoaă părțile de 4 găleți, de cucuruz de 2 cară, de fîn de un car.*

a 18. Bulbucul, *sînt trei bisereci, iaste un funduș biserecesc, ceilalți popi șed pe loc prost și dau tacșe; loc de arătură de 2 găleți, altă nimic.*

a 19. Porcurea, *iaste o biserică, funduș sau altă moșie nimic; popa șede pe loc prost și dă tacșe.*

a 20. Nădăștia, *iaste o biserică și iaste un funduș bisericesc; la cîmp nimic, fără au fost dat satul slobozie unui popă de au curățit în pădurea satului și după moarte a lăsat bisericii iară Coneștii și cu Barciai Abraham s-au pus cu putere de au luat-o și iară au fost lăsat un loc la biserică cu tistament și iară l-au luat Coneștii.*

a 21. Glodul, *iaste o biserică, funduș bisericesc nimic, nice la cîmp, ce șed popii pe loc prost și dau tacșe și-i mînă și pe slujbă.*

a 22. Cibul, *iaste o biserică și iaste un funduș, loc de arătură de 2 ferdele, de fîn de 5 cară, altă nimic.*

a 23. Băcăia, *iaste o biserică, funduș sau alte locuri biserecești nimic.*

a 24. Rînghetiul, *iaste o biserică și un funduș biserecesc, loc de arătură de 2 găleți, altă nimic.*

a 25. Tăcărăul, *iaste o biserică și un funduș bisericesc, altă nimic.*

Aceste 25 de sate ce s-au scris mai sus sînt toate de varmeghia Hinedorii, iară aceste patru care să vor scriia din jos sînt de varmeghia Bălgradului:

1. Sărăcsăul, *iaste biserică și un funduș biserecesc și iaste loc de arătură într-amîndoaă părțile de 6 găleți, de cucuruz de 4 cară, altă nimic.*

a 2. Acmariul, *iaste o biserică și un funduș și loc de arătură într-amîndoaă părțile de 5 găleți, de fîn de un car, vie iaste de 40 de vedre, altă nimic.*

a 3. Cîrna, *iaste biserică și un funduș, loc de arătură într-amîndoaă părțile de 3 găleți și de cucuruz de trii cară, altă nimic.*

a 4. Răcătăul, *iaste o biserică și un funduș de casă, altă nimic.*

În știință să fie sfinții tale, pre cinstite părinte, că la aceste sate și la aceste bisereci mai sus numite, care să țin de eparhia noastră a Bobîlnii, nu sînt date acele puținele moșii de acuna ce mai de demult de cine sînt date iară pe aicea n-au umblat tisturile varmeghii pe cum era porunca să de moșii pe unde nu sînt.

Pintru ţudulele cele de sare pe unde nu sînt li-am însămnat într-altă hîrtie care iaste aicea /pusă/.

Al sfinţii tale nevrednic slugă, protopop Samoil Bobilnianul.
Anii şi luna mai sus însămnate.
În eparhia Bobîlnii, în varmeghie Hinedorii, într-aceste sate s-au pierdut ţudulele cele de sare:

1. *la* Bobîlna *nu iaste şi sînt 2 bisereci.*
2. Foltul, *nu iaste.*
3. Boiul, *nu iaste.*
4. Ciemăul, *nu iast.*
5. Jeoajul de Jos, *nu iaste şi sînt 2 bisereci.*
6. Ardeul, *nu iaste.*
7. Almăşelul din Jos, *nu iaste.*
8. Bulbucul, *nu iaste şi sînt 3 bisereci.*
9. Nădăştia, *nu iaste.*
10. Cibul, *nu iaste.*
11. Rînghetiul, *nu iaste.*
12. Tăcărăul, *nu iaste.*
13. Almaşul Mare, *nu iaste şi sînt 2 bisereci.*

Aceste trii din jos, din varmeghie Belgradului:
Sărăcsău, *nu iaste.*
Acmariul, *nu iaste.*
Răcătăul, *nu iaste.*

VI

1750 septembrie 1, Ciopeia.

Mie, căruia voi iscăli numele mai gios, dăndu-mi poruncă de la prea cinstitul vicariş Petru Aron cum să scriu preoţii, care pă ce funduş au pămînt şede, a lui de moşie au besericesc sau domnesc, di pă carele pohtesc domnii slujbă sau honorarum, ieu, ţinîndu-mă a asculta ca a mai marilor mei am rînduit zi şi loc unde să să astrîngă preoţii în varmeghia Hinedorii, în vidicul Haţigului, în eparheria mea, în sat în Ciopia, la casa popii Silivestru; aşe, veniţii preoţi i-am întrebat supt dregătoria preuţiei şi ce-au spus am scris:

1. Haţag. *La bisărica din sus funduş de casă iestă, holde de grău într-amîndouă cămpurile de găiete 5, de cucuruz loc de o măsură şi jumătate de sămănat,loc defin de un car; la biserica din jos, funduş de casă din luntru este, afară arătoare de o găleată şi jumătate într-un cîmp, în celalalt nu e nimică, de cucuruz, în luncă loc de patru cupe de pus, de fîn nu e nimică.*
2. Supt Cetate. *Funduş dinlăuntru iaste numai cît să stea casa şi şura şi o ţiră de legumi, la cămp nu e nimică.*
3. Ciopea. *Din luntru iaste funduş din luntru iară din afară de grîu de 2 găiete într-un cîmp iar într-altul nimica iară de cucuruz sînt 2 ogrezi în care încap într-una cîte patru cupe, de fîn nu e nimica.*
4. Băeşti. *Amîndoi preoţii şed pe funduşul lor nimişit iară biserica funduş n-are; popa Mihai cel Bătrîn are într-un cîmp de o găleată şi jumătate de grău, într-alt cîmp iară aşe; popa Mihai cel Tînăr iară aşe şi amîndoi preoţii fac un car de fîn.*
5. Rîul Alb. *Biserica funduş n-are, preoţii şed pe funduşul lor, o ţirişoară de pămînt arător de 5 ferdele de grîu, dat iară carte n-au făcut la popa Adam funduş strămoşesc sau părînţesc arător din afară într-amîndouă cămpurile de 3 găiete de grîu iară cositor de 2 care, iară de vin face 5 ferii.*
6. Puiul. *Are biserica funduş şi din luntru şi din afară, arător într-amîndouă cîmpurile din afară de 6 găiete de grîu, de fîn de 3 cară, iară de cucuruz de 3 cupe.*
7. Ponorul. *Biserica funduş n-are, popa şede pe moşiea nimişască, cumpărată cu bani.*
8. Livadia. *Bisericile funduş n-au, preoţii şed pe funduşurile lor cel nimişesc şi bisericile amîndouă au la cîmp pămînt de arat de cîte 2 mîrţe de grîu.*

9. Barul. *Bisericile funduș n-au, preoții șed pe zălojitura domnilor, afară arătoară cîte la tot preotul cîte de o găleată de grîu, popa Andraș, popa Ianăș Rahotea, popa Iancu Grama, iară popa Iancu cel Tînăr, iel șede pă fundușul cel nimișesc.*

10. Jiiu. *Popa Ștefan șede pă pămînt de cumpărătură zelojit pă banii lui; popa Leorinți șede pe fundușul lui.*

11. Rîul Bărbat. *Biserica funduș numai cît stă casa, iară din afare l-au cuprinsu-l alții.*

12. Paroși. *Biserica funduș n-are, preotul șede pre fundușul lui cel nimișesc; din afară pămînt arător de 4 găleate de grîu și cositor de doue care de fîn.*

13. Sălașul de Sus. *Biserica cea nimișască funduș n-are, preoții cei nimișești șăd pă fundușul lor și pămînt de grîu sămănător la amîndoi preoții de 9 găleate, iar de fîn de 3 care; iar biserica cea rumănească numa cît stă casa popii iaste funduș, pămînt arător numai de o găleată într-un cîmp și de o jumătate de car de fîn.*

14. Sălașul de Jos. *Biserica funduș n-are, popa șede în Sălașul de Sus pă moșiea lui și într-un cîmp are arător de o găleată de grîu pre carele dă și porție pă ce are.*

15. Șibișelul. *Biserica funduș are, din afară cîte într-un cîmp de o găleată de grîu, loc de fîn de 3 care.*

16. Nucșoara. *Biserica funduș are și din leontru și din afară, popa au murit, nu știm.*

17. Săcelu. *Biserica funduș are numai cît ține biserica și casa, la cîmp arător de 4 găleate, de fîn nimica.*

18. Reea. *Biserica funduș are cît stă casa și șura și gredine de legumi, iară arător într-un cîmp de 2 găleate, iară aiura nu e nimica.*

19. Totești. *Biserica funduș n-are, popa șede pă pămîntul domnu-său.*

20. Cîrnești. *Biserica funduș n-are, preoții șed pă fundușul lor și pămînt arător de 12 găleate într-amîndouă cîmpurile iar de fîn de 8 care la amîndoi.*

21. Clopotiva. *Biserica funduș n-are și preoții șed pe ea și preoții nevenind afare nu știu cît iaste ceva, nu iaste.*

22. Zeicani. *Biserica funduș de casă are cît stă casa și șura și grădini de puținele legumi și pămînt arător din afară de 2 găleate de grîu și de fîn de 3 care.*

23. Gredișteа. *Biserica funduș n-are, rămășița părintelui protopop Petru șed pă fundușul dumnealor nimișit, iară afară de pămînt arător și de fîn nu e, ce treiesc cu pămînt năemit și cu zelog pă an.*

24. Pește ana. *Biserica funduș n-are, preoții șed pe fundușul lor; din afară mult, puțin, nu știm ce iaste, că n-au venit de față preoții să mărturisească.*

25. Dimșiș. *Biserica din luntru funduș are și din afară arător de 4 găleate de grîu, de fîn de 4 care.*

26. Răchitova. *Biserica funduș din luntru numai cît stau casele preoților, din afare nu știu mult, puțin, cît iaste, că n-au venit preoții de față.*

27. Tușta. *Biserica funduș din lăuntru are, din afare arător de 10 găleate, de fîn într-un an de 5 care iare într-alt an de 2 care.*

28. Fărcădinul de Sus. *Biserica funduș n-are.*

29. Fărcădinul de Jos, *Biserica funduș are din lăuntru cît ș-au făcut popa casă și afară arător de 2 mierțe de grîu.*

30. Slivașu de Sus. *Biserica din sus funduș n-are iare biserica cea din jos funduș din lăuntru numai cît stă casa popii are.*

31. Slivașul de Jos. *Biserica funduș din lăuntru are, iare din afare într-amîndoe cîmpurile arători de 8 găleate de grîu, iară loc de fîn de 7 care, în lunci de cucuruz de patru cupe, iare vinile să trag după pămîntul cel bisericesc.*

Așe isprăvindu-se această conscripție supt credința dereghetorii mele, cum că ce au spus preoții așe am și scris, pentru care să dă afare supt iscălitura mînii și întărite cu pecetea.

1750 septembrie zile 1. Protopop Petru din Slivașul de Jos.

Pre cinstite părinte vicariș, mie milostiv patron, ieu numai de am scris unde stă preoții să să vade care pe ce moșie șede, dară multe sate sînt în eparhiiea mea cu biserici iar pămînt nu au să șade popa nice nu li e creată, iare de o fi lipsă, precum vei porunci, așe voi și face.

VII

1750 iunie 24, Măhăceni.

Fiind săboru de varmeghie la sat la Măhaci, în scaunul Arieșului, în anul acesta 1750 mesța iunie 24 de zile, avînd poruncă de la pre cinstitul vicariș ca să luăm sama pentru arăturile și pentru pămînturile care s-au fost dat pe sama besericilor, din porunca Înălțatii Crăesii, și fiind și deputatuși rînduiți din sfatul Guberniumului împreună cu noi, de am umblat prin toată eparfiria, întîi în scaunul Arieșului, cele date și făgăduite le-am scris, după aceea în varmeghie Turzii, în satele din jos însămnate, și acuma să luăm sama supt jurămînt dacă o dat sau /au/ dat acuma, cine le-au luat, sătenii sau poșeșorii și, de le-au luat, prin a cui poruncă și voe s-au luat.

Întîi în varmeghia Torzii:

Dece: *sătenii de la Decea precum s-au fost dat de la sat, ei stau pe toate, iară din pămîntul cel de cucuruz care s-a fost dat pe anul trecut, au luat odorbirăul oșculei, Epereși David, dijmă, 17 ferdele.*

Inocul: *sătenii inocani, fiind din două părți, da pămînturi, rîturi din partea domnilor cele ce-au fost date și acum le lasă la loc, iară din partea slodobașilor Gligor Ilie un pămînt arători în* Podașul Viilor *deasupra stînii, loc de cinci ferdele, spusă că nu-l va lăsa pe sama bisericii, biruindu-l biserica de 30 de ani; un pămînt de la* Medieș *de 7 ferdele iară acesta...[1] Gligor Ilie îl ia, iar fiind bisericesc de 30 de ani; și mai este un pămînt cu spini, care s-a fost dat bisericesc, l-au luat Ardeuș Ilie.*

Vereșmort: *sătenii vereșmorteni spusără că alte pămînturi stau pe loc, iară Misaroș Gheorghie un pămînt care s-au fost dat pe sama bisericii acuma l-au luat iobagiul lui Kun Laslo; un pămînt de 2 gălete și altul de 3 gălete, ce s-au fost dat de la slobodaș, acuma n-or să-l dea.*

Feldioara: *sătenii de la Feldioara /spusără/ că au fost dat un pămînt arător de 4 gălete, iară altă moșie n-are biserica decît iară sînt 2 pămînturi de cosit la o Sentoe.*

Hrastăș: *sătenii de la Hrasteș spuseră că ce s-au fost dat din porunca Crăeei, pămînturile, răturile, iară le-au luat sătenii unguri; spusără că tisturile le-au poruncit să le ia, numai locul cel de casă să-l lase, așa spusă bîrăul satului, Silaghi Gheorghi, Silaghi Marton, oameni nemeși.*

Bucerdea: *spusără că au fost dat și pămînt de arat și răt de cosit și toate le-au luat sătenii unguri.*

Vaidasig: *spuseră oidosiganii /că/ pămînt arător peste tot de 40 de gălete, rît de cosit de 10 cară de fîn și nime nu este potrivnic; 2 bercuri au fost a besericii și le-au luat Kimineștii.*

Sămărtin: *spuseră că este moșie, pămînt arător de 10 ferdele și dau popii soarte; iară eu (= iau) dijmă de pe el; de cosit, nimică.*

Gridul: *spusără sătenii că domnii n-au dat nimica pe sama besericii, nice pămînt de arat, nice rît de cosit.*

Lona: *spusără sătenii că are biserica pămînt arători într-o parte de cîte 80 de ferdele, rît de fîn care biruesc popii de 10 cară și este a biserecii rît de cosit, care să vinde pe sama biserecii, de 40 de cară de fîn.*

Sîncraiul: *așe spusă că este pămînt de arat 30 de ferdele iară într-altă parte nu este nimic și rît de cosit de 5 cară de fîn; pe aceste nime nu contrăluește.*

Ghiriș: *spusără că li s-au dat pămîntu de arat într-o parte de 80 de ferdele, într-altă parte iară de 80 de ferdele și rît de cosit de 8 cară de fîn și într-un an au cosit iarba și i-au luat hazna, iară al doilea an iară au cosit și s-au sculat ungurii sătenii în puterea lor cu arme de au luat iarba cosîtă de români iară dintre poșeșorii satului nice unul nu s-au sculat în aleanul acelor lucruri date și călcate de diputatușii cei crăești, fiind atuncea nimeși Ioji căpitan, cînd s-au dat, și Boc Iștion, iară cînd s-au luat, au fost căpitan Rat Andraș și iară Boc Iștion.*

Poleanul: *spusără că ce s-au fost dat pămînt de arat și de cosit și călcate de diputatoș toate le-au luat ungurii.*

Cristișul: *biserica n-are nimic, nice pămînt de arat nice rît de cosit.*

Simihail: *toate s-au luat cele date și călcate și pămîntu de arat și rît de cosit și locul care s-au fostă /dat/ de casă popească, dar toate sătenii și ungurii le-au luat.*

Varfalău: *spusără că ce s-au fostă dat, pămîntu de cînepă, de ovăs, toate s-au luat de săteni, de unguri.*

la Șomfalău *s-au fost dat un pămînt și acela s-au luat.*

Baținul: *spusără că li s-au fost dat puțin pămînt, de vro 5 ferdele, și este dat și s-au fostă făgăduită că vor da și puțin loc de fîn și n-au dat.*

Cărcedea: *cărcedenii așa spusără că li s-au fost dat și pămîntu de arat și rît de cosit și iară le-au luat toate ungurii.*

Hidișul: *așa spusără sătenii hidișeni împreună cu preoții că biserica loru n-are nice pămînt de arat, nici loc de cosit, nice loc de casă popească, că au fost dat, iară acuma s-au sculat de zic că iarăși este pădure a besericii și o pustiesc sătenii potrivnici; 2 bercuri a fostă a biserecii, le-au luat Chimineștii.*

Sămărtin: *spusără că este moșie, pămînt arător de zece ferdele și dau popii soarte, iară nu dau dijmă de pe el; de cosit, nimic.*

Ceagul: *spusără că li s-au dat loc de biserecă și loc de casă, altă nu li s-au dat, nici s-au dat, nice s-au luat.*

Dombrăul: *spusără dumbrăenii că este pămînt de arat, moșie biserecii într-o parte de 3 gălete, într-altă parte iar de 3 gălete și rît de fîn de 4 cară și s-au fost dat și un loc de casă și zic că-l vor lua, iară pînă acum nu l-au luat.*

Ciugudi de Jos: *dederă precum are biserica pămînt de arat într-o parte de 17 gălete, într-altă parte iară de 17 gălete și rît de cosit de 10 cară și sînt 2 rituri care le dau pe 3 funți de ceară și jumătate și are biserica pădure de 200 /sute/ de florinți și au dat din banii besereciî 40 de florinți de au cumpărat o pădure și dobînda tot să fie a biserecii cînd o vinde, iară locul va fi a satului.*

Ciugudi de Sus: *dederă precum este pămîntu a beserecii într-o parte de 5 ferdele, într-altă parte de 3 ferdele, rît de fîn de 7 cară și are besereca și pădure și au fost și un rît a beserecii care l-au luat Chirilă Ion cu puterea.*

Irmenișul: *spusără că n-are eclejia nimic, nice de arat, nice de cosit; este loc de casă în care ședе crîznicul și este un loc de pădure a biserecii.*

Măhaciul: *spusără că este pămînt arător în două părți de 10 gălete și rît de cosit de 4 cară de fîn și este vie a biserecii de 8 săpători și este pădure pe lîngă Oarba și a biserecii și s-au dat un loc de casă pe lîngă* Locul Ștaului.

Bedeleul: *spusără că este a eclejii pămînt arător de 3 ferdele, rît de cosit de 2 cară de fîn; și loc de casă s-au fost dat din locul Doamnii Treascai Jigmonese, iară acuma Doamna nu-l lasă și alt loc de casă popească nu este.*

Valea: *vălenii spusără după întrebăciune precum are bisereca pămînt de arat de 5 gălete și de 3 cară de fîn, care le agonisește popa; iar este rît de cosit a biserecii care le vinde, de 10 cară de fîn, și pe tot anul să ia cîte 12 forinți și 5 fonți de ceară; loc de casă popească este.*

Rîmeți: *rîmetenii spusără că este loc de casă popească, pămînt arător este de 3 gălete, rît de cosit este de 3 cară de fîn și are biserica și pădure.*

Lopadia: *lopădenii spusără după întrebare că are bisearica pămînt de arat 23 de gălete, rît de fîn de 4 cară și este un loc,* Gruiul Biserecii, *care este de o găleată și vie de 2 săpători și locuri de casă are biserica 2 heiuri.*

Măjina: *măjinenii așa spusără că este pămînt de arat care au fost împărțitori cu mănăstirea, într-o parte de 15 ferdele, iară acuma le ține toate mănăstirea; rît de cosit de 2 cară de fîn și au fost puțin loc lîngă biserică, care l-au biruit tot popii care au fost în sat, iară acuma de 2 ani fiind odorbirău oșculei Epereși David, l-au luat și au săluit un om care slujeștte la domni; și au fost o moară care au fost a biserecilor și au luat oșcula cu Boroșnioi de 7 ani, fiind curator oșculei Olvinți Gabor.*

Poiana: *spuseră după întrebăciune, casă popească este pe locul eclejii, pămînt de arat într-o parte de 2 gălete, într-altă parte de 6 ferdele; au fost un rît a biserecii de 2 cară de fîn și nefiind popă în sat l-au dat satul popii din Vale; ținîndu-le rîndul, popa l-au dat lui Sug Miclăuș pentru 12 florinți și, neputîndu-l ținea pentru gardul, l-au dat lui Trăian Ianoș și-l ține dumnealui; și are biserica și pădure și au fost un dărab de loc cu pădure a biserecii care au vîndut pe sama biserecii și acel loc l-au făcut loc de arat ca să dea dijmă pe sama biserecii, iară domnii să amestecă ca să ia ei dijma; și au mai fost un loc de arat, de cosit, și acum îl țin oltenii.*

Feleid: *spusără după întrebare precum că este pe locul biserecii casă popească și au dat oamenii dintr-a lor de 12 găléte într-amîndoaă părțile, iară domnii iau dijmă; rît de cosit, un car de fîn pe sama biserecii; și iar făgăduiră pămînt de 6 ferdele pe sama biserecii, iar nu popii.*

Gîrbova Ungurească: *spuseră după întrebare precum este pămînt de arat într-amîndouă părțile de 18 ferdele; și au fost un rît a biserecii de 6 cară de fîn care l-au luat Teleki Șandru de 6 ani; pădure a biserecii ieste.*

Peţelca: *spusără după întrebare ce moșie are biserica, într-o parte de arat 13 găléte, într-altă parte iar de 13 găléte; rît de cosit de 2 cară de fîn; și este un hei de casă popească.*

Beldiu: *beldenii spusără după întrebare precum pămînt arători este de 8 găléte într-amîndouă părțile; rît de cosit de 3 cară; este loc a eclejii unde este casa popii și mai este un rît de 2 cară de fîn și-l vinde pe sama biserecii.*

Stremți: *spusără că este pămînt de arat într-o parte de 4 găléte și de 2 cară de fîn, într-altă parte de 2 găléte și de un car de fîn și au fost la Ticod un pămînt de cucuruzu de 4 ferdele a beserecii iară Vaș Benedic au luat din pămîntul a 5-a parte pe sama sa; este un loc așezat a eclejii pe care este casa cea popească lîngă sintirim și mai este un loc pe carele popa Ion are casă și acela este dat bisericesc.*

Tiușul: *spusără precum biserica lor au avut loc de casă popiască din sus de drum și vecini din sus este Amporea, din jos, Enei Mihai și mai este un loc a biserecii unde este casa popii Toma și mai este un loc lîngă sintirim, mergînd la biserică spre mîna stîngă, din sus de vecin Zam Petru, din jos este sintirimul, într-o parte este pămîntu de arat din jos 14 găléte și 2 ferdele, în partea de sus 7 găléte și 2 ferdele; pămînt de cucuruz de 8 ferdele și jumătate, rît de cosit de 8 cară de fîn; și mai spusără oamenii că au mai fost un pămînt de 10 ferdele a beserecii care-l ține Raț Ianoș.*

Giomalul: *spusără că hei de casă s-au dat și este, iară rîturile și pămînturile le-au luat sătenii și judecii, anume jude Costandin și cu Mărcuciu Simion și le agonisesc ei.*

Tămpăhaza: *spusără că loc de casă este și pămînt de arat este într-amîndouă părțile de 15 găléte și rît de cosit de 4 cară de fîn și puținică pădure încă este și nime nu alenuește nimic.*

Aceste luători de samă le-am scris, cine precum au dat, cu sufletul lor, așa le-am scris și le-am trimis la pre cinstitul vicariș Petru Aron, la Blaj.

Protupop Ionu de la Giomalu.

VIII

1750 august 12, [Iclandu Mare].

Cu umilință și plecată slujbă mă închin sfinții tale părinte vicareș de la Blaj, mie milostiv părinte și patron.

Către care, prin porunca sfinții tale și așezarea sfîntului săbor mare de la Blaj cum toți cinstiții protupopi să aducă fiește care scrisoarea sa pentru rîndul conscriptorilor ce umblă prin țară, cum lucrează și tocmesc din locurile care rînduitele tisturi de înălțata crăiasă le-au fost dat pe unde au fost lipsă, prin care-i aice în iparferie me aflîndu-să de estea, jumătate varmeghie Turdii, jumătate scaunul Mureșului, deci aice în varmeghie, ce-au dat acei tisturi prin sate, locuri de case popești, adecă clejie, acele ei le-au scris între cele mirenești.

Și din sate și de la Căpuși au dat răspuns că ei așa au poruncă, cum au, cele toate să le scrie și le-au scris, numai ce au lăsat cele ce au fostu mai dinainte veșnice popești; iară cum era acolo porunca, în comisăul acela, unde va fi satul mare să fie un popă și doi capelani și meșter și un clopotariu, dară aceste conscriptorii ce au umblat de au jurat pe ice pe la noi, numai ce au lăsat doi popi dară nice diac nice făt, nice alte locuri care au fost moșii ale diecilor și ale feților, ce acele toate le-au scris că au.

Un sat, anume Șăulie, în varmeghie Tordii, și popii șăd pe locuri domnești și dau în tot anul sumă acelor domni a cui sînt locurile, iară cele ce leau fost dat au

fostu ruptu din partea mării sale domnului Korneli Antal, de au fost dat la un popă și la un diac; iară la alt popă au fost dat din partea domnului Beldi Ianoș. Dară domnii nu le-au lăsat și popa tot dau tacșă și așa îi lasă de șed, dară eu am fost rînduit ca ace sumă să o plătească satul, dară domnii pe eobajii lor nu-i îngăduiesc.

Apoi și aice în satul meu[7], *adecă în poporul meu, au venit acei conșcriptori și am fost chemat și eu la dînșii pintru fata me preoteasă ce au rămas de bărbat, că o am adus de șade cu mine, apoi iară o soră a me, iară preoteasă, rămasă săracă de popa ei, de șede cu tată-meu, și ca niște sărace șed în cinstea bărbaților lor, m-au întrebat cîtă marhă au și încă le-au chemat la jurămînt, ce au n-am îngăduit să margă ele la jurămînt; ce ei au chemat pe păstori la altu sat și cu jurămîntu i-au întrebat și așa auz că ce au marhă tot au scris și acuma eu îmi aduc aminte că dau porție, să nu-i arunce și pe acei și pe dînsele.*

Pentru aceea aș vrea cu porunca sfinției tale și învățătura cum aș felelui ca oamenii precum pricep ei a fi bucuroși să le pue în rînd cu dînșii, ce eu gîndesc că fiind preuților muieri, pe cum și sfinția ta bine știi, și șezînd cu noi, părinții lor, n-ar ave ei voie a le pune în rînd cu mirenii.

Iară la scaunul Mureșului iară au îmblat conșcriptorii numai în cinci sate, deci aice, locurile de casă popești date de rînduite tisturi acele le-au lăsat tot să fie popești, iară cele de la cîmpu, pămînturile și iarba le-au luat, și ei încă au stătut de a mai umbla, gîndesc pînă după această vreme a lucrului, prin care-i m-am fost întîrziet și eu a trimite această scrisoare la pre cinstitul părinte, neștiind sfîrșitul lor de umblat în eparferie cum să scrie.

Apoi iară rog pe cinstitul părinte vicareși că am lipsă de sare la sfintele besereci, de n-au țidulă și rău trăiesc, că nice cubi la ogne nu pot dobondi; și satele acele sînt în scaunul Mureșului. Și acești dincoace de Mureș eu sare tot de la Cojocna și numele acelor sate sînt aceste: Egresegul, Sintana, Golomba, Sintioana, Chioajdul, *pintru care-i pre mă rog de ar fi modru să li se scoată țidulele.*

Pre mă rog lîngă aceste toate cu plecăciune, slugă spre slujbă și de bine voitor rămîn al sfinției tale în tot ceasul.

1750 august 12 zile. Protupop Gavril din Iclandu Mare.

IX

1750 august 24.

În anul 1750 luna lui iunie în 7 zile, făcîndu-se săbor mare în curtea cea vlădicească la Blaj, din porunca părintelui Petru Aron, al mării sale vlădica vicareș ghenerareș, s-au poruncit să se ia informație pentru locurile cele besereceșți.

În eparhia Cheții s-au aflat într-acesta chip:

În varmeghia Turdii, în erașul dintîi, în sat în:

Cianu Mare, *pămînt de arat n-are sfînta beserecă nimica.*

Tritul de Sus, *finaț, pămînt de arat nu-i beserecesc.*

Agribici, *au fost doa pămînturi și le-au luat ungurii de acolo; acum nice finaț, nice pămînt de arat nu-i beserecesc.*

Cristur, *nice finaț, nice pămînturi nu-s besereceșți.*

Hădărău, *au fost un finaț de s-au pomenit beserecesc și-l chema pe acel finaț Coasta Popii; acum doi ani au luat fînul popii de acolo, jupînul Trosner Samul și acum încă să ție de el; și tot pe ace coastă au fost și pămînturi arătoare și zic sătenii că cu satele de prin pejur vor putea arăta că s-au pomenit acel loc beserecesc; iară finațe și alte pămînturi n-are sfînta beserecă că au luat sătenii un pămînt și un dărab de finaț; la Pădurea Biserecii este o țiră de loc curățat din pădure și l-au cuprins obagii domnului Kemen Laslo de au făcut grădini și nice finaț nice pămînt nu-i dă.*

Într-aceste mai sus scrisă sate din porunca înălțatei crăii n-au eșit deputațăși de la cinstita varmeghie să se de locuri besereceșți.

---

[7] *Iclandu Mare.*

Zaț, *iară să ține de varmeghie Turdii, din eraşul de sus, au fost fînaț şi pămînturi besereceşti dară cînd sau împărțit, domnul Banfi Petru şi domnul Banfi Jigmond şi domnul Ghili Eşfan şi domnul Vaş Micloş atunci toate le-au luat şi le-au împărțit; acum din poruncă înălțații crăii au eşit diputatoşii cinstitii varmeghii şi ce au dat să fie besereceaşcă, acele încă nu să dau, încă nici fundușuri nu-s, nici pămînt, nici fînaț.*

Luduş, *au avut sfînta beserecă un loc care-l cheamă Unghiul Magherii; dintr-acel venit acelui loc s-au coperit beserica şi s-au îngrădit, iară acum l-au împărțit domnii, domnul Kemen Laslo şi doamna Trascai Jigmoneasa şi domnul Boer Eşfan şi domnul Betlen Pal; un fînaț popesc l-au luat domnul Kemen Laslo; alt fînaț care-l cheamă Corabie acuma-l ține domnul Boer Eşfan şi doamna Trăscău; ce au dat dipotatoşii cinstitei varmeghii nu să dă nice să ține ce au; şi pe Unghiul Magherii avem şi vălătaş făcut de doi dieci rînduiți de domnul director.*

Dateş, *pămînt de arat, fînaț nu-i beserecesc; care fînaț au fost, de l-au chemat* Vătaştină[8], *dacă au înțăles domnii că va să iasă deputatoşi de la cinstita varmeghie pentru locurile sfintei beserici şi de pe acestea au luat finul gata domnul Zeicul şi domnul Ciomocoşi şi domnul Daniel Işfan şi acum încă să țîn de el; şi beserecesc nu-i nimic ce au dat deputatoşii nu să dă nice să ține.*

Aceste sate sînt din eraşul de sus.

Aceste din porunca sfinții tale, prea cinstite părinte vicarăş, am însămnat pe cum me-au spus cu suflet direpț în anul mai sus, luna august 24 zile.

Protopop Pătru Dăianul.

X

Anul 1750 luna lui iunie zile 16, [Copru].

Dîndu poruncă pentru ca să se scrie clejiile.

Din la sat di la Copru, *din varmeghie Dobîca, au luat poşuşorii Horvat Boldujer şi Felsig Petre şi Cupşai din numita varmeghie, din sat din Feldioara, a luatu on fînaț a beserecii care au fost tot clejie a beserecii de cînd s-au făcut besereca tot a besericii au fostu iară acumu-s 8 ai de cînd s-au păgubit besereca de la Copru şi ne-au oprit cu privileghium şi nu s-au oprit şi cînd au îmblat diputatăşii cei rînduiți iară acel loc l-au călcat al clejiei biserícii.*

Din sat din Archiud *au luat biserecii on fînaț de cosit şi trii pămînturi paterul şi o casă di pe clijie au luat măria sa domnul Lazar Gabor din varmeghia Clujului.*

Din sat din Chiralej *clejie care au călcat deputatoşii cei rînduiți o au luat poşişorii Beclen Gabor şi Jojika din varmeghia Dobîca.*

Di la Simihaiutelki *au luat o casă care au fost tot popească, au luat domnul Sărădai Miclăuş şi tri pămînturi ceelalți poşuşori din numitul sat din varmeghia Clujului.*

Din sat din Neț, *din varmeghia Dobîca, au luat doă pămînturi, unul l-au luat domnul Sărădai Miclăuş şi unul doamna Mătcăşoae care are iosag.*

Din sat din Herina, *din varmeghia Dăbîca, cînd au umblat deputatoşii, s-au sculat saşii şi n-au lăsat să calce loc nici de beserecă nici la cîmp, nici făt de biserecă nu lasă să ție rumânii şi sînt vreo 20 de casă de rumâni.*

Din sat din Bileag, *din varmeghia Dobîca, au călcat deputatoşii cei rînduiți loc de fînaț de cosit şi pămînt de arat, l-au luat saşii bilegani clejie.*

Din sat din Țigău, *din varmeghia Doboca, n-are bisereca clijie, fără numai casa unde şade popa; cînd au călcat depotatoşii nu i-au lăsat poşişorii Bolog Jicmon şi . . .*[4] *n-au dat nici un loc.*

Din sat din Budurlău, *din varmeghia Clujului, au luat al beserecii un fînaț de cosit domnul Feldioară Pal.*

Din sat din Ioşi, *din varmeghia Doboca, au luat un loc de casă, carele l-au fost călcat deputatoşii cei rînduiți, măria sa domnul Kimini Gherghel şi un rit de 2*

[8] Lectură probabilă.

cară de fîn l-au luat Popa Gherghel și un pămînt de arat l-au luat un iobag al domnului Dămăcuș Antal.

Din sat din Bungard, *din varmeghia Doboca, au călcat deputatoșii un loc de casă cu grădină cu tot și o au luat măria sa Teleki Laeși și alte locuri care le-au călcat deputatoșii le-au luat sătenii, fînaț de cosit și de arat.*

Din sat din Șunfalău, *din varmeghia Dobîca, au călcat deputatoșii cei rînduiți fînaț de 8 cară de fîn și doamna Nadadăroae sloboade partea ei dară Jimbori Lajeș nu sloboade partea lui.*

Din sat din Seretel, *din varmeghia Doboca, au călcat deputatoșii cei rînduiți un loc de arat iară un cărșumari al lui Jimbori Lajeși s-au sculat și l-au luat și alt loc din cele bătrîne a domnilor celor bătîni Oblăoae și Arțai au dat dat loc besereții cu bătrînii satului iară Jimbori Laeși și cu Jimbori Peter au luat jumătate locul acela dară partea Nădădorească n-au luat că au zis că-i dată de domnii cei bătrîni iară Jimboreștii au zis că ei n-or lăsa locul nicidecum pe sama besereții.*

Aceste sînt cajnele și plînsorile noastre.

Rămîi mică și plecată slugă domnului v.g. Petru Aron.

Protopop Gligor. Copru.

XI

1750 iulie 6, [Lăpuș].

Noi cîți sîntem scrișî mai jos dăm știre tuturor cui să cuvine a ști de rîndul aceștii testimonii pe rînduială cum în anul 1750 mesița iulie 6 zile, cum din porunca măriei sale domnului vicarișului și a cinstiților lor deputațăși, am strîns săbor de eparfirie la care săbor am sorocit preuții toți, împreună cu tisturile cele domnești și biraele toate din eparfirie Lăpușului și i-am întrebat pe rînd preuții ca să-și spue greutățile și trăsurile ce au dintră domni și de către varmeghie.

Și cu adevărat, în eparfirie noastră nu aflăm nici o eclejie stătătoare, c-am îmblat noi cu deputatușii și am călcat eclejii, în toate satele domnii le-au luat și le-au dat la iobagi.

Preuții cei nemișești șed pe moșiile lor și cari n-au încăput în popor dau porție cu satul iară cari-s iobagi șed pe loc domnesc, dau tapșe, unii cîte 7 florinți, unii cîte 1 galbăn, alții cîte 4 florini, unii cîte un taler și le dijmăluesc agonisita și marha și, deacă nu-i eclejie, nu-i putem scuti.

Că sînt în Rogoz *trei popi și pîn-au custat domnul Pongrat cel Bătrîn le-au fost ertat tapșa; de vro 7 ai amu, deacă au murit domnul cel bătrîn și au rămas iosagul pe nepotu-său Vai Adam, i-au tras de toți anii odată deplin și de care au fost ertați de domnul cel bătrîn.*

Și de aceasta facem înștiințare cum că avem șepte besereci carele n-au țidulă de sare, carele sînt aceste:

1. În Lăpușul cel Rumănesc *sînt 2 besereci, una n-are țidulă de sare, la care sînt trizeci și opt de poporeni adecă casă.*

2. Cupșenii, *o beserecă și sînt 55 de casă, adecă de poporeni și n-au parohie.*

3. Dobricul, *este o beserică și sînt 45 de casă și au avut parohie, ce o au pierdut.*

4. Peterite, *o beserică, 34 de poporeni și n-au parohie.*

5. Sat Larga, *este o beserecă și sînt 20 de casă și n-au parohie.*

6. Sat Poiana Botizului, *au făcut o beserecă nouă și sînt 50 ascultători și n-au parohie.*

7. Sat Dămăcușeni *este vatră ungurească și și-au făcut și rumânii beserecă nouă și sînt 20 de ascultători și n-au parohie nice țidulă de sare.*

Și la toate beserecile aceste sînt preuți lăcuitori în sate precum sînt numite mai sus.

Pintru care lucru mai pre mare dreptate dăm și noi această testimonie cu mînule noastre scrisă și cu pecete întărită, anii și luna scrise mai sus.

Datu-s-au prin noi protopop Alecsa, împreună cu popa Dumitru din Lăpuș.

XII

1750 iulie 6.

[Man Armean, protopopul din Armeni, către vicarul P. P. Aron].

Pentru rîndul fundușurilor celor bisericești nemic nu s-au dat în eparhia mea, nice locur de căși popești, nice moșii în cîmp, precum au fost porunca cea împărătească.

Despre care înștiințăm prea sființa ta precum ni să era dată poruncă la săborul mare.

1750 iulie în 6.

XIII

[1750]

De la milostivul dumnezău tot binele fericit poftim sfinției tale, prea cinstite și în dumnezău luminate vicarăș.

Iară de poruncile ce ni-au venit clerului nostru în vidicul Chioarului, în eparhia cinstitului protopop Pașcul din Sas Nireaș, de ce s-au poruncit a să pobligălui lucrurile pintru clejiile și pintru simbria preuților și pintru alte lucruri besericești, cinstitul protopopul locului, venind în eparhia noastră de sus, în deregătoria sfinției sale, cu porunca prea cinstitului domnului vicarăș și a sfîntului săbor mare și, sorocindu-ne pre toți preuții și făcînd vizitație pintru lucrurile poroncite și scrise mai sus, pintru aceea socotind prin toate satele pre amăruntul, clezii așezate nu să găsiră fără numai în șase pre cari preoții sînt neamiși și lăcuiesc pe locurile ceale nemișești pre cum li se vine după frați foarte cîte puțin și, neputîndu-să prisosi a să hrăni de pe locurile ceale nemișești, ce zălojindu-și pămînturi de sămănătură și de cosit și cumpărîndu-și de la domnii satelor și de la alții neamiși și de la iobagi, pe aceea pe toate pun satele porție ca și pe ceale mirenești.

Așișdere și cari preuți sînt din iobagi și șed pe locuri domnești le-au scris cinstitul protopop și cu deputatoșii rînduiți, eclejii iară domnii locurilor nu le slobod clejii ce trag tacșe, unii cîte un galben unii cîte un taler și dejme din toate sămănăturile și din marha cea măruntă din toată.

Așișdere și acei preuți neputîndu-să prisosi a să hrăni pe acele pe toate pun satele porție ca pe mireni.

Așișdere și de porunca ce au venit să să dea preuților ceva simbrie sau plată pintru slujirea lor, aceea încă nu să dă nemică nicăiri.

În gloabele ceale de furtișaguri în toate pun satele pe preuți pagubele și gloabele să pletească popii ca și mireanii.

Prin această umilită jalbă acestui umilit cler din vidicul Chioarului, din eparhia cinstitului protopop Pașcul din Sas Nireaș, cu umilință și cu lacrămi plecîndu-ne cădem la milostive picioarele sfinției tale să te milostivești ca un domn milostiv a te osteni pintru acest umilit cler ca să ne îndulcim și noi de mila sfinției tale, văzînd că ai afinția ta milă spre noi ca un păstor spre oile sale ceale slabe.

A sfinției tale mai mici plecați și în toate poruncile ascultători și de bine voitori, toți preuții din această eparhie, cu lipsă de toate lucrurile ceale de folos în partea preuților.

Datu-s-au prin mine nevreadnicul popa Petru din Șasa, fiind scriitoriu acestui sfînt săbor.

Glosar

alenui, (a) revendica.
ascultători, credincioși, care frecventează o anumită biserică.
barbiu, bărbier, felcer, medic.
berc, pădure.

cajne, cazne, supărări.
călca, (a) măsura, a delimita o suprafață de pământ.
clejie, eclejie, pământ, avere bisericească.
comisău, poruncă scrisă, decret.
contrălui, (a) face întîmpinare.
corum, coroană, probabil talerul imperial în valoare de 2 fl. și 12 cr.
craibirău, jude regesc.
curăție, curătură, loc defrișat.
custa, (a) trăi.
eparfirie, iparfirie, eparhie, protopopiat.
felelui, (a) trata, argumenta, convinge.
fîrtariu, sfert, pătrime.
funduș, loc de casă.
hei, loc de casă.
iparfirie v. *eparfirie*.
ișteanție, cerere.
iosag, domeniu feudal.
județe, juzi.
locuri proaste, sesii iobăgești.
marhă, vite.
meșter, învățător.
năemit, zălogit.
odorbirău, judele curții.
oșculă, școală.
pater, călugăr.
pișpec, episcop (catolic).
pobligălui, (a), a se publica, a se da publicității.
porție, dare.
pribanăș, pleban, preot.
rămășiță, urmași, succesori.
sălui, (a) locui.
simtirim, cimitir.
slobodași, libertini.
soroci, (a) convoca, a stabili soroc.
șumă, taxă.
tapșe, taxă.
tisturi, dregători.
trăsuri, obligații nedrepte pretinse de stăpîni.
țidulă, țudulă, bon de repartiție.
varmeghie, comitat.
vidic, district.

CONSUMUL DE HÎRTIE ÎN LUMINA EVIDENȚELOR CONTABILE ALE TIPOGRAFIEI DIN BLAJ (1807—1818)

Studierea hîrtiei, respectiv a morilor, filigranelor, ariilor ei de difuzare și folosire, deschide posibilități noi pentru investigarea ambiantului material (tehnic-economic, social) al culturii medievale și moderne.

Informațiile oferite de registrele tipografiei blăjene din anii 1787—1821, asigură un început promițător cercetării materialului-suport al actelor culturale scrise, promovate în orașul de pe Tîrnave, de la stabilirea episcopiei greco-catolice și pînă la 1848—1849[1].

Un prim pas poate fi realizat prin reexaminarea documentului valorificat în studiul general al lui Ioan Mircea asupra activității oficinei din Blaj între 1 decembrie 1807—1 mai 1818[2], cu scopul de a sistematiza totalitatea datelor privind produsul manufacturat amintit, de a dezvolta relațiile despre varietățile hîrtiei, proveniența și exemplarele de lux ale unor ediții, pe care s-a axat autorul citat, într-o problematică independentă de lucru.

Locurile de aprovizionare, tipurile sau sorturile hîrtiei, cantitățile anuale achiziționate, costurile în ansamblu și defalcate reies din anexele I, II, III.. Media anuală disponibilă este de 379,8 legături, deci aproximativ 182.300 foi. În 1811—1814, stocurile depășesc media. Cifrele corespunzătoare lor se află, parțial, în raport de proporționalitate inversă cu ritmul activității tipografice. Cantitatea maximă, 633 legături, 4 cărți, 12 foi, este cea din 1813, în 1809 înregistrîndu-se un total de 4,9 ori mai mic. Stocuri relativ apropiate de medie sînt consemnate în anii 1808 și 1816.

Hîrtia se procura atît direct de la sursă, cazul sigur al morilor din Gurghiu și Aluniș, cît și prin intermediari, din Sibiu și Aiud. Ea este autohtonă: de Gurghiu, Aluniș, Orlat, Făgăraș, Cîrțișoara, dar și importată: „charta viennensis", „charta hungarica" și mai concret, hîrtie „Honig", „Calmazer", „Superfein". Apar de asemeni „charta hollandica" și

---

[1] Delimitarea temei pornește de la sugestiile lui Iacob Mârza, vizînd conținutul documentelor respective și rolul cultural principal al Blajului, din 1747 și 1754 îndeosebi, cînd își încep activitatea tipografia și respectiv școlile, pe parcursul unui secol în care se afirmă integral iluminismul românesc transilvan și se cristalizează spiritul novator romantic-revoluționar.

[2] *Apulum*, XVIII, 1980, p. 279—306.

„charta venetica“[3], confundîndu-se uneori în evidența contabilă cele două varietăți[4]. Nu este menționată ca atare hîrtia de Sibiu decît o singură dată în 1808, deși ea ajungea cu certitudine și ulterior la Blaj[5]. În privința morii din Aiud, registrul tipografiei confirmă argumentul filigranologic al profesorului Sigismund Jakó privind reluarea activității acesteia abia din 1821[6], neapărînd nicăieri hîrtia produsă local. Nici alte manufacturi, active în anii respectivi, cum sînt cele din Brașov, Sebeș (Strungari), Vințul de Jos, Cluj-Mănăștur, Prundu-Bîrgăului, Deva (Roșcani) ș.c. nu sînt semnalate în document, cauza constituind-o difuzarea celei mai mari părți a producției lor către alți beneficiari. Absența produselor lor nu poate fi însă absolută, ceea ce va demonstra cercetarea hîrtiei-suport a documentelor emise și a cărților tipărite în Blajul anilor vizați.

Importul reprezintă 3,5%[7] din totalul cantităților înregistrate în deceniul 1807—1818. Predomină deci producția internă, fără a se putea stabili prioritatea vreunei manufacturi, chiar dacă nu sînt omiși cei 4000 florini renani, achitați de tipografie în 29 ianuarie 1811[8] lui Valter Marton, arendașul morii din Aluniș.

Se evidențiază trei tipuri de hîrtie, în ordinea ponderii lor: „charta ordinaria“, „charta subtilis“ și „bibula“. „Charta scriptoria“ este, cel mai frecvent, hîrtie obișnuită, de vreme ce în 1814 ea se vindea la Blaj cu 9 florini renani legătura, ca și cea de Făgăraș[9]. Prețul se menține și în 1815, cînd foile de Gurghiu erau evaluate tot acolo la 8 florini renani legătura[10]. Este interesant faptul că în 1810 hîrtia de scris se achiziționa din Sibiu cu 14 florini renani, alături de cea produsă la Orlat, care valora 22 florini renani legătura[11]. Așa-numita „post-papyr“ este hîrtie fină, folosită la tipărirea unor volume de ținută deosebită[12]. Exemplarele de lux ale *Acaftistului* din 1816 au materialul-suport al textului diferit: 68 dintre ele se imprimă pe „charta hollondica“, iar 14 pe „charta de modice crassiori“[13]. Prețul volumelor stabilindu-se în mod egal la 3 florini renani,

[3] Este necesar să se stabilească dacă varietățile respective nu au fost imitate în Transilvania, de vreme ce proprietarii morii din Brașov erau preocupați la începutul secolului al XIX-lea de producerea hîrtiei „venețiene“, foarte căutată în Țara Românească (cf. Jakó Zs., *Az erdély papir-malmok feudalizmuskori történetének vázlata (II) 1712—1848*, în „Studia universitatis Babeș-Bolyai“. Series Historia. Fasc. 1, 1964, p. 56—57).

[4] *Rationes Typographiae a 1a Decembris 1807 usque 1m Maji 1818*, Filiala Arh. Stat. Alba-Iulia, Mitropolia romană unită Blaj, document neinventariat, p. 3: în 1814 se editează *Apostolul*, 1207 exemplare pe hîrtie obișnuită și 10 pe „charta venetica“; unul dintre volumele de lux se vinde cu 8 fl. renani; rămîn 9, care transferate în 1815, sînt înregistrate ca tipărite pe „charta hollandica“.

[5] Un exemplu al lucrării lui Ioan Bobb, *Forma clerului*, Blaj, 1809, deținut de Muzeul Unirii din Alba Iulia (C.R.V. 27), conține mai ales hîrtie de Orlat și Cîrțișoara, dar apar și foi datate 1809, produse la Sibiu.

[6] Jakó, *op. cit.*, p. 67.

[7] Din datele anexei II.

[8] *Rationes . . .*, p. 75.

[9] *Ibid.*, p. 52.

[10] *Ibid.*, p. 54.

[11] *Ibid.*, p. 71.

[12] *Ibid.*, p. 29: în 1816 se imprimă 150 exemplare din *Rituale* „in post-papyr“, evaluate la cîte 7 florini renani fiecare, ca și cele „in venetica“, în timp ce un volum tipărit pe hîrtie obișnuită se vinde cu prețuri de pînă la 6 florini renani.

[13] *Ibid.*, p. 11.

diferențele celor două varietăți nu pot fi categorice. Hîrtia vieneză se cumpăra din Sibiu, în 1810, cu 22 florini renani, ca și cea de Orlat, iar „charta hungarica" cu 20 florini renani[14]. Cu toate că nu se cunoaște o producție internă de hîrtie propriu-zis fină, după 1788, cum se constata în cazul morii de la Făgăraș[15], varietatea autohtonă se apropie calitativ de cele străine. Două ipoteze se conturează: ori produsul Orlatului era mai deosebit calitativ, asemănător unor varietăți importate, ori acestea din urmă nu se deosebeau, uneori, de hîrtia internă, care în majoritatea ei aparținea tipului „ordinaria". Varietățile realmente de lux, cumpărate cu același prilej, „Iglauer", „Calmazer" și „Superfein", costînd 36,40 și 50 florini renani legătura[16], foile de Orlat, vieneze și ungurești, puse în discuție, sînt de o calitate la limita dintre sorturile „ordinaria" și „subtilis". se consemnează, de asemeni, achizițiile și consumul de „bibula" fără specificarea concretă a utilității acesteia.

Cea mai mare sumă plătită pentru procurarea materiei prime de bază a tipografiei, hîrtia 8187 florini renani[17], în 1811, se datorează pe de o parte devalorizării monedei și, pe de alta, onorării contractului încheiat cu moara din Aluniș, cantitatea maximă achiziționată anual, fiind cea din 1813: 347 legături[18].

Jumătate din hîrtia acumulată (aproximativ 50%) constituie suportul material al activității specifice a oficinei din Blaj, cea editorială, consumul „in necesitates domus", reprezentînd doar 0,05% din total[19]. În 1814 și 1816, se utilizează prin tipărire circa 300 legături, reprezentînd pentru fiecare an în parte, $\approx$ 7,9% din stocurile de hîrtie ale perioadei la care se referă materialul documentar examinat și $\approx$ 17% din cel imprimat. Este consumul cantitativ anual maxim al intervalului 1808—1817, corespunzător unor ani de activitate tipografică mai susținută.

Tipăriturile românești sînt consemnate cu titlurile în limba latină, notîndu-se totodată numărul exemplarelor și cantitatea de hîrtie folosită[20]. Nu apar date în privința formatelor cărților și foilor volante, ceea ce sporește și mai mult dificultatea identificării lor. Din 39 poziții, doar pentru 15 se găsesc cu ușurință corespondente în *B.R.V.*[21]. *Breviarul* din

---

[14] *Ibid.*, p. 71.

[15] B. Surdu, *Din istoricul manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea: manufactura de hîrtie de la Făgăraș*, în „Studii și referate privind istoria României, I, 1954, p. 868—9: reducerea sorturilor este explicată ca necesitate impusă de rentabilizarea manufacturilor, prin scăderea prețului de cost al produselor, în condițiile apariției concurenței interne între morile din Transilvania; totodată „sorturile superioare locale nu puteau concura hîrtia importată din Austria, adusă cu mai multă ușurință".

[16] *Rationes ...*, p. 71.

[17] Anexa II.

[18] Anexa IV.

[19] Anexa V.

[20] Anexa IV.

[21] Se identifică: *Pentecostalis*, 1808 cu *Penticostar*, *BRV*, II, 746, pp. 534—5; *Libellus annuncians Installationem Capituli*, 1808 cu Ioan Bobb, *Înștiințare despre ridicarea capitlului*, *BRV*, III, 733, p. 522; *Psalterium*, 1809 cu *Psaltire*, *BRV*, III, 770, p. 13; *Exhortationes Suae Excellențiae*, 1811 cu *Cuvînt păstoresc*, *BRV*, III, 787, p. 30; *Liber Thomae a Kempis*, 1812 cu Thomas a Kempis, *De urmarea lui Hristos*, *BRV*, III, 813, p. 62; *Oratio episcopalis*, 1812 cu Ioan Bobb, *Cuvînt ... în ziua insta-*

1808, la 55 coli exemplarul, corespunde, poate, *Polustavului*[22] din același an, cu in 8° cu [4]+683+4+11 pp și *Ceaslovului*[23] aflat în evidența lui Vasilie Popp, ultimele două tipărituri fiind de fapt identice[24]. *Teologia pastorală*, cunoscută datorită unei liste de cărți românești vechi din 1857[25], ar putea fi corelată lucrării înregistrate sub titlul *Pastorale*, în 1809. Așa cum se bănuia, la Blaj, se tipărea cu un an înainte *Psaltirea*[26]. Se remarcă absența *Triodului*[27] din 1808, semnalat de către Daniela Poenaru. Aproape jumătate dintre tipăriturile consemnate constituie completări la *Bibliografia românească veche*. Valoarea în sine a acestor date noi este sporită de cele subsidiare, referitoare la tiraje și prețuri.

În privința lucrării *De urmarea lui Hristos*, din 1812, poate fi utilă informația despre cei 789 florini renani 37 creițari[28], plătiți de episcop pentru editare, „ca operă a excelenței sale"[29]. Nici o altă comandă editorială nu este apreciată în același mod de către Demetriu Pop, prefectul tipografiei. N-a intervenit totuși Bobb în textul manuscris al lui Samuil Micu? Nu figurează în document operațiuni de vînzare-cumpărare a tipăriturii, ceea ce înseamnă că toate exemplarele i-au revenit episcopului, care le-a comercializat pe cont propriu. Costul unui volum „in cruda" se poate estima la 37 creițari, cel al hîrtiei corespunzătoare, după prețurile din 1812, de 14—15 florini renani legătura[30], reprezentînd 72%. Valoarea hîrtiei, procurată pentru tipografie, din alte părți, cu cheltuieli suplimentare, este deosebit de ridicată nu numai în costul acestei cărți editate la Blaj.

Pentru tipărirea în 1200 exemplare a foii volante din 1813 prin care se combate *Istoria* lui Petru Maior, s-au folosit 2 legături, 11 cărți, 1 foaie[31]. Nu există nici în cazul ei date privind vînzarea-cumpărarea, prețul la care era evaluată ediția, 47 florini renani, 18 creițari, fiind din nou achitat de către episcop[32].

Volumele de lux, în număr de 365[33], presupun un consum total de

---

lației, ed. a II-a, *BRV*, III, 802, p. 55; *Triodion*, 1813 cu *Triod*, *BRV*, III, 836, p. 84; *Duae orationes*, 1813 cu D. Vajda, *Cuvîntări în cinstea Ex. sale I. Bobb*, *BRV*, III, 837, pp. 84—7; *Apostolerion*, 1814 cu *Apostol*, *BRV*, III, 845, p. 95; *Catechismus*, 1815 cu *Catechismul cel mare*, *BRV*, III, 871, pp. 115—6; *Exhortationes Suae Excellentiae*, 1816 cu *Cuvînt păstoresc*, *BRV*, III, 905, p. 141; *Acaphtist*, 1816 cu *Acaftist*, *BRV*, III, 895, p. 136; *Flosculus veritatis*, 1816 cu *Floarea adevărului*, *BRV*, III, 906, p. 141; *Evangelium*, 1817 cu *Evanghelie*, *BRV*, III, 940, p. 187; *Stasnichion*, 1817 cu *Strasnic*, *BRV*, 947, p. 189.

[22] *Polustav*, 1808 (*BRV*, II, 747, p. 535).

[23] *Ceaslov*, 1808 (*BRV*, II, 737, p. 526).

[24] Identificarea aparține Evei Mârza.

[25] Daniela Poenaru, *Contribuții la bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973, 114, p. 108.

[26] *Ibid.*, 325, p. 268.

[27] *Ibid.*, 111, p. 104.

[28—29] *Rationes*..., p. 49: „Ab Eadem Excellentia pro impressione libri Thomae a Kempis ut opere Suae Excellentiae 789 R[henani] f[loreni] 37 cr[uciferi]".

[30] Anexa II.

[31] *Rationes*..., p. 119.

[32] *Ibid.*, p. 51: „a Sua Excellentia pro una phylera impressa ad refutandam Historiam Majorianam 47 R[henani] f[loreni] 18 cr[uciferi]".

[33] Anexa IV.

14 071 foi, ceea ce reprezintă 1,2% din cantitatea disponibilă în 1808, 1809 și 1812—1815, cînd au fost editate astfel de exemplare.

În ansamblu, pierderile de material la tipărire[34] sînt de 0,2%, procent relativ ridicat, mai ales dacă îl comparăm cu cel corespunzător consumului „in necesitates domus" al tipografiei. Se înregistrează pierderi mari în 1815, 1813, 1816 și 1817, datorate adeseori defectelor de grosime și încleiere ale foilor[35].

Tipografia vinde aproximativ 3%[36] din totalul de hîrtie disponibil, procent redus, care denotă o cerere scăzută a produsului manufacturat respectiv în Blaj și împrejurimi. El nu corespunde unui consum de masă. Beneficiarii[37], instituții sau persoane individuale, se recrutează mai ales din aparatul administrativ local, din cel școlar și dintre învățații Blajului. Se contabilizează vînzări, fără specificarea cumpărătorilor, printre aceștia aflîndu-se probabil și localnici de condiții sociale și profesiuni modeste, însă cantitățile implicate sînt mici.

Seminarului îi revin în medie peste 3,6 legături pe an, deci aproximativ 1700 foi. Nu se poate aprecia cîte dintre ele au servit propriu-zis învățămîntului. Consumul mediu al profesorilor este de peste 300 foi. Curtea episcopală procură anual, în medie, 550 foi, cancelaria 240, iar episcopul personal peste 800. Consistoriul folosește în medie anual 1400 foi, iar capitlul ca și tipografia „in necesitates domus", doar în jur de 100 foi. Datele nu pot fi considerate absolute, de vreme ce beneficiarii sînt uneori omiși din însemnări. Printre consumatorii individuali, după episcopul Ioan Bob, se evidențiază compactorul de cărți Iosif, cu un total de 6 legături, 1 carte și canonicul Teodor Pop, cu 5 legături. Un solicitator relativ constant de hîrtie fină pentru scris este Dimitrie Vaida. Ștefan Hosu, maistrul tipografiei, Dimitrie Caian și canonicul Stoica sînt menționați de asemeni printre cumpărători[38].

Valoarea transportului reprezintă în 1808 3,8% din suma cheltuită pentru procurarea hîrtiei. Astfel se achită 66 florini renani pentru cele 138 legături aduse de la moara din Gurghiu[39]. Onu Pecurar transportă din Sibiu plumb și hîrtie cu prețul de 8 florini renani 30 creițari[40], iar lui Solomon i se plătește 1 florin renan pentru cele 2 zile și jumătate petrecute acolo în vederea procurării acestor materiale[41]. Se cheltuiesc în plus 44 creițari, pentru vinul dat căruțașilor la sosire[42]. Situația se menține și în 1816, transportul a 200 legături de la Orlat valorînd 55 florini renani

---

[34] *Ibid.*

[35] Pierderi substanțiale sînt în; 1815 (aproximativ 975 foi dacă se adaugă și cele 50 exemplare ale *Catehismului*, de cîte 16 foi, scăzute din tirajul final, datorită defectelor hîrtiei); 1813 (în jur de 838 foi distruse în procesul tipăririi sau date pentru probe); 1816 (505 foi, luîndu-se în calcul și cele 20 exemplare din *Floarea adevărului*, de 10 1/4 foi fiecare, respinse în final din cauza defectelor hîrtiei, datorate îndeosebi proastei încleieri); 1817 (446 foi). Vezi *Rationes* ..., p. 124, respectiv 120; 126—7, 128—9.

[36] Anexa VI.

[37] Anexa VII.

[38] Anexa VII.

[39] *Rationes* ..., p. 59.

[40—41] *Ibid.*, p. 60.

[42] *Ibid.*, p. 59: 24 creițari și p. 62: 20 creițari.

40 creițari, iar două acoperitori pentru hîrtie cîte 5 florini renani fiecare[43], ceea ce reprezintă 3,5% din cheltuielile impuse de achiziția respectivă.

Sînt menționate în document și 33 scrisori, primite sau expediate de către tipografie pe tema procurării hîrtiei[44]. Corespondența vizează morile din Gurghiu, Aluniș și Orlat. În 1810 se desfășoară preliminariile încheierii unui contract cu moara din Aluniș. Mai întîi sosește din Reghin o scrisoare conținînd, se pare, propunerile arendașului manufacturii de hîrtie, „cum integra phylira alba in exemplum"[45], însoțită deci și de un model. În 1811, 1812 corespondența se întrerupe. Ea este reluată în 1813 și 1815, cînd se mai aducea încă hîrtie de la Aluniș, conform contractului[46].

Din 1813 începe schimbul susținut de scrisori cu arendașul Klein Kauf, expediate la Făgăraș sau Sibiu. În februarie-martie 1816, se primesc trei scrisori succesive de la acesta, numit acum „proprietarul morii de hîrtie din Orlat"[47]. Corespondența continuă și în anul următor.

Arendașul Valter Marton este pomenit mai întîi în 1810, apoi cînd se achită cei 4000 florini renani, stabiliți prin contractul „anterior"[48], iar ultima dată în 22 septembrie 1815.

Încercarea de-a opera global și cantitativ cu informațiile referitoare la hîrtie din cuprinsul documentului cercetat mai poate fi desigur perfectată. În plus anumite aspecte revendică o abordare independentă: completările la *Bibliografia românească veche*, contractul din 1811, examinarea intimă a materialului-suport al textelor manuscrise sau tipărite la Blaj între 1807—1818 etc.

Astfel mai sînt posibile și chiar necesare revenirile viitoare la sursă, din același unghi de vedere.

GABRIELA MANOLACHE

[43] *Ibid.*, p. 101.
[44] Anexa VIII.
[45] *Rationes...*, p. 73.
[46] *Ibid.*, p. 83 și 95.
[47] *Ibid.*, p. 102—3.
[48] *Ibid.*, p. 75.

ANEXE

I

Tipurile și cantitățile anuale disponibile[1]

Anul	Tipuri de hîrtie	Cantități			
		din anul anterior	achiziționate în anul respectiv	pe tipuri	totală
1808	obișnuită	155 leg., 18 cărți	138 leg.[2] + 30 leg.[3]	323 leg., 18 cărți	341 leg., 13 cărți, 21 foi
	fină		11 leg., 15 cărți, 21 foi[4]	11 leg., 15 cărți, 21 foi	
	sugativă	2 leg.	4 leg.	6 leg.	
1809	obișnuită	31 leg., 13 cărți	98 legături	129 leg., 13 cărți	143 leg., 1 carte, 9 foi
	fină	2 leg., 8 cărți, 9 foi	4 leg.[5]	6 leg., 8 cărți, 9 foi	
	sugativă	4 leg.	3 leg.	7 leg.	
1810	obișnuită	68 leg., 2 cărți	272 leg.[6]	340 leg., 2 cărți	257 elg., 4 cărți, 3 foi
	fină	1 leg., 2 cărți, 3 foi	13 leg.	14 leg., 2 cărți, 3 foi	
	sugativă	3 leg.		3 leg.	
1811	obișnuită	292 leg., 2 cărți	140 leg.	432 leg., 2 cărți	447 leg., 14 cărți, 3 foi
	fină	14 leg., 2 cărți, 3 foi		14 leg., 2 cărți, 3 foi	
	sugativă	1 1/2 leg.		1 1/2 leg.	
1812	obișnuită	312 leg., 13 cărți, 12 foi	242 leg.	554 leg., 13 cărți, 12 foi	573 leg., 14 cărți
	fină	14 leg., 12 foi		14 leg., 12 foi	
	sugativă		5 leg.	5 leg.	

[1] *Rationes* ..., p. 110—30.
[2] „chartae Görgeniensis".
[3] „chartae Cibiniensis".
[4] „Honig".
[5] Tot „Honig", probabil.
[6] Nu 172 legături, cum s-a notat greșit, ci 272 legături, ca să rezulte totalul de 340 legături, 2 cărți.

ANEXA I *(continuare)*

Anul	Tipuri de hîrtie	Cantităţi			
		din anul anterior	achiziţionate în anul respectiv	pe tipuri	totală
1813	obişnuită	272 leg., 12 cărţi, 12 foi	295 leg.[7] + 37 leg.[8]	604 leg., 12 cărţi, 12 foi[9]	633 leg., 4 cărţi, 12 foi
	fină	10 leg., 12 cărţi		10 leg., 12 cărţi	
	sugativă	3 leg.	15 leg.	18 leg.	
1814	obişnuită	233 leg., 17 cărţi, 12 foi	285 leg.	518 leg., 17 cărţi, 12 foi	540 leg., 18 cărţi, 14 foi
	fină	7 leg., 1 carte, 20 foi		7 leg., 1 carte, 20 foi	
	sugativă	15 leg.		15 leg.	
1815	obişnuită	192 leg., 12 cărţi	50 leg.	242 leg., 12 cărţi	254 leg., 13 cărţi, 20 foi
	fină	2 leg., 19 cărţi, 20 foi		2 leg., 19 cărţi, 20 foi	
	sugativă	10 leg.		10 leg.	
1816	obişnuită	153 leg., 6 cărţi	200 leg.	353 leg., 6 cărţi	361 leg., 16 cărţi
	fină	2 leg., 17 cărţi, 9 foi		2 leg., 17 cărţi, 9 foi	
	sugativă	6 1/2 leg.	2 leg.	8 1/2 leg.	
1817	obişnuită	35 leg., 8 cărţi	200 leg.	235 leg., 8 cărţi	243 leg., 18 cărţi
	fină				
	sugativă	3 1/2 leg.	5 leg.	8 1/2 leg.	
1818	obişnuită	35 leg.			
	fină				
	sugativă	5 1/2 leg.			

[7] „chartae Fogarasiensis".
[8] „chartae Magyarosiensis".
[9] Se notează greşit 504 legături, 12 cărţi, 12 foi; evidenţa se raportează însă în continuare la această cantitate.

II

Aprovizionarea cu hîrtie (surse, cantităţi, sume)[10]

Anul	Locul de achiziţionare	Cantitatea	Felul hîrtiei	Valori băneşti		
				costul unei legături	al transportului	costul total
1808	Moara din Gurghiu	60 leg.	de Gurghiu	5 fl.r., 36 cr.	26 fl.r., 15 cr.[11]	407 fl.r., 45 cr.
		10 leg.	,,	4 fl.r., 33 cr.		
		58 leg.	,,	6 fl.r.	22 fl.r., 3 cr.[12]	395 fl.r., 27 cr.[13]
		5 leg.	,,	5 fl.r.		
		5 leg.	,,	5 fl.r., 36 cr.		28 fl.r.
	Sibiu	30 leg.		6 fl.r., 30 cr.		195 fl.r.
		2 leg.	olandeză	25 fl.r.		50 fl.r.
		1 leg.		25 fl.r.		25 fl.r.
		2 leg.		17 fl.r.		34 fl.r.
		14 cărţi[14]		1 fl.r.		14 fl.r.
		2 leg.		17 fl.r.		34 fl.r.
		2 leg.		15 fl.r.		30 fl.r.
		45 foi	„Honig"			1 fl.r., 54 cr.
	Aiud	2 leg.	olandeză	26 fl.r.		52 fl.r.
		4 leg.	sugativă	3 fl.r., 30 cr.		14 fl.r.
1809	Aiud	1 leg.	„Honig"	17 fl.r.	18 cr.	17 fl.r.
		1 leg.		26 fl.r.		26 fl.r.
		15 leg.	de scris	16 fl.r.	2 fl.r.	240 fl.r.
		20 leg.		16 fl.r.	2 fl.r.	320 fl.r.

[10] *Ibidem*, p. 59—106.
[11] Pentru 75 legături aduse de la moara din Gurghiu. Costurile de transport nu sînt incluse în cele totale, cu excepţia celor corespunzătoare anului 1808
[12] Valoarea transportului a 63 legături de la moara din Gurghiu.
[13] Se adaugă şi 24 creiţari, pentru o cupă cu vin dată cărăuşilor (*Rationes . . .*, p. 59.
[14] Deşi se notează 14 „libre" este vorba despre unitatea de măsură a hîrtiei numită *carte* şi nu despre *lunt* sau *libră*, cunoscuta unitate de măsură pentru greutate.

ANEXA II *(continuare)*

Anul	Locul de achiziționare	Cantitatea	Felul hîrtiei	Valori bănești		
				costul unei legături	al transportului	costul total
	Sibiu	2 leg.	olandeză	27 fl.r.		54 fl.r.
		8 leg.	obișnuită	13 fl.r.		104 fl.r.
		7 leg.		13 fl.r., 30 cr.	12 fl.r.[15]	94 fl.r., 30 cr.
		32 leg.		16 fl.r.		512 fl.r.
		11 leg.		16 fl.r., 30 cr.		181 fl.r.
	(Tot Sibiu?)	3 leg.	sugativă	4 fl.r.		12 fl.r.
	Tot Sibiu	5 leg.	obișnuită	16 fl.r.		80 fl.r.
1810	Moara din Aluniș	35 leg.	de Aluniș	17 fl.r.	30 fl.r.	595 fl.r.
	Aiud	18 leg.		20 fl.r.	4 fl.r., 24 cr.	360 fl.r.
		80 leg.		22 fl.r.	10 fl.r.	1760 fl.r.
	Sibiu	16 leg.	de scris	14 fl.r.		224 fl.r.
		32 leg.		15 fl.r.	20 fl.r.[16]	480 fl.r.
		2 leg.		20 fl.r.		40 fl.r.
		2 leg.		15 fl.r.		30 fl.r.
		27 leg.	„hungarica"	20 fl.r.		540 fl.r.
		22 leg.	de Orlat	22 fl.r.		484 fl.r.
		33 leg.	„vienensis"	22 fl.r.		726 fl.r.
		6 leg.	„Iglauer"	36 fl.r.	22 fl.r.[17]	216 fl.r.
		3 leg.	„Calmazer"	40 fl.r.		120 fl.r.
		4 leg.	„Superfein"	50 fl.r.		200 fl.r.
		5 leg.	de div. sorturi	20 fl.r.		100 fl.r.

1811	Moara din Aluniş					4000 fl.r.
		50 leg.	de Aluniş	20 fl.r.	66 fl.r., 40 cr.[18]	666 fl.r.[19]
	Aiud	50 leg.	„a Dájbukat"[20]	38 fl.r.		1900 fl.r.
		40 leg.	„	30 fl.r.	35 fl.r.[21]	1520 fl.r.
1812	Aiud	65 leg.	de Făgăraş şi Cîrţişoara	14 fl.r.	9 fl.r., 45 cr.[22]	910 fl.r.
		37 leg.		14 fl.r.		518 fl.r.
		100 leg.		15 fl.r.		1500 fl.r.[23]
		40 leg.		14 fl.r.		560 fl.r.
		5 leg.	sugativă	5 fl.r.		25 fl.r.
1813	Făgăraş[24]	95 leg.	de Făgăraş	12 fl.r.		1140 fl.r.[25]
		200 leg.	„	9 fl.r.		1800 fl.r.
	Moara din Aluniş	37 leg.	de Aluniş	3 fl.r., 48 cr.	18 fl.r., 30 cr.	93 fl.r., 44 cr.[26]
		15 leg.	sugativă	5 fl.r.		75 fl.r.
1814	Moara din Gurghiu	90 leg.	de Gurghiu	8 fl.r.		785 fl.r.[27]
		10 leg.	„	6 fl.r., 30 cr.		
		65 leg.	„	8 fl.r.		552 fl.r., 30 cr.[28]
		5 leg.	„	6 fl.r., 30 cr.		

[15] Acesta este costul transportului a 58 legături aduse de la Sibiu, se specifică în însemnare, dar de fapt se cumpără 60 legături (!).
[16] Valoarea transportului celor 42 legături.
[17] Costul transportului celor 100 legături.
[18] Transportul unei legături de la Aluniş valorează 1 florin renan, 20 creiţari.
[19] Se achită doar $^2/_3$ din valoare, conform contractului.
[20] *Ibidem*, p. 75: „Enyedino ferebantur a Dájbukat 50 Rism[ae]".
[21] Costul transportului celor 90 legături din Aiud.
[22] Valoarea transportului unei legături: 9 creiţari.
[23] Împreună cu preţul transportului.
[24] Se poate deduce că hîrtia respectivă este adusă de la Făgăraş.
[25] Este inclus şi transportul.
[26] Suma reprezintă doar $^2/_3$ din valoarea hîrtiei, restul de 46 florini renani, 52 creiţari intrînd în contul contractului încheiat.
[27]—[28] Este inclusă şi valoarea transportului.

ANEXA II *(continuare)*

Anul	Locul de achiziţionare	Cantitatea	Felul hîrtiei	Valori băneşti		
				costul unei legături	al transportului	costul total
	Făgăraş	105 leg.	de Făgăraş	9. fl.r.		945 fl.r.
		10 leg.	,,	9 fl.r.		90 fl.r.
1815	Moara din Aluniş	50 leg.	de Aluniş		50 fl.r.[29]	
1816	Orlat	100 leg.	de Orlat	10 fl.r.	66 fl.r., 40 cr.[30]	2176 fl.r., 40 cr.
	,,	100 leg.	,,	11 fl.r.		
		2 cărţi	sugativă			48 cr.
1817	Cîrţişoara	100 leg.	de Cîrţişoara	11 fl.r., 30 cr.	33 fl.r., 20 cr.	1150 fl.r.
		100 leg.	de Cîrţişoara	11 fl.r., 30 cr.	35 fl.r.[31]	1168 fl.r., 45 cr.
		5 leg.	sugativă	3 fl.r., 40 cr.		

[29] Se achită doar preţul transportului celor 50 legături de la moara din Aluniş.
[30] Plus 10 florini renani pentru 2 acoperitori ale hîrtiei.
[31] Costul transportului celor 105 legături.

III

Sume cheltuite anual pentru procurarea hîrtiei[32]

Anul	Felul hîrtiei	Suma
1808	de scris	1267 fl.r., 6 cr.
	sugativă	14 fl.r.
1809	de scris	1645 fl.r., 18 cr.
	sugativă	12 fl.r.
1810	de scris	5961 fl.r., 24 cr.
1811	de scris	8187 fl.r., 40 cr.
1812	de scris	3497 fl.r., 45 cr.
	sugativă	25 fl.r.
1813	de scris	3052 fl.r., 14 cr.
	sugativă	75 fl.r.
1814	de scris	2372 fl.r., 30 cr.
1815	pentru aducerea hîrtiei se achită:	50 fl.r.
1816		2176 fl.r., 40 cr.
	sugativă	48 cr.
1817	de scris	2387 fl.r., 5 cr.

[32] *Ibidem*, p. 133—151.

IV

Consumul anual de hîrtie în procesul imprimării tipografice[33]

Anul	Titlul tipăriturii	Felul hîrtiei	Nr. exempl.	1 exempl.	pierderi	total
1808	Pentecostalis	obişnuită		49 1/2 foi	incluse în total	148 leg., 5 cărţi, 5 foi
	Articuli militares	,,	1023		10 foi	20 leg., 18 cărţi, 1 foaie
	Libellus annuncians Installationem Capituli	,,				14 leg., 11 cărţi, 16 foi
	Dalteria	,,	119	1 foaie		4 cărţi, 23 foi
	Phylira qua docetur qualiter litteris scribendum valachice	,,	50			2 cărţi, 2 foi
	Breviarium	,,	1100	45 foi	incluse în total	101 leg., 2 cărţi, 4 foi
		,,Honig"	100	,,	4 cărţi, 4 foi	9 leg., 7 cărţi, 12 foi
1809	Psalterium	obişnuită	500	25 1/2 foi		26 leg., 16 cărţi, 11 foi
		fină	200	,,		5 leg., 6 cărţi, 6 foi
	Preces pro felici bello	obişnuită	600	1 foaie (?)		1 leg., 6 cărţi, 16 foi
	[Phylera] intuitu erigendae militiae Iagerorum	,,	90(?)	1 foaie(?)		4 cărţi, 9 foi
	Abecedarium	obişnuită	1200	5 foi		12 leg., 10 cărţi, 10 foi
	Pastorale	,,	,,	5 foi(?)	incluse în total	12 leg., 11 cărţi, 2foi
1810	Pastorale	obişnuită	1200	15 1/2 foi	incluse în total	38 leg., 18 cărţi
1811	Tractatus de locis Theologicis	obişnuită	1200	8 1/4 foi	4 cărţi	20 leg., 16 cărţi, 12 foi
	De Sacramentis	,,	,,	30 foi	,,	75 leg., 4 cărţi
	Exhortationes Suae Excellentiae	,,	1400	5 1/2 foi	2 cărţi	16 leg., 2 cărţi, 20 foi
	Dalteria	,,	76	1 foaie		3 cărţi, 4 foi

1812	Liber Thomae a Kempis	obişnuită	1200	27 foi	incluse în total	67 leg., 13 cărţi, 5 foi
	Oratio Episcopalis	,,	,,	2 foi		5 leg., 12 cărţi
	Dalteria	,,	100	1 foaie		4 cărţi, 4 foi
	Triodion	,,	1200	78 foi	1 leg.	196 leg.
		fină	21	,,	6 foi	3 leg., 8 cărţi, 12 foi
1813	Phylira refutatoria historiae Major	obişnuită	1200	1 foaie	24 foi	2 leg., 11 cărţi, 1 foaie
	Duae orationes	obişnuită	1200	15 foi	130 foi	37 leg., 15 cărţi, 10 foi
	Triodion[34]	,,	,,	80 foi	640 foi	201 leg., 6 cărţi, 16 foi
		fină	21	80 foi	4 foi	3 leg., 10 cărţi, 4 foi
	Octoichion[35]	obişnuită	1(?)	75 foi(?)		3 cărţi, 3 foi
	Abecesarium[36]	,,	1320	5 foi	40 foi	13 leg., 16 cărţi, 16 foi
	Preces pro felici belli succesu	,,	500	1/2 foaie		8 cărţi, 8 foi
1814	Comissiones quibus imperator ut gratiae Deo agantur pro peste Coronae sopita	obişnuită	120	1/2foaie		2 cărţi, 12 foi
	Comissiones quibus secundario prescribitur qualiter ceremonia propter pestem abactam 2 die Pentecostes instituatur ad praescriptum Exc[e] ll[entissi]mi D[omini] Gubernatoris Bánfi	,,	60	1/2 foaie	6 foi	1 1/2 cărţi
	Apostolerion	,,	1215	66 1/2 foi	396 foi	169 leg., 3 cărţi, 1 foaie
	Rituale	fină	10	,,	7 foi	2 leg., 8 cărţi
	Rituale	obişnuită	1081	65 foi	455 foi	142 leg., 6 cărţi, 16 foi
		fină	5	,,	11 foi	14 cărţi

[33] *Ibidem*, p. 110—129.
[34] *Ibidem*, p. 119.
[35] Comandă tipografică a lui Ioan Molnar Piuariu, preţul ei fiind achitat de către episcop.

ANEXA IV *(continuare)*

Anul	Titlul tipăriturii	Felul hîrtiei	Nr. exepl.	1 exempl.	pierderi	total
1815		obişnuită	1081	13 foi	107 foi	29 leg., 10 cărţi
	Rituale	fină	5	13 foi(?)		2 cărţi., 17 foi
		„post papyr"	150	78 foi	36 foi	24 leg., 9 cărţi
	Catechismus	obişnuită	1200 (1250)	16 foi	32 foi	41 leg., 14 cărţi, 16 foi
1816	Flosculus veritatis	obişnuită	1260, de fapt 1240	10 1/4 foi	20 foi	28 leg., 6 cărţi
	Exhortationes Suae Excellentiae	„	1200	4 foi	incluse în total	10 leg., 2 cărţi
	Acaphtist	„	1220, de fapt 1214	20 foi	120 foi	51 leg.
		fină	82	„		3 leg., 19 cărţi, 13 foi[36]
1817	Evangelium	obişnuită	1234	80 foi	160 foi	206 leg., 10 cărţi
	Evangelium	obişnuită	1234	9 foi[37]	45 foi	23 leg., 4 cărţi, 15 foi
	Strasnichion	„	1250	55 foi	385 foi	145 leg., 12 cărţi + 1 leg., 9 cărţi, 17 foi[38]
	Abecedarium	„	1400	5 foi	8 foi	14 leg., 12 cărţi
	?	„post papyr"	36		8 foi	6 leg., 18 cărţi[39]

[36] Total notat greşit: 2 legături, 17 cărţi, 3 foi.

[37] Este continuată ediţia începută anterior: „imprimebantur reliquae 9 restantes phyliae ex Evan-geliis in Exempl[aribus] 1234 ergo cum 18 phyliris pro Probis et 27 loco laceratar[um] datis eroganturRism[ae]: 23, lib[ris]: 4, phyl[iraе]: 15" *(Rationes . . .*, p. 128).

[38] „. . . et una Rism[a], 9 libris, 17 phyliris datis ad emendanda 40 Exemplaria prioris Editionis de [1]804 quae nulla fuerant integra . . ." (*Rationes . . .*, p. 128).

[39] Nu se specifică titlul acestei lucrări.

V

Hîrtia consumată pentru necesitățile curente ale tipografiei[40]

Anul	Tipul hîrtiei	Cantitatea
1808	obișnuită	21 foi
1809	,,	1 carte[41]
1810	,,	2 cărți
1811	,,	,,
1812	,,	3 cărți, 3 foi
1813	,,	4 cărți, 2 foi
1814	,,	2 cărți, 3 foi
1815	,,	2 cărți, 8 foi
1816	,,	4 cărți

VI

Cantitatea de hîrtie vîndută anual[42]

Anul	Tipul hîrtiei	Cantitatea
1808	obișnuită	7 legături
1809		8 leg., 1 carte
1810		9 legături
1811	obișnuită fină	7 legături 1 carte, 2 foi
1812	obișnuită	13 legătrui
1813	,,	14 leg., 9 cărți, 16 foi
1814	,,	14 leg., 9 cărți, 16 foi[43]
1815	,,	17 leg., 19 cărți
1816	,,	21 leg., 16 cărți
1817	,,	34 leg., 15 cărți

[40] *Ibidem*, p. 110—129.
[41] *Ibidem*.
[42] Unele cantități din anexa a VI-a par a fi notate greșit (cele pentru anii 1811, 1814 și 1815).
[43] Cantitate identică cu cea din 1813 (!).

VII

Sume încasate prin vînzarea hîrtiei[44]

Anul	Beneficiarul	Cantitatea	Felul hîrtiei	Costul unei legături	Valoarea totală
1808	seminarul	6 leg.		6 fl.r.	38 fl.r. (şi costul transp.)
	Vaida	1 leg.		7 fl.r.	7 fl.r.
1809	prefectul curţii episcopale	2 leg.		7 fl.r.	14 fl.r.
		2 leg.		7 fl.r.	14 fl.r.
	seminarul	1 leg.		13 fl.r., 30 cr.	13 fl.r., 30 cr.
	D. Vaida	1 carte	olandeză	1 fl.r., 21 cr.	1 fl.r., 21 cr.
	consistoriul	1 leg.		7 fl.r.	7 fl.r.
	cancelaria ep.	2 leg.		7 fl.r.	14 fl.r.
1810	capitlul	1 leg.		13 fl.r., 12 cr.	13 fl.r., 12 cr.
	seminarul	1 leg.		13 fl.r., 30 cr.	
		1 leg.		16 fl.r., 30 cr.	30 fl.r.
		1 leg.		16 fl.r.	16 fl.r.
		1 leg.		20 fl.r., 15 cr.	20 fl.r., 15 cr.
	curtea episcopală	1 leg.		15 fl.r.	
		1 leg.		16 fl.r.	31 fl.r.
		2 leg.		20 fl.r.	40 fl.r.
1811	D. Vaida	2 foi	fină	9 cr.	18 cr.
		1 carte	olandeză	2 fl.r., 50 cr.	2 fl.r., 50 cr.
	cancelaria episcopală	1 leg.		22 fl.r., 48 cr.	22 fl.r., 48 cr.
		1 leg.		22.fl.r., 30 cr.	22 fl.r., 30 cr.
	cancelaria	1 leg.		40 fl.r.	40 fl.r.
	seminarul	1 leg.		22 fl.r., 30 cr.	22 fl.r., 30 cr.
1812	cancelaria	1 leg.		10 fl.r.	10 fl.r.
		3 leg.		15 fl.r.	45 fl.r.
	seminarul	1 leg.(det.)		8 fl.r.	8 fl.r.
		3 leg.		15 fl.r.	45 fl.r.
	capitlul	1 leg.		15 fl.r.	15 fl.r.
	consistoriul	1 leg.(det.)		7 fl.r.	7 fl.r.
	legători, profesori	2 leg.(det.)		7 fl.r.	14 fl.r.
	Teodor	1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.

[44] *Ibidem*, p. 45—58.

ANEXA VII *(continuare)*

Anul	Beneficiarul	Cantitatea	Felul hîrtiei	Costul unei legături	Valoarea totală
1813	episcopul	1 leg.	de scris	9 fl.r.	9 fl.r.
		2 leg.		15 fl.r.	30 fl.r.
	provizoratul	1 leg.		15 fl.r.	15 fl.r.
	prefectul curţii	1 leg.		15 fl.r.	15 fl.r.
	consistoriul	1 leg.		15 fl.r.	15 fl.r.
		1 leg.		10 fl.r.	10 fl.r.
		1 leg.		9 fl.r.	9 fl.r.
		2 leg.		7 fl.r.	14 fl.r.
	profesori	1 leg., 11 cărţi, 16 foi		8 fl.r.	12 fl.r., 40 cr.
	Iosif	2 leg. + 3 cărţi		10 fl.r. şi respectiv 30 cr.	21 fl.r., 30 cr.
	Hosu	5 cărţi		30 cr.	2 fl.r., 30 cr.
	Stoica	10 cărţi			4 fl.r., 30 cr.
1814	episcopul	5 leg.	de scris	9 fl.r.	45 fl.r.
	curtea episcopală (Petru Popovici)	10 cărţi			5 fl.r.
		3 leg.	de Gurghiu	6 fl.r., 30 cr.	19 fl.r., 30 cr.
	consistoriul	3 leg., 5 cărţi		8 fl.r.	26 fl.r.
	seminarul	6 leg.	de Făgăraş	9 fl.r.	54 fl.r.
	D. Vaida	1 leg.		9 fl.r.	9 fl.r.
		15 cărţi		9 fl.r.	6 fl.r., 45 cr.
	Iosif	1 leg.		10 fl.r.	10 fl.r.
		5 cărţi			2 fl.r., 15 cr.
1815		2 cărţi			1 fl.r.
	curtea ep.	3 leg.	de scris	9 fl.r.	
	provizoratul	2 leg.	,,	9 fl.r.	
		1 leg.		10 fl.r.	55 fl.r.
	seminarul	2 leg.	de Gurghiu	8 fl.r.	16 fl.r.
	consistoriul	3 leg.	de Gurghiu	6 fl.r., 30 cr.	
		4 leg.	,,	8 fl.r.	27 fl.r., 30 cr.
	Iosif	5 cărţi			
		5 cărţi			4 fl.r.
		15 cărţi			6 fl.r.
		10 cărţi			4 fl.r.
		10 cărţi			4 fl.r.
		3 cărţi		30 cr.	1 fl.r., 30 cr.
		4 cărţi		,,	2 fl.r.
	Vaida	10 cărţi			4 fl.r., 30 cr.
	Teodor	1 leg.		9 fl.r.	9 fl.r.
		1 leg.		10 fl.r.	10 fl.r.
	St. Hosu	4 cărţi			2 fl.r.
	profesori	13 cărţi			5 fl.r., 12 cr.

ANEXA VII *(continuare)*

Anul	Beneficiarul	Cantitatea	Felul hîrtiei	Costul unei legături	Valoarea totală
1816	episcopul	1 leg.		12 fl.r.	12 fl.r.
		1 leg.		12 fl.r.	12 fl.r.
		1 leg.	de Orlat	15 fl.r.	15 fl.r.
		1 leg.	,,	10 fl.r.	10 fl.r.
	provizoratul	1 leg.	,,	10 fl.r.	10 fl.r.
	consistoriul	1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.
		1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.
		1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.
		1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.
	seminarul	2 leg.			24 fl.r.
		4 leg.		8 fl.r.	32 fl.r.
	prefectul curţii episcopale	1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.
		1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.
	Teodor Pap (Pop)	1 leg.		10 fl.r.	10 fl.r.
		1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.
	Iosif	10 cărţi			4 fl.r., 30 cr.
		4 cărţi			2 fl.r.
	St. Hosu	2 cărţi			1 fl.r.
	profesori	2 leg.			16 fl.r.
1817	episcopul	1 leg.	de Gurghiu		8 fl.r.
		2 leg.	,,		16 fl.r.
		2 leg.	de Cîrţi-şoara	11 fl.r., 50 cr.	23 fl.r., 40 cr.
	consistoriul	5 leg.		8 fl.r.	40 fl.r.
	seminarul	4 leg.	de Gurghiu	8 fl.r.	32 fl.r.
		13 cărţi	de Cîrţi-şoara	36 cr.	7 fl.r., 48 cr.
	Stoica	2 cărţi	de Orlat	36 cr.	1 fl.r., 12 cr.
	provizoratul	1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.
	Caian-junior	1 leg.		8 fl.r.	8 fl.r.
	Teodor	1 leg.	de Făgăraş	10 fl.r.	10 fl.r.
		15 leg.[45]	de Gurghiu (cu defecţiuni)	8 fl.r.	120 fl.r.
	profesori	2 leg.		8 fl.r.	16 fl.r.
1818		3 leg.	de Orlat	11 fl.r., 50 cr.	35 fl.r., 30 cr.

[45] *Ibidem*, p. 37 ,,ex defectu magnitudinis minus applicabilis ad prelum".

VIII

Corespondența tipografiei cu privire la hîrtie[46]

Data		Nr. scrisori	Cost	Expeditor	Destinatar	Conținut
1808		2	36 cr.		Gurghiu, Oradea	„in negotio Typographiae"
		1	12 cr.		Gurghiu	
1809		2	24 cr.		Buda, Tokay	„intuitu chartae"
1810		1	24 cr.	Reghin		„cum integra phylira alba in exemplum"
		1	12 cr.		Reghin	
		1	12 cr.	Reghin		„intuitu chartae"
		1	16 cr.		Reghin	„intuitu contractus iciendi cum Arendatore mol[l]ae ex Magyaro"
1813	iulie, 21	1	7 cr.			cu privire la hîrtia de Aluniș
		1	14 cr.	arendașul Kleinkauf (Făgăraș)		în legătură cu hîrtia
		1	7 cr.			răspuns la scrisoarea anterioară
	sept., 12	1	7 cr.	arendașul Kleinkauf (Făgăraș)		„in objecto Papyri"
		1	7 cr.			răspuns la scrisoarea anterioară
	oct., 6	1	7 cr.	arendașul Kleinkauf		
	oct., 6	1	7 cr.		Reghin	răspuns, trimis la Reghin
1814	iulie, 1	1	8 cr.	Kleinkauf, din Sibiu		scrisoare privind hîrtia trimisă
	iulie, 31	1	8 cr.	Kleinkauf		
	august, 3	1			lui Kleinkauf, la Sibiu	răspuns la cele 2 scrisori ale sale anterioare

[46] *Ibidem*, p. 59—109.

ANEXA VIII *(continuare)*

Data		Nr. scrisorii	Cost	Expeditor	Destinatar	Conținut
1815	mai, 25	1	12 cr.	Reghin		referitoare la hîrtia de Aluniș
		1	8 cr.		Reghin	răspuns la scrisoarea anterioară
	mai, 26	1	8 cr.	Kleinkauf		privind hîrtia trimisă
		1	8 cr.		Kleinkauf	răspuns la scrisoarea anterioară
	aug., 30	1	12 cr.		lui Valter Marton, la Reghin	referitoare la hîrtie
	sept., 22	1	12 cr.	Valter Marton		răspuns la scrisoarea anterioară
1816		1	12 cr.	Kleinkauf, din Sibiu		referitoare la hîrtia cumpărată
		1	12 cr.			răspuns la scrisoarea anterioară
	febr., 21	1	12 cr.	din Sibiu, de la Kleinkauf, proprietarul morii de hîrtie din Orlat		
	mart., 2	1	12 cr.	,,		
	mart., 16	1	12 cr.	,,		
	mart., 30	1	12 cr.		la Sibiu, lui Kleinkauf (se subînțelege)	răspunsul la cele trei scrisori anterioare
1817	mart., 20	1	12 cr.		Kleinkauf trimisă, din (Sibiu)	
	mart., 27	1	12 cr.	de la Kleinkauf din Sibiu		

IX

Mori şi persoane fizice implicate în producţia hîrtiei

Mori	Persoane fizice	Data
,,mol[l]a papyracea Görgeniensi''		1808
moara din Aluniş	arendaşul ei Valter Marton (trimite hîrtie)	1810
moara din Aluniş	se achită arendaşului ei, Valter Marton, în virtutea contractului anterior, 4000 florini renani	1811, ian., 29
moara din Aluniş		1811 şi 1813
	Kleinkauf, arendaş, Făgăraş	1813
	Kleinkauf, arendaş (Făgăraş)	1813, sept., 12
	Kleinkauf, arendaş	1813, oct., 6
moara din Gurghiu		1814
	Kleinkauf	1814
moara din Aluniş		1815, nov., 2
	Kleinkauf	1815, mai 26
	Valter Marton (Reghin)	1815, aug., 30
	Kleinkauf (Sibiu)	1816
moara din Orlat	Kleinkauf, ,,proprietario mol[l]ae papyraceae orlatiensis'' (Sibiu)	1816, febr., 21, mart., 2 şi 16
	Kleinkauf (Sibiu)	1817, mart., 20

IX

Mori și persoane fizice implicate în producția hîrtiei

Mori	Persoane fizice	Data
„mol[l]a papyracea Görgeniensi"		1808
moara din Alunișu	arendașul ei Valter Marton (trimite hîrtie)	1810
moara din Alunișu	se achită arendașului ei, Valter Marton, în virtutea contractului anterior, 4000 florini renani	1811, ian., 20
moara din Alunișu		1811 și 1813
	Kleinkauf, arendaș, Făgăraș	1813
	Kleinkauf, arendaș (Făgăraș)	1813, sept., 12
	Kleinkauf, arendaș	1813, oct., 6
moara din Gurghiu		1814
	Kleinkauf	1814
moara din Alunișu		1815, nov., 2
	Kleinkauf	1815, mai 26
	Valter Marton (Reghin)	1815, aug., 30
	Kleinkauf (Sibiu)	1816
moara din Orlat	Kleinkauf, „proprietario mol[l]ae papyraceae orlatiensis" (Sibiu)	1816, febr., 21, mart., 2 și 16
	Kleinkauf (Sibiu)	1817, mart., 20

ANDREI MUREȘANU — CÎTEVA DATE BIOGRAFICE

Poetul Andrei Mureșanu, fiu al Bistriței, este cunoscut ca purtător al aspirațiilor de dreptate socială și libertate națională a românilor din Transilvania în anii revoluției din 1848—1849, poezia sa mobilizînd masele pentru înlăturarea asupririi străine. Iosif Vulcan îi spunea „geniu național" care prin poeziile sale a deschis inimile și a luminat spiritele românilor pentru a-i face să înțeleagă că vor avea un viitor strălucit, arătîndu-le calea de urmat prin cuvintele: „uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri"[1].

Acest Rouget de L'Isle al românilor s-a născut la 16 noiembrie 1816[2], într-o familie modestă de țărani — Toader Moroșan și Iftimia (născută Sărățan) situată pe strada Cazărmii, azi Alba Iulia nr. 23[3]. În documentele de stare civilă este înregistrat ca fiind botezat în 19 noiembrie 1816[4].

Numele de „Moroșeni" scria Ioan Pușcariu, vine de la faptul că se trag din Maramureș, Biserica Albă, unde fuseseră nobili pe nume Chindriș[5]. Aceștia s-au stabilit în cîteva așezări din districtele Năsăud și Bistrița, unde pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, în 1754, și mai apoi, găsim în tabelele de obligații cu numele de Moroșan 4 capi de familii din Sînjorzul Nou, 2 capi de familii din Lechința și cîte unul în Satul Nou, Monor, Ghinda și Albeștii Bistriței. Aceste familii sînt menționate în legătură cu litigiile de proprietate ivite cu consătenii lor sași.

În tabelele de conscriere pe anii 1761/1762 din Bistrița sînt cuprinse 4 familii cu numele de Moroșan, iar în cele din Rodna, 6 familii etc.[6]. Un însemnat număr de Moroșeni se aflau și în Rebrișoara de unde provine

---

[1] I. Vulcan, *Panteonul român. Portretele și biografiele celebrităților române*, Pesta, 1869, p. 11—16.

[2] Arh. Stat. Bistrița-Năsăud, fd. 55, nr. inv. 97. Protocolul botezaților de la oficiul parohial al vechii biserici românești din Bistrița, fila 42, poziția 5/1816; I. Rațiu, *Viața și operele lui Andrei Mureșanu*, Blaj, 1900; T. Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, V, Bistrița, 1984, p. 89.

[3] „Gazeta Transilvaniei", număr jubiliar, 1908, p. 15, publică fotografia casei din Bistrița unde s-a născut poetul. În trecut strada unde se afla casa purta numele de str. Cazărmii, de la „Schwarzenberg Kaserne" din preajma fostei mori de scoarță, mai tîrziu, Centrul de recrutare.

[4] Arh. Stat. Bistrița-Năsăud, arh. Liceului „Andrei Mureșanu", manuscrisul prof. Șt. Lupu, *Viața lui Andrei Mureșanu*.

[5] A. A. Mureșanu, *În chestia familiei Mureșenilor*, în „Arhiva Someșană", nr. 19, 1936, p. 74—75; S. Mureșan, *Originea familiei Mureșenilor*, în „Arhiva Someșană", nr. 4, 1926, p. 82—83; I. Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1895, p. 249.

[6] V. Șotropa, *Bejenii în secolul XVIII*, în „Arhiva Someșană", nr. 16, 1932, p. 56.

cunoscutul cărturar Iacob Mureșanu. În timpul emigrărilor peste Carpați, mulți români din suburbiile orașului Bistrița printre care Pintea Moroșan și Grigore Moroșan, din cauza opresiunii patriciatului săsesc erau hotărîți să treacă și să se stabilească în Moldova. Potrivit unei statistici întocmită în 1740, printre cei 32 de bejenari plecați din Rodna peste munți se numărau și Ștefan și Filip Moroșan, iar printre cei 14 din Leșu se afla și Vasile Moroșanul. Un anume Iosif Moroșan din Năsăud a fost prins în 1754 și pedepsit cu moartea din ordinul magistratului Bistriței. Din Rebra au trecut peste munți, la 10 iulie 1760 bătrînul Macavei Moroșan cu soția, copiii și cei doi gineri ai săi[7].

Din care localitate și familie de Moroșeni își trăgea originea tatăl poetului Andrei Mureșanu nu se știe cu certitudine. Sigur este însă că în corespondența dintre Iacob Mureșanu și poet, pe cînd acesta din urmă se afla la Sibiu, Iacob îi spunea „văr", iar Andrei „frate". Soției lui Iacob, Sevastiței, îi spunea „verișoară"[8]. Faptul ar conduce la concluzia că ei au fost „veri" iar părinții lor „frați" sau „veri primari". În acest caz, Andrei Mureșanu ar fi venit la Bistrița din Rebrișoara. Mama poetului era din localitatea Mureșeni de pe Valea Bîrgăului unde se întîlnește numele Sărățan.

Toader Moroșan a fost angajat la moara de măcinat scoarță pentru tăbăcitul pieilor, proprietate a Asociației tăbăcarilor din orașul Bistrița. În acea vreme breasla tăbăcarilor sași bistrițeni ajunsese la o mare înflorire și era prosperă cînd tatăl lui Andrei se afla în slujba ei. Moara în care a lucrat Toader Moroșan nu se mai păstrează, în schimb se cunoaște bine locul unde a fost situată. Cît privește casa în care a locuit acesta cu familia și în care s-a născut poetul, ea se află pe strada Alba Iulia la nr. 23; are o vechime de 170 de ani și a fost mult renovată[9]. În prezent, aparține familiei florăresei Lang.

În anii 1963 și 1968 am făcut investigații la fața locului împreună cu distinsul profesor și director al liceului bistrițean — Ștefan Lupu. Proprietarul casei era pe atunci bătrînul tăbăcar Ludwig Gustav, în vîrstă de circa 85 de ani. El moștenise casa de la tatăl său, și acesta tăbăcar la vremea sa, care o răscumpărase împreună cu grădina de la Asociația tăbăcarilor. Bătrînul își amintea că tatăl său îi spusese, în mai multe rînduri, că în această casă s-a născut poetul român Andrei Mureșanu. Și, într-adevăr, casa respectivă a fost locuită de morari, așa încît afirmația acestuia nu poate fi pusă la îndoială.

Toader Moroșan, om harnic și iubitor de învățătură, a angajat un „grănicer" din Valea Rodnei, pe nume Dănilă Dobaș[10], pentru a-i învăța

---

[7] *Idem, op. cit.*, p. 56; 59; 67.

[8] I. Hossu, *Date statistice referitoare la gimnaziul gr. cat. din Blasiu*, în „Programa gimn. Blasiu", 1882, p. 18 și 31. Iacob și Andrei Mureșanu sînt conscriși ca fiind frați (în realitate veri; V. Bramiște (*Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 181) scrie că dr. A. Mureșanu, „Ținea enorm la tradiția familială, la scrisul tatălui său Iacob și al unchiului său Andrei (poetul), grijind să nu ajungă în contrazicere cu ei..." În concluzie, credem că nu poate fi tăgăduită înrudirea dintre cei doi Mureșeni, Iacob și Andrei. Vezi și *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 596—597.

[9] Vezi nota 3.

[10] „Arhiva Someșană", nr. 21, 1937, p. 644.

pe copii carte, dovedindu-se mai apoi că Andrei, cel mai mic, poseda o inteligență deosebită și manifesta o mare înclinație spre carte.

În secolul al XVIII-lea în Bistrița existau școli, cum se știe, nu numai pentru germani și maghiari ci și pentru români, dar firește, numai școală primară. Mai precis, învățămîntul românesc în orașul Bistrița datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dovada constituind-o faptul că, la recensămîntul populației din 1766, a fost înregistrat și un învățător român retribuit de părinții elevilor, școala funcționînd într-o casă din cartierul Hrube. În anul 1796, școala a fost mutată pe drumul Dumitrei (azi strada Gherasim Domide, nr. 7) într-o casă de lemn construită de românii din oraș. Ulterior, creșterea numărului elevilor români a necesitat construirea unui local mai mare cu două săli de clasă din piatră în imediata apropiere. Printre învățătorii care și-au desfășurat activitatea de școala respectivă se numără: Ianoș, Buta, Scorobetea, Moldovan ș.a.

Viitorul poet a urmat însă, mai întîi, școala primară germană, iar după absolvirea a două clase, în toamna anului 1827, Andrei a fost înscris în clasa I-a la aceeași școală, urmînd cursul gimnazial. Școala fusese înființată în anul 1717, de către generalul Stefan Steiwil, guvernatorul Transilvaniei, și a funcționat în edificiul proprietate a ordinului piariștilor (pe „ulița Spitalului", azi strada Teilor, nr. 26). În acest gimnaziu, desființat în anul 1848, a urmat cursul de retorică și cărturarul Gheorghe Șincai, prin anii 1769—1770, venit anume la Bistrița pentru a învăța limba germană[11].

Din datele extrase din protocolul gimnaziului piarist din Bistrița de profesorul Ioan Rațiu[12], rezultă că elevul Andrei Mureșanu a fost în toate clasele fruntaș la învățătură și bun la purtare, notat fiind o singură dată cu „prima", încolo numai cu „eminentia".

O mare nenorocire abătută asupra familiei, pe cînd viitorul poet avea 15 ani, era cît pe ce să-l împiedice a-și urma studiile. Venind în 7 iunie 1831 cu carul încărcat cu scoarță de stejar, probabil pe dealul Tîrgului ori pe cel al Budacului, fiind rău clădit, s-a răsturnat peste tatăl său omorîndu-l pe loc. Avea 50 de ani, în plină putere de muncă. A fost înmormîntat în cimitirul numit „La părău", din marginea de est a orașului, lîngă șoseaua ce ducea spre Valea Bîrgăului.

Grija întreținerii lui Andrei revenea de-acum mamei sale. Femeie energică și pricepută, Iftimia nu și-a retras băiatul de la școală ci, l-a dat mai departe, făcînd toate sacrificiile numai ca să-și poată termina studiile[13]. La aceasta ea a fost sprijinită și de frații mai mari ai lui Andrei — Vasile de 20 de ani, care a luat locul tatălui său, fiind și el morar, și Ștefan, de 18 ani, devenit cîntăreț la biserică.

După absolvirea gimnaziului piarist în 1832, Andrei Mureșanu s-a înscris în toamna aceluiași an, la cursul de filosofie al liceului din Blaj. Desigur, noul mediu școlar era, pentru el, cu mult mai favorabil. Liceul dispunea de o bibliotecă bine înzestrată, așa încît, dornic de învățătură cum era, elevul de pe meleagurile Bistriței și-a putut forma acolo o cul-

[11] Șt. Lupu, *op. cit.*
[12] I. Rațiu, *op. cit.*
[13] Șt. Lupu, *op. cit.*

tură temeinică. În același timp, avînd și aptitudini poetice, el s-a făcut repede cunoscut și îndrăgit de profesori ca Timotei Cipariu și Simion Bărnuțiu. Andrei Mureșanu a continuat să fie un elev eminent atît la studii cît și la disciplină.

După absolvirea liceului, în 1834, urmînd și dorinței mamei sale, Andrei Mureșanu se înscrie la seminarul teologic din Blaj. Și aici, ca peste tot, Andrei s-a afirmat ca fiind un student deosebit, caracterizat de profesori „optimus", avînd la toate disciplinele numai „eminentiae". Tot atunci era mult apreciat și iubit de colegi.

Era pe la sfîrșitul anului IV, în preajma absolvirii studiilor teologice, cînd, la recomandarea directorului George Barițiu, Andrei a fost invitat să predea la Școala poporală românească din Brașov, înființată de comercianții români la 1835. Deși mai avea cîteva luni, pînă la încheierea ultimului an școlar, studentului eminent i s-a eliberat, fără nici-o dificultate Diploma de absolvire și în primăvara anului 1838, renunțînd la preoție, el îmbrățișează cariera de profesor și pleacă la Brașov. Luîndu-și postul în primire, Andrei Mureșanu s-a dedicat cu deosebită pasiune educării și instruirii micilor școlari brașoveni.

Între timp, fratele său Vasile s-a căsătorit, luînd de soție o fată din satul Buduș, iar mama sa, împreună cu Ștefan, s-au mutat în casa din strada Năsăudului, de la marginea orașului numită azi Andrei Mureșanu. Aici, împreună cu familia fratelui său mijlociu, și-a trăit, restul zilelor, mama poetului, fiind din cînd în cînd vizitată de acesta. Casa cu numărul 31 a fost proprietatea părinților profesorului Vicențiu Pop, urmaș direct al fratelui poetului, Ștefan.

În anul 1840, Andrei Mureșanu a trecut ca profesor la gimnaziul romano-catolic cu limba de predare germană și latină din Brașov, înființat în anul 1837 de parohul Anton Kovacs, originar din Ocna Dejului, după mamă român[14]. Pentru acest post a fost recrutat de Iacob Mureșanu, urmînd a preda limba latină. În perioada respectivă el a colaborat cu poezii, articole și traduceri la *Gazeta de Transilvania* și *Foaia pentru minte* ..., conduse de G. Barițiu[15].

Prin anul 1839, Andrei Mureșanu făcu cunoștință cu N. Bălcescu, I. Heliade Rădulescu și D. Bolintineanu, care, în anul 1844 i-a reprodus în *Foaia științifică și literară* de la Iași, poezia *O privire de pe Carpați*, unde citim printre altele: „Văd acolo departe un rîu ce-a frînt unirea, / La fiii unei mame ce soarta-i asupri. / O, Milcov, rîu de patimi, ce neagră-i despărțirea, / Cînd aflu c-a ta undă pe frați îi despărți". George Sion își amintea că aceste versuri au „electrizat" multe inimi românești[16].

În anii revoluției, Andrei Mureșanu s-a întîlnit, după toate probabilitățile, cu revoluționarii moldoveni și munteni refugiați în Transilvania, G. Sion, V. Alecsandri, Costache Negri, ș.a., despre care un raport secret al județului primar din Țara Bîrsei, Johann Albrichsfeld afirma că se pre-

[14] I. Moisil, *Figuri grănicerești năsăudene, Bistrița*, f.a., p. 7.

[15] L. Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790—1848*, București, 1986, p. 91; 98; 464; 480.

[16] C. Bodea, *1848 la români — O istorie în date și mărturii*, I, București, 1982, p. 413.

gătesc să meargă la Adunarea de la Blaj pentru a discuta despre reconstituirea vechii Dacii[17]. Unii dintre cei exilați, ca Gh. Magheru își încredințează soția și copiii grijii lui G. Barițiu și A. Mureșanu.

În vara anului 1842 Andrei Mureșanu s-a căsătorit cu Susana Greceanu, în vîrstă de 16 ani, fiica cea mai mică a preotului Greceanu din Brașov. Din această căsătorie au rezultat opt copii, dintre care șase au murit de mici, iar un băiat pe nume George, ajuns procuror la București a decedat și el în floarea vîrstei și numai Eleonora, căsătorită cu preotul Demetriu Blaga din comuna Beba Veche, județul Timiș, a avut viață mai lungă.

Fiind printre fruntașii revoluției din Transilvania, în anul 1848 cînd trupele generalului Bem au intrat în Brașov a fost nevoit să se refugieze cu familia la Ploiești. La începutul anului 1850, întors acasă, a ocupat postul de translator al guberniului militar și civil la Sibiu.

Dacă în perioada petrecută la Blaj, climatul de acolo a exercitat o puternică înrîurire asupra dezvoltării personalității poetului, la Sibiu, birocrația habsburgică încerca să zdrobească sufletul nobil al marelui patriot. Încă prin februarie 1852 el îi comunica starea de lucruri lui Iacob Mureșanu în acești termeni: „Multe ți-aș scrie, dar crede-mă frate, că-mi sînt numărate și secundele..."[18]. De fapt, întreaga sa corespondență din această perioadă oglindește starea deprimată a poetului. Dorea mult să scape din mediul apăsător de la Sibiu și să plece măcar și pentru cîteva zile la Brașov să-și revadă prietenii dragi: „Mi-e dor de voi — scrie lui Iacob în aprilie 1853 — dar nu pot scăpa măcar nici pe opt zile, căci aș veni să vă văd". La toate acestea se mai adăugau și sîcîitoarele neajunsuri materiale, dat fiind că, din leafa modestă pe care o primea de la stat, i se făceau numeroase rețineri cum rezultă și din alte scrisori ale sale[19]. În această stare precară, care i-a zdruncinat sănătatea, se străduia totuși ca în scrisul său să nu atace pe opresori, înăbușindu-și sentimentele de revoltă.

În anul 1855, S. Bărnuțiu îl încunoștința pe poet că i-a obținut catedra de limba și literatura română de la Academia din Iași și îl invita să se prezinte cît mai repede la post. Dar, în răspunsul său, poetul motivează că ceea ce îl reținea la Sibiu era pensia de care putea beneficia familia, în timp ce în Moldova acest lucru nu era posibil.

În aprilie 1861, după 11 ani în funcția de translator pentru limbile română și latină (1850—1854) și de „concepist gubernial" (1854—1861), poetul a fost pus în disponibilitate. Nu mult după aceea, contele Mikó Imre îl cheamă la Cluj pentru a îndeplini aceleași funcții de translator și copist, trimițîndu-i chiar și decretul de numire, dar, invocînd motivul că e prea bătrîn ca să mai învețe a se exprima corect în limba maghiară, poetul a refuzat invitația întorcîndu-se la Brașov, unde, în 1862, va publica la tipografia lui Johann Gött volumul *Din poeziile lui Andrei Mureșanu*, în număr de 67, în prefața căruia menționează și o seamă de aspecte ale vieții sale din Brașov și despre preocupările lui poetice. Volumul

[17] *Idem, op. cit.*, I, p. 416, 419.
[18] St. Lupu, *op. cit.*
[19] *Ibid.*

nu s-a epuizat imediat, și abia peste 20 de ani, în 1881, postum, s-a tipărit la Sibiu a doua ediție, cuprinzînd 72 de poezii.

Asociația Transilvană din Sibiu, la propunerea comisiei de cenzură din care făcea parte și T. Cipariu, i-a premiat volumul de poezii apărut în 1862, cu 50 de galbeni, înseninîndu-i zilele mohorîte pe care le trăia.

Pe la începutul lui octombrie 1863, boala de nervi de care suferea de mult timp i se agravează, iar în seara zilei de 11/23 octombrie 1863[20] se stinge din viață la vîrsta de numai 47 de ani. A fost înmormîntat în cimitirul de pe Tocile, iar apoi osemintele i-au fost mutate în altul — Groaveri, unde i s-a ridicat o piatră funerară cu inscripția: „Laureatului poet Andrei Mureșanu, 1816—1863. Românii brașoveni (1883)".

În memoria tuturor generațiilor din spațiul geografic românesc, poetul Andrei Mureșanu a rămas pentru eternitate „cîntărețul anului 1848 în Ardeal"[21], autorul „Marsiliezei române" cîntate, ca atare, pînă la Marea Unire de la Alba Iulia cînd, aspirația primordială i s-a împlinit, românii croindu-și o nouă soartă.

IOAN BUREACĂ

[20] T. Tanco, *op. cit.*, p. 89—90.

[21] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. a II-a, București, 1982, p. 253; 255.

CORESPONDENȚA LUI ALEXANDRU STERCA-SULUȚIU CU DIMITRIE MOLDOVAN ÎNTRE ANII 1860—1866 (II)

Prima parte a corespondenței dintre Alexandru Sterca-Șuluțiu și Dimitrie Moldovan (18 scrisori) a văzut lumina tiparului în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca", 1985—1986, p. 423—443. Publicăm în continuare restul de 20 scrisori adresate de Alexandru Sterca-Șuluțiu lui Dimitrie Moldovan, cuprinzînd anii 1862—1866. Prima parte s-a referit la anii 1860 (decembrie 11) — 1862 (martie 9/21). Întrucît în numărul precedent al Anuarului inst. de ist. și arh. din Cluj-Napoca am prezentat un studiu de detaliu asupra întregului material epistolar, socotim că nu mai este cazul să revenim asupra lui. Prcizăm doar faptul că numerotarea documentelor este redată în continuare, iar cea a notelor începe cu cifra 1.

IOANA BOTEZAN

ANEXE

[Mitropolitul Alexandru Sterca-Șuluțiu către Dimitrie Moldovan]

XVIII.

[Blaj, 3/15 aprilie 1862]

Herr Schwager!

! Te vei mira că, după ce gazetele îmi vestisi moartea, îmi primești această carte; în Belgrad mi-au mîncat și pomana — precum înțeleg — și au fost bucurie mare la frați[i] magyari. Adevărat, umblînd în 4—7 aprilie la Mediaș, întorcîndu-mă către casă am zăcut o jumătate de zi bolnav de friguri, cari le-am adus a duo zi cu mine acasă, unde doctorele nostru locale m-au mîntuit de friguri, iară în organismul meu cel înfrînt de boale și de bătrînețe au rămas o așa slăbăciune mare, cît abia sunt numai cald în gură, cît și cartea aceasta numai cu multă osteneală și pe încet o pot scrie.

Rezultatul la întrepunerea mea pentru ilustritatea sa consiliariul Grim la Nunțiul apostolicesc îl vei vedea din copia aic[i] alăturată; pe lîngă osebita mea salutare comunică-o mai sus lăudatului consiliariu Grim, excuzîndu-mă că pentru puterile cele slabe trupești deosebit nu-i pot scrie. Cred că excelența sa l[iber] b[aron] Șaguna, după părintești sale simpatii către domnia ta și de cînd se află în Wienna — precum mi-ai fost scris — arătate, va fi stăruit să fi[i] de consiliariu aulic nominat. Cu mare admirațiune ceti[i] în gazetele magyare astăzi căpătate că

în locul supremului nostru comite din Kükölö[1] *a domnului Puşcariu*[2]*, s-au denomit Ciupe*[3]*. Iară ce se va face cu Puşcariu nu se spune, ce eu conbinînd anteactele, iau de un lucru ominos.*

Cred că pînă acum a fi sosit la Cancelaria regiască aulică şi propoziţiunea mea pentru restaurarea Capitulu-mului metropolitan. Mă rog, cît îţi va sta în putere şi după influinţa care vei putea avea în lucrul acesta, stăruieşte ca orişicum numai odată să se hotărască treaba bine, rău, că greotăţile administraţiunei archidiecezane sunt de totului pentru mine singur, slab şi bătrîn, prea grele şi urgente.

Cetesc în „Pesti Naplö"[4] *că excelenţa sa nu se va întoarce acasă, pînă nu se va da definitiva hotărîre pentru ridicarea mitropoliei, adeca pînă nu va vedea dară mitropolia. Eu îi poftesc ca celatotputernic să facă ca nu mult timp să fie silit a aştepta după ea; şi cît mai în grabă să se poată întoarce de mitropolit.*

Mai scrie-m[i] cîte odată ceva noutăţi bune, că noi de aic[i] nu vă prea putem bune scrie, după cum veţi vedea şi din gazete.

Poftindu-vă cu la Hani — mama şi fata — multe şi fericite înbucurătoare şi mîngăitoare s. paşti, cu osebit frăţinătesc onoare rămîn al il[ustri]tăţii tale sincer affine

bătrînul metropolit Alexandru

Blaşiu, 3/15 apr. 1862

Doc. 313, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XIX.

[Blaj, 11/23 aprilie 1862]

Herr Schwager!

Cartea-ţi din joia mare scrisă, eri a treia zi după paşti cu bucurie o primi[i]. Mulţumesc pentru unele bune înştiinţări; şi mai vîrtos pentru propunerea restaurării Capitulu-mului metropolitan, care cu sete o aşteptăm. Acum mă întorc la obiectul cel mai delicat, a neînvoieli[i] noastre cu excelenţa sa ep[isco]pul baronele Şaguna, care pentru mine îi doară mai dureros, decît pentru excelenţa sa şi mă doare tare dacă excelenţa sa Ş[aguna] după ce cu atîta sinceritate şi cu o aşa deschisă *inimă — precum se va vedea mai pe larg din aclusele de sub* B *şi* C *— îi am descoperit puzeţiunea mea cea delicată şi strîmtorată, care îmi leagă mînile să nu pot face ce aş voi eu, totuş[i] ar mai putea să mă vinovăţiască!*

! Iubite affine! eu cu toată sinceritatea îţi împărtăşesc — erga ingravatam et quo otiorem restitutionem[5] *— 3 copii sub* A, B *şi* C *ca să te convingi că indignaţiunea excelenţei sale Ş[aguna] asupra mea este nedreaptă şi nefundată şi eu la o indignaţiune ca aceasta n-am dat în conştiinţa mea nici o cauză dreaptă, de cumva nu va afla cineva nod şi în papură sau nu-mi va tîlcui strîmtorarea împregiurărilor mele de „nevrere". Din aclusul de sub* A *vei vedea şi pricepe că din ce lucruri confesionali uşoare îşi face excelenţa sa scrupul şi materia de a se vătăma între noi „concordia". Iară din aclusele de sub* B *şi* C *vei cunoaşte şi te vei convinge şi despre sinceritatea inimi[i] mele către excelenţa sa şi despre înflăcărata mea voinţă de a păzi şi ţinea orişicuce preţ „concordia frăţească" în interesul naţiunei,*

---

[1] Cetatea de Baltă (Tîrnăveni).

[2] *Ioan Puşcariu*, istoric, om politic, fruntaş al românilor transilvăneni. În 1861 îndeplinea funcţia de pretor cercual al cercului Veneţia (Făgăraş), fiind apoi numit prefect al comitatului Cetatea de Baltă (Tîrnăveni).

[3] *Ladislau Ciupe*, funcţionar superior la Cancelaria aulică din Viena, fiind în 1862 vicepreşedintele ei.

[4] „Pesti Napló" (Ziarul pestan), cotidian politic maghiar, fondat în 1850 la Pesta de Császár Ferenc; între 1869—1887 redactor principal Urváry Lájos.

[5] Deci „restituire îngreunată (în argumente, dovezi) şi cît se poate de grabnică".

cui eu ca unui frate cu o inimă prea sinceră i-am descoperit prea greaoa mea puzețiune și strimtorare, care nu mă lasă să pot face ce aș voi și dori eu să fac. Și dacă totuș[i], după o descoperire așa sinceră și dreaptă, excelența sa mă va vinovăți și apăsa cu prepusuri rele, mie nu-mi rămîne alta îndărăpt decît să-mi descoperiu și eu pentru aceasta părerea mea de rău și să mă tem, că doară excelența sa, sub coloarea certelor confesionali, cari se stîrnesc între preoți și poporul nostru de ambe confesiunile românești, caută numai pretexturi ca să se tulbure — spre grea daună națiunei noastre și spre mare bucuria inimicilor ei — între noi concordia și să înstreineze inimile confesionalilor sui de către frați[i] și cosîngerani[i] sui. Iubite afine! Eu am mare fundament să port frica aceasta; eu domnii tale cu o inimă deschisă îți descoper aceasta numai spre cunoștința domniei tale, iară nu ca domnia ta să faci întrebuințare din descoperirea mea, sau să o faci cunoscută togma și excelenței sale Ș[aguna], aceasta să nu o faci. Știut lucru este, că ep[iscopul] Haynald[6] *îi cel mai înverșunat inimic nu numai a persoanei mele, dar și a națiunei noastre. Excelența sa Șaguna aceasta togma așa de bine o ști[e] ca și mine și ca toată inteligența română. Și totuș[i] — durere și mirare! — după ce i-am scris sincerile mele declarațiuni de sub* B *și* C, *cînd s-au dus către Wienna, au venit prin Belgrad și au tras și rămas în quartir la Haynald și acolo au fost pînă a doa zi, cînd pornind către Clușiu, acolo a făcut curtenirea sa și alt inimic a[l] națiunei noastre bar[on] K[emeny] F[erencz]. Ce însemniază aceasta? nu știu. Atîta știu că după 2—3 zile după ce s-au dus de la Haynald din Belgrad, fusăi înștiințat că H[aynald] își caută oameni togma și dintre fii[i] confesiunei mele, pe cari să le folosască de instrumînte în contra mea, ca să-mi soliciteze, ca la un om slab și neharnic de deregătorie pensionarea sa[u] depunere la odihnă, sau batăr să mi se daie un coadjutore sau coregente și sub mînă — cum aud — se lucră spre aceasta. Din alt izvor iară secur știu că excelența sa Ș[aguna] și de cînd îi la Wienna stă în corespondință intimă cu excel[ența] sa Haynald. Toată aceas[tă] mare intimitate între un cap și inimic a națiunei noastre nu mi-o pot explica, fără totuș[i] debuie să mă facă atent și caut nu atîta pentru persoana mea, cît mai vîrtos în interesul națiunei, ca să nu se pericliteze. Dacă maiestatea sa s-ar îndura a mă pune în stat de quiescentia*[7]*, care eu de mult îl doresc și numai după sfatul altora nu l-am solicitat pe acum, m-aș bucura foarte, iară dacă aceasta nu s-ar face la cererea mea, ci s-ar face în urmarea unui conplot și delațiuni tainice și rele a inimicilor, mai mult ar pătimi — după părerea mea — interesele națiunei, decît a mele proprii. Iată așa ne stau acum de față trebile și excelența sa Ș[aguna], dacă se va lăsa să se răpească de niște certe confesionali între niște preoți, cari nu-și pot înpărți prescurile sau de o patimă a mîniei pentru trecerea unor credincioși de la o confesiune la alta sau de niște bolduri ale altora și de aic[i] într-adins va căuta ansă spre a tulbura concordia, numai cît interesele inimicilor națiunei cu grea daună românilor le va promova; dară acest feliu de certe — pînă-i lumea — nici eu, nici excelența sa nu vom fi în stare a le putea încerca și împedeca. Aceste socotesc că destul vor constatiroza, că excelența sa Șaguna nu are nici o cauză dreaptă de a purta o indignațiune sau mînie asupra mea și cu atîta mai puțină cauză de a se înstreina și de a vătăma „concordia" cu grea daună națiunei. Unde va atîrna numai de la mine pentru pilda într-o dietă — dacă voi trăi — voi dovedi și precum și în aclusul de sub* C *am zis că Gleichberechtigung-ul confesiunei ortodoxe, facis și cu confesiunea mea și cu altele, nime altul nu-l va apăra mai tare ca togma eu. Atîta pot numai zice și domniei tale și la toți aceia cari doară din întîmplare și din auziu altmintrele ar fi informați, că de aceia ți-am trimis și cele trei aclusuri sub* A, B *și* C *ca să vezi și să te informezi și domnia ta și alți[i], apoi să binevoești a mi le retrimite iarăș[i].*

Sănătatea mi[-i] tare slabă și schimbătoare; nu-i mirare cu atîtea lucruri multe și grele, delicate și neplăcute, cari îmi apasă slabi[i] umeri și îmi strică și acel apetit puțin carele l-aș avea.

Mie nu numai după dorirea inimicilor, dară togma și după a mea, mi-ar serbi de o mare ușurătate în aceste stări înpregiur a slabelor bătrînețe și a stricatei

---

[6] *Ludovic Haynald* (1816—1891), episcop romano-catolic al Transilvaniei, arhiepiscop de Kalocsa și cardinal. Adept fervent al uniunii Transilvaniei cu Ungaria

[7] De pensionare.

mele sanităţi, dacă aş putea fi dispensat să mă pot trage la odihnă şi la viaţa privată — procul a negotiis![8]

Poftindu-vă cu la Hani — cea mare şi mică — tot binele şi ca să aud cît mai în grabă că eşti denumit de consiliariu aulic, cu osebit a frăţineştei iubiri[i] cult rămîn al domniei tale sincer affine.

Blaşiu, 11/23 aprilie 1862.

Metropolitul Alexandru

P.S. Spune la toţi cunoscuţi[i] — cari îşi vor aduce aminte de mine — şi anumit excelenţei sale b[aron] Şaguna — de va mai fi acolo — osebită închinăciune.

Doc. 314 la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XX.

[Blaj, 9 mai 1862]

Herr Schwager!

Cînd ţineam amînă şi ceteam gazeta magyară „Korunk"[9], *în care era scris că eşti împreună cu b[aron] Reichenstein*[10] *denumit de consiliariu la Cancelaria aulică, îmi veni de la poştă şi cartea domniei tale. Să nu fi cetit şi în carte-ţi că într-adevăr eşti denumit de consiliariu aulic sau la Cancelaria aulică nu vrea crede lui „Korunk", ştiind intrigile cele mai dinainte. Acum, mulţumită tatălui că s-au plinit ce am dorit. Dumnezeu cel atotputernic numai să-ţi daie ani mulţi şi fericiţi, cari ştiu că-i sînţeşti pentru binele de comun a naţiunei şi patriei.*

Aclusele, după ce le vei ceti bine cu amăruntul, mă rog să mi le trimiţi. Eu, despre partea mea, concordia frăţească cu toate puterile voesc a o susţinea şi nemica nu mi-ar părea mai rău, dacă fraţi[i] de la Sibiu, pentru treceri de la o confesiune la alta sau pentru certe iscate între preoţi[i] noştri de ambele confesiuni, cari nime pe lume nu va fi în stare a le încerca pîn vor fi popi şi oameni pe pămînt, ar căuta prilegiu, sub manteao confesională, a strica concordia cea nepreţuită. Denumirea canonicilor noştri poate că încă va mai zăbovi, că încă se poate ca de la cabinetu[l] împărătesc să se mai ducă încă odată lucrul pe la Roma şi să întrebe poate şi Nunţiu[l] şi doară încă şi alţi[i]. In numele domnului, numai dacă nu s-ar relega lucru[l] iarăş ad graecas calendas. Dacă ai ştiri ceva în treaba aceasta, binevoeşte a mă încunoştinţa.

Una-i mai rea pentru mine, că cu sănătatea nu mă pot lăuda; p-aşa zicînd, sunt bolnav pe pic[i]oare; coca hemorois cu totul mă apasă aşa, cît uneori-avînd dureri mari de cap — aşa sunt de buiguit, cît nu sînt în stare a-m[i] înplini oficiu[l], adeca a scrie şi a guberna trebile. Bagsama se apropie funia la clocumb. 68 de ani încă mă apasă. Fie voia lui Dumnezeu întru toate!

Poftindu-vă cu la Hani — mare şi mică — tot binele şi toată fericirea şi îndestularea, cu osebit frăţinătesc stim rămîn al il[ustri]tăţii tale sincer affine.

Blaşiu, 9 mai s.n. 1862

Metropolitul Alexandru

P.S. Mă rog cartea aceasta o admanuazie d[omnului] secretariului Babeş.

Doc. 315, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

---

[8] Departe de obligaţii, de sarcini de răspundere.

[9] „Korunk" (Epoca noastră), ziar maghiar fondat în 21 ianuarie 1860 la Cluj; proprietar şi redactor Fekete Mihály; apare de cinci ori pe săptămînă pînă în 1867; îşi reia apariţia numai din anul 1926—1940 şi apoi din 1957 pînă în zilele noastre.

[10] *Franz Reichenstein*, baron, consilier la Cancelaria aulică, iar din 1863 vicepreşedinte al Camerei aulice transilvane din Viena sub regimul lui Schmerling.

XXI.

[Blaj, 5/17 iunie 1862]

Herr Schwager!

Eu astăzi am scris și la graful Nádasdy și la cons[ilierul] Kabos[11] *mulțumită pentru că au pus în candidațiune pe nepotul Iosi, deși de astă dată o va da stațiunea aceia de secretariu altui bărbat, care serbește mai de mult și îi mai meritat precum este și Anghel, rogîndu-mă ca dacă s-ar face apertura*[12] *de vreun secretariat la Gubernia Transilvană, să aibă și pentru nepotu[l] Iosi reflexiune.*

În privința canonicilor onorari rămînem pe lîngă cele ce am zis, că nu vom eși la cale precum zici, dacă de astă dată se vor propune tot căsătoriți, da apoi după moartea mea ce va fi? vor introduce pe rînd, cu acest feliu de canonici, celibatul și în biserica noastră. Vezi cum lucră cu propusul de mine canonic Vlasa[13]*, protopopul Turzi[i], cel harnic da însurat, nu-l denumiră deodată cu ceilalți de canonic și dacă au mai trimis și pe la Roma să facă întrebare, mai că nici se va denumi. Oh lumea oarbă și întoarsă pe dos și rătăcită de la învățătura apostolilor! că s. Pavel zice către Timothei și către Tit: „Ep[isco]pum praesbyterum, et diaconum aportet esse viros unius uxoris habentes filios"*[14] *etc. și astăzi oameni[i] zic: Ep[isco]pum praesbiterum et diaconum aportet esse caelibes. Cari au drept? Pavel sau P[etru]? Orbirea vede mai bucuros în casele preoților niște socăcițe, în contra canonului a III de la Niceea, decît mueri legiuite! zice X[risto]s: „Vai voao fariseilor fățarnici, cari puneți jug greu pe grumaji[i] oamenilor, și voi nici cu degetul cel mai mic nu voiți a-l ridica, cari închideți dinaintea oamenilor împărăția cerurilor și nici voi nu intrați, nici pe alți[i] cari ar vrea să intre nu-i lăsați să intre"! Vadă — eu pot zice cu X[ristos]: „Că n-am făcut vii mele ce am trebuit să fac"? Iartă-mi că mă răpește — zelul casei domnului m-au mîncat. Acum atîta numai la pretinita-ți carte din 9/6 a.c., că grăbește poșta; de altă dată mai mult.*

Fiți tot sănătoși cu toți[i] din inimă vă poftește credincios affine.

Blasiu, 5/17 iuniu 1862.

Vertatur. Fă-ți osteneală și dă cartea aic[i] aclusă la graful și ministrul Nadasdy, că la consiliarul Kabos am trimis pe poșta de astăzi.

Metropolitul Alexandru

Doc. 316, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXII.

[Vilcele, 4 iulie 1862]

Herr Schwager!

Prețuita-ți carte din 18/6 a.c. cu bucurie aic[i] în Elöpatak — unde de vreo 10 zile, pentru restaurarea sănătății cei rău zdruncinate, m-am retras — o am primit.

În privința denumirii canonicilor, precum mi-ai zis, latinește ți-am scris să poți arăta și altora.

În privința treburilor noastre naționali politice nu voi lipsi — dacă Dzeu îmi va păstra sanitatea, ca mai nainte și cu prilegiul adunării Asociațiunei a mă consulta

---

[11] *Kabos, Daniel*, consilier la Cancelaria aulică din Viena în 1862.

[12] Deschidere.

[13] *Elie sau Ilie Vlassa Țicudi* (1813—1896), profesor de matematică la liceul din Blaj între 1839—1842; între 1860—1862 protopop al Turzii și apoi membru al Capitlului din Blaj; militant neobosit pentru cîștigarea drepturilor politice ale românilor transilvăneni.

[14] Episcopul, preotul și diaconul trebuie să se înțeleagă ca frații născuți din aceeași mamă.

cu bărbaţi[-] noştri şi a face toate ce-mi va erta puterile mele cele slabe, că spiritus la mine est promptus, sed charo infirma şi poterile mi-au scăzut foarte şi boala ceia năcăjitoare a oarbelor hemoroide, înpreunată cu dureri şi ameţeli de cap şi cruţiaturi de crucile şelelor şi cu obstrucţiunile cele mari atîta m-au slăbit, cît abia mă mai pot purta. Mă trudesc dară a-mi cîrpi sănătatea aic[i] la Elöpatak cu apa minerală de aic[i] (care în anul trecut mult îmi folosi) nu pentru alta, decît doară mai pot în interesu[l] naţiunei noastre a-mi mai lungi năcăgita-mi viaţă.

Fiţi sănătoşi cu toţi[i] vă repoftește din inimă al il[ustri]tăţii tale sincer affine.

Elöpatak, 4 iuliu s.n. 1862.

Metropolitul Alexandru

Doc. 317, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXIII.

[Blaj, 17/29 septembrie 1862]

Herr Schwager!

După cum totdeauna, aşa şi acum epistola în zilele aceste primită, da fără dată, numai cu mare plăcere o am cetit, pentru că, nu ştiu de ce însă, literele domniei tale, în cari străluceşte totdeauna sinceritatea ceia adevărată română, osebit îmi delectează nu numai ochi[i], da şi inima şi nu pot — zic sincer nu adulatorie — să nu te preţuiesc, nu pentru că-mi eşti affine, da pentru că eşti un adevărat şi sincer român între cei mai rari. Socotesc că această calitate — încalte faţă cu domnia ta — n-am lipsit a o manifesta şi eu şi dacă eu înaintea d[omniei] tale atîta încredere voi avea, cîtă ai dta înaintea mea, atunci nu ne va părea rău dacă am avut reciprocă încredere şi sinceritate unul în altul. Că, să ştii[i] iubite schwager că a-ţi goli inima înaintea fieştecăruia, deşi este semnul cel mai învederat o bunătăţii inimi[i], totuş[i] uneori poate fi stricăcios. Eu dară încă din cauza mai sus pomenită, îţi răspund cu toată încrederea şi în obiectul acel delicat a mitropoliei ortodoxe, despre care mi-ai pomenit cu părere de rău în epistola din 18/6 a.c. de ce am scris în contră-i. A mă escuza nu voesc, da cauzele cari au stors de la mine atîta ce am subscris, sunt mai grele şi mai multe decît să le pot aic[i] pe hîrtia aceasta înşira. Destul că noi n-am reclamat în co[n]tra mitropoliei orthodoxe române ca să nu se daie, ci ne-am rogat numai atîta, sau în sensul acesta, ca cu prilegiul aplacidări[i] mitropoliei orthodoxe să nu se vatăme dreptul şi privilegiul mitropoliei Albei Iuliei, în a căruia legiuit — şi după istorie — posesori sunt acum uniţii. Şi aceasta din mii de cauze grele — cari nu le pot înşira — am fost silit, şi cu durere de inimă a face cu atîta mai vîrtos, cu cît articuli[i] din Telegraful român[15] şi din Ost u. West, nu mai înceată a pretinde restituţiunea mitropoliei Albei Iuliei „in integrum", zicînd că pentru greşala şi apostazia mitropolitului Athanasie[16] n-a putut înceta mitropolia Albei Iuliei pentru orthodocşi şi că aceia numai cu puterea o au suprimat-o regimu[l], care acum cu atîta mai vîrtos li-o poate restitua, cu cît nu cer fraţi[i] ortodocşi ceva nou, fără numai ce au avut etc. etc. etc. Care, după ce Athanasiu — mitropolitul românilor — precum istoria adevereşte, în soborul din 1699 în Alba Iulia a trecut la unire — male bene — da cu tot clerul şi cu tot poporul român, afară singur de conpania greacă din Braşov şi protopopiatu[l] din Hălmagiu, co[mi]t[a]tu[l] Zarandului, firește, şi legelnicește mitropolia de la Alba Iulia ca orthodoxă atunci a încetat in capite et membris a exista şi s-a prefăcut în mitropolia unită română, care este acum prin maiestatea sa şi prin patriarhul Rom[e] restaurată şi dotată tot pentru români cu vechile privilegi[i] şi adevăratul nume de

[15] „Telegraful român", ziar român fondat la Sibiu în 31 ianuarie 1853, sub redacţia lui Aron Florian; în 1854 redactor responsabil era Pavel Vasici.

[16] *Atanasie I. Anghel*, primul episcop greco-catolic al românilor; a contribuit la trecerea unei părţi a românilor transilvăneni la greco-catolicism prin Unirea cu Roma (1700). Moare în 1713.

Alba Iulia. Așadară, prea lesne s-au putut prevedea, că pretențiunile de restituțiune in integrum a mitropoliei Albei Iuliei (care act ca unită există) pentru orthodocși urmate (prin Telegraful român și prin Ost u. West) de niște expresiuni greu vătămătoare, precum apostazia lui Athanasiu, silnica suprimare a mitropoliei prin regimen și multe altele, vor scorni puternice opoziții din partea catolicismului nu numai asupra mitropoliei cerute de frați[i] români ortodocși, da îmi vor aprinde paie în cap și mie, dacă voi tăcea și mă vor conpromita rău, deoarece și așa încă am căpătat din loc înalt imputare că și ce am făcut „satis tarde"[17] am făcut.

Eu debuie să mă geluiesc[18] *— însă numai domniei tale ad fideles aures*[19] *— că la aceasta mult au adaos și purtarea excelenței sale Ș[aguna] facis cu mine, care n-a arătat niciodată aceia încredere în mine, care am arătat-o eu către excel[ența] sa, ba cu intimitatea amiciției și a încrederei sale a dăruit mai mult pe H[aynald], carele îi prea cunoscut de [ne]amicul românilor și de a mitr[opolitului] decît pe A[tanasie]. Dacă excel[ența] sa Ș[aguna] în primăvara trecută, cînd s-a dus la Wiena în treaba mitropoliei, venea pe la mine și nu pe la H[aynald] și cu încredere frățească îmi descoperea voia pentru mitropolie, eu îi știam și îi puteam da un așa consiliu, cît nici cererea excelenței sale să nu daie de pedice, nici eu să nu devin în ceia mai grea conpromisiune dacă voi tăcea, că conspireziu cu s[chisma]-tici[i]. Însă excelența sa s-a încrezut poate mai mult neamicilor mei și a tuturor românilor și aceștia, fără îndoială, sub mînă au mișcat toate pietrile și au atițat spiritele, cît eu să mă trezesc cu memorande per omnie*[20] *provocatoare ca să apăr prerogativele mitropolici Albei Iuliei, pe care eu acuma o posediu etc. Acum dară rezistă dacă poți!*

Din izvor secur știu că excelența sa a arătat la mai mulți chiar și dintre uniți[i] noștri una copie a rugămînți[i] noastre, care am făcut la maiestate în lucrul acest odios, zicînd (ca să mă despopularizeze poate): iată românul cel mare, mitropolitul, care au jurat să fie blăstămat care va strica frățînătatea și buna înțelegere între români; da, precum de o parte mă rog să-mi ierte dacă zic că acele cuvinte prea rău le-ar înțelege oricine dacă le-ar aplica la această faptă a mea, la care am dat cel mai vederat prilegiu și m-au silit togma articulele din Telegr[aful] român și din Ost u. West eșite cu voia și știrea excelenței sale Ș[aguna]: iară de altă parte în fapta cu care-și apără cineva drepturile posesiunei sale, nici un om drept socotitoriu nu poate afla vătămare de buna înțelegere frățiască. Atîta în privința aceasta; celui înțelept va fi destul să priceapă.

Acum mai încolo, cu toată sinceritatea te fac atent, că după ce mulți țin că copia — despre care mai sus am pomenit — ar fi înpărtășită prin domnia ta și acela cui este împărtășită arătînd-o face întrebuințare rea cu ea, pe viitoriu tare să fi[i] [pre]caut cui și ce mai înpărtășești? și mai cu siamă unora ca aceia, cari îi cunoști că sunt prea sc[h]imbători oameni, să nu te prea încrezi, nu cumva gîndind că faci bine, fiind sincer și către uni[i] nesinceri, să-ți faci în sus cîndva rău, înțelegi-mă? Acum mă întorc la epistola din urmă. 1°. Pentru canonici[i] onorari. 2°. Pentru modul denumiri[i] prepozitului. 3°. Pentru consiliari[i] școlari mi-oi da eu per longum et latum reflexiunile mele atunci cînd voi fi provocat. Eu încă sunt acum de aceia părere să fie din seculari consiliariu școlastic; astăzi am provocat prin epistolă privată pe Bariț și pe Mureșan Iacob dacă ar voi să primească? Pentru d[omnul] Feti[21] *aic[i] nu sunt concentrate opiniunile, se zice că-i lipsește darul schvadei*[22] *sau a elocinței și mai înaltele cunoștințe a studiilor mai înalte. Cu ide[e]a de a mulțămi pentru că prin instrucțiunea din 27 9ber și 12 Xber 1861 s-au deschis și românilor ușile congregațiunilor marchale etc., întru atîta mulți se vor putea înpreteni și din parte-mi și eu încă o aflu tare de bună. Însă a nu se declara în contra acestei instrucțiuni, cu care egalitatea drepturilor politice a românilor cu*

---

[17] Destul de tîrziu.

[18] Să mă plîng.

[19] La urechile credincioase.

[20] Prin tot felul.

[21] *Spiridon Fetti*, fruntaș politic român din Transilvania; a fost membru al comitetului permanent ales de către congresul național de la Sibiu din 10 martie 1861.

[22] Corect *svádá*, din limba maghiară = darul de a convinge, darul elocinței.

totul sunt nemicite și a nu pofti alta mai constituțională și mai dreaptă reprezentațiune și în comitetele comitatense și la o dietă viitoare, pe români nu i-am putea persuada[23]. *(N.B. De mult am început și scris epistola aceasta pînă într-atîta, adeca pînă aic[i], da pentru lucrurile cele grele și cele multe neputînd-o isprăvi, acum după mai mult timp și după ținerea adunării din co[mi]tatu[l] Kükölo — unde am fost și eu față — îmi închid cartea cu aceia că noi, la adunarea comitetului în Cetatea de Baltă am lucrat cam în înțelesul acesta și purtarea noastră a fost și acum — deși am rămas în minoritate — loială ca totdeauna în privința tronului, cari toate din relațiunea administratorelui nostru Pușcariu, și din gazetele noastre mai pe largul le vei cunoaște preste puțin timp. Eu — după ce frați[i] magyari nu au alt cuget mai curat decît și în adunările comitatelor să conpromiteze și pe regim, care a dat instrucțiunea și organele lui și încă togma de pe terenul acela pe care instrucțiunea le-a dat magyarilor în toate comitatele „majoritatea", care ei o știu folosi togma încontra aceluia carele li-o au dat, că vrea[u] să arate că regimu[l] fără dînșii nu poate regna — eu zic, după atîta experimentațiuni, nu-i cu putință ca și miniștri[i] și excel[ența] sa Nádasdy să nu-și aducă aminte de ce le-am zis noi în toamna trecută, fiind la Wiena, și cu cuvîntul și și în memorand, că de nu vor da dreapta și cuvenita majoritate națiunei române și în comitate — unde au absolută majoritate români[i] și și la dietă — cu frați[i] magyari, niciodată maiestatea nu-și va putea duce în efect intențiunile monarhice. În zadar sunt toate nădejdile; frați[i] magyari orișicuce prețiu — dacă vor putea avea majoritatea în adunările marchale și dietale — vor să confunde pe regim, vor să stoarcă de la el tot ce poftesc ei și să nu cedeze nemic nic[i] regimului, nici românilor; toate putincioasele stratageme le vor întrebuința spre acest scop. Poate că și din pronia lui Dumnezeu se întîmplă așa, ca și pe regim să-l deștepte odată și să vadă că tendințele magyarilor cele antimonarhice, și a celor din Ungaria și a celor din Transilvania, numai așa le va putea paraliza, dacă va stabili pe națiunile cele pînă acum neîndreptățite în o perfectă și proporționată egalitate a drepturilor politice; că în privința aceasta și cerbicozitatea magyarilor din Ungaria numai cu o majoritate a românilor din Transilvania în Dieta Ardealului o poate înfrîna.*

Grăbesc cu aceste a-mi închide cartea, că am lucruri și cale; mîne voi să mă duc la G[h]erla în investigațiunea ce[a] neplăcută și urîtă asupra ep[isco]pului pornită de canonicul Gulovich.

Fiți cu toți[i] sănătoși din inimă vă poftește

Blașiu, 17/29 7ber, 1862

Cu graba.

bătrînul Metropolit

[Marginal însemnarea lui D. Moldovan]: *răspuns 20/10, 1862.*

Doc. 318, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXIV.

[Blaj, 18/30 noiembrie 1862]

Herr Schwager!

De vreo 12 zile fiind bolnav pe pat și abia putîndu-mă ridica alaltăeri de pe strat, firește că cu răspunsul la execelența sa N[adasdy] la cele mie prin cartea domniei tale în numele excelenței sale în 18 octobr. a.c. înpărtășite, am cam întîrziat și abia îi putui — directe — pe poșta de asară a-i trimite răspunsul, în care m-am silit toate obiecțiunile (însemnate cu cerusă roșie) a le rezolva și refuta[24] *și a zice că orișicum s-ar părea altora, însă modul și norma sau baza pe care ar debui cîrmuirea să înpartă proporțiunea reprezentațiunei între diversele naționalități, cea mai dreptă în lume și mai practicabilă rămîn și sunt cei trei factori mari,*

[23] A determina, a sfătui, a convinge.

[24] A dezminți.

fără cari statu[l] nu poate exista: „possesorium de pămînt și contribuțiunea de bani și de miliție". Am arătat că dacă totuși regimu[l] vrea de bază proporțiunei pentru reprezentațiune a lua interese, atunci trebuie între toate alte private a claselor interese locul cel dintîiu, togma și după spiritul Diplomei din 20 octob. 1860, să-l ocupe interesele publice a naționalităților pentru că: a) *împăciuirea naționalităților numai prin îndestulirea intereselor diverselor națiuni se poate face, pentru că* b) *interesele claselor private le cuprinde în sine și le reprezentează interesele naționalităților, însă nu și vice-versa, pentru că* c) *sistema Transilvaniei totdeauna s-a bazat pe principiul naționalităților și înainte de 1848 și după naționalități și confesiuni s-au împărțit și greotățile și beneficiurile patriei, precum eclatant ne dovedește historia și legile patriei; ergo, pentru ce nu și acum? cînd și Diploma din 20 oct. togma acest principiu l-a luat de bază, pronu[n]țînd egalitatea tuturor înaintea legi[i] și împărțirea greotăților publice și redicarea privilegiurilor nobilimii etc. etc. De unde am concluz că eu și acum dacă vrea regimul, ca un tată bun și drept, să facă pace și dreptate între naționalități nu aflu pe lume alta mai dreaptă bază decît numai iară pe cei trei factori ai mei, care sunt vîna vieți[i] statului.*

La obiecțiunea: „că ar fi prea cutezătoriu lucru ca contribuțiunea unora din vreo altă naționalitate, care suie la mai multe sute sau mii, cu contribuțiunea altora iară de altă naționalitate — română — care abia dă... 3—4 florini, a se lua subt o pertractațiune cumulativă, am răspuns: „că națiunea română nu poartă vina la aceia dacă sălbaticul fanatism a timpurilor trecute o au despoiat-o de aristocrația sa cea cu posesoriu mare și o silîră să treacă și să înmulțească castrele altor naționalități și confesiuni; nici la aceia poartă ea vina, dacă dumnezeu a înmulțit-o așa pe fața pămîntului Transilvaniei, cît după numerozitatea sa individuală a debuit și pămîntul ei să se împartă în mai mici parcele ca a altor naționalități și, prin urmare, și contribuțiunea individuală să fie mai mică cu mult ca a indivizilor altor naționalități. Însă totuș[i] dacă români[i] ca națiune cole[c]tivă și contribuțiune colectivă dă statului mai mărișoară ca alte naționalități, nu îi se poate denega dreptul și la o reprezentațiune mai mărișoară ca alte ntațională, că ar fi prea nedrept și dureros lucru pentru națiunea română ca ea și acum, după publicarea Diplomei din 20 oct., să poarte partea cea mai mare a greotăților publice, iar din beneficiul patriei ea să capete partea cea mai mică", etc. etc.

Mai pe urmă am zis, că dacă excelența sa numai un factore respectează, adeca „contribuțiunea de miliție" la măsurarea proporțiunei reprezentațiunei între naționalități, eu nu mă împotrivesc și după pofta-i îi arăt și cea mai practicabilă normă sau cheie la aceasta prin următoarele exemple: 1) Regimu[l] îi în stare a-și căpăta o cunoștință evidentă despre aceia că care naționalitate deosebi cîte recrute dă în tot anul în armata statului"?; 2) Acum dară dacă numărul recruților sau a contingentului, care fieștecare națiune deosebi îl dă statului, se va multiplica cu suma prețului de maiestate pentru răscumpărarea unui recrut în 1200 fl. v.a. hotărîtă, deloc se va putea foarte practice găsi și baza și cheia după care să se împartă între naționalități și beneficiurile patri[e]i consequienter[25] *și reprezentațiunea în comitete și la dietă. Pentru exemplu: Să punem că români[i] toți din Ardeal dau în tot anul 3000 de recruți. Multiplicate aceste 3000 r[ecruți] cu 1200 florini, iese la lumină că națiunea română din Ardeal dă numai în recruți statului 3.600000 fl. Să punem acum că națiunea magyară și săcuie luată colectiv laolaltă, dă pe an numai 2000 recruți, multiplicați iară cu prețul unui recrut de 1200 fl. v.a., iese rezultatul că națiunea magyară și secuia laolaltă dă statului în recruți 2.400000 florini. Și consequenter români[i] singuri dau statului în recruți mai mult cu 1.200000 florini decît magyari[i] și secui[i] laolaltă. Asta-i o cheie — după a mea convicțiune — prea dreaptă și practicaveră de a baza proporțiunea reprezentațiunei și de a o împărți între diversele naționalități, togma și după factorul dări[i] de miliție. Nu știu excelenței sale N[adasdy] cum îi va plăcea? Mi-ar părea bine să știu. Te rog de vei știri cum au primit propoziținea mea aceasta? să mă înștiințezi. Noi ne-am înțeles, cu excelența sa Șag[una], ca spre publicarea rezoluțiunei împărătești dată la cele mai dinainte petițiuni ale noastre de maiestate și pentru ca să ne sfătuim pentru cele viitoare ce ar avea națiunea a mai face, ca să putem fi toată națiunea în toate într-on înțeles și toți pretutindenea asemenea să poată vorbi și lucra: să*

[25] Potrivit cu, în consecință.

cerem congres. În privința aceasta, înainte de aceasta cu vreo 2 săptămîni am făcut eu pas și la guver[natorul] Cren[neville][26], vom vedea. Auzim de pe acolo slabe vești, că dau oameni[i] la regim rele informațiuni, că români[i] s-ar fi făcut politici mari și sunt retrași, nu se declarează pentru r[egim] etc. etc.

Aș avea mai multe a-ți scrie, da fiind slab și convalescente îmi închid cartea cu aceia vie oftare și fiți cu toți[i] sănătoși, fără care în lume nu ieste nici un bine. Rămîind al domniei tale sincer affine.

Blașiu, 18/30 9ber, 1862

bătrînul Metropolit

Doc. 319, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXV.

[Blaj, 6 ianuarie s.n. 1863]

Herr Schwager!

Prin reformele cari se vor întreprinde cu organizarea Tabulei regești, fără nici o îndoială se vor face strămutări și vacantii de posturi și la Guvernia din Transilvania. Am înțeles că la un post de protonotariu la Tabula regească la Muresvásárheliu[27] să se promoveze secretariul guberniale Demetriu Moga[28] și consequenter prin o astfeliu de promovațiune a lui Moga, postul de secretariu la Gubernia transilvană pentru confesiunea greco-unită ar deveni de vacante. În această întîmplare te rog, confidențialiter, ai grijă ca în locul lui Moga, de secretariu guberniale să se denumească nepotul St[erca] Șuluțiu Iosif, dirigintele jude primariu a comitatului Kükölö (Cetatea de Baltă), care multe merite are și pentru națiunea noastră întreagă și mai anumit în specie pentru treburile românilor și a organizări[i] și curgerile lucrurilor în interesu[l] regimului din acela comitat a Cetatei de Baltă. Apoi ca diriginte jude primariu are cel mai cuviinc[i]os drept la păsirea în postul de secretariu guberniale, fiind ambele aceste posturi de o clasă și de o categorie. Însă nepotul ar dori, și nu fără fundament, a dobîndi un post de secretariu la Gubernia, din aceia momentuoasă cauză ca să intre în actualitate, că el serbînd statului 13 ani ca cez[aro] r[egesc] adjunct la Beczirksamt[29] și fiind acuma în disponibilitate, ar dori să treacă la un oficiu stabile și actuale mai nainte de ce s-ar împlini timpul disponibilității că avînd familie, care ar voi după moartea sa să aibă și drept la pensiune, să nu piardă 13 ani de serviciu, cari lui ca oficiale de comitat apoi nu i s-ar lua în socoteală în privința pensiunei la timpul suu. Apoi el, adeca nepotu[l] Iosif, fiind în candidațiune și de secretariu aulic, precum ști[i], acum și mai mare cădință are la un post de secretariu guberniale. De aceia, ca pe un zelos naționalist și ca pe un bărbat tare de omenie și harnic, cu tact și praxă, per omnia ți-l recomand pe zisul nepot.

Metropolitul Alexandru

La Tabula regiască se face un post și pentru un viceprezidente, care deodată va fi și prezidente la Tribunalele urbariale de apelațiune. Tare aș dori dacă l-ar dobîndi un român harnic și zelos pentru bieți[i] români, pe cari foști[i] domni pămînteșt în procesele urbariuli de totului îi calicesc și sărăcesc.

Ce face domnul Anghel? Spune-i închinăciune de la mine.

---

[26] *Folliot de Crenneville, Francisc* (1815—1888), conte, general austriac, guvernator al Transilvaniei în 1862.

[27] Tîrgu Mureș.

[28] *Dimitrie Moga* (1812—1873), avocat, fruntaș politic al românilor din Transilvania; a luptat alături de moți în timpul revoluției din 1848—1849; ajunge în 1861 secretar gubernial la Cluj, iar în 1862 jude la Tabla Regească din Tîrgu Mureș.

[29] Corect Bezirksamt = oficiul districtual.

Poftindu-vă mulți ani noi fericiți cu pe la nepoate — mama și fiica — și statoriu ca sanitate, rămîn al domniei tale affine sincer.

Blașiu, 6 ian. s.n. 1863.

P.S. Mai scrie-m[i] ce avem a aștepta cu congresu[l], cu dieta, cu reprezentațiunea românilor la dietă? etc. etc.; ce zice N[adasdy] la cartea mea în privința reprezentațiunei românilor scrisă?

Doc. 320, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXVI.

[Blaj, 26 februarie 1863]

Herr Schwager!

Fi[i] odihnit, că cartea — de care ești solicit[30] *să nu fie rătăcit — demult o am primit și numai din aceia cauză nu ți-am putut da la dînsa pînă acum răspuns că, doamne, tare am fost obruat*[31] *cu lucruri grele și urgente și abia îmi mai rămîne timp la corespondenții private.*

Incunoștințareade spre facultatea de a ține conferințile cerute naționale, astfel o căpătai și de la Guberniul transilvan. Socotesc că ținerea conferinților naționale în postul acesta a paștilor, pînă după Duminica Tomi după paști, nu se va putea ținea; adeca vom vedea cum ne vom putea înțelege în privința aceasta și cu excelența sa Șaguna. În conferințile aceste ne vom înțelege — dacă ne va fi ertat — despre mai multe obiecte, despre cari ai făcut pomenire și domnia ta în cărțile de mai nainte. Toate ar fi bune, numai simptomele cele nu prea înbucurătoare pentru națiunea noastră, cum ii a Saxenlandului[32] *cu excluderea românilor din Universitatea fundului regesc per indirectum, amînarea dietei transilvane etc. etc. nu-mi prea plăcu. Că toate frumoasele și marile noastre achiziții, fără de o lege dietală asecurgătoare, stau într-un pic[i]or numai și pe g[h]iață, cari de nu ni le va asecura sau o lege pozitivă, sau batăr Diploma regească, se pot șterge toate cu o trăsură de peană sau vor înceta de sine, rămîind fără dietă și cu supremația magyară deasupra noastră, dată fraților magyari prin instrucțiunea pentru comitetele comitatense și dacă se va împlini și împăc[i]uirea regimului cu Ungaria, despre care multe și calde vorbiri se fac și prin gazetele germane și magyare, apoi adio Dieta Transilvaniei! Și cu dînsa egala îndreptățire a românilor și cu națiunea magyară în comitatele Transilvaniei, ca și cu sașii în fundul regesc! Dumnezeu poate să le facă toate bune; și îi bine a ne încrede mai mult decît în toate în providența divină!*

La una am a te reflecta, ca corespondințile de acest feliu între noi să le dai focului, să nu cadă — per fatum[33] *— în mîni streine, cari deși nu cuprind nemica ceva crimă, totuși să iae din iele prilegiu — după obiceiul streinilor — a tîlcui de dușmănoase sentimentelor românilor.*

Post mîntuitorul de suflete și dă[tă]toriu și de sanitate trupească oftîndu-ți cu la ambele nepoate, rămîn al domniei tale sincer affine.

Blașiu, 26 febr[uarie] 1863.

Metropolitul Alexandru

---

[30] Neliniștit.

[31] Copleșit, dărîmat, ocupat peste măsură.

[32] Sachsenland = „Țara sașilor", prin care se înțelege teritoriul scaunelor săsești din Transilvania, dominat în orînduirea feudală de patriciatul săsesc pe baza privilegiilor date de regii unguri din secolele XII—XIII; deși românii formau majoritatea populației în aceste scaune, ei nefăcînd parte din rîndurile privilegiaților pînă în 1848, n-au avut drepturi politice și deci nici accesul la funcții pe teritoriul lor; constituția imperială din martie 1849 prevedea consfințirea Sachsenlandului ca un teritoriu autonom fără să țină seama de populația românească majoritară; desființat la sfîrșitul anului 1851, odată cu abrogarea constituției menționate mai sus, între 1861—1865 patriciatul săsesc a acționat pentru reînvierea lui; la aceste încercări se referă Al. Sterca-Șuluțiu în scrisoarea sa.

[33] Spre nenorocire.

P.S. Pe mine iară mă chinuește cocahemorais, durere de cap și de crucile șalelor foarte mare. La timpul suu să nu-ți uiți și de nepotul Iosif. Scrie-m[i] unde? în ce uliță? și sub ce număr a casei șezi acum? să știu unde să-ți adresesc cartea.

Doc. 321, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXVII.

[Blaj, 17/29 martie 1863]

Herr Schwager!

Pentru încunoștințarea din 25a/3 a.c. mie făcută, mare mulțumită. Togma în ora de acum, odată cu prețuita-ți scrisoare, primi[i] și rînduiala excelenței sale Nádasdy, în care sunt provocat să-mi dau deslușirea că pentru ce am lăsat să se facă alegere la conferințiile naționale?

Eu i-am răspuns că: 1°. Eu și la 1861 această modalitate am urmat și am experiat, că cu dorința națiunei aceasta se și mai lovește; 2°. Că eu și acum după ce și maiestatea sa se vede a lăsa în voia ep[isco]pilor conchiemarea conferinților și nu ne pune nici o restricțiune, togma în interesul cîrmuiri[i] încă am aflat prea de lipsă ca să urmeziu modalitatea aceasta din 1861, cu atîta mai vîrtos, că eu și din relațiuni vii, orale, a mai multora bărbați fruntași a națiunei noastre, iară mai vîrtos din gazetele noastre cele române am aflat că mare nemulțumire va fi în națiunea noastră, dacă conferințile se vor conchiema simpliciter numai prin ep[isco]pi și nu și prin alegere; că conferințile numai prin ep[isco]pi conchiemate și nu și prin alegere tot ce alta poate fi, numai congres sau conferințe naționali nu; și cele în așa conferințe făcute și pronunțate nu s-ar putea de graiul sau glasul națiunei ținea și numi.

Așadară, eu și în interesul înaltului regimen, care poftește ca națiunea să grăiască cu dînsul, am socotit ca să fac alegerea batăr a membrilor acelora, cari cad afară de amploiați[i] cei de cathegorie mai mare, pe cari și eu de-a dreptul i-am chiemat, ca așa să dau ceva față de congres naționale și acestor conferințe. De aceea, fiindu-mi cugetul curat și cîntat spre înaintarea intereselor regimului, m-am socotit a fi nevinovat și că nu fac greșală cînd am făcut așa. Așadară să se îndure și excelența sa togma și înaintea maiestății sale a mă absolva de toată imputarea și a-m[i] lăsa acum fapta odată făcută și dispoziținile în toată Transilvania prin cerculare trimise și publicate în locu[l] și în valoarea lor; că eu aceste fără mare conpromisiunea mea și încă fără mai grea vătămarea și supărarea poporului nostru nu o mai pot revoca.

În sensul acesta dară îmi merge pe poșta de astăzi răspunsul și la excelența sa Nádasdy. Care tare bine ar face dacă nu s-ar lua după blăstămatul și cel mai mare inimic a națiunei române „Hermanstäder Zeitung-ul"[34], care calumniose mi-a critizat cercularîul meu și pe care nu-l aflu vrednic să-i răspundă omu[l] de omenie.

Despre alta poftindu-vă ca multe și fericite praznice a sîntelor paști să adjungeți cu bună și statornică sănătate, rămîn al domniei tale sincer affine.

Blașiu, 17/20 martiu 1863

Metropolitul Alexandru

P.S. În comitatul Kükölö, cîne-cînește, ne învoirăm în alegerea oficialilor și pertractarea decretelor cu frați[i] magyari; din gazete vei vedea mai pe larg.

Doc. 322. la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

[34] „Hermanstädter Zeitung", ziar german apărut la Sibiu în 1861. Din 1863 unit cu „Der Siebenbürger Bote".

XXVIII.

[Blaj, 17/29 mai 186

Herr Schwager!

Cartea din 13a/5 a.c. cu trimisele tipărituri cu mulțămită ți-o am primit. În privința alegerilor, ca să meargă spre folosul națiunei, slobozind la cler un circulariu, tare le-am recomandat concordia, luarea aminte la instrucțiunea pentru alegeri și deosebi să fie, pentru cei ce se vor alege, într-o înțelegere, ca să nu facă partide și să nu se lase de nimenea amăgi[ți] etc. etc. Vom vedea ce va să daie Dzeu, că în instrucțiunea pentru alegeri sunt cu adevărat multe foarte favoritoare. Însă după ce magyari[i] în comitetele comitatense sunt mai în tot comitatu[l] în majoritate, circumstanța aceasta prejudecă și strîmtorește tare alegerile românilor, dînd lor mare influință și asupra comisiunilor de alegere cercuale asupra poporului alegătoriu prin deregătoarele co[mita]tense de magyari. Am înțeles că pentru stațiunea de secretariu la Guberniu, în locul promovatului domnului Grideanu, s-a propus unu[l] Tamași, român quidem[35] *de origine și unit de-ai noștri, dară om în națiunea noastră ca care pentru ea nici batăr un cuvînt în public nu au pusu-ne și care nic[i] un serviciu națiunei n-au făcut; că Tamași pînă la 1861 au fost translatore magyar, nu român, la Stathaltereiu*[36] *din Sibiu; însă luînd muiere magyară și acum lingușindu-se pe lîngă consiliarii magyari — fiind acolo lîngă dînși[i] în Clușiu — l-au propus Gubernia, precum înțeleg, pe el de secretariu la Guberniu.*

De aceia te rog, Herr Schwager, ca unde vei putea să te întrepui pentru nepotul Iosif, care și hărnicie și merite pentru stat și națiune are de 10 ori mai mult ca Tamași, pentru că de nu era și el și în comitatu[l] Kükölö treburile acolo niciodată nu se putea[u] organiza și dezvolta așa favorabile, precum s-au dezvoltat. Ce merite a făcut el și națiunei cu îngrijirea și activitatea sa și pentru înmulțirea fondului Reuniunii literare[37] *îi prea cunoscut din Gazeta, ca să tac că și eu făcînd ceva aș avea drept a pretinde să fie respectat un nepot al meu, fiind și el vrednic. Eu mai de cu primăvară am fost scris și excelenței sale grafului N[adasdy] pentru nepotu[l]; cu un prilegiu bun, de vei putea spune-i umilita mea rogare pentru nepotul, ca să nu-l mai inquieteziu*[38] *cu nouă rugare în scris. Sapienti satis.*

Despre alta încă aș dori ca, încă pînă trăiesc, să-mi văd pe acest nepot barem (Iosif) așezat, care-i om de omenie și român adevărat din talpă pînă în creștet, că și mie așa tare mi s-a sdruncinat sanitatea, cît sufletul abia mi[-i] în buze și mi s-au înfrînt puterile corporale, cît abia mă mai poartă slabele pic[i]oare. Numai încă darul lui Dumnezeu și poate rugăciunile multora mă mai susțin.

Poftind și celor de [la] scăldătoare și și dtale de la atotputintele statornică sanitate și tot binele, rămîn al dtale sincer affine.

Blașiu, 17/29 mai 1863.

Metropolitul Alexandru

[Pe prima filă, sus, D. Moldovan notează]: *Răspuns 15/6, 1863.*
Doc. 323 la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

---

[35] Anume.
[36] Corect *Staathalterei* = Direcțiunea Financiară.
[37] Se referă probabil la Astra.
[38] A tulbura.

XXIX.

[Blaj, 12 iunie 1863]

Herr Schwager!

In „Telegraful român" nr. 43 din 20 mai a.c., carele eu numai asară îl căpătai, între numele regaliștilor de partea românilor propuse de Guberniu pentru prea înalta denumire, îți văzui și numele domniei tale. Eu dară grăbesc a-ți scrie și a te roga, în interesul națiunei, să nu primești a fi regalist, ci să rămîi în loc acolo la Cancelarie, dinpreună cu domnul secretariu Anghel; că de la Dieta Ardealului se vor subșterne prin excelsa Cancelarie aulică lucrurile cele mai ponderoase, cari taie în viața politică a națiunei române și apoi dacă vă veți mișca din loc, cine va apăra la Cancelarie interesele națiunei noastre? Acolo, dacă veți veni ca regaliști vor rămîne apoi numai sași și magyari și apoi, firește, aceștia vor propti cu toate puterile interesele națiunelor sale, nu a[le] românilor și dacă români[i] n-or avea pe nime care să apere și interesele lor togma acum, cînd are de aceasta mai mare lipsă, apoi mă tem că ni se va cășuna cea mai mare pagubă. Aceasta-i cauza din care eu aș dori să rămîneți ambi[i] români pe loc și să nu veniți de acolo. Sapienti satis.

Noi aic[i] ne silim cu toate puterile să eșim bine cu deputați[i] noștri, care ne dau de lucru, că mulți ar vrea a fi deputați și nu-i pentru toți loc.

Aceste cu graba scriindu-ți-le, rămîn al il[ustri]tății tale sincer affine.

Blașiu, 12 iunie 1863.

Metropolitul Alexandru

P.S. Togma eri ceti[i] în Telegraful român nr. 43 între regaliști de partea românilor propuși și numele lui Nopcsa [Nopcea Francisc n.n.] (cu bună siamă fișpanul din Hunedoara); cum ar putea să se denumească de regalist între români unul ca acela care, în răspunsul suu la chiemarea mea să vină și el ca fișpan de român la conferințile românilor din Sibiu, se lapădă de români și nu voește a lua parte la o adunare unde se tractează interesele națiunei române?! precum ști[i] din răspunsul lui cetit în adunarea națională din Sabiu. Aveți grijă, ca între regaliști la români să nu se denomească, că de la un om ca acesta nici regimul, nici națiunea română în Dietă nu poate aștepta nici un bine.

Doc. 324, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXX.

[Blaj, 19 iunie 1863]

Herr Schwager!

Ai bunătate și admanuează cu grabă cartea aceasta la iulustritatea sa Baziliu Papp, v[ice] președintele nostru a Guberniei Transilvane, care acum se va afla în Wiena. Poftindu-vă tot binele, rămîn sincer affine.

Foarte cu graba,

Metropolitul Alexandru

Doc. 325, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXXI.

Blașiu, 9/12 iuniu 1863

Herr Schwager!

—

Cartea din 15ª a lunei și anului curgătoriu cu poșta noastră de aseară cu bucurie a primi[i].

Eri, afară de cercularíul cunoscut, și alte cerculare am mai dat și îndreptări private pe la mulți; că doară eșim la cale cu deputați[i] noștri. Și ca să delăturăm multele pedeci, cari și ambițiunea sau năzuința de a adjunge deputat a multora dintre români[i] noștri le pun. Avem nădejde să reeșim, dacă ne vor asculta. Pentru al doilea consiliariat român la Cancelaria aulică îi adevărat că eu m-am întrepus la excelența sua N[adasdy], însă să ști[i] că aceasta am făcut-o nu că doară aș avea batăr cîtă tină sub ung[h]ie în domnia ta îndoială că și cauza națională și și a ambelor confesiunilor noastre cu cea mai mare străduințe și sinceritate le reprezentezi și le aperi. Nici am făcut aceasta doară rogat de domnul secretariul Anghel, ci am făcut „ex oportunitate" și „ex principio", ca națiunea noastră să aibă și la cancelarie doi consiliari și am vrut să folosesc prilegiul cel bun, atunci cînd am cetit din gazete că consiliariul Kabos este pensionat și baronul Reichenștein promovat de vice cancelariu, fiind convins că și cauzele naționali springinite de doi consilieri mai bine vor putea înainta. Și așa Anghel, care în privința aceasta nici cu un cuvînt nu m-au rogat mai nainte, este excuzat că nu ți-a putut spune și descoperi mai nainte voia și dorul suu. Eu cred că d[omnul] Anghel niciodată nu se va retrage, nici că ar putea face aceasta ca român, de la buna și frățiasca coînțelegere în toate ce se ating de cauza națională. De aceia te rog să ai către dînsul deplină încredere și voi îngriji din răsputeri ca și domnia sa să aibă aceiaș[i] înprumutată și frățiască încredere în domnia ta. Român cu român și încă în așa posturi, unde în toate zilele vine cauza românească la tapet, care numai în strînsă concordie — facia cu alți[i] — se poate apăra, nu pot fi altmintrelea decît ca adevărați frați. Și nemic mai dureros ar putea fi dacă frățînătatea aceasta a sîngelui s-ar vătăma și nebăga în seamă. Aceia nu ne-au fost niciodată sinceri amici cari înadins, și nu din unele împedecări poate nouă necunoscute, ne încungiură. Secretariatul guberniale dacă numai după dietă voiți a-l conferi lui, care îi incertum, că cîte luni sau anu[l] întreg va dura? apoi să nu-l relegați ad graecas calendas.

Nepotu[l] Iosif fi-va ales deputat (cum ar voi și el) sau ba? nu știu, da de va fi ales deputat nu-i nici o îndoială că el, ca și pînă acum, în operarea intereselor regimului și a intențiunilor maiestății va urma pe unchiu[l] suu; pentru aceia dacă veți voi a-i conferi secretariatu[l], ar fi de prisos a aștepta să vedeți cum să va merita în dietă ca deputat, cu atîta mai vîrtos că el s-a meritat în oficiul suu de acum întru atîta măsură cît, obstrahend ce au lucrat în favoarea națiunei, comitatul Kükölö niciodată nu se putea așa, precum îi acum organizat, fără co[n]lucrarea cea zeloasă a nepotului organiza și pune în rînd bun, unde tot prea înaltele intențiuni le-au efeptuat.

Fiți cu toți binecuvîntați poftește sincer affinele

Metropolitul Alexandru

P.S. Mare bun sentiment au cășunat la toți că excelența sa N[ádasdy] a început oficioasele corespondențe cu noi în limba română.

Doc. 326, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXXII.

[Blaj, 1 martie 1864]

Herr Schwager!

Bolnav din pat de pic[i]oare îți scriu că făcîndu-mi-se la glesne din rosătura nădragului[39] *niște zgrebunțe, cari m-au mîncat tare și scărpinîndu-le s-au orbînțit*[40], *acum caută să șed în pat, luînd și pentru curățirea stomacului de venin și de phlegmă ceva medicină. Așadară, pe scurt numai îți voi scrie. Aud că domnu[l] consiliariu Aldulean*[41] *s-a denumit de v[ice] președinte la Tabula Regiască. Și în locul domniei sale de consiliariu guberniale este denumit Bran — promoveatur ut amoveatur*[42] *— și iară în locul lui Bran să fie transpus d[omnul] Pușcariu la Făgărașiu, după cum a și tot dorit. Noi încă am avea niște doriri, nu știu împlinise-vor sau ba? că în lume îi tot cam așa: la mulți nemeritați, ba încă demeritați, li se împlinesc dorirele și la cei meritați și modești au rar, au niciodată nu se împlinesc.*

Nepotu[l] Iosif fő bírău[43] *de la Cetatea de Baltă, cam de multișor dorește și solicitează o stațiune de secretariu la Guberniu, la care el ca fő bírău nu ar face nici un salto mortale, fără una și aceia ar dobîndi numai, că ar cădea în activitate și nu ar depinde de la lumea alegătorilor existența lui. Și pînă acum l-au tot praeteriat*[44] *alți[i] și de m-am fost rugat și eu, mi s-au dat vorbe bune și nădejde bună, că cu cel mai deaproape prilegiu s-or împlini și dorirea nepotului și rogarea mea. Acum cred că prin promovarea mai sus pomeniților domni, va să se facă iară vreo apertură de un secretariu la Guberniu[l] nostru ardelean. Vom vedea oare cererea cea dreaptă și a mea și a nepotului plini-se-va și acum? Eu mai în multe rînduri m-am fost rogat de excelențiile sale Nadasdy și Reichenstein. De acest mai de pe urmă m-am rugat togma și acum nu demult, cînd am fost în Wienna și tare mi-au apromis. Acum modestia nu mă mai iartă ca să-l mai incomodez cu alta nouă rugare, că eu facies cu oameni de rang și de caracter mă tem tare de proverbul român: „destul îi o bîtă la un car de oale". Fără, mă rog de domnia tua ca de un prețuit Schwager, să ai bunătate a privig[h]ia și dacă se va face vreo apertură de secretariu la Guberniul nostru, să lucrezi pe căile cari li[-i] socoti mai acomodate, să intre în aceia stațiune nepotu[l] Iosif sau să-l pună în locul Pușcariului de administratoare a comitatului Cetății de Baltă, care știind toată starea administrațiunei aceluia comitat, prin niciun român altul nu s-ar putea mai bine administra, avînd, popularitate și la magyari, că zău și în organizarea și curgerea lucrurilor comitatului Cetatei de Baltă în interesul regimului de pînă acum are mai multă parte nepotu[l] decît P[uș cariu]; că să nu fi fost el absentio*[45]*, P[uș cariu] trebuia să se reîntoarcă de unde venise re infecta*[46]*. Atîta poți pomeni și excelenței sale, lui Reichenstein, că eu am zis că mi-au apromis patrociniul*[47] *în privința nepotului și eu tare sunt încredințat în aceia apromisiune așa, cît modestia nu mă mai lasă să-l mai incomodez cu noue rugări. Sapienti satis.*

Noutăți pe aici nu avem, fără gazetele tare ne înspăimîntă că lucrurile politice în toată Europa le va turbura Holsteinul cu Dania[48] *și cu poloni[i]*[49]*; că Dieta noas-*

---

[39] Pantalon, < magh. *nadrág* = pantalon.

[40] Orbînțat, < magh. *orbánc* = erizipel.

[41] *Ioan Aldulean* (1821—1871) avocat român; participant activ la mișcările politice ale românilor din Transilvania în anii „regimului liberal"; președinte la Tabla Regească din Tîrgu Mureș; consilier al Guberniului Transilvaniei din Cluj între 1861—1864; vicepreședinte al Dietei de la Sibiu din 1863—1864.

[42] Avansat, să fie promovat, înălțat în rang.

[43] Primpretor, jude primar.

[44] Neglijat, scăpat din vedere.

[45] Dezacord, reținere, abținere.

[46] Lucru neisprăvit.

[47] Ocrotire, protecție, sprijinul.

[48] În anul 1864 a avut loc un război între Prusia și Austria pe de o parte și Danemarca pe de altă parte pentru Holstein și Schleswig, în urma căruia Austria a primit Holstein-ul și Prusia Schleswig-ul.

tră se va amîna, știe Dzeu pînă cînd? și vom rămînea cu cele duo legi nepublicate și neefeptuite și cu cele mai multe și mai grele neisprăvite, ce pentru noi ar fi o mare fatalitate. Dumnezeu e bun și toate le poate face bune!

Poftindu-ți — cu la nepoate — statornică sanitate, fără care în lume nu-i nici o fericire, și tot binele, cu osebit stim rămîn al domniei tale Herr Schwager sincer affine.

Blașiu, 1a martiu 1864

Metropolitul Alexandru

[P.S.] Herr Schwager! Trimite-mi, de o vei avea, cartea Aprobatelor și a Compilatelor, cu articuli dietales, că am lipsă să caut ceva.

Metropolitul Alexandru

Doc. 328, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXXIII.

[Vilcele, 13 iulie 1865]

Herr Schwager!

Cartea-ți din 1/7 abia în 11/7 o am căpătat-o aici în Elöpatak, unde de 3/7 mă aflu venit. Din această înpregiurare vei primi că fiind omului preste toate sănătatea, fără care nu-i în lume nici un bine mai de prețuit, îmi iaste cu neputință a mă duce la Wienna. Însă eu din gazete văzînd că-i mai mare frica și sfara decît periculul, nu văd nici așa mare necesitate de a alerga în funia capului. Și sunt convins că nu se va întîmpla „a hogy csiripelik a verebek"[50]. Achiziționile noastre pe calea legislațiunei căpătate și de monarhul sancționate, publicate și puse în lucrare așa afunde rădăcini — ca fapte conplinite — au aruncat în pămîntul Transilvaniei, cît nu-i mai mult nici un cancelariu magiar, nici un stats ministru în stare a le stîrpi și ignora — după cum zic unele gazete —, fără de a turbura pacea publică, a întărîta toate națiunile nemagiare din Regatul Coroanei Ungariei asupra m[onarhului] și fără de a conpromita fidei dignitatea cuvintelor și a apromisiunilor bunului monarh înaintea Europei și înaintea tuturor naționalităților din tot Imperiul austriac că atunci apoi, afară de cuvîntul lui Dumnezeu, cui se-ar mai putea crede? Acela monarh bun și drept, care mie și la alți[i] în față ne-au zis că niciodată nu va primi și sancționa unirea Transilvaniei cu Ungaria și acesta în cuvîntul de tron la deschiderea Dietei transilvane prin recunoașterea autonomiei ei o au zis și în fața lumei. Cine poate crede că această uniune, cu toate ce s-au lucrat în Tran[silva]nia de la 1861 încoace, să o daie de jaf, pradă și în prețul împăc[i]uiri[i] cu magyari[i]?! etc. etc. etc.; să nu ne spăriăm așa de moarte, că care moare de frică îi trag clopotu[l], cum îi zisa, cu bești na.

În Elöpatak se trimisese, înainte de a veni eu aici, duo cufere pecetluite sub nume de „Moldovan"; toți am crezut că ești domnia ta și ți-ai trimis bagagia înainte la Elöpatak ca să-i urmezi, da ne-am înșelat, a fost altul Moldovan, nu Dumitru, nici consiliariul de la Cancelaria aulică, ce cu toți[i] ne-am debelat[51] pentru aceasta.

Unde ai fost anu[l] în cuartir acum îi pustiu, s-au făcut birt, la care pînă acum doar nime nu am tilnit. Vrei să știi[i] noutăți? cea mai mare care și eu aici în Elöpatak am aflat-o este că doctorul Szabo s-au însurat, au luat o fată tînără a altui doctore din Iașii Moldavii. Socri[i] încă îi se află în Elöpatak; femeia nu-i prea specioasă, însă, cum se vede, bună și afabilă. Noi cu toți[i] omului acestui bun îi oftăm din inimă noroc la pasu[l] făcut și îi dorim să nu se fie însurat prea tîrziu

---

[49] Se referă la răscoala țărănească din Polonia, care a avut loc în 1862—1863 și care a fost urmată de o mare reformă agrară.

[50] „Cum ciripesc vrăbiile", aici cu înțelesul: după cum se zvonește în secret.

[51] Cucerit.

[52] Nervul lucrurilor ce trebuiesc făcute.

și să-i daie dzeu pe viitoriu nervum rerum gerendarum[52], *ca și nevasta să se afle fericită și îndestulită. Veşti locali sunt puține și nu prea interesante. Cînd am venit eu aici în Elöpatak — 3 iulii am sosit — era o pustietate și de minune așa puțini oaspeți, cît ne luasă uritu[l] cît să fugim și noi. După aceia s-au mai strîns oaspeți și au mai venit și din Principatele Unite, însă — cu puțină excepțiune — numai din familiile cele de rînd. Mulțimea oaspeților care abia va trece pînă acum preste 300 persoane stă din armeni, iudei, saşi de rînd din Brașov și puținei magiari, tot de clasa mai de rînd. Din Principate încă, afară de adjutantele Cuzei*[53], *Brătianu*[54] *și vreo duoi-trei boierași, ceialalți sunt tot cam coconași, fetițe nemaivăzute și necunoscute în Elöpatak. N-ai cu cine te însoți. Szabo încă acum îi restrîns în giurul nevestei (fără care nici un pas nu face), nu-l vezi umblînd așa pustiu ca de altă dată.*

Timpul în Elöpatak la început era aspru și friguros; la cură era bun bekeșul[55] *blănit cu vulpe, acum s-au îndreptat pe căldură și timp frumos. În Elöpatak voi petrece deplin 4 săptămîni și 2 în Covasna; de cumva aș afla în pace cuartirul avut anul trecut, pentru că Covasna a ars, și pe cum uni[i] spun, toată partea aceia a satului — unde eram noi încartirați — pînă la biserica cea românească, s-a prefăcut în cenușe; mi-ar părea foarte rău de bunul meu gazda Vajna.*

Veşti ce aveți pe acolo, la fontana și în reședința zeilor? Pe noi, pe uni[i] de pe aic[i] nu veștile cele politice, cît cele sociale, ce ne vin de pe la împărătească cetate despre B[ran] și P[uşcariu] ne-ar supăra rău dacă ar fi adevărate. Noi am fi prea plecați a crede că sunt scornituri, daie dzeu să fie și așa.

Despre alta, poftindu-ți cu la nepoate tot binele, rămîn cel vechi affine

Elöpatak, 13a iuliu, 1865

Metropolitul Alexandru

Doc. 329, 1a Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXXIV.

[Valea Voinești, 4 august 1865]

Herr Schwager!

Din Covasna, sau mai bine Vajnafalva, unde eri la amiazăzi am sosit și unde tot la acelaș gazdă ne-am așezat cu locuința, a-ți scrie mă îndeamnă o impresiune a trecutului. Trecui adeca eri prin curtea căsi aceia, unde ai fost cu nepoatele încvartirat și aflînd-o pustie, fără locuitoriu și fără viață, îmi căşună o sințire dureroasă, aducîndu-mi aminte de schimbările lumești, cum și o casă și un loc se înbracă ca într-o gele [jale n.n.] și mai mult nici semne de viață nu mai dă, după ce și-ori pierdut locuitori[i] sui! Casa, după cum mi-au spus muierile acele sărace din colibele cele de lîngă casă, de aceia șede pustie, — deși în Vajnafalva în iest an sunt foarte mulți oaspeți — pentru că a voit proprietariul să vie la scalde; însă schimbîndu-și propusul gînd, casa a rămas neexarendată. Poate că nu preste mult timp va să vină în aceeaș[i] casă doctorul Szabo cu nevasta, aducîndu-și la Vajnafalva pe soacră-sa, care-i o matroană de totului onorată și cultă, însă cu o sănătate — ca și a mea — slabă și schimbăcioasă. Am onoare a-i cunoaște și pe socru, domnul drele de medicină din Iașii Moldavei... Theodori, *care este fiul învățatului quondam*[56] *paroh român din Pesta și — după moartea lui Petru Maior — fostului și revizore de cărți românești la Universitatea din Pesta Theodorovich, fiul se numește mai românește „Theodori".*

---

[53] *Alexandru Ioan Cuza* (1820—1873) domn al României între 1859—1866.

[54] *Ion C. Brătianu* (1821—1891) celebru om de stat al României; a contribuit la unirea Principatelor Române sub Cuza.

[55] Bekeș, < magh. bekecs scurtă îmblănită și tivită.

[56] Odinioară.

Timpul pe aici îi de totului frumos și pentru scăldători în bazinul apei reci și în Pokolsár[57] foarte favoritoriu. Ba îi o căldură preste zi mai nesuferită; tot așa timp am avut și la Elöpatak, unde la început — pe cînd mersesem eu acolo — era[u] oaspeți de totului puțini, iară după aceia invitați de timpul cel cald și frumos, s-au adaos din Principatele Unite o mulțime, între cari mai fruntași sunt: principele Bibescu[58], colonel de cavalerie — precum spun —, altul colonel și adjutantele domnitorului Principatelor Unite[59], un principe Ghica[60] — pertranseneu[61] — și alți mulți.

Dintre magnați[i] noștri ardeleni au venit — și acolo l-am și lăsat — grof. Miko[62] și b[aron] Bornemisza János[63] — om care către români nici nu se uită, nici vorbește —, la a cărora curtenire? s-au adunat o mulțime de magnați sau fruntași magiari; mai cu siamă conposesori din Elöpatak, cari în cazinoul din Elöpatak au ținut și un „Közbirtokessági Gyülés"?[64]. Din Elöpatak — unde cum mi-au zis — au ținut numai una „előkura"?[65] se va duce „az egész kura folytatásara"?[66] la Borszek Frați[i] noștri magiari, precum se vede, nutresc nădeșdile cele mai mari numai în adîncul inimii, iară altmintrele observează o adîncă tăcere. Eu cred tare că se vor înșela în nădeșdile sale cele excentrice și concesiunile cari li se vor da nu vor fi de aceia natură, cari să ignoreze sau togma să nimicească acvizițiunile noastre naționali politice pînă acum dobîndite. Vederemo.

Cu aceasta îmi închid cartea, făcîndu-ți de știre că eu voi fi în Vajnafalva pînă în 19/7 aug. a.c., în care zi am de gînd a mă reîntoarce, oftîndu-ți cu la nepoate tot binele și statornică sănătate, rămîn al dtale affine adevărat.

Vajnafalva, 4 aug. 1865

Metropolitul Alexandru

P.S. Că de cancelariu este denumit în locul lui Nádasdy, excelența sa grafu și F[eld] M[areșalul] sau generalul de cavalerie Haller, ne-am bucurat cunoscîndu-l de om bun; iară ce auzim că în locul lui Reichenstein de vicecancelariu ar fi chiemat Apor-ul[67] nostru cel bine cunoscut de amic mare al românilor, ne-au umplut de mîhnire. Apoi, cum zice românul, ne-au bătut păcatele, fie voia lui dzeu în care tare sperăm.

Doc. 330, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXXV.

[Blaj, 8 septembrie 1865]

Herr Schwager!

Mutările aceste grandioase și re[a]ducerea fő ișpanilor celor de la 1861 iarăș[i] în fruntea comitatelor cu o putere ca și de dictatură, trebuie să insufle mare grijă tuturor amploiaților români din comitate. Această îngrijire mai cu siamă debuie

[57] Denumire topică, traducîndu-se cu: mlaștina diavolului, nămol gazos care fierbe și e totuși rece, existent și astăzi în stațiunea Covasna.

[58] Probabil *Ioan Bibescu*, ministru de Culte sub Barbu Știrbei, domnul Munteniei (1799—1869).

[59] Vezi nota 54.

[60] Probabil este vorba de *Dimitrie Ghica* (1816—1897) fiul principelui Țării Românești Grigore Ghica; de mai multe ori ministru sub Cuza.

[61] În trecere.

[62] *Mikó, Imre*, vezi nota 11.

[63] *Bornemisza, János*, vicepreședinte al Guberniului Transilvaniei în 1866.

[64] Au ținut o întrunire a conposesoratului.

[65] Un tratament prealabil.

[66] Pentru continuarea întregului tratament.

[67] *Apor, Károly* (1815—1883), baron, președinte al Tablei Regești din Tîrgu Mureș între anii 1861—1866.

să cuprindă pe amploiați[i] români din comitatul Cetății de Baltă, unde de suprem comite s-au denumit rabiatul și înfuriatul neamic a[l] tuturor românilor, graful Beldi Ferencz[68].

Nu fără temeiu debuie să fiu și eu mai cu siamă pentru nepotul Iosif, judele primariu din comitatul acela a[l] Cetății de Baltă și pentru aceia îngrijat că, precum se știe, în comit[a]tul Kükölö sunt duoi juzi primari români, adeca napotul Iosif in politicis ca jude primariu diriginte și Csergedi ca prezidentele sedriei.

Noul camite Beldi, ca nepr[i]eten românilor, nu-i nici o îndoială că nu va suferi în comitatu[l] lui duoi juzi primari de români. Și fiindcă cu justiția nu are de-a face și nu va putea așa lesne amova[69] pe Csergedi, fără îndoială nu va lipsi de a amova pe nepotul Iosif, poate și de aceia că oarecum să se răzbune și asupra lui și mai virtos doară asupra mea, pentru că am apărat drepturile și interesele națiunei române. De aci nepotul Iosif are de timpuriu a se îngriji — ca om cu muiere și cu trei prunci necrescuți — să nu rămînă pe g[h]iață și fără pînea cea de toate zilele.

Fiindcă acum alt loc vacante nu este, fără stațiunea secretariului de la Cancelaria aulică transilvană, nepotul Iosif astăzi sau mine își va și trimite prin Guberniul transilvan suplica în sus la Cancelaria aulică, cu toate bunele sale documente, prin cari va cere conferirea vacantei stațiuni de secretariu la Cancelaria aulică transilvană, pe care stațiune nepotul Iosif și la anul 1861 au fost de Guberniu secundo loco candidat și propus. Eu dară în privința aceasta am grăbit prin o scrisoare pe posta noastră de eri a mă interpune și a mă roga pentru nepotul Iosif la excelența sa cancelariul Haller. Fiind dară lucrul așa, mă rog și de domnia ta să ai bunătate cît se va putea mai în grabă — nu cumva anticipative să se confereze altuia — a te intrepune unde și la cine vei putea la Cancelarie pentru nepotul Iosif, să i se confereze lui vacanta stațiune de secretariat la Cancelaria aulică, că fără de aceia am avea conpetința noi români[i] să avem batăr duoi indivizi de ambele confesiuni acolo. Nepotul în curs de 9 luni, în absența Pușcariului au suplinit și oficiul de administratore al comitatului încă cu laudă, precum va dovedi atestatele lui și el este un oficial activ, energic, strădalnic și omul cel mai de omenie. Te rog dară, din nou, nu-ți uita de nepotul Iosif.

Noi, în stările aceste înpregiur, suntem prea îngrijați și nu știm ce să facem? Lua-vom parte la alegerile deputaților pe baza legilor din 1848? După cari negreșit vom rămînea în minoritate mare. Și participa-vom la Dieta viitoare? în care fiind noi în minoritate, se va propune și votiza uniunea Transilvaniei cu Ungaria, fără a fi noi asecurați mai nainte că ce am dobîndit prin Dieta Transilvaniei nu le vom pierde. Noi ne temem că dacă recunoaștem legile din 1848 prin alegeri etc. în faptă, eo ipso[70] am cunoscut și nulitatea valorii Dietei transilvane de la 1863—4?! Toate aceste sunt pentru națiunea noastră întrebări de viață! și nu știm ce să facem. Am avea lipsă mare de o conferință națională, în care să ne înțelegem și să fim într-on cuget și într-o solidaritate, să nu umblăm orbecă[i]nd și umblînd uni[i] într-o parte, alți[i] în altă parte. Eu cu excelența sa colega mitropolitul Șaguna nu m-am putut întîlni și înțelege. Pe excelența sa l-a chemat — tîrziu, după ce toate au fost cu magiari[i] croite — la Wienna. Pe mine — și îi foarte bine — nu m-au chemat. Nu știu excelența sa ce a putut cu comesul isprăvi?

Eu totuși aș fi acum de aceia părere, ca noi și la alegerile deputaților și la convocînda — pe baza legilor din 1848 — Dieta transilvană să luăm parte și să cuprindem, încît putem, terenul acela carele unicul îl recunosc și frați[i] magiari de legiuit, nu ca să acceptăm în bloc uniunea și să recunoaștem valoarea legilor [de la] 1848, ci de pe terenul acela să apărăm autonomia țări[i] și valoarea legilor aduse în Dieta Tran[silva]niei de la 1863—4 cu egalitatea drepturilor egale naționale; și dacă cu autonomia țări[i] nu o am putea — după cum mă tem — scoate-o la cale, atunci încalte să protestăm și să le spunem în față că noi numai cu aceia condițiune vom primi „in principio" uniunea Transilvaniei cu Ungaria, dacă în viitoarea dietă [a] Ungariei, prin una lege pozitivă, și de maiestatea sa sancționată, vom fi asigurați despre egalitatea drepturilor noastre naționali cu națiunea magiară. Cu

---

[68] Beldi, Ferentz, comite suprem al comitatului Cetatea de Baltă (Tîrnăveni.

[69] A urni din loc, aici cu sensul de a înlocui.

[70] De-a dreptul, de la sine se-nțelege.

această condițiune eu nu aș fi încontra uniunei, că prin uniunea cu Ungaria, dacă și acolo vom putea figura ca națiune regnicolară cu limba administrativă, atunci nu numai nu perdem nemic, ci dobîndim că națiunea română s-ar consolida și comasa și atunci deputați[i] unei națiuni de 3 milioane de suflete și în Dieta Ungariei ar putea insufla respect și și-ar putea mai amplifica cu timpu[l] drepturile națiunali.

Aș dori să știu de timpuriu cum socotiți pe acolo în privința aceasta?

Despre alta oftîndu-ți, cu la nepoate, tot binele și statornică sanitate rămîn al domniei tale adevărat affine

Blașiu, 8a 7ber, 1865

Metropolitul Alex[andru] St[erca]-Șuluțiu

Doc. 331, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXXVI.

[Blaj, 14/26 septembrie 1865]

Herr Schwager!

Două epistole cu toată încrederea ți-am scris nu numai ca unui bărbat, pe care eu de cînd te-am cunoscut te-am stimat, da și ca un acum rudit cu mine și cu familia mea, — una din Elöpatak și alta după ce am venit acasă de la Blașiu — și nici pe una nu am căpătat nici un răspuns. Mult mi-am bătut capu[l], că de ce nu-mi răspunzi? Eu care pe domnia ta te știam nu numai om înțelept dară și affine, tare eram aplecat ca în cugetul meu să-ți excuz rămînerea răspunsului și cu aceia că ești tare ocupat cu oficiu[l]. Și în acest cuget bun eram tare odihnit, crezînd tare și aceia că timpul sau alți[i] te vor fi clarificat; și despre aceia că la aceia pentru că nu ai fost acum anul ales deputat la Reichsrath, nu eu, ci alți[i] trag vina și așa nu-i fi cu nedreptul un „ține minte". Însă, odihna inimi[i] mele aceasta înainte de aceasta cu vreo cîteva zile mi-o tulbură și nimici o informațiune sinceră, după care muerile și uni[i] amici buni ai mei, nu affinele D[imitrie] M[oldovan]. Și alți[i], luînd de bază întîmplarea alegerilor pomenite la Reichsrath, pe d[omnia] ta te făcură să crezi că eu mai mult nu ți-aș fi acela affine și omul care ți-am fost la 1861—2, ci mă aș fi prefăcut într-un om care te prețuiesc mai puțin decît pe altul și anume mai p[r]ejos decît pe A[ldulean]. Și această informațiune — durere — îmi explică prea natural și fidel cauza pentru ce nu se învredniciră două — sau doară și 3 — epistole a mele confidențiale și fără Hintergedank-uri[71] *trămise, de așteptatul răspuns.*

Herr Schwager! Să nu crezi că doară cu scrisoarea aceasta aș voi să mă excuz și cu cuvinte vulpine să-mi mîntuesc fapta și să-ți caut cu fățării bunăvoința și înpăc[i]uirea, fără fiind eu om bătrîn, bolnăvicos și cu un pic[i]or în groapă, cu altul pe groapă și știe Dzeu oare mai vedea-ne-vom sau ba?, am vrut să te clarifichez pînă încă trăiesc și încă conștiincioase și despre întîmplarea alegeri[i] deputaților la Reichsrath, pe care ți se baziază tot „ține mintele" și pe care se au fundat — după cum sînt informat — și aținăturile muerilor și a amicilor mei și colegilor dtale de la Reichsrath, ca să nu-ți faci păcat de moarte și să-ți pierzi sufletul învinuindu-te cu nedreptul asupra unuia om care nu numai în faptă, da nici în gînd nu ți-am greșit niciodată și care și la alegerile la Reichsrath, dacă acele nu au eșit precum aș fi voit și dorit și eu, nu port eu vina, ci uni[i] confesionali a[i] dtale și ai mei fățarnici. Și dacă e ertat acum a spune adevărul și nepoata de o parte care, precum înțeleg, și ea te-a întărîtat asupră-mi.

Eu trebuie să-ți descoper acum și să-ți enareziu da capo historia acelor fatale alegeri și nepoata Hani cea mare dacă este în ea, precum știu și cred să fie, și acum un sînțiu de a nu nega adevărul și de a nu năpăstui cu nedreptul pe altul trebuie să-mi fie mărturie, că altă mărturie — întîmplîndu-se vorbirea între mine

[71] Gînduri ascunse.

numai și între ea — afară de Dzeu, pe altul nu pot avea, că nu vorbesc și nu-ți spun minciuni. Tot lucrul s-a întîmplat așa. În zioa înainte de alegerile la Reichsrath, după amează̆zi, a venit nepoata Hani cea mare la mine și mi-a zis să am grije ca să mijlocesc să fi[i] și dta ales deputat la Reichsrath, cu acela adaos ca să fi[i] și în dietă, dacă s-ar putea, ales; dacă nu, și în vreo secțiune; însă în toată întîmplarea să nu rămîi neales la Reichsrath. Eu i-am apromis nepoatei tot a face ce numai voi putea. Spuie nepoata Hani că doară n-a zis așa și aceasta către mine? Acuma Herr Schwager! Dta ca un om cu minte judecă și combinează de o parte după ce dta mie despre alegerea-ți la Reichsrath niciodată nici cu cel mai mic cuvînt nu mi-ai pomenit; de altă parte, din cuvintele nepoatei încă debuiam numai atîta să înțeleg că de se va putea numai, pentru că imposibile cred că nici nepoata de la mine n-au putut pofti, nici eu nu i-am putut apromite, că alegerile nu depindeau numai de la mine, să mijlocesc alegerea-ți la Reichsrath din Dietă și dacă totuș[i] acolo n-aș putea, să fi[i] ales în vreo secțiune. Ce am putut eu înțelege din vorbele nepoatei alta? decît că dta, ca om prudente, prin alegere vrei numai ca să fi[i] și în Reichsrath ca un membru folositoriu a[l] națiunei, iară nu ca să ambiționezi și să emulezi întîietatea și să-ți țini de vătămare dacă nu vei fi ales în Dietă, ci numai în vreo secțiune. Eu totuș[i] mă am ținut de ce am zis nepoatei și ce am putut toate am făcut, ca dta să fi[i] ales în Dietă. Spre scopul acesta a doua zi, de timpuriu mergînd la Dietă, am conferit cu frații confesionari[i] dtale și m-am rogat ca și ei cu a[i] lor să staie să fi[i] ales în Dietă. Ce mi-au răspuns? Excelență! ai grijă că nu se poate, că de nu vom vota pe Aldulean singur, ci vom pune și pe Moldovan, sași[i] au de gînd, împărțindu-se voturile românilor pe A[ldulean] și pe M[oldovan], să pună și să-și concentreze ei voturile pe un sas și inter duo litigantes tertius — un sas — gaudebit[72]*. Da te rogăm să dăm români[i] voturile cu toți[i] pe A[ldulean], că despre alegerea domnului M[oldovan] te asigurăm că ne-am îngrijit noi și să nu ai îndoială că negreșit îl vom alege într-o secțiune. Eu — care de cînd sunt n-am înșelat pe nime — am crezut zisei lor și dîndu-mi mîna și asigurîndu-mă că vei fi ales în secțiune am fost odihnit și de aceia, cînd au venit deputatul sas Deutsch la mine și m-au întrebat pe cine am voi dintre români să se aleagă în Dietă? [cu] toată conștiința am zis „pe Aldulean", nu pentru că doară eu aș fi prepus și prețuit mai mult pe A[ldulean] decît pe dta — ferească Dzeu un ceva așa nici în gînd nu mi-a venit —, ci pentru că oameni[i] cei fățarnici confesionali[i] dtale, — că despre confesionali[i] mei, cari au făcut conplot ca să scoată popi[i] de la Reichsrath ce au și făcut și să nu asculte de popi nu mai zic nimic — m-au înșelat și te-au vîndut și pe dta. Și numai mai tîrziu am înțeles că confesionali[i] dtale de timpuriu au fost colindat nu numai pe ai sui și și pe a[i] noștri, da și pe sași ca numai lui A[ldulean] să-i daie voturile.*

Fiind lucrul togma așa în toată sinceritatea și de o parte nestînd alegerile togma numai în puterea mea, de altă parte fiind înșelat și făcîndu-se conplot asupră-mi și asupra preoților mei togma de fii[i] noștri, nu au păcătuit de moarte și nepoata dacă te-au sumuțat cu aceia că eu te prețuiesc mai p[r]ejos decît pe A[ldulean]? sau că eu doară ți-aș fi voitoriu de rău? și dacă și dta ai crezut aceasta?

Nu ți-am descris întîmplarea ca să mă escuz, aceasta nici dta de la mine nu o ai așteptat; nici că doară vreau să te conving și să te desmîniu, în conștiința mea niciodată nu ți-am dat cauză dreaptă să te poți mînia pe mine; că cela ce ți-am fost la 1861—2 ți-am fost și în 1864 și-ți sunt și astăzi, ci mă doare că îți pierzi sufletul vinuindu-te asupra unui om, decît carele mai sincer și zelos voitoriu de bine nu ai avut și doară nici acuma nu ai; numai după vorbele muerilor și a altor voitori de rău ai mei și ca om cu minte, carele lesne ai putut pricepe (că orișicare om dacă face ceva, face pentru un interes propriu), că eu din aceia dacă va fi ales A[ldulean] de deputat și nu M[oldovan], nu am putut cînta și face nici dintr-un interes, nici materiale, nici spirituale și dacă mă ar putea cineva asupri cu interes, numai atunci mă ar fi putut dacă eu singur aș fi mijlocit ca nici A[ldulean], nici M[oldovan] ca orientali și ca cari nu se țin de biserica mea, să nu se aleagă, ci să se aleagă unul unit. Cu de aceste clevete — precum înțeleg și cam pricep — au înstrăinat voitori[i] mei de bine de către mine și pe Anghel, pe care din copilăria lui l-am iubit ca pe fiul meu și unde numai am putut mă am străduit

[72] Cînd doi se ceartă, al treilea cîștigă.

în favoarea lui. Așa se uită toate cele vechi? Și ilustrității sale i-am scris și au tăcut, cum aud, tot din cauze de acele din cari și dta. Foarte bine! Eu mă rog să-mi ertați de această dată dacă și pînă aci și de astă dată am îndrăznit confidențialiter și în aceia credință, că scriu la affini[i] și amici[i] mei, a vă scrie. Fiți încredințați că acest păcat nu-l voi mai repeți și mă apromit că în viața mea niciodată cu scrisorile mele nu vă voi incomoda, ținîndu-mă de obiceiul meu să nu țin mînie pe nime și la nime să nu scriu, numai la aceia despre cari voi fi convins că scrisorile mele nu le sunt spre greotate și îmi învrednicesc de răspuns și scrisoarea mea.

Despre alta îți rămîn cu la toată familia tot acela de la 1861—2 affine

Blașiu, 14/26 7br 1865

Metropolitul Alexandru

[P.S.] Cu graba.

Doc. 332, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

XXXVII.

[Blaj, 8/20 februarie 1866]

Herr Schwager!

Sub datul și pe poșta de astăzi eu scriu și mă rog excelenței sale grafului Haller pentru nepotul Iosif, ca să-i confereze lui vacanta stațiune de secretariu la Cancelaria aulică. Excelența sa în toamna trecută la o rugare a mea, prin o epistolă privată, mi-a fost apromis că-l va patrocina pe Iosif nepotu[l]. Nu știu acum ține-se-va de apromisiune, după ce s-au fost cam supărat pe mine pentru politica mea cea contrariă politici[i] aristocraților magiari. Eu totuș[i] acum i-am adus aminte de grațioasa mie în privința aceasta făcută apromisiune, vederemo.

Ai bunătate Herr Schwager și vezi oare treaba mea ceia cu 44500 f. cari mi s-au fost aplacidat[73] și eu pe rînd le-am primit sub nume de Ertzbischöfliche Mensalgebühr[74] și acum îi poftește erariul regesc să-i plătesc îndărăpt, în contra căria am făcut recurs încă în anul trecut la maiestate să mă dispenseze, nu au mai sosit din călătoria sa pe la Direcțiunea financială din Ardeal la Cancelarie? și de ar fi sosit, urgăluește cît să nu o țină lung acolo, ci să o subștearnă maiestății cu opiniune favoritoare spre ultimă rezolvare. Că eu am drept pentru că erariu-mul numai sub duo titule de drept (Rechtstitel) ar avea drept a pretinde de la mine să plătesc îndărăpt ce am primit: a) Dacă acei bani mi-ar fi dat ca împrumut, sau; b) Dacă mi-ar fi dat ca o anticipațiune (Vorschuss). Însă mie nu mi s-au dat sub acest feliu de titule, fără mi s-au dat sub titula de augmentum mensalis intertentionis archi-ep[isco]palis sau sub titula de Ertzbischöfliche Mensalgebühr sau așazicînd ca suplement la dotațiunea sau d-a plăti anuala archi-episcopească pe care eu am servit; și apoi unde s-a mai auzit cît de la vreun amploiat — fără de a fi greșit ceva — să poftească ca ce a căpătat sub serviciul suu ca augmentu sau ca competință de plată, să plătească îndărăpt?

Pune și pentru nepotu[l], unde poți, vreun cuvînt bun.

Cu pic[i]oarele acum ceva mă aflu mai binișor, dară nădragi nu pot trage, nici mă pot înbrăca și încălța ca să pot eși afară la aer liber.

Poftindu-vă la toți ai noștri și celor din casă și celor din afară tot binele, rămîn al dtale adevărat affine

Blașiu, 8/28 febr. 1866

Metropolitul Alexandru

Doc. 334, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

---

[73] Acordat.
[74] Plată lunară de arhiepiscop, salariu.

XXXVIII.

[Blaj, 6/18 martie 1866]

Herr Schwager!

Cartea-ți mie în 11ª lunei și a anului curente scrisă, togma deodată cu provocarea prezidiului Cancelariei aulice, ca să-i dau părerea în privința celor 44 de mii de flor[ini], cari Ministerul Finanțelor le cere de la mine îndărăpt, pe poșta noastră de alaltăeri cu bucurie o am primit. Prezidiul Cancelariei poftește ca fără întîrziere să-mi subștern răspunsul. Însă fiindcă mie anteactele nu mi s-au comunicat și eu un răspuns adecvat și consecvente numai așa aș putea face, dacă toate anteactele, suplicile cu documentele mele mi se vor înpărtăși. Și în privința aceasta cam cu sfîrșitul săptămînii acestia, circiter cam în 23—24 a lunei curgătoare, voesc să-mi subștern prezidiului Cancelariei noastre aulice rogarea mea. Pe această cale dară apoi cu răspunsul meu definitiv se mai poate trăgăna timpul încă vreo 3—4 săptămîni. Consiliul în privința aceasta cu mulțumită ți-l voi primi. Însă voesc a te încunoștința ce răspuns am dat eu acum mai pe urmă la Landes-Finantz Direcțiune ca să se subștearnă la locurile cele mai înalte, care m-au provocat ca eu să-mi documenteziu toate proventele[75] *mele a[rhi]ep[isco]pești cari le-am căpătat din domeniu[l] a[rhi]ep[isco]pesc pe ani[i] 1855 inclusive pînă la 1859, în cari am căpătat și de la erariu Mensal-gebühr-u cîte 8000 fl. pe an. Eu am răspuns că eu aceasta de aceia nu sunt în stare a face, că pe lîngă ofițiali[i] mei cei domin[i]ali și vreo 52 de serbitori, pe cari pentru ducerea economii sunt silit cu plata și cu diferite alte proviziuni în naturale a-i întreținea, nu pot ținea și un personale de un Buchhaltung*[76]*, care să ducă despre toate protocoale și să țină despre toate una evidență, că așa oficiali[i] și serbitori[i] cei mulți ar consuma tot proventul dominiului, de mie nu mi-ar rămînea nemica; de aceia debuie să duc o economia simplă și cît se poate mai fără greutate. Da doară a mai dovedi din nou că cît provent aș fi avut eu în ani[i] cvestionați, ar fi superfluum din două cauze vrednice de considerat: 1°. Că eu în suplica mea subșternută maiestății sale pe largul și cu multe documente ad evidentiam am demonstrat, că sumele eruate de Buchhaltung după cadastrale sau și după părțile arendate, fiind toate aceste prin elemente supuse la scăzăminte și mutări gravnice, bazîndu-se pe fundament tare sc[h]imbăcos, nu se pot lua de bază la hotărîrea proventelor a[rhi]ep[isco]pești din ani[i] cvestionați. Exempli gratia: astăzi am dat cu contract duo mori în arîndă cu 4 mii și duo poduri cu 2500 fl. pe an într-un interval de 3 ani. Contractul pentru fassiunea proventelor de cari debuie să plătim contribuțiune sau Einkommen Staier*[77]*, se produce la Steuer Amt.*[78]*. Acolo se inferează în protocol și rămîne însemnată suma proventelor regalelor a[rhi]ep[isco]pești pe 2 mori și duo poduri 6 mii pe an. Acum, preste 2—3 luni de zile [dacă] vine o exundare extraordinară și îmi spală din fundament și morile și podurile; în cazul acesta eu sunt cu duo grele pagube: a) că arînda stipulată nu o mai capăt de la arendatorele pînă ce nu oi zidi din nou și morile și podurile, ce de multe ori cu anu[l] întreg nu se poate face; b) nu-i destul cu paguba arendei, ci încă dacă mai vreau a mai avea mori și poduri și să mai capăt arendă trebuie zeci de mii să cheltuiesc — de oi avea — pe reedificarea acelor mori și poduri, din ce voi fi putut mai strînge din alte provente a anilor anteriori. Și iată că Buchhaltungs și Finantz Direcțiunea apoi scoate din protocoalele sale că eu — pentru exemplu — în anul 1855 etc. am avut din regale provent de 6 mii, cînd necum să fi avut provent, da am avut pagubă și decurtare*[79] *în provente cîte de 15— pînă la 20 mii. Cu tot dreptul dară am putut zice că fundamentul cifrelor aduse de Buchhaltung în privința proventelor mele a[rhi]ep[isco]pești îi tare dubiu și unsicher*[80]*.*

---

[75] Producție, recoltă.
[76] Evidență contabilă.
[77] Corect: *Einkommen Steuer* = impozit pe venit.
[78] Birou de impozite, Administrația Financiară.
[79] Aici cu înțeles de deficit.
[80] Nesigur.

Da am zis mai încolo, că a-mi mai documenta eu din nou cîte provente am avut în ani[i] cvestionați? și de aceia ar fi superfluum că; 2°, cînd mi s-au dat mie suplementul Mensalgebühr-ului de 8000 fl. mc. pe an, fără îndoială înaltul ministeriu de finanțe mai întîi a debuit să investig[h]eze prin organele sale, că cît provent anuale trag eu din dominium a[rhi]ep[isco]pesc? și numai după ce au investigat și s-au convins că mai mult de 5000 fl. pe an nu pot căpăta, mi-au aplacidat suplementul Mensal-Gebühru-lui a[rhi]ep[isco]pesc. Acum actele acele debuie să existe în archivul sau a Finantz Direcțiunei, sau a Ministeriului de Finanțe, cari fără îndoială a[r] dovedi că calculele cele mai tîrzie a Finantz Direcțiunei sau a Buchhaltungu-lui nu au fundament stabile. Am zis mai încolo, că după ce mie Mensalgebühr-u nu mi s-a dat, nici ca Dahrlehen (împrumut), nici ca Vorschuss (anticipațiune), după cari să poată avea erariu un Rechtstitel[81], *a cere și a pretinde repersolvarea acelor 44 mii, ce mi s-au dat ca o conpetință de suplementul salariului a[rhi]ep[isco]pesc, ce și numele Mensalgebühr dovedește sub acest nume, după părerea mea, erariu[l] n-ar avea nici un drept să-mi ceară îndărăpt, deoarece eu pe salariul acela am serbit și bisericl[i] și statului cu credință și îi lucru nemaiauzit ca de la vreun amploiat să fie poftit replătirea salariului căpătat. Aceste de aceia ți le scriu, ca să ști[i] dacă îi vorbi cu cineva că pe ce mă razim și eu.*

Despre treaba nepotului Iosif, cu promovarea la secretariatul aulic, ad fideles aures, atîta îți pot scrie, că nu va fi — mă tem — din toată treaba și nădejdea noastră nemica. Pentru ce? Pentru că H[aller] îi mînios pe mine pentru politica mea și pentru „O Felsége Kormányának intézkedései ellen a Hirlapok utján történt feszült *nyilatkozataiért"!!*[82]. *Deci zice că deși mi-a fost apromis acum, din cauza mai sus atinsă îi iaste cu neputință. Alta mente repressum manet juditium Paridis!*[83].

Eu i-am răspuns într-o carte mai lunguță, dar cu toată onoarea și phlegma[84], *că se poate cît întru acela articul scris în prima dureroasă impresiune ce a făcut în mine rescriptul convocatoriu de Dieta din Clușiu, în care vedem o tabula rasa a drepturilor națiunei mele de naționalitate și de limbă, căpătate prin legi sancționate de maiestatea sa, au intrat și expresiuni de acele „feszült"*[85], *cari poate și eu aș fi dorit să nu intre și cari într-o impresiune nu așa dureroasă poate că nici nu intra. Iară încît se cuprinde argumentul și conplexul cel dinlontru al articulului aceluia, eu cred — am zis — că dacă și excelența sa ar fi fost în acele stări înpregiur, în care am fost și sunt și eu, ca iubitoriu de binele națiunei sale, văzînd drepturile ei periclitate, fără nici o îndoială și excelența sa nu ar fi lucrat altmintrelea fără cum am lucrat și eu; pentru că eu nu țin de om de omenie — ori de ce naționalitate să se țină acela — care tace și nu-și ridică glasul suu spre apărarea atacatelor drepturi a națiunei sale.*

Însă am zis mai încolo, că mi-ar părea foarte rău, dacă ex[celența] sa din acel punct de vedere, că apăr încontra atacurilor — togma și în interesul păci[i] publice a naționalităților — drepturile națiunei mele, mă ar socoti totdeodată și inimic a[l] națiunii magiare și odiul sau indignațiunea nu ar rămînea numai asupra mea, ci o ar extinde și asupra nevinovatului nepot. Eu am zis: deși apăr drepturile națiunei mele facis cu regimu[l] magiar sau cu națiunea magiară, nu sunt inimicu[l] națiunei magiare, fără numai aceia cauză și a acelora tendințe a unor magiari, cari se silesc a face din drepturile națiunei noastre tabula rasa. Adecă sunt inimicus cusae și amicus personae. Iată — am zis —: Dieta Ungariei sau națiunea magiară în Dieta Ungariei cu ce energie și statornicie își apără drepturile sale facis și cu maiestatea sa! și pentru aceia cine ar putea cu dreptul zice: că doară națiunea magiară ar fi inimica maiestății? etc. Cu un cuvînt, am voit — într-un ton placabile — a-l capacita că, ca un bărbat iubitoriu de dreptate și cu inima bună, nu ar potea să se indigneze nici pe mine, cu atît mai puțin asupra nevinovatului și vredniculuî nepot, cît acesta pentru mine să-și piardă meritata promoțiune. Mai pe urmă am zis: că de cumva totuș[i] preste nădejdea mea, ex[celența] sa și încontra inimi[i] sale cei bune nu ar voi a suplini apertura de vacanta stațiune a secretariului aulic

---

[81] Titlu de drept.

[82] Pentru declarațiile încordate făcute de mine în presă împotriva măsurilor luate de guvernul maiestății sale.

[83] Judecata lui Paris ascunsă în fundul inimii!

[84] Nepăsare, indiferență, flegmatic, calm.

[85] Încordat.

prin nepotu[l] şi în cazul acesta încă ca de la un catolic bun şi bărbat drept de stat, sunt îndreptăţit a spera că după egalitatea drepturilor naţionali şi confesionali sancţionate prin lege şi după prea înalta intenţiune a maiestăţii sale pusă şi în praxă, vacanta staţiune de secretariu totuş[i] o va conferi la un aşa individiu de român adevărat de confesiunea unită care, cunoscînd şi relaţiunile archidiecezei mele, să am încredere şi eu şi naţiunea în el. Răspuns încă n-am căpătat pe cartea aceasta, nu ştiu mai înblînzitu-s-au, după ce şi eu cu ton împăciuitoriu şi blînd i-am scris?

Acesta-i pe scurt tot conplexul scrisori[i] mele ce am scris lui H[alle]r în treaba nepotului, cari şi domniei tale ad fideles aures ţi le spui, cît afară de excelenţa sa preşedintele Trib[unalului] suprem Papp mai încolo afară să nu meargă, nu cumva înţelegînd H[alle]r, din nou să se cătrănească pe mine, ce eu în siamă pentru persoana mea, dacă nu aş avea alte trebi naţionali şi bisericeşti, nu aş lua.

Cu pic[i]oarele încă tot pătimesc, ziua dacă mă voi înbrăca şi voi umbla numai în casă, sau numai dacă voi şede în sus pe canapeiu cu pic[i]oarele în jos, pic[i]oarele mi se umflă; de aceia de cînd am început a fi bolnav, adecă de la 2a Xbr 1865, pînă acum n-am putut pe pic[i]oarele mele a eşi şi a umbla la aer liber nici batăr pînă în grădină şi cu căruţa încă abia am putut acum mai de curînd a eşi în preumblare de vreo 3 ori.

Oftîndu-ţi, cu la nepoate, multe sărbători ca cele viitoare să puteţi adjunge cu statornică sănătate, fără care bine şi fericire pe lume nu poate fi, şi cu toată îndestulirea sufletească şi trupească rămîn al dtale sincer affine.

Blaşiu, 6/18 martiu 1866

Metropolitul Alexandru

P.S. După cele mai sus comunicate — deşi am drept — puţină speranţă am să pot scăpa ca să nu plătesc cele 44.450 fl. mc. ce le cer de la mine.

Doc. 335, la Arh. St. Cluj-Napoca, fond citat.

CÎTEVA DATE INEDITE DESPRE VIAȚA ȘI ACTIVITATEA ISTORICULUI IOAN LUPAȘ*

I. Note autobiografice.

1934 ianuarie 15. **Fișa personală completată în vederea atestării ca ziarist.**

Numele: „Dr. Ioan Lupaș".

Pseudonime: „Mihna, Veril, Veridicus, I. P. Vasiliciu".

Născut la: „9 august 1880, în comuna Săliște, județul Sibiu".

Naționalitatea: „română".

Studii: primare: „Săliște — Școala ortodoxă română"; **secundare:** „Sibiu — Liceul Maghiar de Stat; Brașov — Liceul ortodoxo-român"; **universitare:** „Budapesta și Berlin".

Diplome: „Diploma de profesor și cea de doctor în specialitatea istorică" ...

Întîmplări importante din viața particulară: „La vîrsta de 2 ani a rămas orfan de tată; din cauza atitudinii sale românești în cl. VIII-a de liceu a venit în conflict cu profesorul Toma Arpad și a părăsit liceul unguresc din Sibiu, trecînd la cel românesc din Brașov; fostul ministru Apponyi Albert a comunicat mitropolitului că nu-l mai tolerează la catedra seminarului din Sibiu. Mitropolitul l-a sfătuit să primească postul de protopop al Săliței, în care a fost ales cu votul unanim al clerului și poporului. În 1918 i s-a oferit postul de secretar general la culte, în Consiliul Dirigent din Sibiu. La 1926, acela de ministru al Sănătății și Ocrotirilor sociale, în cabinetul prezidat de Alexandru Averescu" ...

Societăți culturale sau de altă natură din care face parte și în ce calități: „Președinte la Secțiunea istorică a Academiei române, ales 1932, reales 1933; președinte la secțiunea istorică a Asociațiunii [ASTRA], ales 1932; ... profesor la Facultatea de filozofie și litere din Cluj, de la 11 noiembrie 1919" ...

A fost vreodată condamnat pentru ideile susținute în presă? În ce împrejurări? La 1908 a fost condamnat de Curtea de juratți din Cluj la 3 luni temniță de stat pentru articolul publicat în revista populară a Asociațiunii **Țara noastră**, sub titlul **Toate plugurile umblă** (1907). La 1916 a fost deportat în mlaștinile lacului Festö, de unde nu s-a putut întoarce decît în primăvara anului 1917, cu sănătatea zdruncinată".

---

* Materiale aflate la Institutul Teologic din Sibiu, fondul Ioan Lupaș. Selecția de față s-a făcut cu concursul binevoitor al conducerii Institutului.

II. **Scrisori primite (fragmente).**

1

1916 mai 19/1 iunie.

Mult stimate și iubite domnule protopop,

... Cu deosebită bucurie și mulțumire sufletească am cetit că Academia română v-a ales membru al ei. S-a săvîrșit o alegere care mulțumește pe toți oamenii de bine, dar mai ales pe noi ardelenii, care vă cunoaștem puterea de muncă și erudiția istorică.

Vă exprim, din adîncul inimii, urări de bine pentru această înaltă distincție meritată.

Permiteți-mi să vă mulțumesc cu această ocazie și pentru condoleanțele ce le-ați exprimat cu ocazia morții valorosului nostru profesor Tit Liviu Blaga. Primiți încredințarea stimei și iubirii mele frățești,

Dr. Iosif Blaga.

2

1919 martie 23.

Iubite amice,

Dîndu-mi-se azi o ocazie, mă grăbesc să-ți trimit printr-un curier ... cîteva rînduri ... Nădăjduiesc că în mai ne vom vedea în București la sesiunea generală a Academiei. Te rog procură-mi datele necesare, ca să-l pot propune pe dl. Ghibu în secția literară. Cred că e cea mai fericită alegere ce am putea-o face,

La întîlnire vom vorbi în tihnă despre multe și mai ales despre Universitatea din Cluj. Bineînțeles că dacă voi primi invitarea de a contribui la înființarea întîiei universități ardelene, voi da cu dragă inimă tot concursul meu. Și așa mi-e greu să stau aici[1]*, acum cînd în țara de care mă leagă tot sufletul se fac schimbări din cele mai importante. Voi căuta prin [luna] mai să mă reped și prin Ardeal pe cîteva zile ...*

Al d-tale devotat amic,

Sextil Pușcariu.

3

1924 iunie 22.

Iubite domnule Lupaș,

Societatea geografică împlinește 50 de ani. S-a plănuit o carte asupra României, scrisă de mai mulți. Trebuie un capitol cu minte asupra istoriei poporului nostru — să zicem vreo 40 de pagini de tipar.

Fiindcă ai făcut de curînd o astfel de sinteză și fiindcă scrii românește, nu păsărește, colaboratorii s-au oprit la numele d-tale, rugîndu-te să ne dai aceste pagini pînă la 1 octomvrie. Ai deci tot timpul.

Cu cele mai colegiale salutări,

S. Mehedinți.

---

[1] În Bucovina, ca director al ziarului *Glasul Bucovinei.*

4

[1924 iunie]

... Ați fost atît de bun să primiți invitarea noastră de a ține în decursul festivităților de la București (31. V, 1, 2, 3 VI — 1924) o conferință despre trecutul și însemnătatea „Asociațiunii" noastre. După ce au trecut frumoasele manifestații culturale și după ce conferința dv. a fost unul din punctele atractive ale serbărilor, ținem să vă aducem și pe această cale viile noastre mulțumiri ...

V. Goldiș.

5

1925 noiembrie 14.

Mult stimate domnule profesor,

Mă ocup în momentul de față cu studiul, din punct de vedere militar, al apărării Munților Apuseni de către Avram Iancu în 1848—49.

În Anuarul Institutului de Istorie Națională *II/1923, în nota de la pg. 323 se anunță apariția unei monografii istorice* Avram Iancu și epoca sa.

Apărut-a această monografie? Dacă da, unde? Dacă nu, cînd credeți că va apare?

Scuzați-mă că vă deranjez și primiți vă rog încredințarea stimei ce vă păstrez.

General Radu Rosetti.

6

1930 decembrie 7, Berna.

Iubite domnule profesor,

Mi-a scris cineva de la Brașov că într-o frumoasă conferință ce ați ținut-o acolo ați vorbit despre articolul meu „Simboluri spațiale". M-aș bucura mult dacă tipărind conferința, mi-ați trimite și mie un exemplar dorind foarte mult să știu cum vedeți, supt aspect istoric, chestiunea pusă de mine în acel articol. Țin să vă spun că acel articol e numai întîiul dintr-un ciclu analog de articole, pentru cari adun materiale și însemnări. Sper să le scriu la primăvară, cînd voi fi mai liber. Cu sentimentele cele mai frumoase.

Lucian Blaga.

7

1934 octombrie 20.

Prea stimate domnule coleg,

Am primit scrisoarea d-tale cu data de astăzi și am dat-o secretariatului Academiei spre a anunța comunicarea Domniei voastre.

Din colecțiile bibliotecei se pregătește o expoziție de tot ce avem cu privire la răscoala lui Horia de acum una sută de ani[1]: *cărți, broșuri, por-*

[1] Corect 150 de ani.

trete, stampe, documente și orice alte urme rămase de la acea mișcare, care este una din dureroasele momente ale trecutului nostru atît de bogat în suferințe, povestite pînă acum numai în scrierea răposatului nostru coleg Nicolae Densușianu, premiată de Academie la 1885.

Al d-tale, cu prea distinsă stimă

I. Bianu.

8

1936 martie 16.

Scumpe domnule colega,

Vă trimit cîteva extrase — sub formă de corecturi — a documentelor ce apar în fruntea revistei Sociologia românească, *pentru a fi înmînate acelor colegi care pot avea încă o judecată proprie. Colegul Sextil*[1] *mi-a scris că va proceda cum îi va dicta conștiința! Parcă ar fi fost vorba de altceva?*

Cațavencu filozof și reformator moral, dl. Maniu a anunțat, după ședința senatului universitar, o serie de articole consacrate sfintei dreptăți. Probabil se gîndește la nu știu ce fals al nostru. Vai, mă și văd la ocnă, din ordinul moral al d-lui Maniu! N-ar fi bine totuși să scrii o scrisoare d-lui Stelian Popescu în calitatea d-tale de onor, prețuit colaborator al Universului, *ca să refuze a mai întreține opinia publică cu proza moralistului? ...*

D. Gusti.

9

1939 martie 14.

Iubite părinte,

Am primit Realități istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI *și dacă nu v-am mulțumit pînă acum e că am voit mai întîi s-o citesc. Am urmărit cu cel mai viu interes și cu o plăcere deosebită dezvoltarea atît de luminoasă și de solidă a istoriei Transilvaniei de la cele mai vechi mărturii documentare pînă în secolul XVI. Fizionomia originală a acestui pămînt al nostru se desprinde puternic din expunerea așa de bogată în fapte și așa de organic alcătuită a Sfinției Tale. Aș zice că ați ridicat Transilvania, considerată în general ca o provincie a Ungariei, la demnitatea și rangul de „Țară" pe care i le dă conștiința populară. Această reabilitare redă Transilvaniei rolul care-i revine în istoria trecută și viitoare a neamului, de inițiatoare și cea mai puternică garanție a unității naționale ...*

A. Oțetea.

10

1940 octombrie 1.

Mult stimate domnule coleg,

Îmi pare deosebit de rău că, fiind obligat să plec la Iași, mi-a fost imposibil de a veni la ședința de vineri a Academiei, spre a lua parte la sărbătoarea ce vi s-a făcut cu prilejul prezentării volumului de omagiu

[1] Pușcariu.

la care, de altfel, am avut satisfacția să colaborez[1]. *Vă rog să aflați, cel puțin în aceste rînduri, expresiunea admirației și a simpatiei cu care vă înconjoară istoricii mai tineri — sau, ca subscrisul, mai pe la mijlocul drumului — ca pe un veteran încercat al studiilor noastre, dar și ca un luptător, încărcat de atît de frumoase amintiri, al drepturilor noastre naționale ...*

Gh. I. Brătianu.

11

1945.

... E vorba să deschidem cursurile /Universității/ la 15 ianuarie /1946/. Îmi prepar din vreme lecția de deschidere a cursului de istoria Transilvaniei cu titlul: Cîteva considerațiuni privitoare la cercetarea istoriei transilvane, *combătînd concepția istorică și metoda de investigație a istoriografiei maghiare și săsești ...*

I. Moga.

III. **Scrisori trimise (fragmente).**

1.

1946 ianuarie 8.

Îmi pare bine că te-ai gîndit să-ți inaugurezi cursurile cu o problemă de istoriografie transilvană. Vei avea astfel un bun prilej să evidențiezi cît de adînc și sincer democratică este concepția istoriografiei noastre în comparație cu a elementelor de pripas cari s-au complăcut veacuri de-a rîndul cu metoda istoriei de suprafață, avînd o neînvinsă repulsiune față de metoda istoriei de adîncimi, care a fost lăsată astfel aproape în grija exclusivă a elementelor autohtone. Acestea neavînd la dispoziție nici mijloacele abundente ale statului transilvan, nici pe cele suficient de îmbelșugate ale vistieriilor urbane, în chip firesc n-au putut să producă o literatură istorică de-opotrivă cu a uzurpatorilor — nici cantitativ, nici calitativ — pînă la sfîrșitul veacului al XIX-lea. De-atunci încoace au reușit însă a da lucrări în stare să reziste oricărei comparații obiective, de bună credință ...

Cu veche prietenie,
I. Lupaș.

GHEORGHE DAVID

[1] Omagiu lui Ioan Lupaș. La împlinirea vîrstei de 60 de ani, august 1940.

DATE PRIVITOARE LA FORMAȚIA INTELECTUALĂ A ISTORICULUI SILVIU DRAGOMIR

Viitorul profesor, istoric și academician, Silviu Dragomir, vede lumina zilei la 1 (13) martie 1881[1] în comuna Gurasadului[2] din județul Hunedoara. Localitatea se numără printre vechile și frumoasele așezări românești situate pe valea Mureșului, sub „geana" Zarandului, fiind amintită pentru prima dată în documente în anul 1292 sub numele de „Zad"[3].

La marginea satului dinspre Deva, lîngă șoseaua națională, în mijlocul unui cimitir[4] cu pomi fructiferi se află cunoscuta biserică, vechi și important monument istoric, clădită în veacul al XIII-lea, dovadă incontestabilă a vechimii românilor pe aceste meleaguri.

Iată cum vede marele nostru istoric N. Iorga, în stilul său caracteristic, la începutul secolului nostru, comuna natală a lui Dragomir: „Dincolo se varsă un rîuleț de nimica, al cărui nume, Sadul, amintește Sadul de lîngă Sibiu, al neamului Clainilor. De la el se chiamă Gura Sadului un sat măricel, cu școală bună și cu o bisericuță vrednică de toată luarea aminte"[5].

Tatăl viitorului istoric, Simion Dragomir (1851—1907), provenea din Ohaba de pe Secaș de lîngă Blaj, era notar comunal în satul Gurasada[6], membru în sinodul mitropoliei de la Sibiu și membru al protopopiatului de la Ilia[7]. De la el a învățat viitorul istoric suprema iubire față de „lege și neam" după cum singur o va mărturisi în dedicația la vol. I a lucrării sale „Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal"[8]. Deși își întreținea familia ca slujbaș al statului maghiar, notarul Dragomir avea, fapt menționat, strînse legături cu mitropolia ortodoxă română de la Sibiu, cu viața spirituală a Sibiului în general și era sensibil la mișcarea de idei de peste Carpați. Amintim doar în treacăt faptul că în 1905, cînd

---

[1] Extras din Matricola botezaților a comunei bisericești ortodoxe române din Gurasada; Arh. Stat. Deva, f. Silviu Dragomir, pachet 1, dosar 1, F. 5.

[2] Românii spun Gurasadului de la rîul Sad ce se varsă în Mureș în dreptul localității.

[3] C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, p. 275.

[4] În acest cimitir se află și mormîntul părinților lui S. Dragomir.

[5] N. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, București, 1939, p. 189.

[6] Informație culeasă de la Ing. Haida Titus, pensionar, Gurasada.

[7] Informație culeasă de la același.

[8] S. Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal*, Sibiu, 1920, p. III.

face călătoria în Ardeal, la Gurasada, N. Iorga va fi „ospătat" în casa sa[9].

Mama sa Reghina Dragomir (n. Ciura) era moață, fiică a unui muncitor miner din Roșia Montană de lîngă Abrud. În general, ca mai toți moții, era mîndră și energică[10].

În familia notarului din Gurasada, Silviu venea ca al doilea copil, primul fiind Alexandru Dragomir (1886—1970). Cît au fost mici de copii „a văzut" mai mult, cum se obișnuiește de obicei, bunica din partea mamei care a stat mult timp la fata ei la Gurasada. Ea trăise pe viu eroicele evenimente ale revoluției de la 1848—49 în Munții Apuseni, era mîndră de ele, și le depăna acum nepoților care îi sorbeau întîmplările relatate[11] „tradiția, proaspătă încă, a pornirilor generoase și vraja figurilor trecute demult în legendă, a învăluit, ca un fum de cădelniță, copilăria și tinerețea multora dintre noi" avea să-și amintească istoricul după zeci de ani[12].

În familia notarului Dragomir povestirile-document inspirate din realitățile anilor 1848—49 erau completate și ancorate în problematica politico-socială a românilor transilvăneni care luptau pentru drepturi naționale în ultima treime a secolului al XIX-lea.

Prin pactul dualist din 1867, creat prin înțelegerea burgheziei și moșierimii germane din Austria cu burghezia și latifundiarii maghiari se urmărea întărirea statului, de acum Austro-Ungaria, prin asigurarea exploatării în continuare a maselor populare indiferent de naționalitate și prin menținerea dominației asupra națiunilor subjugate. După încheierea dualismului în Cisleithania s-a dus o politică de germanizare iar în Transilvania una de maghiarizare a celorlalte popoare. Rezultatul acestei politici a fost acela că „istoria Austro-Ungariei după 1867 este aceea a revoltei naționalităților care își revendicau drepturile lor istorice"[13].

Pentru lupta românilor, ultimii ani ai secolului marchează în „cartea de aur" epoca „memorandistă", cînd forțele înaintate ale intelectualității ardelene în frunte cu Ioan Rațiu, George Pop de Băsești, Vasile Lucaciu și alții se decid, sub presiunea maselor oprimate, a ieși din pasivitatea în care se menținuseră o vreme și a trece la acțiuni politice deschise. Un prim pas l-a constituit alcătuirea celebrului „Memorandum" (1892) adresat curții imperiale de la Viena, în care se arătau persecuțiile la care erau supuși românii transilvăneni de către guvernul reacționar de la Budapesta, doleanțele și îndreptățirile lor de veacuri în a participa cu drepturi egale la viața politică, socială și culturală a provinciei. Însă împăratul refuză să-i primească pe aducătorii Memorandumului, care fu transferat guvernului de la Budapesta fără a fi măcar răsfoit. Autorii săi fură trimiși în judecată și condamnați pentru răzvrătire, ceea ce stîrni un uriaș val de proteste și de solidaritate cu acuzații — pornit din Transilvania,

[9] N. Iorga, *op. cit.*, p. 190.
[10] Informație tot de la Haida Titus.
[11] Informație culeasă de la Suiaga Victor, avocat pensionar în Deva.
[12] „Către cititori" în *Studii și documente privitoare la Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*", II, Sibiu, 1944, p. V.
[13] I. Droz, *Histoire de l'Autriche*, Paris, 1946, p. 90.

din România liberă, din celelalte provincii românești precum și din străinătate.

Într-o asemenea atmosferă politică începe copilul Silviu Dragomir școala primară în comuna învecinată Ilia (Maros-Illyei Allami Iscola) pe care o absolvește în vara anului 1897. Rîvna și atracția spre învățătură se manifestă de timpuriu. Certificatul școlar *(Nepiskolai Bizonyitvany)*, purtînd data de 31 iulie 1897[14] marchează pentru tînărul elev calificativele excelent *(kitünö)* și eminent *(jeles)* iar certificatul general excelent *(kitünö)*. Școala din Ilia fiind o școală de stat limba de predare era maghiara astfel încît copilul își însușește temeinic de mic limba oficială a statului.

Pendulînd în anii școlii primare între Gurasada și Ilia și apoi în cei ai gimnaziului între Gurasada și Blaj, de mic, Silviuț va fi fost izbit de discriminarea materială la care erau supuși românii în Ungaria dualismului. Aceștia locuind în marea lor majoritate la sate, furnizau marile contingente ale țărănimii sărace, în opoziție cu moșierimea maghiară deținătoare a celor mai întinse și mai productive pămînturi[15].

Aspectul național al problemei agrare în Transilvania era prezent și pe mănoasa vale a Mureșului unde marile latifundii aflate în proprietatea grofilor maghiari și lucrate în bună parte prin sudoarea țăranilor români se țineau lanț. Martor al acestor stări de lucruri, treptat tînărului Dragomir i se va cristaliza sentimentul că poporul din care face parte este profund nedreptățit.

Sensibil la tot ceea ce era românesc și potențat de atracția spre învățătură a copiilor săi notarul Dragomir se hotărește să-i dea pe aceștia la școală mai departe la unul din puținele gimnazii românești existente pe atunci în Transilvania. Se decide asupra aceluia de la Blaj. Astfel îl găsim pe tînărul Silviu Dragomir, în toamna anului 1897 împreună cu fratele său Alexandru elev în anul I al gimnaziului greco catolic din orașul de la confluența Tîrnavelor.

Metropola unită, „mica Romă" a națiunii române din Transilvania, unde istoria și cultura națională musteau la tot pasul, cu Cîmpia Libertății, cu Catedrala amintind de discursul lui Bărnuțiu, cu școlile sale „acele școli de preoție și de învățătură a mirenilor, venind tocmai la ceasul lor, cînd se închideau izvoarele de lumină mai umilă ale mănăstirilor, au dus mai departe grija pentru cartea românească" cum se exprimă N. Iorga[16], a făcut, fără îndoială, o puternică impresie tînărului elev[17].

Nume înscrise cu litere de aur în viața culturală și politică a românilor de dincoace de Carpați precum: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai Deleanu, Aron Florian, Gheorghe Barițiu, Alexandru Papiu Ilarian, Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, Avram Iancu erau legate mai mult sau mai puțin, de Blaj, acest adevărat „panteon al

[14] Vezi Certificatul de școală primară al istoricului. *Anexa I.*

[15] Lucian Boia, *Românii din Transilvania în perioada dualismului*, în „Revista de Istorie", 1978, nr. 11, p. 1979.

[16] N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 413.

[17] N. Brînzeu, *Școlile din Blaj*, Sibiu, 1898 și Al. Lupeanu-Melin, *Blajul*, Blaj, 1939.

românilor transilvăneni". Gimnaziul blăjan asigură tinerilor o instrucție temeinică în domeniul limbilor clasice și moderne, în filozofie, dar asupra tuturor acestora își punea amprenta spiritul confesional care domnea în orice școală teologică.

În primii ani ai gimnaziului, cît a stat la Blaj, tînărul Dragomir se inițiază în limbile clasice (latina și greaca) și dobîndește serioase cunoștințe în limba română, limba maghiară, limba germană și istorie. Progresele realizate de gimnazist sînt evidente de la un an la altul. Dacă în anul I (1897—98) certificatele „eminent" alternează cu calificativul „bun" sau chiar „suficient" în anul VI (1902—1903), cu excepția calificativului „bun" la „cantul bisericesc", toate celelalte calificative sînt „eminent"[18].

Cel mai bun emul al său la învățătură a fost însuși fratele mai mare, Alexandru, care în toți anii de studii de la Blaj a fost primul din clasa sa[19].

În anii petrecuți la Blaj, Silviu Dragomir a avut ca director gimnazial pe Iosif Hossu iar ca profesori de clasă (diriginți) pe Silvestru Nestor (anul I), C. B. Groza (anul II), Valeriu Suciu (anii III și IV), Alesiu Viciu (an. V) și Dr. Ioan Rațiu (an. VI)[20]. Dintre aceștia Alesiu Viciu va rămîne în cultura românească prin lucrările „Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal" și „Colinde din Ardeal".

Perioada petrecută la Blaj, cu atîtea exemple și dovezi ale luptei seculare a poporului român pentru dobîndirea de drepturi naționale, își vor pune pecetea pe fizionomia spirituală și atitudinea politică a viitorului istoric și om de cultură. Sînt anii cînd se amplifică legăturile culturale dintre românii de o parte și de alta a Carpaților, cînd mișcarea de idei din regatul României prin Iorga și alți cărturari, se orientează tot mai mult spre românii aflați sub stăpînirea monarhiei.

Nu cunoaștem exact motivul pentru care tînărul Dragomir face ultimii doi ani ai gimnaziului la Novisad, în Voivodina sîrbească, cu atît mai mult cu cît fratele său Alexandru va termina gimnaziul la Blaj[21]. Se pare că la această acțiune o contribuție a avut consilierul de la Episcopia Sibiului, Nicolae Ivan (viitorul episcop al Clujului după Unirea din 1918) care l-a îndemnat pe notarul Dragomir să-și dea unul din băieți să facă studii de limbă slavă la un liceu din Ungaria, pentru a putea dezgropa trecutul românilor în documentele slave. În ceea ce îl privește, istoricul Ion Lupaș, prieten de o viață cu Silviu Dragomir, acesta pune îndemnul pe seama mitropolitului de la Sibiu, Ioan Mețianu[22]. Fără să știm cu certitudine din partea cui a venit îndemnul, el se va dovedi de bun augur pentru scrisul istoric românesc.

---

[18] Vezi Certificatele școlare de la Blaj, *Anexele II—VII.*

[19] Vezi ciorna scrisorii trimisă de notarul Dragomir, datată 30 iulie 1904, Consistoriului Metropolian din Blaj prin care solicită înscrierea fiului mai mare (Alexandru Dragomir) în clasa a VIII-a în anul școlar 1904/1905. Arh. Stat. Deva, fd. S. Dragomir, d. 112, f. 51.

[20] Cf. *Anexele II—VII.*

[21] Vezi nota 19.

[22] I. Lupaș, *Un precursor al unității naționale: profesorul ardelean Constantin Romanul Vivu"*, București, 1929, p. 36.

În felul acesta, beneficiind și de un stipendiu acordat de fundația „Gojdu", în valoare de 360 coroane, tînărul Dragomir se înscrie, în toamna anului 1903, în anul VII al Liceului mare sîrbesc din Novisad[23]. În primul an de studii din capitala Voivodinei eforturile sînt îndreptate mai cu seamă pentru însușirea limbii sîrbe, unde face progrese notabile pe care le comunică fundației „Gojdu" odată cu rezultatele școlare[24]. Și în ultimii doi ani ai gimnaziului, cei făcuți la Novisad, rezultatele școlare vorbesc singure despre capacitatea și seriozitatea cu care viitorul istoric aborda activitatea școlară. Mărturie stau certificatele școlare purtînd datele de 22 iunie 1904 și 13 mai 1905 și certificatul de maturitate *(Gymnasium erettsegi bizonyitvány)* din 30 iunie 1905[25]. Spre exemplificare, dăm certificatele de la examenul de maturitate: limba și literatura sîrbă, limba și literatura maghiară, limba și literatura greacă, șt. naturii, geografie, morală, filozofie, geometrie = eminent; limba și literatura germană, matematică = bun. În istorie progresează de la calificativul bine în anul VII la calificativul foarte bine în anul VIII[26].

În acești ani Silviu Dragomir dobîndește serioase cunoștințe de limbă sîrbă prefigurînd de pe acum pe unul din cei mai buni slaviști a noștri. Pe de altă parte anii petrecuți în capitala Voivodinei i-au dat posibilitatea gimnazistului Dragomir să aibă contacte cu mișcarea de emancipare a sîrbilor și, implicit, în felul acesta să-și aducă o contribuție la strîngerea alianței naționalităților din Ungaria. Aceasta devenise imperios necesară ca răspuns la acțiunea de maghiarizare, proiectată de guvern în anul 1904 concretizată mai ales în legea școlară a ministrului Berzeviczy, proiect care urmărea extinderea limbii maghiare în școlile naționalităților și excluderea treptată a limbilor materne. Printre adunările populare de protest împotriva acestui proiect s-a numărat și cea de la Novisad unde au participat studenții și elevii[27], și la care probabil a fost prezent și Dragomir.

Odată terminate studiile gimnaziale cu rezultate excelente, proaspătul absolvent încearcă să se înscrie la Institutul teologic sîrbesc din Carloviț. În acest sens înaintează și o cerere adresată Consistoriului Metropolitan de la Sibiu la 6 iulie 1905[28]. I se răspunde că la Carloviț nu mai sînt locuri și că ar fi bine să se orienteze spre Institutul teologic din Cernăuți în care scop i s-a acordat din „fondul Miron Romanul" un stipendiu anual de 500 coroane[29]. Fără îndoială interesele forurilor conducătoare ale bisericii românești din Sibiu erau ca tînărul Dragomir să facă studii teologice într-un centru universitar prin excelență românesc cum este Cernăuțiul și nu într-un oraș sîrbesc.

În felul acesta viitorul istoric ajunge să-și facă pregătirea universitară, între anii 1905—1909, la facultatea de teologie greco-orientală a Universității din Cernăuți, frumosul oraș din nu mai puțin frumoasa Bucovină

[23] Arh. Stat. Deva, fd. S. Dragomir, pachet 11, f. 53.
[24] *Ibid.*
[25] Cf. *Anexele: VIII, IX, X.*
[26] Cf. Anexa X.
[27] „Tribuna", VIII, nr. 219 din 20 noiembrie/3 decembrie 1904.
[28] Arh. Stat. Deva, fd. S. Dragomir, dosar 106, f. 46, 48.
[29] *Ibid.*

înglobată prin furtișag, la 1775, Imperiului habsburgic și pentru care domnitorul Grigore Ghica a plătit cu viața.

Ca pentru orice român, ca și pentru N. Iorga, și pentru tînărul Dragomir, Bucovina se prezenta ca o „țară dumnezeiască, un adevărat sobor de mănăstiri, ce se grămădesc una lîngă alta fiecare din cîte o domnie glorioasă"[30].

În cadrul dualismului Bucovina fiind „repartizată" în Cisleithania, deci ținînd de Austria viața națională românească era mai puțin îngrădită iar bogatele mărturii ale epocii de aur românești din timpul lui Ștefan cel Mare stimulau lupta pentru emancipare națională. Într-o atmosferă în care pluteau amintirea marilor serbări naționale de la Putna din 1871 și muzica înflăcărată a lui Ciprian Porumbescu, societățile culturale românești în frunte cu „Arboroasa" se dovedeau foarte active.

Pe plan politic începuturile studiilor universitare ale lui Silviu Dragomir coincid cu declanșarea neoactivismului de către P.N.R. în urma Conferinței de la Sibiu din ianuarie 1905, neoactivism bazat în mai mare măsură pe strîngerea legăturilor cu masele populare, într-o accepțiune mai largă, cu societatea. În continuare anii studenției sînt marcați de intensificarea legăturilor sub multiple aspecte, între românii de pe ambele versante ale Carpaților, legături materializate în marile manifestații de solidaritate națională prilejuite de jubileul din 1906 și semicentenarul Unirii principatelor în 1909; în legăturile tot mai strînse între *Academia Română*, *ASTRA* și *Liga Culturală*; în luările de poziții tot mai curajoase ale deputaților români în parlamentul din Budapesta; în îndesirea vizitelor semnificative ale unor oameni politici din România în Transilvania; în vibrațiile puternice ale sufletului românesc la poezia națională patriotică a „poetului pătimirii noastre" sau la îndemnurile deschise spre realizarea unității naționale propagate de către titanul de la Vălenii de Munte.

La prestigioasa Universitate bucovineană a căror cursuri le-a urmat, cu treizeci de ani în urmă, și viitorul istoric Dimitrie Onciul[31], tînărul Dragomir pe lîngă cursurile cu conținut strict teologic audiază și o serie de cursuri care vizau istoria, filozofia, literatura. Are șansa să aibă profesori de excepție[32]: *Istoria filozofiei antice* o face cu Dr. Richard Wahle; *Dreptul roman* cu Dr. Eugen Ehrlich; *Istoria Imperiului austriac* cu Dr. Ferdinand Zieglauer von Blumenthal, o autoritate în istoria Austriei îndeosebi pentru secolul al XVIII-lea; *Istoria Bisericii* și *Istoria bisericii Bucovinene* cu Eusebiu Popovici.

Dintre cursurile în limba română se detașează prin valoarea profesorilor: *Literatura poporană la Români* cu Dr. Ion G. Sbiera și *Gramatica istorică a limbii române* și *Istoria literaturii române* cu Sextil Pușcariu.

Primul, academician, a fost unul dintre reputații filologi și folcloriști români care a militat cu consecvență pentru o cît mai strînsă colaborare pe plan cultural între românii de pretutindeni și în concepția căruia scopul Academiei Române trebuia să fie „unitatea culturală a românilor"[33].

---

[30] B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 154.
[31] P. Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 301.
[32] Cf. *Anexa XI.*
[33] V. Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, 1979, p. 126.

Personal a dat exemplu colaborînd la uriașa lucrare a lui Hașdeu, Etymologicum Magnum Romaniae și la Enciclopedia română inițiată și tipărită de ASTRA[34]. Al doilea, mai tînăr, era nu mai puțin cunoscut și apreciat. Colaborator la „Convorbiri literare", la „Vatra"[35] și la majoritatea publicațiilor transcarpatine[36] precum și la cursurile de la Vălenii de Munte ale Universității populare patronate de N. Iorga sub auspiciile Ligii Culturale[37]. Apreciatul lingvist și filolog era acum angajat în elaborarea Dicționarului Academiei Române. Acești savanți și dascăli patrioți au cultivat, fără îndoială, studenților lor dragostea și devotamentul față de poporul căruia îi aparțineau și speranța tainică în realizarea unității naționale.

Multe cursuri vizau studiul gramaticii, mitologiei, paleografiei și literaturii slave. Spre exemplu: Gramatica slavă bisericească; Exerciții practice în slava bisericească cu interpretare istorică; Asupra documentelor cancelariei și bisericii vechi moldovenești; Privire asupra literaturii slave bisericești la slavii de sud — toate cu dr. Eugen Kozak; Teoria despre formarea cuvintelor slave; Gramatica limbii slavone bisericești vechi; Capitole deosebite din sintaxa slavonă; Curs despre formarea popoarelor slave; Introducere în studiul mitologiei slavilor; Privire asupra literaturii ruse de la Lermontov la Pușkin — acestea din urmă cu dr. Emil Katuzniachi[38].

Tot acest evantai larg de cursuri legate de studiul slavisticii și îndeosebi cele dedicate vechii limbi slave bisericești îl vor înarma pe Silviu Dragomir cu instrumentele de cercetare indispensabile unui istoric angajat în descifrarea textelor medievale în aria noastră geografică de permanente contacte cu lumea slavă.

Calitatea studiilor realizate de studentul Dragomir la Cernăuți este impresionantă. Toate calificativele atestatelor de trecerea colocviilor (Colloquium—Zeugnis) și atestatelor de examen (Prüfungs Zeugnis) sînt în exclusivitate „excelent" (vorzüglich)[39] iar certificatul (Zeugnis) prin care i se atestă terminarea studiilor în vederea dobîndirii doctoratului poartă calificativul „distins" (auszeichnung) în unanimitate[40].

Succesele școlare sînt parțial umbrite de încercarea prin care trece familia Dragomir prin decesul prematur al tatălui survenit la 16 decembrie 1907[41]. Material pierderea este în mică măsură compensată de un nou stipendiu primit din partea fundației „Trandafil"[42].

---

[34] Ibid., p. 119, 322.
[35] Ibid., p. 345, 362.
[36] Ibid., p. 377.
[37] Ibid., p. 231.
[38] Cf. *Anexa XI.*
[39] Anexa nr. XII dă copia după un astfel de Certificat de colocviu. Arh. Stat. Deva, Fd. S. Dragomir, pachet 1, dosar 1, f. 19.
[40] Arh. Stat. Deva, Fd. S. Dragomir, pachet 1, dosar 1, f. 12; Vezi Anexa XII.
[41] Extras din Matricola morților a comunei Bisericești greco-orientale Gurasada, A. S. Deva, F. S. Dragomir, pachet 13, d. 106, p. 11.
[42] La Arh. Stat. Deva se păstrează ciorna scrisorii pe care S. Dragomir o trimite Consistorului Metropolitan din Sibiu prin care își prezintă situația școlară pe anul 1906/1907 la facultatea din Cernăuți, ca stipendist al fundației „Trandafil", Arh. Stat. Deva, fd. S. Dragomir, pachet 13, d. 106, p. 49.

Fructuoșii ani de studii realizați la Universitatea bucovineană i-au lărgit mult orizontul cunoașterii în multe domenii și i-au îmbogățit cunoștințele în domeniul slavisticii și a științelor auxiliare; putem afirma că au fost decisivi pentru formația intelectuală a viitorului istoric. Îndemnuri spre cercetarea istorică și strîngerea de documente pentru istoria poporului nostru i-au fost sugerate probabil și de către remarcabila operă realizată în acest domeniu de către Eudoxiu Hurmuzacki.

Cînd termină facultatea în vara anului 1909[43], luîndu-și și doctoratul[44], cercetătorul istoric competent și avizat era deja conturat; se va înregimenta în curentul pozitivismului aflat la apogeu la începutul secolului nostru, e drept, în ce-l privește, un pozitivism emendat de spiritul confesional și un necesar spirit național.

Studiile universitare și le completează, în mod fericit, printr-o scurtă trecere prin capitala imperiului. Începînd cu toamna anului 1909 îl găsim, pentru un an, student la Universitatea din Viena, facultatea de filozofie. Domiciliază la început în circumscripția VIII, str. Florianigasse 42, apoi în str. Severingasse 8 din circumscripția IX după cum rezultă din Legitimația de student[45].

Deși Imperiul dualist intrase în ultima fază a crizei sale, metropola habsburgică și capitala valsului mai avea strălucirea ei, strălucire datorată în bună parte exploatării popoarelor și bogățiilor din imperiu și nu în ultimul rînd a poporului român și a aurului Transilvaniei.

Peregrinările prin oraș și împrejurimi făcea să se perinde prin fața ochilor viitorului istoric episoade atît de importante legate de lupta românilor transilvăneni pentru emancipare și egală îndreptățire cu celelalte naționalități: demersurile episcopului Inochentie Micu, drumurile lui Horea și întrevederile la împărat, mișcarea Supplexului, zbaterile lui Iancu și a altor fruntași români de la 1848—49 pentru recompensarea națiunii române, ingratitudinea Curții imperiale față de fruntașii Memorandumului.

Toate acestea îl vor fi făcut pe S. Dragomir să reflecteze cu amărăciune, ca și Octavian Goga, că tradiționala orientare politică a românilor transilvăneni spre Viena a fost cea mai tristă și cea mai scump plătită erezie a ideologiei noastre de veacuri[46]. Spiritul antihabsburgic va fi o permanență în viitoarele sale lucrări istorice îndeosebi a celor din perioada „sibiană".

Dar în același timp orașul care a aportat masiv la formarea intelectuală a multor oameni de cultură români, a corifeilor Școlii ardelene, a lui Maiorescu, Eminescu ca să amintim doar pe cîțiva, a constituit un mediu prielnic și pentru dezvoltarea intelectuală a lui Silviu Dragomir,

---

[43] Diploma de absolvire (Absolutorium) poartă data de 25 iulie 1909, fiind semnată de prorectorul Universității Dr. Eugen Kozak și decanul facultății Dr. Bazil Tarnavski.

[44] Cf. *Anexa XIV*.

[45] Legitimația de student la Universitatea din Viena, eliberată la 9 octombrie 1909; Arh. Stat. Deva, fd. S. Dragomir, pachet 1, dosar 1.

[46] S. Dragomir, *Istoria revoluției. Studii și documente privitoare la Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, V, Introducere, p. LIV.

care, fire studioasă și ordonată, profită de bibliotecile, muzeele și arhivele marii metropole.

Totodată în Viena mai pulsa și o înfocată viață culturală românească organizată de colonia română cu concursul tinerilor români aflați temporar pentru studii în capitala Imperiului.

La Universitatea vieneză, pe parcursul a două semestre audiază cursuri care abordau un evantai larg de probleme istorice și filozofice, susținute de profesori cu prestigiu:[47] Introducere în filozofie cu Dr. Ierusalim Wilhelm; Apologia epocei actuale cu Dr. Reinhold Georg; Istoria artelor cu Dr. Suida Wilhelm. Și aici precumpănesc cursurile legate de perfecționarea în slavistică și în istoria popoarelor slave, aria tematică lărgindu-se prin cuprinderea și a popoarelor sud slave: „Popoarele și statele din Balcani în sec. XII—XV; „Denumiri slave de localități în Evul Mediu" cu reputatul slavist Dr. Iosif Konstanțiu Jirécek „prins de la început, de o iubire fără margini pentru fapt, pentru faptul nou inedit, scos cu greutate, cu nesfîrșită răbdare din izvoare care nu sînt la îndemîna oricui „după cum îl vedea N. Iorga[48]; Istoria literaturii vechi slave; Exerciții de slavă veche bisericească cu Dr. Wondrak Wenzel; Istoria literaturii sîrbo-croate în sec. XVII; Gramatica rusească, Interpretări din Pușkin cu Milan Resètar. După cum se observă la studiile făcute la Cernăuți, Silviu Dragomir, la Viena a adăugat altele, ale căror ecouri vor răzbate în activitatea lui viitoare atît în cea didactică ca profesor de studii sud-est europene la Universitatea din Cluj cît și în cea de cercetare în domeniul slavisticii.

A rămas la Viena numai un an, profitabil însă pentru formația sa istorică. Anii începutului de veac aduceau în mișcarea de idei discuțiile unor renumiți istorici și teoreticieni ai istoriei, atmosfera unor înfruntări între adepții lui Ranke și Lamprecht cu implicații majore în istoriografie.

Pregătirea de slavist și-o desăvîrșește printr-o călătorie de studii în Rusia în perioada 15 martie 1910—24 martie 1911[49], beneficiind de un ajutor extraordinar de 300 coroane acordat de Consiliul arhidiecezei ort. române a Transilvaniei pentru continuarea studiilor la Academia teologică din Moscova[50].

Peregrinărilor legate de studii le-a adăugat fructuoase cercetări în arhivele din Viena, Carlovitz în 1910, apoi cele din Moscova 1910—1911 adunînd un bogat material documentar. Toate acestea au făcut din Silviu Dragomir, la abia 23 de ani, unul din slaviștii noștri cei mai apreciați.

Tînărul istoric se va abate și pe la Vălenii de Munte luînd contact cu Nicolae Iorga și publicînd în ziarul acestuia „Neamul Românesc" care se contura tot mai vizibil ca un adevărat portdrapel al luptei pentru unitatea noastră națională[51]. Contactul cu marele nostru istoric nu a putut

---

[47] Cf. *Anexa XV.*

[48] N. Iorga, *Oameni care au fost*, București, II, 1967, p. 86.

[49] Pașaportul de călătorie în Rusia nr. 670.522. Cf. Arh. Stat. Deva, fd. S. Dragomir, pachet 1, dosar 3, f. 82.

[50] Adresa Consistoriului arhidiecezei ort. rom. a Transilvaniei către protopopul tractului Ilia, Zevedeiu Murășan care anunță votarea ajutorului menționat. Arh. Stat. Deva, fd. S. Dragomir pachet 13, dosar 106, p. 34.

[51] I. Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, 1973, p. 203.

fi decît pozitiv pentru orientarea lui Silviu Dragomir în lupta pentru realizarea idealului național.

Se va stabili la Sibiu pentru a se dedica carierei universitare, la Institutul Teologic Andreian, încadrîndu-se în pleiada de cărturari ardeleni care vor participa cu dăruire la pregătirea și făurirea statului național unitar român.

În felul acesta Silviu Dragomir, istoric format în atmosfera anilor de criză ai dualismului și în ambianța istoriografiei pozitiviste europene de la începutul secolului nostru, avînd una din cele mai temeinice pregătiri speciale, va reprezenta strălucit generația și dimensiunile istoriografiei noi, prin adîncimea și valoarea operei științifice, pe care o va realiza, dublată de aceea a dascălului și cetățeanului, dimensiuni ale unei activități angajate în slujba țării și a națiunii.

NICOLAE STOIAN

ANEXE

I

Certificat de școală populară. (traducere)

Dragomir Silviu născut în *Gurasada*, de religie *greco-oriental*, în anul școlar 1896/97 în școala elementară de stat de băieți din localitate, urmînd în clasa a IV-a, pe baza unui examen public a căpătat următorul certificat.

purtarea morală	lăudabil
sîrguința	bun

Programul obținut la unele obiecte:

în religie	
„ vorbirea și supletea practică	
„ citire limba maghiară	excelent
„ gramatica maghiară	excelent
„ matematică	f. bine
„ geografie	f. bine
„ istorie	
„ constituția țării	
„ higienă	
„ practica agricolă și economică	
„ cînt	f. bine
„ desen	f. bine
„ caligrafie	excelent
„ educație fizică	bine
Calificativul în ansamblu	excelent
Număr de ore neefectuate	
Observații	

Acest certificat a fost semnat și eliberat la *Ilia de Mureș* în anul 1897, luna *Iulie*, ziua *31*.

Deézsy János,
învățător de clasă.

director.

II

Nro. 12—1897/8 *TESTIMONIU SCOLASTIC*

Dragomir Silviu, gr. or. născut la *1 Martie 1888* în *Gurasada* comitatul *Hunedoarei*, şcolar în clasa *primă* a gimnaziului gr. cat. din Blaş a făcut în anul şcolastic *1897/8* (şapte) următorul progres:

în religiune	bun
„ limba română	eminent
„ limba maghiară	eminent
„ limba latină	bun
„ limba greacă	———
„ limba germană	———
„ istorie	———
„ geografie şi	———
„ istoria naturală	bun
„ fizică	———
„ matematică	suficent
„ geometrie desemnativă	bun
„ filozofia propeaentică	———
„ caligrafie	bun
„ gimnastică	eminent
„ forma estetică a ocupaţiilor	bună
în cantul bisericeş	suficent
„ limba franceză	———
„ muzica vocală şi instrument	suficent
Numărul orelor neglese	2 efcix
Portarea morală	bună
Judecata conferinţei finale	Se promovează

1. Note pentru progres
eminent,
bun,
suficent,
nesuficent.
2. Pentru portarea morală:
bună
legală
puţin legală
ne-legală

Blaş în 29 *iunie 1898*

Iosif Hossu,
director gimnazial,

Valeriu Suciu,
profesor de clasă.

III

Nro. 25—1898/9 *TESTIMONIU SCOLASTIC*

Dragomir Silviu greco-oriental născut *la 1 Martie 1888*, în *Gurasada*. comitatul *Hunedoara*, şcolar în clasa II (doua) a gimnaziului gr. cat. din Blaş a făcut în anul şcolastic *1898/9 opt-noue* următor progres:

în religiune	eminent
„ limba română	bun
„ limba maghiară	eminent
„ limba latină	bun
„ limba greacă	.....
„ limba germană	.....
„ istorie	.....
„ geografie	eminent
„ istorie naturală	.....
„ fizică	.....
„ matematică	suficient
„ geometrie desemnativă	bun
„ filozofia propedentică	.....
„ caligrafie	bun
„ gimnastică	eminent

„ forma estetică a ocupațiilor . . . . . bun
în cantul bisericesc . . . . . bun
„ limba franceză . . . .
„ muzica vocală și instrumentală . . . . . , eminent
Numerul orelor neglese . . . . . —
Purtarea morală . . . . . bună
Judecata conferinței finale . . . . . Se promovează

Blaș în *30 iunie 1899*

Iosif Hossu,
director gimnazial.

C. B. Groza,
profesor de clasă.

IV

Nro. 22 — 1899/1900 *TESTIMONIU SCOLASTIC*

Dragomir Silviu, gr. or. născut la *1 Martie 1888* în *Gurasada* comitatul *Hunedoara*, școlar în clasa *a treia* a gimnaziului gr. cat. din Blaș a făcut în anul școlar *1899/1900* următorul progres:

în religiune . . . . . eminent
„ limba română . . . . . eminent
„ limba maghiară . . . . . eminent
„ limba latină . . . . . eminent
„ limba greacă . . . .
„ limba germană . . . . . eminent
„ istorie . . . . . eminent
„ geografie . . . .
„ istorie naturală . . . .
„ fizică . . . . . *eminent*
„ matematică . . . . . eminent
„ geometrie desemnativă . . . . . eminent
„ filozofia propedentică . . . .
„ caligrafie . . . .
„ gimnastică . . . . . eminent
„ forma estetică a ocupațiilor . . . . . bun
în cantul bisericesc . . . . . bun
„ limba franceză . . . .
„ muzica vocală și instrumentală . . . . . , bun; bun
Nr. orelor neglese . . . . . 25 sc.
Portarea morală . . . . . bună
Judecata conferinței finale . . . . . Se promovează ptr. cls. a IV g.

Blaș în *27 iunie 1900*

profesor de clasă.
Valeriu Suciu,

director gimnazial.
Iosif Hossu,

V

Nr. 20 — 1900/1901 *TESTIMONIU SCOLASTIC*

Dragomir Silviu, gr. or. născut la *1 Martie 1888 în Gurasada (Gurászáda)* comitatul *Huniadóra (Hunyad.)*, școlar în clasa *a patra (IV)* a gimnaziului gr. cat. din Blaș a făcut în anul școlaristic *1900/1 noue sute unu* următorul progres:

în religiune . . . . . eminent
„ limba română . . . . . eminent
„ limba maghiară . . . . . eminent

„ limba latină	eminent
„ limba greacă	.....
„ limba germană	eminent
„ istorie	eminent
„ geografie	.....
„ istorie naturală	eminent
„ fizică	.....
„ matematică	eminent
„ geometrie desemnativă	eminent
„ filozofia propedentică	.....
„ caligrafie	.....
„ gimnastică	eminent
„ forma estetică a ocupațiilor	bun
în cantul bisericesc	eminent
„ limba franceză	.....
„ muzica vocală și instrumentală	eminent; eminen
Nr. orelor neglese	87 esc
Purtarea morală	bună
Judecata conferinței finale	se promovează pt. cls. a V gim

Blaș în *21 iunie 1901*

Iosif Hossu,
director gimnazial.

Valeriu Suciu,
profesor de clasă.

VI

Nr. 21 — 1901/2 *TESTIMONIU SCOLARISTIC*

Silviu Dragomir gr. ort. născut la *1 Martie 1888* în *Gurasada* comitatul *Hunedoara* școlar în clasa *cincia (V)* a gimnaziului gr. cat. din Blaș a făcut în anul școlar 1901/2 (unul—doi) următorul progres:

în religiune	eminent
„ limba română	eminent
„ limba maghiară	eminent
„ limba latină	eminent
„ limba greacă	eminent
„ limba germană	eminent
„ istorie	eminent
„ geografie	eminent
„ istorie naturală	.....
„ fizică	eminent
„ matematică	.....
„ geometrie desemnativă	.....
„ filozofia propedentică	.....
„ caligrafie	eminent
„ gimnastică	bună
„ forma estetică a ocupațiilor	bun
în cantul bisericesc	.....
„ limba franceză	eminent
„ muzica vocală și instrumentală	eminent
Nr. orelor neglese	71 scusate
Portarea morală	bună
Judecata conferinței finale	Se promovează

Blaș în *26 iunie 1902*

Iosif Hossu,
director gimnazial.

Alesiu Viciu,
Profesor de clasă.

VII

Nr. 23 — 1902/3 *TESTIMONIU SCOLASTIC*

Dragomir Silviu, gr. or. născut la *1 Martie 1888* în *Gurasada* comitatul *Hunedoara*, şcolar în clasa VI (şasa) a gimnaziului gr. cat. din Blaş a făcut în anul şcolastic 1902/3 (doi—trei următorul progres:

în religiune	eminent
„ limba română	eminent
„ limba maghiară	eminent
„ limba latină	eminent
„ limba greacă	eminent
„ limba germană	eminent
„ istorie	eminent
„ geografie	.....
„ istorie naturală	eminent
„ fizică	.....
„ matematică	eminent
„ geometrie desemnativă	.....
„ filozofia propedentică	.....
„ caligrafie	.....
„ gimnastică	eminent
„ forma estetică a ocupaţiilor	eminent
„ cantul bisericesc	bun
în limba franceză	.....
„ muzica vocală şi instrumentală	, eminent; eminent
Nr. orelor neglese	6 escuzate
Portarea morală	bună
Judecata conferinţei finale	Se promovează

Balázsfalva (Blaş) în *27 iunie 1902.*

director gimnazial.
Iosif Hossu,

Dr. Ioan Raţiu,
profesor de clasă.

VIII

Nr. 3 *CERTIFICAT GIMNAZIAL*

Silviu Dragomir, român, de credinţă ortodoxă, născut în Gurasada în Imperiu, la 1 (13) martie anul 1888, elev *permanent* în clasa *a şaptea* la gimnaziul mare sîrbesc din Novisad în anul şcolar 1903/4 primeşte următorul certificat:

religie;	f. bine
limba latină;	f. bine
limba greacă;	f. bine
limba sîrbă;	bine
limba maghiară;	f. bine
limba germană;	bine
istorie;	bine
matematică;	bine
ştiinţele naturii;	f. bine
filozofia propedent.;	.....
gimnastică;	bine
cantul bisericesc;	bine

caligrafie;	.....
Nr. orelor neglese;	ordonat
purtare;	10, se justifică
	bună

În Novisad, 22 iunie 1904

Pe baza hotărîrii conferinței profesorale finale, *trece în clasa a VIII-a.*

indescifrabil, director. — *indescifrabil,* profesor de clasă.

IX

Nr. 2 *CERTIFICAT GIMNAZIAL*

Silviu Dragomir, român, de credință ortodoxă, născut la Gurasada în Imperiu, la 1 (13) martie anul 1888, elev *permanent* în clasa *a opta* la gimnaziul mare sîrbesc din Novisad în anul școlar 1904/5 primește următorul certificat:

religie;	f. bine
limba latină;	f. bine
limba greacă;	f. bine
limba sîrbă;	bine
limba maghiară;	f. bine
limba germană;	bine
istorie;	f. bine
matematică;	bine
științele naturii;	f. bine
filozofia propedentic	f. bine
gimnastică	bine
cantul bisericesc	bine
caligrafie	ordonat
Nr. orelor neglese;	10
purtarea;	bună

În Novisad, 13 mai 1905.

Pe baza hotărîrii conferinței profesorale finale *poate să se prezinte la examenul de maturitate.*

indescifrabil, director. — *indescifrabil,* profesor de clasă.

X

N3 *CERTIFICAT DE MATURITATE GIMNAZIAL*

Dragomir Silviu născut în *Gurasada Ungaria,* în anul *1888 1(13) martie* de religie *greco oriental,* după ce a terminat cursurile gimnaziului superior și anume *clasele I—VI la gimnaziul greco-catolic românesc de la Blaj și clasele a VII—VIII în gimnaziul superior sîrbesc greco-oriental* și a manifestat o comportare morală regulamentară, în fața comisiei care semnează a absolvit examenul de maturitate cu următoarele rezultate:

gramatica și literatura sîrbească;	*f. bine*
gramatica și literatura maghiară;	*f. bine*
gramatica și literatura germană;	*bine*

gramatica şi literatura latină;	*f. bine*
gramatica şi literatura greacă;	*f. bine*
la istorie;	*f. bine*
matematică;	*bine*
ştiinţele naturii;	*f. bine*

La celelalte discipline ale gimnaziului a obţinut următoarele progrese:

religie şi morală;	*f. bine*
la geografie;	*f. bine*
filozofia propedenti	*f. bine*
desen după natură;	*f. bine*
desen geometric	*f. bine*

Conform celor de mai sus corespunzînd *bine* cerinţelor regulamentare pe el îl considerăm *matur* pentru studii superioare.

Pentru care lui eliberăm prezentul certificat cu semnătura noastră proprie al gimnaziului greco oriental sîrbesc din Novisad.

Datat Novisad, anul *1905*, luna *iunie*, ziua *30.*

Preşedintele comisiei examinatoare. indescifrabil. Directorul gimnaziului. indescifrabil. Membrii comisiei exam. indescifrab.

XI

Nr. 1714 Registru de înscriere

al STUDENTULUI *Silviu Dragomir* născut *GURASADA, UNGARIA.*
Înscris în facultatea de teologie *greco orientală* de la Universitatea cezaro crăiască din Cernăuţi
la *1 octombrie 1905*
Semestrul I. de la *1 octombrie 1905* pînă la *28 februarie 1906*

Numele docentului	Numele prelegerilor	Nr. de ore săptămînale
Eusebiu Popovici	Enciclopedia şi metodologia studiilor teologice	2
Dr. Bazil Tarnowschi	Studiul bibliei, părţile A, B pe baza arheologiei	3
Dr. Bazil Tarnowschi	Limba ebraică	5
Dr. Bazil Ghiorghiu	Gramatica noului testament. Idiomul limbii noului testament.	1
Dr. Bazil Ghiorghiu	Hermeneutica biblică (Interpretarea textelor biblice vechi)	1
Dr. Eugen Kosak	Gramatica slavă bisericească partea I	2
Dr. Ferdinand Zieglauer von Blumental.	Istoria Imperiului austriac	5
Dr. Ion G. Sbiera	Literatura poporană la români	4
Dr. Eugen Kozak	Recenzii asupra limbii slave bisericeşti.	1
Semestrul II. De la *1 martie 1906 pînă la 31 iulie 1906.*		
Dr. Bazil Tarnowski	Studiul bibliei al T.V., partea isagogică.	3
Dr. Bazil Tarnowski	Cetirea şi explicarea unor părţi alese din cărţile istorice ale T.V. după textul original.	5
Dr. Bazil Gheorghiu	Explicarea evageliului lui Mateiu.	3
Eusebiu Popovici	Istoria bisericii Bucovinene	1
Dr. Eugen Kozak	Gramatica slavă bisericească, partea II	2
,,	Explicarea legendelor panonice	2
,,	Cetirea Evangheliei Imperiului roman de răsărit.	1

Numele docentului	Numele prelegerilor	Nr. de ore săptămînale
Dr. Friederich Mayer	Medicină legală.	4
Dr. Richard Wahle	Istoria filozofiei antice	3
Dr. Emil Katuzniachi	Teoria despre formarea cuvintelor slave.	2
,,	Introducerea în studiul mitologiei slavilor.	2
	Semestrul III. Din *1 octombrie 1906 pînă la 28 feb. 1907*	
Dr. Bazil Tarnovski	Părţi alese din psalmi şi proroci după textul ebraic.	1
Dr. Bazil Ghiorghiu	Studiul bibliei al T.N. Introducere specială în cărţile T.N.	3
,,	Explicarea epistolei prime către corinteni.	3
,,	Istoria cărţilor canonului T.N.	1
Eusebiu Popovici	Istoria Bisericii, prima parte	8
Dr. Eugen Kozak	Exerciţii practice în slava bisericească. Interpretare istorică.	2
,,	Privire asupra literaturii slave bisericeşti la slavii de sud.	1
,,	Asupra documentelor cancelariei şi bisericii vechi moldoveneşti	2
Dr. Emil Katuzniaki	Gramatica limbii slavone bisericeşti vechi	3
Dr. Sextil Puşcariu	Gramatica istorică a limbii române.	5
Dr. Emil Katuzniaki	Privire asupra literaturii ruse de la Lomonosov	2
	la Puşkin.	2
	Semestrul IV. De la *1 Martie 1907 pînă la 31 Iulie 1907.*	
Dr. Bazil Gheorghiu	Studiul biblic al T.N. Introducere generală în cărţile T.N.	3
,,	Explica cea evangeliului lui Marcu.	3
,,	Explicarea epistolei a II-a către Corinteni.	2
Eusebiu Popovici	Istoria Bisericii. Partea a II-a. Statistică bisericească.	8
Dr. Eugen Kozak	Exerciţii practice şi explicaţii practice a limbii slavone bisericeşti.	2
,,	Cu privire la hrisoavele domnilor Moldovei.	2
Dr. Emil Katuzniaki	Gramatica limbii slavone vechi.	2
	Domnului Silviu Dragomir toate examenele istorice şi de teologie greco-orientală din 27 iulie 1907 i-au fost aprobate în unanimitate cu calificativul excepţional inclusiv toate materiile.	
	Dr. Bazilius Tarnovski preşedintele Comisiei de examinare cezaro crăiască	
	Semestrul V. De la *1 Octombrie 1907 pînă la 28 Februarie 1908*	
Eusebiu Popovici	Seminar de istorie bisericească.	1
,,	Patrologie	3
Dr. Ştefan Saghin	Teologie fundamentală sau apologetică.	5
,,	Istoria apologeti≈eic	
,,	Istoria apologeticei creştine	2
,,	Dogmatica specială I	5
,,	Introducere în literatura dogmatică mai nouă.	2
Dr. Emilian Vojuski	Teologia morală I	8
Dr. Eugen Kozak	Exerciţii practice de limbă slavă bisericească.	1
,,	Teologia bisericească slavonă şi literatura din sec. XVI—XVII.	2

Numele docentului	Numele prelegerilor	Nr. de ore săptămînale
Dr. Eugen Ehrlich	Dreptul roman şi trăsăturile lui principale.	4
Dr. Emil Katuzniaki	Capitole deosebite din sintaxa slavonă.	3
,,	Descrierea principalelor momente glagolitice.	1
Dr. Sextil Puşcariu	Istoria literaturii române.	3
	Semestrul VI. Din *1 Martie 1908 pînă la 31 Iulie 1908.*	
Eusebiu Popovici	Patrologia.	3
Dr. Ştefan Saghin	Teologia fundamentală sau Apologetica.	5
,,	Dogmatica specială.	5
,,	Dogma christologică.	2
,,	Cetirea şi explicarea din Ioan Damascus.	2
Dr. Emilian Vojutschi	Teologia morală II.	8
Dr. Emilian Katuzniachi	Curs despre formarea popoarelor slave.	2
	Semestrul VII. Din *1 Octombrie 1908 pînă la 29 Februarie 1909*	
Constantin Popowicz	Dreptul bisericesc greco-oriental	6
,,	Cetirea şi explicarea canoanelor sinodurilor ecumenice.	3
Dr. Teodor Tarnowski	Teologia practică	8
,,	Exerciţii în propunere	2
,,	Catechetica I şi exerciţii practice	2
Dr. Eugen Kozak	Cetirea monumentelor literare	2
Dr. Sextil Puşcariu	Istoria literaturii române.	2
	Semestrul VIII. *1 Martie 1909 pînă la 31 Iulie 1909*	
Constantin Popovici	Dreptul bisericesc greco-oriental.	5
,,	Stilul curial bisericesc.	2
Dr. Teodor Tarnovski	Teologia practică. Liturgia specială şi Pastorală.	6
,,	Catechetica II.	2

Absolutorium — Terminat
Cernăuţi 25 Iulie 1909

XII

CERTIFICAT DE COLOCVIU

Domnul *Silviu Dragomir* care audiază regulat cursurile facultăţii de *teologie greco-ortodoxă* în sesiunea *întîia* de studii care astăzi a susţinut un Colocviu din *Recenzii asupra limbii slave bisericeşti* cu calificativul *excepţional.*

Cernăuţi, la 3 Martie 1906.

Dr. Eugen Kozak
profesor al Universităţii
cezaro crăieşti

1. excepţional
2. bine
3. suficient

La calificativul insuficent nu se va elibera certificat.

XIII

CERTIFICAT

De la decanatul facultății de teologie gr. orientală a Universității cezaro crăiești Frantz Josif adeverim că

Domnul *Silviu Dragomir* din *Gurasada* în *Ungaria* că la 31 iulie 1909 primul *cercetător istoric* a dobîndit riguroase cunoștiințe teologice greco orientale cu scopul dobîndirii doctoratului în teologie întărim și alăturăm calificativul *distins în unanimitate* a obținut

Cernăuți, la *1 august 1909*

Dr. Basil Tarnowski
decan

XIV

Summis auspiciis Augustissimi imperatoris ac regis FRANCISCI JOSEPHI I nos Carolus Adler iuris doctor, iuris civilis, commercialis et cambialis professor publicus ordinarius H. T. UNIVERSITALIS LITTERARUM CZERNOVICIENIS RECTOR MAGNIFICUS Basilius Gheorghiu Theologiae doctor, studii bibliei N. T. professor publicus ordinarius Ordinus theologorum h. t. decanus Eugenus Kozak Philosophiae doctor, litterarum slavicarum ecclesiasticarum professor publicus ordinarius Promotor rite constitutus în Virum doctissimum ac reverendissimum Silvium Dragomir

Oriundum a Guraszada în Hungaria Postquam examinibus legitimis laudabilem in universa theologia doctrinam probavit, doctoris sancte theologiae nomen et honores iura et privelegia contulimus in eiusque rei fidem hasce litteras universitatis sigillo sauciendas curavimus.

Czernoviciis die XXI menis martii anni MCMX.

Adler m.p.	*Gheorghiu m. p.*	*Dr. Eug. Kozak m. p.*
H. T. RECTOR	H. T. DECANUS	PROMOTOR

No 33,633 Registru de înscriere al lui Studentului *Silviu Dragomir* născut *Gurasada (Ungaria)*
Înscris în facultatea de philosofie de la Universitatea cezaro crăiască din Viena la *8 Octombrie 1909*
Semestrul I din *1 Octombrie 1909* pînă la *28 Februarie 1910*

Numele docentului	Numele prelegerilor	Nr. de ore
Dr. Iosif Konstantin Jirécek	Popoarele și statele din Balcani în sec. XII—XV	5
Dr. Wondrak Wenzel	Exerciții de slavă veche bisericească.	1
Dr. Milan Resetar	Istoria literaturii sîrbo-croate în sec. XVII	3
Dr. Ierusalem Wilhelm	Introducere în filosofie	4
Semestrul al II-lea din *1 aprilie 1910 — sfîrșitul lui iulie 1910*		
Dr. Iosif Konstantin Jirécek	Denumiri slave de localități în Evul Mediu	1
Dr. Milan Resetar	Gramatica rusă	2
,,	Interpretări din Pușkin (Evgenin Onegin)	1
Dr. Wondrak Wenzel	Istoria literaturii slave vechi	2
,,	Exerciții de slavă veche bisericească.	1
Dr. Reinhold Georg	Apologia epocii actuale	1
Dr. Müller S.	Viața și opera lui Dante.	1

XIII

CERTIFICAT

De la decanatul facultății de teologie gr. orientală a Universității cezaro crăiești Frantz Josif adeverim că

Domnul *Silviu Dragomir* din *Gurasada* în *Ungaria* că la 31 iulie 1909 primul cercetător *istoric* a dobîndit riguroase cunoștințe teologice greco orientale cu scopul dobîndirii doctoratului în teologie întărim și alăturăm calificativul *distins* în *unanimitate* a obținut

Cernăuți, la 1 august 1909.

Dr. Basil Tarnowski
Decan

XIV

Summis auspiciis Augustissimi imperatoris ac regis FRANCISCI JOSEPHI I nos Carolus Adler iuris doctor, iuris civilis, commercialis et cambialis professor publicus ordinarius H. T. UNIVERSITATIS LITTERARUM CZERNOVICIENSIS RECTOR MAGNIFICUS Basilius Gheorghiu Theologiae doctor, studii biblici N. T. professor publicus ordinarius Ordinus theologorum h. t. decanus Eugenius Kozak Philosophiae doctor, litterarum slavicarum ecclesiasticarum professor publicus ordinarius Promotor rite constitutus in Virum doctissimum ac reverendissimum Silvium Dragomir

Oriundum a Gurasada in Hungaria Postquam examinibus legitimis laudabilem in universa theologia doctrinam probavit, doctoris sancte theologiae nomen et honores iura et privilegia contulimus in eiusque rei fidem hasce litteras universitatis sigillo sauciendas curavimus.

Czernoviciis die XXI mensis martii anni MCMX.

Adler m.p.	*Gheorghiu m. p.*	*Dr. Eug. Kozak m. p.*
H. T. RECTOR	H. T. DECANUS	PROMOTOR

No 33,633 Registru de înscriere al lui Studentului *Silviu Dragomir* născut *Gurasada (Ungaria)*

Înscris în facultatea de philosofie de la Universitatea cezaro crăiască din Viena la 8 Octombrie 1909

Semestrul I din 7 Octombrie 1909 pînă la 28 Februarie 1910

Numele docentului	Numele prelegerilor	Nr. de ore
Dr. Iosif Konstantin Jireček	Popoarele și statele din Balcani în sec. XII–XV	5
Dr. Wondrak Wenzel	Exerciții de slavă veche bisericească.	1
Dr. Milan Resetar	Istoria literaturii sîrbo-croate în sec. XVII	3
Dr. Ierasalem Wilhelm	Introducere în filosofie	4
Semestrul al II-lea din 7 aprilie 1910 — sfîrșitul lui iulie 1910		
Dr. Iosif Konstantin Jireček	Denumiri slave de localități în Evul Mediu	1
Dr. Milan Resetar	Gramatica rusă	2
"	Interpretări din Pușkin (Evgenin Oncgin)	1
Dr. Wondrak Wenzel	Istoria literaturii slave vechi	2
"	Exerciții de slavă veche bisericească.	1
Dr. Reinhold Georg	Apologia epocii actuale	1
Dr. Müller S.	Viața și opera lui Dante.	1

„TINERIMEA STUDIOASĂ" DIN BLAJ ÎN TOAMNA ANULUI 1918

A 70-a aniversare a Marii Uniri de la Alba Iulia și a zilelor de efervescență care au premers actului de la 1 Decembrie prilejuiește o rememorare și retrăire a întîmplărilor și entuziasmului de atunci, a zilelor „de vîrf ale vieții mele", spune Ionel Pop[1], a „zilelor de vîrf din vremile istorice, care nu vor mai putea fi trăite niciodată, niciodată, cu avîntul și cu religiositatea zilei de 1 Decembrie 1918!", afirmă George Șerban[2].

„De altfel — continuă el — nici nu s-a evocat deloc factorul principal care la 1 Decembrie a dat farmecul unic al acelei zile.... Acest factor a fost *sufletul Ardealului,* manifestat atunci în integralitatea sa. Nu s-a stăruit deloc asupra acestui suflet ardelenesc, care atunci a arătat lumii în ce a stat *puterea* sufletului ardelenesc!! Satele de țărani, cu preoții și dascălii lor în frunte, și cu intelectualitatea Ardealului izvorîtă din *inima* satului ardelenesc formau o unitate disciplinată, dirijată de o singură conștiință: a sentimentului național contopit cu o cucernică religiozitate. Acesta a fost farmecul zilei de 1 Decembrie!"[3].

Această „unitate disciplinată" a acționat, în noiembrie 1918, pe tot teritoriul Transilvaniei, în același spirit, însă cu variații imprimate de condițiile locale. Activitatea Consiliului Național Român din Blaj poartă amprenta inconfundibilă și indelebilă a tradiției Citadelei școlilor.

Marea majoritate a celor ce au activat în Consiliul Național Român din Blaj[4], erau profesori, începînd cu rectorul Academiei teologice, dr. Alexandru Rusu, pînă la Valer Iozon, învățător. Chiar și președintele, vicarul metropolitan dr. Vasile Suciu, ca și canonicul dr. Alexandru Nicolescu, președintele Comitetului interimar, erau profesori ai Academiei. Dintre cadrele didactice ale gimnaziului lipsea unul singur, Mihai Șerban[5]: el își făcea datoria departe, în lagărul de prizonieri de la Muro Lucano (Potenza. Italia), înrolîndu-se voluntar în Legiunea română.

Desigur faptului că predominau profesorii i se datorează extrema meticulozitate a organizării CNR Blaj și a serviciului de permanență la sediu,

---

[1] Scrisoarea din 16. XI. 1976. Ionel Pop (1889—1985), avocat și scriitor. Unul dintre secretarii CNR Blaj și ai Adunării de la Alba Iulia.

[2] Scrisoarea din 19. XII. 1983. George Șerban (1895—1984?) profesor la Cluj și București. În 1918 membru al CNR Blaj.

[3] *Ibid.*

[4] Vezi V. Lascu și M. Știrban, *Consiliul Național Român din Blaj (1918—1919),* I—II, Cluj, 1978—1980.

[5] Mihai Șerban (1885—1945). Profesor de matematică. După Unire directorul liceului de băieți din Sighet.

a înregistrării tuturor acțiunilor precum și a conservării arhivei oficiale și a numeroase arhive personale. Dascălii blăjeni cei dintîi au dat curs apelului care, în anii războiului, apărea la intervale în „Unirea", prin care cititorii gazetei erau rugați să păstreze tot ceea ce va putea servi mai tîrziu la scrierea istoriei.

Tot la Blaj s-a înregistrat cazul unic în analele epocii al unei femei care, alături de „exmișii" CNR, străbătea satele pentru pacificarea spiritelor, vorbind țăranilor: este profesoara Eliza Bodocan[6] care a înfrînt toate prejudecățile, identificîndu-se întru totul cu „apostolii naționali" care erau de totdeauna dascălii Blajului.

Era firesc să fie activi, în zilele de mare fierbere și entuziasm ale toamnei 1918, și elevii. Descendenți conștienți ai tinerilor care, în 1848, îi mobilizaseră pe participanții la Adunarea de pe Câmpul Libertății, idealul lor național se definise, mai ales după cea de a doua mare adunare de la Blaj, din 1911, care atît de clar și fără echivoc prefigurase România Mare. Cu neastîmpărul specific vîrstei, la 3/15 mai 1914 arboraseră drapelul românesc pe crucea lui Iancu și pe turnurile catedralei; cei patru „eroi" trecură în Țară și se înrolară în armata română; Ovidiu Vodă a căzut, ca sublocotenent, la Mărășești iar Vasile Fodor a ajuns general, după ce, în al doilea război mondial, a rămas invalid[7].

Elevii mai mari erau incorporați, pe măsură ce împlineau vîrsta legală; vibrează și astăzi emoția din salutul pe care directorul preparandial I. F. Negruțiu l-a adresat, la 25.III.1915, discipolilor săi care plecau pe front: „Cu zile, mergeți, dragii mei, și să veniți cu zile!"[8]. Ei plecau, hotărîți să sacrifice orice pentru înfăptuirea Patriei române și purtînd în raniță texte iredentiste.

Și în război elevii Blajului au fost la înălțimea așteptărilor, mărturisește unul dintre ei, Demetriu Toncean: tot al treilea lupta în armata română împotriva monarhiei austro-ungare (Anexa I).

În toamna 1918 școlărimea, caracteristica populație a Blajului, nu se strînsese, căci cursurile fuseseră suspendate din cauza epidemiei de gripă spaniolă. Deci în momentul organizării CNR erau prezenți în oraș doar elevii localnici și studenții teologi. Aceștia din urmă, povestește președintele Societății de lectură I. Micu Clain, Octavian Hodârnău[9], conduși de căpitanul Ioan Munteanu, au dezarmat jandarmeria maghiară și au constituit garda națională. El însuși a mai dus la bun sfîrșit o misiune confidențială (Anexa II).

De altfel toți elevii capabili să poarte arme s-au înrolat în Gărzile Naționale, fiecare în localitatea sa, înregistrîndu-se dintre ei și morți: Ioan

---

[6] Eliza Bodocan (1874—1947). Directoarea Internatului Vancean de fetițe.

[7] Informator: Gheorghe G. Ilieș, (1896—1980), ofițer de carieră. În 1918 comandantul Gărzii naționale din Cergăul Mare.

[8] „Unirea", XXV, nr. 32 (30 martie 1915), p. 1.

[9] Octavian Hodârnău (1897—1977). Avocat la Brașov și București. În 1918 student la Academia teologică, an IV.

Anușcă și Teodor Pascu. Mai tîrziu mulți au fost decorați pentru ținuta și activitatea lor[10].

În anul școlar 1912—13 un tînăr profesor, Alexandru Borza, dornic să introducă metode educative moderne, înființase organizația de educație etică și patriotică a cercetășiei, întemeiată „pe principiile de libertate și de ascultare liber consimțită mai mult decît pe constrîngere, de autoconducere a comunității de clasă, de stimulare a sentimentului de onoare și de răspundere, de inițiativă și muncă"[11]. Carnetul profesorului Al. Borza din anul școlar 1918/19, alături de însemnări privitoare la activitatea sa didactică, păstrează *Cronica anului 1918—19* (Anexa III), însemnări de la conferința profesorilor din 2 decembrie de la Alba Iulia, al cărei secretar fusese — președinte era directorul gimnaziului din Blaj, dr. Ambroziu Chețianu — și altele. Sîntem informați că cercetașii mai mici, conduși de Gheorghe Suciu din cl. IV, într-o primă etapă, au prestat felurite servicii în cadrul CNR: ordonanțe, curieri. După normalizarea situației, ei erau instruiți de militari din armata română. Elevul Suciu[12] de atunci, azi octogenar și academician, își scrie cu emoție amintirile din acele zile (Anexe IV).

Propunem lecturii paginile care urmează, fie contemporane evenimentelor, fie scrise după decenii: și în unele și în altele, pe lîngă că se aduc completări și precizări de mare interes și utilitate, simțim intactă emoția și mîndria acelor zile: „Trăiesc așa de viu aceste amintiri, încît mă frîng trupește"[13].

VIORICA LASCU

ANEXE

I

[...] Dragostea față de neam a arătat-o Blajul îndeajuns, ceas cu ceas, a infiltrat-o în inimile elevilor săi și ei nu s-au desmințit pe sine, nici pată neamului n-au fost. Un exemplu. Era anul 1917. Pe frontul și cîmpiile Moldovei în armată eram o treime din elevii unei clase. Erau cele mai grele vremi și cea mai neagră mizerie. Dar am mers de bună voie pentru că ceva nevăzut, sădit în noi, ne mîna înainte spre idealul sfînt. Sufletul Blajului era săditorul [...]. Demetriu Toncean.

„Unirea", XXXIV, 1924, nr. 6, p. 2. Declarația însoțea o donație în favoarea școlilor din Blaj.

II

Dr. Octavian Hodârnău. *Amintiri din zilele premergătoare Marei Adunări de la Alba Iulia. I Decembrie 1918.*

În ziua de 4 noiembrie 1918, pe la orele 10 a.m., mergeam de la Seminarul Facultății de Teologie din Blaj spre librăria arhidiecezană pentru a-mi cumpăra o

[10] Un exemplu: prin decretul no 44076/1940 i se conferea „Medalia Ferdinand I cu spade pe panglică domnului Laslo Iustin, fost soldat în gărzile naționale române din Ardeal, din 1918/1919, comuna Benic, jud. Alba". Iustin Laslo /=Lascu/ (1899—1979), funcționar. În toamna 1918 era absolvent al cl. VII a gimnaziului din Blaj, unde a continuat studiile în 1919.

[11] A. Borza, *Cercetășia de la Blaj*. Ms., 3 p. 22 sept. 1956.

[12] Dr. Gheorghe Suciu (n. 1905), profesor la Institutul de Petrol și Gaze.

[13] G. Șerban, 12. IV. 1980.

carte. Ajungînd aproape pe singurul trotuar din Blajul de atunci, trotuar care ducea de la fosta prăvălie Sinberger spre strada Plăcintelor, am văzut un căpitan[1] în uniformă austro-ungară, însă cu banda tricoloră română la chipiu şi cu o eşarfă de asemenea tricoloră. Se plimba cu paşi hotărîţi pe trotuar. Auzisem nu de mult că numărul jandarmilor a fost dublat în cazarma lor din Blaj de cîtva timp. M-a cuprins o îngrijorare pentru dînsul, dar văzînd ţinuta-i hotărîtă, am avut impresia că vrea să facă ceva deosebit şi simţeam un imbold de a-i sta în ajutor, cu atît mai vîrtos că în ultimul timp, din conjunctura evenimentelor care se precipitau, aveam presimţirea că în curînd va trebui să acţionăm, într-un fel, că e legitimă şi necesară o acţiune, dar nu aveam în minte, încă forma concretă a ei.

Apropiindu-mă de căpitan l-am salutat şi văzînd că primeşte bucuros salutul şi se opreşte, m-am adresat direct:

— Domnule căpitan, voiţi să faceţi ceva?

— Cine eşti dumneata?

— Un teolog din anul IV.

Faţa căpitanului s-a luminat. Mi-a întins mîna şi mi-a strîns-o pe a mea spunînd: „Sînt căpitanul Ioan Munteanu, vin din Viena, la Blaj, în acest centru al conştiinţei româneşti să preluăm puterea cît mai curînd, fiindcă alfel ne pot depăşi evenimentele şi pot deveni primejdioase. Am nevoie de un grup de tineri hotărîţi ca să dezarmăm întîi jandarmeria.

— Aţi vorbit cu dl. Iuliu Maniu la Viena?

— Da, şi a aprobat acţiunea.

— Aveţi arme?

— Da, la Spitalul militar de la Internatul de băieţi. Le putem lua oricînd.

— Vă rog să mai aşteptaţi aici vreo douăzeci de minute, eu sper să pot aduce grupul de tineri dorit.

Am plecat repede şi ajungînd la seminar, unde eram „ductor primar" al teologilor şi preşedinte al societăţii de lectură Inocenţiu Micu Klein al teologilor, am dat de ştire tuturor teologilor pe care i-am întîlnit că ne întîlnim cu toţii în sala de la anii III—IV, unde am să le comunic lucruri foarte importante şi i-am rugat să răspîndească vestea. În foarte scurt timp s-au adunat toţi teologii care erau atunci la Seminar. Urcîndu-mă la tribuna profesorilor, într-o scurtă vorbire le-am comunicat întîlnirea şi convorbirea cu căpitanul Munteanu, nevoia de preluare a puterii, importanţa momentului, comportarea din trecut a teologilor din Blaj în momente naţionale mari. Pe drum, pînă la Seminar, îmi schiţasem în minte o vorbire cît mai cuprinzătoare, cît mai convingătoare, dar văzînd că de la început au fost cu toţii de acord cu însufleţire şi că au început să-şi desfacă repede nasturii de la reverende, acei care le aveau îmbrăcate, m-am oprit şi am plecat, cu excepţia a 2—3 bolnavi. Adunîndu-ne în faţa porţii Seminarului (în mod contrar regulamentului Seminarului şi fără a încunoştiinţa pe superiori) de unde, în rînduri de cîte patru, am traversat piaţa şi, ajungînd la amintitul trotuar, ne-am pus la dispoziţia căpitanului Munteanu. Acesta ne-a condus la Internatul de băieţi, unde funcţiona un spital militar condus de dr. Circa. Am căutat în toate părţile, la subsol în special, dar n-am găsit arme.

Am plecat decepţionaţi şi îngînduraţi. Pe la mijlocul pieţei ne-am oprit [şi] ne-am adunat în cerc să ne sfătuim ce-i de făcut. Mi-a venit în minte răspunderea ce-o aveam pentru viaţa teologilor şi am pus întrebarea: „Putem dezarma, fără să avem arme, jandarmii înarmaţi?"

Dar n-a avut nici unul dintre noi starea sufletească potrivită pentru a putea adînci şi analiza această întrebare. Avîntul şi concentrarea iniţială zădărniceau astfel de adînciri. Importanţa obiectivului, imperativul categoric al datoriei, sentimentul instalat într-o masă de oameni omogenă, nu lăsau să se furişeze raţiunea practică între determinantele momentului, ci a învins uşor sugestia bazată pe prestigiul militar al căpitanului, încît cînd acesta a zis: „Putem", eu am mai aruncat o privire către cei mai tineri, dar întîlnind ochii negri strălucitori de însufleţire al teologului Virgil Pop din anul II, care parcă strigau „Înainte!", am plecat înainte, împreună cu ceilalţi teologi, în jurul căpitanului, făcîndu-mi părere de rău „perfectă" pentru păcate, gata şi de moarte. Aveam senzaţia vagă că facem ceva aproape imposibil, neraţional, dar ineluctabil. Aveam însă şi o dîră de speranţă, de presimţire neînţeleasă, tainică, în ceva neaşteptat, într-un fel de minune şi ceream ajutorul lui Dumnezeu.

[1] Pentru căpitanul Munteanu, v. *Consiliul Naţional Român din Blaj, passim.*

Pînă a ajunge la poarta cazărmii m-am gîndit și la cei dragi de acasă: mama, tata, fratele, la jertfele ce le-au făcut părinții mei pentru popor.

Dar iată-ne la poarta cazărmii. Intrăm hotărîți spre curtea unde ne întîmpină hotărît comandantul jandarmilor, plutonierul major Horváth, un om înalt, șaten. Era serios. Aproape grav, drept, demn. În urma lui cîțiva jandarmi cu puști în mînă, iar din camerele lor de la etaj au început să iasă pe îndelete și să curgă în șir tot mai mulți jandarmi cu pușca în mînă.

Plutonierul major a venit drept în fața căpitanului în tricolor și fără a-l saluta, l-a întrebat: „Ce doriți?"

— Predarea imediată a armelor.

— Trebuie să întreb telefonic comandamentul meu din Aiud.

Știam că aceasta înseamnă refuz și atac. Căpitanul a ripostat: „Imperiul austro-ungar s-a prăbușit. Trebuie să menținem noi ordinea. Dacă nu predați imediat armele, va veni poporul adunat în jurul Blajului și nu va rămîne nici piatră pe piatră din cazarmă. Răspunderea rămîne întreagă a dvs".

N-am avut impresia că aceste declarații ar fi impresionat pe plutonierul major, poate avea informații bune, privea nemișcat în ochii căpitanului cu o hotărîre care-mi părea negativă. Mi-aduc aminte că o dată privirea i-a trecut o secundă și peste ochii mei cercetători. Am retrăit în amintire, și imediat după întîmplări și mai tîrziu de multe ori, întîmplările acestea, de aceea mi-aduc aminte de multe amănunte. A putut să vadă în ochii mei și a colegilor o hotărîre dîrză, dar și o oarecare îngrijorare a momentului. Cînd privirea lui s-a îndreptat iarăși spre a căpitanului, momentul devenise crucial, decisiv, de el putea depinde rezultatul acțiunii noastre, dar poate și viața noastră.

Dar înainte de a se pronunța plut. major, în clipa supremă s-a produs „minunea". Jandarmul cel mai apropiat de căpitan a depus arma la pămînt. După el, ca prin imitație, al doilea, al treilea jandarm etc. au depus puștile grămadă, iar noi cei din față le-am luat, făcînd loc celor din spate să ia și ei. Omul din popor a înțeles mai bine situația reală: că puterea adevărată era deja în mîna românilor, prin numărul și voința lor, prin evoluția războiului.

În afară de teologi și căpitan, mai era prezent și farmacistul Ștefan Dragoș[2], care se alăturase coloanei de teologi în strada Lungă, înainte de a ajunge la cazarmă.

După luarea puștilor, coloana a plecat fără a mai păstra rîndurile de cîte patru, cu puștile pe umăr, cîntînd „Deșteaptă-te române" cu multă însuflețire, spre piața Inocențiu Micu. La început se alăturaseră din curiozitate, iar apoi ca să dea ajutor la nevoie, și cîțiva elevi mai mari de liceu și cîțiva soldați reîntorși de pe front. La plecarea coloanei cu spatele ei înainte, aceștia au ajuns în mod firesc în frunte. De aceea au putut să facă unora impresia greșită că și ei au fost participanți importanți la dezarmarea jandarmilor.

Ajunși în piață, teologii au făcut semicerc în fața fostei Administrații Capitulare și a Catedralei. Au fost fotografiați de teologul Victor Fodor. Cineva a anunțat Mitropolia, de unde a venit canonistul dr. Alexandru Nicolaescu (mai tîrziu mitropolit) care, urcîndu-se pe o masă lungă pusă în mijlocul semicercului de teologi, în prezența unui public tot mai numeros care se aduna (am remarcat pe dr. Ionel Pop), a ținut o cuvîntare înflăcărată, după care a declarat constituit Consiliul Național din Blaj, în frunte cu Vicarul dr. Vasile Suciu, mai tîrziu mitropolit. Apoi s-a retras în localul Administrației Capitulare, împreună cu căpitanul Munteanu, căpitanul Virgil Pop[3], dr. Ionel Pop și mulți fruntași de-ai Blajului, care se adunaseră în grabă la vestea celor întîmplate și au constituit Consiliul Național. Acesta a numit drept comandant efectiv pe căpitanul Virgil Pop. Acesta m-a numit pe mine comandant al teologilor, mi-a încredințat redactarea unei proclamații către publicul Blajului și să o dispersez cu ajutorul tobosarului. Am redactat mai multe puncte în sensul că s-a constituit Consiliul Național, care a preluat puterea politică și militară, și care va menține ordinea în mod sever. Jaful, furtul, violul etc. vor fi pedepsite statarial etc. Am dat conceptul căpitanului iar eu am plecat cu teologii pe Cîmpul Libertății, unde am îngenunchiat cu toții la Piatra Libertății. Eu m-am ridicat și am ținut o scurtă cuvîntare ocazională, terminată cu strofa cunoscută din

[2] Ștefan Dragoș (1888—1974), era mobilizat, locotenent.
[3] Virgil Pop (1878—1952), Inginer agronom, mobilizat căpitan.

„Deșteaptă-te române": „Murim mai bine-n luptă cu glorie deplină, decît să fim sclavi iarăși în vechiul nost' pămînt", iar teologii au recitat-o ca un fel de jurămînt și am plecat cîntînd-o cu toții. Atunci am văzut că a început să vină public și aici înspre noi.

Sosind înapoi, comandantul Blajului mi-a dat proclamația amintită, despre care mi-a spus că am făcut-o bine. Eu, luînd pe țiganul toboșar Jumară, am citit cu glas tare proclamația în patru puncte importante ale orașului. Lumea se mira, dar aproba cu însuflețire.

Căpitanul Virgil Pop ne-a lăsat puștile luate de la jandarmi, ne-a mai dat muniții, ne-a dat două mitraliere cu muniții, pe care le-am așezat în două din geamurile dinspre piața Seminarului. Ne-a dat uniforme militare și mie chiar o haină de ofițer, fără stele. A numit pe locotenentul Ungureanu[4] ca instructor militar al teologilor. Acesta ne scotea zilnic la instrucția militară (cîteva zile). Ne-a învățat să desfacem mitraliera și să tragem cu ea. De asemenea și cu puștile. Căpitanul Virgil Pop a angajat mai mulți militari din cei sosiți de pe front, cu bani primiți de la Mitropolie, ca să patruleze pentru menținerea ordinei. S-a întîmplat ca doi din ei să jefuiască cu pușca în mînă și atunci s-a luat dispoziția să patruleze doi soldați și un teolog pînă cînd, sosind de pe front tot mai mulți gradați și ofițeri, s-a putut organiza Legiunea din Blaj, compusă numai din militari.

În urma dispozițiilor venite de la Consiliul Național Central, s-a format și garda națională, în care au intrat și unii teologi, ca subsemnatul și elevi de liceu, ca băiatul hotelierului Moldovan, care și-a pierdut viața, nu peste mult timp, într-o luptă cu soldați de-ai lui Mackensen, în gara Blaj[5].

Unii teologi s-au dus pe sate, ca să ajute la constituirea gărzilor naționale. Mi-aduc aminte că eu am fost, împreună cu locotenentul Vilt, mai tîrziu medic la Sibiu. Mai mulți profesori de liceu și unii de la Facultatea teologică au plecat pe sate în acest scop, vorbind poporului. Profesorul dr. Alexandru Rusu a obosit și s-a îmbolnăvit în zelul lui mare. Unii, ca dr. Coltor, vorbeau, de pe estrada din fața Catedralei, poporului care venea în coloane militare de prin satele din jur. Vorbeau despre prăbușirea monarhiei austro-ungare, despre cele 14 puncte ale lui Wilson, despre eliberare. Dar toți simțeam că eliberarea înseamnă și realizarea idealului național. Mi-aduc aminte de vorbirile însuflețite ale căpitanului Sabo. Se lua jurăminte. Scopul era întărirea crescîndă a forțelor armate românești și pregătirea sufletească pentru orice eventualitate. Blajul era expus unui atac al trupelor secuiești de pe valea Tîrnavei Mici și nu se știa dacă nu vor fi necesare lupte și cu eventuale trupe atacante din Ungaria.

Subsemnatul Celestin Cherebețiu, în anul 1918 fiind student la Academia Teologică din Blaj, am luat și eu parte la toate evenimentele făcute în comun cu ceilalți studenți ai Academiei Teologice, descrise exact în cele de mai sus de Octavian Hodârnău.

Cluj, 7/IX 1970

Celestin Cherebețiu[6]
profesor pensionar la
Conservatorul „G. Dima"

Subsemnatul Leontin Ghergariu, participant activ la evenimentele petrecute în Blaj în ziua de 4 nov. 1918, declar că ele s-au desfășurat întocmai cum le descrie colegul meu Octavian Hodârnău.

Cluj, 7 sept. 1970

L. Ghergariu[7]
prof. emerit, pensionar

* * *

[4] Virgil Ungureanu (1887—1967?). Mobilizat sublocotenent. Profesor la liceul din Dumbrăveni.

[5] În carnetul prof. Borza e notat: „7.IV.1919. 3—4½ [ore] paradă la înmormîntarea lui E. Moldovan, victima ungurilor barbari."

[6] Celestin Cherebețiu (1901—1980). Profesor la Blaj și apoi la Conservatorul de Muzică din Cluj. În 1918 student teolog. Fiecare pagină a *Amintirilor* lui Hodârnău este semnată, în margine, de Cherebețiu.

[7] Leontin Ghergariu (1897—1980). Profesor de l. română la Cluj. În 1918 student la Blaj. În continuarea declarației lui Ghergariu, pe f. 7 v, autentifică exactitatea relatării evenimentelor Lucia Hângănuț, fiica directorului Chețianu, care atunci avea 18 ani; este anexată și o *Declarație* a lui Ștefan Dragoș, care rezumă cele spuse anterior de Hodârnău. În felul acesta, *Amintirile* lui Octavian Hodârnău dobîndesc credibilitatea și ponderea unui document autentic.

Într-una din zile, aproximativ după 15 noiembrie, președintele Consiliului Național, dr. Vasile Suciu — mitropolitul de ceva mai tîrziu — venea de la Mitropolie spre piață, împreună cu prof. Gavril Precum și cu prof. de teologie dr. Augustin Popa. Eu mergeam în direcție contrară spre Mitropolie. Cînd am ajuns mai aproape dr. V. Suciu m-a chemat la el și mi-a spus: „Octaviene, te cunosc și am încredere în tine. Vreau să ajungă acest geamantan — și mi-a dat un geamantan mic, cafeniu, nou, la Andrei Bîrseanu la Sibiu[8]. Dacă vrei să-l duci, du-te acasă și gîndește cum ai putea să-l duci mai bine ca să nu-l pierzi ori să ți-l fure, orice s-ar întîmpla.

— Excelență, cred că cel mai bun lucru e să-mi iau o cocardă unguréască și una românească, fiindcă am observat că soldații se scurg de pe front împreună în același compartiment cei de același neam. Știu bine ungurește și de voi nimeri între secui, le vorbesc de să creadă că sînt de-ai lor. Geamantanul îl pun pe poliță și-l tratez aparent cu indiferență.

— Cred că mai bine nu poți face! Îți dau și cheia, dar n-ai voie să-l deschizi. Ai înțeles?

— Înțeles, Excelență și voi respecta ce-mi spuneți și voi îndeplini ordinul.

Procedînd în consecință, am ajuns în aceeași zi la Sibiu, folosindu-mă de cocarda maghiară.

Am predat geamantanul și cheița, spunînd lui A. Bîrseanu că i le trimite Excelența sa dr. Suciu, vicarul mitropolitan al Blajului. Deschizînd geamantanul, luînd și citind din el o hîrtie, a exclamat cu voce tare: „Tot Blajul e cel dintîi!". Arătîndu-i și doamnei Bîrseanu ce este în geamantan, a spus ceva, care eu, din discreția cuvenită, n-am fost atent și fiind la trei-patru pași distanță, n-am înțeles. În momentul cînd a privit în geamantan, doamna a venit repede radioasă și m-a sărutat pe frunte, de unde am înțeles o dată mai mult că adusesem acte importante.

Andrei Bîrseanu mi-a dat apoi un bilet către colonelul Liuba, comandantul militar al legiunii române din Sibiu, iar acesta un bon pentru popota ofițerilor, unde mi s-a servit cina. /.../ Întors la Blaj, am raportat prof. Precum îndeplinirea misiunei și am mers apoi la Mitropolie, unde am referat mitropolitului V. Suciu care m-a prezentat dlui dr. Alexandru Vaida-Voevod, aflat atunci acolo. I-a spus lui Vaida-Voevod ce fapte am prestat noi iar acesta, oarecum mirat, a spus: „De teologi avem nevoie mai mult în alte scopuri".

— Evident, a spus dr. Suciu, dar acum, în situația dată, poate a fost necesar să se comporte așa.

Iar eu, ca să aduc un argument cît mai realist cuiva care aici îmi părea că nu s-a înălțat în norii însufleților noastre tinerești, puțin jenat și deziluzionat, i-am spus: „Excelență, poate că Blajul altfel ar fi fost nimicit". N-am primit nici un răspuns la această reflecție. Iar mitropolitul căruia, pentru energia și impetuozitatea sa i se zicea și „Buru", mi-a spus: „Octaviene, du-te și ia-ți de la Seminar delegația pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, unde vei fi membru de drept în calitate de președinte al societății culturale „Inocențiu Micu".

* * *

La Alba Iulia am sosit în preziua Marii Adunări. Am stat la ruda mea, protopopul Urzică /.../.

În dimineața Marii Adunări, îmi aduc aminte ca prin vis, delegații tineretului universitar, ne-am adunat, mi se pare în piața orașului, unde cîțiva au ținut vorviri înflăcărate. Dintre aceștia îmi vine în minte dr. Tețu, profesorul O.R.L. de astăzi. Am văzut moții în portul lor alb, curat, înșiruiți cu puști pentru paza adunării și a orașului, pe o zi de iarnă însorită. Am văzut și auzit vorbind în liber poporului pe dr. Iuliu Hossu, episcop și pe prof. Ștefan Roșianu din Blaj. Să nu uit un mic episod: dimineața am văzut un șir de tunuri trase de cai, trăgînd după ele, unele, cîte o văcuță luată din Vechiul Regat. Pe tun stătea cîte un soldat impasibil, cu pipa în gură, din armata lui Mackensen. /.../

[8] M. Știrban (*op. cit.*, I, p. 20—21), presupune, cu drept cuvînt, că geamantanul conținea copia scrisorii trimisă de la Iași de Nicolae Bălan. Printr-o scrisoare anexată, datată 3 mai 1937, Catinca Andrei Bârseanu confirmă cele povestite de Hodârnău.

M-a impresionat faptul că mitropolitul Blajului şi socialistul Jumanca şi-au strîns călduros mîna şi lacrimile curgînd în barba lui Gheorghe Pop de Băseşti cînd a exclamat cuvintele lui Simion din Biblie: „Acum slobozeşte Doamne pe robul tău în pace, că văzură ochii mei mîntuirea care a venit de la Domnul".

III

Din carnetul prof. Alexandru Borza. 1918/19.

Cronica anului 1918/19.

În 13 sept. adunarea de constituire. Participă cam 80, înscrişi 109 cercetaşi. Comitetul se alege prin votare, după ce am arătat rostul cercetăşiei.
126 inşi la 27 sept.
15—18 sept. Excursie mare. Teiuş—Geoagiul de Jos — peste munte la Zlatna—Alba Iulia—Blaj. Participă 60 cercetaşi cl. superioare.
25 sept. Excursie la Cărbunari. Se explică regulele jocului de război. Cărbunare—Veza.

Vacanţă mare din cauza gripei spaniole.
4 noembrie. Cu ocazia dezarmării jandarmeriei mai mulţi cercetaşi blăjeni şi cîţiva din provinţă au luat armele, constituind prima gardă.

Cercetaşii mai mici au făcut serviciu de curier şi ordonanţă pe lîngă gardă şi la biroul Consiliului Naţional, împărţiţi de Gh. Suciu cl. IV în grupuri de 2—3.

Pentru gardişti s-au pus la dispoziţie bandele [= banderolele] cercetăşeşti — 60 bucăţi — precum şi trimbiţa cercetaşilor.

În legiunea înfiinţată după disolvarea gardei încă au intrat mai mulţi cercetaşi.
Ian[uarie] 1919. Din magazinul legiunii am primit 100 garnituri de: sac, foi de cort, bidon, şaică, lopată, secure, curea, pahar, cravată cercetăşească.
Seara de Crăciun. Corul cercetaşilor a colindat pe la fruntaşi, colectînd 516 cor., din care 316 revin la cassa cercetaşilor.
A 4-a zi de Crăciun. Dl. Moldovan ne-a dat instrucţie pentru folosirea telefonului de cîmp. Participanţi: 30 cercet/aşi/ blăjeni.
25 ian. 1919. Subl[ocotenent] Ursu din armata română dă instrucţie militară la 130 cerc[etaşi] în rîtul grădinii.
26 ian.: după amiazi deprindere în telefonatul de cîmp. Joc mic. 120 participanţi. [...].
8 febr[uarie]. Sub berc exerciţii de ordine instruaţi de subloc. Ursu şi un plutonier român de la lancea călăraşilor. Echipa de telefonişti au aşezat telefonul de cîmp [...].

IV

[...] Ideea dominantă a cercetăşiei din Blaj era naţionalismul, menţinerea vie a etnicităţii noastre şi idealul de a ne uni cu Ţara.

A venit decembrie 1918, ziua eliberării, a Unirii mult dorite, visul de secole a neamului s-a realizat.

În perioada între prăbuşirea monarhiei austro-ungare şi intrarea trupelor române, a domnit o stare tulbure, de nesiguranţă, cu gărzi naţionale înarmate româneşti sau ungureşti, cu trenuri blindate ameninţînd prin foc, omor şi jaf localităţile româneşti.

[...] Puţinii cercetaşi localnici — căci cursurile fuseseră suspendate din cauza scarlatinei şi a gripei spaniole, încă din toamnă — i-a utilizat în cadrul gărzii naţionale, ca membri activi pe cei mai mari de 16 ani ,iar pe noi cei mai mici, în calitate de plantoane, curieri şi ajutori telefonişti. Ne simţeam grozavi de mîndri şi de

importanți în aceste funcțiuni. Momentul de neuitat al acestei activități l-a constituit sarcina cu care prof. Borza ne-a onorat de a face parte pe Cîmpul Libertății din garda de pază a avionului cu care cpt. Precup și lt. aviator Niculescu[9] au adus din partea MSM al Armatei române un mesaj pentru mitropolitul Blajului în legătură cu organizarea mareii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Este sigur că nici păsările cerului nu se puteau apropia de avionul cu cocardă tricoloră ... păzit de noi.

În perioada aceasta prof. Borza și-a făcut timp să formeze cu noi un cor de colinzi și de cîntece patriotice, din care unele le învățasem deodată cu graiul, și cîntece de libertate, dintre care primul a fost „Marseillesa"... în franțuzește.

Ne-a vorbit cu atîta entuziasm despre Marea Adunare de la Alba Iulia (la care reprezenta Casina Română din Blaj) încît în absența tatii (plecat la Marea Adunare), am smuls acordul mamii și în ziua de I Decembrie la ora 3 dimineața am plecat de capul meu la Alba Iulia, cu ultimul tren care a făcut drumul acesta în ziua aceea [...].

București, 27. 2. 1987.

[9] Vasile Niculescu scria la 12.II.1979: „... Să nu fi făcut nimic altceva în viața mea decît **asta** (= misiunea la Blaj) și mi-era deajuns. Totuși am o activitate destul de bogată: Mărăști, Mărășești, Oituz, Tg. Ocna și motive să fiu mulțumit că mi-am făcut datoria. Dar toate acestea pălesc față **de** Marea Misiune ...".

UN EPISODE DE L'AMITIÉ ROUMANO—TCHECOSLOVAQUE

Aux années de la Première Guerre Mondiale, les hôpitaux de la monarchie austro-hongroise regorgeaient de blessés. Comme partout, la guerre faisait sentir ses ravages.

Parmi ces disaines de miliers de blessés, il y avait beaucoup de Roumains qui payaient de leur sang le prix d'ambitions meurtrières, qui leur étaient entièrement étrangères. Ils étaient éparpillés dans presque toutes les villes de la monarchie, où on supposait pouvoir les soigner, mais il y en avait tant qu'on ne trouvait pas de places pour tous.

Un personnage intéressant surgit alors, avec l'ardent désir de porter remède a des plaies qui entamaient à la fois le corps et l'âme, de procéder humainement au milieu d'un monde en désaroi.

C'était Méthode Zavoral, un Tchèque, personnalité complexe et charmante, l'abbé du monastère de Strahov, près de Prague. Cet homme extraordinaire n'hésita pas à transformer son couvent en hôpital. Les salles, les couloirs furent remplis de lits, où allaient coucher pour des mois ou des semaines de souffrance, quelquesfois pour n'arriver ensuite qu'à la tombe, des blessés roumains qui venaient du front, toujours plus nombreux, toujours plus meurtris dans leurs âmes, dont le dépit était toujours plus difficile à cacher par leurs visages marqués par le malheur de combattre pour qui ils combattaient, à mesure que la guerre leur devenait plus insuportable.

Méthode Zavoral était un homme aux origines modestes, un lettré qui savait plusieurs langues, qui s'intéressait au folklore, qui aimait les gens. Dans son hôpital improvisé, les blessés de n'importe quelle origine, officiers et soldats, étaient soignés avec la même attention. Bien des années après, un de ceux qui, étant blessé, avait guéri à Strahov, grâce à l'abbé Méthode Zavoral et à la sollicitude de son personnel, l'intellectuel roumain Horia Petra-Petrescu se souvenait avec la gratitude la plus tendre de la douceur d'âme de cet ami dans la détresse de tous les Roumains qui arrivaient, blessés, à Strahov[1]. Si ses subordonnés savaient guérir les plaies de la chair, la douceur d'âme de Méthode Zavoral, sa présence ininterrompue, savaient apaiser les angoisses des paysans roumains, qui avaient abandonné des femmes, des enfants, des biens, pour aller au désastre, pour rentrer estropiés, ou pour se trouver blessés sur leur lits,

[1] Voir Horia Petra-Petrescu, *Abatele Zavoral şi Institutul Cehoslovac-Român din Praga* (L'abbé Zavoral et l'Institut Tchécoslovaco-Roumain de Prague), Sibiu, 1928; T. Ionescu-Nişcov, *Relaţii social-culturale ceho-române (epoca modernă)*, Cluj-Napoca, 1981, p. 134—148.

entourés d'un monde hostile, de gens qui ne comprenaient pas leur langue.

C'est ce que comprit Méthode Zavoral. Il s'est mis à apprendre le roumain. Parmi ses documents, gardés actuellement par les Archives Nationales de Prague[2], il y a des notes montrant qu'il étudiait le roumain. Il y a encore d'autres informations[3] temoignant qu'il avait appris le roumain par intérêt pour les Roumains et pour pouvoir soigner les blessés. Toujours est-il qu'il est parvenu à connaître la langue si bien qu'il était à même d'apprendre à lire et à écrire aux blessés. Plus tard, il insistait pour la création à l'Université de Prague d'une chaire de langue et littérature roumaines[4].

Plus d'un soldat ou officier roumain aura gardé par la suite le souvenir de cette oasis d'humanité de Strahov, où le bon abbé organisait pour eux des soirées de lecture roumaine, où Eminescu, Creangă, Șt. O. Iosif, Oct. Goga, I. P. Reteganul, P. Ispirescu, I. Slavici, I. Agîrbiceanu, étaient lus, pour le bonheur de ces gens brutalement éloignés de leurs foyers. Durant ces soirées, d'autres sujets étaient aussi discutés. A son grand risque, Méthode Zavoral entretenait une atmosphère de confiance dans un avenir meilleur pour les Roumains et les Tchèques. Le mécontentement qu'on partageait soudait les âmes et la démarche généreuse de ce personnage n'allait pas rester sans résultat. L'amitié entre Tchèques et Roumains s'en trouva fortifiée.

Cet intérêt pour les Roumains et leur civilisation a été certainement stimulé par l'amitié que Méthode Zavoral entretenait avec Jan Hurban Jarnik, un autre ami tchèque du peuple roumain. C'est bien Jarnik qui témoigne aux années de la guerre des efforts remarquables que faisait Zavoral pour apprendre le roumain. Voilà ce qu'il écrivait à son ami à cet égard, le 17 avril 1915, dans une lettre écrite en roumain dont la correction et l'élégance du style impressionnent le lecteur roumain: „Pourtant, des quatre, cinq exemplaires que j'ai encore à ma disposition, je me permet de Vous envoyer un en témoignage de la haute estime que j'ai pour vous, en voyant votre zèle extraordinaire dans l'étude de la langue roumaine en général et surtout de celle du peuple"[5]. Ces deux hommes collaboraient dans des actions qui les ont beaucoup rapprochés. Jan Hurban Jarnik passait souvent voir les malades que soignait Zavoral à Strahov et quand ils n'étaient pas ensemble ils s'écrivaient en roumain, pour se renseigner réciproquement sur leurs différentes préoccupations: Zavoral sur l'état de ses malades, Jarnik sur ses initiatives éditoriales.

L'attitude générale de Méthode Zavoral envers les Roumains était aussi le résultat de ses convictions profondément démocratiques, de son amour des gens du peuple. Il s'accordait à cet égard avec Jan Hurban Jarnik. Un de leurs amis roumains se souvenait plus tard l'avoir entendu, aux années de la guerre, prononcer les paroles suivantes „Mes amis très honorés! Si un étranger comme moi est arrivé à aimer tant vos frères,

---

[2] *Fonds Strahov*, K 1300, *Styky z Rumunskem* (Rapports avec les Roumains n° 2 (par la suite Strahov, K...).

[3] Strahov, K 1300, document sans numéro.

[4] *Ibidem.*

[5] Strahov, K 1304, l'an 1916, sans numéro.

combien grand est votre devoir envers eux! Que vous ne m'en vouliez pas si je crie du fond de mon coeur: prêtres, instituteurs et intellectuels, aimez votre peuple du plus profond de votre coeur, car il mérite pleinement votre amour! Sacrifiez sans cesse pour cette nation, car votre sacrifice ne sera pas peine perdue"[6]. C'étaient les paysans roumains de Transylvanie, du Banat, du Maramureș, qui, en revenant blessés du front lui avaient inspiré ce sentiment, leur endurance, leur force d'âme, la vigueur de leur sentiment national, qui s'exprimaient souvent ouvertement en sa présence, pour lui susciter, comme Tchèque, des sentiments identiques.

A la fin de la guerre Méthode Zavoral comptait déja de nombreux amis et collaborateurs parmis les Roumains. Toujours en contact avec Jan Hurban Jarnik, îl se dédie à des activités destinées à resserrer les rapports d'amitié roumano-tchécoslovaques. Ils ont fondé, à cette fin, en juin 1919, „La société tchéco-roumaine de Prague". La 2 mai 1920, Jarnik, son premier président, écrivait à Zavoral, en lui envoyant sa carte de membre fondateur, et le priait de conseiller indirectement d'autre personnes de ses amis pour adhérer au but de la Société[7], qui était de promouvoir l'amitié réciproque, de stimuler l'étude des deux langues[8]. Le siège de la Société était à Prague 549 — II[9]. Elle organisait des soirées de littérature et de musique roumaines avec la participation d'intellectuels roumains.

Méthode Zavoral succéda à Jan Hurban Jarnik comme président de la société d'amitié tchéco-roumaine. Ses contacts avec les Roumains se multiplièrent et devinrent réguliers. C'était aux années où la Roumanie et la Tchécoslovaquie devaient combattre une propagande révisionniste agressive, qui menaçait l'intégrité territoriale des deux Etats. On n'avait qu'à se défendre en s'entraidant.

Par l'intermediaire de l'Ambassade de Tchécoslovaquie à Bucarest, ou autrement, Méthode Zavoral recevait des matériaux reflétant les efforts de l'Etat roumain d'après guerre pour éfacer les traces de la guerre et pour aider à sa population à créer les bases d'une vie nouvelle. C'étaient des documents capables à faire connaître la Roumanie nouvelle, agrandie et souveraine, à quiconque voulait la connaître. Ils portaient sur les réformes démocratiques de Roumanie. Il y en a avait qui présentaient la réforme agraire, qui a été faite en absence de toute partialité nationale dans l'application de la loi, qui avait jeté de solides bases à la civilisation de la Roumanie unitaire[10]. D'autres comprenaient des données sur les pertes subies par la Roumanie durant la guerre et sur ses efforts de reconstruction[11].

La situation des minorités ethniques de Roumanie était présentée en détails[12]. On y trouve des informations concernant la vie économique et culturelle des minorités, la politique scolaire de l'Etat roumain vis-à-vis des minorités.On y trouve aussi une statistique de la population. Les luttes

---

[6] „Națiunea" (Cluj), le 20 mai 1928.
[7] Strahov, K 1304, l'an 1920, sans numéro.
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*
[10] Strahov, K 1300, nos 5, 9.
[11] C'était une liasse rédigée en Anglais — *Roumania's after war effort*, Strahov, K 1300, n° 10.

des Roumains du temps du Memorandum sont relatées brièvement pour être comparées à la situation créée aux minorités après la Paix de Versailles[13]. D'autres documents concernent la continuité de l'élément roumain en Bessarabie et son rattachement à la Roumanie[14].

Comme ami et comme représentant d'une nation amie, Méthode Zavoral s'est rendu en 1928 en Roumanie. Il y a trouvé un accueil enthousiaste et affectueux. Partout, dans toutes les nombreuses localités[15] qu'il a visitées on l'a reçu comme il était venu — en ami.

A Bucarest il a été l'hôte d'importantes personnalités de la vie culturelle et politique. Le 1er mai, par exemple, il a dîné au Pen-club roumain, en présence de Al. Lapedatu, ministre des cultes et de l'instruction publique, Simion Mehedinți, Al. Popescu-Telega, D. A. Basarabescu, C. Rădulescu Motru, Ion Pillat, Tudor Vianu, Camil Petrescu et d'autres[16].

Zavoral est arrivé à Sibiu la 14 mai. Un jour avant, la préfecture, la mairie, l'„Astra" et d'autres sociétés avaient annoncé publiquement sa visite. Il prit part à la séance de „l'Astra" du 15 mai, où, après avoir été salué par Horia Petra-Petrescu, un de ceux qui avaient été soignés à Strahov, il a parlé de l'amitié roumano-tchèque[17].

Dans la ville universitaire de Cluj un accueil chaleureux attendait l'émissaire du peuple tchécoslovaque. Par les soins de l'historien Silviu Dragomir, le président de la Société roumano-tchécoslovaque de Roumanie, qui s'appelait Jan Hurban Jarnik, et des autorités, un ample programme a été établi pour la durée de son séjour à Cluj[18]. Les représentants des autorités, des institutions et des associations locales devaient y prendre part, tout comme les élèves des écoles de la ville. Il allait visiter L'Université, les cliniques, Le Musée Ethnographique, la Bibliothèque de l'Université, des églises, des écoles, s'entretenir avec les intellectuels et le publique.

Méthode Zavoral est arrivé en train, la 17 mai 1928, à huit heures du soir. Une foule immense l'attendait à la gare, qui témoignait de la sympathie la plus sincère pour lui, ami du peuple roumain, et pour la nation qu'il représentait. Dans son allocution, le préfet Partenie Dan salua l'homme qui avait soigné tant de Roumains, aux moments les plus difficiles de leur vie. Dans sa réponse, Zavoral remerçia ses hôtes de l'accueil qu'on lui faisait en exprimant sa conviction que rien ne pourrait porter atteinte à l'amitié roumano-tchécoslovaque[19].

---

[12] Strahov, K 1300, n° 1, *Les minorités ethniques en Roumanie.*

[13] Ibidem, n° 3, *La politique du gouvernement roumain à l'égard des confessions minoritaires.*

[14] Strahov, K 1300, n° 8, *La Bassarabie.*

[15] En Roumanie Méthode Zavoral devait passer à Bucureşti, Ploieşti, Văleni, Sinaia, Braşov, Bran, Cîmpulung, Florica, Piteşti, Curtea de Argeş, Rîmnicu Vîlcea, Cozia, Sibiu, Blaj, Cluj, Turnu Severin, Arad, Piatra Olt, Buzău, Galaţi, Constanţa, Iaşi, Suceviţa, Rădăuţi, Cernăuţi, Storojineţ, Putna, Adacaleh; Strahov, K 1300, sans numéro.

[16] Strahov, K 1300, sans numéro.

[17] Strahov, K 1300, sans numéro.

[18] Strahov, K 1300, sans numéro.

[19] „Naţiunea", le 20 mai 1928.

Le lendemain, c'était le 18 mai, il a visité le Musée éthnographique, la Bibliothèque de l'Université, les cliniques et l'Université, où une réception a été organisée en son honneur.

Le recteur de l'Université, G. Bogdan-Duică, a fait, dans son discours, un parallèle entre Tchèques et Roumains, dans leurs afforts contre le germanisme, dès le Moyen Age jusqu'au temps moderne. T. Mihali, le maire de la ville de Cluj, remercia Zavoral d'avoir entretenu dans l'esprit des blessés roumains de Strahov l'espoir de l'accomplissement de l'ideal national. Parlèrent ensuite Silviu Dragomir, Aurel Ciortea, qui salua, au nom de l'„Astra" Méthode Zavoral, et le professeur Gh. Moroianu. Après, le recteur annonça que la sénat avait promu en unanimité Méthode Zavoral docteur honoris causa de l'Université de Cluj.

La parole revint à Zavoral, qui souligna ce qu'il y avait de commun entre Roumains et Tchèques, ce qui les rapprochait. Il parla de l'art roumain avec l'appréciation la plus sincère. Cet art, disait-il, devait être montré au monde, afin que les Roumains fussent connus et appréciés à leur juste valeur. A son avis, l'ennemi le plus grand des peuples était l'ignorance, qu'il fallait dissiper et à cette fin-là il promettait la collaboration conséquente des tchécoslovaques, dans le cadre de l'échange culturel[20].

Le 19 mai 1928, Méthode Zavoral quitta Cluj, où après son départ une rue allait porter son nom, pour passer, le 21 mai, à Orsova, où l'attendaient des manifestations culturelles, avec conférence sur la poésie populaire roumaine et chants populaires[21]. Partout, le sol roumain honorait ce représentant d'une nation amie. Les visites de Bucarest, Sibiu, Cluj et Orșova ne font qu'illustrer cette atmosphère générale. Après son départ de Roumanie, Méthode Zavoral reçut des télégrammes venus de Cluj, Turnu Severin, Galați, de la part d'intellectuels roumains, qui exprimaient une profonde sympathie pour lui et son peuple.

Aimer la paix, collaborer pour sauvegarder la paix, pour jeter de solides assises à la vie nationale, ètait la devise des Roumains et des Tchécoslovaques durant l'entre-deux-guerre. Menacés par le revisionnisme, ils devaient resserrer leurs rapports pour mieux se défendre. Sur le fond d'une compatibilité plus ancienne, spirituelle et d'âme, la collaboration de Méthode Zavoral avec les Roumains s'inscrit en épisode significatif de l'amitié roumano-tchécoslovaque, stimulée par la génération qui avait subi les horreurs de la Première Guerre Mondiale.

GEORGE CIPĂIANU

ANEXĂ

Onorate domnule abate,

Ieri dimineață am început să scriu articolul despre care vorbisem împreună, pe care, urmînd seara, l-am isprăvit azi dimineață. La drept vorbind, mi-e teamă că m-am lăsat ademenit prea mult de dorința să nu trec cu vederea nici o împrejurare care mi se părea încîtva însemnată; cu toate acestea îmi pare rău, deoarece cu greu se va afla în vremurile de acum o foaie care să tipărească un articol așa

[20] *Ibidem.*
[21] Strahov, K 1300, sans numéro.

de îndelungat. Am îngrijit să fie scris cît se poate şi cît ştiu de bine, deoarece aveam de gînd că s-ar putea retipări textul odată a[lcă]tuit într-o broşură miniatură, care s-ar împodobi cu poza P.S. Tale şi poate şi cu vreo privelişte de mănăstire.

Eu cel puţin, de cîte ori tipăresc ceva ce mi se pare c-ar putea interesa după ani de zile pe cineva, nu cruţ bani ci plătesc nişte separate din care mi-am luat voie să trimit unele şi P.S. Tale. Un record în această privinţă l-am făcut în 1909 cînd deschizîndu-mi-se coloanele celei mai vechi reviste româneşti din România, Convorbiri literare, *am publicat acolo o serie de articole biografice şi puind pe tipograf să-mi facă 100 separate în formă de carte de cîte 180 pagine, am plătit 200 coroane pentru ele.*

Îmi pare rău şi amar mă căiesc că n-am ştiut să cruţ exemplarele, trimiţîndu-le chiar unor persoane cari n-au cetit articolele mele în revistă şi cari deci, habar n-aveau de [...] şi separatul atît de costisitor. Cu toate acestea, din cele vreo 4—5 exemplare ce le mai am la dispoziţie, îmi iau voie să-ţi trimet P.S. Tale unul, drept dovadă marei mele stime ce o port pentru P.S. Ta, văzînd osîrdia cea din cale afară de mare cu privire la învăţarea limbei româneşti în genere şi celei a poporului îndeosebi.

Cînd am vorbit de chip, eu nu-mi aduceam aminte că revista ilustrată Luceafărul *din Sibiu deocamdată a încetat să apară, redactorul ei găsindu-se pe cîmpul de luptă. Tot aşa era treaba şi cu celelalte reviste, vreo două mai mici. Aşa ceva am făcut şi eu cînd cu articolul „in memoriam", care s-a tipărit acum vreo trei ani în revista* Drepturile femeii *din Bucureşti. Voind să împodobesc articolul cu poza mamei şi revista nefiind ilustrată, am tipărit articolul acolo fără poză, pe care am pus-o în fruntea separatului.*

P.S. Ta te vei mira că au trecut aproape două săptămîni de cînd am fost pentru cea din urmă oară în lazaretul de sub ocrotirea P.S. Tale. Poate gîndeşti că aş fi colindat în alte spitale; lucrul însă nu-i aşa, ci singura cauză [a] nevenirei mele este aceea că din zi în zi aştept să-mi vină exemplarele Gazetei Transilvaniei *şi ale* Românului *de Paşti, şi pînă astăzi n-a venit decît numărul care mi se trimite regulat. Nici chiar cele 300 broşuri care era să se retipărească în traducerea mea a unui articol întitulat „O zi în lazaret", scris de o damă cu numele Marie Majerova nu vin cu toate că ştii că s-au făcut. Doară cenzura le-a suprimat sau au rămas undeva pe drum, din cauză că s-a întrerupt în unele părţi comunicaţiunea, nu ştiu, numai atita ştiu că-mi pare rău de neajunsul acesta.*

O să vezi P.S. Ta că în manuscrisul meu se găsesc unele lacune, pe cari informîndu-mă le voi umplea mai tîrziu. La început n-am avut de gînd să trimet manuscrisul, vrînd să fac, după cum bucuros o fac, o răspîndire, apoi însă tot m-am gîndit cum că mai cu seamă de s-ar face nişte separate unde P.S. Ta ai dori sau să se tragă, sau să se adauge cîte ceva.

Manuscrisul nu trebuie trimes, căci într-una din zile am să vin şi atunci ne putem vorbi cum şi ce.

Cu distinsă stimă,

Praga, 17/4 1915.

Dr. Ioan Hurban Jarnik

Archives Nationales, Prague, *Fonds Strahov*, K 1304 pour l'an 1916, sans numéro.

Très respecté Monsieur l'abbé,

Hier matin, j'ai commencé à écrire l'article dont on avait parlé; le soir étant tombé, je ne l'ai terminé que ce matin. A proprement parler, je crains m'être trop laissé tenter par le désir de ne laisser passer inaperçue aucune circonstance d'une importance quelconque. Pourtant je le regrette, car il est assez difficile de nos jours de trouver une revue qui puisse imprimer un article aussi long. J'ai fait de mon mieux, afin qu'il soit bien écrit, autant que je suis capable, car je pensais pouvoir un jour réimprimer le texte une fois fait dans une brochure en miniature, qui serait parée de votre photo, accompagnée peut-être d'une vue du monastère.

Moi, quand je mets quelque chose sous presse, je n'épargne pas l'argent, mais je paye pour des tirages à part, dont je me suis permis de vous envoyer quelques-uns. Mon record à cet égard je l'ai fait en 1909, quand, étant reçu dans les colonnes de la plus ancienne revue de Roumanie, Convorbiri literare *(Conversations littéraires), j'y ai publié une série d'articles biographiques, et en demandant au typographe de me faire 100 tirages à part en forme de livres à 180 pages chacun, j'ai payé 200 couronnes pour eux.*

Je regrette et me repens amèrement de n'avoir pas su épargner les exemplaires, les avoir envoyés, à des personnes qui n'ont même pas lu mes articles dans la revue et qui ignoraient donc /.../ et le tirage à part si chèrement payé. Pourtant, des 4—5 exemplaires que j'ai encore à ma disposition, je me permets de vous en envoyer un, en témoignage de la haute estime que j'ai pour vous, en voyant votre zèle extraordinaire dans l'étude de la langue roumaine en général et surtout de celle du peuple.

Quand je parlais de la photographie, je ne me rappelais pas que la revue illustrée Luceafărul *de Sibiu avait cessé pour le moment de paraître, son rédacteur se trouvant sur le champ de bataille. C'est ce qui s'est passé aussi avec les autres revues, deux moins importantes. J'ai fait, moi aussi, quelque chose de semblable avec l'article „in memoriam", qui a été imprimé il y a environ trois ans dans la revue* Drepturile femeii *(Les droits de la femme) de Bucarest. En voulant accompagner l'article de la photo de la mère et la revue n'étant pas illustrée j'y ai imprimé l'article sans photo, que j'ai mise en tête du tirage à part.*

Cela vous étonnera qu'environ deux semaines auront passé depuis que j'ai été pour la dernière fois dans le lieu de guérison que vous protégez. Vous pensez peut-être que j'aurai visité d'autres hôpitaux mais ce n'est pas ainsi; la cause en est que j'attends d'un jour à l'autre les exemplaires de Gazeta Transilvaniei *(La gazette de Transylvanie) et de* Românul *(Le Roumain) de Pâques et jusqu'à ce jour seul le numéro que je reçois régulièrement est arrivé.*

Les 300 brochures qui étaient à réimprimer dans ma traduction d'un article intitulé Une journée au lazaret, *écrit par une dame du nom de Marie Majerova, ne viennent, eux non plus, quoique je sache qu'on les a faits. Peut-être la censure les a-t-elle supprimés ou se sont-ils égarés quelque part en route, à cause de l'interruption par endroits de la communication; je ne sais pas, mais je sais que je regrette cet inconvénient.*

Vous verrez que dans mon manuscrit il y a des lacunes, que je compléterait quand je me serai renseigné. Au début, je n'ai pas eu l'intention d'envoyer le manuscrit, en voulant faire une diffusion (?) que je fais volontiers, puis j'ai pensé que, surtout si on faisait des tirages à part, vous voudriez, peut-être, omettre ou ajouter quelque chose.

Le manuscrit ne doit pas m'être envoyé, car un de ces jours je viendrai et alors on pourra s'entretenir de tout cela.

Avec mon estime distinguée,

Prague, 17/4 1915. *Dr. Jan Hurban Jarnik*

Moi, quand je mets quelque chose sous presse, je n'épargne pas l'argent, mais je paie pour des tirages à part, dont je me suis permis de vous envoyer quelques-uns. Mon record à cet égard je l'ai fait en 1909, quand, étant reçu dans les colonnes de la plus ancienne revue de Roumanie, Convorbiri literare (Conversations littéraires), j'y ai publié une série d'articles biographiques, et en demandant au typographe de me faire 100 tirages à part en forme de livres à 180 pages chacun, j'ai payé 200 couronnes pour eux.

Je regrette et me repens amèrement de n'avoir pas su épargner les exemplaires, les avoir envoyés, à des personnes qui n'ont même pas lu mes articles dans la revue et qui ignoraient donc (....) et le tirage à part si chèrement payé. Pourtant, des 4—5 exemplaires que j'ai encore à ma disposition, je me permets de vous en envoyer un, en témoignage de la haute estime que j'ai pour vous, en voyant votre zèle extraordinaire dans l'étude de la langue roumaine en général et surtout de celle du peuple.

Quand je parlais de la photographie, je ne me rappelais pas que la revue illustrée Lucoafărul de Sibiu avait cessé pour le moment de paraître, son rédacteur se trouvant sur le champ de bataille. C'est ce qui s'est passé aussi avec les autres revues, deux moins importantes. J'ai fait, moi aussi, quelque chose de semblable avec l'article „in memoriam", qui a été imprimé il y a environ trois ans dans la revue Drepturile femeii (Les droits de la femme) de Bucarest. En voulant accompagner l'article de la photo de la mère et la revue n'étant pas illustrée j'y ai imprimé l'article sans photo, que j'ai mise en tête du tirage à part.

Cela vous étonnera qu'environ deux semaines auront passé depuis que j'ai été pour la dernière fois dans le lieu de guérison que vous protégez. Vous pensez peut-être que j'aurai visité d'autres hôpitaux mais ce n'est pas ainsi; la cause en est que j'attends d'un jour à l'autre les exemplaires de Gazeta Transilvaniei (La gazette de Transylvanie) et de Românul (Le Roumain) de Pâques et jusqu'à ce jour seul le numéro que je reçois régulièrement est arrivé.

Les 300 brochures qui étaient à réimprimer dans ma traduction d'un article intitulé Une journée au lazaret, écrit par une dame du nom de Marie Majerova, ne viennent, eux non plus, quoique je sache qu'on les a faits. Peut-être la censure les a-t-elle supprimés ou se sont-ils égarés quelque part en route, à cause de l'interruption par endroits de la communication; je ne sais pas, mais je sais que je regrette cet inconvénient.

Vous verrez que dans mon manuscrit il y a des lacunes, que je compléterait quand je me serai renseigné. Au début je n'ai pas eu l'intention d'envoyer le manuscrit, en voulant faire une diffusion (?) que je fais volontiers, puis j'ai pensé que, surtout si on faisait des tirages à part, vous voudriez, peut-être, omettre ou ajouter quelque chose.

Le manuscrit ne doit pas m'être envoyé, car un de ces jours je viendrai et alors on pourra s'entretenir de tout cela.

Avec mon estime distinguée,

Prague, 17/4 1915. Dr Jan Hurban Jarník

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ACTIVITĂȚII ȘI PERSONALITĂȚII LUI NICOLAE IORGA (I)[1]

Nicolae Iorga a reprezentat una dintre cele mai înalte culmi la care s-a ridicat spiritualitatea românească. Acest „ambasador" al gîndului și neamului românesc a devenit cunoscut, apreciat și admirat în multe țări ale lumii. Istorici și oameni de cultură, bizantinologi și istorici ai artei, filozofi și istorici ai literaturii de pretutindeni consideră ipotezele și concluziile lui Nicolae Iorga adevărate jaloane ale propriei lor gîndiri. Chiar dacă uneori, în timp și spațiu, se întîlnesc gînditori care contestă unele afirmații și poziții ale marelui nostru cărturar, aceștia nu denotă decît puncte de vedere diferite, inerente unei gîndiri libere și unei activități permanente de cercetare și studiu.

Lucrarea noastră nu-și propune să analizeze popularitatea de care s-a bucurat Nicolae Iorga în străinătate. Noi adunăm, într-un mod *sui generis*, date care pot constitui adevărate documente peste timp, care probează, incontestabil, popularitatea de care s-a bucurat marele cărturar și istoric în țara noastră. Sînt date care, adăugate la cele deja cunoscute, constituie încă un pas în cunoașterea activității și personalității lui Nicolae Iorga. Ne-am adresat unor oameni din cele mai diverse colțuri ale țării și din cele mai variate domenii de activitate, cu rugămintea de a-și răscoli memoria și a ne împărtăși cîte ceva din amintirile care-i leagă de Nicolae Iorga. Încercarea noastră a depășit așteptările inițiale. Ea a răscolit jarul ușor acoperit de cenușa vremii și a dat la iveală lucruri neașteptate. Gestul tuturor care au avut amabilitatea să răspundă solicitării noastre este un act de cultură și patriotism, care merită toată lauda. Adresăm și pe această cale cele mai sincere mulțumiri acestor inimoși oameni de cultură plini de generozitate. Sperăm ca din aceste crîmpeie inedite să realizăm un volum. Tocmai de aceea, rugăm pe toți cei care ar putea să ne sprijine cu noi pagini despre Nicolae Iorga să ne scrie în localitatea Bîrda județul Mehedinți (cod 1521).

Spațiul tipografic nu ne îngăduie, în cazul de față, să facem comentarii suficiente asupra materialelor inedite pe care le prezentăm în cele de mai jos. Vom lăsa documentul nud să vorbească prin el însuși, urmînd ca cercetarea noastră viitoare să încerce confruntarea acestor date cu documentul istoric propriu-zis, pentru a scoate mai bine în relief noutatea informației.

---

[1] Comunicare ținută la sesiunea anuală de comunicări a Muzeului Județean Botoșani din 21—22 nov. 1984.

Subliniem însă cîteva elemente care ni se par definitorii, după felul cum reies din documentele prezentate mai jos.

Nicolae Iorga ca om este o personalitate robustă, conștientă de valoarea sa, generos, ambițios, atent față de cei din jur. În buzunarul lui este oricînd gata un condei al ironiei și altul al afecțiunii pentru dușmani și prieteni. Accesele de subiectivism îi lasă însă neatinsă luciditatea gîndirii în aprecierile fundamentale pe care le face. Este un tip complex, greu de descifrat pentru majoritatea celor din jur, frămîntat de tainele lumii și ale cunoașterii. Prietenii îl adoră, dușmanii îl urăsc dar îl respectă și se tem. Îi place să fie apreciat, aplaudat, cap de afiș și de interes. Întreaga sa ființă este un vulcan, gata oricînd să erupă. Leagă prietenii cu personalități de pretutindeni, dar și cu oameni simpli și nevoiași. Găsește timp să scrie zeci de tomuri și mii de articole, dar și să răspundă celor mai neînsemnați corespondenți ai săi. Convins de justețea cauzei sale, nu se lasă intimidat de adversari, ci rămîne statornic în furtună, ca un stejar al înălțimilor.

Nicolae Iorga ca profesor reprezintă o adevărată culme în istoria pedagogiei și învățămîntului românesc. Pătruns de un profund spirit patriotic și de conștiința rolului pe care trebuie să-l aibă școala de orice grad în viața unei națiuni, Nicolae Iorga activează în consecință. Universitatea din București, universitățile din străinătate, liceele, lăcașurile de cultură de pe întreg cuprinsul țării și-au deschis larg sălile, încercînd să cuprindă spiritul, personalitatea și audiența lui Nicolae Iorga. Orator de elită, bazat pe o vastă documentație științifică, cu o inconfundabilă capacitate de adaptare la auditor, Nicolae Iorga a fascinat, a cutremurat spiritele și conștiințele, a înălțat și a coborît pe scara incomensurabilă a valorilor figuri și statui considerate intangibile pînă aci. Puterea de convingere a lui Nicolae Iorga este greu de intuit pentru cei care nu au avut fericirea să-l asculte personal. Se pare că doar Mihail Kogălniceanu, Vasile Pârvan, Nicolae Titulescu și George Călinescu s-au apropiat de asemenea parametri ai elocinței, la care a ajuns Nicolae Iorga. Glasul lui Iorga, de la șoaptă la strigăt, subjuga auditoriul, îl făcea să uite de realitate și de sine însuși, îl făcea să plutească într-o lume a gîndurilor și realităților pe care i le impunea oratorul. Pe lîngă doza mare de material informativ, Iorga punea mult suflet de patriot și de român, ceea ce îi creștea considerabil popularitatea în mase. A știut să facă din Vălenii de Munte, o localitate aproape neștiută pînă la el, un adevărat focar de cultură cu profunde rezonanțe în țară și străinătate. Cei care au frecventat cursurile de la Vălenii de Munte s-au transformat, alături de studenții și elevii lui Nicolae Iorga, ei înșiși în mesageri ai marilor idei progresiste, pe care savantul le expunea. Alături de cursuri propriu-zise, activitatea de dascăl se continua în discuții particulare, în excursii de documentare, ba chiar și în articole și recenzii. Permanent, Profesorul Iorga avea în vedere elementul tînăr, formarea lui pentru viață și pentru cultură, promovarea valorilor autentice. Nu avem posibilitatea să apreciem cîți oameni de cultură valoroși ai poporului nostru au fost formați, lansați și sprijiniți în procesul de afirmare de marele Profesor. Credem însă că sînt foarte numeroși! Iorga era conștient de marea misiune ce-i revine în calitate de dascăl de școală, de a forma tinerele cadre. Nu numai prin cărțile și scrierile sale de tot

felul înțelegea să-și slujească țara și poporul, ci și prin această activitate practică, făcînd din catedră un adevărat amvon de cultură, civilizație și patriotism.

Nicolae Iorga ca om politic este fascinant. Din materialele de mai jos reiese însă, mai cu seamă, o anumită latură a activității sale politice, aceea de activist cultural. Pentru marele istoric și om politic cultura reprezenta unul dintre factori cei mai puternici în consolidarea unei națiuni. Ctitor al *Ligii Culturale pentru unitatea tuturor românilor,* președinte al ei mai multă vreme apoi, Nicolae Iorga a fost convins că prin cultură, cu cele mai diverse forme ale sale, va face ca ideea de unitate a românilor să triumfe deplin, ceea ce s-a și realizat în scurtă vreme. Tot prin factorii de cultură unitatea politică a putut fi consolidată, iar marile idealuri ale națiunii române au putut să triumfe. Politica culturală promovată cu competență de marele savant a contribuit la adevărata explozie de valori ale spiritualității românești din prima jumătate a veacului nostru. Sub acest aspect, activitatea politică a lui Nicolae Iorga a fost o continuare a celei didactice. Înființarea de școli românești în țară și-n străinătate, numeroasele cursuri, conferințe și discursuri de tot felul ținute în țară și-n străinătate, excursiile făcute în țară și-n străinătate cu români, ori cele făcute în România cu diferiți străini, cursurile foarte complexe și variate de la Vălenii de Munte, întreaga activitate a Ligii Culturale îndrumată direct de Iorga, lucrările sale de nivel științific sau de popularizare publicate în țară și-n străinătate, revistele înființate sau sprijinite sînt doar cîteva din modalitățile prin care el înțelegea să folosească factorii de cultură în politica națională.

O altă latură a activității sale politice o constituie preocuparea față de naționalitățile conlocuitoare. Cele cîteva documente de mai jos se adaugă unor numeroase dovezi cu privire la atitudinea progresistă a lui Nicolae Iorga față de naționalitățile conlocuitoare. Numai cei care confundă naționalismul cu patriotismul îl pot acuza pe Nicolae Iorga de „vederi înguste" în această problemă.

Ceea ce impresionează în viața acestui mare tribun al poporului român este poziția fermă în fața amenințării fasciste. Nici chiar moartea nu l-a putut îndupleca să-și abandoneze convingerile sale politice și umaniste, ci l-au făcut, — dacă mai era cazul! —, ca acest ultim tribut al vieții sale să dea exemplul cel mai concludent de patriot adevărat.

Nicolae Iorga rămîne în istoria și conștiința românească o adevărată sinteză a spiritului românesc, voievod solitar crucificat

Materialele ce urmează sperăm să o dovedească.

I. VALERIU ANANIA, scriitor, poet, dramaturg, București: „Despre Nicolae Iorga nu am altă amintire decît o audiență scurtă, de un minut, în cabinetul unui om care părea grăbit, solicitat, gata să plece undeva. Mă trimisese la el părintele Petre Partenie, directorul Seminarului Central, unde eram elev, cu o hîrtie prin care solicitam închirierea sălii Teatrului Ligii Culturale pentru un spectacol cu piesa mea *La furcărie*. Bunăvoința — deloc mică — a constat în aceea că el a aprobat nu închirierea, ci *folosirea gratuită* a sălii, inclusiv lumina și personalul de scenă. Mi-a întins o mînă generoasă și mi-a urat succes".

(*Scrisoare din 26 oct. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 5019, f. 148 r.-v.).

II. DUMITRU BĂLAȘA, cercetător istoric, membru al Asociației Slaviștilor din R. S. România, Drăgășani: „Eram tînăr și m-am dus să lucrez la Arhivele Statului din București. Acolo a venit și Nicolae Iorga. A umblat prin sală și s-a uitat ce lucrează fiecare. În prima zi nu mi-a zis nimic. A doua zi a venit din nou. Mi s-a adresat: „— Cum merge, tinere?" „— Bine, dom' profesor, însă am aici o nelămurire!" „— Ia să vedem despre ce-i vorba". „— Îmi apare în Dolj o mînăstire Lipovul și eu n-am mai auzit de ea". „— În Dolj e necunoscută. Vezi că a apărut acum o lucrare a lui I. Donat. Dacă nu o menționează nici acolo, e ceva necunoscut. Trebuie să studiezi problema". Am studiat, într-adevăr, problema și rezultatul a fost un articol publicat în revista „Oltenia".

Mai tîrziu lucram cu C. S. Nicolăescu-Plopșor la acea revistă. Am descoperit într-o bună zi un nou strat de pictură la biserica de la Mofleni-Bucovăț. Am publicat imediat în „Oltenia" un articol și cronicile murale nou descoperite. Nicolae Iorga s-a alarmat. El era președintele Comisiei Monumentelor Istorice. A venit la Craiova. Articolul îl publicasem împreună cu C. S. Nicolăescu-Plopșor. El era o personalitate recunoscută pe vremea aceea, eu eram încă în perioada de afirmare. Am fost chemat la Primăria orașului. Acolo venise Iorga. M-a luat în trăsura sa. El mergea în față, lîngă vizitiu. La un moment dat m-a întrebat: „— Ce-ai zice, tinere, dacă te-ai trezi cu un proces din partea Comisiei Monumentelor Istorice că ai degradat pictura? De ce nu m-ai anunțat pe mine mai întîi?"

Nicolae Iorga era foarte orgolios și-și dorea să publice el cel dintîi totul. După ce a văzut însă picturile de la mînăstirea din Mofleni-Bucovăț s-a entuziasmat și m-a „iertat" de toată „vina".

(Relatare reconstituită, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIII, f. 190 r.-v.).

III. I. C. CHIȚIMIA, prof. univ., membru al Acad. Științe Soc. Pol., director adjunct al Inst. Ist. Teorie Lit. „G. Călinescu" — București: „Pe Iorga l-am audiat la cursul de Istorie Universală, fără să-l am înscris printre disciplinele pentru examen la Istoria literaturii române vechi, pe care o aveam eu ca disciplină principală la licență. Altfel spus, mergeam de plăcere ca să-l ascult, frecvența fiind facultativă și putînd să merg la diverse cursuri. L-am audiat, deci, cu intermitență, mergînd și la cursurile altor profesori ai anilor '30. Ținea cursul în sala „Odobescu" de la parter a Facultății de Litere și Filozofie, avînd asistență și dintre oameni maturi, nu numai studenți. Nu se ținea strict de lecția propusă, făcea unele digresiuni, dar tot de natură științifică. Mintea lui se juca ușor cu datele, în vers expresiv, uneori înflăcărat, încît se aflau multe și se învăța mult".

(*Scrisoare din 17 aug. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4509, f. 282 v.).

IV. ALEXANDRU CIUREA, prof. univ., dr., București: „L-am audiat o singură dată la o conferință pe care a ținut-o la Cernăuți. Nu mai știu despre ce ne-a vorbit. N-a venit cu nici o foaie, însă ne-a încălzit cu mulțimea cunoștințelor sale, cu asociațiile sale de idei, extrem de interesante și variate și cu robustul său patriotism, căci el este unul dintre fondatorii

„României Mari". Avea și micimile sale, în sensul că atunci cînd ținea la cineva, chiar dacă era lichea sau om de nimic, el îl vedea prin prisma sentimentelor și pasiunii sale (...). La fel cu oamenii mari, pe care-i ura și-i denigra (...). Era cam pătimaș (...), adică nu așa cum i s-ar cădea unui istoric și unui om de știință (...).

Cînd eram prin clasele superioare, din admirație pentru marele savant, cu care începusem să fiu în legătură directă prin lecturile mele, i-am adresat de un An Nou o felicitare. Mi-a răspuns, mie, modestului elev cu o carte de vizită, cu scrisul său fin și foarte mărunt: „N. Iorga (scris cu mîna, nu tipărit) mulțumește călduros pentru urările adresate și transmite aceleași calde doriri". La primirea răspunsului eram invidiat de colegii mei. Aceasta era prin anii 1930 (...) Probabil că N. Iorga considera că a răspunde este o datorie, de la care nu te poți eschiva".

(*Scrisoare din 21 aug. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4537, f. 313 v.; *Scrisoare din 20 sept. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 4919, f. 24 v.).

V. EMILIA COMIȘEL, prof. univ. dr., etnomuzicolog, cercetătoare la Institutul de Studii Sud-Est Europene: „Îmi amintesc cu emoție de marele savant și om de artă, Nicolae Iorga. Mare iubitor de țară și de cultură, iscoditor al trecutului și clarvăzător în toate domeniile, el a răspîndit cu mîndrie cultura românească, nu numai prin numeroasele sale lucrări, nu numai prin conferințele susținute în fața unei categorii variate de oameni, ci și prin cursurile de vară, organizate la Vălenii de Munte ai Prahovei, unde veneau intelectuali de peste mări să-i asculte ideile înțelepte, să-i asculte glasul pătrunzător, să-i admire înalta știință. Piesele de teatru în aer liber, mulțimea de biserici și mînăstiri tîrnosite în prezența sa, sînt fapte ce nu vor fi uitate niciodată. De multe ori, la sfințirea vreunei biserici, întorcea capul surprins, cînd auzea micul cor format din membrii familiei noastre (care dădeau răspunsurile). Mi-amintesc cum, după cursuri pleca însoțit de cursanți, oameni culți, profesori, avocați, studenți din toate colțurile Europei, iar el, cu acea statură impozantă, părea cel mai înalt dintre toți, aborda multe probleme sociale și de artă".

(*Scrisoare din 11 oct. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 4980, f. 106 v.).

VI. TEODOR COSTESCU, fost director al Liceului „Traian" din Drobeta Tr. Severin (relatări reconstituite de către Pompiliu Costescu din Drobeta Tr. Severin): „Nicolae Iorga l-a cunoscut pe Teodor Costescu, directorul Liceului „Traian" din Severin, care, venit din Craiova, a făcut din Liceul „Traian" un focar de cultură. În vremea cînd Nicolae Iorga era prim-ministru, Teodor Costescu a mers să-i ceară sprijinul într-o problemă de cultură, legată de liceul pe care-l conducea. Portarul n-a vrut să-l lase, dar Costescu l-a dat la o parte și a mers direct la șeful de cabinet. Acesta nu-l cunoștea pe Costescu și a început să-i facă morală fiindcă intrase forțat. Costescu i-a spus: „— Lasă, neică, du-te și spune domnului prim-ministru că-l roagă Costescu de la Severin, că are ceva urgent!" Șeful de cabinet s-a dus la Iorga și i-a spus revoltat cele petrecute. Iorga, aflînd, a început să rîdă și i-a zis. „— pe ăsta să-l lăsați să intre cînd vrea. El nu are copii, acum nu are nici soție și omul acesta nu cere nimic

pentru el, ci pentru școală. Lăsați-l să intre, căci pe scările ministerului va muri, spre binele celor din jurul său".

(Cf. C. A. Protopopescu, N. Fuiorea, *Nicolae Iorga despre Mehedinți și raporturile cu mehedințenii*, manuscris, f. 7, 17; Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4765, f. 425 v.).

VII. GHEORGHE DUMITRESCU-BISTRIȚA, pr. folclorist, editorul revistei „Izvorașul" (1919—1940), Bistrița-Mehedinți: „Era în anul 1931, cînd prim-ministru era Nicolae Iorga. Eram atunci redactorul revistei de muzică, artă națională și folclor „Izvorașul", pornită la 1 iunie 1919 pe cont propriu. După multe și grele întîmpinări, la 13 decembrie 1928, am procurat o mașină tipografică cu tot necesarul de tipar, pe datorie, în rate lunare, eșalonate pe cîțiva ani.

Nicolae Iorga cunoștea bine revista și aprecia greutățile ei de tipărire. A fost și o perioadă de grea cumpănă, că statul nu putea plăti salariile la învățători, fapt ce afecta abonamentele revistei și plata ratelor, atît subsemnatul, cît și soția fiind învățători în acea vreme.

Într-o bună zi de toamnă mă hotărăsc să pornesc spre București să solicit un ajutor pentru revistă de la Iorga, întrucît situația salarizării învățătorilor și profesorilor se ameliorase. Șef de cabinet era un admirator al „Izvorașului", care voia să mă ajute. Două zile am stat acolo, fără să pot obține o audiență.

A treia zi, șeful de cabinet, văzînd atîta aglomerație, mi-a spus: „— Mergi acasă, în strada Bonaparte, vorbii eu cu secretara la telefon. Te introduce în bibliotecă și cînd domnul Iorga trece pe acolo în sufragerie, îi prezinți o cerere scurtă de cîteva rînduri, după care îi vei spune cine ești. Îl va înștiința secretara, după ce va termina și acasă audiențele!" Așa am făcut. M-am dus acasă și am fost introdus în bibliotecă, la cîteva minute după ce Iorga venise acasă. Aveam mare teamă și emoție, gîndindu-mă ce va face și ce va zice Iorga (. . .). Cînd Iorga termină cele 4—5 persoane de audiat, intră grăbit pe ușă în bibliotecă. Eu cu jalba în mînă emoționat. „— Ce-i cu dumneata?" „— Sînt Dumitrescu-Bistrița și am venit la dumneavoastră pentru un ajutor necesar revistei de folclor „Izvorașul". „— Mă bucur că te văd. Nu te-am mai văzut de la Congresul de la Tg. Jiu, cînd o pățirăți cu mașina. Dă cererea încoace".

S-a uitat puțin pe cerere, a luat un creion de la birou și a scris pe marginea de sus: „Se aprobă 1000 lei". „— Mîine te duci la Vlădoianu, la Cinematografie, și-ți dă banii. Îmi pare bine că faci o faptă bună. Mergi înainte. E un lucru bun". A zîmbit, mi-a întins mîna, m-a privit pînă am ieșit".

(*Scrisoare din 6 dec. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 5169, f. 308—309).

VIII. GHEORGHE ILIESCU-IZVOARE, pr., București: „Nu m-am putut abține să nu mă duc prin Văleni și mai ales să nu audiez prelegerile profesorului Iorga rostite la cursurile de vară la Universitatea sa populară din iulie-august 1930.

Într-o zi, întîlnindu-mă, mi-a făcut semn, m-a chemat și m-a îndemnat să mă pregătesc ca împreună cu soția să mă duc cu dînsul în Veneția, într-o excursie și acolo are să-mi arate comorile de artă din muzeele și bisericile venețiene. Excursia se făcea între 15 august și 1 septembrie. Nu

puteam refuza așa ocazie și m-am pregătit ca să particip la această instructivă călătorie. Plecarea a fost cu trenul (...). Am străbătut Jugoslavia și am ajuns la Veneția. Am poposit la Casa Romena, ctitorie a profesorului Iorga, unde am fost cazați și am luat masa. În Veneția, cu Profesorul, am vizitat toate muzeele și bisericile, pe care le cunoștea așa de bine. Ne-a făcut istoricul fiecăreia și ne-a vorbit de icoanele și tablourile ce le întîlneam. Am vizitat catedrala San-Marco, Palatul Dogilor, mînăstirea San-Lazaro armenească, unde ni s-au arătat operele de artă ce le avea, Biblioteca, unde am admirat ordinea și bunele rînduieli. Am fost la Padova, unde am vizitat catedrala San-Antonio, o enormă clădire, cu moaștele Sfîntului Antonie (...).

După ce terminasem tot ce era de văzut în Veneția, am plecat spre țară cu o zi mai devreme, ca să putem vizita și orașul Triest. Cînd am ajuns la gară nu ni s-a permis plecarea, că mai aveam de stat în Veneția încă o zi. Profesorul, înfuriat, s-a dus la telegraf și a dat o telegramă de protest regelui Victor Emanuel (...). Șeful stației Veneția, înștiințat de telegrafistă, a venit personal și a cerut scuze Profesorului, spunîndu-i că ne-a pus la dispoziție o garnitură, care va pleca imediat și ne va sta la dispoziție pe tot drumul (...).

Ajunși la Triest, am vizitat orașul (...), care ne-a impresionat foarte mult. Plecați din Triest, ne-am întors în țară, mulțumiți de tot ce-am vizitat și de tot ce ne-a explicat Profesorul".

(*Scrisoare din 17 dec. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 5208, f. 362—371).

IX. VIRGIL MEDAN, prof. dr., etnomuzicolog, Cluj-Napoca: „În toamna anului 1940, cînd l-au asasinat, în chip bestial, legionarii, eu nu aveam decît zece ani și mă găseam lîngă Dej, la Nireș, sub ocupație hortystă. Eram copil, dar auzisem multe lucruri despre marele cărturar, figura lui intrase, demult, în legendă. Împreună cu familia mea, am fost zdruncinați de vestea morții sale. Neamul nostru s-a remarcat întotdeauna prin mari personalități. Iorga rămîne, în conștiința noastră, ca un mare apărător al drepturilor acestui neam pe meleagurile moștenite de milenii. Am admirat și admir în continuare spiritul vizionar, orizontul larg, nebănuit de larg, și intuiția lucrurilor tainice".

(*Scrisoare din 25 aug. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4544, f. 321 r.).

X. MIRCEA IOSIF, dr., București: „Doctorul Vasile Plătăreanu, aflîndu-se ocazional la Vălenii de Munte prin 1937—1938 și comunicîndu-i-se că în ziua respectivă va conferența profesorul Nicolae Iorga, s-a hotărît să participe și el la această sărbătoare pentru un adevărat intelectual, să soarbă din înțelepciunea marelui nostru istoric, care a desfătat pe profesorii Sorbonei. La terminarea prelegerii, cîțiva dintre cursanți îi cer profesorului Nicolae Iorga diverse lămuriri, după ce îi mulțumesc pentru pasiunea și bogăția noutăților aduse de Domnia-sa. Între altele, îl întreabă pe cărturar ce crede despre avîntul mișcării naționaliste. Profesorul Nicolae Iorga le răspunde: „— Întrebat, vă răspund. Dacă vreți să caracterizați pe evrei, să nu luați drept criteriu de caracterizare a evreilor atitudinea mea din trecut, cînd m-am lăsat influențat de ce spuneau alții, ci luați

drept criteriu de caracterizare atitudinea mea de azi, după ce am cîntărit și verificat fiecare cuvînt, fiecare fapt. Ei bine, cele mai entuziaste, mai sincere, spontan sincere, primiri le-am avut în Franța, Anglia, Statele Unite ale Americii din partea evreilor români, care m-au primit cu lacrimile în ochi, ei ostoindu-și astfel puternica nostalgie pentru țara natală, pentru România. Deci, nu luați trecutul meu, ci pe actualul Nicolae Iorga, drept criteriu, care e convins că evreii români au calitățile și defectele românilor, deci nu se deosebesc de majoritarii în mijlocul cărora trăiesc". Obiectivitatea marelui cărturar e confirmată de următorul fapt (...): Tiktin, zbătîndu-se în mare sărăcie, Nicolae Iorga a cerut pentru evreul Tiktin Hariton din partea statului român o pensie viageră binemeritată".

(*Scrisoare din 12 sept. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4772, f. 453 r., 436 r.).

XI. IOSIF E. NAGHIU, prof., Săveni-Botoșani: „Despre Nicolae Iorga s-a creat, încă de pe cînd era printre noi, „mitul Iorga" sau „folclorul Iorga". Iorga a murit, dar „mitul Iorga" a trăit și este mereu augmentat.

Am cunoscut pe Nicolae Iorga la Vălenii de Munte, unde mi-a dat o bursă în 1938. Am învățat foarte multe lucruri din expunerile magistrale, pe care le făcea la Vălenii de Munte între 15 iulie și 15 august. Veneau și profesori din străinătate, care vorbeau foarte admirativ despre activitatea multilaterală a lui Nicolae Iorga. G. L. Grondijs, profesor la Universitatea din Utrecht, specialist în istoria artei bizantine, a ținut, în 1938, conferințe la Vălenii de Munte. El spunea despre Nicolae Iorga că este miraculos. „Se uită la o inscripție grecească. N-are răbdare s-o descifreze, dar printr-o intuiție spune ce este, anticipă concluziile la care ajunge altul după zile de studiu. Grondijs a fost și profesor la Universitatea de la Haga. A fost un mare filo-român. L-am însoțit la Vălenii de Munte la biserici și m-a uimit cîte lucruri știa despre pictura ortodoxă (el era de fapt protestant, mai precis calvin). Odată l-am găsit foarte indispus pe Grondijs. Mi-a povestit că a fost la Nicolae Iorga și i-a contrazis teoria că „Răstignirea" ortodoxă are patru cuie, iar cea catolică are numai trei. Nu m-am gîndit să-l contrazic, dar am văzut multe „Răstigniri" ortodoxe cu trei cuie".

Cîteva zile l-am însoțit pe Grondijs prin Vălenii de Munte, am vizitat Muzeul de artă religioasă creat de Nicolae Iorga. Am trecut pe la Școala de misionare, pe care voiau s-o vadă doamna și domnișoara Grondijs. Doamna Grondijs a cerut de la N. Iorga clopote pentru biserica din Haga. N. Iorga i-a dat clopote și cărți rituale ortodoxe. La Haga era o capelă, un paraclis, de religie ortodoxă, unde doamna Grondijs asculta liturghii paleoslave și voia și o liturghie românească. La Haga slujea un ieromonah rus, Dionisie, pe care doamna Grondijs îl invita la masă. Era protectoarea bisericilor ortodoxe din Olanda (abia erau trei!)[2].

În Vălenii de Munte era un teatru în aer liber. Am asistat la piesa *Oamenii pămîntului* de Nicolae Iorga. La teatrul în aer liber de la Vălenii de Munte s-au jucat mai multe piese de Nicolae Iorga.

[2] Mai multe amănunte în legătură cu aceste aspecte a se vedea la Al. Stănciulescu-Bîrda, *Din legăturile lui Nicolae Iorga cu cărturari olandezi*, în „Mărturie Ortodoxă", Haga-Zoetermeer, an. IV (1985), nr. 8, p. 203—210.

În Vălenii de Munte conferențiarii veneau din toată țara. Majoritatea erau profesori universitari, dar mai erau și cîțiva profesori de liceu (Munteanu, Papadopol, I. Bassarabescu etc.). Fiecare conferențiar își începea expunerea prin elogierea lui Iorga.

Nicolae Iorga ținea în fiecare zi cel puțin o conferință. La orele 11 ne duceam în casa lui Iorga toți cursanții. Îl însoțeam pe Iorga de la locuința lui pînă la Universitate. Pe drum ne povestea multe lucruri noi. De exemplu: „— Mă pregătesc să mă duc la Zürich (1938), la Congresul de Istorie. Voi combate pe Domanovsky și școala lui!" În altă zi ne spunea: „— Am primit o carte scrisă de un musulman, care combate tot ce spun eu despre cruciade". Ne povestea ce polemici a avut. La Universitate sala era arhiplină. Deschideau geamurile și de afară ascultau foarte mulți expunerile lui Iorga.

Prin Vălenii de Munte auzeam, mai ales dumineca, despre Nicolae Iorga: „Domnul Iorga așa zice, / Bea vinul să nu se strice" (. . . /.

Au trecut anii (. . .). În 1945 s-a dezvelit statuia lui N. Iorga de la Vălenii de Munte. Prof. I. Bassarabescu, membru corespondent al Academiei, a vorbit în numele Academiei Române (. . .)".

(*Scrisoare din 2 sept. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4716, f. 386—391).

XII. GHEORGHE PASCHIA, pr., dr., scriitor, București: „(. . .) Iorga pe cine ura nu-l lăsa nici în gaură de șarpe să nu-l lovească, după cum pe cine îl simpatiza îl ridica fără merit profesor universitar, academician etc. (. . .). Iorga dacă nu făcea politică era de două ori mai mare decît este, ca Pârvan și alții. În timpul cînd Iorga era prim-ministru și Argetoianu ministru de finanțe (1932—1933) învățătorii nu luaseră de șase luni salariul. Învățătorii dobrogeni, după ce au reclamat lui Iorga la Constanța și l-au întrebat ce să facă? Iorga le-a răspuns: „Săriți în mare!" Cuvintele acestea au fost scînteia care i-a mistuit președinția. Lucrul acesta a fost scris la vreme în ziare (. . .)".

(*Scrisoare din 10 august 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4492, f. 240 r.-v.).

XIII. NICOLAE PETRESCU, pr. prof., Craiova: „În toamna anului 1931, pe cînd eram student, am ascultat la București, la Liga Culturală, un ciclu de conferințe istorice de Nicolae Iorga (el era președintele acestei Ligi) despre Mihai Viteazul. Acest ciclu era intitulat și afișat cu litere mari: *O nouă școală istorică*. Apăruseră cărțile de istorie ale celor doi profesori, C. C. Giurescu și P. P. Panaitescu, care, pe baza unei cronici maghiare, susțineau că Mihai Viteazul n-a fost „os domnesc", ci a fost fiul unei crîșmărițe, care-și vîndea produsele sale la Gura Ialomiței. Sala arhiplină, combatere vehementă, argumente peremptorii, aplauze furtunoase!"

(*Scrisoare din 11 oct. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 4982, f. 108 r.-v.).

XIV. ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, mitrop. dr., scriitor, istoric, Sibiu: „Marii poeți mă încîntă, mă bucură; marii filozofi mă zgîndără și mă stimulează să trec dincolo de cît se vede și se înțelege; marii prozatori mă delectează. Iorga mă uimește. S-a născut să fie Iorga și a început s-o arate devreme de tot și a tot ținut-o așa pînă cînd niște criminali l-au

oprit din lucru atunci cînd ar mai fi avut încă multe de spus. Căci era fîntînă fără fund!"

(*Scrisoare din 23 sept. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 4930, f. 44 v.).

XIV. PETRU REZUȘ, pr. prof. dr., scriitor, poet, istoric, București: „Prestigiul său depășise marginile obișnuite ale altor oameni din acei ani ai tinereții mele studioase. Din depărtare, fără a-l cunoaște încă, dar citindu-i unele din opere (pe toate nu a reușit să i le citească nimeni!), fără să-mi dau seama că el devenise un reprezentant exponențial al poporului român, căruia mă obișnuisem a-i raporta orice valoare culturală. Nu mă redusesem numai la cîteva lucrări ale savantului, ci le cercetasem pe cele mai multe, mai ales pe cele de istorie și literatură, fiindcă lucram la *Monografia orașului Rădăuți* și la monografiile lui *Mihai Eminescu, Ion Creangă* și *Titu Maiorescu*.

Lucrurile acestea le-am constatat mai tîrziu, cînd am avut prilejul să-l cunosc. Omul extraordinar se dovedea fecund în toate direcțiile preocupărilor sale, ceea ce-mi mărea respectul pentru el și pentru munca lui ieșită din comun. Îmi făcusem o impresie despre dînsul, după cîteva fotografii publicate în ziare. Îmi apărea ca un uriaș cu mîna ridicată, undeva, într-o piață a Caransebeșului, revărsîndu-și avalanșele oratorice asupra unei mulțimi înmărmurite, plin de fulgere și de premoniții. Cei mai mulți nu-l înțelegeau, fiindcă tot ce spunea era deasupra unei percepții gregare.

Mă aflam, în primăvara anului 1934, în cabinetul redactorului Traian Chelariu, la sediul ziarului „Glasul Bucovinei" de pe strada Iancu Flondor. Osteneam la publicarea *Almanahului „Cincizeci de ani de existență", 1884—1934*. Era cea dintîi lucrare literară pe care o publicam; învățam să fac corecturile tipografice și organizarea materialului. Era într-o joi (zi academică) de aprilie, cînd a năvălit în redacție, dimineața, Nicolae Iorga, începînd de la ușă să vorbească, amenințîndu-ne cu umbrela sa proverbială: „— De Iancu Nistor n-am dat și am venit la voi, la „Glasul Bucovinei". La orele 6 după masă țin o conferință la Teatrul Național despre Bucovina". Noi ne trezirăm în picioare, uitîndu-ne la profesor muți. Ne resemnasem să n-avem nici o opinie, nici o întrebare. Nicolae Iorga se așează pe un scaun cu un zîmbet fugar mai mult în ochi, decît pe buzele acoperite de mustața bogată, împreună cu barba lui magnifică. „— Adică, voi cine sînteți, în definitiv?" Traian Chelariu s-a recomandat și apoi a spus și numele meu, precizînd la ce lucrez. Nicolae Iorga a luat spălturile și le-a frunzărit. S-a oprit mai mult asupra ilustrațiilor, mormăind cuvinte neînțelese, apoi m-a întrebat: „— Îți place ce faci?" „— Nu-mi place deloc!" — m-am trezit spunînd. Mi se cere ceea ce eu nu știu: corecturi, aranjări în pagină și alte chestii. „— Aha, nu-ți place, dar, după ce vei tipări *Almanahul*, ai să rămîi înveninat și-o să-ți placă să mai tipărești și alte cărți. Așa spun toți la început. Așa am spus și eu! Dar am venit la voi pentru altceva". Traian Chelariu sta mut și aștepta. Nici eu n-am dat semn de întrebare. „Am nevoie de lista nobililor din *Majestätsbuch* (Cartea nobiliară) ca să-mi sprijin unele convingeri personale. Sînt o seamă de filo-habsburgi, care se bucură de mari onoruri!" Traian Chelariu s-a uitat la mine, știind că am răscolit arhiva primăriei, iar Nicolae Iorga a înțeles. „— Te rog să te duci la primărie și să-mi aduci lista la mitropo-

litul Nectarie, care m-a poftit la masă. Am să poruncesc să ai intrare liberă. Lui Marmeliuc să-i spui că vii din partea mea!"

Am lăsat totul baltă și am plecat la Arhiva primăriei; am copiat din *Cartea nobiliară* numele celor care se dovediseră filo-habsburgi, în frunte cu baronul Mustață. Am ajuns la mitropolie, cînd Nicolae Iorga și mitropolitul Nectarie se ridicau de la masă. Mitropolitul nu mîncase nimic; era bolnav. Nicolae Iorga era, în schimb, într-o înfricoșată putere fizică și m-a surprins cu volubilitatea lui ieșită din comun, care nu te lăsa să răsufli sau să pătrunzi cu vreo reflecție printre interstițiile frazelor lui kilometrice. I-am predat materialul și a frunzărit vreo cinci foi. Mi s-a părut că-i mulțumit, așa că am plecat la masă. „Am poruncit să-ți fie ținută șaica!" mi-a spus zîmbind mitropolitul Nectarie. „Am aflat unde ai fost trimis și am avut de grijă să nu rămîi flămînd!" „— Adică ce-i șaica!" — a întrebat curios Nicolae Iorga. „— E prînzarea lui, pe care o are de primit. Cuvîntul este vechi, așa l-am folosit și noi și cei dinaintea noastră!" — a răspuns Nectarie.

La orele 6 p.m. eram și eu la Teatrul Național. Profesorul Nicolae Iorga a sosit exact la timpul anunțat și a cerut de la cei care inundaseră sala să i se precizeze subiectele conferinței. I s-a cerut să vorbească despre patru subiecte. Fără să facă vreo obiecție, a început a vorbi. Scena Teatrului Național din Cernăuți devenise deodată neîncăpătoare. Cuvintele torențiale ale marelui orator se revărsau deasupra capetelor noastre. Avea geniul expunerilor complicate, stufoase, îmbinînd inextricabil subiectele indicate în sală *(Austro-Ungaria, Naționalitățile din Bucovina, Ștefan cel Mare, Mihai Eminescu și Bucovina)*. Completa cu pagini noi cartea *Neamul românesc din Bucovina* (București, Ed. Minerva, 1905). Luam note, urmărind cu atenție expunerea. Glasul nedomolit al Profesorului Nicolae Iorga stăpînea pe toți cei care-l ascultau. Mîna lui dreaptă ținea ba un punct din sală, ba altul, fără odihnă. Sta în picioare, mișcîndu-se ritmic doi—trei pași lîngă masa acoperită cu un postav roșu, în mijlocul căreia era o cană cu apă și un pahar, uitat gol. Așa mi-a rămas pentru totdeauna în amintire. Profesorul a lăsat Bucovina, intenționat, la urmă. Trecuseră vreo două ore și venise și subiectul care ne interesa cel mai mult pe toți. Profesorul a fost magistral. A indicat și nume de patrioți, dar și nume de filo-habsburgi, bazîndu-se pe cele extrase din *Cartea nobiliară*, atrăgîndu-și mînia unora și altora.

A plecat în aceeași seară, iar eu l-am însoțit pînă la gară, ca președinte al Societății Studențești „Academia Ortodoxă" și al Centrului Studențesc. Tot drumul, făcut pe jos, mi-a vorbit numai de treburile noastre bucovinene, așa cum le vedea el și, de fapt, le vedea minunat de limpede.

Din acea seară nu l-am mai văzut pe profesor decît în anul 1938. Venisem la Biblioteca Academiei și cercetam manuscrisele lui Mihai Eminescu. Acad. Ion Nistor mă ajutase să ajung la ele, știind că pregăteam de ani de zile o monografie, care a apărut abia în anul 1983. Ion Nistor era un mare admirator al lui Nicolae Iorga. Acesta-l sprijinise pe vremuri de restriște, cînd se refugiase în România. Convorbirea noastră ajunsese astfel, logic, și la Profesor, iar eu mi-am exprimat dorința de a-l revedea. „— Îi place să primească, mai ales că te cunoaște. Are o memorie feno-

menală și nu te-a uitat. M-a întrebat într-o zi de tine, ca să vadă dacă mai scrii. Cînd a auzit ce faci, a rîs, înveselit. Eu n-am vreme să te însoțesc la împlinirea acestei formalități. Ia-l pe Gheorghe Moisescu, care are intrare liberă la el!"

Într-adevăr, prietenul meu Gheorghe Moisescu m-a dus la el. Locuia la Institutul de Istorie care-i poartă numele. M-a recunoscut imediat și m-a întrebat ce fac. Simplu. I-am spus, în cîteva fraze că mi-am luat doctoratul, că am fost la Oxford, Cambridge, Strasbourg și Viena și că am venit să-l văd și să-i prezint omagiile. Cînd amintisem de Oxford tresărise și se oprise din corectarea unor șpalturi. Așa era el: lucra și vorbea, fără ca prin aceasta să te neglijeze sau să te supere. „— Știi toate limbile națiilor la care ai fost?" — m-a întrebat. „— Am făcut onorabil față, altfel nu m-aș fi dus ca un om mut". „— Iată că alții se duc și-apoi fac zarvă! Aici, la facultate, n-ai loc? Ar avea nevoie de un om ca tine". „— N-au nevoie, fiindcă toți au o măsură — după părerea lor — mai mare decît a mea!" „— Nu rămîne decît să lucrezi mai departe tot așa și să le infirmi părerile. Numai cu fapte le vei dovedi că ești altceva decît ei!"

S-au mai discutat și alte lucruri. Eu i-am prezentat manuscrisul *Monografiei orașului Rădăuți*, precum și fotografia sa inedită cînd a vizitat biserica domnească a lui Bogdan cel Bătrîn și Profesorul mi-a precizat că trebuie să epuizez documentele care privesc trecutul orașului, fiindcă de prezent și viitor, treburi ușoare, se vor ocupa alții. Așa am făcut, dar cartea am tipărit-o abia în 1975, împreună cu fotografia Profesorului Nicolae Iorga. În acel septembrie întîrziat al anului 1938 (și, ciudat, întîlnirile noastre finale au fost în preludiul toamnei), Nicolae Iorga mi-a părut că este măcinat în interiorul lui de ceva impalpabil. Se uita la mine, vorbea, dar era cu mintea altundeva. Avea extraordinara putere de a întreține o conversație, gîndindu-se la treburile lui. Cunoscîndu-l, constatam că zîmbetul lui cunoscut și savuroasele sale glume dispăruseră.

Apoi au urmat lunile lui de coșmar. Mai întîi ale mele. La mișeleasca ucidere a lui Armand Călinescu, am scris articolul + *Armand Călinescu*, în „Foaia diecezană" (Caransebeș, an. LIV, nr. 29, 1939, 24 sept., p. 1), care începe așa: „În vremuri de grea încercare pentru omenirea întreagă, cînd forțele națiunii ar trebui mereu consolidate în intern, mîini sacrilege ne fură oameni de mare merit și de necontestată jertfă depusă pe altarul patriei". Articolul nu era numai un protest împotriva fascismului, ci și o mărturisire de credință. În momentul în care asasinii au ocupat puterea în stat, în frunte cu generalul Ion Antonescu, am fost chemat în fața plenului legionar din Caransebeș, judecat, condamnat și pus pe lista neagră. Doi foști colegi, pe atunci fanatici în plenul legionar. Dimitrie Bodea și Teodor Savu, au ținut să mă afunde și mai mult, cînd eu mă agățam și de un fir ca să-mi salvez viața, fiindcă C. Țîru, comandantul legionar, ținea mîna nervoasă pe revolver. Neînțelegînd situația mea disperată, știind doar că eu n-am fost cu ei înainte de 1939, iar după judecată declarîndu-mă dușman al lor, toți acești „strigoi răzbunători", după ce au ieșit din închisoare au căutat să mă prezinte altfel pentru urechile celor care-i ascultau, fiind prieteni cu ei și avînd interes de a ajunge în posturi de conducere și, bineînțeles, un legionar nu putea ajunge. Totuși, articolul există, împotriva unor asemenea indivizi. Atunci însă, pînă una-alta, eu

fusesem scos din circulație, ceea ce urmăreau și denunțătorii care, prin anonime, făceau jocul asasinilor.

Scăpare și înțelegere nu aveam în acea localitate, unde ridicasem vrăjmășii incomensurabile din cauza activității mele culturale. Chiar așa-numiții mei colegi mă denunțaseră, urmărind asasinarea mea premeditată în acele groaznice zile cînd viața unui om nu conta nimic. Sfătuit de prietenul meu C. Dobrian, procurorul orașului, am dispărut pentru o vreme din Caransebeș, pînă se vor alina apele, căci mă puteam aștepta ca oricare fanatic să tragă în mine. În București, într-o zi ploioasă de la coada lui septembrie, m-am înființat din nou la Nicolae Iorga și i-am spus ce mi s-a întîmplat. I-am dat și un număr din „Foaia diecezană" cu articolul meu. Profesorul l-a citit și a mormăit, cînd a ajuns la încheiere: „— Să știi că acest Carol al II-lea este un porc! Ai început foarte bine incriminîndu-i pe acești derbedei, dar ai sfîrșit cu elogii regale. Dec, cenzura, așa-i? Individul nu merită decît un picior în fund, deși e rege! O mascare!" Stam interzis. Nicolae Iorga uitase de mine și se declanșase. Nu avea nici o opreliște, așa cum îi ascultasem *Sfaturile pe întuneric*, dominat de ele, convins de el. Profesorul, văzîndu-mă cum îl ascult, deprimat, m-a întrebat: „— Și ai fugit din Caransebeș în panică, așa-i? Dacă am fugi toți, ce s-ar alege de această țară? Nebuni au mai fost și au pierit. Eu am mai multe motive să mă apăr, să mă ascund, dar niciodată nu voi părăsi neamul meu aflat la nevoie!"

Mă ridicasem să plec, socotindu-mă cu desăvîrșire inutil în complexul psihic al marelui bărbat, dar am fost reținut la masă. Doamna Iorga ne-a servit mîncări simple: brînză cu mămăliguță, hribi murați, păstrăvi afumați și un otonel sfîrîietor în pahare. Am vorbit multe și mărunte. Spre extrema mea surpriză, Profesorul era foarte bine informat în filozofie și teologie, așa că am avut ce discuta vreo două ceasuri. Cunoștea toată tagma bisericească și din cîteva cuvinte făcea caracterizări uluitoare, dar adevărate, cum era obișnuit în *Oameni care au fost* așa că vremea a zburat mai mult ascultîndu-l decît mîncînd. Cînd m-am pregătit de plecare, Profesorul Nicolae Iorga m-a întrebat, graseind ușor: „— Ce ai de gînd să faci?" „— Am să mă întorc acasă la familie. Nu-i pot lăsa pe ai mei de izbeliște, iar eu să nemernicesc pe la ușile altora. Sînt pe lista neagră și prea bine nu mă simt. Dacă o să mă lichideze, veți afla. Mi-e scîrbă pînă la greață de colegii mei care m-au denunțat, încît nu mai mă pot simți bine între ei. Mi-e greață să le spun pînă și numele! M-au aruncat, pur și simplu, în gura fiarei, ca să scape de mine. Nu cred să nu-și fi dat seama că mă condamnă la moarte. Au premeditat un asasinat cu sînge rece, la adăpostul anonimatului, știind că urăsc teroarea și vidul ideologic al acestor fanatici. Dacă rămîn la putere, mă lichidează în mod sigur, fiindcă nu vor ierta niciodată că i-am făcut sceleрați și sacrilegi!" „— Nu te prăpăstui, omule! În locul tău, ce-ar trebui să fac eu, căci asasinii îmi pun mie-n spate asasinate? Cel puțin, am mai mulți dușmani ca tine, dar n-a ajuns încă țara de jac!" „— De ce nu vă adăpostiți undeva, domnule profesor? Ați fi primit cu brațele deschise în Franța, în Anglia, în America, pretextînd un ciclu de conferințe la Sorbona sau la Oxford. Sînt două universități care v-au decernat titlul de doctor honoris causa. Ne-ați reprezenta și v-ați continua munca!" „— Dumneata mă întrebi aceasta cînd

te întorci acasă? Mă aşteptam să fugi! De ce mă ofensezi atunci pe mine? Dacă o fi să mă ucidă îngerii căzuţi ai lui Lucifer, scrie alt articol! Sîntem vînaţi în propria noastră ţară de slugile dementului de la Berlin! Acela vrea pielea mea!"

N-am mai putut să scriu alt articol, fiindcă eram pus pe lista morţii, ceea ce ştiau colegii mei, dar mă tolerau încă din fel de fel de motive. Intervenise pentru mine şi sub-comandantul Traian Lazăr, directorul şcolii Normale, ale cărui ore le suplineam gratuit. A intervenit apoi — şi mai grav pentru mine — rebeliunea şi am scăpat, ca prin urechile acului, cu viaţă, scăpînd în ultimul moment al bombardării primăriei de armată din ghearele lor. Nicolae Iorga, martirul neamului, rămas în ţară, n-a scăpat de asasini. Într-o dimineaţă cernită, la 27 noiembrie 1940, trupul lui neînsufleţit şi torturat a fost găsit la marginea pădurii Strejnicul. Mîinile sacrilege s-au ridicat cu revolverele hitleriste împotriva celui mai mare savant dăruit de pămîntul strămoşesc. Zăcea acolo cu creierul său genial pătruns de gloanţe cel care cuprinsese în mintea lui întreaga istorie a lumii, răpit de la masa de scris pe care rămăseseră filele manuscrisului *O istorie a spiritualităţii umane* (publicată apoi sub titlul *Materiale pentru o istoriologie umană*).

(*Scrisoare din 1 oct. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 4943—4944, f. 59—67).

XVI. CONSTANTIN ROBESCU, avocat, Fîntîna Domnească — Mehedinţi (amintiri reconstituite, parafrazate sau rezumate): 1. „Admiratorii lui Nicolae Iorga, în frunte cu Dr. C. Angelescu, au dăruit la 6 dec. 1919 o casă lui Iorga în Şoseaua Bonaparte. Pînă atunci el avusese o locuinţă modestă în Fundătura Alecu Marii din cartierul Griviţa.

2. În 1923 avocatul Constantin Robescu i-a cerut o audienţă lui Nicolae Iorga împreună cu preotul Gheorghe Ţinică din Prunişori—Mehedinţi, ca să-i solicite sprijinul pentru şcoala din Mijarca şi pentru căminul cultural din Fîntîna Domnească. Au renunţat la audienţă şi s-au dus acasă la Iorga într-o dimineaţă. La ora 7 au fost primiţi şi, la salutul celor doi, Iorga a răspuns, spre surprinderea lor cu „— Sărut mîna, părinte!" I-au explicat scopul vizitei. Nicolae Iorga le-a pus la dispoziţie trupa Teatrului Popular din Bucureşti. Acest teatru fusese înfiinţat în cadrul Ligii Culturale la propunerea lui Nicolae Iorga în 1919. Încă de pe atunci Iorga recomanda să se ţină la sate, în aer liber, spectacole şi să se solicite în acest sens trupa Teatrului Popular înfiinţat de el.

Cei doi au luat legătura cu conducerea Teatrului Popular, s-au tipărit afişe de reclamă cu următorul cuprins: „Căminul Cultural „N. Iorga" din comuna Fîntîna Domnească din Mehedinţi dă o mare serbare în ziua de .... cu concursul trupei Teatrului Popular, cu care ocazie va vorbi scriitorul Gala Galaction". Serbarea a avut loc şi, după ce s-au scos cheltuielile de regie, a revenit Căminului Cultural din Fîntîna Domnească suma de 6000 lei. Menţionăm că acest cămin a luat fiinţă în octombrie 1920 şi purta la început numele „Izvorăşul", apoi, din iniţiativa lui C. Robescu, a fost numit „Nicolae Iorga".

3. Nicolae Iorga a fost numit într-un an preşedintele Comisiei de bacalaureat de la Liceul „Traian" din Tr. Severin. Director al Liceului era profesorul de limba română Horvat. Pe timpul examenului Iorga locuia

în aceeași cameră cu Horvat. Acesta i-a spus istoricului că lipsește o istorie a literaturii române atotcuprinzătoare și că singurul indicat s-o scrie ar fi numai Nicolae Iorga. La scurt timp lucrarea a fost realizată.

4. Înapoindu-se de la Congresul de bizantinologie de la Belgrad (1927), Iorga a sosit la Tr. Severin cu un vas pus la dispoziție de generalul Averescu, împreună cu o parte din bizantinologii străini. Ajunși la Tr. Severin, au debarcat și au vizitat orașul cu toate monumentele sale, Cernețiul și mînăstirea Topolnița, apoi, cu opt mașini au mers la Strehaia. Acolo au fost primiți cu cinstea cuvenită de către autoritățile și locuitorii orașului și au mers la mînăstirea pe care Iorga o vizitase mai înainte și scrisese despre ea.

Iorga a dat explicații istoricilor străini și locuitorilor despre trecutul localității și mînăstirii și a insistat asupra picturii, dovedind că prezintă mai multe straturi, amănunte pe care niciunul din localnici nu le cunoștea. Apoi au vizitat o casă țărănească a locuitorului Constantin Jianu, care mai ființează și astăzi.

5. În octombrie 1930 a avut loc la Atena cel de-al III-lea Congres internațional de bizantinologie. După congres, Iorga a trecut prin Severin și a fost găzduit la nepotul său Horia Bogdan, al cărui tată era fratele soției lui Iorga, farmacist în Tr. Severin. Soția farmacistului și mama lui Horia Bogdan erau din Igiroasa—Mehedinți, din familia Boboreanu. Horia Bogdan avea casa în satul Fața Cremenii, unde, probabil, s-a oprit și Nicolae Iorga. Se pare că în această vizită era însoțit și de Charles Diehl, deoarece juristul George Vulcănescu informa pe C. A. Protopopescu și N. Fuiorea că în 1930 sau 1931 Nicolae Iorga, împreună cu Ch. Diehl, au vizitat mînăstirea Gura Motrului, unde se interesau de trecutul acestei mînăstiri, de personalitatea lui Eufrosin Poteca, rămînînd impresionați de cunoștințele istorice ale generalului Purcaru, originar din acel sat.

6. La informațiile lui Constantin Robescu se adaugă ale ziaristului Emanoil Lega, care afirmă că la 4 mai 1931, cînd era în fruntea guvernului, cu o parte din membrii cabinetului, a vizitat insula Ada-Kaleh sprijinind doleanțele populației de origine turcă din această insulă, cu privire la unele privilegii de care se bucuraseră pînă atunci.

7. Tot Emanoil Lega spune că Iorga, în calitate de prim-ministru, a conferențiat la 22 mai 1931 în sala Palatului Cultural din Tr. Severin despre situația politică internă și externă, fapt consemnat și în ziarele „Universul" și „Cuvîntul nostru" din Tr. Severin.

Drumul de la București spre Severin l-a făcut cu mașina. Ajungînd în pădurea Lunca Banului, a fost întîmpinat de conducerea județului. Aici a vorbit despre Mihai Viteazul și istoricul acestor locuri, explicînd denumirea pădurii și a localității, arătînd că în aceste locuri Mihai Viteazul, ca bănișor și ban, își avea cartierul armatei. A fost apoi primit în orașul Strehaia de oficialități și populație cu o mare însuflețire. Evenimentul a fost consemnat și în ziarul local din Strehaia „Vremea nouă" și cu o fotografie.

După această vizită, avocatul Constantin Robescu spune că strehăienii îi solicitau sprijinul pentru terenul necesar construirii unei noi biserici, întrucît biserica mînăstirii trebuia conservată ca monument istoric. Cu

concursul lui Nicolae Iorga, strehăienii au reușit să obțină terenul necesar, pe care Ministerul Sănătății nu a vrut inițial să-l cedeze.

8. Avocatul Constantin Robescu l-a invitat pe Nicolae Iorga să vină la Fîntîna Domnească în 1937 și să se recreeze la locuința sa situată în mijlocul unei păduri pitorești. Istoricul a acceptat invitația, dar situația politică s-a complicat și Iorga n-a mai putut să răspundă la această invitație. Iorga acceptase invitația deoarece, pe de o parte, gazda îi era un mare și vechi admirator, iar pe de altă parte, era printre organizatorii permanenți ai cursurilor de vară de la Vălenii de Munte, alături de Ilie Ardelean și Nicolae Batzaria. Tot avocatul Constantin Robescu ne informează că printre mehedințenii care luau parte la cursurile de la Vălenii de Munte erau învățătorul Săcărin, preotul Gheorghe Ținică, avocatul Nistor, învățătoarea Țuroiu și învățătoarea Robescu, soția avocatului.

9. Începînd cu anul 1939 marele patriot este din ce în ce mai vehement atacat de presa pusă în slujba imperialismului german, mai cu seamă în 1940 de ziarul „Porunca vremii", prin condeiul lui Popescu-Prundeni. Atacurile erau susținute de emisiunile postului de radio „Donau" din Viena. Aceste atacuri erau îndemnuri fățișe la asasinarea marelui savant.

În preajma Diktatului de la Viena (aug. 1940), Iorga se găsea la Băile Herculane. C. Robescu a aflat de la avocatul Cornel Rădulescu de aceasta și, cunoscînd starea de spirit creată de propaganda fascistă, îl vizitează și-i propune trecerea peste graniță în Jugoslavia. Trecerea ar fi fost ușurată prin sprijinul comisarului de port Horațiu Cartianu. Istoricul a refuzat și, foarte enervat, a răspuns: „— Nu mă simt cu nimic vinovat față de țară și nu cred că va fi cineva în România, care să ridice brațul împotriva mea!" Refuzînd această soluție, îi stăruia, poate, în minte și în inimă răspunsul lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei (1654—1657): „Mai bine să ne mănînce cîinii pămîntului acestuia, decît să-l părăsim" (Vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 245).

În urma acestui refuz, Robescu i-a propus, totuși, să-i facă de pază, pentru a-i asigura viața, la care Iorga a răspuns: „— Vă mulțumesc din inimă. Nu primesc nici o pază". Cu tot refuzul, prietenul său a păzit din umbră, evitînd să fie văzut de Nicolae Iorga.

10. În preajma lui 6 septembrie 1940 a fost chemat Nicolae Iorga la București de la Băile Herculane. Evenimentele se precipitau. Ajuns la Slatina, a aflat că I. Antonescu a preluat puterea și a hotărît să se reîntoarcă la Herculane. În Tr. Severin a avut pană de mașină. A apelat la autoritățile locale ca să-l ajute să-și continuie drumul. Acestea, profasciste, au refuzat să-i dea concursul. Iorga a oprit o mașină, care, din întîmplare, trecea pe acolo. Era o mașină poloneză. Șoferul, polonez și el, a acceptat imediat să-l ducă la Herculane, considerînd o mare onoare pentru el acest oficiu.

11. La 27 noiembrie 1940 Nicolae Iorga a fost asasinat în mod odios. Cu prilejul acestei dureri, care lovise întreg neamul românesc, a vorbit și mehedințeanul Constantin Rădulescu-Motru. Erau clipe de groază, cînd

aproape nimeni nu avea curajul să urmeze pe ultimul său drum pe marele fiu al poporului nostru.

Tot în urma morții sale a vorbit la Tr. Severin, după cum relatează profesorul Alexandru Muscalu, elev pe atunci al Liceului „Traian", profesorul de matematică Petre Sergiescu, prieten și colaborator al lui Nicolae Iorga. Panegiricul său a fost scurt, dar foarte emoționant. L-a încheiat cu cuvintele: „Patruzeci și opt de universități au arborat drapelul în bernă. Tu, Românie, ce-ai făcut?" după care a părăsit scena plîngînd.

(Cf. C. A. Protopopescu și N. Fuiorea, *Nicolae Iorga și Mehedințiul*, manuscris, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4765, f. 425—430).

XVII. JOZSI SANDOR, înv., Crasna — Sălaj: „Ca învățător, am fost invitat la Carei, la întîlnirea cu Nicolae Iorga. Fiind vîrstnic, am stat în față cu alți colegi, tot unguri, de leatul meu.

Iorga nu era nici voinic, nici mare de statură (sic!), dar vocea lui tunătoare trăda personalitatea sa. Eu, ca ungur, fără boabă românească, n-am înțeles nimic. Dar, cînd și-a terminat discursul, ropotele aplauzelor erau asurzitoare. Așa ceva n-am văzut la întîlniri similare cu lideri unguri în timpul lui Tisza Pișta. Musai c-a vorbit frumos! Numai că n-am înțeles nimic nici eu, nici ceilalți vîrstnici din primul rînd și nici nu l-am aplaudat. A coborît de la tribună, s-a îndreptat spre noi și ne-a privit cu atenție. A fost a doua impresie a mea: nici ură, nici răutate, nici sațiul victoriei, ci privirea lui trăda o mare frămîntare sufletească. Cel puțin pentru noi, bătrînii învățători unguri, sub acele vremuri, a fost o revelație. Era îngrijorat! Colegii mei unguri, mai tineri, au înțeles spusele lui și-l lăudau pentru omenia ideilor sale. Era un om de treabă, ziceau ei".

(Comunicat de prof. Nedeșan Mihai din Bobota jud. Sălaj, *scrisoare din 9 sept. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 5183, f. 330).

XVIII. GÜNTHER SCHULLER, dipl. ing. arhit., Brașov: „Tatăl meu, Albert Schuller (1877—1948), aparținea unui cerc de prieteni, așa-numita „seara de joi", la care venea și cunoscutul profesor Adolf Heltmann, care povestea înflăcărat despre activitatea neobosită a profesorului Nicolae Iorga la Vălenii de Munte și preocupările sale ca relațiile de cultură ale celor două populații, cea română și cea săsească, să devină mai strînse și mai fructuoase.

Foarte obiective am găsit noi, populația săsească, concluziile profesorului Nicolae Iorga în opera sa istorică *Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal*".

(*Scrisoare din 15 sept. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4778, f. 445 r.).

XIX. DAN SIMONESCU, prof. dr., București: 1. „Am fost asistentul lui Nicolae Iorga în anul academic 1927—1928. Ieșise Ion Bianu la pensie și, pînă să se scindeze catedra lui I. Bianu, *Istoria literaturii române*, în „veche" (Nicolae Cartojan) și „nouă" (D. Caracostea), a fost Nicolae Iorga suplinitorul catedrei, cînd a ținut celebrul curs tipărit sub titlul *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică* (după note stenografiate ale unui manuscris) (București, 1929, 207 pag.). Îi plăcea să fie asistat la curs (N. Cartojan, D. Caracostea, D. Simonescu) și, după curs, în concluzie, ne întreba ce ne-a „interesat" mai mult.

2. I-am cerut un concediu ca să mă căsătoresc, 4 decembrie 1927. Mi l-a dat cu urări de bună-voință. M-am întors din concediu mai tîrziu și i-am motivat depășirea termenului. A rîs cînd i-am spus că am fost bolnav după nuntă și mi-a spus: „O, generație de mămăligă!"

3. În perioada anului școlar 1927—1928 ne întîlneam de două ori pe săptămînă la curs și la seminarii. Mi-a dat însărcinarea să fac eu cursul de paleografie chirilică, curs practic, descifrări de texte vechi, literare.

4. M-a încurajat oral și în recenzii, se bucura cînd îi trimiteam cărțile mele cu dedicație și-mi mulțumea în scris.

5. Citea la Biblioteca Academiei, unde eram custodele sălii de manuscrise și cărți vechi. Făcea glume, ironii și era „cam spurcat la gură" (expresia lui I. Bianu). Emanoil Bucuța era „calul de bătaie", ca și grupul de istorici C. C. Giurescu și P. P. Panaitescu (. . .).

Eu l-am stimat și prețuit cum merita: personalitate uriașă, cum nu cunosc pe plan mondial".

(*Scrisoare din 14 sept. 1933*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. L, doc. 4773, f. 437 r. — 438 r.).

XX. MARIA SCHMIDT, prof., Botoșani: „L-am cunoscut personal pe Nicolae Iorga cu ocazia diferitelor conferințe pe care le ținea la Botoșani și apoi, mai îndeaproape, la cursurile de vară de la Vălenii de Munte, pe care le-am urmat în anii 1926—1927.

Amintirile mele din această perioadă sînt vagi și disparate, deoarece a trecut mai mult de o jumătate de secol de atunci.

Îmi amintesc totuși că, la începutul cursului, trebuia să elaborăm o lucrare scrisă după un subiect ales de către Nicolae Iorga. Această lucrare nu reprezenta un criteriu de selecție, ci o modalitate de apreciere pentru un profesor în legătură cu nivelul nostru cultural. Seria noastră, cînd am început cursul, a trebuit să facă o lucrare despre Eminescu.

Îmi amintesc că, avînd de rezolvat anumite probleme administrative, am intrat în cancelarie, unde se găsea Nicolae Iorga și Duiliu Zamfirescu. Nicolae Iorga îi arăta cîteva lucrări lui Duiliu Zamfirescu și printre acestea se găsea și lucrarea mea. A doua zi am început cursurile, care constau din subiecte de mare respirație patriotică și culturală. Erau cursuri de istorie națională, de istoria culturii, de artă, geografie, filozofie etc.

La aceste cursuri participau și reprezentante ale naționalităților conlocuitoare, maghiare și germane. Am remarcat faptul că Nicolae Iorga acorda o atenție deosebită cursantelor de naționalitate maghiară și germană în ideea unificării spirituale a acestora cu poporul român, mai ales că nu trecuseră încă prea mulți ani de la înfăptuirea unirii Ardealului cu România.

Pe lîngă cursuri făceam nenumărate discuții și excursii în locuri istorice din Ardeal: la Sarmisegetusa, Tîrgu Mureș, Alba Iulia, apoi la București și în străinătate, la Belgrad etc.

Nicolae Iorga a făcut toate demersurile pentru o excursie la Roma, să vedem Columna, la Veneția, Florența, Vatican, însă s-a opus directoarea de studii, Izabela Sadoveanu.

Nicolae Iorga se găsea atunci la Sorbona și a scris la Vălenii de Munte că a aranjat să facem excursia menționată. Izabela Sadoveanu i-a scris că nu dorim să facem această excursie, din lipsă de mijloace financiare (ceea ce nu era adevărat) și nu am mai făcut excursia proiectată.

Profesorul se ocupa în mod deosebit de depistarea și valorificarea talentelor. Elevele care probau aptitudini deosebite au fost trimise la studii la București, Paris, Berlin etc.

În programul cursurilor intra și inițierea în limbile străine, franceza, italiana, germana și engleza. Se făceau cursuri intensive, în ideea de a veni în contact cu cultura universală și de a face cunoscută cultura națională străinilor.

Cu toate că era un om al cărții, Nicolae Iorga aprecia foarte mult munca fizică și priceperea tehnico-gospodărească. Cu anumite prilejuri ne atrăgea atenția asupra importanței muncii în gospodărie, făcută cu pricepere și plăcere.

A trimis eleve la cursuri de gospodărie și menaj în Suedia. În cadrul cursurilor făceam exerciții de redactare a unor conferințe și cursuri, în ideea de a deveni activiști culturali competenți, care să influențeze mediul social în care trăiesc.

La Vălenii de Munte soseau mereu delegații străine, cu care prilej elevele trebuiau să susțină scurte discursuri. Cu un asemenea prilej am susținut și eu un discurs în fața unei delegații olandeze. După ce am rostit discursul în limba franceză, membrii delegației s-au arătat foarte surprinși de unde știu atîtea amănunte semnificative despre țara lor și le-am explicat că Profesorul ni le-a făcut cunoscute.

Îmi amintesc momentul cînd a ars tipografia lui Nicolae Iorga de la Vălenii de Munte. Profesorul, fiind o fire generoasă, a găzduit niște elevi orfani în cămărușele aparținătoare tipografiei. Toată școala a sărit ca un singur om pentru a salva tipografia.

După ce s-a așternut atîta uitare, îmi amintesc de frumusețea cursurilor pe care le ținea Nicolae Iorga, de faptul că din toate răzbătea un puternic suflu patriotic.

Mulți profesori universitari, care au audiat pe Nicolae Iorga la Vălenii de Munte spuneau că așa vibrant vorbea, încît nici la Universitatea din București nu ținea asemenea cursuri, într-un limbaj atît de pitoresc, cu argumente atît de convingătoare și cu o logică atît de precisă".

(*Scrisoare din 20 dec. 1983*, Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 5213, f. 378—379).

XXI. GHEORGHE ȘINCA, Cristelec, jud. Sălaj: „Nicolae Iorga a fost la Carei și noi, românii, am fost invitați a ne duce acolo și a-l audia. Cînd eram în sală era liniște, dar discutam încet. Parcă am simțit o umbră strecurîndu-se spre tribună, dar nu am băgat de seamă nimică. Doar o voce de tunet ne-a zăpăcit: „Frați români!" Heaba (degeaba — n.n.) am încercat să fiu atent la ce vorbea el! Heaba ne ridicam și ne înălțam gîturile. În fața ochilor mi se perindau crîmpeie din copilărie, tata, mama, frații, satul de baștină, școlile din Blaj, Beiciul (Viena), războiul,

morții noștri din Piave și Galiția, morți în chip absurd, gărzile lui Tisza Pișta (contele István Tisza — n.n.), adică represaliile de pînă la restabilirea granițelor și altele. Știu atît că la terminarea discursului, eu, om trecut greu prin front, plîngeam ca un prunc, dar fără să știu anume ce am înțeles din vorbele lui, cu ce-am rămas în cap. Toți plîngeau ca pruncii cei mici, oameni greu încercați de viață. Iorga, cu vorba sa, te întorcea pe dos. O dată l-am auzit și asta mi-a fost părerea".

(Comunicat de prof. Mihai Nedeșan din Bobota jud. Sălaj, *scrisoare din 9 dec. 1983*. Arhiva Al. Stănciulescu-Bîrda, vol. LIV, doc. 5182, f. 330 r.-v.).

ALEXANDRU STĂNCIULESCU-BÎRDA

DEZBATERI

ANALIZA DISCURSULUI ÎN ISTORIE

Folosit tot mai mult în lingvistică și, în general, în științele sociale, de la mijlocul anilor '60 încoace, termenul de *discurs* nu se mai referă acum doar la o expunere publică asupra unui subiect, sens consacrat încă din antichitate, ci la un fragment de comunicare, scrisă sau vorbită, în care se regăsesc contextul și poziția socială a celor care l-au produs. Desigur, aceasta este o conotație foarte generală, care este îmbogățită apoi substanțial de fiecare din disciplinele care au preluat termenul (de la semiotică și poetică, la antropologie, sociologie și, mai recent, filosofie, istorie, drept etc.), adesea ca pe un instrument „miracol" în înțelegerea, din perspective proprii, a felului în care limba și comunicarea se articulează cu determinările ei sociale. Intrarea în circulație a acestui înțeles al termenului are loc în momentul în care lingvistica încearcă să depășească nivelul frazei — nivel la care, din necesități metodologice, s-a cantonat în mod deliberat la începuturile ei — pentru a explica mecanismele care guvernează și condiționează comunicarea.

La originea conotației actuale a discursului se află, pe de o parte, încercarea de a trage noi consecințe din recunoașterea faptului că limba este un fenomen social și, pe de altă parte, constatarea, prezentă în opere precum cele ale lui Austin, Searle sau Grice, că enunțurile constituite în acte de vorbire nu sînt doar fraze, ci forme specifice de acțiune socială, al căror sens trebuie descifrat în termenii intențiilor, credințelor și relațiilor dintre participanții la comunicare.

Propunîndu-și să dea seama de relația dintre o structură lingvistică și o relație socială, analiza discursului este în același timp instrument și obiect de cercetare. În cazul istoriei, situația este pusă în evidență cu limpezime de Nancy S. Struever, care vede în analiza discursului atît o „critică", cît și o „critică de sine". „În primul rînd, ea funcționează ca instrument de cercetare în cadrul obiectivului tradițional de interpretare a sursei, de explorare a arhivei discursurilor pertinente pe care istoricul le folosește pentru a reconstitui trecutul. Este un proiect formalist care promite accesul direct la procese sociale semnificative; descrierea formală a funcționării unei practici discursive este, în același timp, descrierea structurilor și proceselor acțiunii sociale. În al doilea rînd, analiza discursurilor istoricilor înșiși relevă strategii discursive de prezentare și, astfel, felul în care istoricul folosește tehnicile, inclusiv analiza discursului. Aceasta promite o descriere a istoriei ca disciplină, a activităților și evenimentelor pe care le implică scrierea istoriei; autodefinirea discursivă aduce aici o contribuție semnificativă la definirea cercetării istorice propriu-zise, la o teorie a istoriei." (Nancy S. Struever, *Historical Discourse*,

în *Handbook of Discourse Analysis*, T. A. van Dijk (ed.), Academic Press, New York, 1985, vol. I, p. 250).

Analiza discursului ca instrument de cercetare oscilează între abordări fără un program destul de precizat, mai mult intuitive, cum este cazul lucrărilor unor istorici anglo-americani (Q. Skinner, J.G.A. Pocock etc.), și analize riguroase, specializate, bazate pe o metodologie și tehnici de analiză precise, în care excelează istoricii francezi (M. Pécheux, R. Robin, B. Conein, J. P. Faye etc.). Atunci cînd se abordează discursul în practica scrierii istoriei se aduc îndeobște în discuție trei modele mai importante, care definesc fiecare o anumită structură discursivă: „istoria ca narațiune", proiect studiat de R. Barthes, A. C. Danto, W. B. Gallie etc.; „istoria ca stil retoric", model susținut de H. V. White, după care textul istoricului este dominat de unul din cei patru tropi: metafora, metonimia, sinecdoca și ironia; și, în sfîrșit, „istoria ca argument", model care ia argumentul drept „structură discursivă principală" și vine astfel în sprijinul tezei unității științei și a cercetării.

În seria analizelor franceze ale discursului ca instrument se înscriu și lucrările colocviului pe această temă ce a avut loc la Universitatea Paris X — Nanterre, între 24—26 aprilie 1980. Reunite ulterior în volumul *Matérialités discursives*, la Presses Universitaires de Lille, în 1981, lucrările au luat în discuție, după o prealabilă prezentare de ansamblu a problematicii, aspecte ale funcționării discursului în diferite domenii de cercetare: istorie, logică, lingvistică, psihanaliză. De aici structurarea volumului în cele cinci capitole ale sale: I. Încotro se îndreaptă analiza discursului?; II. Discurs și istorie; III. Discurs și logică; IV. Discurs și lingvistică; V. Discurs și psihanaliză. La tema discurs și istorie, dintre lucrările prezentate, se cuvin menționate în primul rînd *Descrierea unui eveniment politic*, de Bernard Conein, *Politica — construcție a ceea ce nu se gîndește*, de Ernesto Laclau.

Interesantă și din multe puncte de vedere mai instructivă decît comunicările propriu-zise este, în volumul menționat, masa rotundă cu tema *Discurs, istorie, limbă*, la care au participat, printre alții, figuri cunoscute, cum ar fi Michel Pécheux, inițiator al unor cercetări referitoare la limbaj și ideologie, sau Jean-Pierre Faye, autor al lucrării de referință *Langages totalitaires* (Paris, Hermann, 1972), o analiză cuprinzătoare a limbajului fascismului. În cadrul mesei rotunde sînt abordate probleme diverse: de la eficiența enunțurilor și circulația lor asemenea monedelor „bune" sau „false", la discurs ca „producător de real", de la definirea situației de enunțare, la receptarea ei în timp, de la tipologia discursurilor și legătura acesteia cu politicul, la explicarea cauzelor pentru care analiza discursului s-a dezvoltat cu precădere în Franța etc. Unele dintre aspectele analizate sînt dezvoltate mai amplu pe parcursul discuției, altele sînt doar semnalate. Trebuie acceptată, desigur, ideea caracterului nu întotdeauna sistematic al unei mese rotunde. Considerăm, însă, că, într-un domeniu de cercetare care mai are încă nevoie de o bună așezare teoretică, dezbaterea pe care o prezentăm în continuare oferă o imagine sugestivă a mulțimii și profunzimii problemelor pe care le implică analiza discursului în istorie.

DELIA MARGA

DISCURS ISTORIE—LIMBĂ

Din masa rotundă cu: Michel Pécheux, Jean-Pierre Faye, Antoine Culioli, Jacques Rancière

Michel Pécheux

Vă propun să începem dezbaterea cu o problemă referitoare la materialitate: cuvîntul „materialitate", legat de cel de discurs, poate conduce la ideea că discursivul ar produce materialitate; poziția limită în această chestiune ar fi aceea de a spune: „nu există materie, decît discurs", idee care în zilele colocviului nostru a fost înțeleasă aproape sub forma: „discursivul este producător de real". Se poate susține, însă, și o altă poziție, potrivit căreia materialitatea discursului există pentru că discursurile sînt luate în materialitatea istorică, în sensul în care există efecte de determinare ale structurii istorice asupra discursivului. Considerați că această împărțire reflectă problemele actuale referitoare la discurs?

Jean-Pierre Faye

Antiteza este, cel puțin în aparență, bună. Trebuie să spun, însă, că resping această punere în scenă a pozițiilor antitetice deoarece cred că nu există nici un interes epistemologic care să pornească de la faptul de discurs fără ca discursul să fie constituit în prealabil ca experiență socială. Ne aflăm pe un teren în care *raportul social* este, de la început, limbaj. Ceea ce subliniază, de altfel, și Marx, insistînd asupra faptului transformării: *transformarea în valoare* este procesul fundamental care este legat de limbaj. Pornind de aici, avem de a face cu o problemă cheie; cum are loc, în istorie, transformarea în valoare „ca limbaj"? „So gut wie die Sprache". Această întrebare conturează cu totul altfel antinomiile menționate. În afara acestei întrebări nu are sens să tratăm izolat un lanț discursiv, un document, cu alte cuvinte, un fragment de materialitate: materie semnificantă, scrisă sau orală, un discurs al lui Robespierre sau Danton...

În cazul Revoluției franceze, această materie semnificantă este enunțată pe terenul raportului social care este determinat de momentul în care apare vocabula „luptă de clasă", fapt ce nu este lipsit de importanță. Pornind de la acest teren, problema care ne interesează este *efectul* acestui fragment semnificant asupra realului social și politic. Teroarea este „la ordinea zilei", în momentul studiat în mod deosebit de Jacques

Guilhaumou, cînd abatele Royer enunță expresia „Teroarea pusă la ordinea zilei", la sfîrșitul lui august 1793.

Pe de altă parte, la celălalt capăt al lanțului ideologic dăm peste un anume Adolf Hitler, într-o braserie din München, la 9 noiembrie 1923, declarînd: „Revoluția națională a început". Care este efectul acestui enunț asupra realului, mai ales atunci cînd se știe că în momentul acela *nu exista* nici un fel de Revoluție națională, căci pentru toată lumea totul se sfîrșea la comisariat?

Ipoteza mea este aceea de a lua cuvîntul în lanțurile de enunțuri, și nu doar în sensul unei teorii a enunțării, ci *ca narațiune*, ca *raport* a ceea ce se întîmplă. Există o încordare narativă pînă și în cuvintele cele mai neînsemnate: un exemplu, un discurs al lui Robespierre evocînd Sparta, Roma, sau frații Gracchi. Un enunț narativ nu încetează să *raporteze*, să se raporteze, el este *raport al raportului*. Se formează un întreg cîmp material de discursivitate, astfel încît efectele enunțării hitleriste din 9 noiembrie 1923 se vor vedea doar în ianuarie 1933. Tocmai această intricație de *raporturi narative*, pornind de la cîteva narațiuni inițiale, va construi un cîmp mereu gata să acționeze asupra realului social, să redefinească mereu raporturi de poziție, complexe și schimbătoare, care *plasează* purtătorul de cuvînt, așa cum îl înțelege Bernard Conein, cînd în situația de purtător de cuvînt al unei secte rasiste, al unui grupuscul închistat în ideologia extremei drepte, cînd în cea de purtător de cuvînt al stîngii extremei drepte, cînd în cea de purtător de cuvînt al dreptei dreptei, în conservatorismul care se prezintă ca atare . . . Și pentru că există toată această *deplasare* narativă în raporturile de poziție, efectul Hitler, în loc să fie un sunet discordant, ca în 1923, devine, în pragul anului 1933, o masă redutabilă de efecte materiale, iar aceasta fără a fi nevoie să se evoce în el un „geniu demagogic" etc. . . .

Pe de altă parte, există în aceste exemple un decalaj între nivelul semantic și *„syntaxis"*, înlănțuirea discursului. Dacă luăm cazul lui Robespierre, se poate spune că proiectul său semantic este abolirea pedepsei cu moartea (pe cînd proiectul corelativ al fasciștilor va fi restabilirea ei): Robespierre îl va reafirma în chiar momentul în care cere moartea regelui. Sintaxa discursului său este astfel o instituire a sintaxei terorii, în detrimentul a ceea ce știe despre ea și semnifică el însuși în această privință la nivel „semantic". Ca urmare, unii din adversarii săi „din dreapta", girondinii, îl sfidează spunîndu-i: „Dacă începeți prin a cere capul regelui, veți vedea toate capetele înșirîndu-se, fără să puteți să refuzați vreun altul. Teroarea este pe cale de a-și construi sintaxa, sintaxa care este o *strategie*. Chiar dacă Robespierre cerea doar în privința regelui „o excepție crudă". Ne aflăm aici foarte aproape de o problemă teoretică ce s-a aflat în centrul discuției în lingvistică: semantica *nu este* structura sintactică profundă. Există, pe de o parte, *sintaxa Terorii* și, pe de altă parte, *semantica aboliționistă* a pedepsei cu moartea. Pentru a se înțelege Revoluția franceză, trebuie să se intre în acest paradox pornind de la materialitatea discursului. Perspectiva cea mai bogată în acest gen de cercetare este cea care degajează nivelurile de limbaj, diferențele și raporturile lor interne.

Michel Pécheux

Aș dori să fac o remarcă la ceea ce tocmai s-a spus: din momentul în care se vorbește de limbaj ca producție de valori și se dezvoltă această metaforă, se pune întrebarea dacă se poate evita o problemă care privește evident politicul, dar care nu pare a avea în mod evident un sens lingvistic sau discursiv: problema monedelor false. Există monede false? Cum circulă aceste monede false?

Întrebarea se regăsește în studiul lui Jacques Rancière *De la Pelloutier la Hitler* (în „Révoltes logiques", No. 4, 1977). În numele propriilor valori, a valorilor tradiției muncitorești franceze, care din necesități istorice se cereau perpetuate și salvate, o parte a mișcării muncitorești franceze s-a văzut căzînd progresiv de „partea rea", partea rea cu tot ceea ce presupune această expresie. Ce au de spus istoricii despre aceste momente de cădere?

În tradițiile istorice, marxiste sau nonmarxiste, se ivește o dificultate în privința limbajului. Pentru un istoric, există procesele istorice „reale", iar restul sînt cuvinte. Este oare necesar ca într-o analiză materialistă a realului proceselor istorice să se ignore modalitățile materiale de existență a discursurilor?

Jacques Rancière

Două cuvinte în introducere, căci te referi la un articol care este mai vechi.

Mai întîi, în cea ce privește eficiența cuvintelor, ceva mă deranjează la Jean-Pierre Faye, nu în lucrarea sa foarte interesantă, ci mai curînd în ceea ce spune despre ea. Dacă luăm exemplul articolului *De la Pelloutier la Hitler*, există un lexic anarho-sindicalist care va furniza material autojustificării fracțiunii sindicaliștilor care cu o mulțime de nuanțe se pun în slujba Vichy-ului, sau pur și simplu, a Germaniei. Acest proces se poate descrie efectiv prin cuvinte. Ette vorba de autointoxicare, asistăm la o anumită „înnebunire" a cuvintelor; aceleași cuvinte și aceleași fraze pot servi la răstălmăcire. Cînd am scris acest articol, punctul central era un citat dintr-un jurnal colaboraționist, o frază extrasă dintr-o petiție a tipografilor nantezi din 1830—1840 despre raporturile care urmau să se stabilească între patroni și muncitori: ideea revoluției ca raport de egalitate între patroni și muncitori este o temă muncitorească majoră a anilor 1830—1840. Trebuie regîndită o întreagă masă de discursuri muncitorești ale epocii, pe care le-am interpretat cu cîțiva ani mai înainte ca lipiene (Lip), dar care trimit și la discursul pétainist. Prin urmare, unul și același discurs poate fi „atașat" la tot felul de strategii, de luări de poziție față de evenimente. Este o manieră posibilă de a descrie un proces. Ceea ce mă deranjează în cele spuse de Jean-Pierre Faye este faptul că el tinde să producă, odată cu descrierea, și o ideologie a acestei descrieri, un fel de model, în care ceea ce descrie (aceste jocuri de limbaj, aceste deplasări) ar constitui un fel de fizică, o fizică a ideologiei. De-a lungul unor metafore militare, topologice sau aritmetice, există ceva de ordinul unei demonstrații, a unei fizici a unui efect al cuvintelor.

Pentru articolul *De la Pelloutier la Hitler* se poate folosi această descriere, dar este o interpretare printre altele; ceea ce a făcut Jean-Pierre Faye este de asemenea o interpretare printre altele. Am urmărit firul roșu al acestui discurs anarho-sindicalist și transformările sale. Istoria acestei perioade se poate face și altfel: există aspecte pe care le-am sacrificat complet: se poate arăta că nu oricine utiliza discursul anarho-sindicalist în slujba noii ordini sau a colaborării, că exista o categorie foarte determinată de oameni care erau deja legați de o fracțiune a dreptei, de patronat, prin teme planiste.

Așadar, coincidența unor lucruri complet diferite: oameni care trecuseră deja de partea patronatului modernist, planist, recurg din nou la discursul anarho-sindicalist. Acești oameni nu sînt împinși de o mișcare de pervertire, de corupție interioară. Un proces de adeziune la o ideologie se poate descrie în multe feluri: nu-mi place însă să-l gîndesc, să-l produc, sub forma unei fizici a ideologiei, descriind procese de limbaj care au, efectiv, un fel de eficiență ca producere materială a acestui proces de adeziune. În această privință, găsesc puțin greoaie referirea lui Jean-Pierre Faye la discursul Terorii. Există în tot un discurs actual asupra Terorii, o manieră de a face nemijlocit operatoriu un ansamblu de discursuri. Jean-Pierre Faye s-a sustras de la aceasta oarecum, spunînd (caricaturizez): există o sintaxă și o semantică a Terorii, Robespierre face Teroare dorind abolirea pedepsei cu moartea. Cu toate acestea, eu discern aici ecoul unui vechi discurs de genul: „nu dorim războiul, dar . . .“, „sîntem pentru ca acesta să se termine, dar pînă cînd toți dușmanii noștri nu vor fi învinși . . .“

Bernard Conein

Cele două seturi de exemple prezentate nu au deloc același statut din punct de vedere al materialității discursive.

Cazurile menționate de Jean-Pierre Faye, atît cel cu Robespierre, cît și cel cu Hitler, sînt exemple de enunțuri care nu au „domeniu de memorie“, sînt cazuri de emergență a discursului. Or, cazul prezentat de Jacques Ranciere este cu totul diferit, căci este vorba de un caz de repetiție: exemplul sindicaliștilor colaboraționiști presupune un domeniu de memorie, corporatismul anarho-sindicalist sau sindicalist-revoluționar de la sfîrșitul secolului al XIX-lea din Franța. Nu există un domeniu de memorie în exemplele lui Jean-Pierre Faye, căci nu există anterioritate în cazul discursului Terorii, după cum nu există anterioritate nici în cazul termenului de „totalitar“ pînă la formarea discursurilor fasciste și naziste. Exemplul oferit de Jacques Rancière este un exemplu de repetiție a enunțurilor, căci este vorba de un fel de comemorare a unui trecut muncitoresc de către sindicaliștii vychiști; chiar dacă, parțial, există o transformare a enunțului, acesta rămîne un exemplu de repetiție.

Jean-Pierre Faye

Trebuie să încercăm efectiv sesizarea punctelor de emergență; importante sînt *traseele lungi* ale memoriei în timp.

Între 1923 și 1933 nu numai că sînt zece ani, dar acești zece ani presupun 15 de ani de istorie postrevoluționară, post-Revoluția franceză. Mișcarea germană este o contramișcare. Ea se prezintă asemenea „contramișcării" „ideilor de la 1789". În anumite descrieri, însă, această contramișcare se opune mișcării revoluționare — după modelul „potcoavei".

Să luăm un alt exemplu: discursul „hébertist", dacă acest cuvînt are sens. Hébert redevine dintr-o dată actual, la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd apare, în 1859, o carte de mici dimensiuni a lui Charles Brunet. Cartea trece mai întîi nebăgată în seamă; ulterior, cîțiva studenți din Cartierul Latin gîndesc și vorbesc limbajul hébertist, pregătesc un număr din „Père Duchesne", no. x (să fi fost cel puțin al 355-lea), și, asemenea lui Raoul Rigault, Eugène Vermeersch, Maxime Vuillaume, aveau să constate că sînt contemporani cu un anumit limbaj, în cadrul unui anumit fel de punere în scenă a istoriei.

Pentru a-i răspunde lui Michel Pécheux și lui Jacques Rancière în legătură cu termenul de ‚metaforă": a spune că o anumită descriere este „metaforică" este valabil pentru „potcoava" ideologică din 1930—32. Nu există descriere care să nu fie metaforică. Nu avem niciodată raportul social *„en personne"*, în care vorbesc Hébert sau Anaxagoras Chaumette la Hôtel de Ville, în mijlocul poporului revoluționar. Avem întotdeauna de a face cu lanțuri semnificante și cu metafore. Cînd vorbim în termeni topografici, avem indicații de gradul doi: folosim metafore topografice, prezentate în enunțurile însele, care ne dau *raporturi de raporturi*. Atunci cînd neoconservatorii (die Jung-Konservative) germani (la extrema dreaptă a dreptei germane) ne spun că național-revoluționarii sînt un fel de „stîngă" (a dreptei) trebuie să fim atenți la acest tip de enunțuri deoarece el ne informează asupra anumitor relații în raporturile de poziție. Întrebuințarea de către național-revoluționari a unui vocabular „de clasă" este, din acest punct de vedere, un bun exemplu de monedă falsă. Există o carte, publicată spre sfîrșitul anilor 1920, care este o sinteză a ideologiei național-revoluționarilor, o carte a contrarevoluției manifeste, dar care ne rezervă surprize, începînd chiar cu titlul: *Ich klage an!* („Acuz!").

Textele cele mai radicale sînt cele ale lui Martin Bormann, viitor șef al Cancelariei celui de-al III-lea Reich, și Joseph Goebbels. Unul din textele lor se numește *Klassenjustiz*, „justiția de clasă" . . . El acuză justiția Republicii de la Weimar de a fi o „justiție de clasă". Evident că a auzi vorbindu-se de „justiție de clasă" într-un astfel de context contrariază și îndeamnă la o privire mai atentă. Astfel, Carl Schmitt (prieten al lui Ernst Jünger, care este prezent la rîndul său în volumul în cauză) va enunța cu totul alte propoziții într-un alt context, la *Asociația Intereselor Westphaliei*, a proprietarilor de cărbune și oțel. El va susține acolo necesitatea urgentă a unei „economii sănătoase într-un stat puternic", adică a unui stat total — a unui *Totale Staat*. Prin urmare, din punctul său de vedere, problema va fi aceea de a „conserva revoluționar" (ceea ce înseamnă violent) interese economice bine determinate. Aceste propoziții ne dau o serie de echivalente și, în cele din urmă, Führer-ul va fi cel care va enunța propoziția de bază cea mai simplă: „Sînt revoluționarul cel mai conservator din lume". Analizînd acest proces de circulație a enunțurilor, se poate încerca reconstruirea unui gen de *economie narativă* a falsei

monezi. Trebuie să se pună însă întrebarea cum anume această falsă monedă din limbaj produce efecte asupra realului economic. Dacă vom încerca să explorăm faimoasa *Ankurbelung*, „miracolul" lui Schacht — felul în care va „demara" el economia germană sub Hitler — vom constata că nu este rezultatul unei mișcări de manivelă . . . ci este consecința unei relaționări dintre o serie de procedee economice și o falsă „narațiune" a datelor și a scopurilor: se poate observa cum totul sfîrșește prin a se înscrie în realul mașinăriei economice germane. Se simulează relatarea *Sofort-Programme*-ului, cu „locuințele sale sociale", și se înscrie pe ascuns lanțul de scripte bancare ce pun în mișcare reînarmarea secretă prin intermediul unei întreprinderi-ficțiune, a unei *Scheinfirma:* acea *Mefo* . . .

Jean-Jacques Courtine

Discuția s-a axat pînă aici pe problematica istorică și s-a omis limba, Dezbaterea ar trebui recentrată din acest punct de vedere. Cînd se spune: „circulația cuvintelor, a enunțurilor, a formulelor, a discursurilor . . .", cînd se vorbește despre efecte laterale, de raport de la naațiune la narațiune, de metaforă, se ating probleme de limbă. Aș dori să-l întreb pe Antoine Culioli în ce forme poate reacționa, după el, un lingvist la problemele pe care le pune constituirea istorică a enunțului așa cum o privesc istoricii, să-l întreb în ce fel acționează aceste probleme în lingvistică . . . ceea ce ar putea deschide trei posibilități de răspuns:

— un nonrăspuns: imposibilitatea de a spune ceva, aceasta însemnînd o confirmare a închiderii problematicii limbii;

— posibilitatea spargerii teoriei lingvistice, a exploziei sale de îndată ce se pun astfel de probleme în interiorul ei;

— posibilitatea de a face lingvistica să funcționeze ca metaforă a circulației discursive, lingvistul riscînd serios, în acest caz, să-și piardă obiectul.

Antoine Culioli

Trebuie înlăturată o primă neînțelegere în legătură cu ceea ce se înțelege prin lingvistică. În ce mă privește, dacă se ia în serios termenul de „materialitate", termenul de „discurs", mărturisesc că nu prea știu ce să spun despre aceasta . . . decît că lingvistul nu trebuie să acapareze discursul, și de altfel nici limbajul, ca obiect de studiu. Dar, ceea ce îl distinge poate pe lingvist este faptul că el se ocupă de relația dintre limbaj și limbi. Este vorba de o materialitate în sensul în care nu se poate simula că limbile nu ar exista și că recursul la termenul de activitate de limbaj ar fi suficient pentru a rezolva problema (. . .).

Pe de altă parte, există și o altă problemă. Mi se pare că nu s-a făcut pînă acum distincția între persoana care enunță *[énonciateur]* și locutor *[locuteur]*. Cu alte cuvinte, în spatele unor termeni ca subiect, purtător de cuvînt, se confundă persoana care enunță și locutorul.

Există, de asemnea, o foarte mare ambiguitate cu privire la termenul de enunțare. În concepția empirică, situația de enunțare este deseori considerată a fi o situație istoric descriptibilă. În acest caz, termenul situație de enunțare este o modalitate de a încerca recuperarea a tot ceea ce

este de domeniul empiric, trăitul, experiența . . ., toate acestea sînt incluse în „situația de enunțare".

Mai există și o altă confuzie: aceea care se face deseori între evenimentul fenomenal — presupunînd că el este accesibil — și evenimentul construit. După părerea mea, atunci cînd cineva se ocupă de probleme ce țin de activitatea enunțiativă, trebuie să acționeze, ca lingvist, în interiorul unui cadru de reflexiune ce caută să aibă reguli de omogenitate și, pentru că se acționează în domenii eterogene, să-și fixeze reguli de trecere dintr-un domeniu în altul. Am încercat să fac distincția între eveniment fenomenal și eveniment construit vorbind, pe de o parte, de valori referențiale și, pe de alta, de referent . . . Lingvistul se ocupă de valori referențiale calculabile pornind de la aceste înlănțuiri de indicatori de operații care sînt enunțurile, enunțurile fiind constructe teoretice. Pe de altă parte, referința sau referentul, se prezintă ca realul exterior, la care s-a putea avea eventual acces.

În cea ce privește metafora circulației, neajunsul este că aceasta pare a indica — este și cazul metaforei jocului de șah, nici ea dintre cele mai reușite — faptul că piesele odată existînd și regulile fiind date, totul va funcționa. Se instalează scena, decorurile sînt montate și nu se mai așteaptă decît oamenii care vor lua cuvîntul pronunțînd texte, eventual improvizînd. Or, dificultatea este că pe măsură ce enunțăm, construim un spațiu enunțiativ, cu alte cuvinte, sîntem în același timp pe cale de a formula regulile jocului. Va trebui ca celălalt să se conformeze, să ne facă să ne conformăm sau să refuze să o facă pentru ca totul să poată funcționa . . . După părerea mea, deseori specialiștii în analiza discursului fac puțin caz tocmai de această materialitate a însești actvității enunțiative, raportată la aceste operații tehnice ce pot fi reconstruite, pornind de la texte care sînt prin forța împrejurărilor într-o limbă dată. Nu cunosc texte care să fie scrise într-un limbaj, în limbaj. Nu cunosc decît texte scrise în franceză, japoneză etc.

Problema lingvistului confruntat cu discursul nu mi se pare a fi aceea a alegerii între imposibilitatea, explozia lingvisticii, sau lingvistica în forma metaforei pure a circulației. Chestiunea este ca el să construiască un sistem de reprezentare care să forțeze lingvistica să-și pună problema articulării sale cu alte domenii, fără a se cantona într-un fel de pseudo-autonomie. După părerea mea, limbajul și discursul nu țin doar de domeniul lingviștilor, nu sînt proprietatea lor. Trebuie, așadar, ca discursul pe care urmează să-l țină lingvistul să poată să se articuleze cu discursul pe care-l va putea ține istoricul, psihanalistul etc.

Aș dori să ridic, însă, o altă problemă care mi se pare obscură în legătură cu analizele discursului: nu a existat niciodată preocuparea de a ști cum anume se constituie, de-a lungul discursurilor, interdiscursul care face ca, în anumite momente, să avem fragmente de discurs care vor rămîne și vor juca un anumit rol atunci cînd tot restul va fi practic eliminat. Cum are loc acest proces? Mi se pare a fi o problemă foarte importantă.

Și încă ceva: ce face istoricul atunci cînd are de a face cu cei care nu vorbesc?

Bernard Conein

Antoine Culioli a pus o întrebare care, după părerea mea, se referă și la problema statutului arhivei: ce face istoricul atunci cînd are de a face cu cei care nu vorbesc și care nu scriu?

Voi da doar două exemple din istorie, care ilustrează această problemă. Un prim exemplu, referitor la Revoluția franceză, și, un al doilea exemplu, care se referă la secolul al XIX-lea. Primul este cazul revoluționarului de la 1792—94. Este o figură reperată și reperabilă doar în discursul raportat al anchetei judiciare și în enunțul purătorului de cuvînt.

Al doilea exemplu se referă la acei muncitori de la începutul secolului al XIX-lea, care se identifică printr-o scriere, spunînd „Sînt muncitor", în presa muncitorească din timpul monarhiei din iulie, care specifică: „acest jurnal este scris doar de muncitori". Este o problemă pe care Jacques Rancière o cunoaște bine. Cum anume, în cazuri de arhive atît de diferite, se pot atribui acestor colective proprietăți identice, dat fiind că se vorbește de mișcare muncitorească în legătură cu muncitorii secolului al XIX-lea?

Jacques Rancière

Ce vrei să afli de fapt?

Bernard Conein

Un răspuns la întrebarea pusă de Antoine Culioli

Jacques Rancière

La întrebarea ce anume face un istoric în fața celor care nu vorbesc și a celor care nu scriu, voi răspunde, în primul rînd, că eu nu sînt istoric și, în al doilea rînd, că istoricul se ocupă puțin prea frenetic de „a face să vorbească", de unde apare problema purtătorului de cuvînt. De unde, de asemenea, interogațiile cu privire la spațiul privilegiat acordat purtătorului de cuvînt, legîndu-l pe acesta, într-o anumită perspectivă, de construirea cuvintelor de ordine. De ce este acest domeniu, în sfîrșit, un domeniu privilegiat pentru cei care vor să lege lingvistica de istorie?

În ceea ce mă privește, disting două lucruri care se află în legătură cu această obsesie a materialității discursive. Pe de o parte, dorința de a atinge un randament maxim: de a ajunge la un cuvînt care să funcționeze; pe de altă parte, un fel de abstractizare a retoricii. Cred că există o fascinație a istoricului pentru tot ceea ce ține de brut, de circulația cuvîntului, deci pentru tot ceea ce este de ordinul irupțiunii și al emergenței. În mare, lingvistica istorică are două obiecte: retorica discursurilor politice (retorica oamenilor care vorbesc, care știu să vorbească) și, apoi, un fel de brutalitate în circulație a vorbirii populare, care corespunde unui fenomen de foame acută ce se manifestă acum în rîndul istoricilor.

Antoine Culioli

Aș dori să răspundem la întrebarea pusă cu privire la clasificarea și tipologia discursurilor.

Bernard Conein

Vă referiți aici la lucruri spuse sau scrise? Este o întrebare pusă analizei discursului în general?

Antoine Culioli

Este o problemă de analiză a discursului.

Întrebarea mea privește existența *tipologiilor* și a *clasificărilor* în analiza discursului. Am sentimentul că în domeniul analizei discursului ne interesăm de o problemă mai întîi din rațiuni politice și ideologice. Luăm un text ca fiind o configurație specifică ce poate fi considerată ireductibilă și purtătoare de proprietăți singulare; dar, pe de altă parte, încercăm să păstrăm un discurs general în privința sa. Am impresia — ceea ce vreau să spun va părea poate o agresiune și nu aș dori acest lucru — că analiza discursului oscilează întotdeauna între, pe de o parte, analize care se întorc spre istorie ca singularitate și care țin un discurs de generalitate minimală, și, pe de altă parte, un discurs care pretinde a avea o forță de generalizare care se îndreaptă astfel în mod necesar spre dispozitive clasificatorii, cu alte cuvinte, spre tipologii; dar, tipologii fără obiectiv! Cel puțin eu, mărturisesc, nu prea disting obiectivul: este vorba de un obiectiv intervenționist? ... Fapt pe care l-aș înțelege perfect dacă obiectivul ar fi acela de a ajuta la o conștientizare politică (de exemplu, demarcarea fărădelegilor, a trădărilor ...). Aș dori să știu ceva în plus despre aceasta: căci mă întreb dacă nu avem de a face cu simple juxtapuneri de discursuri ...

Michel Pêcheux

Trebuie spus, mai întîi, că expresia „tipologia discursului" nu a fost construită de Antoine Culioli pentru nevoile acestei discuții. Sînt mulți cei care cred într-adevăr că a face analiza discursului înseamnă a lucra în spațiul tipologiei discursului. Fapt este, însă, că nu acest lucru s-a prea făcut aici în cele trei zile ale colocviului nostru.

Antoine Culioli

Bine, dar atunci de ce nu s-a făcut?

Michel Pêcheux

În procesul istoric în care s-au constituit, de cincisprezece ani, diversele încercări de analiză a discursului, se pare că ele s-au îndepărtat continuu de o perspectivă tipologică.

Herbert Bosch

Aș dori să pun o întrebare care se referă la legătura dintre analiza discursului și intervenția politică: ceea ce mă frapează este faptul că în Franța nu există analiză discursivă a dreptei, în timp ce în Germania tocmai aceasta este problema care ne interesează.

Jean-Jacques Courtine

Este o problemă importantă căci ea ne permite să punctăm efectele politice reperabile în cîmpul analizei discursului în Franța: într-adevăr, de la constituirea acestei discipline, marea majoritate a corpusurilor studiate au fost discursuri de stînga, cu o fixație care revine neîncetat, un fel de insistență în producerea unor distincții între discursul Partidului Socialist și cel al Partidului Comunist, iar aceasta în diverse conjuncturi (Congresul de la Tours, Frontul Popular, Eliberarea...). Pentru un răspuns la întrebarea pusă, este necesar un ocol prin conjunctura politică franceză de la inaugurarea analizei discursului ca disciplină.

Această conjunctură este dominată într-adevăr de alianța politică încheiată de partidele Uniunii Stîngii, care duce, în 1972, la un „eveniment discursiv" important: semnarea unui program comun de guvernare. Cum să nu se remarce faptul că, în însăși conjuctura în care Partidul Socialist și Partidul Comunist își confundă discursurile într-un „limbaj comun", chiar dacă aceasta se întîmplă doar pe timpul unui program, apar tocmai în domeniul analizei discursului un mare număr de lucrări care își propun să facă analiza contrastivă a discursului comunist și a discursului socialist, străduindu-se să repereze, în lexicul sau în operațiile lingvistice pe care le pun în funcție, semnele lor distinctive; aranjîndu-le în tipologii care pun în opoziție caracteristicile lor (discurs polemic / discurs didactic; discurs la persoana întîi singular / discurs la persoana întîi plural...)

Apariția în domeniul analizei discursului a unui mare număr de lucrări contrastive care își propun drept scop caracterizarea diferențială a discursului socialist și a discursului comunist produce, așadar, în cadrul acestei discipline un efect de contrapunct în comparație cu „evenimentul discursiv" care domină conjunctura politică. Se poate discerne aici, în sînul analizei discursului, un efect direct politic al contradicțiilor care carcaterizau, sub „limbajul comun" al unui program, alianța principalelor forțe ale stîngii franceze: natura contradictorie a acestei alianțe a produs într-adevăr, ca unul din „efectele discursive" legate de această conjunctură, oscilarea neîncetată între invocarea simțului comun al cuvintelor și interpretarea divergentă pe care poate să o dea acestora fiecare.

Încă ceva despre problema tipologiilor: nu o putem socoti rezolvată atît de ușor. Dacă tipologiile produse ne fac uneori să zîmbim, nu trebuie uitat faptul că problema tipologiilor a fost expediată prin folosirea noțiunii de „formațiune discursivă". Dimpotrivă, practicile de analiză mai recente care au luat partea eterogenității și a contradicției — forme de inconsistență a discursului — demonstrează faptul că repereză mai ales (dar aceasta nu va fi o descoperire pentru istorici) lucruri care țin de circulație, dar și de răstălmăcire și de stîlcire.

În acest punct al discuției aș dori să trimit din nou la următoarea întrebare: de ce analiza discursului în Franța? Căci dacă se privește scena internațională din acest punct de vedere, se poate constata că avem de a face cu o specificitate franceză. Analiza discursului se poate considera în bine sau în rău, se poate considera (cum este și cazul uneori) ca o lingvistică a săracului, o semilingvistică sau o semiistorie;

fapt este că ea s-a constituit întotdeauna în Franța. De ce și-a atașat lingvistica tocmai în Franța acest adaus de suflet, de conștiință istorică deplasată? Aș dori să știu părerea dumneavoastră asupra acestei probleme.

Antoine Culioli

Există mai multe răspunsuri care, de altfel, nu se exclud. Unul dintre acestea este interesul ideologic, politic...: răspuns atît de banal încît nu mai insist asupra lui. Mai sînt și alte răspunsuri.

În primul rînd: cred că există o obsesie franceză a semnificației (Jacques Bouversse insistă adesea asupra lipsei de interes total în Franța pentru tot cea ce privește limbajul așa cum se înțelege el în țările anglo-saxone); mi se pare că analiștii discursului francez au găsit în acesta un mijloc de a aborda problemele de semnificație sărind dintr-o dată peste problemele de formă, așa cum se pot pune ele dintr-un punct de vedere strict lingvistic și logic.

În al doilea rînd: în Franța lingvistica a fost de foarte de timpuriu atașată de sociolingvistică, după cum se vede la o privire istorică. Dacă în Marea Britanie exista în secolul al XVIII-lea o întreagă formație tehnică care făcea ca limbile să fie studiate ca limbi, pentru a putea forma buni misionari, în Franța exista interesul pentru relația dintre limbaj și ideologie, care mi se pare că s-a și păstrat. Este motivul pentru care — și atrag atenția asupra acestui fapt — mi se pare că ar fi dezastruos ca analiza discursului să fie cea ce spuneți că riscă să fie: o lingvistică a săracului, o semilingvistică sau o semiistorie. Cu alte cuvinte, ea trebuie să-și dobîndească efectiv mijloacele de a influența articularea unor domenii eterogene; în caz contrar, după părerea mea, ea nu va fi decît un gen de discurs dublat.

În al treilea rînd: Franța este una din țările în care literatura a jucat un rol foarte important și ne putem întreba dacă analiza discursului nu este, din acest punct de vedere, o modalitate de a înlocui explicația de text ca exercițiu școlar și ca exercițiu care îi învață pe oameni să citească.

Cu acest ansamblu de factori, avem deja un început de răspuns la întrebarea: de ce se întîmplă aceasta în Franța? Cu alte cuvinte, este vorba, în fond, de un substitut al relației dintre lingvistică și sociologie; de un substitut al relației dintre literatură și limbaj; și de o încercare de a reacționa în fața textelor în mod complex și real... sau, dimpotrivă, de a evita să se răspundă la problemă! Este vorba de relația dintre formele enunțiative, pe de o parte, și de valorile semnificative ce se pot da acestor texte, pe de altă parte. Ceea ce s-a spus adineaori despre tipologiile discursive opunînd textele Partidului Comunist și ale Partidului Socialist a fost extrem de interesant: în cele din urmă, totul se învîrte, între PCF și PS, în jurul problemei monedei autentice și a celei false; acest punct de vedere mi se pare catastrofal; avem cuvinte, ne imaginăm că ele au un sens și spunem: „cuvintele mele au un sens, cuvintele voastre nu au sensul pe care-l au cuvintele mele"; cînd, de fapt, se poate dovedi că mecanismul nu este acesta...

Elisabeth Roudinesco

Aș dori să revin asupra unei probleme deja ridicate. Cei care s-au ocupat de analiza discursului s-au interesat fie de discursul Revoluției franceze, fie de discursul partidelor de stînga, al PS și al PCF. Discursurile de dreapta, gîndirea de dreapta au fost foarte puțin analizate.

Jean-Pierre Faye a fost unul dintre puținii care au analizat temeinic diferențele dintre diversele discursuri de dreapta.

Jean-Pierre Faye

Punctul de plecare a fost pentru mine șocul determinat de înflorirea bruscă în Franța a unui limbaj al extremei drepte, în jurul configurației care a dat naștere în 1958 la cea de a Cincea Republică. Este o perioadă în care a existat o dată un fel de unificare a limbajului fascist, a unui fascism „francez", în jurul polilor de putere. O tentativă care a fost în același timp reușită și ratată în chip foarte curios. Pretinsa „Revoluție de la 13 mai" (1958) era efectiv un fel de „revoluție de extremă dreaptă", cu omologii de vocabular foarte surprinzătoare, foarte apropiate de limbajul *Nationale Bewegung*-ului din 1920—1930 în Germania, cu deosebire în toate conotațiile cuvîntului „sistem", acest sistem care era reprezentat cînd de mendésiști, cînd de PCF, cînd, pur și simplu, de Parlament.

Pe de altă parte, pentru a reveni la obiectivele fundamentale ce pot exista în spatele acestui tip de analiză — și aici pune Antoine Culioli degetul pe rană și pe centrul interogațiilor noastre — ce interes prezintă toate acestea? În ceea ce mă privește, voi spune că este o tentativă de introducere a unei întoarceri cvasicoperniciene în știința istoriei, în punctul în care aceasta se află astăzi într-un impas curios. După părerea mea, Noua Istorie este parte dintr-un postulat destul de apropiat de cel al materialismului istoric; ea se dorea un fel de transcriere franceză a materialismului istoric la nivelul instituției universitare. De unde, mai întîi, analiza duratelor lungi, pornind de la infrastructuri, de la mișcările prețurilor, de la mișcările salariilor, abordînd, de exemplu, Revoluția franceză de foarte departe. Excelent demers și ocol — pînă cînd această nouă istorie se întoarce și ne spune: dacă ne gîndim bine, nu aceste durate lungi sînt importante, nu mișcările prețurilor, ci tendințele istorice mult mai „profunde", de exemplu tendința spre centralizare . . . În felul acesta, între capétieni și bonapartiști, sfîrșim prin a expedia „episodul" Revoluției franceze, de la care am plecat ca de la o referință centrală.

Potrivit unei concepții sociologizante asupra istoriei, avem, așadar, o istorie „conceptuală" . . . Ceea ce mă interesează în această întoarcere la Tocqueville, dacă ar fi să o numesc — întoarcere care se prezintă ca o mare revoluție epistemologică — este întoarcerea la o propoziție scurtă, la un enunț care nu este al lui Tocqueville, ci al lui Louis Napoléon Bonaparte, din a doua zi după al său 18 Brumar, adică din 2 decembrie. Louis Napoléon Bonaparte enunța deja atunci ceea ce François Furet descoperă acum: „În țara noastră revoluțiile au mai ales efectul fericit de a duce la o centralizare a autorității". Altfel spus, el definește o „revoluție conservatoare", cu 70 de ani înainte de *Konservative Revolution* din Germania.

În concluzie, mi se pare că ceea ce încercăm noi să descriem din perspective diferite este o *„histoire approchée“* în sensul bachelardian. Este ceea ce pentru istoric nu poate fi pe de-a-ntregul de conceput, în măsura în care, după ce își adună toate documentele, el se gîndește, în cele din urmă, la faptul că a încheiat cu obiectul său, că și l-a „găsit“; cînd, de fapt, în momentul acela, totul abia începe, căci problema care se pune este aceea de a arăta cum se înlănțuie, cum se realizează operațiile și obiectele. Aceasta nu se poate face, însă, decît prin operațiile efective pe care limbajul ne lasă să le întrevedem, ele fiind însăși trama raporturilor sociale mijlocite și nemijlocite.

Traducere din limba franceză
DELIA MARGA

ISTORIOGRAFIA VIEȚII COTIDIENE. REPERE METODOLOGICE

Secolul XX a adus și o nouă viziune asupra istoriei. Începuturile „istoriei noi" sînt legate de tentativa lui Henri Berr care emite pretenția transformării istoriei „istorizante", atașată evenimentului sau eroilor săi într-o istorie detașată de maniera tradițională[1], care să renască într-o „sinteză cordială" diferite sectoare ale cercetării istorice[2]. A doua revoluție e legată de prima serie a revistei „Annales" apărută în 1929, editată de Lucien Febre și Marc Bloch[3], articolul program propunînd o istorie socială și interdisciplinară scoasă din făgașul istoriografiei tradiționale încremenită într-un academism sterp al manualului și cursului universitar „evenimențial" și „pozitivist"[4].

Exploatînd deschiderile oferite de „istoria nouă", istoria vieții cotidiene părăsește teritoriul evenimențialului, individualului, al singularului și al excepționalului, realizîndu-se în surprinderea colectivității, a pluralității, în esență a cotidianului, transformîndu-se în simbolul unei epoci, al unei civilizații[5]. Obiectul ei rămîne omul, nu un obiect fragment din realitate, cum sublinia în 1941 Lucien Fabvre, un aspect izolat al activității umane, ci omul însuși, surprins în cadrul grupului al cărui membru este[6]. Deci omul este polarizator al investigației, colectivitatea surprinsă în realitatea atît de apropiată și vastă a vieții cotidiene. Ne rămîne doar, așa cum îndemna Henri Lefebvre, să deschidem ochii pentru a descoperi imensul conținut uman al faptelor banale ale vieții cotidiene[7].

Privit din alt unghi, acest gen s-a conturat tot mai puternic interferîndu-se cu zona cercetărilor economice și sociale, al căror început e marcat de elaborarea materialismului dialectic și istoric, impulsionate de curentul de la „Annales", încă în 1929, revista proclamîndu-se profetic „economique et sociale"[8]. De fapt unul din cele trei sensuri interferente cu care a fost folosit termenul de istorie socială, se referă la o varietate de

---

[1] G. Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris, 1971, p. 302—303.

[2] (Comité français des sciences historique), *La recherche historique en France de 1940 à 1965*, Paris, 1965, p. XV.

[3] *Ibid.*, p. XVII.

[4] *Ibid.*, p. XVII.

[5] R. Teodorescu, *Prefață* la R. Etienne, *Viața cotidiană la Pompei*, București, 1979, p. 9.

[6] Al. Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1986, p. 6.

[7] H. Lefebvre, *Critique de la vie quotidienne*, Paris, 1947, p. 55.

[8] Comité français des sciences historique, *op. cit.*, p. XXI.

activități umane cuprinse în viața de toate zilele[9]. Este însă tot atît de adevărat că pînă în 1950 nici una din cele trei versiuni n-au produs un cîmp academic de cercetare de istorie socială, deși „Annales" prin titlul și natura conținutului său reflectă țelurile originale ale fondatorilor săi[10]. Bloch, Braudel, Fabvre nu sînt doar istorici sociali numai cînd admitem ce spunea Fustel de Coulange și anume: „Istoria nu este o acumulare de evenimente de toate soiurile care au avut loc în trecut, este știința societăților umane"[11].

Constituită ca un mecanism cu automatisme proprii, cu o existență de sine stătătoare, practica istorică a „vieții cotidiene" are o tangență inevitabilă cu istoria mentalităților. Totalitatea gesturilor, a modurilor de acțiune care constituie viața de zi cu zi a fiecărui individ sau al fiecărui grup uman este de nedespărțit de mentalitate, de concepțiile, idealurile, sensibilitățile care se impun și care constituie pecetea unei epoci, a unui spațiu geografic. Impactul istoriei mentalităților cu istoria vieții cotidiene, determinată și de o apropiere mai directă de problemele istoriei sociale, s-a realizat prin stimularea interesului pentru oamenii simpli, pentru actorii colectivităților populare, pentru fenomene generale de compartiment social[12]. Din dorința de a da mai multă „obiectivitate" cercetării îndreptate spre cunoașterea omului, cercetări ce asaltează cu o ambiție sporită zone nedocumentate, obscure, s-a dezvoltat o istorie a comportamentului care nu respinge investigarea mentalității, ci dorește să o consolideze pornind de la date „concrete" ca spațiul și timpul, acte și gesturi care trădează mentalități și comportamente[13].

Situîndu-se la joncțiunea dintre individ și colectiv, timpul lung, și cotidian, inconștient și intențional, structural și conjunctural, marginal și general[14], istoria mentalităților încearcă să cunoască indirect, să se apropie sau să se circumscrie realităților vieții cotidiene, impresiilor vizuale ale decorului vieții[15]. Deci mentalitățile ce pot fi desprinse din viața cotidiană, a individului și colectivității apar ca o zonă în sfera istoriei mentalităților și constituie pe de altă parte o structură în imaginea vieții cotidiene.

Viața cotidiană ilustrează astfel, ceea ce cunoaștem sub termenul de mentalități de clasă, alături de mentalitățile comune, cele reieșite dintr-un mod de viață particular al diverselor clase și categorii sociale și socioprofesionale. Dar în același timp ele reușesc să contureze prin apanajul istoriei mentalităților sufletul colectiv al societății, care e ceva dincolo de suma sufletelor individuale, după cum preciza Karl Lamprecht[16].

Integrîndu-se încercărilor de istorie globală, totalizatoare, neevenimențială, prelungirilor istoriei sociale, tangențială istoriei mentalităților,

---

[9] F. Gilbert and St. R. Granbard, *Historical Studies Today*, New York, 1972, p. 2.

[10] *Ibid.*, p. 3.

[11] *Ibid.*, p. 5.

[12] *Ibid.*, p. 18.

[13] Al. Duțu, *op. cit.*, p. 14.

[14] Jaques le Goff, *Les mentalité en histoire ambigue*, în *La nouvelle histoire*, vol. II, Paris, 1974, p. 80.

[15] *La recherche historique en France depuis 1965*, Paris, 1980, p. 53.

[16] Al. Duțu, *op. cit.*, pp. 138—139.

viața cotidiană apare ca o reacție antipozitivistă și sub aspectul accesibilității sale, a deschiderii spre publicul cititor. Descifrînd efemerul și permanența, declarația oficială și frămîntarea ce plămădește acțiunea, unitatea și diversitatea modului de existență dincolo de biologic, acest gen devine fără îndoială o parte din viața sufletească a contemporaneității. Promovarea acestui gen e conjugată astfel și cu dorința publicului „de a cunoaște mai bine, dincolo de șirul evenimentelor și personalităților memorabile, dincolo de cronologia marilor civilizații apuse, dincolo chiar de legile generale ce guvernează istoria omenirii, ceea ce va fi fost viața de zi cu zi a individului și a cetății dintr-o anume țară, dintr-un anume timp, care vor fi fost sentimentele și gîndurile, obiceiurile și reprezentările despre lume ale unei lumi despre care avem adesea prea puține mărturii"[17].

Dar care sînt posibilitățile de a pătrunde mecanismele acestei lumi privită sub aspectul ei exterior și încă sub forma ei cea mai banală[18], care sînt posibilitățile de a descoperi veritabilele realități, așezate în „adîncimea fără de mister a vieții cotidiene"[19] ar putea-o mărturisi doar încercarea de-a asalta problematica legată de ceea ce s-ar putea numi o metodologie a vieții cotidiene.

Unul din aspectele demersului istoriografic cu care s-au confruntat practicanții acestui gen a fost cel al spațiului și timpului. „Timpul nu este uniform", afirmă la un moment dat Braudel. El stabilea trei paliere temporale, unul marcat de eveniment, altul de conjuncturi, și ultimul de mișcarea lentă a duratei lungi[20]. Ca urmare în lumea în care trăim noi se află „evenimentul din cotidian, dar și mișcări care au pornit mai din urmă și se vor prelungi încă o serie de ani sau decenii și mișcări care nu se schimbă de secole"[21].

De la aceste considerente pornesc și cei ce se încumetă la reconstituirea vieții cotidiene. Astfel, J. Auboyer încercînd recompunerea a ceea ce a însemnat viața cotidiană în India, pornește de la ideea că India trăiește și-n secolul XX după tradiții milenare, ca atare asistăm la o juxtapunere de obiceiuri aparținînd unor straturi diferite de evoluție, impunînd alegerea unei perioade lungi spre a-i da studiului extremele. Însă nucleul său îl constituie sec. III—VII, perioada cea mai rodnică din istoria Indiei[22]. Este vorba deci mai degrabă de încercarea de integrare a epocii tratate în istoria globală care păstrează cîteva trăsături constante ce o traversează în timp[23], eliminîndu-se pericolul aprecierii că viața cotidiană a rămas aceeași de la un capăt la altul al unei istorii nesfîrșite[24]. Dimpotrivă, Carcopino sublinia că: „Nimic nu se schimbă atît de repede ca obiceiurile oamenilor. Fără să vorbim de revoluția provocată de ultimele descoperiri ale științei, aburul, electricitatea, drumul de fier, automobilul și avionul, care au răscolit lumea actuală, este evident că și în

[17] R. Teodorescu, *op. cit.*, p. 11.
[18] R. Flacéliere, *Viața de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, București, 1976, p. 336.
[19] H. Lefebvre, *op. cit.*, p. 62.
[20] Al. Duțu, *op. cit.*, p. 6.
[21] *Ibid.*
[22] Jeaninne Auboyer, *Viața cotidiană în India antică*, București, 1976, p. 7—8.
[23] R. Flacelière, *op. cit.*, p. 336.
[24] P. Montet, *Egiptul pe vremea dinastiei Ramses*, București, 1973, p. 30—31.

epocile unei tehnici mai puțin perfecționate și de o mai mare stabilitate, formele elementare ale existenței cotidiene se schimbă cu repeziciune, Cafeaua, tutunul, „șampania", n-au început să fie folosite în mod obișnuit decît în secolul al XVIII-lea; cartoful n-a început să fie consumat decît la sfîrșitul secolului XVIII, banana nu și-a făcut apariția curentă la mesele noastre decît la începutul secolului XX"[25]. De unde conchide același autor că: „Între epoci diferite nu poate fi vorba de o aceeași măsură nici pentru hrană, nici pentru locuință, nici pentru mobilier"[26].

Ca urmare studiul concret în cercul unei perioade bine definite, înlătură anacronismele și abstractul.

În ceea ce privește spațiul, istoria vieții cotidiene o găsim în ample explorări ale spațiilor geografice mari, fără a renunța însă la practicarea unor studii de viață cotidiană locală (R. Etienne[27], J. Lucas Dubreton[28]). Reducerea spațiului creează posibilitatea descoperirii generalului în particular, al adîncirii și creșterii complexității studiului. Ilustrativă în acest sens este *Viața cea de toate zilele la Hollywood* a lui Charles Ford. „Oraș feeric, unde întîlnești laolaltă dragostea, aventura, misterul, banii, credința și calculele, oraș schimbător, mereu renăscut..."[29] devine o lume feroce compartimentată, ce se oferă unui studiu clinic al vieții cotidiene. Fernand Braudel, căutînd să justifice introducerea acesteia în istorie, menționa că ea reprezintă fapte mărunte care abia dacă se arată în timp și spațiu. „Cu cît restrîngi spațiul observației, cu atît mai mult ai șansa să te găsești în chiar mediul înconjurător al vieții materiale: marile cercuri corespund de obicei cu istoria cea mare, cu comerțul la distanță, cu rețelele economiilor naționale sau urbane. Atunci cînd restrîngi timpul observației la fragmente mărunte, întîlnești fie evenimentul, fie faptul divers: evenimentul se vrea, se crede unic, faptul divers se repetă și, repetîndu-se, devine generalitate, și mai bine, structură. El invadează societatea la toate nivelele, caracterizează feluri de-a fi și de-a acționa perpetuate la nesfîrșit[30].

Studiile apărute avînd ca obiect viața cotidiană le-am putut aborda după amplitudinea spațiului angajat și epoca supusă demersului istoriografic. Dincolo de aceste elemente ce ar putea permite o relativă diferențiere în care modalitatea de interpretare are un rol hotărîtor s-au conturat trei „zone de investigare" fundamentale: mediul fizic în care se inserează viața de zi cu zi, mediul social al claselor distincte a căror ierarhie o dirijează, mediul moral, al sentimentelor și ideilor. Lipsind acest decor, după cum sublinia și Carcopino, viața de zi cu zi nu ar putea fi înțeleasă, ar fi lipsită de consistență[31]. Fără a pretinde posibilitatea de a urmări un schelet identic al lucrărilor de viață cotidiană, o abordare standardizată,

---

[25] J. Carcopino, *Viața cotidiană în Roma la apogeul Imperiului Roman*, București, 1979, p. 9.

[26] *Ibid.*

[27] R. Etienne, *op. cit.*,

[28] J. L. Dubreton, *Viața de fiecare zi la Florența pe vremea familiei Medici*, București, 1976.

[29] Ch. Ford, *Viața de toate zilele la Hollywood*, București, 1977, p. 175.

[30] F. Braudel, *Structurile cotidianului posibilul și imposibilul*, București, 1984, p. 15.

[31] J. Carcopino, *op. cit.*, p. 9.

aceste „zone de investigare" le vom putea deci descoperi în studiile consacrate genului.

Incursiunea în fiecare „zonă" permite stabilirea unor teme preferențiale, multe devenite inalienabile însuși conceptului de viață cotidiană.

Interpretarea mediului fizic include încercări de redare a cadrului palpabil prin tratarea unor teme ca: lumea urbană și lumea rurală, aspecte privind fizionomia, organizarea, uneori chiar administrarea orașului, cu locuințe, străzi, cu sistemul de circulație. Unii autori preferă descinderea în viața zilnică prin redarea mediului fizic (J. Carcopino[32], P. Zumthor[33], J. Lucas-Dubreton[34]) alții preferă o inserare treptată a acestuia în mediu (R. Etienne[35]), iar alții recurg la alte forme ca de exemplu Marcelin Defurneaux[36] care, oprindu-se asupra Spaniei, căutînd pitorescul și simbolul regional, realizează pe măsura deplasării în spațiu trecerea de la mediul fizic la fațetele vieții cotidiene.

Nu vom găsi nici în încercarea de a prezenta mediul moral un tipar al temelor abordate. Ele variază de la un autor la altul în funcție de bogăția materialului disponibil, de sensibilitatea caracteristică. Sînt totuși o serie de teme, consacrate am putea spune, pentru această a doua „zonă de investigare"; viața domestică, relatări privind femeia, căsătoria, familia, aspecte referitoare la cultură, educație, credință, uneori vom găsi chiar încercări de definire a concepției despre viață.

O a treia zonă este cea a structurii societății. Studiul ei trebuie să vizeze și diferențele dintre categoriile sociale, socio-profesionale, dintre categoriile cu un nivel diferit. Locul ocupat în societate, în acea „lume" a muncii, gradul cultural dobîndit sînt factori ce determină întîlnirea într-un spațiu restrîns a mai multor stiluri de viață cotidiană care ne poartă de la strălucirea și fastul înaltei societăți spre mizeria și obscuritatea categoriilor de jos. Sinteza acestor stiluri va determina conturarea tipului de viață cotidiană.

Acesta este ansamblul pe care va țese apoi autorul cu ajutorul unei alte categorii de teme în funcție de sensibilitatea și dibăcia sa imaginea vieții zilnice: unii încearcă chiar reprezentarea unei zile din viață (a unui roman de exemplu — la Carcopino[37]), alții se limitează la prezentarea unor aspecte din zi (sculatul, toaleta etc.); înfățișarea ocupațiilor constituie de asemenea un tărîm de vastă incursiune și, în sfîrșit, jocurile, distracțiile, modalitățile de petrecere a timpului liber. Sînt „faptele cele mai obișnuite ale vieții" ce alcătuiesc însă și „temelia ființei noastre", „chipul în care simțim aceste lucruri monumental de simple și clare (deșteptarea dimineața, culcarea seara, prînzul, mersul pe drum, liniștita stare de vorbă)" lămurind viața noastră[38].

---

[32] *Ibid.*

[33] P. Zumthor, *Viața de toate zilele în Olanda din vremea lui Rembrandt*, București, 1982.

[34] J. L. Dubreton, *op. cit.*

[35] R. Etienne, *op. cit.*

[36] M. Defurneaux, *Viața de fiecare zi în Spania secolului de aur*, București, 1981.

[37] J. Carcopino, *op. cit.*,

[38] V. Pârvan, *Laus Daedali*, în „Literatură și cunoaștere", Antologie, București, 1975, p. 156.

Se conturează astfel zona esențială pentru ceea ce am putea numi practica istorică a vieții cotidiene.

Un domeniu de reflecție metodologică este cel al izvoarelor.

Lucien Febvre afirma că istoria se face cu documente scrise fără îndoială, atunci cînd sînt. Dar ea se face, trebuia să se facă fără documente scrise dacă ele nu există. Pentru că, sublinia tot el, istoria se face cu tot ce este al omului, depinde de om, exprimă omul, semnifică prezentul, activitatea, gustul și felurile de-a fi ale omului[39]. Istoricul vieții cotidiene este chemat în mod excepțional să apeleze la o serie de izvoare noi, să exploateze tot ce-i oferă universul uman și mai ales să „interpreteze" și numai astfel va ști că știința contemporană nu mai este aceea din secolul XIX, „care a divinizat /faptul/"[40]. Uneori cîteva anecdote sînt de ajuns pentru ca un beculeț să se aprindă, să semnalizeze moduri de viață"[41], afirmă Fernand Braudel. „Un desen ni-l arată pe Maximilian de Austria la masă, pe la 1513, cu mîna băgată într-o farfurie; peste vreo două secole, prințesa Palatină povestește că Ludovic al XIV-lea îngăduind pentru prima dată copiilor săi să se așeze la masă împreună cu el, le-a interzis să mănînce altfel decît el și să întrebuințeze furculița /. . . ./. Cînd s-au inventat, deci, în Europa, bunele maniere la masă?"[42]. Iată deci o modalitate de a pătrunde un aspect de viață cotidiană: două izvoare de factură diversă care marchează un aspect.

Izvoarele utilizate sînt multiple: documente, izvoare arheologice, numismatice, epigrafice, statistici referitoare la populație, monografii, sinteze istorice, izvoare literare, picturi, gravuri, stampe etc. vin să se completeze, să confirme același adevăr. Uneori ele pot determina chiar opțiunea pentru o perioadă supusă studiului, dictată și de situația documentării literare, arheologice[43].

Alegerea izvoarelor presupune un travaliu, menit să înlăture confuzii periculoase.

Ca urmare se dă întîietate documentelor de arhivă și documentelor contemporane[44]. Sînt utilizate ample sinteze de istorie, toate oferind date temeinice, ce constituie un punct de plecare al investigațiilor ulterioare. Unii istorici au încercat chiar o reconstituire a vieții cotidiene bazîndu-se exclusiv pe document[45].

O altă categorie de izvoare mult utilizată în încercări de abordare a unor perioade îndepărtate temporal, cuprinde izvoarele arheologice, numismatice, epigrafice care completează lacunele documentare[46]. Ele rămîn

---

[39] L. Febvre, *Combats pour l'histoire*, Paris, 1953; apud *L'histoire et ses méthodes*, Paris.
[40] A. Duțu, *op. cit.*, p. 7.
[41] F. Braudel, *op. cit.*, p. 16.
[42] *Ibid.*
[43] R. Flaceliére, *op. cit.*, p. 5—6.
[44] G. Mongrédien, *Viața de toate zilele în vremea lui Ludovic al XIV-lea*, București, 1972, p. 3.
[45] C. Diculescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente. 1800—1848*. Cluj, 1970.
[46] P. Montet, *op. cit.*, pp. 30—33.

însă des în domeniul generalului, descriind norma dorită și nu adevărata față a lucrurilor[47].

Însă sursele fundamentale ce aduc substanță, elementele de atmosferă, ce ne introduc practic în atmosfera cotidiană sînt izvoarele artistice, literare sau iconografice. Abordarea lor presupune o rezervă necesară față de mărturiile care pot fi suspectate de deformarea realității, prezentînd „cotidian ceea ce dimpotrivă atrage atenția prin singularitate"[48]. Și atunci se pune întrebarea în ce măsură această categorie de izvoare poate sugera repere istorice. Arta privită de pe poziția istoricului, se face vinovată tocmai de cultivarea ficțiunii, dar nu trebuie uitat faptul că scriitorul se integrează în mentalitatea unei epoci, influențat fiind de numeroși factori speciali, morali. El reprezintă o categorie socio-profesională, suferă influențele unei epoci, ale unei ideologii, se încadrează într-un document ce-i influențează viziunea într-un moment istoric bine determinat.

Pierre Francastel își exprima un crez afirmînd: „Cunoașterea imaginilor, a originii, a legilor lor, este una din cheile timpului. Pentru a ne înțelege pe noi înșine și pentru a ne exprima, este necesar să cunoaștem în profunzime mecanismul semnelor la care am recurs . . ."[49].

Deci o modalitate ar fi aceea de a căuta realitatea într-o operă, un real care să se insereze în cotidianul vieții. Sarcina este dificilă avînd în vedere că „nu există //artă pentru artă//, că orice artă e tendențioasă"[50]. Realul se identifică în cîmpul foarte general al artelor cu posibilul[51]. Creatorul vine dinspre istorie, din Mythos, tinde spre evenimentul real. Asimilează unele adevăruri spre a descoperi altele. Descinde în realitate căutînd substanța momentelor ce trec[52]. Realitatea va fi percepută conform temperamentului, selectată spre a exprima și justifica sentimentalitatea sa[53]. În acest context aceste izvoare rămîn în mare parte documente de atmosferă. Travaliul constă în găsirea unei esențe tipice a unei lumi pendulînd între real și posibil.

Între izvoarele literare utilizate, cele mai multe sînt relatări ale unor călători străini, relatări de interes deosebit, în ciuda multiplicității lor și a inegalei calități intelectuale a autorilor, coincidența punctelor de vedere fiind o garanție a autenticității faptelor transmise.

Aceasta evidențiază și unul din criteriile specifice de selecție și anume cel al cantității și comparării izvoarelor. Carcopino propune o metodă caracterizată prin tratare exhaustivă, constructivă, ordonată, intuitivă și foarte documentată a problemelor abordate. Erudiția nu-l strivește, iar logica prezentării faptelor, expunerea comunicativă a frazei îl entuziasmează[54]. Metoda a fost însușită de mulți din discipolii săi și se afirmă ca o metodă preferențială în studiul vieții cotidiene.

---

[47] J. Auboyer, *op. cit.*, p. 333.
[48] M. Defurneaux, *op. cit.*, p. 8.
[49] Al. Duțu, *op. cit.*, p. 16.
[50] G. Ibrăileanu, *Morala în artă*, în „Literatură și cunoaștere", p. 85.
[51] G. Călinescu, *Ce este realismul*, în „Literatură și cunoaștere, p. 207.
[52] M. Sebastian, *Critică și creație*, în „Literatură și cunoaștere", p. 151.
[53] G. Ibrăileanu, *Reproducerea realității*, în „Literatură și cunoaștere", p. 84.
[54] D. Tudor, prefața la J. Carcopino, *Viața cotidiană la Roma la apogeul Imperiului*, București, 1979, p. 11.

Perioada de glorie genul a cunoscut-o între cele două războaie mondiale, cînd nu întîmplător la Paris, sub patronajul editurii „Hachette" a apărut colecția „La vie quotidienne", pînă în 1939 ieșind de sub tipar 30 de monografii cuprinzînd aspectele civilizației, „din epoca lui Homer și pînă în timpul ultimului țar al Rusiei". Unele au fost reeditate, altele au îmbogățit colecția cu „Vieți cotidiene" de o importanță mai mult locală, fructificînd cu succes anii ce au urmat celui de al doilea război mondial[55].

Fără îndoială că genul a cunoscut în timp o evoluție ce a fixat coordonatele esențiale între care se practică studiul vieții cotidiene, începuturile sale fiind anterioare impulsului francez. Încercări de redare a vieții cotidiene găsim și în secolul XIX[56], unele din lucrări fiind încorporate altora mai noi. Însă imposibilitatea unei investigări pornind de la începuturi, materialul minimal de care dispunea în comparație cu numărul ridicat de lucrări publicate în timp, determină o restrîngere a problematicii studiului, atingerea doar, uneori poate superficială, a unor aspecte pe care le oferă investigării.

În încheiere s-ar putea pune totuși întrebarea: care a fost motivul ce a determinat căderea în desuetitudine a genului după ce cîteva decenii la rînd a fost practicat în vogă?

Manifestînd preferință pentru analiza sectorală, viața cotidiană nu permite o viziune sistematică. Sînt urmărite aspecte și mai puțin cauze și efecte. Neajunsurile acestei compartimentări au fost subliniate de Jean Claude-Lugan[57]. Propunînd o nouă metodologie în cercetarea micilor orașe, el arată necesitatea de a înlătura pericolul unei saturări în exploatarea zonelor, mai exact necesitatea modernizării arsenalului și implicit al tehnicii și tehnologiei cercetării pe tărîmul acestui gen al cărui conținut s-a îmbogățit și se va îmbogăți continuu sub impulsul evoluției umanității.

Încercarea metodologică a lui Claude-Lugan nu e singulară, ea poate aduce un posibil răspuns menit să înlăture un semn de întrebare, dar în același timp vine alături de alte ecouri să redeștepte interesul pentru un gen, care în condițiile noi ar putea să aducă istoricul cel mai aproape de însăși esența istoriei, înțeleasă ca istorie a oamenilor, pentru oameni.

GHIZELA MARCĂU

[55] *Ibidem*, p. 9.

[56] Exemplu G. D. J. Schotel, *Het ondhollandse huisgezin* (1868) și *Het maatschappelijk leven onzer vooronders* (1869), vezi Paul Zumthor, *op. cit.*, p. 402.

[57] J. Claude Lugan, *La petite ville au présent et au futur*, Paris, 1983.

DIALOGUL DINTRE PRESĂ ȘI CORESPONDENȚĂ ÎN RECONSTITUIREA FENOMENULUI ISTORIC

Gîndul elaborării unei lucrări în care să fie tratată relația dintre corespondență și presă — două dintre sursele istorice — și rolul acesteia în reconstituirea fenomenului istoric, ni s-a cristalizat pe parcursul muncii de pregătire pentru tipar a corespondenței Valeriu Braniște, din care au apărut două volume[1]. De aceea considerațiile și constatările pe care le vom releva se bazează pe un eșantion limitat la corespondența primită sau trimisă de Valeriu Braniște, și la publicațiile, al căror redactor a fost, și anume: „Tribuna" din Sibiu (august—noiembrie 1893), „Dreptatea" din Timișoara (1894 — martie 1895), „Patria" din Cernăuți (1897—1900), „Drapelul" din Lugoj (1901—1918).

Presa și corespondența sînt doar două rotițe dintr-un angrenaj informațional care se cuvine să fie cît mai mare, mai divers și mai bogat. Cele două rotițe, inițial, sînt disparate, ca și celelalte surse istorice. Investigațiile istoricului trebuie să conducă la depistarea lor, ca și a documentelor de arhivă, a memoriilor etc. După această operație preliminară, dar de foarte mare importanță, am putea spune chiar decisivă pentru scrisul istoric, gîndirea istoricului trebuie să compune angrenajul de așa manieră, ca prin funcționarea lui să permită emiterea de afirmații documentate, asociații logice, concluzii și generalizări de rezistență.

Omul politic și de cultură Valeriu Braniște (1869—1928) a fost un ziarist prin vocație. Încă de la o vîrstă fragedă (14 ani) fiind întrebat de George Barițiu, care se afla în relații amicale cu Moise Braniște, tatăl lui Valeriu, ce vrea să se facă cînd va fi mare, tînărul a răspuns „cu hotărîre: redactor"[2]. A ajuns profesor la liceul ortodox român din Brașov, după absolvirea facultății de litere și filozofie de la Universitatea din Budapesta, dar condeiul de gazetar pe care-l exersase în perioada studenției la Budapesta, îl tenta în mod deosebit. N-a trebuit să apară decît un moment prielnic și tînărul V. Braniște a îmbrățișat cu emoție, cu dăruire și devotament profesiunea de gazetar, postură, din care putea deveni oricînd „candidat de conte la castelul din Seghedin" [închisoarea de stat — n.n.], după opinia lui Alexandru Roman[3]. Dorința de a fi cît mai util cauzei poporului său, strădania de a menține o comunicare directă, în

[1] V. Braniște, *Corespondență 1879—1895*, I, Cuvînt introductiv de Șt. Pascu. Ediție îngrijită, note și comentarii de V. Căliman și Gh. Iancu, Cluj-Napoca, 1985, 230 p.; II, 1895—1901, Cluj-Napoca, 1986, 271 p. (În continuare: vol. I, și respectiv vol. II).

[2] Vol. I, p. 47.

[3] *Ibid.*, p. 118.

ambele sensuri, cu publicul larg, se ilustrează pregnant prin articolele scrise de el, prin bogata corespondență întreținută cu contemporanii săi, și care s-a păstrat în mare parte.

Presa românească din teritorii aflate încă sub dominația străină reprezenta un adevărat barometru al vieții naționale românești, care se desfășura în cadre economice, politice și culturale neprielnice. Același lucru îl reprezintă ca fond și corespondența la care ne vom referi.

Presa și genul epistolar au ca punct comun și modul de dozare al conținutului în pagini. Fiecare număr de ziar are o idee centrală, pe care o dezbate în editorial. Mai pot fi și alte chestiuni importante, alături de care se pot citi informații pe teme politice, culturale, școlare, despre oameni în momente de bucurie sau de tristețe, știri din lumea largă, — în ziarele românești din Transilvania și Bucovina, fiind mereu prezente realități din România.

În articolele de fond se urmărea să se ofere cititorilor lucruri cît mai certe, mai exacte, cu cît mai puține aluzii nefondate sau chestiuni insuficient cunoscute. În publicațiile parcurse se pot constata eforturile pentru ca limba să fie cît mai clară, mai agreabilă, îmbinîndu-se stilul sobru, elegant cu unul ironic, spiritual, condescendent sau chiar acuzător, firește într-un dozaj care diferă de la caz la caz. O carte dedicată limbii presei politice românești de pînă la 1918 rămîne încă un deziderat al cercetării românești. Presa se citea de autorități, cu legea de presă în mînă, și din păcate presa românească a resimțit de atîtea ori rigorile acestei legi, de membrii unor organisme politice, instituții de cultură școlare sau economice, de publicul larg și de aceea probabilul, prezent totuși în presă, care ar fi angajat sub aspect politic sau ar fi implicat persoane sau instituții, era evitat pe cît era posibil.

Cam pe aceleași coordonate de conținut și structură se mișcă și corespondența. În multe cazuri, scrisorile se referă la una sau două chestiuni principale, care sînt dezvoltate într-o exprimare mai lejeră — nefiind destinate publicității, — adăugăm noi — imediată — mai aproape de vorbirea cotidiană, fără a fi sesizate realizări stilistice deosebite. Ideile principale pot fi urmate de aspecte mai mărunte despre viața și activitatea personală a celui care scrie sau a destinatarului, despre cunoștințe comune — apărînd adesea diminutive, prenume, nume —, despre evenimente mai aparte din localitatea de unde se scria. Ziarele au 4—6 pagini. Scrisorile au și ele, unele, mai multe pagini, firește de cu totul alte proporții. Altele sînt însă mai concise și mai scurte. Dacă articolele din ziare sînt rareori semnate cu nume întreg, scrisorile sînt întotdeauna, dar pentru ca lucrurile să nu fie prea simple, apar și numai diminutive (Uică — G. Dobrin, Gil — V. Onițiu), sau doar o inițială (A. — George Candrea).

Presa fiind tipărită a avut o largă răspîndire în spațiu și timp, pe cînd corespondența fiind destinată, de regulă, unei singure persoane și-a așteptat și așteaptă punerea ei în circulație științifică de către cercetători și edituri. Astfel, informațiile din presă și corespondență, care au fost în epocă aproape unele de altele, se regăsesc, se confruntă, se completează, în paginile unor volume, întru folosul cercetării științifice.

Am menționat ziarele la care V. Branișteа fost redactor, și perioada. Se cuvine acum să menționăm că prima scrisoare scrisă de V. Branișteа,

care s-a păstrat, este din 5 septembrie 1879, adresată mamei, el fiind elev în clasa a I-a la liceul de stat maghiar din Sibiu[4], pe care-l va absolvi în 1887, iar ultima datează din noiembrie 1927[5] și a pornit din Lugoj, spre Brașov la același destinatar. În acest interval, 1879—1927, multe scrisori i-au fost adresate redactorului V. Braniște. Firește, printre corespondenți se înscriu părinții, fratele, soția, prietenii, persoane mai puțin apropiate, adversarii politici. Scrisorile trimise de V. Braniște au urmat un itinerar similar, numărul lor fiind însă incomparabil mai mic decît al celor primite. Printre corespondenții săi amintim pe: George Barițiu, Corneliu Diaconovici, Alexandru Roman, Vincențiu Babeș, Alexandru Mocioni, Virgil Onițiu, Nicolae Iorga, V. A. Urechia, Ion Rațiu, Iancu Flondor, Agatha Bârsescu etc.

Un dialog presă—corespondență care îl are ca personaj central pe V. Braniște se poate constata încă din perioada celor doi ani școlari în care a fost profesor la Brașov (1891/2 și 1892/3), și care aruncă noi lumini asupra unor evenimente notabile din istoria școlilor brașovene — neconsemnate de „Almanahul" școlilor și nici de ampla monografie a lui Andrei Bârseanu, sau asupra destinului unor oameni. În 14/16 octombrie 1892 profesorul Ghiță Pop, prietenul lui V. Braniște, a rostit cuvîntarea de deschidere a anului școlar insistînd asupra idealului elevilor români. A fost o expunere în spiritul programului promovat de „Tribuna" din Sibiu. În consecință a părut ca ceva firesc ca „Tribuna" din 6/18 octombrie 1892 s-o publice, însoțită de un comentariu al lui V. Braniște. Autoritățile bisericești alertate au inițiat o cercetare disciplinară împotriva lui G. Pop, care s-a soldat cu îndepărtarea lui de la liceu. El va porni spre Leipzig, unde ne vom reîntîlni cu el, și apoi se va stabili la București[6]. Scrisorile semnate de Ion Russu-Șirianu[7], sau Eugen Brote[8] denotă sprijinul moral acordat de redacția „Tribunei" lui Gh. Pop, iar scrisoarea lui V. Braniște din 17/29 ianuarie 1893, adresată Eforiei școlilor[9], corectează afirmațiile „Telegrafului român", în chestiunea Gh. Pop. E un exemplu pe care-l prezentăm în care *corespondența* corectează, *amendează presa*. Vom mai releva și altele. Circuitele pe care s-au mișcat informațiile ar putea fi: corespondență — presă; presă — corespondență; presă—corespondență—presă; presă fără ecou în corespondență, și invers. Se mai impune o constatare de ordin general, cu privire la *timpul* în care s-au recepționat *de o parte* informațiile survenite din cealaltă parte. Timpul a fost scurt, sesizările, de aprobare sau de contestare, fiind prompte. Scrisorile, din eșantionul nostru, în care predomină referirile la evenimente de mult desfă-

[4] *Ibid.*, p. 13.
[5] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *fond Valeriu Braniște*.
[6] Vezi pe larg în I, p. 33—34 și la Gh. Iancu, V. Tașcu, *Istorie și literatură. Tragedia Horia de Ghiță Pop*, în „Vatra", 1985, nr. 10, p. 175 B—D.
[7] Scrisoarea din 8 noiembrie 1892. Cf. Vol. I, p. 33.
[8] Scrisorile din 24 noiembrie, 6/18 decembrie 1892, 22 ianuarie n. 1893. Cf. Vol. I, p. 85—89.
[9] Scrisoarea din 17/29 ianuarie 1893. Ibidem, p. 89—91.

șurate sînt rare. Revenirea a fost cauzată de necesitatea unor justificări sau lămuriri[10].

Corespondența se dovedește a fi o sursă importantă pentru reconstituirea istoriei presei în general, pentru cunoașterea în profunzime a problematicii național-politice, culturale și școlare din epocă, tratată de presă. Corespondența face presa mai vie, oferă informații utile despre conduita ziarelor, despre greutățile materiale sau prigonirile abătute asupra lor[11], despre redacție, despre atmosfera din ele, dezvăluie numele unor corespondenți altcum rămași anonimi sau ascunși sub un pseudonim. Așa de exemplu Cornel Scurtu, îl felicita pe Valeriu Braniște la 9 septembrie 1893 pentru intrarea lui în „redacțiunea valorosului organ național «Tribuna»"[12]. În această calitate, Valeriu Braniște, în consens cu poziția lui Ion Rațiu, n-a justificat trecerea lui Eugen Brote în România („Brote vrea să apărăm în «Tribuna» fuga lui și eu nu vreau" — îi scria Valeriu Braniște mamei la 25 octombrie 1893)[13] și n-a publicat nici articolele trimise de Brote, proprietarul „Tribunei", îndreptate împotriva Partidului Conservator din România și a „mocioniștilor", în pofida scrisorilor — directive ale lui Brote[14]. „Strikeul" cu Brote — după expresia lui Braniște din scrisoarea mai sus amintită n-a durat prea mult. În decembrie 1893 el a fost silit să plece de la „Tribuna". La scurt timp apărea la Timișoara „Dreptatea" cu Valeriu Braniște și cu Corneliu Diaconovici, ca redactori. Pe timpul procesului Memorandumului (mai 1894), „Dreptatea" a apărut de două ori pe zi, dar C. Diaconovici, aflat la Timișoara, a fost foarte nemulțumit de activitatea corespondentului Valeriu Braniște la Cluj, lucru care i l-a transmis acestuia din urmă. Corespondența, ca și presa, lămuresc însă cauzele care au dus la parvenirea tîrzie sau la dispariția telegramelor ample trimise de Valeriu Braniște[15].

În cercetările noastre am reușit identificarea unor corespondenți pentru presa românească. Astfel, Elie Dăianu, student la Budapesta — pentru „Dreptatea", George Ocășanu sau Teodor Cîmpian pentru aceeași publicație, Valeriu Braniște (raportorul) pentru „Dreptatea" și „Drapelul".

Scrisorile au permis identificarea unor articole și corespondențe nesemnate[16], semnate cu pseudonime care nu figurează în Dicționarul de

---

[10] De pildă, prin scrisoarea din 30 octombrie 1893 Ion Curiția își manifesta regretul pentru faptul că el fiind militar nu și-a putut asuma răspunderea pentru articolul *Repriviri politice*, scris de el, și apărut în „Tribuna" din 3/15 decembrie 1892 și în consecință, întreaga redacție a „Tribunei" a fost condamnată la închisoare: Andrei Balteș, Ion Russu-Șirianu, Septimiu Albini și Alexandru Dordea. Vezi Vol. I, p. 102—103, 110—111.

[11] Procesul „Dreptății" din decembrie 1894 Cf. Ibidem, p. 246, confiscările repetate ale „Patriei" din Cernăuți Cf. Vol. II, p. 150, 152, 154, 157.

[12] Vol. I, p. 101.

[13] *Ibidem*, p. 109.

[14] Scrisorile din 7 noiembrie n., 8/20 noiembrie 1893. Vol. I, p. 115—117, 137—138.

[15] Telegramele fuseseră confiscate de autorități, Vol. I, p. 174—185.

[16] Corespondența din Nantes trimisă în septembrie 1894 de G. Ocășanu pentru „Dreptatea" — la care vom reveni —, articolul despre Tricolor scris de V. Braniște în „Patria" așa cum reiese din scrisoarea Minodorei Ștefanelli din 9 septembrie 1899. Vol. II, p. 159.

pseudonime elaborat cu atîta competență și deosebit efort de Nicolae Straje (Virgil Onițiu: S., Ion Negru, Neica; Leandru, probabil un pseudonim colectiv al celor trei redactori închiși la Vaț din redacția „Tribunei": Ion Russu-Șirianu, Alexandru Dordea, Septimiu Albini; Scaron-Teodor V. Păcățian; Nomen — Rubin Patiția; Nucleus — Alexandru Vaida-Voievod; Cernilă — Nicolae Jugănaru; Bill-a-Zam, Iota lui Toboc — Valeriu Branițe; Mircea della Mare — Teodor Cîmpian din Prigorul bănățean, redactor la „Adevărul", din București, corespondent al „Dreptății" din anul 1897, șeful Ambulanței detașamentului de garibaldieni, condus de Riccioti Garibaldi, care a luptat alături de greci în războiul greco-turc din aprilie—mai 1897. Dintr-o scrisoare trimisă lui Valeriu Branițe în 4 noiembrie 1908, s-a putut porni la identificarea corespondențelor trimise de el „Dreptății" în 1897[17] și pe cele din 1908 purtînd titlu — *Grecia și Creta*, scrise pentru „Drapelul". În asocierea celor două cuvinte Cîmpian lăsa parcă să se înțeleagă că ar fi dorit să scrie o serie de articole sub titlul: *România și Transilvania*. Aceasta în anul în care Creta se unea cu Grecia. Vor mai trece însă 10 ani pînă cînd și Transilvania s-a unit cu România.

Tot cu ajutorul corespondenței s-au identificat articole scrise de Valeriu Branițe marcate cu un asterisc în „Patria" din Cernăuți. Pe de altă parte, o scrisoare de-a lui T. V. Păcățian din 19 octombrie 1900 a permis identificarea unei serii de articole scrise de Valeriu Branițe și apărute în „Tribuna" din Sibiu (octombrie—decembrie 1900), ele fiind însemnate cu trei steluțe. Articolele se referă, în general, la realități bucovinene, de unde Valeriu Branițe se întorsese cu cîteva luni înainte. Și tot aceeași sursă l-a descoperit pe George Candrea semnînd articole cu (a), sau pe Gheorghe Pop, într-o corespondență de intensă trăire românească din Leipzig, sub numele de Un ex-cetățean din Broscopole, pe Elie Dăianu, sub numele de Edda, etc.

În fața unor momente importante din istoria poporului român din Transilvania, sau a unora tensionate, generatoare de animozități, voci autorizate i-au sugerat redactorului Valeriu Branițe să scrie articole prin care să caute armonizarea și sincronizarea tuturor energiilor naționale sau estomparea asperităților[18]. Din aceste scrisori și din articolele scrise de Valeriu Branițe se desprinde deci motivația care a condus la scrierea articolelor pe temele menționate.

Alteori în articole scrise de Valeriu Branițe sînt prezente chiar și idei preluate masiv din corespondență. Ne oprim la un singur exemplu: scrisoarea lui Alexandru Mocioni din 24 ianuarie 1895[19] pe marginea articolului *Speranțele în Viena*, apărut în „Tribuna" nr. 8 din 1895. Alexandru Mocioni scria: „Speranțele tradiționale erau urmate regulat de deziluzii tradiționale." El aprecia că „Tribuna" prezenta lucrurile de parcă românii

[17] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *fond cit.*

[18] De pildă, la 6/18 aprilie 1894 S. Albini sugera lui V. Branițe să scrie un articol în „Dreptatea" prin care — în momentul începerii procesului Memorandului — preoții să fie invitați să-și unească, într-o măsură sporită, eforturile cu ale întregului popor român. În consecință, în „Dreptatea" din 10/22 aprilie apărea articolul scris de V. Branițe: *Preoți cu crucea-n frunte*.

[19] Vol. I, p. 248—252.

n-ar avea de ales decît între politica Vienei și a lui Kossuth. Noi, afirma Mocioni „avem de urmat... propria noastră politică națională... atît timp cît poporul român — după atîtea experiențe triste — nu-și dobîndește acel grad de maturitate politică, pentru a se emancipa de această tutelă seculară și nu-și inaugurează o politică conștientă independentă față de influențele străine, atît timp nu poate fi vorba de o politică serioasă și într-adevăr națională". Valeriu Braniște în articolul *Politica națională* apărut în „Dreptatea" din 14/26 ianuarie 1895, a preluat ideile lui Alexandru Mocioni.

Alte informații privind istoria presei românești oferite de corespondență se referă la apariția „Drapelului" la 1 ianuarie 1901 la Lugoj (Corespondența dintre anii 1896—1900), la difuzarea gratuită a „Tribunei", a „Dreptății" sau a „Foii poporului" în medii românești[20], ea permite o apreciere mai realistă a activității unor oameni politici, fals apreciată în epocă sau chiar în scrieri actuale — poziția lui Gheorghe Balmoș din Vatra Dornei, în cursul alegerilor pentru dieta Bucovinei din 1898, a fost conformă cu linia de conduită a Partidului Național Român din Bucovina[21].

S-au întîlnit și situații în care se poate aprecia ca *total* dialogul între corespondență și presă, în sensul că unele scrisori adresate lui Valeriu Braniște au apărut în „Tribuna" — scrisoarea lui Leandru din noiembrie 1893[22], scrisoarea lui George Moroianu, adresată directorului ziarului englez „Pall Mall Gazette" din Londra (25 noiembrie 1893) și care a apărut în „Dreptatea", din 5 decembrie 1893, referitor la articolul *Ungaria calomniată*, scris de un maghiar. Scrisoarea lui Moroianu de la Paris, din 24 noiembrie 1893[23], explică apariția scrisorii în „Dreptatea", și în sfîrșit scrisoarea deschisă apărută în ultimul număr al „Patriei" din Cernăuți, prin care i se mulțumea lui Valeriu Braniște pentru activitatea rodnică pe tărîm național desfășurată în cei trei ani în Bucovina[24]. Scrisorile respective nu le-am găsit în fondurile cu corespondență Valeriu Braniște.

Presa, a generat corespondență, chiar dacă în general sporadică și izolată. Evenimente deosebite tratate de presă au condus și la un număr sporit de scrisori, care dezbăteau pro sau contra cele apărute în ziare. Din multitudinea exemplelor ne vom referi doar la două chestiuni interne, și anume: 1). Procesul „Dreptății" din decembrie 1894 în urma căruia Valeriu Braniște, aparținînd aceluiași popor din care făcuseră parte și „Horea și Avram Iancu" — după expresia procurorului, a fost condamnat la doi ani închisoare de stat și la o mare amendă în bani[25]. Scrisorile de îmbărbătare, de adeziune la cauza „Dreptății", de susținere morală și chiar materială a redactorului ei, sînt numeroase și provin din diferite medii[26].

---

[20] *Ibidem*, p. 89.
[21] Vol. II, p. 135—140.
[22] Din 19 noiembrie 1893 Vol. I, p. 130—134. Leandru ar putea fi S. Albini.
[23] Vol. I, p. 139—140.
[24] „Patria" nr. 406, din 21 aprilie/4 mai 1900. Vezi și Gh. Iancu, G. Cipăianu, *La contribution de Valeriu Braniște à l'intensification du mouvement national roumain [de Bucovine] entre 1897—1900*, în „Studia Universitatis Babeș—Bolyai", Historia 1987, 32, fasc. 2, p. 61.
[25] „Dreptatea" nr. 273—278, din 16/28 decembrie 1894 — 22 decembrie 1894/3 ianuarie 1895.

A doua, are în vedere *Declarațiunea* lui Alexandru Mocioni apărută în „Dreptatea" din 13/25 noiembrie 1894, în preajma conferinței de la Sibiu din 16/28 noiembrie 1894, convocată de fruntași români, pentru a protesta împotriva procesului Memorandului. Un val de proteste s-au revărsat — prin intermediul scrisorilor — asupra redactorului V. Braniște, care și după conferință a susținut punctul de vedere a lui Al. Mocioni, despre inoportunitatea unei asemenea conferințe[27]. Nicolae Oncu din Arad, Alexandru Vaida-Voievod, nemulțumiți de conduita „Dreptății", au renunțat la abonament. Vocile de sprijinire, despre care știm, sînt mult mai puține.

Și în sfîrșit, prezentăm un efect al presei asupra corespondenței, care s-a produs în străinătate, în Franța. În „Dreptatea" din 28 august/9 septembrie 1894, apărea *Apelul* în limbile română, franceză și germană adresat Congresului Internațional de igienă care se ținea la Budapesta, în care se releva asuprirea națională a românilor. Acest număr din „Dreptatea" a ajuns la Paris, iar de acolo la Nantes la Gheorghe Ocășanu, aflat în vizită la consulul Columbiei Sanchez de Silveira, inițiat deja cu aspirațiile naționale ale românilor din Transilvania, cu condițiile lor ingrate de dezvoltare. Apelul a făcut o impresie deosebită asupra consulului, — fiind în limbi de largă circulație — Silveira i-a dat lui G. Ocășanu o scrisoare în limba franceză pentru redacția „Dreptății", o scrisoare de sprijinire a luptei naționale a românilor, de solidaritate cu memorandiștii închiși, pe care Ocășanu a tradus-o, și le-a trimis pe amîndouă la 8/20 septembrie 1894 lui Valeriu Braniște, rugîndu-l să nu dezvăluie numele celui care a trimis corespondența[28]. În „Dreptatea" din 14/26 septembrie 1894, la rubrica, *Încă o voce latină*, apărea traducerea făcută de G. Ocășanu, a scrisorii lui Silveira, fără a se indica cine a trimis-o. Fără scrisoarea lui Ocășanu, trimisă „Dreptății" ar fi fost foarte greu de descifrat drumul scrisorii în limba română de la Nantes la Timișoara.

GHEORGHE IANCU

---

[26] Vezi scrisorile din decembrie 1894 — iunie 1896. Vol. I, p. 239—248; 276—286; 288; 295—297; Vol. II, p. 9—13, 17 etc.

[27] Tinerimea universitară din Viena, Roman R. Ciorogariu, N. Oncu, fruntași din Iosășel. Cf. Vol. I, p. 222; 223—224; 227—229; 234—236.

[28] *Ibid.*, p. 209.

A doua, are în vedere *Declarațiunea* lui Alexandru Mocioni apărută în „Dreptatea" din 13/25 noiembrie 1894, în preajma conferinței de la Sibiu din 16/28 noiembrie 1894, convocată de fruntași români, pentru a protesta împotriva procesului Memorandului. Un val de proteste s-au revărsat — prin intermediul scrisorilor — asupra redactorului V. Braniște, care și după conferință a susținut punctul de vedere a lui Al. Mocioni, despre inoportunitatea unei asemenea conferințe[27]. Nicolae Oncu din Arad, Alexandru Vaida-Voievod, nemulțumiți de conduita „Dreptății", au renunțat la abonament. Vocile de sprijinire, despre care știm, sînt mult mai puține.

Și în sfîrșit, prezentăm un efect al presei asupra corespondenței, care s-a produs în străinătate, în Franța. În „Dreptatea" din 28 august/9 septembrie 1894, apărea *Apelul* în limbile română, franceză și germană adresat Congresului Internațional de igienă care se ținea la Budapesta, în care se releva asuprirea națională a românilor. Acest număr din „Dreptatea" a ajuns la Paris, iar de acolo la Nantes la Gheorghe Ocășanu, aflat în vizită la consulul Columbiei Sanchez de Silveira, inițiat deja cu aspirațiile naționale ale românilor din Transilvania, cu condițiile lor ingrate de dezvoltare. Apelul a făcut o impresie deosebită asupra consulului, — fiind în limbi de largă circulație — Silveira i-a dat lui G. Ocășanu o scrisoare în limba franceză pentru redacția „Dreptății", o scrisoare de sprijinire a luptei naționale a românilor, de solidaritate cu memorandiștii închiși, pe care Ocășanu a tradus-o, și le-a trimis pe amîndouă la 8/20 septembrie 1894 lui Valeriu Braniște, rugîndu-l să nu dezvăluie numele celui care a trimis corespondența[28]. În „Dreptatea" din 14/26 septembrie 1894, la rubrica, *Încă o voce latină*, apărea traducerea făcută de G. Ocășanu, a scrisorii lui Silveira, fără a se indica cine a trimis-o. Fără scrisoarea lui Ocășanu, trimisă „Dreptății" ar fi fost foarte greu de descifrat drumul scrisorii în limba română de la Nantes la Timișoara.

GHEORGHE IANCU

[26] Vezi scrisorile din decembrie 1894 — iunie 1896. Vol. I, p. 239—248; 270—286; 288; 295—297; Vol. II, p. 9—13, 17 etc.

[27] Tinerimea universitară din Viena, Roman R. Ciorogariu, N. Oncu, fruntași din Ioșășel. Cf. Vol. I, p. 222; 223—224; 227—229; 234—236.

[28] *Ibid.*, p. 209.

RECENZII
NOTE BIBLIOGRAFICE

STUDII DE ISTORIE A BANATULUI, XII, Timișoara, 1986, 273 p.; XIII, Timișoara, 1987, 306 p.

„Studiile de istorie a Banatului", în înfățișarea actuală, prezența grafică și tiraj, aproximativ 300 de exemplare, înglobează contribuții de ținută științifică deosebită în cuprinsul celor două volume detaliate acum.

De la bun început trebuie mărturisită constatarea că viziunea tematică și metodologică anterioară este păstrată neschimbată, paleta de preocupări a semnatarilor vizînd cercetarea trecutului istorico-geografic a zonei Banatului, cu precădere, fără a se neglija aspecte conexe, care se raliază tratării generale a trecutului național din multiple unghiuri de vedere. Seria de colaboratori, universitari, cercetători, muzeografi, profesori de liceu, bibliotecari, în mare măsură localnici, rămîne constantă în continuare, cu minime fluctuații, care țin de opțiunea acceptării unui studiu ori a unei lucrări mai deosebite, fie în legătură cu istoria regiunii fie cu trecutul altei părți a țării. Drept urmare, rubricatura inițială se păstrează aceeași, compartimentată în sensul anumitor delimitări tradiționale, aflate de altfel și în cadrul altor reviste de profil.

Partea de istorie veche și arheologie din cuprinsul celor două volume menționate este girată de prezența unor specialiști cunoscuți: D. Benea, Fl. Medeleț, A. Bejan, care fructifică în fapt rodul cercetărilor de teren cu privire la descoperiri arheologice din epoca bronzului și cea daco-romană.

Istoria medie include contribuții cu un caracter eclectic, bazate fie pe cercetări directe de arheologie prefeudală, fie pe analiza existenței și a rolului unor personalități în epoca dată, ca și a relevării aportului aromân bănățean (prof. Th. Trâpcea) ori a evoluției ținutului Făgetului între anii 1541—1658.

Istoria modernă, încorporează tratări pe distanțe cronologice fixate între frămîntările și mișcările țărănești din Banat la începutul veacului XIX și făurirea Marii Uniri din anul 1918. Ținem să remarcăm continuitatea în preocupare a prof. emerit Dan Popescu din Lugoj, a dr. V. Lăzărescu și pr. I. B. Mureșianu, opiniile interesante exprimate de V. Dudaș în legătură cu un amănunt inedit din peregrinarea principelui Al. I. Cuza (1866), cercetarea vizind atitudinea gazetei „Drapelul" în 1918, contri-

buția locală la întemeierea muzeului „Astrei" în 1905 ca și originala intervenție a tînărului I. Bolovan despre relația stabilită între „Asociațiunea Națională Arădeană" și V. Babeș.

Istoria contemporană cuprinde editorialul dedicat omagierii celor 65 de ani de la crearea P. C. Român, demersurile pertinente aparținînd lui R. Păiușan asupra situației politice din Banat și a activității P. N. Țărănesc între anii 1922—1938, analiza mișcării muncitorești și a activității partidului pentru intervalul dintre 1940—1946 (T. Bunescu, Gh. I. Oancea, W. Marin), cercetarea unor aspecte militare din septembrie 1944 în legătură cu eliberarea orașului Timișoara, precum și alte trei articole despre istoria culturii și a învățămîntului (E. Ostoici, S. Berghian). Notabilă ne apare strădania lui Gh. Ruja de a schița istoria Politehnicii locale.

Acestui total de 30 de studii și articole pentru cele 2 volume în discuție i se adaugă un număr de 9 recenzii, făcute în majoritate la cartea de istorie românească, abordînd probleme de istorie modernă și contemporană. Semnatari autorizați: M. Milian, R. Păiușan, R. Ardelean.

Alte observații critice survin cu necesitate în terminalul prezentării de față și se referă îndeosebi la forma textelor și la mai atenta îngrijire a aspectului volumelor în condițiile litografierii cu mijloacele avute la dispoziție (vol. XIII, p. 17, 22: pete albe). Materialele redactilografiate trebuie revăzute cu grijă pentru a se omite greșeli de genul: (vol. XIII, p. 8 Fratelia, p. 10. Archeologia, Carpica, p. 180 Gavrilă, p. 182 Florea; am redat forma exactă pentru economie de spațiu! Revenim și insistăm asupra uniformizării aparatului științific, chiar și în grafie dactilo!: a) accentele pentru limbile maghiară și franceză; b) traducerea consecventă sau nu a titlurilor străine?; c) titlurile de reviste să fie subliniate sau încadrate între ghilimele?; neapărat necesară, oare, indicarea localității de apariție în cazul tuturor periodicelor? sau numai în cazul celor efemere!; d) cărțile să fie indicate sau nu cu adăugirea editurii, vezi de exemplu, în vol. XIII, p. 60—61; la fel ca și în cazul sublinierii titlurilor de periodice, există sublinieri și treceri între ghilimele!; e) prescurtări pentru Arhivele Statului; f) nu se citează, în Revista sau în rev.; op. cit. sau lucr. cit.? vezi în vol. XIII, p. 61, nota 33: apud op. cit.? sau p. 240, nota 53: L.B.? op. cit.! Opiniem pe mai departe pentru o listă cuvenită de abrevieri, atașată volumului și care să poată fi consultată și urmată de autori și redactori în definitivarea studiilor și articolelor în cauză.

Dincolo de aceste observații care țin de forma de prezentare a volumelor, concludem că suita de contribuții, prezentate sumar mai sus, înseamnă un alt și mai evoluat pas înainte realizat de cercetătorii bănățeni pe drumul defrișării totale a istoriei locale și nu numai a acesteia.

STELIAN MÎNDRUȚ

CERCETĂRI DE ȘTIINȚE SOCIALE, III, Tîrgu Mureș, 1987, 505 p.

Volumele cu un caracter interdisciplinar tot mai pronunțat, elaborate de specialiștii Centrului de științe sociale din Tîrgu Mureș, — apărut în 1957 și reînființat în 1970 —, publicate în anii 1972 și 1977, încorporează și valorifică un bogat material documentar, cu o arie tematică lărgită, fondată pe aprofundarea unor direcții tradiționale zonale și pe racordarea cercetării la ansamblul istoriei naționale.

Volumul trei, asupra căruia zăbovim pe parcursul însemnărilor prezente, însumează o concepție structurală similară cu cele anterioare, avînd un conținut tematic variat și o valoare documentar-interpretativă deosebită. În cadrul celei dintîi secțiuni, de politologie, sugestivă apare strădania colectivului de sociologie, care cercetează mutațiile petrecute în sfera și conștiința comportamentului, stabilitatea și instabilitatea familiei tinere, etiologia și implicațiile religiozității, ale alienării religioase, sugerînd atitudini și conduita necesară de urmat. Este analizat apoi profilul psiho-sociologic al personalității muncitorilor expuși noxelor profesionale precum și repercusiunile procesului de îmbătrînire demografică. Aceste demersuri complexe și concrete pot și trebuie să ofere soluții viabile pentru factorii de decizie în rezolvarea unor probleme actuale și stringente pentru domeniile respective.

Efortul științific al sectorului de istorie debutează cu partea a II-a a repertoriului arheologic al județului pentru faza eneolitică și tranziția spre bronz. Studiul amplu și documentat despre stratificarea social-economică a populației rurale din cele 276 de așezări ale Cîmpiei Transilvaniei la începutul secolului XIX se bazează pe interpretarea și detalierea conscripțiilor urbariale (1820). Alte laturi ale personalității cărturarului T. Cipariu, respectiv cîteva din ideile sale politico-naționale sînt valorificate în baza cercetării manuscrisului datînd din anii 1852—1853. După depistări fructuoase întreprinse în arhiva bavareză din München (1975) asupra diverselor relații româno-germane, G. Ploeșteanu publică acum rapoartele reprezentanților diplomatici ai regatului Bavariei la Paris, Viena, Londra și Petersburg în legătură cu Unirea Principatelor Române în viziunea statului neimplicat dar interesat totuși în „chestiunea Dunării" și avînd, drept urmare, o opinie pro austriacă. Alături de S. Măriș, cercetătorul menționat vădește disponibilități de cercetare și interpretare deosebite în acest domeniu al relațiilor bilaterale. O altă analiză vizează structurile organizatorice și socio-profesionale ale organizării politice a românilor transilvăneni între 1867—1918. I. Chiorean reușește în tentativa de elucidare și precizare a fundamentelor iraționale ale sentimentului național, a formării conștiinței naționale în mediile populare și a înregistrării evoluției acesteia într-un mediu multilingvistic. Interesantă ni se pare și contribuția tratînd despre programul, orientarea și colaboratorii „Gazetei Transilvaniei" între 1891—1895.

Un documentat studiu de istorie contemporană în legătură cu fundarea P. C. Român și existența acestuia între 1918—1923, în conivența altor

2 cercetări de istorie literară încheie sumarul acestui volum bogat și valoros realizat de istoricii din Tîrgu Mureș. Sperăm ca mănunchiul de studii și articole, în pregătire, în fond, lucrări de plan și care au trecut prin focarul unui consiliu științific exigent, să continue și să valorifice la aceleași cote calitative, demersul temeinic încorporat și reliefat de activitatea cercetătorilor harnicului Centru de științe sociale amintit.

STELIAN MINDRUȚ

Marin Cârciumaru, *Mărturii ale artei rupestre preistorice din România*, București, Editura Sport-Turism, 1987, 233 p.

Cartea cercetătorului bucureștean Marin Cârciumaru vine să umple (destul de tîrziu din nefericire) un gol resimțit atît de publicul larg, cît și de specialiștii mai mult sau mai puțin familiarizați cu problemele paleoliticului.

Așa cum dealtfel consemna Vladimir Dumitrescu în prefața cărții, ea se vrea, și reușește pe deplin, a fi un ghid al artei rupestre preistorice, o carte de popularizare ce deschide pentru majoritatea celor neavizați noi orizonturi de pictură pe piatră ale omului preistoric. Literatura română de specialitate nu a beneficiat pînă la apariția acestei cărți de o lucrare a unui istoric român, necesară în înțelegerea unor fenomene mai adînci din copilăria omenirii (bibliografia selectivă p. 192—196 este sugestivă în acest sens).

Traducerile în limba română ale unor cărți (ca cele ale Elisabethei Hartenstein, André Leroi-Gourhan) din literatura străină de specialitate, n-au putut să ofere celor interesați de paleoliticul românesc informații suficiente, deoarece acest spațiu al Europei era o pată albă pe harta epocii vechi a pietrei. Iată de ce cartea lui Marin Cârciumaru constituie o lectură utilă oricui dorește să afle date inedite sau mai puțin cunoscute despre cea mai veche epocă preistorică.

Cap. I, *Scurtă incursiune în preistorie*, p. 7—19, face o sumară trecere în revistă, începînd cu secolul al XIX-lea, a preocupărilor legate de paleolitic atît în țara noastră, cît și în restul Europei. Utilă în această secțiune de început a cărții este scurta caracterizare ce se face etapelor evolutive ale paleoliticului, ceea ce va permite înțelegerea unor termeni de specialitate și familiarizarea cu orizontul cronologic.

În cap. II, *Din istoria descoperirii artei rupestre*, p. 20—63, într-un stil antrenant și plăcut sînt prezentate secvențe, devenite deja antologice, din epopeea punerii în valoare a artei parietale. Momentele Altamira, Les Combarelles, Niaux, Les Trois Frères, Lascaux, Rouffignac etc., povestea anecdotică sau dramatică a descoperirii lor inițiază pe cel ce citește această carte într-o lume a cărei cercetare ridică multe întrebări neelucidate pînă astăzi. Pentru o mai bună înțelegere a acestui fenomen artistic, fiecare dintre peșterile prezentate sînt completate de sugestive figuri ce însoțesc textul.

Capitolul III, *Unde, cînd și cum a fost descoperită arta rupestră în România*, p. 63—93, interesează în cel mai înalt grad prin sinteza ce se încearcă asupra artei rupestre din România. Cronologic, începînd cu 1923, sînt prezentate semnalările cu privire la descoperirea de manifestări artistice rupestre. Larg analizate și interpretate, ele sînt puse la îndemîna oricui dorește a le vedea, prin indicarea traseului turistic pe care se află și a mijloacelor de transport necesare. Descoperirilor parietale mai vechi din Oltenia li se adaugă cele de la Gaura Chindiei (jud. Caraș Severin), Limanu (jud. Constanța) și Cuciulat (jud. Sălaj).

Fără pretenția de a avea bune cunoștințe despre arta rupestră, datarea propusă pentru „semnele" din peștera Limanu pe baza urmelor lăsate de opaițul cu feștilă (a cărui utilizare ar începe în regiune cu secolul al VI-lea î.e.n.!) mi se pare neconvingătoare. Opaițul cu feștilă este o invenție a omului din epoca veche a pietrei, utilizarea sa putînd-o demonstra (sperăm cu altă ocazie) pînă în epocile mai apropiate de noi. Deci, pentru datare ar trebui avute în vedere alte elemente.

Remarcabilă este punerea în circuitul științific, printr-o riguroasă cercetare, a picturilor din peștera Cuciulat.

În economia cărții cap. IV, *Semnificația artei rupestre preistorice*, p. 94—191, ocupă analiza cea mai largă. Aceasta este bine venită pentru cunoașterea rezultatelor, la care au ajuns mai ales istoricii francezi, cu privire la interpretarea artei parietale. Aflăm noi interpretări dintr-o bibliografie de găsit (din nefericire) doar în biblioteca de meserie a autorului acestei cărți.

În final, am dori să remarcăm stilul îngrijit și accesibil, lipsit de prețiozități științifice, util într-o carte de popularizare. Condițiile grafice ale cărții sînt foarte bune, Editura Sport-Turism făcînd încă o dată dovada interesului manifestat și spre latura estetică a unei publicații.

FLORIN GOGÂLTAN

Cristian M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, Editura „Scrisul Românesc", 1986, 160 p.

Lucrarea, după cum se menționează chiar din prefața semnată de prof. D. Tudor, *este o parte din teza de doctorat a autorului*. Ea este structurată în cele 160 pagini, după cum urmează: prima parte cuprinde prefața, cuvîntul înainte al autorului și abrevierile bibliografice. Partea a doua este formată din capitolul I în care ne este prezentat un scurt istoric al cercetărilor privind fortificațiile; capitolul II — a. descrierea fortificațiilor, și b. discuție asupra *limes*-urilor; în capitolul III sunt descrise drumurile, iar la sfîrșit sunt notele bibliografice, un rezumat în limba franceză și trei anexe, tabele cu referire la datele tehnico-constructive ale fortificațiilor, unitățile militare care au staționat în provincie și o încercare de porsopografie a militarilor.

De fapt lucrarea lui C.M.V. *este o reluare, mai restrînsă a monografiei Armata romană în Dacia Inferior*, apărută la Editura Militară,

în 1983, mai precis, *este o reeditare a capitolelor IV—V* ale pomenitei monografii. Modificările făcute de autor în noua lucrare, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, sunt atît de minore încît se poate spune că C.M.V. a reeditat, sub un alt titlu o parte a celeilalte lucrări. Astfel, aici, sunt prezentate un număr de 42 fortificații, cu una în plus față de lucrarea precedentă, respectiv turnul de la Văratica (p. 67). Date noi apar numai în prezentarea castrului de piatră de la Bumbești — în urma săpăturilor din anii 1982—1984; la fortificația de la Rusidava — se precizează doar că în anii 1982—1984 s-au făcut cercetări noi.

În schimb, între cele două variante intervin modificări, în sensul că în cuprinsul celei de-a doua lucrări lipsesc o serie de date și apar contraziceri față de „prima variantă".

Asupra monografiei *Armata romană în Dacia Inferior* există o recenzie pertinentă, obiectivă, întocmită de J. Petculescu, în *Acta MN*, 21, 1984, p. 381—386, de aceea nu vom relua unele observații. În schimb, credem că republicarea, fără modificările ce se impuneau, fără un riguros și atent control al datelor este o eroare din partea autorului.

Motivele care ne-au îndemnat să susținem cele de mai sus sunt următoarele:

1. Nu au fost analizate *toate fortificațiile* de pe sectoarele sistemului defensiv din Oltenia și Muntenia. Astfel, nu au fost nici măcar amintite cele de la Drajna de Sus, Mălăiești, Tîrgșor, Pietroasele, Filipeștii de Pădure, Gherghița, Răzvanu, Rădulești, Ciolanu, Năieni. (N. Gudea, în *Apulum*, 12, 1974, p. 189; *IDR*, II, parțial.) Indiferent care au fost motivele care l-au îndemnat pe C.M.V. să nu discute aceste fortificații, ele au funcționat un timp mai îndelungat sau mai puțin îndelungat în sistemul defensiv al zonei și ca atare autorul trebuia să precizeze de ce nu le consideră ca făcînd parte din sistemul defensiv al Daciei Inferior. Cel puțin în cazul castrului de la Pietroasele s-ar fi cuvenit o analiză mai atentă a datelor existente, deja cunoscute (*IDR*, II, p. 236).

Din linia *limes*-ului Translutan lipsește fortificația de la Rucăr, despre care autorul afirmă că nu dispune de elemente suficiente pentru a o încadra. Nu știm dacă aceste elemente sunt cele care se referă la dimensiunile ei sau la perioada de funcționare. Se pare că acest din urmă element este cel care este neclar.

Din linia de fortificații de pe Olt lipsesc cele de la Tia Mare — despre care afirmă că există (p. 29), ca și cele de la Jiblea, Perișani, Rîul Vadului — despre care afirmă că nu a descoperit nici o fortificație, iar cea de la Islaz-Racovița este menționată cu numele de Cetatea Verdea (p. 29).

Deci *o întreagă linie de fortificații a fost omisă* fără nici o motivare, iar absența celorlalte este cel puțin curioasă, în cazul în care s-ar crede că linia înaintată din șesul muntean a fost abandonată la crearea provinciei Dacia Inferior și socotim că ar fi trebuit explicat de ce s-a ajuns la o asemenea concluzie.

2. Pentru C.M.V., prezentarea fortificațiilor se limitează doar la descrierea, este adevărat cu multe amănunte, a unor detalii tehnico-constructive, la incintă și la unele elemente interioare, fără a lua în

considere, acolo unde se impunea, și elementele adiacente, dar elemente ce țin în mod organic de fortificația în sine. Ne referim în primul rînd la *thermele* castrelor, la necropole, la așezările civile — elemente, în general, nelipsite și de mare importanță, mai ales dacă ne gîndim la semnificația lor în cercetarea atentă a procesului de romanizare. Asemenea lipsă se constată la absolut toate fortificațiile cuprinse în analiză. Or, după datele de care dispunem acum, în jurul fortificațiilor ar fi existat unele dintre elementele amintite: la Răcari — așezare rurală (*IDR*, II, p. 89); la Slăveni — așezare civilă, therme și probabil necropolă (*IDR*, II, p. 196); nici pentru Romula nu este menționat nici un element; la Acidava — așezarea civilă (*IDR*, II, p. 214); la Buridava — therme și așezarea civilă (*IDR*, II, p. 216—217); la Angustia — therme și așezarea civilă (N. Gudea, în *Acta MP*, 4, 1980, p. 271); la Rucăr — therme (*IDR*, II, p. 237).

3. Datarea funcționării fortificațiilor este, de cele mai multe ori arbitrară, ori nu este specificată de loc. Astfel nu este precizată durata funcționării fortificațiilor de la Pinoasa, Cetatea Verdea, Acidava, Rusidava, Pons Aluti, Buridava, Castra Traiana, Turnul Arutela, Rădăcinești, Titești, Pons Vetus, Feldioara, Hoghiz, Putineiu, Roșiorii de Vede, Gresia, Ghioaca, Urlueni, Izbășești, Albota, Purcăreni, Cumidava. Pentru celelalte datarea funcționării lor este admisă cel mult pînă la mijlocul secolului III! Slăveni — „... nu a mai fost folosit după atacul geto-carpic din anii 248—250". Atacul *geto?*-carpic!; Romula — „... durata în timp a fortificației centrale ... și-a păstrat funcția defensivă cel puțin pînă la construirea incintei de apărare a orașului în anul 248 e.n."; Arutela — „Lipsa totală a monedelor de la Gordianus III și Filip Arabul, găsite frecvent în castrele de pe limes Alutanus, pune întrebarea dacă nu cumva explicația părăsirii castrului este de căutat și în alte evenimente decît cele de ordin militar ..."; Văratica — „După materialul arheologic rezultat, funcționa la mijlocul secolului III ..."; Copăceni-Praetorium I — „Asupra ultimei date a folosirii castrului, față de stîlpul militar din vremea lui Maximinus, pus în fața porții în anul 236, distrugerea fortificației trebuie pusă ... la mijlocul veacului III"; Racovița-Praetorium II — „... nu a fost mult întrebuințat, oricum posibil pînă la retragerea aureliană"; Comalău — „Castrul a funcționat pînă la mijlocul secolului III, după monedele care merg pînă la Filip Arabul ..."; Olteni — „... a fost abandonat la mijlocul secolului III după ultimele monede găsite aici, datînd din vremea lui Septimius Severus".

Autorul admite funcționarea pînă la retragerea aureliană doar a fortificațiilor de la Caput Stenarum, Angustia și Borosneul Mare!! De fapt modul de datare aplicat ultimei fortificații ar fi trebuit aplicat și celorlalte — „... seria monedelor descoperite începe cu Vespasian și se termină cu Filip Arabul; *în afara castrului s-a aflat și o monedă de la Aurelian, ceea ce ar putea duce la concluzia că a fost folosit pînă la retragere* (subl.n.). Iată de ce, mai sus, afirmam că ar fi trebuit luate în considerare și elementele exterioare fortificațiilor în sine.

4. Nu au fost incluse, în unele cazuri, cele mai noi date în legătură cu unele dintre fortificații. Și ne referim aici doar la un singur castru,

cel de la Hoghiz. Informația lui C.M.V. este complet depășită, ne menționînd săpăturile din anii 1974—1977 conduse de D. Protase, săpături la care am participat personal în anii 1974 și 1975. În campaniile menționate au fost precizate atît orientarea castrului cît și locul porților! De altfel informația lui C.M.V. se oprește la bibliografia mai veche, de aceea nu menționează faptul că la Hoghiz sunt două fortificații: a. castrul aflat în hotarul satului Fîntîna, și un *castellum*, pe malul opus al Oltului, la Ungra. (D. Protase, în *Sargetia*, 13, p. 191—202).

5. Fără a mai deschide aici o discuție cu referire la trupele cantonate în Dacia Inferior atragem atenția asupra a două unități, *cohors I Vindelicorum* și *ala I Batavorum*, pe care C.M.V. le trece ca făcînd parte din armata acestei provincii. Acestea nu au făcut parte din armata Daciei Inferior. Prima, cohors I Vindelicorum este atestată printre trupele Daciei Superior în diplomele militare din anii 110, 144, 157 și 179, iar ala I Batavorum în diplomele din anii 144, 157, 158 și 179. Legat de prezența cohortei I Vindelicorum la Cumidava, amintim lui C.M.V. că în acea fortificație a staționat *cohors Cumidavensium Alexandriana*, care nu este identică cu cohors I Vindelicorum milliaria eq.c.R.p.f. (în legătură cu această problemă, I. I. Russu, în *A.I.I.A.*, Cluj, 17, 1971; I. Piso, în *StClasice*, 18, 1979, p. 139—140; I. Piso—D. Benea, în *ZPE*, 1984, p. 287).

De asemenea, C.M.V, în Anexa II (p. 152) nu amintește prezența unei vexilații a legiunii XIII Gemina la Hoghiz (V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, 1985, p. 69 — este cea mai recentă menționare).

6. Pentru nici o fortificație nu se precizează dacă, în cursul săpăturilor arheologice, *au fost surprinse materiale arheologice de factură dacică, după cum nu ne este prezentat nici un fel de material arheologic.* Nu mai insistăm asupra importanței acestor materiale! În această situație însă este cam greu să acceptăm părerile lui C.M.V., nu numai în legătură cu datarea fortificațiilor.

7. Cu foarte puține excepții, în lucrare, se face corelarea între denumirea corectă a fortificațiilor și dimensiunile lor. Termenul de castru apare și acolo unde s-ar fi impus cel de *castellum, burgus.*

8. Deși ne sunt furnizate date amănunțite asupra elementelor de fortificații — în primul rînd a incintei — nu se face o analiză globală, nu se fac analogii între aceste fortificații și cele deja cunoscute din restul Daciei, ori cu cele din Imperiu. Mai mult, în cazul castrului de la Arutela se persistă în eroarea de a fi denumit *horreum* ceea ce de fapt este *clădirea colegiului militar!*

În unele cazuri au fost preluate greșit dimensiunile unor fortificații din bibliografia consultată. Angustia, castrul de pămînt are 170×135 m, nu 178×135 m.

Nu s-a păstrat nici redarea dimensiunilor în sistemul metric, apărînd destul de des redarea lor în . . . pași!

9. Bibliografia, în cea mai mare parte a ei rămîne . . . *Oltenia romană.*

10. Credem că nu se poate vorbi despre *limesuri*, ci despre sectoare ale *limes*-ului. În legătură cu sistemul defensiv din Dacia Inferior s-ar fi impus o prezentare mai pe larg asupra sarcinilor sale în sistemul

defensiv general al Daciei, în special, și al Imperiului Roman la Dunărea de jos.

11. Credem că problema *praetorium — principia* este de mult timp rezolvată.

În urma celor arătate, socotim că C.M.V. nu și-a respectat promisiunea făcută în cuvîntul înainte al lucrării, prin care anunța că va dezvolta lucrarea avînd la bază date arheologice și aerofotografice.

Faptul că autorul a redat, cu lux de amănunte, unele date tehnice, fără a lua în discuție elementele de cultură materială, măcar pe cele din interiorul fortificațiilor, faptul că a tratat aceste fortificații doar ca pe „niște ziduri" nu va convinge asupra rolului jucat de ele în sistemul defensiv al Daciei Inferior. În ultimă instanță, așa cum se prezintă lucrarea, este de puțin ajutor la dezvoltarea și adîncirea studiului asupra romanizării. Or, credem că scopul lucrării ar fi, pentru epoca romană, de a desluși, cît mai în adîncime, acest proces esențial în etnogeneza românească.

IANCU MOȚU

Nicolae Gudea, *Porolissum. Res Publica Municipii Septimii Porolissensium*, București, Editura Sport-Turism, 1986, 210 p.

Cunoscut specialist în studiul castrelor romane de pe teritoriul Daciei și al problemelor legate de limesul provinciei, Nicolae Gudea ne oferă de această dată un util ghid al anticului Porolissum, continuînd astfel seria lucrărilor de acest gen apărute în colecția „Monumente și muzee" a editurii Sport-Turism.

Cuvîntul înainte al autorului ne relevă necesitatea apariției acestei lucrări și a integrării rezultatelor cercetărilor de la Porolissum în lucrările de sinteză referitoare la istoria poporului nostru. Tot aici sîntem avertizați asupra faptului că lucrarea este destinată atît specialiștilor, cît mai cu seamă „tuturor celor interesați de istoria patriei noastre, cărora le oferă o informație concretă, la zi".

După o introducere în care sîntem familiarizați cu condițiile geografice și amplasarea așezării antice, inclusiv cu prezentarea căilor de acces spre Porolissum și succesiunea obiectivelor ce urmează a fi vizitate, se face o trecere în revistă a istoricului cercetărilor.

Descrierea efectivă a așezării antice debutează în capitolul al II-lea al lucrării, *„Porolissum înainte de venirea românilor"*, unde sînt prezentate succint, începînd cu cele mai vechi urme de locuire de la Porolissum datînd din neolitic, pînă la civilizația dacă, descoperirile acestor epoci istorice prezente aici. Autorul pune accent pe prezentarea în cadrul acestui capitol a vestigiilor dacice, descoperite în punctele cele mai importante din această zonă; pe „Măgura Moigradului", unde este atestată o *dava*- așezare cu important rol economic și politic, care-și exercita autoritatea asupra întregii regiuni, pe „Poguior" și „Citera", Nicolae Gudea se oprește și asupra etimologiei cuvîntului „Porolissum", raliin-

du-se părerii specialistului în limbi tracice W. Thomaschek potrivit căruia prima parte a cuvîntului — para ar avea înțelesul de vad, trecere, trecătoare, ceea ce ar fi mai aproape de realitatea geografică de aici, dat fiind rolul important (economic și strategic) pe care l-a avut trecătoarea de la „Porțile Meseșului".

Cea mai mare parte a lucrării este axată însă pe prezentarea istoriei romane a Porolissumului, fapt justificat de importanța sa în timpul stăpînirii romane. Capitolul al III-lea — „*Romanii la Porolissum*" este prin urmare cel mai întins și cel mai complex, abordînd sub toate aspectele (militar, economic, politic, spiritual) evoluția anticului Porolissum în perioada cuprinsă între 106—271 e.n. Autorul a reliefat rolul de prim rang pe care l-a avut Porolissumul în apărarea provinciei Dacia prin prezentarea sistemului militar defensiv creat aici de romani, prin descrierea castelului de pe „Pomăt" — cel mai mare castru de trupe auxiliare din Dacia —, a unităților militare care au staționat la Porolissum, a armamentului și echipamentului acestora.

Faptul că Porolissumul nu a fost un complex exclusiv militar, este relevat de autor prin demonstrarea rolului său de puternic centru de producție roman și totodată și centru spiritual al Daciei Porolissensis, unde s-au manifestat cele mai tipice forme ale culturii spirituale romane. Punînd în evidență importanța așezării antice, Nicolae Gudea pune în discuție și rolul politic pe care Porolissumul l-a avut în cadrul Daciei Porolissensis. Pe baza analogiei cu situația din alte provincii ale Imperiului roman, autorul ajunge la concluzia că Porolissum a fost capitala acestei provincii (și nu Napoca, cum se acreditase în istoriografia noastră), dînd numele acestei provincii.

Tot în cadrul acestui amplu capitol este evidențiată evoluția așezării antice, de la canabae-le din jurul castrului pînă la primirea rangului de *municipium* la sfîrșitul sec. al II-lea. Reliefarea caracteristicilor celor mai importante ale locuirii de tip urban la Porolissum este realizată printr-o sistematică prezentare a sectoarelor cunoscute ale orașului în urma cercetărilor arheologice. Se fac referiri și la populația orașului, autorul căutînd să stabilească, pe baza diplomelor militare și a inscripțiilor, situația etnică și numărul total al locuitorilor orașului. Deosebit de util cititorului este subcapitolul despre romanizare. Dată fiind importanța acestui proces istoric, autorul explică logic ce a însemnat romanizarea, care a fost mecanismul său intern, pentru a facilita astfel înțelegerea fenomenului la nivelul provinciei.

Capitolul ultim al lucrării „*Daco-romanii la Porolissum după retragerea administrației și armatei romane*" este de o însemnătate deosebită, autorul demonstrînd pe baza descoperirilor arheologice, continuitatea de locuire a populației romanizate după 271 e.n. pe teritoriul orașului, faptul că Porolissumul a continuat să existe ca centru economic, unde s-au perpetuat cele mai importante caracteristici ale vieții economice și sociale romane. Considerațiile privind contactul populației autohtone cu migratorii și existența încă a orașului în secolele V—VI (dovedită de menționarea Porolissumului în „Cosmografia" geografului anonim de la Ravenna) încheie incursiunea istorică și arheologică făcută de autor.

Lucrarea este însoțită de o bibliografie selectivă, de un glosar, menit să explice termenii de specialitate utilizați în text, precum și de un prețios rezumat și o prezentare a ilustrațiilor în limba germană care facilitează înțelegerea textului și de către cititorul străin.

Scrisă cu competență și într-un stil plăcut, lucrarea cercetătorului Nicolae Gudea are darul de a familiariza publicul larg cu importantul complex arheologic de la Porolissum, ea fiind de fapt o anticipare a monografiei acestei așezări antice, care, dată fiind și lucrarea de față, va fi așteptată cu deosebit interes în lumea științifică.

VIORICA BOLINDEȚ

Mihai Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, 204 p.

Specialist cunoscut al istoriei Daciei romane, cu pertinente contribuții la viața spirituală romană, Mihai Bărbulescu își vede încununate în cartea de față eforturile a 15 campanii de rodnice cercetări arheologice la Potaissa, precum și a unei intense munci de bibliotecă. Tocmai îmbinarea celor două elemente, cercetarea de teren și studiul documentelor literare și epigrafice conferă cărții o concepție nouă, diferită de ceea ce ne oferiseră celelalte studii monografice dedicate marilor unități militare din Dacia.

Un *Cuvînt înainte* (p. 10—15) explică oportunitatea subiectului și necesitatea închegării lui într-un volum. Cartea este judicios structurată în două părți, I, *Legiunea V Macedonica* (p. 15—83); II, *Castrul de la Potaissa* (p. 84—188), ce se divid în mai multe capitole.

Prima parte cuprinde o temeinică analiză a istoriei legiunii, de la înființarea pînă în secolul al V-lea, cînd urmele ei se pierd în Egipt. Aspectul cel mai interesant abordat aici de cercetătorul clujean este problema teritoriului legiunii, chestiune care, deși nu este rezolvată decît parțial — din lipsa unor documente certe — aduce o lumină nouă asupra acestei problematici. Continuitatea daco-romană la Potaissa după retragerea romană, deși este doar o problemă tangențială cu istoria legiunii, este restituită de autor cu argumente solide, rod al unei profunde și minuțioase analize a materialului arheologic potaissens.

Construcția referitoare la prosopografia legiunii este realizată printr-o meticuloasă și totodată științifică ordonare a materialului epigrafic, analizîndu-se cariera militară, precum și originea etnică a unor comandanți, ofițeri și subofițeri, soldați și veterani, fiind reliefat rolul celor din urmă în romanizarea Daciei.

Compartimentul dedicat castrului de la Potaissa pune în evidență sistemul de fortificații și organizarea internă a castrului. Remarcăm în mod special investigația asupra clădirii comandamentului, unde M. Bărbulescu are contribuții deosebit de importante nu numai pentru arheo-

logia Daciei romane, ci la scara întregului Imperiu. Din acest evantai de contribuții remarcăm localizarea precisă a destinației unor camere, ca de pildă *armamentarium*.

Ultimul capitol este dedicat proporțiilor și traseelor regulatoare ale edificiului militar în cauză. Analiza matematică, premieră pentru acest gen de construcții, a oferit lui M. Bărbulescu posibilitatea aplicării ei și la celelalte castre din Dacia, finalizată în concluzii istorice valoroase privind sistemul de construcție a castrelor romane.

Cîteva rînduri se impun a fi scrise și despre editura clujeană, care a asigurat prin intermediul tipografiei din Oradea o calitate foarte bună, în condițiile actuale, a fotografiilor, planșelor, fapt necesar și esențial pentru familiarizarea cititorului cu situația arheologică a sitului în discuție.

Putem spune că, atît prin studiul istoric, cît și prin cercetarea arheologică, cartea lui M. Bărbulescu constituie un model de monografie arheologică pentru investigarea Daciei romane și totodată suscită un interes crescînd și pentru al doile volum dedicat acestei unități militare.

SORIN COCIȘ

Îndrumător în Arhivele Statului Județului Cluj, II, București, 605 p. 1985.

Prezenta lucrare se înscrie în preocupările binevenite ale științei arhivistice românești de a pune la îndemîna specialiștilor istorici, juriști, istorici literari, filologi etnografi etc. instrumente utile de lucru și de informare în fondurile arhivistice ale patrimoniului național. Acest *Îndrumător*, al doilea în seria celor scoase de arhiviștii Filialei Cluj a Arhivelor Statului și al șaisprezecelea în seria națională a Direcției Generale, ne oferă prezentarea a 13 fonduri arhivistice orășenești, 39 comunale, 19 ale instituțiilor judecătorești și de procuratură, 6 ale celor polițienești și de jandarmerie și 2 ale instituțiilor penitenciare, deci un total de 79 de fonduri. Această structurare a fondurilor prezentate evidențiază legătura firească a materialului din prezentul volum cu cel din primul, în care au fost incluse fondurile create în activitatea instituțiilor centrale și administrativ-teritoriale.

Deosebit de utilă ni se pare prefațarea prezentării marilor categorii de fonduri arhivistice de substanțiale studii de istoria instituțiilor creatoare, cum ar fi cele despre instituțiile orășenești și comunale, judecătorești și de procuratură, polițienești, de jandarmerie și penitenciare. Aceste studii, sistematice și documentate, ne permit o familiarizare cu organizarea și specificul activității creatorilor de acte alcătuitoare ale fondurilor care își găsesc în continuare prezentarea.

Miile de acte ale celor 79 de fonduri constituie pentru istorici un material documentar de mare valoare privitor la nenumărate probleme din istoria medievală, modernă și contemporană. Prezentarea fiecărui

fond în parte prilejuiește consemnarea unor acte cu un conținut aparte, adesea de excepție, care stîrnesc interesul așteptat al istoricului pentru cunoașterea nemijlocită a însăși documentelor. Astfel dintre fonduri, pentru medieviști, cele ale orașelor Cluj și Bistrița, prezentate de altfel și detaliat, sînt de cea mai mare valoare atît pentru documentele care privesc strict istoria orașelor în cauză, cît și pentru cele care se leagă de raporturile acestora cu alte instituții publice transilvănene sau de integrarea lor în ansamblul vieții economice, sociale și politice a țării. Aceeași bogăție de informații o cuprind și diferitele fonduri arhivistice create de instituții moderne și contemporane, valorificarea materialului scripturistic creat de acestea fiind de cea mai mare utilitate pentru reconstituirea istoriei noastre naționale din epocile respective. Mai mult, istoria locală este și ea prezentă prin seria de micromonografii ale celor 39 de comune și fonduri comunale.

Numeroasele note care însoțesc prezentarea fondurilor, glosarul de termeni și indicii de persoane, localități și materii facilitează utilizarea de către specialiști a prezentului volum de *Îndrumător*, justificînd totodată așteptarea apariției și a altor volume care să stimuleze apelul la izvoarele primare atît de necesare cercetării istorice.

AVRAM ANDEA

Mircea Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*. Iași, Editura „Junimea", 1987, 148 p.

Un număr de 124 secțiuni dezvelitoare a aproape 5000 m² de teren într-un răstimp de șapte ani, cu rezultatele sistematizate, analizate și redate, dau substanță celei dintîi fortificații medievale timpurii dinafara ariei de influență a Bizanțului, de pe teritoriul României.

Construcția atentă și riguroasă, în tradiția celor mai bune scheme de cuprins, monografia cetății și așezării de la Fundu Herții reunește istoricul și metodele de cercetare, fortificațiile cu val, șanț și palisadă, locuirea din interior, cu încadrarea lor cronologică tipologică și analogică, apoi anexele gospodărești, inventarul, încheindu-se cu pagini concluzive și consistente anexe ilustrative.

Materialul arheologic, recoltat printr-o investiție de muncă impresionată este surprinzător de sărac și primitiv (60% din ceramică este lucrată cu mîna). El dovedește o locuire provizorie, conjuncturală, cu toate că, adăugăm noi, dispunerea locuirii trădează o parcelare locativă mai temeinică, situată dincolo de un prea mare provizorat. Oricum, calculul efortului de muncă pentru fortificare, ar fi produs cel puțin estimații la mărimea posibilă a așezărilor înconjurătoare, negăsite prin periegheze. Cum arată analogiile, aproape ca o regulă pentru fortificațiile de pămînt, locuințele au fost adosate valurilor cu palisade. Au fost dotate cu puține cuptoare și gropi de provizii. Inventa-

rul constă în special din ceramică și doar cîteva unelte și arme foarte comune. Din toate nu s-a putut deduce nici un fel de stratigrafie socială ori creștinism.

Pentru încadrarea obiectivului, autorii parcurg toate vecinătățile geografice apropiate sau mai depărtate. Cititorul va găsi deci imaginea panoramică a felului de fortificare în secolele din preajma sfîrșitului mileniului I, cu toată problematica cercetărilor. Ne însușim pe deplin concluziile autorilor care văd în Fundul Herții doar o piesă a unui ansamblu de fortificații care a protejat o grupare politică incipientă situată în nordul Moldovei. Soluțiile ei de apărare nu au termeni de comparații pe teritoriul românesc de astăzi decît numai în Transilvania, dacă ne limităm doar la felul de construcție din secolele IX—XI, nu și la dispunerea din teren. Sîntem de părere că rolul politic al unei suprapuneri slave nu trebuie minimalizat. Chiar dacă modalitățile de construcție nu pot purta peceți etnice, rămîne de luat în considerare, cum scriam, gruparea specifică a fortificațiilor în teritoriu, lipsa formelor asemănătoare în Moldova centrală și de sud, ca și Muntenia, în sfîrșit, ceramica lucrată cu mîna.

Pentru fortificațiile medievale timpurii ale Transilvaniei, cea de la Fundu Herții va constitui un punct permanent de referință. Aceasta atît pentru datul documentar în sine, cît și pentru sinteza de cultură materială din secolele IX—XI pe care autorii s-au străduit și au reușit să o publice în subsidiar, ca fundal și comparație pentru ceea ce au scos ei înșiși la lumină.

ADRIAN ANDREI RUSU

Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII. Culegere de studii. Redactor coordonator Emil Ioan Emandi. Suceava, 1986, 120/—128/ p. (Muzeul județean Suceava. Supliment IV).

Concepută să cuprindă materialele prezentate la Suceava (6—8 decembrie 1983), cu prilejul celei de-a patra dezbateri științifice asupra civilizației medievale românești, volumul reunește 12 studii. Prefațat de Mircea D. Matei și postfațat de indici, într-o frumoasă haină grafică, el se înscrie într-o suită pe care muzeografii suceveni o doresc nu numai constantă, dar și de interes. Forma și, în parte, ambițiile conținutului, dovedesc destul de ușor alinierea la practicile pe care „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași le promovează cu consecvență în ultimii ani.

În economia volumului primează problematica urbanisticii medievale, a celei moldovene cu deosebire. Suceava este cea mai favorizată (Paraschiva Viorica Batariuc, *Motive ornamentale în ceramica smălțuită de uz comun de la Suceava, din secolul al XV-lea;* Constantin Șerban, *Interferențe economice, politice și culturale la Suceava pe timpul domniei lui Vasile Lupu;* Grigore Foit, *Monumente de cultură armeană medievală ale Sucevei),* urmată de Iași (Alexandru Andronic, *Despre Geneza orașului medieval românesc: modelul Iașilor)* și Baia (Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna,

Elemente decorative în ceramica monumentală de la Baia), Mircea D. Matei *(Particularități ale civilizației urbane românești în evul mediu)* încearcă să depărteze modelul de oraș european clasic de acela de oraș din Țara Românească și Moldova.

Alte studii, de un interes mai general, își trădează structura de comunicări prin spațiul restrîns și bibliografia selectivă. Ștefan Olteanu schițează rolul valorilor tehnicii rurale în cristalizarea civilizației medievale românești, așa cum Răzvan Theodorescu vorbește de interferențe politico-artistice în aceeași civilizație (1400—1700) și Alexandru Duțu despre conștiința europeană în scrierile românești din secolele XVI—XVII. Mai elaborat este Victor Spinei în *Formațiuni prestatale la răsărit de Carpații Orientali,* în timp ce Emil I. Emandi ne reține atenția cu o metodologie utilă pentru calculul de populație pe baza datelor arheologice. Ultimul studiu, deși iese din cronologia fixată în titlul poligrafiei, restituie un izvor geografic otoman privitor la Țara Românească în secolul al XVIII-lea (Mehmet Ali Ekrem).

Chiar dacă Transilvania nu este prezentă prin studii speciale, implicarea ei se dezvăluie fie și numai prin consultarea indicilor. Reținem îndeosebi sublinierea contribuțiilor ei economice, artistice și politice în mai toate microsegmentele temporale investigate.

ADRIAN ANDREI RUSU

Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV — 1450). Partea 1. Coordonator Vasile Drăguț. București, Editura Academiei, 1985, 312 p. (Pagini de veche artă românească, V/1).

După *Cuvîntul înainte* al lui Vasile Drăguț, care expune motivațiile, constituirea tradiției, concepțiile și instrumentarul de lucru, urmează alte două studii fundamentale, cu caracter mai general. Primul al lui Ioan Istudor, privește elaborarea picturilor murale. Este un expozeu cu adevărat tehnicist, punînd în lumină, cu rigoarea tabelelor, tot ceea ce se ascunde în spatele talentului și programului iconografic. Vom reține, ca o concluzie extrem de importantă, constituirea încă în secolul al XIV-lea, a unității procedeelor tehnologice în pictura murală din țările române. După un scurt glosar de termeni de specialitate, al aceluiași autor, urmează un amplu studiu epigrafic al Monicăi Breazu. Importanța acestuia iese din obișnuit deoarece informația istorică și lingvistică pusă în valoare excelează prin inedit și reinterpretări. Notăm de pildă corecturile de la inscripția Streisîngeorgiului, considerațiile noi pe seama acelora de la Crișcior și, mai ales, Leșnic, în sfîrșit, elemente pozitive pe seama celei de la Rîmeți, despre care citisem rînduri senzaționale, dar nebuloase, în presa culturală din urmă cu cîțiva ani. Pentru prima oară se acordă atenție grafitelor. Dacă judecăm lucrurile prin prisma excepționalei comori de informații conservate în biserica Densușului, realizăm cu facilitate gravitatea scăpării acelor consemnări luate în mod obișnuit drept

profanări și mîzgăleli. În fapt, valoarea lor este aproape mai mare decît cea a inscripțiilor, comparîndu-se, fără nici un fel de ezitare, cu însemnările de pe cărțile vechi românești. Monica Breazu analizează scrupulos grafie, particularități gramaticale, lexic. Urmează liste de cuvinte și seria doar enumerată a celor 46 de inscripții și grafite datate (1313—1774).

Cea mai importantă parte a volumului o formează studiile asupra monumentelor din Crișcior, Leșnic, Ostrov, Pești, Ribița, Rîmeț, Rîu de Mori, Sîntămărie Orlea, Strei, Streisîngeorgiu și Zlatna. Editorii ne promit pentru volumul următor Curtea de Argeș, Cozia, Corbii de Piatră, Densuș, Remetea și Hălmagiu.

Intenția de continuare a lucrării ne-a îndemnat să inserăm cîteva observații care nu doresc decît să atragă atenția asupra unor îmbunătățiri posibile aduse unei întreprinderi de o asemenea importanță.

Studiile cuprinse sînt inegale ca realizare. Desigur, în primul rînd își spune cuvîntul obiectivul analizat. Autorii, specialiști în istoria artei recurg adesea la introduceri și considerații istorice care merită revizuite de medieviști. Astfel fișele monumentelor ar fi nu numai complete dar și corecte. O constatarea se desprinde cu ușurință: fiecare nouă reluare a monumentelor arunca în cumpăna aprecierilor noi elemente (detalii necunoscute, informații și interpretări). În multe cazuri datările rămîn tributare comparatismului și deci sferei de lectură a interpretătorilor. Un cuvînt greu, dacă nu definitiv, îl va spune în toate cazurile arheologia și interpretarea istorică, direcții deopotrivă neduse pînă la capăt în majoritatea monumentelor.

Intenția de repertoriu este condamnată la prăbușire atît timp cît o serie de monumente nu au încă scoase la lumină frescele din epoca studiată. Dacă operația de recuperare servea ca justificare pentru rezervarea pentru partea a doua a Curții de Argeș, cu atît mai nefirească ni s-a părut tratarea Streisîngeorgiului. Cel mai vechi monument medieval românesc, păstrat în picioare, își datorează vechimea și restituirea fragmentară, în cea mai mare parte arheologilor. Repertorierea lui înseamnă oare abandonarea sa definitivă în acest stadiu? Fresce acoperite mai există încă și la Crișcior, Pești, Ribița, Sîntămărie Orlea. Și în cazul lor întrebarea rămîne valabilă.

Dacă un pas cu adevărat important a fost făcut în direcția recuperării și comunicării scrierilor grafitate, nu sîntem de acord cu neglijarea în continuare a desenelor. Expedierea lor simplistă ascunde o deficiență de înțelegere care ar fi avut șansa unei reconsiderări ulterioare. A fost scăpată cu evidență din vedere seria plugurilor de la Streisîngeorgiu (*Rev. Ist.*, 29, nr. 7, 1976, p. 1059—1065), serie care a intrat de fapt în circuitul istoriei agrare românești. Cîte tîlcuri se mai ascund oare în spatele unor catalogări de felul „desene", „zgîrieturi"?

Titlul pe care realizatorii și-au propus să-l demonstreze nu ține seamă, în mod cu totul de neînțeles, de existența altor monumente din Transilvania, cu picturi dinainte de 1450. Dacă intenția ar fi fost aceea de a ne repertoria doar picturile românești, lucrul ar trebui explicitat. Titlul însă stabilește corect limitele posibile. Căci, a nega pentru istoriografia de artă românească de astăzi, o serie de monumente, ar însemna

a săvîrși greșeala de a fragmenta istoria unei provincii care ne aparține în întregime, cu toate comorile ei artistice.

Abrevierile (inovate în mod original, în dezacord cu practicile îndeobște uzitate) nu sînt consecvent respectate în paginile volumului. Multe greșeli de redare am sesizat și în dreptul bibliografiei străine, mai ales ale celei maghiare.

Pentru partea (sau părțile) ce va urma recomandăm înregistrarea exhaustivă și cronologică a bibliografiei monumentelor, decalcarea tuturor inscripțiilor votive și funerare, anexarea unei hărți.

Decesul prematur al coordonatorului volumului, profesorul Vasile Drăguț, — căruia i se cuvine aduse și prin rîndurile acestei recenzii, pioase omagii — nu trebuie, să încheie continuitatea *Repertoriului*. Îl așteptăm cu nerăbdare și interes.

ADRIAN ANDREI RUSU

Gheorghe Sebestyén, *O pagină din istoria arhitecturii României — Renașterea*. București, Editura Tehnică, 1987, 207 p. + 213 il. + 2 h. (Colecția „Arhitectura de-a lungul veacurilor").

Problematica urmărită de autor și aria investigației se deduc din simpla enumerare a capitolelor: „Casa orășenească", „Alte clădiri orășenești", „Clădirile de cult", „Castelele și curiile", „Construcțiile militare", adică o abordare funcțional-tipologică, apoi „Pictura fațadelor" cu aspecte mai puțin cunoscute ale finisajelor exterioare, apoi „Aspecte ale condițiilor tehnice și de organizare socială a muncii în construcții" și „Cu privire la „problema creatorilor" arhitecturii Renașterii în Transilvania", conținînd aspectele socio-profesionale și tehnice ale domeniului. În continuare, capitolul „Arhitualitatea arhitecturii Renașterii" este născut din necesitatea abordării unitare a istoriei arhitecturii, pînă în zilele noastre, punîndu-se în evidență periodicitatea apariției și manifestării unor principii, iar capitolul „Arhitectura Renașterii în Moldova și Țara Românească. Unele concluzii" reprezintă o necesară extensie a spațiului investigat, evidențiindu-se cu această ocazie gama deosebită a interconexiunilor culturale și tehnice. Ultimul capitol, cel al analizelor de caz este o exemplificare a studiului de detaliu, de profunzime și localizat la monumente sau ansambluri urbane prea puțin cercetate, eronat abordate, oricum, concludente pentru ceea ce autorul numește „diversitate a condițiilor locale", diversitate ce se traduce în plan conceptual și constructiv. Volumul este însoțit de un complet aparat critic, format din 43 de pagini de note și indici de localități și monumente.

Avem în față, așadar, o carte completă, de un ridicat nivel științific, care are în plus calitatea unui text accesibil și plăcut.

Intenția autorului și conținutul cărții probează interes pentru întreaga gamă a factorilor determinanți ai arhitecturii și urbanismului, din care nu lipsesc politicul, militarul, socialul, economicul, informația artistică propriu-zisă și o cît mai completă gamă a elementelor consti-

tuante ale fenomenului constructiv și urbanistic. Nu lipsesc arhitectura militară sau cea de producție, așa cum nu lipsește arhitectura de lemn sau pămînt, deseori trecute cu vederea. Nu lipsesc nici evaluările critice, extrem de rare în literatura de specialitate, reflex al unei critici de arhitectură ce trebuie să funcționeze și în cazul istoriei arhitecturii. Apar astfel în carte exemple de nereușite sau greșeli de concepție și execuție, precum cele de la castelele de la Criș și Vîrghiș sau palatul principiilor de la Alba Iulia. El dovedesc că valoarea nu trebuie dobîndită obligatoriu printr-o obiectivizare în timp a informației. Ea trebuie verificată în primul rînd printr-o raportare la exigențele epocii.

Există în carte o permanentă pendulare, riguros controlată, între ansamblu și detaliu, între diferitele aspecte ale fenomenului, în încercarea de a furniza repere cît mai complete propriului studiu sau oricărei întreprinderi similare viitoare.

În acest context este dificil și inutil să fie analizate toate părțile acestei structuri dense și diverse, astfel încît, mă voi rezuma a atrage atenția doar asupra unor studii de caz, alese aproape la întîmplare, în care se face cel mai evident dovada remarcabilelor contribuții ale autorului la studiul istoriei arhitecturii. Se mai poate remarca cu această ocazie calitatea de opus „deschis" a cărții, dîndu-se soluții de mare interes, inedite și plauzibile dar, mai presus de asta, punîndu-se problemele și rezolvîndu-se de așa manieră încît rămîn mari libertăți de investigare viitoare. Aici studiul se oprește exact acolo unde lipsesc datele concludente, în continuare avansîndu-se doar ipoteze. O spune și autorul, de altfel, în numeroase rînduri.

Dintre studiile de caz atrag atenția în mod deosebit cele referitoare la succesiunea fazelor de construcție a fortificației de la Caransebeș și aparența lor. Rezolvarea se bazează atît pe o detaliată investigare a contextului istoric al dezvoltării orașului cît și pe analiza documentelor cartografice și scrise de care a dispus autorul, unele inedite. Rezultă localizarea în răstimpul 1693—1694 a construcției cetății bastionare și atribuirea ei imperialilor, ce o ridică într-un scurt interval în care orașul le aparține (pag. 97).

Etapele construcției ansamblului fortificat al Lugojului se face în aceeași manieră. Atrăgîndu-se, printre altele, atenția asupra celei mai vechi reprezentări de cetate de secol XIII, existentă în planul din 1691 (pag. 125), cetate tipologic înscrisă în rîndul celor de plan rectangular cu turnuri de colț, se deduce cu rigoare evoluția cetății din secolele următoare și încadrarea tipologică a fazelor.

Interesantă și incitantă este și ipoteza aparenței tipologice a casei din Herăști la spațiul sud-dunărean, care ar fi furnizat și meșterii, precum și demonstrația pe care autorul o face în sprijinul existenței unor amenajări defensive contestate sau doar bănuite de alți autori (pag. 138—143). În afara argumentelor autorului, la conturarea influențelor spațiului sud-dunărean se mai pot adăuga sistemul de tainițe și trape succesive extrem de răspîndit la arhitectura locuinței acelui spațiu de secol XVII—XIX și aerul comun al paramentelor. Mă refer la construcții nu mult depărtate de granița românească — la Arbanasi, de pildă — ridicate în același moment al secolului XVII. Fortificația putea fi rezolvată, în afară

de zid, prin lucrări de pămînt și lemn, aidoma modelului celor inițiate în aceeași perioadă de Matei Basarab la Cîmpulung și Tîrgoviște sau celor mai tîrzii de Brîncoveanu la Obilești. Ca și în alte părți, problema, controlată remarcabil prin ceea ce se cunoaște astăzi, este lăsată de autor să fie rezolvată definitiv după apariția altor informații.

Printre cele mai spectaculoase investigații se numără cea privitoare la particularitățile urbanistice ale Tîrgului Secuiesc, a cărei rezolvare, ea doar, ar fi suficientă ca argument al manierei personale de abordare a autorului. Ampla analiză politică, juridică, economică, socială a așezării furnizează în final cheia lotizărilor centrale ale tîrgului: o anume adaptare la un complex de legi și condiții respective (pag. 98—102).

Din exemplele date nu este greu de remarcat că studiul presupus de carte amintește, și nu în sens neapărat ludic, de oricare dintre jocurile de tip „Mozaic", ale căror elemente disparate este suficient să fie altfel ordonate pentru a oferi o imagine coerentă sau inedită sau cheia pînă atunci ascunsă. Autorul face acest gest nu numai cu inteligență și spontaneitate ci, mai ales, cu seriozitate și acerb efort, ce transpare din fiecare rînd sau notă. Tocmai asupra acestui aspect merită să insist în final.

Cartea face dovada unui travaliu complet; în timpul lui, autorul, arhitect, este obligat de forța împrejurărilor să țină loc, în mare măsură, de istoric, arhivist, urbanist, jurist, arheolog. Ține loc, altfel spus, unui întreg și complex institut de cercetări. Importantă nu este maniera în care se descurcă — rezultatele sînt, oricum, remarcabile — ci nefirescul situației. Mă refer la faptul că autorul este obligat la un mod de abordare ce face greu posibilă constituirea extrem de discutatului „grup multidisciplinar", pe care, printre rînduri, îl reclamă permanent însuși Gheorghe Sebestyén. Studiul eficient al arhitecturii și urbanismului, mai ales, ele însele sinteze ale unor numeroase aspecte de viață, nu mai poate fi făcut altfel. Simpla consultare a unor specialiști — și autorul cărții face dovada unui travaliu deosebit în acest sens, dedus din lista celor cărora le mulțumește — nu ține loc unei colaborări propriu-zise. Rezolvarea problemei printr-o multi-specializare a cercetătorului, manieră care este exprimată la cote deosebit de înalte în cartea analizată, este o situație de excepție și mare consumatoare de timp și energie.

În încheiere, cîteva cuvinte despre carențe ale tiparului și în special, despre calitatea hîrtiei, cu atît mai supărătoare cu cît materializau informații artistice, care ar putea beneficia de un tratament corespunzător.

Cu toate aceste păcate, care, în orice caz, nu pot fi atribuite autorului, cartea rămîne un important moment cultural al anului și va constitui, în mod sigur, reper al studiului viitor, astfel încît Editura Tehnică își justifică și prin aceasta, reputația mijlocirii apariției unor cărți de arhitectură de înaltă ținută profesională.

Interesul manifestat pentru carte — se pot semnala, în acest sens, elogiile aduse, în discuția profesională avînd acest subiect, purtată în cadrul ședinței comune a comisiilor de patrimoniu și teorie ale Uniunii

Arhitecților din luna aprilie 1988 — îndreptățește, printre altele, speranța unor reeditări în unele limbi de circulație, cu atît mai mult cu cît fenomenul investigat este parte componentă a patrimoniului european și universal.

arh. TEODOR OCTAVIAN GHEORGHIU

Demény Lajos, Lidia A. Demény. *Carte, tipar și societate la români în sec. al XVI-lea*, București, Editura „Kriterion", 1986, 350 p. + il.

Lucrarea este deschisă de o pertinentă introducere, semnată de prof. dr. doc. Dan Simionescu, care realizează o necesară incursiune în activitatea științifică a celor doi autori. Ideea de a cuprinde într-un volum cercetările consacrate culturii românești, cu precădere asupra cărții și tiparului din sec. XVI-lea este binevenită avînd în vedere însemnătatea subiectului și desigur, contribuțiile esențiale ale autorilor.

Volumul este structurat sistematic în patru secțiuni care oferă o imagine asupra istoriei tiparului românesc în sec. XVI-lea, asupra raportului carte-societate, precum și asupra artei grafice, a hîrtiei și filigranologiei. Lucrarea se încheie cu o necesară și documentată cercetare în domeniul istoriei cărții, a tiparului, a metodelor, mijloacelor, rezultatelor și perspectivelor în acest domeniu.

Volumul debutează cu capitolul intitulat *Contribuții la istoria tiparului românesc în sec. al XVI-lea*, care tratează în contextul tiparului chirilic european de la cumpăna dintre veacurile XV și XVI, problema începuturilor tiparului românesc, axat în special, pe activitatea tipografului Macarie și imprimarea primelor cărți chirilice in Țara Românească între anii 1508 și 1512.

Autorii reușesc să răstoarne păreri încetățenite în istoriografia noastră și în cea din străinătate, în special în cea a sud-estului european, care susțin că tiparnița macariană din Țara Românească își are originea fie în tiparul chirilic din Cracovia, fie în cel de la Cetinje, fie că aceste lucrări ar fi văzut lumina tiparului nu în Țara Românească, ci la Veneția, convingător că tiparul macarian din Țara Românească își are originea în cartea chirilică românească manuscrisă. Este subliniată în același timp, puternica influență exercitată asupra tiparului chirilic sudslav, interferențele dintre tiparul chirilic din Veneția și tiparul românesc din sec. al XVI-lea.

Desigur, contribuția cea mai de seamă a autorilor la studierea cărții și tiparului românesc constă în identificarea și datarea primului text redactat în limba română cunoscut pînă în prezent și anume *EVANGHELIARUL SLAVO-ROMÂN* de la Sibiu, imprimat între anii 1551 și 1553 de către Filip Moldoveanul, știut fiind că vechea istoriografie s-a oprit la anul 1580. Aducînd argumente de ordin poligrafic, filigranologic și lingvistic autorii volumului în discuție demonstrează prioritatea acestui *Evanghelier* cu text în limba română raportat la tipăriturile diaconului Coresi care văd lumina tiparului abia în anul 1560. Folosind analiza

comparată a izvoarelor sibiene referitoare la Philippus Pictor și *Catehismul românesc* din 1544, Demeny Lajos și Lidia A. Demeny confirmă opinia emisă de Nicolae Iorga asupra identității dintre Philippus Pictor și Filip Moldoveanul.

Activitatea marelui cărturar român, diaconul Coresi, face obiectul unui alt studiu din prima parte a acestui volum, studiu intitulat prin interogație semnificativ *A dus oare Coresi tiparnița de la Tîrgoviște la Brașov?* Răspunsul firesc al autorilor la întrebarea formulată, răspuns realizat pe baza unei ample analize este că deși de numele cunoscutului cărturar este legată activitatea celor două tiparnițe, atît la Tîrgoviște cît și la Brașov, nu se poate considera că ar fi avut loc un transfer în totalitate a tiparniței de pe un versant pe celălalt al Carpaților, ci doar a materialului tipografic și a metodei de lucru.

Cel de-al doilea capitol al acestui volum intitulat *Carte și societate. Tipărituri chirilice în bibliotecile din România și din străinătate*, reține atenția în special prin studiul referitor la rolul cărții și tiparului în promovarea și cimentarea legăturilor culturale dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania. Modul de reflectare a acestor legături, căile lor de realizare, rolul cărții în amplificarea acestora sînt probleme ce-și găsesc soluționarea în acest prim-studiu a celei de a doua secțiuni a cărții.

De o importanță deosebită sînt studiile de istorie comparată privind interferențele maghiaro-româno-săsești în domeniul tipăririi cărții în limba română. Folosind o bogată documentație făcînd corelații și analogii cu cercetările istorice anterioare, autorii fac o amplă analiză pe text a operei și activității cantemiriene în două remarcabile studii, meticulos redactate și sugestiv intitulate: *Adnotări cantemiriene pe un exemplar al Bibliei lui Șerban Cantacuzino* și *Tradiție și continuitate în Hronicul lui Dimitrie Cantemir.*

Acest din urmă studiu pune în valoare ipoteza avansată de P. P. Panaitescu potrivit căreia *De neamul moldovenilor* a lui Miron Costin constituie punctul de plecare la *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, care se constituie într-o „Dezvoltare a planului Costinilor" cum se exprimă textual savantul român. Argumentul hotărîtor folosit de autori în validarea acestei poziții îl constituie *Manuscrisul de la Petersburg*, păstrat în biblioteca leningrădeană, descoperit încă de Ioan Bogdan, care cuprinde *De neamul moldovenilor* a lui Miron Costin, structurat în 7 capitole, fiind însoțit, fapt de covîrșitoare importanță, de lămuriri și amendamente, de note marginale, care aparțin, așa cum demonstrează Demeny Lajos și Lidia A. Demeny lui Dimitrie Cantemir.

A treia secțiune a acestui volum, secțiune intitulată *Artă grafică, hîrtie și filigranologie*, cuprinde studiile autorilor ce pun în valoare poziții esențiale pentru studiul cărților vechi. Sînt înfățișate aici xilogravurile lui Filip Moldoveanul, stema Moldovei tipărită în prima carte chirilică transilvană, precum și problema costului hîrtiei la imprimarea cărților românești din secolul al XVI-lea. Cercetarea istorică este îmbinată armonios cu cercetarea practică asupra modului de fotografiere și reproducere cu izotopi a filigranelor prin metoda beta-radiografică elaborată de Laboratorul de Restaurare și Conservare din Leningrad, eli-

minîndu-se astfel vechile metode meșteșugărești, care mai persistau în acest domeniu.

În sfîrșit, ultima parte a volumului realizează o investigație necesară asupra metodelor și mijloacelor moderne de cercetare, precum și asupra rezultatelor și perspectivelor cercetărilor în domeniul istoriei cărții și tiparului. Se degajă astfel preocupările autorilor, a istoricilor noștri de a conlucra cu școli istorice din aria central-sud-est și est europeană pentru descifrarea marilor momente culturale care le-au reprezentat și le reprezintă cartea și tiparul în istoria umanității. Este relevantă, de asemenea, cercetarea întreprinsă din perspectiva istoriografiei, investigația realizată în ultimele două decenii asupra cărții și tiparului românesc din sec. al XVI-lea. Lucrarea este însoțită de planșe și fotocopii care vin să susțină în mod ilustrativ problematica pusă în discuție.

ADRIANA FLORICA MUNTEAN

Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, Editura Sport-turism, 1987, 240 p.

Recenta apariție editorială ce poartă semnătura binecunoscutului cercetător Florian Dudaș vine să întregească prețioasele contribuții cu care ne-a obișnuit în acest peisaj tematic. Lucrarea se dorește a fi o ilustrare a „vieții călătoare a oamenilor și a cărților într-un anume timp și spațiu românesc", așa cum afirmă autorul însuși în prefața intitulată sugestiv *Carte spre lumină*. Ea însă reușește să fie mult mai mult, o sinteză originală a tezaurului de carte veche românească, o serioasă abordare a acestei problematici din perspectiva relației carte-societate.

Lucrarea este structurată pe două mari capitole: *Cum circulau cărțile* (p. 7—128) și *Cărți peregrine* (p. 129—236), fiecare operînd cu mai multe teme de discuție.

Primul capitol se deschide cu o *Introducere* în istoria cărții și tiparului românesc, cu specială referire la Transilvania, începînd de la primele tentative ale culturii în limba slavonă, trecînd prin activitatea tipografică condusă de Macarie, Dimitrie Limbavici, Coresi, Gaspar Heltai, continuînd apoi cu sec. al XVII-lea — ca o „expresie a biruinței scrisului în limba română" — și ajungînd în final la analiza coordonatelor înnoitoare ale secolului luminilor. Subcapitolul care urmează *(Numărul vechilor cărți românești)* constituie o reliefare a eforturilor din domeniul bibliologiei și bibliografiei, o aproximare cantitativă a cărții vechi românești existente în patrimoniul nostru cultural.

Într-o manieră temeinică este abordată problematica difuzării cărților, care aduce în discuție fenomenul mult discutat al colportajului din sec. XVII—XIX ale cărui începuturi autorul le sintetizează în vremurile de început ale domniilor din evul mediu. Foarte interesantă este „cronica" colportorilor de carte, realizată de F. Dudaș, avînd ca limite

cronologice anii 1692—1830. Strîns legat de această problematică este și subcapitolul care urmează — *Prețul și prețuirea cărților* — care înserează un foarte util tablou al vechilor cărți românești, cu ani și locuri menționați în însemnări și cu prețul evaluat în bani, în bani și produse în natură, sau numai în produse în natură. Fenomenul este strîns legat desigur, de mutațiile ce au loc la nivelul comunităților românești în plan economic, dar el este influențat, așa cum arată F. Dudaș, de interesul pentru carte pe care-l manifestă societatea la un anumit moment.

O competentă analiză însoțește și paginile dedicate *Daniei cărților* și *Ocrotirii cărților*. În acest registru tematic se înscrie fenomenul cultural al daniilor voievodale, al acestor dăruiri de carte românească făcute de către domnii Moldovei și Țării Românești, comunităților din Transilvania. Este foarte interesant astfel, modul în care domnitorii, înalții ierarhi, cărturarii, dregătorii și slujitorii aflați în trecere prin Ardeal, au întrevăzut prețuirea de care se bucura aici cartea românească.

Lucrarea continuă apoi cu unele considerații generale despre circulația cărților, acestea formînd obiectul celui de-al doilea mare capitol. F. Dudaș își începe demersurile în acest sens cu textele slavo-române și cu tipăriturile românești din sec. al XVI-lea. Scopul său declarat este de a demonstra circulația acestor scrieri și receptarea lor în întregul spațiu românesc, oferind astfel cîteva exemple revelatoare de „călătorie" ale unor exemplare pe arii geografice întinse. Prin situațiile pe care le discută, autorul reușind să-și atingă țelul propus. Eforturile de evidențiere a destinului cărții românești în sec. al XVII-lea se concentrează spre prezentarea circulației produselor tipografice ale veacului: *Cartea românească pentru învățătură* (1643), care reia problematica unei preocupări mai vechi a lui F. Dudaș (vezi *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, 1983), *Noul Testament* (1648), *Psaltiri* (1651) și celelalte tipărituri românești de la Bălgrad, *Pravila de la Govora* (1640), *Pravila de la Iași* (1646) și *Pravila cea mare de la Tîrgoviște* (1652). De asemenea, autorul nu omite scrierile lui Dosoftei, iar în discutarea edițiilor cantacuzine și brîncovenești nu uită să așeze în prim plan personalitatea reprezentativă a culturii românești de la cumpăna sec. al XVII-lea și al XVIII-lea: Antim Ivireanul. În sfîrșit, tentativa se încheie cu proporțiile și intensitatea fenomenului ce conferă fiecăruia dintre aceste vechi cărți, importanța deținută la acea dată în istoria culturii locale, fapt rezultat și din cele cîteva însemnări pe care le supune discuției. Se încearcă în general, o catalogare a numărului total de exemplare cunoscute pînă acum din fiecare tipăritură, cu speciale referiri și interpretări pentru Transilvania.

Secolului al XVIII-lea și universului de carte născut sub semnul acestui veac, îi este destinat un subcapitol aparte, care este structurat pe o analiză comparativă a circulației tipăriturilor de la București și Rîmnic, cu cele imprimate în Moldova, precum și cu cele apărute la Blaj, Sibiu, Brașov și Buda.

Ultimul subcapitol se oprește asupra *Circulației cărților și unității românilor*, prin prezentarea însemnărilor care constituie veritabile documente istorice ale unității românilor. Demersul lui F. Dudaș este cu atît mai voluros, cu cît la însemnările cunoscute deja, adaugă însemnări încă inedite.

Fiecare din cele două mari capitole este însoțit de ample referințe bibliografice. Dacă adăugăm condițiile grafice de excepție ale apariției volumului (figurile completînd în mod fericit textul), și limbajul deosebit de fluent, vom remarca faptul că noua lucrare a lui Florian Dudaș, este utilă în aceeași măsură publicului și specialiștilor. Scopul rîndurilor de față a fost tocmai scoaterea în evidență a acestui lucru.

CORINA TURC

P. P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul (1636—1708)*. Versiune românească de Silvia P. Panaitescu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ștefan S. Gorovei, Iași, Editura Junimea, 1987 107 (109) p.

Inițiativa de a reedita în versiune românească, cu prilejul împlinirii a trei veacuri și jumătate de la nașterea lui Nicolae Milescu Spătarul, monografia de tinerețe a lui P. P. Panaitescu consacrată vieții și activității distinsului umanist moldovean, reprezintă un act de cultură cu dublă semnificație prin care se cinstește atît o personalitate remarcabilă din Europa răsăriteană a secolului al XVII-lea, cît și un istoric de aleasă vocație a cărui lucrare apărută de peste șase decenii reprezintă încă o referință de bază pentru studiile dedicate eruditului cărturar și diplomat român.

Ediția pe care ne-o oferă Ștefan S. Gorovei reprezintă la rîndul ei o contribuție de cea mai mare valoare atît la precizarea concepției și metodei istorice a lui Panaitescu, cît și la clarificările numeroase și extrem de utile aduse la reconstituirea vieții lui Nicolae Spătarul. Editorul a înțeles, cum se și cuvenea dealtfel, să trateze în studiul introductiv atît istoria unei cărți, cît și a subiectului acesteia, adică atît împrejurările în care preocupările despre Nicolae Milescu Spătarul ale lui P. P. Panaitescu au fost materializate într-o monografie rămasă clasică, cît și seria de noi precizări care puteau fi formulate în prezent după decenii de scrieri consacrate umanistului și omului politic moldovean.

Urmărirea de către Ștefan S. Gorovei a numelui lui Nicolae Milescu Spătarul, a originii familiei sale și a problemei însemnării nasului aceluia poreclit de contemporani „Cîrnul" ne pune la îndemînă un studiu erudit de genealogie, așa cum autorul ne-a obișnuit și cu alte prilejuri, a uneia din însemnatele familii moldovene de secol XVII, cu origine și în afara țării, cu o ascensiune spectaculară și cu un destin neașteptat.

Partea a doua a lucrării pe care o prezentăm cuprinde propriu-zis reeditarea în traducere din franceză a monografiei lui P. P. Panaitescu în care sînt abordate rînd pe rînd originile boierești ale lui Nicolae Milescu Spătarul, călătoria în Occident, în Rusia cu prima petrecere aici, călătoria în îndepărtata Chină și din nou ședere în Rusia pînă la moartea întîmplată în 1708. Problematica cărții este completată cu o bibliografie a operelor lui Nicolae Milescu Spătarul și cu o listă a principalelor lucrări privitoare la acesta. Se cuvin, desigur, consemnate notele

critice ale editorului care însoțesc studiul lui Panaitescu, note prin care precizările privind viața și activitatea lui Nicolae Milescu Spătarul sînt aduse la zi, constituind un real punct de plecare pentru viitoare investigații.

Considerăm, așadar, această reeditare pe deplin îndreptățită pentru momentul aniversativ amintit și totodată o reușită contribuție la reconstituirea dimensiunilor spirituale ale unei personalități de vîrf din istoria umanismului românesc, aceea a lui Nicolae Milescu Spătarul.

AVRAM ANDEA

Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700—1868)*, Introducere și îngrijirea ediției de Pompiliu Teodor, Traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, 255 p.

Volumul *Conștiință națională* . . . cuprinde un număr de 8 studii publicate inițial în limbi de circulație și în reviste de prestigiu internațional; fiind acum pentru prima dată traduse în limba română. Studiile ne oferă o imagine complexă a fenomenului național transilvan, surprins de-a lungul aproape a două veacuri (1700—1868), și se constituie într-un tot unitar, care restituie într-un mod obiectiv, critic și original o problematică ce se dovedește a fi mereu susceptibilă de noi interpretări.

Religia și conștiința națională românească în Transilvania în secolul XVIII, primul studiu cuprins în acest volum încearcă să acopere în timp prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Scopul bine precizat încă de la început este de a investiga diferențele semnificative apărute în mentalitatea populației românești din Transilvania în deceniile patru—cinci ale secolului al XVIII-lea. Prilej pentru autor de a analiza într-o permanentă racordare la istoria Imperiului habsburgic, a spațiului central european, a împrejurărilor politice ce au determinat unirea cu biserica Romei a unei părți a românilor din Transilvania, semnificația națională pe care a primit-o în cele din urmă acțiunea preoților uniți pe baza celor două diplome ale unirii din 1699 și 1700, cristalizarea unei mișcări naționale inițiată de biserica greco-catolică, singura instituție recunoscută românilor de sistemul politic al Principatului.

Urmărind mai ales aspectele spirituale din viața satului românesc, (pe larg prezentate cele două momente de reviriment ale ortodoxiei patriarhale prilejuite de Visarion și Sofronie) concluzia la care ajunge autorul ne relevă existența unei stagnări, conservări la nivelul mentalității țărănești, spre deosebire de modificările intervenite în mentalitatea elitei intelectuale greco-catolice antrenată în circuitul cultural european marcat de preiluminism.

Evocarea personalității lui Samuil Micu în care „și-a găsit expresia elocventă acel amestec de naționalism și idealism luminat, caracteristic Europei răsăritene" (p. 71), prilejuiește o investigare profundă a ilumi-

nismului românesc, a originilor, surselor și specificului acestuia în raport cu cel apusean și Aufklärung, a ceea ce reprezintă în cele din urmă în plan politic și cultural Școala ardeleană.

Evoluția fenomenului național în secolul al XIX-lea este abordată din multiple perspective, fiind surprinsă complexitatea procesului istoric în sine, atît ca mișcare națională de emancipare, eliberare, cît și ca transformare a structurilor societății.

Deosebit de sugestivă în acest sens este analiza intreprinsă generației de intelectuali români ce marchează prima jumătate a secolului al XIX-lea; generație care continuă raționalismul și didacticismul iluminist al secolului al XVIII-lea, dar care în același timp se deschide unei noi sensibilități în conformitate cu „spiritul timpului". Puțin numeroși, autodidacți în majoritate, fără a realiza opere originale și fără a avea o specializare într-un anume domeniu al științelor particulare, mai receptivi ca înaintașii lor la influențele apusene (romantismul, liberalismul economic) ei sînt pragmatici; pragmatismul lor fiind determinat de realitatea politică, social economică a națiunii române. O altă trăsătură ce definește profilul intelectualității române de la începutul secolului al XIX-lea și care e urmărită în evoluția sa pînă în anul 1869 este atitudinea laică, anticlericală ce devine tot mai puternică spre sfîrșitul veacului, anul 1869 fiind considerat de autor ca marcînd ruptura definitivă între linia tradițională reprezentată de instituția ecleziastică și cea laică reprezentată de intelectualii tot mai implicați în rezolvarea dezideratelor naționale.

Conflictul între cele două tendințe ce jalonează mișcarea națională în secolul al XIX-lea este justificat pe de o parte de rolul pe care îl jucase biserica și școlile ei, în istoria românilor transilvăneni de-a lungul secolelor, de „bastioane ale naționalității" (p. 151) iar pe de altă parte de afirmarea noilor generații de intelectuali, desprinși de mediul ecleziastic, sensibili la ideile apusene pe care le adaptează realităților și necesităților naționale și care vor să impună un caracter laic mișcării naționale, să o racordeze „spiritului vremii".

Cele cîteva pagini consacrate lui Avram Iancu ne dezvăluie rezonanța mișcării revoluționare românești din 1848 cu revoluția europeană implicînd personalitatea acestuia „puternicului curent internaționalist al Europei tinere" (p. 153), ce animat de spiritul romantic, eroic al epocii, credea în transformarea grabnică și glorioasă a societății.

Personalitatea lui Andrei Șaguna se bucură de atenția deosebită a autorului; studiile consacrate lui, restituind într-o manieră originală, bazată pe o profundă cunoaștere a faptelor, acțiunile intreprinse de episcopul ortodox în plan național, legate de reînființarea mitropoliei românești ortodoxe și de programul cultural și educațional ce avea în vedere în primul rînd „regenerarea școlii sătești românești și insuflarea de spirit nou preoților de la țară" (p. 189). Prilej pentru autor de a se lansa într-o complexă investigație a deceniului „neoabsolutismului" (1850—1860) a implicațiilor pe care le-a avut asupra mișcării naționale dominate în acest timp de figura lui Andrei Șaguna adept al unei atitudini politice moderne; receptiv la spiritul epocii, „convins că poporul său nu putea să-și realizeze aspirațiile politice disprețuind noua ordine, dar în același

timp recunoscînd intensitatea sentimentului său național pe care a încercat să îl satisfacă într-o manieră potrivită epocii" (p. 189).

Anii 1865—1869 constituie după părerea lui Keith Hitchins perioada de maturizare a mișcării naționale din Transilvania marcată de modificările intervenite în organizarea și în cursul său general, de cucerirea puterii de către intelectualitatea laică ce pune bazele unui partid politic modern.

Analiza minuțioasă a împrejurărilor politice ce au determinat Ausgleichul din 1867, a acțiunii naționale românești marcată de conflictul dintre „activiști" și „pasiviști" prelungit pînă la începutul secolului XX, pătrunde în semnificația faptelor, surprinde linia de continuitate dar și ruptura ce va impune realizarea deziderатului național în 1918. Studiile cuprinse în *Conștiință națională* . . . reprezintă o realizare distinctă în domeniul interpretării istorice a fenomenului național românesc surprins în devenirea sa de aproape două veacuri.

LIDIA GROSS

Iacob Mârza, *Școală și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, 238 p.

Lucrarea lui Iacob Mârza constituie prima abordare monografică a istoriei celui mai important centru românesc de învățămînt din Transilvania în perioada de aproape un secol care a trecut de la întemeierea lor pînă la Revoluția de la 1848.

Subiectul nu a fost ocolit în istoriografia noastră, dovadă fiind numeroasele contribuții referitoare la școlile din Blaj, trecute în revistă de autor în capitolul privind antecedentele bibliografice ale temei. Aceste contribuții, de altfel inegale ca valoare interpretativă și informație, grevate deseori de o viziune confesionalistă, nu s-au angajat însă la o cuprindere integrală a activității școlare blăjene, oprindu-se, îndeobște, la analiza unor aspecte parțiale sau mărginindu-se la simple adaosuri documentare. Autorul lucrării de față, valorificînd tot ceea ce îi puteau oferi cercetările anterioare, face pasul hotărîtor spre o investigație sistematică a fondurilor arhivistice aflate la dispoziție la Alba Iulia, Cluj-Napoca, București, precum și în arhivele din Ungaria și Cehoslovacia, realizînd astfel temeiul documentar solid, în măsură să permită interpretări adecvate ale realităților școlare blăjene.

Ceea ce îi oferă prezentei lucrări un însemnat ascendent în raport cu contribuțiile dinainte pe această temă este permanenta străduință a autorului de a situa școlile de la Blaj în contextul general al epocii, urmărind impactul activității de aici cu marile curente de idei ale perioadei cercetate, reflectarea ideologiei și manifestările iluminismului, romantismului, liberalismului timpuriu în conținutul învățămîntului, în activitatea școlară și extrașcolară a personalului didactic și a elevilor de la Blaj. Autorul cunoaște, de asemenea, și pune în evidență influența cli-

matului social-politic și spiritual creat de eforturile reformismului austriac, terezian, iosefin, postiosefin, de a transforma învățămîntul într-un mijloc al politicii de modernizare a structurilor învechite ale Imperiului pe o cale care să excludă transformările revoluționare. Nuanțările suferite de această politică în perioada „regimului Metternich" și a Vormărzului austriac își găsesc, de asemenea, reflectarea în realitățile școlare de la Blaj înfățișate de Iacob Mârza.

Un deosebit interes conferă prezentei cercetări evidențierea clară a locului și rolului Blajului în mișcarea de emancipare a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor. Conținutul învățămîntului, deși condiționat de reglementările oficiale aflate în vigoare, spiritul în care s-a desfășurat procesul de instruire și educație a unor generații succesive de elevi a fost subordonat în permanență intereselor și idealurilor emancipării națiunii, astfel încît, așa cum just subliniază autorul, școlile de la Blaj au constituit o sursă primordială de constituire și consolidare a intelectualității românești purtătoare a idealurilor mișcării naționale.

După o succintă și utilă trecere în revistă a momentului întemeierii școlilor de la Blaj cu analiza și reproducerea în anexă a actelor fundaționale, capitolele cele mai dense sub raportul informației și cele mai bine realizate sub raport metodologic analizează evoluția structurii organizatorice a învățămîntului blăjean pînă la 1848, conținutul acestuia și personalul didactic. Ceea ce se remarcă în aceste părți, care constituie osatura centrală a cărții, este buna cunoaștere a cadrului legislativ oficial și permanenta raportare a realităților concrete la modelul oficial, scoțîndu-se în evidență deopotrivă similitudinile și elementele specifice. Materialul arhivistic nou și reinterpretarea faptelor cunoscute permite înlăturarea a o serie de confuzii care au persistat în istoriografia problemei, realizîndu-se o imagine clară a devenirii acestui centru de învățămînt sub raportul structurilor sale organizatorice. De o neîndoioasă utilitate sînt în această privință referirile repetate la realitățile similare ale altor școli din principat și din afara lui, metoda comparativă abordată de autor vădindu-și evidentele avantaje în cadrul unei atari cercetări.

Analiza conținutului învățămîntului, realizată prin scoaterea la iveală și investigarea minuțioasă a unor surse puțin folosite pînă acum, evidențiază un tablou complex, în care, dincolo de inevitabila încadrare în comandamentele prevederilor oficiale, transpare permanent strădania spre o finalitate proprie, adecvată necesităților naționale. Autorul reușește, de asemenea, să demonstreze convingător inconsistența unor etichetări preconcepute, relevînd valorile naționale, sociale, culturale însemnate ale învățămîntului blăjean în raport cu spiritul teologic, confesionalist îngust.

Cîștiguri reale pentru istoriografia activității școlare de la Blaj oferă reconstituirea amănunțită, mult îmbogățită față de contribuțiile anterioare, a galeriei profesorilor blăjeni, atît sub aspectul proveniență lor sociale, cît și a formației intelectuale și a activității desfășurate în învățămîntul propriu-zis și în afara lui. Cercetările efectuate de I. Mârza au reliefat, alături de direcțiile tradiționale de desăvîrșire a pregătirii profesorilor blăjeni la Roma, Viena sau Lemberg, și un însemnat contin-

gent de bursieri români care au frecventat școlile mai înalte din Slovacia, ceea ce lărgește considerabil imaginea asupra orizonturilor spirituale central-europene în care ei se încadrează organic.

Un deosebit interes și o mare utilitate prezintă capitolul privind populația școlară a Blajului din punctul de vedere al necesității stringente a unor astfel de cercetări cantitative spre a pune pe baze solide, verificate documentar, cunoștințele noastre privind sursele și ponderea numerică a intelectualității în societatea românească a vremii. Aducerea la lumină a unor izvoare de genul acelui *Protocollum Classificationum* care oferă lista nominală a elevilor de la seminar pe o perioadă mai întinsă (1806—1883), constituie o contribuție de prim ordin la reconstituirea veridică a numărului de elevi care au studiat la Blaj. Este meritorie, de asemenea, întocmirea listei intelectualilor români formați în școlile de la Blaj și remarcați în diferite domenii de activitate social-politică și culturală.

Cele arătate argumentează convingător importanța și utilitatea cercetării minuțioase și cuprinzătoare întreprinse de Iacob Mârza, care integrează astfel în cunoașterea noastră istoriografică imaginea monografică, nouă în multe privințe, a centrului de cultură românească transilvăneană de la Blaj în epoca de mare însemnătate care a premers și a pregătit Revoluția de la 1848.

LADISLAU GYEMÁNT

Horia Medeleanu, *Valori de artă veche românească în Colecția Mănăstirii Sfîntul Simion Stîlpnicul din Arad-Gai*, Editura Episcopiei Aradului, Arad, 1986, 100 p. + 86 fig.

O primă parte a cărții lui Horia Medeleanu este dedicată Mănăstirii Sfîntul Simion Stîlpnicul de la Arad-Gai, urmărind istoria construirii acestui complex de arhitectură, reședință de vară ridicată între anii 1760—1762 de episcopul Sinesie Jivanovici. În anul 1985 ansamblul mănăstiresc a fost îmbogățit cu un valoros exemplar al arhitecturii de lemn, biserica din Seliște (com. Petriș, jud. Arad), monument istoric datînd din cel de-al XVIII-lea veac.

O pertinentă analiză face autorul cărții referitor la arhitectura și pictura monumentelor din acest complex monastic. Atenție deosebită este acordată picturii realizate aici de valorosul artist arădean Ștefan Tenețchi.

Monumentul strămutat la Arad-Gai, biserica de lemn din Seliște păstrează un interesant ansamblu mural, care a fost realizat de doi cunoscuți pictori, Popa Filip Zugravul și Nicolae Bădău din Lupșa. Fotografia reprezentînd inscripția de la proscomidie (fig. 12) ne sugerează o lectură ușor diferită de cea a autorului, din care rezultă prezența în pomelnic, alături de numele celor doi pictori și a soțiilor acestora. Deci textul trebuie citit în felul următor: *„P(omeni) G(ospodi) Petru erei, Mărinca, Ioan, Iosif, Gheorghie, Grozav, P(etru?), Maria, Borița, / erei*

Iosiv, erei Vasilie. P(omeni) G(ospodi) Zugr(av) Filip erei, Părăschie, / Nicolae Zugrav, Răveca". Pomelnice asemănătoare, în care figurează alături de pictori și soțiile acestora, întîlnim și în bisericile de lemn din Bătești (jud. Timiș) și Povîrgina (jud. Timiș), ambele sate în zona Făgetului, regiune apropiată.

Capitolul intitulat *Schiță asupra artei vechi românești din părțile Aradului* este de fapt o densă sinteză privind evoluția fenomenului cultural artistic, cu o specială atenție asupra secolului al XVIII-lea, autorul jalonînd etapele principale ale acesteia. Referindu-se la arta secolului al XVIII-lea, Horia Medeleanu relevă rolul major al artei brîncovenești, subliniind aportul substanțial al grupului de pictori activi la Lipova în deceniul al patrulea, în fruntea căruia se găsea Ioan Zugravul din Țara Românească, grup din care s-a remarcat ulterior „prin talentul său excepțional" Nedelcu Popovici.

Ctitoria din secolul al XVIII-lea de la Hălmagiu, reprezintă unul din reperele importante ale evoluției picturii în epocă. Autorii ansamblului mural sînt, după cum menționează inscripția de la proscomidie „*Zugrafii Gheorghie, Radul, 1768*", primul dintre ei fiind probabil Gheorghe Diaconovici, iar cel de-al doilea un alt pictor bănățean, poate Radu Lazarevici (?). Atribuirea picturii murale de la Hălmagiu lui Radu Dascălu de la Tîrgoviște, a fost făcută cu ani în urmă de C. Bălan și A. Pănoiu, „doar pe considerentul asemănării numelui, deși nici-o altă mărturie nu vine în sprijinul ipotezei", cum bine sublinia Teodora Voinescu în 1978 în monografia dedicată pictorului din Țara Românească (Teodora Voinescu, *Radu Zugravul*, București, 1978, p. 24).

O specială atenție este acordată operei lui Ștefan Tenețchi, „cel mai reprezentativ pictor din vestul țării din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea", personalitate artistică marcantă, ce a influențat puternic arta a numeroși confrați. Autorul, profund cunoscător al operei tenețchiene și a anturajului, subliniază însemnatul rol jucat de pictorul arădean în regiunea Munților Apuseni, unde a activat în ultimii ani ai vieții. Influența exercitată de Ștefan Tenețchi în această zonă este vizibilă în opera unor pictori ca Gheorghe Iacov din Rășinari, sau Simion Silaghi din Abrud.

Un merit deosebit al lucrării îl constituie și relevarea activității unor pictori necunoscuți pînă în prezent. Între aceștia se numără Popa Mihail Zugravul, Constantin Riacanu (sau Rîșcanu?) și Iosif Zugravul. Sînt menționate și cercetate de asemenea numeroase aspecte inedite, sau mai puțin cunoscute din opera pictorilor Nistor Dascălul din Rășinari, Ioan Zugravul, Nicolae Bădău din Lupșa, Nicolae Popovici, Nichifor Nandronie sau Simion din Pitești.

Un catalog al celor mai importante opere aparținînd Colecției Mănăstirii Sf. Simion Stîlpnicul din Arad-Gai, cuprinde 70 de lucrări de pictură, fiecare fișă analitică constituind un documentat studiu. Prezentarea se face în ordine cronologică, primele fiind două icoane, considerate de autor ca provenind de la Tîrnăvița (com. Hălmăgel, jud. Arad), în timp ce Corina Nicolescu (*Icoane vechi românești*, Ed. Meridiane, București, 1971, p. 46—47) le eticheta ca originare de la Tîrnăvița (com. Brănișca, Jud. Hunedoara). Semnalăm că în colecțiile Muzeului Unirii

din Alba Iulia se află o icoană de la Feneș (jud. Alba), reprezentînd pe Sf. Nicolae, identică cu una din picturile de la Tîrnăvița, ce aparține aceluiași autor anonim, activ se pare încă în ultimul sfert al secolului al XVII-lea. Din împrejurimile orașului Sebiș, din Ignești (catalog 22, 23) și Luguzău (catalog 24), provin trei icoane ce pot fi atribuite pe temeiuri stilistice pictorului Iacov din Rășinari. O lucrare din 1767 (catalog 31), provenind din zona orașului Orăștie este semnată de un alt cunoscut pictor rășinărean, Stan Zugravul, fratele lui Iacov, cel amintit mai sus.

Elaborarea catalogului de către autor evidențiază o muncă perseverentă și migăloasă realizată cu pasiune și abnegație, ce presupune o bună informație asupra monumentelor și a fenomenului cultural artistic. Paralel cu textul, ilustrația este bogată și aleasă cu grijă, cuprinzînd 86 imagini, din care 22 color, facilitînd cunoașterea nu numai a colecției, dar și a evoluției artistice din regiune.

Rezumatele în franceză, engleză și germană, sînt foarte utile specialiștilor și iubitorilor de frumos din străinătate ce vizitează tezaurul de artă veche românească de la Arad-Gai.

MARIUS PORUMB

Atanasie Iordache, Apostol Stan, *Apărarea autonomiei Principatelor române 1821—1859*. București, Editura Academiei R.S.R., 1987, 216 p.

Interesul considerabil pentru afirmarea și punerea în discuție de către marile puteri europene a autonomiei, și chiar uneori a independenței Principatelor române în cadrul relațiilor internaționale, în intervalul 1821—1859, a determinat pe cei doi valoroși istorici să se consacre unui aprofundat studiu documentar, de arhivă, și să ne concretizeze o deosebit de prețioasă lucrare în acest sens menționat.

Cartea este divizată în opt capitole care se derulează cronologic corespunzător. Primele patru (p. 11—103) sînt semnate de Apostol Stan și constituie partea întîi a lucrării (1821—1848), iar celelalte patru de Anastasie Iordache (p. 104—207) și reprezintă partea a doua studiului (1848—1859), în aceasta incluzîndu-se și revoluția de la 1848. Apostol Stan este și autorul *Introducerii* și *Încheierii* cărții.

În *Introducere* se desprinde ideea că epoca modernă deschide un larg proces de transformări revoluționare care corespund cu „aspirațiile națiunilor de organizare în comunități statale omogene". Se evidențiază faptul că aspirațiile românilor, în ceea ce privește consolidarea autonomiei, întărirea Principatelor ca entități politice bine conturate, refacerea integrității teritoriale, se concretizează în idei politice revendicatoare, imediat după pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), în care erau implicate cele trei mari puteri vecine: Imperiul otoman, Imperiul țarist, Imperiul habsburgic și implicit țările române. Se subliniază că fenomenul cuprins între 1821—1859 referitor la reorganizarea politică pe calea unității și independenței a statelor române a avut o evoluție rapidă și a fost mar-

cat de două revoluții puternice care au transformat profund societatea românească.

În capitolul întîi consemnat cu denumirea de *Conceptul de autonomie statală în timpul revoluției de la 1821* se consideră că acest eveniment crucial pentru istoria poporului român a reprezentat, printre altele, „exprimarea voinței țării de a se guverna autonom", țările române conform „capitulațiilor" trebuiau să se guverneze prin „domni pămînteni, cu toate obiceiurile ce au avut pă deplin", sub supravegherea trupelor de ocupație otomană. Recăpătarea autonomiei statale, prin acțiunile revendicative ale boierimii române, după 1821, determină o „veritabilă mișcare de emancipare politică". Datorită disputei dintre otomani și ruși, se precizează de autor, emanciparea politică a românilor este mult mai evidentă, trupele de ocupație țariste fiind nevoite să se retragă din Principate după 1824.

Al doilea capitol, *Restaurarea domniilor naționale*, argumentează pe deplin considerația că acum se „amplifică procesul consolidării autonomiei Principatelor române", prin Convenția de la Akkerman (1826) Poarta otomană se vedea obligată să reconfirme și să apere toate drepturile Principatelor, să accepte vechiul tip de desemnare a domnilor. Poarta otomană era „constrînsă să se încline în fața unui domn ales de forurile politice ale Moldovei și Țării Românești". Deși se limitau drepturile de suzeranitate ale otomanilor, sporeau în schimb influențele Rusiei în cele două țări române.

Principatele române în perioada 1828—1834 constituie al treilea capitol, o nouă etapă istorică în epoca modernă marcată de amestecul direct al autorităților țariste în guvernarea Principatelor, acestea nemaiîntîlnind „nici un element de opoziție externă. Poarta, puterea suzerană, pierduse orice autoritate, dar mai ales nu mai putea exercita nici o intervenție decît în mod colectiv, împreună cu Rusia". Se întărește ideea că autoritatea țarului, în raport cu cea a Porții devine mult mai pregnantă, ajungîndu-se la o totală deposedare de orice influență din partea acesteia asupra Principatelor. Regulamentele organice au devenit adevărate Constituții pentru țările române, întruchipau și posibilitatea înlocuirii tradiționalelor „capitulații", fapt ce a determinat neliniștea celorlalte puteri europene, îndeosebi a Imperiului habbsburgic care a forțat Rusia să-și retragă trupele de ocupație din Principate (1834), „acestea reintrînd în statutul lor de autonomie".

Ultima diviziune a primei părți *Lupta pentru apărarea autonomiei sub domniile regulamentare (1834—1848)* cuprinde în compoziția sa: *1. Protectoratul țarist; 2. Relațiile cu puterile occidentale; 3. Apărarea autonomiei economice; 4. Ideea protectoratului occidental; 5. Statul național român*. Se precizează că în această etapă în țările române exista o singură putere totodată protectoare și suzerană, Poarta otomană. Rusia țaristă era putere garantă a „tratatelor". „Exista deci o națiune moldavo-valahă suverană ale cărei drepturi consacrate în „capitulațiile" acordate de Poartă domnilor români sînt garantate în șapte tratate încheiate de aceasta cu Rusia". În preajma revoluției de la 1848 se întărea ideea că înlăturarea protectoratului din afară era un obiectiv fundamental „pentru înfăptuirea unui asemenea program de consolidare politică a națiunii

române pe calea unității și independenței statale cu garanția puterilor occidentale libere".

Partea a doua a lucrării se deschide cu capitolul cinci, *Problema emancipării politice a Principatelor române în timpul revoluției de la 1848*, distribuit astfel: *1. Zădărnicia acțiunilor potrivnice declanșării revoluției; 2. Afirmarea și apărarea dreptului la autonomie deplină în timpul revoluției; 3. Rezistența împotriva presiunilor externe. Înăbușirea revoluției.* Autorul constată că „suzeranitatea Turciei asupra Principatelor devenise, de fapt, o simplă ficțiune", acțiunile diplomației țariste aveau menirea să stopeze orice mișcare reformatoare în țările române, ele întruchipau obiectivele politice rusești în această parte a continentului. „Curtea suzerană era, prin urmare, determinată de Curtea protectoare să acționeze cu asprime față de revoluția română". În asemenea condiții, apărarea și menținerea dreptului la autonomie echivala cu siguranța evoluției ființei naționale și implicit de stat. Anastasie Iordache precizează că „Regulamentul organic a devenit insuportabil, anacronic", iar țările române doreau cu ardoare ca Poarta să le afirme din nou și să restabilească drepturile lor firești la autonomie.

Capitolul al șaselea denumit *Restabilirea regimului regulamentar și a protectoratului țarist. Acțiuni de protest contra încălcării dreptului la autonomie* abordează consecințele interne și externe ale revoluției române de la 1848. Și acum politica țaristă avea în grija sa ca trupele de ocupație din Principate să întărească influența ei aici, și concomitent să discrediteze autoritatea Porții otomane. Puterile Europei occidentale, se subliniază de autor, au înțeles gravitatea scopurilor țarismului și au intervenit, inițial diplomatic, apoi prin forță armată.

Penultimul capitol *Abolirea protectoratului țarist în perspectiva stabilirii unui nou statut internațional* prezintă disputa directă dintre puterile europene și Rusia țaristă care și-a propus să descompună Imperiul otoman, dorință mai veche a acesteia în ceea ce privește dominația sa în zona Strîmtorilor și Orientului Apropiat. Numai grava înfrîngere a Rusiei în „războiul Crimeii" (1853—1856), insistă autorul a sublinia, a obligat Imperiul țarist „să renunțe la pretențiile sale asupra Principatelor. Era pentru prima dată cînd, pe cale diplomatică, se preconiza abolirea protectoratului țarist exclusiv". În acest interval *Unirea* devenea țel fundamental pentru Principatele române, act politic susținut de unele puteri europene. Unirea nu a avut acordul unanim al semnatarilor Tratatului de pace de la Paris, de acum în colo aceasta devine obiectivul prioritar al diplomației române pe lîngă conducerea celor șapte mari puteri europene.

Ultimul capitol al cărții *Unirea Principatelor române — problemă europeană. Noul statut internațional* tratează evoluția tuturor acțiunilor politico-diplomatice care s-au finalizat cu actul Unirii Principatelor (1859). Contrar celor preconizate la masa tratativelor între marile puteri europene, care aveau, evident, și aici opinii diferite, poporul român a hotărît și a împlinit *Unirea*. În acest context autorul capitolului consideră că „Convenția de la Paris crea numai cadrul propice dezvoltării energiilor creatoare ale poporului român, lărgirii drepturilor la autonomie, pentru înfăptuirea unirii și independenței de stat, fără de care nu era posibilă o evoluție istorică normală". Se subliniază că Unirea cea Mare trebuia

să se împlinească firesc, mai ales că actul de la 1859 a creat un nou statut, favorabil, Principatelor Române în Europa.

În *Încheiere* sînt prezentate concluziile majore ale evenimentelor care s-au desfășurat din 1821 pînă la 1859, arătîndu-se că toate acestea „au deschis calea emancipării de sub dominația străină", „românii putînd depăși astfel adversitățile externe ale devenirii lor istorice".

Cartea mai conține un rezumat succint în limba engleză (necesară ar fi și publicarea ei totală într-o limbă de circulație internațională) și un *Indice*.

GHEORGHE F. ANGHELESCU

Pamfil Matei, *Astra. „Asociațiunea Transilvană Pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român" și rolul ei în cultura națională (1861—1950)*. Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1986, 364 p.

Structura volumului indică 9 capitole dense. Considerațiile introductive au în vedere fazele preliminare organizatorice, conferința consultativă și adunarea de constituire din octombrie-noiembrie 1861, proiectele de statut dezbătute, componența primului comitet de conducere, chestiunea stabilirii unui sediu central, cea a adunărilor itinerante anuale, discuțiile cu privire la primatul factorului economic ori la impunerea obiectivelor culturale în activitatea specific cotidiană și în scopurile urmărite pînă la anii de stagnare dintre 1914—1918.

Inițiativele și realizările din epoca dualismului austro-ungar includ momente distincte analizate de autor: după un prim deceniu, important datorită direcțiilor și mijloacelor de acțiune adoptate, pentru cadrul organizatoric și prevederile statutare impuse, urmează formarea secțiunilor științifice, editarea „Transilvaniei" și apariția despărțămintelor, inițierea „Bibliotecii populare" și tipărirea „Enciclopediei", înființarea „Muzeului", semicentenarul aniversat în 1911 și participarea la actul săvîrșit la 1 decembrie 1918, care constituie alte aspecte esențiale din dezvoltarea societății. Acestea au fost întărite ulterior de extensia firească survenită după unirea Transilvaniei cu România și manifestată prin conferințele publice și festivalurile literar-muzicale inițiate, prin propaganda cooperatistă, ideea muzeului etnografic la Cluj și a celui al Corvinilor la Hunedoara, raportul cu alte societăți și cu statul, înființarea și activitatea regionalelor în Basarabia, Dobrogea și Banat, necesitatea fondării unei secții medicale și acțiunile dintre anii 1940—1948.

Teza în legătură cu „Astra" ca societate culturală și științifică de nivel academic este argumentată prin evidențierea concepției culturale existentă în aspecte și orientări unitare, prin analizarea unor acțiuni de constituire a secțiunilor științifice și a detalierii rolului și menirii acestora, a activității publicistice și editoriale și a sarcinii culturalizatoare asumate în epoca interbelică. Chestiuni aparte vizînd limba română, unificarea ortografiei, adoptarea regulilor Academiei în 1904 și atitudinea față de anumite teorii vehiculate și referitoare la formarea limbii și a

poporului român sînt tratate substanțial și competent în lucrare de către autorul filolog ca formație. P. Matei procedează în continuare la trasarea unor direcții de acțiune și a cîtorva din obiectivele „Astrei" în propaganda culturală: a) organizarea despărțămintelor și agenturilor; b) rolul secțiilor științifice; c) importanța publicațiilor periodice, a „Enciclopediei", a colecțiilor de carte în genul „Bibliotecii populare", a celei pentru tineret, a seriei de calendare-almanach; d) aportul bibliotecilor țărănești, a celei centrale de la Sibiu; e) scopul înființării muzeelor, istoric și etnografic în august 1905, cel național „Avram Iancu" în 1924, Muzeul Unirii în 1929; f) menirea expozițiilor; g) interesul pentru teatru; h) propaganda economică; i) dezvoltarea învățămîntului și a pedagogiei; j) conferințele și disertațiile pînă la 1900; k) Universitatea populară și Extensiunea universitară clujeană.

Poziția „Astrei" în raport cu clasele și păturile sociale a fost analizată mai cu seamă pentru epoca interbelică, relevîndu-se aportul lui V. Goldiș în acțiunea de convingere și penetrare a opiniei publice. Este demn de notat aici și faptul că înființarea și funcționarea „Universității muncitorești" la Brașov a însemnat o atitudine novatoare a societății față de problemele sociale ale perioadei interbelice. Relația cu naționalitățile conlocuitoare și oficialitatea vremii, vădesc, pe de-o parte manifestări favorabile și cordiale, reflectate atît în statute cît și în cuprinsul „Transilvaniei", iar pe de altă parte, piedicile, ostilitatea și deciziile voit răuvoitoare ale autorității înainte de anul 1918.

Cîteva observații care țin de anumite inexactități strecurate în corpul lucrării și care nu diminuează cu nimic valoarea în ansamblu a realizării monografice a specialistului sibian: în 1826 nu exista încă Budapesta (p. 35), probabil 1923 și nu 1932 (p. 52); considerăm că trebuia consultat fondul de arhivă Ioan Micu Moldovan de la Cluj-Napoca, pentru completarea aserțiunilor din capitolul III; este vorba de Valeria Căliman (p. 320) și de Mario Roques (p. 327). Excelenta bibliografie selectivă din final, indicele de nume și rezumatul extins în limba străină pentru informarea cititorului din afara granițelor țării, precum și ilustrația adecvat selectată completează cîștigurile reprezentate de cartea discutată mai sus.

STELIAN MINDRUȚ

Astra. 1861—1950. Asociațiunea Transilvană Pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. 125 de ani de la înființare. Sub redacția Victor V. Grecu. Sibiu, 1987, 522 p.

Cele 52 de contribuții reunite în volumul meritoriu recenzat acum, includ problematici diferite ale „Astrei" abordate din unghiuri diverse sub raport istorico-științific. Se tratează astfel despre preliminariile apariției și se ilustrează dezvoltarea în timp, pe baze documentare (D. Goția), se discută despre modelul și societatea culturală întruchipată, despre sistemul organizatoric închegat și unitatea spirituală obținută ca și des-

pre concepția și activitatea ei de pînă la 1918, sub incidență europeană și modernizatoare (V. Curticăpeanu) Se trece în revistă aportul unor personalități, precum T. Cipariu (L. Botezan), G. Barițiu (G. Neamțu), A. Mocioni, N. Cristea, A. Vlaicu, O. Ghibu în diferitele faze existențiale ale „Astrei". Se detaliază rolul și activitatea despărțămintelor și a regionalelor create în perioada interbelică în Sălaj, Moldova, Banat, Maramureș, se relevă colaborarea dintre „Astra" și „Asociația Culturală Arădeană", „Societatea pentru Fond de Teatru Român", cu sașii (V. Ciobanu) și unitățile militare în domeniul cultural interbelic. Din multipla sferă de preocupări înfățișate, se individualizează contribuția secției istorice la colecționarea documentelor referitoare la trecutul poporului român, truda editorială a societății, grija pentru unitatea limbii, atitudinea față de literatura autohtonă și față de promovarea culturii naționale, aplecarea către istoria și filosofie istorică și a tehnicii, a științelor naturii (R. Ciobanu). Interesul pentru dezvoltarea învățămîntului în limba maternă, atenția față de sistemul bibliotecilor publice și sătești, față de conservarea patrimoniului național, constituie alte constante ale existenței și acțiunii „Astrei", nu fără a omite rîvna manifestată față de propovăduirea ideilor novatoare în pedagogie socială și amploarea manifestărilor artistice inițiate și dezvoltate.

În concluzie, putem afirma cu îndreptățit temei că ne aflăm în fața unui veridic instrument de lucru indispensabil pentru cei ce vor a aprofunda trecutul „Astrei", o valorificare fericită a inițiativei și contribuției reunite din toate colțurile țării, constituind o lectură instructivă și bogată în învățăminte ce rămîne astfel o mărturie condensată peste ani a ceea ce a însemnat și continuă să existe generosul exemplu al „Astrei" în conștiința românească de pretutindeni.

STELIAN MINDRUȚ

Antonie Plămădeală, *Românii din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar (1867—1918). După documente, acte și corespondență rămase de la Elie Miron Cristea.* Sibiu, 1986, 546 p.

Bătălia românilor din Transilvania pentru drepturi, dreptate, demnitate și unitate națională este rezumată prin trasarea cîtorva direcții și atitudini adoptate față de maghiarizarea numelor, de asimilarea forțată, de etatizarea școlilor, de apărarea minimului de proprietate funciară, de demonstrarea continuității etnico-istorice și a permanentizării integrității bisericii materne. E. Miron Cristea se implică de timpuriu cu articole publicate în presa vremii și cu acțiuni concrete sub raport național, dintre care se detașează participarea la Congresul studențesc de la Constanța (septembrie 1894). Mijloacele și măsurile inițiate de P.N.R. și mișcarea națională din Transilvania între 1867—1918 pentru păstrarea neatinsă a ființei etnice, pentru prosperarea stării social-economice și menținerea sistemului de învățămînt în limba maternă, constituie o secțiune importantă a lucrării, în care se relevă aportul figurii bisericești și pentru in-

tervalul tratativelor purtate de fruntașii români cu guvernele maghiare pînă la izbucnirea primului război mondial.

Epoca dintre 1914—1918 dezvăluie manifestarea patriotului militant, care participă la plebiscitul de la Alba Iulia și face parte din delegația însărcinată să prezinte la București actul făurit de toți românii.

Problematica scrisorilor din anexă, la fel ca și cea a materialelor din addendă, — fiind în fapt osatura și baza documentară a cărții —, survenind din partea a peste 100 de emitenți, analizată și comentată, îngăduie creionarea unor date și informații despre om, autorii în sine și epoca dezbătută. Aria geografică stabilită este extinsă, la fel ca și ierarhizarea făcută pe ani în privința mesajelor expediate: de la 36 (1910), 28 (1918), 23 (1908, 1914) la 2 (1901) și cîte 1 pentru anii 1892, 1896, 1905 și 1977. Addenda compusă din 34 de piese extrem de valoroase sub aspect documentar recompune alte fragmente din viața și îndeosebi din activitatea științifico-culturală și politică a lui E. Miron Cristea.

Cîteva sugestii se cuvin a fi exprimate aici în legătură cu anumite greșeli strecurate în text, presupuse a fi de dactilografiere ori de tipărire: „Egyetértés" (p. 22), Kunó K. (p. 132), Bartholf (p. 132); C. Brediceanu a decedat în 1909 (p. 207); este vorba de congregația comitatensă (p. 207), „Huszadik Század" (p. 209), contele O. von Czernin (p. 223); hotelul se cheamă „Jägerhorn" /Cornul vînătorului/ (p. 261), Alsó-Kubin în Banat (p. 366) Milan Hodža (p. 474), B. Björnsön (p. 476), I. Moța și Ghenadie Boghoeviciu (p. 484); următoarele scrisori sînt inversate: 1902 după 1908 (p. 251), 1898 înainte de 1897 (p. 319), 1900 și 1907 după 1909 (p. 328—329), 1908 (p. 335), 1914 înainte de 1912 și 1913 (p. 336—337), 1902 și 1904 după 1908 (p. 347—348); posibile interpretări neînțelese total de autor: tratativele pentru anii 1910—1914 (p. 25, nota 42), I. Dăianu s-a născut la Cut (p. 37, nota 69), lipsește motivația austrofilismului din 1908 (p. 89), Derussi era consul la Budapesta (p. 108, nota 222), I. Maniu să fi fost prieten intim cu C. Burdea?! (p. 211). Insistăm aici asupra bogăției și complexității aparatului critic din subsol, care subliniază odată în plus valoarea deosebită a monografiei și a strădaniei autorului. Indicele de nume s-ar fi cuvenit să fi fost precedat de o listă exhaustivă a tuturor scrierilor lui E. Miron Cristea, înfățișate astfel și într-o ordonare strict cronologică.

STELIAN MÎNDRUT

Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Romanul. 1874—1898. După acte, documente și corespondență inedite.* Sibiu, 1986, 358 p.

Preliminariile lucrării „introduc" și situează lectorul în spiritul și atmosfera perioadei, pătrunse de analiza personalității contradictorii, adică un Miron Romanul cu neșansa să urmeze după Șaguna, aflat între adversități pătimașe, silit la stratageme, flexibilități și chiar compromisuri atitudiționale față de evenimente și măsuri politice, și în relația cu autoritatea imperială sau cu guvernele de la Budapesta. Este de înțeles faptul

că fiind un exponent spiritual oficial al românilor transilvani, recunoscut și validat ca atare, mitropolitul trebuia să nu ignore obligația formală asumată vizavi de oficialitate, pentru că de pe terenul încrederii dobîndite să poată acționa și protesta prin memorii și cuvîntări împotriva atacurilor deschise la adresa ființării etnice a elementului autohton. Prudența, abilitatea, tactul și cumpătarea, incriminate deseori de contemporani și de posteritate (p. 20, 21, 23, 24, 27, 31) au avut drept scop cîștigarea și menținerea „bunăvoinței relative" a Vienei pentru ca să se poată contracara, dezvălui ori limita efectele unor măsuri represive imediate survenite din partea Budapestei. Principalele subcapitole ale părții a V-a din volum, în legătură cu păstrarea neatinsă a învățămîntului în limba maternă pe intervalul dintre 1879—1898, atestă acest fapt prin informații bogate și inedite.

Dublul scop țintit de autor în lucrare apare cu evidență; tratarea unor aspecte ale politicii oficiale de deznaționalizare a românilor din Transilvania, demascate și condamnate prin însăși activitatea mitropolitului Miron Romanul și întocmirea unei monografii cu un portret veridic în legătură cu figura sa centrală.

Scrisorile și documentele anexate contribuie astfel la acțiunea de reconstituire a profilului intelectual, moral, spiritual și civic întruchipat de Miron Romanul, la obținerea unor informații prețioase despre epocă, mentalități și cursul luptei naționale românești transilvane. Selecția este făcută de autor după importanța emitenților și a destinatarilor, ca și după valoarea mesajelor încorporate. Documentele de arhivă cercetate au la bază fondurile Miron Romanul, Vasile Mangra și Ioan Mețianu de la Sibiu, precum și fondul Elie Miron Cristea de la București.

Personajele în dialog reprezintă în majoritate figuri însemnate ale epocii și ale mișcării naționale române, ilustrînd în arie geografică mai toate centrele acesteia. Distanța cronologică se cuprinde pe intervalul dintre anii 1871 și 1899. Primatul în materie epistolară îl dețin V. Babeș, I. Mețianu, A. Trefort, I. Gall, multe corespondențe avînd răspuns din partea lui Miron Romanul. Mici inexactități strecurate în text; lipsă datare (p. 251—253), scrisoare din 1889 înainte de alta din 1879 (p. 247—249), lipsă datare (p. 271), telegrame fără indicarea anului respectiv (p. 277, 278, 291—292, 315, 321).

Nu putem să nu remarcăm bogăția aparatului critic din subsol, ca de fapt și în cazul volumelor anterioare, indicele final, ilustrația sugestivă, care ridică valoarea ținutei științifice și a utilității cărții. Realizare pertinent gîndită și ca atare scrisă, ce proiectează mai multă lumină și contribuie astfel la ilustrarea unor momente din trecutul națiunii noastre, volumul prezent surprinde din nou prin demersul autorului captivat de fascinația documentului, împletită cu patima și migala depistării, care fac ca epoca și evenimentele să se dezvăluie și datorită acribiei și probității științifice manifestate de dr. Antonie Plămădeală. Un excelent cunoscător al fondurilor de arhivă oferă așadar o lucrare cu caracter biografic ce întregește, fără să idealizeze, statura morală, internă a omului și patriotului consecvent, înțelept, dîrz și diplomat care a fost Miron Romanul.

STELIAN MÎNDRUȚ

Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867—1918)*. Sibiu, 1986, 303 p.

În introducere, M. Păcurariu trasează cîteva din constantele stării politice a Transilvaniei în epoca dată. Excursul istoric făptuit în chip retroactiv, înregistrează semnificațiile momentului 1848, urmările „erei Bach" privind regimul liberal instituit în 1860, rolul Dietei de la Sibiu. Nararea este făcută continuativ și într-o strictă ordonare cronologică, prezentîndu-se pe larg actul „Ausgleich-ului" și a reacției potrivnice românești, legile votate în 1868, acțiunea „Pronunciamentului", înființarea partidelor politice românești, legile școlare deznaționalizatoare, Memorialul din 1882, momentul „Tribuna", evenimentele dintre 1891—1896, disputa activism-pasivism, campaniile electorale, legile Apponyi, impactului războiului prim mondial, activitatea de propagandă în străinătate și actul Unirii din 1918 de la Alba Iulia.

Capitolul prim include în mod detaliat trecerea în revistă a încercărilor de maghiarizare forțată a românilor transilvăneni, prin învățămînt, prin societățile culturale, cu ajutorul acțiunii de colonizare și a mijlocirii bisericii. Nu intrăm în amănunte și nici nu insistăm, datele fiind îndeobște cunoscute și sintetic redate. Capitolul următor prezintă relația existentă în intervalul studiat între autorități și reprezentanții bisericii române, indiferent de confesiune, care au țintit la unison același scop comun; apărarea și păstrarea ființei etnice nealterate. Demersul efectuat pătrunde și infrastructura și dezvăluie atitudinea preoțimii de jos, confruntată cotidian cu masele populare și aflată față în față cu oficialitatea și cu tendințele acesteia de maghiarizare. Reacția și reversul medaliei sînt cunoscute și manifestate prin măsurile administrative punitive, prin salarizarea defectuoasă, procesele de presă și detențiile sporite în închisorile de stat. Strădania captării interesului unei bune părți a românimii prin intermediul bisericii greco-catolice este relevată în cazul înființării episcopiei de Hajdudorog în 1912 și a unui proiectat vicariat „secuiesc", fără a mai aminti campania protestatară hotărîtă vizavi de ideea unei Episcopii ortodoxe române!

Ultimele două capitole tratează despre evoluția și organizarea învățămîntului confesional românesc, atitudinea manifestată de parare și contracarare a tentativelor de maghiarizare prin școală pînă la 1918, ca și despre existența și acțiunea unitară a preoțimii românești în anii războiului pentru împlinirea dezideratului suprem.

Concluziile pertinente din terminalul volumului prefațează conținutul extrem de bogat al anexei, reprezentînd o treime din economia cărții și însumînd fragmente de documente știute și neștiute pentru fiecare capitol în parte. Utile se prezintă și tabelele de preoți închiși, deportați și refugiați pentru anii 1916—1918.

Cîteva observații de formă și de fond se impun vizavi de monografia prof. dr. M. Păcurariu; considerăm că bibliografia de la subsol ar fi trebuit adusă la zi!. De exemplu, nu figurează cartea semnată de S. Retegan despre Dieta de la Sibiu, 1979 (p. 11), și nici volumul acad. Ștefan Pascu,

„Ce este Transilvania", 1983, citîndu-se aici lucrări mult mai vechi! (p. 19). Oare nu sînt totuși prea tranșante categorisirile făcute în legătură cu începuturile politicii pasiviste și activiste? (p. 12 și 16); societatea „EMKE" apare ca fondată cînd în 1884, cînd în 1885, mai mult, este confundată cu alta înființată în nordul Ungariei, anume „FEMKE" (p. 18 și 41); nu înțelegem cum putea protesta Comitetul Executiv al Congresului naționalităților de la Budapesta, în august 1895, împotriva proiectului de lege vizînd maghiarizarea numirilor de localități din 1897? (p. 39); Tisza István era *încă* prim ministru (p. 55); P. Ivașcovici sau Ivacicovici? (p. 62); Miron Romanul cu o „atitudine politică oportunistă", a se vedea volumul recent semnat de dr. Antonie Plămădeală, 1986 (p. 63); lucrarea „A Székelyföld leirása" a apărut la Budapesta în *șase* volume, între 1868—1873 (p. 122). Cum oare putea fi semnat „Pronunciamentul" de la Blaj în anul 1865? (p. 212).

STELIAN MÎNDRUȚ

V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*. Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", Facultatea de istorie și filozofie, 1985, 172 p.

Prefața autorului subliniază caracterul de simbol al ființării instituției ieșene, rațiunea și sentimentul existenței ei în prelungirea unei tradiții știute. Focar de cultură și știință, îngemănînd în timp atitudinea militantă cu spiritul modern, Universitatea, prin reprezentanții ei, personalități multilaterale, a reprezentat o direcție importantă în definirea faptului de spiritualitate și civilizație autohtonă.

Capitolul prim încearcă să argumenteze vocația pentru istorie a orașului Iași, de care se leagă firesc începuturile istoriografiei naționale. Chiar dacă activitatea cărturarilor din veacul XVII: Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce, ca și a lui D. Cantemir, rămîn în afara cadrelor unui învățămînt strict circumscris, tratarea în cazul de față își dobîndește un viabil temei. Nu se omite nici aportul fruntașilor Școlii Ardelene. Epoca de pînă la înființarea Universității ieșene în 1860, include în planul sublinierii atitudinii față de necesitatea instaurării treptate a unui învățămînt istoric autohton, semnificative referiri la activitatea din Principatele Române și Transilvania, la instituțiile nou create și la inițiatori ca Gh. Asachi, A. Florian, A. T. Laurian, Gh. Săulescu, I. Maiorescu, M. Kogălniceanu, la programe de învățămînt, manuale utilizate, cursuri de istoria românilor predate etc.

Un capitol substanțial din lucrare este închinat audienței științei istorice la Universitatea ieșeană între anii 1860—1918. Se relevă, astfel cadrul instituțional creat și favorabil aplicării preocupărilor vizînd așezarea învățămîntului istoriei pe baze adecvate sub aspect organizatoric și metodologic. Analiza făcută acum urmărește evoluția receptată cu toate meandrele, dificultățile obiective și subiective care au apărut în intervalul amintit, pentru ca să se concludă judicios saltul realizat pînă în debutul veacului XX. V. Cristian procedează la detalierea existenței și

activității celor 2 catedre inițiale: de literatură și istoria românilor, separate în 1883, și de istorie universală, ca și a funcționării unor prestigioși dascăli, precum V. A. Urechia, T. Maiorescu, A. D. Xenopol, titularul catedrei de istoria românilor între 1883—1915, I. Ursu, specialist erudit, cu studii în străinătate și care a încercat să încadreze istoria autohtonă în cea universală, la catedră între 1908—1919; P. Răscanu, titularul catedrei de istorie antică, epigrafie și geografie (1884, 1896—); T. Antonescu la catedra de arheologie și antichități (1894—1910), toți reprezentînd relația de interpătrundere între activitatea științifică și cea desfășurată la catedra universitară.

Istoriografia ieșeană interbelică constituie un moment distinct în peisajul scrisului istoric autohton, marcat de afirmarea atît către interior cît și spre exterior. Chiar dacă se continuă în mare tendințe și modalități de cercetare, unitatea demersului istoriografic românesc de după 1918 amprentează cursul schimbat al analizei științifice și a învățămîntului istoric universitar ieșean în epoca dată. Aspectul instituțional-organizatoric, deloc de neglijat în debut, este subliniat responsabil de autor. Referirile se fac în conjugare și la modul complex, incluzînd realizările obținute la scară națională. V. Cristian opiniază că învățămîntul universitar are acum ponderea principală în cercetarea istoriografică. Caracteristic pentru grupul restrîns de istorici ieșeni ar fi, în viziunea autorului, spiritul neopozitivist și preferința pentru abordarea amănunțită a unor aspecte particulare ale trecutului național, analiza critică riguroasă a izvoarelor edite și a documentelor de arhivă și tendința spre sinteză oprită la nivelul unor realizări parțiale. Temeinicia în cercetare și școala istorică creată își au un reprezentant de o unicitate indiscutabilă în persoana savantului Ilie Minea (1881—1943) profesor, cercetător, îndrumător în cadrul Seminarului de istorie a românilor și prin buletinul „Cercetări istorice", specialist în istoria medie românească, un neostoit „spiritus rector" al destinelor învățămîntului istoric ieșean interbelic și a existenței institutului științific de cercetare (1941, 1943). Examinarea predării științei istorice se face în ordine cronologică și pe catedre: istorie veche, O. Tafrali (1913—), bizantinolog și istoric de artă, urmașul acestuia, P. Constantinescu-Iași, cu cele două direcții cunoscute, anume relațiile româno-bulgare și istoria artelor; arheologie și antichități, Radu Vulpe; istorie antică și epigrafie, I. Andrieșescu, P. Nicorescu, E. Condurachi; istorie medie și modernă universală, din anul 1924, Gh. I. Brătianu, cu o viziune modernă, comparatistă și totală, urmat de A. Oțetea, profesor, cercetător, organizator și editor. Titularii altor catedre cu contribuții însemnate în cîmpul istoriografic au fost: Gh. Zane, Șt. Zeletin, Șt. Bârsănescu, I. Bărbulescu, alături de reprezentanții unor instituții de cultură locale: S. Zotta, Gh. Ungureanu, Gh. Ghibănescu, M. Costăchescu, N. A. Bogdan. Concluzia se impune cu de la sine putere în legătură cu școala istorică, problemele metodologice dezbătute, cu rigurozitatea critică, larga investigație documentară, raportul dintre analiză și sinteză cu prevalența celui dintîi termen ca și despre concepția general istorică idealistă.

Ultimul capitol înfățișează stadiul și perspectivele învățămîntului superior și a cercetării istorice după Eliberare și pînă în zilele noastre.

Știința istorică aflată, mai ales după 1948, pe baze noi, materialist-dialectice, la fel ca și cercetarea de profil, este reorganizată în conformitate cu principiul muncii în colectiv. Autorul procedează la analizarea detaliată a activității depuse în cadrul catedrelor și secțiilor de cercetare, relevînd carențele observate în timpul „deceniului obsedant" ca și cîștigurile dobîndite după anul 1965. Disponibilitatea către realizarea unor construcții istorice ample, deschiderea către exterior și comunicarea sub forma dialogului de orice fel, acceptarea faptului de istorie universală și raportarea continuă la rezultatele istoriografiei acesteia, au constituit factori care au conlucrat ca noua școală istorică ieșeană să-și extindă substanțial sfera preocupărilor științifice și să se impună astfel ca o direcție marcantă în știința istorică românească actuală.

STELIAN MÎNDRUȚ

Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900—1914*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, 200 p.

Mișcarea națională românească din Transilvania în perioada 1900—1914 de care se ocupă istoricul L. Maior, deși la granița epocii contemporane, paradoxal, este mai puțin cercetată și cunoscută decît mișcarea națională din perioada Memorandului, de exemplu.

Cărui fapt se datorește această „neglijență" istoriografică?

Explicația este tot de domeniul paradoxului: datorită abundenței materialului documentar, multitudinii izvoarelor existente. Însă așa zisul paradox nu este decît aparent, deoarece se recunoaște unanim că timpul trebuie el însuși să treacă mult peste o epocă izvoarele și documentele istorice trebuie lăsate să se decanteze și informațiile de o reală valoare științifică să se cearnă, pentru a judeca obiectiv apoi, respectiva perioadă istorică.

Este ușor de înțeles și faptul că, informația prea vastă, izvoarele prea numeroase, „inhibă" cercetarea sau pur și simplu împietează asupra valorii concluziilor în cazul în care informațiile nu sînt folosite cu discernămîntul și obiectivitatea unui cercetător detașat de contextul istoric respectiv.

Așadar, atunci cînd Liviu Maior a pornit la cercetarea începutului de secol XX sarcina sa nu a fost de loc ușoară.

Cartea însă, care a văzut lumina tiparului sub auspiciile prestigioasei edituri clujene este o dovadă a competenței autorului, a tenacității sale de a investiga această mare pată albă din Istoria Transilvaniei.

Seriozitatea cu care el stabilește liniile directoare ale acelui aproape un deceniu și jumătate de început de secol, domină paginile dense ale cărții.

Mișcarea națională din Transilvania nu începe însă la 1900, și antecedentele sale sînt rezumate magistral în *Introducere*, astfel încît ea

apare ca rezultanta firească a altor decenii de frămîntări, de lupte sociale și naționale încordate.

Apoi structurarea lucrării este cît se poate de logică; ceea ce este specific mișcării naționale românești în epoca respectivă e prins în capitole și subcapitole, potrivit importanței sale. Astfel, cartea debutează cu o deosebit de detaliată înfățișare a situației socio-economice a românilor din Transilvania la începutul secolului XX. Cifrele aride demonstrează un adevăr dureros, acela că românii din Transilvania erau constrînși la inferioritate economică și politico-culturală. Autorul constată drept urmare a analizei acestei stări de lucruri că unica șansă a românilor din Transilvania de a dobîndi poziții corespunzătoare cu dezideratele lor era numai accea a unirii cu România.

Concluzia se impune cu necesitate realizîndu-se un consens deplin între respectivele forțe sociale în scopul desăvîrșirii unității statului național român.

S-ar părea că schema e simplă. Românii sînt asupriți în Austro-Ungaria și astfel ei luptă cu o tot mai mare îndîrjire pentru a-și rupe zăbrelele, pentru a se elibera. Dar faptele sînt mult mai complexe, mai sofisticate, trebuind a fi înlăturate numeroase piedici dinăuntrul și din afara mișcării.

Se impune în primul rînd, ruperea cu tradiția pasivistă, căci imperativele politice s-au schimbat în decursul anilor, ajungîndu-se astfel la *noul activism* calitativ deosebit de activismul cunoscut anterior. Astfel în mișcarea națională pot fi angrenate pături mai largi, ceea ce fără îndoială conferă mișcării un conținut și mai democratic, dinamizînd într-un grad mai înalt efortul de a zdrobi vechiul imperiu și a clădi pe ruinele sale state naționale unitare viabile, între care și o Românie unită, expresie a unei lumi mai bune.

Este cercetat apoi cu minuție grupul neoactivist arădean și mai ales programul său politic. Arădenii preconizau astfel să transforme campaniile electorale într-o școală de educație politică a maselor rurale; formulează, deși mai voalat problema autonomiei tinzînd spre autodeterminare. În fruntea celor ce luptau pentru schimbarea vechii tactici, se aflau: Gh. Bogdan-Duică, Ilarie Chendi, Vasile Goldiș. Ioan Suciu, Sever Secula, Ioan Costa, Alexandru Lapedatu și alții.

La începutul anului 1904, ca urmare a dispariției *Tribunei* sibiene, grupul arădean împreună cu cel din Orăștie, schimbă numele ziarului *Tribuna poporului* de la Arad în *Tribuna*, dorind astfel să simbolizeze continuitatea cu publicația începută la 1884.

Activismul politic preconizat avea drept țintă atragerea maselor populare, în special a țărănimii prin înfăptuirea „solidarității naționale", refacerea alianței cu celelalte naționalități oprimate și consolidarea instituțiilor economice și culturale existente, iar lozinca mișcării devenea: „Prin noi înșine trebuie să învingem".

Alături de grupul arădean, gruparea politică din Orăștie a jucat și ea un rol important. Grupul din jurul băncii „Ardeleana" avea drept purtător de cuvînt ziarul *Activitatea* iar de la 1902 *Libertatea* de la Orăștie care a ajuns unul dintre cele mai serioase ziare politice românești;

printre inițiatorii și sprijinitorii acesteia se numărau Victor Bontescu, Alexandru Vaida-Voievod, Aurel Vlad ș.a.

Un moment deosebit de important din viața mișcării îl constituie conferința națională a Partidului Național Român din 1905. Acum, vechile forțe pasiviste în frunte cu Al. Mocioni, Coriolan Brediceanu de la *Drapelul*, apoi *Gazeta Transilvaniei* și revista *Răvașul* din Cluj se opun cu îndîrjire noii orientări. Victoria forțelor activiste este asigurată de ralierea la poziția lor a cercurilor politice blăjene în frunte cu ziarul *Unirea*. Desfășurată la Sibiu conferința are în frunte pe Gh. Pop de Băsești, Vasile Lucaciu, Teodor Mihali, Al. Vaida-Voievod, Aurel Cosma și Coriolan Brediceanu, lipsind o serie de conducători rămași credincioși programului PNR din 1881. Două din marile personalități ziarul *Unirea*. Desfășurată la Sibiu, conferința are în frunte pe Gh. Pop de Băsești și Vasile Lucaciu care dîndu-și seama de schimbările produse în viața politică *nu mai susțineau pasivismul*.

În raportul său, Vasile Lucaciu insistă asupra programului și schimbării tacticii. Votul conferinței a însemnat o victorie desăvîrșită a activiștilor: 79 au votat pentru activism și 12 au rămas susținători ai pasivismului.

La acest subcapitol remarcăm analiza comparativă cuprinzătoare și minuțioasă între programul Partidului Național Român din 1881 și noile „hotărîri" aduse de conferință în sensul dinamizării mișcării și a intensificării luptei românilor pentru drepturi sociale și naționale. Autorul constată pe drept cuvînt că această conferință din 1905 a fost momentul istoric în care se înlocuia formula autonomiei și se pregătea aceea a autodeterminării, iar mișcarea se orientează decisiv către România.

Capitolul *Partidul Național Român între 1905—1914*, cuprinde lupta pentru votul universal, lupta prin excelență pătrunsă de un adînc democratism și care scoate și mai mult în evidență reacționarismul guvernelor de la Budapesta, care făceau cu cinism din dreptul de vot o chestiune de putere, de dominație național șovină. Tot aici se înserează și caracterul antihabsburgic al acestei mișcări ilustrat de interesante și convingătoare citate. Conferința din 1910 constituie un alt moment de meditație pentru fruntașii luptei naționale. Mișcarea dobîndește un caracter tot mai radical din punct de vedere social, se perfecționează organizatoric.

În fine, capitolul *Curente și tendințe în mișcarea națională* este unul dintre cele mai interesante și originale sub aspectul interpretării. În subcapitolul intitulat *Tinerii „oțeliți" și necesitatea radicalizării conducerii naționale*, Liviu Maior demonstrează mersul ascendent al mișcării, necesitatea reorganizării P.N.R-ului pe baze largi populare. „Oțeliții" erau reprezentați de Octavian Goga, Ilarie Chendi, Octavian Tăslăuanu, Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu, Ioan Lupaș, Ioan Agârbiceanu, Sextil Pușcariu, Vasile Pîrvan, și alții, personalități care s-au impus mai tîrziu pe plan cultural-științific. De notat că mulți dintre aceștia erau grupați în jurul revistei *Luceafărul*. Este de remarcat apoi că tinerii „oțeliți" au pus pe primul plan *școala* românească și nu votul universal, argumentînd logic prin faptul că pînă la acea dată au trăit

românii 40 de ani și fără vot universal, dar „40 de ani de școală străină vor ajunge să ne distrugă", ceea ce din punct de vedere istoric era fără îndoială un considerent *realist*. O. Goga în fruntea „oțeliților", mult mai caustic decît alții, în articolul „Adevărul", supune întreaga mișcare națională unei analize deosebit de critice. Iată doar un pasaj din acest articol: „Să ridicăm deci vălul de pe minciunile cuvioase, să le zicem pe nume păcatelor care bîntuiesc societatea noastră și să aducem un suflu aspru de sănătate, care să înviorezе viața noastră publică" (p. 166).

Gruparea tinerilor dizidenți se rupe de vechii conducători ai partidului. Deteriorarea situației îngrijorează România care intervine pentru a reconcilia părțile. Al. Vaida-Voevod cere solidaritate națională și respectarea disciplinei de partid. Dar „oțeliții" ripostează învinuirilor prin necesitatea primenirii conducerii Partidului Național și a reorganizării întregii sale structuri. O parte din dispută se încheie după multe medieri, la începutul anului 1912 cînd *Tribuna* încetează și gruparea „oțelită" dă o declarație de solidaritate cu conducerea Partidului Național. Cursul spre stînga al mișcării naționale imprimat cu atîta vigoare de tineri, continuă însă și după dispariția *Tribunei* lor. Punînd în umbră unele vechi obiective ale mișcării naționale ei fixează ca scop al întregii acțiuni politice românești, *unitatea națională*.

Este astfel pentru prima dată cînd se analizează atît de atent activitatea acestei interesante grupări vizavi de conducătorii P.N.R., ajungînd la concluzia că existența sa atestă mobilitatea de care a fost capabilă mișcarea națională românească, preocupările în vederea găsirii celor mai viabile modalități în împlinirea deziderateloг poporului român.

În fine, *Mișcarea socialistă și problema națională* asupra căreia s-a mai scris, este bine sintetizată, iar *Încheierea* este un corolar al cărții, rememorînd înfăptuirile realizate de mișcarea națională românească în perioada 1900—1914. Ritmul istoric accelerat al acestor înfăptuiri au dus, în condițiile colapsului militar al Austro-Ungariei din 1918, la înfăptuirea idealului secular al poporului nostru.

În concluzie, cartea este fără nici un dubiu demnă de cel mai susținut interes atît din partea specialiștilor cît și din partea publicului larg, interesat în cunoașterea istoriei Patriei, venind să acopere din punct de vedere istoriografic o arie mai puțin, fragmentat, unilateral, și părtinitor cercetată pînă acum.

GELU NEAMȚU

Études d'historiographie. Sour la direction de Lucian Boia. Bucarest, Université de Bucarest, Faculté d'histoire et de Philosophie, 1985, 272 p.

În prefața semnată de L. Boia sînt indicate cîteva din ideile călăuzitoare ale domeniului, atrăgîndu-se atenția în privința faptului că istoria istoriografiei nu înseamnă simpla inventariere de nume sau de

titluri, ci analiza conștiinței istorice a fiecărui grup social-național în parte și în decursul devenirii sale.

Studiile cuprinse în volum aparțin unor istorici români și străini, care încearcă să răspundă acestui deziderat introductiv menționat. Chestiuni ale științei istorice europene își află tratarea în analizele efectuate de Ch. O. Charbonnel, președintele Comisiei internaționale de istorie a istoriografiei, cu privire la „Reîntoarcerea barocă la o istorie narativă sau despre teoreticienii istoriei în Franța secolului XVII (1599—1681)"; J. M. Dufays, istoric belgian, discută subiectul tratatelor despre istorie în același veac și în cadrul unei priviri generale asupra cercetării realizate: C. Amalvi se ocupă de bazele și interpretările istoriografice ale mitului celor două Franțe între 1799—1940 iar J. Topolski, specialist polonez, recent tradus cu „Metodologia istoriei", evocă principiile metodologice standard sau schimbate în dezvoltarea istoriografiei pentru secolele XVIII—XX. Doi cercetători spanioli, M. T. Elorriajaga Planes și P. Ciruano au în vedere teme legate de tendințele metodologice principale și formarea istoriografiei naționale între anii 1833—1868. Cîteva din reperele actuale ale istoriei științei istorice africane stau în atenția specialistului nigerian în istorie orală, E. J. Alagoa, în vreme ce canadianul S. Saul se arată preocupat de anumite prejudecăți existente în investigarea istoriografiei egiptene despre „revoluția Urabi" (1881—1882). Direcții, curente și tendințe ale istoriografiei braziliene contemporane sînt incluse în lucrarea prof. N. Leonzo în legătură cu rolul Institutului de istorie și geografie în dezvoltarea istoriei respective, în timp ce un specialist cu renume în domeniu, G. Iggers, vicepreședinte al Comisiei, opiniază asupra reconsiderării operei germanului Ranke în Statele Unite. Am lăsat intenționat pentru partea finală a însemnărilor cele două contribuții aparținînd unor istorici americani, bunecunoscuți nouă și care au vădit răbdare și aplecare în studierea unor probleme de istoriografie românească: Fr. Kellog, care dezbate concepția istorică a savantului D. Cantemir și P. E. Michelson, care face referiri monografice la faza de tranziție a științei noastre istorice interbelice, adică la debutul triadei compuse din Gh. I. Brătianu, G. G. Giurescu și P. P. Panaitescu pentru intervalul „școlii istorice noi" (1919—1931).

Realizărilor autorilor români au în vedere discutarea metamorfozelor unui concept precum durata istoriei (L. Boia), contribuții în legătură cu aspecte ale istoriografiei antice și medievale, autohtone și universale (E. Cizek, Z. Petre, S. Brezeanu), excursul realizat de V. Curticăpeanu vizavi de evoluția principiului de naționalitate în gîndirea istorică românească pe durata secolului XVIII și pînă la jumătatea celui următor, tratarea temeinică a prof. A. Zub asupra sistemelor și a empirismului detectat în istoriografia noastră critică, succintă dar edificatoare trecere în revistă a momentelor principale ale evoluției școlii istorice clujene (acad. Ștefan Pascu) și bilanțul înregistrat de către Gh. I. Ioniță, cît și perspectivele în legătură cu știința istorică românească în preajma celui de-al XVI-lea Congres internațional de științe istorice de la Stuttgart.

Lista de autori din final înseamnă un îndreptar prețios pentru lectorul volumului de față, pe seama căruia imputăm doar tirajul extrem de mic și astfel putința unei minore difuzări în rîndul celor interesați și avizați.

STELIAN MINDRUȚ

Ioana Ursu, Dumitru Preda, *Biografia unei conștiințe. Ioan Ursu*, Cluj-Napoca, Edit. „Dacia", 1987, 295 p.

Semnificativa și elocventa precuvîntare rostită de acad. Ștefan Pascu are menirea să introducă lectorul în atmosfera cărții și să traseze succint direcțiile evolutive urmărite de autori pe parcursul celor 7 capitole inteligent gîndite și redactate.

Concepția de elaborare și de structurare, avînd nota obișnuită pentru genul de lucrare monografică în legătură cu o personalitate anume, se bazează pe utilizarea unui fond documentar bogat, arhivistic primordial, de bibliotecă ca și pe evidențierea scrierilor și a corespondenței personale, necunoscută pînă astăzi.

Gradarea treptată a narării, realizată de autori sub forma unei redactări plăcute, ca și încadrarea corectă în epocă a evenimentelor descrise urmăresc ascensiunea tînărului dornic de a aprofunda tainele științei trecutului, de la studiile elementare în comuna natală și pînă la frecventarea Universității din București cu profesori iluștri precum D. Onciul și N. Iorga. Înclinăm să credem că studierea arhivei liceului real „N. Bălcescu" din Brăila ar fi oferit un răspuns concret și motivat în legătură cu plecarea la cerere a profesorului suplinitor între 1898—1900 (p. 27,29). Interpretarea memoriilor inedite și a epistolarului dintre anii 1903—1908, permite închegarea traseului studiilor de specializare în Germania și a itinerariilor de perfecționare și doctorat în Franța și Italia. Adiacent pasiunii pentru istorie se manifestă atitudinea tînărului patriot, convins de necesitatea împlinirii deziderateului social-național al românilor transilvăneni și acționînd ca atare, prin faptă și scris. Activitatea sa de fructuoasă cercetare științifică se îngemănează astfel cu cea politică și este întruchipată de cel propus în mai 1910, ca membru corespondent al Academiei și în decembrie 1910, drept profesor agregat definitiv la catedra de istorie medie și modernă a Universității ieșene. Un amendament din partea recenzentului, vizează excesul de citate, care aglomerează, îngreunează și obosesc lectura firească a textului. Poate că modalitatea de sintetizare, aici și acum, și-ar fi aflat un rost cuvenit și în chip intercalat.

Contribuția lui Ioan Ursu la acțiunea de făurire a statului național unitar român este evidențiată prin paleta unor conferințe și discursuri ținute pe durata războiului prim, de suita unor articole și colaborări cu materiale la presa din Transilvania și România, care toate îl înfățișează

pe dascălul educator, factor ce stimulează opinia publică în bătălia pentru dobîndirea unității naționale rîvnite. Minime corective se impun a fi așternute: Liga (p. 88), inaugurarea *noului* local al școlii primare (p. 91), este vorba de articolul de lege despre predarea religiei în limba statului! (p. 95), Sighișoara (p. 120); care au fost dificultățile cu Bogdan și Bărbulescu? (p. 125), Nastovici (p. 135).

Profesorul titular din aprilie 1914 vădește atenție față de situația P. N. Român și a mișcării naționale din Transilvania, contribuie la reorganizarea secției „Ligii" de la Iași, participă la Congresul românilor de peste hotare, combate propaganda filogermană prin intermediul propriei publicații înființate „Revista Neamului". Excelente se dovedesc paginile dedicate analizării celor 18 numere păstrate (p. 162—170).

Cronica vieții și activității prof. I. Ursu, în fapt o operă-manifest în monografia prezentă, culminează cu înregistrarea aportului la făurirea unirii de la Alba Iulia. Ar fi fost poate mai nimerit ca momentele distincte, compuse din participarea la „Misiunea universitară română în străinătate" și la Congresul de la Roma al naționalităților Imperiului austro-ungar, colaborarea pentru „La Roumanie", conlucrarea în cadrul „Comitetului național al românilor din Transilvania și Bucovina", existența și activitatea ca specialist pe lîngă delegația română la Conferința de pace de la Paris, pînă în mai 1919, să fi fost incluse și tratate într-un subcapitol anume, tocmai datorită însemnătății deosebite a faptului respectiv.

Ultima parte a volumului cuprinde prezentarea activității didactice, publice și de cercetare științifică a celui numit de către rectorul Sextil Pușcariu ca titular al catedrei de istorie universală din cadrul Facultății de litere și filosofie a recent înființatei Universități a Daciei Superioare (iunie 1919). De existența prof. I. Ursu la Cluj, între 1919—1923, se leagă publicarea unor studii despre istoria Moldovei în secolul XV, crearea „Institutului de istorie universală" și intensificarea demersurilor vizînd istoria și istoriografia străină. De scurta activitate în timp a prof. I. Ursu la București, trebuie atașată monografia elaborată despre epoca lui Ștefan cel Mare.

Am sugera, pentru o viitoare ediție, revăzută și adăugită, un posibil capitol ultim, postfațator despre situarea activității și a operei profesorului militant în conștiința contemporaneității și a posterității, mai ales în plan istoriografic și avîndu-se în vedere bogata listă bibliografică selectivă!

Cîteva mici îndreptări de semnalat: revista este *orădeană* (p. 215), *Iacobovici* (p. 222); articolul nr. 125 sau 215 din „Gazeta Transilvaniei"? (p. 103 și 268); la fel, articolul nr. 9940 sau 9364 din „Adevărul" (p. 137 și 269). Să nu fi publicat *chiar nimic* istoricul Ioan Ursu în presa clujeană între anii 1919—1923?

STELIAN MINDRUȚ

Românii în istoria universală. Universitatea „Al. I. Cuza", Iași, 1986, 1987. Coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian.

O fericită coincidență a făcut ca, la împlinirea unei jumătăți de veac de la apariția monumentalei lucrări a lui Nicolae Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, istorici cercetători și universitari ieșeni să editeze, sub egida Universității din Iași, a Academiei de științe sociale și politice și a Institutului de istorie și arheologie, primul tom dintr-un opus de mare întindere, *Românii în istoria universală*. Următoarele două aveau să apară un an mai tîrziu, în 1987. Titlul — se spune într-o densă și argumentată introducere — a fost îndelung gîndit și el dorește să acopere cu adevărat plenar un concept asupra căruia nu este nevoie să insistăm aici. Lucrările, rod al unor îndelungate cercetări în biblioteci și arhive din țară și străinătate, constituie doar un început, căci, după publicarea studiilor, volumelor de documente în care se urmărește receptarea de lumea din afara spațiului românesc a realităților noastre, prezentînd — cum este și firesc într-o asemenea întreprindere — și *l'image de l'autre*, travaliul istoricilor ieșeni va fi îndreptat spre elaborarea doritei sinteze ce va fi corolarul unei activități laborioase de ani de muncă. Modul de organizare a conținutului cercetărilor, a „punerii lui în pagină", diferă în funcție de materialul științific ce urmează a fi publicat. De aceea, în volumele premergătoare sintezei, inclusiv în cele apărute deja, cititorul va putea găsi o binevenită unitate în diversitate. Astfel, volumul întîi propune studii de mai mică sau mai mare întindere, de la etnogeneza românilor și pînă în epoca contemporană: contacte regionale diplomatice, economice sau culturale, informații despre români în lucrări străine, acțiuni și tendințe convergente pe plan bilateral sau continental, reflectarea marilor momente ale istoriei naționale în conștiința europeană și universală, locul și rolul României în politica și relațiile internaționale, etc. Sînt tot atîtea teme a căror consistență s-a cristalizat în analize de sinteză, în reconsiderări sau puncte de vedere noi, validate de informația istorică de ultimă oră. Dacă realizarea primului tom nu s-a condus — după cum autorii săi o recunosc — după un plan strict, el respectînd criteriul cronologic și, de aceea unitatea și echilibrul au avut de suferit, cel de-al doilea, conceput tematic, reprezintă un plus valoric incontestabil din punctul de vedere al metodologiei cercetării și ordonării materialului: Informații despre români în mileniul I; „Imaginea celuilalt": istoria românilor în scrieri și documente străine; Românii și viziunea lor asupra istoriei lumii; Locul și rolul românilor în raporturile internaționale de-a lungul secolelor; relații bilaterale și multilaterale în context mondial, interferențe, determinări reciproce și evoluții paralele; Din istoria culturii române și universale; Românii și lumea secolelor XIX—XX; Al doilea război mondial și România; România în fața marilor congrese de pace și organisme internaționale; Raporturi politice și alianțe dinastice medievale; Istorie și istoriografie; Documente. După cum se observă, titlurile capitolelor exprimă elocvent conținutul lor,

rezultanta unor asidui eforturi pe orizontala și verticala cercetării. De altfel, titlul acestui corpus de volume a incitat, în numeroase studii publicate în cele trei volume, o abordare nouă, originală, în consens cu noile tendințe ale istoriografiei contemporane a tuturor conceptelor convergente enunțului generic *Românii în istoria universală*. În felul acesta, tonurile apărute pînă acum conțin o sumă de considerații, de definiții sau explicitări ale temei centrale, adevărate profesiuni de credință ale autorilor lor. Ne îngăduim a extrage cîteva pentru cititorul interesat: „încadrarea istoriei naționale în istoria universală are importante urmări pentru mai buna cunoaștere a amîndurora; ea permite înțelegerea mai exactă a dialecticii evoluției omenirii, a unității și diversității acesteia, a raportului între general și particular ca și, în consecință, a modului specific de dezvoltare a unui popor, considerat în perspectiva trecut—prezent-viitor. (volumul I, Introducere, p. VIII); „personalitatea unei națiuni, a unei culturi, a unei arii de civilizație, întrebările și răspunsurile pe care și le pune spiritualitatea popoarelor pot fi înțelese corect și în profunzime prin apelul constant și măsurat la analogii, paralelisme, convergențe care susțin o cercetare modernă /. . ./. Am pornit de la ideea că avem nevoie de comunicare, că lumea nu poate fi înțeleasă fără permanența dialogului, fără descoperirea valențelor universale ale naționalului, fără rostirea deschisă a esențialității spiritului uman, fără descoperirea și afirmarea ideologiilor, a opiniilor /. . ./, în sfîrșit, a acelor «forma mentis» existente în sînul colectivităților" (Vol. I, p. 123); „A existat un perfect sincronism între faptele de civilizație ale românilor și cele ale popoarelor europene /. . ./ Românii au preluat elemente de bază ale marilor civilizații greco-romane și bizantine, le-au adaptat specificului vieții lor, le-au dezvoltat și perfectat în timp, realizînd, astfel, o operă de moștenire culturală a antichității și evului mediu în aria geografică desemnată ca sud-est europeană" (Vol. I, p. 223); „Datorită mutațiilor și progreselor pe care le-a făcut aceasta — n.n. dezvoltarea științei istorice — universalul și-a modificat, și continuă să-și modifice în permanență conținutul, care are un specific aparte în etapele succesive pe care le-a cunoscut omenirea în ansamblu sau în diferitele ei părți componente /. . ./ Dacă ar fi să sintetizăm ceea ce am schițat aici și ceea ce poate fi mult dezvoltat, atunci am face-o prin exprimarea convingerii că, la fel ca și pacea, mai mult chiar decît aceasta, istoria universală este indivizibilă". (Vol. II, pp. 791 și 808), etc.

Abundența materialului care — se întrevede — a întrecut planul inițial al departajării volumelor, i-a pus pe editori în fața necesității de a realiza un tom separat, al treilea ca entitate fizică, destinat a publica documente. Titlul lui: *Românii în scrieri și documente străine*. Aceste documente devin accesibile cititorului grație efortului multor cercetători ieșeni, care le-au semnalat și transcris din arhive și biblioteci străine spre folosul cercetării noastre istorice: Istoria românilor în publicații și manuscrise europene din secolul al XVIII-lea; Situația României în 1944, după mărturii diplomatice italiene; Actul de la 23 August 1944 în presa internațională. Ecouri; Marile Puteri și cobeligeranța României, 1944—1947; Marile Puteri și România, 1944—1947. Cu

o singură excepție, e vorba de primul studiu, care ar fi putut fi reținut pentru un volum tematic corespunzător perioadei sale istorice, toate lucrările, după cum se observă, se referă la evoluția României în contextul internațional al perioadei celui de-al doilea război mondial.

Rod al unui remarcabil efort colectiv, volumele apărute pînă acum din *Românii în istoria universală* ca și — cu siguranță — cele viitoare, își dovedesc indiscutabil utilitatea. Această utilitate, însă, va fi cu adevărat împlinită prin așteptata publicare a sintezei în limbi de circulație internațională. Însuși acest fapt va proba, peremptoriu, integrarea în universal a istoriografiei noastre.

CONSTANTIN IVANEȘ

Günter P. Fehring, *Einführung in die Archäologie des Mittelalters*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgeselschaft, 1987, 254 p.

Volumul trebuie considerat ca primul de acest tip din istoriografia germană și al doilea, în Europa, după acela semnat de M. de Bouard (*Manuel d'archéologie médiévale, de la fouille à l'histoire*, 1975). Este un inventar metodologic, de tehnici și obiective. O compartimentare amănunțită, însoțită de trimiteri bibliografice, caută să ofere o panoramă a ceea ce este astăzi în Europa, în general, și în Germania, în particular, arheologia medievală.

Sînt trei mari părți (generalități despre arheologia medievală, metodologia, categoriile de obiective), urmate de o a patra, concluzivă, ocupată cu relevarea contribuției arheologiei la cercetarea evului mediu. Deoarece detalierea conținutului interesează în cel mai înalt grad și arheologia medievală românească, vom face operația în cele ce urmează.

Fehring se preocupă pentru o definire a arheologiei medievale ca subdisciplină de cercetare istorică. Istoria constituirii ei ca preocupare independentă în Germania are traiectorii paralele și în alte părți, inclusiv în România. Romantismul încearcă primele tentații, pentru ca în intervalul interbelic să se pună cîteva începuturi care vor rodi si se vor maturiza abia în timpurile cele mai apropiate de noi. Sînt întîlnite disciplinele învecinate, limitele cronologice (aprox. sec. IV—V, pînă la arheologia postmedievală). Organizarea cercetării este trecută în revistă în mai toate țările europene. Balcanii sînt expediați prea ușor, arătîndu-se că modelul de organizare al cercetării este sovietic. Nici un cuvînt despre arheologia bizantină, care este o realitate și suscită interes internațional. În finalul părții autorul urmărește studierea arheologiei medievale în învățămînt.

Compartimentul metodologic pornește de la repertoriere, apoi prospectare arheologică (aeriană, geofizică, chimică și botanică), metode de săpături și datare (metode de cercetare stratigrafică și cronologie relativă, materialele descoperite stratigrafic și cronologia absolută, rezultate, datări arheologice și „istorice", note despre tehnica săpăturilor), continuă cu prelucrarea rezultatelor, cu schema generală a unei lucrări

arheologice, încheindu-se cu modalități și locuri de comunicare științifică a cercetărilor (cu inventarul tuturor revistelor de specialitate din Europa) sau pentru sfere de interes mai larg.

Obiective din atenția arheologiei medievale sînt cimitirele (de incinerație și înhumație, combinate) cu semnificațiile lor pentru istoria socială și economică, grupajele din cadrul lor, etc Apoi bisericile, unde volumul urmărește și o problematică de acut interes românesc ca aceea a creștinătății tîrzii și continuitatea în evul mediu timpuriu (la noi, prefeudalism), misionarism și extensiunea creștină. Mai reținem tot aici, relațiile cimitirelor cu bisericile, încetarea și continuitatea cimitirelor, amenajări interioare și morminte din biserici, construcții, de la tipuri simple la cele episcopale și călugărești. Se inserează și un scurt excurs antropologic.

Alt obiectiv îl formează fortificațiile de toate tipurile, inclusiv cele slave, ale puterii centrale, ale micilor feudali ori urbane. Așezările rurale și urbane au o schemă de tratare specială. În arheologia așezărilor sătești se urmărește mediul ambiant, tipologia caselor, a curților țărănești, formele de sate, teritoriul (hotarele satului) și utilizarea lui, economie și structură socială; meșteșugurile. Orașul poate fi abordat în forme incipiente (vechile orașe romane și formele de viață trenate, așezările meșteșugărești și piețele, orașele incipiente slave) sau dezvoltate (tipuri, topografie, feluri de construcție și funcționare, apă, curățenie și igienă, economie, viață cotidiană, structură socială). În sfîrșit, descoperim prezentată și o arheologie a circulației pe uscat și apă.

Autorul conchide că arheologia aduce istoriei medievale aporturi fundamentale în reconstituirea ambianței, istoria așezărilor, a circulației, migrații, istoria economică, socială, a culturii, arhitecturii, bisericii, politică și istoria războaielor.

Ilustrat economic dar exemplificativ, manualul mai posedă și o listă bibliografică adusă pînă la Congresul de științe istorice de la Stuttgart.

El se justifică și merită titlul, *introduce* succint și eficient în cunoașterea arheologiei medievale. Lasă și cîteva îndemnuri pentru cercetarea românească: popularizarea în străinătate a rezultatelor ei, întemeierea unor publicații speciale ori gruparea mai consistentă a lucrărilor, avînd în vedere mai ales numeroasele secole în care arheologia medievală este utilă în România, dar și realizarea unui volum asemănător, cu rosturi preliminare, dar cu întreaga gamă de probleme specifice numai pentru medievistica românească.

ADRIAN ANDREI RUSU

Jenö Fitz, *Honorific Titles of Roman Military Units in the 3rd Century*, Bonn—Budapest, dr. Rudolf Habelt — Akadémiai Kiadó, 1983, Printed in Hungary, 327 p.

Problema epitetelor onorifice derivate din numele împăraților, epitete purtate de unitățile militare romane în secolul al III-lea, a atras de multă vreme atenția cercetătorilor. Încă G. Bersanetti observa im-

portanța studierii acestora, iar mai tîrziu L. Bárkoczi făcea o primă încercare în acest sens. Totuși, o lucrare monografică la dimensiunile lumii romane — singurul cadru în care se putea rezolva problema — lipsea încă. Acest gol în cercetare a fost completat de curînd prin strădania renumitului cercetător maghiar Jenö Fitz.

Cartea discutată acum a apărut în anul 1983 în condiții grafice excelente. Două case de editură, ambele prestigioase, își împart meritul de a o fi scos la lumină: Editura Academiei Maghiare și firma Rudolf Habelt din Bonn. Lucrarea nu impune prin dimensiuni: 327 pagini, dintre care multe cuprind indici și alte componente ale aparatului critic. După cum vom vedea însă, ea epuizează într-adevăr tema abordată. Un alt merit al lucrării îl constituie limba de largă circulație în care a fost publicată (engleza), ceea ce deschide acces larg cercetării de pretutindeni la rezultatele obținute de epigrafistul maghiar.

Cartea începe cu enunțarea problemei. J. Fitz menționează de la început distincția de valoare între cele două posibilități luate în considerare: sau titlurile acestea sînt acordate tuturor unităților la înscăunarea unui împărat (și atunci ele nu au decît un rol de datare), sau dimpotrivă, ele se acordă gradat și diferențiat, pentru anumite merite speciale (și atunci capătă valoarea unui izvor istoric important, încă neutilizat). Și, chiar din acest preambul, autorul dovedește că a doua posibilitate este cea realmente existentă, ceea ce justifică efortul cercetării.

Autorul indică faptul că a putut utiliza doar inscripțiile cu asemenea epitete și pe cele fără epitete imperiale pentru unități militare, dar precis datate. Prezența și absența epitetului imperial, corelată cu alte știri și datată, oferă informații noi — adeseori surprinzătoare — despre istoria militară romană. Se discută și interpretările posibile ale absenței unui asemenea epitet (p. 17—25). Este urmărită și relația cu titlurile onorifice *ex virtute* acordate anterior și se enunță importanța studierii detaliate a categoriilor de dedicanți ai inscripțiilor ce consemnează epitetele care ne interesează.

Urmează prima parte a cărții, cea mai voluminoasă. Ea cuprinde totalitatea atestărilor cunoscute, în ordine cronologică, cu textul integral al inscripțiilor. Foarte interesantă este constatarea că practica acordării de epitete derivate din numele împăraților (pe care le vom numi în continuare „epitete imperiale") pentru anumite unități militare apare, sporadic, sub Domitianus și Commodus — ambii cunoscuți pentru guvernarea lor despotică; era o formă de a recompensa loialitatea deosebită a unor trupe (p. 29—31). Obiceiul devine însă foarte frecvent sub Caracalla, cînd are loc o adevărată „explozie" a acordării de epitete imperiale trupelor. Din anii domniei lui datează cele mai multe asemenea atestări: cca. 260 (p. 73). Mai mult de jumătate datează din anul 212 și autorul maghiar corelează — pe bună dreptate — această practică nouă cu înlăturarea violentă a lui Geta. Epitetul imperial se acordă tuturor trupelor dintr-o provincie, dar numai în anumite provincii; prezența lui pe inscripții este un element de datare, iar răspîndirea lui geografică pare să indice chiar o anumită atitudine a fiecărei unități militare și provincii în conflictul dintre cei doi frați coregenți. Ceea ce îndreptățește

ipoteza că propunerea de divizare a imperiului între aceștia, în anul 211 e.n., avea o bază reală.

În continuare se urmăresc la fel inscripțiile cu epitete imperiale ale trupelor, pentru fiecare împărat. Dacă Macrinus nu a acordat asemenea titluri, Elagabal dă iarăși numele de *Antoniniana* unor trupe, dar nu celor care l-au avut sub Caracalla (p. 83) și nu tuturor trupelor dintr-o provincie. Și mai interesantă apare acordarea și distribuția epitetelor imperiale în vremea lui Severus Alexander. Acum sînt în uz formele *Severiana, Severiana Alexandriana* și *Alexandriana,* utilizate paralel. Din colo de anumite note de specific provincial în folosirea lor, J. Fitz distinge și o evoluție a puterii personale a lui Severus Alexander[1]. Se pare că se poate documenta și o oarecare ostilitate a provinciilor dunărene față de acest împărat (p. 134, 140). Rămîne foarte probabilă ipoteza unei mișcări a legiunilor din Dacia contra lui Severus Alexander, pe la 230[2]. În sfîrșit, se subliniază o nouă rațiune în acordarea acestui titlu onorific: meritele în acțiuni militare locale.

Sub următorii împărați numărul inscripțiilor este mult mai mic și el scade continuu. Acordarea epitetelor onorifice imperiale continuă să fie în uz; dar atestările epigrafice — de toate categoriile — devin mereu mai rare. Doar de la cîțiva împărați cu o domnie ceva mai lungă au rămas mai multe inscripții; ele nu mai îngăduie însă sesizarea clară a unor fapte și procese istorice, decît în foarte mică măsură. O inovație introdusă de Trebonianus Gallus și reluată ulterior este acordarea unor epitete imperiale multiple, în cazul existenței mai multor *Augusti* coregenți. Evoluția epitetelor imperiale în anii domniei lui Valerianus și Gallienus este foarte interesantă și oferă prețioase elemente de datare precisă (p. 192—194). Cutuma rămîne în uz pînă la Diocletianus; ultima consemnare a epitetelor imperiale datează din anul 298 și cuprinde numele împăraților la genitiv, ceea ce atestă pierderea semnificației lor inițiale (p. 206). Reformele militare ale tetrarhiei au pus capăt practicii acordării de epitete imperiale unităților militare.

De mare importanță se dovedesc precizările metodologice referitoare la locul epitetului imperial al unităților militare în inscripțiile ce cuprind cîte un *cursus honorum* (p. 216—224). Ele reclamă, într-adevăr, o atenție specială. Se evidențiază faptul că ele consemnează de regulă epitetul existent la data scrierii și nu în momentul cînd cel onorat exercita o funcție în cadrul respectivei unități; există însă și excepții.

Partea a doua a cărții studiază exhaustiv materialul epigrafic existent. Se urmărește distribuirea epitetelor imperiale, pe provincii și pe împărați, dar și în funcție de numărul total de inscripții cunoscute de sub fiecare împărat. Se observă o concentrare a atestărilor epigrafice în timp

[1] La început folosește titlul *Severiana*, care amintea mai mult de marele său înaintaș. Ulterior apare *Severiana Alexandriana*. *Alexandriana* intră în uz ultimul și pare a sugera evidențierea cu precădere a propriei persoane, spre sfîrșitul domniei.

[2] Mai ales dacă știm că armata Daciei l-a susținut energic pe Maximinus Thrax (I. Piso, în *ZPE*, XLIX 1982, p. 230—237).

(în vremea Severilor) și în spațiu (pe limesul european)[3]. O concluzie importantă este aceea că un rol decisiv în consemnarea epigrafică a epitetelor imperiale îl are nu numărul unităților militare, nici statutul provinciilor, ci rolul politic și militar al trupelor respective și anumite uzanțe specifice fiecărei provincii ori zone geografice. Autorul cercetează și corelația dintre numărul acordărilor de asemenea epitete și numărul anilor de domnie. De asemenea, întreprinde o investigație aparte asupra dedicanților inscripțiilor. Această considerare a „factorului uman", care nu mai poate lipsi din nici un studiu epigrafic modern, se dovedește și aici benefică; felul inscripțiilor și categoriile în care se situează dedicanții determină ponderea și frecvența diferită a epitetelor imperiale pe inscripții. Rezultă, absolut limpede și convingător, preponderența inscripțiilor oficiale care le consemnează. Gruparea dedicanților pe categorii mai poate fi discutată. Totuși, metoda se dovedește utilă în a decela anumite trăsături specifice unei provincii ori unui grup de provincii; de asemenea — pentru a evidenția evoluția categoriilor de dedicanți, în timp. Urmărind evoluția categoriilor de dedicanți pe provincii (acolo unde existența unor atestări numeroase de epitete frecvente permite acest lucru), J. Fitz distinge un fenomen istoric de mare importanță, care abia urmează a fi aprofundat: *schimbarea compoziției* loturilor de dedicanți de asemenea inscripții, în multe provincii, pe la mijlocul secolului III (p. 271). Autorul maghiar afirmă chiar o tendință de creștere a inscripțiilor cu asemenea epitete ridicate de militarii de rînd, în dauna celor puse de ofițeri (p. 263—266); este iarăși o observație de primă importanță, căci marchează o tendință socială firească epocii anarhiei militare, dar care se cere verificată prin constatări mai largi de istorie socială.

Toată această parte a cărții este plină de tabele și grafice detaliate — 136 la număr (am spune chiar că se face abuz de ele). Însă efortul se justifică dacă s-a avut în vedere epuizarea informațiilor oferite de inscripții și evidențierea tuturor corelațiilor cantitative posibile — bază eventuală pentru cercetări viitoare de amănunt[4].

Un capitol special este rezervat studierii locului ocupat de epitetele imperiale în numele unităților militare. Izvoarele indică limpede absența unei uniformități — deci, și a unei reglementări unice și obligatorii; intră în discuție tradiții și practici locale, uzanțe specifice unei unități ori provincii.

„Rezumatul istoric" înmănunchează concluziile la care cercetătorul maghiar ajunge după acest laborios efort. Ele sînt în general juste și constituie, fără îndoială, un bun temeinic cîștigat pentru totdeauna de cercetarea epocii romane. Epitetul onorific derivat din numele împăratului apare, într-adevăr, ca un izvor istoric demn de toată atenția.

[3] Menționăm totuși că cercetarea limesului african și mai ales oriental este foarte lacunară, așa că diferența (reală) ar putea fi redusă de descoperiri viitoare.

[4] Evident, rezultatele statisticilor trebuiesc privite cu prudență, mai ales în cazurile (preponderente în istoriografia antichității) cînd seriile disponibile sînt scurte și lacunare. Descoperirile ulterioare vor modifica, fără îndoială, numeroase rezultate și vor îngădui interpretări mai nuanțate.

Acest epitet este, el însuși, o expresie concentrată a unei politici oficiale caracterizate prin sporirea despotismului militar. Studierea lui oferă informații noi asupra istoriei politice, sociale și militare romane, pune în lumină particularitățile unor provincii ori zone geografice, aduce elemente prețioase de datare, sugerează procese și evenimente istorice slab ori deloc cunoscute. Pentru secolul III, cel atît de sărac în izvoare literare, această nouă punere în valoare a surselor epigrafice este cu atît mai valoroasă.

Lucrarea dispune și de un bogat aparat auxiliar. Indici separați grupează inscripțiile datate pe ani și toate inscripțiile utilizate pe publicațiile din care au fost citate. Există și o grupare a inscripțiilor utilizate pe unități militare, iar în cadrul acestora — pe epitete imperiale (întîi legiunile, apoi alele și cohortele; *numeri;* vexilații; cohorte pretoriene, urbane și de vigili; *equites singulares;* flota). Este de prisos să mai insistăm asupra importanței și utilității lor.

O cercetare de asemenea proporții comportă desigur și anumite scăpări sau erori. Considerăm necesar să relevăm cîteva dintre ele.

Astfel, sistemul de prezentare a izvoarelor epigrafice comportă anumite aspecte discutabile. În general, textul este redat nedesfășurat, afară de cazurile referitoare la subiectul cercetării (nume de împărați, nume de unități militare, epitete imperiale, datarea); totuși, uneori se încalcă această regulă. Tot neuniform sînt tratate, uneori, și numele moderne ale localităților unde s-au găsit inscripții[5]. Lectura unor texte mai poate fi îmbunătățită. Fără îndoială, acestea sînt mici scăpări de amănunt. Gruparea materialului epigrafic atinge însă o chestiune de fond. La fiecare împărat au fost consemnate inscripțiile militare sigur din vremea domniei lui, cu sau fără epitet imperial, grupate pe unități militare. Ele au fost numerotate în continuare, ceea ce, desigur, facilitează regăsirea lor (căci lipsesc indicii obișnuiți, onomastic, de unități militare sau de localități). Dar, în acest fel, numeroase epigrafe (cele cu mai multe unități militare ori mai multe asemenea epitete) ajung a fi repetate, iar repetarea este uneori consemnată, alteori nu[6]. Iar numărul de ordine devine simțitor mai mare decît numărul surselor epigrafice reale.

În sfîrșit, în ceea ce privește concluziile istorice referitoare la Dacia romană, nu putem fi totdeauna de acord cu ele. Astfel, este greu de acceptat ideea că numărul mare de epitete *Gordiana* în jurul Daciei ar indica o „stare endemică" de război la frontierele provinciei carpatice, generatoare de criză și nesiguranță[7]. Cercetări mai recente conturează un alt tablou pentru Dacia anilor 238—244[8]. Tot așa, afirmația (preluată de la autori mai vechi) că prezența unor trupe legionare din Dacia la Poetovio în vremea lui Gallienus „era probabil în legătură cu evacuarea

[5] Ele sînt consemnate doar cînd numele antic al localității este necunoscut. J. Fitz marchează, de regulă, și numele maghiar al așezărilor din Transilvania — probabil pentru că așa apăreau în primele publicări ale respectivelor inscripții. Dar iată că, de pildă, la nr. 628 Cășeiu este *Kosály*, iar la nr. 629 — *Alsókosály*.

[6] Uneori chiar pe aceeași pagină (vezi nr. 638 și 640 sau 639 și 641).

[7] Idee susținută de H.-J. Kellner, în 1953 (vezi p. 168, nota 10).

[8] C. Daicoviciu în *StCl*, VII, 1965, p. 242; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1967, p. 438.

parțială a Daciei" (p. 194, nota 1); trebuie reamintit că s-au formulat și alte păreri, diametral opuse, despre semnificația acestei prezențe[9].

Dar asemenea deficiențe rămîn minore în comparație cu progresul remarcabil pe care această carte îl aduce pentru înțelegerea istoriei Imperiului Roman în secolul al III-lea. Ea se înscrie ca o reușită de prim rang a cercetărilor de specialitate. Noua realizare a lui J. Fitz este în egală măsură un model de investigație epigrafică modernă, chiar dacă rămîne avizat la ameliorări. Cartea de față constituie deja un instrument de lucru absolut necesar istoricului antichității romane, iar renumele științific al autorului capătă o nouă confirmare.

RADU ARDEVAN

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet. 4. füzet. 1290—1301. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest, Akad. Kiadó, 1987, 336 p.

După aproape un sfert de secol de la ultimul fascicol apărut al seriei, Borsa Iván publică piesele documentare aparținînd ultimului rege al dinastiei arpadienilor. Maniera de lucru și ediție, stabilită de inițiator, Szentpétery Imre, continuă aproape neschimbată, avînd la bază chiar manuscrisul său. După o notă introductivă, abrevieri și bibliografie, sînt regestate 760 de documente ale lui Andrei al III-lea, la care se adaugă 133 de piese inedite, din care 108 *in extenso* și 25 rezumate, pentru ca volumul să se încheie cu obișnuitul indice onomastic general.

Istoriografia românească a pus la dispoziție piese publicate în gazeta „Transilvania", Ioan Mihalyi, Nicolae Densușianu, Sigismund Jakó-Radu Manolescu și, mai cu seamă, din seria veche a corpusului național, cunoscuta serie *DIR C.* XIII, vol. II. Aceste documente deja publicate ori cunoscute din literatura românească însumează un număr de aproximativ 40, dacă nu ținem seama de numărul falsurilor, nu puține, care au fost și ele înserate, nu separat, ci la locul lor în ordinea cronologică. Se mai adaugă alte două piese care au fost cuprinse în *DIR.C.* (1291, iul. 10, ⟨Győr⟩ și 1299 sept. 24, lîngă Krakó), dar nu au indicată bibliografia românească (nr. 3741, 4271).

Trebuie să consemnăm adaosuri substanțiale privind originea arhivală și bibliografia documentelor privitoare la teritoriul românesc. Apoi mai găsim precizări cronologice ori redatări (ex.: ⟨1290—1301, înainte de iun. 24⟩, Rood, *DIR.C.*, p. 330—1, nr. 375 = ⟨1294⟩ iun. 20, Valea Rood, nr. 3975; ⟨1290 iul.—1295 apr. 27⟩, *DIR.C.*, p. 331, nr. 376 = 129⟨5 ante apr. 25⟩, nr. 4017; 1291 ⟨înainte de iul. 10⟩, *DIR.C.*, p. 376—7, nr. 413 = 1291 ⟨ante iul. 23⟩, nr. 3755; ⟨1293—1298⟩, Zvolen, *DIR.C.*, p. 392, nr. 435 = ⟨1293⟩ feb. 20, Zvolen, nr. 3905; ⟨1293⟩ sept. 4, Strigo-

[9] Idem, *op. cit.*, p. 448—449.

niu, *DIR.C.*, p. 397 nr. 442 = ⟨1291⟩ sept. 7, Strigoniu, nr. 3807; ⟨1296⟩ sept. 20, Köszeg, *DIR.C.*, p. 427, nr. 479 = ⟨1296⟩ sept. 19, Strigoniu, nr. 4080; ⟨circa 1299⟩ Oradea, *DIR.C.*, p. 454, nr. 497 = ⟨1291⟩ ian. 5, Oradea, nr. 3697). Editorul maghiar nu este consecvent în indicarea cronologiilor diferite din *DIR.C.*, uneori o face (nr. 3755, 3697), alteori nu, lipsind chiar indicarea ediției românești (nr. 3975, 3700). Datări care apar în *DIR.C.* cu elemente cronologice mai bogate (p. 375, nr. 412, p. 397, nr. 441, p. 424, nr. 475) sînt mai simple în volumul recenzat (nr. 3700, 3956, 4353), fără să ni se explice de ce. Ni se demonstrează că documentul din 1291 ⟨înainte de iul. 10⟩ (*DIR.C.*, p. 377—8, nr. 414) este un fals (nr. 3760), iar altul, datat ⟨1297⟩ feb. 24, Buda (*DIR.C.*, p. 430, nr. 484), nu se referă la Transilvania ci la comitatul Bekes (nr. 4104).

Foarte mult interesează piesele noi care nu au intrat în corpusul *DIR.C.*, dar își pot găsi locul în seria nouă a *DRH.C.* Ele formează un lot de aproximativ alte 40 de piese. Ținînd seama de principiile editoriale ale DRH.C., cele mai multe ar urma să fie doar regestate. Aceasta spre lauda și competența vechiului colectiv de documente al Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, care, în condițiile de lucru de acum 35 de ani, a reușit să reunească cea mai mare parte a informației documentare privitoare la Transilvania. Sînt deci de avut în vedere emisiuni de pe actualul teritoriu românesc (mai ales Oradea), liste de demnitari (alături de episcopi și voievozi, referiri la Nicolae, comite de Ugocea și Maramureș, în 4 nov. 1299, nr. 4276, Ștefan, arhidiacon de Alba Iulia, care scrie cu mîna lui o lungă serie de acte din 1300), evenimente care au avut loc la noi (asediul cetății Adrian).

Două acte mai vechi decît intervalul 1290—1301, ne reținatenția. Cel mai important datează din 1264 și este emis de Ștefan, regele cel tînăr, pe seama Sătmarului. A fost pus greșit în dreptul anului 1271. (*DIR.C.*, p. 137—138). Confirmarea și transcrierea sa, post 23 iulie 1291 (nr. 3768) nu se cunoștea. Documentul din 11 sept. 1272 (nr. 3737) trebuie doar regestat. Viitoarea noastră colecție trebuie să mai aibă în vedere piesele necuprinse din 9 ian. 1295 (nr. 4004), privitoare la episcopul Petru de Alba Iulia și suita de acte copiate la 7 nov. 1300 (nr. 4339) pe seama capitlului din Alba Iulia.

ADRIAN ANDREI RUSU

Ozorai Pipo emlékezete. Szerkesztette Vadas Ferenc, Szekszárd, 1987, 107 p. (Múzeumi füzetek).

Volumul este închinat amintirii lui Filippo Scolari de Ozora (Pipo Spano), cunoscută personalitate politică din prima jumătate a secolului al XV-lea. Implicarea sa în istoria Banatului, dar și aceea mai largă a întregii Transilvanii și a Țării Românești, justifică atenționarea asupra acestui nou produs istoriografic.

În prima parte sînt cuprinse integral și traduse în limba maghiară, biografiile cele mai cunoscute ale florentinului ajuns în serviciul regelui Sigismund de Luxemburg. Două manuscrise italiene din veacul al XV-lea, publicate mai întîi în „Archivo Storico Italiano", nr. 4, 1843, ultimul semnat de Domenico Mellini și tipărit la Florența în anul 1570. Afară de facilitarea accesibilității surselor, de la cunoscătorii de latină și italiană, la cei familiarizați cu maghiara, ele nu aduc nimic nou.

Cel mai important material original cuprins este semnat de către Engel Pál. El reprezintă o biografie nouă și temeinică a personajului omagiat. Într-o foarte pozitivistă abordare, Engel Pál epuizează toate sursele documentare interne, confruntîndu-le cu izvoarele narative. Reține atenția analiza activității de comite al cămărilor de sare, relevarea semnificațiilor politice ale teritoriului administrat în sud, între anii 1404—1426 (comitatele Timiș, Caraș, Cenad, Arad, districtele românești bănățene etc.), sublinierea realizării sistemului de apărare eficientă a liniei Dunării (cetăți și organizarea apărării), rezistent pînă la căderea regatului, refacerea tuturor campaniilor militare în care a fost implicat, cercul de familiari și slujitori, des amintit în documentele bănățene. Se cunosc și sînt citate ultimele contribuții românești despre Scolari, semnate de către Ioan Hațeganu. Conexarea informațiilor oferite cu reconstituirile istorice existente, implicînd lupta antiotomană și domnia lui Dan al II-lea, rămîn a fi rezolvate în viitor. Autorul se abține de la orice comentarii privind relațiile lui Scolari cu familia Hunedoreștilor.

Volumul se încheie cu două materiale despre cetatea ridicată de Scolari la Ozora, cu date în general cunoscute, și un altul privitor la mănăstirea franciscană din numita localitate (republicare din 1969).

ADRIAN ANDREI RUSU

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE ȘI A CATEDREI DE ISTORIE A UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ-NAPOCA PE ANII 1986 ȘI 1987

Începînd cu anul 1986 cercetarea istoriei abordată de membrii Institutului nostru și cadrele didactice ale Universității clujene s-a integrat într-un nou plan cincinal vizînd teme majore și prioritare ale istoriei naționale și universale.

Analiza activității pe anii 1986 și 1987 învederează faptul că cercetarea științifică întreprinsă de noi continuă, în lumina unei benefice tradiții, marile teme ale anilor trecuți, dar îmbrățișează și aspecte noi, procese interesante din îndelungata și tumultuoasa noastră istorie, toate acestea într-un armonios echilibru între lucrările de documentare, instrumente de lucru atît de necesare investigației istorice și lucrări de interpretare și finețe analitică.

Toate temele de cercetare din acești doi ani au fost incluse în contractele încheiate cu Academia de Științe Sociale și Politice, precum și cu Ministerul Educației și Învățămîntului, formînd un plan integrat de cercetare (plan de stat și departamental) care a cuprins pe toți cercetătorii Institutului și cadrele didactice de la catedra de istorie a Universității clujene.

Conform acestui plan au fost investigate următoarele teme (titlurile subliniate reprezintă capitolele realizate în anii 1986 și 1987):

1. Coordonate ale civilizației geto-dacice în timpul statului dac. *Cultura materială* (I. H Crișan).

2. Civilizația geto-dacică în zona capitalei statului dac. *Monografii despre Rudele și Meleia* (I. Glodariu).

3. Civilizația traco-dacilor în prima vîrstă a fierului. *Așezarea și cimitirul de la Chendu, jud. Mureș, și Subcetate, jud. Hunedoara* (V. Vasiliev).

4. Orașul și sistemul de apărare roman de la Moigrad. *Castrul, drumul roman.* (N. Gudea).

5. Sistemul de apărare din centrul provinciei Dacia. Castrul Potaissa. *Viața culturală în castru.* (M. Bărbulescu).

6. Evoluția orașului antic spre cetate, paralelă între orașele Daciei și ale Moesiei Inferior Stadiul cercetărilor de urbanism și statutul juridic al orașelor romane. (Ioana Bogdan Cătăniciu).

7. Castrul roman și așezarea civilă de la Brîncovenești. *Introducerea și castrul de pămînt.* (D. Protase).

8. Castrul roman de la Cășei. *Castrul de pămînt și istoricul trupei.* (D. Isac).

9. Inscripțiile Daciei romane (Dacia Porolissensis). *Textele inscripțiilor și traducerea lor.* (I. Piso).

10. Sistemul rutier al Daciei romane, Itinerare antice și studiul drumurilor romane în Dacia. Descoperiri aerofotografice (Ioan Bogdan Cătăniciu).

11. Relațiile dintre autohtoni și migratori în sec. IV—XIII. *Istoricul cercetării.* (M Rusu).

12. Stat și fiscalitate în țările române în sec. XIV—XVI. *Istoricul problemei* (A. Andea)

13. *Participarea Transilvaniei la rezistența antiotomană în vremea lui Mircea cel Bătrîn.* (V. Pervain).

14. *Instituții orășenești din Transilvania în prima jumătate a sec. XVIII-lea.* (L. Gyémánt).

15. Evoluția dreptului minier din Transilvania în sec. XVIII-lea. *Ordonanța Maximiliană* (V. Wollman).

16. De la Supplex la Memorand. *Momentul istoric al Supplexului* (P. Teodor).

17. Dezvoltarea social-economică a României întregite 1919—1929. Culegere de studii. *Capitole introductive* (Gh. Iancu, Gh. Hristodol, L. Báthory, C. Ivaneș, N. Păun, V. Vese, V. Pușcaș, M. Știrban, I. Nistor, A. Stoica).

18. Cultura românească în Transilvania în prima jumătate a sec. XIX-lea. Cartea. *Repertoriul cărții românești 1730—1848.* (I. Chindriș).

19. Arta medievală și modernă românească. *Castrele renașterii din Transilvania (Iernut).* (Gh Arion, M. Porumb, N. Sabău, A. Kovács).

20. Curente și concepții în istoriografia universală de la Renaștere pînă în zilele noastre. *Istoriografia epocii renașterii și sec. XVII.* (C. Mureșan, V. Vesa).

Alte obiective de cercetare în care s-au încorporat multă pasiune și un volum de muncă impresionant l-a constituit capitolul privind corpusul de izvoare și documente ale istoriei României. În această categorie înregistrăm următoarele volume:

21. Documenta Romaniae Historica. *vol. XV/3 și XVI/1* (A. Răduțiu, V. Pervain, M. Wolf, I. Dani, I. A. Pop).

22. Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria A. Diplomataria. *vol. V* (Acad. prof. Șt. Pascu, N. Edroiu, V. Wallman, L. Gyémánt, L. Tauber, A. Magyari, I. Bratu).

23. Documente privind revoluția de la 1848 din Transilvania. *Vol. XIII—XIV* (A. Egyed, L. Botezan, G. Neamțu, D. Károly, S. Benkö, M. Bodor, I. Chindriș. K. Schmidts, P. Teodor, I. Wolf).

24. Documente privind problema națională a românilor din Transilvania de la 1848—1918. *Vol. VIII.* (S. Retegan, G. Cipăianu, D. Suciu, L. Maior, T. Pavel, Șt. Csucsuja, A. Pantea, Șt. Mîndruț).

25. Mișcarea democratică și antifascistă din România. *Volum de documente privind anii 1943—1944.* (Gh. Iancu, L. Bathory, Gh. Hristodol, N. Păun, C. Ivaneș, M. Știrban, V. Pușcaș, A. Stoica, V. Popa).

Ultimul capitol al planului de cercetare științifică abordat și realizat de cercetătorii Institutului nostru și cadrele didactice ale catedrei de istorie se referă la instrumentele de lucru privind istoria poporului român, lucrări migăloase, cu mare volum de muncă dar foarte importante pentru investigația istorică. Din acest tip de lucrări citățm:

26. Repertoriul arheologic al României. *Jud. Mureș* (I. H. Crișan, V. Vasiliev, M. Bărbulescu).

27. Repertoriul cetăților și fortificațiilor din România *Litera S.* (M. Rusu).

28. Repertoriul monumentelor istorice și de arhitectură din România. *Jud. Bistrița-Năsăud* (Gh. Arion, M. Porumb, N. Sabău, A. Kovacs, Șt. Matei).

29. Bibliografia istorică a României 1984—1989. *vol. VII.* (Gh. Hristodol, L. Bathory, Gh. Iancu, N. Păun, C. Ivaneș, D. Marga, M. Știrban, N. Bocșan).

Consecința acestor asidue investigații s-a concretizat în numeroase cărți, studii, articole, recenzii, dări de seamă, articole de popularizare care au apărut în acești doi ani. Astfel în 1986 au văzut lumina tiparului următoarele volume: Acad. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei.* vol. 3. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1986, 674 p.; N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românilor,* Timișoara, Ed. Facla, 1986, 427 p.; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor,* București, Ed. Albatros, 1986, 349 p.; N. Edroiu, *Horea în publicistica românească de acum un veac,* Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1986, 226 p.; A. Egyed, *Jakab Elek, Tanulmányok. Válogatta, a bevezető tanulmányt irta és a jegyzeteket összeálitotta Egyed Akos.* București, Ed. Kriterion, 1986, 263 p.; N. Gudea, *Porolissum Muncipium Septimium Porolissense,* București, Ed. Sport-Turism, 1986, 212 p.; L. Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848.* București, Ed. științifică și enciclopedică, 1986, 514 p.; Gh. Iancu, *Valeriu Braniște, Corespondență 1895—1901.* vol. 2. Ediție îngrijită, note și comentarii de Valeria Căliman și Gheorghe Iancu. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1986, 269 p. (coautor); L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900—1914.,* Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1986, 193 p.; V. Vesa, *Les relations politiques roumano-francaises au debut du XXe siècle /1900—1916/,* București, Ed. Academiei, 1986, 221 p.

Pe lîngă aceste volume, în anul 1986 au apărut 42 de studii publicate în poligrafii (culegeri de studii) și în reviste de specialitate, 71 de articole în reviste de cultură și 82 de prefețe, recenzii și cronici.

Bilanțul activității științifice a celor 33 de cercetători științifici și 23 cadre didactice pentru anul 1987 este tot atît de pozitiv căci el însumează 283 de titluri de cărți, studii, articole, recenzii, cronici. Citățm următoarele volume: *George Barit și contemporanii săi.* vol. 8. *Corespondență de familie.* Ediție de Ștefan Pascu, Ioan Chindriș, Gheorghe Asanache, Alexandru Matei și Ioan Gabor. Coordonator: Ștefan Pascu. Documente literare. București, Ed. Minerva, 1987, 432 p.; *Probleme fundamentale*

ale lumii antice și medievale. Manual pentru clasa a XI-a. Autori: Ștefan Pascu, Bodor András și Victorianu Boșcăneanu. București, Ed. Didactică și pedagogică, 1987, 160 p.; Ștefan Pascu, *Probleme fundamentale ale istoriei României. Manual și crestomație*. Ediția a 2-a, București, Ed. Didactică și pedagogică, 1987, 487 p. (coautor); Ștefan Pascu, *România în anii primului război mondial, caracterul drept, eliberator al participării României la război*. Vol. 1—2, București, Ed. Militară, 1987, 631 p. 933 p. (coautor și coordonator); M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1987, 204 p.; Chindriș Ioan, *Figuri de cărturari*, București, Ed. Albatros, 1987, 112 p.; Viorica Guy Marica, Cranach, București, Ed. Meridiane, 1987, 33 p. + 28 foi ilustrate.; C. Mureșan, *Probleme fundamentale ale istoriei lumii moderne și contemporane*. Manual pentru clasa XII. Autori, Camil Mureșan, V. Cristian, V. Vesa, E. Vârgolici, București, Ed. Didactică și pedagogică, 1987, 199 p. (coautor și coordonator); O. Mureșan, T. Moraru, *1877 în proza scurtă*, București, Ed. Militară, 1987, 196 p.; M. Stirban, *Din istoria României 1918—1921. Probleme ale vieții politice, economice și sociale*. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1987, 329 p.; T. Pavel, *Educația patriotică și militant revoluționară a studenților*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1987, (coautor); P. Teodor, *Istoria antică și medie a României*. Manual pentru clasa a VIII-a. București, Ed. Didactică și pedagogică, 1987, 232 p. (coautor); V. Vătășianu, *Studii de artă veche românească și universală*., București, Ed. Meridiane, 1987, 167 p.

Tot la capitolul privind valorificarea cercetării științifice prin publicații se înscrie și cel de al XXVIII-lea număr al Anuarului Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca pe anii 1985—1986. Prefațat de două articole jubiliare, unul consacrat împlinirii a 500 de ani de la înscăunarea lui Mircea cel Mare, pe tronul domnesc de la Curtea de Argeș, articol ce poartă semnătura academicianului Ștefan Pascu, iar celălalt datorat cercetătorului Ioan Chindriș amintește de trecerea a 225 de ani de la nașterea lui Petru Maior. Le urmează apoi o suită de studii și articole referitoare la: Tezaurul de la Sînnicolau Mare *(M. Rusu)*; Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea *(I. Drăgan)*; Cu privire la Ștefan Lăcustă *(I. A. Pop)*; Din premisele luptei antiotomane a Țările Române în vremea lui Mihai Viteazul *(Cr. Feneșan)*; Cnezi și juzi din Cîmpia Transilvaniei în procese judecătorești la scaunele comitatense Cluj și Turda în prima jumătate a veacului al XVII-lea *(V. Lechințan)*; Contribuții statistice privind agricultura Transilvaniei, Banatului și Bucovinei în perioada 1720—1871 *(L. Gyémánt)*; Contribuții la studiul ideologiei agrare în Țara Românească și Moldova *(Vl. Diculescu)*; „Uniunea Democratică a Europei Centrale" și Unirea Transilvaniei cu România *(G. Neamțu)*; Revendicări social-economice și luptele politice ale muncitorimii din industria carboniferă (1919—1921) *(L. Báthory)*; Căi și metode de influențare a vieții politice românești de către societățile cu capital străin (1919—1928) *(N. Păun)*.

La rubrica *Miscellanea* semnează interesante contribuții cercetătorii: V. Wollmann, V. Hosu, C. Feneșan, A. A. Rusu, A. Kovács, O. Ghitta, A. Răduțiu, A. E. Dörner, D. Károlyi, L. Botezan, I. Botezan, E. Domuța,

G. Cipăianu, Gh. Iancu, M. Porumb, N. Bocșan, V. Lascu, M. Gherman și M. Bărbulescu. *Anuarul* mai cuprinde și un dens capitol de recenzii și note bibliografice și se încheie cu o cronică a activității științifice a Institutului de istorie și arheologie și a Catedrei de istorie a Universității din Cluj-Napoca, bilanț pe care-l realizează N. Edroiu și S. Retegan.

Publicația catedrei de istorie, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia* a apărut la timp și s-a prezentat cu două fascicole într-un an.

Fascicola 1/1986 cuprinde următoarele studii: M. Știrban, *65 Years Since Creation of the Romanien Communist Party;* Gh. Toma, *History and Value in A. D. Xenopol's Work;* O. Mureșan, *Andrei Oțetea, Author of a Marxist Version on the Renaissance Phenomenon;* N. Popescu-Optași, *On the Habsburg Policy in Transylvania in the Middle of the XVI-th Century — Mission of the Imperial Commissary Giambyttista Castaldo;* A. Magyari, *Mișcări antifeudale din Ciuc și Giurgeu în toamna anului 1785;* T. Pavel, *Națiune și stat în secolul al XIX-lea;* V. Popa, *Aspecte din activitatea lui Onisifor Ghibu la Consiliul Dirigent;* Csetri A., *Despre orientalistul Körösi Csoma Sándor.*

Fascicola 2/1986 include: A. Pop, *Autoritatea domnească și întinderea teritorială a Țării românești în timpul lui Mircea cel Bătrîn;* A. Magyari, *Die Folgen der antiotomanischen Kriege vom Ende des 17 Jh. in Siebenbürgen;* D. Garda, *Contribuții la istoria satelor românești din Bazinul Giurgeului (sec. XVIII—XIX);* T. Pavel, *Unabhängigkeit und nationale Enheit in der Auffassung der Sozialistischen — und Arbeiterbewegung Rumäniens bis 1918;* M. Popa, *Imagini și aspecte americane în mentalul românesc de pînă la primul război mondial;* M. Știrban, *Parlamentul României din 1919—1920 și guvernarea blocului parlamentar;* C. Mureșan, *Quelques opinions de l'intellectualité et de l'historiographie roumain sur les problèmes de la sécurité collective et de la deuxième guerre mondiale.*

În fascicola 1/1987 sînt cuprinse studiile Șt. Pascu, *George Barițiu — efigia unui înțelept;* G. Neamțu, *Din activitatea redacțională a lui George Barițiu la „Gazeta de Transilvania" în timpul revoluției de la 1848—1849;* S. Andea, *Aspecte privind viața și activitatea școlară a lui Simion Maghiar;* M. Drecin, *Rolul băncii „Albina" în sprijinirea învățămîntului românesc din Transilvania;* I. Bolovan, *Raporturile Astrei cu Asociația Națională Ardeleană pentru cultura poporului român;* N. Dascălu, *Tratatul de pace germano-american de după primul război mondial;* S. Mîndruț, *La „Revue de Transylvanie" et l'école d'histoire de Cluj.*

Fascicola 2/1987 se deschide cu articolul jubiliar privind proclamarea republicii (M. Știrban); C. Mureșan, *Timotei Cipariu;* A. I. Pop, *Mărturii documentare privind domeniul Hunedoara la sfîrșitul secolului al XV-lea;* James P. Niessen, *Metropolitan Alexandru Sterca Șuluțiu in the National Movement;* T. Pavel, *The Hungarian School Legislation between 1875—1890 and the Fight of the Population from Transylvania against It.;* Gh. Iancu, G. Cipăianu, *La contribution de Valeriu Braniște à l'intensification du mouvement national roumain entre 1897—1900;* V. Pușcaș, V. Vesa, *Opinia României față de tratatele de pace de la Paris în deceniul al III-lea,* T. Furdui, *Scrieri ale lui Petru Maior aflate în Biblioteca Vaticanului.*

Participări la sesiuni științifice interne.

Dispunînd de un valoros potențial științific membrii Institutului și ai Catedrei și-au adus o contribuție deosebită la manifestările științifice interne. Este dificil de a cuprinde toate participările noastre la multe simpozioane, sesiuni științifice dezbateri tematice, schimburi de experiență, mese rotunde etc. deoarece am ocupa un spațiu prea larg, iar în al doilea rînd nu întotdeauna cercetătorii sau cadrele didactice ne-au informat asupra tuturor acțiunilor lor în acest sens.

Vom zăbovi mai mult asupra simpozionului prilejuit de *Zilele Institutului, Zilele Academice,* deoarece participarea este foarte numeroasă și evidențiază larga paletă tematică abordată în cercetarea noastră.

Astfel, începem cu sesiunea științifică din cadrul „Zilelor Institutului", ediția 1986, dedicată aniversării a 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român și consacrată unei teme deosebit de actuale în istoriografia noastră: „Instituțiile în istoria poporului român". Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. Șt. Pascu, directorul Institutului de istorie și arheologie și șeful catedrei, care a vorbit despre *Semnificația istorică a celor 65 de ani de la făurirea P.C.R.* și apoi a prezentat comunicarea *Similitudini instituționale medievale transilvănene.* Tot în plen s-au prezentat următoarele comunicări: *Cu privire la interpretarea rolului instituțiilor ca factor de progres social-istoric* (prof. univ. C. Mureșan); *Leopold von Ranke și istoriografia critică* (prof. univ. P. Teodor); *Considerații privind instituțiile culturale românești* (prof. C. Lungu).

Au urmat apoi lucrările pe secțiuni. La secțiunea *Statul și instituțiile centrale* s-a vorbit despre: *Regalitatea și armata la geto-daci* (I. H. Crișan); *Statul dac — structură și organizare* (I. Glodariu); *Voievodatul lui Glad — Ahtum* (M. Rusu); *Prezențe românești în viața instituțională a Transilvaniei în a doua jumătate a sec. XV.* (I. Drăgan); *Înființarea comitetului național român de la Sibiu în vara anului 1848* (L. Maior); *România și Societatea națiunilor în deceniul III* (V. Vese).

În cadrul secțiunii *Instituții administrativ-politice locale* s-au prezentat comunicările: *Aedes Augustalia din Sarmizegetusa* (I. Piso și Al. Diaconescu); *Flaminii municipali în Dacia romană* (R. Ardevan); *Un cnezat maramureșan în sec. XIV—XV* (I. A. Pop); *Considerații privind evoluția condiției sociale a cnezului și voievodului din Crișana în sec. XIV—XVII* (L. Bordea); *Cu privire la regimentele de graniță din Transilvania (R. Tanțău); Scaunul Orăștiei* (A. E. Dörner); *Consiliul Locumtențial și răscoala lui Horea* (Gh. Gorun); *Principiul descentralizării în legislația administrativă a României interbelice* (Gh. Iancu); *Considerații privind voievodatul lui Gelu* (C. Todiță); *Cetatea Ungurașului și rolul ei în istoria medievală a Transilvaniei* (F. Vászi); *Întinderea teritorială a Țării Românești în timpul lui Mircea cel Mare* (L. Bălan).

La secțiunea *Instituțiile și economia* au fost audiate comunicările: *Evoluția industrială și urbanistică a localității Ocna Dejului, sec. XVIII* (V. Wollman și M. Bodea); *Exploatările de sare la Ocna Dejului în feudalism* (A. Pop); *Instituționalizarea tendințelor de sprijinire a agriculturii în perioada interbelică* (Gh. Hristodol); *Rolul statului în finanțarea industriei românești în perioada interbelică* (L. Bathory); *Comitetul economic european — instituție a Societății Națiunilor* (N. Păun).

La ultimele secții privind *Instituțiile de învățămînt și cultură* s-a vorbit despre: *Învățămîntul românesc din Transilvania în anul 1919, oglindit în ziarul „Patria"* (D. Radu); *Orientări privind organizarea și funcțiile universității după primul război mondial* (V. Pușcaș); *Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania* (Șt. Mîndruț), *Mănăstirea Cerna* (A. A. Rusu); *Orașul Alba Iulia în 1698* (A. Kovacs); *Tendințe de instituționalizare a culturii în sec. XVIII la românii din Banat* (N. Bocșan); *Breasla pictorilor români din 1777* (M. Porumb); *Protopopiat și sinod în concepția luminiștilor români din Transilvania* (I. Chindriș); *Considerații asupra unor interpretări istoriografice referitoare la activitatea Societății de lectură din Oradea* (V. Faur); *150 de ani de la întemeierea primelor biblioteci publice românești* (I. S. Nistor); *Considerații privind geneza și înființarea Asociațiunii arădene* (I. Bolovan); *Înființarea Asociațiunii maramureșene și primii săi ani de activitate* (E. Domuța).

Tot în anul 1986 cercetătorii noștri au participat cu un număr mare de comunicări și în alte localități din țară. Astfel, la sesiunea de rapoarte arheologice de la Deva și-au semnalat prezența colegii V. Vasiliev, I. Glodariu și M. Bărbulescu. La simpozionul național ținut la București și consacrat aniversării a 2500 de ani de la lupta geților cu perșii a vorbit I. H. Crișan, iar la al IX-lea Simpozion național de tracologie de la Oradea a fost prezent I. Glodariu. Cei doi cercetători au conferențiat tot în acest an, la sesiunea Muzeului de la Brașov și Arad. I. Bogdan Cătăniciu și M. Bărbulescu au participat la sesiunea privind frontierele romane care s-a ținut la Rîmnicu-Vîlcea.

O manifestare de un deosebit prestigiu științific și simțire națională a constituit-o „Zilele Academice istorice" desfășurată la Sibiu, în august 1986, sub auspiciile Academiei R.S.R. și a societății de Științe Filologice, filiala Sibiu, închinată împlinirii a 125 de ani de la înființarea Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român — ASTRA. Prezența președintelui Academiei R.S.R., acad. Radu Voinea, a președintelui secției de științe istorice a Academiei, acad. Ștefan Pascu, a vicepreședintelui Academiei, acad. Cristofor Simionescu și a altor academicieni și cunoscuți oameni de știință a relevat înalta cinstire ce se acordă luptei românilor pentru progres prin cultură. În cadrul acestei sesiuni acad. Ștefan Pascu a prezentat comunicarea *Rolul național-cultural al ASTREI*, Liviu Botezan a vorbit despre *Timotei Cipariu și ASTRA*, Teodor Pavel despre *Rolul Astrei în sprijinirea școlilor românești din Transilvania*, Gh. Iancu despre *ASTRA și problema moților* iar Gelu Neamțu a schițat *Activitatea lui G. Barițiu pentru editarea unui organ de presă al ASTREI*.

Tot în 1986 semnalăm prezența acad. Ștefan Pascu și a colegilor I. Glodariu, G. Neamțu, L. Botezan, C. Ivaneș, I. A. Pop și A. A. Rusu la simpozionul științific „Județul Hunedoara — permanență și continuitate în istoria României"; a tov. Gh. Arion, N. Sabău și M. Porumb la „Zilele Academice Clujene"; Participarea tov. cerc. pr. A. Răduțiu la masa rotundă organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, cu comunicarea „Editarea izvoarelor istorice de limbă latină. *Unele probleme*

privind editarea diplomelor medievale privind Transilvania"; Prezența tov. I. Chindriș cu „*Mărturii culturale maramureșene din sec. XIX* la festivalul „Codicele de la Ieud" și a tov. S. Retegan, la Sibiu, cu comunicarea: „*Baza materială a culturii românești din Transilvania la mijlocul sec. XIX*".

Și anul 1987 a consemnat o largă participare a istoricilor la viața științifică din țara noastră. În acest an s-a desfășurat a XV-a ediție, jubiliară, a „Zilelor Institutului" consacrată unei tematici generoase pentru investigația istorică: *Cultura și societatea*. În deschiderea sesiunii acad. Ștefan Pascu a prezentat comunicarea *George Barițiu — o jumătate de secol de activitate social-politică și național-culturală*, prof. univ. Camil Mureșan a vorbit despre *Opera lui G. Barițiu „Istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă"* în contextul istoriografiei românești transilvănene a sec. XIX, iar cerc. șt. pr. Gelu Neamțu despre *G. Barițiu și contribuția sa la cunoașterea revoluției de la 1848—1849 din Transilvania*.

În continuare au fost prezentate comunicările: *Luptători și „literați" în societatea românească transilvăneană sec. XV* (I. Drăgan); *Mihail Halici, în lumina unor izvoare arhivistice clujene* (D. Bonea și A. Dörner); *„Antropologia" dr. P. Vasici* (Gr. Ploieșteanu); *Dialogul dintre presă și corespondență în reconstituirea fenomenului istoric* (Gh. Iancu).

La secția de probleme ale culturii istoriei vechi s-a vorbit despre: *Aspecte ale spiritualității traco-dacice în lumina unor descoperiri arheologice în așezarea de la Teleac* (V. Vasiliev); Observații privind societatea dacică la Ptolemeu; *Din nou despre „Decebalus per Scorilo"* (I. Glodariu); *Implicații astronomice ale altarului de andezit de la Sarmizegetusa Regia* (Fl. Stănescu); *Despre scrierea cursivă vulgară în Dacia romană* (N. Gudea); *Unele aspecte ale interculturației în cîteva castre romane* (I. Moțiu); *Populația Ulpiei-Traiana-Sarmizegetusa* (I. Piso); *Statutul social și reprezentare plastică la Ulpia-Traiana-Sarmizegetusa* (Al. Diaconescu); *Locul amfiteatrului în viața socială și politică a Ulpiei-Traiana Sarmizegetusa* (S. Opreanu).

La secția de cultură și societate în epoca medie: *Conceptul de spațiu în arhitectura românească din secolul al XVI-lea* (Gh. Arion); *Despre unele modalități de utilizare a scrisului la românii din Transilvania sec. XV* (A. A. Rusu); *Ctitorii brîncovenești în Țara Oltului, sec. XVII—XVIII* (N. Sabău); *Ctitori și ctitorii românești din Transilvania în sec. XVIII-lea (M. Porumb); Discursul polemic al Școlii Ardelene* (I. Chindriș); *Consumul de hîrtie la Blaj la începutul sec. al XIX-lea* (G. Manolache); *Sala zodiacului din casa Wolphard Kakas* (A. Kovács); *Solidarități românești medievale pe temeiuri lingvistice și culturale sec. XIV—XVI* (I. A. Pop); *Sistematizare urbană și istorie* (M. Bodea).

La secția cultură și societate în epoca modernă și contemporană consemnăm comunicările: *Structura intelectualității transilvănene în epoca luminilor* (I. Chiorean); *Despre structura profesională a intelectualității din Transilvania în primele două decenii după revoluția din 1848* (A. Egyed); *Cultură și economie în viața românilor transilvăneni în timpul dualismului* (V. Dobrescu); *Cu privire la compoziția și evoluția membrilor Asociațiunii arădene 1863, 1871* (S. și I. Bolovan); *Rolul ASTREI din Maramureș în mișcarea de emancipare națională* (E. Domuța); *Ecoul me-*

morandului în societatea din România reflectat în mărturii diplomatice" (G. Cipăianu); *Cultură și economie: „Analele statistice și economice și reflectarea în paginile revistei a schimburilor economice externe ale României* (C. Ivaneș); *Muzeul — Considerații privind funcțiile și direcțiile de evoluție* (Gh. Mîndrescu); *Știință și responsabilitate în secolul nostru* (S. Ivaneș).

Ultima secție a dezbătut tema învățămîntului și cultura. *Școală și națiune în satul românesc din Transilvania* (S. Retegan); *Politică școlară și cultură națională la începuturile dualismului austro-ungar* (T. Pavel); *Despre accentuarea politicii de maghiarizare prin învățămînt în deceniul Memorandului* (S. Polverejan); *Învățămîntul românesc din Transilvania la începuturile secolului nostru* (L. Maior); *Situația învățămîntului comunal românesc din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar* (Șt. Mîndruț); *Universitate și societate. Universitatea din Cluj 1919—1944* (V. Pușcaș); *Învățămîntul minier și formarea forței de muncă calificate în România interbelică* (L. Bathory); *Pregătirea forței de muncă din România în deceniul al III-lea al secolului nostru prin școlile profesionale* (N. Păun); *Muzeul de artă din Cluj — muzeu universitar* (Al. Rus).

Sub auspiciile Academiei R.S.R. — filiala Cluj-Napoca, Academiei de Științe Sociale și Politice, Academiei de Științe Medicale, Academiei de Științe Agricole și Silvice și Asociației Oamenilor de Știință — filiala Cluj-Napoca, între 9—14 noiembrie 1987 s-au desfășurat *Zilele Academice Clujene* cu participarea unor personalități științifice consacrate din multiple domenii de cercetare.

Inițiată de acad. Ștefan Pascu această manifestare are în obiectiv cercetarea unui număr cît mai mare de discipline și forțe științifice în vederea comunicării unor concepții și metode noi în cercetare, a realizării unor conexiuni interdisciplinare, a unui dialog fertil și a unor dezbateri eficiente care să contribuie la progresul științei în țara noastră.

Din partea Institutului nostru și a Catedrei au participat acad. Ștefan Pascu cu două comunicări: *„Cum trebuie scrisă Istoria?* rostită la deschiderea simpozionului, și *„Onomastica, știință auxiliară a istoriei?"*; Cercet. șt. pr. Gh. Arion, *„Conceptul de spațiu în arhitectura medievală românească"*; Conf. univ. D. Protase. *Cîteva elemente noi și considerații privind onomastica traco-dacică în Dacia romană"*.

În 1987 cercetătorii de la sectorul de istorie veche, respectiv I. H. Crișan, M. Bărbulescu, I. Glodariu și V. Vasiliev au participat la sesiunea de rapoarte arheologice de la Timișoara; I. H. Crișan la sesiunea Muzeului din Huși, V. Vasiliev la simpozionul de Tracologie de la Miercurea Ciuc; I. Glodariu, M. Bărbulescu, I. Bogdan-Cătăniciu și G. Neamțu la sesiunea Muzeului din Zalău.

O participare numeroasă s-a realizat de către cercetătorii noștri și la Simpozionul organizat de Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Hunedoara și Muzeul județean. În ședințele lucrărilor în plen acad. Ștefan Pascu a vorbit despre *„Scaunele de judecată din Țara Hațegului și comitatul Hunedoara"*, iar Ioan Glodariu despre *„1900 de ani de la urcarea pe tron a regelui Decebal"*. Pe secții au prezentat comunicări: V. Vasiliev, *Probleme ale cronologiei primei epoci a fierului pe teritoriul României;* M. Bărbulescu: *Religie și politică în Dacia;* I. Piso,

Săpăturile arheologice din anul 1987 în Domus Procuratoris din Ulpia Traiana Sarmizegetusa; M. Porumb, *Inscripții medievale românești din jud. Hunedoara;* L. Botezan, *Relațiile lui T. Cipariu cu Țara Hațegului;* G. Cipăianu, *Memorandumul în documente diplomatice europene;* C. Ivaneș, *Opțiuni privind dezvoltarea României în primul deceniul interbelic reflectată în revista Analele statistice și economice;* G. Neamțu, *Destinul cărților despre Horea cu ocazia centenarului răscoalei;* N. Sabău, *Contribuții la cunoașterea unor monumente de arhitectură veche românească din Țara Oltului;* Au mai prezentat comuncări cercetătorii Liviu Botezan la Blaj și Reșița, C. Ivaneș la Arhivele Statului din Cluj-Napoca și A. Kovács la Alba Iulia.

Participări la manifestări științifice internaționale și călătorii de documentare in străinătate

În 1986 a avut loc a VII-a Conferință internațională EIRENE, la Berlin, la care M. Bărbulescu a prezentat comunicarea:*Les scènes mithologiques en Dacie romaine — des éléments de la culture classique*", iar I. B. Cătăniciu a trimis lucrarea *„Recherches nouvelles a Tropaeum Traiani"*.

La congresul internațional pentru studiul ceramicii romane, Worms, R.F.G., N. Gudea a vorbit despre *Ceramica glazurată din sec. II—III în Dacia.* Tot cercetătorul N. Gudea a prezentat comunicarea *„Noi cercetări la fortificațiile marelui complex daco-roman de la Porolissum"* la Congresul limesului de la Viena și a susținut patru conferințe la Universitatea din Meinz.

I. Bogdan-Cătăniciu a trimis comunicarea *„Evolution de municipe Tropaeum Traiani a la ville episcopale"* la Congresul de arheologie creștină, iar M. Bărbulescu *„Les principia du camp légionaire de Potaissa"* la al XIV-lea Congres asupra frontierelor romane.

În anul 1987 acad. Ștefan Pascu a participat la Forumul mondial al oamenilor de știință. ținut la Moscova și la aniversarea a 750 de ani de la întemeierea Berlinului, prilej cu care a prezentat comunicarea *„Interferențe româno-germane în cultura și ideologia luminilor"*. Prof. univ. Camil Mureșan a susținut comunicarea *„Relații între cercetarea științifică română și săsească în sec. XIX și XX"* la Sesiunea Cercului de Studii pentru cunoașterea Transilvaniei, la Gundelsheim în R.F.G. Cercet. N. Gudea a prezentat comunicarea *„Contribuții epigrafice la cunoașterea sistemului vamal din Dacia"* la Congresul de epigrafie greacă și latină".

La al XI-lea Congres internațional de pre- și protoistorie de la Meinz au trimis comunicări următorii cercetători: I. Glodariu, V. Vasiliev și M. Rusu.

De un notabil succes s-a bucurat colocviul româno-englez, desfășurat la Cluj-Napoca între 31 aug.—2 sept. 1987 la care și-au adus o însemnată contribuție acad. Ștefan Pascu, Camil Mureșan, Pompiliu Teodor, Nicolae Edroiu, Vasile Vese și G. Cipăianu, validînd încă o dată ideea utilității schimbului de opinii între istorici.

Semnalăm apoi vizitele tov. prof. C. Mureșan în Cehoslovacia și Ungaria, a tov. prof P. Teodor în Statele Unite, a tov. conf. N. Edroiu și I. A. Pop în URSS, a tov. asist. V. Pușcaș în SUA și N. Bocșan în Polonia.

În cursul anului 1987 și cercetătorii au făcut călătorii de studii în străinătate. Astfel S. Retegan a beneficiat de o bursă D.A.A.D. de 3 luni în R.F.G. Pentru cîte 3 săptămîni s-au deplasat tov. I. H. Crișan în R. P. Bulgaria, G. Cipăianu în R. S. Cehoslovacia, iar Gh. Iancu în R. D. Germană.

Susțineri de teze de doctorat

În ziua de 1 martie 1986 în sala de consiliu a Facultății de istorie-filosofie a avut loc susținerea tezei de doctorat *„Cultele greco-romane în provincia Dacia"* prezentată de tov. cercetător Mihai Bărbulescu. Comisia a fost constituită din prof. dr. Camil Mureșan, decanul Facultății de istorie și filosofie, președinte, acad. prof. dr. docent Ștefan Pascu, directorul Institutului, conducător științific, prof. dr. Andrei Bodor, conf. dr. Octavian Toropu, de la Universitatea din Craiova și conf. dr. Dumitru Protase — Universitatea din Cluj-Napoca, referenți, care au hotărît, în unanimitate acordarea titlului de doctor în istorie tovarășului Mihai Bărbulescu.

În ziua de 4 octombrie 1986 la Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *„Revoluția din anul 1848—1849 în nordul Transilvaniei"* prezentată de tov. Aurel Vaida. Comisia formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. Ștefan Pascu, conducător științific și conf. univ. dr. Liviu Maior, cerc. pr. II Egyed Akos de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, cerc. pr. II Dan Berindei de la Institutul N. Iorga București, referenți, au decis în unanimitate să confere titlul de doctor în istorie tovarășului Aurel Vaida.

La Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, a avut loc, în ziua de 28 ianuarie 1987, susținerea publică a tezei de doctorat prezentată de tov. Vasile Mircea Zaberca și intitulată *„Reforma agrară din 1921 în județul Caraș-Severin"*. Comisia a fost constituită din: prof. dr. Camil Mureșan președinte, acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, conducător științific, prof. dr. Gheorghe Ioniță de la Universitatea din București, conf. dr. Marcel Știrban și conf. dr. V. Popa de la Universitatea din Cluj-Napoca, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de doctor în istorie tovarășului Vasile Mircea Zaberca.

În perioada 1986—1987 pe linie de Universitate au fost susținute 6 teze de doctorat, toate desfășurîndu-se în Sala de consiliu a Facultății de istorie-filosofie a Universității din Cluj-Napoca.

Astfel, în ziua de 1 martie 1987 a avut loc susținerea tezei de doctorat *„Terra sigillata în Dacia romană"* prezentată de tov. Aurel Dan Isacu. Comisia formată din prof. dr. Camil Mureșan președinte, prof. dr. N. Lascu, conducător științific și prof. A. Bodor, conf. dr. D. Protase

și conf. dr. O. Toropu de la Universitatea din Craiova a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de doctor în istorie tov. Aurel-Dan Isacu.

În ziua de 10 mai 1986 tov. Ioan Ranca a prezentat teza de doctorat intitulată *„Răscoala lui Horea în centrul și răsăritul Transilvaniei"*. Comisia de susținere formată din prof. univ. C. Mureșan, președinte, acad. Șt. Pascu, conducător științific, prof. dr. P. Teodor, prof. dr. Gh. Platon de la Universitatea din Iași și conf. N. Edroiu, referenți, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de doctor în istorie tov. Ioan Ranca.

În vederea susținerii tezei de doctorat tov. Ovidiu Mureșan a prezentat lucrarea *„Viziunea Renașterii în istoriografia românească"*. Comisia formată din conf. dr. V. Vese, președinte, acad. Șt. Pascu, conducător științific, iar referenți fiind: cerc. șt. pr. dr. Al. Duțu de la Institutul de Studii Sud-Est Europene, prof. dr. P. Teodor, conf. dr. N. Edroiu a decis, în unanimitate, acordarea titlului de doctor în istorie tov. Ovidiu Mureșan.

În ziua de 1 iulie 1987 a avut loc susținerea tezei de doctorat a tov. Adrian Andrei Rusu intitulată *Cetăți din voievodatul Transilvaniei (sec. XI—XIV)*. Comisia de susținere formată din prof. C. Mureșan, președinte, acad. prof. Ștefan Pascu, conducător științific, conf. dr. Ioan Toderașcu de la Universitatea din Iași, cerc. șt. pr. dr. Radu Popa de la Institutul de arheologie București și conf. dr. N. Edroiu, referenți, au hotărît, în unanimitate acordarea titlului de doctor în istorie tov. Adrian Andrei Rusu.

Tot în ziua de 1 iulie 1987 tov. Ioan Nistor a prezentat teza de doctorat *„Legăturile culturale din țările române în prima jumătate a sec. al XIX-lea*. Comisia constituită din prof. dr. C. Mureșan, președinte, acad. Ștefan Pascu, conducător științific, și referenții conf. dr. V. Vese, cerc. șt. pr. Dan Berindei de la Institutul N. Iorga și conf. dr. T. Pavel a decis, în unanimitate să acorde titul de doctor în istorie tov. Ioan Nistor.

Ultima teză de doctorat susținută în anul 1987 este cea prezentată de tov. Avram Andea în ziua de 21 decembrie și intitulată *„Cnezi și cnezate bănățene pînă la mijlocul sec. XIX"*. Comisia constituită din prof. dr. C. Mureșan, președinte, acad. Șt. Pascu, conducător științific, prof. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului „N. Iorga", conf. dr. I. Toderașcu de la Universitatea din Iași și conf. dr. N. Edroiu au hotărît în unanimitate acordarea titlului de doctor în istorie tov. Avram Andea.

GHEORGHE HRISTODOL

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca, cd. nr. 382

BACAINȚI
BALOMIR
SIBOT
GEOAGIU
Mureș
AUREL VLAICU
GELMAR
MURESULUI
CIDARA
BOBILNA
POLT
LUNCA
PISCHINTI
VINERCA
PRICAZ
VAIDEI
ORASTIE
TURDAȘ
ROMOS
CUGIR
CASTAU
TURMAȘ
ROMOSEL
TAMASASA
BERIU
SERECA
DINCUL MIC
SIBISEL
ORAȘTIOARA DE JOȘ
BUCIUM
ORAȘTIOARA DE SUS
LUDEȘTI
COSTEȘTI

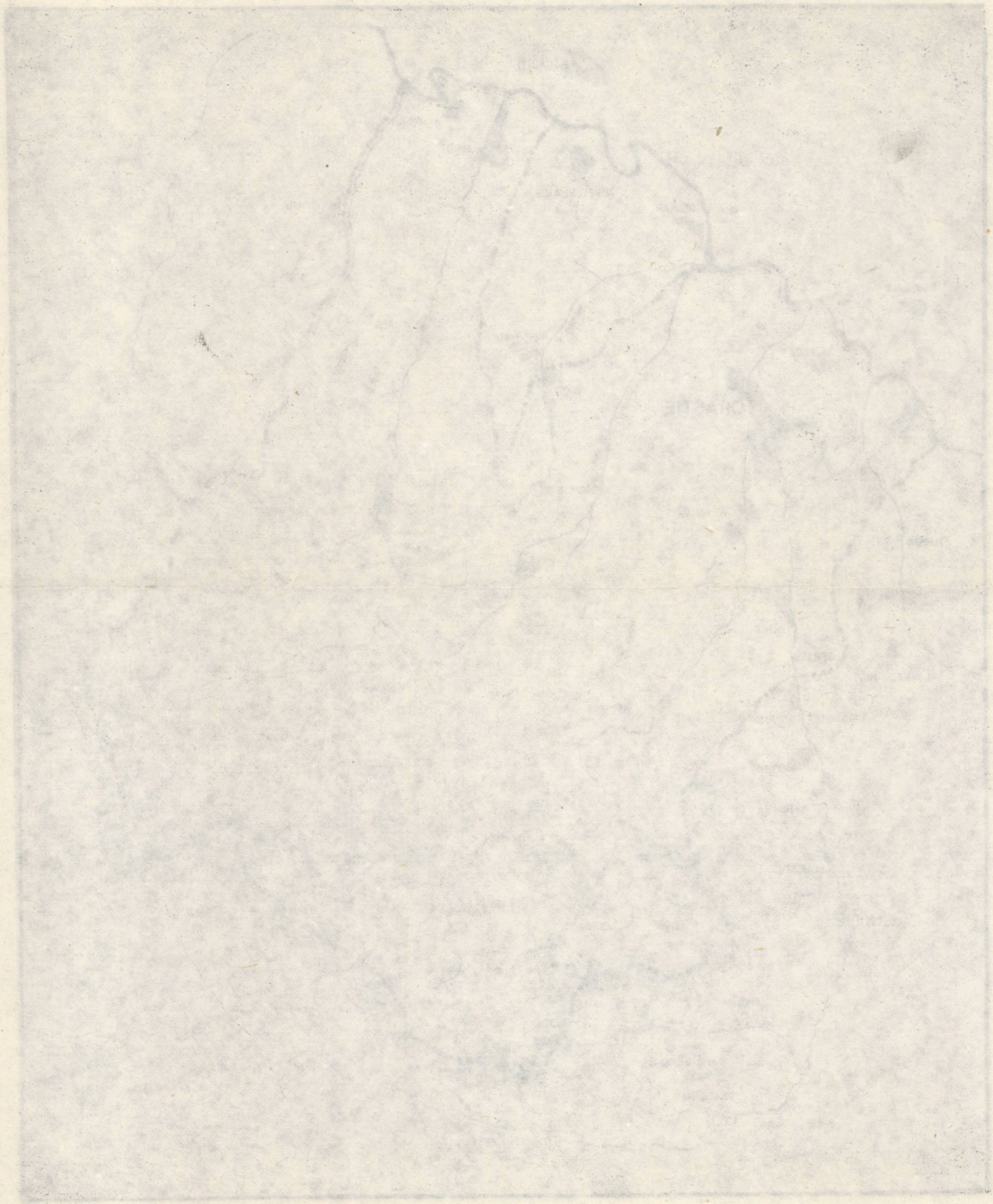

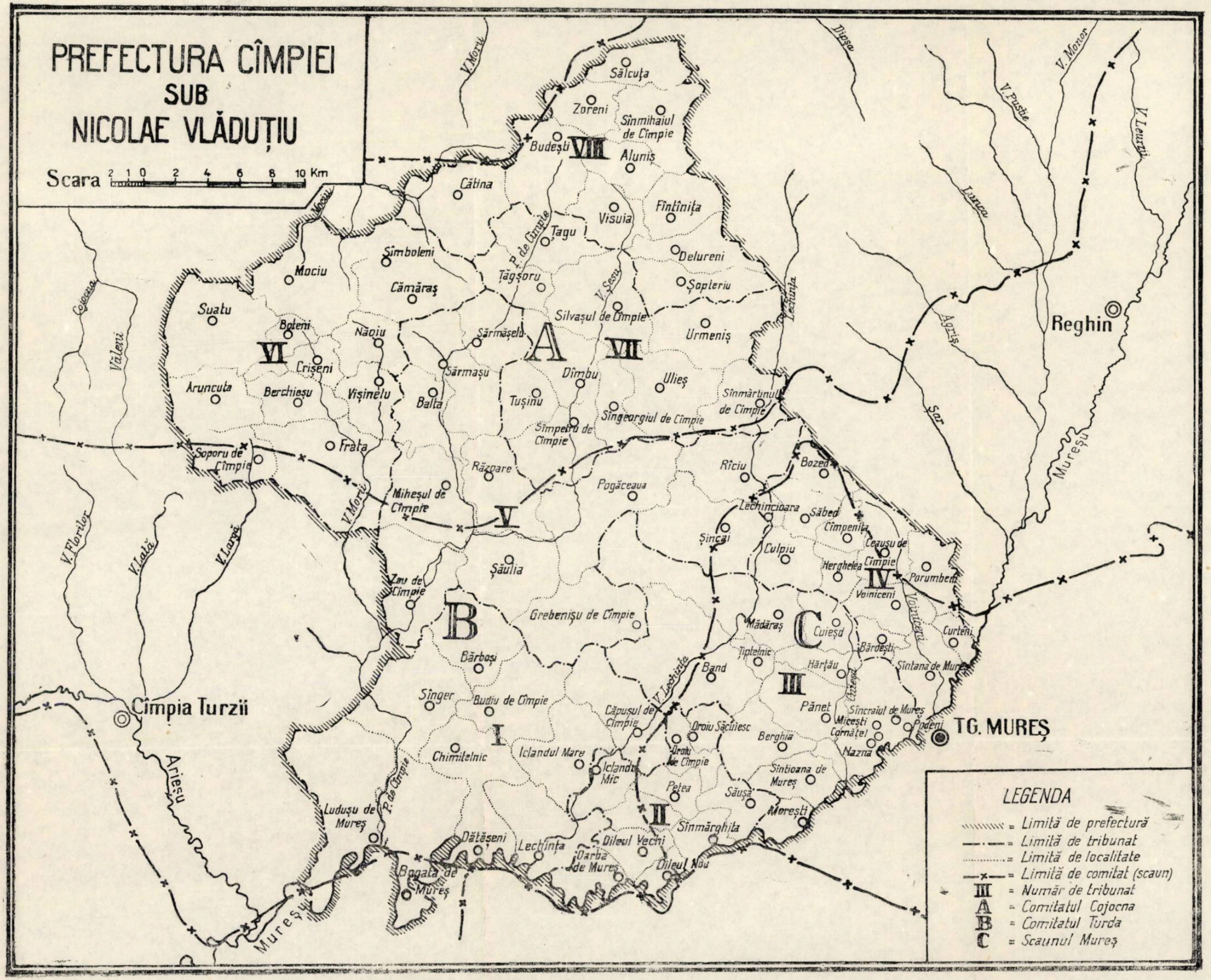
PREFECTURA CÎMPIEI
SUB
NICOLAE VLĂDUȚIU
Scara 2 1 0 2 4 6 8 10 Km
LEGENDA
= Limită de prefectură
= Limită de tribunat
= Limită de localitate
= Limită de comitat (scaun)
III = Număr de tribunat
A = Comitatul Cojocna
B = Comitatul Turda
C = Scaunul Mureș
Reghin
TG. MUREȘ
Cîmpia Turzii
Sălcuța
Zoreni
Sînmihaiul de Cîmpie
Budești
Aluniș
Cătina
Visuia
Fîntînița
Tagu
Delureni
Șopleriu
Simboleni
Mociu
Cămăraș
Țăgșoru
Silvașul de Cîmpie
Urmeniș
Suatu
Boteni
Năoiu
Sărmășelu
Crișeni
Sărmașu
Dîmbu
Ulieș
Aruncuta
Berchieșu
Vișinelu
Balta
Tușinu
Sîngeorgiul de Cîmpie
Sînmărtinul de Cîmpie
Sîmpetru de Cîmpie
Frata
Soporu de Cîmpie
Răzoare
Pogăceaua
Rîciu
Bozed
Miheșul de Cîmpie
Lechincioara
Săbed
Cîmpenița
Șincai
Culpiu
Ceaușu de Cîmpie
Herghelea
Porumbeni
Voiniceni
Șăulia
Zau de Cîmpie
Grebenișu de Cîmpie
Mădăraș
Cuieșd
Curteni
Bărdești
Tiptelnic
Hărțău
Sîntana de Mureș
Bărboși
Band
Sînger
Budiu de Cîmpie
Căpușul de Cîmpie
Oroiu Săcuiesc
Pănet
Sîncraiul de Mureș
Micești
Cornățel
Podeni
Berghia
Nazna
Chimitelnic
Iclandul Mare
Iclandul Mic
Oroiu de Cîmpie
Sîntioana de Mureș
Petea
Săușa
Morești
Sînmărghita
Luduș de Mureș
Dătășeni
Lechința
Dileul Vechi
Darba de Mureș
Dileul Nou
Bogata de Mureș
Mureșu
Arieșu
Văleni
Cojocna
V. Florilor
V. Lată
V. Largă
V. Morii
V. Șesu
V. Lechința
V. Pustie
V. Monor
V. Leurzii
Dipșa
Lunca
Agriș
Șar
Voiniceni
Cuieșd
P. de Cîmpie
A
B
C
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII

PREFECTURA CÎMPIEI
SUB
NICOLAE VLĂDUȚIU

Scara 2 1 0 2 4 6 8 10 Km

LEGENDA

- = Limită de prefectură
- = Limită de tribunal
- = Limită de localitate
- = Limită de comitat (scaun)
- III = Număr de tribunal
- A = Comitatul Cojocna
- B = Comitatul Turda
- C = Scaunul Mureș

Reghin

TG. MURES

Cîmpia Turzii

Mureș

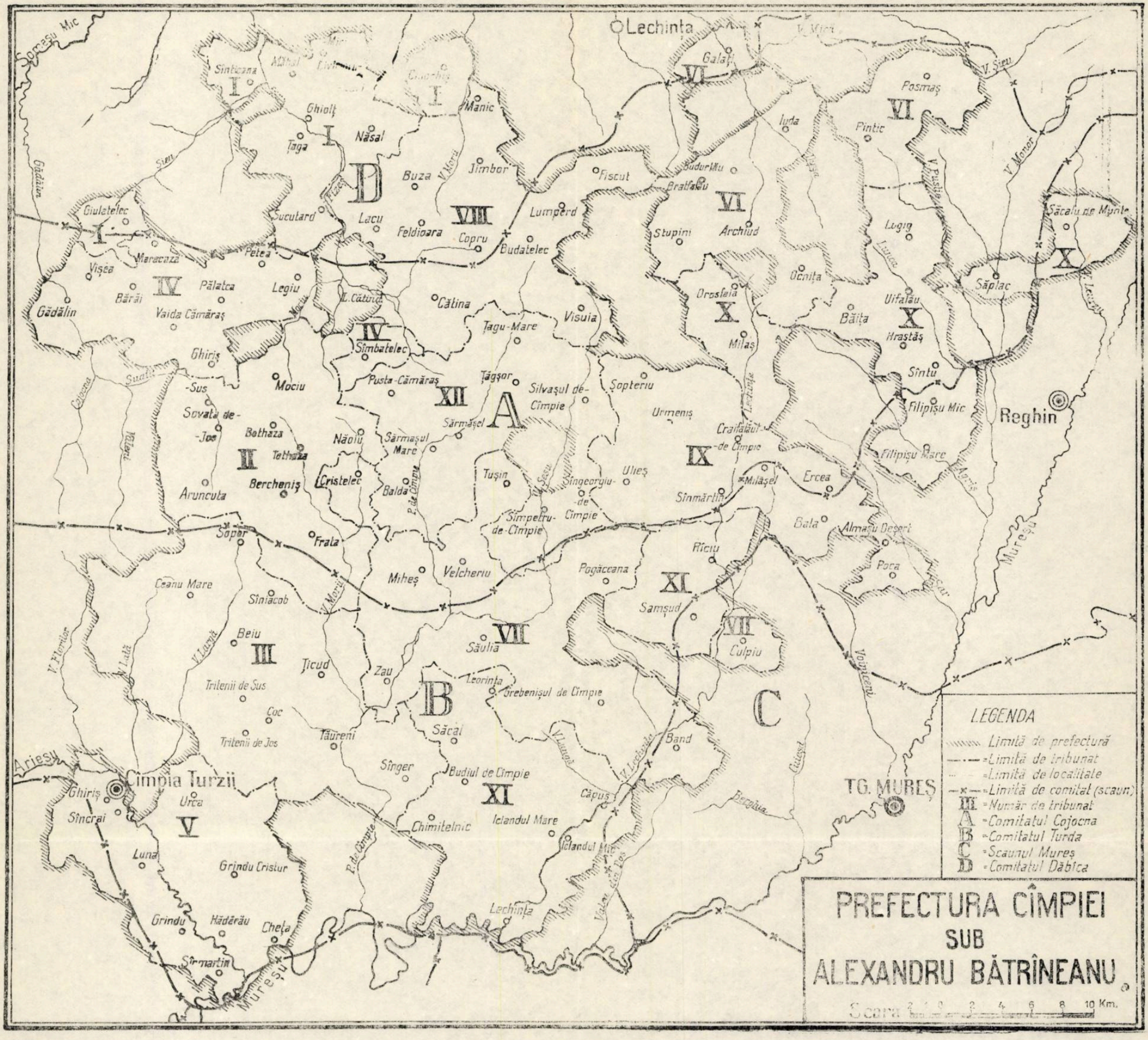
Lechința
Sintioana
Ghiolț
Taga
Năsal
Manic
Buza
Jimbor
Fiscut
Galați
Posmaș
Iuda
Pintic
Budurlău
Bratfalău
Giulatelec
Sucutard
Lacu
Feldioara
Copru
Budatelec
Lumperd
Stupini
Archiud
Lugig
Săcalu de Munte
Vișea
Mărecaza
Petea
Păiatca
Legiu
Bărăi
Vaida Cămăraș
Gădălin
Ghiriș
-Sus
Mociu
Sovata de-
-Jos
Bothaza
Tetharia
Berchenița
Aruncuta
Cristelec
Năoiu
Sărmașul Mare
Sărmășel
Pusta-Cămăraș
Șimbatelec
Cătina
Tagu-Mare
Tagșor
Silvașul de-
Cîmpie
Șopteriu
Urmeniș
Visuia
Orosfaia
Milaș
Băița
Uifalău
Hrastăș
Sîntu
Filipișu Mic
Reghin
Craiălăul-
de Cîmpie
Filipișu Mare
Milășel
Ercea
Ulieș
Singeorgiu-
-de-
Cîmpie
Tușin
Sînmărtin
Bala
Almașu Deșert
Poca
Șimpetru-
de-Cîmpie
Soporu
Frata
Miheș
Velcheriu
Pogăceana
Riciu
Samșud
Ceanu Mare
Siniacob
Beiu
Țicud
Zau
Săulia
Culpiu
Tritenii de Sus
Tritenii de Jos
Coc
Leorința
Orebenișul de Cîmpie
Săcal
Band
Tăureni
Șînger
Budiul de Cîmpie
Iclandul Mare
Capuș
Chimitelnic
Cîmpia Turzii
Urca
Sîncrai
Luna
Grindu Cristur
Grindu
Hădărău
Chețe
Sînmartin
Lechința
TG. MUREȘ
Ariesu
Mureșu
LEGENDA
Limită de prefectură
Limită de tribunat
Limită de localitate
Limită de comitat (scaun)
III = Număr de tribunat
A = Comitatul Cojocna
B = Comitatul Turda
C = Scaunul Mureș
D = Comitatul Dăbîca
PREFECTURA CÎMPIEI
SUB
ALEXANDRU BĂTRÎNEANU
Scara 1 2 3 4 6 8 10 Km.

PREFECTURA JUDEȚULUI
SUB
ALEXANDRU BĂTRÂNEANU

Lei 110